DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

IV. ÉVFOLYAM, 1961

IV. TOM, 1961

VOLUME IV, 1961

BUDAPEST

REV 98

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

710622

ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI Könyvtár és Múzeum

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Dr. Szabady Egon : Magyarország népességének foglalkozási megoszlása 7

Mihail Ptuha : A demográfiai jelenségek és folyamatok vizsgálatának általános formája 35

Dr. Kiss Albert : Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon, 1880—1960 50

Dr. Tamásy József : Magyarország népességének család-összetétele 135

Dr. Marton Zoltán : A halálokok szerkezeti összetétele, a vezető halálokok 171

Dr. Vukovich György : Az alkoholizmus egyes demográfiai és szociális jellemzői 211

Varga István : Demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok 279

Mód Aladárné : Születésszám és életszínvonal 309

Dr. Acsádi György : A termékenység néhány tényezője Magyarországon 407

Dr. Klinger András : A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon 421

Péter György : A halandóság korstruktúrájának változásai 432

Dr. Szabady Egon : A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon 440

Dr. Tamásy József : Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartásstatisztikai felvételének néhány előzetes eredménye 450

Dr. Vukovich György : A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége 459

Dr. Danyi Dezső : Népességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a XIX. század elejéig 468

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Bene Lajos : Magyarország népességi súlypontja 91

Dr. Gergely Imre—dr. Neubauer György : A termékenység alakulása császármetszéses szülések után 102

Dr. Heinz Ervin : Néhány adat a budapesti ügyvédekről 245

Obláth Richárd : Goldziher Károly munkásságának demográfiai vonatkozásai 253

Pápai Béla : Budapest település-övezeteinek kialakulása. Az utolsó évtized népmozgalmának övezetek szerinti struktúrája 325

Dr. Gyulai Ferenc : Adatok a Szovjetunió népességének foglalkozási megoszlásáról 342

Orlicsek József: A magyarországi helységnevek összefoglalásának kezdeti próbálkozásai és az első hivatalos (1873. évi) helységnévtár 347

Dr. Szuchovszky Gyula—Dr. Kenyeres Imre: Rendkívüli halálesetek Budapesten 1960-ban 363

FIGYELŐ

Vitaülés Magyarország népesedési helyzetéről 108

Aspiránsképzés népességtudományi tárgykörökből 114

Az 1961. évi New York-i népességi kongresszus előkészületei 116

A Bombay-i demográfiai kutató központ működése *(B. L. Á.)* 117

Demográfiai TMB szakbizottság kijelölése 256

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A magyarországi születésszám jövőbeni befolyásolásának kérdéseiről 256

A népesség reprodukciójáról 258

A népességszám előrebecslésével kapcsolatos munkálatok a Szovjetunióban 258

Az 1960. évi magyar népmozgalom fontosabb adatai 259

Elnökségi határozat a Demográfiai Bizottságról 376

Vitaülés a népesség reprodukciójáról 376

Az angol népszámlálás előzetes kötete 388

Hírek 388

Az 1961. évi Nemzetközi Népességtudományi Konferencia *(K. A.)* 485

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:

A mezőgazdasági népesség elvándorlásáról 494

A népességtudomány fogalma, tárgya és módszere 501

Hírek 515

IRODALOM

KÖNYVEK

Ifj. Kodolányi János: Ormánság. Budapest, 1960. *(A. Gy.)* 119

Weiner—Valentiny—Visontai: Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. Szerkesztők: Sós A., Faragó K., Hermány G., Korompay Gy. Budapest, 1959. *(A. Gy.)* 120

Staszewski Józef: A világ népességének vertikális megoszlása. Warsaw, 1957. *(V. A.)* 121

Teuber, Irene B.: Japán népessége. Princeton, 1958. *(V. Gy.)* 122

Ausztria idegenforgalma 1957—58. Wien, 1959. *(F. I.-né)* 123

Lengyelország nyugati és északi területe. Demográfiai problémák. Poznan Warszawa 1960. *(K. K.)* 269

Ptuha, M. V.: Vázlatok a népességi statisztika köréből. 1960. *(Sz. E.)* 391

Rosset, E.: A népesség elöregedésének folyamata. 1959. *(D. D.)* 392

Emberek és kultúrák. 1960. *(A. Gy.)* 394

Tietze, Ch.: A condom mint fogamzásgátló eszköz. 1960. *(M. K.)* 395

FOLYÓIRATOK

Kucera, J.: A veleszületett fejlődési rendellenességek társadalmi jelentősége. *Demográfie*, 1960. 3. sz. *(B. I.)* 124

Ledermann, S.: A halandóság dimenziói. *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, XXXVII. kötet, 2. sz. 1960. *(Th. E.)* 125

Durand, John D.: Kína népesedése 2 és 1953 között. *Population Studies* XIII. kötet, 3. sz. 1960. *(Cs. J.)* 126

Pavlik, Z.: A világon lebonyolított népszámlálásokról. *Statisticky Obzor*, 1960. 12. sz. *(V. E.)* 270

Aszódi L. dr.—Gyöngyösi A. dr.: Terhesek szervezett RH szűrésével és immunhematológiai ellenőrzésével szerzett tapasztalatok. *Magyar Nőorvosok Lapja*, 1961. 1. sz. *(M. K.)* 272

Ozsváth Imre dr. és Radó Sándor dr.: Tapasztalataink terhességmegszakításokkal kapcsolatban. *Népegészségügy* 1961. 4. sz. *(M. K.)* 396

Serbu, G. R.: A nagyvárosok népességszámának fejlődése a Román Népköztársaságban 1859—1959 között. *Revista de Statistica* 1961. 3. sz. *(P. E.)* 396

Ulrych, A., Wynnyczuk, Vl.: Alkalmazásban álló férjes nők napi időbeosztása. *Demográfie* 1961. 1. sz. *(B. I.)* 398

A német nép kormegoszlása — vádirat a német militarizmus ellen. *Statistische Praxis* 1961. 5. *(H. E.)* 399

Holzer, J.: Az 1956. és az 1955/56. évi lengyel halandósági táblák paraméterei. *Przeglad Statystyczny*, 1960. 2. sz. *(V. E.)* 516

Bruno, V.: A vándorlások területi eloszlása. *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica*. 1960. 1—2. sz. *(B. C.)* 517

Stewart, Ch. T.: A vándorlás mint a népesség és a távolság függvénye. *American Sociological Review*, 1960. jún. *(Th. E.)* 519

Tietze, Ch.—Lehfeldt, H.: Legális művi vetélések Kelet-Európában. *The Journal of the American Medical Association*, 1961. ápr. *(M.K.)* 520

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Эгон Сабади : Распределение населения Венгрии по важнейшим профессиональным признакам 7

Михаил Птуха : Общая форма изучения демографических явлений и процессов 35

Д-р. Альберт Киши : Региональная динамика сельскохозяйственного населения Венгрии в период с 1880 по 1960 годы..... 50

Д-р. Йожеф Тамаши : Семейный состав населения Венгрии 135

Д-р. Золтан Мартон : Структура причин смерти. Основных динамика причин смерти 171

Д-р. Дьердь Вукович : Некоторые демографические и социальные аспекты алкоголизма 211

Иштван Варга : Взаимосвязь между демографическими и экономическими явлениями 279

Аладарнэ Мод : Число рождений и жизненный уровень 309

Д-р. Дьердь Ачади : Некоторые факторы плодовитости в Венгрии... 407

Д-р. Андраш Клингер : Динамика плодовитости в Венгрии в распределении по общественным слоям 421

Дьердь Петер : Динамика возрастной структуры смертности в Венгрии 432

Д-р. Эгон Сабади : Общественные и биологические факторы, воздействующие на детскую смертность в Венгрии..... 440

Д-р. Йожеф Тамаши : Некоторые предварительные результаты обследований по семейной статистике и статистике семейных бюджетов венгерской переписи населения 1960 года..... 450

Д-р. Дьердь Вукович : Некоторые особенности движения браков в Венгрии 459

Д-р. Дэжe Даньи : Демографические воззрения и демографическая политика в Венгрии 468

СООБЩЕНИЯ

Д-р. Лайош Бене : Центр тяжести народонаселения Венгрии..... 91

Д-р. Имре Гергей—Д-р. Дьердь Найбауер : Динамика плодовитости после родов с помощью кесарева сечения 102

Д-р. Эрвин Гейнц : Будапештские адвокаты 245

Проф. Рихард Облат : Демографические аспекты трудов Кароя Голдциера 253

Бэла Папаи : Динамика поясов расселения в Будапеште ; структура естественного и механического движения населения по поясам в течение последнего десятилетия 325

Д-р. Ференц Дюлаи : Данные о распределении населения Советского Союза по занятиям 342

Йожеф Орличек : Первые попытки сводки названий венгерских населенных пунктов и первый официальный регистр названий населенных пунктов 1873 года 347

Д-р. Дюла Суховски—Д-р. Имрэ Кеньереш : Необыкновенные смертные случаи в Будапеште в 1960 году..... 363

ОБОЗРЕНИЕ

Дискуссия о положении народонаселения Венгрии 108
Подготовка аспирантов по демографическим тематикам..... 114
Приготовления к ньюйоркскому Конгрессу народонаселения в 1961 г. 116
Деятельнсоть бомбайского демографического исследовательского института *(А. Б. Л.)* 117
Определение Демографической экспертной комиссии внутри научной квалификационной комиссии 256
Дискуссии Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии Наук:
О вопросах воздействия в будущем на динамику число рождений в Венгрии 256
О репродукции народонаселения 258
Работы всязанные с проекцией численности населения СССР..... 258
Важнейшие данные естественного движения венгерского населения в 1960 г. 259
Решение Президиума Венгерской Академии Наук относительно Демографической Комиссии 376
Дискуссия о воспроизводстве населения 376
Предварительное сообщение английской переписи населения 388
Известия 388
Международная Конференция Народонаселения 1961-ого года *(А. К.)* 485
Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук:
О миграции сельскохозяйственного населения 494
О понятии демографической науки 501
Известия 515

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 119, 269, 391, 516

CONTENTS

PAPERS

Dr. Egon Szabady : Occupational Structure of Hungary's Population 7

Mihail Ptuha : General Pattern for Examining Demographic Facts and Processes .. 35

Dr. Albert Kiss : Regional Development of the Agricultural Population of Hungary, 1880—1960 50

Dr. József Tamásy : Family Pattern of Hungary's Population 135

Dr. Zoltán Marton : Structural Composition of Causes of Death, Trend of Leading Causes of Death 171

Dr. György Vukovich : Some Demographic and Social Issues of Alcoholism 211

István Varga : Connections between Demographic and Economic Phenomena ... 279

Mrs. A. Mód : Birth Rate and Living Standards 309

Dr. György Acsádi : Some Factors Affecting Fertility in Hungary 407

Dr. András Klinger : Trends of Differential Fertility by Social Strata in Hungary .. 421

György Péter : Changes in the Age Structure of Mortality in Hungary 432

Dr. Egon Szabady : Social and Biological Factors Affecting Infant Mortality in Hungary 440

Dr. József Tamásy : Preliminary Results of the Family and Household Statistical Surveying of the 1960 Hungarian Population Census 450

Dr. György Vukovich : Some Characteristics of the Hungarian Nuptiality 459

Dr. Dezső Danyi : Views on Population and on Population Policy in Hungary until the Early 19th. 468

ARTICLES

Dr. Lajos Bene : Centre of Gravity of the Population in Hungary 91

Dr. Imre Gergely—dr. György Neubauer : Fertility after Deliveries with Caesarean Section 102

Dr. Ervin Heinz : Lawyers in Budapest 245

Richárd Obláth : Demographic Issues of Károly Goldziher's Activity 253

Béla Pápai : Development of the Districts of Settlement of Budapest : Demographic Structure of the Last Decade by Areas 325

Dr. Ferenc Gyulay : Data about the Occupational Pattern of the Population in the Soviet Union 342

József Orlicsek : Early Attempts of Registering Place Names in Hungary and the First Official Gazetteer of 1873 347

Dr. Gyula Szuchovszky—Dr. Imre Kenyeres : Extraordinary Death Cases in Budapest in 1960 363

CHRONICLE

Debate on Hungary's Population Problems 108

Scientific Training in Demography 114

Preparations for the 1961 New York International Population Conference 116

Activity of the Bombay Demographic Training and Research Centre *(Á. B. L.)*... 117

Appointment of Special Demographic Committee of the Board for Scientific Qualification 256

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

On Influencing the Hungarian Birth Rate in the Future 256

On the Reproduction of the Population 258

Operations Connected with Future Population Estimates in the Soviet Union 258

Main Features of Hungarian Vital Statistics in 1960 259

Presidential Resolution about the Demographic Committee 376

Debate on the Reproduction of the Population 376

Preliminary Report of the 1961 Population Census of England and Wales 388

News 388

International Population Conference *(A. K.)* 485

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

On the Agricultural Migrations 494

The Concept of Demography 501

News 515

REVIEWS 119, 269, 391, 516

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő : dr. Szabady Egon
Szerkesztőség : Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon : 358-530
Kiadóhivatal : Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon : 358-530
Kiadja : a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó : Garádi László
613705. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető : Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám : egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

1961. IV. ÉVF.

HIBAJEGYZÉK

Dr. Danyi Dezső tanulmányának cime a 468. oldalon:

Népességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a XIX. század elejéig.

BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM
Politikai Gazdaságtan Tanszék
49.

OPKM

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

4. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1961

ORSZÁGOS
PEDAGÓGIAI
Könyvtár és Múzeum

REV 77
REV 85
REV 2010

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, ERDEI FERENC,
HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN, KLINGER ANDRÁS,
MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

710622

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции : Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу : «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office : Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, POB 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year : US $ 4,40

FÖLÖSPÉLDÁNY
OSZK
Fölöspéldány Központ

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Szabady Egon : Magyarország népességének foglalkozási megoszlása 7

Mihail Ptuha : A demográfiai jelenségek és folyamatok vizsgálatának általános formája 35

Dr. Kiss Albert : Az agrárnépességi viszonyok területi alakulása Magyarországon, 1880—1960 50

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Bene Lajos : Magyarország népességi súlypontja 91

Dr. Gergely Imre—dr. Neubauer György : A termékenység alakulása császármetszéses szülések után 102

FIGYELŐ

Vitaülés Magyarország népesedési helyzetéről 108

Aspiránsképzés népességtudományi tárgykörökből 114

Az 1961. évi New York-i népességi kongresszus előkészületei 116

A Bombay-i demográfiai kutató központ működése *(B. L. Á.)* 117

IRODALOM

KÖNYVEK

Ifj. Kodolányi János : Ormánság. Budapest, 1960. *(A. Gy.)* 119

Weiner—Valentiny—Visontai : Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. Szerkesztők : Sós A., Faragó K., Hermány G., Korompay Gy. Budapest, 1959. *(A. Gy.)* 120

Staszewski, Józef : A világ népességének vertikális megoszlása. Warsaw, 1957. *(V. A.)* 121

Teuber, Irene B. : Japán népessége. Princeton, 1958. *(V. Gy.)* 122

Ausztria idegenforgalma 1957—58. Wien, 1959. *(F. I.-né)* 123

FOLYÓIRATOK

Kučera, J.: A veleszületett fejlődési rendellenességek társadalmi jelentősége. Demografie, 1960. 3. sz. *(B. I.)* 124

Ledermann, S.: A halandóság dimenziói. Bulletin de l'Institut International de Statistique. XXXVII. kötet, 2. sz. 1960. *(Th. E.)* 125

Durand, John D.: Kína népesedése 2 és 1953 között. Population Studies XIII. kötet, 3. sz. 1960. *(Cs. J.)* 126

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Эгон Сабади : Распределение населения Венгрии по важнейшим профессиональным признакам 7

Михаил Птуха : Общая форма изучения демографических явлений и процессов 35

Д-р. Альберт Киши : Региональная динамика сельскохозяйственного населения Венгрии в преиод с 1880 по 1960 годы 50

СООБЩЕНИЯ

Д-р. Лайош Бене : Центр тяжести народонаселения Венгрии 91

Д-р. Имре Гергей—Д-р. Дьердь Найбауер : Динамика плодовитости после родов с помощью кесарева сечения..... 102

ОБОЗРЕНИЕ

Дискуссия о положении народонаселения Венгрии 108

Подготовка аспирантов по демографическим тематикам..... 114

Приготовления к ньюйоркскому Конгрессу народонаселения в 1961 г. 116

Деятельность бомбайского демографического исследовательского института *(А. Б. Л.)* 117

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 119

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. Egon Szabady : Occupational Structure of Hungary's Population 7

Mihail Ptuha : General Pattern for Examining Demographic Facts and Processes .. 35

Dr. Albert Kiss : Regional Development of the Agricultural Population of Hungary, 1880—1960 50

ARTICLES

Dr. Lajos Bene : Centre of Gravity of the Population in Hungary 91

Dr. Imre Gergely—dr. György Neubauer : Fertility after Deliveries with Caesarean Section 102

CHRONICLE

Debate on Hungary's Population Problems 108

Scientific Training in Demography 114

Preparations for the 1961 New York International Population Conference 116

Activity of the Bombay Demographic Training and Research Centre *(Á. B. L.)* . 117

REVIEWS 119

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK FOGLALKOZÁSI MEGOSZLÁSA

AZ 1960. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1%-OS KÉPVISELETI FELDOLGOZÁSA ALAPJÁN

DR. SZABADY EGON

Az előző népszámlálás óta eltelt 11 esztendő alatt a szocialista tervgazdálkodásra való áttérés eredményeképpen az ország társadalmi-gazdasági viszonyaiban végbement átalakulások mélyreható változásokat okoztak a népesség foglalkozási összetételében. E változások során a foglalkoztatottság is nagy mértékben emelkedett. A keresők számának közel 0,9 millió fővel való gyarapodása következtében a 100 keresőre jutó eltartottak aránya jóval 100 alá süllyedt. A foglalkoztatottság növekedésén belül jelentős a női munkavállalás kiszélesedése ; a kereső nők száma 1960-ban 44%-kal volt több, mint 1949-ben.

Az egyes népgazdasági ágak tervszerű fejlesztésének hatására megváltozott a keresők népgazdasági áganként összetétele. Hazánk egyre inkább fejlett iparral rendelkező országgá válik, ami a foglalkozási ágak szerinti összetétel adataiban is jól tükröződik. Az iparban és az építőiparban foglalkoztatottak aránya több mint 40%-kal növekedett. A mezőgazdasági keresők aránya ugyanakkor viszonylag nagymértékben csökkent.

A társadalmi átalakulás nemcsak a népgazdasági ági foglalkozás szerinti összetétel változásában, hanem a foglalkozási viszony szerinti megoszlás módosulásában is kifejeződik. Az önállók és a segítő családtagok aránya 1949-ben még több mint 50% volt, 1960-ra arányuk már az összes keresőknek egyötödére csökkent, a termelőszövetkezeti tagok aránya pedig meghaladta a 12%-ot. Főleg az iparosítás hatására az alkalmazásban állók aránya a két népszámlálás közötti időszakban 43%-ról 59%-ra emelkedett. Megváltozott a fizikai és szellemi munkát végzők aránya is, 100 alkalmazásban álló fizikai dolgozóra 1949-ben 25, 1960-ban pedig 33 szellemi dolgozó jutott.

Az elmúlt évtizedben lezajlott kulturális forradalomnak a népesség műveltségi színvonalának emelkedésére gyakorolt hatása jól lemérhető a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező keresők számának és arányának ugrásszerű emelkedésén. 1960-ban, 1949-hez képest mintegy 65%-kal több keresőnek volt egyetemi vagy főiskolai oklevele és 81%-kal több kereső rendelkezett középiskolai érettségivel. Az általános iskola nyolc osztályát végzettek száma kétszeresére emelkedett.

Cikkünkben a népesség foglalkoztatottságában, a népgazdasági ágak, társadalmi szektorok, foglalkozási viszony szerinti megoszlásában, társadalmi-gazdasági csoportok szerinti összetételében, továbbá a keresők kor és iskolai végzettség szerinti megoszlásában bekövetkezett átalakulást kívánjuk bemutatni az 1960. évi népszámlálás anyagából készített egy százalékos képviseleti minta alapján.

A FOGLALKOZTATOTTSÁG ALAKULÁSA

A foglalkoztatottságnak az 1949. évi népszámlálás óta tartó állandó emelkedését a munkaügyi statisztika is számbavette. A bekövetkezett változásokról teljes és részletes áttekintést azonban csak a népszámlálás adhatott, mert a folyamatos munkaügyi adatgyűjtések nem terjedtek ki a mezőgazdasági önállókra és segítő családtagokra, valamint az ipari tanulók egy részére. A népszámlálás viszont valamennyi aktív keresőt (jövedelemmel járó foglalkozást folytatót) számbavesz, sőt kiterjed az ún. inaktív keresőkre (nyugdíjasok, járadékosok) is.

Az ország népességéből 1960. január 1-én 5,3 millió fő volt kereső. 1949-hez viszonyítva a keresők száma jóval nagyobb mértékben növekedett, mint az összlakosságé. A keresők részarányának emelkedése már a század eleje óta tart ; a növekedés mértéke azonban az utolsó 10 év alatt elérte az előző 50 év együttes növekedési arányát. Ennek következtében — a népszámlálások óta első ízben — 1960-ban a keresők száma meghaladta az eltartottakét. Az adatokat az 1. táblán mutatjuk be.

1. A kereső és eltartott népesség számának alakulása, 1900—1960

Динамика численности самодеятельного и несамодеятельного населения в 1900—1960 гг.

Working and Dependent Population, 1900—1960

Év	A népesség száma (1)	Ebből kereső (2)	Ebből eltartott (3)	Keresők a népesség százalékában (4)	100 keresőre jutó eltartottak száma (5)
1900	6 854 415	2 976 417	3 877 998	43,4	130
1910	7 612 114	3 231 800	4 380 314	42,5	136
1920	7 986 875	3 755 173	4 231 702	47,0	113
1930	8 685 109	3 997 839	4 687 270	46,0	117
1941	9 316 074	4 502 823	4 813 251	48,3	107
1949	9 204 799	4 409 299	4 795 500	47,9	109
1960	9 976 500	5 295 700	4 680 800	53,1	88

Горизонтальная графа : (1) Численность населения ; в том числе (2) самодеятельные, (3) иждивенцы ; (4) самодеятельные во процентах к населению ; (5) иждивенцы на 100 самодеятельных.

Heading : (1) Population number ; of which (2) earners, (3) dependants ; (4) earners per 100 population ; (5) dependants per 100 earners.

Az összes keresőkön belül az aktív keresők száma és aránya 1949-hez viszonyítva megnövekedett, bár a nyugdíjasok[1] növekvő száma miatt az

[1] A népszámlálási adatokban a nyugdíjasok között azok szerepelnek, akik bármilyen összegű öregségi, rokkantsági, özvegyi nyugdíjat, járadékot, kegydíjat vagy egyéb hasonló juttatást kapnak, és az esetleges munkaviszonyból származó illetményük a havi 500 Ft-ot nem haladja meg. A földtulajdonnal, gazdasággal rendelkező nyugdíjasok — tekintet nélkül a földterület nagyságára — ugyanesak nyugdíjasnak (és nem önálló gazdának) minősültek.

inaktív keresők számában is nagyobb emelkedést tapasztalhattunk, és így az inaktív keresőknek az összes keresőkhöz viszonyított aránya nem csökkent jelentős mértékben.

Év	Aktív keresők száma	Inaktív keresők az összes keresők %-ában	Nyugdíjasok az inaktív keresők %-ában	100 aktív keresőre jutó eltartott	100 aktív keresőre jutó inaktív kereső	100 aktív keresőre jutó eltartott és inaktív kereső
1949 ...	4 155 000	5,8	95,8	115	7	122
1960 ...	4 858 000	8,7	96,1	96	9	105

Az aktív keresők számának ilyen nagyarányú emelkedése elsősorban a nők fokozottabb munkábaállásának tudható be. A népgazdaság növekvő munkaerő-igényét jelentős részben az addig a háztartásban dolgozó nők munkavállalása elégítette ki. A kereső férfiak száma 1949-hez képest nem egészen 10 százalékkal, a kereső nőké több mint 44 százalékkal (közel 600 000-rel) emelkedett.

A férfiak között a keresők aránya az utóbbi 30 évben alig ingadozik, általában 70% körül mozog. Ez a jelenség arra utal, hogy a férfiak körében számottevő munkaerőtartalék nem áll rendelkezésre. A kereső nők 37%-os aránya megfelelő társadalmi feltételek esetén még növelhető, és a munkábaállítás további lehetőségeit biztosíthatja.

2. A keresők számának alakulása nemek szerint, 1920—1960
Динамика численности самодеятельных по полу в 1920—1960 гг.
Earners by Sex, 1920—1960

Év	A keresők száma	Ebből férfi	Ebből nő	Férfi keresők (4) az összes keresők (5)	Férfi keresők (4) a férfiak (6)	Női keresők (7) az összes keresők (5)	Női keresők (7) a nők (8)
	(1)	(2)	(3)	százalékában			
1920	3 755 173	2 626 744	1 128 429	70,0	67,8	30,0	27,4
1930	3 997 839	2 931 717	1 066 122	73,3	69,0	26,7	24,0
1941	4 502 823	3 250 224	1 252 599	72,2	71,3	27,8	26,3
1949	4 409 299	3 080 012	1 329 287	69,9	69,6	30,1	27,8
1960	5 295 700	3 378 200	1 917 500	63,8	70,1	36,2	37,2

Горизонтальная графа: (1) Численность самодеятельных; в том числе (2) мужчины, (3) женщины; (4) самодеятельные мужчины во процентах (5) ко всем самодеятельным, (6) ко всем мужчинам; (7) самодеятельные женщины во процентах (8) ко всем женщинам.

Heading: (1) Number of earners; of which (2) males, (3) females; (4) male earners per 100 (5) total earners, (6) total males; (7) female earners per 100 (8) total females.

A munkaképes korú keresők számának változása is jelzi, hogy a produktív korú népességből munkaerőtartalék elsősorban a nők köréből jelentkezett. A munkaképes korú női népességből a keresők aránya nagymértékben — az 1949 évi 36,3 %-ról 1960-ban 50,6 %-ra emelkedett, a férfiaké alig változott.

Mivel a munkaképes korú férfiak 96%-a már kereső, az újonnan munkábalépőkön felüli munkaerőszükséglet jövőbeni fedezetét — elsősorban a termelő ágazatokban — továbbra is majdnem kizárólag a munkaképes korú nők képezik.

Év	Munkaképes korú* népesség		Munkaképes korú kereső		Munkaképes korú keresők a munkaképes korú népesség %-ában	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1949.....	2 789 504	2 818 691	2 637 798	1 022 223	94,6	36,3
1960.....	2 923 400	2 847 700	2 808 200	1 441 900	96,1	50,6

* A 15—59 éves férfiak, 15—54 éves nők

A nők foglalkoztatottságának növekedése, a nők által végzett munka jellegének megfelelően, a népgazdaság egyes ágaiban nem egyenletesen jelentkezik. A növekedés túlnyomórészt az ipar-építőiparra és a mezőgazdaságra jellemző, e népgazdasági ágakban a kereső nők aránya 1949-hez viszonyítva 43, ill. 24 százalékkal emelkedett, míg a többi népgazdasági ágakban az együttes növekedés mindössze 10 százalékos volt.

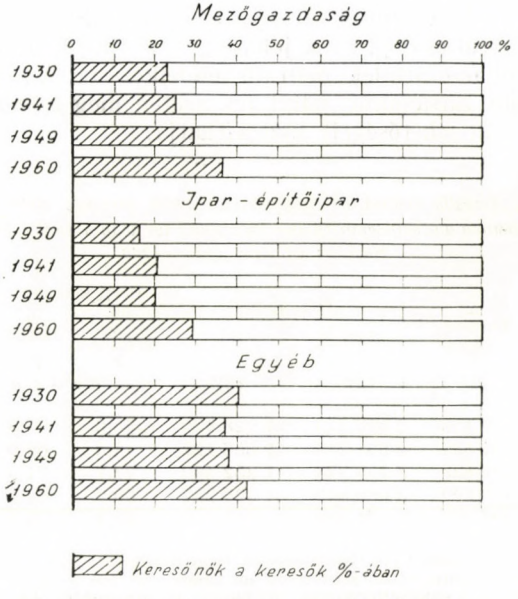

I. A kereső nők aránya a mezőgazdaságban és az ipar—építőiparban, 1930—1960

Соотношение самодеятельных женщин в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности в 1930—1960 гг.

Ratio of Female Earners in Agriculture, Industry—Building and Construction, 1930—1960

	Kereső nők az összes keresők %-ában			
	Mezőgazdaság	Ipar—építőipar	Egyéb foglalkozások	Összesen
Budapest	52,3	41,6	51,9	46,9
A többi város	35,0	28,5	43,3	36,4
Községek	37,0	18,4	32,8	31,9
Összesen	*36,9*	*29,0*	*42,3*	*36,2*

3. A kereső nők aránya a mezőgazdaságban és az ipar—építőiparban, a keresők %-ában, 1930—1960

Соотношение самодеятельных женщин в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности, %, в 1930—1960 гг.

Number of Female Earners in Agriculture, Industry — Building and Construction per 100 Earners, 1930—1960

	Mezőgazdasági (1)	Ipar—építőipar (2)	Egyéb (3)
1930	23,2	16,3	40,4
1941	25,4	20,7	37,2
1949	29,7	20,3	38,5
1960	36,9	29,0	42,3

Горизонтальная графа : (1) Сельское хозяйство ; (2) промышленность — строительная промышленность ; (3) прочие.

Heading : (1) Agriculture ; (2) industry—building and construction ; (3) other.

A keresők aránya Budapesten (65,1%), és a megyei jogú városokban (átlagosan 54,0%) a legmagasabb, a községekben országos átlagban a népességnek valamivel kevesebb, mint a fele (49,2%-a) kereső. A keresők eltérő arányának megfelelően az egyes megyékben, illetőleg városokban különbözőképpen alakul a 100 keresőre jutó eltartottak száma is. Ennek oka — a foglalkoztatottsági fok eltérései mellett — az adott megye mezőgazdasági vagy ipari jellege, a természetes szaporodás (a nagyobb vagy kisebb gyermekszám) eltérő nagysága.

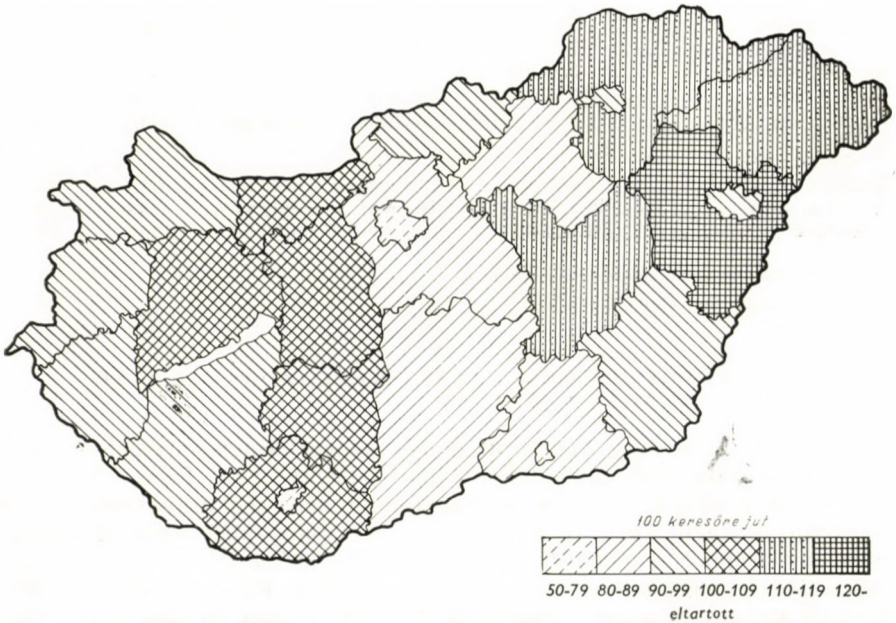

II. A 100 keresőre jutó eltartottak száma megyénként és megyei jogú városonként, 1960

Численность иждивенцев на 100 самодеятельных по комитатам и комитатским городам в 1960 г.

Dependants per 100 Earners by Counties and Towns of County Rank, 1960

4. A keresők és eltartottak száma megyei jogú városonként és megyénként, 1960
Численность самодеятельных и иждивенцев по комитатским городам и комитатам в 1960 г.
Earners and Dependants by Towns of County Rank and Counties, 1960

Terület	A népesség száma	Ebből kereső	Ebből eltartott	Keresők a népesség százalékában	100 keresőre jutó eltartottak száma
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Budapest főváros	1 807 300	1 175 800	631 500	65,1	54
Debrecen mjv.	129 700	67 900	61 800	52,4	91
Miskolc mjv.	143 400	74 700	68 700	52,1	92
Pécs mjv.	114 700	64 300	50 400	56,1	78
Szeged mjv.	99 000	60 100	38 900	60,7	65
Baranya megye	285 300	138 000	147 300	48,4	107
Bács-Kiskun megye	587 000	316 700	270 300	54,0	85
Békés megye	468 200	241 000	227 200	51,5	94
Borsod-Abaúj-Zemplén m.	583 000	277 100	305 900	47,5	110
Csongrád megye	335 600	185 400	150 200	55,2	81
Fejér megye	360 200	175 300	184 900	48,7	105
Győr-Sopron megye	391 700	199 000	192 700	50,8	97
Hajdu-Bihar megye	393 300	176 800	216 500	45,0	122
Heves megye	348 800	184 200	164 600	52,8	89
Komárom megye	270 200	135 400	134 800	50,1	100
Nógrád megye	236 400	120 000	116 400	50,8	97
Pest megye	783 100	419 300	363 800	53,5	87
Somogy megye	371 800	187 700	184 100	50,5	98
Szabolcs-Szatmár megye	587 300	274 500	312 800	46,7	114
Szolnok megye	462 500	214 600	247 900	46,4	116
Tolna megye	267 400	129 400	138 000	48,4	107
Vas megye	283 100	145 300	137 800	51,3	95
Veszprém megye	393 300	191 800	201 500	48,8	105
Zala megye	274 200	141 400	132 800	51,6	94
Összesen	*9 976 500*	*5 295 700*	*4 680 800*	*53,1*	*88*
Ebből					
Budapest	1 807 300	1 175 800	631 500	65,1	54
A többi város	2 156 400	1 163 600	992 800	54,0	85
Községek	6 012 800	2 956 300	3 056 500	49,2	103

Горизонтальная графа: См. табл. 1.
Heading: See Table 1.

A KERESŐ NÉPESSÉG MEGOSZLÁSA NÉPGAZDASÁGI ÁGAK (FOGLALKOZÁSI ÁGAK)[2] SZERINT

Az elmúlt tíz év folyamán az ország népgazdasága lényegében elvesztette agrár jellegét és egyre inkább ipari jellegűvé vált. Ez a folyamat — mint már utaltunk rá — a mezőgazdasági népesség arányának jelentős mértékű csökkenésében is kifejeződött. Az iparosodás során azonban a mezőgazdaságból a népgazdaság egyéb ágaiba átáramlott keresők jelentős része földjét, vagy annak egy részét megtartotta. Ezek az ún. kétlakiak a keresők sajátos, átmeneti rétegeit alkotják. A mezőgazdasággal kapcsolatos

[2] A népszámlálás a népesség foglalkozási ágak szerinti megoszlását a keresők munkáltatója (egyes esetekben munkahelye) alapján állapítja meg. A foglalkozási ági csoportosítás főcsoportjai azonosak a népgazdasági ágakkal.

vizsgálatoknál minden esetben figyelembe kell tehát vennünk, hogy az adatok nem mutatják mindazoknak a számát, akiknek kapcsolatuk van a mezőgazdasággal; a kétlakiakat ugyanis, eltartottjaikkal együtt, nem a mezőgazdaságba, hanem a foglalkozásuknak megfelelő népgazdasági ágba soroltuk.

A mezőgazdasági keresők száma 1960-ban 1 865 000 fő volt (az összes keresők 35,2%-a). Ez a szám 331 000 fővel, 15,1%-kal kevesebb, mint 1949-ben, amikor a mezőgazdasági keresők az összes keresők 49,8%-át képviselték. A mezőgazdaságból kivált keresők főképpen az ipari-építőipari keresők létszámát növelték, ez utóbbiak száma 1960-ban mintegy 73%-kal magasabb, mint 1949-ben, arányuk pedig az összes keresőknek közel egyharmada.

5. A keresők és eltartottak számának alakulása a mezőgazdaságban és az ipar—építőiparban, 1930—1960

Численность самодеятельных и иждивенцев в сельском хозяйстве, промышленности и строительной-промышленности в 1930—1960 гг.

Earners and Dependants in Agriculture, Industry — Building and Construction, 1930—1960

Népgazdasági ág	1930	1941	1949	1960	Százalékos megoszlás 1930	1941	1949	1960
			Keresők — Самодеятельные — Earners					
1. Mezőgazdaság	2 030 844	2 164 975	2 196 185	1 864 800	50,8	48,1	49,8	35,2
2. Ipar—építőipar	828 967	1 005 348	961 025	1 663 600	20,7	22,3	21,8	31,4
3. Egyéb népgazdasági ágak	1 138 028	1 332 500	1 252 089	1 767 300	28,5	29,6	28,4	33,4
4. Összesen	*3 997 839*	*4 502 823*	*4 409 299*	*5 295 700*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
			Eltartottak — Иждивенцы — Dependants					
1. Mezőgazdaság	2 467 203	2 408 523	2 327 318	1 717 900	52,6	50,0	48,5	36,7
2. Ipar—építőipar	1 003 727	1 145 572	1 156 415	1 581 100	21,4	23,8	24,8	33,8
3. Egyéb népgazdasági ágak	1 216 340	1 259 156	1 311 767	1 381 800	26,0	26,2	27,3	29,5
4. Összesen	*4 687 270*	*4 813 251*	*4 795 500*	*4 680 800*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*
			Keresők és eltartottak — Самодеятельные и иждивенцы — Earners and dependants					
1. Mezőgazdaság	4 498 047	4 573 498	4 523 503	3 582 700	51,8	49,1	49,1	35,9
2. Ipar—építőipar	1 832 694	2 150 920	2 117 440	3 244 700	21,1	23,1	23,0	32,5
3. Egyéb népgazdasági ágak	2 354 368	2 591 656	2 563 856	3 149 100	27,1	27,8	27,9	31,6
4. Összesen	*8 685 109*	*9 316 074*	*9 204 799*	*9 976 500*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность—строительная промышленность; 3. прочие отрасли народного хозяйства; 4. всего.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry—building and construction; 3. other branches of the national economy; 4. total.

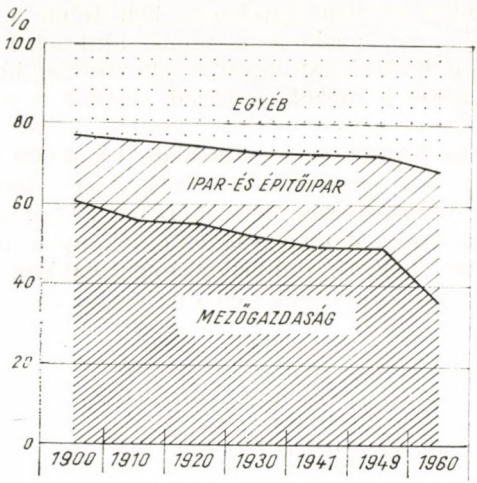

1900-tól 1930-ig, részben becsléssel megállapított adatok

III. A teljes (kereső + eltartott) népesség százalékos megoszlása a főbb népgazdasági ágak szerint, 1900—1960

Процентное распределение общего (самодеятельного + несамодеятельного) населения по важнейшим отраслям народного хозяйства в 1900—1960 гг.

Percentage Distribution of the Total (Working + Dependent) Population by Main Branches of the National Economy

Hasonló átrétegeződés következett be az eltartottak számában is, de mivel a mezőgazdaságban az eltartottak számának csökkenése a keresőkénél lényegesen nagyobb mértékű, a népgazdaság többi ágazatában pedig az emelkedés az előbbinél kisebb mértékű volt, a 100 keresőre jutó eltartottak aránya jelentősen csökkent: a mezőgazdaságban 14, az ipar-építőiparban 25, a népgazdaság egyéb ágaiban átlagosan 27 fővel.

Budapesten a száz keresőre jutó eltartottak száma 54, a városokban 85, a községekben pedig 103 volt.

6. A száz keresőre jutó eltartottak számának alakulása a mezőgazdaságban és az ipar—építőiparban

Динамика численности иждивенцев на 100 самодеятельных в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности

Number of Dependants per 100 Earners in Agriculture, Industry — Building and Construction

Év	Összesen (1)	Mezőgazdaság (2)	Ipar—építőipar (3)	Egyéb népgazdasági ág (4)
1930	117	121	121	107
1941	107	111	114	94
1949	109	106	120	105
1960	88	92	95	78

Горизонтальная графа: (1) Всего; (2) сельское хозяйство; (3) промышленность—строительная промышленность; (4) прочие отрасли народного хозяйства.

Heading: (1) Total; (2) agriculture; (3) industry — building and construction; (4) other branches of the national economy.

Jelentősen megnőtt a többi népgazdasági ágban is 1949-hez képest a keresők száma : a közlekedésben 75,6%-kal, a kereskedelemben 45,3%-kal, az egészségügyi, oktatási, szociális és kulturális intézményekben dolgozókat is magában foglaló közszolgálatban 38,3%-kal. A népgazdasági ágak közül csak a szolgáltatásban csökkent a keresők száma — mintegy 16%-kal —, elsősorban a háztartási alkalmazottak számának nagymértékű visszaesése miatt. A népesség öregedése és a nyugdíjasok körének kiterjesztése következtében a keresők között kimutatott tovább nem dolgozó nyugdíjasok száma is 177 000 fővel (72,3%-kal) növekedett.

7. A kereső népesség számának alakulása népgazdasági ágak szerint
Динамика численности самодеятельного населения по отраслям народного хозяйства
Working Population by Branches of the National Economy

	1930	1941	1949	1960	Százalékos megoszlás 1930	1941	1949	1960
1. Mezőgazdaság	2 030 844	2 164 975	2 196 185	1 864 800	50,8	48,1	49,8	35,2
2. Ipar	718 045	903 822	864 689	1 383 600	17,9	20,1	19,6	26,1
3. Építőipar	110 922	101 526	96 336	200 000	2,8	2,2	2,2	5,3
4. Közlekedés	107 317	139 768	164 927	289 600	2,7	3,1	3,7	5,5
5. Kereskedelem	252 190	282 941	219 990	319 600	6,3	6,3	5,0	6,0
6. Szolgáltatás	301 980	299 464	179 626	150 900	7,5	6,6	4,1	2,9
7. Közszolgálat	170 445	205 078	298 217	412 400	4,3	4,6	6,8	7,8
8. Nyugdíjas	135 372	180 211	244 150	420 800	3,4	4,0	5,5	7,9
9. Egyéb	170 724	225 038	145 179	174 000	4,3	5,0	3,3	3,3
Összesen	*3 997 839*	*4 502 823*	*4 409 299*	*5 295 700*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Вертикальная графа : 1. Сельское хозяйство ; 2. промышленность ; 3. строительная промышленность ; 4. транспортное хозяйство ; 5. торговля ; 6. предоставление услуг ; 7. госслужба ; 8. пенсионеры ; 9. прочие.

Lateral text : 1. Agriculture ; 2. industry ; 3. building and construction ; 4. transport and communications ; 5. trade ; 6. services ; 7. public service ; 8. pensioners ; 9. other.

A keresők száma az elmúlt 30 év folyamán az egyes népgazdasági ágakban jelentős mértékben megváltozott. 1930-hoz viszonyítva a szolgáltatásban a keresők száma a felére csökkent, a nyugdíjasoké viszont megháromszorozódott. Mintegy kétszeresére növekedett az iparban és az építőiparban, és két és félszeresére a közszolgálatban dolgozó keresők száma. Az egyes ágakban a keresők száma 1960-ban a következő volt (az 1930. évi adat százalékában) :

Mezőgazdaság	91,8	Szolgáltatás	50,0
Ipar	192,6	Közszolgálat	242,0
Építőipar	180,3	Nyugdíjas	310,8
Közlekedés	269,9	Egyéb	101,9
Kereskedelem	126,7	*Összesen*	*132,5*

A keresők népgazdasági ágak szerinti megoszlásának területi részletezése természetesen igen eltérő képet mutat. Budapesten a keresők 48,7%-a az iparban és az építőiparban dolgozik (a mezőgazdaságban mindössze 1,3%). Az ipari-építőipari keresők aránya a megyei jogú városokban is magas, így például még Debrecenben is a keresők egyharmada. Az iparosodásra részben jellemző, hogy az ipari-építőipari keresők aránya még a községekben is átlagosan 22,4%-ot tesz ki.

8. A keresők száma a mezőgazdaságban és az ipar—építőiparban, területi részletezés szerint

Численность самодеятельных в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности по территориальному разрезу

Number of Earners in Agriculture, Industry—Building and Construction by Regions

Terület	Mezőgazdaság (1)	Ipar—építőipar (2)	Egyéb népgazdasági ágak (3)	összesen (4)	A mezőgazdasági (5)	Az ipari—építőipari (6)	Az egyéb (7)
					keresők az összes keresők százalékában		
Budapest főv.	14 900	573 000	587 900	1 175 800	1,3	48,7	50,0
Debrecen mjv.	7 700	22 800	37 400	67 900	11,3	33,6	55,1
Miskolc mjv.	2 800	33 300	38 600	74 700	3,7	44,6	51,7
Pécs mjv.	4 300	26 800	33 200	64 300	6,7	41,7	51,6
Szeged mjv.	3 300	23 000	33 800	60 100	5,5	38,3	56,2
Baranya megye	75 100	34 300	28 600	138 000	54,4	24,9	20,7
Bács-Kiskun m.	198 800	51 200	66 700	316 700	62,8	16,2	21,0
Békés megye	137 700	42 700	60 600	241 000	57,1	17,7	25,2
Borsod-A-Z. m.	117 000	87 200	72 900	277 100	42,2	31,5	26,3
Csongrád megye	108 200	33 600	43 600	185 400	58,4	18,1	23,5
Fejér megye	68 000	54 100	53 200	175 300	38,8	30,9	30,3
Győr-Sopron m.	71 500	66 100	61 400	199 000	35,9	33,2	30,9
Hajdú-Bihar m.	118 300	22 700	35 800	176 800	66,9	12,8	20,3
Heves megye	79 300	49 600	55 300	184 200	43,1	26,9	30,0
Komárom megye	27 900	64 600	42 900	135 400	20,6	47,7	31,7
Nógrád megye	44 900	41 600	33 500	120 000	37,4	34,7	27,9
Pest megye	121 900	164 100	133 300	419 300	29,1	39,1	31,8
Somogy megye	104 000	31 200	52 500	187 700	55,4	16,6	28,0
Szabolcs-Sz. m.	177 900	38 900	57 700	274 500	64,8	14,2	21,0
Szolnok megye	100 600	47 800	66 200	214 600	46,9	22,3	30,8
Tolna megye	69 200	26 800	33 400	129 400	53,5	20,7	25,8
Vas megye	67 800	33 300	44 200	145 300	46,7	22,9	30,4
Veszprém megye	68 400	65 400	58 000	191 800	35,7	34,1	30,2
Zala megye	75 300	29 500	36 600	141 400	53,3	20,9	25,8
Összesen	*1 864 800*	*1 663 600*	*1 767 300*	*5 295 700*	*35,2*	*31,4*	*33,4*
Ebből							
Budapest	14 900	573 000	587 900	1 175 800	1,3	48,7	50,0
A többi város	208 700	428 800	526 100	1 163 600	17,9	36,9	45,2
Községek	1 641 200	661 800	653 300	2 956 300	55,5	22,4	22,1

Горизонтальная графа: (1) Сельское хозяйство; (2) промышленность—строительная промышленность; (3) прочие отрасли народного хозяйства; (4) самодеятельные всего. Сельскохозяйственные (5), промышленные-строительные (6), прочие (7) самодеятельные во процентах ко всем самодеятельным.

Heading: (1) Agriculture; (2) industry-building and construction; (3) other branches of the national economy; (4) total earners. Agricultural (5), industrial-building (6), other (7) earners per 100 total earners.

A keresők arányának területi, megyénként történő vizsgálata során az ország megyéit mezőgazdasági és ipari jelleg szerint csoportosíthatjuk. Ha mezőgazdasági jellegűnek tekintjük azokat a megyéket, amelyekben a mezőgazdasági keresők aránya a 40%-ot meghaladja, és ipari jellegűnek azokat, amelyekben az ipari-építőipari keresők aránya legalább 30%, úgy a megyéket a következőképpen sorolhatjuk:

Megye	Mezőgazdasági keresők a megye összes keresőinek %-ában	Megye	Ipari-építő-ipari keresők a megye összes keresőinek %-ában
Szabolcs-Szatmár	64,8	Komárom	47,7
Bács-Kiskun	62,8	Pest	39,1
Békés	57,1	Nógrád	34,7
Somogy	55,4	Borsod-Abaúj-Zemplén[1]	34,2
Tolna	53,5	Veszprém	34,1
Zala	53,3	Győr-Sopron	33,2
Hajdu-Bihar[1]	51,5	Fejér	30,9
Szolnok	46,9	Baranya[1]	30,2
Vas	46,7		
Csongrád[1]	45,4		
Heves	43,1		

[1] A megye területén fekvő megyei jogú várossal együtt.

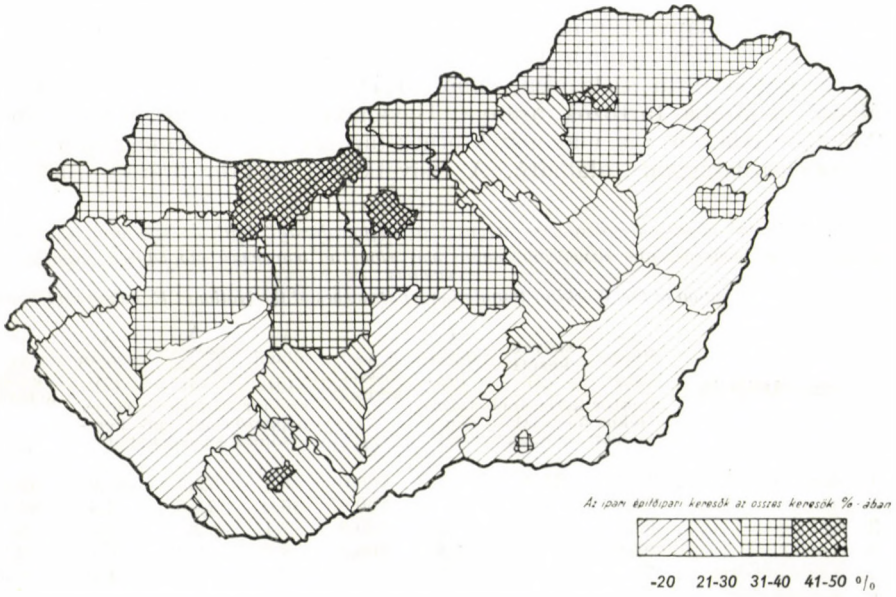

IV. Az ipari—építőipari keresők %-aránya területi részletezésben, 1960

Процентное распределение самодеятельных в промышленности — строительной промышленности по территориальному разрезу в 1960 г.

Percentage Distribution of Earners in Industry — Building and Construction, According to the Administrative Divisions, 1960

Bár az ipari-építőipari keresők száma 1949-hez képest minden egyes megyében tekintélyesen megnövekedett, az ipari-építőipari koncentráció — országos méretben tekintve — lényegében nem változott. Az általános iparosodáson túl a fokozottabb vidéki ipartelepítésnek, az ipari foglalkozású népesség vidéki aránya megnövekedésének egyelőre csak kezdeti jelei mutatkoznak. Budapesten az ipari-építőipari keresők száma közel 200 000 fővel megnövekedett ugyan, arányuk — az ország összes ipari-építőipari keresői-

nek számához viszonyítva — mégis kisebb, mint volt 1949-ben. A megyék közül pedig csak az alábbi hétben emelkedett a megye ipari-építőipari keresőinek az ország összes ipari-építőipari keresőihez viszonyított aránya.

Terület	Ipari-építőipari keresők az ország összes ipari-építőipari keresőinek százalékában	
	1949	1960
Budapest	38,5	34,5
Pest megye	7,6	9,9
Budapest és Pest megye együtt	46,1	44,4
Baranya megye	3,2	3,7
Bács-Kiskun megye	2,9	3,1
Fejér megye	2,0	3,3
Heves megye	2,2	3,0
Veszprém megye	3,4	3,9
Zala megye	1,5	1,8

1949 óta alapvetően megváltozott a keresők társadalmi szektor szerinti összetétele is. 1960. január 1-én a keresők 76,8%-a, azaz 4,1 millió fő tartozott a szocialista szektorba, ebből 61,5%-ot (3,3 millió főt) tett ki az állami szektorba tartozók aránya. Ugyanakkor a magánszektor aránya 23,2%-ra csökkent; a magánszektorhoz tartozó keresők legnagyobb része a mezőgazdaságban található. A szövetkezeti szektor aránya 1960-ban

9. A kereső népesség százalékos megoszlása népgazdasági ágak és szektorok szerint
Процентное распределение самодеятельного населения по отраслям народного хозяйства и секторам
Percentage Distribution of the Working Population by Branches of the National Economy and Sectors

Népgazdasági ág	Az állami (1)	A szövetkezeti (2)	A magán- (3)	Az összes keresők (4)	Az állami (5)	A szövetkezeti (6)	A magán (7)	Az összes keresők (4)
	szektor keresőinek százalékos megoszlása népgazdasági ágak szerint				szektor keresői az egyes népgazdasági ágak keresőinek százalékában			
1. Mezőgazdaság ..	15,4	31,4	53,2	100,0	8,8	72,1	80,9	35,2
2. Ipar	84,8	8,6	6,6	100,0	36,0	14,6	7,4	26,1
3. Építőipar	82,2	8,3	9,5	100,0	7,1	2,9	2,2	5,3
4. Közlekedés	98,0	0,2	1,8	100,0	8,7	0,1	0,4	5,5
5. Kereskedelem ..	76,3	18,9	4,8	100,0	7,5	7,4	1,3	6,0
6. Szolgáltatás	74,3	7,4	18,3	100,0	3,4	1,4	2,3	2,9
7. Közszolgálat ...	98,5	0,5	1,0	100,0	12,5	0,3	0,3	7,8
8. Egyéb*	87,6	1,7	10,7	100,0	16,0	1,2	5,2	11,2
*Összesen	*61,5*	*15,3*	*23,2*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* A nyugdíjasokkal együtt.

Горизонтальная графа: Процентное распределение самодеятельных (1) государственного, (2) кооперативного, (3) частного секторов по отраслям народного хозяйства. (4) Всего самодеятельных. Самодеятельные (5) государственного, (6) кооперативного, (7) частного секторов во процентах к самодеятельным отдельных отраслей народного хозяйства.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспортное хозяйство; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. госслужба; 8. прочие.

Heading: Percentage distribution of the (1) state, (2) co-operative, (3) private sector earners by the branches of the national economy. (4) Total earners. (5) State, (6) co-operative, (7) private sector earners per 100 earners of certain branches of the national economy.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building and construction; 4. transport and communications; 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. others.

már meghaladta a 15%-ot, és keresőinek 72,1%-a a mezőgazdasághoz tartozik. A mezőgazdaság szocialista átszervezésének a népszámlálást megelőző időben megnövekedett ütemét bizonyítja, hogy a szövetkezeti szektor aránya a mezőgazdaságon belül a népszámlálás időpontjában 31,4% volt. A többi népgazdasági ágban az állami szektor jelentős súlya miatt a szövetkezeti szektor részaránya ennél jóval kisebb, így a kereskedelemben 18,9%, az iparban, építőiparban és a szolgáltatásban 7—8%.

A KERESŐ NÉPESSÉG MEGOSZLÁSA FOGLALKOZÁSI VISZONY SZERINT

A szocialista termelési módra való áttérés leginkább a termelési eszközökhöz való viszonyban bekövetkezett változás, következésképp a keresőknek a foglalkozási viszony szerint csoportosított adatain mérhető le.

1949-ben az önállóknak, valamint az önállók segítő családtagjainak az összes keresőkhöz viszonyított aránya meghaladta az 51%-ot, 1960-ban ezzel szemben a keresőknek alig valamivel több mint egyötöde volt önálló vagy segítő családtag; számuk 2,3 millióról 1,1 millióra csökkent.

A keresők számának és ezen belül elsősorban foglalkozási viszony szerinti megoszlásának alakulása bizonyos mértékben függ attól is, hogy a népszámlálás kiket tekint segítő családtagoknak. Az 1960. évi összeírás utasítása szerint segítő családtagok az önálló gazdák, kisiparosok, kiskereskedők stb. azon családtagjai, akik az önálló személy gazdaságában, műhelyében fizetés nélkül rendszeresen segítenek. Így az előző népszámlálásokkal ellentétben, a segítő családtagok között nemcsak az önállók segítő családtagjai, hanem a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában, vagy a termelőszövetkezetben végzett munkájában segítő családtagok, továbbá az ipari, kereskedelmi stb. főfoglalkozású, de egyben gazdasággal is rendelkező (kétlaki) személyek segítő családtagjai is szerepelnek.

A korábbi és a külföldi népszámlálások tapasztalata azonban az — és ez a mostani népszámlálás során is beigazolódott —, hogy még a szabatos meghatározás sem biztosítja a segítő családtagok egyöntetű és egyértelmű összeírását. Ezért a revízió során szükségessé vált a segítő családtag bevallásnak bizonyos mértékű módosítása. Amennyiben önálló gazda 3 kat. holdnál nagyobb gazdaságában az összeírás során nem tüntettek fel segítő családtagot és a családban volt foglalkozás nélküli (háztartásbeli, eltartott) 1905 és 1945 között született nő, vagy 1900 és 1945 között született férfi, úgy azok közül egy személy (8 kat. holdnál nagyobb gazdaságban kettő) segítő családtagnak minősült. Nem került sor a családtagok segítő családtaggá való minősítésére a testi vagy szellemi fogyatékosoknál, és az anya esetében akkor, ha három vagy több 1945 óta született gyermeke volt.

Termelőszövetkezeti tagoknál (akár a háztáji gazdaságban, akár pedig a termelőszövetkezetben végzett munka esetében), valamint az ún. kétlakiaknál segítő családtag átminősítés nem történt. Ezekben az esetekben kizárólag a bevallás volt az irányadó.

A termelőszövetkezeti tagok száma 1949-ben még csak éppen jelezte, hogy a szocialista átalakulás ebben az irányban is megindult, 1960-ban számuk már 648 000 főre, a keresők 12,2%-ára emelkedett.

Az alkalmazottak száma 1960-ban 1,2 millióval volt több, mint 1949-ben; az összes keresők közel 59%-a alkalmazásban álló. Az alkalmazásban állók közül a szellemi dolgozók száma 1949 óta lényegesen nagyobb arányban nőtt (98,1%), mint a fizikai dolgozóké (53,8%); 100 alkalmazásban álló fizikai dolgozóra az 1949. évi 25-tel szemben 1960-ban 33 szellemi dolgozó jutott. Jelenleg 100 fizikai dolgozóra hússzal több szellemi dolgozó jut, mint 1930-ban.

10. A keresők számának alakulása foglalkozási viszony szerint
Динамика численности самодеятельных лиц по положению в занятии
Earners by Employment Status

Foglalkozási viszony	1930	1941	1949	1960	Százalékos megoszlás 1930	1941	1949	1960
1. Önálló	1 089 599	1 191 161	1 457 892	656 100	27,3	26,4	33,1	12,4
2. Segítő családtag	554 705	611 440	800 813	464 100	13,9	13,6	18,2	8,8
3. Termelőszövetkezeti tag	—	—	*	648 100	—	—	*	12,2
4. Alkalmazásban álló	2 218 163	2 520 011	1 906 444	3 103 700	55,4	56,0	43,2	58,6
Ebből								
5. Fizikai dolgozó	1 965 177	2 224 630	1 519 287	2 336 800	49,1	49,4	34,4	44,1
6. Szellemi dolgozó	252 986	295 381	387 157	766 900	6,3	6,6	8,8	14,5
7. Nyugdíjas	135 372	180 211	244 150	420 800	3,4	4,0	5,5	7,9
8. Egyéb	—	—	—	2 900	—	—	—	0,1
Összesen	*3 997 839*	*4 502 823*	*4 409 299*	*5 295 700*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* A termelőszövetkezeti tagok 1949-ben még az alkalmazottak között szerepeltek.

Вертикальная графа: 1. Самодеятельные лица; 2. подсобные члены семьи; 3. члены производственных кооперативов; 4. служащие, в том числе работники 5. физического, 6. умственного труда; 7. пенсионеры; 8. прочие.

Lateral text: 1. Independents; 2. unpaid family workers; 3. members of producers' co-operatives; 4. employees, of which, 5. manual, 6. non-manual workers; 7. pensioners; 8. others.

A keresők foglalkozási viszony szerinti megoszlása legjobban a mezőgazdaságban, az ipar-építőiparban és a kereskedelemben változott meg. Az önállók és a segítő családtagok aránya a mezőgazdaságban az 1949. évi 86,8%-ról 1960-ban 52,6%-ra csökkent, az iparban 18,6%-ról 5,2%-ra, az építőiparban pedig 20,5%-ról 6,3%-ra. Az említett népgazdasági ágakon kívül csak a szolgáltatásban van még viszonylag jelentősebb számú önálló és segítő családtag (6%). Az önállók arányának csökkenése legszembetűnőbb a kereskedelemben, ahol 1949. évi 53,6%-os arányuk 1960-ban 4,3 %-ra zsugorodott, ugyanakkor az alkalmazásban állóké 46,4%-ról 95,7%-ra emelkedett. Új elem 1949-hez képest a termelőszövetkezeti tagok jelentkezése az egyes népgazdasági ágakban, számuk és arányuk természetesen a mezőgazdaságban a legmagasabb.

11. A keresők száma és aránya a mezőgazdaságban és az ipar-építőiparban foglalkozási viszony szerint

Численность и соотношение самодеятельных в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности по положению в занятии

Number and Ratio of Earners in Agriculture and Industry — Building and Construction by Employment Status

Foglalkozási viszony	Mezőgazdaság (1)		Ipar—építőipar (2)		Egyéb népgazdasági ágak (3)		Keresők összesen (4)	
	1949	1960	1949	1960	1949	1960	1949	1960
1. Önálló	1 131 825	525 200	171 323	84 400	154 744	46 500	1 457 892	656 100
2. Segítő családtag	775 322	456 500	9 156	5 400	16 335	2 200	800 813	464 100
3. Termelőszövetkezeti tag	—	525 400	—	112 800	—	9 900	—	648 100
4. Alkalmazásban álló	289 038	357 700	780 546	1 461 000	836 860	1 285 000	1 906 444	3 103 700
Ebből								
5. fizikai dolgozó	283 436	321 200	694 932	1 225 000	540 919	790 600	1 519 287	2 336 800
6. szellemi dolgozó	5 602	36 500	85 614	236 000	295 941	494 400	387 157	766 900
7. Nyugdíjas	—	—	—	—	244 150	420 800	244 150	420 800
8. Egyéb és besorolhatatlan	—	—	—	—	—	2 900	—	2 900
Összesen	*2 196 185*	*1 864 800*	*961 025*	*1 663 600*	*1 252 089*	*1 767 300*	*4 409 299*	*5 295 700*
	Százalékos megoszlás — Процент — Percentage							
1. Önálló	51,5	28,2	17,8	5,1	12,4	2,6	33,1	12,4
2. Segítő családtag	35,3	24,4	1,0	0,3	1,3	0,1	18,2	8,8
3. Termelőszövetkezeti tag	—	28,2	—	6,8	—	0,6	—	12,2
4. Alkalmazásban álló	13,2	19,2	81,2	87,8	66,8	72,7	43,2	58,6
Ebből								
5. fizikai dolgozó	12,9	17,2	72,3	73,6	43,2	44,7	34,4	44,1
6. szellemi dolgozó	0,3	2,0	8,9	14,2	23,6	28,0	8,8	14,5
7. Nyugdíjas	—	—	—	—	19,5	23,8	5,5	7,9
8. Egyéb és besorolhatatlan	—	—	—	—	—	0,2	—	0,1
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Сельское хозяйство; (2) промышленность—строительная промышленность; (3) прочие отрасли народного хозяйства; (4) всего самодеятельных.

Вертикальная графа: 1. Самодеятельные лица; 2. подсобные члены семьи; 3. члены производственных кооперации; 4. служащие, в том числе работники 5. физического, 6. умственного труда; 7. пенсионеры; 8. прочие и не зачисляемые.

Heading: (1) Agriculture; (2) industry — building and construction; (3) other branches of the national economy; (4) total earners.

Lateral text: 1. Independents; 2. unpaid family workers; 3. members of producers co-operatives; 4. employees, of which 5. manual, 6. non-manual workers; 7. pensioners; 8. others and unclassifiable.

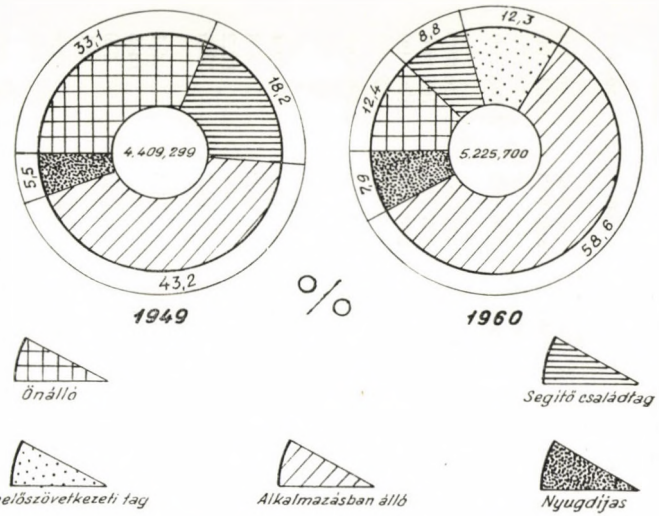

V. A keresők százalékos megoszlása foglalkozási viszony szerint, 1949 és 1960
Процентное распределение самодеятельных по положению в занятии в 1949 и 1960 гг.
Percentage Distribution of Earners by Employment Status, 1949 and 1960

A társadalmi átrétegeződésnek a népesség foglalkozási összetételére, illetőleg a foglalkozási viszonyok megváltozásának a társadalmi rétegződés szerinti összetételre gyakorolt kölcsönös hatását, a gazdasági tevékenység jellegét és a társadalmi helyzetet együttesen tükröző társadalmi-gazdasági csoportosítás érzékelteti.

12. A népesség számának alakulása társadalmi-gazdasági csoportok szerint
Численность населения по общественно-экономическим группам
Population Number by Socio-Economic Groups

Társadalmi-gazdasági csoport	Szám 1949	Szám 1960	Százalékos megoszlás 1949	Százalékos megoszlás 1960
1. *Önálló és segítő családtag*				
2. Mezőgazdasági önálló és segítő családtag[1]				
3. 1 kat. holdnál kisebb gazdasággal .	164 243	69 500	1,8	0,7
4. 1— 5 kat. hold gazdasággal[2]	1 376 340	559 800	14,9	5,6
5. 5—10 kat. hold gazdasággal	1 428 218	580 100	15,5	5,8
6. 10—25 kat. hold gazdasággal	815 988	270 000	8,9	2,7
7. 25 kat.hold és nagyobb gazdasággal.	127 337	4 600	1,4	0,1
8. Együtt	3 912 126	1 484 000	42,5	14,9
9. Egyéb önálló és segítő családtagja ..	861 986	292 200	9,4	2,9
10. *Önálló és segítő családtag összesen ...*	*4 774 112*	*1 776 200*	*51,9*	*17,8*
11. *Termelőszövetkezeti tag és segítő családtag*				
Mezőgazdasági dolgozó — 12. fizikai	.	1 177 500	.	11,8
Mezőgazdasági dolgozó — 13. szellemi	.	29 500	.	0,3
Mezőgazdasági dolgozó — 14. együtt	.	1 207 000	.	12,1
Nem mezőgazdasági dolgozó — 15. fizikai	.	210 800	.	2,1
Nem mezőgazdasági dolgozó — 16. szellemi	.	22 200	.	0,2
Nem mezőgazdasági dolgozó — 17. együtt	.	233 000	.	2,3
18. *Termelőszövetkezeti tag és segítő családtagjaik összesen*	.	*1 440 000*	.	*14,4*

Társadalmi-gazdasági csoport	Szám		Százalékos megoszlás	
	1949	1960	1949	1960
19. *Alkalmazásban álló*				
20. Fizikai dolgozó				
21. Mezőgazdasági munkás	162 722	368 900	1,8	3,7
22. Mezőgazdasági napszámos	434 767	129 400	4,7	1,3
23. Szakmunkás (mezőgazdasági nélkül)	1 506 018	1 607 100	16,3	16,1
24. Betanított munkás (mezőgazdasági nélkül)		1 229 900		12,3
25. Egyéb fizikai dolgozó (mezőgazdasági nélkül)[3]	1 022 457	1 385 200	11,1	13,9
26. Együtt	3 125 964	4 720 500	33,9	47,3
27. Szellemi dolgozó	790 493	1 380 700	8,6	13,9
28. *Alkalmazásban álló összesen*	*3 916 457*	*6 101 200*	*42,5*	*61,2*
29. *Nyugdíjas*				
30. Fizikai dolgozó[4]	333 686	515 400	3,6	5,2
31. Szellemi dolgozó	180 544	143 700	2,0	1,4
32. *Nyugdíjas összesen*	*514 230*	*659 100*	*5,6*	*6,6*
33. *Mindössze*	*9 204 799*	*9 976 500*	*100,0*	*100,0*

[1] 1960-ban a kétlakiak segítő családtagjaival együtt.
[2] A gazdaság nélküli mezőgazdasági önállókkal együtt.
[3] Segédmunkás, napszámos, alkalmi munkás, hivatalsegéd, ipari stb. tanuló.
[4] Az egyéb besorolhatatlan keresőkkel és a közületi eltartottakkal együtt.

Вертикальная графа : 1. Самодеятельные и подсобные члены семьи ; 2. сельскохозяйственные самодеятельные и подсобные члены семьи ; имеющие 3. 0—1 кад. хольд ; 4. 1—5 ; 5. 5—10 ; 6. 10—25 ; 7. 25 — кад. хольдов площади ; 8. вместе ; 9. прочие самодеятельные и подсобные члены семьи ; 10. самодеятельные и подсобные члены семьи всего. 11. Члены производственных кооперации и подсобные члены семьи ; сельскохозяйственные работники 12. физического, 13. умственного труда ; 14. вместе ; не сельскохозяйственные работники 15. физического, 16. умственного труда ; 17. вместе ; 18. члены производственных кооперации и подсобные члены семьи всего. 19. Служащие 20. физического труда ; 21. батраки ; 22. сельскохозяйственные поденщики ; 23. квалифицированные работники (не сельскохозяйственные); 24. обученные работники (не сельскохозяйственные) ; 25. прочие работники физического труда (не сельскохозяйственные) ; 26. вместе ; 27. работники умственного труда ; 28. служащие всего. 29. Пенсионеры ; 30. физического, 31. умственного труда ; 32. пенсионеры всего. 33. Венгрия итого.

Lateral text : 1. Indenpendents and unpaid family workers ; 2. farmers and family workers possessing a landed property of 3. 0 to 1 cad. yoke ; 4. 1 to 5 ; 5. 5 to 10 ; 6. 10 to 25 ; 7. 25 or more cad. yokes ; 8. together ; 9. other independents and unpaid family workers ; 10. total independents and unpaid family workers. 11. Members of producers co-operatives and family workers ; 12. agricultural manual 13. non-manual workers ; 14. together ; 15. non-agricultural manual, 16. non-manual workers ; 17. together ; 18. total members of producers co-operatives and unpaid family workers. 19. Employees ; 20. manual workers ; 21. farm labourers ; 22. farm day-workers ; 23. skilled workers (non-agricultural) ; 24. semi-skilled workers (non-agricultural) ; 25. other manual workers (non-agricultural) ; 26. together ; 27. non-manual workers ; 28. total employees. 29. Pensioners ; 30. manual ; 31. non-manual ; 32. total pensioners. 33. Altogether.

Az egyes társadalmi-gazdasági csoportoknak a népességben elfoglalt súlya 1949 óta jelentős változásokon ment át. A 12. tábla adatai elsősorban az önállók számának nagyarányú csökkenéséről számolnak be, arányuk az 1949. évinek mintegy 37 százaléka. A csökkenés a mezőgazdasági önállók között valamivel kisebb mértékű volt, mint az egyéb (nem mezőgazdasági) önállók között. A mezőgazdasági önállók csoportján belül a csökkenés mértéke a földtulajdon nagyságával arányosan növekedett, azaz a nagyobb földtulajdonnal rendelkezők és családtagjaik száma valamivel erősebben csökkent, mint a kisebbeké. Csak a mezőgazdasági önállókhoz viszonyítva, a mezőgazdasági önállók népességéből (önállók, segítő családtagjaik és eltartottjaik) az 1—5 és az 5—10 kat. holdasok aránya csekély mértékben emelkedett, a nagyobb gazdasággal rendelkezőké csökkent ; az utóbbiak

közül a 25 kat. holdon felüli gazdasággal rendelkezők aránya alig tizede az 1949. évinek (0,3%).

Itt ismét meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági önállók száma (12. táblázatban) nem tartalmazza azokat az alkalmazásban álló vagy nem mezőgazdasági önálló keresőket és eltartottjaikat, akik gazdasággal rendelkeznek (ún. kétlakiak) és így a mezőgazdasággal kapcsolatban vannak. 1960-ban a termelőszövetkezeti tagok és családtagjaik száma majdnem megközelítette az önálló gazdákét.

Nagyobb arányú növekedés következett be az alkalmazásban állók és eltartottjaik számában is. E csoportban különösen a mezőgazdasági munkások, a (nem mezőgazdasági) szak- és betanított munkások, valamint a szellemi dolgozók számának növekedése és a mezőgazdasági napszámosokénak — a tulajdonviszonyok gyökeres megváltozásából adódó — csökkenése tűnik fel.

A nyugdíjasok körében a volt fizikai dolgozó nyugdíjasok számának és arányának a növekedése figyelemre méltó.

A KERESŐ NÉPESSÉG KORMEGOSZLÁSA ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉGE

A keresők kor szerinti összetételét az idősebbek arányának megnövekedése jellemzi: a 40 évesnél fiatalabbak aránya csökkent, az ennél idősebbeké megnőtt.

13. A keresők számának alakulása korcsoportok szerint
Динамика численности самодеятельных по возрастным группам
Earners by Age Groups

Korcsoport (év)	1930	1949	1960	Százalékos megoszlás			A keresők a megfelelő korú népesség százalékában (1)		
				1930	1949	1960	1930	1949	1960
Kereső férfi — Самодеятельные мужчины — Male earners									
—14	59 297	32 534	21 200	2,0	1,1	0,6	5	3	2
15—39	1 700 971	1 589 671	1 687 200	58,0	51,6	49,9	94	92	94
40—59	810 807	1 048 127	1 121 000	27,7	34,0	33,2	99	98	99
60—	360 642	409 680	548 800	12,3	13,3	16,3	88	87	93
Összesen	*2 931 717*	*3 080 012*	*3 378 200*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*69*	*70*	*70*
Kereső nő — Самодеятельные женщины — Female earners									
—14	36 299	26 666	10 200	3,4	2,0	0,5	3	2	1
15—39	667 760	735 314	958 100	62,6	55,3	50,0	35	40	51
40—59	233 429	365 980	614 400	21,9	27,5	32,0	25	30	48
60—	128 634	201 327	334 800	12,1	15,2	17,5	29	34	43
Összesen	*1 066 122*	*1 329 287*	*1 917 500*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*24*	*28*	*37*
Kereső férfi—nő együtt — Самодеятельные мужчины и женщины вместе — Male and female earners together									
—14	95 596	59 200	31 400	2,4	1,3	0,6	4	3	1
15—39	2 368 731	2 324 985	2 645 300	59,3	52,7	49,9	64	65	71
40—59	1 044 236	1 414 107	1 735 400	26,1	32,1	32,8	60	62	72
60—	489 276	611 007	883 600	12,2	13,9	16,7	58	57	64
Összesen	*3 997 839*	*4 409 299*	*5 295 700*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*46*	*48*	*53*

Горизонтальная графа: (1) Самодеятельные во процентах к населению соответствующего возраста.

Heading: (1) Earners per 100 population of corresponding age.

A 60 éves és idősebb keresők arányának az 1949. évi 13,9%-ról 16,7%-ra történt jelentős mértékű emelkedése nagyrészt a nyugdíjasok számának megnövekedéséből adódik. A nyugdíjasok nélkül ennek a korcsoportnak az aránya 1949-ben 11,1%, 1960-ban pedig 11,3%, a növekedés az aktív keresőknél tehát viszonylag igen csekély.

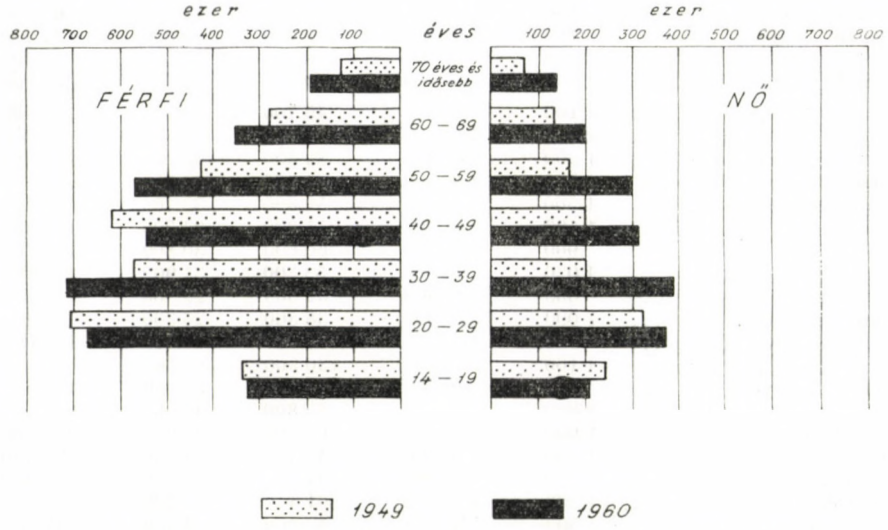

VI. A keresők száma nemenként, korcsoportok szerint, 1949 és 1960
Численность самодеятельных по полу и возрастным группам в 1949 и 1960 гг.
Earners by Sex and Age Groups, 1949 and 1960

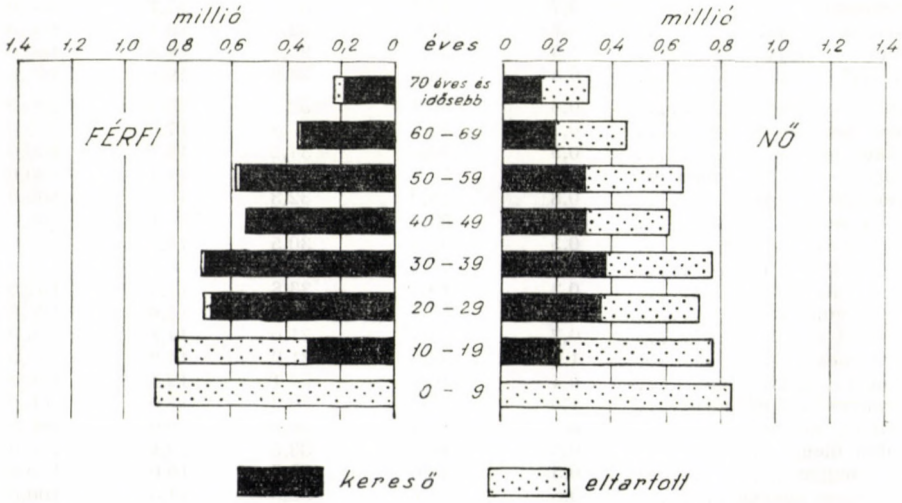

VII. A keresők és eltartottak száma nemenként, korcsoportonként, 1960
Численность самодеятельных и несамодеятельных по полу и возрастным группам в 1960 г.
Earners and Dependants by Sex and Age Groups, 1960

14. A keresők megoszlása korcsoportok szerint területi részletezésben

Распределение самодеятельных лиц по возрастным группам и территориальному разрезу

Earners by Age Groups According to the Administrative Divisions

Terület	14	15—39	40—59	60—	Keresők összesen
		éves			
Budapest főváros	5 700	546 400	426 100	197 600	1 175 800
Debrecen mjv.	500	32 000	23 800	11 600	67 900
Miskolc mjv.	100	40 900	23 900	9 800	74 700
Pécs mjv.	300	33 700	18 700	11 600	64 300
Szeged mjv.	200	28 100	20 300	11 500	60 100
Baranya megye	1 100	69 600	45 700	21 600	138 000
Bács-Kiskun megye	2 100	155 400	105 400	53 800	316 700
Békés megye	1 200	112 200	82 500	45 100	241 000
Borsod-Abaúj-Zemplén m.	1 300	146 500	84 600	44 700	277 100
Csongrád megye	1 500	90 700	59 800	33 400	185 400
Fejér megye	1 100	94 200	55 300	24 700	175 300
Győr-Sopron megye	900	106 500	60 800	30 800	199 000
Hajdu-Bihar megye	1 000	90 600	53 300	31 900	176 800
Heves megye	500	91 500	62 300	29 900	184 200
Komárom megye	1 000	75 300	38 800	20 300	135 400
Nógrád megye	800	64 200	37 200	17 800	120 000
Pest megye	4 100	221 800	130 900	62 500	419 300
Somogy megye	700	86 500	64 000	36 500	187 700
Szabolcs-Szatmár megye ..	2 800	147 600	82 800	41 300	274 500
Szolnok megye	1 000	107 400	63 300	42 900	214 600
Tolna megye	1 000	60 300	43 400	24 700	129 400
Vas megye	800	69 700	47 200	27 600	145 300
Veszprém megye	1 200	101 800	61 400	27 400	191 800
Zala megye	500	72 400	43 800	24 700	141 400
Összesen	*31 400*	*2 645 300*	*1 735 300*	*883 700*	*5 295 700*
	Százalékos megoszlás — Процент — Percentages				
Budapest főváros	0,5	46,5	36,2	16,8	100,0
Debrecen mjv.	0,7	47,1	35,1	17,1	100,0
Miskolc mjv.	0,1	54,8	32,0	13,1	100,0
Pécs mjv.	0,5	52,4	29,1	18,0	100,0
Szeged mjv.	0,3	46,8	33,8	19,1	100,0
Baranya megye	0,8	50,4	33,1	15,7	100,0
Bács-Kiskun megye	0,7	49,1	33,2	17,0	100,0
Békés megye	0,5	46,6	34,2	18,7	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén m.	0,5	52,9	30,5	16,1	100,0
Csongrád megye	0,8	48,9	32,3	18,0	100,0
Fejér megye	0,6	53,7	31,6	14,1	100,0
Győr-Sopron megye	0,5	53,5	30,5	15,5	100,0
Hajdu-Bihar megye	0,6	51,2	30,2	18,0	100,0
Heves megye	0,3	49,7	33,8	16,2	100,0
Komárom megye	0,7	55,6	28,7	15,0	100,0
Nógrád megye	0,7	53,5	31,0	14,8	100,0
Pest megye	1,0	52,9	31,2	14,9	100,0
Somogy megye	0,4	46,1	34,1	19,4	100,0
Szabolcs-Szatmár megye ..	1,0	53,8	30,2	15,0	100,0
Szolnok megye	0,5	50,0	29,5	20,0	100,0
Tolna megye	0,8	46,6	33,5	19,1	100,0
Vas megye	0,5	48,0	32,5	19,0	100,0
Veszprém megye	0,6	53,1	32,0	14,3	100,0
Zala megye	0,3	51,2	31,0	17,5	100,0
Összesen	*0,6*	*49,9*	*32,8*	*16,7*	*100,0*

Az idősebb keresők számának növekedése a nők esetében sokkal nagyobb mértékű, mint a férfiaknál. A 40 éves és idősebb kereső férfiak száma (a nyugdíjasok nélkül) 1949-ről 1960-ra 127 000 fővel (9,5%-kal) emelkedett, a kereső nőké ezzel szemben 287 000 fővel (62,5%-kal) volt magasabb. A 60 éves és idősebb keresőknél a férfi keresők számának növekedése 13,1%, a nőké 36,3%.

A produktív korú (15—59) éves férfiak között a keresők aránya 1949-hez képest csak kis mértékben emelkedett, a nők esetében a növekedés jóval nagyobb : 1949-ben a 15—39 éves nők 40%-a, a 40—59 évesek 30%-a volt kereső, 1960-ban ezek az arányok 51, illetve 48%. Az utóbbi csoportban azonban a nyugdíjas nők egy része is szerepel (a nőknél 55 év a nyugdíjkorhatár) — ezek figyelmen kívül hagyásával az arány 27%, illetve 44%.

A 60 éves és idősebb korcsoport magas kereső számának több mint egyharmadát a nőknél is a nyugdíjasok teszik.

Budapesten a 15—39 éves keresőknek az összes keresőkhöz viszonyított aránya alacsonyabb, a 40—59 éveseké pedig magasabb, mint az országos átlag. A megyei jogú városok közül Miskolcon (54,8%), a megyék közül pedig Komárom megyében (55,6%) a legmagasabb a fiatalabb produktív korúak aránya. Az összes keresők között a 40—59 évesek aránya Pécsett csak 29,1%, Budapesten — ahol a legmagasabb — 36,2% ; a megyék közül legalacsonyabb Szolnok megyében (29,5%), legmagasabb Békésben (34,2%). A 60 éves és idősebb keresők aránya Miskolcon a legalacsonyabb (13,1%), Szolnok megyében pedig a legmagasabb (20%).

A keresők korösszetételét népgazdasági áganként vizsgálva, lényeges különbséget tapasztalhatunk a mezőgazdaság és a népgazdaság egyéb ágai között. 1960-ban a fiatalabb munkaerő elvándorlása következtében a 60 évesek és idősebbek aránya a mezőgazdaságban legmagasabb (20,9%), a 20—39 éveseké pedig e népgazdasági ágban a legkisebb (32,1%). A mezőgazdasági keresők nagyarányú elöregedését mutatja az 1949. évi és az 1960. évi kormegoszlás összehasonlítása is :

Korcsoport	A mezőgazdasági keresők		Az egyéb (nyugdíjasok nélküli) keresők	
	százalékos megoszlása			
	1949	1960	1949	1960
14 éves	2,4	0,6	0,3	0,6
15—39 éves	51,6	41,4	59,9	62,0
40—59 éves	30,9	37,1	33,3	32,0
60 éves és idősebb	15,1	20,9	6,5	5,4
Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

A 15—39 éves keresők aránya az egyéb népgazdasági ágak közül az építőiparban (64,4%), a 40—59 éveseké a szolgáltatásban (40,4%), a 60 éves és idősebbeké — a nyugdíjasokat és az „egyéb" ágba tartozókat figyelmen kívül hagyva — ugyancsak a szolgáltatásban (11,1%) a legmagasabb.

A 20—49 éves keresőknek az összes munkaképes korú keresőkhöz viszonyított aránya legmagasabb a közlekedésben (77,3%), a közszolgálatban (75,6%) és az iparban (68,6%) ; legalacsonyabb a mezőgazdaságban, ahol a munkaképes korú keresők számának a felét sem éri el (48,4%).

15. A keresők megoszlása korcsoportok szerint az egyes népgazdasági ágakban

Распределение самодеятельных по возрастным группам в отраслях народного хозяйства

Earners by Age Groups Within the Branches of the National Economy

Népgazdasági ág	14	15—39	40—59	60—	Összesen	Százalékos megoszlás 14	15—39	40—59	60—
		éves					éves		
1. Mezőgazdaság	11 800	771 500	692 700	388 800	1 864 800	0,6	41,4	37,1	20,9
2. Ipar	11 100	884 400	430 600	57 500	1 383 600	0,8	63,9	31,1	4,2
3. Építőipar ..	1 300	180 500	82 800	15 400	280 000	0,5	64,4	29,6	5,5
4. Közlekedés .	200	181 800	102 000	5 600	289 600	0,1	62,8	35,2	1,9
5. Kereskedelem	2 700	181 000	114 200	21 700	319 600	0,8	56,7	35,7	6,8
6. Szolgáltatás	1 100	72 000	61 100	16 700	150 900	0,7	47,8	40,4	11,1
7. Közszolgálat	600	249 300	141 800	20 700	412 400	0,2	60,4	34,4	5,0
8. Nyugdíjas ..	—	9 700	79 700	331 400	420 800	—	2,3	18,9	78,8
9. Egyéb	2 600	115 100	30 500	25 800	174 000	1,5	66,1	17,6	14,8
Összesen ...	*31 400*	*2 645 300*	*1 735 400*	*883 600*	*5 295 700*	*0,6*	*49,9*	*32,8*	*16,7*

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. строительная промышленность; 4. транспортное хозяйство; 5. торговля; 6. предоставление услуг; 7. госслужба; 8. пенсионеры; 9. прочие.

Leteral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. building and construction; 4. transport and communications: 5. trade; 6. services; 7. public service; 8. pensioners; 9. other.

16. A keresők megoszlása korcsoportok és foglalkozási viszony szerint a mezőgazdaságban és egyéb népgazdasági ágakban

Распределение самодеятельных лиц по возрастным группам и положению в занятии в сельском хозяйстве и прочих отраслях народного хозяйства

Earners by Age Groups and Employment Status in Agriculture and Other Branches of the National Economy

Foglalkozási viszony	14	15—39	40—59	60—	Keresők összesen (2)
	éves keresők az összes keresők (1) százalékában				
Mezőgazdasági keresők — Сельскохозяйственные самодеятельные — Agricultural earners					
1. Önálló	—	17,3	44,9	37,8	100,0
2. Segítő családtag	1,9	59,2	30,8	8,1	100,0
3. Termelőszövetkezeti tag	0,1	31,7	43,2	25,0	100,0
4. Alkalmazásban álló ...	0,8	68,1	24,9	6,2	100,0
Ebből					
5. fizikai dolgozó	0,9	67,4	24,9	6,8	100,0
6. szellemi dolgozó	—	74,8	24,4	0,8	100,0
*Összesen	*0,6*	*41,4*	*37,1*	*20,9*	*100,0*
Nem mezőgazdasági keresők — Не сельскохозяйственные самодеятельные — Non-agricultural earners					
1. Önálló	—	20,9	47,6	31,5	100,0
2. Segítő családtag	1,3	60,5	27,7	10,5	100,0
3. Termelőszövetkezeti tag	0,3	49,6	42,0	8,1	100,0
4. Alkalmazásban álló ...	0,7	64,5	30,8	4,0	100,0
Ebből					
5. fizikai dolgozó	0,9	65,3	29,8	4,0	100,0
6. szellemi dolgozó	0,1	62,3	33,7	3,9	100,0
7. Nyugdíjas	—	2,3	18,9	78,8	100,0
8. Egyéb	—	34,5	20,7	44,8	100,0
*Összesen	*0,6*	*54,6*	*30,4*	*14,4*	*100,0*

Foglalkozási viszony	14 éves keresők	16–39 az összes keresők	40–59 százalékban (1)	60–	Keresők összesen (2)
	Keresők összesen — Самодеятельные всего — Total earners				
1. Önálló	—	18,1	45,4	36,5	100,0
2. Segítő családtag	1,8	59,2	30,8	8,2	100,0
3. Termelőszövetkezeti tag	0,1	35,1	43,0	21,8	100,0
4. Alkalmazásban álló ...	0,7	65,0	30,1	4,2	100,0
Ebből					
5. fizikai dolgozó	0,9	65,6	29,1	4,4	100,0
6. szellemi dolgozó	0,1	62,9	33,3	3,7	100,0
7. Nyugdíjas	—	2,3	18,9	78,8	100,0
8. Egyéb	—	34,5	20,6	44,9	100,0
Összesen	*0,6*	*49,9*	*32,8*	*16,7*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Самодеятельные во процентах к всем самодеятельным; (2) всего самодеятельных.

Вертикальная графа: см. табл. 10.

Heading: (1) Earners per 100 total earners; (2) total earners.

Lateral text: See Table 10.

A kormegoszlás a keresők foglalkozási viszonya szerint is sajátos képet mutat. Legidősebbek a mezőgazdasági és az egyéb önállók, valamint a termelőszövetkezeti tagok; 60 éves vagy idősebb az önállók 36,5%-a, a termelőszövetkezeti tagok 21,8%-a. A legproduktívabb, a 15—39 éves korcsoportba tartozik az alkalmazásban állók 64,9%-a, a termelőszövetkezeti tagok 35,1%-a és az önállók 18,1%-a. Figyelemre méltó különbségek mutatkoznak a foglalkozási viszony szerint csoportosított korösszetételben a mezőgazdaság és az egyéb népgazdasági ágak keresői között. A mezőgazdasági önállók között a 60 éven felüliek aránya jóval nagyobb, mint az egyéb önállók csoportjában. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok között a 60 éves és idősebbek aránya mintegy háromszorosan felülmúlja az egyéb — nem mezőgazdasági — szövetkezeti tagokét.

Amint már korábban is utaltunk rá, jelentősen megváltozott a keresők iskolai végzettség szerinti összetétele, nagymértékben emelkedett a keresők iskolázottsága.

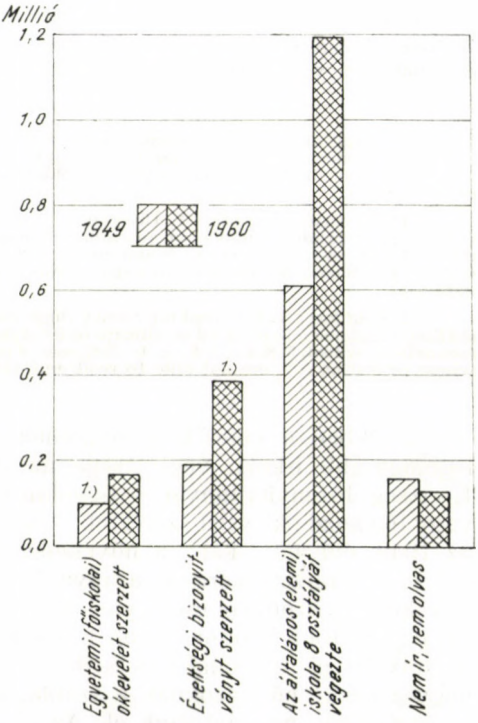

1.) *A végbizonyítványt szerzettekkel együtt*

VIII. A keresők száma a legmagasabb iskolai végzettség szerint, 1949 és 1960

Численность самодеятельных по наивысшему образованию в 1949 и 1960 гг.

Earners According to the Highest Level of Education, 1949 and 1960

17. A keresők megoszlása a legmagasabb iskolai végzettség szerint
Распределение самодеятельных лиц по наивысшему образованию
Earners by the Highest Level of Education

Iskolai végzettség	1949	1960	Százalékos megoszlás 1949	Százalékos megoszlás 1960	Index. 1960 (1949=100)
1. Egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett	99 982[1]	164 500	2,3	3,1	164,5
2. Egyetemre járt, oklevelet nem szerzett	.	37 000[2]	.	0,7	.
3. Érettségi bizonyítványt szerzett	189 770[3]	343 700	4,3	6,5	181,1
4. A középiskola 1—4. osztályát végezte	44 315	167 100	1,0	3,2	377,1
5. Az általános (elemi) iskola 8 osztályát végezte	608 795	1 198 500	13,8	22,6	196,8
6—7 osztályát végezte	2 203 505	2 231 300	50,0	42,1	101,3
4—5 osztályát végezte	848 632	768 800	19,2	14,5	90,6
1—3 osztályát végezte	249 294	250 800	5,7	4,8	100,6
6. Ír-olvas iskolai végzettség nélkül	8 935	11 600	0,2	0,2	129,8
7. Nem ír, nem olvas	156 000	121 600	3,5	2,3	77,9
8. Ismeretlen végzettségű	71	800	0,0	0,0	1126,7
Összesen	*4 409 299*	*5 295 700*	*100,0*	*100,0*	*120,1*

[1] A végbizonyítványt szerzettekkel együtt.
[2] A végbizonyítványt szerzettekkel együtt.
[3] Az egyetemre (főiskolára) járt, de oklevelet vagy végbizonyítványt nem szerzettek számával együtt.

Вертикальная графа: 1. Получили университетский (вузовский) диплом; 2. учились в университете но не получили диплома; 3. получили аттестат зрелости; получили образование 4. в 1—4 классах средней школы; 5. в 8., 6—7, 4—5, 1—3 классах начальной школы; 6. Читают только без школьного образования; 7. не читают и не пишут; 8. образование неизвестно.

Lateral text: 1. Received university (high school) diploma; 2. attended university without getting a diploma; 3. received certificate of final examination; finished 4. 1—4 forms of grammar (secondary) school, 5. 8, 6—7, 4—5, 1—3 classes of primary school; 6. are able to read only without school education; 7. are not able to read and write; 8. level of education unknown.

1949-ben a keresők 13,8%-ának, 1960-ban már 22,6%-ának volt a legmagasabb iskolai végzettsége az általános (elemi) iskola 8 osztálya. Érettségi bizonyítvánnyal — figyelmen kívül hagyva azokat, akik egyetemi vagy főiskolai oklevelet szereztek — a keresők 7,2%-a rendelkezett, szemben az 1949. évi 4,3%-kal; a növekedés 70%-os. Az egyetemi vagy főiskola oklevelet szerzett keresők aránya 2,3%-ról 3,1%-ra emelkedett. Noha e növekedés viszonylag csekélynek tűnik, mégis annyit jelent, hogy 1960-ban 64,5%-kal több keresőnek volt felsőfokú iskolai végzettsége, mint 1949-ben. A műveltségi színvonal emelkedésére utal az a körülmény is, hogy közel négyszeresére nőtt azoknak a száma, akik középiskolába jártak ugyan, de az érettségiig nem jutottak el. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek aránya, az elmondottak alapján, csökkent. Az analfabéta keresők aránya az 1949. évi 3,5%-kal szemben 1960-ban 2,3% volt.

*

Az 1960. évi népszámlálás képviseleti feldolgozása alapján összeállított adatok — a teljesség igénye nélkül — előzetes tájékoztatást kívántak nyújtani Magyarország népességének foglalkozási összetételében az elmúlt

népszámlálás óta végbement változásokról. Annak ellenére, hogy az adatok — a mintavételi eljárás alapján kiszámított hibahatárokon belül — kis mértékben még változhatnak, a belőlük leszűrhető megállapításokat ez előreláthatólag nem érinti. A teljes körű feldolgozásnak az itt bemutatottaknál sokrétűbb adatai részletesebb elemzésekre is módot fognak nyújtani.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ ПО ВАЖНЕЙШИМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ ПРИЗНАКАМ

Резюме

В настоящем очерке на основании однопроцентной выборочной обработки материалов венгерской общегосударственной переписи населения дается изложение распределения населения страны по важнейшим профессиональным признакам.

Преобразования, которые произошли в общественно-экономических отношениях страны в течение десятилетия, прошедшего со времени переписи 1949 года, со своей стороны, вызвали крупные перемены также и в профессиональном составе населения по занятости. При изучении данных в первую очередь бросается в глаза рост занятости и, в пределах этого, распространение занятости среди женщин. Число самодеятельных женщин в 1960 году было на 44 процента выше, чем в 1949 году. Повышение женской занятости не происходило равномерно по народнохозяйственным отраслям, а сосредоточилось в основном в промышленности и строительной промышленности.

Удельный вес самодеятельных в сельском хозяйстве сократился с 50% в 1949 году до 35% в 1960, в то время как удельный вес лиц, занятых в промышленности и строительной промышленности в течение того же периода возрос с 22% до 31%. Под влиянием общественно-экономических преобразований в значительной степени изменился также и состав населения по положению в занятии, так самостоятельные составляли теперь уже только лишь одну пятую часть общего числа самодеятельных, в то время как удельный вес членов производственных кооперативов достиг 12 процентов. Наряду с этим имело место также и резкое увеличение доли умственных работников (примерно на 32%), приходящейся на 100 нанятых работников физического труда.

Внутри общего числа самодеятельных удельный вес неактивных самодеятельных составил в 1960 году 8,7% по сравнению с 5,8% в 1949 году, в то время как доля пенсионеров в пределах числа неактивных самодеятельных не потерпела значительных изменений.

Удельный вес самодеятельного населения является наиболее высоким в Будапеште (65%) и городах имеющих комитатские права (54%), в то время как в деревнях и селах это соотношение является значительно ниже и достигает примерно 49%.

Численность самодеятельных в отдельных народно-хозяйственных отралсях в значительной степени возросла по сравнению с 1949 годом. Исключение составляет область услуг, где сокращение было вызвано в первую очередь значительным уменьшением числа домашних работниц. Распределение самодеятельных по народнохозяйственным отраслям в территориальном разрезе, естественно, не является однородным. Так, например, в Будапеште 48,7% самодеятельных занято в промышленности и строительной промышленности. Высоким является также и удельный вес самодеятельных, занятых в промышленности и строительной промышленности, в городах, имеющих комитатские права в то время как в отдельных комитатах их доля является значительно меньше 20%.

Вопреки серьезному росту числа самодеятельных, занятых в промышленности и строительной промышленности, в концентрации промышленности и строительстве не произошло существенных изменений, кроме общей индустриализации страны заметны лишь следы размещения промышленности в провинции в более значительном размере.

По сравнению с 1949 годом изменился также и состав самодеятельных по общественным секторам, так в 1960 году 76,8% самодеятельных (4,1 млн. человек) относилось к социалистическому сектору, в том числе 3,3 млн. человек относилось к государственному сектору. Удельный вес частного сектора сократился до 23,2% (относящиеся сюда самодеятельные работают в основном в сельском хозяйстве), а удельный вес кооперативного сектора составил почти 15%. Состав населения по положению в занятии в течении истекших 11 лет изменился главным образом в сельском хозяйстве, промышленности и строительной промышленности и торговле.

Для распределения самодеятельного населения по возрасту является характерным повышение удельного веса более пожилых лиц. Другими словами, имело место снижение удельного веса лиц моложе сорока лет и повышение удельного веса лиц старшего возраста. У самодеятельных женщин повышение числа самодеятельных старшего возраста является более значительным, чем у мужчин. Так число самодеятельных мужчин 40-летнего возраста и более с 1949 по 1960 год увеличилось на 9,5%, а самодеятельных женщин — на 62,5%. У мужчин в трудоспособном возрасте (15—59 лет) удельный вес самодеятельных по сравнению с 1949 годом увеличился лишь в незначительной степени, в то время как аналогичное увеличение у женщин было значительным. Большое число самодеятельных в возрасте более 60 лет в значительной степени обусловлено численностью пенсионеров.

В составе самодеятельных по возрасту наблюдается значительная разница между сельским хозяйством и прочими отраслями народного хозяйства. Удельный вес лиц 60-летнего возраста и более, ввиду миграции рабочей силы, является наиболее высоким в сельском хозяйстве (20,9%), в то время как удельный вес лиц в возрасте с 20 до 39 лет здесь является самым низким (32,1%). Среди прочих народнохозяйственных отраслей удельный вес лиц 60 летнего возраста и более является наивысшим в области услуг (11,0), лиц 15—39-летнего возраста — в строительной промышленности (64,4%), лиц 40—59-летнего возраста — опять в области услуг (40,4%).

Возрастной состав самодеятельных по положению в занятости тоже имеет специфический характер: наиболее пожилыми являются самостоятельные и члены производственных кооперативов, в то время как наивысший удельный вес лиц в возрасте с 15 по 39 лет имеет место среди нанятых самодеятельных.

Значительный прогресс наблюдается также и в области распределения самодеятельных по школьному образованию. Удельный вес, самодеятельных, окончивших 8 классов общеобразовательной школы и окончивших среднюю школу возросло по сравнению с 1949 годом почти в два раза, а число самодеятельных имеющих высшее образование в течение того же периода увеличилось на две трети. Достойно внимания также и то обстоятельство, что число лиц с незаконченным средним образованием увеличилось почти в четыре раза по сравнению с 1949 годом.

OCCUPATIONAL STRUCTURE OF HUNGARY'S POPULATION

Summary

On basis of the one per cent sample processing of the 1960 Hungarian population census material the paper shows the distribution of the country's population by the main occupational criteria.

In the course of the 11 years that had passed since the 1949 census the changes in the socio-economic conditions of the country have caused great changes also in the occupational distribution of the population. The first thing that strikes the reader when examining the data is the increase of employment, and within it the widening of female employment. In 1960 the number of female earners was 44 p. c. more than in 1949. The increased employment of women does not appear evenly in all fields of the national economy but predominantly in industry and in building and construction.

The ratio of agricultural earners has gone down from 50 p. c. in 1949 to 35 p. c. and at the same time for those employed in industry and in building and construction it rose from 22 p. c. to 31 p. c. As a result of the socio-economic changes also the composition of the population by employment status has undergone significant changes, the number of the independents was not more than about one fifth of all earners, at the same time the proportion of the members' of producers co-operatives being 12 p. c. The ratio of non-manual workers per 100 employed manual workers has also strongly increased (by about 32 p. c.).

The proportion of economically inactive earners within all earners was 8,7 p. c. compared to 5,8 p. c. in 1949 whereas the ratio of old age pensioners within economically inactive earners did not substantially change.

The number of earners is highest in Budapest (65 p. c.) and in the towns of county rank (54 p. c.); in the villages it is rather lower, about 49 p. c.

Compared to 1949, the number of the earners has considerably increased in the different economic branches except in services where, it is primarily due to the considerable setback in the number of domestic servants. The regional distribution of earners by economic branches shows, of course, a different picture, e. g. in Budapest 48,7 p. c. of the earners work in industry and in building and construction. The ratio of earners in industry and in building and construction is similarly high in towns of county rank whereas the figure falls well below 20 p. c. in some counties.

In spite of the considerable increase of the earners in industry and in building and construction the concentration in industry and in building and construction has not undergone any noteworthy change; over and above the general industrialisation an increased rate of re-settling industry in the country has appeared only sporadically.

Also the composition of earners by sectors has changed since 1949; in 1960 76,8 p. c. of the earners (4,1 millions) belonged to the socialist sector, of which 3,3 millions to the state sector. The ratio of the private sector has fallen to 23,2 p. c. (the earners belonging here are engaged mainly in agriculture), whereas the proportion of the cooperative sector is about 15 p. c. Over the last 11 years the composition of the population by employment status has changed mainly in agriculture, in industry and in building and construction and in trade.

The distribution by age of the earners is featured by the increased ratio of the old: the proportion of the people under 40 has declined, with the older increasing. The increase of the older earners is more marked in case of female than of male earners; the number of 40 years old and older male earners has increased by 9,5 p. c. between 1949 and 1960, that of female earners by 62,5 p. c.

Compared to 1949 the number of earners has risen only slightly among males in the productive age (15—59), whereas the rise is rather significant for females. For those of 60 and over the high number of earners is accounted for to a considerable extent by the old age pensioners.

In the age distribution of the earners significant differences can be found between agriculture and the other economic branches. In agriculture, due to the migration of manpower, the ratio of the 60 years old and over is the highest (20,9 p. c.), whereas in this branch the proportion of those between 20—39 years is the lowest (32,1 p. c.). Of the other economic branches the ratio of the 60 years old and over is the highest in servic-

es that of the 15—39 age group in building and construction (64,4 p. c.) and the ratio of those between 40—59 years is likewise highest in services (40,4 p. c.).

The distribution of age shows a peculiar feature also by the employment status of the earners : the most aged are the independents and the members of the producers' cooperatives, whereas those between 15 and 39 years account for the highest ratio among those in employment.

Also the distribution of the earners by level of education shows a significant development. Compared with 1949 the number of earners having finished 8 forms of the general (primary) school and of those holding certificates of school final examinations has almost doubled and of those with university or high school degrees has increased by about two thirds. It is also worth mentioning that the number of those having attended secondary school without having passed the finals has risen almost fourfold.

A DEMOGRÁFIAI JELENSÉGEK ÉS FOLYAMATOK VIZSGÁLATÁNAK ÁLTALÁNOS FORMÁJA

MIHAIL PTUHA*

A demográfia önálló tudomány voltának kimutatásakor mindenekelőtt azt kell eldöntenünk, hogy van-e a különböző demográfiai jelenségek között valamiféle olyan kapcsolat, amely lehetővé teszi azok egyazon szempontból való tudományos megvilágítását; van-e a demográfiai adatok vizsgálatának olyan egységes, végleges formája, amely az elemek minden változatosságát egy és ugyanazon adekvát tudományos formában ragadja meg. Lehetséges-e a halálozások, a házasságkötések, a születések, a bűnözés stb. vizsgálati módszerei között érintkezési pontokat találni?

Az alapadatok bemutatására szolgáló módszer megválasztásánál mindig a vizsgálati célok az irányadók. E célok lehetnek elméleti vagy gyakorlati jellegűek. Ez utóbbiakból — amelyeknek száma jelentős lehet — kiindulva minden egyes esetben meg kell keresnünk a statisztikai adatok legjobb feldolgozási módszereit; a kutató ismeretei, hozzáértése és az elsődleges adatok minősége határozzák meg az anyag bemutatásának — a kitűzött feladat megoldása szempontjából legalkalmasabb — végső formáját. Lényegesen másképpen van a dolog az elmélettel. A vezérfonalat itt a vizsgált jelenségek tudományos megismerésének feladata alkotja és az anyag bemutatásának végső formáját emellett a többé vagy kevésbé elméleti tartalom határozza meg. Általában a gyakorlati feladatok többsége elméleti modellekkel jellemezhető, a szerzők azonban nem mindig mutatják meg e modellek alkalmazásának módját.

Csak pontosan kidolgozott elmélet birtokában mondhatjuk, hogy ez vagy az a tudomány létezik, ellenkező esetben a legkülönbözőbb kritériumok és módszerek kaotikus alkalmazására kerül sor kellő indokolás és megfelelő kritika nélkül. Nem szabad elfelejteni, hogy ha „tényleges adatanyag szolgál a kutatások alapjául, ez nem elegendő ahhoz, hogy az utóbbinak a pontosság tulajdonságát kölcsönözze".

G. F. Knapp majdnem száz évvel ezelőtt első demográfiai munkájában rámutat a halandóság vizsgálatának kaotikus állapotára és megjegyzi, hogy „nem szabad azt feltételezni, hogy a vizsgált jelenség homályosságát természete okozza — hová vezetne ez a feltételezés! Amennyiben eddig

* A szerző az Ukrán Tudományos Akadémia tagja és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja.

még nem érték el a teljes világosságot, ennek oka inkább a dolog tárgyalásának módjában, a kérdés feltevésében vagy a megoldásra alkalmazott segédeszközök elégtelenségében keresendő" (1).

Bármely tudomány, mint olyan számára az a kérdés áll az előtérben, hogy mi alkotja kutatásainak fő célját és feladatát, mert e célok és feladatok határozzák meg az adatok feldolgozásának módszereit és azokban rejlenek a kritériumok annak a kérdésnek eldöntéséhez, hogy ez vagy az az anyag milyen mértékben alkalmas a tudományos megismerés általános céljai számára. „Az anyagnak nem akármilyen alkalmazása, hanem csak az egyszerűen és célszerűen feltett kérdés megoldására való alkalmazása kölcsönzi a munkáknak a megbízhatóságot mind ezen, mind bármely más területen. Tudni kell, mit akarnak. Annak képe, amit keresnek, a kutató szeme előtt kell hogy álljon. Az anyagot meghatározott célra kell felhasználni" (2).

Bár majdnem száz év telt el *Knapp* ezen munkájának megjelenése óta, amely új szakaszt nyitott a demográfiai kutatások számára, mégis el kell ismerni, hogy a népesség halálozására vonatkozó tanítások területén a lényeges kérdések tekintetében még nem sikerült a nézetek egységét elérni. (Elég ha csak a „standard népesség" módszerére vonatkozó heves vitákra emlékezünk.) Mind ez ideig még nem csendesedtek el a viták a demográfiának ezen a legkidolgozottabb területén, ami pedig a házasságokat, a születéseket és a többi hasonló jelenségeket illeti, homályosságok, vitás kérdések, különböző javaslatok, a ténylegesen alkalmazott és javasolt kutatási módszereknek, a tudományos ábrázolás eszközeinek sokasága mindent összevéve olyan káoszt alkotnak, hogy az embernek magát abban kiismerni egyáltalán nem könnyű dolog.

Jellemezzünk akár valamely bonyolult, vagy akár nagyon egyszerű jelenséget, általában véve az átlagosról lesz szó. Bármilyen módszer segítségével mérjük a halálozásokat, a házasságkötéseket, a születéseket és a népességi és morál-statisztika egyéb tömegjelenségeit, mindenkor eltekintünk az „összes egyéb feltételektől", amelyek a konkrét megfigyelési eseteket különbözőkké teszik, és átlagokkal vagy viszonyszámokkal dolgozunk.

„Az átlagok és a viszonyszámok — mondja *R. M. Orzsenckij* — olyan feltételes módszert jelentenek, amelyek biztosítják, hogy a sokaság elemeinek változó egyéni ismérveit egységes külső kifejezésre vezessük vissza; ebben a formában ezek az egész sokaság egységes ismérveivé válnak és bizonyos hasonlóságot mutatnak a tipikus ismérvekkel: hasonlóan ahhoz, ahogyan a tipikus ismérv egyetlen kifejezésben jellemzi az egész csoportot, ugyanúgy jellemzi az egész csoportot minden egyes átlag vagy viszonyszám is." Feltétlenül észre kell venni azonban a két jellemző között létező különbségeket. „Addig, amíg a tipikus ismérv oly módon és azért jellemzi az egész sokaságot, mert a sokaság minden egyes elemét külön-külön jellemzi, az átlag illetve a viszonyszám csak oly módon és azért jellemzi az egész sokaságot, mert az egyes elemeket jellemző ismérvekből meghatározott módon nyert számtani következtetés" (3).

Semmit nem zavaró, mint *Knapp* mondja, „megszemélyesíteni" ezeket az átlagokat, azaz adott sokaságba tartozó személyek növekedéséről vagy halandóságáról beszélve úgy jellemezni őket, mint az „átlagember" növekedését vagy élettartmát. Az „*átlagember*" fogalmát és tulajdonságainak

vizsgálatát, mint a statisztikai kutatások egyetlen ideálját első ízben rendszeres formában *Quetelet* vetette fel.[1] Ezeket a gondolatokat ismételten bírálták különböző szempontokból.

W. Lexis nem tartja *Quetelet* terminusát alkalmasnak elméleti konstrukciói számára. Úgy gondolja, nem felesleges megkísérelni beszámolni arról, hogy mi a demográfiai kutatások végső célja, aminek következtében megjelenik az *„absztrakt ember"* fogalmi konstrukciója, amely valóban szoros kapcsolatban van a társadalmi élet tömegjelenségeinek állandóságáról és a valószínűségi elmélet statisztikai alkalmazásának szerepéről szóló elképzeléseivel. E célok elérése érdekében — véleménye szerint — egységes álláspontra van szükség, amelyből kiindulva abban a helyzetben lennénk, hogy a vizsgálat valamennyi elemét természetes kapcsolataiban tekintenénk át. Rámutat arra, hogy már *Quetelet* is törekedett ilyen egységes értelemzésre, amikor feladatul tűzte ki az „átlagember" tulajdonságainak és természetes tendenciáinak tanulmányozását. *Quetelet* elvileg az emberi életnek nemcsak a statikáját, hanem a dinamikáját is szemügyre vette, ténylegesen azonban az átlagszámokról szóló elméletét csak az antropometriai típusokra alkalmazta (13), ami pedig a népmozgalmat illeti, csupán új anyagot adott, pontosabban megfogalmazta a statisztikai viszonyszámok előtte is ismert állandóságát. *Lexis* az emberi élet tipikus jelenségeinek kielégítő bemutatásához a mindent átfogó és legmélyrehatóbb módszert tartja szükségesnek. Ebből a szempontból a természetes vezető (Richtschnur) nem az átlag, hanem az *„absztraktnak tekintett ember"* *„demográfiai biográfiájá"*-ról szóló elképzelés. Minden egyén egy sor állapoton és azoknak a statisztika szempontjából nyilvántartott változásain megy keresztül. E megfigyelések alapján ki lehet számítani mindenek előtt egy sor átlagszámot, mint például az átlagos élettartamot, az átlagos házasságkötési kort stb., ezek a számok azonban nem elegendők a demográfiai biográfia meghatározása számára, minthogy az utóbbira mindenekelőtt az a körülmény jellemző, hogy *nem megy minden ember az állapot-változások valamennyi fázisán keresztül*, s hogy *bármelyik számára léteznek a lehetséges állapotok bekövetkezésének bizonyos valószínűségei*. Ha szükséges, a statisztikának jogában áll megkonstruálni ezeket a valószínűségeket, mint empirikus gyakoriságokat. *Lexis* szükségesnek tartja ezzel kapcsolatban megalkotni a *„statisztikai valószínűség"* külön fogalmát.

„Az absztrakt embert, akinek demográfiai biográfiáját el kell készíteni, először bármiféle megkülönböztető ismérv nélkül kell bemutatni, ez nem férfi és nem nő, nem házas és nem nőtlen stb., de bármelyik e minőségi

[1] Az „átlagember" fogalmát *Quetelet* első ízben a következőképpen adta meg: „Az ember akit én itt szemügyre veszek, a társadalomban az, ami a súlypont a testekben. Ő az átlag, amely körül helyezkednek el a változékony (oscillant) társadalmi elemek. Ez az ember, ha úgy tetszik, fiktív lény, aki számára minden a társadalom tekintetében kapott átlagos eredményeknek megfelelően folyik le" (4). Az „átlagember" terminust egy másik munkájában használja először (5). További munkáiban *Quetelet* módosítja ezt a fogalmat és kiterjeszti azt az emberre a művészet, a természettudomány, a filozófia, a politika területén (6).

Az átlagember gondolata nem újdonság, említik ezt *Quetelet* előtt is a társadalmi élet kiváló, megfigyelői. Maga *Quetelet* többek között *Arisztoteleszre* hivatkozik (Eth., ad Nic., II, 2. fej.), akinek tanítása a filozófusok iskolájából átkerült a költőkhöz, nevezetesen *Horatiushoz* és *Cousinahoz* (Cours de philosophie. Bruxelles. 1828. 10. lecke. 3—4. old.) (7). *Le Chambre* „la juste médiocrité"-ről, *B. Pascal* „le milieu entre les extrêmes"-ről beszél (8). A politikai aritmetikusok szintén felvetettek hasonló gondolatot. *D. Bernouilli* kifejtette ezt *Buffonhoz* írt levelében („Oeuvres completes de Buffon", XI. köt. 313. old.) és az utóbbi elfogadta ezt a gondolatot (9). Találkozunk ezzel a klasszikus politikai gazdaságtan megalapítójánál *A. Smith*nél is (10., 11.). Queteletről *J. Lottin* közölt tanulmányt (12).

tulajdonságok közül jellemző rá bizonyos valószínűséggel. Mielőtt az újszülött német megállapítják, annak valószínűsége, hogy fiú lesz, megközelítően 515/1000, és hogy leány, 485/1000" (14).

Bizonyos minőségi tulajdonságoknak ez a hiánya és a valószínűségek létezése a szembenálló tulajdonságok tekintetében, jellemző a *Quetelet*-féle „átlagember"-től megkülönböztetett „absztrakt ember" fogalmára is, amely az előbbinek, — mint erre *Bortkiewicz* rámutatott — „helyesbített és javított kiadása" (15., 16).

Itt, mint más esetekben is, *Lexis* konstrukciója egyoldalúságban szenved, mert speciálisan csak a valószínűségi elmélet statisztikai alkalmazásával van összeegyeztetve. Az átlagember fogalma, véleménye szerint, csak olyan ismérvek tekintetében alkalmas, amelyek minden egyes emberre jellemzők, mint az életkor vagy az antropometriai méretek.[2] Az empirikus gyakoriságok azonban kiszámításuk jellegét tekintve úgy tekinthetők, mint az egész csoportra vonatkozó „átlagok", jóllehet ez a megjelölés ellentmond a statisztikában általánosan elfogadott terminológiának. *Lexis* megjelölése alkalmasabb, minthogy kizárja a félreértés lehetőségét, mert az átlagember konstrukciója csak az átlagszámok megszemélyesítését jelenti, figyelmen kívül hagyva a gyakoriságokat, más oldalról azonban, széles értelemben, mint a fenti idézetben, nem jelent — úgy gondoljuk — semmiféle lényeges előnyt a demográfia elmélete számára.

A továbbiakban, amikor az „átlag"-, illetve „absztrakt"-ember terminusait használjuk, akkor ezeken egyik vagy másik sokaság vonatkozásában mind az átlag-, mind a viszonyszámok megszemélyesítését értjük. Az átlagember ilyen értelmezése igen lényegesen különbözik attól a jelentéstől, amelyet *Quetelet* adott neki. Megkonstruálásakor szem előtt tartjuk, hogy az adott sokaságban főképpen a különböző tömegjelenségeknek — mint *Knapp* találóan mondotta — „megszemélyesítését" adjuk.

A halálozások, házasságkötések, születések stb. jelenségeit a vizsgált csoport szempontjából átlagos emberre vonatkoztatjuk. Ez a megszemélyesítés, amely a demográfiai vizsgálódás bizonyos konstrukciói számára általános kiinduló pontot ad, igen alkalmas ugyanakkor az összehasonlító célok számára, és végül hasznos segítséget nyújt a társadalmi élet tömegjelenségeinek szemléletes ábrázolásához.[3]

Az egymást kölcsönösen keresztező okláncolatok komplexumainak végtelen sokfélesége váltja ki az ilyen vagy amolyan demográfiai jelenséget. Mindezek a jelenségek az ember életében időbelileg helyezkednek el. Az azonos fajtájú demográfiai események együttese a tömegjelenség, amellyel a

[2] Az átlagos élettartam, szigorúan véve, ebből a szempontból nem átlag, minthogy a halvaszülöttek figyelembevételével lehet és kell kiszámítani, ami bizonytalansági elemet visz a számításba.

[3] Hasonló értelemben használja ezt a terminust számos szerző: mint *J. E. Wappäus* (17), *M. Haushofer* (18), *G. Westergaard* (19), *Sz. E. Szavics* (20). *G. Buffon* ezt mondja: „A halandósági táblák mindig átlagembert ábrázolnak, másképpen mondva, általában embereket, egészségeseket és betegeket, virulókat és betegeseket, erőseket és gyengéket (21). *L. A. Bertillon* ugyanerről az álláspontról adja az átlagos élettartam meghatározását: „Az átlagos élettartam egyike az emberre vonatkozó különféle átlagoknak: ez az átlagos ember életkora halála órájában" (22).

G. Knapp egyébként az ilyen megszemélyesítést csak az összehasonlítható célok tekintetében tartja megengedhetőnek, amikor is azt még más vonatkozásban is korlátozza azzal, hogy ezt a terminust csak az ember lényeges tulajdonságaira alkalmazza. „Emellett, mutat rá *Knapp*, javasoltatik a megszemélyesítést csak olyan lényeges tulajdonságokra alkalmazni, mint az ember magassága és súlya. Ezzel a korlátozással *Quetelet* átlagembere egyáltalán nem válik indokolatlan általános jelszóvá; ez alkalmazható talán az orvostudományokban arra, hogy ne csak egyes eseteket vizsgáljanak, hanem törekedjenek a statisztika segítségével, a lehetőség szerint, megragadni az egész anyagot" (23).

demográfia foglalkozik. Ha az individuumok igen nagy számát vesszük és nyomon követjük őket életük folyamán egészen elhalálozásukig, vagy meghatározott időn át figyeljük ezeket, konkrét tömegjelenségek egész sorát kapjuk. Ezek nagyságának megállapítása céljából csupán meg kell számlálni, hány ember kötött házasságot, vált el vagy halt meg életének valamely évében stb. a megfigyelés ideje alatt. A halálozás vizsgálatánál ezt a megfigyelési időt korlátozni kell, mert minden ember halandó, és ha elég hosszú időszakot veszünk, akkor a tudományos vizsgálat számára semmiféle közvetlenül alkalmas tömegjelenséget nem kapunk, minthogy valamennyi ember meghal, amit már előre meg lehet mondani.

A demográfiai vizsgálatnál mindig kétféle leszármaztatott mennyiségről van szó: valamely jelenség gyakoriságát vagy intenzitását jellemző viszonyszámokról, és valamely állapot tartamát kifejező átlagokról. A fősokaságba tartozó emberek közötti összes tömegjelenség bemutatását szolgáló végső formának olyannak kell lennie, amely lehetőséget nyújt arra, hogy következtetéseket vonjunk le egyrészt valamilyen jelenség intenzitásáról, másrészt — az adott sokaság szempontjából — az átlagember különböző állapotainak tartamáról.

Mind az intenzitás, mind az állapotok tartamának vizsgálatakor a bonyolult sokaságot azoknak a különböző ismérveknek megfelelően, amelyek a jelenség nagyságára befolyással vannak, részekre lehet tagolni, amikor is az ilyen részekre tagolások számát az egyes tömegjelenségek tekintetében nem lehet akárhogyan meghatározni, hanem azt a statisztika által nyilvántartásba vett személyek ismérveinek száma, illetve a vizsgálat céljai határozzák meg. Elméleti célok számára kívánatos a vizsgált jelenségekre jellemző, lehetőleg nagyobb számú tényező hatását figyelembe venni. Az ilyen adatok alapján könnyen kiszámíthatók a különböző csoportokra vonatkozó intenzitás-együtthatók, amihez csak a fő- (alap-) sokaságot és a részsokaságot egynemű csoportokra kell bontani és ez utóbbit az előbbihez viszonyítani. A tagolás ismérve lehet valamilyen állapot tartama is. Csoportokra lehet tagolni mind az elítélteket, mind a közöttük előfordult haláleseteket a börtönbüntetés tartama szerint a halálozás intenzitásának kiszámításakor, az özvegyeket és a másodszor házasulókat az özvegység tartama szerint a második házasság gyakoriságának vizsgálatakor stb. Bár ezek az ismérvek itt lényegében ugyanazt a szerepet játsszák, mint a többiek, mégis ezek már átmeneti fokozatot jelentenek az állapotok tartamának vizsgálataihoz.

Az ember életében minden egyes demográfiailag fontos esemény egyszer fordul elő, nem ismétlődik. Az első és a második házasság, első és második özveggyéválás a demográfia szempontjából különböző jelenségek.

Minden egyes különálló individuum számára, akinek életében a statisztika által feljegyzett esemény bekövetkezik, ez a jelenség mindig valamilyen állapot megváltozását jelenti. A házasságkötés, az özveggyéválás, a gyermekszülés, a bűncselekmény elkövetése, a halál — mindezek a jelenségek valamilyen állapot kezdetét és végét jelentik. A statisztika feljegyzi ezeket, megjegyezve emellett annak a személynek főbb megkülönböztető jellemzőit, akinek életére az adott esemény vonatkozik. Ilyen ismérvként veszik a nemet, az életkort, a családi állapotot, a nemzetiséget, a foglalkozást, a társadalmi csoportot, valamely állapot tartamát stb. Mindezek az ismérvek a vizsgált jelenség fajtájával együtt az egyes eseteknek ezt

követően sokasággá való egyesítésekor azokat a tényezőket alkotják, amelyek alapján a bonyolult sokaságnak részekre való osztása történik. A társadalmi élet tömegjelenségein nemcsak az alapsokaságokat értik, hanem a felosztásuk útján nyert valamennyi alcsoportot is. Valamely állam összes halálesete felosztható egyrészt az emberi személyre vonatkozó ismérvek (nem, életkor stb.) alapján, másrészt ennek az eseménynek fajtái, a halál okai szerint is. Ugyanilyen a helyzet a munkábalépés, a házasság, a bűncselekmény elkövetése és más jelenségek tekintetében is.

Azon ismérv jellegétől, amely szerint a társadalmi élet konkrét tömegjelenségét kiválasztottuk, valamint az egyik tömegjelenségnek a másikhoz való viszonyától függően, a demográfiai tömegjelenségek alap- és rész-tömegjelenségre oszthatók fel. Bármely alap-tömegjelenség: a halálesetek, a házasságkötés, a szakmai tevékenység, a bűncselekmény elkövetése, az özveggyéválás, a gyermek születése a szülők számára, lényegében valamilyen állapot megváltozását jelenti. Mindezek a halálozás kivételével, amikor minden élmény és az ember tevékenysége is megszűnik, egy állapot végét és egy másik állapot elejét jelentik. A rész-tömegjelenséget megkapjuk, ha az alap-tömegjelenséget a jelenség-fajtát vagy az emberi személyt jellemző valamilyen ismérv segítségével alcsoportokra bontjuk.

A népességi és a morálstatisztikai tömegjelenségek intenzitásának vizsgálata az átlagszámokkal mért különböző állapotok tartamának vizsgálatával szoros kapcsolatban van. Ha elmélyülünk a demográfiai tömegjelenségek intenzitásának vizsgálatában, akkor gyakran a különböző állapotok tartamához kell fordulnunk, mint olyan ismérvekhez, amelyek szerint a bonyolult sokaságokat részekre osztjuk. Az intenzitás vizsgálatánál gyakran a tagolás legfőbb, leglényegesebb ismérvéül a különböző állapotok tartama szolgál. Ha a halálozást vizsgáljuk, nem nehéz belátni, hogy a megélt évek száma valamilyen szakmában, házasságban, városon vagy falun stb. fontos szerepet játszik a halálozás intenzitásának meghatározásánál. Az intenzitás vizsgálata a demográfiában — általános szabály szerint — nem történik pontosan ilyen formában. A bonyolult sokaság felbontása — az életkort nem számítva — általában nem megy tovább az ismérvek minőségi oldalánál. Az intenzitás jellemzése a családi állapot, a lakóhely és más ismérvek segítségével, a tudományos vizsgálatnak lényegében csupán első szakaszát alkotja, minthogy ez csak annak konstatálása, hogy az adott tényező általában magában foglalja azokat az elemeket, amelyek a tömegjelenség nagyságát valamilyen mértékben megszabják. A további lépés ama befolyás mértékének vizsgálata, amelyet valamely állapot a tömegjelenségek intenzitására — tartalmától függően — gyakorol.

Amikor az állapotok tartamának vizsgálatával van dolgunk, a helyzet lényegesen megváltozik. A legegyszerűbb esetben, amikor bizonyos állapot bekövetkezésének pillanata egybeesik az ember születésével, ezen csoport átlagembere számára az állapot tartamának megállapításához elég ismerni az állapot megszűnésekor a vizsgált sokaságba tartozott valamennyi személy életkorát, amelyet összegezve és osztva a személyek számával, megkapjuk a keresett nagyságot. Ilyen fajta esetekkel van dolgunk az átlagos élettartam, az átlagos házasságkötési kor vizsgálatakor, az özveggyéválás, a szakmai tevékenység megkezdése, a bűncselekmény elkövetése stb. átlagos korának tanulmányozásakor. Amikor olyan állapot tartamával van

dolgunk, amelynek kezdete nem esik egybe az emberi élet kezdetével, a tartam kiszámításához ismerni kell az egyén életkorát akkor, amikor ez az állapot megkezdődött és akkor, amikor megszűnt.

Minden egyes individiuum élete folyamán végtelen számú különböző állapoton megy át, amelyek közül statisztikailag csak a legjelentősebbeket regisztrálják. Egy és ugyanazon időben az ember különböző állapotokban van, amelyek közül sok fontos mind önmagában véve, mind azáltal, hogy a népességi és morálstatisztika tömegjelenségeinek intenzitására lényeges befolyással van. Ezeknek egy része az ember megszületésével kezdődik, mások később jelentkeznek és többségük jelentkezése egyáltalán nem kötelező. Sokaságukat és sokféleségüket szükségszerűen kiváltja az, hogy kezdetük és végük, az általános szabály szerint, az emberi élet különböző időpontjaira vonatkozik, a különböző embereknél nem esik egybe.

A különböző állapotok tartamának vizsgálatát két szempontból kapcsolatba lehet hozni az intenzitás vizsgálatával. Egyrészt az adott sokaságra vonatkozó átlagember adott állapotának tartamát azoknak a tömegjelenségeknek intenzitása határozza meg, amelyek az állapot kezdetét és végét jelölik, másrészt a másodlagos jelenségek intenzitása részben meghatározza az elsődleges jelenségek intenzitását. Példa lehet erre az emberi élet átlagos tartama. Ezt az az életkor határozza meg, amelyben a vizsgált sokaságba tartozó emberek meghalnak, az egyéni élettartamokat pedig a maga során részben ama különböző állapotok (és fajtái) bekövetkezésének intenzitása szabja meg, amelyek az ember egészségére pozitív vagy negatív befolyást gyakorolnak és az élet meghosszabbítására, illetve megrövidítésére irányuló tendenciával rendelkeznek.

A népességi és morálstatisztika tudományos kutatásának közvetlen objektuma nem csak az átlag-, illetve az absztrakt ember lehet. Nincs kizárva annak lehetősége, hogy a vizsgálat tárgya a társadalmi élet valamelyik tömegjelensége legyen, amire például szolgálhat a házasság. Tartamának vizsgálata során az ebben az állapotban különböző számú évet megélt személyek különböző sokaságait különböző tényezőktől, többek között valamelyik állapot tartamától függően alcsoportokra lehet osztani. Az összes házasságot, amelyek 0—1, 1—2, 2—3 stb. évig tartottak, a házastársak életkora, lakhelye, foglalkozása, nemzetisége és egyéb ismérvek szerint tagolni lehet.

Az alap-tömegjelenség rész-tömegjelenségekre való tagolását szolgáló ismérvek között legfontosabb az életkor. Az életkornak a tömegjelenségek intenzitására gyakorolt befolyásáról szólva, ezen lényegében olyan tényezők sokaságának hatását értik, amelyeket jobban jellemezni nehéz. A húsz- és negyvenévesek halandóságát összehasonlítva ily módon különböző, külön fel nem sorolt okok sokaságának hatását értékeljük, amelyek a különböző fizikai sajátosságokban és a társadalmi viszonyokban, erkölcsökben, szokásokban, szemléletben stb. rejlenek. Az életkor és a halálozás kapcsolata önmagában is világos, mind fizikai, mind társadalmi szempontból. A belépés bizonyos életkorba, valamilyen társadalmi körülmények közé, az emberi élet tartamára pozitív vagy negatív hatást gyakorol. A házasságkötési kor — és ennek következtében a nemzés — részben jogilag szabályozott. Az említett megfontolások e terület más jellegei tekintetében is hasonlóképpen érvényesülnek.

Az életkor rendkívüli jelentőségét a társadalmi élet konkrét tömegjelenségei bemutatásának végső formájában egyáltalán nem határozza meg e jelenségek intenzitására gyakorolt befolyása, abban más ismérvek is versenyeznek vele. A tudományos megismerés céljaira itt arra a módszerre van szükség, amely lehetővé teszi, hogy az alapsokaságba tartozó emberek életére vonatkozó megfigyelésből a legértékesebb következtetéseket vonjuk le. A különböző állapotok intenzitására és tartamára vonatkozó következtetéshez szükséges, hogy különböző sokaságokba való összesítéskor az elsődleges anyag olyan formában legyen, amely kizárja annak a lehetőségét, hogy az egyes személyekre — az adott állapotba való belépés időpontjában — jellemző sajátosságok eltűnjenek. Csakis az egyén demográfiai biográfiája — amely a fontosabb állapotok bekövetkezésének és megváltozásának időpontját azoknak az ismérveknek megjelölésével tartalmazza, amelyeknek segítségével az alapsokaságot a későbbiekben rész-sokaságokra lehet bontani — zárhatja ki a különböző ismérvek eltűnését. Akkor bármely adott időpontra vonatkozóan meg lehet ragadni az adott jelenségfajtának mind a saját jellemzőivel, mind más megkülönböztető ismérvekkel való szükséges kombinációját. Más szavakkal az összes demográfiai szempontból fontos eseményt, azaz a megfelelő állapotok kezdetét és végét a felosztásokkal együtt az összesítéskor és a különböző tartamok kiszámításakor az ember életében való bekövetkezésük időpontja szerint kell elrendezni, azaz az életkor függvényében. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a továbbiakban figyelembe vegyük mind a személyi ismérveket, mind a különböző állapotok tartamát.

A jelenségek ilyen bemutatása az egyes egyének vonatkozásában azzal az előnnyel jár, hogy a demográfiai események megnyilvánulására valamilyen mértékben befolyást gyakorló oki elemeket magában foglaló momentumok sora az ember életében időrendben helyezkedik el — az „okok" megelőzik a „következményeket". „Okon" itt nemcsak valamilyen demográfiai eseményt értünk, hanem az első esemény bekövetkezésétől a második esemény bekövetkezéséig eltelt idő tartamát is. Például: valamely egyén özveggyé válásának időpontjától a második házasságának bekövetkezéséig eltelt idő, vagy ugyanazon szülők két gyermekének megszületése között eltelt időszak stb. befolyása.

Az a kapcsolat, amely az egyes esetnél csak az „általános szabály" értelmében rendelkezik erővel, és amely csak gyengén jelentkezik, az egyes eseteknek sokasággá való egyesítésekor és az átlag-, illetve absztrakt ember tulajdonságainak és sajátosságainak vizsgálatánál más jelleget nyer. Az egyes individuum helyére lép a fiktív lényeg, amely a vizsgált sokaságot jellemző valamennyi tulajdonság hordozója. A kapcsolat bármely állapot és tartama, valamint a tömegjelenségek intenzitása (illetve más állapotok tartama) között nagyobb mértékben nyerhet oki jelleget, mint az egyes önálló esetben.

Bármely tudományos vizsgálat általános céljaival megegyezésben, a demográfiai vizsgálódás feladata nem állhat másban, mint anyaga ábrázolásához olyan forma megkeresésében, amely lehetőséget nyújt arra, hogy nyomon kövessük nemcsak a konkrét tömegjelenségek intenzitását, hanem a különböző állapotok tartamát is, az átlagemberre vonatkoztatva és valamennyi lehetséges kombinációban. Csak az ilyen kutatások vezethetnek az okozati összefüggések feltárásához, amelyekre valóban jellemző a viszony-

lagos jelleg. Csak az egyes individuumok demográfiai biográfiáinak a vizsgált sokaság átlagemberének demográfiai biográfiájában való egyesítése útján lehetséges a demográfiai élet valamennyi statisztikailag konstatált konkrét tömegjelenségének minden sokrétűségében való teljes és kimerítő vizsgálata. Bármely más ábrázolás mellett a lehetséges kutatásnak ez az elméleti teljessége nagyobb vagy kisebb mértékben elesik.[4]

Adott esetben az anyagot teljesnek és tökéletesnek tételezzük fel az összesítés korlátlan lehetőségével. Az emberi életet grafikusan egy olyan egyenessel lehet ábrázolni, amelynek nagysága arányos az egyén által megélt idővel. Erre az egyenesre a demográfiai eseményeket a bekövetkezésük szerinti életkornak megfelelően vesszük fel. Ha nagyszámú ilyen életvonalunk van és azok egy közös alapról indulnak ki, az emberi tömegjelenségeknek sokféleségét jól érthető, szemléletes formában, az életkor függvényeként kapjuk. Ezeknek az életvonalaknak kezdő pontja a születéskori életkor, azaz a nulla. Továbbvezetve ezeket azután kor szerint — kapcsolatban az állapotok valamennyi nyilvántartott változásával és az állapotok felosztásaival — a vizsgált sokaság életének mennyiségi képét kapjuk úgy, ahogy az ténylegesen kialakult a legkülönbözőbb okok és tényezők végtelen sokaságának befolyására. Ez a kép megmutatja, ahogy egy népességcsoport tagjai fokozatosan öregednek, gyermekeik születnek, özveggyé válnak, ismét házasságot kötnek, foglalkozáshoz kezdenek, bűncselekményeket követnek el és végül elhaláloznak.

Ezeket a jelenségeket itt a legáltalánosabb formában csak az életkortól függően vizsgáljuk, illetve matematikai nyelven mondva az életkor függvényében, és az „életkor" terminust általános értelemben használjuk, mint folytonos tényezőt, eltekintve attól, hogy a gyakorlatban kénytelenek vagyunk időszakokat venni életkorként pl.: 0—1 éves, 1—2, 2—3 éves stb. Igen nagyszámú — gyakorlatilag végtelen — megfigyelési eset tisztán elméleti vizsgálatánál szükséges az idő (az életkor) változása és a különféle állapotok változásainak száma közötti összefüggések lényegére vonatkozó előfeltételek megteremtéséhez az itt alkalmazandó különböző mérőszámok ábrázolása mellett a függvények ún. folytonossága.

[4] Az első (nem teljes és hipotetikus) halandósági táblát *J. Graunt* publikálta 1662-ben (24). J. Graunt szerzőségét *W. Petty* érdekében kétségbe vonták, s az utóbbi szerzőségét állították: *J. Evelin, J. Aubrey, E. Halley, Burnet, W. B. Hodge, W. L. Bevan* és mások. Graunt szerzőségét állítják *Mc Culloch, W. Roscher, A. de Morgan, V. John, J. Milne, J. Campbell, H Westergaard, Cunnigham, Ch. H. Hull* (25). Teljes halandósági táblát *E. Halley* publikált 31 év múlva (26). A biológiai funkciókra (átlagos élettartam) vonatkozó első adatokat *Ulpianus*, az ismert római jogtudós tette közzé (27). Számos szerző nyilatkozott úgy, hogy számításai tényleges adatokon alapultak *(G. Meyer, G. Mayr, J. Conrad, L. V. Fedorovics). Ju. E. Janszon* lehetségesnek tartotta az alábbi következtetés levonását is: „Hogy a születésekről és a halálozásokról mennyire elegendő és pontos adattal rendelkeztek, látható abból, hogy a rómaiak ki tudták számítani a halandósági táblát és meg tudták állapítani a valószínű élettartamot a különböző életkorokban" (28). De még *Ulpianusnál* korábban, *Aemilius Macernál* megtaláljuk az átlagos élettartam kiszámításának gyakorlati módját, amellyel kapcsolatban vannak *K. Seutemann* pártatlan véleménye szerint *Ulpianus* számításai is (29). *J. Van Dael* 1670-ben kiadott egy kisebb munkát: „Vertoogh en Calculatie" címmel, amelyben közöl egy halandósági táblát, amely 400 biztosított halálozási adatai alapján készült és *Graunt* táblájára emlékeztet. *J. Hudde* (1628—1704), az ismert matematikus, Amszterdam polgármestere 1495 járadékos megfigyelése alapján halandósági táblát állított össze, amelyet csak 1698-ban adott ki „Algemeine Maatschappij van Lebensverzekering en Lijfrente" c. munkájában (30). A kihalás rendje *J. de Witt* „Waardige van Lijfrenten, near proportie van Losrenten. s'Gravenhage. 1671. c. művében tisztán hipotetikus és emellett jelentősen megnöveli a tényleges halandóságot (31, 32). (J. de Witt munkájáról lásd *J. Hendriks:* Contributions to the History of Insurance. *Assurance Magazine.* II. köt. 7. sz. és *D. Deuchar:* A Sketch of the History of the Science of Life Contingencies. Transactions of the Insurance and Actuarial Society of Glasgow. 1882.)

Az első házassági táblát *J. L. Muret* svájci lelkész állította össze 1766-ban (33).

Az első (hipotetikus) munkaképtelenségi táblát *K. Heym* számította ki (34), és *R. Böckh* terjesztette ki ennek a számítási és ábrázolási formának alkalmazását a születésekre és a bűnözésre.

A demográfiai anyagoknak ilyen végső bemutatása, ami a jelenségek sokféleségét egyetlen általános képben egyesíti — az erre a formára vonatkozó valamennyi szabály alkalmazásával — véleményünk szerint a társadalmi élet konkrét tömegjelenségei statisztikai vizsgálatának alapvető módszere. Ez a forma a statisztikában alkalmazandó egyes mérőszámok (különböző állapotok átlagos tartama és azok arányai) kiszámításához szükséges (megkönnyíti és rendszerezi a tudományos megismerés általános céljai szempontjából tekintett alkalmasságuk mértéke egyéb kritériumainak egyidejű kiszámítását), és egyetlen eszköz, amely lehetőséget nyújt arra, hogy helyes következtetést vonjunk le a vizsgált jelenségeknek az egész sokaság szempontjából tekintett jelentőségére és szerepére, intenzitásukra és az egész tömeghez való viszonyukra. A bemutatásnak ez az általános formája lehetőséget nyújt arra, hogy értékeljük nemcsak az összes jelenséget, hanem valamennyi kombinációjukat is: nemcsak az egész csoport halálozását, hanem két, három stb. ismérv alapján nyert egyes speciális csoportok, azaz például a házasságban élők vagy a nőtlen bűnözők halálozását stb.[5]

Messze állunk a demográfia eme átfogó modelljének még jelentéktelen részben való kitöltésétől is, és el kell ismerni, hogy a haladás ebben a tekintetben a múlt század második és harmadik negyede nagy elméleti és gyakorlati demográfusainak és utódaiknak várakozásához képest nem nagy. Jóllehet az egész végső forma kitöltése egyelőre elérhetetlen ideál, ez a konstrukció — tekintettel arra, hogy bármilyen vizsgálat alá vett demográfiai tömegjelenségre alkalmazható, amelyeknek mindegyikét lehet és kell is az életkor függvényében vizsgálni — részleteiben kitölthető és részben ki is töltik. Hosszú ideig osztatlanul uralkodott a demográfiában az a nézet, hogy a halandóság vizsgálatakor ideális az ún. halandósági vagy továbbélési táblák készítése, amelyek megmutatják, hogy adott számú személy az egyik életkorból a másik életkorba való átmenet mértékében fokozatosan kihal. E formának a népességi statisztika anyaga alapján való kitöltésére általános elméletet *G. J. Knapp*, *K. Becker*, *G. Zeuner*, *W. Lexis*, *L. A. Bertillon*, *W. Farr*, *J. Lewin*, *R. Böckh*[6] és más tudósok műveiben találunk. (36., 37., 38., 39., 40., 41., 42., 43., 44., 45., 46., 47., 48., 49.) Az első kombinált halandósági és házasságkötési táblát *J. L. Muret*, svájci lelkész publikálta 1766-ban. Ez idő szerint igen jelentős mind a halandósági táblák, mind a kombinált halandósági és házasságkötési, illetve halandósági és rokkantsági táblák száma, amelyek az állapot megváltozásának mindkét elemét magukban foglalják. Bármely újabb elem jelentősen növeli a számítási nehézségeket s emellett megfigyelhető, hogy majdnem teljesen hiányzanak a tudományos igényeknek megfelelő anyagok.

Az általános elméleti modellre vonatkozó majdnem valamennyi kérdés vonatkozik többek között a halandósági táblák szerkesztésére is, aminek

[5] Az emberi életnek az életkor függvényében való bemutatása a tudományos és gyakorlati problémák sorának pontos megoldása céljából nemcsak az emberre alkalmazható. Hasonló módon kellene bemutatni az igás- és vágóállatok életét a felhasználásukkal kapcsolatos különböző feladatok megoldásakor. Ugyanez vonatkozik az épületek életére is. A járadékok, a biztosítási díjak, a lakbér stb. megállapításához az általános sémát kellene alkalmazni és az épületek életére vonatkozóan is. Ugyanilyen jelentősége van ennek a konstrukciónak a növények, hajók, gyárak és üzemek stb. élete tekintetében is. Csak e feltétel mellett lehetségesek elméletileg pontos számítások, ellenkező esetben az összes számítások esetleges és önkényes jellegűvé válnak.

[6] *R. Böckh* munkái a berlini statisztikai hivatal munkáiban (1875—1902), a Nemzetközi Statisztikai Intézet bulletinjében és a nemzetközi egészségügyi és demográfiai kongresszusok műveiben találhatók.

következményeképpen gyakran használunk az utóbbira vonatkozó példákat, jóllehet az általános elméleti modellel van dolgunk. A halandóságra, mint az életkor függvényére vonatkozó tanítások kidolgozásával — azaz halandósági táblák szerkesztésével — és a különféle ismérvek alapján kiválasztott egyének különböző csoportjaira alkalmazva a tábla-módszert, bizonyos vonatkozásokban közeledünk azokhoz a következtetésekhez, amelyeket meg lehetne tenni, ha kitöltenénk a demográfia egész területére vonatkozó vizsgálat általános modelljét. Ezek a következtetések azonban csak az adott rész-csoport mérésére vonatkoznak, a halálozások, a házasságkötések, a születések stb. tekintetében. Az általános elméleti modellből mindig megkaphatjuk bármelyik részt, csak meg kell számolni az összes esetet és — pl. a halálozás vizsgálatánál — az újszülöttek kerek számához kell viszonyítani. Az első halandósági táblák, amelyeket az ún. *Halley*-féle módszerrel számítottak ki, az általános szabály szerint, ebből a szempontból nem voltak kidolgozva, azaz nem az újszülöttek kerek számával kezdődtek, hanem az egy személyre eső halálesetek számával, aminek következtében e táblák összehasonlító vizsgálata nehézségekbe ütközött.

A halandóságnak, mint az általános elméleti modell részének vizsgálati objektumai lehetnek a különböző társadalmi osztályokba tartozó, különböző jövedelmű, egy és ugyanannyi évet vagy jelentős számú évet megélt stb. emberek. A demográfia tudományos feladatai nemcsak abban állnak, hogy az anyag bemutatásának végső formáját és a forma kitöltésének útjait kidolgozza, hanem abban is, hogy ezt a modellt a gyakorlatban alkalmazza.[7] Halandósági táblát szerkeszthetünk az egész országra, vagy annak egyes részeire, mindkét nemre, vagy külön-külön a férfiakra és nőkre, a különböző családi állapotú, különböző foglalkozású, különböző jövedelmű stb. személyekre. Végül kombinálhatjuk mindezeket az ismérveket egymással és ily módon mind mélyebbre és mélyebbre hatolhatunk a népesség halálozásának, házasságkötésének és születési mozgalmának vizsgálatában, megállapítva, hogy miként tükröződnek vissza a természeti és társadalmi körülmények az ember életében előforduló demográfiailag fontos eseményekben.

A legkülönfélébb ok-láncolatok kölcsönhatása eredményeinek tudományos szemléltetésére szolgáló végső forma ugyanaz, azonban a kitöltésének alapjául szolgáló különböző anyagoktól függően változnak mind a kitöltés módszerei, mind bizonyos mértékig eredményeinek anyagi jelentése.

Lényegesen más jelentősége van azoknak a módszereknek, amelyek formailag emlékeztetnek a demográfiai anyag bemutatására szolgáló általános végső modellre. Az ilyen kutatásokhoz tartoznak az élet valamilyen állapotának az általános forma elve szerint — azaz az életkortól függően — szerkesztett ábrázolásai. Példaként véve a népesség házasságkötési arányszámát, a vizsgálat alapelemét ebben az esetben nem az átlagember, hanem

[7] *G. F. Knapp* első munkájában a halálozás vizsgálatát a halandósági tábla szerkesztésével adekvát feladatként határozza meg: „Mint ismeretes, az emberi halálozás bármilyen vizsgálatának feladata a legszorosabb értelemben véve már régen meg van fogalmazva: a megfelelő anyagok tudományos feldolgozása útján ki kell mutatni, hogy a valamilyen nemű újszülöttek (férfiak vagy nők) ismert száma az életkor növekedésével a kihalás következtében fokozatosan változik. Arról van szó, mint mondják, hogy megállapítsuk az újszülöttek ismert számának kihalási rendjét. Mi szilárdan tartjuk magunkat ehhez a feladathoz." (50).

Ezzel a régi gondolattal teljes ellentétben van a XX. század elején élt igen nagy számú szerző szemlélete, akik a halandósági tábla kizárólagos vagy fő értékét ama gyakorlati jelentőségében látták, hogy az életbiztosítás céljaira szolgál (54., 55., 56., 57., 58).

Lásd továbbá *G. Zeuner* (51), *E. Czuber* (52), *Th. Wittstein* (53) műveit.

az „átlagos házasság" alkotja. A kitöltött forma a maga nemében hasonló a szokásos halandósági táblához, amennyiben olyan eseményként, amelynek bekövetkezése megszakítja a házasság fennállását, csak az egyik vagy mindkét házasfél halálát tekinti. Hasonló a helyzet az olyan típusú házasságkötési táblánál, amikor a házasság megszűnése két eset: halál vagy válás miatt lehetséges. Az általános forma esetében a tábla az újszülöttek, azaz a nulla éves korú személyek kerek számával kezdődik, ahol a nulla az ember létezésének kezdetét jelenti. Ha a kiinduló elem a házasság, akkor az is az egyidőben kötött házasságok kerek számával kezdődik, megmutatva, hogy közülük hány személy maradt az első, a második, a harmadik stb. év végén házas. Az ilyen tábla számításához szükségesek a halálozási vagy továbbélési valószínűségek mind a férfiakra, mind a nőkre vonatkozóan, családi állapotuk szerint részletezve, és a válási valószínűségek — amennyiben a tábla ezt az elemet is magában foglalja.[8] A házasságkötések vagy bármiféle más állapot vizsgálata nem korlátozódhat a modell ilyen összevont kitöltésére valamennyi házasság vonatkozásában, a lehetséges tagolások nélkül. Ilyen esetben az általános vagy rész-modellekhez hasonlóan a házasságokat különböző ismérvek szerint alcsoportokra lehet osztani: a házasfelek életkora, lakóhelyük, házasságkötés előtti családi állapotuk stb. szerint.

Az egyik legkiválóbb teoretikus, *Richard Böckh*, a berlini egyetem professzora, az ilyen házassági tábláknak ugyanolyan tudományos értelmet és jelentőséget tulajdonít, mint azoknak, amelyeket annak feltételezése mellett számítanak ki, hogy a kutatás alapja nem az ember, hanem a házasság. Már általános megfontolások alapján is ezt a szemléletet helytelennek kell minősíteni. Hozzá kell tenni ehhez, hogy a vizsgált modellnek mindig részleges jellege van, amely nem nyújt lehetőséget arra, hogy valamennyire is mélyreható vizsgálatot végezzünk. A házasságkötések vizsgálatakor azok tartama csak egyike a lehetséges problémáknak. Bármely esetben nem kevésbé fontos megtudni a népesség házasságkötési hajlandóságát, amelyet a szokásos házassági táblák szerkesztése útján kapunk meg, amelyekből minden nehézség nélkül úgyszintén megkapjuk a tábla valamennyi következtetését az átlagos házasság „életére" vonatkozóan. Ez a forma még inkább részleges, mint az egy vagy több állapot egyes változásaira vonatkozó táblák, elismerve az utóbbiaknak általános tudományos értékét, amelyet ama következtetések bősége határoz meg, amelyekhez valamely tudományos konstrukció alkalmazásával jutunk.

[8] *R. Böckh* más, kevésbé pontos módszert használ a házasság-tartam összefoglaló tábláinak szerkesztéséhez. Számításai a létező házasságok megoszlására vonatkozó összeírási adatokon és a felbontott házasságokra (tartamuk szerint) vonatkozó folyamatos feljegyzéseken alapszanak. A házasság-tartam táblák számítása hasonló ez esetben a szokásos halandósági tábla-számításokhoz (59., 60).

IRODALOM

1. *Knapp, F. G.:* Über die Ermittelung der Sterblichkeit aus den Aufzeichnungen der Bevölkerungs-Statistik. Leipzig, 1868. 1. p.
2. *Knapp, F. G.:* I. m. 2. p.
3. *Orzsenckij, R. M.:* Összefoglaló ismérvek. Jaroszlav, 1910. 11—12. p., illetve: A matematikai statisztika tankönyve. Szentpétervár, 1914. 11—12. p.
4. *Quetelet, A.:* Recherches statistiques sur la loi de la croissance de l'homme. *Nouveaux Mémoires de l'Académie de Bruxelles* VII. 1831. 4. p.
5. *Quetelet, A.:* Recherches sur le penchant au crime aux différents âges. *Nouveaux Mémoires de l'Académie de Bruxelles* VII. 1831. 2. p.
6. *Quetelet, A.:* Recherches sur le poids de l'homme aux differents âges. *Nouveaux Mémoires de l'Académie de Bruxelles.* VII. 1831. 1. p. és Sur l'homme et le développment de ses facultés. Paris, 1835. I. 29—33. p., II. 97—109. p., 251—293. p.
7. *Quetelet, A.:* Physique Sociale. Bruxelles, 1869. I. 487 p. és II. 392—395. p.
8. *Quetelet, A.:* Du système social et des lois qui le régissent. Paris, 1848. 270—273. p., 304—305. p. és Lettres sur la théorie des probabilités, appliquée aux sciences morales et politiques. Bruxelles, 1846. 62. p.
9. *Liesse, A.:* La statistique. Paris, 1904. 10. p.
10. *Held:* Adam Smith und Quetelet. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* IX, 1867. 256—266. p.
11. *Reifenberg, R.:* Essai sur le statistique ancienne de la Belgique jusque vers le XVII. siècle. 4. p. *Nouveaux Mémoires de l'Académie Royal de Bruxelles* VII. 1832.
12. *Lottin, J.:* Quetelet statisticien et sociologue. Louvain et Paris, 1912.
13. *Bodio, L.:* Della statistica nei suoi rapporti coll' economia politica e colle altre scienze affini. Milano, 1869. 28. 32—33. p.
14. *Lexis, W.:* Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik. Jena, 1903. 61—63. p.
15. *Bortkiewicz, L. v.:* Die Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik nach Lexis. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* LXXXII. 245. p.
16. *Tschuprov, A.:* Die Aufgabe der Theorie der Statistik. *Jahrbuch für Gezetzgebung XXIX.* 1905. 478. p.
17. *Wappäus, J. E.:* Allgemeine Bevölkerungsstatistik. I. Teil, Leipzig, 1859. 17—18. p.
18. *Haushofer, M.:* Lehr- und Handbuch der Statistik. 2. Auflage, Wien, 1882. 184., 512. p.
19. *Westergaard, G.:* Grundzüge der Theorie der Statistik. Jena, 1890. 276. p.
20. *Szavics, Sz. E.:* Az élet és munkaképesség biztosításának elmélete. 2. kiadás, Szentpétervár, 1909. IV. p.
21. *Buffon, G.:* Essai arithmétique morale. Oeuvres complètes. IX. köt. Paris, 1835. 381. p.
22. *Bertillon, L. A. (père):* De quelques éléments de l'hygiène, dans leur rapport avec la durée de la vie. Paris, 1852. 8. p.
23. *Knapp, G. F.:* Quetelet als Statistiker, *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* XVIII. 1872. 104. p.
24. *Graunt, J.:* Natural and Political Observations mentioned in a following Index and made upon the Bills of Mortality . . ." London, 1662.
25. *Hull, Ch. H. (Editor):* The economic writings of Sir William Petty. Cambridge, 1899. I. XXXIX—LIV. p.
26. *Halley, E.:* An Estimate of the Degrees of the Mortality of Mankind etc. *Philosophical Transactions* 1692/3. 196. 596—610. p. és Some further Considerations on the Breslau Bills of Mortality etc. *Philosophical Transactions* 1693. 198. 654—656. p.
27. *Ad legem Falcidiam.* Corpus Juris I. 68. Dig. XXXV.
28. *Janszon, Ju. E.:* A statisztika elmélete. Szentpétervár, 1913. 5. kiadás 73. p.
29. *Seutemann, K.:* Ulpianus als Statistiker. *Jahrbuch für Gesetzgebung . . .* 31. 1907. 247—258. p.
30. *Westergaard, H.:* Die Lehre von der Mortalität und Morbidität. 2. kiadás Jena, 1901. 33—34. p.
31. *Hendriks, J.:* Contributions to the History of Insurance. *Assurance Magazine* II. 7.
32. *Deuchar, D.:* A Sketch of the History of the Science of Life Contingencies. *Transactions of the Insurance and Actuarial Society of Glasgow* 1882.
33. *Muret, J. L.:* Mémoire sur l'étude de la population dans le pays de Vaud. Mémoires de la Societé Oeconomique de Berne. 1766.
34. *Heym, K.:* Über Invaliden — Pensionen. *Rundschau der Versicherungen* V. VI. és X. kötet.
35. *Böckh, R.:* Die statistische Messung der ehelichen Fruchtbarkeit. *Bulletin de l'Institut International de Statistique.* V. I. livr. Rome, 1890. 159—187. p. és *Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin, 22.* 1895. 443—452. p., *23.* 1896. 437—457. p., *24.* 1897. 605—621. p.
36. *Becker, K.:* Zur Theorie der Sterbetafeln für ganze Bevölkerung. *Statistische Nachrichten über das Grossherzogthum Oldenburg* 1867. 9. és Zur Berechnung von Sterbetafeln an die Bevölkerungsstatistik zu stellende Anforderungen. Comission Permanente du Congrès International de Statistique. Mémoires. Szentpétervár, 1876.
37. *Knapp, G. F.:* Sterblichkeit in Sachsen. Lipcse, 1869. és Theorie des Bevölkerungs-Wechsels Braunschweig, 1874.
38. *Zeuner, G.:* Abhandlungen zur mathematischen Statistik. Lipcse, 1868.
39. *Lexis, W.:* Einleitung in die Theorie der Bevölkerungsstatistik. Strassburg, 1875. és Abhandlungen zur Theorie der Bevölkerungs- und Moralstatistik. Jena, 1903.
40. *Lewin, J.:* Rapport sur la détermination et la recueil des données rélatives aux tables de la mortalité. A 9. nemzetközi statisztikai kongresszus műveiben. Budapest, 1876. 295—359. p.
41. *Bertillon, L. A. (père):* Mariage, Mortalité. Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales.
42. *Farr, W.:* English Life-table. London, 1864. és Vital Statistics. London, 1885.
43. *Verwey, A. I.:* Principles of Vital Statistics. *Journal of the Royal Statistical Society* XXXVIII. 1875.
44. *Perozzo, L.:* Della representazione grafica di une collectivitá di individui nella successione de tempo. *Annali di Statistica* Serie II. *12.* 1880.
45. *Blumeru, L.:* Saggio di statistica demologica. *Annali di Statistica.* Serie III. *13.* 1885.
46. *Bortkiewicz, L. v.:* Die mittlere Lebensdauer. Jena, 1893.

47. *Czuber, E.:* Wahrscheinlichkeitsrechnung. II. kötet, 2. kiadás, Lipcse és Berlin, 1910.
48. *Blaschke, E.:* Vorlesungen über mathematische Statistik Lipcse, 1906.
49. *Ohocsinszkij, P. V.:* Az interpolatio alkalmazásának kísérlete a népmozgalmi statisztika egyes kérdéseire. *Vremennik Central' nogo Sztatiszticseszkogo Komiteta.* 18. Szentpétervár, 1891.
50. *Knapp, F. G.:* Über die Ermittelung der Sterblichkeit aus den Aufzeichnungen der Bevölkerungs-Statistik. Leipzig, 1868. 3. p.
51. *Zeuner, G.:* I. n. 4. p.
52. *Czuber, E.:* Die Entwickelung der Wahrscheinlichkeitstheorie und ihrer Anwendungen. *Jahresbericht der Deutschen Mathematiker-Vereinigung* VII. 227. p. Lipcse, 1899.
53. *Wittstein, Th.:* Mathematische Statistik und deren Anwendungen auf National-Oekonomie und Versicherungswissenschaft. Hannover, 1867. 5. p.
54. *Benini, R.:* Principii di statistica metodologica. Torine, 1906. 237. p.
55. *Landré, C. L.:* Mathematisch-Technische Kapitel zur Lebensversicherung Jena, 1905. 35. p.
56. *v. Turquan:* Manuel de statistique pratique. Paris, 1891. 488. p.
57. *Prinzing, F.:* Handbuch der medizinischen Statistik. Jena, 1906. 9—10. p. és 263—264. p.
58. *Hodszkij, L. V.:* A statisztika elméletének és technikájának alapja. Szentpétervár, 1896. 31. p.
59. Statistisches Jahrbuch der Stadt Berlin. IV. Jahrgang, 34. p.; V. Jahrgang, 6—7. p.; XI., XV., XVI—XVII., XXV., XXVI., Jahrgänge.
60. Bevölkerungszählung 1875. 3. és 4. füzet. Berlin, 1880.

ОБЩАЯ ФОРМА ИЗУЧЕНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЙ И ПРОЦЕССОВ

Резюме

В настоящей статье ставится вопрос о том, имеют ли различные демографические явления такую единую, конечную форму, которая бы отражала всю изменчивость отдельных элементов в одной, и в то же время адэкватной, научной форме. Как правило, большинство практических задач может быть выражено посредством теоретических моделей, применение которых, однако, часто сталкивается с рядом трудностей. Средние и относительные числа характеризуют совокупность потому, что они являются арифметическими выводами, полученными при помощи определенного метода на основе признаков отдельных элементов. Кетле пришел к понятию «среднего человека» путем олицетворения средних и после этого выдвинул в качестве задачи изучение его особенностей и естественных тенденций. *Лексис* подвергает критике представление Кетле и вводит понятия «абстрактного человека» и «статистической вероятности». Для демографической биографии является характерным то, что не каждый человек проходит через все фазисы изменений в положении человека и исходит из того, что в отношении любого лица существует определенная вероятность наступления возможных положений.

В ходе изучения интенсивности массовых демографических явлений часто важнейшим признаком группировки служит содержание различных состояний. В одно и то же время человек находится в различных состояниях, часть которых наступает в период рождения, другая часть — в более поздний период жизни, при чем наступление большинства данных состояний вовсе на является обязательным. Непосредственным предметом научного исследования может быть не только средний или, соответственно, абстрактный человек, но также и любое массовое явление общественной жизни, как, например, брак, религия и т. д.

Задачей демографического исследования является отыскание такой конечной формы, которая создает возможность для объединения демографических биографий индивидуумов в демографической биографии среднего человека изучаемой совокупности. Другим путем невозможно достигнуть теоретической полноты.

Графически человеческая жизнь может быть изображена при помощи такой прямой, величина которой пропорциональна продолжительности жизни данного индивида. На эту прямую наносятся демографические события в соответствии с возрастом их наступления. Путем объединения многих жизненных линий, исходящих из общей основы, мы можем изобразить различного рода демографические явления в *функции возраста.*

При таком подходе таблицы смертности, брачности и т. д. образуют части *общей теоретической модели.*

Таким образом конечная форма, служащая для научного изложения результатов взаимного влияния самых различных причинных цепей, является одной и той же, но, однако, в зависимости от служащих в качестве основы для заполнения различных материалов, изменяются, как способы заполнения, так — до известной меры — и материальное значение результатов.

GENERAL PATTERN FOR EXAMINING DEMOGRAPHIC FACTS AND PROCESSES

Summary

The paper raises the problem whether different demographic facts have a uniform final pattern tending to express all the varieties of the single elements by one and the same adequate scientific pattern. Generally, the bulk of the practical tasks can be featured with theoretical models their application, however, often encounters with difficulty. Averages and ratios characterize the multitude because they are arithmetic conclusions drawn from the criteria of the different elements in a given way. *Quetelet* arrived at the notion of the "average man" by personifying averages and he made it his task to study the properties and natural tendencies of the "average man". *Lexis* condemns Quetelet's conception by introducing the notions of the "abstract man" and of the "statistical probability". A demographic biography is marked by the fact that not all people pass through all the stages of changes in state and any person has a certain probability of passing through the possible stages.

When examining the intensity of demographic mass phenomena the duration of the different stages often serves as the supreme criterion for classifying. At one and the same time any person is going through different stages, some of which begin with his birth others arise later and most of them do not necessarily arise at all. Scientific research can be directly aimed at not only the average resp. abstract man but also at studying some mass phenomena of social life such as marriage, divorce etc. The task of demographic studies is to find a final pattern that yields the possibility to unite the demographic biographies of the single individuals in the demographic biography of the average man of the multitude studied. No other way of representation can lead fully to theoretical completeness.

Graphically human life can be represented by a straight line the length of which is proportionate to the time lived through by the individual. The demographic events are to be marked on this line at the age when such events take place. By uniting a number of life-lines that start from a common basis the different demographic mass phenomena can be represented as a function of age. In such conception the life, marriage etc. tables form but parts of a general theoretical pattern.

Thus the final pattern serving for the scientific representation of the results of the mutual effect of the most diverse elements in casual relations is one and the same but, subject to the different materials serving as basis for filling them in, both the filling-in methods and, to some extent, the material import of the results, are changing.

AZ AGRÁRNÉPESSÉGI VISZONYOK TERÜLETI ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON 1880—1960

DR. KISS ALBERT

Az utóbbi évtizedekben a termelőerők fejlődése és a technika haladása világszerte meggyorsult. A technika a mezőgazdaságba is fokozódó ütemben vonul be, aminek hatására mélyreható társadalmi-gazdasági átalakulás megy végbe. Hazánkban a mezőgazdaság technikai előrehaladása a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidejűleg, illetve annak talaján folyik. Ennek többirányú kihatása van a népesség foglalkozási összetételére és általában életviszonyaira. A népgazdaság további fejlesztése során megoldandó feladatokhoz hasznos támpontot jelenthet azoknak a történelmi mozgásfolyamatoknak az elemzése, amelyek eredményeképpen a jelenlegi helyzet kialakult.

Országunk adottságainál fogva a mezőgazdasági termelés és ezzel kapcsolatosan az agrárnépesség viszonyai számunkra különösen fontosak. Szükséges tehát vizsgálni a szocialista építés során egyrészt a fokozott iparfejlesztés, másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezése oldaláról jelentkező változásokat a mezőgazdasági népesség vonatkozásában. Ahhoz, hogy a történelmi fejlődés tapasztalatait leszűrhessük és figyelembe vehessük, a mezőgazdasági népesség viszonyainak fejlődését nemcsak országosan, hanem a regionális eltérésekre kiterjedően is ismerni kell.

A területi eltérések vizsgálata azonban az agrárnépesség fejlődését illetően csak akkor vezet a jelenlegi helyzet feltárásához és nyújt tényleges alátámasztást a tervszerű fejlesztés munkájához, ha az időbeli változások vizsgálata egységesen, a jelenlegi közigazgatási beosztás szerint tagolt területegységekre vonatkozik, a távolabbi múltra visszatekintő adatokra nézve is.

A legutóbbi 80 évre vonatkozóan — mindvégig a jelenlegi megyebeosztás szerint részletezett — alábbiakban ismertetett adatsorok számos megállapításra adnak alapot. Mivel már rendelkezésre állnak az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai is, végeredményben a legutóbbi kilenc népszámlálás adatai vethetők össze a történelmi fejlődés szemléltetésére. Az 1869. évi népszámlálás agrárnépességre vonatkozó anyaga is közzétételre került ugyan, azonban a felvétel rendszerének eltérő volta miatt adatait a későbbi népszámlálásokéval nem lehet összehasonlíthatóvá tenni. Nyilvánvalóan a járási egységek szerinti vizsgálatok még részletesebb, kisebb tájegységenkénti elemzésre nyújtanának lehetőséget, de a legfontosabb jelenségek fő

tendenciái regionális alakulásának szemléltetésére a megyei tagolás is igen alkalmas.

A tanulmányban közölt vizsgálatok statisztikai anyagának kialakításához természetesen az 1920 előtti népszámlálások adatait a mai országterületre és az 1949 előttiek mindegyikét a mai megyebeosztásra kellett átszámítani. Ez az átszámítási munka községi pontossággal történt, kivéve az 1880. és 1890. évi népszámlálásokat, amelyek adatai foglalkozás szerinti részletezésben csak megyénként kerültek közlésre. Ezek anyagának átszámítása az 1900. évi népszámlálás területenkénti adatai alapján történt.[1]

A vizsgálatban szereplő népességi adatok forrásait mindenütt a Központi Statisztikai Hivatalnak az egyes népszámlálásokra vonatkozóan közreadott hivatalos kiadványai képezik. Az 1960. évre vonatkozó számokat a Központi Statisztikai Hivatal most megjent, az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti feldolgozását tartalmazó kiadványából állítottam össze.[2]

Ilyen hosszú időszakra vonatkozó vizsgálati anyag részletesebb elemzésére természetesen egy tanulmány keretei szűkek. Ezért ehelyütt az agrárnépességi viszonyoknak és azok regionális eltéréseinek csak főbb vonásokban történő elemzésére szorítkozhatom a teljesség igénye nélkül. Mivel az itt felhasznált statisztikai anyag számos más vizsgálathoz is forrásul szolgálhat, a legfontosabb adatokat 6 népszámlálásra vonatkozóan (1880, 1890, 1910, 1930, 1949 és 1960) megyei részletességgel is közlöm. A regionális eltérések és összefüggések szemléltető áttekintése érdekében pedig a legfontosabb jelenségek fejlődését térképsorozatban is bemutatom.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ABSZOLÚT ÉS RELATÍV NAGYSÁGÁNAK ALAKULÁSA

Népgazdasági szempontból alapvető kérdés, hogy mekkora a mezőgazdasággal foglalkozó, illetőleg az abból élő népesség. Az *1. táblázatban* közölt országos adatok szerint 1880 óta az egész népesség — az első és második világháború utáni megtorpanástól, illetve visszaeséstől eltekintve — némi hullámzással ugyan, de fokozatos növekedéssel 1960-ig csaknem 90%-kal emelkedett. A mezőgazdasági népesség viszont azt a sajátságos alakulást mutatja, hogy a múlt század utolsó két évtizedében mutatkozó erősebb ütemű növekedést a következő évtizedekben 1930-ig egyre mérséklődő számbeli gyarapodás követte. Innen kezdve 1949-ig stagnálást mutat, az azóta eltelt legutóbbi évtizedben pedig már nemcsak hogy nem növekedett tovább, hanem 21%-kal visszaesett (I. ábra).

Az összes népesség és a mezőgazdasági népesség nagyságának alakulását megyék szerint legszembetűnőbben azok a népsűrűségi adatok fejezik ki, amelyek az egész vizsgálati időszak alatt változatlannak vett összes területre vonatkoznak. A II. sz. ábrán erre vonatkozóan feltüntetett térképek-

[1] A tanulmányban közölt visszatekintő adatok a szerző számításain alapulnak. Ezért — bár nagyságrendileg helyesek — egyes esetekben kis mértékben eltérhetnek a Központi Statisztikai Hivatal által számított hivatalos adatoktól. *(Szerk.)*

[2] Az 1960. évi népszámlálás reprezentatív feldolgozásából nyert adatokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy azok — a képviseleti minta kiválasztásának ismert jellegéből és módszereiből adódóan — a megfelelő teljeskörű adatoktól kisebb-nagyobb mértékben eltérhetnek. Az 1960. évi népszámlálás anyagából vett 1%-os minta kiválasztása olyan feltételek mellett történt, hogy az 1500-as nagyságú mintavételi adat (ez teljeskörű feldolgozásnál 150 000 személynek felel meg) relatív hibája, 95%-os valószínűség mellett, 5%. Az 1500-nál nagyobb mintabeli adat relatív hibája kisebb, az ennél kisebbé pedig nagyobb 5%-nál. Az adatok értékelésénél ezt a körülményt mindenképpen figyelembe kell venni. (Lásd részletesen: 1960. évi népszámlálás. 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1960. 5—8., valamint 157—158. old.)

1. Az összes és a mezőgazdasági népesség számának és összetételének
Динамика численности и состава общего и сельскохозяйственного населения на современной территории Венгрии в 1880—1960 гг.

Megnevezés	1880. dec. 31.[1]	1890. dec. 31.[1]	1900. dec. 31.
1. Összes népesség száma ... 1000 fő	5329,2	6009,4	6854,4
2. Ebből mezőgazdasági (őstermelő) ..... 1000 fő	3665,4	4012,8	4164,0
%	68,8	66,8	60,7
3. nem mezőgazdasági .... 1000 fő	1663,8	1996,6	2690,4
%	31,2	33,2	39,3
Index (1880 = 100)			
1. összes népesség	100	113	129
2. mezőgazdasági népesség	100	109	114
3. nem mezőgazdasági népesség ...	100	120	162
4. Index (megelőző népszámlálás adata = 100)			
1. összes népesség	.	113	114
2. mezőgazdasági népesség	.	109	104
3. nem mezőgazdasági népesség ...	.	120	135
5. Népsűrűség 1 km²-re			
1. összes népesség	57,3	64,6	73,7
2. mezőgazdasági népesség	39,4	43,1	44,8
3. nem mezőgazdasági népesség ...	17,9	21,5	28,9
6. Kereső népesség száma ... 1000 fő	2298,8	2624,1	2976,5
2. Ebből mezőgazdasági .. 1000 fő	1489,5	1633,3	1734,6
%	64,8	62,2	58,3
3. nem mezőgazdasági ... 1000 fő	809,3	990,8	1241,9
%	35,2	37,8	41,7
7. Eltartott népesség száma . 1000 fő	3030,4	3385,3	3877,9
2. Ebből mezőgazdasági .. 1000 fő	2175,9	2379,5	2429,4
%	71,8	70,3	62,6
3. nem mezőgazdasági ... 1000 fő	854,5	1005,8	1448,5
%	28,2	29,7	37,4
8. 100 keresőre jutó eltartott			
1. összes népesség	131,8	129,0	130,3
2. mezőgazdasági népesség	146,1	145,7	140,0
3. nem mezőgazdasági népesség ...	105,6	101,5	116,6
A népességből 9. városi.. 1000 fő	.	.	2179
%	.	.	31,8
A népességből 10. falusi... 1000 fő	.	.	4675
%	.	.	68,2
11. A földdel rendelkező keresőkből nem mezőgazdasági foglalkozású 1000 fő	.	.	118
%	.	.	14,3

[1] Polgári népesség.
[2] Az arányszám kiszámításánál a földdel rendelkező mezőgazdasági foglalkozásúak száma az egyéniek és a földdel belépett termelőszövetkezeti tagok összegével van figyelembe véve.

Вертикальная графа : 1. Численность всего населения ; 2. в том числе : сельскохозяйственное, 3. не сельскохозяйственное население; 4 показатель (сведение предшествовавшей переписи населения = 100) ; 5. плотность на 1 км² ; 6. численность самодеятельного населения ; 7. численность не самодеятельного населения ; 8. иждивенцы на 100 самодеятельных; 9. городское население ; 10. сельское население ; 11. не сельскохозяйственные имеющие землевладение.

alakulása Magyarország mai területén, 1880—1960.

Total and Agricultural Population Figures and Structure on Hungary's Present Territory, 1880—1960

1910. dec. 31.	1920. dec. 31.	1930. dec. 31.	1941. jan. 31.	1949. jan. 1.	1960. jan. 1.
7612,1	7986,9	8685,1	9316,1	9204,8	9976,5
4258,0	4452,0	4497,2	4535,9	4523,5	3582,7
55,9	55,7	51,8	48,7	49,1	35,9
3354,1	3534,9	4187,9	4780,2	4681,3	6393,8
44,1	44,3	48,2	51,3	50,9	64,1
143	150	163	175	173	187
116	121	123	124	123	98
202	212	252	287	281	384
111	105	109	107	99	108
102	105	101	101	100	79
125	105	119	114	98	137
81,8	85,9	93,3	100,0	98,9	107,2
45,8	47,9	48,3	48,7	48,6	38,5
36,0	38,0	45,0	51,3	50,3	68,7
3231,8	3755,2	3997,8	4503,0	4409,3	5295,7
1685,3	2127,7	2030,5	2153,6	2196,2	1864,8
52,1	56,7	50,8	47,8	49,8	35,2
1546,5	1627,5	1967,3	2349,4	2213,1	3430,9
47,9	43,3	49,2	52,2	50,2	64,8
4380,3	4231,7	4687,3	4813,1	4795,5	4680,8
2572,7	2324,3	2466,7	2382,3	2327,3	1717,9
58,7	54,9	52,6	49,5	48,5	36,7
1807,6	1907,4	2220,6	2430,8	2468,2	2962,9
41,3	45,1	47,4	50,5	51,5	63,3
135,5	112,7	117,2	106,9	108,8	88,4
152,7	109,2	121,5	110,6	106,0	92,1
116,9	117,2	112,9	103,5	111,5	86,4
2598	2820	3143	3564	3356	3962,7
34,1	35,3	36,2	38,3	36,5	39,7
5014	5167	5542	5752	5849	6013,8
65,9	64,7	63,8	61,7	63,5	60,3
126	146	249	.	290	405
15,9	16,4	20,0	.	18,9	29,2[2]

Lateral text : 1. Total population ; 2. of which : agricultural, 3. non-agricultural ; 4. index (figure of the previous population census = 100) ; 5. density per km² ; 6. working population ; 7. dependent population ; 8. dependants per 100 earners ; 9. urban population ; 10. rural population ; 11. non-agriculturals possessing landed property.

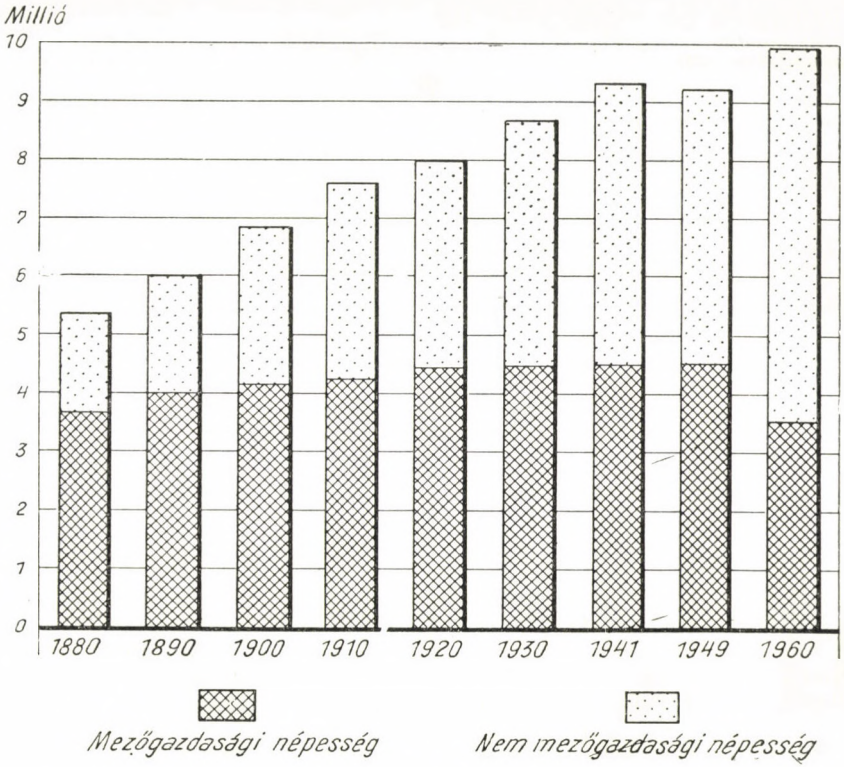

I. Az összes és a mezőgazdasági népesség számának alakulása, 1880—1960
Динамика общего и сельскохозяйственного населения в 1880—1960 гг.
Total and Agricultural Population, 1880—1960

ből jól látható, hogy az összes népesség sűrűsége valamennyi megyében állandóan emelkedett, de a növekedés üteme megyék szerint lényegesen eltérő. Aránylag leggyorsabb ütemű emelkedés mutatkozik azokban a megyékben, amelyekben a nem mezőgazdasági népesség aránya legkorábban ért el magasabb szintet. Ezek: Pest, Komárom, Borsod és Nógrád megyék. Viszonylag mérsékeltebben emelkedett a népsűrűség, és ma is a legkisebb Somogy, Tolna, Veszprém és Bács-Kiskun megyékben. Ezek viszont éppen azok a megyék, amelyekben a mezőgazdasági népesség aránya a legutóbbi időkig a legmagasabb szinten állt. Ez arra utal, hogy az egyes megyék népessége nemcsak saját szaporodásukból növekedett, hanem *a mezőgazdasági népesség átáramlása az ipari jellegű megyékbe már a múlt század vége óta folyik.* Ha a megyéket két csoportra osztjuk aszerint, hogy melyekben volt fokozódó ütemű és melyekben mérsékeltebb az összes népesség növekedése, határozottan kidomborodik a megyék két csoportja: az első csoportot azok a megyék alkotják, amelyekben a nem mezőgazdasági népesség aránya a legerősebb ütemben emelkedett, míg a második csoportba tartozó megyék a jellegzetesen agrárjellegű területeket alkották és alkotják ma is (l. Függelék).

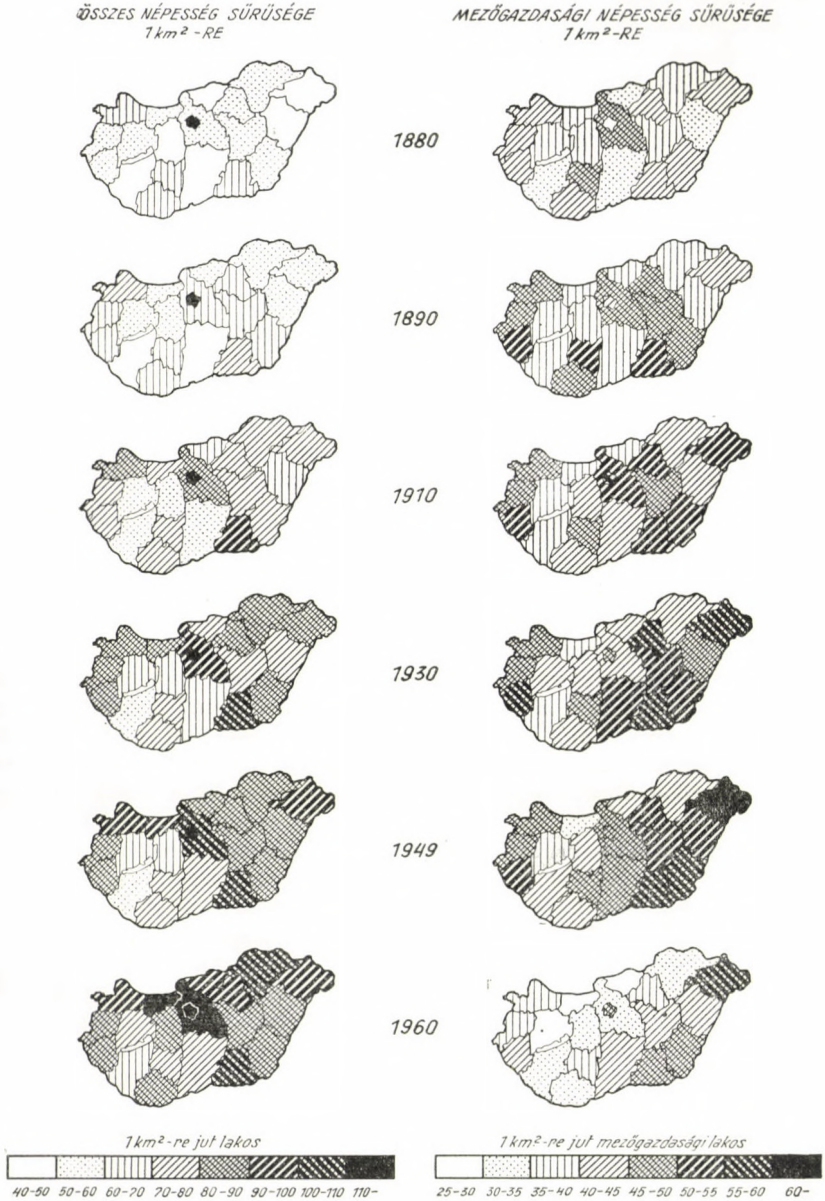

11. Az összes népesség és a mezőgazdasági népesség sűrűsége az összes területhez viszonyítva megyénként, 1880—1960

Плотность общего и сельскохозяйственного населения, по сравнении ко всей территории, по комитатам в 1880—1960 гг.

Density of the Total and Agricultural Population, As Compared to the Total Area, by Counties, 1880—1960

A mezőgazdasági népesség abszolút nagyságának változását vizsgálva az összes területre vetített mezőgazdasági népességszám változása megyénként igen eltérő és teljesen összhangban áll az előbbi megállapításokkal. A mezőgazdasági népesség egészen 1949-ig fokozatos és jelentős ütemű fejlődést mutat az erősebben *mezőgazdasági jellegű megyékben*, így Szabolcs, Hajdú, Békés, Bács-Kiskun megyékben, viszont igen mérsékelt ütemű emelkedés tapasztalható *a nem mezőgazdasági jellegű területeken :* Borsod, Komárom, Pest, Baranya, Győr-Sopron megyékben. Általában megállapítható, hogy a mezőgazdasági népesség abszolút számának növekedése 1949-ben kivétel nélkül minden megyében megállt és az utóbbi évtizedben még a legerősebb agrárjellegű megyékben is jelentősen mérséklődött, az ipari jellegű megyékben viszont a korábbinál is nagyobb arányú agrárnépességi visszaesés következett be. Egyes ipari jellegű vidékeken az agrárnépesség csökkenő tendenciája már 1930 és 1949 között is erőteljesen jelentkezett (Komárom, Heves, Veszprém).

Mind e változások eredményeképpen az 1960. évi térkép az összes lakosság sűrűsége tekintetében már határozottan elkülönülő tájak kirajzolódását mutatja. A Dunántúl Balaton—Budapest vonalától északra eső része, továbbá Pest megye, valamint *az északi vidék megyéi alkotják az ország sűrűbben lakott egyik felét*, míg *az ország déli fele ritkábban lakott, agrárjellegű nagytájat képvisel*, kivéve a jelentősebb ipari városi jellegű népességgel rendelkező Baranya és Csongrád megyéket. Külön helyet foglal el Szabolcs, amely agrárjellegű és nagy népsűrűségű megye.

A mezőgazdasági népesség relatív nagysága az iparosodással megindult fejlődés folytán már régóta folyamatosan csökkenőben van. A mai országterületen az 1880-as népszámlálás idején az összes népességnek még közel 70%-a a mezőgazdaságból élt. Az arány eleinte lassabban, majd a századforduló óta jelentősebben esett vissza, de még az 1930-as népszámlálás idején is a mezőgazdasági népesség képviselte a lakosság abszolút többségét (51,8%). 1949-ben viszont már nem érte el az agrárnépesség az össznépesség felét, majd az utóbbi 11 évben az arányszám zuhanásszerűen 49,1%-ról 35,9%-ra szállt le (1. tábla). E nagyarányú visszaesésre jellemző, hogy az arányszám csökkenése az utóbbi évtizedben nagyobb mértékű volt, mint 1900-tól 1949-ig, vagyis a megelőző 50 év alatt együttvéve. A szocialista átalakulás során egyrészt a nagyarányú iparosítás, építkezés, kereskedelem- és közlekedésfejlesztés stb., másrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság technikai fejlődése igen rövid idő alatt az ország népességének összetételében is gyökeres változással járt.

A mezőgazdasági népesség össznépességen belüli arányának vidékenkénti alakulása magától értetődően szorosan összefügg az ipari és egyéb nem mezőgazdasági jellegű tájak fokozatos kialakulásával. Amint a *III. ábra* térképsorozatai mutatják, 1880-ban még szinte alig volt lényeges különbség az egyes megyék agrárhányadosa között. Jellemző, hogy Pest megye, amely a fejlődés folytán a legsűrűbben lakott és az ipar központi telepítése miatt leginkább ipari jellegű megyévé vált, 1880-ban még a legnagyobb agrárhányadost mutató két megye egyike. Jelentősebb változás a századforduló után tapasztalható. 1910-ben a mai országterület északi határán levő megyék agrárjellege már határozottan elhalványodik, majd a folyamat gyorsuló ütemben folytatódik. 1930-ra, de méginkább 1949-re

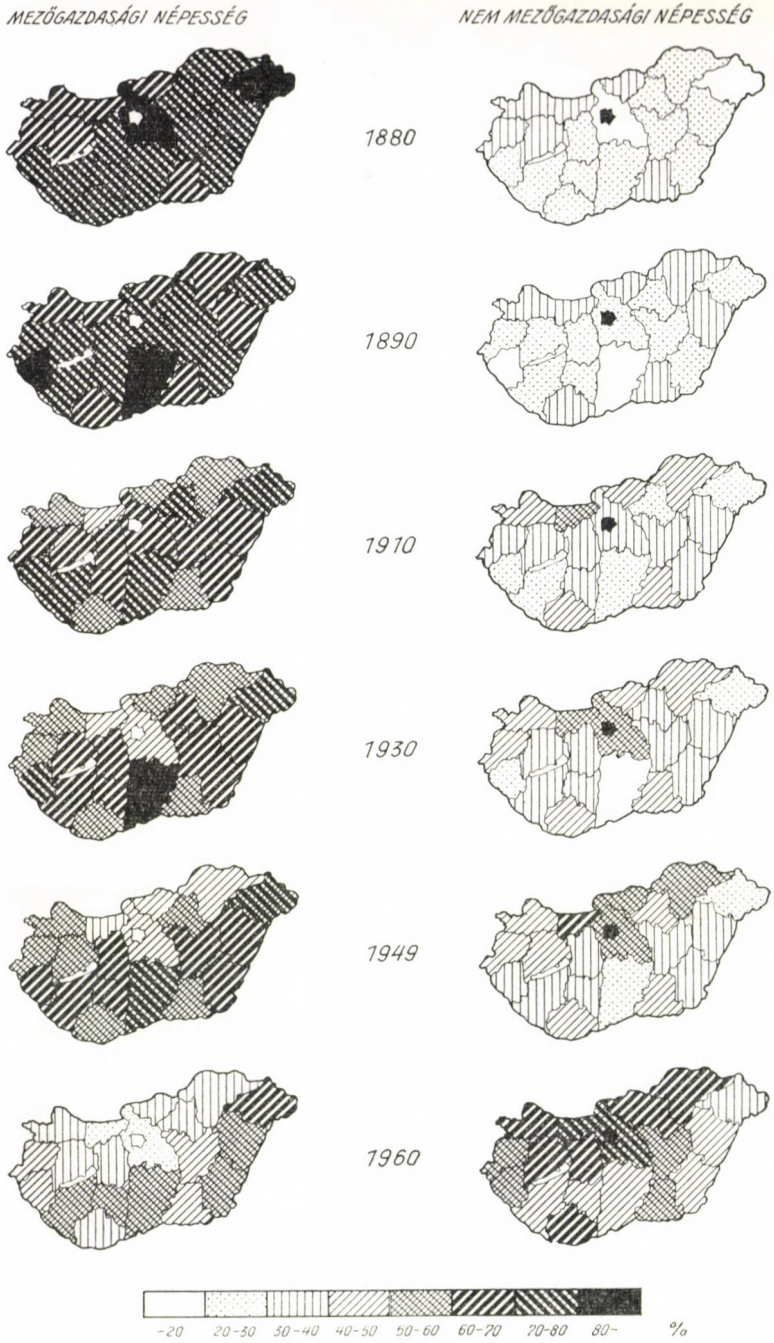

III. A mezőgazdasági és nem mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben megyénként, 1880—1960

Соотношение сельскохозяйственного и не сельскохозяйственного населения к общему населению по комитатам в 1880—1960 гг.

Rate of the Agricultural and Non-Agricultural Population to the Total Population by Counties, 1880—1960

már egyre határozottabban elkülönül a foglalkozási jelleg szempontjából az ország két nagy tája és ez a kép 1960-ban még élesebb. Az észak-dunántúli, valamint az északi megyékben és Pest megyében az agrárnépesség aránya jelenleg nem éri el a 40%-ot, és ezen a tájon belül Komárom és Pest megyében még a 30%-ot sem. Ezzel szemben Délnyugat-Dunántúl, valamint Bács-Kiskun megye és az egész Tiszántúl területén a mezőgazdasági jelleg még jelenleg is erős. A táj nagyrészében a népességnek 50—60%-a, kisebb részben 40—50%-a mezőgazdasági foglalkozású. E tájon belül csak Baranya mutat az északi tájjal azonos ipari jelleget. A legerősebb mezőgazdasági jelleget tartotta meg a vizsgált 80 év alatt Szabolcs megye és Bács-Kiskun megye. Legkevésbé agrárjellegű viszont a vizsgált időszak kezdete óta Komárom megye (Függelék).

2. A férfiak arányának alakulása az összes és a mezőgazdasági népességben, 1920—1960 (%)
Соотношение мужчин в общем и в сельскохозяйственном населении в 1920—1960 гг. (%)
Males Ratio in Total and Agricultural Population, 1920—1960 (Per cent)

	1920.	1930.	1941.	1949.	1960.
1. Összes népesség					
Férfiak aránya					
2. az összes népességben	48,5	48,9	49,0	48,1	48,3
3. a mezőgazdasági népességben	49,0	50,3	49,7	49,9	46,7
4. *Kereső népesség*					
Férfiak aránya					
2. az összes népességben	70,0	72,0	72,0	69,9	63,8
3. a mezőgazdasági népességben .	70,2	76,8	65,7	70,3	63,0

Вертикальная графа: 1. Общее население; соотношение мужчин 2. в общем, 3. в сельскохозяйственном населении; 4. самодеятельное население.

Lateral text: 1. Total population; males ratio in 2. total, 3. agricultural population; 4. working population.

Az agrárjelleg szempontjából természetesen az egyes megyéken belül jelentős további területi differenciálódás van. Jól mutatja ezt a *IV. ábra*, amelyen járási részletességgel látható az 1900—1949-ig eltelt félszázad alatti változás. Ebből is az tűnik ki, hogy az ország déli felében kisebb egységek szerint vizsgálva is sokkal kevésbé csökkent a mezőgazdasági jelleg, mint az ország északi felén.

A mezőgazdasági népesség százalékos aránya hosszú idő óta fokozatosan csökkent, de ennek ellenére abszolút létszámában 1949-ig növekedett. A belső vándorlás a mezőgazdaságból az iparba, illetve a faluról a városba már a korábbi évtizedekben is állandó folyamat volt, de az utóbbi évtizedben hirtelen és nagymértékű lett. Jellemző a városiasodási folyamatra, hogy a városok népessége a század eleje óta az össznépesség 32%-áról 40%-ára emelkedett.

A mezőgazdasági népesség természetes szaporodási arányszáma általában mindig magasabb szinten mozgott, mint az egyéb népességé. *Szél Tivadar* adatai szerint (1) a századforduló óta egészen a 30-as évekig a mezőgazdasági népesség természetes szaporodási arányszáma általában 1—2‰-kel meghaladta az egész népességét. Bár azóta a mezőgazdasági népesség szaporodási arányszáma is fokozatosan csökken, a visszaesés itt

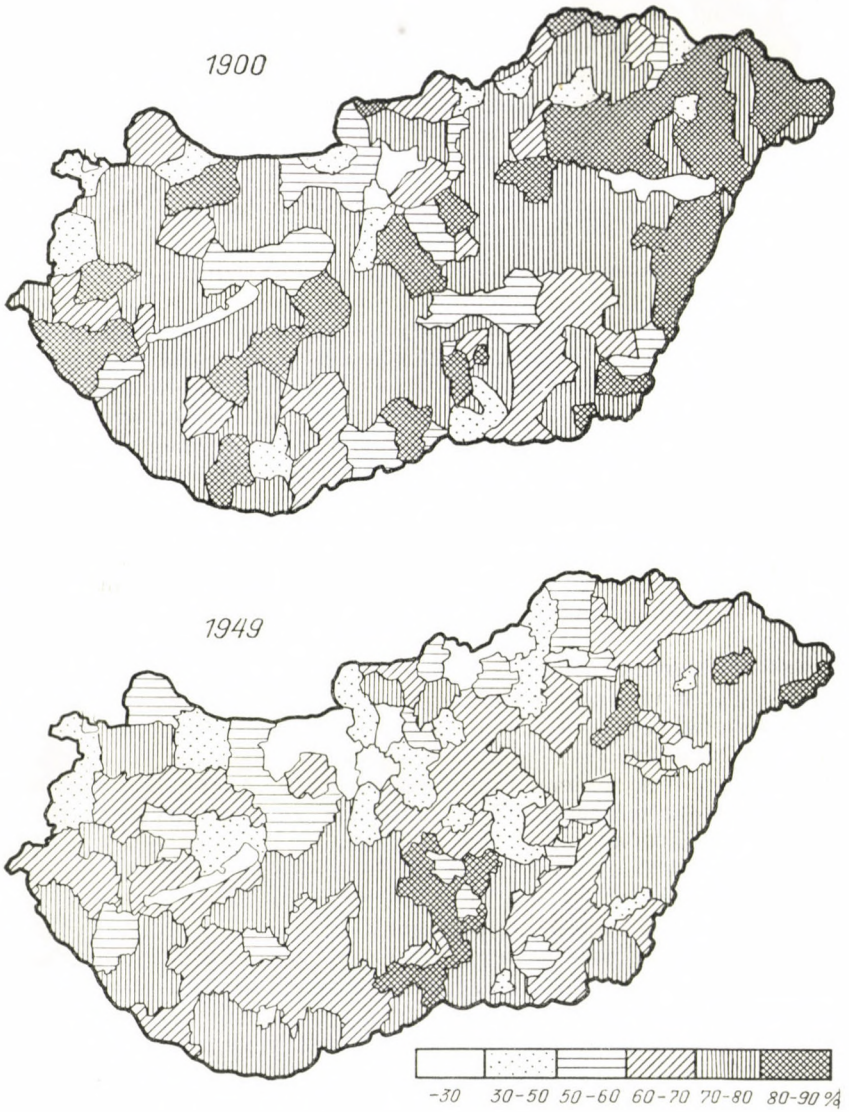

IV. A mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben járásonként, 1900-ban és 1949-ben, a mindenkori járásbeosztás szerint

Соотношение сельскохозяйственного населения к общему населению по районам, в 1900 и 1949 гг., по всегдашнему разделению

Ratio of the Agricultural Population to the Total Population by Districts, According to the Prevailing Administrative Districts, 1900 and 1949

kisebb mértékű volt, mint a többi foglalkozási ágakban. Az újabb adatok alapján végzett vizsgálatok is erre mutatnak (2).

A faluból a városba áramlás egyik jellemző tünete az ún. kétlakiak számának megnövekedése, ami az utóbbi évtizedben tovább erősödött. Különösen a nagyvárosok és iparvidékek környékén nagy az arányuk. A nem mezőgazdasági foglalkozású, földdel rendelkező keresők száma 1949 óta mintegy százezerrel nőtt, s arányuk az összes földdel rendelkező keresőkhöz viszonyítva 19%-ról 29%-ra emelkedett.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELÉNEK ÉS ÉLETKÖRÜLMÉNYEINEK VÁLTOZÁSA

A népesség összetételének egyik legfontosabb jellemzője *a keresők és eltartottak aránya.* Bár — főképp a mezőgazdasági foglalkozásúaknál — a keresők és eltartottak megkülönböztetése népszámlálásról népszámlálásra eléggé következetlenül történt, s különösen a segítő családtagokra vonatkozó adatok megbízhatóságához szó fér, — mégis a területek közti eltérések és a fejlődés tendenciáinak megítélésére az adatok rávilágítanak.

Országosan vizsgálva a kérdést, az állapítható meg, hogy az első világháború előtti időben az összes népességen belül 100 keresőre 130 körüli eltartott jutott. Az arányszám azóta fokozatosan eltolódott a keresők javára : 1930-ban 117, 1949-ben 109, 1960-ban pedig 88 eltartott jutott 100 keresőre. A szocialista átalakulás folyamán bekövetkezett nagy fejlődés során a lakosság egyre szélesebb rétegei kapcsolódtak be a termelőmunkába, ami a népesség életkörülményeinek, életszínvonalának egyik legjellemzőbb mutatója.

Hasonló irányú és jellegű alakulás történt a mezőgazdasági népességen belül is. Egészen a felszabadulásig az a jellemző, hogy az eltartottak aránya a mezőgazdasági népességen belül nagyobb volt, mint a népességben általában. Ez a mezőgazdasági népesség nagyobb természetes szaporodásával, a nagyobb gyermekszámmal függ össze. Érdekes viszont, hogy az 1949-es népszámláláskor a mezőgazdasági népességben már csak 106 eltartott jutott 100 keresőre, tehát valamivel kevesebb, mint az egész népességben átlagosan, amiben az 1945. évi földreform döntő hatása jelentkezik. Az eltartottak arányának csökkenése tehát a mezőgazdasági népességben a felszabadulás előttihez képest különösen nagyobb mértékű volt. Az utóbbi évtizedben az arányszám csökkenése az agrárnépességnél is csaknem hasonló arányú volt, mint az összes népességben. Jelenleg azonban az 1960-as népszámlálás adatai szerint a mezőgazdasági népességen belül valamivel szintén nagyobb az eltartottak aránya, 100 keresőre számítva 92. Itt is bekövetkezett tehát az a helyzet, hogy az eltartottak száma a keresőké alá esett (1. táblázat).

A keresők számának abszolút növekedése azonban a kereső-eltartott arány kialakulásának csak egyik tényezője. Figyelembe kell azt is venni, miképpen alakult az eltartottak száma, amit elsősorban a természetes szaporodás arányszámai mutatnak. E tekintetben a kép nem alakul kedvezően. Az élveszületések és halálozások különbözetéből adódó természetes szaporodási arányszám ezer lakosra számítva 1880—1890 között 11 körül mozgott, és nagyjából ezen a szinten volt az első világháborúig. A 20-as évtizedben 9—10 között, a 30-as évtizedben azonban csak 6 körüli volt a szaporodási arány, a felszabadulás után pedig 1946—50. évek átlagában 7,9, 1951—

55. évek átlagában 10,1. A legutóbbi népszámlálás óta azonban a helyzet úgy alakult, hogy a természetes szaporodás aránya az 1954—55-ben elért 12, ill. 11,5‰-es csúcspont után állandóan csökkenőben van; 1956-ban még 9, 1957-ben 6,4, 1958-ban 6,2, 1959-ben pedig 4,8 volt, és az 1960-as évből eddig rendelkezésre álló adatok szerint az ez évi arányszám az előző évinél még kisebb lesz (3). Ezek a számok tehát arra mutatnak, hogy a keresők és eltartottak arányának a keresők javára történt nagyarányú eltolódásában a kereső egyének jelentős mértékű megnövekedése mellett nem kis szerepe van — főképp az 1950-es évtized közepétől — a fokozatosan csökkenő természetes szaporodásnak is. Ugyanakkor az átlagos élettartam utóbbi időben történt jelentős meghosszabbodása szintén a keresők abszolút és viszonylagos megnövekedését vonja maga után. Erre mutat a népesség kor szerinti tagozódásának alakulása, amely szerint a 60 éves és idősebb népesség aránya növekedőben van.

A keresők és eltartottak arányának időbeli alakulása a vizsgált időszak során, megyék szerint is az előbbiekben országosan vázolt alakulást mutatja (l. Függelék).

Az V. ábra térképeit vizsgálva szembe tűnik az, hogy az első világháború előtti időszakban az arányszám alakulása az egyes megyékben döntően a mezőgazdasági népességben tapasztalható szinteket mutatja az össznépesség vonatkozásában is. Ez a mezőgazdasági népesség akkori nagy részesedési arányszáma mellett érthető is. Ebben az időszakban általában a tiszántúli megyékben a legnagyobb az eltartottak aránya a keresőkhöz viszonyítva. A legjellemzőbb azonban az, hogy a mezőgazdasági népességen belül az Alföldön lényegesen több eltartott jut 100 keresőre, mint az össznépességben. A két világháború között az 1930-as népszámlálási adatok szerint a kereső—eltartott arány kedvezőbbre fordult, mégpedig a mezőgazdasági népességen belül nagyobb mértékben, mint az egész népesség átlagában. Ebben szerepet játszott a 20-as években végrehajtott földreform, aminek következtében a földhöz jutott új kisbirtokosok és segítő családtagjaik növelték a keresők közé sorolt egyének számát. A kép egyébként továbbra is nagyobb eltartott arányt mutat az alföldi megyékben. Jelentősen megváltozott a helyzet a felszabadulás után. Egyrészt lényegesen tovább csökkent a mezőgazdasági népességen belül is az eltartottak aránya, másrészt úgyszólván az egész országban egyenletessé vált. Mindebben az 1945. évi földreform hatása mutatkozik meg, amely a nagybirtokrendszert megszüntette és kereken 2,6 millió kat. hold földet osztott ki több mint 600 ezer nincstelen, volt gazdasági cseléd, munkás, valamint törpe- és kisbirtokos részére. A földreform tehát a mezőgazdasági népesség túlnyomó többségét földtulajdonossá tette és ezáltal ezek segítő családtagjai is a keresők számát növelve, a kereső-eltartott arány a megyékben eléggé egyöntetűen 100 és 110 között alakult ki.

A mezőgazdasági népességen belül a keresők és eltartottak arányának alakulása szoros összefüggésben van az agrárnépesség foglalkozási viszony szerinti összetételének térbeli és időbeli változásaival. A foglalkozási viszonyra vonatkozó térképeket (VI/A. ábra) a keresők—eltartottak arányára vonatkozókkal (V. ábra) összehasonlítva, határozott párhuzam fedezhető fel a két mutató között. Az eltartottak száma a keresőkhöz viszonyítva egészen a felszabadulásig a tiszántúli megyékben jelez legnagyobb arányt,

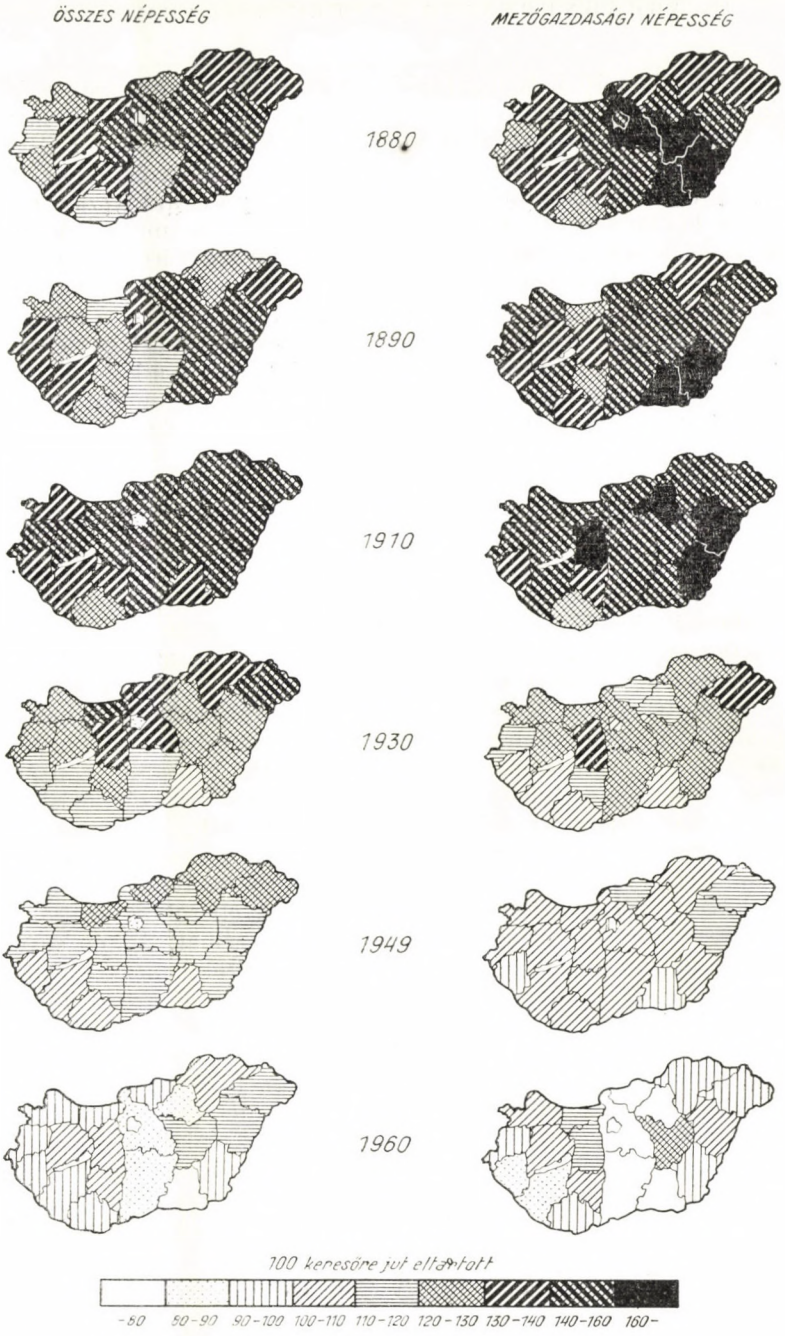

V. *A keresők és eltartottak aránya az összes népességben és a mezőgazdasági népességben megyénként, 1880—1960*

Соотношение самодеятельных и иждивенцев к общему и сельскохозяйственному населению по комитатам в 1880—1960 гг.

Rate of Earners and Dependants to the Total and Agricultural Population by Counties, 1880—1960

míg 100 keresőre a legkevesebb eltartott a délnyugat-dunántúli megyékben jutott. Látható a térképekből, hogy azokban a megyékben, ahol a kereső mezőgazdasági népesség viszonylag nagyobb számban állt önállókból (Zala, Baranya, Somogy, Tolna), a 100 keresőre jutó eltartottak száma lényegesen kisebb volt, míg az Alföldön, ahol a cselédek és munkások tették ki a kereső agrárnépesség nagyobbik részét, jóval nagyobb az eltartottak aránya. A cseléd és munkás családokban volt a gyermekszám közismerten a legmagasabb. Nagyon jellemző erre az, hogy az 1930-as térképen Fejér és Szabolcs, ahol a nagybirtok a legnagyobb hányadot tette ki a szántóterületből és ennek folytán a cselédek és munkások aránya legmagasabb volt, az eltartottak aránya szempontjából is kiemelkedő számot mutat.

Az 1949—60 között a kereső—eltartott arány kedvezőbbre fordulásáról fentebbiekben országos vonatkozásban már szó volt. A 100 keresőre jutó eltartottak számának nagyarányú visszaesése azonban mind az össznépességben, mind a mezőgazdasági népességben megyénként igen eltérő arányú, másrészt tendenciájában is eltér a korábbi alakulástól. Jellemző, hogy Pest, Heves és Bács-Kiskun megyék következnek a legkisebb eltartott arányt mutató Csongrád megye után, viszont átlagon felüli az arányszám Szabolcs, Hajdú, Szolnok, Borsod, a Dunántúlon pedig Veszprém, Fejér és Tolna megyékben. Ha megnézzük ennek a területi differenciálódásnak az okait, kitűnik, hogy ez az alakulás igen szoros összefüggésben van a természetes szaporodás nagyságával. A legutóbbi három év (1957—59) átlagában az országos 5,8‰-es természetes szaporodás mellett Szabolcs, Hajdú, Borsod megyékben a mutatószám jóval az átlag felett, 11—15 között volt, de lényegesen meghaladta az átlagot Fejér és Veszprém megyékben is. Ugyanakkor Csongrád megyében az összes megye közül legalacsonyabb, jóval az átlag alatti az arányszám, továbbá Pest, Heves, Bács-Kiskun megyékben is kisebb az átlagnál, illetőleg éppen csak átlagos. Ez kétségtelenül arra mutat, hogy a keresők és eltartottak arányának vidékenkénti alakulásában jelentős szerepe van a természetes szaporodás mértékének. Figyelembe kell venni azt is, hogy Pest, Heves és Csongrád azok közé a megyék közé-tartoznak, ahol a nem mezőgazdasági népesség aránya magas és a városiasabb életformával együtt jár a kereső népesség nagyobb aránya.

Igen jellemző egyébként, hogy a mezőgazdasági népességen belül tekintve az 1960. évi helyzetet, a 100 keresőre jutó eltartottak száma ugyancsak az előbb említett Csongrád, Pest, Heves és Bács-Kiskun megyékben a legalacsonyabb és hozzájuk csatlakozik még Nógrád. Ezeken a területeken 80-nál is kevesebb a 100 keresőre jutó eltartottak száma. A legmagasabb eltartott arányt viszont Kelet-Magyarországon, valamint Közép- és Észak-Dunántúlon találjuk. A területi kép tehát a mezőgazdasági népesség vonatkozásában eléggé hasonló az össznépességéhez. A természetes szaporodásban mutatkozó területi különbségek mellett az ipar fejlődése folytán előállt és folyamatban levő belső vándorlások szintén jelentősen befolyásolják a helyzet alakulását. Érdekes, hogy Szolnok megye az eltartottak aránya szempontjából a mezőgazdaság vonatkozásában kiemelkedik 125-ös arányszámával.

A keresők és eltartottak aránya mellett a mezőgazdasági népesség belső megoszlása, demográfiai viszonyainak megítélése szempontjából ugyancsak jellemző a kereső népesség nemek és kor szerint való tagozódása.

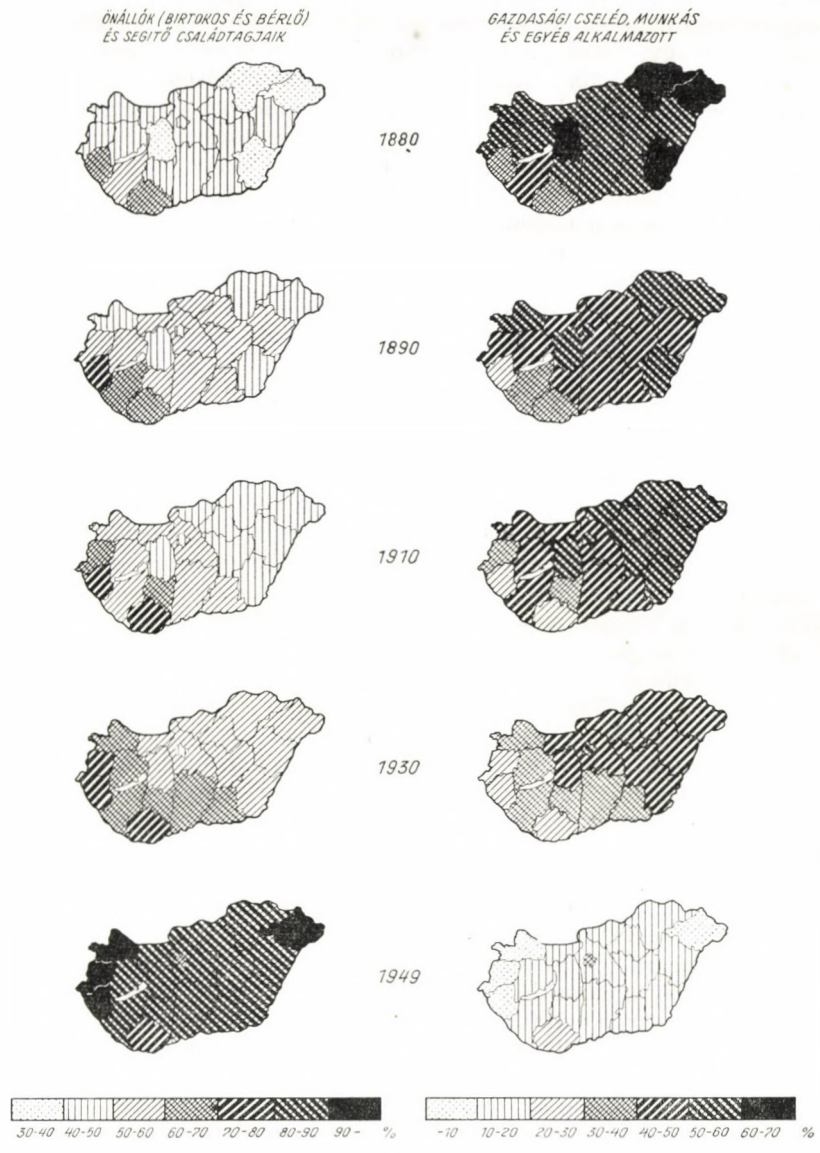

VI/A. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint megyénként, 1880—1949

Состав самодеятельного сельскохозяйственного населения по положению в занятии, по комитатам в 1880—1949 гг.

Agricultural Working Population According to Employment Status by Counties, 1880—1949

A *nemek aránya* vonatkozásában a mezőgazdasági népességen belül figyelmet érdemel a férfiak arányának csökkenése. Míg az összes népességen belül 1949-hez képest a férfiak aránya valamelyest még növekedett is, a mezőgazdasági népességben — különösen a keresőknél — lényegesen visszaesett, utóbbiaknál 70%-ról 63%-ra (2. tábla). Ez a jelenség ismét azzal a nagy társadalmi változással függ össze, amely a szocialista átalakulás utóbbi évtizedében végbement. Elsősorban férfiak mentek át a mezőgazdaságból az iparba és más foglalkozási ágakba, ezek közül is elsősorban a fiatalok, amint erre a kormegoszlási adatok utalnak.

A *kor szerinti megoszlást* a mezőgazdasági termelés szempontjából nézve, elsősorban a produktív korosztályhoz tartozók arányának van jelentősége. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint a 15—39 évesek részesedése a mezőgazdasági kereső népességben 41%, ami erős csökkenés jelent az 1949-es helyzethez képest (51,6%), ugyanakkor 15%-ról 24%-ra emelkedett a 60 évnél (nőknél 55 évnél) idősebb keresők aránya (3. tábla). Az egész népesség átlagában is jelentkezik hasonló tendencia, azonban ez jóval kisebb mértékű, mint az agrárnépességnél.

3. Az összes népesség és a mezőgazdasági kereső népesség kormegoszlásának alakulása, 1930—1960

Возрастный состав общего и сельскохозяйственного самодеятельного населения в 1930—1960 гг.
Age Structure of Total and Agricultural Working Population, 1930—1960

		—14	15—39	40—59	60—	Összesen
			éves			
1. Összes népesség	1930	27,5	42,6	20,1	9,8	100,0
	1949	24,9	38,8	24,7	11,6	100,0
	1960	25,4	36,8	21,0	16,8*	100,0
2. Mezőgazdasági kereső népesség	1930	3,6	56,9	24,8	14,7	100,0
	1949	2,4	51,6	30,9	15,1	100,0
	1960	0,6	41,3	34,1	24,0*	100,0

* Nőknél 55 éves és idősebb.

Вертикальная графа: 1. Общее население; 2. сельскохозяйственное самодеятельное население.

Lateral text: 1. Total population; 2. agricultural working population.

A mezőgazdasági népesség életkörülményei szempontjából a kereső népesség *foglalkozási viszony* szerinti összetétele mutat rá a társadalmi tagozódásra. A felszabadulás előtti nagybirtokrendszer idején a mezőgazdasági népesség nagyrésze a földnélküli munkások és cselédek sorában élt. Ekkor a kereső agrárnépességnek alig 1/3-a volt önálló birtokos vagy bérlő, s a segítő családtagok aránya 21—26%-ot tett ki. Utóbbiakat is beszámítva, a kereső népességnek az első világháború előtt alig valamivel több mint a fele tartozott az önálló egzisztenciák közé (1910-ben 54,3%). Az 1930-as népszámlálás adatai valamivel kedvezőbb képet mutatnak, amiben az 1920-as földreform hatása mutatkozik meg. Figyelembe kell azonban venni, hogy ez elsősorban a törpebirtokok számát növelte meg. Ha az idevonatkozó térképeket (VI/A. ábra) áttekintjük, szembetűnik, hogy a dél-dunántúli megyékben (Zala, Baranya, Tolna, Vas) volt 1910-ig viszony-

lag legnagyobb az önállók aránya (l. Függelék). Az 1895. évi mezőgazdasági felvétel adatai szerint ezek voltak azok a megyék, ahol az 5 holdon aluli törpegazdaságok akkor is a legnagyobb súllyal szerepeltek a földterületben. Ugyanakkor Fejér és Szabolcs, a két legtipikusabban nagybirtokos megye kereső agrárnépességében az önállók aránya mindvégig a legalacsonyabb volt.

A nagybirtok területaránya a szántóföldből a vizsgált időszak folyamán valamit ugyan csökkent, azonban sem a korábbi parcellázások, sem a 20-as évek látszat-földreformja nem hozott alapvető változást. A földkérdést gyökeresen az 1945. évi földreform oldotta meg. Ennek hatását az 1949. évi adatok tükrözik. Ezek szerint az önállók és segítő családtagjaik együttes arányszáma a kereső agrárnépesség 80—90%-ára növekedett, egyes megyékben pedig ezt a mértéket is túlhaladta.

Mezőgazdasági termelésünkben s parasztságunk társadalmi tagozódásában gyökeres átalakulás kezdetét jelentette a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megindulása. Az egyénileg gazdálkodó parasztok 1948-tól kezdve egyre jelentősebb mértékben léptek a termelőszövetkezeti közös nagyüzemi gazdálkodás útjára. Az 1953—54-es átmeneti visszaesés után 1956 közepén a szántóterületnek 22%-án már közös gazdálkodás folyt. Ugyancsak 1948-ban kezdődött meg az állami gazdaságoknak, mint szocialista nagyüzemeknek a kialakítása, amelyek területe 1953-ra lényegében kialakult és meg is állapodott a szántóterület 13%-ánál. Az 1956. évet követő visszaesés, illetve stagnálás után a termelőszövetkezeti mozgalom ugrásszerű fejlődése következett be 1959-ben. Ennek az évnek a végén, vagyis az 1960-as népszámlálás időpontjában a szántóterület 52,8%-a tartozott a szocialista szektorhoz (ebből tsz 36,6%), az összes területnek pedig közel 2/3-a (64,6%) tartozott ide. További jelentős fejlődés következett be az 1960. év első negyedében. A március 31-i adatok szerint a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok a szántóterületnek 74,3, az összes területnek 80,6%-án gazdálkodtak (4).

A mezőgazdasági kereső népesség foglalkozási viszony szerinti tagozódását az 1960. évi népszámlálás idején az jellemezte, hogy a tsz-tagok 28%-ot, az egyéni gazdálkodók és segítő családtagok 53%-ot képviseltek, és 19%volt az állami gazdaságok, gépállomások és a mezőgazdaság körében dolgozó egyéb munkások és alkalmazottak száma (4. tábla). 1960 március végén azonban a tsz-mozgalom továbbfejlődése folytán már a termelőszövetkezeti tagok tették ki (a termelőszövetkezeti statisztika (5) adatai szerinti tsz-tagok számát alapulvéve) a kereső népesség 46%-át. Ezt figyelembe véve — mivel a munkások és alkalmazottak száma a közben eltelt negyedév alatt lényegesen nem változhatott — az egyénileg gazdálkodó parasztok a segítő családtagokkal együtt is ekkor már csak mintegy 35%-ot képviseltek.

A földterület szektorok szerinti megoszlásában, illetőleg a kereső mezőgazdasági népesség foglalkozási viszony szerinti összetételében jelenleg még számottevők a területi különbségek. Amint a VI/B. és VII. ábrák térképsorozatai mutatják a megyék közül legelőrehaladottabb a szocialista nagyüzemi gazdálkodás Szolnok, Győr-Sopron, Veszprém és Heves megyékben, viszont legnagyobb még az egyéni gazdálkodók aránya Bács-Kiskunban és Borsodban.

4. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint megyénként, 1960.
Разделение самодеятельного аграрного населения по положению в занятии, по комитатам в 1960 г.
Agricultural Working Population According to Employment Status by Counties, 1960

Megye (1)	Önállók és segítő családtagok (2)		Szövetkezeti tagok (3)		Alkalmazásban álló munkások és szellemi dolgozók (4)		Szövetkezeti tagok száma a tsz-statisztika szerint[1] (5)		Egyéni gazdálkodók és segítő családtagok száma[2] (6)	
	1960. január 1. (Népszámlálás szerint)						1960. március 31.			
	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	%	1000 fő	a keresőkből % (7)	1000 fő	a keresőkből % (7)
Baranya	36,7	46,2	23,5	29,6	19,2	24,2	34,6	43,6	25,6	32,2
Fejér	21,8	32,1	25,3	37,2	20,9	30,7	36,5	53,7	10,6	15,6
Győr-Sopron.	11,5	16,1	42,1	58,9	17,9	25,0	46,0	64,4	7,6	10,6
Komárom ..	8,3	29,7	10,2	36,6	9,4	33,7	15,4	55,2	3,1	11,1
Somogy	23,1	22,2	57,1	54,9	23,8	22,9	68,9	66,3	11,3	10,8
Tolna	30,6	44,2	20,9	30,2	17,7	25,6	32,9	47,5	18,6	26,9
Vas	36,4	53,7	19,2	28,3	12,2	18,0	30,1	44,4	25,5	37,6
Veszprém ...	16,7	24,4	36,9	54,0	14,8	21,6	43,5	63,6	10,1	14,8
Zala	46,1	61,2	19,8	26,3	9,4	12,5	32,7	43,4	33,2	44,1
1. Dunántúl összesen ..	*231,2*	*36,6*	*255,0*	*40,4*	*145,3*	*23,0*	*340,6*	*53,9*	*145,6*	*23,1*
Bács-Kiskun	148,9	74,9	19,6	9,8	30,4	15,3	51,0	25,6	117,5	59,1
Békés	79,4	57,7	30,7	22,3	27,6	20,0	75,3	54,7	34,8	25,3
Csongrád ...	75,6	67,8	19,1	17,1	16,8	15,1	51,5	46,2	43,2	38,7
Hajdú-Bihar.	72,3	57,4	31,6	25,1	22,1	17,5	56,4	44,8	47,5	37,7
Pest	72,7	59,7	25,0	20,5	24,2	19,8	46,3	38,0	51,4	42,2
Budapest ...	6,2	41,6	2,3	15,4	6,4	43,0	3,1	20,8	5,4	36,2
Szabolcs	131,2	73,8	24,1	13,5	22,6	12,7	67,1	37,7	88,2	49,6
Szolnok	16,3	16,2	60,9	60,6	23,4	23,3	70,9	70,5	6,3	6,2
2. Alföld összesen ..	*602,6*	*60,9*	*213,3*	*21,6*	*173,5*	*17,5*	*421,6*	*42,6*	*394,3*	*39,9*
Borsod-Abaúj-Zemplén ..	81,8	68,3	17,3	14,4	20,7	17,3	36,9	30,8	62,2	51,9
Heves	37,5	47,3	30,8	38,8	11,0	13,9	47,6	60,0	20,7	26,1
Nógrád	28,8	64,2	9,0	20,0	7,1	15,8	17,9	39,9	19,9	44,3
3. Észak összesen ..	*148,1*	*60,7*	*57,1*	*23,4*	*38,8*	*15,9*	*102,4*	*42,0*	*102,8*	*42,1*
4. Magyarország összesen ..	*981,9*	*52,6*	*525,4*	*28,2*	*357,6*	*19,2*	*864,6*	*46,4*	*642,7*	*34,4*

[1] Forrás: Mg. Stat. Zsebkönyv 1960. 245. old.
[2] Változatlannak véve a munkások és alkalmazottak 1960. január 1-i számát.

Горизонтальная графа: (1) Комитаты; (2) самодеятельные и помогающие члены семьи; (3) члены кооператива; (4) рабочие и трудящиеся умственного труда состоящиеся в должности; (5) Численность членов кооперативов по статистике производственных сельскохозяйственных кооперацией; (6) крестьяне-единоличники и помогающие члены семьи; (7) во процентах к самодеятельным.

Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия, итого.

Heading: (1) Counties; (2) independents and unpaid family workers; (3) members of co-operatives; (4) employed manual and non-manual workers; (5) members of co-operatives according to the agricultural producers' co-operatives statistics; (6) individual farmers and unpaid family workers; (7) per 100 earners.

Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary, altogether.

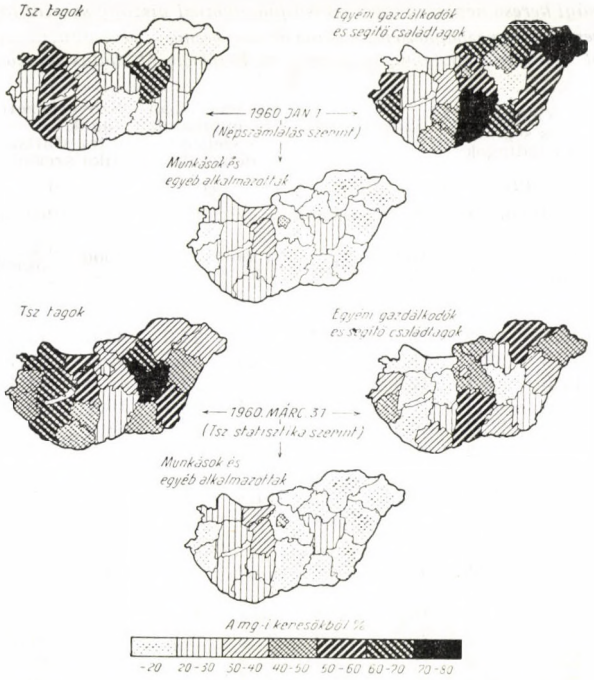

VI/B. A mezőgazdasági kereső népesség megoszlása foglalkozási viszony szerint megyénként 1960-ban

Состав самодеятельного сельскохозяйственного населения по положению в занятии, по комитатам в 1960 г.

Agricultural Working Population According to Employment Status by Counties, 1960

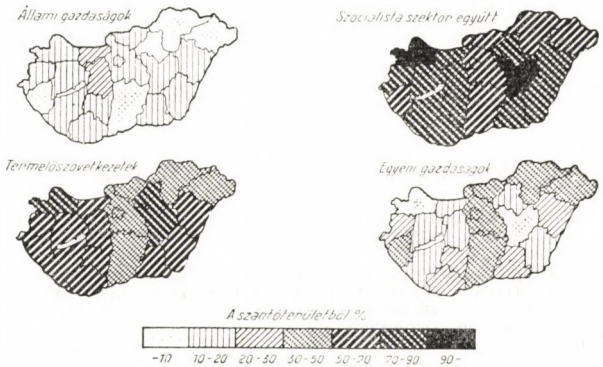

VII. A szántóterület megoszlása társadalmi szektorok szerint megyénként, 1960. március 31.

Распределение пашен по общественным секторам, по комитатам, 31-ого марта 1960 г.

Arable Area by Social Sectors, by Counties, 31st March 1960

A mezőgazdasági lakosság életkörülményeinek igen fontos jellemző adata, hogy miképpen oszlik el *települési viszonyok* szerint, tehát hányad része él zárt (községi) és szétszórt (külterületi) településeken. 1930-ban még az ország egész népességének 21,8%-a élt külterületen. A felszabadulás után jelentős mértékű változás következett be egyrészt a tanyaközpontok létesítésével, másrészt számos, korábban külterületinek számító település községgé szervezésével. 1949-ben az összes népességből 17,3, a mezőgazdasági népességből 27,8% élt külterületen és az összes külterületi lakosság 78,8%-át tették ki a mezőgazdasági foglalkozásúak. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint az elmúlt évtized folyamán jelentős további csökkenés következett be (5. tábla). Jelenleg az egész népességnek csak 12,1%-a külterületi. Természetesen a külterületi lakosság arányszáma tekintetében jelenleg is vezetnek azok a megyék, amelyekben a tanyai lakosság aránya korábban a legnagyobb volt (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád).

5. A külterületi népesség aránya megyénként 1949-ben és 1960-ban
Соотношение окраинного населения по комитатам в 1949 и 1960 гг.
Ratio of the Population of External Settlements by Counties, 1949 and 1960

Megye (1)	Az összes népességből külterületi % (2)		A külterületi népességből mezőgazdasági % (3)
	1949	1960	1949
Baranya	15,9	9,9	60,7
Fejér	23,2	13,8	83,0
Győr-Sopron	10,7	6,5	60,9
Komárom	15,1	9,6	37,9
Somogy	20,7	13,1	79,1
Tolna	18,0	14,4	84,6
Vas	8,1	4,6	72,4
Veszprém	15,0	10,5	60,6
Zala	14,0	9,4	80,7
1. Dunántúl összesen	*15,7*	*10,2*	*70,7*
Bács-Kiskun	41,9	35,9	90,6
Békés	32,6	23,8	90,3
Csongrád	35,7	28,0	89,7
Hajdú-Bihar	19,1	14,5	90,1
Pest	19,3	12,2	70,2
Budapest	1,2	1,0	9,9
Szabolcs-Szatmár	19,0	14,5	85,3
Szolnok	30,3	19,7	87,5
2. Alföld összesen	*19,8*	*14,3*	*85,3*
Borsod-Abaúj-Zemplén	10,4	6,5	48,4
Heves	7,4	5,8	63,5
Nógrád	12,2	7,6	48,3
3. Észak összesen	*9,9*	*6,5*	*51,4*
4. Magyarország összesen	*17,3*	*12,1*	*78,8*

Горизонтальная графа: (1) Комитаты; (2) окраинные в общем населении; (3) сельскохозяйственные в окраинном населении.
Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия, итого.

Heading: (1) Counties; (2) population of external settlements within total population; (3) agriculturals within population of external settlements.
Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary, altogether.

A külterületi népesség arányának csökkenése a parasztság, elsősorban a korábban tanyai viszonyok között élő parasztság helyzetének, életkörülményeinek, kulturális és szociális viszonyainak lényeges megjavulását jelenti. A külterületi lakott helyek nagyrészt belterületté alakítása folytán lényegesen kedvezőbbé vált a művelődés, közegészségügy, közlekedés, egyszóval a kulturális és szociális ellátás. De nemcsak a külterületi népességre vonatkozik ez, hanem általában a falvak helyzetére is. Az adatok szerint az utóbbi évtizedben jelentős mértékben javult az orvos-ellátottság, nőtt a kórházi ágyak száma, a lakosság egyre nagyobb rétegei kapcsolódtak be a társadalombiztosításba. Bővült az iskolahálózat és az egyéb kulturális szolgáltatások, színház, film, könyvtár széles körben szolgálja ma már a parasztság művelődését is. A gazdasági és kulturális színvonal emelkedését jelzi a villamosítás fokozódása, a közlekedés megjavulása, a falusi lakásépítkezések emelkedése. Nem szabad megfeledkezni arról a fontos körülményről sem, hogy a technika bevonulása a mezőgazdaságba s a szocialista társadalmi és termelési viszonyok kialakulása a parasztság szemléletét és gondolkodását egyre inkább alapvetően átformálja, s ma már a falu életét is mindinkább a modern technika levegője hatja át.

A művelődési viszonyok legáltalánosabb mutatója *az írni-olvasni tudók* arányszáma. E tekintetben a külterületi népesség messze elmaradottabb helyzetben volt, és még az 1949-es népszámlálás szerint is az írni-olvasni nem tudók részesedése 9,8%-ot tett ki a 6 éven felüli külterületi népességben, míg ez az arány a belterületi népességben csak 5,3%. De az egész mezőgazdasági népesség művelődési színvonala is a múlt örökségeképpen lényegesen alatta maradt az egyéb foglalkozási ágakénak. Hogy e téren milyen lemaradás megszüntetéséről van szó, azt illusztrálják az agrárnépesség iskolai végzettségére vonatkozó arányszámok (*6. tábla*). Az 1960. évi népszámlálás adatai az elmúlt évtizedre nézve bizonyára jelentős előrehaladásról számolhatnak majd be.

6. Az összes és a mezőgazdasági kereső népesség iskolai végzettségének néhány jellemző adata 1930-ban és 1949-ben

Некоторые черты образования общего и сельскохозяйственного самодеятельного населения в 1930 и 1949 гг.

Some Features Regarding the Level of Education of the Total and Agricultural Earners, 1930 and 1949

	1930		1949	
	Összes (1)	Mezőgazdasági (2)	Összes (1)	Mezőgazdasági (2)
1. Egyetemet, főiskolát végzett	2,0	0,3	2,3	0,2
2. Középiskolát végzett	3,5	0,2	4,5	0,4
3. Ált. iskola 8 osztályát (vagy ezzel egyenértékűt) végzett..	7,1	0,9	14,6	7,0
4. Nem ír, nem olvas, ill. csak olvas	8,2	11,3	3,5	5,1

Горизонтальная графа: (1) Всего; (2) сельскохозяйственные.

Вертикальная графа: Окончили: 1. университет, вуз, 2. среднюю школу, 3. 8 классов начальной школы (или получили равноценное образование); 4. не читают и не пишут или только читают.

Heading: (1) Total; (2) agriculturals.

Lateral text: Finished: 1. university, high school, 2. secondary school, 3. 8 classes of primary school (or an institution equal to it); 4. are not able to read and write resp. can read only.

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPSŰRŰSÉG ALAKULÁSA ÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS SZERKEZETÉNEK ÉS JELLEGÉNEK MEGVÁLTOZÁSÁVAL

A mezőgazdasági lakosság életkörülményeinek és a mezőgazdasági termelés jellegének legáltalánosabban használt jellemzője a mezőgazdasági népsűrűségi viszonyszám. A viszonyszámot többféle formában is szokták számítani. Viszonyíthatjuk az egész mezőgazdasági népességet az egész mezőgazdasági területhez (szántó, kert, szőlő, rét és legelő együtt) és a szűkebb értelemben vett művelt területhez (szántó, kert és szőlő együtt), s ugyanezt a kétféle viszonyítást elvégezhetjük csak a mezőgazdasági keresőkre nézve is. Az alábbiakban az egész mezőgazdasági népesség és az egész mezőgazdasági terület, valamint a kereső mezőgazdasági népesség és a művelt terület viszonylatában kiszámított agrárnépsűrűségi mutatószámokkal foglalkozom.

Mivel — mint az idevonatkozó adatok (l. Függelék) és térképek mutatják — az egész mezőgazdasági terület a vizsgált időszak során alig mutat számottevő változást (IX. ábra), *az egész mezőgazdasági népesség mezőgazdasági területre vonatkoztatott sűrűsége* általában olyan alakulást mutat, mint maga a mezőgazdasági népesség. Országos átlagban 1880-ban 100 hold mezőgazdasági területre 28,8 mezőgazdasági lakos jutott, ez 1949-ig-fokozatosan növekedett és ekkor az arányszám 34,6-ot ért el. Az utóbbi évtizedben, a mezőgazdasági népesség abszolút létszámának hanyatlásával párhuzamosan jelentősen csökkent és jelenleg 28,3 (7. tábla).

Területileg nézve a kérdést, az egész vizsgált időszak folyamán a viszonyszám nagysága tekintetében kiemelkednek Zala és Heves, majd később Vas és Szabolcs megyék (l. Függelék). Jelentős a sűrűség általában az északi megyékben, Északnyugat-Dunántúlon, valamint Pest, Baranya és Tolna megyékben. Az 1930-as évektől kezdve jelentős sűrűség alakult ki a dél-alföldi területeken is, ahol a már korábban sűrű népességű Csongrád mellé Bács és Békés megyék is felsorakoztak. Jellemző, hogy Zala, Heves és Szabolcs megyék 1960-ban is a legnagyobb agrárnépsűrűséget mutatják (VIII. ábra).

Ez a népsűrűségi mutató nem jelez semmilyen összefüggést sem a népsűrűség általános mutatószámával, sem a mezőgazdasági népesség arányával. Sőt általában az a jellemző, hogy a sűrűségi viszonyszám olyan megyékben a legnagyobb, ahol a mezőgazdasági terület az összterülethez viszonyítva aránylag kisebb (kivéve Szabolcs), és ahol a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességen belül viszonylag alacsonyabb.

Sokkal jellemzőbb a munkaerő oldaláról nézve a mezőgazdasági keresőknek a szűkebb értelemben vett művelt területhez történő viszonyításából eredő mutatószám. A művelt terület egyrészt a rét és legelő csökkenésével, másrészt a szántó és részben a kert növekedésével a fejlődés folyamán általában nőtt, mégpedig elsősorban ott, ahol a szántóföld is növekedett (IX. ábra). Ennek megfelelően ez az agrárnépsűrűségi mutató fokozatosan emelkedett a vizsgált időszak folyamán. A 100 kh. művelt területre jutó mezőgazdasági keresők száma 1880 óta 1949-ig 16,6-ról 21,3-ra nőtt, majd 1960-ra ez is jelentősen visszaesett, 18,4-re. A sűrűség tekintetében itt is elsősorban Zala, Heves, Szabolcs, Bács-Kiskun, valamint Csongrád, Borsod, Nógrád és Veszprém megyék emelkednek ki (VIII. ábra). E megyék többségében a művelt terület viszonylag nem nagyarányú ; ennek összterületen belüli részesedésével kapcsolat nem mutatkozik.

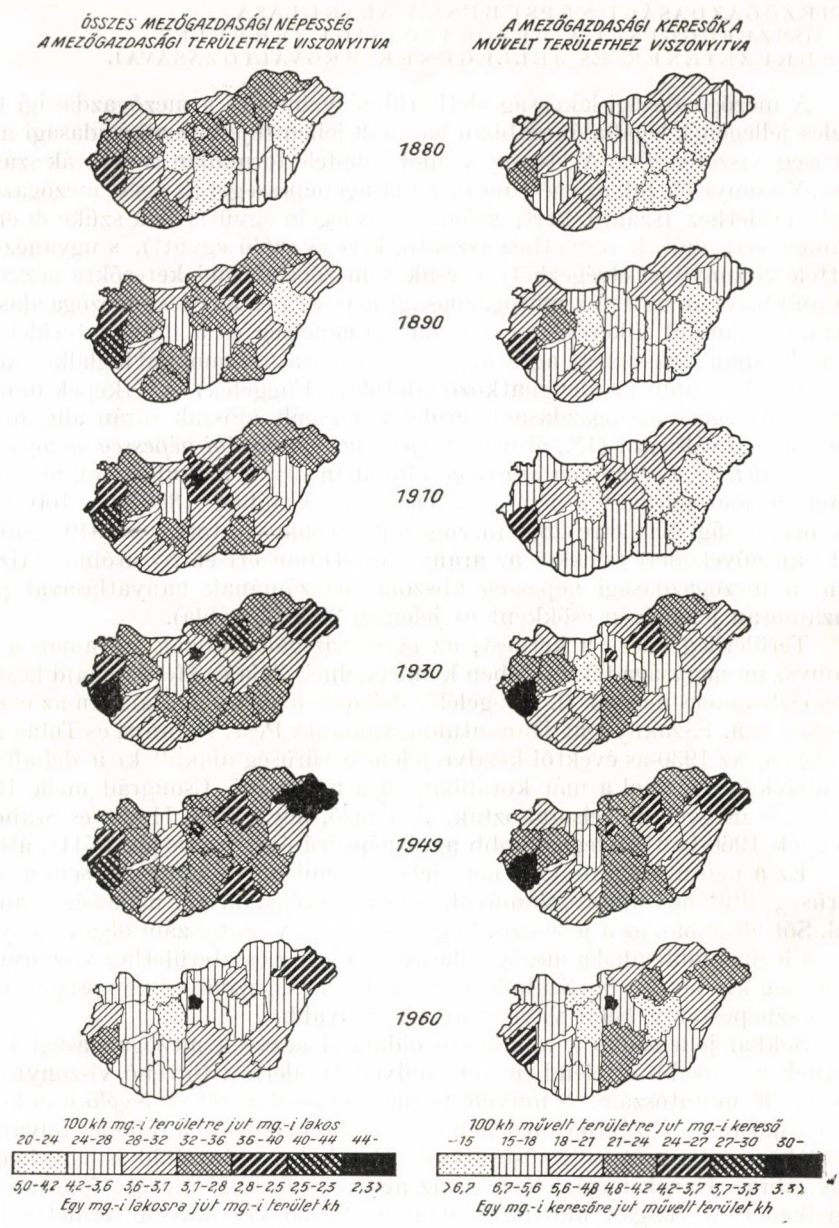

VIII. A mezőgazdasági népesség sűrűsége a mezőgazdasági területre és a mezőgazdasági keresők sűrűsége a művelt területre számítva megyénként, 1880—1960

Плотность сельскохозяйственного населения по аграрной площади и плотность сельскохозяйственных самодеятельных по обработанной площади, по комитатам в 1880—1960 гг.

Agricultural Population Density by Agricultural Area and Density of Agricultural Earners by Cultivated Area, by Counties, 1880—1960

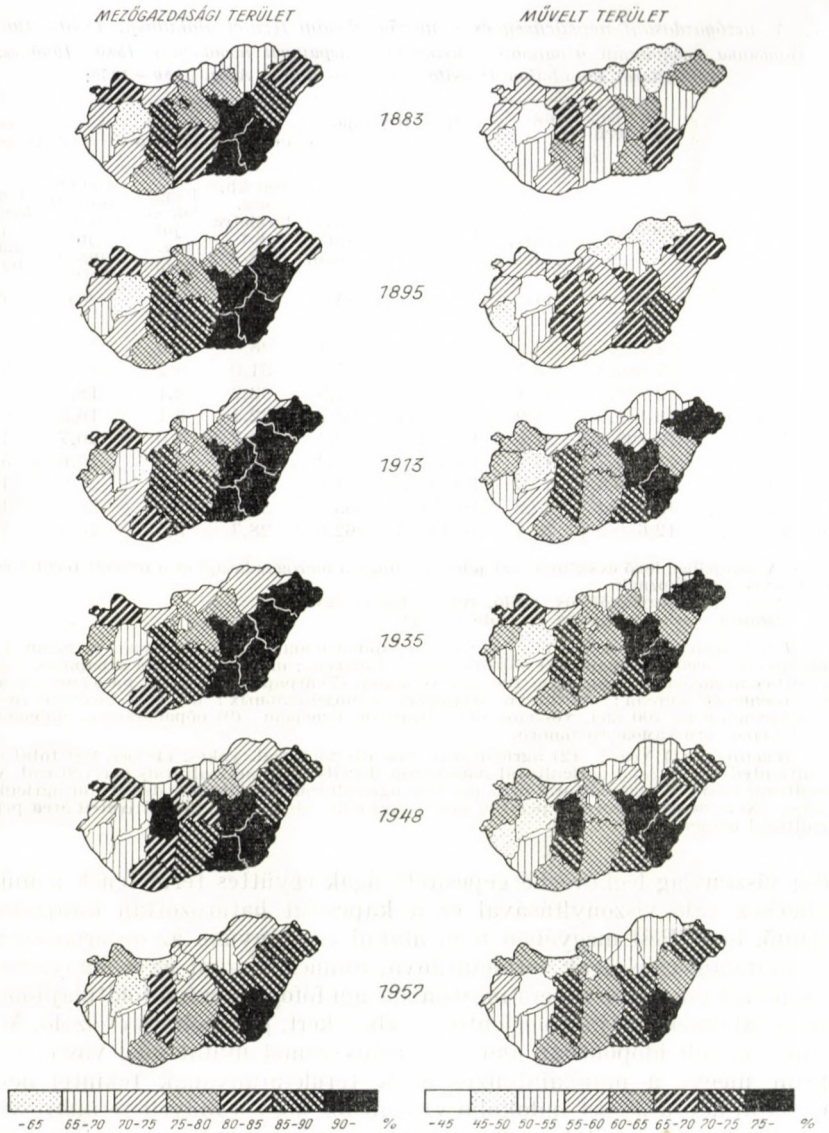

IX. A mezőgazdasági terület és a művelt terület arányának alakulása megyénként, 1883—1957
Соотношение аграрной площади и обработанной площади по комитатам в 1883—1957 гг.
Ratio of the Agricultural and Cultivated Areas by Counties, 1883—1957

Határozottabb összefüggés mutatható ki azonban e sűrűségi mutató és a művelt terület belső összetétele között (X. ábra). A felsorolt legnagyobb sűrűségű megyék azok, amelyekben a legmunkaigényesebb növénytermelési ágak súlya a művelt területen belül jelentősen kiemelkedik. A kert, szőlő, valamint a dohány, cukorrépa és zöldségfélék, mint legmunkaigényesebb s

7. A mezőgazdasági népsűrűség és a mezőgazdasági terület alakulása, 1880—1960
Динамика плотности аграрного населения и аграрной площади в 1880—1960 гг.
Agricultural Population Density and Agricultural Area, 1880—1960

Év[1]	Mezőgazdasági terület[2] (2)		Művelt terület[3] (5)		A mg.-i összes népesség sűrűsége		A mg.-i keresők sűrűsége	
	1000 kh.	az összes terület %-ában	1000 kh.	az összes terület %-ában	100 kh. mg. területre jut mg.-i lakos	1 mg.-i lakosra jut mg.-i terület	100 kh. művelt területre jut mg.-i kereső	1 mg.-i keresőre jut művelt terület
(1)	(3)	(4)	(3)	(4)	(6)	(7)	(8)	(9)
1880 (1883) ..	12 735,7	78,8	8 949,0	55,4	28,8	3,5	16,6	6,0
1890 (1895) ..	12 946,3	80,1	9 352,4	57,9	31,0	3,2	17,5	5,7
1900 (1895) ..	12 946,3	80,1	9 352,4	57,9	32,2	3,1	18,5	5,4
1910 (1913) ..	13 131,5	81,2	10 214,4	63,2	32,4	3,1	16,5	6,1
1920 (1923) ..	13 195,9	81,6	10 281,8	63,6	33,7	3,0	20,7	4,8
1930 (1935) ..	13 133,7	81,2	10 329,3	63,9	34,2	2,9	19,6	5,1
1941 (1938) ..	13 139,6	81,3	10 340,2	64,0	34,5	2,9	20,8	4,8
1949 (1948) ..	13 080,4	80,9	10 326,1	63,9	34,6	2,9	21,3	4,7
1960 (1957) ..	12 679,0	78,4	10 112,6	62,6	28,3	3,5	18,4	5,4

[1] A zárójelben levő évszámok azt jelentik, hogy a mezőgazdasági és a művelt terület adatai melyik évre vonatkoznak.
[2] Szántó, kert-gyümölcsös, szőlő, rét és legelő együtt.
[3] Szántó, kert-gyümölcsös és szőlő együtt.

Горизонтальная графа: (1) Год; (2) аграрная площадь (3) 1000 кад. хольдов, (4) во процентах ко всей площади; (5) обработанная площадь; плотность всего аграрного населения; (6) сельскохозяйственные на 100 кад. хольдов; (7) аграрная площадь на одного сельскохозяйственного жителя; плотность аграрных самодеятельных: (8) сельскохозяйственные самодеятельные на 100 кад. хольдов обработанной площади; (9) обработанная площадь на одного аграрного самодеятельного.

Heading: (1) Year; (2) agricultural area (3) 1000 cad. yokes, (4) per 100 total area; (5) cultivated area; total agricultural population density: (6) agriculturals per 100 cad. yokes agricultural area; (7) agricultural area per one agricultural inhabitant; density of agricultural earners: (8) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area; (9) cultivated area per one agricultural earner.

eddig viszonylag legkevésbé gépesített ágak együttes területének a művelt területhez való viszonyításával ez a kapcsolat határozottan kirajzolódik. Feltűnő, hogy Pest megyében nem alakul egyirányúan az agrárnépsűrűség és a munkaigényes ágak területaránya, aminek viszont az a magyarázata, hogy itt a legnagyobb a nem mezőgazdasági főfoglalkozású földtulajdonosok aránya, akiknek tulajdona jelentős részben kert, gyümölcsös és szőlő. Mindhárom vizsgált időpontban alacsony arányszámot mutat még Vas és Győr-Sopron megye a munkaintenzív ágak területarányának tekintetében. A magasabb népsűrűséget indokolja viszont az, hogy a művelt területre viszonyított állatsűrűség Zala után e két megyében országosan is kimagasló. Mindezek tehát határozottan arra utalnak, hogy a mezőgazdasági népsűrűség területi alakulása a legerősebben munkaigényes ágak területi elhelyezkedésével eléggé szoros kapcsolatban van. Ez az 1960. évi számokban is megmutatkozik (8. tábla).

Felmerül a kérdés, hogy az agrárnépesség számának 21%-os csökkenése és ennek megfelelően az agrárnépsűrűség visszaesése nem jelent-e komoly problémákat *a mezőgazdaság munkaerőgazdálkodásában.* A kérdés az, elbírja-e zökkenők nélkül a mezőgazdaság, hogy az eddig ott dolgozó, elsősorban fiatal munkaerők jelentős számban mennek át más foglalkozási

8. A mezőgazdasági népsűrűség összefüggése a mezőgazdasági termelés szerkezetével, megyénként, 1880—1960

Связь между аграрной плотностью и структурой сельскохозяйственного производства по комитатам в 1880—1960 гг.

Connection Between Agricultural Population Density and the Structure of Agricultural Production by Counties, 1880—1960

Megye, országrész (1)	100 kat. hold művelt területre jut mezőgazdasági kereső (2)			A legmunkaigényesebb növények területe a művelt terület %-ában (3)			100 kat. hold művelt területre jutó számosállat (4)		
	1880	1930	1960	1883—85	1931—35	1957—59	1884	1935	1960
Baranya	20,2	18,8	16,2	12,8	7,5	8,7	26,0	33,9	30,9
Fejér	12,3	14,0	12,5	5,7	5,9	8,1	23,1	25,9	23,4
Győr-Sopron	18,4	18,8	16,1	5,8	5,5	7,7	30,1	34,7	32,3
Komárom	16,2	16,0	12,6	7,3	6,1	8,3	24,2	26,1	25,5
Somogy	16,7	19,3	18,0	6,1	5,8	7,8	25,9	33,5	31,0
Tolna	18,2	18,7	15,8	10,3	8,0	9,4	24,5	29,4	28,5
Vas	18,8	21,2	20,1	4,8	4,6	6,5	31,7	37,1	42,2
Veszprém	20,5	22,2	16,9	9,2	6,8	8,1	34,8	34,1	32,7
Zala	22,9	31,0	26,3	15,0	10,8	12,5	31,6	41,5	47,5
1. Dunántúl összesen	*17,9*	*19,5*	*16,9*	*8,3*	*6,6*	*8,4*	*27,7*	*32,7*	*31,8*
Bács-Kiskun	14,8	21,4	21,6	6,0	12,2	16,2	21,7	21,8	24,4
Békés	13,5	17,8	17,5	4,0	4,7	7,7	21,2	22,7	27,6
Csongrád	14,8	20,5	20,8	4,5	8,3	12,5	23,2	25,2	28,3
Hajdú-Bihar	14,6	18,4	18,4	3,2	4,8	8,3	25,2	22,1	32,3
Pest (Budapesttel)	16,9	17,7	18,0	10,3	14,1	18,0	30,0	26,1	26,4
Szabolcs-Szatmár	16,7	18,8	23,5	4,5	6,6	9,5	19,8	23,3	31,6
Szolnok	14,0	17,5	13,9	4,7	4,6	7,3	22,7	21,3	24,4
2. Alföld összesen	*15,0*	*19,0*	*19,3*	*5,4*	*7,9*	*11,5*	*23,4*	*23,1*	*27,7*
Borsod-Abaúj-Zemplén	20,0	21,3	18,5	9,9	8,0	9,7	28,2	29,7	35,2
Heves	19,0	25,1	21,3	9,5	12,5	16,3	24,3	23,9	25,4
Nógrád	16,7	20,3	20,0	7,7	5,8	8,7	25,4	26,6	29,7
3. Észak összesen	*19,1*	*22,2*	*19,6*	*9,3*	*8,9*	*11,5*	*26,5*	*27,4*	*31,3*
4. Magyarország összesen	*16,6*	*19,6*	*18,4*	*7,0*	*7,5*	*10,4*	*25,5*	*27,2*	*29,7*

Горизонтальная графа: (1) Комитаты, край; (2) аграрные самодеятельные на 100 кад. хольдов обработанной площади; (3) площадь растений требующих самой интенсивной работы во процентах к обработанной площади; (4) поголовье переводного скота на 100 кад. хольдов обработанной площади.

Вертикальная графа: 1. Задунайский край, всего; 2. Венгерская низменность, всего; 3. Северный край, всего; 4. Венгрия итого, без Будапешта.

Heading: (1) Counties, regions; (2) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area; (3) area of most labour — intensive plants per 100 cultivated area; (4) standard animals per 100 cad. yokes cultivated area.

Lateral text: 1. Transdanubia, total; 2. Hungarian Plain, total; 3. North, total; 4. Hungary altogether, without Budapest.

ágakba. Helyenként és időlegesen természetesen jelentkezhetnek nehézségek, összességében véve azonban ez a folyamat a fejlődés feltartózhatatlan következménye. Éppen annak a jele ez, hogy a technika fejlődése általában, és annak a mezőgazdaságban is egyre jelentősebb térhódítása a mező-

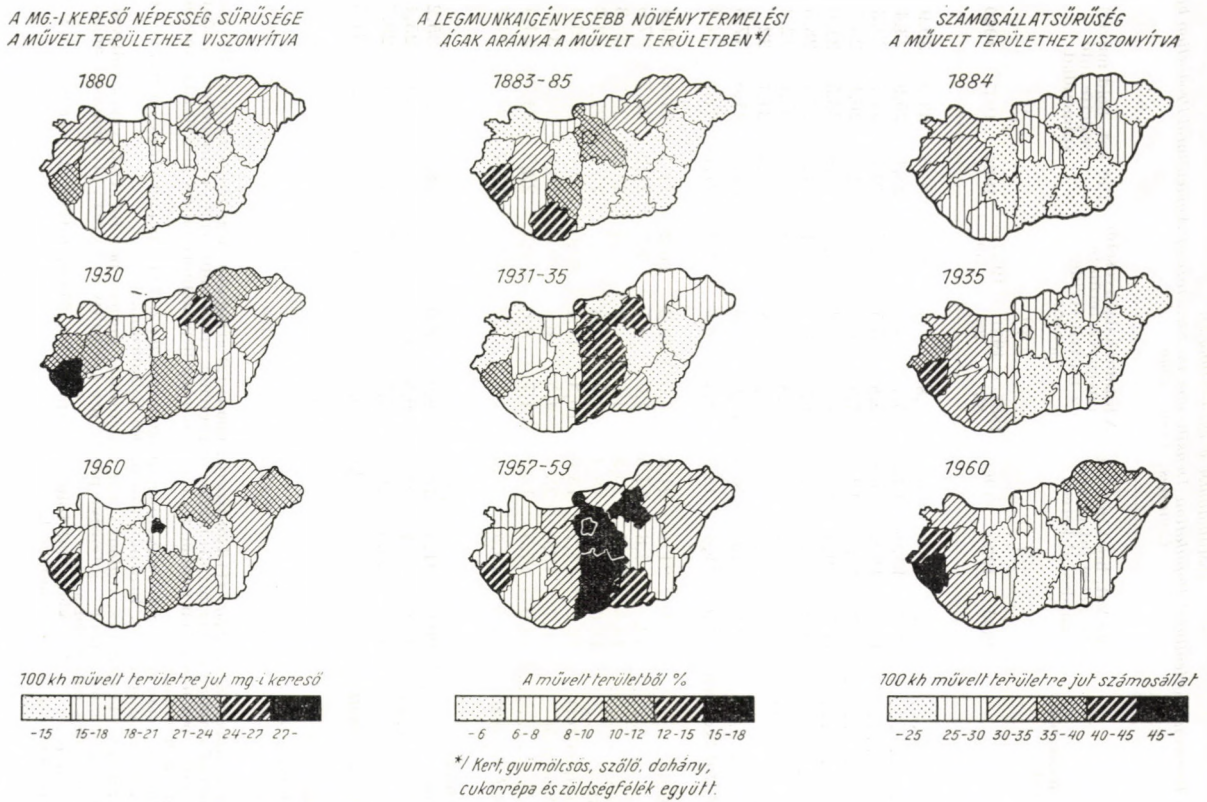

*/ Kert, gyümölcsös, szőlő, dohány, cukorrépa és zöldségfélék együtt.

X. A mezőgazdasági népsűrűség összefüggése a mezőgazdasági termelés szerkezetével megyénként, 1880—1960

Связь сельскохозяйственной плотности со структурой сельскохозяйственного производства по комитатам в 1880—1960 гг.

Connection Between Agricultural Density and the Structure of Agricultural Production by Counties, 1880—1960

gazdaságban is fokozottan növeli a munka termelékenységét és új társadalmi munkamegosztási arányokat hoz létre.

A fejlődést ma már a mezőgazdaságban sem a minél több élőmunka befektetése jelenti a szocialista nagyüzemi gazdálkodás időszakában, hanem az arány egyre inkább eltolódik a tárgyiasult munka felé. Az elmúlt évtizedben 1950—1959-ig a traktorállomány megháromszorozódott, a műtrágyafogyasztás megnégyszereződött. Ez a két szám — egybevetve a mezőgazdasági munkaerő számának csökkenésével — önmagában is élénken mutatja, hogy az élőmunkákhoz képest a tárgyiasult munka szerepe a fejlődés során lényegesen megnőtt. Nem is szólva arról, hogy ebben az időszakban ugyancsak jelentékenyen megnőtt a fejlett és nagyteljesítményű munkagépek száma, s a villamosítás is egyre inkább tért hódít a mezőgazdaságban, valamint a biológiai és kémiai módszerek alkalmazása és azok hatása is egyre figyelemre méltóbb.

Az 1949-től 1959-ig eltelt évtized alatt a mezőgazdaság bruttó termelési értéke 41%-kal, a nettó termelési értéke 1949-től 1958-ig 28%-kal növekedett, változatlan árakon számítva (6). A mezőgazdasági termelés tehát viszonylag nagyszámú munkaerő kikapcsolódása mellett is a fejlettebb technika alkalmazása és a szocialista nagyüzemi mezőgazdaság kialakítása folytán jelentősen emelkedett. Az agrárnépsűrűség növekedése tehát a fejlődés mai fokán nem feltétele a mezőgazdasági termelés fejlődésének, sőt a fejlődés tendenciája világszerte a mezőgazdasági népesség csökkenése.

Az agrárjellegű és nem agrárjellegű nagytájak egyre élesebb különválása azonban feltétlenül olyan jelenség, aminek számos vonatkozásban le kell vonni a következményeit a népgazdaság tervszerű fejlesztése során. A regionális fejlesztés teendőinek meghatározásakor a népgazdasági munkaerőnek tervszerű elosztására fokozottan figyelemmel kell lenni. A technika fejlődése folytán további vándorlással kell számolni a mezőgazdaságból az iparba. Előre látható azonban, hogy az ország északi ipari tája bizonyos határon túl nehezen tudja felvenni a technikailag egyre jobban fejlődő mezőgazdaságban felszabaduló munkaerőket. Ezért a területi fejlesztés egyik igen fontos feladata az ország déli agrárjellegű részének is a célszerű iparfejlesztését megoldani. Nem utolsó sorban fontos és tudományosan megalapozott megoldást igénylő feladatok jelentkeznek elmondottakkal kapcsolatban a mezőgazdasági termelés regionális fejlesztése vonatkozásában is. A mezőgazdasági termelés megfelelőbb területi elhelyezését, a tájak jellegéhez igazodó specializálását nemcsak a mezőgazdasági termelés ésszerű megszervezése, hanem az egész népgazdaság munkamegosztása is megkívánja.

IRODALOM

1. *Szél Tivadar:* Az iparosodás hatása a népesedésre és a népmozgalomra. *M. Stat. Szemle* 1937. évi 6. szám.
2. *Thirring Lajos:* Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 1959. 2. évf. 1. szám 54—73. p.
3. *Statisztikai Havi Közlemények* 1960. évi 8. szám.
4. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 35. és 37. p.
5. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 245. p.
6. Mezőgazdasági Statisztikai Zsebkönyv 1960. Bp. 24. és 26. p.

Egyéb felhasznált források:

1880 óta a népszámlálásokra, továbbá a művelési ágakra, a mezőgazdasági termelésre és az állatszámlálásokra vonatkozóan közzétett különböző hivatalos statisztikai kiadványok.

Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet. Budapest, 1959. 382. p.

Erdei Ferenc: A népsűrűség egyes kérdései és az agrárnépsűrűség alakulása. *Demográfia* 1959. 2. évf. 1. szám. 12—31. p.

FÜGGELÉK – ПРИЛОЖЕНИЕ – SUPPLEMENT

Az összes és a mezőgazdasági népesség számának, összetételének és sűrűségének alakulása Magyarország mai területén megyénkint, 1880—1960
Динамика численности, состава и плотности общего и аграрного населения на современной территории Венгрии, по комитатам в 1880—1960 гг.
Total and Agricultural Population Figures, Structure, and Density on Hungary's Present Territory by Counties, 1880—1960

Megye, országrész (terület km²)	Év	Összes népesség			Mezőgazdasági népesség[1] összesen			Mezőgazdasági keresők[2]						100 keresőre jut eltartott		Egy km² összterületre jut		Mezőgazdasági terület[4]	Művelt terület[4]	100 k. hold jut	
									E b b ő l[3]											mg. területre	mű. területre
									önálló (birtokos, bérlő) és segítő családtagjaik		gazdasági cseléd, munkás			az összes népességben	a mezőgazdasági népességben	összes-népesség	mg. népesség			mg. lakos (kereső + elt.)	mg. kereső
		1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes népesség %-ában	Összesen 1000 fő	1000 fő	%	1000 fő	%		fő		fő		1000 kat. hold		fő	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)		(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)
1. Baranya (4532)	1880	278,5	100	129,3	200,6	100	72,0	90,8	54,5	60,0	36,0	39,7		115,4	120,9	61,5	44,3	622,8	448,9	32,2	20,2
	1890	305,2	110	133,4	205,9	103	67,5	87,9	60,3	68,6	27,5	31,3		128,8	134,2	67,3	45,4	625,2	466,6	32,9	18,8
	1910	334,8	120	151,3	196,3	98	58,6	88,7	63,3	71,4	25,2	28,4		121,3	121,3	73,9	43,3	636,4	497,7	30,8	17,8
	1930	344,8	124	161,6	195,2	97	56,6	94,5	68,4	72,4	25,9	27,4		113,4	106,6	76,1	43,1	635,5	503,9	30,7	18,8
	1949	360,0	129	171,4	199,2	99	55,3	96,9	75,9	78,4	20,7	21,3		110,0	105,6	79,4	44,0	632,8	506,1	31,5	19,1
	1960	400,0	144	202,3	151,4	75	37,9	79,4						98,0	91,0	88,3	33,4	609,5	490,7	24,8	16,2
2. Fejér (4403)	1880	219,8	100	91,4	155,0	100	70,5	62,7	21,5	34,3	40,9	65,2		140,5	147,2	49,9	35,2	662,3	509,9	23,4	12,3
	1890	232,7	106	101,4	170,1	110	73,1	71,5	29,1	40,7	42,1	58,9		129,5	137,9	52,9	38,6	663,6	520,5	25,6	13,7
	1910	260,8	119	104,2	177,1	114	67,9	68,0	29,9	43,9	37,7	55,5		150,3	160,4	59,2	40,2	669,5	549,1	26,5	12,4
	1930	281,9	128	120,0	184,6	119	65,5	77,6	40,9	52,7	36,3	46,8		134,9	137,9	64,0	41,9	664,9	555,7	27,8	14,0
	1949	293,0	133	135,8	186,3	120	63,6	89,2	79,2	88,8	9,7	10,9		115,8	108,9	66,5	42,3	656,4	553,3	28,4	16,1
	1960	360,2	164	175,3	143,2	92	39,8	68,0						105,0	111,0	81,8	32,5	640,2	542,2	22,4	12,5
3. Győr-Sopron (4013)	1880	269,5	100	121,0	175,4	100	65,1	73,4	30,6	41,7	42,5	57,9		122,7	139,0	67,2	43,7	559,5	398,1	31,3	18,4
	1890	283,9	105	126,4	184,4	105	65,0	76,4	34,7	45,4	41,5	54,3		124,6	141,4	70,7	46,0	564,3	408,9	32,7	18,7
	1910	325,2	121	137,1	181,7	104	55,9	72,3	41,1	56,8	31,0	42,9		137,2	151,3	81,0	45,3	566,4	437,4	32,1	16,5
	1930	361,1	134	161,2	195,1	111	54,0	85,7	54,1	63,1	31,3	36,5		124,0	127,7	90,0	48,6	567,0	454,7	34,4	18,8
	1949	364,0	135	171,4	186,9	107	51,3	90,8	82,4	90,7	8,1	9,0		112,4	105,8	90,7	46,6	563,4	453,3	33,2	20,0
	1960	391,7	145	199,0	149,2	85	38,1	71,5						97,0	109,0	97,6	37,2	545,0	445,0	27,4	16,1
4. Komárom (2254)	1880	124,1	100	53,7	86,8	100	69,9	35,4	15,7	44,3	19,5	55,1		131,1	145,2	55,1	38,5	277,2	219,0	31,3	16,2
	1890	132,5	107	61,6	85,6	99	64,6	38,9	20,8	53,4	18,0	46,3		115,1	120,1	58,8	38,0	277,4	221,7	30,9	17,5
	1910	167,1	135	67,6	80,7	93	48,3	31,9	17,4	54,5	14,3	44,9		147,2	153,0	74,1	35,8	278,1	228,2	29,0	14,0

	1930	192,1	155	79,9	81,6	94	42,5	36,4	21,7	59,6	14,5	39,9	140,4	124,2	85,2	36,2	276,0	228,0	29,6	16,0
	1949	221,0	178	97,7	71,4	82	32,3	34,8	29,5	84,8	5,1	14,6	126,2	105,2	98,0	31,7	271,1	227,3	26,3	15,3
	1960	270,2	218	135,4	61,0	70	22,6	27,9					100,0	119,0	119,9	27,1	265,5	221,5	23,0	12,6
5. Somogy	1880	274,7	100	119,0	212,8	100	77,5	90,2	45,3	50,2	44,5	49,4	130,8	135,9	45,1	35,0	735,1	539,7	28,9	16,7
(6085)	1890	292,3	106	125,8	224,9	106	76,9	93,4	57,9	62,0	35,2	37,7	132,4	140,8	48,0	37,0	736,3	549,7	30,5	17,0
	1910	329,2	120	138,7	234,6	110	71,3	97,5	57,6	59,1	39,6	40,6	137,3	140,6	54,1	38,6	770,8	589,6	30,4	16,5
	1930	350,0	127	163,1	238,1	112	68,0	113,6	74,1	65,2	39,2	34,5	114,6	109,6	57,5	39,1	766,7	589,3	31,1	19,3
	1949	364,0	133	173,7	247,4	116	68,0	123,3	109,2	88,6	13,7	11,1	109,6	100,6	59,8	40,7	760,5	589,9	32,5	20,9
	1960	371,8	135	187,7	197,0	93	53,0	104,0					98,0	89,0	61,1	32,4	737,8	576,7	26,7	18,0
6. Tolna	1880	233,2	100	101,1	165,8	100	71,1	71,2	34,1	47,9	36,9	51,8	130,7	132,9	65,1	46,3	526,5	391,4	31,5	18,2
(3584)	1890	251,0	108	111,0	180,2	109	71,8	78,5	42,7	54,4	35,6	45,3	126,1	129,5	70,0	50,3	529,7	411,2	34,0	19,1
	1910	266,3	114	113,5	177,7	107	66,7	75,9	49,0	64,5	26,7	35,2	134,6	134,1	74,3	49,6	532,9	436,6	33,3	17,4
	1930	265,6	114	120,1	176,1	106	66,3	82,1	55,1	67,2	26,9	32,7	121,1	114,5	74,1	49,1	523,9	439,9	33,6	18,7
	1949	270,0	116	125,7	179,2	108	66,4	87,0	72,8	83,6	14,0	16,2	114,8	106,0	75,3	50,0	521,3	443,0	34,4	19,6
	1960	267,4	115	129,4	140,5	85	52,5	69,2					107,0	103,0	74,6	39,2	510,5	436,8	27,5	15,8
7. Vas	1880	198,5	100	92,7	136,1	100	68,6	60,0	28,3	47,1	31,5	52,6	114,1	126,8	59,4	40,8	410,0	319,7	33,2	18,8
(3339)	1890	216,1	109	91,3	154,5	114	71,5	61,4	32,4	52,8	28,8	46,9	136,7	151,6	64,7	46,3	423,6	335,2	36,5	18,3
	1910	260,4	131	106,3	158,1	116	60,7	61,9	39,3	63,5	22,5	36,4	145,0	155,4	77,9	47,3	434,6	353,0	36,4	17,5
	1930	281,7	142	126,0	163,7	120	58,1	75,0	52,9	70,6	22,0	29,3	123,6	118,3	84,3	49,0	436,6	353,6	37,5	21,2
	1949	283,0	143	133,3	159,1	117	56,2	79,1	72,2	91,3	6,7	8,4	112,3	101,1	84,7	47,6	431,9	349,8	36,8	22,6
	1960	283,1	143	145,3	129,8	95	45,8	67,8					95,0	91,0	84,8	38,9	412,7	336,8	31,5	20,1
8. Veszprém	1880	275,1	100	119,3	185,9	100	67,6	79,1	36,8	46,5	42,0	53,1	130,6	135,0	53,1	35,9	568,9	385,4	32,7	20,5
(5185)	1890	290,7	106	128,2	206,2	111	70,9	87,8	49,2	56,0	38,4	43,8	126,8	134,9	56,1	39,8	572,5	391,0	36,0	22,5
	1910	310,9	113	128,4	207,3	112	66,7	83,6	49,8	59,6	33,6	40,2	142,1	148,0	60,0	40,0	588,9	417,0	35,2	20,0
	1930	327,8	119	145,9	209,4	113	63,9	93,9	62,3	66,3	31,4	33,5	124,7	123,0	63,2	40,4	592,4	422,4	35,3	22,2
	1949	349,0	127	159,5	194,8	105	55,8	94,7	83,2	87,9	11,3	11,9	118,8	105,7	67,3	37,6	603,4	421,8	32,3	22,5
	1960	393,3	143	191,8	140,4	76	35,7	68,4					105,0	105,0	75,9	27,1	570,3	404,8	24,6	16,9
9. Zala	1880	180,6	100	79,9	141,9	100	78,6	61,2	38,5	62,8	22,6	37,0	126,0	131,9	55,0	43,2	386,0	267,7	36,8	22,9
(3281)	1890	205,4	114	88,8	164,7	116	80,2	69,8	50,9	72,9	18,8	27,0	131,3	136,0	62,6	50,2	393,2	266,4	41,9	26,2
	1910	239,9	133	101,7	176,7	125	73,7	73,8	54,2	73,4	19,5	26,5	135,9	139,4	73,1	53,9	409,4	288,1	43,2	25,6
	1930	263,1	146	124,2	187,6	132	71,3	90,9	68,2	75,1	22,6	24,8	111,8	106,4	80,2	57,2	411,3	293,3	45,6	31,0
	1949	266,0	147	127,3	179,4	126	67,4	91,3	84,1	92,1	7,0	7,7	109,0	96,5	81,1	54,7	410,1	295,5	43,7	30,9
	1960	274,2	152	141,4	136,7	96	49,9	75,3					94,0	82,0	83,6	41,7	397,0	286,7	34,4	26,3
Dunántúl	1880	2054,0	100	907,4	1460,3	100	71,1	624,0	305,3	48,9	316,4	50,7	126,4	134,0	56,0	39,8	4 748,3	3 479,8	30,8	17,9
összesen	1890	2209,8	108	967,9	1576,5	108	71,3	665,6	378,0	56,7	285,9	43,0	128,3	136,9	60,3	43,0	4 785,8	3 571,2	32,9	18,6
(36 676)	1910	2494,6	121	1048,8	1590,2	109	63,7	653,6	401,6	61,4	250,1	38,3	137,9	143,3	68,0	43,4	4 887,0	3 796,7	32,5	17,2
	1930	2668,1	130	1202,0	1631,4	112	61,1	749,7	497,7	66,3	250,1	33,4	122,0	117,6	72,7	44,5	4 874,3	3 840,8	33,5	19,5
	1949	2770,0	135	1295,8	1603,7	110	57,9	787,1	688,5	87,5	96,3	12,2	113,8	103,7	75,5	43,7	4 850,9	3 840,0	33,1	20,5
	1960	3011,9	147	1507,6	1249,2	86	41,5	631,5					100,0	98,0	82,1	34,1	4 688,5	3 741,2	26,6	16,9

FÜGGELÉK — ПРИЛОЖЕНИЕ — SUPPLEMENT

Megye, országrész (terület km²)	Év	Összes népesség			Mezőgazdasági népesség[1] összesen			Mezőgazdasági keresők[2]					100 keresőre jut eltartott		Egy km² összterületre jut		Mezőgazdasági terület[4]	Művelt terület[4]	100 k. hold	
									E b b ő l[3]										mg. területre	műv. területre
									önálló (birtokos, bérlő) és segítő családtagjaik		gazdasági cseléd, munkás								jut	
		1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes népesség %-ában	Összesen 1000 fő	1000 fő	%	1000 fő	%	az összes népességben	a mezőgazdasági népességben	összes-népesség	mg. népesség	1000 kat. hold		mg. lakos (kereső – elt.)	mg. kereső
													fő		fő				fő	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)
10. Bács-Kiskun (8362)	1880	343,8	100	152,3	260,4	100	75,7	108,0	51,5	47,6	56,4	52,3	125,7	141,1	41,1	31,1	1 156,2	728,9	22,5	14,8
	1890	389,7	113	182,7	316,2	121	81,1	130,8	71,2	54,4	59,4	45,4	113,3	141,7	46,6	37,8	1 223,8	792,2	25,8	16,5
	1910	482,2	140	196,2	349,0	134	72,4	135,7	79,1	58,3	56,4	41,6	145,8	157,2	57,7	41,7	1 211,3	851,7	28,8	15,9
	1930	538,5	157	252,0	432,2	166	80,3	193,7	121,9	62,9	71,6	37,0	113,7	123,1	64,4	51,7	1 240,9	905,4	34,8	21,4
	1949	589,0	171	279,3	415,1	159	70,5	201,9	168,5	83,5	33,0	16,3	110,9	105,6	70,4	49,6	1 239,8	911,3	33,5	22,2
	1960	587,0	171	316,7	349,0	134	59,5	198,8					85,0	76,0	70,2	41,7	1 220,4	920,8	28,6	21,6
11. Békés (5668)	1880	308,5	100	122,1	239,5	100	77,6	89,4	33,1	37,1	56,0	66,6	152,7	167,9	54,4	42,3	890,2	664,0	26,9	13,5
	1890	354,7	115	141,4	274,1	114	77,3	102,5	46,2	45,1	56,0	54,6	150,8	167,4	62,6	48,4	897,8	700,7	30,5	14,6
	1910	414,2	134	162,3	286,9	120	69,3	107,5	48,8	45,4	58,4	54,3	155,2	166,9	73,1	50,6	898,0	776,5	31,9	13,8
	1930	463,7	150	208,3	310,0	129	66,9	138,6	79,0	57,0	59,3	42,8	122,6	123,7	81,8	54,7	900,2	777,8	34,4	17,8
	1949	472,0	153	220,9	319,0	133	67,6	152,7	132,0	86,5	20,3	13,2	113,7	108,9	83,3	56,3	895,1	777,3	35,6	19,6
	1960	468,2	152	241,0	264,4	110	56,5	137,7					94,0	92,0	82,6	46,6	897,6	787,3	29,5	17,5
12. Csongrád (4263)	1880	287,8	100	116,9	187,8	100	65,3	70,6	33,0	46,8	37,5	53,1	146,2	166,0	67,5	44,1	673,9	478,4	27,9	14,8
	1890	328,5	114	132,8	220,4	117	67,1	82,8	45,1	54,5	37,6	45,4	147,4	166,2	77,1	51,7	681,5	499,6	32,3	16,6
	1910	397,4	138	167,2	234,5	125	59,0	92,0	51,4	55,9	40,5	44,0	137,7	154,9	93,2	55,0	688,5	553,4	34,1	16,6
	1930	427,7	149	205,6	237,4	126	55,5	113,8	72,9	64,0	40,7	35,8	108,0	108,6	100,3	55,7	673,1	554,8	35,3	20,5
	1949	429,0	149	213,5	244,0	130	56,9	123,8	105,8	85,5	17,7	14,3	100,9	97,1	100,6	57,2	675,4	554,0	36,1	22,3
	1960	434,6	151	245,5	196,7	105	45,3	111,5					77,0	76,0	101,9	46,1	649,3	536,4	30,3	20,8
13. Hajdú-Bihar (6212)	1880	289,7	100	120,5	214,2	100	73,9	84,3	33,9	40,2	50,1	59,4	140,4	154,1	46,6	34,5	956,4	576,1	22,4	14,6
	1890	322,4	111	134,1	218,2	102	67,7	85,9	43,4	50,5	42,2	49,1	140,4	154,0	51,9	35,1	970,5	618,3	22,5	13,9
	1910	406,6	140	161,5	266,7	125	65,6	100,5	45,4	45,2	54,9	54,6	151,8	165,4	65,5	42,9	987,7	701,9	27,0	14,3
	1930	467,7	161	206,8	288,3	135	61,6	127,2	73,5	57,8	53,5	42,0	126,2	126,7	75,3	46,4	981,0	691,8	29,4	18,4
	1949	498,0	172	227,1	316,0	148	63,5	146,5	127,4	87,0	18,8	12,8	119,3	115,7	80,2	50,9	1 000,5	706,6	31,6	20,7
	1960	523,0	181	244,7	263,0	123	50,3	126,0					114,0	109,0	84,2	42,3	940,3	684,7	28,0	18,4

14. Pest (Budapest nélkül) (6386)	1880	355,4	100	138,2	297,2	100	83,6	107,7	45,2	42,0	62,1	57,6	157,2	176,0	55,7	46,5	899,1	636,8	33,1	16,9
	1890	397,2	112	172,0	290,0	98	73,0	114,7	59,2	51,6	55,2	48,1	130,9	152,8	62,3	45,4	896,9	657,1	32,3	17,5
	1910	527,2	148	204,9	321,3	108	60,9	125,1	67,6	54,0	57,1	45,7	157,3	156,8	82,6	50,3	889,5	680,4	36,1	18,4
	1930	638,5	180	266,0	275,4	93	43,1	124,8	68,7	55,1	55,6	44,5	140,0	120,7	100,0	43,1	892,3	705,0	30,9	17,7
	1949	687,0	193	317,8	311,6	105	45,4	154,8	133,4	86,2	21,0	13,5	116,2	101,3	107,6	48,8	901,1	715,6	34,6	21,6
	1960	783,1	220	419,3	217,0	73	27,7	121,9					87,0	78,0	122,6	34,0	826,9	677,6	26,2	18,0
Budapest (525)	1880	402,7	100	204,2	15,7	100	3,9	6,1	2,8	45,9	3,2	52,5	97,2	157,4	767,0	29,9	68,2	52,4	23,0	11,6
	1890	560,0	139	283,9	21,8	139	3,9	8,5	3,9	45,3	4,4	52,4	97,3	156,5	1066,7	41,5	71,4	57,2	30,5	14,9
	1910	1110,0	276	587,6	29,0	185	2,6	11,9	5,7	47,9	5,9	49,6	88,9	143,7	2114,2	55,2	59,4	48,7	48,8	24,4
	1930	1440,9	358	780,6	25,9	165	1,8	12,4	6,0	48,4	5,9	47,6	84,6	108,9	2744,5	49,3	56,7	47,6	45,7	26,0
	1949	1590,0	395	871,6	24,4	155	1,5	12,3	8,0	65,0	4,0	32,5	82,4	98,4	3028,5	46,5	57,5	48,1	42,4	25,6
	1960	1807,3	449	1175,8	25,0	159	1,4	14,9					54,0	68,0	3442,4	47,6	47,2	40,4	53,0	36,9
15. Szabolcs-Szatmár (5937)	1880	288,3	100	122,5	252,9	100	87,7	105,8	39,0	36,9	66,4	62,7	135,3	139,0	48,6	42,6	836,6	635,4	30,2	16,7
	1890	329,1	114	138,2	261,7	103	79,5	107,9	44,6	41,3	62,8	58,2	138,1	142,5	55,4	44,1	858,8	663,2	30,5	16,3
	1910	418,5	145	163,9	304,9	121	72,9	118,4	49,7	41,9	68,2	57,7	155,3	157,5	70,5	51,4	924,0	804,9	33,0	14,7
	1930	502,1	174	209,0	355,4	141	70,8	149,4	84,6	56,7	64,5	43,1	140,2	137,9	84,6	59,9	927,9	794,4	38,3	18,8
	1949	558,0	194	252,4	404,1	160	72,4	189,3	170,6	90,2	18,4	9,6	121,1	113,5	94,0	68,1	895,7	766,1	45,1	24,7
	1960	587,3	204	274,5	353,3	140	60,2	177,9					114,0	99,0	98,9	59,5	889,5	757,1	39,7	23,5
16. Szolnok (5571)	1880	299,3	100	116,4	221,7	100	74,1	82,7	36,6	44,3	45,8	55,3	157,1	168,1	53,7	39,8	888,9	591,3	24,9	14,0
	1890	341,9	114	139,7	257,7	116	75,4	100,1	56,5	56,5	43,3	43,2	144,7	157,4	61,4	46,3	891,8	643,1	28,9	15,6
	1910	399,7	134	156,5	265,5	120	66,4	102,4	50,6	49,4	51,5	50,3	155,4	159,3	71,7	47,7	895,5	745,3	29,6	13,7
	1930	441,0	147	195,4	286,7	129	65,0	129,3	74,4	57,5	54,7	42,3	125,7	121,7	79,2	51,5	895,2	740,7	32,0	17,5
	1949	451,0	151	209,8	288,3	130	63,9	140,2	120,9	86,3	19,1	13,6	115,0	105,6	81,0	51,8	892,3	745,1	32,3	18,8
	1960	462,5	155	214,6	226,3	102	48,9	100,6					116,0	125,0	83,0	40,6	866,1	723,5	26,1	13,9
Alföld összesen (42 924)	1880	2575,5	100	1093,1	1689,4	100	65,6	654,6	275,1	42,0	377,5	57,7	135,6	158,1	60,0	39,4	6 369,5	4 363,3	26,5	15,0
	1890	3023,5	117	1324,8	1860,1	110	61,5	733,2	370,1	50,4	360,9	49,3	128,2	153,7	70,4	43,3	6 492,5	4 631,4	28,6	15,8
	1910	4155,8	161	1800,1	2057,8	122	49,5	793,5	398,3	50,2	392,9	49,5	130,9	159,3	96,8	47,9	6 553,9	5 162,8	31,4	15,4
	1930	4920,1	191	2323,7	2211,3	131	44,9	989,2	581,0	58,8	405,8	41,0	111,7	123,5	114,6	51,5	6 567,3	5 217,5	33,7	19,0
	1949	5274,0	205	2592,4	2322,5	137	44,0	1121,5	966,6	86,2	152,3	13,6	103,4	107,1	122,9	54,1	6 557,3	5 224,1	35,4	21,5
	1960	5653,0	219	3132,1	1894,7	112	33,5	989,3					80,0	92,0	131,7	44,1	6 337,3	5 127,8	29,9	19,3

FÜGGELÉK — ПРИЛОЖЕНИЕ — SUPPLEMENT

Megye, országrész (terület km²)	Év	Összes népesség			Mezőgazdasági népesség[1] összesen			Mezőgazdasági keresők[2]					100 keresőre jut eltartott		Egy km² összterületre jut		Mezőgazdasági terület[4]	Művelt terület[4]	100 k. hold	
									E b b ől[3]										mg. területre	művelt területre
									önálló (birtokos, bérlő) és segítő családtagjaik		gazdasági cseléd, munkás								jut	
		1000 fő	Index 1880 = 100	Ebből kereső 1000 fő	1000 fő	Index 1880 = 100	Az összes népesség %-ában	Összesen 1000 fő	1000 fő	%	1000 fő	%	az összes népességben	a mezőgazdasági népességben	összes-népesség	mg. népesség	1000 kat. hold		mg. lakos (kereső + elt.)	mg. kereső
													fő		fő				fő	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)
17. Borsod-Abaúj-Zemplén (7247)	1880	373,8	100	162,2	273,2	100	73,1	114,3	43,0	37,6	70,8	62,0	130,5	139,0	51,6	37,7	851,2	571,9	32,1	20,0
	1890	408,5	109	179,5	285,3	104	69,8	120,4	49,8	41,3	70,2	58,4	127,6	137,0	56,4	39,4	883,2	598,3	32,3	20,1
	1910	513,5	137	207,7	293,8	108	57,2	119,5	56,4	47,3	62,7	52,4	147,2	145,9	70,9	40,5	900,7	661,6	32,6	18,1
	1930	585,5	157	249,9	317,9	116	54,3	141,8	78,8	55,6	62,7	44,2	134,3	124,2	80,8	43,9	904,9	665,6	35,1	21,3
	1949	630,0	169	281,1	305,5	112	48,5	145,8	126,8	87,0	18,7	12,8	124,1	109,5	86,9	42,2	896,2	664,9	34,1	21,9
	1960	726,4	194	351,8	228,6	84	31,5	119,8					106,0	91,0	100,2	31,5	881,2	647,1	25,9	18,5
18. Heves (3638)	1880	202,0	100	81,7	157,5	100	78,0	61,0	30,1	49,4	30,6	50,1	147,2	158,2	55,5	43,3	466,8	321,1	33,7	19,0
	1890	225,6	112	93,2	174,7	111	77,4	70,2	40,8	58,2	29,2	41,5	142,1	148,9	62,0	48,0	480,4	334,1	36,4	21,0
	1910	273,1	135	107,9	192,3	122	70,4	73,0	35,1	48,1	37,6	51,5	153,1	163,4	75,0	52,9	480,5	363,9	40,0	20,1
	1930	309,6	153	136,7	206,0	131	66,5	93,8	50,8	54,2	42,7	45,5	126,5	119,6	85,1	56,6	477,2	373,5	43,2	25,1
	1949	316,0	156	145,8	188,5	120	59,7	93,0	81,5	87,7	11,2	12,0	116,7	102,7	86,8	51,8	476,8	373,7	39,5	24,9
	1960	348,8	173	184,2	133,9	85	38,4	79,3					89,0	69,0	95,9	36,8	473,3	372,1	28,3	21,3
19. Nógrád (2546)	1880	123,9	100	54,4	85,0	100	68,6	35,6	14,5	40,7	20,9	58,7	127,8	138,8	48,7	33,9	299,9	212,9	28,3	16,7
	1890	142,0	115	58,7	95,4	112	67,2	37,4	19,3	51,6	17,9	47,9	141,9	155,1	55,8	37,5	304,4	217,4	31,3	17,2
	1910	175,1	141	67,4	98,2	116	56,1	38,0	18,4	48,4	19,4	51,1	159,8	158,4	68,8	38,6	309,4	229,4	31,7	16,6
	1930	201,8	163	85,5	102,6	121	50,8	47,0	27,7	58,9	19,2	40,9	136,0	118,3	79,3	40,3	310,0	231,9	33,1	20,3
	1949	215,0	174	94,2	103,3	122	48,0	48,8	43,8	89,8	4,9	10,0	128,2	111,7	84,4	40,6	299,2	223,4	34,5	21,8
	1960	236,4	191	120,0	76,3	90	32,3	44,9					97,0	70,0	92,9	30,0	298,7	224,4	25,5	20,0
Észak összesen (13 431)	1880	699,7	100	298,3	515,7	100	73,7	210,9	87,6	41,5	122,3	58,0	134,6	144,5	52,1	38,4	1 617,9	1 105,9	31,9	19,1
	1890	776,1	111	331,4	555,4	108	71,6	228,0	109,9	48,1	117,3	51,5	134,2	143,6	57,8	41,4	1 668,0	1 149,8	33,3	19,8
	1910	961,7	137	383,0	584,3	113	60,8	230,5	109,9	47,7	119,7	51,9	151,1	153,5	71,6	43,5	1 690,6	1 254,9	34,6	18,4
	1930	1096,9	157	472,1	626,5	121	57,1	282,6	157,3	55,7	124,6	44,1	132,3	121,7	81,7	46,6	1 692,1	1 271,0	37,0	22,2
	1949	1161,0	166	521,1	597,3	116	51,4	287,6	252,1	87,7	34,8	12,1	122,8	107,7	86,4	44,5	1 672,2	1 262,0	35,7	22,8
	1960	1311,6	187	656,0	438,8	85	33,5	244,0					100,0	80,0	97,7	32,7	1 653,2	1 243,6	26,5	19,6

Magyar-ország összesen (93 031)	1880	5329,2	100	2298,8	3665,4	100	68,8	1489,5	668,0	44,9	816,2	54,7	131,8	146,1	57,3	39,4	12 735,7	8 949,0	28,8	16,6
	1890	6009,4	113	2624,1	3992,0	109	66,4	1626,8	858,0	52,8	764,1	46,9	129,0	145,4	64,6	42,9	12 946,3	9 352,4	30,8	17,4
	1910	7612,1	143	3231,9	4232,3	115	55,6	1677,6	909,8	54,3	762,7	45,4	135,5	152,3	81,8	45,5	13 131,5	10 214,4	32,2	16,4
	1930	8685,1	163	3997,8	4469,2	122	51,5	2021,5	1236,0	61,2	780,5	38,6	117,2	121,1	93,4	48,0	13 133,7	10 329,3	34,0	19,6
	1949	9205,0	173	4409,3	4523,5	123	49,1	2196,2	1907,2	86,8	283,4	12,9	108,8	106,0	98,9	48,6	13 080,4	10 326,1	34,6	21,3
	1960	9976,5	187	5295,7	3582,7	98	35,9	1864,8					88,0	92,0	107,2	38,5	12 679,0	10 112,6	28,3	18,4

[1] A mezőgazdasági népesség adatai ebben a táblázatban az 1890, 1910. és 1930. években csak a mezőgazdaság és kertészeti népességre vonatkoznak, az egyéb őstermelési ágak nélkül. E tábla országos összegei ezért nem egyeznek meg pontosan az 1. tábla adataival.

[2] Az 1960. évi adatokat a 4. táblázat tartalmazza.

[3] A két csoport %-os arányai összegének 100 %-tól való eltérése a gazdasági tisztviselők aránya.

[4] A mezőgazdasági terület (szántó, kert, szőlő, rét és legelő együtt) és a művelt terület (szántó, kert, szőlő) adatai az 1883., 1895., 1913., 1935., 1948. és 1957. évekre vonatkoznak.

Горизонтальная графа: (1) Комитаты, краи (территория км²); (2) год. Общее население (3) 1000 лиц, (4) показатель: 1880 = 100, (5) в том числе: самодеятельные (1000 лиц) Аграрное население всего (6) 1000 лиц, (7) показатель: 1880 = 100; (8) во процентах к общему населению. Аграрные самодеятельные (9) всего, 1000 лиц; самодеятельные (владельцы, арендаторы) и их помогающие члены семьи, (1) 1000 лиц, (11) процент; батраки, сельскохозяйственные рабочие (12) 1000 лиц, (13) процент. Иждивенцы на 100 самодеятельных (14) в общем населении, (15) в аграрном населении. (16) Общее население, (17) аграрное население на 1 км² общей площади. (18) Аграрная площадь, (19) обработанная площадь — 1000 кад. хольдов. (20) Аграрные жители (самодеятельные + иждивенцы) на 100 кад. хольдов аграрной площади; (21) аграрные самодеятельные на 100 кад. хольдов обработанной площади.

Heading: (1) Counties, regions (area km²); (2) year. Total population (3) 1000 heads (4) index: 1880 = 100, (5) of which: earners (1000 heads). Agricultural total population (6) 1000 heads, (7) index: 1880 = 100, (8) per 100 total population. Agricultural earners (9) total, 1000 heads; independents (owners, tenants) and their unpaid family workers (10) 1000 heads, (11) per cent; farm hands, agricultural labourers (12) 1000 heads, (13) per cent. Dependants per 100 earners (14) in the total population, (15) in the agricultural population. (16) Total, (17) agricultural population per 1 km² total area. (18) Agricultural, (19) cultivated area — 1000 cad. yokes. (20) Agriculturals (earners + dependants) per 100 cad. yokes agricultural area; (21) agricultural earners per 100 cad. yokes cultivated area.

РЕГИОНАЛЬНАЯ ДИНАМИКА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ В ПЕРИОД С 1880 ПО 1960 ГОДЫ

Резюме

Целью настоящего очерка является показ того, каким образом складывались на современной территории Венгрии численность, удельный вес, состав и плотность сельскохозяйственного населения в разрезе территориальных единиц, соответствующих нынешнему делению страны на комитаты. В интересах осуществления данного анализа автор произвел пересчет данных о сельскохозяйственном населении по переписям до 1920 года на нынешнюю территорию страны, а комитатские данные привел в соответствие с нынешним делением на комитаты. Данные за 1960 год представляют собой предварительные итоги, полученные на основе однопроцентной выборочной обработки данных переписи 1960 года. В очерке содержится также и серии географических карт, призванные обеспечить наглядность в характеристике условий сельскохозяйственного населения и изложении динамику региональных изменений в 1880, 1890, 1910, 1930, 1949 и 1960 годах.

1. Если рассматривать динамику численности сельскохозяйственного населения, можно установить, что после наблюдавшегося в течение последних двух десятилетий прошлого столетия усиленного темпа роста сельскохозяйственного населения, последовало сначало постепенное снижение численного прироста, а затем, после некоторого периода стагнации, в течение последнего десятилетия, с 1949 по 1960 год, произошло значительное сокрщание на 21%, и абсолютной величины прироста сельскохозяйственного населения (см. таблица 1, рисунок I). В то же время в период с 1880 по 1960 год население в целом увеличилось почти на 90%, то есть несельскохозяйственное население показывало тенденцию постепенного абсолютного и относительного роста. Динамика численности всего населения и сельскохозяйственного населения в разрезе комитатов показана наглядно на картах, содержащихся в рисунке II. Из анализа карт вытекает, что плотность населения в целом росла более быстрым темпом в тех комитатах, в которых раньше, чем в других местах, и в больших масштабах развивалась промышленность : это в первую очередь северные комитаты страны, в то время как в южных, главным образом сельскохозяйственных комитатах, рост плотности населения был более медленным (см. Приложение). Так на карте за 1960 год уже вполне определенно выделяется отличие расположенных в северной части страны в основном промышленных комитатов с высокой плотностью населения от комитатов, составляющих южную часть страны, которые имеют в основном сельскохозяйственный характер и плотность населения которых является меньшей. На основании рисунка II и Приложения можно установить также и то, что рост численности сельскохозяйственного населения, или соответственно, его плотности отнесенной к общей территории до 1949 года в восточных и южных комитатах сельскохозяйственного характера был весьма значительным, в то время как в северных комитатах промышленного характера он был более умеренным, при чем в отдельных комитатах, начиная уже с 1930 года, происходит сокращение численности сельскохозяйственного населения. В период с 1949 по 1960 год во всех комитатах страны произошло значительное сокращение сельскохозяйственного населения, что свидетельствует о том, что усиленная индустриализация, социализация сельского хозяйства и параллельное с этим развитие техники, с самого начала строительства социализма привели к переходу значительной части населения из сельского хозяйства в промышленность и прочие отрасли народного хозяйства. Этот процесс внутренней миграции, который раньше был гораздо более умеренным, в течение последнего десятилетия стал внезапным и приобрел крупные масштабы.

О наличии вышеописанного процесса свидетельствуют также и данные об удельном весе сельскохозяйственного населени явнутри всего

населения страны. В период с 1880 по 1949 год удельный вес сельскохозяйственного населения сократился с 69% до 49%, а в период с 1949 по 1960 год сократился внезапно до 35,9%. Содержащиеся в рисунке III географические карты тоже чрезвычайно наглядно показывают процесс исторического развития северного промышленного бассейна страны, а также и то, каким значительным было в течение последнего десятилетия сокращение удельного веса сельскохозяйственного населения в масштабах всей страны. Географические карты, опубликованные в рамках рисунка IV, дают обозрение изменений в удельном весе сельскохозяйственного населения в течение пятидесятилетия с 1900 по 1949 год в районном разрезе, указывая при этом на то обстоятельство, что в южной части страны, также и в разрезе мелких территориальных единиц, имело место в значительной степени меньшее уменьшение сельскохозяйственного характера района, чем в северной части страны.

Для динамики состава населения по занятиям является характерным также и то, что с начала века удельный вес городского населения в рамках населения в целом возрос с 32% до 40% и, в не меньшей мере, также и то, что в особенности вблизи крупных городов и промышленных районов, в первую очередь в течение последних двух десятилетий, возросли число и удельный вес владельцев земли, занятых не в сельском хозяйстве.

2. Один из важнейших показателей состава населения является соотношение самодеятельных и иждивенцев. Согласно географическим картам рисунка V и данным Приложения, вплоть до освобождения удельный вес иждивенцев в рамках сельскохозяйственного населения был более высоким, чем средний удельный вес иждивенцев во всем населении страны. Это сопряжено, в первую очередь, с более высоким естественным приростом и, соответственно, большим числом детей. Характерно, что в Большой Венгерской Низменности число иждивенцев было больше, чем в Южной части Задунайского края, — где было сравнительно больше всего самостоятельных — и относительно меньшее число иждивенцев. Значительное сокращение числа иждивенцев по сравнению с числом самодеятельных имело место в период после 1945 года, когда в результате аграрной реформы прежние безземельные батраки и сельскохозяйственные рабочие превратились в владельцев земли. Скачкообразное развитие имело место также и в этом направлении в течение последнего десятилетия. Во, время развития имевешго место в ходе социалистического преобразования в 1949—1960 годы, все более широкие слои населения включались в производственную работу, ввиду чего в настоящее время, как в рамках населения в целом, так и в рамках сельскохозяйственного населения число иждивенцев стало в значительной степени ниже численности самодеятельных. Однако в этом сокращении играет крупную роль также и то обстоятельство, что в течение последних пяти лет наблюдалась сильная тенденция сокращения коэффициента естественного прироста населения. Это только частично уравновешивается наблюдаемым на основе данных о возрастном составе повышением средней продолжительности жизни. В тех комитатах, в которых в 1960 году удельный вес иждивенцев был самым низким, в течение последних лет, согласно данным о естественном движении населения, наблюдался самый низкий, ниже среднего уровня, коэффициент естественного прироста населения, с другой стороны, в восточных комитатах страны, где коэффициент естественного прироста населения превышает средний уровень по стране, число иждивенцев, отнесенное к числу самодеятельных, является более высоким.

Одной из характерных черт крупных изменений, происшедших в течение последнего десятилетия в отношении удельного веса полов является то, что по сравнению с 1949 годом, в рамках сельскохозяйственного населения, при чем в первую очередь внутри самодеятельного населения, в значительной степени сократилась доля мужчин (таблица 2.). В то же время, согласно данным о возрастном составе, внутри самодеятельного населения существенно сократился удельный вес лиц в возрасте от 15 до 39 лет (с 52% до 41%), при параллельном росте доли более пожилых самодеятельных лиц (таблица 3). Эти данные свидетельствуют о том, что муж-

чины и молодежь в большей степени переходили из сельского хозяйства на работу в промышленность, чем женщины.

С точки зрения динамики условий жизни сельскохозяйственного населения наиболее показательным является состав самодеятельного населения по положению в занятии. В период до освобождения страны — как это показано в Приложении и в графике VI/A — большая часть самодеятельного сельскохозяйственного населения состояла из безземельных батраков и аграрных пролетариев. Удельный вес самостоятельных тогда был значительным только в комитатах Южной части Задунайского края, что связано с существованием в те времена большого числа чрезвычайно мелких, карликовых крестьянских хозяйств, в размере до 5 кадастральных хольдов. Коренное изменение в этой области означала аграная реформа, проведенная в 1945 году, в ходе которой 2,6 миллионов кад. хольдов было передано более чем 600 000 бывшим батракам и малоземельным крестьянам. Влияние этого отражено в данных за 1949 год. согласно которым общая пропорция самостоятельных и помогающих им членов семей в масштабе всей страны достигла 80—90% самодеятельного сельскохозяйственного населения, а в отдельных комитатах превысила и ее.

Новое и коренное изменение в общественной структуре крестьянства и сельскохозяйственном производстве началось в связи с социалистическим преобразованием сельского хозяйства. Крестьяне-единоличники, начиная с 1949 года во все большей мере вступали на путь крупного коллективного хозяйствования. Образование государственных хозяйств, представляющих собой крупные социалистические сельскохозяйственные предприятия, тоже имело место в период после 1948 года. После значительного развития производственных кооперативов, имевшего место в 1959 году, в момент общегосударственной переписи населения (1 января 1960 года) 53% пахотной площади и 65% всей сельскохозяйственной площади принадлежало социалистическому сектору (государственные хозяйства и производственные кооперативы вместе). В течение всего лишь трех последующих месяцев последовало значительное новое развитие в этой области; так по данным на 31 марта 1960 года производственные кооперативы и государственные хозяйства имели в своем распоряжении 74% пахотной земли и 81% совокупных сельскохозяйственных площадей.

Согласно данным общегосударственной переписи 1960 года распределение самодеятельного сельскохозяйственного населения по положению в занятий выглядело следующим образом: удельный вес членов производственных кооперативов составлял 28%, крестьяне единоличники и помогающие им члены семьи представляли 53% и, наконец, на работников государственных хозяйств, МТС и прочих занятых в сельском хозяйстве рабочих и служащих приходилось 19% сельскохозяйственных самодеятельных (таблица 4). В конце марта 1960 года, в результате развития кооперативного движения, члены производственных кооперативов составили примерно 46% самодеятельного сельскохозяйственного населения. Если предположить, что в то же время удельный вес рабочих и служащих остался неизменным, то получится, что крестьяне-единоличники и помогающие члены их семей составили тогда уже всего лишь 35% самодеятельных. Различия в территориальном масштабе показаны на рисунках VI/B и VII.

О значительном улучшении жизненных условий сельскохозяйственного населения свидетельствуют также и данные статистики расселения. Согласно упомянутым данным вне поселений (на хуторах) в 1960 году проживало только 12,1% всего населения (таблица 5), в то время как в 1930 году там проживало 21,8% и в 1949 году — 17,3% населения. В период после освобождения страны, благодаря созданию хуторских центров и организаций в села ряда отдаленных населенных пунктов, произошло значительное улучшение культурных и социальных условий жизни крестьянства, в первую очередь крестьянства, проживавшего ранее в хуторских условиях Большой Венгерской Низменности. В области существенного улучшения культурных условий крестьянства предстоит раз-

решить еще многие, оставшиеся в наследие от прошлого, задачи (таблица 6), относительно которых, данные переписи 1960 году, вероятно будут отражать достигнутые в течение последнего десятилетия значительные результаты.

3. Относительное число плотности сельскохозяйственного населения является показателем, который используется наиболее часто для характеристики сельскохозяйственного производства и жизненных условий сельскохозяйственного населения. Согласно данным, изложенным на рисунке IX сельскохозяйственная площадь в целом (пашни, огороды, сады, виноградники, луга и пастбища взятые вместе) в течение изучаемого периода не потерпела заметных изменений, в то время как обрабатываемая площадь в более узком смысле слова (пашни, огороды, сады и виноградники) в значительной степени расширилась, поскольку крупные площади под лугами и пастбищами были подвергнуты обработке. При иузчении динамики плотности сельскохозяйственного населения, как с точки зрения отнесения всего сельскохозяйственного населения к сельскохозяйственной площади в целом, так и с точки зрения отнесения самодеятельного сельскохозяйственного населения к обрабатываемой площади, мы приходим к выводу, что она с 1880 по 1949 год постепенно увеличивалась, а в течение последнего десятилетия — снижалась пропорционально сокращению численности сельскохозяйственного населения (таблица 7). В отношении плотности сельскохозяйственного населения в течение изучаемого периода, при любых способах сопоставления, как парвило, выделялись одни и те же комитаты (график VIII). График X и таблица 8 ясно указывают на то обстоятельсвто, что плотность сельскохозяйственного населения сложилась на наиболее высоком уровне в тех комитатах в которых наиболее распространено производство трудоемких растениеводческих культур (овощи, фрукты, виноград, табак, сахарная свекла).

Имевшее место в течение последнего десятилетия крупное сокращение численности и удельного веса сельскохозяйственного населения и связанное с этим снижение плотности последнего является проявлением того, что в течение этого периода в венгерском сельском хозяйстве наблюдался быстрый технический прогресс, что привело к значительному росту производительности труда. Таким образом ныне производственные процессы в сельском хозяйстве происходят в условиях относительно меньших затрат живого и относительно больших затрат овеществленного труда. В течение истекшего десятилетия тракторный парк утроился, потребление минеральных удобрений увеличилось в четыре раза, широкий размах приобрело применение машин, во все большей мере совершается электрификация страны, применение химических и биологических методов. Валовая продукция сельскохозяйственного производства, несмотря на относительно крупное сокращение рабочей силы, возросла в ходе применения современной техники и создания социалистических крупных хозяйств в период с 1949 по 1960 год на 41%.

Все более резкое размежевание между сельскохозяйственными и несельскохозяйственными районами обращает внимание на то, что в ходе комплексного регионального развития следует иметь в виду плановое распределение рабочей силы и целесообразное развитие промышленности южных районов страны. Однако, наряду с этим предстоит разрешить также и целый ряд задач, связанных с региональным развитием сельскохозяйственного производства и соответствующей характеру отдельных районов специализацией.

REGIONAL DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL POPULATION OF HUNGARY, 1880—1960

Summary

The paper presents how the number, ratio, structure and density of the agricultural population has developed in the present territory of Hungary by territorial units corresponding to the present county system. For the sake of this study the author converted the data of the population censuses prior to 1920 to fit the present territory of Hungary and all data given by counties were converted to correspond to the present counties. The 1960 data are based on the processing made from the 1 per cent sample of the last census held on January 1, 1960. To present a characteristic picture of the agricultural demographic situation and its regional divergences the paper includes also an instructive series of maps for the years 1880, 1890, 1910, 1930, 1949 and 1960.

1. As to the changes in the size of the agricultural population it can be established that the quicker rate of growth of the last two decades in the 19th century was followed in the next decade by an ever decreasing numeric advance. After a certain stagnation the last decade (i. e. from 1949 to 1960) saw a considerable setback of 21 per cent of the agricultural population, also in absolute numbers. (Table 1. Figure I.) At the same time the total population increased by almost 90 per cent between 1880—1960, i. e. the non-agricultural population shows a gradually increasing development both in absolute figures and also relatively. The development of the size of the total and of the agricultural populations is well shown by counties in the maps of Figure II. They reveal that the density of the whole population has gone up at a quicker rate in the counties industrialized earliest and most extensively, these being the northern counties of Hungary whereas the increase of the density of population was slower in the southern, prominently agricultural counties. (See Appendix.) Thus the 1960 map shows clearly the difference between the prominently industrial counties with a higher density at the northern edge of the country and the mainly agricultural counties of a lower density making up the southern part of the country. It can be seen from Figure II. and the Appendix that the increase of the agricultural population and its density compared to the total area were increasing until 1949 in the agricultural counties in the eastern and southern parts of the country, with a rate of increase much slower in the industrial counties of the northern region ; in some counties the population of the agricultural population has been even falling back since 1930. Between 1949 and 1960 the agricultural population strongly diminished in all the counties of the country which shows that since the beginning of socialist construction the enhanced industrialization, the socialist transformation of agriculture, and simultaneously the development of technics made a considerable proportion of the population go over from agriculture into industry and other branches. This internal migration which used to be much more moderate has gathered momentum and become rather marked in the last decade.

The development trend outlined above is borne out also by the decreasing ratio of the agricultural population to the total population. From 1880 to 1949 the ratio of the agricultural population was decreasing from 69 per cent to 49 per cent, only to go suddenly down to 35,9 per cent between 1949—1960. The maps in Figure III. show spectacularly the historic development of the northern industrial region of the country as well as the extent to which the agricultural ratio has decreased all over the country during the last 10 years. The maps in Figure IV. render account of the changes in the ratio of the agricultural population during the 50 years between 1900—1949 giving the details by districts and also point to the fact that the agricultural character has diminished to a much lesser extent in the southern part of the country also if taken by smaller regional units than it has in the nothern part.

The change in the occupational composition of the population is featured also by the fact that the proportion of the urban population to the total population has increased from 32 per cent to 40 per cent since the beginning of the century and also that the number and the proportion of landowners of a non-agricultural occupation have gradually increased, especially around the cities and industrial regions, mainly during the last 20 years.

2. One of the most important indicators of the composition of the population is the rate between earners and dependants. As shown by the maps in Figure V. and the data of the Appendix it had been characteristic before the liberation that the rate of the dependants was bigger among the agricultural population than among the total.

This is connected with the higher rate of natural increase of the agricultural population and the larger number of children. It is characteristic that in the Great Hungarian Plain the rate of dependants was much higher, whereas in the south of Transdanubia, (Western Hungary) with the relatively highest number of independents, the proportion of dependants was relatively smaller. The number of dependants compared to earners considerably decreased after 1945 when, under the effect of Land Reform, the earlier landless farmhands and workers became landowners. A sudden change has set in also in this respect during the last 10 years. Between 1949 and 1960, as a result of the development realized in the course of socialist transformation, ever wider strata of the population have joined the ranks of those engaged in productive work, and at present the number of dependants has fallen rather considerably under that of the earners within both the total population and the agricultural one. Also the fact that during the last five years the rate of natural increase has shown a substantially decreasing tendency has contributed to this setback. This is only partly offset by the prolongation of the average age shown in the age composition data. In the counties with the lowest rate of dependants in 1960 the rate of natural increase is the smallest resp. under average according to the demographic data of recent years whereas it is much higher than average in the eastern counties of the country with a rather high number of dependants compared to the earners.

As far as the proportion of sexes is concerned one of the characteristic features of the great transformation taken place during the last 10 years is that compared to 1949 the ratio of men in the agricultural population has suffered a substantial setback, especially among earners (Table 2.). According to the age composition data the share of 15—39 years old people among the agricultural earners has also definitely decreased. (From 52 per cent to 41 per cent.) On the other hand the ratio of older earners has greatly increased. These data demonstrate that the men and the young people have gone over from agriculture to industry in greater numbers than the women.

From the point of view of the development of the living conditions of the agricultural population the composition of the gainfully occupied population by status is most characteristic. Before the liberation, as shown in the Appendix and in Figure VI/A, most of the agricultural earners were living as landless workers and farmhands. At that time the ratio of independents was significant only in the South-Transdanubian counties, a fact connected with the high number of dwarf-estates under 5 cad. yokes. The 1945 Land Reform marked a radical change in the course of which 2,6 million cadastral yokes were distributed among over 600 000 former landless peasants as well as holders of dwarf and small estates. Its effect is reflected by the 1949 data according to which the ratio of independents and unpaid family workers increased all over the country to 80—90 per cent of the earning agricultural population and in some counties even to a greater extent.

A new and fundamental change set in in the social stratification and agricultural production of our peasantry with the socialist transformation of agriculture. From 1949 the individual farmers have increasingly taken up large scale common farming within producers' cooperatives. Similarly it was in the years following 1948 that the state farms developed in the form of socialist large-scale enterprises. After the significant development in the field of producers' cooperatives in 1959, 53 per cent of arable land (i. e. 65 per cent of the total area) belonged to the socialist sector (state farms and producers' cooperatives together) at the time of the population census (January 1, 1960.). After a short quarter of a year a further significant development set in and according to the March 31, 1960 data at that time the producers' cooperatives and the state farms were working on 74 per cent of the arable land (representing 81 per cent of the total area).

At the time of the 1960 census the composition of the gainfully occupied agricultural population by employment status was featured by the fact that members of cooperatives accounted for 28 per cent, individual farmers and family workers represented 53 per cent whereas the ratio of workers and other employees working at state farms, machine stations and in other fields of agriculture amounted to 19 per cent. (Table 4.) At the end of March 1960, however, as a result of the further development of the cooperative movement, members of cooperatives accounted for about 46 per cent of the gainfully occupied population and taking the ratio between workers and employees unchanged individual farmers and family workers did not represent more than 35 per cent at that time. Geographic differences are shown in Figures VI/b. and VII.

An increasing improvement in the living conditions of the agricultural population is shown by the data of settlement statistics. According to it the population living in

external settlements accounts for but 12,1 per cent of the whole population (Table 5.) whereas the 1930 and 1949 ratios were still 21,8 and 17,3 per cent respectively. After the liberation, due to the establishment of settlement centres and to turning a number of external settlements into villages, the living conditions, the cultural and social circumstances of the peasantry, mainly of those having lived in the settlements of the Great Hungarian Plain, have considerably improved. As a heritage of the past great tasks are to be solved also in the field of the educational conditions of the peasantry which need a substantial improvement (Table 6.). In this connection the data of the 1960 census will render account of a considerable development during the last 10 years.

From the point of view of agricultural production and the living conditions of the agricultural population the most generally used characteristic index is the agricultural density index. As resulting from Figure IX. the agricultural area (arable land, gardens, orchards, vineyards, meadows and pastures together) shows hardly any noteworthy change during the period reviewed but the cultivated area in the narrow sense of the word (arable land, gardens, orchards and vineyards) has greatly increased since the major part of meadows and pastures has been turned into arable land. Whether we are studying the development of agricultural density by comparing the population to the whole agricultural area or the agricultural earners to the cultivated area we find that it was gradually increasing from 1880 til 1949 only to fall back significantly during the last decade in conformity with the great recession of the agricultural population. Whichever comparison we are studying in connection with the density of the agricultural population within the period reviewed, as a rule the same counties show prominence. (Figure VIII.) Figure X. and Table 8. cast a light on the fact that the agricultural density rose highest in the counties representing the relatively highest proportion among the most labour-intensive branches of plant cultivation (gardens, orchards, viticulture, growing of tobacco, sugar beet and greens).

The considerable setback suffered in the size and proportion of the agricultural population as well as in the agricultural density of the last 10 years is the result of the fact that in our agriculture technics has gained speedily ground in that period adding substantially to the productivity of work. Thus by using less living labour today and by investing a relatively bigger share of materialized labour our agriculture is producing to a growing extent. In the last 10 years our tractor park has trebled, the consumption of fertilizers has increased four-fold, mechanization has spread, electrification is constantly increasing and so is the application of biologic and chemical methods. The gross production result of our agricultural production has considerably increased, i. e. by 41 per cent between 1949—1959 due to the application of more developed technics and the establishment of socialist largescale farming in spite of a relatively great number of manpower having left.

The ever more intense differences between agricultural and non-agricultural landscapes remind of the fact that in the course of complex regional development special importance should be given to a planned manpower policy as well as to the industrialization of the southern region of the country. At the same time important tasks arise also in connection with the regional development of agricultural production and with the specialization conforming to the character of the regions.

KÖZLEMÉNYEK

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGI SÚLYPONTJA

DR. BENE LAJOS

A népességi középpontok értékelése

Az 1960. évi népszámlálás feldolgozási munkálatai során a Központi Statisztikai Hivatalban az ország népességének és néhány demográfiai jellemzőjének súlypontja is megállapításra került. Az alábbiakban e számítások főbb eredményeit ismertetjük, előrebocsátva néhány módszerbeli tudnivalót.

A népességi súlypontok — ill. általánosabban: középpontok — megismerési értékéről nagyon eltérők a vélemények. Részben túlbecsülik jelentőségét, részben pedig keveset mondó, elvont számítási eredménynek tartják. A kérdés eldöntése azonban egyszerű: a népességi súlypont nem más, mint a területi megoszlás középértéke, e kétdimenziós középnek pedig ugyanazon előnyei és hátrányai vannak, mint lineáris elosztásnál az átlagnak, ill. középértéknek. Tömör, összefoglaló kifejezését adja a statisztikai tömegnek, de anélkül, hogy a középérték körüli megoszlás mikéntjéről tájékoztatna. A népességi középpont tehát — éppúgy, mint az átlag — a nagyvonalú áttekintést szolgálja s ezzel részben a statisztikai megismerésnek, részben konkrét gyakorlati feladatok megoldásának hasznos eszköze lehet.

Amint a lineáris megoszlásoknál is a középértékeknek több fajtája használatos, úgy a területi eloszlásnak is csak egyik kifejezője a népességi súlypont, mely meghatározásában és tulajdonságaiban a számtani átlaggal rokon fogalom. Megállapítása is — a mechanikából ismert módszerrel — oly módon történik, hogy koordinátái az

$$\bar{x} = \frac{\Sigma x_i}{N} \text{ és } \bar{y} = \frac{\Sigma y_i}{N}$$

definíciónak megfelelően az egyedek koordinátáinak számtani átlagaként adónak. Nem egyénekből, hanem területrészekből kiinduló gyakorlati számításoknál a súlypont koordinátái a területrészek koordinátáinak a lélekszámmal súlyozott átlagát képviselik. $\left(\bar{x} = \frac{\Sigma m_i x_i}{\Sigma m_i};\ \bar{y} = \frac{\Sigma m_i y_i}{\Sigma m_i}\right)$

Tulajdonságai is a számtani átlaggal mutatnak rokonságot: az egyes tömegpontok koordinátáinak a súlyponttól való eltérései algebrailag összegezve zérust adnak, vagyis a tömegpontoknak a súlypontra vonatkoztatott nyomatéka zérus:

$$\Sigma (x - x_i) = 0 \quad \text{és} \quad \Sigma (y - y_i) = 0$$

Ez utóbbi fogalmazásnak felel meg a súlypont grafikus megállapítása, melynél a súlyokat erőknek tekintik és a súlypontot az eredő helye gyanánt, nyomatéki ábrával állapítják meg.

A továbbiakban — éppúgy, mint a számtani átlagnál — a súlyponttól való eltérések négyzeteinek összege kisebb, mint ugyanazon négyzetösszeg bármely más ponttól számítva (minimum-feltétel). Ennek kifejezését a

$$\Sigma m_i r_i^2 = \Sigma m_i \cdot [(\bar{x} - x_i)^2 + (\bar{y} - y_i)^2] = \textit{minimum}$$

feltétel adja meg, melyet x_i és y_i szerint parciálisan differenciálva a fenti, súlypontra jellemző kifejezéseket kapjuk.[1]

Ez utóbbi tulajdonságból már kitűnik, hogy a népességi súlypont esetében nem az attól mért távolságok hanem négyzeteik összege a legkisebb. A minimális abszolút eltérés követelményét az általános statisztikai gyakorlatban (lineáris megoszlásoknál) a medián teljesíti; ennek területi megoszlásoknál a medián-középpont felel meg. Minthogy a lineáris megoszlások mediánjának szokott megállapítási módja (a nagyságrendbe helyezett statisztikai sor középső tagja) kétdimenziós megoszlásnál nem alkalmazható — itt a nagyságsorrendnek nem lévén értelme —, ezért a területi medián középpont megállapítására is a fentebb említett közös tulajdonság (út-minimum feltétele) használható.[2]

Medián középpontra tehát a

$$\Sigma m_i r_i = \Sigma m_i \sqrt{(x - x_i)^2 + (y - y_i)^2} = minimum$$

feltétel áll fenn, aminek parciális differenciálása — más kifejezésmódok mellett — a következő alakban is írható eredményre vezet:

$$\Sigma m_i \cos \alpha_i = 0 \quad \text{és} \quad \Sigma m_i \sin \alpha_i = 0$$

Ez utóbbi képletek szerint a medián középpont helye nem változik, ha a tömegpontok bármelyike a középponttól húzott sugár (vektor) mentén elmozdul, hacsak a vektornak az abszcisszával alkotott szöge (α_i) nem változik. A medián középpontnak ez a tulajdonsága megint analóg a lineáris megoszlások mediánjával, amelynek értéke szintén nem függ a statisztikai sor tagjainak abszolút értékétől, csak nagyságsorrendjétől.

Ezzel kapcsolatban utalni kell arra is, hogy a súlypontszerű számítások nem egyedül a területi eloszlások esetében alkalmazhatók. Megvilágítási eszközül alkalmasak más kétdimenziós megoszlások jellemzésére, így pl. a népmozgalmi statisztikában a házasfelek korkombinációjának vagy születéseknél a szülők korösszetételének átlagszámításánál is.

Az 1960. évi népszámlálással kapcsolatos súlypontmegállapítás módszere

A népességi súlypont gyakorlati megállapításánál az egyéneket 1-1 egységnek (egyenlő súlyúnak) tekintik. Az ország területét egyszerűsítésképpen Magyarországon síknak lehetett tekinteni; nagyobb kiterjedésű országokban válik csak szükségessé, hogy a föld görbült alakját figyelembe véve, izogonális vagy equivalens vetítéssel (kúp, ill. hengerfelületre vetítve) végezzék a munkálatokat.

A népességet ezen a felületen lakó-, ill. összeírási helyén veszik számításba, de természetesen egyedekig menő eljárás helyett gyakorlati célokra kisebb területegységek szerint végezve a számítást. Erre hazánkban a községek kínálkoztak. A számítás tehát legnagyobbrészt községekig menő pontossággal történt, kivéve azokban a megyékben, ahol nagyszámú, kis lélekszámú község jellemezte a települést (főleg a Dunántúlon), s ahol ezért a járási terület mértani középpontjából kiinduló számítás megfelelő pontosságúnak bizonyult.

Említsük meg, hogy egyes országokban a közigazgatási egységek helyett a hosszúsági és szélességi körökkel mértani idomokra (Olaszországban pl.

[1] Megemlíthető, hogy az időbeli számsorok dinamikus átlaga: a trendvonal az időbeli sor tagjaival szemben felel meg a legkisebb négyzetek követelményének. Lineáris megoszlásoknál (statikus értelemben) a számtani átlag, időbeli soroknál dinamikusan a trend, végül területi eloszlásoknál a súlypont: mind ugyanannak az elgondolásnak, illetőleg matematikai szerkezetnek a kifejezése. A népességi súlypont létjogosultsága tehát ugyanaz, mint az előbbieké. Egydimenziós statisztikai megoszlás grafikus ábrázolásánál egyébként a számtani átlag ordinátája az ábra súlyvonalának felel meg (1).

[2] A medián középpontot 1906-ban orosz kutatók *(D. J. Mendelejev,* majd *Szmirnov* és *Bobrik)* definiálták. A statisztikai gyakorlatban sokszor félreismert használatát az 1920—30-as években olasz kutatók, *L. Galvani* és *C. Gini* tisztázták (2)—(4), megállapítva többek között, hogy az észak—déli és kelet—nyugati népességi felezővonal metszéspontja nem a mediánnak megfelelő középpont.

15′ nagyságú négyszögekre, az Amerikai Egyesült Államokban 1° oldalú trapézekre) osztott területrészekből kiindulva végezték a számítást, a térképidomba beleeső összes községek lélekszámát az idom mértani — esetleg külön számítással megállapított népességi — súlypontjába helyezve, a nagyvárosokat gyakran külön véve számításba.

A magyarországi súlypontmegállapítás nem szerkesztéssel, hanem számítással történt, így a lélekszámmal súlyozott koordinátáknak fokozatos összegelése révén az ország súlypontján kívül egyes területrészek (megyék), továbbá a városi és vidéki népesség súlypontja is külön számítás nélkül megállapítható volt. A számítások alapjául az 1960. évi népszámlálás előzetes eredményei szolgáltak, melyek a kiadványsorozat 1. kötetében kerültek nyilvánosságra (7). A térképezési munka alapjául Magyarország 1 : 250 000 léptékű térképe szolgált. Budapest főváros területén a számítás alapját az ún. statisztikai alkerületek képezték.[3]

Magyarország népességi súlypontjának megállapítását hasonló módszerrel 1941-ben e sorok írója magánstatisztikai munkálat keretében végezte el. Az 1949. évi népszámlálás adataival a Központi Statisztikai Hivatal végzett súlypontszámítást. Érdemes megemlíteni, hogy e vizsgálatok eredménye gyakorlatilag teljesen összevág az 1941-ben, ill. 1960-ban észlelt országos súlyponttal.

Budapest népességi súlypontjának megállapítása egyes magánkutatók korábbi munkálatai után (8) 1941-ben a Fővárosi Statisztikai Hivatalban szintén megtörtént, ugyanakkor a népesség medián-középpontja is megállapításra került (9). Ezeket a számításokat kifejezetten gyakorlati célokból: a nagyvasúti pályaudvarok elhelyezésének, ill. Budapest élelmiszerelosztásának vizsgálatára végezték.

Magyarország népességi súlypontjának elhelyezkedése

A népességi súlypontra vonatkozó számítások eredményeit táblázatban és térképen bemutatjuk.

Magyarország népességi súlypontja ezek szerint Budapesttől délkeletre, Kakucs, Újhartyán, Nyáregyháza és Vasad községek között fekszik. Helye nagyjából Budapest és Nagykőrös összekötő vonalán, e távolságnak körülbelül felezőpontján jelölhető ki.

Az országnak a Duna által kettészelt két részét települési szempontból jól jellemzi a népességi súlypont elhelyezkedése: a Dunántúlé a Balaton északi partjára, Csopak szomszédságába esik, míg a Dunáninnen súlypontja már a Tisza közelébe, Jászkisértől délnyugatra kerül.

A népességi súlypont helyét a budapesti néptömörülés természetesen nagymértékben befolyásolja. Ezért feltüntettük Budapest nélkül, a vidéki népesség súlypontjának helyét is, amely némileg távolabbra kerül, így a Duna balparti területeké már a Tiszántúlon fekszik.

Budapesttől az országos súlypont távolsága 35 km, a főváros nélkül számított súlyponté pedig 40 km. A főváros tehát nem esik ugyan a néptelepülés középpontjába, de attól való távolsága nem jelentős. Egyes országokban a főváros helye teljesen központon kívüli (pl. Ausztria és Bécs). A Szovjetunióban — a 30-as évekből származó adatközlés szerint — a népességi súlypont a déli részek erősebb betelepültsége miatt Moszkvától kereken 660 km-re feküdt.

Egyes esetekben a súlypont (ill. medián-középpont) helyét közigazgatási központok, államok fővárosainak helyválasztásánál is alkalmazásba vették. Ilyen eset volt újabban szakirodalmi közlések szerint Brazília új fővárosának (Brasilia), valamint Ausztráliában Canberra helyének kijelölésénél. Washington szövetségi fővárosként való kiválasztása 1793-ban az akkori népességi súlypont közelében történt; ma azonban a települési helyzet gyökeres megváltozása folytán a népességi súlypont több, mint 800 km-rel eltávozott a közigazgatási központtól.

[3] A munkálatokat a Központi Statisztikai Hivatal Népszámlálási osztálya végezte.

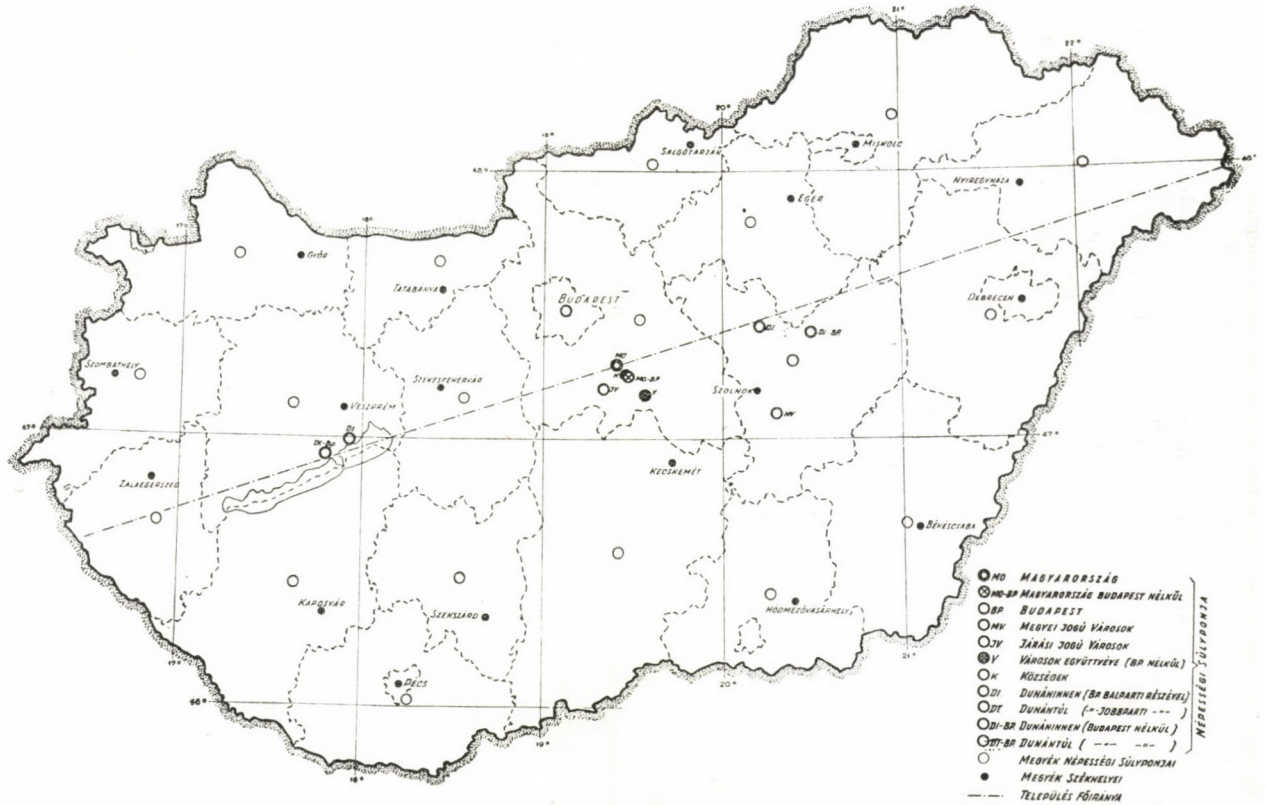

I. Népességi súlypontok Magyarországon, 1960
Центры тяжести населения в Венгрии в 1960 г.
Population Centres of Gravity in Hungary, 1960

1. Magyarország és egyes részeinek népességi súlypontja, 1960
Центры тяжести населения всей Венгрии и некоторых частей в 1960 г.
Population Centres of Gravity of Hungary and Some of her Parts, 1960

Megnevezés	Lélekszám	Népességi súlypont			
		földrajzi		távolsága Bp.-től, km	helyének körülírása (legközelebbi város ill. község)
		szélessége	hosszúsága		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Magyarország	9 976 530	47°16′	19°24′	35	Kakucstól *ÉK* 4,5 km
2. Budapest ..	1 807 299	47°29′30″	19° 6′30″	—	VIII. ker. Mező I. út
3. Magyarország Budapest nékül..	8 169 231	47°13′	19°28′	40	Újlengyeltől *DK* 2 km
4. Megyei jogú városok	486 809	47° 6′	20°17′	96	Kengyeltől *NyÉNy* 4,5 km
5. Járási jogú városok	1 668 553	47°10′30″	19°19′	37,5	Gyóntól *ÉNy* 2 km
6. Városok összesen Budapest nélkül..	2 155 362	47° 9′30″	19°32′30″	48	Dánszentmiklóstól *D* 6,5 km
7. Községek ..	6 013 869	47°14′30″	19°28′	38,5	Újlengyeltől *ÉK* 2,€ km
8. Dunántúl ..	3 445 702	46°60′	17°56′30″	102	Csopaktól *ÉK* 2 km
9. Dunáninnen	6 530 828	47°25′	20°11′	80	Jászkisértől *DNy* 4,5 km
10. Dunántúl Budapest jobbpart nélkül	3 011 876	46°55′30″	17°47′	115,5	Örvényestől *Ny* 2,8 km
11. Dunáninnen Budapest balpart nélkül	5 157 355	47°24′	20°28′	101	Tiszarofftól *K* 2,5 km

Горизонтальная графа: (1) Название; (2) численность населения; географическая (3) широта, (4) долгота; (5) рассотяние от Будапешта (км); (6) описание местности (ближайший город или село) центра тяжести населения.

Вертикальная графа: 1. Венгрия; 2. Будапешт; 3. Венгрия без Будапешта; 4. комитатские города; 5. районные города; 6. города всего, без Будапешта; 7. села; 8. Задунайский край; 9. край по эту сторону Дуная; 10. Задунайский край без правобережной части Будапешта; 11. край по эту сторону Дуная без левобережной части Будапешта.

Heading: (1) Denomination; (2) population number; (3) latitude, (4) longitude; (5) distance from Budapest; (6) specification of the situation (nearest town or village) of the population centre of gravity.

Lateral text: 1. Hungary; 2. Budapest; 3. Hungary without Budapest; 4. county towns; 5. district towns; 6. total towns without Budapest; 7. villages; 8. Transdanubia; 9. Cisdanubia; 10. Transdanubia without the right bank quarter of Budapest; 11. Cisdanubia without the left bank quarter of Budapest.

A népességi súlypont ugyan a fentebb elmondottak szerint nem az útminimum-nak megfelelő hely, de általában attól nem különbözik lényegesen. Ezért előnyös, ha a főváros nem esik távol a súlyponttól, természetesen azonban a nagyváros helyét meghatározó földrajzi tényezők (helyzeti és helyi energiák), továbbá történelmi okok gyakran döntőbben esnek latba, mint a település középpontja. A népességi súlypont tehát önmagában véve nem városképző erő, de a várost kialakító tényezők nyilvánvalóan erősebben érvényesülnek az ország közepe felé, tehát a népességi súlypont közelében. Budapest naggyáfejlődése jó példa erre.

Fentebb már érintettük a népességi súlypont elmozdulásának kérdését. Ez némely országban igen jelentékeny, így az Amerikai Egyesült Államokban, ahol a XVIII. század végén a súlypont még a keleti tengerpart közelében

volt, azután a 39. szélességi fokot nagyban-egészben megtartva, szabályos mozgással haladt a nyugati részek fokozatos betelepülése kapcsán nyugat felé. Legutóbbi rendelkezésre álló adatok szerint Chicago hosszúságában fekszik.

Magyarországon a népességi súlypont elmozdulása csekély. Az 1949—1960. időszakban mindössze 2 km utat tett meg.

Térképünk a városi és a vidéki népesség súlypontját külön is feltünteti. Eszerint a községek súlypontja északabbra és nyugatabbra esik a városokétól. Ugyancsak ábrázoltuk a térképen az egyes megyék súlypontjait, egybevetve az igazgatási központok — megyei székhelyek — helyével. A megyei adminisztratív központ és a népességi súlypont távolsága 5 és 43 km között mozog.

Ugyanezen gondolatkörben nyújthat tájékoztatást budapesti viszonylatban a térképünkön jelzett kerületi súlypontok és a kerületi tanácsok helyének összehasonlítása.

II. Népességi középpontok Budapesten, 1941 és 1960
Центры населения в Будапеште в 1941 и 1960 гг.
Population Centres in Budapest, 1941 and 1960

Budapest népességi súlypontja egyébként számottevő mértékben kívül esik a „városközép"-nek tekintett Belvároson : a Keleti pu.-tól délkeletre, a Mező Imre úton fekszik. Ebben a város külső részeinek benépesülése, továbbá a Budapesthez 1950-ben csatolt környékbeli települések, kiváltképpen a népes keletiek játszanak döntő szerepet. A régi Kis-Budapest népességi súlypontja egyébként — 1941-ben — a VII. kerületben a Nagykörút közelébe, pontosabban a Dob utca és Hársfa utca sarkára esett. Ugyanekkor a Nagy-Budapest súlypontja 1960. évi helyétől alig különbözött. Mindezeket térképünk szemlélteti és egyben az 1941. évben megállapított medián-középpontnak a súlyponthoz viszonyított elhelyezkedéséről is tájékoztat.

A település fő irányának megállapítása főleg olyan országokban nagy jelentőségű, ahol a népesség területi elhelyezkedése — földrajzi okokból — bizonyos kijelölt irányra jellegzetes : pl. Svédországban vagy Olaszországban. Nem véletlen, hogy svéd kutató, *Linders* foglalkozott a kérdéssel behatóbban (10). Bár Magyarországon a kérdés nem annyira előtérben álló, érdemesnek bizonyult ezt a számítást is elvégezni.

Ha megállapítása némileg bonyolultabb is, alapelve egyszerű : a népességi súlyponton át felvett tengely körül a népesség mikénti elhelyezkedését — a lineáris statisztikai megoszlások szórásához analóg módon — a tengelytől vett eltérések négyzeteinek összegével jellemezhetjük. Ez a négyzetösszeg a különböző irányban felvehető tengelyek körül természetesen más és más. Megállapítható az a tengely, mely körül a szórás minimum, vagyis amelynek irányához leginkább simul a népesség területi eloszlása. Ezt nevezik a település fő irányának, míg az erre merőleges tengelyre a szórás maximuma adódik. A két tengely a mechanikából ismert „tehetetlenségi ellipszis" két főtengelyét határozza meg.[4]

Míg a népességi súlypont megállapítása ugyanarra az eredményre vezet, ha az egyes egyedekből közvetlenül végezzük a számítást, vagy pedig azokból kiindulva először közbenső területi egységek (járások, megyék) súlypontját állapítjuk meg és végül az országos súlypontot, addig a település fő irányánál már nem ez a helyzet. Ennek ellenére az 1960. évi népszámlálási adatok alapján végzett számításoknál — munkakímélés érdekében — járások és városok súlypontjába koncentráltan felvett népszámokból indultunk ki, ily módon eleve csak közelítőleg helyes eredménnyel számolva.

A település fő irányát e számítások eredményeképpen térképünk feltünteti és az jól követi a mai országterület földrajzi fekvését. Még Budapest nagy népességi súlya sem téríti el ezt a tengelyt a délnyugatról északkeletre vezető irányától, mert az országos népességi súlyponttól a főváros felé húzott irány a közeli országhatár miatt aránylag kis távolságra már elhagyja a Magyarország településéhez számítható területeket. E közelítő számítás szerint egyébként a főirány tengelye a kelet-nyugati iránnyal 19°-os szöget zár be.

Népmozgalmi jelenségek súlypontjai

A súlypontszámításokat a szakirodalom a népszámon túlmenőleg kiterjesztette a népmozgalmi jelenségek (születések, halálozások, szaporodás), továbbá a népesség egyes jellemző részeinek, sőt a népességgel több-kevesebb kapcsolatban álló jelenségek súlypontjának megállapítására. Így találunk számításokat a bűnözések, az analfabétizmus, egyes közgazdasági tényezők

[4] A súlyponton átmenő, és a tengellyel α szöget bezáró egyenes egyenlete :

$$\xi \sin \alpha - \eta \cdot \cos \alpha = 0$$

A (ξ_i, η_i) tömegpont távolsága az egyenestől :

$$d_i = |\xi_i \cdot \sin \alpha - \eta_i \cdot \cos \cdot \alpha|$$

Ezzel a tömegpontok tehetetlenségi nyomatéka az egyenes körül :

$$T(\alpha) = \Sigma (\xi_i \sin \alpha - \eta_i \cos \alpha)^2$$

Differenciálás útján megállapítható a minimumnak és maximumnak megfelelő szög a következő képlettel :

$$tg\, 2\alpha = \frac{2 \Sigma \xi_i \cdot \eta_i}{\Sigma \xi_i^2 - \Sigma \eta_i^2}$$

stb. területi eloszlásának súlypontjára nézve. E súlypontok egymás között és a népszám súlypontjához képest való viszonylagos elhelyezkedése mélyebb betekintést nyújthat a település-demográfiai viszonyokba.

III. A népesség és egyes népmozgalmi jelenségek súlypontjai Magyarországon, 1941—1960
Центры тяжести населения и некоторых демографических явлений в Венгрии в 1941—1960 гг.
Centres of Gravity of the Population and of Certain Vital Events in Hungary, 1941—1960

Magyarországon az 1959. évi adatok alapján végzett számítási eredmények — miként a térkép feltünteti — nagyon jellemző képet mutatnak népmozgalmi vonatkozásban. Az élveszületések súlypontja északkeleti irányba, a halálozásoké viszont valamelyest délkeleti irányba tolódik el a népesség súlypontjához képest. Előbbit az északkeleti megyék bővebb gyermekáldása okozza, míg a halálozási arány területi alakulása az északi részek némileg

kedvezőbb és a déliek kedvezőtlenebb helyzetét mutatja az országos átlaghoz képest. A *természetes* szaporodás súlypontja a fentieknek megfelelően még, távolabb északkelet felé kerül az országos népességi súlyponttól. Az előző 1949. évi népszámlálás óta bekövetkezett *tényleges* szaporodás súlypontja viszont Budapest (a XVII. kerület) területére tolódik el.

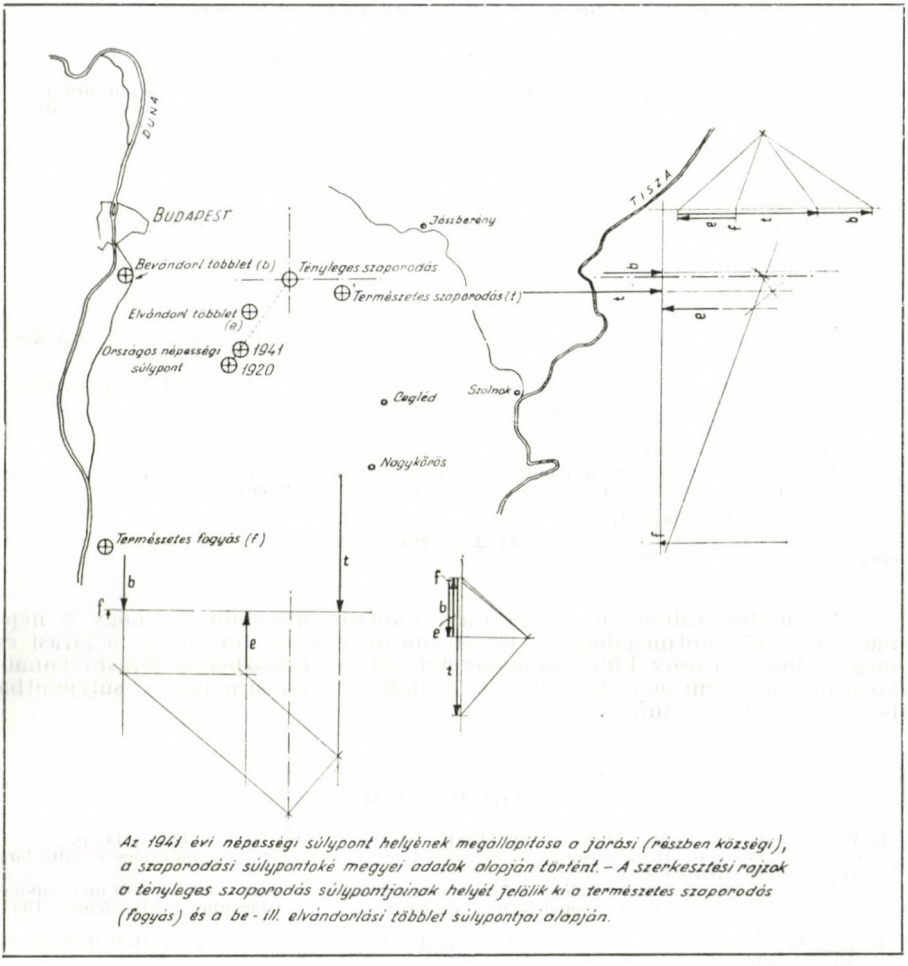

Az 1941 évi népességi súlypont helyének megállapítása a járási (részben községi), a szaporodási súlypontoké megyei adatok alapján történt. – A szerkesztési rajzok a tényleges szaporodás súlypontjainak helyét jelölik ki a természetes szaporodás (fogyás) és a be- ill. elvándorlási többlet súlypontjai alapján.

VI. A természetes és a tényleges szaporodás, valamint a vándormozgalmi egyenleg súlypontjának meghatározása az 1921—1941 időszakra

Определение центра тяжести естественного и фактического прироста так же баланса миграции за период 1921—1941

Determination of the Centres of Gravity of Natural and Effective Increase as well as of the Balance of Migration for the Period 1921—1941

Érdekes eloszlást mutatnak a két világháború közötti időszakra vonatkozó népszaporodási súlypontok is, melyek az 1941. évi súlypontszámítási munkálatok során kerültek megállapításra. Ezért a 4. számú térképen szemléltetjük az 1921—1941. időszakra a természetes és a tényleges szaporodás, valamint az elvándorlási és a bevándorlási többlet súlypontjának helyét,

megjegyezve, hogy e számítások csak megyei (és városi) pontossággal folytak. A térkép egyben a súlypontmegállapítás szerkesztéssel való végrehajtásának példáját is adja.

2. Népmozgalmi jelenségek súlypontjai Magyarországon
Центры тяжести некоторых демографических явлений в Венгрии
Centres of Gravity of Certain Vital Events in Hungary

Megnevezés	Szám	Népességi súlypont			
		földrajzi		távolsága Bp.-től, km	helyének körülírása (legközelebbi város ill. község)
		szélessége	hosszúsága		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Élveszületések, 1959 ...	151 194	47°17′30″	19°31′	37,5	Pilistől *ÉNy* 3 m
2. Halálozások, 1959.	103 880	47°12′	19°28′	35	Hernádtól *ÉK* 4,5 km
3. Természetes szaporulat, 1959.	47 314	47°31′	19°39′	40	Zsámboktól *DK* 3,5 km
4. Tényleges szaporulat, 1949—1960. .	771 731	47°29′30″	19°17′	13	Budapest XVII. kerület területén

Горизонтальная графа : См. табл. 1.

Вертикальная графа : 1. Живорождаемость в 1959 г. ; 2. смертность в 1959 г. ; 3. естественный прирост в 1959 г. ; 4. фактический прирост в 1949—1960 гг.

Heading : See Table 1.

Lateral text : 1. Live births, 1959 ; 2. mortality, 1959 ; 3. natural increase, 1959 ; 4. effective increase, 1949—1960.

Az adatok táblázatos bemutatása kapcsán megemlítjük, hogy a népmozgalmi súlypontmegállapítás járási adatok alapján történt — a járási és megyei jogú városok külön számbavételével —, miközben a járásra vonatkozó népmozgalmi adatokat abszolút számként a járási népességi súlypontba helyezve vettük számításba.

IRODALOM

1. *Winkler, W. :* Grundriss der Statistik. Berlin, 1931. I. kötet, 75., II. kötet, 44. p.
2. *Gini, C.—Boldrini, M.—Galvani, L.—Venere, A. :* Sui centri della popolazione e sulle loro applicazioni. *Metron.* 1933. 2. sz. 3. p.
3. *Galvani, L. :* Sulla determinazione del centro di gravità e del centro mediano di una popolazione, con applicazioni alla popolazione italiana censita il 1° dicembre 1921. *Metron.* 1933. 1. sz. 17. p.
4. *Gini, C.—Galvani, L. :* Di talune estensioni dei concetti di media ai caratteri qualitativi. *Metron,* 1929. 1—2. sz.
5. *Austin, Th. L. jr. :* An approximation to the point of minimum aggregate distance. *Metron,* 1959. No 3—4. 10—21. pp.
6. *Benedetti, C. :* Di alcuni criteri di decisione statistica basati sulla soluzione di problemi di minima distanza. *Metron,* 1959. No 3—4. 22—37. pp.
7. Központi Statisztikai Hivatal : 1960. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. Budapest, 1960.
8. *Ruzitska L. :* A budapesti nagyvasúti pályaudvarok rendezése. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyének Havi Füzetei.* 1939. január—március.
9. *Bene L. :* Az élelmiszerek helyi elosztása Budapesten. *Városi Szemle.* 1943. 6. szám.
10. *Linders, F. J. :* Über die Berechnung des Schwerpunktes und der Trägheitsellipse einer Bevölkerung. *Metron,* 1933. 1. sz. 6. p.

ЦЕНТР ТЯЖЕСТИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

Резюме

На основании предварительных данных венгерской переписи населения 1960 года Центральное Статистическое Управление установило центр тяжести народонаселения страны и, в связи с этим, также и центр тяжести некоторых явлений естественного движения населения. В настоящей работе автор излагает основные итоги этих расчетов, которые — на основе предшествующих работ — дополнены соответствующими данными за 1941 и 1949 годы, предпосылая работе несколько методологических примечаний. В этой связи центральные пункты народонаселения оцениваются как средние величины двухразмерных распределений, а их свойства сопоставляются со средними значениями линейных распределений, или, соответственно, их прочими средними величинами.

В Венгрии установление центра тяжести производилось на основании численности населения сел, и деревень а в отдельных местах, где для поселения было характерным большое число деревень с небольшим количеством жителей, на основании учета административных районов. В ходе исчислений было произведено установление центров тяжести отдельных комитатов и самой страны, разделенной рекой Дунай на две половины.

Центр тяжести народонаселения страны расположен на расстоянии 35 километров от Будапешта в юго-восточном направлении. При оставлении в стороне столицы, население которой составляет значительную часть населения страны, происходит лишь крайне незначительное отклонение центра тяжести от этого места: на 40 километров от Будапешта. Таким образом столица находится вне центра скопления населения, но, в то же время, она расположена недалеко от этого центра скопления. Перемещение центра тяжести народонаселения в период с 1941 по 1960 год было крайне незначительным. На карте показаны центры тяжести городского и сельского населения и, далее, сопоставлены центры тяжести отдельных комитатов с административными центрами данных комитатов.

В ходе дальнейшего изложения автор показывает соответствующую минимальной дисперсии ось, которую можно считать главным направлением расселения и которая проходит в северно-восточном и юго-западном направлении.

На другой карте показаны центры тяжести венгерской столицы Будапешта и его частей, а также и определенный в 1941 году центральный пункт медианы.

В заключительной части своей работы автор останавливается на явлениях естественного движения населения: он определяет центры тяжести живорождений, смертных случаев, естественного прироста и фактического прироста населения. Автор устанавливает, что центр тяжести живорождений отклоняется характерным образом в северо-восточном, а смертных случаев в юго-восточном направлении от центра тяжести народонаселения, создавая этим соответствующую картину в территориальном разрезе относительно данного явления естественного движения населения.

CENTRE OF GRAVITY OF THE POPULATION IN HUNGARY

Summary

By virtue of the preliminary data of the 1960 population census in Hungary the centre of gravity of the population in the country has been established in the Central Statistical Office, and, based on it, so have the gravity centres of certain vital events. The treatise shows the main result of these computations supplemented by the data of the processings made in 1941 and 1949 and adding some explanations of

methodology. In this connection the paper considers the gravity centres of the population mean values of two-dimensional distribution comparing their properties with the averages of linear divisions resp. other medium values.

In Hungary, the centre of gravity of the population was established by the population number of persons living in villages; in other parts where the settlement was featured by a great number of villages with a low population number, it was done by administrative districts. In the course of the computations also the centres of gravity of the different counties and of the two parts of the country divided by the river Danube, have been fixed.

In Hungary, the gravity centre of the population lies 35 km south-east of Budapest. If we reckon the gravity centre with no regard to the capital representing a rather significant part of the country's population, the centre of gravity will be hardly different from this spot: it lies 40 km from Budapest. Hence it follows that although the capital does not coincide with the concentration centre of the population it is not too distant from it. Between 1941 and 1960 the gravity centre of the population has quite insignificantly shifted. The map shows also the centres of gravity of the urban and rural populations and compares the gravity centres of population in the different counties with the administrative county seats.

The treatise continues by saying that the axis with the minimum rate of dispersion is to be considered to lie in the main direction of settlement, i. e. an axis of North-East—South-West direction.

The other map displays the centres of gravity of the population in Budapest the capital and in its parts; as well as the median point of population, established in 1941.

The concluding part of the paper covers vital events: the centres of gravity of live births, mortality, natural and effective increase. Of these the centre of gravity of live births strikingly deviates in north-eastern direction from the centre of gravity of the population; that of mortality in south-eastern direction, indicating thereby the geographic pattern of the vital event at issue.

A TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA CSÁSZÁRMETSZÉSES SZÜLÉSEK UTÁN

DR. GERGELY IMRE — DR. NEUBAUER GYÖRGY

A születésszabályozás indítékai között fontos helyet foglalnak el az egészségügyi-biológiai eredetű motívumok. Így pl. *Acsádi* és *Klinger* magyarországi vizsgálatainak (1) eddigi eredményei szerint a nőknek mintegy a fele ilyen indokok alapján kívánja korlátozni szülései számát (ill. mivel egy nő rendszerint több okra is hivatkozik, ezeknek egynegyede egészségügyi-biológiai jellegű). Eme okcsoport tételei sorában gyakran szerepel a félelem, amely sokszor előző nehezebben viselt terhesség, elhúzódó vagy műtétes szülés következménye. Közleményünkben ennek a kérdéskomplexumnak egyik részével kívánunk foglalkozni: megvizsgáljuk, miként alakul a császármetszések után a nők termékenysége.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a császármetszések gyakorisága hazánkban állandóan nő: az intézeti szülésekhez viszonyítva 1953-ban még 2,1% volt, 1958-ban pedig már elérte a 2,7%-ot, tehát öt év alatt 29%-kal emelkedett. Vajon indokolt-e ez a fokozottabb aktivitás? Erre a kérdésre nem könnyű válaszolni és az egyes szerzők véleménye is különböző. Vannak színvonalas intézetek, ahol a császármetszések gyakorisága a 6%-ot is meghaladja és vannak olyanok, ahol a 2%-ot sem éri el. Az eltérés természetesen a szülészeti anyag különbözőségéből is adódik, de elsősorban mégiscsak a szakemberek megítélésén múlik.

A sok évtizedes vitában máig sem sikerült eldönteni, hogy melyik a helyes álláspont: minél szűkebbre szabni a császármetszés javallatait, vagy éppen ellenkezőleg, jobban kiterjeszteni azokat. Nem kétséges, hogy végsősorban

azoknak van igazuk, akik adott szülészeti anyagon a legkisebb anyai és magzati halálozást érik el anélkül, hogy akár az anyának, akár a magzatnak tartósabb károsodást okoznának.

A császármetszések korai eredményeiről a statisztikai adatok kielégítő felvilágosítást nyújtanak. Jóval kevésbé ismerjük azonban e műtétek késői kihatását. Tapasztalatok hiányában gyakran benyomásokra vagyunk utalva, amelyekből nem egyszer téves következtetések születnek. A késői következmények közül legtöbb aggodalmat a méhrepedés veszélyén kívül a termékenység csökkenése kelti.

A császármetszés utáni termékenységgel az újabb irodalomban többen foglalkoztak. A közölt adatok meglehetősen eltérők. *Szontágh* és *Kummerländer* (2) a teherbejutás 12%-os, a szülések 20%-os csökkenéséről számol be. Valószínűnek tartja, hogy a nők jelentékeny része újabb műtéttől való félelmében tartózkodott a további szülésektől. *Kovács F.* (3) számításai alapján az előbbinél sokkal kedvezőtlenebb arányt feltételez. Hasonló véleményen van a külföldi szerzők közül *Neuweiler* (4) és *Vara* (5). Ezzel szemben *Noack* (6), *Chesterman* (7), továbbá *Zoltán* (8), *Jánossy* és *Morócz* (9) nem találta a termékenység lényegesebb csökkenését. *Raics* (10), valamint *László* és munkatársai (11) pedig egyáltalán nem láttak eltérést a császármetszéssel szült nők termékenységében.

*

A felvetett kérdések tanulmányozása céljából 1959-ben behívtuk vizsgálatra azokat az anyákat, akiken az 1949. január 1.—1955. december 31. közötti időszakban az I. sz. Női Klinikán császármetszést végeztünk. Ilyen módon a műtétek elvégzése és a behívottak megjelenése közt legkevesebb 3 év telt el. Megvizsgáltuk, hogy a császármetszésnek milyen hatása van a későbbi termékenységre, a további terhességek és szülések lefolyására, valamint a munkaképességre. Ezenkívül a megjelent anyáktól érdeklődtünk császármetszéssel született gyermekeik sorsáról, testi és szellemi fejlődéséről.

Anyagunk évenkénti megoszlását az 1. tábla tünteti fel. A hét év alatt összesen 600 császármetszés történt, ami 20 422 szülésre számítva átlagosan 2,9%-os gyakoriságnak felel meg. Ebből 88,2% első, 11,8% ismételt császármetszés volt. Utóbbi csoportból egy alkalommal végeztünk harmadszori és egy másik esetben ötödszöri műtétet. A javallatok megoszlásában már ebben az időszakban is a magzati okok voltak túlsúlyban. (Az utóbbi időben a magzati javallatok túlsúlya még kifejezettebb.)

1. A császármetszéses szülések évenkénti megoszlása az I. sz. Női Klinikán, 1949—1955-ig
Роды с кесарском сечением по годам на 1. Гинекологической Клинике, в 1949—1955 гг.
Annual Deliveries with Caesarean Section at the 1. Gynaecological Clinic, 1949—1955

A császármetszések sorszáma (1)	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	Összesen szám	Összesen %
1. Első	39	48	85	92	128	73	64	529	88,2
2. Második	3	2	14	4	17	15	14	69	11,5
3. Harmadik és további	—	—	—	1	—	—	1	2	0,3
4. *Összesen*	*42*	*50*	*99*	*97*	*145*	*88*	*79*	*600*	*100,0*
5. 100 szülésre jut	2,6	2,4	3,4	2,9	3,6	2,4	2,9	2,9	—

Горизонтальная графа: (1) Порядок кесарских сечений.
Вертикальная графа: 1. Порядок кесарских сечений; 1. первое, 2. второе, 3. третье и дальнейшие; 4. всего; 5. на 100 родов.
Heading: (1) Order of caesarean sections.
Lateral text: 1. first; 2. second; 3. third and consecutive; 4. total; 5. per 100 births.

Az anyák kor szerinti megoszlását a 2. tábla mutatja, amelyen összehasonlításul az 1950—1955 között szült budapesti nők kormegoszlását is jeleztük (12). Látható, hogy a klinika császármetszéses anyagában a fiatalabb

propagatív korú nők aránya sokkal alacsonyabb, az idősebbeké pedig jóval magasabb a budapesti átlagnál. Ez igazolja azt a közismert tényt, hogy a császármetszések gyakorisága az életkorral növekszik. Anyagunkban feltűnő, hogy amíg az 1949—1952. évek átlagában a 30 éves és ennél idősebb korúak aránya 55,2% volt, addig a szigorú abortuszellenes intézkedések éveiben, az 1953—1955. évek átlagában ez az arány 64,4%-ra emelkedett.

2. Az I. sz. Női Klinikán császármetszéssel szült anyák és az 1950—1955. években szült budapesti anyák korösszetétele

Возрастный состав матерей, которые родили с кесарском сечением на 1. Гинекологической Клинике и будапештских матерей, которые родили между 1950 и 1955 гг.

Age Structure of Mothers Who Delivered with Caesarean Section at the 1. Gynaecological Clinic, and of Budapest Mothers, Who Delivered between 1950 and 1955

Év	—19	20—29	30—39	40—	Összesen
	éves				
1. Az 1949—1955. években az I. sz. Női Klinikán császármetszéssel szült anyák megoszlása					
1949	1	22	18	1	42
1950	4	17	22	7	50
1951	3	38	47	11	99
1952	3	41	42	11	97
1953	4	48	78	15	145
1954	3	26	44	15	88
1955	—	30	39	10	79
Összesen	*18*	*222*	*290*	*70*	*600*
%	3,0	37,0	48,3	11,7	100,0
2. Budapesten az 1950—1955. években élveszületett gyermekek megoszlása az anya kora szerint					
Szám	14 949	115 756	46 492	5163	182 360
%	8,2	63,5	25,5	2,8	100,0

1. Распределение матерей которые родили с кесарском сечением, между 1949 и 1955 гг., на 1. Гинекологической Клинике.
2. Распределение детей живорожденных в Будапеште в 1950—1955 гг., по возрасту матери.

1. Distribution of mothers who delivered with caesarean section, between 1949 and 1955, at the 1. Gynaecological Clinic.
2. Distribution of children live-born in Budapest between 1950 and 1955, by mother's age.

A 600 vizsgálatra behívott nő közül 146-an jelentek meg. Az írásbeli válaszokat nem értékeltük. A megjelentek kor szerinti megoszlása a császármetszés idején: 20 évesnél fiatalabb 3 (2%), 20—29 éves 51 (35%), 30—39 éves 71 (49%) és 40 évesnél idősebb 21 (14%). A megoszlás nagyjából megfelel a hétéves anyag összetételének. A császármetszéssel egyidőben a megjelentek közül 10 nőt sterilizáltunk. Ezt általában csak olyankor végeztük, amikor az anya súlyosabb betegsége vagy harmadszori császármetszés miatt az újabb terhességnek elejét kellett venni.

A megjelentek közül 65-en összesen 103 alkalommal jutottak másállapotba. Közülük háromnak volt méhen kívüli terhessége. Nem került teherbe 81. Ezek közül 30 nem védekezett, 41 védekezett. Ha az utóbbi csoportot és a sterilizáltakat (10 nő) leszámítjuk, akkor kiderül, hogy három éven belül a megjelenteknek mintegy ötöde maradt meddő. Minthogy a vizsgáltak korösszetétele a szokásosnál magasabb (a 40 éven felüliek az anyag egyhetedét teszik ki), a termékenységben lényegesebb változás nem állapítható meg.

Kérdés azonban, hogy nem mutatkozik-e elmaradás a szülésekben.

A megjelentek közül 29 nő összesen 31-szer szült: 13-szor hüvelyi úton, 18-szor császármetszéssel. Az első csoportból 10 gyermek maradt életben,

3 koraszülött magzat meghalt. A második csoportból 17 gyermek él, egy 1200 g-os koraszülött meghalt. A vetélések száma összesen 72, ebből 16 spontán, 56 művi beavatkozással folyt le.

*3. Az I. sz. Női Klinikán 1949—1955 között császármetszéssel szült 146 nő további termékenysége 1959-ig**

Дальнейшая плодовитость 146 женщин которые родили, между 1949 и 1955 гг., с кесарском сечением на I. Гинекологической Клинике

Further Fertility of 146 Females Who Delivered with Caesarean Section, between 1949 and 1955, at the I. Gynaecological Clinic

Teherbe kerültek	Terhesek száma	Terhességek összesen	Ebből szültek		Terhességek sorsa (6)					
					Vetélések (7)			Szülések (11)		
(1)	(2)	(3)	Egyszer (4)	Kétszer (5)	Spontán (8)	Művi (9)	Összesen (10)	Hüvelyi úton (12)	Császármetszéssel (13)	Összesen (10)
1. Egyszer	41	41	19	—	6	16	22	5	14	19
2. Kétszer	15	30	2	2	4	20	24	4	2	6
3. Háromszor	6	18	3	—	5	10	15	1	2	3
4. Négyszer	1	4	1	—	—	3	3	1	—	1
5. Ötször	2	10	2	—	1	7	8	2	—	2
6. Összesen . .	*65*	*103*	*27*	*2*	*16*	*56*	*72*	*13*	*18*	*31*

* 81 nő nem esett teherbe a császármetszéses szülést követően, ezek közül 10 sterilizált, 41 fogamzásgátlással élt.

Горизонтальная графа: (1) Забеременели; (2) численность беременных женщин, (3) число беременностей; в том числе родили (4) раз, (5) два раза; (6) судьба беременностей (7) аборты; (8) спонтанные; (9) хирургические; (10) всего; (11) роды; (12) по владалищу; (13) с кесарском сечением.

Вертикальная графа: 1. Раз; 2. два раза; 3. три раза; 4. четыре раза; 5. пять раз; 6. всего.

Heading: (1) Having conceived; (2) number of gravid females; (3) total pregnancies; of which were confined (4) once, (5) twice; (6) fate of pregnancies; (7) abortions: (8) spontaneous; (9) induced; (10) total; (11) deliveries; (12) by vaginal way; (13) with caesarean section.

Lateral text: 1. Once; twice; 3. three times; 4. four times; 5. five times; 6. total.

Látjuk tehát, hogy a sterilizáltakat leszámítva a megjelenteknek csak 21%-a, a teherbeesettekre számítva pedig 44% jutott el a szülésig. A teherbeesettek nagyobb része abortált, a teherbe nem esettek többsége (56%) pedig fogamzásgátlással élt, ami inkább szociális okból, mint a szüléstől való félelem miatt történt; csupán 22% maradt meddő azok közül, akik nem védekeztek.

A megjelent 146 nő közül 133-nak munkaképessége a műtét után nem változott, 13-an olyan panaszokról számoltak be, amelyek munkájuk ellátásában kisebb-nagyobb zavart okoztak. Hasonló panaszok azonban szülések után máskor is előfordulnak, összefüggésük a műtéttel nem bizonyítható.

A császármetszésből származó 146 gyermek sorsa az anyák közlése szerint a következő: életben van 135, közülük 133 egészséges, testileg szellemileg jól fejlett; meghalt 11, a klinikai ápolás idején 6 (4%), későbbi betegségben 5.

*

Az első vizsgálat kiegészítésére végzett második sorozatban annak a 142 nőnek adatait dolgoztuk fel, akik 1949. január 1.—1955. december 31-ig régebben végzett császármetszés után szültek klinikánkon. A 142 nő közül 70-nek szülése spontán, 72-é pedig ismételt császármetszéssel történt.

Az első csoportból a császármetszést követően 54 anya egyszer, 13 kétszer, 2 háromszor és 1 ötször szült. Az első császármetszés után tehát 70-en összesen még további 91 gyermeket hoztak világra. Közülük egy asszonyt

(35 éves toxaemiás, 110 kg súlyú, akinél a terhesség folyamán az előző műtét alkalmával ejtett sebzés hege szétvált, s magzata a szülés előtt elhalt) nem sikerült megmenteni. A többi zavartalanul gyógyult. A magzatok sorsa a következő : 87 érett magzat közül 3 meghalt ; 4 koraszülött magzatból 2 él, 2 meghalt.

A 72 ismételt császármetszésből anyát nem veszítettünk, 1 magzat (egy koraszülött ikerpár egyik tagja) elhalt.

A 142 császármetszés utáni szülésből a következő tanulságokat vonhatjuk le :

A hegrepedés lehetőségével — ha ez nem is gyakori — ilyenkor mindig számolni kell. Az említett tragikus eset bizonyítja, hogy a méhrepedés veszélyét ma sem szabad lebecsülni, amikor pedig konzervvér és széles hatású antibiotikumok állnak rendelkezésre. Ennek ellenére sem fogadható el azonban az az álláspont, amely szerint császármetszés után minden további szülés megindulásakor ismét császármetszést kell végezni. A 91 spontán lefolyt szüléshez sorolt letális esetben ugyanis az anya sorsa tulajdonképpen már a terhesség végén eldőlt, hiszen a második műtét (amelyet a hegrepedés miatt végeztünk) még a vajúdás megindulása előtt történt. Császármetszés utáni szüléseinknek viszont több mint a fele spontán, különösebb beavatkozás nélkül folyt le.

Másik tanulság, amit levonhatunk, hogy az idejében végzett császármetszés nem jelent veszélyt az érett magzatra. A 72 ismételt császármetszésből csak 1 koraszülött magzatot veszítettünk. Az érett magzat kilátásait tehát nem a császármetszés, hanem az azt megelőző elhúzódó vajúdás veszélyezteti.

Vizsgálataink alapján úgy véljük, hogy a császármetszéssel történő szülés a későbbi termékenységet lényegesebben nem csökkenti. Az esetek túlnyomó részében ugyanis a műtét a termékenység biológiai feltételeit nem befolyásolja. Minthogy továbbá a műtéti technika és érzéstelenítés fejlődése, valamint az előkészítés és utókezelés tökéletesedése révén az eredmények mind biztatóbbak, az ismételt császármetszés gondolata a gyermek után vágyó anyák szülési készségét ma már egyre kevésbé érinti.

IRODALOM

1. *Acsádi Gy.—Klinger A. : Demográfia*, 1959. II. évf. 2—3.
2. *Szontágh F.—Kummerländer L. : Magy. Nőorv. L.* 1951. 10. 306—309.
3. *Kovács F. : Orv. Hetil.* 1954. 15, 404—410 ; 1954. 16, 436—443.
4. *Neuweiler, W. : Geburtsh. u. Frauenheilk.* 1958. 18, 11, 1383.
5. *Vara, P. : Gynaecologia* 1958. 146, 1, 72—92. ; 1958. 146, 2, 174—192.
6. *Noack, H. : Geburtsh. u. Frauenheilk.* 1952. 12/2, 104—116. ; 1953. 13/9, 778—786.
7. *Chesterman, J. M. : J. Obstet. Gynaec. Brit. Emp.* 1953. 60, 684—690.
8. *Zoltán I. : Magy. Nőorv. L.* 1959. 22, 2, 56—92.
9. *Jánossy T.—Morócz K. : Orv. Hetil.* 1959. 100/37, 1327—1331.
10. *Raics, J. :* 1959. évi Nőgyógyász Nagygyűlésen elhangzott előadás.
11. *László L.—Tamás A.—Csikai S.—Varga I. :* 1959. évi Nőgyógyász Nagygyűlésen elhangzott előadás.
12. *Budapest népmozgalma, 1957—1958.* Központi Statisztikai Hivatal Budapesti Városi Igazgatósága. Budapest, 1960. 272 pp.

ДИНАМИКА ПЛОДОВИТОСТИ ПОСЛЕ РОДОВ С ПОМОЩЬЮ КЕСАРЕВА СЕЧЕНИЯ

Резюме

Изучение плодовитости после родов с кесаревым сечением произведено нами в рамках двух серий исследований.

В ходе первой серии мы пригласили 600 матерей, которые в период с 1949 по 1955 год в Будапештской Женской Клинике № I подвергались кесареву сечению. Между сроком проведения операций и последующего

исследования прошло 3—9 лет. Из числа отозвавшихся на приглашения 146 женщин большинство проживает в Будапеште. Нами было установлено, что плодовитость отозвавшихся на приглашение женщин после кесарева сечения не потерпела серьезных изменений.

В ходе второй серии мы подвергли обработке данные тех матерей, которые в период с 1949 по 1955 год рожали в клинике после имевшего место до этого кесарева сечения. (Небольшая доля последних фигурирует также и в первой серии). Среди 142 женщин у 70 роды произошли естественным путем, а 72 было повторено кесарево сечение. Во второй группе погиб лишь 1 плод (один ребенок из числа недоношенных близнецов, что в значительной степени меньше числа мертворожденных в период первого кесарева сечения. Поскольку решение о проведении операции во втором случае выносилось, как правило, скорее, чем в первом случае, становится очевидным, что жизненным шансам созревшего плода угрожает не кесарево сечение, а предшествующие ему затягивание родов.

FERTILITY AFTER DELIVERIES WITH CAESAREAN SECTION

Summary

We have studied fertility after Caesarean section in two series of tests.

In the first series we called in 600 mothers on whom Caesarean section had been performed at the First Gynecological Clinic of Budapest between 1949—1955. Between the operations and the subsequent examinations 3—9 years had passed. Of those called in 146 actually appeared, mainly inhabitants of Budapest. We found that the fertility of those who appeared underwent no substantial change after the Caesarean section.

In the second series we processed the data of the 142 mothers who were delivered at the clinic after Caesarean section performed earlier, between 1949—1955. (A small proportion of these latter is included also in the first series.) Of these 142 women 70 cases had spontaneous confinements, in 72 cases the Caesarean section had to be applied again. Whereas of the latter group the total loss was 1 foetus (one of prematurely born twins) the foetal mortality was considerably higher in the first series of Caesarean sections.

Since in the second case the performance of the operation was, as a rule, decided after shorter consideration than in the first it is obvious that the life expectation of mature foeti is not jeopardized so much by the Caesarean section but by the protracted labour preceding it.

FIGYELŐ

VITAÜLÉS MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSI HELYZETÉRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága 1960. december 21-én vitaülést rendezett Magyarország népesedési helyzetéről. Az ülésen a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagjain kívül a rokon tudományágak meghívott képviselői is részt vettek.

A vitaülést *Péter György* egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának elnöke nyitotta meg, majd *dr. Szabady Egon*, a Bizottság titkára tartott vitaindító referátumot. A referátum először a Föld népességszámának múltbeli tényleges és jövőbeli várható alakulásával, majd Magyarország népesedési helyzetének részletes elemzésével foglalkozott.

A gyorsan növekvő Ázsia, Amerika, Afrika és a Szovjetunió mellett a legsűrűbben lakott földrész, Európa, népességnövekedésének várható üteme jóval lassúbb. Magyarország várható népességnövekedési üteme az európai átlaghoz hasonló. A magyarországi születési arányszám a múlt század végén 45‰ körüli szinten mozgott, az ezer lakosra jutó halálozások száma ugyanakkor mintegy 30—35 volt. Az első világháborúig a halandóság nagyobb mértékben csökkent mint a születési arányszám, ezért a természetes szaporodás valamelyest növekedett. A két háború közötti időszakban az előbbi helyzet megváltozott, a születési arányszám csökkenése meggyorsult és ennek következtében a természetes szaporodás alacsonyabbá vált.

A második világháború után sajátos helyzet alakult ki a magyar népmozgalom terén. Ez az időszak tulajdonképpen három fázisra osztható. Az elsőben — 1947 és 1952 között — a születési arányszám 18—19‰-ről 20—21‰-re növekedett. 1953—1955 között a művi vetélések és a fogamzásgátlás erős korlátozásának időszakában a születési arányszám elérte a 23‰-et, majd 1956—1960 között fokozatosan 15‰ körüli értékre csökkent. A halálozások terén természetesen nem volt ilyen hullámzás, 1954-ig 11, azóta 10‰ körüli szinten mozog. A természetes szaporodás ennek megfelelően hullámzó értéket mutat, az utóbbi években nagymértékben csökkent, jelenleg 5‰ alatt van.

A házasságkötési arányszám a második világháború előtti évtizedekben 8‰ körül stagnált, a háború óta általában 10‰ körül van, a legutóbbi években lassan csökken. A válások aránya a házasságkötésekéhez képest alig számottevő. Figyelemre méltó azonban, hogy az utóbbi években lassan növekszik — 1959-ben 2,2‰ volt — és ma már nemzetközi viszonylatban is igen magas.

A születési arányszám viszonylag jelentős mértékű csökkenése egyébként Európa-szerte megfigyelhető, a magyarországi arányszám csökkenése azonban a legtöbb európai országénál nagyobb volt. Ha az idevonatkozó magyar adatokat néhány alacsony születési arányszámú európai országéval (Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Franciaország, Svédország) hasonlítjuk össze, úgy azt tapasztalhatjuk, hogy a harmincas évek elején a két szélső érték 14 és 32‰ volt, ez a távolság fokozatosan leszűkült, jelenleg a szélső értékek 14 és 18‰. Magyarország e csoportban a harmincas évek elején elfoglalt második helyéről az ötödik helyre esett vissza.

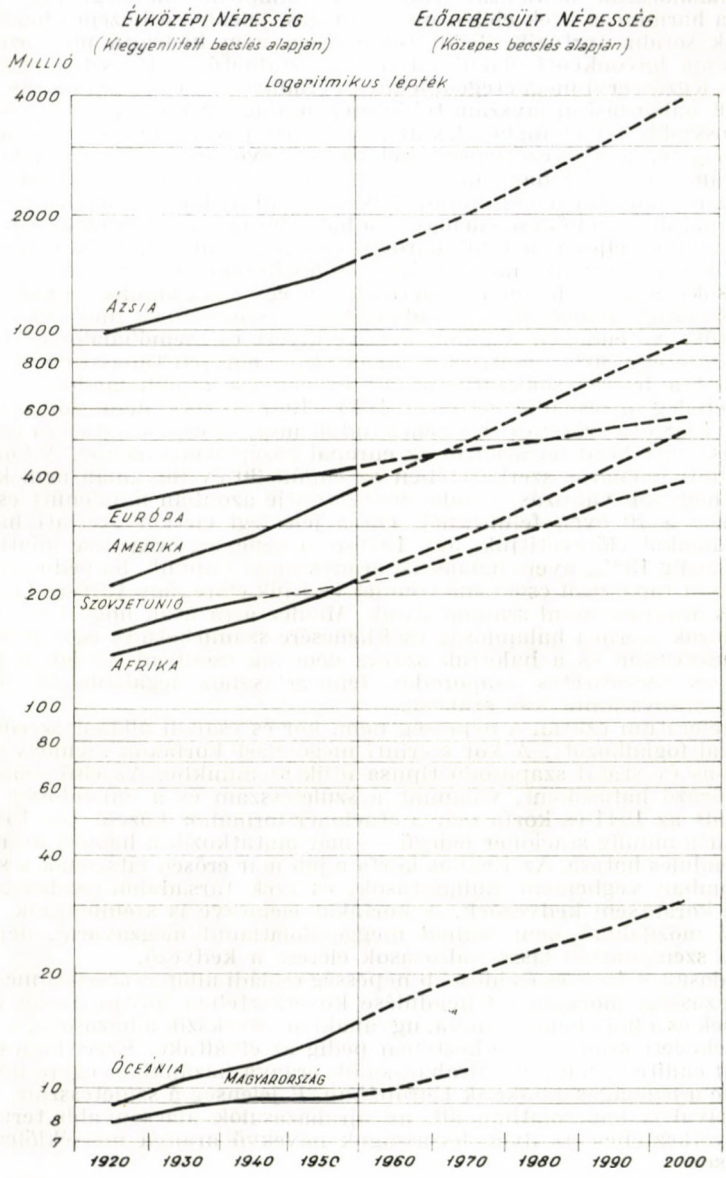

*I. A világ népességének alakulása világrészek és régiók szerint**

Динамика всемирного населения по континентам и площадям

World-Population by Continents and Regions

* Forrás: 1920—1950-ig: Demographic Yearbook, 1959., 1960—2000-ig: The Future Growth of World Population, U. N. 1958. (Magyarország kivételével.)

A halálozások alakulását tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy Magyarország a harmincas évek elején még a magas, jelenleg a közepes halandóságú országok sorába tartozik. Több tekintetben nem kielégítő még azonban a halálozások havonkénti alakulásában tapasztalható — jórészt a pneumoniának és a légzőszervi megbetegedéseknek betudható — nagy ingadozás. A standardizált halálozási arányszám tekintetében Magyarország a közepesnél valamivel rosszabb helyet foglal el, s az adatok azt jelzik, hogy számos, az orvosellátottság terén kedvezőtlenebb helyzetben levő ország standard halálozási arányszáma megelőzi hazánkét. Ez, valamint a születéskor várható átlagos élettartam nemzetközi összehasonlítása arra utal, hogy szocialista egészségügyünk hatalmas fejlődése ellenére is a halandóság területén még nem sikerült felszámolnunk teljesen a múlt káros örökségét, és ahhoz, hogy e téren is az élvonalba kerülhessünk, még további erőfeszítéseket kell tennünk. A halandóság csökkenésének bizonyos lehetőségei az egy éven aluliak — jelenleg szintén közepesnek mondható — halandósági viszonyainak megjavításában is kereshetők. Az endogén okokból bekövetkezett csecsemőhalálozás 1959-ben például mintegy 30‰ volt, és ez az érték — európai tapasztalatok alapján körülbelül a felére csökkenthető. Az exogén csecsemőhalandóság terén — amely elvileg megszüntethető — 1954—1957 között nem volt észlelhető javulás, 1958 óta erőteljes csökkenés indult meg, és ennek hatására csecsemőhalandóságunk kezd felzárkózni az európai közép-színvonalhoz. A korcsoportok szerinti halálozás szerkezetében az elmúlt 30 év folyamán nem következett be nagyobb változás, a halandóság szintje azonban mindenütt csökkent, legkevésbé a 70 éven felülieknél. Ha a jelenlegi életkor szerinti halálozási arányszámokat előrevetítjük, úgy 1970-re a népesség öregedése miatt 12‰, 1980-ra pedig 13‰ nyers halálozási arányszámot kapunk, ha pedig az 1950—1959 között tapasztalt csökkenő trendet vetítjük előre, úgy 1970-re 11, 1980-ra 12‰-es arányszámmal számolhatunk. Mindez arra utal, hogy ha a jövőben az életkorok szerinti halandóság csökkenésére számíthatunk is, a nyers halálozási arányszám és a halottak száma nem fog csökkeni, és így a jelenlegi 4—5‰-es természetes szaporodás fenntartásához legalább 15—17‰-es születési arányszámra lesz szükség.

A referátum ezután a népesség nem, kor és családi állapot szerinti megoszlásával foglalkozott. A kor szerinti megoszlást korfákon szemlélve először az 1900-as év stabil szaporodó típusa ötlik szemünkbe. Az első világháború végiggyűrűző hatásaként, valamint a születésszám és a halandóság csökkenése miatt az 1941-es korfa már a stacionér formához közelít. Az 1949. évin — bár még mindig stacionér jellegű — már mutatkozik a háború utáni születési fellendülés hatása. Az 1960-as korfa alján már erősen látszanak a születési mozgalomban végbement hullámzások, és ezek társadalmi-gazdasági szempontból korántsem kedvezőek. A korfákat elemezve is szembetűnik, hogy a születési mozgalmat nem szabad meggondolatlanul megzavarni, népesedéspolitikai szempontból lassú változások elérése a kedvező.

Módosult a 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti megoszlása is. A házassági mozgalom fellendülése következtében folyamatosan csökken a nőtlenek és a hajadonok aránya, ugyanakkor növekszik a házasoké, a válások megnövekedett száma következtében pedig az elváltaké. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni, hogy az újraházasulók aránya hazánkban egyre növekszik és egyike a legmagasabbaknak Európában. E jelenség a születésszám várható alakulásával is kapcsolatban áll, az újraházasulók alacsonyabb termékenysége következtében az ilyen házasságok növekvő aránya mérséklőleg hat a natalitásra.

A belső vándormozgalom a népességi változások egyik legjelentősebb tényezője, a népesség területi összetételére sok esetben nagyobb mértékben hat, mint a természetes népmozgalom jelenségei. Hazánkban a vándormozgalom rendkívül intenzív. Hatására Budapest fokozatosan túlnépesedett, ezzel párhuzamosan egyes mezőgazdasági településeken munkaerőhiány lépett fel. A belső vándorlások vonzáshelyei Budapesten és környékén kívül Északkelet Dunántúl, a Mecsek vidéke (Pécs—Komló), a Sajó völgye (a Miskolc—kazincbarcikai iparvidék) és általában a városok (Szeged, Debrecen, Szolnok, Győr, Kaposvár stb.). Az elvándorlás helyei elsősorban az Alföld, valamint általában

a falvak. Mindezek alapján helyes lenne a népesség tömörülésének, elhelyezkedésének fokozott figyelemmel kísérése és tervszerű gazdaságpolitikával történő irányítása.

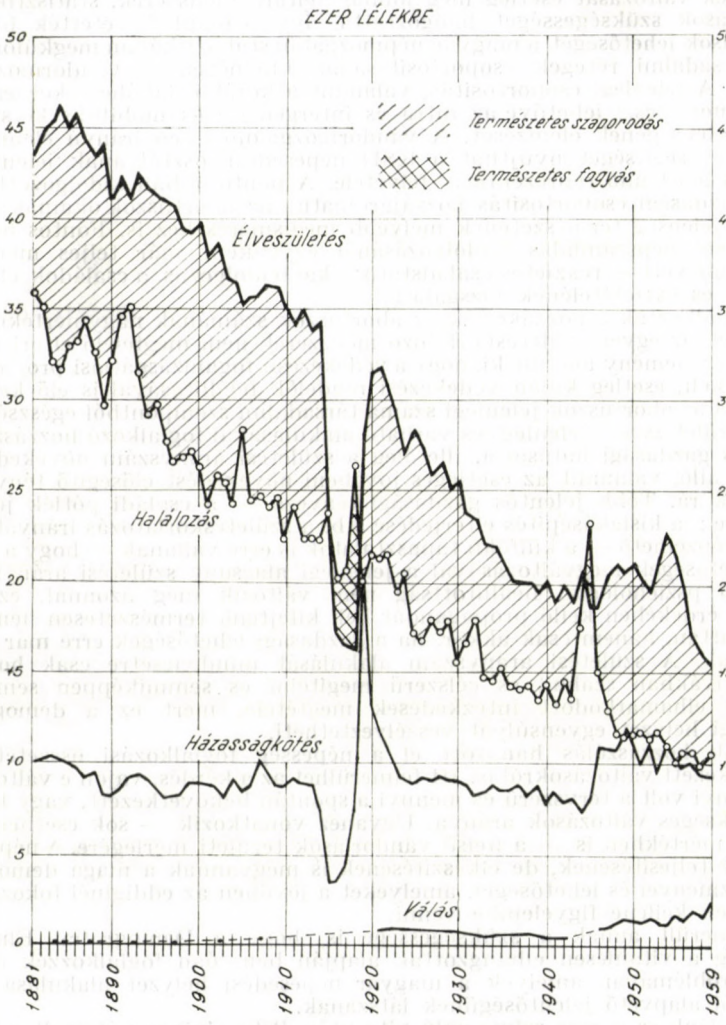

II. A népmozgalom alakulása 1881—1959
Динамика народонаселения в 1881—1959 гг.
Trend of Population Movements 1881—1959

A városok és a községek népességszámának 1900 és 1960 közötti alakulásának, a városi népesség növekvő arányának bemutatása után a népesség foglalkozási összetételében az 1960. évi népszámlálás adatai szerint bekövetkezett nagy jelentőségű változásokat ismertette a referátum. 1900-ban a népesség mintegy 61%-a volt mezőgazdasági, ez az arány 1949-re 49%-ra, majd a szocialista iparosítás nyomán 1960-ra 36%-ra csökkent. Ugyanakkor jelentős mértékben nőtt az ipari-építőipari népesség aránya (1900-ban 16%;

1960-ban 31%). A magyar népgazdaság tehát elvesztette mezőgazdasági jellegét és ipari-agrár jellegűvé vált.

A referátumot élénk vita követte. A hozzászólók egy része a népesedési jelenségek változását esetleg még jobban feltáró módszerek, statisztikai csoportosítások szükségességét hangoztatta. Így például felvetették bizonyos finomítások lehetőségét a magyar népmozgalmi statisztikában megkülönböztetett társadalmi rétegek csoportosításánál, különösen a vándormozgalmat illetően. A jelenlegi csoportosítás, valamint a korábbi lakóhely kérdezésének hiánya nem teszi lehetővé az intra- és intergenerációs mobilitás kétségkívül fontos jelenségének elemzését. A vándormozgalom ilyen irányú elemzéséhez egyébként segítséget nyújthat a KSH népesedési osztályának jelenleg feldolgozás alatt álló reprezentatív felvétele. A pontosabban kidolgozott társadalmi-gazdasági csoportosítás hozzájárulhatna az abortuszok okainak és általában e jelenség természetének mélyebb megismeréséhez is. Fontos lenne — a jelenlegi népszámlálás feldolgozásánál egyébként már teljes mértékben figyelembe vett — részletes családstatisztikai feldolgozás, a családok életének, korának és összetételének vizsgálata.

Foglalkoztak a hozzászólók az abortuszok számának nagymértékű növekedésével, az egyéb születéskorlátozó módszerek nem megfelelő elterjedtségével. Az a vélemény alakult ki, hogy a védekezési, fogamzásgátlási propagandát fokozni kell, esetleg külön védekezési rendelők felállításával is elő kell segíteni, mert az abortuszok jelenlegi száma társadalmi szempontból egészségtelen.

A születésszám jelenlegi és várható alakulásával foglalkozó hozzászólások e kérdés gazdasági hatásaira, illetőleg a születési arányszám növekedésének útjában álló, valamint az esetleges jövőbeni növekedést elősegítő tényezőkre mutattak rá. Több jelentős gazdasági tényező — a családi pótlék jelenlegi rendszere ; a kislakásépítés elterjedése stb. a születéskorlátozás irányába hat. Az is elképzelhető — a külföldi tapasztalatok is erre vallanak — hogy a gazdasági lehetőségek megváltozásával a jelenlegi alacsony születési arányszámot kialakító pszichológiai beállítottság nem változik meg azonnal, ezért az anyaság érdekében kellő propagandát kell kifejteni, természetesen nem elhamarkodottan, hanem csak akkor, ha a gazdasági lehetőségek erre már módot nyújtanak. A születési arányszám alakulását mindenesetre csak hosszabb perspektívákban szabad és célszerű megítélni és semmiképpen sem lehet indokolt elhamarkodott intézkedések megtétele, mert ez a demográfiai-gazdasági helyzet egyensúlyát veszélyeztetheti.

Több hozzászólás hangzott el a népesség foglalkozási összetételében bekövetkezett változásokról is. Itt felmerülhet az a kérdés, vajon e változásokból mennyi volt a tervszerű és mennyi a spontán bekövetkezett, vagy korántsem szükséges változások aránya. Ugyanez vonatkozik — sok esetben fokozottabb mértékben is — a belső vándorlások területi mérlegére. A népgazdasági terv teljesítésének, de elkészítésének is megvannak a maga demográfiai következményei és lehetőségei, amelyeket a jövőben az eddiginél fokozottabb mértékben kellene figyelembe venni.

Felmerült annak a szükségessége is, hogy a Demográfiai Elnökségi Bizottság a vitaülésen elhangzottak alapján behatóan foglalkozzék néhány olyan problémával, amelyek a magyar népesedési helyzet alakulása szempontjából alapvető jelentőségűnek látszanak.

Az élénk és magas színvonalú vita után *Péter György* válaszolt a hozzászólásokra és összegezte az ülés tanulságait.

A vitaülés eredményesnek bizonyult és hozzájárult ahhoz, hogy a határtudományágak képviselői és művelői megismerkedjenek hazánk népesedési helyzetével, a demográfusok pedig tudomást szerezzenek a népességtudománnyal szemben más tudományágak részéről támasztott követelményekről.

ДИСКУССИЯ О ПОЛОЖЕНИИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ. В организации Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук 21 декабря 1960 года была проведена дискуссия о положении народонаселения Венгрии. В работе совещания, наряду с членами Демо-

графической комиссии, принимали участие также и приглашенные представители смежных отраслей науки.

Совещание открыл председатель Центрального Статистического Управления и Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук, профессор *Дьердь Петер*. После этого секретарь Демографической комиссии, *д-р Эгон Сабади* произнес вступительный доклад, в котором он остановился сначала на фактической динамике населения Земли в прошлом и на ожидаемой динамике его в будущем, а затем подверг подробному анализу положение народнонаселения Венгрии.

В период после второй мировой войны в области движения населения в Венгрии сложилось особое положение. Для этого периода характерен сначала медленный, а потом быстрый рост числа рождений. В качестве реакции на этот факт позже последовало резкое сокращение рождений. Коэффициент брачности сначала повышался, а в последние годы снижался. Доля разводов сейчас является высокой также и при проведении сравнений в международном плане. Аналогично этому складывался и коэффициент повторного вступления в брак.

Динамика смертности показывает, что Венгрия еще в начале тридцатых годов относилась к числу стран с высокой смертностью, а сегодня относится к числу стран со средней смертностью. Детская смертность в Венгрии тоже находится на среднем уровне. Предварительные расчеты, в ходе которых был принят во внимание ряд факторов, показывают, что для сохранения нынешнего естественного прироста населения, составляющего 4—5%, в будущем потребуется по крайней мере 15—17%-ный коэффициент рождаемости. Демонстрирующие распределение населения по возрасту, возрастные пирамиды показывают, что в 1900 году Венгрия была страной, в которой имелось стабильное население, возрастная пирамида 1941 и 1949 гг. указывает в сторону стационарного населения, а в нижней части возрастной пирамиды 1960 года уже ясно видны изменения, происшедшие в движении рождений.

В следующей части доклада был дан анализ семейного состояния, внутренней миграции, урбанизации и, наконец, состава населения по занятиям.

За вступительным докладом последовала весьма оживленная и плодотворная дискуссия, итоги которой подвел Дьердь Петер. Совещание было весьма полезным, так как оно содействовало тому, чтобы представители смежных отраслей науки составили себе представление о демографических проблемах страны, а демографы получили возможность непосредственно познакомиться с теми требованиями, которые другие отрасли науки предъявляют по отношению к демографии.

DEBATE ON HUNGARY'S POPULATION PROBLEMS. On December 21, 1960 the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciencea held a debate on Hungary's state of population. Beside the members of the Presidenties Committee for Demography also the invited representatives of the connected sciences took part at the debate.

The session was opened by Prof. György *Péter*, President of the Central Statistical Office and Chairman of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences. His address was followed by a paper of Dr. Egon *Szabady*, Secretary of the Committee ; the paper served as a basis for the debate. Dr. Szabady first dealt with the actual past and possible future trend in the population number of the Earth and then passed over to a detailed analysis of Hungary's state of population.

After the Second World War the population movement in Hungary was featured by a peculiar situation. This period is marked first by a slow then by a quick rise in births, followed, by way of reaction, by a rather strong decline. The marriage rate registered first an increase but, during the last few years, it has suffered a setback. The divorce rate is especially high, even if compared with international figures and so is the re-marriage rate.

The crude death rate shows that in the early thirties Hungary belonged to the countries of high mortality, whereas, at present, it has a medium rate. The same applies

also the infant mortality. According to preliminary estimates based on several factors, the present 4—5‰ rate of natural increase can be maintained only with a 15—17‰ minimum birth rate. The age pyramids showing the age distribution of the population indicate that in 1900 Hungary was a country with stable increasing population pattern, the pyramids for 1941 and 1949 respectively refer to a stationary population, whereas the bottom of the 1960 pyramid strongly reflects the changing trends in the birth rate.

Further the reader went over to analyse problems of marital status, internal migration, urbanization and the occupational structure of the population.

The paper gave rise to a lively and high levelled debate which was summed up by Prof. *Péter.*

The debate proved most fruitful; it helped the representatives of the connected sciences getting acquainted in detail with the population problems of this country and it informed demographers about requirements laid by other branches to demography.

ASPIRÁNSKÉPZÉS NÉPESSÉGTUDOMÁNYI TÁRGYKÖRÖKBŐL

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága közreadta az 1961. évi aspirantúra feltételeit, valamint azoknak a tudományágaknak a jegyzékét, amelyekben aspirantúrára történő jelentkezéseket elfogad. Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága — alakuló ülésén hozott határozata alapján — javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy a népességtudományt vegyék fel azok közé a tudományágak közé, amelyekből akadémiai tudományos minősítés szerezhető. A Demográfiai Elnökségi Bizottság javaslatát az MTA elnöksége és a Tudományos Minősítő Bizottság elfogadta. 1961-től kezdődőleg tehát a népességtudomány terén is megindul az aspiránsképzés.

Az alábbiakban néhány pontban összefoglaljuk a demográfia tudományos tárgyköreit. A felsorolás korántsem teljes, bár a népességtudomány területének jelentős részét átfogja. A zárójeles szövegrészek az egyes tárgykörök tartalmát körvonalazzák.

1. *Népességtan*
   a) *népesedési elméletek* (a malthusianizmust megelőző népesedéselméletek, malthusianizmus és neomalthusianizmus, szociáldarwinizmus, organikus elméletek, jólételmélet, társadalmi kapillaritás, populacionizmus, népességi optimum stb.);
   b) *a kapitalizmus és a szocializmus népesedési törvényei* (beleértve általában a társadalmi fejlődés konkrét történeti feltételei között érvényesülő törvényeket).
2. *Népesedéspolitika* (restriktív és expanzív népesedéspolitika, eugenika, családpolitikai intézkedések, születésszabályozás, családtervezés, az egészségügyi politika, a gazdaságpolitika és népesedéspolitika összefüggései, erkölcs, közvélemény és népesedés, migrációs politika, nyersanyagok és népesedés stb.).
3. *Történeti demográfia* (paleodemográfia, történeti demográfia, népességi idősorok, a demográfia története).
4. *Demográfiai módszertan*
   a) *megfigyelési módszerek* (népszámlálás, mikrocenzusok, népmozgalmi számbavétel, képviseleti módszerek, közvéleménykutatás, eset-tanulmányok, számbavételi fogalmak, ellenőrzés stb.);
   b) *elemzési módszerek* (demográfiai indexek, standardizálás, csoportosítások, nomenklatúra kérdések, tábla-módszerek, demográfiai modellek stb.).
5. *Perspektivikus demográfia*
   a) demográfiai előrelátás, tervezés (a népességbecslések lehetőségei, a demográfiai előrelátás tervgazdasági szükségletei, népességelőreszámítások, a kor, nem és társadalmi-foglalkozási struktúra várható módosulásai, a népesedési változások előrebecslése, extrapolálás a társadalmi-gazdasági tényezőkkel korrelációban stb.);

b) *potenciális demográfia* (a népesség munkaképes potenciálja, az öregkorúak ellátásban töltendő élettartama, a népességben potenciálisan rejlő élettartam és érték, egyes népesedési jelenségek potenciális költségei, ill. értéke, stb.).

6. *Strukturális demográfia* (a népesség társadalmi-gazdasági összetétele, a nemi arány tényezői, életkor és családi állapot, társadalmi, foglalkozási összetétel, a népesség strukturális változásai, ezeknek okai és következményei, a népesség területi elhelyezkedése, öregedés, foglalkozási utánpótlás, a népesség műveltségi színvonala, stb.).

7. *Településdemográfia* (város és falu, városképződés—várostervezés, községfejlesztés, külterület, nagyvárosi agglomerációk, néptömörülés, népsűrűség, a népesség súlypontja és középpontja, stb.).

8. *Lakásdemográfia* (a népesség elsődleges környezete, ház- és lakástípusok, laksűrűség, felszereltség, lakástermelés és népszaporodás, a lakással szembeni demográfiai igények: kor, nem, családnagyság, stb.).

9. *Családdemográfia* (család, nagycsalád, háztartás, családnagyság, család- és háztartástípusok, családi összetétel, a kereső családanyák, öregek a családban, a család társadalmi-gazdasági, kulturális helyzete, lakásviszonyai, a családok keletkezésének, alakulásának és megszűnésének tényezői, stb.).

10. *Ethnodemográfia* (a népesség nemzetiségi, vallási viszonyai, az egyes nemzetiségek, ethnikai alcsoportok strukturális jellemzői, népesedési sajátosságai, demográfiai jelenségek néprajzi megjelenése, stb.).

11. *Biodemográfia* (a népesség testi fejlettsége, a testi fogyatékosok, a szaporodás és a reprodukció biológiai tényezői, a halandóság és az ember élettartamának biológiai sajátosságai, az életkor és a munkaképesség összefüggései, a nemi sajátosságok demográfiai értékelése, stb.).

12. *Natalitás-fertilitás*

a) *születési tárgykör* (az élveszületés, halvaszületés, érettség nemzetközi standardjai, az újszülöttek és a szülők jellemzői, a születések alakulása és intenzitása, a szülők kora, a szülés sorszáma, a házasság tartama, házasságon kívüli születések, idényfluktuáció, stb.);

b) *termékenységi tárgykör* (fecunditás, sterilitás, cohors-termékenység, népmozgalmi és népszámlálási termékenység, befejezett termékenység, törvényszerűségek, a házasok és nem-házasok termékenysége, termékenység és családnagyság, a termékenység társadalmi, gazdasági, biológiai tényezői, stb.).

13. *Mortalitás*

a) *általános halandóság* (az egyes életkorok halandósága, a halandóság összehasonlíthatósága, szezonális és ciklikus jelenségek, a halandóság alakulása és intenzitása, a halandóság nemek és családi állapot szerinti különbségei, egészségügyi tényezők, stb.);

b) *halálokok* (nemzetközi haláloki jegyzékek elvei, halálokok és az egészségügyi politika, a többes halálokok kérdése, az egyes halálokok szerepe a halandóság kialakításában, balesetelhárítás, járványok, erőszakos halálokok, férfi és női speciális halálokok, az egyes életkorok veszélyeztetettsége, stb.);

c) *csecsemőhalandóság* (csecsemőhalandóság és a magzati halál, perinatális mortalitás, a csecsemőhalandóság alakulása és intenzitása, endogén — exogén csecsemőhalandóság, specifikus csecsemő-halálokok, a csecsemőhalandóság tényezői, stb.);

d) *a halandóság rendje* (a továbbélés valószínűsége, a kihalási rend, halálozási gyakoriságok, a halandósági modellek változása, várható, valószínű és normál élettartam, az emberi élettartam változásai, stb.).

14. *Morbiditás-lethalitás* (a megbetegedések alakulása, intenzitása, a betegségek veszélyessége, prevenció és betegségek, a járványvédelem hatásossága, a gyógyítás eredményei, stb.).

15. *Migráció*

a) *belföldi vándormozgalom* (állandó és ideiglenes vándorlás, ingavándorlás, vándorlás és gazdasági tervezés, a vándorlás és a területi munkaerőmérlegek kapcsolata, városbaáramlás, a falu elnéptelenedése, gazdasági vonzás, a vándorlók ellátása, stb.);

b) *nemzetközi vándormozgalom* (diszperzió, migráció, kivándorlás, bevándorlás, a kivándoroltak asszimilációja, külföldön élő magyarok, a nemzetközi vándormozgalom hatása a fizetési mérlegre, demográfiai következmények, stb.);

c) *idegenforgalom* (aktív és passzív idegenforgalom, tranzit forgalom, turisztika, üdülés, belső és külső idegenforgalom, az idegenforgalom gazdaságossága, hétvégi forgalom, idegenforgalmi létesítmények, stb.).

16. *Differenciális népesedéstan* (az osztályhelyzet, a társadalmi helyzet mint a népesedés meghatározói, társadalmi helyzet és demográfiai struktúra, differenciális termékenység, születések, halálozások különbségei falu — város, társadalmi csoportok szerint, differenciális migráció, stb.).

17. *Reprodukció* (természetes és tényleges szaporodás, a népesedési folyamatok törvényszerűségei, a reprodukció fogalma, nemzedékváltás, utánpótlási kérdések, reprodukciós modellek demográfiai és közgazdasági alkalmazása, stb.).

18. *Társadalomdemográfia* (házasságkötések, válások, özvegyülés, a népesség keveredése, társadalmi átrétegeződés, osztályhelyzet, a szélsőséges magatartások vizsgálata, a bűnözés demográfiai faktorai, a népesedés társadalmi tényezőinek vizsgálata, alkoholizmus, stb.).

19. *Gazdaságdemográfia* (foglalkozási összetétel, munkaerő-mérlegek, a népesedés gazdasági tényezőinek vizsgálata, összefüggések a gazdasági élet és a népesedési jelenségek között, a demográfiai jelenségek gazdasági visszahatása, következményei, stb.).

20. *Regionális demográfia* (a regionális gazdasági tervezés népességi bázisai, regionális demográfiai kérdések, népességföldrajz, a városi és a falusi népesség jellemzői, a világ egyes régióinak népesedési kérdései, nemzetközi összehasonlítás, stb.).

ПОДГОТОВКА АСПИРАНТОВ ПО ДЕМОГРАФИЧЕСКИМ ТЕМАТИКАМ — SCIENTIFIC TRAINING IN DEMOGRAPHY

AZ 1961. ÉVI NEW YORK-I NÉPESSÉGI KONGRESSZUS ELŐKÉSZÜLETEI

A Nemzetközi Népességtudományi Unió második önálló népességi kongresszusát New Yorkban tartja 1961. szeptember 11-től 16-ig. Az Unió irodája a kongresszus programját az alábbi tárgykörök szerint állította össze:

1. Házasság, válás, özvegyülés.
2. A család és a háztartás.
3. A termékenységre ható tényezők az iparosodott országokban.
4. A termékenységre ható tényezők a még nem iparosodott országokban, különös tekintettel a fiziológiai, táplálkozási és egészségügyi körülményekre.
5. A halandóság alakulása, különös tekintettel a fiziológiai és az orvosi vonatkozásokra.
6. Differenciális vándormozgalom: a kor, a nem, a családi állapot, a foglalkozás, a műveltségi színvonal stb. hatása.
7. A népesség és a gazdasági, valamint a társadalmi fejlődés közötti kapcsolatok problémái.
8. Új módszerek az elmaradott országok népmozgalmának megfigyelésére.
9. A XVIII. századbeli népességre vonatkozó kutatások állapota.
10. Matematikai modellek a demográfiában; az elektronikus számítógépek felhasználásának lehetőségei.

A tárgykörök a demográfia tudományának jelentős területeit ölelik fel. Először tűzték ki népességi kongresszusra az elektronikus gépek felhasználásának lehetőségeivel foglalkozó témát, amely főleg metodikai szempontból

bírhat nagyobb jelentőséggel. A tárgykörök között több foglalkozik az elmaradott országok népesedésével, illetőleg a megfigyelés módszereivel.

Az előkészítésről kiadott tájékoztató szerint, az Unió különös figyelmet kíván fordítani e kongresszus során az eddig meglehetősen elhanyagolt házasság, válás tárgykörre.

A kongresszusra az Unió tagjai, valamint az erre felkért kutatók 1961. április 15-ig küldhetik be dolgozataikat a new york-i rendezési bizottságnak. Az előkészítés e szempontból hasonló lesz a bécsi kongresszuséhoz, a dolgozatokat az érdeklődőknek már a kongresszus előtt megküldik, hogy azok hozzászólásaikhoz előkészülhessenek. A dolgozatok terjedelmét maximálisan 4000 szóban korlátozták.

ПРИГОТОВЛЕНИЯ К НЬЮЙОРКСКОМУ КОНГРЕССУ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ В 1961 Г. — PREPARATIONS FOR THE 1961 NEW YORK INTERNATIONAL POPULATION CONFERENCE

A BOMBAY-I DEMOGRÁFIAI KUTATÓ KÖZPONT MŰKÖDÉSE

A Bombayban működő Demográfiai Oktatási és Kutató Központ (Demographic Training and Research Centre) új, egyelőre kőnyomatos formában megjelenő lappal, a „*Newsletter*"-rel jelentkezik, és eddig megküldött két számában hírt ad a Központ belső életéről, sokoldalú tevékenységéről és jövő terveiről. Az indiai kormány, az Egyesült Nemzetek Szervezete, valamint a Tata Trust által 1956-ban alapított intézmény célul tűzte ki az ázsiai demográfusok együttműködésének előmozdítását, magas képzettségű demográfusok kiképzését és demográfiai alapképzés nyújtását az ázsiai térségben az egyéb határtudományokban működő kutatók számára.

Utóbbi célkitűzésnek megfelelően az oktatás két éves : egy alap- és egy haladó kurzusból áll. A második évfolyam hallgatói azok közül kerülnek ki, akik az alapkurzust kiváló eredménnyel végezték el, a demográfiai kutatásban készséget és érdeklődést tanúsí ottak és hivatásos demográfusok kívánnak lenni. A haladó kurzus hallgatói oktatásában fontos szerepet tölt be a szeminárium, amelynek keretében mindenkinek két önálló feladatot kell megoldani : *a)* tanulmányt kell készíteni valamely ország, vagy terület — rendszerint a hallgató saját hazája — általános demográfiai helyzetéről, *b)* fel kell dolgozni egy tetszés szerint választott témát. Ez utóbbi feladat az önálló kutatómunkában való jártasság megszerzését célozza. A lap felsorolja néhány: hallgató kutatási témáját az elmúlt évekből, ezek közül idézünk néhányat

Afganisztán népszámlálási tervezete ;
A halálozás csökkenésének hatása a családnagyságra, modelleken vizsgálva ;
A faluból városba való vándorlás Japánban ;
A termékenység színvonala és körzetek szerinti változása Iránban az 1956. évi népszámlálási adatok szerint ; stb. stb.

Amint e néhány kiragadott példa is illusztrálja, a kutatási tervek a legfontosabb, a térség demográfiai helyzete szempontjából legidőszerűbb tárgykörökből merítik témáikat. Az ázsiai térségben különös jelentősége van a termékenység és családtervezés vizsgálatának. Az iparosodás előrehaladásával párhuzamosan a belső vándorlás és urbanizáció kérdése is egyre inkább előtérbe kerül. A szükséges adatok egyik — sőt legfőbb — forrása a népszámlálás, ezért a népszámlálás módszertani kérdései, az adatok teljessége, ill. pontossága és megbízhatósága, valamint a népmozgalmi statisztikai adatok ugyanilyen szempontok szerinti elbírálása alapvető jelentőségűek. Az indiai

demográfusok igen magas színvonalú képzettsége és matematikai—statisztikai megalapozottsága lehetővé teszi különleges felvételek kidolgozását és tanulmányok készítését a fentemlített kutatási témakörökből. A következő tanulmányok már elkészültek és az érdeklődők rendelkezésére állnak :

a) Belső vándormozgalom Indiában 1941—1951.
b) Vándorlás és urbanizáció Indiában és Délkelet-Ázsiában.
c) A születési helyre és az egyes lakóhelyeken eltöltött időre vonatkozó adatok felhasználása a belső vándorlás tanulmányozására.
d) A gyermektelen esetek felvételi hibája népszámlálásoknál.
e) Ceylon népességének előrebecslése 1956—1981-ig.
f) Ceylon munkaerő-tartalékai 1956—1981-ig.

Az intézet adott otthont az 1960 június—július folyamán megrendezett szemináriumnak, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezete rendezett az „Ázsiai és távol-keleti térség népszámlálási adatainak értékelése" tárgykörből. A szemináriumon 18 ország delegátusa, számos tanácsadó, vitavezető és megfigyelő vett részt az intézet tagjain és hallgatóin kívül. A részvevők között olyan neves személyiségeket találunk, mint Dr. V. K. R. V. *Rao*, Dr. C. *Chandrasekaran*, Ansley J. *Coale* és Frank W. *Notestein* professzorok, *J. Bourgeois-Pichat* és Ashok *Mitra*. A szeminárium összesen 25 ülést tartott és számos tervezetet dolgozott ki.

Az intézet a demográfusok közötti személyes kapcsolatok kiépülését azzal is elő kívánja mozdítani, hogy évenként kiadja a „Directory of Demographers" című névjegyzéket, amely országonként felsorolja azoknak a kutatóknak a személyi adatait, képzettségét, speciális érdeklődési körét és címét, akik a dél-ázsiai és távol-keleti térségben demográfiai kérdések iránt érdeklődnek.

A bombayi intézet alapítása óta kifejtett széleskörű tudományos tevékenysége még csak a jövőben fogja éreztetni igazi hatását. Az elméleti képzés és a kutatások nem öncélúak, hanem végső fokon a gyakorlati élet égető kérdéseit hivatottak a megoldáshoz közelebb vinni, vagy méginkább az *optimális* megoldáshoz vezető utat megjelölni. Az élet viszont egyre újabb kérdéseket vet fel és sürgetően szükségessé teszi az elméleti kutatómunka fokozását.

B. L. Á.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БОМБАЙСКОГО ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА — ACTIVITY OF THE BOMBAY DEMOGRAPHIC TRAINING AND RESEARCH CENTRE

IRODALOM

IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS: Ormánság. (Орманшаг — Этническая группа. Ormánság — An Ethnic Group.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. 135 p.

Az olvasó érdeklődéssel veszi kézbe a Gondolat Kiadó ízléses kiállítású és a legjobb értelemben véve „népszerű" kötetét, amely az Ormánság címet viseli. Ez a kiadványtípus, amely csak abban különbözik a „tudományos" kiadványoktól, hogy a tudomány eredményeit közérthető és vonzó formában teszi közzé, megérdemli a tudományos irodalomnak járó megbecsülést és figyelmet. Különösen felfigyel az Ormánság címre a demográfus, aki az egyke, a termékenység és a születésszabályozás fogalmait asszociálja ehhez a tájnévhez. Igaz, hogy ifj. Kodolányi János könyve elsősorban egy etnikai csoport néprajzi leírása, a szerző azonban nem tér ki a demográfiai problémák felvázolása elől sem.

A könyv tizennégy fejezetben tárja fel az Ormánság történeti múltját és az ebből kialakuló mai képét. A fejezetek során megelevenedik az ormánsági táj és a történelem, a lakás és berendezése, a gazdálkodás rendje, a táplálkozás, a ruházkodás, a háziipar, a népművészet, a szokások, a folklór, a hiedelmek és a nyelvjárás, s végül a szerző ismerteti a kérdés fontosabb irodalmát. Ha egyes fejezetek kereteit az anyag bősége szét is feszíti (pl. a ruházkodásról szóló „Fehérben" c., egyébként etnográfiai szemmel nézve arányos fejezet), a könyv egésze tömör és átfogó tájékoztatást ad egyik érdekes és nevezetes etnikai csoportunkról. A kötet második fejezetét a szerző az „egykéző pógároknak", az ormánsági egyke kérdésének szenteli. Itt ismerteti a házasságkötések endogám tendenciáját, a foglalkozási összetételt, a birtokviszonyokat, majd a birtokviszonyokból és a kapitalizálódásból, az „erkölcsök" változásából magyarázza az egyke kialakulását, vázolja következményeit, az idegen munkaerő beáramlását, az ormánsági etnikum összetételének megváltozását, s részben ennek, részben a második világháborút követő gyökeres gazdasági és társadalmi átalakulásnak hatására bekövetkezett változásokat. Rámutat arra is, hogy „a községek elöregedtek", „a fiatalok menekültek a paraszti munkától", s ez „a mezőgazdasági munkában sokszor súlyos gondokat okoz". A szűkreszabott keretek közé szorított demográfiai leírás tömör és plasztikus, lényegében egyet értünk vele. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet néprajzi irodalmunk egy általános szemléleti hibájára, az adatok nélküli, a jelenségek gyakoriságának felmérése nélküli általánosításra és — mint ebben a könyvben is, különösen az etnikai csoport társadalmi képét megrajzoló fejezetben — az ezek hiányával történő leírásra, jellemzésre. Jól megválogatott adatanyag a mai olvasó előtt nem tette volna érdektelenné az ormánsági népesség ismertetését, sőt megadta volna az adott kép kereteit, s annak hitelességét, megbízhatóságát fokozta volna. Az ormánsági egyke kialakulásával kapcsolatban megjegyezzük még, hogy nagyon fontos — részben néprajzi feladat — lenne az általános okokon túlmenően éppen azoknak a különleges okoknak a feltárása, amelyek konkrét esetben az egyke kialakulására vezettek (a parasztság kapitalizálódását ugyanis nem követte mindenütt egykézés).

Az említett fejezeten kívül is találunk a kötetben a demográfiai érdeklődésre számot tartó anyagot. Így a talpasházakról szóló részben a település- és lakásdemográfiához, a szokásokról beszámoló részben a házasodásról, a vőrendszerről a családdemográfiához, stb. Igen tanulságos az elmélyült tanulmányokra épült, s gazdaságossága ellenére is vonzó stílusú írás végső kicsen-

gése, amely arra mutat rá, hogy az ormánsági népesség összetételének megváltozása egybeesik az élet minden területére kiterjedő nagy átalakulással. „Az ormánsági nép kultúrájában — írja a szerző — egyre kevesebb olyan vonást találunk, amely megkülönbözteti más vidékek népétől. Hovatovább a különbségek teljesen el is tünnek, az etnikai csoport határai elmosódnak."

A. Gy.

WEINER—VALENTINY—VISONTAI: Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. (Сталинварош, Мишкольц, Татабанья. Развитие градостроительства. — Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Development of the Town-Construction.) Szerkesztők: Sós A., Faragó K., Hermány G., Korompay Gy. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1959. 191 p.

A szerkesztők a várostervezés és városépítés fő feladatainak — 1. egészen új városok megalkotása (Sztálinváros), 2. meglevő városok továbbfejlesztése (Miskolc) és 3. meglevő, jelentéktelen települések városokká fejlesztése (Tatabánya) — megfelelően három jellegzetes példát mutatnak be a kötetben. Nem titkolják el az ezekkel kapcsolatban felmerült nehézségeket, vitákat sem, hanem úgy írják le, hogy az elkövetett hibákból is éppen úgy tanulságokat lehet levonni, mint az elért eredményekből, sikerekből. A könyv ezzel eléri célját: a magyar városrendezés és építés tudatosabb és tájékozottabb közvéleményének kialakítását.

A kötetet Sós Aladárnak a magyar városrendezésről szóló történeti jellegű írása vezeti be. Sztálinvárosról Weiner Tibor, Miskolcról Valentiny Károly, Tatabányáról Visontai Miklós készített tanulmányt. Az egyes tanulmányokat Faragó Kálmán, Hermány Géza és Korompay György megjegyzései követik.

A munka tárgyköre és anyaga többszörösen is kapcsolódik a demográfiához, különösen a település-demográfiához, a regionális demográfiai, a migrációs és perspektivikus kérdésekhez. Ez a kapcsolódás nemcsak a mindegyik tanulmányban szereplő helytörténeti-népességtörténeti jellegű részekben jelentkezik, vagy a népességet, a város „tájszervező" jelentőségét figyelembe vevő gondolatokban, hanem a várostervezés általános célkitűzéseiben is, amelyek demográfiai szempontból sem közömbösek.

A kötet mondanivalója több ponton is találkozik demográfiai témakörökkel. Igen jellemző például, hogy mindhárom város tervezésének nemcsak lényeges eleme, hanem jelentős problémája is a népesség, pontosabban a várható népesség és népösszetétel.

Sztálinváros esetében a tervezés feladatát a város programja jelölte meg. Ennek értelmében — írja Weiner — városalakító lakosságon a gyárat üzemeltető ipari munkásságot kellett érteni. Nem volt világos azonban, hogy a városi ipar és a közlekedés melyik csoportba tartozik, s így a „kiszolgáló" lakosság arányát a „törzslakossághoz" mérten alacsonyan állapították meg. Demográfiai tévedés volt az az elképzelés is, hogy a fiatal városban elsősorban kiscsaládú vagy egyedülálló dolgozók fognak élni, s az eltartottak száma minimális lesz. A város közintézményei megvalósításuk pillanatától kezdve mintegy 30 km-es körzet lakosságát vonzották, a dolgozók elhozták családjaikat, a születési arányszám is magasabbra emelkedett, mint sok más városban, s így a program merev meghatározásai, amelyek a települést város helyett inkább ipari lakótelepnek képzelték el, ellentétbe kerültek a valósággal. A város többletlakossága, a közintézmény-igény megnövekedése már 1952-ben szükségessé tette a kiinduló adatok revízióját, a 20—25 000 lakos helyett 40—45 000 lakosú város tervezését.

Miskolc tervezésénél a kérdés egészen másként merült fel. Itt a népesség várható számának alakulását — amelyet Valentiny hangsúlyozottan a várostervező legfontosabb adatának tart — az első program bizonytalan távlatra 200 000-ben adta meg. Ez élénk vitára adott alkalmat, s „csaknem győzött az a kétségtelenül túlzásnak tekinthető álláspont, amely szerint Miskolc 300 000 lakosú várossá fejlődne", végül a hatóságok — reálisabb szemlélettel — 250 000-ben állapították meg Miskolc várható lakosságszámát. A tervezés folyamán egyébként kiderült, hogy a város a jelenlegi adottságok között a

tervezettnél lényegesen nagyobb mértékben már nem fejleszthető, mert ennél nagyobb lakosságszám gazdaságtalan, drága megoldásokat igényelne.

Tatabánya általános rendezési terve az Óváros és az Újváros megkülönböztetésének gondolatán épült fel — írja Visontai —, egy kb. 75 000 lakosú város igényeit véve figyelembe. Kérdéses azonban, hogy ez a feltételezés reális-e? Ma mindenesetre az a helyzet, hogy — mint Korompay megjegyzi — Tatabánya, az Újváros kissé excentrikusnak tűnő elhelyezésével, különböző települési részek alig összefüggő konglomerátuma maradt, s a Kertváros északi szélétől Felsőgalla déli végéig elnyúló, légvonalban 9,5 km-es távolság a város lélekszámának nagyságrendjéhez mérten szinte áthidalhatatlan.

Az elmondottakhoz nincs sok hozzáfűzni valónk. Az eddigi tapasztalatok elég világosan bizonyítják a várostervezés demográfiai alapjainak, a várható népességszám és összetétel meghatározásának fontosságát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bár a szerzők helyesen ítélik meg ezt a kérdést, felfogásukkal, ti. azzal, hogy a demográfiai tényezők csak mint „várostervezési programadatok" jönnek számításba, nem érthetünk egyet. Ez a felfogás ugyanis egy dialektikus összefüggésnek csak egyik oldalát veszi tekintetbe. Kétségtelen ugyan, hogy a város tervezését számos vonatkozásban a várható népességszám és összetétel szabja meg, másfelől azonban a népességszám és összetétel alakulását is befolyásolja a város kialakulása, a tervek realizálódása, sőt, mint Miskolc esetében láttuk, a tervezésnél megállapítható gazdaságossági tényezők is.

Ebből nemcsak az következik, hogy a várostervezés népességi alapjait demográfiai képzettséggel kell kidolgozni, hanem az is, hogy a tervező sem nélkülözhet bizonyos alapvető demográfiai ismereteket. Reális várostervek elkészítése ebből a szempontból csak a várostervezés és a demográfia — elsősorban ennek regionális és perspektivikus ágai — együttműködése nyomán képzelhető el.

Az ismertetett népességi problémákkal kapcsolatban még néhány népszámlálási adatot idézünk, amelyet természetesen a szerzők könyvük megírásakor még nem ismerhettek. Sztálinváros jelenlevő lakossága 1960. I. 1-én 31 000 fő, ami összhangban áll a 40—45 000 fős tervekkel, de a 60 000-es perspektívát nagyon távolinak tünteti fel. Miskolc sokat vitatott lakosságszáma ugyanakkor 143 000 fő, ami a szerző idézett álláspontját igazolja, sőt még a 250 000-es perspektívát is kérdésessé teszi. Tatabánya 5—6 év alatt nem fejlődött 15 000 fővel, 1960 elején népessége 52 000 fő, azaz 11 év alatt a tényleges szaporodás csak 12 000. A 75 000-es lakosú Tatabánya „város" tehát egyelőre nagyon távoli elképzelés, különösen ha arra gondolunk, hogy a jelenlegi lakosságból is kb. 15 000 fő szanálandó területen lakik.

A kötet anyagát számos jól megválogatott kép, tervrajz és térkép egészíti ki. A szakmai szempontból is színvonalas tanulmányok közérthetően, érdekesen és tanulságosan számolnak be a várostervezés alapkérdéseiről. A szerkesztőknek és szerzőknek sikerült megvalósítani céljukat : e könyvvel valóban hozzájárultak a magyar városrendezés és építés tudatosabb és tájékozottabb közvéleményének kialakításához.

A. Gy.

STASZEWSKI, JÓZEF : Vertical distribution of World population. (A világ népességének vertikális megoszlása.) Warsaw 1957. State Scientific Publishing House. 115 p. 1 tabl. (Geographical Studies. 14.)

A népesség vertikális eloszlásáról a múlt század második felében számos tanulmány jelent meg ; vizsgálata századunk elején azonban a geográfia több más l'art pour l'art ágazatával együtt eltűnt. Önkéntelenül is felvetődik tehát bennünk a kérdés : jogos-e a téma előbányászása? Szűrhetők-e le tudományos eredmények a topometria és a népeloszlás összekapcsolódásából? Nem vezetnek-e ezek az eredmények a földrajzi determinizmus tévútjaira?

A módszertani bevezető arról tanúskodik, hogy ezek a problémák a szerzőben is felmerültek, s néhány mondatban szükségesnek látta leszögezni, hogy nem osztja a deterministák álláspontját. A válaszadást azonban munkája céljún kívül levőnek tekinti. Sajnálkozunk ezen a tanulmány elolvasása után,

mert számos olyan probléma vetődik fel benne, melynek megoldása előbbre vinné a tudományt.

Meg kell állapítanunk, ha nagy szigorúsággal akár csak módszer-felújításnak, akár adatközlésnek fogjuk fel, még így is hasznos Staszewski tanulmánya. Nem kétséges azonban, hogy ezeknél nagyobb tudományos értéke van.

Részletes táblákat közöl minden jelentősebb országról, néhol nem csak az összlakosságot vizsgálja, hanem kiemeli a városokat, a nagyobb településeket és néhány európai, ill. ázsiai hegységet (Alpok, Kárpátok stb.). Adatai — melyek általában 1946-ra vagy régebbre vonatkoznak — az egyes táblák összehasonlításánál nem mindig fedik egymást. Ebből megbecsülhetjük a hibaszázalékot : ±3%, ami az ilyen munkánál igen alacsony.

Magyarországról egy ismeretlen forrásból származó 1930-as összeállítása van. Ez mint azt az 1941-es saját összeállításunkkal összehasonlítva megállapítottuk — főleg a 100 m-n aluli területek javára torzít. A torzítás abból származhatik, hogy csak a közigazgatási egységeket vette figyelembe; s így pl. az akkori Szeged teljes lakossága a 87 m-es szinten szerepel.

A különböző forrásokból (ill részben saját számításaiból) származó országos adatokat részletes ellenőrzés után 1945-re számította át. Végeredményként úgy találta, hogy a Föld lakosságának 56,2%-a élt ebben az időben a 200 m-nél alacsonyabb tengerszint 27,8%-nyi területén. A többi adat (elől a lakosság, utána a terület %-aránya) : 200—500 m : 24,0 és 29,5 ; 500—1000 m : 11,6 és 21,2 ; 1000—1500 m : 4,4 és 9,7 ; 1500—2000 m : 2,3 és 5,6 ; 2000 m fölött pedig 1,5 ill. 6,2%.

A munka gerincét a 114 táblázat alkotja, melyet több-kevesebb szöveggel illusztrál a szerző. Keveseljük a 13 grafikont és teljesen hiányoljuk a térképillusztrációkat. A hasznos mű remélhetőleg további munkálatok kiindulópontja lesz.

V. A.

TAUBER, IRENE B. : The Population of Japan. (Japán népessége.) Princeton, New Jersey, 1958. 462 p.

A szerző a princeton-i népességi kutatóintézet ázsiai népességekkel foglalkozó kutatási témájának keretében foglalkozott Japán népességével, s jelenleg Japán népességének legkiválóbb szakértője. A könyv végigvezeti az olvasót az ország népességének az elmúlt 1200 év folyamán bekövetkezett változásán és — természetesen — részletesen foglalkozik Japán jelenkori népességi kérdéseivel. Japán vizsgálata e szempontból főleg azért jelentős, mert lényegében az egyetlen olyan ázsiai népesség, amely anélkül tért rá a kapitalista iparosodás korszakára, hogy azelőtt a gyarmati rendszerben élt volna, s így egy modern, — kapitalista rendben kifejlődő — magas technikai kultúrával rendelkező, sajátos ázsiai hagyományokkal bíró népesség struktúráját, mozgását figyelhetjük meg.

A széleskörű előtanulmányok és nagy mennyiségű eredeti forrásanyag felhasználásával készült könyv hét részre tagolódik. A rendkívül gazdag anyagból ismertetésünk keretében csupán egy-két fontosabb körülményre, jelenségre térünk ki.

A japán népességben, történelme folyamán, nem volt tapasztalható sem ethnikai, sem pedig kulturális dezintegráció. Bár a történelem előtti időkben különböző ethnikumú emberek csoportjai éltek a japáni szigeteken, 1868-ig, a restauráció évéig lényegében nem történt bevándorlás Japánba. A bevándorlás ez időpont után is igen csekély volt, 1920-ban még mindig csak 78 000 nem-japán eredetű személy élt az országban, és az európai, vagy amerikai eredetű bevándorlók száma a későbbi évtizedek folyamán sem volt jelentős. A japán népesség ethnikai egysége a nyelvi egységre is hatással volt és van ; néhány apróbb kiejtésbeli, vagy szóhasználatbeli eltéréstől eltekintve, az egész nép egységes nyelvet beszél.

Az évszázados — feudális színezetű társadalmi renden alapuló — társadalmi és kulturális változatlanságot, merevséget, az addig stabil kultúrformákat a kapitalista fejlődésnek a múlt század utolsó és a XX. század első évtizedeiben tapasztalható megindulása és az ennek hatására fokozódó urbanizáció

és iparosodás megbolygatta és mozgásba hozta. Az egyre nagyobb mértékű társadalmi differenciálódás az egyes népmozgalmi események alakulásában, a differenciális termékenység, halálozás stb. vizsgálata során is mind jobban kifejezést nyert. Sajátos kettősség alakult ki a japán társadalomban, amely az ősi paraszti, feudális hagyományokon, másrészt pedig az ezzel a kultúrával lényegében ellentétes, kapitalista, városi életformán alapul. A kétféle kultúrforma egyes elemei időnként összeolvadtak. A vasúti és az autóbuszközlekedés és utasforgalom intenzitása például Japánban egyike a legnagyobbaknak a világon, sokkal nagyobb, mint a legtöbb európai országban. A vasútat és az autóbuszt a parasztság is teljes mértékben igénybe veszi, a belső vándorlás, különösen pedig az ingavándormozgalom ezáltal óriási méreteket öltött.

A városiasodás folyamata egyébként tovább tart. Az 1950—55. években az évi átlagos népességszámnövekedés országos átlagban 1,4%, a városokban 5,0%, az egyéb ipari jellegű településeken 2,1%, míg a mezőgazdasági településeken csak 0,5%.

A születési arányszám alakulása rendkívül érdekes. 1949-ig kisebb-nagyobb hullámzásokkal, általában jóval 30‰ fölött mozgott (1949-ben 33‰ volt). A fokozódó születéskorlátozó propaganda és az abortuszok legálissá tétele hatására öt év alatt több mint 10‰-kel esett és 1955-ben már alig haladta meg a 19‰-et. A születésszám e nagyarányú esése következtében a japán népességben is megindult a lassú öregedési folyamat, a népesség korösszetétele mindamellett egyelőre még jóval fiatalabb az európai népességekénél. Az előrebecslések 1980-ban a fiatal korosztályok súlyának erőteljes csökkenését és az idősebbekének nagyobb mértékű növekedését várják. 1980-ra a népesség száma 105,6 millióra (közepes becslés) növekszik, 1990-re pedig valamivel meghaladja a 107 milliót. Ezután a népesség száma már csökken, de 2010-ig előreláthatólag nem esik 100 millió alá. Mindez természetesen csak akkor, ha a születési mozgalomban nagyobb növekedés a jövőben nem lesz.

A könyv részletesen foglalkozik a vándormozgalommal, a természetes népmozgalommal, a második világháború népességi hatásaival. A feldolgozott adatok forrásanyagként is jól használhatók.

V. Gy.

Fremdenverkehr in Österreich 1957/58. (Ausztria idegenforgalma 1957/58.) Bearbeitet im Österreichischen Statistischen Zentralamt. Wien 1959. 116 p.

Az 1957/58 idegenforgalmi évben (1957. november 1.—1958. október 31.) az idegenforgalom Ausztriában mind a személyek, mind az eltöltött éjszakák számát tekintve, jelentősen emelkedett. Az idegenforgalomban résztvevő személyek száma az előző évi 6,3 millió fővel szemben 6,7 millió, ebből a külföldiek száma 3,4 millióval szemben 3,8 millió. Az eltöltött éjszakák száma 32,2 millióról 36 millióra, ebből a külföldieké 18,7 millióról 21 millióra emelkedett. Ezenkívül nevelőintézetekben, ifjúsági táborokban, menedékházakban, sátortáborokban további 2,5 millió éjszakát töltöttek el.

Az emelkedés Tirolban volt a legmagasabb. A külföldiek részesedése az idegenforgalomban 56%-ról 58%-ra emelkedett. Különösen nőtt az NSZK-ból, az Egyesült Királyságból és az Amerikai Egyesült Államokból beutazó külföldiek száma. A növekvő ütemű idegenforgalom tükröződik az Osztrák Nemzeti Bank devizabevételeiben is. Az idegenforgalom címén befolyó tiszta devizabevétel 3457,3 millió schilling volt, ami 85%-kal meghaladja az 1958. évi külkereskedelmi veszteséget.

Az idegenforgalom egyötöde a téli évadra (1957. november 1.—1958. április 30.) esik. A téli vendégek 76%-a Tirolt, Vorarlberget és a fővárost látogatta meg. A külföldi vendégek 63%-a német, 8%-a angol, 5%-a holland volt. A nyári évadban (1958. május 1.—október 31.) — ellentétben a háború előtti helyzettel — a külföldi idegenforgalom aránya magasabb a belföldiénél, Ausztria idegenforgalma mindinkább külföldi jellegűvé válik. A legnagyobb számú vendéget Tirol, Karinthia és Salzburg tartományok vonzzák.

Az Osztrák Nemzeti Bank egy külföldi vendégre számított devizabevétele a nyári hónapokban alacsonyabb, mint a téli fejkvóta. Ennek oka, hogy a

téli sportokkal, hosszú estékkel kapcsolatban sok a külön kiadás, szórakozás, stb., a nyári hónapokban pedig az alacsonyabb jövedelmű tömegek is résztvesznek az idegenforgalomban.

Az idegenforgalom 65%-át szállodákban, penziókban, szanatóriumokban, üdülőkben, stb. 35%-át pedig magán-szálláshelyeken bonyolítják le. A szállodák, stb. kapacitáskihasználása a nyári félévben 34%, a téliben 13%. Július és augusztus hónapokban, a főszezonban ennél jóval magasabb. Ausztriában minden 100 lakosra a téli évadban 57 külföldi és 52 belföldi vendég, a nyári évadban 243 külföldi és 163 belföldi vendég jut.

Az utolsó 5 évben a külföldi idegenforgalom 100%-kal emelkedett nemcsak Bécsben és az egyes tartományok székvárosaiban, hanem az idegenforgalmi szempontból jelentős területek egész sorában. Az idegenforgalom széles bázison, valamennyi tartományban többé-kevésbé emelkedik, azonban a legnagyobb fejlődést Bécs érte el. Mindenhol a német vendégek aránya a legmagasabb. Bécset 1957/58-ban közel 332 000 német vendég kereste fel. Az amerikai állampolgárok Bécs idegenforgalmának több mint 18%-át, az angolok 7%-át, az olaszok 8%-át teszik ki.

A jelentést négy táblázat egészíti ki:

1. Az idegenforgalom 1957/58-ban a személyek száma és az eltöltött éjszakák szerint, a külföldiek állampolgárságának feltüntetésével.
2. Ugyanez a nyári évadban.
3. Ugyanez a téli évadban, 1700 helységben.
4. A külföldi idegenforgalom 1957/58-ban területi részletezésben.

F. I.-né

*

KUČERA J.: Společenský význam vrozených vývojových vad. (A veleszületett fejlődési rendellenességek társadalmi jelentősége.) *Demografie*, Praha, 1960. év. 3. sz. 218—225. p.

A veleszületett fejlődési rendellenességek kérdése a csecsemőhalandóság csökkentési lehetőségeinek kutatása során mindinkább előtérbe kerül. Szerző bevezetésül röviden ismerteti a veleszületett fejlődési rendellenességek fogalmát, csoportosító ismérveit. Az utóbbi évek csehszlovák adatai alapján kimutatja egyre növekvő haláloki jelentőségüket a csecsemőhalandóság terén. A csecsemőhalálozási okok között Csehszlovákiában jelenleg a 3. helyen állnak és belátható időn belül a 2. helyet foglalják majd el. 1953-ban a csecsemőhalálozásoknak 9,6%-át, 1959-ben pedig már 16,0%-át okozták. Az utóbbi években a társadalom komoly problémájává kezdenek válni, mivel jelentőségük túlnő a csecsemőkoron, de az egészségügy keretein is.

Szerző továbbiakban részletesen tárgyalja a veleszületett fejlődési rendellenességek társadalmi jelentőségét, megvilágítja, hogy a kérdés tanulmányozása társadalmilag miért oly égető és vázolja a prevenció eddigi munkáját, valamint a további teendőket. A veleszületett fejlődési rendellenességeket, ha sikerül is prenatálisan diagnosztizálni, nem tudják még gyógyítani. Ennek az elégtelen állapotnak a javítása számos tervezési, pénzügyi, szervezési intézkedést feltételez. Az életben maradt fogyatékosoknak fokozott egészségügyi gondozásra van szükségük. Prágában a megfigyelt időszak alatt született 11 521 gyermek közül 187 születésénél fogva fogyatékos volt. Gondozásuk 2683 kórházi ápolási napot vett igénybe. Leszámítva az időközben meghaltakat, egy ilyen gyermekre egy év alatt 14 kórházi gondozási nap jutott. A legnagyobb terhet az oligofrén szülöttek képviselik. Az elhelyezésükre szolgáló jelenlegi 2800 intézeti férőhely háromszorosára lenne szükség.

A problémák legsúlyosabbika viszont a genetikai kérdés. A veleszületett fejlődési rendellenességek etiológiájában az öröklődés részesedése számottevő. A sebészeti kozmetika a veleszületett fejlődési rendellenességet elkendőzi és ezzel elősegíti az ilyen személyek házasságkötését, ami által a fogyatékosságok egészséges generációkba is beszüremlenek. Etikailag pedig bomlasztó hatással lehetnek a családra: az érintettekre a szociális és gazdasági hátrányokon kívül a lelki szenvedés súlya nehezedik.

Csehszlovákiában a fejlődési rendellenességgel világra jövők folyamatos számbavételét az egyes körzetekben 1958. év óta folyó adatfelvételek tapasztalatai alapján 1961. január 1.-vel kiterjesztik az egész országra. A végrehajtás az újszülött-osztályok feladata, az irányítás és az eredmények összesítése a nagyobb egészségügyi intézmények gondja lesz, a felügyeletet az ezzel a kérdéskomplexummal foglalkozó kutatóintézet látja majd el. Ez idő szerint még nincs döntés, hogy az összes vagy csak egyes veleszületett fejlődési rendellenességek kerülnek-e megfigyelésre. A csecsemőkoron túli megfigyelésben az oktatási szervek részvétele is biztosítva van.

Szerző az intézeti gondozáson kívül a gyermekgyógyászati tanácsadások mellett a születésüknél fogva fogyatékosok számára külön tanácsadások bevezetésére tesz javaslatot. Mint általános prevenciót hangsúlyozza a prenatális tanácsadások fontosságát és felveti a házasság előtti orvosi vizsgálat gondolatát.

B. I.

LEDERMANN, S.: Les dimensions de la mortalité (A halandóság dimenziói) *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, T. XXXVII. 2.-e livraison, (1960) Bruxelles. pp. 417—427.

Valamely népesség halandósági színvonalának jellemzésére egyetlen index gyanánt általában használatos a globális halandósági arányszám vagy a születéskor várható átlagos élettartam. Azonban az ezen indexek által nyújtott tájékoztatás általános jellegű, és nem ad felvilágosítást a korspecifikus halálozási arányszámokra nézve. Erre egyébként semmiféle egyetlen index sem ad lehetőséget. Az egyes korcsoportok halandósága ui. egyrészt a népesség általános életkörülményeinek befolyása alatt áll, másrészt kifejezésre jutnak benne a különböző korosztályokra sajátos hatást gyakorló egyéb tényezők is, amelyek az előbbi körülményektől függetlenek. Mindazonáltal kétségtelen, hogy az egyes korcsoportok halálozási arányszámai nem függetlenek egymástól, és így nincs szükség arra, hogy 90—100 korévenkénti arányszámot ismerjünk a halandósági görbe megszerkesztése céljából.

Ezért felmerül a kérdés, hogy összesen hány indexre van szükség a mortalitási függvény teljes mértékű meghatározásához, vagyis más szóval, mik a halandóság dimenziói. Erre a kérdésre a faktoriális elemzésnek a pszichotechnikában kidolgozott módszerei segítségével válaszolhatunk. Egy ilyen célú vizsgálat keretében a szerző az ENSZ demográfiai osztálya által közzétett 158 halandósági tábla adatait használta fel az 1900—50 időszakra vonatkozóan. A halandósági adatok a két nem és 18 korcsoport szerint vannak részletezve, ezekhez járul a születéskor várható átlagos élettartam mindegyik nem esetében, összesen tehát 38 változó. E változókat páronként véve összesen 741 korrelációs együtthatóból álló matrix adódik, amelynek vizsgálata még folyamatban van. E vizsgálatok irányítása és a leglényegesebb sajátosságok előzetes megállapítása céljából a szerző egy redukált matrix elemzését ismerteti. Ennek keretében szereplő változók: a 0—1, 10—14, 50—54 és 70—74 évi korcsoportok halálozási arányszámai és a születéskor várható átlagos élettartam a két nemre külön-külön meghatározva.

Ha első közelítésben az átlagos élettartamtól eltekintünk és a két nemre az egyes korcsoportokban egy-egy átlagos halálozási arányszámot veszünk figyelembe, úgy ezek 3 egymástól független tényező lineáris függvényei gyanánt fejezhetők ki. E tényezők közül az egyik a mortalitási arányszámok összes szórásnégyzetének 75%-át határozza meg; e tényező az általános egészségügyi viszonyok kihatását fejezi ki. Egy másik tényező a totális diszperzió 15%-át, illetőleg a felnőttek mortalitásából származó szórásnégyzetek 25%-át determinálja; e tényező csak a 40 évnél idősebbek halandóságában érvényesül. Végül egy harmadik tényezőre vezethető vissza a mortalitás összes diszperziójának 6%-a, illetőleg a csecsemőmortalitás esetében 20% és a 70 évesnél idősebbeknél 4%. E tényező egyrészt a szélső korcsoportok halandósági adatfelvételében érvényesülő minőségi különbséget, másrészt e korcsoportoknak a mortalitás szempontjából való nagyobb érzékenységét fejezi ki.

Az említett tényezők ugyanazon országra nézve a halandósági viszonyok módosulásával az évek folyamán változnak, továbbá országonként különbözők. Így bár Franciaországban az 1908—13 időszakban az átlagos élettartam ugyanakkora, mint Olaszországban az 1921—22. években, a francia halandóság második, a 40 év feletti mortalitást determináló tényezője kedvezőtlenebb, viszont a csecsemőhalandóságot befolyásoló tényező alakulása kedvezőbb volt mint Olaszországban. A faktorális elemzés nagy előnye, hogy a halandósági viszonyokat 2—3 tényező segítségével kimerítően jellemzi, és a különböző országok mortalitásának tárgyilagos összehasonlítására bázisul szolgálhat.

Th. E.

DURAND, JOHN D.: The Population Statistics of China A. D. 2—1953. (Kína népesedése 2 és 1953 között.) *Population Studies* XIII. kötet, 3. szám (1960 március) 209—256. oldal.

Eurázia szárazföldjén három nagy művelődés fejlődött ki és él egymástól többé-kevésbé függetlenül: India, Kína és Európa. Ma mindhármuk népességszáma megközelítőleg azonos nagyságrendben mozog. Közülük Kína nemcsak azért vonja magára a népességtudomány figyelmét, mert a föld legnépesebb állama, hanem azért is, mert egyedül a kínai birodalom népesedését vizsgálhatjuk húsz évszázadon keresztül a hivatalos népszámlálások tükrében, amit nyilván annak köszönhet, hogy a három művelődés-világ közül egyedül válhatott gyakorlatilag egész története folyamán egyetlen és egységes állammá.

John Durand, aki az Egyesült Nemzetek Szociális Ügyek Hivatala népesedési osztályának helyettes igazgatója, tanulmányában Kína népesedését vizsgáló, európai nyelveken megjelent részletkutatások eredményeit[1] foglalja össze és bírálja. Célja pedig a helyesbített népességszámok sorának fölállítása.

A szerző *kritikája* igen ügyesen használja ki a források adta mostoha lehetőségeket, és egy-egy korszak elemzésénél négy eljárása közül más-más domborodik ki. A Hang és Cseng dinasztia adatait elsősorban a szaporodás arányszáma alapján ítéli meg. A Szung-korban a háztartások lélekszámát veszi segítségül. A mongolok uralmának népességszámainál a földrajzi felosztás fényében jelentkező hiányokra mutat rá. A Mingek statisztikájánál pedig a szövegromlást és a szövegértelmezés belső nehézségeit emeli ki.

Az értekezés bemutatja az egykorú *kínai statisztika módszereit* is, melyeket illetően eleinte csak következtetésekre vagyunk utalva. Mégis valószínűnek látszik, hogy a kimutatások a Ming uralkodóházig nem korlátozódtak kizárólag az adófizetőkre. Sőt kezdetben még a Mingek által bevezetett csia-li rendszer, amely 110 háztartásból álló egységeken épült fel, sem szűkítette célját kifejezetten az adózás szempontjaira. A XV. és XVI. század folyamán azonban az adóterhek könnyítésére és kijátszására végzett mesterkedések nyomán az adatok demográfiai jelentése fiktívvé válik, és adóstatisztikává szürkül. A Csing császári család első korszakának feljegyzései azután kizárólag a tingek számát közlik. A tingek fogalma rendkívül hasonló a magyar portaszámokéhoz, és mint azok is, eszmei adózási egységeket képvisel.

Az adó- és a népesség-statisztika elválása 1712-ben Csing-Sen-csu császár rendeletével indul meg, aki fölismerte: „Nem vagyok érdekelt az adózás fokozásában, de nagyon vágyom megismerni a népesség nagyságát." Ez a törekvés vezetett, mindazonáltal csak 1740-ben, a pao-csia rendszer fölállításához, amely 1000 háztartáson alapuló egységekből szerveződött.

Mind a pao-csia, mind pedig a föntebb már említett csia-li rendszer a népességnek olyan jellegű továbbvezetése volt, amilyent II. József rendeletére Magyarországon is teljesítettek 1785 és 1787 között, és idővel olyan népesség-becsléssé fajult, amilyent vármegyéink készítettek a XIX. század elején.

Aminthogy a kínai statisztika régiségét a központi hatalom kifejlődésének köszönhette, a kormányzat erejének gyengülése az adatok megbízhatóságának romlásával is járt. Ilyenkor a számok leesnek, és a visszaesések mér-

[1] Így főként Balázs, Bielenstein, Csen-Csang-heng, Eichhorn, Fitzgerald, Ho Ping-ti, Van der Sprenkel és Zaharov munkáit.

téke általában nem a népesség pusztulását, hanem a hatalom hanyatlását mutatja.

A háztartások lélekszáma a birodalmi átlagban 4,5—7,1 között ingadozott. Kivételt csak a Szung-korszak alkotott, amikor 1,4—2,6 személyt mutattak ki háztartásonként. Valószínűleg csak férfiakat, azokat sem teljesen. A családközösségek tényleges lélekszáma azonban megállapítható a Csin-dinasztia statisztikájából, akik a mongolok előtt egy évszázaddal elfoglalták a Sárga folyó medencéjét, és így egy időben uralkodtak a Szungokkal. Az ő kimutatásaikban egy-egy „ajtónyílás" mögött 6,4—6,7 „száj" élt, és ennek alapján a Szungok háztartásainak számát hattal szorozva állapította meg Durand uralmuk alatt a birodalom népességszámát. Egyébként a lélekszámoknak a szerző által végrehajtott helyesbítése a mandzsu császárok idejétől eltekintve általában abban áll, hogy ott, ahol az egy kapura jutók nem érik el a féltucatot, ugyanúgy hatos szorzószámot alkalmaz, mint a Szungoknál, mert szerinte a kisebb háztartáslétszámok hiányos számbavétel jelei. Különben *Acsády Ignác* az 1715—20. évi összeírás földolgozásánál ugyanezt a hatos szorzószámot használta.

A helyesbített és megbízhatónak ítélt adatok alapján 2 és 1953 között eltelt 1951 évből 800 év *népességszámának* alakulását tudja a közlemény kirajzolni. Ebből előbb két százötven-százötven éves időszak némileg eltorzult cosinus vonalat mutat, majd egy 200 éves és egy 300 éves S alakú irányvonalú (logisztikus görbére emlékeztető) emelkedés emeli meg a népességet. A népesedés menetét az alábbi számok jellemzik :

A tulajdonképpeni Kína népessége Durand szerint

(Uralkodóház; évszám)		Lélekszám (milliókban)	(Uralkodóház; évszám)		Lélekszám (milliókban)
HAN	2	71	SZUNG	1014	60
	88	43		1123	123
	156	62	SZUNG-CSIN	1193—95	123
SZUI	606	54	MING	1381	60
TANG	705	37	CSING	1651	125[2]
	755	52		1751	207
				1851	417
				1953	518

Az egyes *tartományok* szerinti részletezés azt mutatja, hogy a Han dinasztia korában a Sárga folyó vidékén volt a lakosság súlypontja. A már ekkor meginduló délre-vándorlás azonban a Tangok alatt fokozódik. A nyugati és északi országrészekből a tengerpart felé áramlik a lakosság, amit a tibeti és hun betöréseknek tulajdonítanak. És bár a Tangok alatt még északon marad a lakosság súlya, a Szungok uralmának végére már a Jang-ce-kiang völgyében lakik a népesség túlnyomó része. Durand szerint Kína történetének vizsgált korszakában számottevő bevándorlás nem fordult elő.

Sajnos az értekezés csak szórványosan közli a *szaporodás arányszámait*, és így azokat az olvasónak magának kell kiszámítania. Kína népessége tizenkilenc és fél század alatt 7,3-szorosára nőtt, ami egyenes vonalú fejlődés esetén évi $1^0/_{00}$-es növekedésnek felelne meg. A fejlődés azonban korántsem volt egyenes vonalú. A Han-ház keleti és nyugati ágának uralkodása közötti zűrzavarban évi 5,8, a Szuik bukása után és a mongol uralom alatt $3{,}8^0/_{00}$-es fogyás mutatkozik. Az első két nagyobb fogyást kiegyenlítő szaporodás üteme évi $12^0/_{00}$-ben állapítható meg. A Szungok alatti fellendülés (XI. század) volt a legnagyobb fokú : $11^0/_{00}$-et $20^0/_{00}$, majd $13^0/_{00}$ követ, amiben a buddhista földreformoknak is része lehetett, bár a cikk ezt nem említi. A mandzsú császárok alatti második nagy föllendülést (XVIII. század) kipontozó és a szerző által helyesnek ítélt népességszámok között általában 8—9

[2] Grafikus becslés

‰-es évi gyarapodás van, bár az eredeti „helyesbítetlen" adatok 1741—1780 között 15‰-es nagyságot mutatnak. A tanulmány tehát gyakorlatilag elfogadja Csen Csang-hengnek — Durand által egyébként megcáfolt — véleményét, aki, mint több magyar kutató is, legfeljebb 1%-os évi szaporodást tartott plausibilisnek a XVIII. században. A szaporodás mértékének vizsgálatánál így a közleményben bizonyos következetlenség tapasztalható. Az elhihetőség döntő ismérvének jelöli meg ugyanis, hogy a népesség növekedése adott történeti körülmények között nem lépheti túl az évi 15‰-et, mégis elvet ennek megfelelő forrásokat, máskor meg fokozottabb gyarapodást mutató lélekszámokat is elismer.

Hiányolhatjuk továbbá, hogy a helyesbített sorozat mellett a táblázat nem tünteti fel az eredeti források adatait, mert az összehasonlításhoz a tanulmány forgatójának sokat kell keresgélnie, sőt a szükséges területi kiigazításokat legtöbbször nem is tudja elvégezni. Ugyanitt megjelölhetné a szoros értelemben vett Kínán belül annak a területnek a népességét is, amelyet nem érintett egyes határszéli tartományok elszakadása, és ezáltal a fejlődés menetét pontosabban mérlegelhetnénk.

Az 1381. évi lélekszámot Ho Ping-ti bírálata nyomán a helyreigazítottak sorából esetleg el lehetett volna hagyni. Nem tudjuk ezenkívül, hogy az 1193—95. évi összegben nem szerepelnek-e Kínán kívüli területek is.

Végül jóllehet a háztartások nagyságát illetően a szerző érvelése igen meggyőző, mégsem tartjuk kizártnak, hogy a közös kenyéren élő személyek száma az évszázadok folyamán időnként némileg csökkenhetett is.

Mindezen fönntartások ellenére John D. Durand tanulmányát rendkívül értékes és érdekes munkának kell tekintenünk, amely „megmutatja Kína népesedése hosszútávú irányvonalának általános alakját a századok folyamán". Márpedig a kínai birodalom népességének változása „több figyelmet érdemel, mint eddig kapott, minthogy az egyetlen olyan ország, melynek népességstatisztikai sorait egy-két évszázadnál mélyebbre lehet visszavezetni a múltba".

Rámutathattunk, hogy Kína népmozgalmának történeti vizsgálata közben nem egy hasonló vagy azonos jellegű probléma merül fel, mint hazánkban. Ezért ezeknek és esetleges megoldásuknak figyelembevételét aligha hanyagolhatjuk el.

Cs. J.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest, II. Keleti Károly u. 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
60.4572 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központ Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft.
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

1961. IV. ÉVF. 2

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

4. ÉVF. 2. SZÁM

BUDAPEST
1961

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Упвавления

Адрес редакции : Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу : «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

•

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office : Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, POB 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year : US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Tamásy József: Magyarország népességének család-összetétele ... 135
Dr. Marton Zoltán: A halálokok szerkezeti összetétele, a vezető halálokok ... 171
Dr. Vukovich György: Az alkoholizmus egyes demográfiai és szociális jellemzői ... 211

KÖZLEMÉNYEK

Dr. Heinz Ervin: Néhány adat a budapesti ügyvédekről ... 245
Obláth Richárd: Goldziher Károly munkásságának demográfiai vonatkozásai ... 253

FIGYELŐ

Demográfiai TMB szakbizottság kijelölése ... 256
Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései:
A magyarországi születésszám jövőbeni befolyásolásának kérdéseiről 256
A népesség reprodukciójáról ... 258
A népességszám előrebecslésével kapcsolatos munkálatok a Szovjetunióban ... 258
Az 1960. évi magyar népmozgalom fontosabb adatai ... 259

IRODALOM

KÖNYVEK

Lengyelország nyugati és északi területe. Demográfiai problémák. Poznan—Warszawa 1960. *(K. K.)* ... 269

FOLYÓIRATOK

Pavlik, Z.: A világon lebonyolított népszámlálásokról. *Statisticky Obzor*, 1960. 12. sz. *(V. E.)* ... 270
Aszódi L. dr.—Gyöngyösi A. dr.: Terhesek szervezett RH szűrésével és immunhematológiai ellenőrzésével szerzett tapasztalatok. Magyar Nőorvosok Lapja, 1961. 1. sz. (M. K.) ... 272

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Йожеф Тамаши : Семейный состав населения Венгрии 135

Д-р. Золтан Мартон : Структура причин смерти. Основных динамика причин смерти 171

Д-р. Дьердь Вукович : Некоторые демографические и социальные аспекты алкоголизма 211

СООБЩЕНИЯ

Д-р. Эрвин Гейнц : Будапештские адвокаты..... 245

Проф. Рихард Облат : Демографические аспекты трудов Кароя Голдциера 253

ОБОЗРЕНИЕ

Определение Демографической експертной комиссии внутри научной квалификационной комиссии 256

Дискуссии Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук

О вопросах воздействия в будущем на динамику число рождений в Венгрии 256

О репродукции народонаселения 258

Работы всязанные с проекцией численности населения СССР 258

Важнейшие данные естественного движения венгерского населения в 1960 г. 259

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 269

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНЫЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. József Tamásy: Family Pattern of Hungary's Population 135

Dr. Zoltán Marton: Structural Composition of Causes of Death, Trend of Leading Causes of Death 171

Dr. György Vukovich: Some Demographic and Social Issues of Alcoholism 211

ARTICLES

Dr. Ervin Heinz: Lawyers in Budapest 245

Richárd Obláth: Demographic Issues of Károly Goldziher's Activity 253

CHRONICLE

Appointment of Special Demographic Committee of the Board for Scientific Qualification 256

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences:

On Influencing the Hungarian Birth Rate in the Future 256

On the Reproduction of the Population 258

Operations Connected with Future Population Estimates in the Soviet Union 258

Main Features of Hungarian Vital Statistics in 1960 259

REVIEWS 269

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK CSALÁD-ÖSSZETÉTELE*

AZ 1960. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1%-OS KÉPVISELETI FELDOLGOZÁSA ALAPJÁN**

DR. TAMÁSY JÓZSEF

Az 1960. évi népszámlálás anyagából kiválasztott 1 %-os képviseleti minta a népesség demográfiai és foglalkozási ismérvein kívül felölelte a családokra vonatkozó legfontosabb adatokat is. Az adatok — bár csak előzetesek — módot adnak a népesség család-összetételének felvázolására és főbb vonalaiban az 1949 óta bekövetkezett változások ismertetésére. A család-adatoknak különös jelentőséget biztosít az a körülmény, hogy míg a népesség demográfiai és foglalkozási összetételében bekövetkező változásokat — ha csak a leglényegesebbeket is — nyomon lehet követni a folyamatos statisztikákból, addig a családokról az 1949. évi népszámlálás családfeldolgozásának eredményein kívül az elmúlt 10 év alatt semmilyen más adat nem állt rendelkezésre.

Az 1960. évi népszámlálás végleges, teljeskörű család-feldolgozása a családok demográfiai, társadalmi-gazdasági, kulturális viszonyainak az 1949. évinél lényegesen sokoldalúbb bemutatását, számos teljesen új összefüggés feltárását teszi lehetővé. Az 1 %-os képviseleti mintának a következőkben ismertetendő eredményei is csaknem hiánytalanul választ adnak mindazokra a kérdésekre, amelyekre az 1949. évi feldolgozás adott. Néhány

* A „család" fogalma — a szó köznapi értelmében — látszólag nem igényel különösebb magyarázatot, mégis a család-statisztikai felvételek során a „család" meghatározása, ill. elhatárolása számos problémát vet fel. Bár az ide vonatkozó kérdésekkel a Demográfia 1960. évi 2. számában részletesen foglalkoztunk, itt is szükségesnek látszik néhány legfontosabb fogalom ismertetése.

Az 1960. évi népszámlálás felvételi egysége a „háztartás" volt. Egy összeíróíven vették fel tehát mindazokat, akik közös háztartásban élőknek vallották magukat. A közös háztartás ismérve az együttlakás, bizonyos rendszeres közös étkezés és a létfenntartási költségek közös viselése volt. (Ugyancsak a háztartás képezte az 1 %-os képviseleti minta kiválasztási egységét is.) A háztartás állhatott egy vagy több családból. Ennek megfelelően a közös háztartásban élő személyek adatait családonként, a családon ill. családokon belül pedig a családfőhöz viszonyított családi állás megjelölésével, a szokásos sorrendben (családfő, feleség, gyermek, rokon) kellett az összeíróívre bejegyezni.

A „család" a házastársi, továbbá vérségi felmenő, lemenő és oldalági, rokonsági, valamint örökbefogadási kapcsolatban álló és ténylegesen együttlakó személyek közül az ún. „családmag" (házaspár gyermek nélkül vagy gyermekkel és egy szülő — apa vagy anya — gyermekkel) tagjainak és a családmaghoz tartozó, de külön családmagot nem alkotó rokonoknak a közössége. A háztartás tehát annyi családból áll, ahány családmag határolható el. (Egy családból áll a háztartás, ha pl. házaspár együtt él bármelyik házasfél egyik szülőjével ; ha mindkét szülőjével együtt élnek, ez már külön családmag, tehát a háztartás két családból áll.)

** A mintavételi eljárás módszerére, a feldolgozás alapelveire és az adatok hibahatáraira vonatkozó legfontosabb ismereteket lásd az 1960. évi népszámlálás eredményeit tartalmazó kiadvány-sorozat 2. kötetében *(2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján.* Budapest, 1960. 158. p.)

1. A családok és családtöredékek terület szerint, 1960

Семьи и неполные семьи по территориальному разрезу в 1960 г. — Families and Broken Families by Administrative Divisions, 1960

Terület (1)	Családok (2)	Rész-családok (3)	Egyedül-állók (4)	Családok és család-töredékek összesen (5)	Ebből családok %-ban (6)	Családokban és család-töredékekben élők száma (7)	Ebből családok-ban élők* (8)	Egy csa-ládra jutó családta-gok száma* (9)
		szám a						
Budapest főváros	518 500	12 700	155 900	687 100	75,5	1 749 000	1 593 100	3,0
Debrecen mjv.	35 900	1 000	6 100	43 000	83,5	123 900	117 800	3,2
Miskolc mjv.	38 200	700	9 500	48 400	78,9	137 700	128 200	3,3
Pécs mjv.	32 600	500	7 100	40 200	81,1	110 300	103 200	3,1
Szeged mjv.	27 000	1 200	7 300	35 500	76,1	93 700	86 400	3,1
Baranya megye	80 100	800	8 000	88 900	90,1	274 900	266 900	3,3
Bács-Kiskun megye	166 800	1 300	28 200	196 300	85,0	565 100	536 900	3,2
Békés megye	132 800	2 400	22 200	157 400	84,4	446 700	424 500	3,1
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	159 000	1 300	15 700	176 000	90,3	566 700	551 000	3,4
Csongrád megye	97 000	1 400	16 000	114 400	84,8	321 800	305 800	3,1
Fejér megye	95 600	1 400	12 700	109 700	87,1	348 500	335 800	3,5
Győr-Sopron megye	105 600	1 800	13 400	120 800	87,4	376 900	363 500	3,4
Hajdú-Bihar megye	104 100	1 000	13 400	118 500	87,8	377 500	364 100	3,5
Heves megye	98 100	1 200	14 500	113 800	86,2	324 200	309 700	3,1
Komárom megye	75 800	100	8 300	84 200	90,0	261 600	253 300	3,3
Nógrád megye	66 500	300	8 300	75 100	88,5	224 300	216 000	3,2
Pest megye	221 400	2 300	29 100	252 800	87,6	760 100	731 000	3,3
Somogy megye	106 500	1 300	12 400	120 200	88,6	354 500	342 100	3,2
Szabolcs-Szatmár megye	149 800	300	15 800	165 900	90,3	556 900	541 100	3,6
Szolnok megye	128 300	2 300	20 500	151 100	84,9	441 500	421 000	3,2
Tolna megye	75 800	1 200	9 900	86 900	87,2	257 300	247 400	3,2
Vas megye	75 900	1 500	9 700	87 100	87,1	272 900	263 200	3,4
Veszprém megye	102 800	1 200	15 700	119 700	85,9	377 000	361 300	3,5
Zala megye	76 500	700	7 900	85 100	89,9	260 200	252 300	3,3
1. *Összesen*	*2 770 600*	*39 900*	*467 600*	*3 278 100*	*84,5*	*9 583 200*	*9 115 600*	*3,2*
2. Ebből:								
3. Budapest	518 500	12 700	155 900	687 100	75,5	1 749 000	1 593 100	3,0
4. Megyei és járási jogú városok	585 500	11 000	109 200	705 700	83,0	2 040 900	1 931 700	3,2
5. Községek	1 666 600	16 200	202 500	1 885 300	88,4	5 793 300	5 590 800	3,3

* Részcsaládokban élőkkel együtt.

szempontból azonban már ezek az előzetes adatok is az 1949. évi eredményeken túlmenő részletesebb tájékozódásra is módot adnak ; így többek között a családtípus és a családnagyság, a családnagyság és a keresők számának, az összes gyermekek és a 15 évesnél fiatalabb gyermekek számának, a családfő és a többi kereső családtag társadalmi-gazdasági csoportjának az egybevetésével. A magyar népszámlálások során elsőízben az 1960. évi felvételből készül háztartás-feldolgozás. Ebben a vonatkozásban is a képviseleti minta — bár inkább csak néhány tájékoztató jellegű adatra szorítkozva — eddig még teljesen ismeretlen területet tesz hozzáférhetővé.

CSALÁDOK ÉS CSALÁDTÖREDÉKEK

Az ország 9 976 530 lakosából 9 583 200 fő — az összlakosság 96 %-a — 1960. január 1-én 3 278 100 családban és családtöredékben élt. Az ún. „család-népesség"[1] megoszlása a családok és családtöredékek (részcsaládok[2] és egyedülállók[3]) között a következő :

	Családok és családtöredékek		Családokban és családtöredékekben élők	
	száma	%	száma	%
Családok	2 770 600	84,5	9 029 500	94,2
Részcsaládok	39 900	1,2	86 100	0,9
Egyedülállók	467 600	14,3	467 600	4,9
Összesen...	*3 278 100*	*100,0*	*9 583 200*	*100,0*
Ebből a családtöredékek együtt .	507 500	15,5	553 700	5,8

1949-hez képest a családok száma 16,2 %-kal, a családtöredékeké 11,6 %-kal nőtt ; a családokban és a családtöredékekben élőknél az emelkedés lényegesen kisebb, 5,9 %, ill. 7,4 %.

[1] A népszámlálás személyi adatai az ún. „jelenlevő" népességre vonatkoznak. A „család-népesség" ettől annyiban tér el, hogy nem tartalmazza az intézeti háztartások tagjait. Ezenkívül a „család-népesség" nem a családoknál az összeírás időpontjában ténylegesen jelenlevőket, hanem a családok „állandó" népességét foglalja magában. Ebből a szempontból családtagnak az minősült, aki a családhoz tartozó személyek közül az összeírás időpontjában családi lakóhelyén állandóan jelenlevő volt vagy csak ideiglenesen (egy hónapnál rövidebb ideje) volt távol. A családban élők száma nem tartalmazza tehát a családnál ideiglenesen (egy hónapnál rövidebb ideje) tartózkodókat, valamint az egy hónapnál hosszabb ideje távollevőket, az utóbbiak közül azokat sem, akik munkavégzés, tanulás stb. miatt más városban vagy községben tartózkodnak állandó jelleggel, bár családjukhoz rendszeresen visszatérnek. Ezek az ún. „huzamosan távollevők" még akkor sem számíthattak a családhoz, ha az összeírás időpontjában családi lakóhelyükön tartózkodtak (mert ott csak mint ideiglenesen jelenlevőket írhatták őket össze).

[2] Részcsaládok az olyan együttélő rokon személyek, akik között nincs sem házastársi (élettársi) sem vérszerinti vagy örökbefogadási felmenő- lemenő kapcsolat, tehát nem alkotnak családmagot (pl. együttélő testvérek, sógorsági kapcsolatban levők, anyós- meny stb.).

[3] Az egyedülállók közé tartoznak a teljesen külön élő egyedülállók, a közös háztartásban együttélő nem rokon egyedülállók (pl. két barát) és a családdal együttélő „idegen" személyek, akik a családdal valamilyen szolgáltatási viszonyban vannak (pl. háztartási alkalmazott, földjükért, házukért eltartott személyek stb.). Az ilyen „idegen" személyek a családtagok számában nem szerepelnek (a háztartás tagjai közé azonban beszámítanak).

Перевод текста таблицы 1. — Translation of the text of Table 1 :

Горизонтальная графа : (1) Территориальный разрез ; численность (2) семей, (3) частичных семей, (4) одиночек ; (5) семьи и неполные семьи всего ; в том числе (6) семьи (%) ; (7) численность лиц живущих в семьях и неполных семьях ; в том числе (8) живущие в семьях ; (9) численность членов семьи проходящихся на одну семью.

Вертикальная графа : 1. Итого ; 2. в том числе ; 3. Будапешт ; 4. города имеющие комитатские и районные права ; 5. деревни и села.

Heading : (1) Administrative division ; number of (2) families, (3) part families, (4) single persons ; (5) total of families and broken families ; of which (6) families (per cent) ; (7) persons living in families and broken families ; of which (8) persons living in families ; (9) number of members per family.

Lateral text : 1. Total ; 2. of which ; 3. Budapest ; 4. towns of county and district rank ; 5. villages.

A családoknak a városok és a községek közötti megoszlása csaknem teljesen azonos a népességével. A családok 40 %-a él a városokban (Budapesten 19 %-a) és 60 %-a a községekben. A családtöredékeknél közel fordított ez az arány : a részcsaládok 59 %-a, az egyedülállók 57 %-a él a városokban (Budapesten 32, ill. 33 %-a).

Ha a családok és családtöredékek együttes számához viszonyítva vizsgáljuk a családok arányát, éles határ mutatkozik a városok és a községek között. A családok aránya Budapesten a legalacsonyabb (75,5 %), de a többi város átlaga is alacsonyabb mint bármelyik megye adata. A családok viszonylagos száma Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár, megyében a legnagyobb (90,3 %). Ezen kívül még három megyében (Baranya, Komárom és Zala) találunk megközelítően magas arányt.

A részcsaládok — bár csekély számuknál fogva arányuk is jelentéktelen — a városokban sokkal gyakoribbak, mint a községekben.

Az egyedülállók aránya ugyancsak a városokban a legnagyobb, Budapesten meghaladja az összes családok és családtöredékek egyötödét ; a községekben átlagosan közel 11 % az arányuk. Feltűnő, hogy a megyék közül mezőgazdasági jellegű megyékben, így Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyében van viszonylag sok egyedülálló (mintegy 14 %)[4].

A CSALÁDOK TÍPUSAI

A családok — aszerint, hogy a családmag házaspárból, vagy gyermekével (gyermekeivel) együttélő egyedülálló (özvegy, elvált, különélő) szülőből áll, továbbá aszerint, hogy él-e a családdal együtt rokon vagy nem — négy alaptípusra bonthatók.[5]

A házaspárból álló családok[6] száma 1960-ban 15,3 %-kal, az egy szülő és gyermekből álló családok száma 21,9 %-kal volt több, mint 1949-ben. A rokonnal élő családok[7] közül a rokonnal együttélő házaspárok száma 8,5 %-kal csökkent, az olyan családok száma amelyekben egy szülő és gyermek él rokonnal, kétharmadával emelkedett. A családokban élőknél a változás aránya azonos, csak az emelkedés csekélyebb, a csökkenés nagyobb mérvű.

A családok típusok szerinti összetételében figyelemreméltóbb változás nem történt. 1960-ban a családok 86,5 %-a házaspárból álló család volt ; arányuk az 1949. évihez képest egy árnyalattal csökkent. A családokban élőknek közel 89 %-a — ugyanannyi, mint 1949-ben — tartozik a ,,házaspár-családok'' családtagjai közé. A rokonnal élő családok aránya kismértékben csökkent. 100 család közül 1949-ben közel 16, 1960-ban 13 családban volt a családtagok között rokon is.

[4] Ennek feltehetően oka, hogy az összeírás során a gazdasággal rendelkező családokban, a családdal házastárs nélkül együttélő (özvegy, elvált) felmenő rokon azért, hogy földjét ne kelljen a család földjével összevontan kimutatni, külön háztartásban élőnek vallotta magát.

[5] Bizonyos vonatkozásban külön-külön alap-típusnak tekinthető a gyermek nélküli és a gyermekes házaspár is. A családoknak a gyermekek száma szerinti összetételéről a továbbiakban részletesen szó lesz.

[6] A szocialista államok családjogi törvényeinek és gyakorlatának megfelelően az élettárs a családi kapcsolat, a családi állás szempontjából ugyanúgy minősül mint a házastárs. A ,,házaspár'' típusba tartozó családok tehát a törvényes házasságkötés nélkül együttélő ,,élettársi'' közösségeket is tartalmazzák.

[7] ,,Rokon'' alatt a házastársak (,,egy szülő-gyermek'' esetében az egyedülálló házasfél) bármilyen felmenő, lemenő vagy oldalági rokonát (szülő, nagyszülő, testvér, unokatestvér, nagybácsi, nagynéni, sógor, sógornő stb.) kell érteni. Az előzőekben elmondottakra utalva figyelemmel kell lenni arra, hogy rokonnal élőnek csak az olyan családok minősülnek, amelyekben a családdal együttlakó rokonok nem alkotnak maguk is külön családot.

2. A családok és a családokban élők megoszlása a családok típusa szerint
Разделение семей и лиц живущих в семьях по типам семей
Families and Persons Living in Families by Family Types

Családösszetétel (1)	Családok száma (2)		Családokban élők száma (3)		Családok (4)	Családokban élők (5)
	1949	1960	1949	1960	az 1949. év %-ában	
1. Házaspár rokon nélkül	1 738 808	2 086 100	6 020 237	6 675 900	120,0	110,9
2. Házaspár rokonnal	339 454	310 500	1 568 666	1 346 300	91,5	85,8
3. Együtt ...	*2 078 262*	*2 396 600*	*7 588 903*	*8 022 200*	*115,3*	*105,7*
4. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül	276 731	323 600	813 709	821 200	116,9	100,9
5. Egy szülő gyermekkel, rokonnal ...	30 119	50 400	120 139	186 100	167,3	154,9
3. Együtt ...	*306 850*	*374 000*	*933 848*	*1 007 300*	*121,9*	*107,9*
6. Családok összesen...	*2 385 112*	*2 770 600*	*8 522 751*	*9 029 500*	*116,2*	*106,0*
7. Ebből rokonnal élő családok	369 573	360 900	1 688 805	1 532 400	97,7	90,7

Горизонтальная графа: (1) Состав семьи; (2) число семей; (3) численность лиц живущих в семьях; число (4) семей, (5) лиц живущих в семьях во процентах к данным 1949 г.

Вертикальная графа: 1. Супруги без родственников; 2. супруги с родственниками; 3. вместе; 4. отдельный отец или отдельная мать с ребенком без родственников; 5. отдельный отец или отдельная мать с ребенком и родственниками; 6. семьи всего; 7. в том числе: семьи с родственниками.

Heading: (1) Family structure; (2) number of families; (3) persons living in families; number of (4) families, (5) persons living in families per hundred of the 1949 figures.

Lateral text: 1. Married couple without relatives; 2. married couple with relatives; 3. together; 4. one parent with child without relatives; 5. one parent with child and relatives; 6. total families; 7. of which: families with relatives.

A családtípusok megoszlása területenként eléggé egyszínű képet mutat; a városok és a községek átlaga alig tér el az országostól:

	Házaspár	Egy szülő gyermek
	az összes családok %-ában	
Budapesten	86,4	13,6
A többi városban	87,8	12,2
A községekben	86,1	13,9
Országosan...	*86,5*	*13,5*

Az egy szülő gyermekből álló családok aránya a megyék közül a legmagasabb Hajdú-Bihar (16,9) és Szolnok (16,0) megyében, a legalacsonyabb Fejér (10,0), Komárom (10,5) és Baranya (11,0) megyében.

100 család közül 87 él rokon nélkül és 13 rokonnal. A városok — beleértve a fővárost is — és a községek átlaga ugyancsak közel áll az az országos megoszlási arányhoz. A rokonnal élő családok százalékos aránya Baranya és Somogy megyében a legmagasabb (17—19 %), Békés és Szolnok megyében a legalacsonyabb (9—10 %).

Rokonnal élő „egy szülő gyermekkel" összetételű család viszonylag Zala (2,6 %) és Győr-Sopron (2,5 %) megyében van a legtöbb; a legkevesebb Bács-Kiskun, Békés és Komárom megyében (egyaránt az összes családoknak alig valamivel több mint 1—1 %-a).

CSALÁDÖSSZETÉTEL A GYERMEKEK SZÁMA SZERINT

A népszámlálás család-feldolgozásának a gyermekek[8] számával kapcsolatos eredményeiben is szembetűnően mutatkoznak annak a népesedési folyamatnak a kihatásai, amely — átmeneti emelkedésektől eltekintve — a születések számának állandó csökkenésében, továbbá a születéseken belül a harmadik, negyedik stb. gyermekek születési gyakoriságának csökkenésében jelentkezett. Bár összehasonlításra csak 1949. évi adatok állnak rendelkezésre, kétségtelen, hogy az akkori kép is egy hosszabb ideje tartó csökkenési folyamatnak csak egyik állomását rögzítette.

Az adatok alapján — mivel a család-feldolgozás nemcsak általában a gyermekes családokra, hanem a 15 évesnél fiatalabb gyermekkel élő családokra is kiterjedt — az említett folyamat utolsó 15 évi szakaszának a családok gyermek-számára gyakorolt hatása részletesebben vizsgálható, bár ebben a vonatkozásban még az 1949. évi adatok is hiányoznak.[9]

3. A családok száma a gyermekek száma szerint
Число семей по численности детей
Families by Number of Children

Gyermekszám (1)	A családok száma (2)		A családok százalékos megoszlása (3)	
	1949	1960	1949	1960
1. Gyermek nincs	639 558	846 000	26,8	30,6
2. 1 gyermek van	755 819	964 200	31,7	34,8
2 gyermek van	520 855	598 200	21,8	21,6
3—5 gyermek van ..	416 334	336 000	17,5	12,1
6 és több gyermek van	52 546	26 200	2,2	0,9
3. Összesen	*2 385 112*	*2 770 600*	*100,0*	*100,0*
Egy családra jutó gyermekek száma				
4. az összes családokban	1,5	1,3	—	—
5. a gyermekes családokban.....	2,1	1,8	—	—

Горизонтальная графа : (1) Число детей ; (2) число, (3) процентное распределение семей.
Вертикальная графа : 1. Детей нет ; 2. *1, 2, 3—5, 6* и больше детей ; 3. итого ; число детей проходящихся на одну семью 4. во всех семьях, 5. в семьях с детьми.

Heading : (1) Number of children ; (2) number, (3) percentage distribution of families.
Lateral text : 1. No child ; 2. *1, 2, 3—5, 6* and more children ; 3. total ; number of children per family 4. in total families, 5. in families with children.

1960-ban a családok közel 31 %-ában nem élt gyermek, 1949-ben nem egészen 27 % volt a gyermek nélküli családok aránya. A gyermek nélküli családok arányának növekedése mellett nőtt még az egy-gyermekes családok aránya is, a két gyermekeseké változatlan maradt, a háromnál

[8] A „gyermekek" ill. a gyermekes családok számának elemzésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az összeírás során bármilyen korú személyt gyermeknek kellett minősíteni, ha az apja vagy anyja volt a családfő. Ennek megfelelően a vonatkozó adatokban valamennyi nem házas (nőtlen, hajadon, özvegy, elvált), vagy házastársa nélkül szüleivel (szülőjével) együttélő „gyermek" családi állású személy szerepel, tekintet nélkül a korukra. A gyermekek száma tartalmazza a házasságon kívül született, az örökbefogadott, a nevelt gyermekeket, továbbá a szülő nélkül nagyszüleivel (nagyszülőjével) együttélő unokákat is. (Ebből eredően az egy nagyszülő—unoka összetételű családokat az „egy szülő gyermekkel" típusú családokhoz soroltuk.)

[9] 1949-ben a család-feldolgozás nem a 15, hanem a 14 évesnél fiatalabb gyermekkel élő családokat emelte ki.

több gyermekeseké jelentős mértékben csökkent. 1949-ben még a családoknak egyötödében volt legalább három gyermek, 1960-ban már csak 13 %-ában. A 6- és több-gyermekes családok viszonylagos száma kevesebb, mint az 1949. évi arány fele.

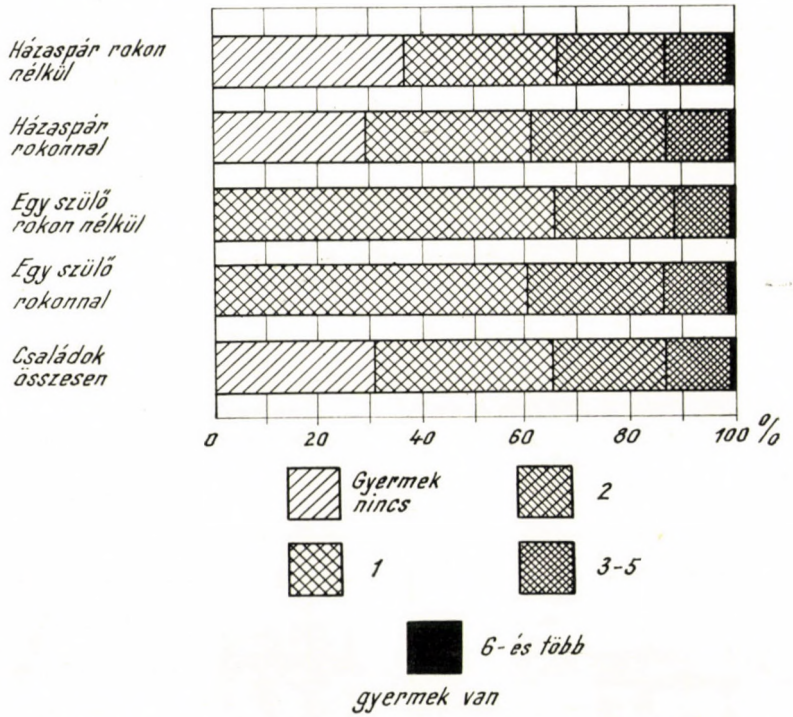

1. A családok százalékos megoszlása a gyermekek száma szerint, családtípusonként, 1960
Процентное распределение семей по численности детей и семейным типам, 1960
Percentage Distribution of Families by Number of Children and Family Types, 1960

1949-ben az egy családra jutó gyermekek átlagos száma — csak a gyermekes családokra számítva — éppen csak egy árnyalattal haladta túl a kettőt. Ez némi egyszerűsítéssel — figyelembe véve azt is, amit a „gyermek" fogalmával kapcsolatban elmondottunk — azt jelenti, hogy mindegyik házasfél helyébe még lép egy-egy utód. Az összes családokra számítva, az egy családra jutó átlagos gyermek-szám már 1949-ben is csak 1,5 volt.

A vázolt alakulás következtében a családok átlagos gyermek-száma közel 17 %-kal, — csak a gyermekes családokra számítva 13 %-kal — csökkent.

Az egy-gyermekes családok háromnegyede házaspár, egynegyede „egy szülő gyermekkel"; a több-gyermekes családokban az „egy szülő gyermekkel" típusú családok aránya már lényegesen alacsonyabb, 13—14 %.

Az egy gyermekes családok valamivel több mint 13 %-a, a két gyermekes családok közel 16 %-a rokonnal élő család; a sokgyermekes családok több mint egyötödében van rokon.

A különböző típusú családoknál a több-gyermekes családok arányában nincsenek jelentősebb eltérések. A két-gyermekes családok aránya a rokonnal élő családokban nagyobb : a rokon nélküli házaspárok közel 21 %-ában a rokonnal élők 26 %-ában van két gyermek, az „egy szülő gyermekkel" típusú családoknál az arány 22,5 ill. ugyancsak 26 %. A 3—5 gyermekes családok aránya a rokon nélkül és a rokonnal élő házaspárok között egyaránt valamivel több mint 12 % ; a rokon nélkül élő „egy szülők" 11,2 %-ának, a rokonnal élők 12,5 %-ának van 3—5 gyermeke.

A családok gyermek-szám szerinti megoszlásának tárgyalásánál feltétlenül különbséget kell tenni — amint erre már utaltunk — a „gyermek" családi állásúak és a koruknál, eltartottságuknál fogva tulajdonképpen gyermeknek tekinthető családtagok között. Ez az elhatárolás a rendelkezésre álló adatokból egyértelműen azonban nem végezhető el, ezért most csak a keresőképes koron aluli gyermekek vizsgálatára szorítkozhatunk.

A családokban élő közel 3,5 millió „gyermek" családi állású személynek 71,3 %-a 15 évesnél fiatalabb gyermek. Az összes családok közel felében, a gyermekes családok egynegyedében nincs 15 éven aluli gyermek.

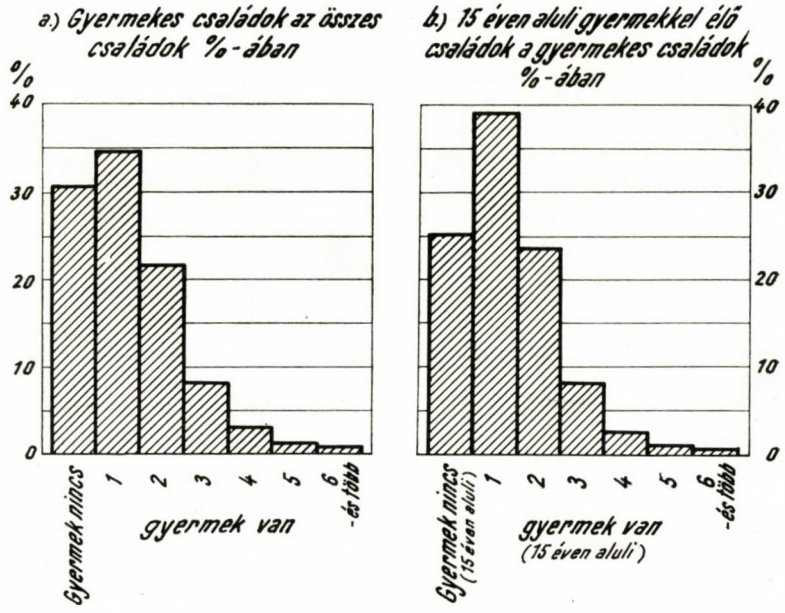

II. A családok százalékos megoszlása a gyermekek száma szerint, 1960
Процентное распределение семей по численности детей, 1960
Percentage Distribution of Families by Number of Children, 1960

A gyermekek számának növekedésével rohamosan csökken az olyan családok száma, amelyekben nincs 15 éven aluli gyermek. Az egy-gyermekes családok között még az ilyen családok 39,1 %-ában nincs 15 évesnél fiatalabb gyermek ; a két-gyermekes családoknál ez az arány 15,3 %, a három-gyermekeseknél 6,5 %, a négy-gyermekeseknél 3,4 %, az öt-gyermekeseknél

csak 1,2 %, a hatnál több gyermekes családok között pedig már nincs olyan család, amelyikben ne lenne 15 évesnél fiatalabb gyermek.

Azoknak a családoknak az aránya, amelyekben valamennyi gyermek 15 éven aluli a két-gyermekes családokban a legmagasabb (65,2 %); a 3-, 4- és 5- gyermekes családoknál az arány fokozatosan csökken 56,2, 45,6 ill. 40,6 %-ra; a 6- és több-gyermekes családokban ismét emelkedik és az ilyen családok közel felében még egyik gyermek sem töltötte be a 15. életévét.

4. A családok százalékos megoszlása a 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma szerint, 1960
Процентное распределение семей по численности детей младше 15 лет в 1960 г.
Percentage Distribution of Families by Children under 15 Years, 1960

Gyermekszám (1)	Összes családok (2)	Ebből (3): 15 évesnél fiatalabb gyermek nélkül (4)	1	2	3	4	5	6 és több
			15 évesnél fiatalabb gyermekkel (5)					
1. Gyermek nincs	100,0	100,0	—	—	—	—	—	—
2. 1 gyermek van	100,0	39,1	60,9	—	—	—	—	—
2 gyermek van	100,0	15,3	19,5	65,2	—	—	—	—
3 gyermek van	100,0	6,5	17,0	20,3	56,2	—	—	—
4 gyermek van	100,0	3,4	9,3	17,1	24,6	45,6	—	—
5 gyermek van	100,0	1,2	4,1	8,8	21,6	23,7	40,6	—
6 és több gyermek van	100,0	—	1,1	5,0	9,9	16,8	18,7	48,5
3. Összesen	*100,0*	*48,1*	*27,1*	*16,3*	*5,6*	*1,7*	*0,7*	*0,5*

Горизонтальная графа: (1) Число детей; (2) семьи всего; (3) в том числе; (4) без детей младше 15 лет; (5) с детьми младше 15 лет.

Вертикальная графа: 1. Детей нет; 2. *1, 2, 3, 4, 5, 6* и больше детей; 3. всего.

Heading: (1) Number of children; (2) total families; (3) of which; (4) having no child under 15 years; (5) with children under 15 years.

Lateral text: 1. No child; 2. *1, 2, 3, 4, 5, 6* and more children; 3. total.

Az egy családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma még az egyet sem éri el (0,9) és a gyermekes családokra számítva is csak 1,3. A gyermekes családok közül a házaspárokra jutó 15 éven aluli gyermekek száma 1,4, az egy szülőre jutó ilyen korú gyermekeké viszont csak 0,8.

A gyermekes családok aránya Budapesten a legalacsonyabb: 100 közül 65 családban van gyermek. A többi városban 100 közül átlag 70, a községekben 71 a gyermekes családok száma. Ezen túlmenő szabályszerűséget a gyermekes családok gyakoriságának területi eloszlásában nem lehet tapasztalni. A legmagasabb arányt (75 %) mutató három megye közül egy az Alföldön (Szabolcs-Szatmár), egy északon (Borsod-Abaúj-Zemplén), egy pedig a Dunántúlon (Győr-Sopron) van. A gyermekes családok viszonylagos száma a legalacsonyabb Békés, Somogy és Csongrád megyében (65 %).

Budapesten a gyermekes családok 60,3 %-ában csak egy gyermek van; a két-gyermekes családok aránya ennek mintegy fele; háromnál több gyermek a családoknak csak alig 11 %-ában van.

5. A gyermekes és a gyermek nélküli családok aránya és az egy családra jutó gyermekek száma, területi részletezésben, 1960

Соотношение семей с детьми и без детей и число детей проходящихся на одну семью, в территориальном разрезе, в 1960 г.

Ratio of Families with Children and Having No Children, and Number of Children per Family, According to the Administrative Divisions, 1960

Terület (1)	100 család közül		Egy családra jutó			
	gyermek nélküli (2)	gyermekes (3)	gyermekek száma		15 évesnél fiatalabb gyermekek száma	
	család		az összes családokban (4)	a gyermekes családokban (5)	az összes családokban (6)	a gyermekes családokban (7)
1. Budapest	35,2	64,8	1,0	1,6	0,7	1,1
2. Megyei és járási jogú városok	29,7	70,3	1,3	1,8	0,9	1,3
3. Községek	29,4	70,6	1,3	1,9	1,0	1,4
4. *Országosan...*	*30,5*	*69,5*	*1,3*	*1,8*	*0,9*	*1,3*

Горизонтальная графа : (1) Территориальный разрез ; из 100 семей семьи (2) без детей, (3) с детьми ; число детей проходящихся на одну семью (4) во всех семьях ; (5) в семьях с детьми ; число детей младше 15 лет проходящихся на одну семью (6) во всех семьях, (7) в семьях с детьми.

Вертикальная графа : 1. Будапешт ; 2. города имеющие комитатские и районные права ; 3. деревни и села ; 4. итого.

Heading: (1) Administrative divisions; from among 100 families, families (2) without children, (3) with children ; average number of children per family (4) in total families, (5) in families with children ; average number of children under 15 years (6) in total families, (7) in families with children.

Lateral text: 1. Budapest; 2. towns of county and district rank; 3. villages; 4. national average.

A különböző gyermek-számú családoknak az összes gyermekes családokhoz viszonyított aránya az alábbi megyékben mutatja a szélső értékeket :

	Legmagasabb	Legalacsonyabb
1 gyermekes család	Heves m. (53,3 %)	Veszprém m. (42,2 %)
2 gyermekes család	Zala m. (35,3 %)	Bács-Kiskun m. (28,2 %)
3—5 gyermekes család	Szabolcs-Sz. m. (27,5 %)	Heves, Nógrád és Somogy m. (14,5 %)
6 és több gyermekes család	Szabolcs-Sz. m. (3,7 %)	Heves m. (0,3 %)

Az egy családra jutó gyermekek száma természetesen nagyjából a fentiekben vázolt képnek felel meg. Budapesten — ahol ez az átlag országos viszonylatban is a legalacsonyabb — egy családra átlag kereken 1 gyermek jut ; a megyék közül a legtöbb Szabolcs-Szatmár megyében (1,7), a legkevesebb Csongrád, Heves és Somogy megyében (egyaránt 1,1). Megközelítően ugyanezt mutatják a csak a gyermekes családok figyelembevételével számított viszonyszámok is.

Az egy családra jutó 15 évesnél fiatalabb gyermekek száma — az összes és csak a gyermekes családokra számítva is — szintén a fővárosban a legalacsonyabb (0,7 ill. 1,1). E tekintetben is — de már Hajdú-Bihar megyével együtt — Szabolcs-Szatmár megye az első a rangsorban 1,2 ill. 1,6 értékkel. 15 éven aluli gyermek is viszonylag Csongrád és Heves, továbbá Békés és Somogy megyében van a legkevesebb (0,8 ill. 1,2).

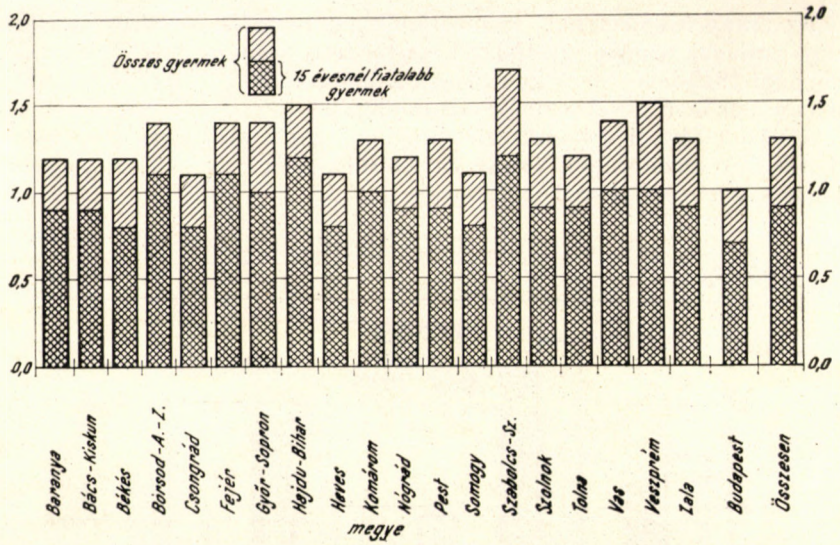

III. Egy családra jutó gyermekek száma megyénként, 1960
Численность детей проходящихся на одну семью по комитатам в 1960 г.
Average Number of Children per Family by Counties, 1960

CSALÁDNAGYSÁG

A családok nagysága elsősorban a családban élő gyermekek és családdal együttélő rokonok számától függ. 1949. és 1960. között a — amint az előzőekben láttuk — jelentősen nőtt a gyermek nélküli családok száma és csökkent a több-gyermekes családok száma, következésképpen csökkent a családban élő gyermekek száma is. A családban élő rokonok számáról közvetlen adatok nem állnak rendelkezésre, de valamelyest csökkent a rokonnal élő családok és az ilyen családokban élők száma is.

A népesség számának gyarapodása lényegében a kisebb családokban élők számát növelte ; az 5 vagy annál többtagú családokban élők száma — a fentiekben vázolt okok miatt — csökkent. Ezt a folyamatot jelzi a családok számának a családtagok száma szerinti alakulása is.

Családnagyság	A családok száma		1960. év az 1949. év %-ában
	1949	1960	
2 tagú család	677 243	966 400	142,7
3 tagú család	674 099	811 200	120,3
4 tagú család	504 174	570 700	113,2
5 tagú család	273 950	261 000	95,3
6 tagú család	132 333	94 200	71,2
7 és több tagú család	123 313	67 100	54,4
Összesen ...	*2 385 112*	*2 770 600*	*116,2*

A 2 tagú családok száma 1949-hez képest 43 %-kal nőtt, a 7 és többtagú családoké csaknem ugyanennyivel csökkent. Ennek megfelelően megváltozott a családok taglétszám szerinti megoszlása is.

Az arányeltolódás még szembetűnőbben mutatja a változást. Bár a 3 tagú családok száma egyötödével emelkedett, arányuk már csak 1 %-kal több, mint 1949-ben ; a 4 tagú családok száma is még 13 %-kal nőtt, arányuk azonban már nem éri el a 10 évvel korábbit.

A vázolt alakulás következtében az átlagos családnagyság — az egy családra jutó családtagok száma — 3,6-ról 3,3-ra csökkent. A csökkenés valamennyi családtípusnál mutatkozik.

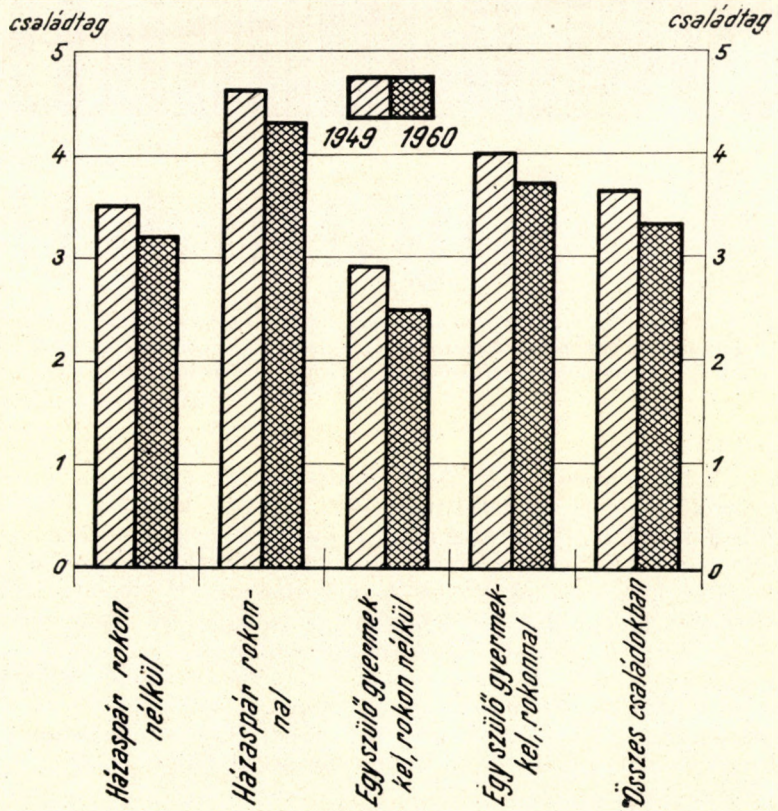

IV. Az egy családra jutó családtagok száma, családtípusonként, 1949, 1960
Численность членов семьи проходящихся на одну семью по семейным типам в 1949 и 1960 гг.
Number of Members per Family by Family Types, 1949 and 1960

A családok taglétszáma a gyermekek számán kívül nagymértékben függ a család típusától. A „házaspár" családok közel egyharmada, az „egy szülő gyermekkel" típusú családok mintegy kétharmada csak két személyből áll. (Kéttagú család pl. vagy gyermektelen és rokon nélkül élő házaspár, vagy egy gyermekkel élő rokon nélküli egy szülő lehet.) A három családtagból álló családok aránya a legmagasabb (57 %) a rokonnal élő egy-gyermekes „egy szülő gyermekkel" típusú családokban, a négy- és többtagúaké a rokonnal élő házaspárok között (72%).

Az egy családra jutó családtagok száma természetesen legmagasabb a rokonnal élő házaspároknál (4,3), legalacsonyabb a rokon nélküli „egy szülő gyermek''-ből álló családoknál (2,5).

6. A családok a családtagok száma szerint családtípusonként, 1960
Семьи по численности членов и семейным типам в 1960 г.
Families by Number of Their Members, According to Family Types, 1960

Családtípus (1)	2	3	4	5	6 és több	Összes (3)	Egy családra jutó családtagok száma (4)
	tagú (2)						
	családok száma						
1. Házaspár rokon nélkül	754 600	623 100	431 700	168 000	108 700	2 086 100	3,20
2. Házaspár rokonnal	—	86 500	99 100	81 800	43 100	310 500	4,33
3. *Együtt* ...	*754 600*	*709 600*	*530 800*	*249 800*	*151 800*	*2 396 600*	*3,35*
4. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül	211 800	72 800	25 600	7 900	5 500	323 600	2,54
5. Egy szülő gyermekkel, rokonnal	—	28 800	14 300	3 300	4 000	50 400	3,69
3. *Együtt* ...	*211 800*	*101 600*	*39 900*	*11 200*	*9 500*	*374 000*	*2,69*
6. *Családok összesen*	*966 400*	*811 200*	*570 700*	*261 000*	*161 300*	*2 770 600*	*3,26*
7. Ebből rokonnal élő családok ...	—	115 300	113 400	85 100	47 100	360 900	4,25
	Százalékos megoszlás (5)						
1. Házaspár rokon nélkül	36,2	29,9	20,7	8,0	5,2	100,0	—
2. Házaspár rokonnal	—	27,9	31,9	26,3	13,9	100,0	—
3. *Együtt* ...	*31,5*	*29,6*	*22,2*	*10,4*	*6,3*	*100,0*	—
4. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül	65,5	22,5	7,9	2,4	1,7	100,0	—
5. Egy szülő gyermekkel, rokonnal	—	57,1	28,4	6,5	8,0	100,0	—
3. *Együtt* ...	*56,6*	*27,2*	*10,7*	*3,0*	*2,5*	*100,0*	—
6. *Családok összesen*	*34,9*	*29,3*	*20,6*	*9,4*	*5,8*	*100,0*	—
7. Ebből rokonnal élő családok	—	31,9	31,4	23,6	13,1	100,0	—

Горизонтальная графа : (1) Тип семьи ; (2) число семей с 2, 3, 4, 5, 6 и больше членов; (3) число всех семей ; (4) число членов семей проходящихся на одну семью ; (5) процентное распределение.
Вертикальная графа : См. табл. 2.

Heading : (1) Family type ; (2) number of families having 2, 3, 4, 5, 6 or more members ; (3) number of total families ; (4) number of members per family ; (5) percentage distribution.
Lateral text : See Table 2.

Ismeretes, hogy általában városokban viszonylag kisebb, a községekben inkább nagyobb családok vannak túlsúlyban. Ha csak Budapest, a többi város átlaga és a községek átlaga vonatkozásában vizsgáljuk a családoknak a tagok száma szerinti megoszlását, a megállapítás nagyjából helytálló,

a részletesebb területi megoszlás azonban már jelentősebb eltéréseket mutat.

A 2 tagú családok aránya Budapesten közel 41 %, Békés megyében több mint 43 %. A 3 tagú családok aránya Nógrád és Komárom megyében emelkedik ki (32 %), 4 tagú család viszonylag Vas és Veszprém megyében van a legtöbb (24 %). A nagyobb családok közül az 5 tagú családok aránya Zala megyében (13 %), a 6 és többtagúaké pedig Szabolcs-Szatmár megyében (11,5 %) a legmagasabb.

*7. A családok százalékos megoszlása a családtagok száma szerint és az átlagos családnagyság területi részletezésben, 1960**

Процентное распределение семей по численности членов и средняя величина в территориальном разрезе, в 1960 г.

Percentage Distribution of Families by the Number of Their Members, and Average Size, According to the Administrative Division, 1960

Terület	2	3	4	5	6	7 és több	Összes családok	Egy családra jutó családtagok száma
	tagú családok az összes családok százalékában							
(1)	(2)						(3)	(4)
1. Budapest	40,8	32,0	17,5	7,0	1,9	0,8	100,0	3,0
2. Megyei és járási jogú városok	34,8	29,6	21,2	9,2	3,0	2,2	100,0	3,2
3. Községek	34,2	28,0	20,9	10,0	3,9	3,0	100,0	3,3
4. *Országosan*	*35,6*	*29,0*	*20,3*	*9,3*	*3,4*	*2,4*	*100,0*	*3,2*

* A részcsaládok tagjait is tartalmazó adatok alapján számítva.

Горизонтальная графа : (1) Территориальный разрез ; (2) семьи имеющие 2, 3, 4, 5, 6, 7 и больше членов во процентах ко всем семьям ; (3) семьи всего ; (4) число членов семей проходящихся на одну семью.

Вертикальная графа : См. табл. 5.

Heading : (1) Administrative divisions ; (2) families having 2, 3, 4, 5, 6, 7 or more members per 100 total families ; (3) total families ; (4) number of members per family.

Lateral text : See Table 5.

Egy családra átlagosan valamivel több mint 3 családtag jut. Az átlagos nagyságú család tehát egy-gyermekes házaspárnak felel meg. A két-gyermekes házaspárral egyenlő 4 családtagot az átlagos családnagyság egy megyében vagy megyei jogú városban sem ér el ; 3,0 és 3,6 között ingadozik. A legalacsonyabb Budapesten 3,0, a megyék közül Békésben, Csongrádban és Hevesben (3,1), a legmagasabb Szabolcs-Szatmár (3,6), Fejér, Hajdú-Bihar és Veszprém megyében (egyaránt 3,5).

A KERESŐ-ELTARTOTT ARÁNY A CSALÁDOKBAN[10]

A foglalkoztatottságnak az elmúlt tíz év alatt végbement nagymértékű emelkedése természetesen a családoknak a kereső és eltartott családtagok szerinti összetételében és a kereső-eltartott arány alakulásában is jelentkezik :

Év	Keresők a népesség %-ában	Kereső családtagok az összes családtagok %-ában	100 keresőre jutó eltartottak száma	100 kereső családtagra jutó eltartott családtagok száma
1949	47,9	43,0	109	132
1960	53,1	50,0	88	100

[10] A következőkben a családokra vonatkozó valamennyi adat a részcsaládok adatait is magában foglalja és így a megállapítások is a részcsaládokkal együtt értendők. (A részcsaládokban élők a családokban és családtöredékekben élők összes számának nem egészen 1 %-át teszik.)

8. A családok családnagyság és a keresők száma szerint, 1960*
Семьи по величине и численности самодеятельных в 1960 г.
Families by Family-Size and Number of Earners, 1960

Keresők száma (1)	Családok száma (2)	Ebből: 2 családtaggal (3)	3	4	5	6	7 és több
1. 1 kereső van ...	1 321 300	597 400	338 200	230 600	97 300	35 000	22 800
2 kereső van ...	1 110 000	368 200	376 100	226 800	91 400	29 200	18 300
3 kereső van ...	261 200	—	86 100	90 200	53 600	18 900	12 400
4 kereső van ...	48 800	—	—	16 300	14 800	8 800	8 900
5 és több kereső van	6 800	—	—	—	1 500	1 900	3 400
2. Kereső nélkül, ill. huzamosan távollevő keresővel	62 400	35 300	15 300	7 700	2 400	400	1 300
3. *Összesen* ...	*2 810 500*	*1 000 900*	*815 700*	*571 600*	*261 000*	*94 200*	*67 100*
	Százalékos megoszlás						
1. 1 kereső van ...	47,0	59,7	41,5	40,3	37,3	37,2	34,0
2 kereső van ...	39,5	36,8	46,1	39,7	35,0	31,0	27,3
3 kereső van ...	9,3	—	10,5	15,8	20,5	20,1	18,5
4 kereső van ...	1,7	—	—	2,9	5,7	9,3	13,2
5 és több kereső van	0,3	—	—	—	0,6	2,0	5,1
2. Kereső nélkül ill. huzamosan távollevő keresővel	2,2	3,5	1,9	1,3	0,9	0,4	1,9
3. *Összesen* ...	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* Részcsaládokkal együtt.

Горизонтальная графа : (1) Число самодеятельных ; (2) число семей ; (3) в том числе : с 2, 3, 4, 5, 6, 7 и больше членами.
Вертикальная графа : 1. Семьи с 1, 2, 3, 4, 5 и больше самодеятельными ; 2. без самодеятельных или с самодеятельными продолжительно отсутствующими.

Heading : (1) Earners ; (2) number of families ; (3) of which : having 2, 3, 4, 5, 6, 7 or more members.
Lateral text : 1. Families having 1, 2, 3, 4, 5 or more earners ; 2. without earners, resp. having steadily absent earners. 3. total.

A keresők[11] aránya az össznépességen belül magasabb, mint a családokban élők között. Ennek magyarázata, hogy a család-adatokban az intézeti háztartások tagjai — akik nagyobbrészt keresők — egyáltalán nem szerepelnek, nem szerepelnek továbbá az egyedülállók sem, akiknek közel 92 %-a ugyancsak kereső. Az említett okok folytán az össznépesség 100 keresőjére jutó eltartottak száma is alacsonyabb mint a családban élőknél. A kereső-eltartott arány javulásának mértéke azonban kedvezőbb a családokban, mert míg az egész népességre számítva a 100 keresőre jutó eltartottak száma 21 fővel, a családokban élőknél 32 fővel csökkent. Ezt elsősorban az eredményezte, hogy egy-egy családon belül többen léptek a keresők sorába,

[11] A keresők száma — a korábbi népszámlálások fogalmának és a nemzetközi népszámlálási gyakorlatnak megfelelően — tartalmazza az inaktív keresők (nyugdíjasok stb.) és az ipari tanulók számát is.

emelkedett az egy családra jutó keresők száma, — főként a nők fokozottabb munkavállalása folytán — és növekedett a több-keresős családok száma és aránya is :

Keresők száma	A családok száma	
	1949	1960
1 keresővel	1 489 263	1 321 300
2 keresővel	659 679	1 110 000
3—4 keresővel	256 697	310 000
5 és több keresővel	15 269	6 800
Kereső nélkül, ill. huzamosan távollevő keresővel[12]	9 307	62 400
Összesen	*2 430 215*	*2 810 500*

[12] E családok zömében a családfő huzamosan távollevő (munkavállalás miatt családjától távol, más városban vagy községben tartózkodik) s mint ilyent nem a családdal együtt írták össze. Emiatt — ha a családban más kereső nem volt — bár családját a távollevő családfő is nyilván eltartotta, a család mégis, mint kereső nélküli család került számbavételre. (1949-ben ezeket a családokat nem mutatták külön ki.)

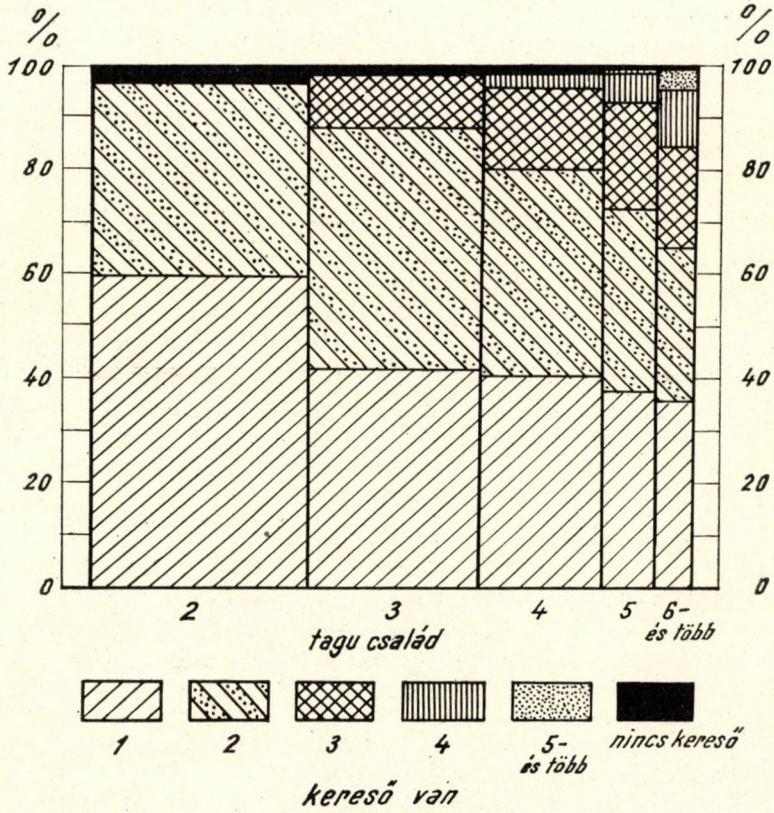

V. A családok százalékos megoszlása a keresők száma szerint, a különböző nagyságú családokban (részcsaládokkal együtt), 1960

Процентное распределение семей по численности самодеятельных в семьях различной величины (включая частичные семьи) в 1960 г.

Percentage Distribution of Families by Number of Earners in Families of Different Size (Including Part Families), 1960

1949-ben még a családok 61 %-ában volt egy kereső, 1960-ban ez az arány 47 %-ra csökkent. A két keresős családok száma 27 %-ról közel 40 %-ra emelkedett. A 3—4 keresős családok aránya ugyan csak néhány tized százalékkal nőtt, számuk azonban mintegy ötödével volt több, mint 1949-ben.

A családoknak mintegy 17 %-ában valamennyi családtag kereső. Ezen belül a 2 tagú családok 36,8 %-ában keres mindkét családtag; a 3 tagú családok között a 3 keresős családok aránya 10,5 %; a 4 tagú családoknál 2,9 %; az 5 tagú családoknál 0,6 % azoknak a családoknak az aránya, amelyben valamennyi családtag keres.

Két-keresős család a 3 tagú családok között van a legtöbb (46 %); a 4 tagú családok között az egy- és a két-keresős családok aránya csaknem azonos (40,3 ill. 39,7 %). Az 5 tagú vagy annál nagyobb családok között az egy-keresős családok vannak túlsúlyban, bár arányuk a családnagyság növekedésével csökken; a két- és három-keresős családok aránya a családtagok számának növekedésével ugyancsak csökken és csak a 4 és többkeresős családoknál figyelhető meg, hogy az ilyen családok aránya a családnagyság növekedésével ugyancsak emelkedik. (Lásd: 8. tábla).

A kereső családtagoknak a családonkénti átlagos száma a családtagok számának növekedésével párhuzamosan emelkedik. Az egy családra jutó keresők száma a 2 tagú családoknál is kereken harmadával, a 3 tagú családoknál kétharmadával haladja meg a családonkénti egy keresőt. Az egy családra (100 családra) jutó keresők száma már a 3 tagú családoknál is magasabb mint az országos átlag. Családonként átlag legalább 2 kereső azonban csak 6 tagú vagy annál nagyobb családokban van.

9. A kereső és eltartott családtagok száma és a kereső- eltartott arány a családtagok száma szerint, 1960*

Численность самодеятельных и несамодеятельных членов семьи и отношение самодеятельных и иждивенцев по численности членов семьи в 1960 г.

Earning and Dependent Family Members and Ratio of Earners and Dependants by Number of Family Members, 1960

	Családnagyság	Családtagok száma			100 családra jutó kereső	100 kereső családtagra jutó eltartott családtag
		Kereső	Eltartott	Összesen		
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1.	2 tagú család	1 333 800	668 000	2 001 800	133,3	50,1
	3 tagú család	1 348 700	1 098 400	2 447 100	165,3	81,4
	4 tagú család	1 020 000	1 266 400	2 286 400	178,4	124,2
	5 tagú család	507 600	797 400	1 305 000	194,5	157,1
	6 tagú család	195 100	370 100	565 200	207,1	189,7
	7 és többtagú család .	150 200	359 900	510 100	223,8	239,6
	*2. Összesen	*4 555 400*	*4 560 200*	*9 115 600*	*162,1*	*100,1*

* Részcsaládokkal együtt.

Горизонтальная графа: (1) Величина семьи; численность (2) самодеятельных, (3) несамодеятельных, (4) всех членов семьи; (5) самодеятельные на 100 семей; (6) несамодеятельные члены семьи на 100 самодеятельных членов.

Вертикальная графа: 1. Семьи с 2, 3, 4, 5, 6, 7 или больше членов; 2. итого.

Heading: (1) Family size; number of (2) earning (3) dependent, (4) total family members; (5) earners per 100 families; (6) dependent family members per 100 earning family members.

Lateral text: 1. Families having 2, 3, 4, 5, 6, 7 or more members; 2. total.

A családokban élők között — országos vonatkozásban — a kereső és az eltartott családtagok száma csaknem teljesen azonos. Ennek következtében 100 kereső családtagra átlagosan 100 eltartott családtag jut ; a 2 és 3 tagú családokban ennél kevesebb, a nagyobb családokban több. Minél nagyobb létszámú a család, annál több személy eltartása hárul egy-egy kereső családtagra.

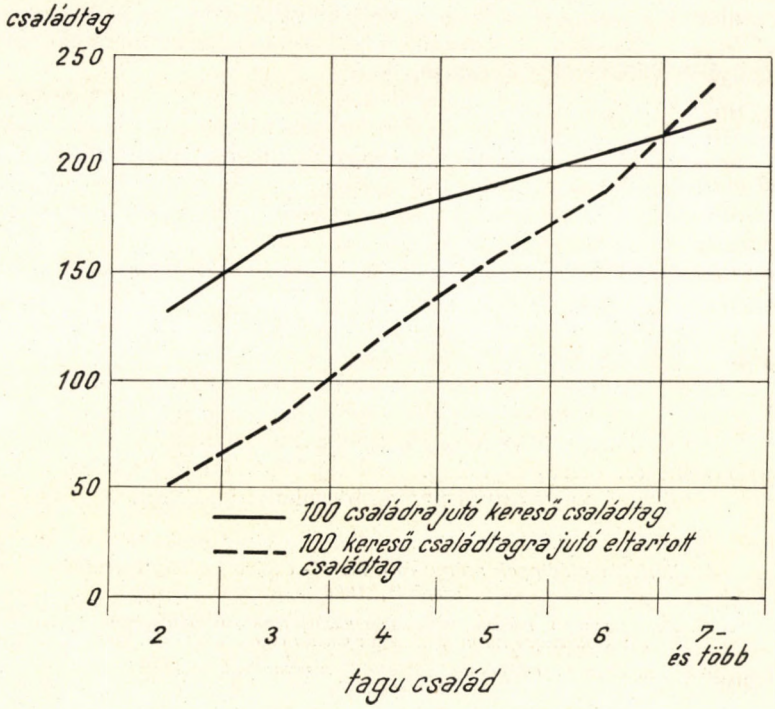

VI. A 100 családra jutó keresők száma és a kereső-eltartott arány a különböző nagyságú családokban (részcsaládokkal együtt), 1960

Самодеятельные на 100 семей и отношение самодеятельных и иждивенцев в семьях различной величины (включая частичные семьи) в 1960 г.

Earners per 100 Families and Ratio of Earners and Dependants in the Families of Different Size (Including Part Families), 1960

A kereső-eltartott arány egyrészt a család keresőinek számától, másrészt a család nagyságától függ. Bár tény az, hogy a nagyobb családokban viszonylag több az eltartott, mégis általában a keresők számának növekedésével párhuzamosan csökken az egy keresőre jutó eltartottak száma.

A 100 családra jutó keresők száma Budapesten a legnagyobb (184,6), lényegesen alacsonyabb a városokban (163,5) és még alacsonyabb a községekben (154,5). Ezzel ellentétes képet mutat a 100 kereső családtagra jutó eltartott családtagok száma. Ismeretes, hogy a foglalkoztatottság a városokban általában kedvezőbb, nagyobb a lehetősége, hogy egy családból többen is munkát vállaljanak, nagyobb a lehetősége a nők munkábaállásának is. Bár a községekben a segítő családtagok növelik a keresők számát,

csökkenti a kereső-eltartott arányt, hogy a községekben viszonylag nagyobb a több-gyermekes család, közöttük az olyan több-gyermekes család is, amelyben a gyermekek a keresőképes koron aluliak.

10. A 100 családra jutó keresők száma és a kereső-eltartott arány területi részletezése*

Численность самодеятельных проходящихся на 100 семей и отношение самодеятельных и иждивенцев в территориальном разрезе

Earners per 100 Families and Ratio of Earners and Dependants According to Administrative Divisions

Terület (1)	100 családra jutó kereső (2)	100 kereső családtagra jutó eltartott családtag (3)
1. Budapest	184,6	62,4
2. Megyei és járási jogú városok	163,5	98,1
3. Községek	154,5	115,1
4. *Országosan*	*162,1*	*100,1*

* Részcsaládokkal együtt.

Горизонтальная графа: (1) Территориальный разрез; (2) самодеятельные на 100 семей; (3) несамодеятельные члены семьи на 100 самодеятельных членов.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. города имеющие комитатские и районные права; 3. деревни и села; 4. общегосударственное среднее.

Heading: (1) Administrative divisions; (2) earners per 100 families; (3) dependent family members per 100 earning family members.

Lateral text: See Table 5.

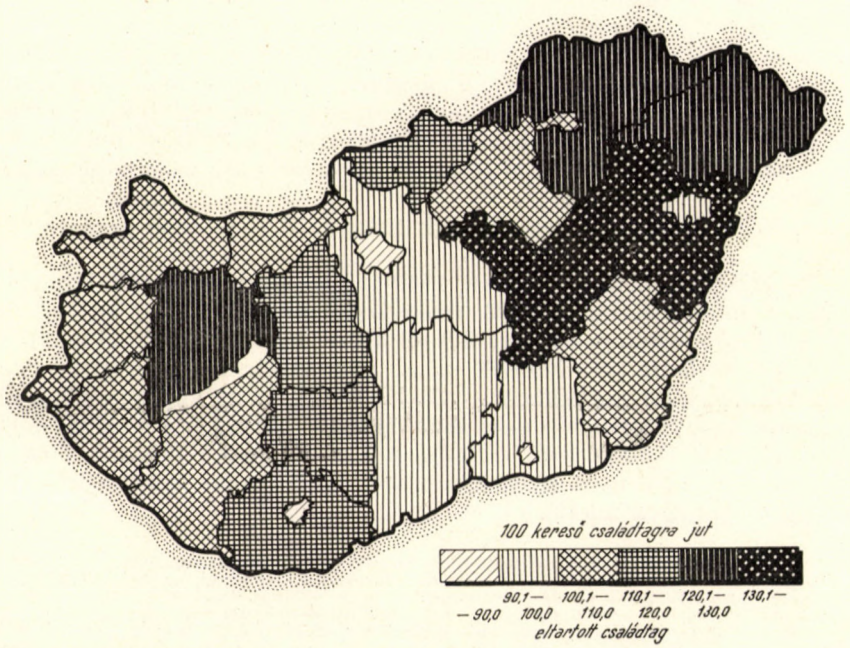

VII. 100 kereső családtagra jutó eltartott családtagok száma megyénként és a megyei jogú városokban (részcsaládokkal együtt), 1960

Численность несамодеятельных членов семьи на 100 самодеятельных членов семьи по комитатам и городам имеющим комитатские права (включая частичные семьи) в 1960 г.

Dependent Family Members per 100 Earning Family Members by Counties and Towns of County Rank (Including Part Families), 1960

A 100 családra jutó keresők száma a legtöbb Pest megyében (166,7), a legkevesebb Hajdú-Bihar (143,4) és Szolnok megyében (136,4). A kereső-eltartott arány a legkedvezőbb Csongrád megyében (90,2), de a 100 kereső családtagra jutó eltartott családtagok száma Bács-Kiskun és Pest megyében is 100 alatt van. A rangsorban az utolsó helyeken ebben a vonatkozásban is Szolnok (136,3) és Hajdú-Bihar (141,6) megyét találjuk.

A CSALÁDOK TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ÖSSZETÉTELE[13]

Azok a mélyreható változások, amelyek az 1949. évi népszámlálás óta az ország társadalmi-gazdasági viszonyaiban végbementek a családok társadalmi-gazdasági összetételét is átalakították. Az ipar tervszerű fejlesztése, a mezőgazdaság szocialista átszervezése, a fizikai és szellemi munkát végzők arányának a megváltozása eredményeként bekövetkezett társadalmi átrétegződést, ill. ennek a népesség foglalkozási összetételére gyakorolt hatását tükrözik a családok vonatkozó adatai is.

Az alkalmazásban álló családfők családjainak az összes családokhoz viszonyított aránya az 1949. évi mintegy 40 %-ról 1960-ban közel 57 %-ra emelkedett. 1949-ben az olyan családok, amelyben a családfő termelőszövetkezeti tag volt — csekély számuknál fogva — nem is képeztek külön csoportot, 1960-ban arányuk már megközelítette az összes családok 16 %-át; ez csaknem ugyanannyi, mint a mezőgazdasági önállók családjainak az aránya (16,5 %). A mezőgazdasági önállók családjainak az aránya 1949-ben még közel 43 % volt. 1949-ben „mezőgazdasági"[14] család (önálló gazdák, segítő családtagok és a mezőgazdaságban alkalmazásban állók családjai) volt az összes családoknak csaknem fele (48,3 %-a), 1960-ban már csak alig valamivel több mint egyharmada (34,2 %) — (ideszámítva természetesen a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag családfőjű családokat is).

A szellemi dolgozók családjainak aránya 10 %-ról több mint 15 %-ra nőtt.

Az átlagos családnagyságban 1949-hez képest jelentősebb különbség csupán a mezőgazdasági önállók családjainál mutatkozik, akiknél az egy családra jutó családtagok száma 3,8-ról 3,1-re, közel egyötödével csökkent.

A 100 családra jutó keresők száma minden társadalmi rétegnél emelkedett, legnagyobb mértékben — 30 keresővel — az alkalmazásban álló nem mezőgazdasági fizikai dolgozóknál (139-ről 169-re) és a szellemi dolgozóknál (142-ről 168-ra). Száz családra a legtöbb kereső 1949-ben (168) és 1960-ban is (185) a mezőgazdasági önállók családjaiban jutott (elsősorban a segítő családtagok miatt).

[13] Ezeknek az adatoknak a népesség ill. a keresők társadalmi-gazdasági csoportosítását feltüntető adatokkal való egybevetésénél feltétlenül figyelembe kell venni, hogy a családok társadalmi-gazdasági csoportokba sorolása a családfő, — ha a családfő eltartott, az eltartó — társadalmi-gazdasági csoportja szerint történt. A csoportosítás nincs tehát tekintettel a család többi keresőinek társadalmi-gazdasági csoportjára. Ez közelebbről azt jelenti, hogy ,ha pl. a családfő fizikai, a feleség szellemi dolgozó, a család a „fizikai dolgozó" társadalmi-gazdasági csoportba kerül; vagy ha pl. egy ötholdas önálló gazdának három fia az iparban dolgozik, a család ebben az esetben is a „mezőgazdasági önálló" társadalmi-gazdasági csoportban fog szerepelni. (Némileg kiegészítik azonban a képet a családok keresőinek a társadalmi-gazdasági csoportjaik szerinti megoszlását feltüntető — a következőkben ismertetendő — adatok.)

[14] A mezőgazdasági családok száma nem tartalmazza a mezőgazdasággal kapcsolatban levő valamennyi család adatát; azok a családok ugyanis, amelyekben a családfő ún. „kétlaki" (alkalmazásban áll vagy nyugdíjas, de földje is van) nem a mezőgazdasági családok között, hanem a foglalkozásuknak megfelelő népgazdasági ágban szerepelnek.

*11. A családok száma, az átlagos családnagyság és a kereső-eltartott arány a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint**

Численность и средняя величина семей и отношение самодеятельных и иждивенцев по общественно-экономической группе главы семьи

Number and Avarage Size of Families and Ratio of Earners and Dependants According to the Head of the Family's Socio-Economic Group

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja (1)	Családok száma (2)		Egy családra jutó családtagok száma (3)		100 családra jutó keresők száma (4)		100 keresőre jutó eltartottak száma (5)	
	1949	1960	1949	1960	1949	1960	1949	1960
Alkalmazásban álló								
1. mezőgazdasági fizikai dolgozó	133 765	121 100	3,56	3,71	138	143	157,5	159,4
2. nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	626 452	1 104 800	3,47	3,41	142	157	143,4	117,0
3. szellemi dolgozó	202 289	367 400	3,25	3,29	139	169	134,5	94,8
*4. Együtt	*962 506*	*1 593 300*	*3,43*	*3,41*	*141*	*159*	*143,5*	*114,4*
5. Termelőszövetkezeti tag és segítő családtagja .	—	*439 900*	—	*3,24*	—	*152*	—	*112,6*
6. Mezőgazdasági önálló és segítő családtagja[a]	1 038 638	462 700	3,81	3,07	168	185	126,8	66,3
7. Egyéb önálló és segítő családtagja	244 094	91 100	3,45	3,15	142	148	142,2	112,0
*4. Együtt	*1 282 732*	*553 800*	*3,74*	*3,08*	*163*	*179*	*129,4*	*72,6*
8. Nyugdíjas	*184 977*	*223 500*	*2,84*	*2,49*	*143*	*163*	*99,4*	*52,6*
*9. Összesen	*2 430 215*	*2 810 500*	*3,55*	*3,24*	*153*	*162*	*132,4*	*100,1*
10. Ebből :								
11. Fizikai dolgozó[b] ..	901 132	1 825 200	3,38	3,30	141	156	139,7	112,2
12. Szellemi dolgozó[b] ..	246 351	431 500	3,17	3,20	142	168	124,0	90,3

* Részcsaládokkal együtt.
[a] A kétlakiak segítő családtagjaival együtt.
[b] Alkalmazásban állók, termelőszövetkezeti tagok és nyugdíjasok.

Горизонтальная графа : (1) Общественно-экономическая группа главы самьи ; (2) численность семей ; (3) число членов семей проходящихся на одну семью ; (4) самодеятельные на 100 семей ; (5) иждивенцы на 100 самодеятельных.

Вертикальная графа : Занятые лица : 1. сельскохозяйственные работники физического труда ; 2. несельскохозяйственные работники физического труда ; 3. работники умственного труда ; 4. вместе ; 5. члены производственных кооперативов и помогающие члены семьи ; 6. сельскохозяйственные самостоятельные и помогающие члены семьи ; 7. прочие самостоятельные и помогающие члены семьи ; 8. пенсионеры ; 9. итого ; 10. в том числе : работники 11. физического, 12. умственного труда.

Heading : (1) The head of the family's socio-economic group ; (2) number of families ; (3) number of members per family ; (4) earners per 100 families ; (5) dependants per 100 earners.

Lateral text : Employees : 1. agricultural manual workers ; 2. non-agricultural manual workers ; 3. non-manual workers ; 4. together ; 5. members of producers' cooperatives and unpaid family workers ; 6. agricultural independents and unpaid family workers ; 7. other independents and unpaid family workers ; 8. pensioners ; 9. total ; 10 of which : 11. manual, 12. non-manual workers.

A 100 kereső családtagra jutó eltartott családtagok száma — az alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozók családjai kivételével, amelyeknél minimális emelkedés történt — valamennyi csoportnál jelentősen csökkent. Legszámottevőbb volt a csökkenés — az 1949. évi arány majdnem felére — a mezőgazdasági önállók családjainál (127-ről 66-ra); de jelentős volt még az alkalmazásban álló szellemi dolgozók családjainál is (135-ről 95-re).

A családok 1960. évi fontosabb adatait részletesebb társadalmi-gazdasági csoportok szerint a 12. tábla foglalja össze.

A különböző társadalmi-gazdasági csoportokba tartozó családok átlagos száma alig tér el egymástól. Egy családra a legkevesebb családtag (3,1) azokban a családokban jut, amelyekben a családfő önálló gazda. A termelőszövetkezeti tagok családjaiban 3,2, az alkalmazásban álló fizikai dolgozókéban 3,4, a szellemi dolgozókéban 3,3, (a nyugdíjasokéban 2,5) az átlagos családnagyság.

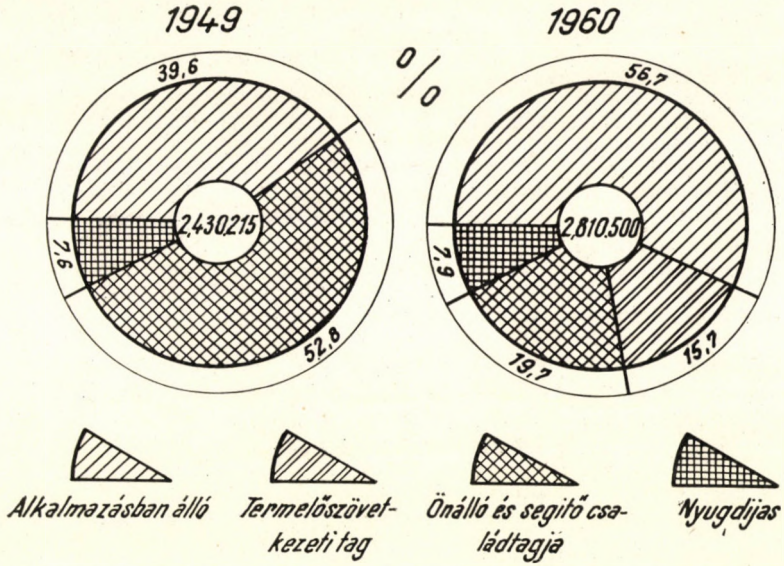

VIII. A családok százalékos megoszlása a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint (részcsaládokkal együtt), 1949 és 1960

Процентное распределение семей по социально-экономической группе главы семьи (включая частичные семьи) в 1949 и 1960 гг.

Percentage Distribution of Families by Socio-Economic Group of the Head of the Family (Including Part Families), 1949 and 1960

A keresők száma — amint erről már szó volt — viszonylag az önálló gazdák családjaiban a legtöbb. A 100 családra jutó keresők száma a gazdaság nagyságával arányosan növekszik: az 1 kat. holdnál kisebb gazdasággal rendelkezőknél 158, a 10—25 kat. holdas gazdáknál 210 kereső jut 100 családra, a 25 kat. holdnál nagyobb gazdasággal rendelkezőknél viszont némi csökkenés tapasztalható (200). A keresők családonkénti átlagos száma a legkisebb az alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban (a mezőgazdasági napszámosoknál 133, a mezőgazdasági munkásoknál 147).

A kereső-eltartott arány — a nyugdíjasok családjaitól eltekintve — kimagaslóan a mezőgazdasági önállóknál a legkedvezőbb: 100 kereső családtagra mindössze 66 személy eltartása hárul. Száz alatt van a kereső-eltartott arány az alkalmazásban álló szellemi dolgozók családjainál (95) és a nem mezőgazdasági termelőszövetkezetek fizikai dolgozó tagjainak családjainál (96).

Száz keresőre a legtöbb eltartott a mezőgazdasági napszámosok családjaiban jut.

A családoknak a társadalmi-gazdasági csoportonkénti megoszlását családnagyság szerint vizsgálva, a különböző létszámú családokban egyaránt az alkalmazásban állók családjainak az aránya a legmagasabb, de míg a 2 tagú családoknak csak 44 %-a, a nagyobb családoknak már több mint 60 %-a alkalmazotti család. Mezőgazdasági önállók családja viszonylag a 2 tagú családok között van a legtöbb (az összes 2 tagú családoknak egyötöde). A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok családjainak aránya viszont a 6 és többtagú családoknál a legnagyobb. Az ilyen nagy családok több, mint 35 %-a mezőgazdasági termelőszövetkezeti család.

12. A családok fontosabb adatai a családfő részletes társadalmi-gazdasági csoportja szerint, 1960*
Важнейшие данные семей по подробной общественно-экономической группе главы семьи в 1960 г.
Important Data of Families According to the Head of the Family's Detailed Socio-Economic Group, 1960

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja (1)	A családok száma (2)	Egy családra jutó családtagok száma (3)	100 családra jutó kereső (4)	100 kereső családtagra jutó eltartott családtag (5)
1. ALKALMAZÁSBAN ÁLLÓ				
2. Fizikai dolgozók				
3. Mezőgazdasági munkás	86 700	3,87	146,8	163,2
4. Mezőgazdasági napszámos	34 400	3,30	132,8	148,6
5. Szakmunkás (mezőgazdasági nélkül) ..	494 600	3,36	161,8	107,6
6. Betanított munkás(,, ,,) ..	307 300	3,48	154,1	125,7
7. Egyéb munkás[a] (,, ,,) ..	302 900	3,43	153,0	124,1
*8. Fizikai dolgozók együtt	*1 225 900*	*3,44*	*155,9*	*120,8*
*9. Szellemi dolgozók	*367 400*	*3,29*	*169,0*	*94,8*
*10. Alkalmazásban állók összesen ...	*1 593 300*	*3,41*	*158,9*	*114,4*
11. TERMELŐSZÖVETKEZETI TAG ÉS SEGÍTŐ CSALÁDTAG				
Mezőgazdasági termelőszövetkezetben				
12. Fizikai dolgozó	367 800	3,23	151,0	114,0
13. Szellemi dolgozó	8 700	3,86	154,0	150,7
*14. Együtt	*376 500*	*3,25*	*151,0*	*114,9*
Nem mezőgazdasági termelőszövetkezetben				
15. Fizikai dolgozó.....	57 600	3,16	161,3	96,0
16. Szellemi dolgozó	5 800	3,45	144,8	138,1
*14. Együtt	*63 400*	*3,19*	*159,8*	*99,5*
*17. Termelőszövetkezeti tagok és segítőcsaládtagjaik összesen....	*439 900*	*3,24*	*152,3*	*112,6*
18. ÖNÁLLÓ ÉS SEGITŐ CSALÁDTAG				
Mezőgazdasági önálló és segítő családtag[b]				
19. 1 kat. holdnál kisebb gazdasággal	23 000	2,68	158,3	69,5
20. 1— 5 kat. hold gazdasággal	173 000	2,96	166,6	77,7
21. 5—10 kat. hold gazdasággal[c]	182 500	3,15	193,5	62,6
22. 10—25 kat. hold gazdasággal.....	82 500	3,25	209,8	54,8
23. 25 kat. hold és nagyobb gazdasággal.	1 700	2,71	200,0	35,3
*24. Mezőgazdasági önállók és segítő családtagjaik együtt	*462 700*	*3,07*	*184,6*	*66,3*
25. Egyéb önállók és segítő családtagjaik	91 100	3,15	148,4	112,0
*26. Önállók és segítő családtagjaik összesen	*553 800*	*3,08*	*178,7*	*72,6*

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja (1)	A családok száma (2)	Egy családra jutó családtagok száma (3)	100 családra jutó kereső (4)	100 kereső családtagra jutó eltartott családtag (5)
27. NYUGDIJAS				
28. Volt fizikai dolgozó és özvegye[d]	173 900	2,51	161,4	55,7
29. Volt szellemi dolgozó és özvegye	49 600	2,41	169,2	42,4
30. *Nyugdíjasok összesen*	*223 500*	*2,49*	*163,1*	*52,6*
31. *Összesen*	*2 810 500*	*3,24*	*162,1*	*100,1*
32. Ebből:				
33. Önálló és segítő családtag	553 800	3,08	178,7	72,6
34. Fizikai dolgozó[d,e]	1825 200	3,30	155,6	112,2
35. Szellemi dolgozó [e]	431 500	3,20	168,4	90,3

* Részcsaládokkal együtt.

[a] Segédmunkások, napszámosok, alkalmi munkások, hivatalsegédek, ipari stb. tanulók. — [b] A kétlakiak segítő családtagjaival együtt. — [c] A gazdság nélküli mezőgazdasági önállókkal együtt. — [d] A felsorolt társadalmi-gazdasági csoportokba be nem sorolható családokkal együtt (200 család, ill. részcsalád). — [e] Termelőszövetkezeti tagok, alkalmazásban állók és nyugdíjasok.

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономическая группа главы семьи; (2) численность семей; (3) число членов семей на одну семью; (4) самодеятельные на 100 семей; (5) несамодеятельные члены семьи на 100 самодеятельных членов.

Вертикальная графа: 1. Занятые лица; 2. работники физического труда; 3. сельскохозяйственные рабочие; 4. сельскохозяйственные поденщики; 5. квалифицироавнные рабочие (без сельскохозяйственных); 6. обученные работники (без сельскохозяйственных); 7. прочие рабочие (без сельскохозяйственных); 8. работники физического труда вместе; 9. работники умственного труда; 10. занятые лица всего; 11. члены производственных кооперативов и помогающие члены семьи; работники 12. физического, 13. умственного труда в сельскохозяйственных производственных кооперативах; 14. вместе; работники 15. физического, 16. умственного труда в несельскохозяйственных производственных кооперативах; 17. члены производственных кооперативов и помогающие члены семьи всего; 18. самостоятельные и помогающие члены семьи; сельскохозяйственные самостоятельные и помогающие члены семьи имеющие хозяйство: 19. до 1 кад. хольда, 20. от 1 до 5 кад. хольдов, 21. от 5 до 10 кад. хольдов, 22. от 10 до 25 кад. хольдов, 23. 25 кад. хольдов и больше; 24. сельскохозяйственные самостоятельные и помогающие члены семьи вместе; 25. прочие самостоятельные и помогающие члены семьи, 26. самостоятельные и помогающие члены семьи всего; 27. пенсионеры; 28. бывшие работники физического труда и их вдовые; 29. бывшие работники умственного труда и их вдовые; 30. пенсионеры всего; 31. итого; 32. в том числе; 33. самостоятельные и помогающие члены семьи; 34. работники физического труда; 35. работники умственного труда.

Heading: (1) The head of the family's socio-economic group; (2) number of families; (3) number of members per family; (4) earners per 100 families; (5) dependent family members per 100 earning family members.

Lateral text: 1. Employees; 2. manual workers; 3. agricultural workers; 4. agricultural day-workers; 5. skilled workers (non-agricultural); 6. semi-skilled workers (non agricultural); 7. other workers (non agricultural); 8. manual workers together; 9. non-manual workers; 10. total employees; 11. members of producers' cooperatives and unpaid family workers; 12. manual workers, 13. non-manual workers in agricultural producers' cooperatives; 14. together; 15. manual workers, 16. non-manual workers in non-agricultural producers' cooperatives; 17. total members of producers' cooperatives and unpaid family workers; 18. independents and unpaid family workers; agricultural independents and unpaid family workers owning a farm of: 19. under 1 cad. yoke, 20. 1—5 cad. yokes, 21. 5—10 cad. yokes, 22. 10—25 cad. yokes, 23. over 25 cad. yokes; 24. agricultural independents and unpaid family workers together; 25. other independents and unpaid family workers; 26. total independents and unpaid family workers; 27. pensioners; 28. former manual workers and their widows; 29. former non-manual workers and their widows; 30. total pensioners; 31. total; 32. of which; 33. independents and unpaid family workers; 34. manual workers; 35. non-manual workers.

A családoknak a családtagok száma szerinti megoszlása a különböző társadalmi-gazdasági csoportokban jelentősen eltér az összes családok átlagos megoszlásától. Az alkalmazásban állók családjainak — fizikai és szellemi dolgozóknál egyaránt — 28 %-a 2 tagú, közel egyharmada (31,5 %) 3 tagú, nem egészen negyede (23,7 %) 4 tagú. A termelőszövetkezeti tagok családjai között a 2 tagú családok aránya 39 % (a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagoknál közel 40 %, a nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagoknál 34 %); a 3 tagú termelőszövetkezeti családok aránya 27 %, a

4 tagúaké 18 %. Az önállók családjainak 43 %-a 2 tagú, 27 %-a 3 tagú és 18 %-a 4 tagú. Azoknak a családoknak, amelyekben a családfő nyugdíjas, több mint kétharmadában (68 %) csak két tagja van a családnak. A 6 és többtagú családok aránya a 10 %-ot csak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szellemi dolgozó tagjainak családjában és a mezőgazdasági munkások családjaiban haladja meg.

Az összes családoknak 47 %-ában van 1 kereső, közel 40 %-ában 2 kereső, valamivel több, mint 9 %-ában 3 kereső; háromnál több kereső a családoknak mindössze 2 %-ában van. Ezeknek az arányoknak a társadalmi-gazdasági csoportonkénti szóródását tünteti fel a 13. tábla.

Az egy-keresős családok aránya legmagasabb, — 64,2% — a mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban. Megközelítően ez az arány a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fizikai dolgozó tagjainak a családjaiban és az egyéb önállók családjaiban (60%) is. A mezőgazdasági önállók családjainak viszont csak egyharmadában van egy kereső; itt a legmagasabb a két keresős családok aránya (az összes családoknak a felében van 2 kereső). A három, vagy annál több keresős családok aránya szintén a mezőgazdasági önállók családjainál a legmagasabb (16%).

13. A családok százalékos megoszlása a keresők száma szerint, társadalmi-gazdasági csoportonként, 1960*

Процентное распределение семей по численности самодеятельных и общественно-экономическим группам в 1960 г.

Percentage Distribution of Families by Number of Earners, According to Socio-Economic Groups, 1960

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja	Családok					Összesen
	kereső nélkül (2)	1	2	3	4 és több	
		keresővel				
(1)	az összes családok százalékában (3)					(4)
1. *Alkalmazásban álló*						
2. mezőgazdasági fizikai dolgozó	2,2	64,2	24,5	6,9	2,2	100,0
3. nem mezőgazdasági, fizikai dolgozó	4,1	47,3	37,8	9,0	1,8	100,0
4. szellemi dolgozó	1,4	40,0	48,3	8,9	1,4	100,0
5. *Együtt* ...	*3,3*	*46,9*	*39,3*	*8,8*	*1,7*	*100,0*
6. *Termelőszövetkezeti tag és segítőcsaládtag*						
7. Mezőgazdasági termelőszövetkezetben						
8. Fizikai dolgozó	1,2	59,7	28,8	8,1	2,2	100,0
9. Szellemi dolgozó	2,3	51,7	36,8	8,0	1,2	100,0
5. *Együtt* ...	*1,2*	*59,5*	*29,0*	*8,2*	*2,1*	*100,0*
10. Nem mezőgazdasági termelőszövetkezetben						
11. Fizikai dolgozó	1,6	48,4	40,3	7,1	2,6	100,0
12. Szellemi dolgozó	1,7	55,2	39,7	3,4	—	100,0
5. *Együtt*	*1,6*	*49,0*	*40,2*	*6,8*	*2,4*	*100,0*
13. *Termelőszövetkezeti tagok és segítő családtagjaik összesen*	*1,2*	*58,0*	*30,6*	*8,0*	*2,2*	*100,0*

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja	Családok					Összesen
	kereső nélkül	1	2	3	4 és több	
	(2)	keresővel				
(1)	az összes családok százalékában (3)					(4)
14. *Önálló és segítő családtag*						
15. Mezőgazdasági önálló és segítő családtagja[a]	0,5	33,7	49,9	13,0	2,9	100,0
16. Egyéb önálló és segítő családtagja	0,9	60,0	30,3	7,5	1,3	100,0
5. *Együtt*	*0,5*	*38,0*	*46,7*	*12,1*	*2,7*	*100,0*
17. Nyugdíjas	0,4	48,5	40,8	8,6	1,7	100,0
18. *Összesen*	*2,2*	*47,0*	*39,5*	*9,3*	*2,0*	*100,0*
19. Ebből:						
20. Fizikai dolgozó[b]	3,0	51,2	35,3	8,6	1,9	100,0
21. Szellemi dolgozó[b]	1,2	40,8	47,9	8,7	1,4	100,0

* Részcsaládokkal együtt.
a A kétlakiak segítő családtagjaival együtt.
b Alkalmazásban állók, termelőszövetkezeti tagok és nyugdíjasok.

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономическая группа главы семьи; семьи (2) без самодеятельных, (3) с 1, 2, 3, 4 и больше самодеятельными; (4) всего.

Вертикальная графа: 1. Занятые лица; 2. сельскохозяйственные работники физического труда; 3. несельскохозяйственные работники физического труда; 4. работники умственного труда; 5. вместе; 6. члены производственных кооперативов и помогающие члены семьи; 7. в сельскохозяйственных производственных кооперативах: работники 8. физического, 9. умственного труда; 10. в несельскохозяйственных производственных кооперативах: работники 11. физического, 12. умственного труда; 13. члены производственных кооперативов и помогающие члены семьи всего; 14. самостоятельные и помогающие члены семьи; 15. сельскохозяйственные самостоятельные и помогающие члены семьи; 16. прочие самостоятельные и помогающие члены семьи; 17. пенсионеры; 18. итого; 19. в том числе; 20. работники физического труда; 21. работники умственного труда.

Heading: (1) The head of the family's socio-economic group; families (2) with no earners (3) with 1, 2, 3, 4 or more earners; (4) total.

Lateral text: 1. Employees; 2. agricultural manual workers; 3. non-agricultural manual, workers; 4. non-manual workers; 5. together; 6. members of producers' cooperatives and unpaid family workers; 7. in agricultural producers' cooperatives: 8. manual, 9. non-manual workers; 10. in non-agricultural producers' cooperatives: 11. manual, 12. non-manual workers; 13. total members of producers' cooperatives and unpaid family workers; 14. independents and unpaid family workers; 15. agricultural independents and unpaid family workers; 16. other independents and unpaid family workers; 17. pensioners; 18. total; 19. of which; 20. manual workers; 21. non-manual workers.

*

A családok társadalmi-gazdasági összetételéről — amint erre már utaltunk — teljes kép alig nyerhető, ha nem vesszük figyelembe a család valamennyi keresőjének társadalmi-gazdasági csoportját. Fontos lenne annak ismerete, hogy pl. hány család van, amelyben mezőgazdasági önálló és alkalmazásban álló fizikai dolgozó, vagy termelőszövetkezeti tag és alkalmazásban álló keresők vannak, továbbá, hogy a különböző összetételek milyen arányban fordulnak elő. Ehhez azonban a szükséges adatok még nem állnak rendelkezésre. Ezt némileg helyettesítő tájékozódás nyerhető a keresők számának társadalmi-gazdasági csoportjuk szerinti megoszlásából, ha ezt egybevetjük a családfő társadalmi-gazdasági csoportjával.[15] (Az adatokat a 14. tábla tartalmazza; a bekeretezett számok a családfő társadalmi-gazdasági csoportjába tartozó keresők arányát jelzik, beleértve a családfőt is.)

[15] A következőkben ismertetett számítások a családtöredékeket is magukban foglaló adatok alapján készültek.

14. A családok keresőinek százalékos megoszlása társadalmi-gazdasági csoportjuk és a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint, 1960*

Процентное распределение самодеятельных в семьях по их общественно-экономическим группам и по общественно-экономической группе главы семьи в 1960 г. — Percentage Distribution of Family Earners by Socio-Economic Groups According to the Socio-Economic Group of the Head of the Family, 1960

A családfő társadalmi-gazdasági csoportja	A kereső családtagok[1] társadalmi-gazdasági csoportja (2)										
	Alkalmazásban álló			Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag		Nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag		Mezőgazdasági[3] (10)	Egyéb (11)	Nyugdíjas	Keresők összesen
	mezőgazdaági fizikai dolgozó	nem mezőgazd. fizikai dolgozó	szellemi dolgozó	fizikai dolgozó[2]	szellemi dolgozó	fizikai dolgozó	szellemi dolgozó	önállók és segítő családtagjaik			
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)			(12)	(13)
1. Alkalmazásban álló											
2. mezőgazdasági fizikai dolgozó	79,9	9,9	1,2	3,1	0,1	1,1	0,1	3,7	0,2	0,7	100,0
3. nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	0,9	84,9	5,4	2,1	0,1	1,1	0,0	2,8	0,5	2,2	100,0
4. szellemi dolgozó	0,2	10,7	81,7	0,7	0,1	1,3	0,0	0,9	0,7	3,7	100,0
5. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag											
6. fizikai dolgozó[2]	2,2	8,9	1,3	85,4	0,4	0,5	0,0	0,7	0,1	0,5	100,0
7. szellemi dolgozó	—	7,6	4,1	19,8	66,1	—	—	—	1,8	0,6	100,0
8. Nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag											
9. fizikai dolgozó	0,4	15,1	6,7	2,2	0,2	71,0	0,3	1,5	0,3	2,3	100,0
10. szellemi dolgozó	10,2	8,5	15,2	—	—	1,7	57,6	—	1,7	5,1	100,0
11. Mezőgazdasági önálló és segítő családtagja[3]	1,2	5,3	1,0	0,3	0,0	0,5	0,0	90,8	0,5	0,4	100,0
12. Egyéb önálló és segítő családtagja	0,6	11,0	3,4	2,0	0,1	0,9	0,1	4,5	74,6	2,8	100,0
13. Nyugdíjas	0,6	14,0	7,9	1,3	0,0	1,0	0,0	1,3	0,5	73,4	100,0
14. *Összesen*	*3,9*	*37,5*	*14,7*	*11,2*	*0,3*	*2,4*	*0,1*	*18,8*	*2,8*	*8,3*	*100,0*

* Családtöredékekkel együtt. — [1] Családfővel együtt. — [2] Segítő családtagokkal együtt. — [3] A kétlakiak segítő családtagjaival együtt.

A keresők összetételét tekintve a leghomogénebbek az önálló gazdák családjai. Azokban a családokban, amelyekben a családfő önálló gazda a keresők közel 91%-a — beleértve magát a családfőt is — ugyancsak önálló gazda vagy segítő családtagja. Ezután a mezőgazdasági termelőszövetkezeti fizikai dolgozó tagok és az alkalmazásban álló nem mezőgazdasági fizikai dolgozók családjai következnek (85—85%). A keresők társadalmi-gazdasági összetétele a legszétágazóbb — bár csekély számuknál fogva súlyuk lényegtelen — a nem mezőgazdasági termelőszövetkezetek szellemi dolgozó tagjainak családjában. Itt az összes keresőknek csak 57,6%-a tartozik ebbe a csoportba.

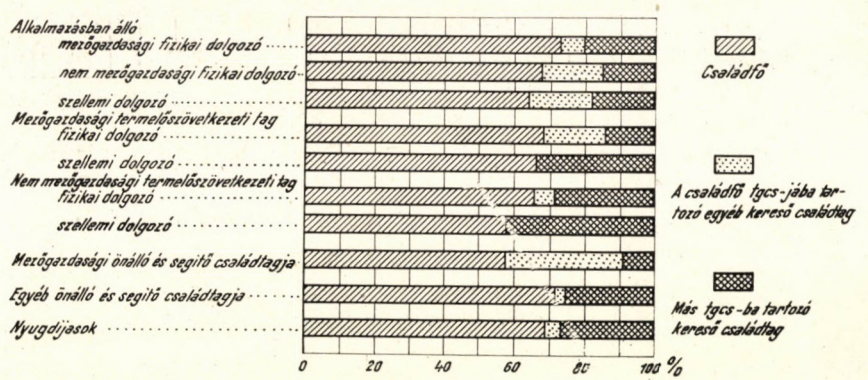

IX. A családfő és a többi kereső családtag százalékos aránya a családfő társadalmi-gazdasági csoportja szerint, 1960

Процентное распределение главы семьи и прочих самодеятельных членов семьи по социально-экономической группе главы семьи в 1960 г.

Ratio of the head of the family and other earning family-members by the head of the family's socio-economic groups, 1960

Перевод текста таблицы 13. — Translation of the text of Table 14 :

Горизонтальная графа : (1) Общественно-экономическая группа главы семьи ; (2) общественно-экономическая группа самодеятельных членов семьи ; занятые (3) сельскохозяйственные, (4) несельскохозяйственные работники физического труда, (5) работники умственного труда ; работники (6) физического, (7) умственного труда, члены сельскохозяйственных производственных кооперативов ; работники (8) физического, (9) умственного труда, члены несельскохозяйственных производственных кооперативов ; (1) сельскохозяйственные, (11) прочие самостоятельные и помогающие члены семьи ; (12) пенсионеры ; (13) всего самодеятельных.

Вертикальная графа : 1. Занятые лица ; 2. сельскохозяйственные, 3. несельскохозяйственные работники физического труда ; 4. работники умственного труда ; 5. члены сельскохозяйственных производственных кооперативов ; работники 6. физического, 7. умственного труда ; 8. члены несельскохозяйственных производственных кооперативов ; работники 9. физического, 10. умственного труда ; 11. сельскохозяйственные самостоятельные и помогающие члены семьи ; 12. прочие самостоятельные и помогающие члены семьи ; 13. пенсионеры ; 14. итого.

Heading : (1) The head of the family's socio-economic group ; (2) socio-economic group of the earning family members ; employed (3) agricultural, (4) non-agricultural manual workers, (5) non-manual workers ; (6) manual, (7) non-manual workers, members of agricultural producers' cooperatives ; (8) manual, (9) non-manual workers, members of non-agricultural producers' cooperatives ; (10) agricultural, (11) other independents and unpaid family workers ; (12) pensioners ; (13) total earners.

Lateral text : 1. Employees 2. agricultural, 3. non-agricultural manual workers, 4. non-manual workers ; 5. members of agricultural producers' cooperatives, 6. manual, 7. non-manual workers ; 8. members of non-agricultural producers' cooperatives, 9. manual, 10. non-manual workers ; 11. agricultural independents and unpaid family workers ; 12. other independents and unpaid family workers ; 13. pensioners ; 14. total.

Az alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozók családjaiban számottevőbb még az alkalmazásban álló nem mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya (9,9%), az utóbbiak családjaiban pedig az alkalmazásban álló szellemi dolgozók aránya (5,4%). A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok közül a fizikai dolgozók családjaiban az alkalmazásban álló nem mezőgazdasági fizikai dolgozók aránya 8,9%, viszont a szellemi dolgozók családjaiban közel 20% a fizikai dolgozó mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag.

A keresőknek a 14. táblában feltüntetett megoszlása természetesen tartalmazza azokat a családokat is, amelyekben csak a családfő keres és így ez a körülmény torzítja a több-keresős családok társadalmi-gazdasági összetételéről kapott képet. Ha az egyes társadalmi-gazdasági csoportokba tartozó családfők számát az azonos társadalmi-gazdsági csoportba tartozó összes keresők számából levonjuk, akkor megközelítőleg megkapjuk a családfő figyelmen kívül hagyásával a többi keresők számát. Bizonyos hibát okoz, hogy a családfők között vannak eltartott családfők is és így — bár csekély mértékben — a ténylegesnél valamivel kevesebb lesz a családfőn kívüli keresők száma. Mindezt figyelembe véve is elég jó tájékoztatást kaphatunk a több-keresős családok második, harmadik stb. keresőinek társadalmi-gazdasági csoportok szerinti megoszlásáról a családfő társadalmi-gazdasági csoportjával egybevetve. Az alábbiakban külön kiemelve mutatjuk be a családfő társadalmi-gazdasági csoportjába tartozó többi (családfőn kívüli) keresőnek az összes családfőn kívüli keresőhöz viszonyított arányát, az arányszámok nagyság-sorrendjében :

Mezőgazdasági önálló és segítő családtagja	78,4%
Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag, fizikai dolgozó	54,4%
Alkalmazásban álló	
nem mezőgazdasági fizikai dolgozó	53,9%
szellemi dolgozó	49,6%
mezőgazdasági dolgozó	26,4%
Nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag, fizikai dolgozó	16,1%
Nyugdíjas	15,3%
Egyéb önálló és segítő családtagja	10,7%
Termelőszövetkezeti tag, szellemi dolgozó	—

A felsorolásból látható pl., hogy a családfő társadalmi-gazdasági csoportjába tartozó többi kereső aránya legnagyobb a mezőgazdasági önállóknál. Az ilyen családokban a családfőn kívüli többi kereső 78%-a ugyancsak önálló gazda vagy segítő családtagja. A felsorolás második felében találjuk azokat a családokat, amelyekben a családfőn kívüli többi kereső nagyobb részének már nem azonos a társadalmi-gazdasági csoportja a családfőével. A termelőszövetkezeti tag szellemi dolgozó családfők családjában már egyáltalán nincs a családfőn kívül ugyanebbe a csoportba tartozó más kereső. (Ez a megállapítás azonban már csak bizonyos fenntartással fogadható el, mert — amint ezt már említettük — a családfők száma, néhány eltartott családfővel meghaladta a csoportjukba tartozó összes keresők számát.)

Azokban a családokban, amelyekben a családfőn kívüli keresők csekélyebb részének azonos a társadalmi-gazdasági csoportja a családfőével, a családfőn kívüli keresők túlnyomó része alkalmazásban álló nem mezőgazda-

sági fizikai dolgozó. Kivételt a termelőszövetkezeti tag szellemi dolgozó családfők családjai képeznek ; a mezőgazdasági termelőszövetkezeti szellemi dolgozók családjaiban a családfőn kívüli keresők közel 60%-a mezőgazdasági termelőszövetkezeti fizikai dolgozó, a nem mezőgazdasági termelőszövetkezeti szellemi dolgozók családjaiban pedig a többi kereső 36%-a alkalmazásban álló szellemi dolgozó, 24%-a alkalmazásban álló mezőgazdasági fizikai dolgozó és 20%-a alkalmazásban álló egyéb fizikai dolgozó.

*

Befejezésül ismertetjük még az egyedülállók társadalmi-gazdasági csoportok szerinti megoszlását. A 467 600 egyedülállónak közel fele (48%-a) alkalmazásban álló, nem egészen 18%-a termelőszövetkezeti tag, valamivel több mint egyötöde önálló és kb. ugyanennyi a nyugdíjasok aránya is. (A mezőgazdasági önállók egy része feltehetően családdal együttélő rokon, aki földje miatt külön háztartásban élőnek vallotta magát.) Az alkalmazás minőségét tekintve az egyedülállók 58%-a fizikai dolgozó, 21 %-a pedig szellemi dolgozó.

HÁZTARTÁSOK

A képviseleti mintából tulajdonképpeni háztartás-feldolgozás nem készült, de mivel a mintavételi egység a háztartás volt, a háztartások számát meg lehetett állapítani, egyrészt a háztartásban élő személyek száma[16] szerint, másrészt a háztartásban élő családok száma szerint, az utóbbit területi részletezésben is.

1960-ban az ország lakossága — az egy-személyes háztartások és az egyedülállók közös háztartásának figyelmen kívül hagyásával — 2 606 900 háztartásban élt. A háztartások 93,4%-a egy-családos, 6,4%-a két-családos és csak mindössze 0,2%-a három- vagy több-családos háztartás.

A háztartások közel 80%-a 2—4 tagból áll, 12%-a 5 tagú ; az ennél nagyobb háztartások aránya csupán 8,6%. A háztartások átlagos nagysága a két- és többtagú háztartásokban 3,5 fő.

Az összes háztartások 6,6%-a ún. több-családos háztartás. A két-családos háztartások egynegyede csak négy személyből, 37%-a 5 személyből, 23%-a 6 személyből áll ; a nagyobb háztartások aránya rohamosan csökken. A három- és több-családos háztartások között 30—30% a 7 és 8 személyből álló háztartás és közel 11—11% a 6 és a 9 személyből álló háztartás ; e háztartások egyötödében él 10 vagy annál több személy.

A több-családos háztartások aránya Budapesten a legalacsonyabb — 4,6% —, a többi városban átlagosan 5,1%, a községekben 7,7%. A megyék között viszonylag a legtöbb többcsaládos háztartás Somogy (12,0%), Baranya (11,7%), Zala (11,3%) és Nógrád (11,2%) megyékben van. Hajdú-Bihar megyében az összes háztartásoknak mindössze 3,7%-a, Szabolcs-Szatmár megyében 4,8 %-a többcsaládos.

[16] A háztartásban élők száma azonos a családokban és a családtöredékekben élők számával. A népességnek a család- ill. háztartás-feldolgozásban szereplő része az utóbbi szempontból élhet egy-családos vagy több-családos háztartásban (több család él együtt közös háztartásban). Az egyedülállók, attól függően, hogy teljesen külön élnek-e vagy többen egy háztartásban, alkotják az ún. egy-személyes háztartásokat ill. az egyedülállók közös háztartását. Ez utóbbi két kategóriát a háztartások következőkben ismertetendő adatai nem tartalmazzák, a részcsaládok viszont szerepelnek az adatokban.

*15. A háztartások a háztartás nagysága és a háztar ásban élő családok száma szerint**
Домашние хозяйства по величине и численности семей живущих в них
Households by Size and by the Families Living in the Households

Háztartás-nagyság	A háztartások		E b b ő l			Többcsaládos háztartások az összes háztartás százalékában
	száma	%-os megoszlása	1	2	3 és több	
			családos háztartások			
(1)	(2)	(3)	(4)			(5)
1. 2 tagú háztartás ...	779 800	29,9	779 800	—	—	—
3 tagú háztartás ...	711 500	27,3	711 500	—	—	—
4 tagú háztartás ...	575 700	22,1	533 900	41 800	—	7,3
5 tagú háztartás ...	315 400	12,1	253 600	61 800	—	19,6
6 tagú háztartás ...	130 400	5,0	91 000	38 900	500	30,2
7 tagú háztartás ...	53 700	2,0	38 100	14 200	1 400	29,1
8 tagú háztartás ...	22 800	0,9	16 000	5 400	1 400	29,8
9 tagú háztartás ...	10 400	0,4	7 800	2 100	500	25,0
10 és több tagú háztartás	7 200	0,3	4 200	2 100	900	41,7
2. *Összesen*	*2 606 900*	*100,0*	*2 435 900*	*166 300*	*4 700*	*6,6*
%	*100,0*	—	*93,4*	*6,4*	*0,2*	—

* Az egyszemélyes háztartások és az egyedülállók közös háztartása nélkül.

Горизонтальная графа : (1) Величина домашних хозяйств ; (2) число, (3) процентное распределение домашних хозяйств ; в том числе : домашние хозяйства (4) имеющие 1, 2, 3 и больше семей ; (5) сложные домашние хозяйства во процентах ко всем домашни хозяйствам.

Вертикальная графа : 1. Домашние хозяйства имеющие 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 и больше членов.

Heading : (1) Household size ; (2) number, (3) percentage distribution of households ; of which : (4) households with 1, 2, 3 and more families ; (5) composite households per 100 total households.

Lateral text : 1. Households having 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 or more members ; 2. total.

*

Az 1960. évi népszámlálás képviseleti mintájából feldolgozott adatok — a végleges feldolgozás eredményeivel szemben esetleg majd mutatkozó kisebb nagyobb eltérésektől függetlenül — módot adtak a családok összetételének és az abban bekövetkezett változásoknak sokoldalú és beható ismertetésére. Ennek ellenére a családokkal kapcsolatban még igen sok kérdés vár megválaszolásra. Nem eshetett szó még a családok korösszetételéről, a generációk száma szerinti megoszlásáról, a családok kulturális színvonaláról (a családtagok iskolai végzettsége alapján), a keresőknek a családi állás szerinti összetételéről, a társadalmi-gazdasági összetétel behatóbb elemzéséről, a huzamosan távollevő családtagok kérdéséről, a családok lakásviszonyairól ; a háztartások összetételéről pedig úgyszólván semmit nem tudtunk mondani. Minderre majd csak a végleges, teljeskörű feldolgozás után kerülhet sor.

СЕМЕЙНЫЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ

Резюме

Автор данного очерка, на основе материалов однопроцентной выборки переписи населения 1960 года, излагает основные данные о семейном составе населения страны, останавливаясь при этом также и на переменах, происшедших с 1949 года. Изложение распространяется на распределение населения по семьям и неполным семьям, по типам семей, по числу детей, по величине семей, на распределение членов семей на самодеятельных и иждивенцев, на общественно экономическую структуру семей и дает краткий обзор о числе и величине домашних хозяйств. В связи с отдельными темами в очерке производится также и изложение данных в территориальном разрезе.

Население страны — за исключением членов домашних хозяйств общежитий — по состоянию на 1 января 1960 года жило в рамках 3 278 100 семей и неполных семей ; примерно 85% этой цифры составляют семьи, немногим более 1% — частичные семьи, а остальная часть приходится на одиноких. По сравнению с 1949 годом число семей возросло на 16%, а число неполных семей — примерно на 12%. Поскольку преобладающая часть роста числа семей приходится на небольшие семьи, увеличение числа лиц проживающих в рамках семей было в значительной мере меньшим (составив всего 6%). В результате этого средний размер семьи — другими словами, число членов семьи приходящееся на семью — сократилось с 3,6 до 3,3.

Семьи, — в зависимости от того, состоит ли «ядро семьи» из супружеской пары, или одного из родителей (вдовые, разведенные, живущие врозь), проживающих с ребенком (детьми), и, далее, в зависимотси от того, проживает ли в составе семьи родственник, — могут быть разделены на четыре основные типы. В 1960 году 87% семей составляли семьи, состоящие из супружеских пар, а 13% — из одиноких родителей с детьми. Совершенно аналогичной является также и соотношение семей, в составе которых не проживают и, соответственно, проживают родственники. В составе семей по типам не произошло заслуживающих внимания изменений ; доля супружеских пар и семей с родственниками в незначительной мере сократилась по сравнению с 1949 годом.

В распределении семей по числу детей также находят свое отражение последствия демографического процесса, состоящего в постоянном сокращении (здесь мы отвлекаемся от временных увеличений) числа рождений и, далее, в рамках этого, в сокращении частоты рождений третьего, четвертого и дальнейших детей. В 1960 году 31% семей не имело детей по сравнению с 27% в 1949 году. Наряду с ростом удельного веса бездетных семей увеличилась также и доля семей, имеющих одного ребенка, удельный вес семей с двумя детьми остался по сути дела неизменным, а доля семей, имеющих более трех детей в значительной степени сократилась. В 1949 году одна пятая семей имела по крайней мере троих детей, в то время как в 1960 году доля таких семей сократилась до 13 процентов. Относительное число семей, имеющих шесть и более детей, составляет в настоящее время меньше половины пропорции, имевшей место в 1949 году (0,9%). В результате описанных выше явлений среднее число детей в расчете на семью сократилось с 1,5 в 1949 году до 1,3 в 1960 году.

Из проживающих в семьях на положении «детей» примерно 3,5 миллиона лиц 71% состоит из детей до 15-летнего возраста. В почти половине общего числа семей и в одной четверти семей, имеющих детей, нет детей ниже 15-летнего возраста. Параллельно с возрастанием числа детей резко сокращается число таких семей, в которых нет детей до самодеятельного возраста. Удельный вес тех семей, в которых всем детям еще не исполнилось 15 лет, является самым высоким у семей, имеющих двое детей (65%). Число детей в возрасте до 15 лет в расчете на одну семью не достигает 1 ребенка, а в расчете на семью, имеющую детей, составляет всего лишь 1,3.

Сокращение числа детей, или соответственно, сокращение числа многодетных семей является основной причиной также и сокращения величины семей. Так имел место рост числа меньших по размеру семей, но размер роста сокращается по мере увеличения численности членов семей. Число семей, состоящих из пяти и более членов сократилось при чем мера сокращения здесь возрастала параллельно с ростом величины семей. Хотя известно, что в городах, как правило, преобладают сравнительно небольшие, а в селах — сравнительно крупные семьи, в средней величине семей существенных различий не наблюдается. Число членов семьи, приходящееся на одну семью (с принятием во внимание частичных семей) в Будапеште составляет 3,0, в городах в среднем 3,2 и в селах в среднем 3,3.

Крупный рост занятости, происшедший в течение последних 10 лет отражается также и на динамике состава семей по самодеятельным и иждивенцам и соотношения между последним. В 1949 году на 100 членов семей приходилось 43, а в 1960 году — круглым счетом 50 самодеятельных. В течение того же периода число иждивенцев, приходящееся на 100 самодеятельных, сократилось на 32 человека (с 132 человек до 100 человек). Далее, произошло повышение числа членов семей, включившихся в ряды самодеятельных, увеличение числа самодеятельных, приходящихся на одну семью, и рост числа и удельного веса семей, имеющих в своем составе несколько самодеятельных. В 1949 году в 61% семей был только один самодеятельный, в 1960 эта пропорция сократилась до 47%. В то же время удельный вес семей, с 2 самодеятельными лицами, повысилось с 27% до почти 40%. Удельный вес семей с 3—4 самодеятельными, правда, лишь в незначительной степени превысил соответствующую пропорцию 1949 года, хотя число семей, принадлежащих к данной категории, возросло на одну пятую. Лишь в 17% общего числа семей все члены семьи являются самодеятельными. Внутри этого в 37% семей, состоящих из двух членов, являются самодеятельными оба члена семьи ; в рамках семей состоящих из 3 лиц, доля семей в которых все три члена являются самодеятельными, равна примерно 11%, а эта доля в случае семей, состоящих из четырех членов, составляет 3%.

Среднее число самодеятельных членов семей возрастает параллельно с увеличением числа членов семьи. На 100 семей приходится в среднем 162 самодеятельных, но эта пропорция уже у семей состоящих из трех членов превышает средний уровень. Однако, по крайней мере, в среднем 2 самодеятельных лица встречается только в семьях с 6 и более членами.

Удельный вес самодеятельных членов семьи превышает удельный вес иждивенцев только в семьях, имеющих в своем составе 2 и 3 члена. В этих семьях на 100 самодеятельных приходится 50 и, соответственно, 81 иждивенцев. В более крупных семьях — параллельно с ростом числа членов семей — постепенно увеличивается число иждивенцев, приходящееся на самодеятельных членов семьи.

Изменения, происшедшие в стране в области общественно— экономических отношений привели к изменению также и общественно-экономического состава семей. В значительной степени увеличилось число тех семей — с 40% до 75% — глава которых является рабочнм или служащим. Доля глав семей, которые являются членами производственных кооперативов, составляет примерно 16% ; это почти равно удельному весу глав семей единоличных хозяйств, который еще в 1949 году составлял 43%. В 1949 почти в половине общего числа семей глава семьи был занят в сельском хозяйстве, в то время как в 1960 году эта пропорция составила немногим больше одной трети. Удельный вес семей работников умственного труда повысился с 10% до больше чем 15%.

Общественно-экономическая структура тех семей, в которых, помимо главы семьи имеются и другие самодеятельные лица, определяется на основе совместного принятия во внимание общественно-экономических групп как главы семьи, так прочих самодеятельных членов семьи. С точки зрения принятия во внимание всех самодеятельных наиболее гомогенными являются семьи единоличных хозяев. В тех семьях, в которых глава семьи является единоличным хозяином 91% самодеятельных —

подразумевая под этим и глав семей — тоже является единоличными хозяевами или помогающими членами семьи. В семьях членов производственных кооперативов, занимающихся физическим трудом, и в семьях работников не сельскохозяйственного физического труда 85% самодеятельных принадлежит к общественно-экономической группе главы семьи.

Наиболее пестрым является общественно-экономический состав самодеятельных — хотя их общее число является весьма незначительным — среди членов не сельскохозяйственных производственных кооперативов, принадлежащих к числу работников умственного труда. Здесь примерно 42% самодеятельных относится к другим общественно-экономическим группам, чем глава семьи. В семьях работников умственного труда, которые являются членами сельскохозяйственных производственных кооперативов,тоже является высокой доля принадлежности самодеятельных членов семьи к другим общественно-экономическим группам (34%).

В тех семьях, в которых общественно-экономическая группа прочих самодеятельных лишь в незначительной мере совпадает с общественно-экономической принадлежностью главы семьи, подавляющее большинство самодеятельных, кроме главы семьи, является не сельскохозяйственным работником физического труда. Противоположность этому представляет состав семей работников умственного труда, состоящих в производственных кооперативах. В семьях работников умственного труда, состоящих в сельскохозяйственных производственных кооперативах, примерно 60% самодеятельных, за исключением главы семьи, является членами производственных кооперативов, выполняющими физическую работу ; в то же время в семьях работников умственного труда, состоящих в не сельскохозяйственных производственных кооперативах 36% прочих самодеятельных является работниками умственного, а 44% — в работниками физического труда.

В заключительной части настоящего очерка автор сообщает некоторые данные о домашних хозяйствах. В 1960 году население страны — без домашних хозяйтсв одиночек и общих домашних хозяйств одиночек — проживало в рамках 2 606 900 домашних хозяйств. Больше чем 93% домашних хозяйств состояло из одной семьи. В этих случаях домашнее хозяйство, по существу, совпадает со семьей. Удельный вес домашних хозяйств, состоящих из больше, чем трех семей, не достиг даже 0,50% домашних хозяйств.

80% домашних хозяйств состоит максимально из 4 лиц. Удельный вес домашних хозяйств, имеющих в своем составе 5 человек, составил 12%, а доля более крупных домашних хозяйств — всего 8,6%. Средняя величина домашних хозяйств — в результате относительно невысокого числа крупных домашних хозяйств — лишь в небольшой мере превышает среднюю величину семей, составляя всего 3,5 человек.

FAMILY PATTERN OF HUNGARY'S POPULATION

Summary

The paper accounts of the most important data of the population's family pattern on basis of a 1 p.c. sample taken from the material of the 1960 population census, presenting also the changes having taken place since 1949. The account covers the composition of the population by families and broken families, family types, the number of children, the size of the families, the distribution of family members by earners and dependants, the socio-economic composition of families, rendering a short survey of the number and type of the households. In connection with the different topics the paper also supplies a territorial break-down of the relevant data.

The population of the country, disregaring members of institutional households, were living in 3 278 100 families and broken families on January 1, 1960.

Of these nearly 85 p.c. are families, somewhat more than 1 p.c. part families, with the balance being made up of single persons. Compared with 1949 the number of families

increased by 16 p.c. that of broken families by almost 12 p.c. Since the increase in the number of families has overwhelmingly appeared in small families, the increase in the number of persons living in families was rather of a lesser extent (6 p.c.) than what been mentioned. Accordingly the average family size, i.e. the number of family members per family has declined from 3,6 to 3,3.

As to whether the family nucleus consists of a couple or of a single (widowed, divorced, separated) parent living together with his or her child (children) and as to whether there are relatives living together with the family or not, a family can be classified into four basic types. In 1960 87 p.c. of the families consisted of married couples, 13 p.c. of single parents without spouse. Similar is the proportion for families living without and with relatives. No noteworthy change has taken place in the type-pattern of families, the ratio of couples and families living with relatives being somewhat smaller than in 1949.

Also the data broken up by the number of children spectacularly show the impact of the population process which, disregarding certain temporary rises, appeared in a steady decline of the number of births and within it in the fall of frequency of the third, fourth, etc. children. In 1960 31 p.c. of the families were living without children, as against 27 p.c. in 1949. Besides the increasing proportion of childless families also that of families with one child has grown, with the number of two-children families remaining, on the whole, unchanged and that of families with more than three children showing a significant fall. In 1949 one fifth of the families had at least three children, in 1960 not more than 13 p.c. The relative number of families with six and more children is less than half the 1949 ratio (0,9 p.c.) ; due to the mentioned development the average number of children in families decreased from 1,5 in 1949 to 1,3.

Of the 3,5 million persons of "children's" family status living in families 71 p.c. are children under 15. Half the total number of families and one quarter of the families with children include no children under 15. With the number of children increasing, that of families without children under the working age is powerfully decreasing. The propotion of families in which all children are younger than 15 is highest among two-children families (65 p.c.). The number of children under 15 years of age per family is less than one and counted per families with children it is not more than 1,3.

The decline of the number of children and of families with several children accounts primarily for the falling size of families. The number of smaller-sized families has risen but the rate of growth is decreasing with the number of family members increasing. The number of families of five or more members has fallen ; here the rate of decrease is steadily growing with the increasing number of family members.

Although it is common knowledge that in general relatively smaller families prepponder in towns and rather major families in villages, there are no essential differences in the average size of the families. The number of family members per family (considering also part families) was 3,0 in Budapest, 3,2 on average in towns and 3,3 in villages.

The large-scale increase of employment during the last ten years has shown in the family structure by earning and dependant family members and also in the proportion of earners and dependants. The number of earners out of 100 family members was 50 in 1960, 43 in 1949. The number of dependants per 100 earning family members has decreased by 32 (from 132 to 100). More members of families have joined the ranks of the earners, the number of earners per family has increased and so has the number and proportion of families with several earners. In 1949 61 p.c. of the families had one earner, this proportion decreased to 47 p.c. by 1960. At the same time the ratio of families with two earners increased from 27 p.c. to nearly 40 p.c. Whereas the proportion of families with 3—4 earners hardly surpasses the 1949 level their absolute number has gone up by one fifth. About 17 p.c. of all families consists purely of earning members. Among three member families the proportion of families with three earners is almost 11 p.c., among four-member families the number of four earners represents 3 p.c.

The average number of earning family members per family is parallelly increasing with the number of family members going up, the average number of earners per 100 families is 162 but this propotrion is higher than the national average even for three member families. At least two earners per family, however, can be found in six member or larger families.

The proportion of earning family members surpasses the number of dependants only in families of two and three. In these families the number of dependants per 100 earners is 50 and 81 respectively. In bigger families, parallel with the increasing number of family members the number of dependants per earners is steadily increasing.

The changes that have taken place in the socio-economic pattern of the country have transformed also the socio-economic structure of the families. The number of families with the head of the family being employed has gone up considerably, i.e. from 40 p.c. to 57 p.c. Also the proportion of producers' cooperative heads of family approximated 16 p.c. this being almost the same as the ratio of the family members of the agricultural independents which was 43 p.c. in 1949. In 1949 the heads of almost half of the families were engaged in agriculture, in 1960 hardly more than one third. The proportion of family members of intellectual workers increased from 10 p.c. to over 15 p.c.

In families in which family members other than the head of the family are earning the socio-economic pattern is jointly determined by the socio-economic group of the head of the family and the other earning family members. Considering all the earners of the family the families of independent farmers show the most homogeneous picture. In families where the head of the family is an independent farmer 91 p.c. of the earners, the head of the family included, are also independent farmers or unpaid family workers. In the families of manual workers of agricultural producers' cooperatives and in those of non-agricultural manual workers employed, 85 p.c. of the earners belong to the socio-economic group of the head of the family.

The socio-economic composition of the earners is the most diverse, though their number is slight, in the families of intellectual working members of non-agricultural producers' cooperatives. Here 42 p.c. of the earners belong to another socio-economic group. Similarly high, 37 p.c. is the ratio of earners belonging to other socio-ecomonic groups in the families of intellectual working members of agricultural producers' cooperatives.

In families in which the socio-economic group of a smaller part of the earners beside the head of the family is identical with that of the head of the family the overwhelming majority of the earners, beside the head of the family, are employed non-agricultural manual workers. Different is the composition of the family members of intellectual workers among the members of producers' cooperatives. In families of the intellectual workers of agricultural producers' cooperatives nearly 60 p.c. of the earners, beside the head of the family, are manual working members of agricultural producers' cooperatives ; in the families of intellectual workers of non-agricultural producers' cooperatives 36 p.c. of the rest of the earners are employed intellectual workers, 44 p.c. employed manual workers.

In conclusion the paper gives also some facts on households. In 1960 the population of the country was living in 2 606 900 households, disregarding one-member households and the common households of single persons. In over 93 p.c. of the households not more than one family is living ; in such cases a household essentially equals a family. The ratio of households covering more than three families does not reach even 0,5 p.c.

Of the households nearly 80 p.c. include not more than 4 persons. The proportion of fivemember households is 12 p.c. that of bigger ones only 8,6 p.c. The average size of the households, due to the relatively small number of bigger households, is hardly more than that of families : only 3,5 persons.

A HALÁLOKOK SZERKEZETI ÖSSZETÉTELE, A VEZETŐ HALÁLOKOK

DR. MARTON ZOLTÁN

Az orvostudomány és a közegészségügyi viszonyok fejlődése mellett számos olyan társadalmi-gazdasági és kulturális, illetve környezeti tényezőt találunk, amelyek a népesség általános egészségi állapotára külön-külön is jelentékeny befolyással vannak, végső soron azonban egymással szoros összefüggésben okozzák a változásokat, alakítják ki a halandóság színvonalát. A népegészségre ható tényezők sokrétűsége következtében a lakosság életkörülményeiben bekövetkezett változások hatása a halálozási adatokon is jól lemérhető, ez indokolja a halandóság alakulásának mélyreható, részletes tanulmányozását.

A kérdés fontosságát bizonyítja az a körülmény is, hogy hazánkban az elmúlt pár év folyamán a szakirodalomban számos olyan közlemény jelent meg, melyek egyes fontosabb megbetegedések, kiemelt betegségi csoportok halandóságát vizsgálják, vagy a mortalitás rész-, illetve általános jellegű kérdéseivel foglalkoznak. Csupán a *Demográfiá*ban és a *Statisztikai Szemlé*ben megjelent ilyen vonatkozású tanulmányok és közlemények (1)—(15) viszonylag rövid idő alatt megjelenő tekintélyes száma is mutatja azt a széleskörű érdeklődést, mely az egészségügyi szakemberek részéről a halandóság különböző problémái iránt megnyilvánul.[1]

A mortalitási statisztikán belül is kiemelkedő jelentősége és szerepe van a halálokok tanulmányozásának. Az egészségügyi hatóságok, a kutatók, de nem utolsó sorban a gyakorló orvosok számára is azok a legértékesebb adatok, amelyek az egyes halálokok gyakoriságát, az összmortalitásban való részesedését mutatják. Tanulmányunk célja, hogy a vezető halálokok alakulásán keresztül vizsgálva mortalitásunk jelenkori szerkezeti összetételét, rámutassunk a kor- és nemek szerinti megoszlásból adódó jellegzetes különbségekre és ismertessük azokat a lényegesebb változásokat, amelyek a mortalitásban az utóbbi évtizedek folyamán léptek fel.

A nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében — figyelembe vettük az Egészségügyi Világszervezetnek a tíz vezető halálokról szóló jelentésében (16)—(17) alkalmazott módszereit. Bár a jelentés egyes kiemelt országok 1954—56 évi átlagadatait tartalmazza, saját adataink pedig 1958-ra vonatkoznak, az összehasonlítás lehetőségét ez véleményünk szerint nem zavarja,

[1] Hazánkban a halandóság statisztikai vizsgálatának nagy hagyományai vannak. Művelői közül *Körössy József*, *Szél Tivadar* és *Melly József* nevét kell elsősorban megemlítenünk.

mivel ily rövid időszaki eltérés csak lényegtelen módosulásokat okozhat. Sajnos a Világszervezet jelentése nem tartalmazza nemenkénti megoszlásban a halálokokat, így ilyen irányú összehasonlítást nem tudunk végezni.

A halálokok szerkezeti összetétele az elmúlt fél évszázad folyamán jelentős mértékben megváltozott. E változás okainak feltárásához az első lépést az általános és korspecifikus halandóság alakulásának vizsgálatával tesszük meg. Az általános halandóság hazánkban a háborús és az erősen járványos éveket leszámítva, a múlt század vége óta folyamatosan csökkenő tendenciát mutat. Az 1898-tól 1959-ig eltelt hat évtized folyamán az összhalandóság aránya 64 százalékkal csökkent. Az említett időszakon belül is különösen kedvezően alakult az utóbbi két évtized halandósága, ekkor a csökkenés több mint 30 százalékos volt.

A nyers arányszámok az egész népességre vonatkoznak, és így elfedik a népesség egyes korcsoportjaiban tapasztalható jelentős halandósági különbségeket. Az elhalálozás kockázata az élet közvetlen kezdetén az újszülött-, illetve csecsemőkorban és a késő öregkorban a legnagyobb, a gyermek-, ifjú- és általában a produktív korban viszont igen alacsony. Jól szemléltetik e különbségeket a korspecifikus arányszámok (ábrázolásuk adja az ismert „*U*" alakú halandósági görbét).

A nyers és a korspecifikus halandósági arányszámok között azonban szoros összefüggés van. A nyers arányszám tulajdonképpen a korspecifikus arányszámok súlyozott átlagának tekinthető — tehát olyan összetett viszonyszámnak — melynek nagyságát nemcsak az egyes csoportátlagok határozzák meg, hanem az egyes korcsoportoknak az egész népességen belül elfoglalt viszonylagos súlya is. A fentiekből értelemszerűen következik, hogy az átlagnak tekintett nyers halálozási arányszám változása az egyes korcsoportok mortalitásának változásán kívül az egyes korcsoportba tartozó népesség nagyságának, egymáshoz való részarányának megváltozásától is függ. A statisztikai gyakorlatban általánosan használt standardizálási eljárással — melyet tanulmányunkban később többízben alkalmazunk — meg tudjuk állapítani a színvonalváltozás mellett a népesség korösszetételének megváltozásából, illetve különbségeiből eredő változásokat.

1. Az összhalálozáshoz viszonyított korspecifikus halálozási arányok 1900—1958
Повозрастная смертность во сравнении к общей смертности
Age-Specific Death Rates Compared to General Mortality, 1900—1958

Év	Ezer lakosra jutó elhaltak száma (1)	Index : átlagos halálozási arány = 1,0 (2)			
		0	1—14	15—59	60—
		éves korban			
1958	9,9	6,3	0,1	0,4	5,0
1948	11,6	9,0	0,2	0,5	4,2
1938	14,3	10,2	0,3	0,5	4,3
1930	15,5	11,4	0,4	0,5	3,6
1920	21,4	10,5	0,5	0,5	3,3
1910	22,3	10,2	0,7	0,4	3,1
1900	26,3	10,3	0,7	0,4	2,9

Горизонтальная графа : (1) Численность умерших на 1000 жителей ; (2) показатель : общая смертность = 1,0.

Heading : (1) Deceased persons per 1000 population under 1 year of age ; (2) index : general death rate = 1.0.

A nyers halálozási arányszámok változásait nem követik arányosan az összetevők — az egyes korspecifikus arányszámok — változásai. Az egyes korcsoportok halálozási arányai az összhalandósághoz képest az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben megváltoztak. E változásokat az 1. táblán mutatjuk be, olymódon, hogy a megjelölt évek nyers halálozási arányszámait átlagosan 1-nek vettük és ehhez viszonyítottuk a megfelelő évek korspecifikus halálozási arányszámait.

A tábla adataiból jól látható, hogy a csecsemők és főleg a gyermekek halandósága az összhalandóságnál lényegesen gyorsabban javult. Míg a század elején, de még két évtizeddel ezelőtt is, a csecsemőhalandóság 1000 egy éven aluli lakosra számított aránya tízszerese volt az átlagos mortalitásnak, ma csupán hatszorosa. A gyermekhalandóság fél évszázaddal ezelőtt 30 százalékkal volt alacsonyabb az összhalálozás arányánál, napjainkban már csak 1/10 része. A javulás e korcsoportban volt a legjelentősebb, a csökkenés intenzitása lényegesen meghaladta az általános halandóság javulásának ütemét.

A produktív korú felnőttek halandósága az átlagos mortalitással azonos mértékben csökkent. Az öregkorúak halandóságának javulása volt viszonylag a legkisebb, jelentősen elmarad az átlagostól. Míg a század elején a 60 éves és idősebbek halandósága mintegy háromszorosa volt az átlagosnak, napjainkban már ötszöröse. Ha a 60 éven felülieket további két korcsoportra bontjuk, azt találjuk, hogy a 60—69 évesek halandósága még együtt javult az átlagos színvonallal — mutatója 2,4 körül mozog — a 70 éves és idősebbeké azonban 1938-ban még 7,5 volt, ma pedig már 8,6. Különösen nagy volt e korcsoport halandósága 1953-ban és 1954-ben, amikor több mint kilencszeresen múlta felül az általános mortalitást.

A 15 éven aluli korcsoportok halálozási gyakoriságában fokozatosan bekövetkezett nagyarányú csökkenés hatására nemcsak az elhaltak, de az élő népesség korösszetétele is jelentős mértékben megváltozott. Az I. ábra jól szemlélteti folyamatában e változásokat.

A század első évtizedében szomorú, és mai szemmel nézve egészen szokatlan képet kapunk a halottak kormegoszlásáról. 1900-ban a lakosságnak csupán 35,5 százalékát képviselő 15 éven aluli gyermekek az összes elhaltaknak jóval több mint felét — 52,8 százalékát — tették ki. Ezen korcsoporton belül is a csecsemők helyzete volt a legtragikusabb. Az összes elhaltak 31 százaléka 0 éves korú volt. Ez részben a születések magas arányával, részben a rendkívül kedvezőtlen csecsemőhalandósággal magyarázható. Általában minden negyedik-ötödik újszülött meghalt első életévének betöltése előtt.

A gyermekhalottak részaránya a század eleje óta fokozatosan csökkent, az 1—4 éves korúaké nagyobb mértékben, mint a részarány csökkenésében két évtizedes késést mutató csecsemőké ; 1938-ban a 15 éven aluliak részaránya az összhalálozásban 25,6 százalék volt ; viszonylag magas még ekkor is a csecsemők részaránya 18,3 százalékkal. Míg az 1—14 éves korúak halandósága majdnem fél évszázad óta, addig csecsemőhalandóságunk csak a legutóbbi évtized folyamán mutat az átlagosnál lényegesen intenzívebb javulást. 1958-ban az összes elhaltaknak csupán 9,4 százaléka csecsemő és 2,3 százaléka 1—14 éves korú. Míg a század első évtizedeiben — amint fentebb láttuk — általában minden negyedik-ötödik csecsemő halt meg első életévének betöltése előtt, napjainkban csupán minden huszadik.

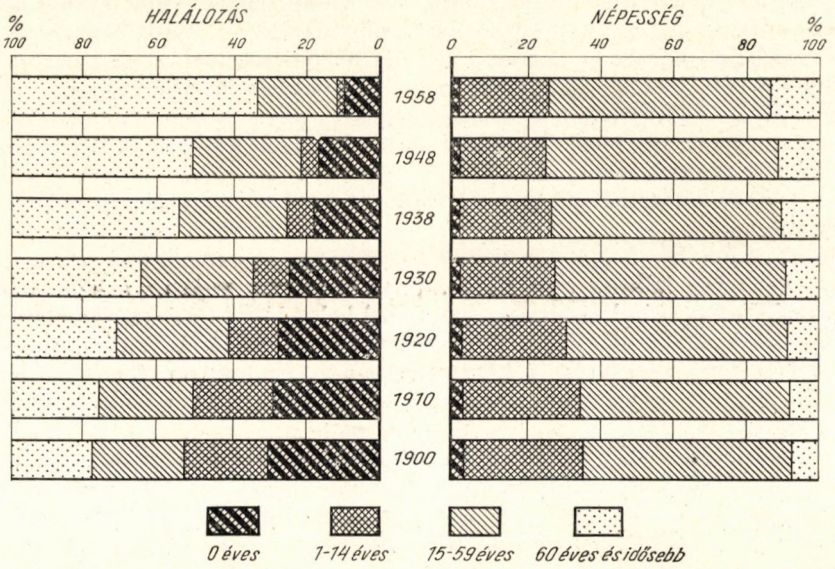

I. Az elhaltak és az élő népesség kor szerinti megoszlása, 1900—1958
Возрастный состав умерших и живущего населения
Age Structure of the Deceased Persons and of the Living Population 1900—1958

A csecsemők és a legfiatalabb gyermekek mind nagyobb számban vészelték át a halál kockázata szempontjából legveszélyesebb kort és nőttek fel a produktív korba. A produktív korúak halandóságának az átlagossal azonos mérvű folyamatos csökkenése miatt pedig mind több személy jutott át az idősebb korosztályokba. Ennek következtében fokozatosan megnövekedett a népesség összetételében a produktív és különösen az idősebb korúak súlya.

A népesség korösszetételében bekövetkezett változások visszahatásaként az elhaltak kormegoszlása is jelentősen megváltozott, mindinkább megnövekedett az idősebbek részaránya. Miután a 60 éves és idősebbek halandósága általánosan nézve kedvezőtlenebbül alakult az átlagosnál, részarányuk nagyobb mértékben növekedett, mint a produktív korúaké. 1900-ban a lakosság 7,7 százalékát képviselő 60 évesek és idősebbek az elhaltaknak csupán 22,2 százalékát tették ki. 1938-ban a népességen belüli arányuk 10,5 százalék volt; ugyanakkor az összhalálozásban elfoglalt arányuk több mint kétszeresére, 45,5 százalékra emelkedett.

1958-ban a lakosság 3/4 része 15 éves és idősebb volt; halálozásuk az összhalálozásnak mintegy 9/10 részét tette ki. A 60 évesek és idősebbek aránya ugyanakkor 13,5 százalékra növekedett, az ilyen korú elhaltak száma pedig az összes elhaltak mintegy 2/3-át tette ki. *Napjainkban tehát az idősebb korosztályok aránya a halálozásban a századelejinek pontosan háromszorosa.*

A népesség, illetve az elhaltak korösszetétel-változásának fentvázolt folyamata a várható átlagos élettartam lényeges meghosszabbodását okozta,

az élettartam meghosszabbodásával és az azt kiváltó tényezőkkel szoros összefüggésben pedig megváltozott a halálokok szerkezeti összetétele is.

Az elmúlt két évtized folyamán a halál okaiban bekövetkezett változásokat a II. ábra szemlélteti, amely a halálokok gyakoriságát „A betegségek nemzetközi osztályozásá"-nak (VII. Revizió) főcsoportok szerinti megoszlásában ábrázolja. Az ábra a nemzetközi osztályozás III. és IV., valamint a XII. és a XIII. főcsoportjait — miután az 1938. évi adatok átdolgozása nem tette lehetővé különválasztásukat — két csoportban, összevontan tartalmazza. Az ábra felépítése a betegségi főcsoportok 1958. évi rangsorán alapul.

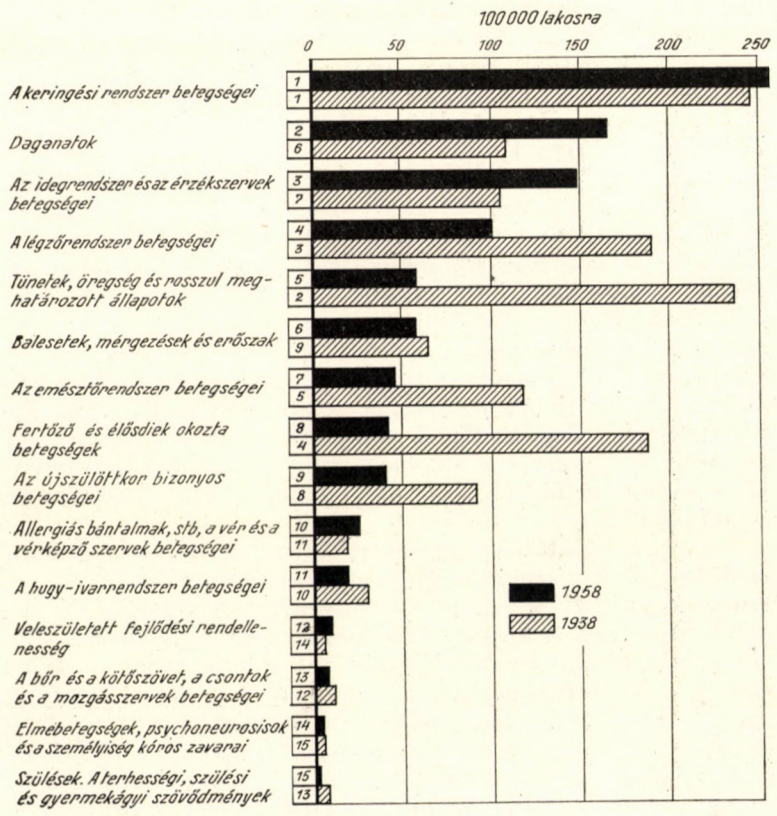

II. A halálozások alakulása betegségi főcsoportok szerint (1958 és 1938-ban)
Динамика смертности по главным группам болезней (в 1958 и 1938 гг.)
Mortality by Main Sections of Diseases (1958 and 1938)

1958-ban mind az elhaltak száma, mind a halandóság aránya a népesedési adatok regisztrálása óta egyike a legalacsonyabbaknak. Az elhaltak száma 97 866, a mortalitás aránya pedig 9,9 ezrelék. Ilyen alacsony halandósági arányszámmal csupán 1955-ben találkozhatunk. A csökkenés 1938-hoz viszonyítva a halálozások számában 25,1, a halálozási arányszám esetében pedig 30,8 százalék volt.

A nyers halálozási arányszám mint összetett viszonyszám nemcsak a korcsoportok átlagának, hanem a 100 000 lakosra számított betegségi (haláloki) intenzitás összegének is tekinthető. Az egyes betegségi (haláloki) csoportoknak, mint összetevőknek pozitív vagy negatív irányú változásai jelentős mértékben eltérhetnek az átlagostól. A II. ábra súlyozott formában, rangsorolás szerint mutatja az egyes betegségi főcsoportok arányváltozásait. A főcsoportok közül tíznél látunk csökkenést és csupán öt esetben találunk emelkedést.

Vizsgáljuk meg elsősorban azokat a halálokokat, amelyeknek csökkenése az összhalandóságban képviselt súlyuknál fogva a halandóság szerkezeti és minőségi összetételét lényegében megváltoztatta. Első helyen kell foglalkoznunk a *fertőző- és élősdiek okozta betegségekkel*. E főcsoport halandósági aránya az átlagosnál jelentékenyen nagyobb mértékű, 77 százalékos csökkenést mutat, amely főleg a gümőkór halálozásának nagyarányú csökkenésével függ össze. Rangsorolásban e főcsoport az 1938. évi negyedik helyről a nyolcadik helyre került.

A tünetek, öregség és rosszul meghatározott állapotok csoporthalandóságának az átlagosnál lényegesen nagyobb ütemű, 75,2 százalékos csökkenése orvosi (diagnosztikai) szempontból igen jelentős. E főcsoport gyűjtőhelye ugyanis a fel nem ismert betegségeknek, illetve rosszul meghatározott állapotoknak. Arányában bekövetkezett változások nincsenek módosító hatással az összhalandóságra, mivel csökkenése egyidejűleg egyéb főcsoportok halandóságának kisebb-nagyobb mértékű látszólagos emelkedésével jár. E látszólagos emelkedés különösen azoknál a betegségeknél jelentős, amelyeknél a kórismézés a múlthoz képest megjavult, és a korszerű vizsgáló eljárások következtében (pl. a daganatoknál) pontosabbá vált. Annak ellenére, hogy az összhalandóság alakulását e főcsoport arányváltozásai nem befolyásolják, a halálokok áttekinthetőbb és pontosabb tanulmányozása érdekében arányának további csökkenése kívánatos.

Az átlagosnál jelentősen nagyobb csökkenést találunk még az *emésztőrendszer* (60,4 %), *az újszülöttkor bizonyos betegségeinél* (54,8 %) és *a légzőrendszer betegségeinél* (47,4 %). Az emésztőrendszer betegségein belül a bélhurut, a légzőrendszer betegségei közül pedig a tüdőgyulladás miatti halálozások számának csökkenése okozta e két főcsoport halandóságának az átlagosnál nagyobb csökkenését.[2]

Meg kell említenünk, hogy jóllehet a *balesetek, mérgezések és erőszak* haláloki főcsoport halandósága 9,5 százalékkal csökkent 1938-hoz viszonyítva, viszonylagos súlya a halandóságban mégis megnövekedvén, ma már rangsorban megelőzi az emésztőrendszer betegségeit és a fertőző- és élősdiek okozta betegségeket, és így a hatodik helyre került.

Az elmúlt két évtized folyamán az emelkedő halandóságot mutató főcsoportok esetében a legjelentősebb sorrendi változást két csoportnál, a daganatoknál, illetve az idegrendszer és az érzékszervek betegségeinél találjuk.

A *daganatok* — amelyeknek legnagyobb részét (1958-ban 97 %-át) a rosszindulatú daganatok képezik — halandósága igen jelentékeny mértékben, 52,3 százalékkal emelkedett, és így 1958-ban már a második helyen találjuk.

[2] Az adatok a 4 héten aluliak tüdőgyulladását, illetve bélhurutját nem tartalmazzák.

2. A halandóság alakulása betegségi főcsoportok szerint 1957 és 1958-ban
Динамика смертности по главным группам болезней (в 1957 и 1958 гг.)
Mortality by Main Sections of Diseases (1957 and 1958)

Betegségi (haláloki) főcsoportok	1957-ben			1958-ban		
	elhaltak					
	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása
(1)	(2)	(3)	(4)	(2)	(3)	(4)
A keringési rendszer betegségei VII.	26 280	266,7	25,4	25 399	256,6	25,9
Daganatok II.	15 816	160,5	15,3	16 341	165,1	16,7
Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei VI.	14 964	151,8	14,4	14 764	149,2	15,1
A légzőrendszer betegségei VIII.	11 986	121,6	11,6	9 948	100,5	10,2
Tünetek, öregség és rosszul meghatározott állapotok XVI.	7 120	72,2	6,9	5 782	58,4	5,9
Balesetek, mérgezések és erőszak XVII.	6 158	62,5	5,9	5 754	58,1	5,9
Az emésztőrendszer betegségei IX.	4 815	48,9	4,6	4 624	46,7	4,7
Fertőző- és élősdiek okozta betegségek I.	4 701	47,7	4,5	4 307	43,5	4,4
Az újszülöttkor bizonyos betegségei XV.	4 532	46,0	4,4	4 087	41,3	4,2
Allergiás bántalmak a belső-elválasztásos rendszer, az anyagcsere és a táplálkozás betegségei III.	2 648	26,9	2,6	2 358	23,8	2,4
A hugy-ivarrendszer betegségei X.	1 922	19,5	1,9	1 931	19,5	2,0
Veleszületett fejlődési rendellenességek XIV.	1 140	11,6	1,1	998	10,1	1,0
Elmebetegségek, psychoneurosisok és a személyiség kóros zavarai V.	409	4,1	0,4	425	4,3	0,4
A csontok és a mozgásszervek betegségei XIII.	428	4,3	0,4	372	3,8	0,4
A bőr és a kötőszövet betegségei XII.	334	3,4	0,3	359	3,6	0,3
A vér- és a vérképző szervek betegségei IV.	241	2,4	0,2	252	2,6	0,3
Szülések. Terhességi-, szülési- és gyermekágyi szövődmények XI.	151	1,5	0,1	165	1,7	0,2
Összesen..	*103 645*	*1051,6*	*100,0*	*97 866*	*988,8*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Главные группы болезней (причин смерти); умершие: (2) число, (3) на 100 000 жителей, (4) процент.

Heading: (1) Main sections of diseases (causes of death); deceased persons: (2) number, (3) per 100 000 population, (4) per cent.

Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei közül a központi idegrendszer (endogén) érsérülései (főleg az agyvérzés) által okozott halálozások számának jelentékeny emelkedése miatt e csoport halandósága 41,6 százalékkal emelkedett. Súlya — hasonlóan a daganatokéhoz — az elmúlt két

évtized folyamán jelentékeny mértékben megnövekedett, rangsorban az 1938. évi hetedik helyről, a harmadik helyre került.

A keringési rendszer betegségei már két évtizeddel ezelőtt is a legmagasabb halandóságú főcsoportot képezték; 1938-hoz viszonyítva arányuk csupán 4,3 százalékos emelkedést mutat. E kismérvű emelkedés főleg azzal magyarázható, hogy a főcsoporton belül legnagyobb részaránnyal szereplő szívbetegségek halandósága az elmúlt évek folyamán inkább csökkenő, mint emelkedő irányzatú volt. Bár e főcsoporton belül egyes érbetegségek — hypertonia, arteriosclerosis — halandóságának az utóbbi évtizedben jelentékenyebb emelkedése észlelhető, viszonylag kisebb súlyuk miatt e csoport halandóságát érzékenyebben még nem befolyásolják.

Emelkedett még a *veleszületett fejlődési rendellenességek* és az egyik összevont főcsoportot képező *allergiás bántalmak, a belsőelválasztásos rendszer, az anyagcsere, a táplálkozás, a vér- és vérképző szervek betegségeinek* halandósága (85,7, illetve 41,9 %-kal). Az utóbbi nagy betegségi csoportból főleg az *asthma bronchiale* jelentőségét kell kiemelnünk. E két főcsoport együttes halandósági aránytöbblete azonban külön-külön magas százalékos emelkedésük ellenére alig haladja meg valamivel a keringési rendszer betegségek 4,3 százalékos emelkedéséből eredő halandósági többletet.

A leggyakrabban halált okozó betegségeknek nagymérvű, csupán néhány főcsoportra korlátozódó koncentrálódása már a II. ábrából is jól megfigyelhető. Ennek a folyamatnak az illusztrálására állítottuk össze a 2. táblát, amely az 1957. és 1958. évek halandósági adatait a betegségi (haláloki) főcsoportok megoszlásában nagyságrend szerint tartalmazza. (A tábla szerkesztésénél összevonást nem alkalmaztunk.)

Az adatok részletesebb értékelésére nem térünk ki, csupán a fent már említett koncentrálódás mérvét kívánjuk érzékeltetni. A tábla adatai azt mutatják, hogy 1958-ban a rangsor szerinti első négy csoportba tömörülő betegségek okozták az összhalálozás 67,9 százalékát. Ha a tünetek, öregség és rosszul meghatározott állapotok csoportját — az előbbiekben már részletesen ismertetett okból kifolyólag — részarányuk fenntartása mellett figyelmen kívül hagyjuk, a sorrend szerint következő négy főcsoportba tartozó megbetegedések által okozott halálozások megoszlási aránya már csak 19,3, a további négyes csoportok részaránya 5,8, ill. 1,2 százalék.

A főcsoportok halandósági adatai csak nagy általánosságban mutatnak rá a halálokok megoszlására, alakulására. A halálozások alaposabb és identifikáltabb vizsgálata szükséges ahhoz, hogy részletesebben megismerhessük azokat a halálokokat, amelyek kiemelkedő mortalitásuk miatt vezető szerepet játszanak az összhalandóságban. Tanulmányunk további részében az 1958. évi adatok alapján a vezető halálokok alakulását vizsgáljuk.

A halálozások csoportosítását az Egészségügyi Világszervezet jelentéséhez (16) hasonlóan a betegségek, sérülések és halálokok nemzetközi osztályozásának 50 okot tartalmazó rövidített, ún. „*B*" jegyzéke alapján végeztük el. A jelentés szerkezeti felépítésének megfelelően elhagytuk a következő halálokokat:

B 17 Az összes egyéb fertőző és élősdiek által okozottnak osztályozott betegségek;
B 44 Az újszülöttkorra jellemző egyéb betegségek és k.m.n. éretlenség;
B 45 Öregség, elmebaj említése nélkül, rosszul meghatározott és ismeretlen okok és a
B 46 Összes egyéb betegség.

Ezek, az egyes nagyobb betegségi csoportok nem részletezhető, vagy rosszul meghatározott eseteit összegyűjtő, nem egy esetben magas halandóságú betegségek, illetve haláloki csoportok tartalmazhatnak természetesen néhány vezető halálokot is, különválasztásukat azonban az osztályozásnak e módja nem teszi lehetővé. Ezek közül a fontosabbakra, függetlenül a csoportosítás szerinti felsorolástól, a szövegben esetenként utalni fogunk. A csoportosítás során ezenkívül homogén betegségi csoportok kialakítása érdekében a következő halálokokat összevontuk:

B 1 A légzőrendszer gümőkórja és B 2 A gümőkór egyéb formái = B 1—2 Gümőkór. B 25 Idült rheumás szívbetegség; B 26 Érelmeszesedéses és elfajulásos szívbetegség; B 27 A szív egyéb betegségei; és B 28 Magas vérnyomás szívbetegséggel = B 25—28 Szívbetegségek.

BE 47 Motoros járműbalesetek; és BE 48 Az összes egyéb balesetek = BE 47—48 Összes balesetek.

Az egyes halálokok elhagyása, illetve összevonása után 41 halálok szerinti részletezésben figyeltük meg az első tíz halálok alakulását. Az első tíz között nem szereplő haláloki csoportok, valamint a besorolásnál figyelmen kívül hagyott négy halálok adatai együttesen a táblák „egyéb" rovatába kerültek. Nemzetközi összehasonlítás céljából a Világszervezet jelentésében szereplő országok közül kilenc európai és két tengerentúli állam[3] adatait használtuk fel. Helyszűke miatt az összehasonlításoknál általában a medián (*M*) mellett csak a legmagasabb, valamint a legalacsonyabb értékeket vettük figyelembe. A magyar adatokat a sorrend feltüntetésével építettük be a külföldi adatok közé.

A vezető halálokokat nemcsak korcsoportok, hanem nemek szerinti megoszlásban is vizsgáltuk, és a II. ábrán már ismertetett szerkesztési eljárás szerint — a férfiak sorrendjét véve alapul — grafikusan ábrázoltuk. A grafikonoknál az egyes korcsoportok halandóságának nagyságrendi különbségei miatt lépték-változtatásokat eszközöltünk, ami a folyamatos összehasonlítást nem teszi ugyan lehetővé, az arányváltozásokat azonban jól mutatja. Mivel mind a férfiaknál, mind a nőknél a tíz vezető halálokot vettük figyelembe, az arány, illetve sorrend változások mellett szerkezeti változásokat is találunk. Csak a férfiaknál vagy csak a nőknél előforduló vezető halálokokat a grafikonok egyes szalagjai ábrázolják. Az arányszámokat az 1958. évi évközepi népességhez, illetőleg százezer azonos nemű és korú népességhez viszonyítva számítottuk ki.

Az összes elhalálozások 70,9 százaléka a 3. táblában felsorolt tíz halálokkal összefüggésben következett be. A halálokok koncentrálódási folyamata ez esetben is jól megfigyelhető; *az első három csoport betegségei okozták az összes elhalálozásoknak jóval több, mint felét, 52,1 százalékát.* Vizsgáljuk meg, hogyan alakul a vezető halálokok részaránya nemzetközi viszonylatban. A megfigyelt országok közül három államban (Anglia és Wales, Egyesült Államok és Dánia) a 80 százalékot meghaladja, öt államban 75—80 százalék között mozog, és csupán három államban találjuk 75 százalék alatt.

Az első három vezető halálok sorrendje — Magyarországhoz hasonlóan — mind a tizenegy államban nagyságrendileg azonos. Együttes részarányuk azonban főleg a szívbetegségek gyakoriságának jelentős érték-

[3] Dánia, Anglia és Wales, Finnország, Franciaország, Hollandia, Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Svédország, Svájc, valamint az Egyesült Államok és Kanada.

különbségei miatt eléggé változatos képet mutat. 60 százalék felett találjuk hat országban, öt országban — hazánkat is ide számítva — 50—60 százalék között volt és csupán egy országban, Franciaországban — ahol egyébként is a legalacsonyabb — volt 50 százalék alatt (45,1%). Nemcsak hazánkban és a megfigyelt országokban, hanem általában az egész világon, ahol a népesség elöregedési folyamata észlelhető, e három halálok köré tömörül a halálozások legnagyobb része.

3. A vezető halálokok alakulása Magyarországon, 1958
Динамика важнейших причин смерти в общей смертности в венгрии (в 1958 г.)
Leading Causes of Death in Hungary (1958)

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	Az 1958-ban elhaltak		
	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása
(1)	(2)	(3)	(4)
1. Szívbetegségek B 25—28	21 721	219,5	22,2
2. Rosszindulatú daganatok B 18*	15 848	160,1	16,2
3. A központi idegrendszer (endogén) érsérülései B 22	13 445	135,8	13,7
4. Tüdőgyulladás B 31	6 001	60,6	6,1
5. Összes balesetek BE 47—48	3 187	32,2	3,3
6. Gümőkór B 1—2	3 089	31,2	3,2
7. Öngyilkosság BE 49	2 312	23,4	2,4
8. Szülési sérülések, születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség B 42	1 472	14,9	1,5
9. Gyomor-, bél- és vastagbélhurut, kivéve az újszülöttek hasmenését B 36	1 226	12,4	1,2
10. Vesegyulladás és zsugorvese B 38	1 087	11,0	1,1
Egyéb	28 478	287,7	29,1
Összesen...	*97 866*	*988,8*	*100,0*

* A rosszindulatú daganatok mindenkor a nyirok- és vérképző szövetek daganataival együtt értendők.

Горизонтальная графа: (1) Причин смерти (номера Номенклатуры Б.); умершие в 1958 г.: (2) число, (3) на 100 000 жителей, (4) процент.

Heading: (1) Causes of death (numbers of the List B.); deceased persons in 1958: (2) number, (3) per 100 000 population, (4) per cent.

A jelentés adatai szerint a *szívbetegségek (B 25—28)* halandósága két két szélső érték és a medián tekintetében nemzetközi viszonylatban a következőképpen alakult[4]:

[4] A nemzetközi adatok tanulmányunk e részében 1954—1956 átlagai, a hazai adatok 1958-ra vonatkoznak. Amennyiben az időszakban eltérés van, azt külön jelöljük. A mortalitási arányszámok százezer lakosra vonatkoznak.

	mortalitás	részarány az összhalandóságban (%)
Anglia és Wales	375,6	32,5
Egyesült Államok	354,6	38,2
(M) Dánia	270,0	30,4
10. Magyarország	219,5	22,2
Német Szövetségi Köztársaság	211,6	19,7
Hollandia	196,1	25,8

A viszonyszámok igen jelentékeny eltérést mutatnak. Az eltérés oka elsősorban az egyes országok népességének kormegoszlásából adódik. Anglia

és Wales lakosságának kor szerinti megoszlása például erősen öregedő, a 60 évesek és idősebbek aránya 16,5 százalék. Hollandia népességének kormegoszlása viszont a legfiatalabbak egyikének tekinthető Európában, a 60 évesek és idősebbek aránya itt 1955-ben 12,3 százalék volt (18).

Ha az 1958. évi magyarországi kormegoszlásra standardizálva vizsgáljuk az alábbi kiemelt országok szívbetegség miatti halandóságát, a következő adatokat találjuk : Egyesült Államok 386,8 ; Anglia és Wales 310,6 ; Magyarország 219,5 ; Hollandia 216,6 százezrelék. Amint látjuk, a korösszetétel-eltérések kiküszöbölése erősen ellenkező irányú — sorrendet is lényegesen módosító — változásokat eredményez az egyes országok halálozási arányszámainál. Az Egyesült Államok standardizált arányszáma kiugróan a legmagasabb, és negyedével haladja meg az angliai értéket. A nyers és standardizált arányszámok különbségei a két ország lakosságának eltérő korstruktúrája mellett feltehetően a két népesség életmódbeli különbségéből eredően az emberi szervezet természetes elhasználódásának jelentősen nagyobb mérvével magyarázható.

A szívbetegségek után második helyen hazánkban és a megfigyelt országokban is a *rosszindulatú daganatok* (B 18) következnek. E betegségi csoport jelentősége különösen az utóbbi évtizedek folyamán növekedett meg.

	mortalitás	részarány az összhalandóságban (%)
Anglia és Wales	205,6	17,8
(M) Svédország	163,7	17,1
7. Magyarország	160,1	16,2
Kanada	130,3	15,8

Ha a szívbetegségeknél már alkalmazott gyakorlatnak megfelelően a magyar népesség korösszetételéhez igazítjuk az arányszámokat, úgy Angliában és Walesben 178,5, az Egyesült Államokban 160,7, Magyarországon 160,1 százezrelékes intenzitást találunk.

Hazánk rákhalandósága tehát az Egyesült Államokéval megegyező színvonalon áll, az angliai rákhalandóság viszont a standardizálás után 13,2 százalékkal alacsonyabb értéket mutat.

Rangsorban a harmadik helyen a *központi idegrendszer (endogén)*[5] *érsérülései (B 22)* következnek. E haláloki csoport legnagyobb részét az agyvérzés (apoplexia cerebri) teszi ki. Halandósága a következő volt :

	mortalitás	részarány az összhalandóságban (%)
Német Szövetségi Köztársaság	167,5	15,6
6. Magyarország	135,8	13,7
(M) Norvégia	132,1	15,4
Kanada	90,6	11,0

Az eddig tárgyalt vezető halálokok főleg az idősebb korúak halandóságára jellemzők. Hazánkban a negyedik helyen álló tüdőgyulladás gyakran fordul elő halálokként a fiatalabb korcsoportokban is, elsősorban a csecsemőkorban.

[5] Az „endogén" beszúrást félreértések elkerülése végett alkalmaztuk.

A *tüdőgyulladás (B 31)*[6] halálozás alakulása :

	mortalitás	részarány az összhalandóságban (%)
Magyarország (4)	60,6	6,1
Franciaország (5)	50,5	4,1
(M) Német Szövetségi Köztársaság (5)	37,6	3,5
Dánia (6)	19,5	2,7

A medián értéknél magasabb még Angliában és Walesben, Norvégiában, Svédországban és Finnországban a tüdőgyulladás mortalitása.

A nem természetes halálokok közül elsősorban a balesetek játszanak vezető szerepet a halandóságban. A 3. táblában felsorolt halálokok között az összes balesetek csoportja foglalja el sorrendben az ötödik helyet. Ez a halálok a legtöbb országban a negyedik helyen áll, kivéve Svédországot és hazánkat, ahol az ötödik, valamint Angliát és Walest, ahol a hatodik helyen találjuk. *Az összes balesetek (BE 47—48)* halandósága a következőképpen alakul :

	mortalitás	részarány az összhalálozásban (%)
Franciaország (4)	60,5	5,0
Kanada (4)	56,6	6,9
Egyesült Államok (4)	56,5	6,1
Német Szövetségi Köztársaság (4)	56,4	5,2
Svájc (4)	55,8	5,5
Finnország (4)	48,6	5,3
Norvégia (4)	45,4	5,3
Dánia (4)	44,0	5,0
Svédország (5)	39,9	4,2
Anglia és Wales (6)	36,0	3,1
Hollandia (4)	34,4	4,5
Magyarország (5)	32,2	3,3

Franciaország után a 2—5. helyen szereplő államok halandóságában csupán tized eltéréseket találunk. Hazánk baleseti halandósága, jóllehet az utolsó helyen áll, erősen megközelíti Hollandia, valamint Anglia és Wales arányait. Ha figyelembe vesszük közúti gépjármű forgalmunk további fejlődését, e haláloknál emelkedésre kell számítanunk.

A gümőkor (B 1—2) hazánkban az egész népességre számítva a hatodik helyen áll, Hollandiában, Dániában és az Egyesült Államokban az összhalandóságban nem szerepel a tíz első halálok között. Az Egyesült Államok színes lakosságánál a nyolcadik helyen találjuk, ezért a táblában így közöljük :

	mortalitás	részarány az összhalálozásban (%)
Finnország (5)	40,1	4,4
Magyarország (6)	31,2	3,2
Franciaország (6)	31,0	2,5
Egyesült Államok színes lakossága (8)	21,8	2,3
Svájc (7)	21,0	2,1
Német Szövetségi Köztársaság (6)	19,9	1,8
Anglia és Wales (6)	14,8	1,3
Norvégia (6)	12,7	1,5
Svédország (8)	11,1	1,2
Kanada (10)	9,0	1,1

[6] A következő táblázatos kimutatásoknál — miután a vezető halálokok rangsorolásában lényeges eltérések lehetnek az egyes országok között — zárójelben általában feltüntetjük a címben szereplő halálokok ranghelyét is.

Meglepő, hogy az Egyesült Államok színes lakosságának gümőkórhalandósága alig valamivel magasabb, mint Svájcé, és jelentősen alacsonyabb, mint hazánké.

A nem természetes halálokok másik nagy csoportja az *öngyilkosság (BE 49)* a hetedik helyen szerepel a vezető halálokok felsorolásában. Hollandiában, Norvégiában, Kanadában és az Egyesült Államokban alacsony aránya miatt nem szerepel az első tíz halálok között. Az Egyesült Államok fehér lakosságánál a kilencedik helyen szerepel. Mortalitása legmagasabb hazánk után (23,4) Dániában és Svájcban (23,0 és 21,9), alacsony Angliában és Walesben, valamint az Egyesült Államok fehér lakosságánál (11,5 és 10,9). Bár Magyarországon az öngyilkosok aránya 1938-hoz viszonyítva 20,1 százalékos csökkenést mutat (7), nemzetközi viszonylatban még így is magasnak kell tartanunk e halálok mortalitását.[7]

A szülési sérülések, születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség (B 42) által okozott halálozások gyakorisága szerepel hazánkban az összhalálozásban a nyolcadik helyen. Annak ellenére, hogy ezek az okok csak az 1 éven aluli korban és főleg az újszülötteknél fordulnak elő, viszonylag magas halandóságuk miatt az általános mortalitásban komoly tételként szerepelnek. Nem vezető halálok Angliában és Walesben, Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Svédországban. Kanada és az Egyesült Államok után (19,5, illetve 17,8), ahol a hatodik helyen áll a vezető halálokok sorrendjében, mortalitása hazánkban a legmagasabb (14,9).

A *gyomor-, bél- és vastagbélhurut (B 36)* — a fentiekben már említett nagyarányú csökkenés következtében — a kilencedik helyen szerepel a vezető halálokok között hazánkban. Az adatok nemzetközi összehasonlítása nem állt módunkban, mivel a megfigyelt tizenegy ország egyikénél sem fordul elő az összhalálozásban vezető halálokként.

A tizedik helyre hazánk általános halandóságában a *vesegyulladás és zsugorvese (B 38)* által okozott halálozások jutottak. Angliában és Walesben, Dániában, a Német Szövetségi Köztársaságban és Svájcban nincs az első tíz halálok között. Mortalitásában nemzetközi viszonylatban minimális eltéréseket találunk; legmagasabb Kanadában és Franciaországban (14,5, illetve 12,8).

A nemzetközi összehasonlítást az eddigiekben a hazai haláloki sorrend alapján végeztük. A továbbiakban szükségesnek tartjuk összefoglalni azokat a halálokokat, amelyek hazai viszonylatban ugyan nem szerepeltek a tíz vezető halálok között, de más országokban igen. A vezető halálokok között találjuk a veleszületett fejlődési rendellenességeket (B 41) és a cukorbajt (B 20) hét-hét, a májzsugorodást (B 37) és a hörghurutot (B 32) négy-négy; a dűlmirigy túltengést (B 39), a hypertoniát a szív említése nélkül (B 29) és a gyomorfekélyt (B 33) két-két; és végül a jóindulatú és k. m. n. daganatokat (B 19), valamint az influenzát (B 30) egy-egy esetben.

A nemi jellegből adódó sajátos betegségek, valamint az életmódbeli különbségek indokolják a vezető halálokok nemenkénti tanulmányozását. A nők halandósága 1958-ban is kedvezőbben alakult, mint a férfiaké: míg százezer férfi közül 1039, addig ugyanannyi nő közül csak 942 halt meg. A férfiak halandósága 10,3 százalékkal magasabb volt, mint a nőké.

[7] Százezer lakosra számított halandósága 1955-ben 20,6; 1956-ban 19,6 és 1957-ben 21,7 volt.

A III. ábra százezer azonos nemű lakosra számítva mutatja be a vezető halálokok nemenkénti megoszlását hazánkban.

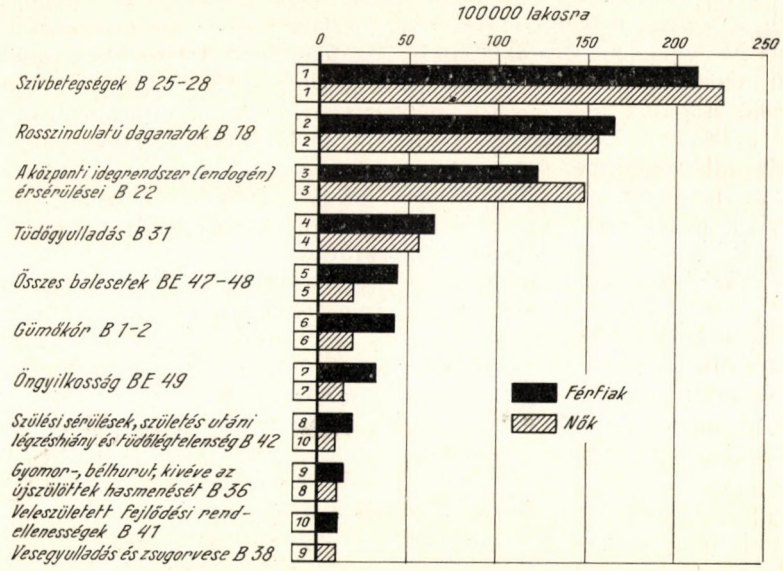

III. A vezető halálokok alakulása nemenként, 1958
Распределение важнейших причин смерти в общей смертности по полу
Leading Causes of Death by Sex, 1958

A vezető halálokok nemenkénti alakulásánál az általánostól eltérő sorrendi változásokat (3. tábla) csupán a nyolcadik helytől lefelé találunk. A férfiaknál a tizedik helyen a vesegyulladás és a zsugorvese (B 38) helyére a *veleszületett fejlődési rendellenességek (B 41)* csoportja lép; a nőknél nyolcadik helyre a *gyomor-, bél-, vastagbélhurut (B 36)*, a kilencedik helyre a *vesegyulladás és a zsugorvese (B 38)* a tizedik helyre pedig a *szülési sérülések (B 42)* kerülnek.

A női halandóság általában kedvezőbb voltát magyarázza az a körülmény, hogy míg a férfiaknál hét halálok esetében találunk halandósági többletet, addig a nőknél csupán két esetben. (Későbbiekben látni fogjuk, hogy a szívbetegségeknél, illetve a központi idegrendszer érsérüléseinél tapasztalható női halandósági többletet tulajdonképpen a két nem korösszetételének jelentős eltérései okozzák.) A férfitöbblet különösen az öngyilkosságnál, az összes baleseteknél, a gümőkórnál és az újszülöttek szülési sérüléseinél jelentkezik nagyobb mértékben.

Rámutattunk már a bevezető részben az egyes korcsoportoknál megnyilvánuló jelentős halandóságbeli különbségekre. Az egyes korcsoportokban leggyakrabban halált okozó betegségek nagyon eltérő és változatos képet mutatnak, azonos betegségek esetében pedig arányaikban lényegesen különbözhetnek. A továbbiakban a vezető halálokok korcsoportok és ezen belül nemek szerinti alakulását és megoszlását vizsgáljuk. Az egyes korcsoportok

halandósági adatait tartalmazó táblákban a halálokoknak az összhalálozáshoz viszonyított megoszlását is közöljük.

Csecsemőhalandóságunk annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évtized alatt jelentős mértékben csökkent, még napjainkban is magasnak tekinthető ; 1958-ban ezer élveszülöttre számítva 58,1 volt. Ez a körülmény is indokolja, hogy e korcsoport halálokaival részletesebben foglalkozzunk. Nem kívánunk kitérni e tanulmányunkban a csecsemőhalálozás általános problémáira, számos szerző (13)—(15), (19)—(22) részletesen foglalkozott az utóbbi években e kérdésekkel.

Az egy éven aluli korban történő elhalálozások — tehát a csecsemőhalottak — haláloki tanulmányozásánál a szokástól eltérően nem az élveszülöttekhez, hanem az egyéven aluli évközepi népességhez viszonyítjuk az elhaltak számát.

4. Vezető halálokok az egy éven aluliaknál Magyarországon, 1958
Динамика важнейших причин смерти в возрасте до 1 года
Leading Causes of Death : Age Under 1 Year, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával) (1)	Egy éven aluli korban elhaltak (2)			
	száma (3)	aránya százezer lakosra (4)	százalékos megoszlása (5)	az összes elhalt ezrelékében (6)
1. Tüdőgyulladás B 31	1 522	981,4	16,5	15,5
2. Szülési sérülések, születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség B 42 ..	1 472	949,2	16,0	15,0
3. Veleszületett fejlődési rendellenességek B 41	938	604,8	10,2	9,6
4. Gyomor-, bél- és vastagbélhurut, kivéve az újszülöttek hasmenését B 36 .	851	548,8	9,2	8,7
5. Az újszülött fertőzései B 43	840	541,7	9,1	8,6
6. Influenza B 30	543	350,1	5,9	5,5
7. Kanyaró B 14	115	74,2	1,2	1,2
8. Nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás B 23	88	56,7	1,0	0,9
9. Szamárköhögés B 9	87	56,1	1,0	0,9
10. Hörghurut B 32	60	38,7	0,7	0,6
Egyéb	2688	1 733,2	29,2	27,5
Összesen	*9 204*	*5 934,9*	*100,0*	*94,0*

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умершие в возрасте до 1 года ; (3) число ; (4) на 100 000 жителей ; (5) процент ; (6) на 1000 всех умерших.

Heading: (1) Causes of death (numbers of the List B.) ; (2) deceased under 1 year of age : (3) number ; (4) per 100 000 population ; (5) per cent ; (6) per 1 000 total deceased.

A csecsemőhalandóság nemzetközi összefoglaló adatait az alábbiakban közöljük :

	Százezer egy éven alulira jutó elhaltak száma	A vezető halálokok részaránya (%)
Magyarország.....	5 934,9	70,8
Német Szövetségi Köztársaság	4 138,3	42,9
(M) Egyesült Államok.....	2 651,0	61,9
Svédország	1 773,4	64,0

A csecsemőkorban leggyakrabban[8] halált okozó betegség hazánkban a *tüdőgyulladás (B 31)*, amely a csecsemőhalottak 16,5 százalékánál fordult elő a halál okaként. Ez a tétel az újszülöttek tüdőgyulladását nem tartalmazza ; nemzetközi viszonylatban magyarországi arányát kiugróan magas értéknek kell tekintenünk. Mortalitása és részaránya a következőképpen alakult :

	mortalitás	részarány (%)
Magyarország (1)	981,4	16,5
Német Szövetségi Köztársaság (3)	381,5	9,2
(M) Norvégia (3)	220,3	10,5
Hollandia (3)	90,9	4,5

A legtöbb országban harmadik helyen áll a csecsemőkori halálokok között a tüdőgyulladás, kivéve hazánkat és Franciaországot, ahol az első, illetve a második. Ez a körülmény magyarázza elsősorban csecsemőhalandóságunk magas voltát nemzetközi viszonylatban.

A csecsemőkorban második helyen következő leggyakrabban előforduló halálok hazánkban a *szülési sérülések, születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség (B 42)*. Ez a halálok hazánk és Franciaország kivételével, ahol második, illetve a harmadik helyen áll, a megfigyelt országok mindegyikében az első halálokként szerepel. Mortalitását és korcsoportján belüli részarányát mutatják az alábbi adatok :

	mortalitás	részarány (%)
Magyarország (2)	949,2	16,0
Svájc (1)	726,6	27,3
(M) Hollandia (1)	531,9	26,5
Franciaország (3)	300,4	8,8

Az utóbbi években hazánkban halandósága emelkedést mutat ; nemzetközi viszonylatban gyakorisága hazánkban a legmagasabb.

A *veleszületett fejlődési rendellenességek (B 41)* hazánkban a harmadik, a megfigyelt országokban pedig — Franciaország kivételével, ahol első — a második helyen állanak. Endogén tényező, halandósága nehezen befolyásolható. Százezer egy éven aluli lakosra számított mortalitása és részaránya a korcsoport halandóságán belül a következő :

	mortalitás	részarány (%)
Magyarország (3)	604,8	10,2
Német Szövetségi Köztársaság (2)	508,9	12,3
(M) Dánia (2)	424,2	16,6
Svédország (2)	336,4	19,0

A negyedik helyre hazánk csecsemőhalandóságában a *gyomor-, bél- és vastagbélhurut (B 36)* betegségek által okozott halálozás jutott ; jóllehet aránya a tüdőgyulladáshoz hasonlóan az elmúlt másfél évtized alatt viszonylag kedvezően alakult, az exogén halálokok közül még mindig egyik legnagyobb halandóságú betegség annak ellenére, hogy az újszülöttek hasmenés miatti elhalálozásait nem foglalja magában. Minden országnál egy-

[8] Az éretlenség, az újszülöttkorra jellemző egyéb betegségek (B 44) ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint az általános halandóságnál az öregség, tünetek stb. ezért a felsorolásban nem szerepelnek. Egyébként e tétel arányai a legmagasabbak : 1 144,5 százezrelék, illetve 19,3 százalék.

formán megtaláljuk a vezető halálokok között ; sorrendje azonban eléggé változó. Halandósága a következő képet mutatja :

	mortalitás	részarány (%)
Magyarország (4)	548,8	9,2
Finnország (4)	191,7	6,7
(M) Anglia és Wales (6)	55,6	2,2
Hollandia (8)	11,3	0,6

Komoly tételként szerepel hazánk csecsemőhalálozásában az *újszülöttek fertőzései (B 43)* is. E betegségi csoportban főleg az újszülöttek tüdőgyulladása és hasmenése játszik döntő szerepet.

	mortalitás	részarány (%)
Magyarország (5)	541,7	9,1
Finnország (5)	183,9	6,5
(M) Egyesült Államok (4)	108,5	4,1
Dánia (6)	31,2	1,2

Nemzetközi viszonylatban hazánkban igen magas e betegségcsoport halálozási aránya. Az Egyesült Államokban nagy különbség van a fehér- és színes lakosság mortalitásában ; míg az előbbié csupán 83,8 ,addig az utóbbié 253,5 százezrelék.

Az *influenza (B 30)* hazánkban a hatodik helyen szerepelt 1958-ban a vizsgált korcsoportban a vezető halálokok sorrendjében. Négy országban : Dániában, Norvégiában, Angliában és Svédországban nem került a tíz vezető halálok közé. A halálokok sorrendjében elfoglalt helye nagy mértékben attól függ, hogy járványos volt-e a megfigyelt időszak influenza szempontjából vagy nem. Mortalitása hazánk után (350,1) legmagasabb Franciaországban, Svájcban és Finnországban (46,2, illetve 45,7).

Csecsemőhalálozásunkban a *kanyaró (B 14)* a következő leggyakrabban előforduló halálok ; nemzetközi összehasonlításra nincs módunk, mivel a megfigyelt országoknál nem szerepel vezető halálokként. A *nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás (B 23)* nyolcadik hazánkban a halálokok sorrendjében. E halálokot az országok felénél a nyolcadik helyen találjuk; Franciaországban az ötödik helyen áll. Magasnak tekinthető magyarországi halandósága is. Medián és szélső értékei az alábbiak :

Franciaország 61,4 ; 2. Magyarország 56,7 ; (M) Norvégia 23,6 ; Svédország 14,9

A *szamárköhögés (B 9)* csupán a megfigyelt országok felénél fordul elő a csecsemőkorban vezető halálokként. Aránya legmagasabb hazánkban, de örvendetes, hogy az elmúlt évek folyamán mind a megbetegedések száma, mind halandósága erősen csökkenő irányzatú volt. Viszonylag magas még mortalitása a Német Szövetségi Köztársaságban és Franciaországban (33,1, ill. 31,1).

Az általános csecsemőhalálozásban utolsó helyen szereplő halálok hazánkban a *hörghurut (B 32)*. Öt országban nem fordul elő vezető halálokként. Mortalitási aránya a legmagasabb Angliában és Walesben, hazánkban és Kanadában (50,0, 38,7, illetve 28,3).

A felsorolt tíz halálokon kívül még a következők fordultak elő nemzetközi viszonylatban a csecsemőkorban : hazánk kivételével általában az ötödik-hatodik helyen szerepel a megfigyelt államokban az összes balesetek

(BE 47—48). A bélelzáródás és sérv (B 35) kilenc esetben, a meningococcus fertőzés (B 10) két esetben és a gümőkór (B 1—2) Franciaországban, a rosszindulatú daganatok (B 18) Svédországban, valamint az emberölés (BE 50) Svájcban jutottak be a tíz vezető halálok közé.

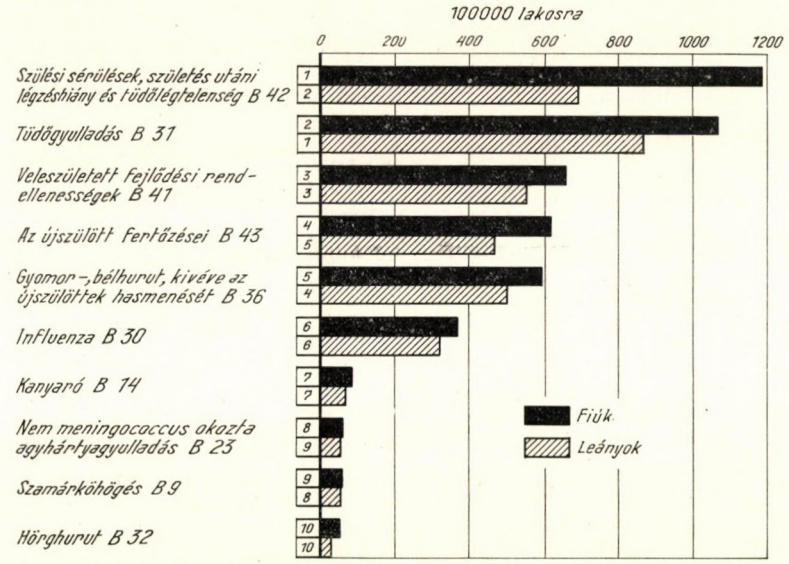

IV. A vezető halálokok alakulása az egy éven aluli korban nemenként, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте до 1 года
Leading Causes of Death by Sex, Age Under 1 Year, 1958

A halandóság férfitöbblete legérzékenyebben a csecsemőkorban mutatkozik meg. A fiúcsecsemők halandósága minden egyes haláloknál magasabb, mint a leányoké, az egyes halálokok mortalitásában legnagyobb fiútöbbletet a hörghurutnál (103 %), a szülési sérüléseknél (72,3) %), az újszülött fertőzéseinél (33 %) és a tüdőgyulladásnál (24 %) találjuk. A veleszületett fejlődési rendellenességek 19 százalékkal gyakrabban okoztak elhalálozást a fiúknál, mint a leányoknál.

Az V. számú ábra 1950-től folyamatában mutatja hazánkban a csecsemőhalálozás és ezen belül a kiemelt halálokok alakulását a szokásos módon ezer élveszülöttre számítva az arányszámokat.

Csecsemőhalandóságunk az elmúlt évtized folyamán 61,1 százalékos csökkenést mutat. Az éretlenség és a veleszületett fejlődési rendellenességek változatlanul állandó nagyságú részét képezik a csecsemőhalandóságnak. Az „egyéb" halálokok jelentős beszűkülése 1954 után a haláloki bejegyzések javulására utal.

A nemzetközi, illetve a hazai adatok tanúsága szerint viszonylag kedvezőtlen csecsemőhalandóságunk főleg abból adódik, hogy igen magas nálunk az egyes exogén haláloki tényezők aránya. Elsősorban arra kell törekednünk, hogy a tüdőgyulladást a vezető halálokok között legalább a harmadik helyre szorítsuk vissza.

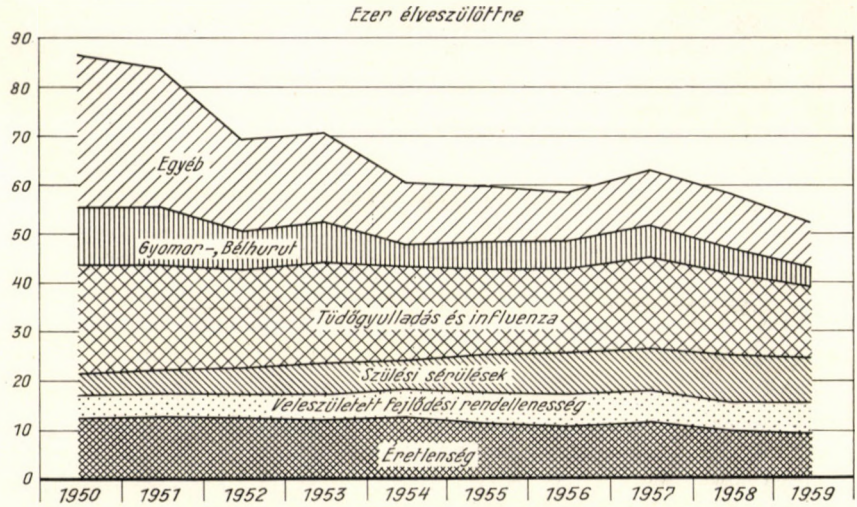

V. Csecsemőhalandóságunk alakulása egyes kiemelt halálokok szerint (ezer élveszülöttre), 1950—1958

Детская смертность по отдельным подчеркнутым причинам смерти (на 1000 живорожденных)

Infant Mortality by Selected Causes of Death (Per 1000 Live-Born), 1950—1958

5. A vezető halálokok alakulása az 1—4 éves korban, 1958

Динамика важнейших причин смерти в возрасте 1—4 лет

Leading Causes of Death: Age 1—4 Years 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	1—4 éves korban elhaltak (2)			
	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása	az összes elhaltak ezrelékében
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Tudőgyulladás B 31	267	35,4	19,2	2,7
2. Összes balesetek BE 47—48	180	23,9	12,9	1,8
3. Gyomor-, bél- és vastagbélhurut B 36	144	19,1	10,3	1,5
4. Kanyaró B 14	122	16,2	8,8	1,2
5. Influenza B 30	84	11,0	6,0	0,8
6. Rosszindulatú daganatok B 18.....	68	9,0	4,9	0,7
7. Gümőkór B 1—2	45	6,0	3,2	0,5
8. Veleszületett fejlődésirendellenesség B 41	44	5,8	3,1	0,4
9. Nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás B 23	27	3,6	1,9	0,3
10. Dizentéria B 6.....	26	3,4	1,9	0,3
Egyéb	387	51,3	27,8	4,0
Összesen	*1 393*	*184,7*	*100,0*	*14,2*

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умершие в возрасте 1—4 лет; (3) число; (4) на 100 000 жителей; (5) процент; (6) на 1000 всех умерших.

Heading: (1) Causes of death (numbers of the List B.); (2) deceased 1—4 years of age: (3) number; (4) per 100 000 population; (5) per cent; (6) per 1000 total deceased.

Vizsgáljuk meg a továbbiakban az 1—4 éves korcsoportban a vezető halálokok alakulását. Az 1—4 évesek halandósága az átlagosnak csupán egyötöde, egyhatoda. 1958-ban az összes elhaltaknak csak kis részét, 1,4 százalékát tették ki. A halandóság férfi többlete e korcsoportnál minimális, a fiúk halandósága 189,6, a leányoké pedig 179,6 százezrelék. A halálokok tömörülése e korcsoportban nem olyan kifejezett, mint az általános halandóság esetében. Nemzetközi általános mortalitási, medián és szélső értékei :

Magyarország 184,7; Franciaország 174,0; (M) Kanada 147,0; Anglia és Wales 95,2

Az 1—4 éves korban Magyarországon leggyakrabban előforduló halálok a *tüdőgyulladás (B 31)*; csupán hazánkban áll az első helyen, három ország kivételével — ahol a negyedik — általában a második vezető halálok; halandósága nemzetközi viszonylatban az alábbiak szerint alakult :

Magvarország 35,4; Finnország 20,4; (M) Anglia-Wales 13,0; Dánia 7,0

Hazánkban e korcsoport második vezető haláloka az összes balesetek (BE 47—48) a megfigyelt országok mindegyikénél az első helyen áll. A magyarországi mortalitásnál csupán Angliáé és Walesé alacsonyabb. Medián és szélső értékei a következők :

Finnország 48,1 ; (M) Hollandia 36,5 ; 11. Magyarország 23,9 ; Anglia és Wales 20,0

Az e korcsoportban jelentkező többi vezető halálokkal elenyészően kis előfordulási gyakoriságaik miatt nem foglalkozunk. Mindemellett megemlítjük, hogy a *gyomor-, bél- és vastagbélhurut (B 36)*, *a kanyaró (B 14)*, valamint a *gümőkór (B 1—2)* hazánkban nagyobb gyakorisággal fordul elő, mint a vizsgált államokban, és így sorrendben előbb áll.

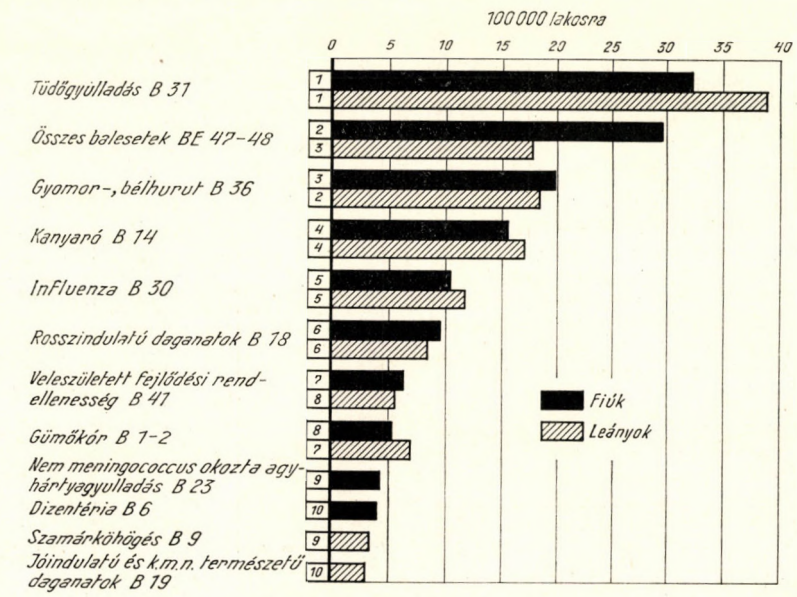

VI. A vezető halálokok nemenkénti megoszlása az 1—4 éves korban, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте 1—4 лет
Leading Causes of Death by Sex, Age 1—4 Years, 1958

A nemenkénti megoszlásnál jelentéktelen sorrendi változás mellett az igen alacsony mortalitási értéken belül enyhe női többlet mutatkozik. A fiúk halandósága e korcsoport általános halandóságához igazodik, a leányoknál a *szamárköhögés (B 9)* és a *jóindulatú és k. m. n. daganatok (B 19)* lépnek be az utolsó két helyre.

A következő korcsoport, az 5—14 évesek halandósága az összes korcsoportok közül a legkedvezőbb, 1958-ban az összes elhaltaknak mindössze 0,9 százaléka került ki e korcsoportból, mortalitásuk százezer azonos korú népességre számítva 53,4 volt ; különösen kedvező a leányok halandósága : 43,8, szemben a fiúk 62,6 százezrelékével. Koréveket tekintve a legalacsonyabb mortalitásúak az egész élet folyamán a 9—10 éves gyermekek.

6. A vezető halálokok alakulása az 5—14 éves korban, 1958
Динамика важнейших причин смерти в возрасте 5—14 лет
Leading Causes of Death : Age 5—14 Years, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	5—14 éves korban elhaltak (2)			
	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása	az összes elhaltak ezrelékében
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Összes balesetek BE 47—48	228	14,1	26,3	2,3
2. Rosszindulatú daganatok B18	104	6,4	12,0	1,1
3. Tüdőgyulladás B 31	63	3,9	7,3	0,6
4. Szívbetegségek B 25—28	60	3,7	6,9	0,6
5. Vesegyulladás és zsugorvese B 38	29	1,8	3,4	0,3
6. Jóindulatú és k.m.n. természetű daganat B 19	28	1,7	3,2	0,3
7. Gümőkór B 1—2	25	1,5	2,9	0,3
8. Öngyilkosság BE 49	19	1,2	2,2	0,2
9. Kanyaró B 14	19	1,2	2,2	0,2
10. Vakbélgyulladás B 34	18	1,1	2,1	0,2
Egyéb	273	16,8	31,5	2,8
Összesen	*866*	*53,4*	*100,0*	*8,9*

Горизонтальная графа : (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умршие в возрасте 5—14 лет ; (3) число ; (4) на 100 000 жителей ; (5) процент ; (6) на 1000 всех умерших.

Heading : (1) Causes of death (numbers of the List B.) ; (2) deceased 5—14 years of age : (3) number ; (4) per 100 000 population ; (5) per cent ; (6) per 1000 total deceased.

A vezető halálokok mortalitása is — a fentiekből érthetően — igen alacsony. A koncentrálódás csak az első három haláloknál érdemleges, a felsorolt tíz halálok 68,5 százalékban szerepel a halálozásban. E korcsoport nemzetközi mortalitása :

Kanada 64,5; 3. Magyarország 53,5; (M) Norvégia 48,5; Anglia és Wales 39,1

Az 5—14 évesek halandóságában domináns szerepet az *összes balesetek (BE 47—48)* játszanak, hazánkban és nemzetközi tekintetben is ez az első halálok. Részaránya igen magas csoporthalandóságán belül, Kanadában majdnem felét teszi ki az 5—14 éves korban elhaltaknak. Hazánkban és a megfigyelt országokban is második helyen a *rosszindulatú daganatok (B 18)*

következnek. Mortalitásuk e korcsoportban még igen alacsony, az általános rákmortalitást egyáltalán nem befolyásolja. A többi halálok mortalitása e korcsoportban is minimális. Fel kell azonban figyelnünk arra, hogy a hazánkban a negyedik helyen álló *szívbetegségek (B 25—28)* egyébként alacsony mortalitása nemzetközi viszonylatban magasnak tekinthető. Magyarországi halandósága több mint kétszerese a nemzetközi sorrendben első helyen álló Franciaországénak.

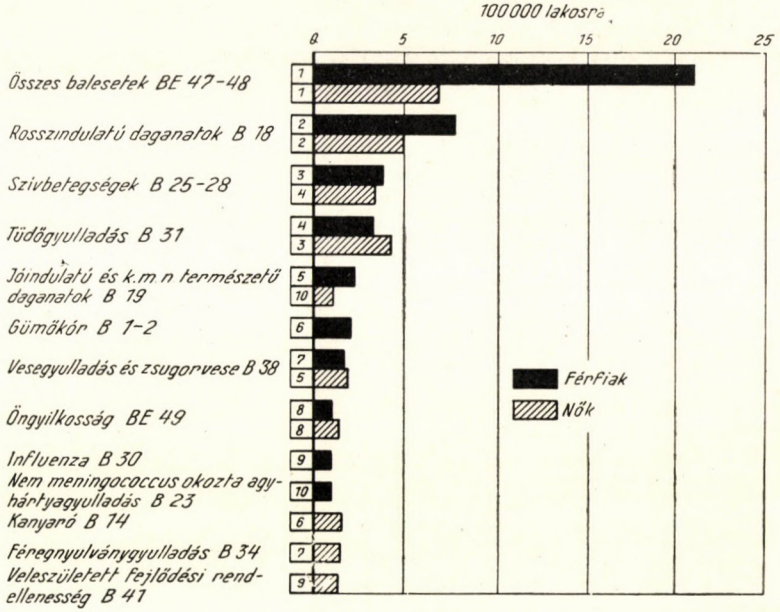

VII. A vezető halálokok nemenkénti megoszlása az 5—14 éves korban, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте 5—14 лет
Leading Causes of Death by Sex: Age 5—14 Years, 1958

Hazánkban jelentősebb (210 %-os) férfitöbbletet az 5—14 éves korcsoportban az összes baleseteknél találunk. A fiúknál bekerül a vezető halálokok közé az *influenza* és a *nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás*, a leányoknál pedig a *veleszületett fejlődési rendellenességek* csoportja.

A 15—44 éves korcsoportban a halandóság már több mint háromszorosa az előző korcsoporténak, de még mindig alacsonyabb, mint az 1—4 éves korúaké. 1958-ban az összes elhaltak 7 százaléka került ki e korcsoportból.

A férfi halandósági többlet e korcsoportban ismét jelentősen magasabb, a százezer megfelelő korú férfire jutó elhaltak száma 200, a nők halandósága pedig 137. Nemzetközi viszonylatban a 15—44 évesek általános halandósága a következő :

Finnország 213,6 ; 5. Magyarország 167,4 ; (M) Svájc 158,4 ; Hollandia 107,5

Kifejezett a halálokok koncentrációja az államok legnagyobb részénél, 75 százalékon felüli részarányt képvisel a tíz vezető halálok.

7. A vezető halálokok alakulása a 15—44 éves korban, 1958
Динамика важнейших причин смерти в возрасте 15—44 лет
Leading Causes of Death : Age 15—44 Years, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával) (1)	15—44 éves korban elhaltak (2)			
	száma (3)	aránya százezer lakosra (4)	százalékos megoszlása (5)	az összes elhalt ezrelékében (6)
1. Rosszindulatú daganatok B 18	1 052	25,7	15,3	10,8
2. Összes balesetek BE 47—48	1 024	25,0	14,9	10,4
3. Öngyilkosság BE 49	937	22,9	13,7	9,6
4. Szívbetegségek B 25—28	863	21,0	12,6	8,8
5. Gümőkór B 12	839	20,5	12,2	8,5
6. A központi idegrendszer (endogén) érsérülései B 22	167	4,1	2,4	1,7
7. Szülések; terhességi, szülési és gyermekágyi szövődmény B 40	159	3,9	2,3	1,6
8. Tüdőgyulladás B 31	156	3,8	2,3	1,6
9. Vesegyulladás és zsugorvese B 38	145	3,5	2,1	1,5
10. Jóindulatú és k.m.n. természetű daganatok B 19	103	2,5	1,5	1,1
Egyéb	1 417	34,5	20,7	14,5
Összesen..	*6 862*	*167,4*	*100,0*	*70,1*

Горизонтальная графа : (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умершие в возрасте 15—44 лет ; (3) число ; (4) на 100 000 жителей ; (5) процент ; (6) на 1000 всех умерших.

Heading : (1) Causes of death (numbers of the List B.) ; (2) deceased 15—44 years of age : (3) number ; (4) per 100 000 population ; (5) per cent ; (6) per 1000 total deceased.

Első helyen a *rosszindulatú daganatok (B 18)* csoportját találjuk. Korcsoport halandósága az általános rákmortalitást véve figyelembe, viszonylag még mindig alacsonynak tekinthető. Nemzetközi rangsor tekintetében hat esetben a második helyen, négy esetben az első helyen és egy-egy esetben a harmadik, illetve negyedik helyen szerepel. Medián és szélső mortalitási értékek :

Dánia 31,8 ; (M) Finnország 27,2 ; 11. Magyarország 25,7 ; Franciaország 23,2

A 15—44 évesek általános halandóságában hazánkban második helyen *az összes balesetek (B 47—48)* következnek. Halandósága és részaránya erősen megközelíti a rákét. Nemzetközi viszonylatban három kivétellel az első helyen áll, viszonylag magas halandósággal :

Kanada és Egyesült Államok 49,0; (M) Finnország 39,1; 11. Magyarország 25,0; Dánia 24,2

Az *öngyilkosság (BE 49)* a 15—44 éves korúak általános halálozásában a harmadik leggyakrabban előforduló halálok hazánkban. A megfigyelt országok mindegyikénél szerepel vezető halálokként. Nemzetközi mortalitása a következő :

Finnország 23,3 ; 2. Magyarország 22,9 ; Franciaország 10,1 ; Hollandia 3,7

A *szívbetegségek (B 25—28)* által okozott elhalálozások gyakorisága a negyedik nagyságrendileg e korcsoportban. Minden országban egyformán

előfordul, általában a harmadik, illetve negyedik helyen találjuk. Mortalitása igen alacsony :

Egyesült Államok 33,0 ; 4. Magyarország 21,0 ; (M) Svájc 14,4 ; Norvégia 9,3

A következő halálok a *gümőkór (B 1—2)* hazánkban majdnem olyan arányú, mint a szívbetegségek. E korcsoportban minden országnál egyformán előforduló halálok, mortalitása azonban nagyon változatos képet mutat : az Egyesült Államokban, ahol e korcsoporban a gümőkór halandósága általában 5,3, a fehér népességnél 3,4 ,a színeseknél pedig 20,4 százezrelék.

A hatodik helyen következő halálok a *központi idegrendszer (endogén) érsérülései (B 22)* halandósága csupán egyötöde az ötödik helyen álló gümőkórénak. Általában mindegyik országban előfordul a vezető halálokok között, mortalitása azonban igen alacsony. A *terhességi, szülési-, gyermekágyi szövődmények (B 40)* okozta elhalálozások gyakorisága hazánkban a hetedik vezető halálok. Nem került a vezető halálokok közé Svédországban, Franciaországban és az Egyesült Államokban ; mortalitása a Német Szövetségi Köztársaságban a legnagyobb (5,5), hazánk e halálok szempontjából a negyedik helyen áll. A többi halálok gyakorisága e korcsoportban már rendkívül alacsony.

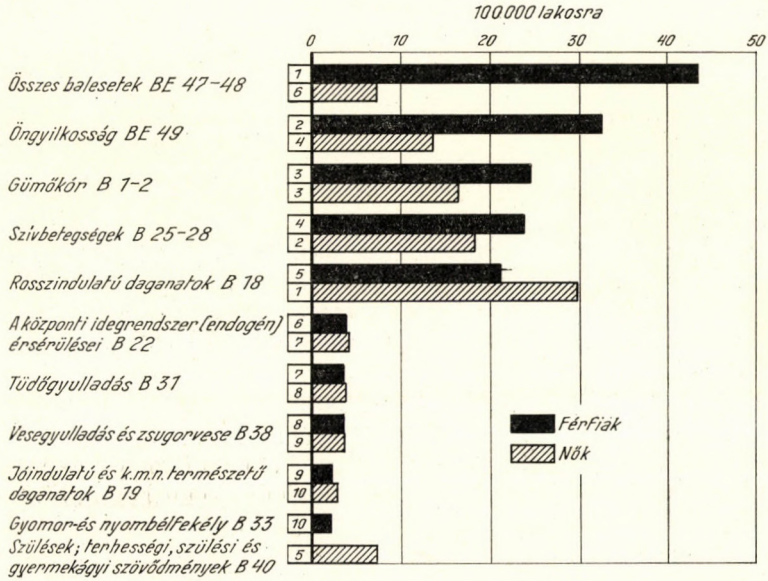

VIII. A vezető halálokok megoszlása nemenként 15—44 éves korban, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте 15—44 лет
Leading Causes of Death by Sex, Age 15—44 Years, 1958

A VIII. ábra jól mutatja a 15—44 éves korban vezető halálokoknak a sajátos nemi jellegből adódó megoszlását. Az első öt halálok sorrendje a gümőkór kivételével teljesen megcserélődött. A férfiaknál a tizedik helyre belépett a *gyomor- és nyombélfekély (B 33)* a terhességi, szülési és gyermek-

ágyi szövődmények (B 40) helyett, viszont az utóbbi a nőknél felkerült az ötödik helyre. Férfihalandósági többletet legnagyobb mértékben az összes baleseteknél, valamint az öngyilkosságnál találunk. A nőknél első helyen álló rosszindulatú daganatoknál viszont elég jelentős női többlet (42 %) tapasztalható.

A következő korcsoportban, a 45—64 éves korúaknál a korspecifikus halandóság valamivel már az átlagos felett van. Az összes elhaltak 24,2 százaléka e korcsoportból került ki. A férfi halandósági többlet még kifejezettebb, mint az előző korcsoportokban. A férfiak mortalitása 1 216, a nőké 807 százezrelék volt 1958-ban.

8. A vezető halálokok alakulása 45—64 éves korban, 1958
Динамика важнейших причин смерти в возрасте 45—64 лет
Leading Causes of Death by Sex, Age 45—64 Years, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	45—64 éves korban elhaltak (2)			
	száma	aránya százezer lakosra	százalékos megoszlása	az összes elhalt ezrelékében
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Rosszindulatú daganatok B 18	6 495	274,2	27,5	66,3
2. Szívbetegségek B 25—28	5 083	214,6	21,5	51,9
3. A központi idegrendszer (endogén) érsérülései B 22	2 892	122,1	12,2	29,5
4. Gümőkór B 1—2	1 368	57,7	5,8	14,0
5. Öngyilkosság BE 49	864	36,5	3,7	8,8
6. Tüdőgyulladás B 31	819	34,5	3,5	8,4
7. Összes balesetek BE 47—48	708	29,9	3,0	7,2
8. Vesegyulladás és zsugorvese B 38	391	16,5	1,6	4,0
9. Májzsugorodás B 37	378	16,0	1,6	3,9
10. Cukorbaj B 20	250	10,6	1,0	2,6
Egyéb	4 391	185,3	18,6	44,9
Összesen	*23 639*	*997,9*	*100,0*	*241,5*

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умершие в возрасте 45—64 лет; (3) число; (4) на 100 000 жителей; (5) процент; (6) на 1000 всех умерших.

Heading: (1) Causes of death (numbers of the List B.); (2) deceased 45—64 years of age: (3) number; (4) per 100 000 population; (5) per cent; (6) per 1000 total deceased.

A 45—64 éves korban előforduló összes elhalálozás 61,2 százalékát az első három csoport betegségei okozták. Vizsgáljuk meg, hogy alakul nemzetközi viszonylatban e korcsoport halandósága:

Finnország 1 190; 6. Magyarország 998; (M) Német Szövetségi Köztársaság 978; Norvégia 726

E korcsoport halálozásában — az előző korcsoportéhoz hasonlóan — a *rosszindulatú daganatok (B 18)* dominálnak; hazánkkal együtt számítva, tizenkét ország közül nyolc esetben az első és négy esetben a második helyen áll. Medián és szélső mortalitási értékei:

Anglia és Wales 308; 6. Magyarország 274; (M) Egyesült Államok 270; Svédország 221

A rák után lényegesen kisebb mortalitással hazánkban a második helyen a *szívbetegségek (B 25—28)* állanak ; négy országban az első, a többiben a második halálok. Nemzetközi viszonylatban az elhalálozások részaránya igen magas, a legtöbb országban meghaladja a 25—30 százalékot, az Egyesült Államokban 40,4 %. Mortalitási sorrendje :

Egyesült Államok 479 ; (M) Svédország 230 ; 8. Magyarország 215 ; Franciaország 153

Hazánkban e korcsoport harmadik leggyakrabban előforduló haláloka a *központi idegrendszer (endogén) érsérülései (B 22)*. E haláloki csoport az összes megfigyelt országnál is a harmadik helyen áll. Medián és szélső mortalitási értékei :

Finnország 135 ; 2. Magyarország 122 ; (M) Svédország 93 ; Hollandia 63

A *gümőkor (B 1—2)* e korcsoporton belül a negyedik vezető halálok hazánkban. A megfigyelt országoknál kivétel nélkül megtalálható, a nemzetközi adatok nagyon változatos képet mutatnak :

Finnország (4)	78,2	Norvégia (5)	22,0
Magyarország (4)	57,7	Svédország (7)	18,0
Franciaország (6)	53,2	Egyesült Államok (9)	18,0
Német Szövetségi Köztársaság (5)	33,2	Kanada (8)	16,1
Svájc (6)	32,3	Hollandia (8)	11,4
Anglia és Wales (7)	25,3	Dánia (10)	9,2

A 45—64 éves korcsoportban az erőszakos halálokok közül az *öngyilkosság (BE 49)* került az előtérbe. Minden országban egyformán vezető halálok ; általában az ötödik-hatodik helyen találjuk. Medián és szélső mortalitási értékei :

Dánia 45,5 ; 4. Magyarország 36,5 ; (M) Franciaország 31,7 ; Hollandia 13,1

A *tüdőgyulladás (B 31)* e korcsoportban is vezető halálok, hazánkban hatodik helyen áll, csupán Dániában nem került a vezető halálokok közé alacsony aránya miatt. Mortalitása legnagyobb hazánkban (34,5) és Angliában és Walesben (27,1), legalacsonyabb Hollandiában (9,6). Az *összes balesetek (BE 47—48)* mortalitása e korcsoportban már lényegesen alacsonyabb, mint az előzőben volt. Hazánkban a hetedik helyen áll, aránya nemzetközi viszonylatban igen alacsony :

Franciaország 69,0 ; (M) Német Szövetségi Köztársaság 47,1 ; 11. Magyarország 29,9 ; Anglia és Wales 26,4

A *vesegyulladás és zsugorvese (B 38)* által okozott halálozások következnek hazánkban a nyolcadik helyen ; Anglia és Wales kivételével minden országban vezető halálok. Magyarország a nemzetközi rangsorban az ötödik helyen áll, halandósága legmagasabb Finnországban, legalacsonyabb Dániában (22,2, illetve 9,5). A *májzsugorodás (B 37)* hazánkban a kilencedik helyen áll a 45—64 éves korcsoport halandóságában ; hét országban vezető halálok, aránya legmagasabb Franciaországban és legalacsonyabb Norvégiában (76,3, illetve 6,2). A 8. sz. táblában felsorolt utolsó halálok a *cukorbaj (B 20)*, csak négy országnál került a vezető halálokok közé. Halandósága legmagasabb az Egyesült Államokban és Kanadában (22,7 és 16,2).

A megfigyelt országoknál szerepelt még a vezető halálokok között a gyomor- és nyombélfekély (B 33) öt esetben, a jóindulatú és k. m. n. daganatok (B 19) négy esetben, a hörghurut (B 32) két esetben és egy-egy esetben a szifilisz és következményei (B 3), valamint a hypertonia a szív említése nélkül (B 29).

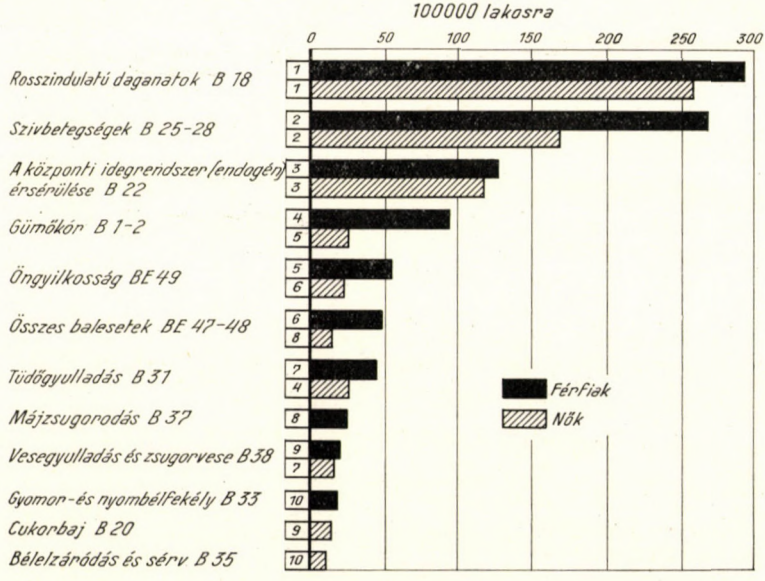

IX. A vezető halálokok megoszlása nemenként a 45—64 éves korban, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте 45—64 лет
Leading Causes of Death by Sex: Age 45—64 Years, 1958

A IX. ábrán is jól látható a férfihalandóság többlete; a mindkét nemnél egyformán előforduló halálokoknál minden esetben nagyobb a férfiak mortalitási aránya. A gyomor- és nyombélfekély főleg a férfiaknál, míg a cukorbaj és a bélelzáródás, sérv inkább a nőknél fordul elő.

A megfigyelt utolsó korcsoport — a 65 éves és idősebb korú népesség — mortalitása a legnagyobb. 1958-ban hazánkban az összes elhaltak 57,1 százaléka került ki e korcsoportból. A halandóság férfitöbblete e korcsoportnál is nagyon határozott; jóllehet e népességcsoportból elhalt nők részaránya az összhalálozásban (31 %) jóval nagyobb, mint a férfiaké (26 %), mortalitási arányuk mégis alacsonyabb, mert a nőknek az öregkorú népességben képviselt súlya lényegesen nagyobb. 1958-ban százezer 65 éves és idősebb nőre 6099, ugyanannyi férfire pedig 7137 azonos nemű elhalt jutott.

E korcsoportban az általános halandóság nemzetközi értékelésénél, valamint a három első vezető haláloknál a — kivételesen alacsony — francia adatokat nem vesszük figyelembe, a mediánt a továbbiakban Magyarországgal együtt számítjuk. E korcsoport általános halandósága a következő:

Finnország 7232, 5. Magyarország 6534, (M) Svédország 6219, Norvégia 5757

9. A vezető halálokok alakulása a 65 éves és idősebb korban, 1958
Динамика важнейших причин смерти в возрасте 65 лет и старше
Leading Causes of Death: Age 65 Years and Over, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	65 éves és idősebb korban elhaltak (2)			
	száma	aránya százezer lakósra	százalékos megoszlása	az összes elhaltak ezrelékében
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Szívbetegségek B 25—28 .	15 695	1834,4	28,1	160,4
2. A központi idegrendszer (endogén) érsérülései B 22.....	10 382	1213,4	18,6	106,1
3. Rosszindulatú daganatok B 18.....	8 118	948,8	14,5	82,9
4. Tüdőgyulladás B 31	3 174	371,0	5,7	32,4
5. Összes balesetek BE 47—48	991	115,8	1,8	10,1
6. Gümőkór B 1—2	779	91,0	1,4	8,0
7. Vesegyulladás és zsugorvese B 38	508	59,4	0,9	5,2
8. Öngyilkosság BE 49	492	57,5	0,9	5,0
9. Bélelzáródás és sérv B 35	449	52,5	0,8	4,6
10. Dülmirigy túltengés B 39.	426	49,8	0,7	4,4
Egyéb	14 888	1 740,1	26,6	152,1
Összesen..	*55 902*	*6533,7*	*100,0*	*571,2*

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти (номера Номенклатуры Б.); (2) умершие в возрасте 65 лет и старше; (3) число; (4) на 100 000 жителей; (5) процент; (6) на 1000 всех умерших.

Heading: (1) Causes of death (numbers of the List B.); (2) deceased 65 years and over: (3) number; (4) per 100 000 population; (5) per cent; (6) per 1000 total deceased.

Az összes elhalt 16 százaléka e korcsoport *szívbetegségeinek (B 25—28)* rovására írható. Nemzetközi viszonylatban részaránya e korcsoporton belül két államnál meghaladja a 40 százalékot, hat államnál 30—40 százalék között mozog, három államnál 30 százalék alatt van. Minden egyes megfigyelt országnál az első helyen áll, igen magas mortalitással:

Egyesült Államok 2836; (M) Svédország 2232; 9. Magyarország 1834; Német Szövetségi Köztársaság 1530

A második helyen találjuk e korcsoportban a *központi idegrendszer (endogén) érsérülései (B 22)* által okozott halálozásokat. Nemzetközi mortalitása:

Német Szövetségi Köztársaság 1416; 3. Magyarország 1213; (M) Norvégia 1130; Egyesült Államok 940

Sorrendben ezután a *rosszindulatú daganatok (B 18)* halandósága következik; hazánkban és — Dánia kivételével, ahol a második — külföldön is általában a harmadik helyen áll:[9]

Dánia 1149; (M) Anglia és Wales 992; 7. Magyarország 949; Egyesült Államok 895

Hazánkban magas az e korcsoportban is a negyedik helyen álló *tüdőgyulladás (B 31)* halandósága. A megfigyelt országokban is a negyedik-ötödik

[9] A franciaországi mortalitási adatok az első három halálokra szerintünk valószínűtlenül alacsonyak: a szívbetegségeké 495,4, a központi idegrendszer (endogén) érsérüléseié 331,1, a rosszindulatú daganatoké pedig 312,2 százezrelék.

helyen találjuk, hazánkon kívül főleg az északeurópai országokban magas halandóságú. Nemzetközi mortalitási aránya :

Magyarország 371 ; Finnország 368 ; (M) Kanada 188 ; Franciaország 108

Az *összes balesetek (BE 47—48)* halandósága következik az ötödik helyen hazánkban e korcsoport általános halandóságában. Nemzetközi viszonylatban is általában az ötödik helyen áll, kivétel az Egyesült Államok, Svájc és Dánia, ahol negyedik, valamint Anglia és Wales, ahol a hatodik. Mortalitása a következőképpen alakul:

Dánia 210 ; (M) Finnország 170 ; 11. Magyarország 116 ; Franciaország 59

A mediánnál magasabb még a halandósága a Német Szövetségi Köztársaságban, Svájcban, az Egyesült Államokban és Norvégiában.

A hatodik leggyakoribb halálok e korcsoportban a *gümőkór (B 1—2)* ; Angliában és Walesben, Dániában, Hollandiában, Svédországban, az Egyesült Államokban és Kanadában alacsony halandósága miatt e korcsoportnál nem került a vezető halálokok közé. Sorrendben közöljük nemzetközi halandóságát :

Finnország (6)	139,1	Német Szövetségi Köztársaság (9)	63,9
Magyarország (6)	91,0	Norvégia (10)	38,2
Svájc (8)	83,7	Franciaország (8)	23,9

Általában a hatodik helynél hátrább szerepel. Gümőkór halandóságunk e korcsoportban alig valamivel rosszabb, mint Svájcé.

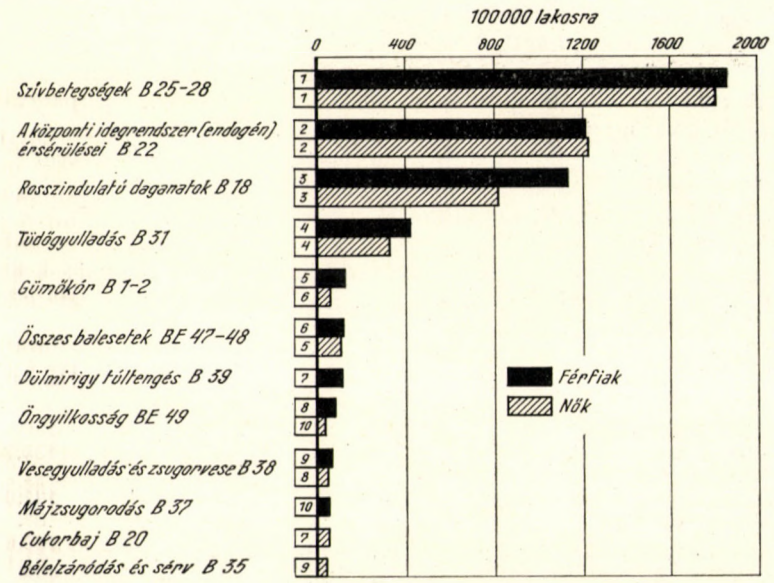

X. A vezető halálokok megoszlása nemenként a 65 éves és idősebb korban, 1958
Распределение важнейших причин смерти по полу в возрасте 65 лет и старше
Leading Causes of Death by Sex, Age 65 Years and Over, 1958

Az utolsó három halálok közül az *öngyilkosság (BE 49)* e korcsoportban csak hazánkban és Dániában vezető halálok : a nyolcadik helyen áll. A *bélzáródás és sérv (B 35)* betegségi csoporthalandósága nemzetközi viszonylatban legmagasabb hazánkban és csupán öt országban fordul még elő.

Bár az általános halandóságban nem szerepel, meg kell emlékeznünk a *cukorbajról (B 20)*, mivel e korcsoport női népességénél a hetedik helyen áll hazánkban. Nemzetközi viszonylatban általánosabb előfordulása, kilenc országnál látjuk a vezető halálokok között, a hatodiktól a kilencedik helyig ; aránya a legmagasabb Hollandiában 121,9, Magyarországon 45,2 ; aránylag alacsony Franciaországban 24,5. Hazánkban a nők mortalitása 54,9 százezrelék volt 1958-ban.

Nemzetközi viszonylatban a következő betegségek voltak még a felsoroltakon kívül vezető halálokok : a májzsugorodás (B 37) és a hörghurut (B 32) négy-négy esetben ; az influenza (B 30), valamint a hypertonia szív említése nélkül (B 29) három-három esetben ; a gyomor- és nyombélfekély (B 33) két esetben.

A férfiaknál hetedik helyen a dülmirigy túltengést (B 39), a nőknél viszont a cukorbajt (B 20) találjuk. A májzsugorodás (B 37) csak a férfiaknál, a bélzáródás és sérv (B 35) viszont csak a nőknél fordul elő a cukorbaj mellett. A halandóság férfitöbblete különösen az öngyilkosságnál (163%), a gümőkórnál (134%) és a rosszindulatú daganatoknál (41%) jelentkezik. Súlyát tekintve ez utóbbi adja viszont a halálozásban a legjelentősebb férfi többletet.

*

Foglalkoznunk kell végül a férfi és a női halandóság terén tapasztalható különbségekkel, a két nem halandóságának arányaival.

Az általános nemenkénti, illetve a korcsoportok és nemenkénti halálozási arányszámok között ugyanis látszólagos ellentmondás figyelhető meg a jellegzetesen öregkori haláloki csoportoknál. Ez a férfi és a női lakosság eltérő korösszetételével magyarázható. A nők között az öregkorúak aránya jelentékenyen magasabb, ebből következően lényegesen nagyobb hányaduk van az öregkori halálokok veszélyének kitéve. 1958-ban a 45—64 évesek aránya a férfiaknál 23,3 százalék, a nőknél 24,7 százalék ; a 65 éven felülieknél a férfiak aránya 7,6 a nőké 9,7 százalék.

Ha a korösszetétel torzító hatását kiküszöböljük, vagyis standard kormegoszlás alapján vizsgáljuk a férfi és a női halandóság közötti különbségeket, akkor a következő képet kapjuk :

	általános mortalitás		standardizált
	férfi	nő	női mortalitás*
Szívbetegségek (B 25—28)	212,7	225,8	185,5
Rosszindulatú daganatok (B 18)	164,6	155,9	135,7
A központi idegrendszer (endogén) érsérülései (B 22)	122,0	148,8	121,6
Tüdőgyulladás (B 31)	65,2	56,4	51,1

* A férfiak kormegoszlása alapján standardizált női mortalitás.

Azonos kormegoszlást feltételezve minden haláloknál a férfiak mortalitása magasabb, eltekintve a központi idegrendszer (endogén) érsérüléseitől, amelynek mortalitása lényegében mindkét nemnél azonos.

10. A vezető halálokok összefoglalása korcsoportok és nemek szerint, 1958
Суммирование важнейших причин смерти по возрастным группам и полу
Summary of the Leading Causes of Death by Age Groups and Sex, 1958

A halál oka (a B jegyzék tételszámával)	0			1—4			5—14			15—44			45—64			65 és több		
	éves korú (1)																	
	ö. (2)	f. (3)	n. (4)	ö. (2)	f. (3)	n. (4)	ö. (2)	f. (3)	n. (4)	ö. (2)	f. (3)	n. (4)	ö. (2)	f. (3)	n. (4)	ö. (2)	f. (3)	n. (4)
Gümőkór B 1—2 ..	.	.	.	7	8	7	7	6	.	5	3	3	4	4	5	6	5	6
Dizentéria B 6	.	.	.	10	10	.	.	.	.	.	—	.	.	.	.	.	.	.
Szamárköhögés B 9.	9	9	8	.	.	9	.	.	.	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kanyaró B 14	7	7	7	4	4	4	9	.	6	.	.	.	—	—	—	—	—	—
Rosszindulatú daganatok B 18 .	.	.	.	6	6	6	2	2	2	1	5	1	1	1	1	3	3	3
Jóindulatú és k.m.n. természetű daganatok B 19	.	.	.	.	.	10	6	5	10	10	9	10	.	.	.	.	.	.
Cukorbaj B 20	—	—	—	.	—	.	.	.	.	.	.	.	10	.	9	.	.	7
A központi idegrendszer (endogén) érsérülései B 22 ...	—	—	—	—	—	—	.	.	.	6	6	7	3	3	3	2	2	2
Nem meningococcus okozta agyhártyagyulladás B 23	8	8	9	9	9	.	.	10	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Szívbetegségek B 25—28	—	—	—	.	.	.	4	3	4	4	4	2	2	2	2	1	1	1
Influenza B 30 ...	6	6	6	5	5	5	.	9	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Tüdőgyulladás B 31*	1	2	1	1	1	1	3	4	3	8	7	8	6	7	4	4	4	4
Hörghurut B 32 ..	10	10	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Gyomor- és nyombélfekély B 33 ..	—	—	—	.	.	—	.	.	.	.	10	.	.	10	.	.	.	.
Vakbélgyulladás B34	.	.	.	.	.	.	10	.	7	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Bélelzáródás és sérv B 35	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	10	9	10	9
Gyomor-, bélhurut B 36*	4	5	4	3	3	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Májzsugorodás B 37	—	—	—	—	—	—	—	—	—	.	.	.	9	8	.	.	.	.
Vesegyulladás és zsugorvese B 38..	.	.	.	.	.	.	5	7	5	9	8	9	8	9	7	7	9	8
Dülmirigy túltengés B 39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	.	.	—	10	7	—
Szülések, terhességi-, szülési és gyermekágyi szövődmények B 40. ...	—	—	—	—	—	—	.	—	.	7	—	5	.	—	.	—	—	—
Veleszületett fejlődési rendellenességek B 41	3	3	3	8	7	8	.	.	9	.	.	—	—	—	—	—	—	—
Szülési sérülések, születés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség B 42	2	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Az újszülött fertőzései B 43	5	4	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összes balesetek BE 47—48	.	.	10	2	2	3	1	1	1	2	1	6	7	6	8	5	6	5
Öngyilkosság BE 49	—	—	—	—	—	—	8	8	8	3	2	4	5	5	6	8	8	10

* A 4 héten aluliak tüdőgyulladása, illetve bélhurutja nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Возраст в годах ; (2) всего ; (3) мужчины ; (4) женщины.
Heading: (1) Age in years ; (2) total ; (3) males ; (4) females.

A vezető halálokok korcsoportok és nemek szerinti megoszlási adatait összefoglalva közöljük a következő táblában. A tábla rovataiban a — jel arra utal, hogy a megjelölt halálok egyáltalán nem fordult elő, a . (pont) viszont azt mutatja, hogy a megjelölt halálok előfordult ugyan, de alacsony aránya miatt nem került az első tíz halálok közé, végül a számok az illető halálok rangsorát mutatják korcsoportok és nemek szerint.

Szükségesnek tartjuk még röviden foglalkozni azokkal a megbetegedésekkel, melyek besorolását a „B" jegyzék szerinti csoportosítás vagy nem tette lehetővé, vagy csoportjuk összefoglaló jellege miatt attól nem különíthetők el. Végül megemlítjük azokat a betegségeket, amelyek nem kerültek be viszonylag alacsony halandóságuk miatt a táblázatba, de számolni kell velük a halandóságban.

A 0 éves korban az éretlenség által okozott halálozások alakulását az 5. sz. ábrán láthatjuk ; a veleszületett fejlődési rendellenességek közül a keringési rendszernél előfordulók halandósága a legmagasabb (235,4) ; a középfülgyulladás (117,4) és az összes balesetek (36,1) érdemelnek még említést.

Az 1—14 éves korban az igen alacsony halandóságon belül a vezető halálokok általában jól jellemzik a halandóság alakulását. Legfeljebb annyit kívánunk megjegyezni, hogy a rosszindulatú daganatok csoportjából — amely e korcsoportban még igen alacsony arányú — a nyirok- és vérképző rendszer daganatai fordulnak elő a leggyakrabban.

A 15—44 éves korban a rosszindulatú daganatok közül a gyomorrák és a méhrák, valamint a leukaemia és aleukaemia dominál. A férfiaknál a gyomorrák mortalitása 4,5 ; a nőknél a méh- és emlőrák együttes aránya 12,9.

A 45—64 éves korcsoportban a rosszindulatú daganatok közül a gyomorrák 70,8, a tüdőrák 39,7 és a méhrák 32,0 jelentőségét kell aláhúznunk ; a bélrák és végbélrák együttes aránya 21,0 ; a leukaemia és aleukaemiáé 6,3 százezrelék. Egyik leggyakrabban halált okozó betegség e korcsoportban még az asthma bronchiale (19,3).

A 65 éves és idősebb korban a felsoroltakon kívül figyelembe kell vennünk az általános érelmeszesedés által okozott elhalálozásokat, magas 290,1 halandósággal. Amennyiben besorolható halálok lett volna, úgy az általános halandóságban, 27,4 mortalitással a hetedik helyre kerülne. A rosszindulatú daganatok között a gyomorrák 314,2, a bélrák (végbélrák is) 104,8, a tüdőrák 83,2 és a méhrák 57,4 mortalitási sorrend alakult ki. Az asthma bronchiale halandósága e korcsoportban is magas (113,1).

Ha végigtekintünk a 10. tábla adatain, megállapíthatjuk, hogy a fertőző betegségek közül még mindig a *gümőkór* a legjelentősebb halálok. Bár halandósága 1938-hoz viszonyítva komoly (77,8 százalékos) csökkenést mutat, nemzetközi viszonylatban aránya még mindig magasnak tekinthető. A következő táblán az 1. táblánál alkalmazott gyakorlatnak megfelelően vizsgáljuk meg mortalitásának korcsoportok szerinti alakulását.

A 11. tábla adatai jól mutatják a gümőkór korspecifikus halandóságában bekövetkezett változásokat. 1920-ban csupán a 15 éven aluli korcsoportoknál találjuk az átlagosnál alacsonyabb szinten, napjainkban amint látjuk e korhatár 40 év lett. Az általánosan csökkenő gümőkórhalandóságon belül is lényegesen nagyobbmérvű volt a javulás az 1—14 éves korban. Az idősebb, főleg az 59 évnél idősebb korban, a gümőkórhalandóság már háromszorosa az átlagosnak.

11. Az általános gümőkórhalandósághoz viszonyított korspecifikus halandósági arányok, 1920—1958

Повозрастная смертность по сравнению с общей туберкулезной смертностью

Age-Specific Mortality Rates Compared to the General Tuberculous Mortality, 1920—1958

Év	Gümőkórhalandóság százezer lakosra számítva (1)	Index : átlagos gümőkórhalálozási arány = 1,00 (2)								
		0	1—6	7—14	15—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60+
		éves korban								
1959...	32,1	0,25	0,09	0,02	0,11	0,41	0,89	1,19	1,89	2,99
1958...	31,2	0,68	0,14	0,05	0,16	0,52	0,95	1,13	1,95	2,73
1948...	108,8	1,46	0,64	0,31	0,88	1,59	1,11	1,11	1,11	0,85
1938...	140,1	1,05	0,54	0,41	1,14	1,60	1,17	1,06	1,08	0,84
1920...	314,0	0,72		0,45	1,11	1,35	1,10	1,03	1,31	1,18

Горизонтальная графа : (1) Туберкулезная смертность на 100 000 жителей ; (2) показатель : общая туберкулезная смертность = 1,00.

Heading : (1) Tuberculous mortality per 100 000 population ; (2) index : general tuberculous mortality = 1,00.

Jóllehet a nemzetközi osztályozás szerint a légzőrendszer betegségeinél szerepel az *influenza (B 30)*, mégis a fertőző betegségeknél tartjuk szükségesnek megemlíteni. Az influenza miatti halálozások járványos időszakban igen érzékenyen érintik az általános halandóság alakulását. Jelentőségére annál is inkább fel kell hívnunk a figyelmet, mert az utóbbi évtizedben több alkalommal és mind gyakrabban fordultak elő súlyos lefolyású influenza járványok.

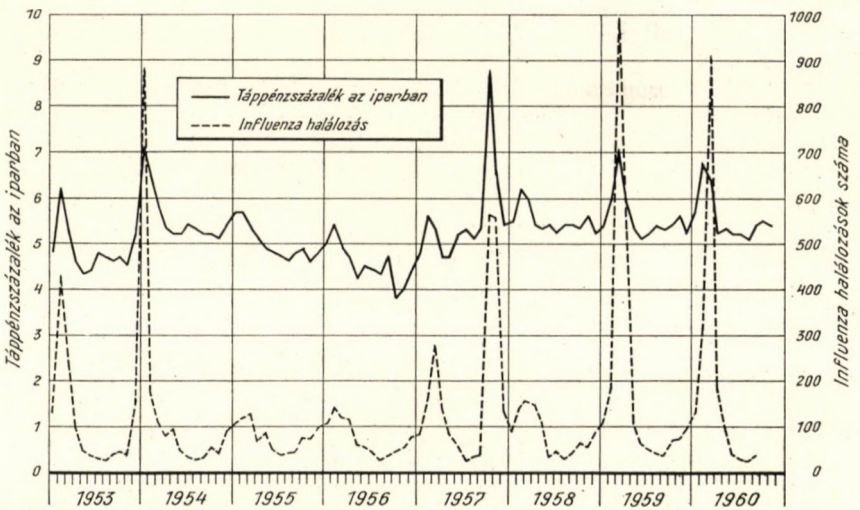

XI. Az influenza halálozások számának, illetve az ipar táppénzes arányának alakulása havonként 1953-tól

Соотношение между гриппозной смертностью и составом пособия по болезни промышленности по возрастным годам, с 1953 г.

Trend of Influenza Deaths resp. of General Disability Rates in Industry by Month, Since 1953

A járványok morbiditásának, illetve mortalitásának szemléltetése céljából az alábbi grafikonon együtt ábrázoljuk 1953-tól kezdve napjainkig az ipari táppénzes napok arányát, illetve az influenza halálozások havi adatait.

A táppénzes napok arányának alakulását mutató görbe a munkavállalók megbetegedéseire vonatkozik, tehát azon korcsoportokra, amelyek az influenza halálozásban súllyal alig szerepelnek ; a halálozások havi görbéjében viszont a többi korcsoportok — a legfiatalabb és legidősebb korosztályok is — képviselve vannak. A két görbe ennek ellenére kisebb eltérésektől eltekintve azonos irányú és jól szemlélteti az influenza járványok alakulását.

Végül külön kell még foglalkoznunk a *rosszindulatú daganatok* mortalitásával. Az elmúlt két évtized folyamán, 1937-hez[10] viszonyítva a rákhalandóság 41,2 százalékos emelkedést mutat. Abszolút értékben a növekedés a rák miatt elhaltak számában 5519. Ha az 1958. évre vonatkozó adatokat a népesség 1937. évi korösszetételére standardizáljuk, azt találjuk, hogy a korösszetétel-változásából ered 4078 halott. Ha tehát nem változott volna a korösszetétel, az elhaltak száma csak 1441-gyel emelkedett volna.

Vizsgáljuk meg külön a tüdőrák mortalitásának alakulását. 1937-hez viszonyítva a tüdőrák következtében elhaltak aránya több mint négyszeresére emelkedett. A növekedés az elhatak számában 1343 volt. Feltételezve, hogy a tüdőrák mortalitás az általános rákhalandósághoz hasonlóan alakul, 992 halálozási többlet mutatkozik a kormegoszlás változásának hatására. Megállapíthatjuk tehát, hogy a kormegoszlás módosulásától független halálozási többlet (351 halott) a tisztított halálozási többlet 1/4 részét teszi ki. Az általános rákmortalitás tisztított arányszámai 1937-hez viszonyítva csupán 14 százalékos emelkedést mutatnak, ezen belül is a tüdőrák halandósága növekedett a legnagyobb mértékben. Úgy látszik, hogy a múltban fel nem ismert és rosszul meghatározott rákesetek a jobb diagnosztikai eljárások következtében elsősorban a tüdőráknál jelentkeznek többletként.

A rákhalandóság az elmúlt évtizedek folyamán sokkal nagyobb mértékben emelkedett a férfiaknál, mint a nőknél :

	A rosszindulatú daganatok (B 18) mortalitása	
	férfi	nő
1934—1938. évek átlaga	106,7	124,5
1954—1958. évek átlaga	150,3	147,1

Míg a férfiaknál a vizsgált időszak folyamán a rákmortalitás 41 százalékos növekedést mutat, addig a nőknél az emelkedés csak 18 százalék. A nemenkénti rákhalálozás fenti értelmű alakulása magyarázza az utóbbi évek férfihalandósági többletét.

Az alábbi grafikonon logaritmikus léptékben ábrázoljuk a fontosabb lokalizációjú rosszindulatú daganatok nem- és korspecifikus halálozását.

A diagrammok világosan mutatják a tüdőráknak minden korcsoportnál megnyilvánuló erős férfitöbbletét, továbbá a gyomorráknak az első két korcsoporttól eltekintve úgyszintén jelentkező férfitöbbletét. Az átlagos kor szerinti alakulásától eltérő képet mutatnak a sajátosan női jellegű daganatok (emlő-, méhrák), amelyeknek aránya a fiatalabb korban látható

[1]Az 1938. évi rákmortalitást túl alacsony értéke miatt nem vettük figyelembe.

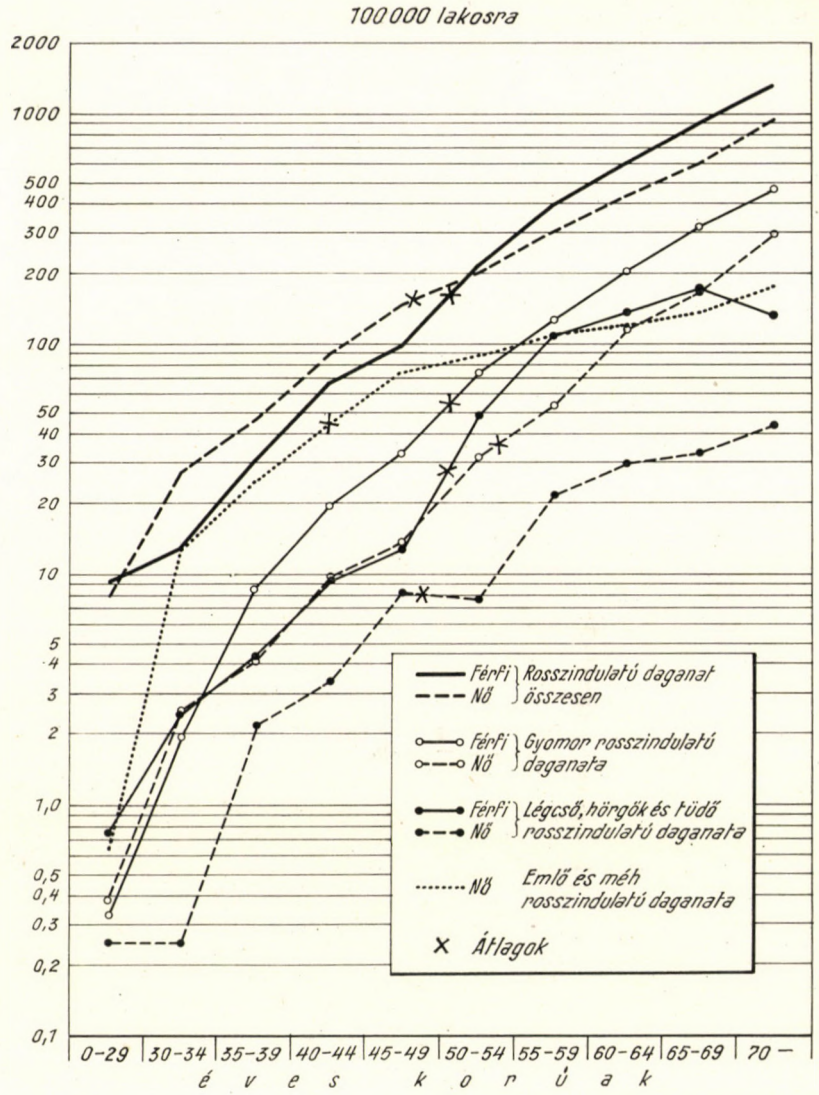

XII. A rák nem- és korspecifikus mortalitása kiemelt lokalizációk szerint 1958-ban
Половая и повозрастная смертность рака по отдельным подчеркнутым локализациям в 1958 г.
Age- Specific Cancer Mortality by Sex, According to Selected Localizations, 1958

erős emelkedés után az öregebb korcsoportoknál csupán lassúbb, ellapuló növekedést mutat. Az ábra alapján a rákban elhalt férfiak életkor szerinti átlaga 52, a nőké 48 év körül volt 1958-ban.

*

Tanulmányunkban az 1958. évi adatok alapján ismertettük a halálokok szerkezeti összetételét. Rámutattunk az utóbbi évtizedek folyamán bekövet-

kezett változásokra, és az azokat előidéző tényezőkre. Részletesen vizsgáltuk korcsoportok és nemek szerint a vezető halálokok alakulását. Elemzéseink során mind módszertani tekintetben, mind pedig a nemzetközi összehasonlítás terén hasznos segítséget nyújtott az Egészségügyi Világszervezet idézett jelentése.

Hazánk mortalitása a halálokok összetétele és a vezető halálokok szempontjából általában a dolgozatban megvizsgált országokéhoz hasonló képet mutat, a részletekben természetesen találhatunk eltéréseket. A kedvezőtlen jelenségek közül főleg a tüdőgyulladás alakulására kívánjuk felhívni a figyelmet. Ez a betegség általában, de különösen a csecsemőkorban játszik vezető szerepet hazánk mortalitásában.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a halálokok szerkezeti összetétele különösen az első három halálok esetében lassan stabilizálódik. Amennyiben az orvostudományban újabb ugrásszerű fejlődés nem következik be, az általános halandóságban csupán a sorrendben másodrendű halálokoknál várhatunk kisebb módosulásokat.

IRODALOM

1. *Dr. Szabady Egon:* A gümőkórhalandóság- és megbetegedések alakulása. *Demográfia* 1959. *II.* 4. sz. 531—538. p.
2. *Dr. Klinger András—Schleiffer Ágnes:* Adatok a szívbetegségek okozta halálozások alakulásáról. *Demográfia* 1958. *I.* 1. sz. 128—140. p.
3. *Dr. Rédei Jenő:* A halandóság alakulása Magyarországon. *Demográfia* 1959. *II.* 1. sz. 74—100. p.
4. *Dr. Barsy Gyula—Pallós Emil:* A magyar halandóság a századforduló óta. *Demográfia* 1959. *II.* 2—3. sz. 339—373. p.
5. *Dr. Barsy Gyula:* A csecsemőhalandóság mérése. *Demográfia* 1958. *I.* 1. 27—57. p.
6. *Dr. Rudnai Ottó:* Az enterális okokból eredő csecsemőhalandóság alakulása Magyarországon az utóbbi években. *Demográfia* 1958. *I.* 2—3. sz. 274—280. p.
7. *Dr. Varga Alajosné:* A halálos kimenetelű öngyilkossági esetek alakulása Magyarországon 1957-ben. *Demográfia* 1959. *II.* 1. sz. 124—129. p.
8. *Salamon Lajos:* A halvaszületésekről. *Demográfia* 1960. *III.* 1. sz. 107—120. p.
9. *Dr. Acsádi György:* Halálos kimenetelű motorkerékpár balesetek 1958-ban. *Demográfia* 1959. *II.* 4. sz. 538—544. p.
10. *Dr. Marton Zoltán:* A hevenyfertőző megbetegedések Magyarországon I—II. *Statisztikai Szemle* 1959. *XXXVII.* márciusi szám 250—273. p. áprilisi szám 362—372. p.
11. *Dr. Marton Zoltán:* Egyes fertőző gyermekbetegségek alakulása Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 1959. *XXXVII.* decemberi szám 1191—1212. p.
12. *Dr. Marton Zoltán:* A rákhalálozás alakulása Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 1960. *XXXVIII.* augusztus—szeptemberi szám 783—804. p.
13. *Pápai Béla:* Az újszülöttkori halálozás egyes kérdései Budapesten és néhány európai nagyvárosban. *Demográfia* 1960. *III.* 3—4. sz. 447—460. p.
14. *Dr. Sárkány Jenő:* A perinatális halálozásról. *Demográfia* 1960. *III.* 3—4. sz. 460—469. p.
15. *Salamon Lajos:* A csecsemőhalandóság egyes kérdései, különös tekintettel a nemek szerinti eltérésekre. *Demográfia* 1960. *III.* 3—4. sz. 470—484. p.
16. Ten leading causes of death in selected countries. Annual average 1954—1956. *Epidemiological and Vital Statistics Report 12.* No. 5—6, 1959. WHO, Geneva.
17. Ten leading causes of death. Corrigendum. *Epidemiological and Vital Statistics Report 12.* No. 7. 1959. WHO, Geneva.
18. *Dr. Acsádi György—Dr. Klinger András—Dr. Szabady Egon:* A világ népessége. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959. 571 p.
19. *Dr. Hahn Géza:* A csecsemőhalandóság helyzete Magyarországon. *Népegészségügy* 1958. *XXXIX.* decemberi szám 309—324. p.
20. *Dr. Fülöp Tamás:* A csecsemőhalandóság Szabolcs-Szatmár megyében (1954—1955). Kandidátusi értekezés téziseinek kivonata. *Népegészségügy* 1958. *XXXIX.* decemberi szám, 330—336. p.
21. *Dr. Árvay Sándor:* Feladataink az anyai és perinatális mortalitás csökkentése érdekében. *Népegészségügy* 1960. *XLI.* novemberi szám 309—316. p.
22. *Dr. Kovács Ferenc:* Perinatális magzati halálozásunk alakulása az 1931—1958. években. *Népegészségügy* 1960. *XLI.* novemberi szám 316—328. p.

СТРУКТУРА ПРИЧИН СМЕРТИ. ДИНАМИКА ОСНОВНЫХ ПРИЧИН СМЕРТИ

Резюме

В своем исследовании автор на основе данных за 1958 год анализирует структуру причин смерти и, в пределах этого, динамику основных причин смерти. Автор излагает те причины, которые привели к изменениям, наступившим в структуре причин смерти. В Венгрии общая смертность в течение шести десятилетий до 1958 года сократилась на 64 процента ; динамика смертности было особенно благоприятным в течение последних двух десятилетий, когда она сократилась на 30 процентов.

Автор, помимо изучения благоприятной динамики общего коэффициента смертности, подробно анализирует на основе специфических возрастных пропорций отнесенных к общей смертности также и смертность отдельных возрастных групп (таблица № 1). Он устанавливает, что как в начале века, так и еще двадцать лет назад, детская смертность была в десять раз выше среднего уровня смертности. Ныне детская смертность лишь в шесть раз выше среднего уровня смертности. Наиболее резкое улучшение положения в области смертности имело место у детей. Смертность детей в возрасте от 1 до 14 лет полвека тому назад была на лишь 30 процентов ниже общей пропорции смретности, а сегодня она равна 1/10 части. Смертность населения, принадлежащего к продуктивным возрастным группам, сократилась пропорционально сокращению смертности в среднем, а улучшение смертности у старых возрастных группах в значительной степени отстало от улучшения смертности в целом.

Автор подробно излагает изменения, происшедшие в области смертности и возрастного состава живого населения. Он устанавливает, что в 1960 году удельный вес лиц 60-летнего возраста и более, представляющих 7,7 процентов населения, в общей смертности составил 22,2 процента, в то время как в 1958 году удельный вес данной возрастной группы в рамках всего населения достиг 13,5 процентов, при чем на нее приходилось 2/3 общего числа смертных случаев. Отсюда, следовательно, вытекает, что в наши дни доля старых возрастных групп в смертности в три раза больше, чем в начале нашего века. Автор подчеркивает, что сокращение числа смертных случаев было наиболее высоким в области тех заболеваний, или, соответственно, у тех возрастных групп (туберкулез, детская смертность), где ввиду воздействия особых правительственных мероприятий имело место улучшение врачебной помощи, расширение медицинского обслуживания, которые, в результате этого, стали более организованными и эффективными.

Параллельно с сокращением смертности молодых возрастных групп произошло повышение средней продолжительности жизни, в результате чего, на первый план закономерно попали те заболевания, которые являются характерными для наступления смерти у лиц пожилого возраста. Автор излагает происшедшие в области причин смерти изменения на основании данных за 1938 и 1958 годы в распределении по главным группам заболеваний. Он устанавливает, что общий коэффициент смертности, будучи сводным относительным числом, является не только средней возрастных групп, но может быть также принят и за сумму группировки по болезням и причинам смерти. Положительные или отрицательные изменения отдельных групп заболеваний (причин смерти), как составных элементов, могут в значительной степени отступать от средней. Среди главных групп заболеваний автор у десяти обнаружил сокращение и лишь только у пяти повышение общего коэффициента смертности. Он останавливается прежде всего на изучении динамики тех главных групп заболеваний, сокращение которых, ввиду их значительного удельного веса в смертности в целом, оказало существенное воздействие на изменение структуры и качественного состава смертности (заболевания, вызванные инфекцией и паразитами, некоторые заболевания органов пищеварения, некоторые болезни новорожденных и заболевания органов дыхания).

Автор опускает сокращение числа смертных случаев, наступивших в результате симптомов старости и плохо поставленных диагнозов, поскольку эти причины не оказывают существенного влияния на динамику общей смертности. Имеющее здесь место сокращение сопряжено с видимым большим или меньшим ростом в других главных группах причин смерти. Это сокращение является весьма полезным с точки зрения диагноза. Из числа главных групп заболеваний, в которых наблюдается повышение количества смертных случаев, подчеркивается в первую очередь, значение опухолей. Число смертных случаев в этой группе по сравнению с 1938 годом возросло на 52,3 процента.

В ходе дальнейшего изложения автор указывает на значительную концентрацию заболеваний, вызывающих наступление смерти. В интересах иллюстрации упомянутого процесса сосредотачивания автор приводит данные о смертных случаях за 1957 и 1958 годы в распределении по главным группам заболеваний (причин смерти) по порядку количества вызванных ими смертных случаев. Данные содержащиеся в таблице № 2 показывают, что в 1958 году, на болезни, относящиеся к первым четырем группам заболеваний, приходилось 67,9% общего числа смертных случаев. Если опустить группу симптомов старости и плохо поставленных диагнозов, при сохранении ее удельного веса, получится, что удельный вес случаев смерти в результате заболеваний, относящихся к следующим четырем главным группам заболеваний составляет только 19,3%. Удельный вес дальнейших четырех групп составил 5,8, а последних четырех групп — 3 процента.

В ходе дальнейшего изложения автор на основании данных за 1958 год подробно исследует динамику основных причин смерти. Для этой цели он использует сообщения Мировой Организации Здравоохранения о динамике десяти основних причин смерти в отобранных странах. /Epidemiological and vital statistics report. Vol. 12. No. 5—6, 1959. Ten leading causes of death in selected countries. Annual average 1954—1956. World Health Organization/. Автор производит группировку причин смерти на основе, содержащего международную классификацию 50 причин, так называемой номенклатуры «В» заболеваний, повреждений и причин смерти /Abreviated list of 50 causes for tabulation of mortalits/. В интересах сравнимости данных автор придерживается методологии отчета Мировой Организации. В ходе проведения сравнения он использует данные девяти европейских и двух заокеанских государств. Он подробно анализирует основные причины смерти не только по возрастным группам, но также и по половому составу. Далее автор подвергает тщательному изучению данные об общей смертности и детской смертности. Он указывает на имеющий место процесс концентрации основных причин смерти и на общий избыток смертности и мужчин.

Автор делит причины смерти в зависимости от их удельного веса в смертности на причины первостепенные, второстепенные и третьестепенные. Первостепенными причинами смерти автор считает те основные причины смерти, удельный вес которых в рамках смертности является наивысшим; к причинам второй степени автор относит те причины смерти, которые еще фигурируют среди основных причин (таблица № 10), но удельный вес которых незначителен; к причинам третьей степени автор причисляет те причины смерти, которые из-за их редкости, вообще не фигурируют среди основных причин смерти.

В заключительной части своей статьи автор устанавливает, что процесс изменения в структуре причин смерти находится на исходе, при чем наиболее заметной является стабилизация первостепенных причин смерти. Если в ближайшее время не произойдет нового скачкообразного развития медицины, в области общей смертности можно будет ожидать лишь незначительных изменений в нижней сфере основных причин смерти.

STRUCTURAL COMPOSITION OF CAUSES OF DEATH. TREND OF LEADING CAUSES OF DEATH

Summary

In his study the author examines, based on 1958 data, the structural composition and the trend of causes of death. He informs about the reasons that have led to the changes in the structural composition of mortality. In Hungary general mortality had fallen by 64 p. c. during the 60 years preceding 1958 ; the trend was especially favourable during the last two decades when it registered a more than 30 p. c. recession.

Beside the favourable development of the crude death rate the author examines in detail the mortality of the different age groups by age-specific mortality indices compared to total mortality (Table 1.). He establishes that early this century, but even two decades ago infant mortality was tenfold the average rate whereas today it is not more than six-fold. The greatest improvement in the field of mortality can be registered in the age group of children. Half a century ago the mortality of children between 1—14 was only 30 p. c. under the crude mortality rate, in our days it amounts to 1/10 only. The mortality of people in the reproducing age has fallen back at a rate identical with the average, but with the old people the improvement is lagging far behind the average.

The author gives detailed data about the structural changes in the age pattern of mortality and of the living population. He establishes that while in 1960 the people over 60, representing 7,7 p. c. of the population, figured with no more than 22,2 p. c. of the total mortality in 1958, when the ratio of this age group increased to 13,5 p. c. of the population, it accounted for 2/3 of all deaths, therefore the weight of the older age groups in mortality is exactly threefold of that at the beginning of the century. The author emphasizes that the setback of deaths was the most marked in case of the diseases resp. the age groups (T. B., infant mortality) in which, as a result of special measures taken by the government the medical care has become more widespread, embracing broader layers, more organised and thus more efficient.

Parallel with the declining mortality of the young the general length of life has increased, which has gradually led to a predominance of diseases causing characteristically the deaths of the older. Based on 1938 and 1958 data changes in deaths are being discussed by the author by main disease groups. He finds that the crude death rate, which is a complex one, can be regarded not only as an average of the age groups but also as a total of groupings of causes of disease and death. The positive or negative changes of the different disease (death cause) groups as components may considerably deviate from the average. The author has found a fall in the crude death rate in ten of the main disease groups and only in five of them an increase. First of all he examines the development in those main groups the decline of which, due to their weight in total mortality, has essentially changed the structural and qualitative composition of mortality (contagious and parasital diseases, certain diseases of the digestive system, of infancy and of the respiratory system).

Author disregards the decrease of mortality caused by symptoms, senility and ill-defined conditions as it has no modifying impact on the trend of general mortality and their decline involves, at the same time an apparent mortality increase of a smaller or bigger extent of other main groups. Its fall is the most useful from the medical (diagnostic) point of view. Of the main disease groups author especially underlines the importance of neoplasms which, compared to 1938, show a 52,3 p. c. increase.

The data of Table 2 show that in 1958 the diseases belonging to the first four groups by order of magnitude account for 67,9 p. c. of all deaths. Disregarding the group "symptoms, senility and ill-defined conditions", while maintaining their share in the total, the percentage of deaths caused by illnesses belonging to the following four groups was not more than 19,3 p. c., the share of the following four groups was 5,8 p. c., that of the last was 3 p. c.

Hereafter the paper passes over to examine in detail the trend of the leading causes of death. For this reason the author uses a paper edited by the World Health Organization about the trend of the ten leading causes of death in selected countries (Ten leading causes of death in selected Countries. Annual average 1954—1956. *Epidemiological and vital statistics report.* Vol. 12. No. 5-6, 1959.) He makes the grouping of deaths on basis of the so-called abbreviated B-list of the international classification of diseases, injuries

and causes of death containing 50 causes (Abbreviated list of 50 causes for tabulation of mortality).

In order to secure comparability of the Hungarian data he adopts the method of the report of the World Health Organization. The data of nine European and two overseas states are used for comparison. The leading causes of death are examined in detail not only by age groups but also by sexes. The data of general and infant mortality are being thoroughly studied. Attention is called to the concentration process to be observed in case of the leading causes of death as well as to the general male surplus in mortality.

By their weight the author divides the causes of death into first — second — and third-rate causes. By first-rate causes of death he means those which have the greatest weight among the leading causes, second-rate causes are those which though figuring among the leading causes of death (Table 10) are of negligible importance and third rate causes are those which, due to their rather low mortality, do not figure at all among the ten leading causes of death.

In conclusion he finds that the structural changes in the composition of the causes of death are over and especially among the first-rate causes of death a stabilisation can be observed. Unless a sudden development sets in in medical science in general mortality only insignificant changes can be expected among the leading causes of deaths.

AZ ALKOHOLIZMUS EGYES DEMOGRÁFIAI ÉS SZOCIÁLIS JELLEMZŐI

AZ ALKOHOLISTÁKRA VONATKOZÓ FELVÉTEL ÉS FOGYASZTÁSI ADATOK ALAPJÁN

DR. VUKOVICH GYÖRGY

Az alkoholizmus világszerte tapasztalható terjedése, a nyomában járó egészségügyi és társadalmi következmények egyre sürgetőbbé teszik, hogy e jelenséggel kellő alapossággal foglalkozzunk. Az alkoholizmus a szocialista országokban is gondos tanulmányozást igényel, a fogyasztási adatok ugyanis arra utalnak, hogy az iszákosság társadalmi méretekben nem csökken, néhány országban pedig — így hazánkban is — állandóan növekszik.

Az alkoholizmus etiológiája és társadalmi, ezen belül demográfiai hatásai még nem kellőképpen tisztázottak. Az irodalomban a legkülönfélébb vélemények harca folyik, mindamellett több olyan kérdés is akad, amelyben a szakértők véleménye megegyezik. Általában a már kifejlett iszákosság társadalmi, demográfiai hatásainak területén találkozhatunk eléggé kikristályosodott nézetekkel, ezek főleg a demográfiai kutatások eredményeként alakultak ki. Az alkoholizmus kutatása ugyanis többek között az a terület, ahol a népességtudomány, az orvostudomány és a szociológia együttes erőfeszítésére van szükség.

A demográfiai kutatásnak az iszákosság vizsgálatakor több szempontra kell kiterjednie. Az egyik ezek közül az alkoholizmusnak a népesedési jelenségekre gyakorolt hatása. E jelenségek közül a rendelkezésre álló adatok segítségével elsősorban a halálozások és az alkoholizmus kapcsolata vizsgálható a haláloki statisztika feldolgozásai alapján. Az alkoholizmus azonban a többi népmozgalmi jelenségre is hatást gyakorol. A születési mozgalomra például olymódon, hogy az alkoholisták utódai között viszonylag több a halvaszületés, a fejlődési rendellenesség, mint a népesség átlagában. Ugyanennek a jelenségnek továbbgyűrűző hatásaként csecsemőhalandóságuk is nagyobb. Különbségek vannak a házassági mozgalom terén is, ezek főleg a házasulók kormegoszlásában, illetőleg a vőlegények és a menyasszonyok egymáshoz viszonyított korában jelentkeznek. Nagy hatással van az alkoholizmus a válásokra is. Mindezek alapján eltérőek lehetnek az alkoholisták között a különféle népmozgalmi jelenségek intenzitásai, specifikus mutatói.

Az alkoholizmus demográfiai szemléletű megközelítésének másik, az előzőhöz szorosan kapcsolódó módja a már alkoholista egyének demográfiai jellegű leírása, ilyen ismérvek szerinti megoszlásuk elemzése. Ezzel a kérdés-

sel kapcsolatos az egyes demográfiai jelenségeknek, tényezőknek az alkoholizmus kialakulásában játszott szerepe, az ivási szokásokat alakító hatása is. Itt különösen a nem, az életkor és a családi állapot jelentőségét kell kiemelni, amelyek az alkoholizmus egyes megnyilvánulási formáihoz szorosan kapcsolódnak.

Az említett problematika kutatása mindamellett csak speciális felvételek alapján lehetséges, az általánosan rendelkezésre álló népmozgalmi adatok — mint mondottuk — csak az alkoholizmus és a halandóság kapcsolatairól adhatnak némi felvilágosítást. Éppen ez a körülmény, valamint a speciális felvételek hiánya vezetett olyan kísérletekre, amelyek az alkoholizmus és a halandóság viszonyából, egyes alkoholos eredetű halálokok előfordulási gyakoriságából az iszákosság méreteire, nemek szerinti megoszlására, sőt az alkoholisták valószínű számára kívánnak következtetni, hiszen e jelenségek együttvéve alkotják demográfiai értelemben véve az alkoholizmust. Tanulmányunknak az alkoholfogyasztással foglalkozó részében megkíséreljük bemutatni és magyar viszonyokra alkalmazni ezeknek az eljárásoknak némelyikét.

Az alkoholizmus vizsgálata nem lehet teljes anélkül, ha nem foglalkozik a már alkoholista személyek[1] említett demográfiai ismérveivel, mégpedig olymódon, hogy speciális felvételek anyagát elemzi. Ezért e tanulmány második részében az első magyarországi alkoholista felvétel anyaga alapján igyekszünk az említett fontosabb demográfiai kérdések némelyikére rámutatni.

Az alkoholizmus elsősorban és alapjaiban társadalmi probléma, okai és gyökerei minden esetben az adott társadalomban rejtőznek. Kialakulásának mindazonáltal két megközelítése lehetséges : az egyik az egyén, a másik a társadalom oldaláról. Az egyén szempontjából nézve az alkoholistává válás elsősorban az elme- és a jellembeli állapottól függ. Az erre hajlamos labilis idegrendszerű ember a különböző környezeti hatásokra alkoholistává válhat. Több kutató, így *Parker*, *Bergler*, *Button* stb. szerint (1)—(4), az egyén alkoholizmusának kialakulásában a szekszuális aberrációkra hajlamos lelkialkat is döntő szerepet játszhat.

Az iszákosságra hajlamos személy a lelki megrázkódtatásokkal szemben az italban keres menekvést, az ital hatására kifejlődő kellemes lelki effektusok egyidőre feledtetik, vagy kedvező színben tüntetik fel a valóságot. Az ital rendszeres, túlzott élvezete azonban — amellett, hogy egyre súlyosabb testi tünetekkel jár — az alkoholista általában amúgy is labilis erkölcsi akaraterejét aláásva, a társadalommal, szűkebb környezetével szemben elfoglalt magatartásában is változást okoz, szembeállítja a társadalmi magatartásnormákkal és így a társadalmi életre romboló hatással van.

Ha az alkoholizmus társadalmi gyökereit vesszük szemügyre, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a szeszes italok fogyasztása eredetileg étkezési szokásokon alapult, több kutató, így Pohlisch (5) szerint az a szokás, hogy egyes ételekhez szeszes italt fogyasztanak, nem elsődlegesen az euphoria

[1] Gyakran használjuk az alkoholizmus és az alkoholista fogalmakat. A kifejezések értelmezése a nemzetközi irodalomban sem egységes, e tanulmányban az „alkoholizmus" szót demográfiai értelemben használjuk, tehát a népesség szeszfogyasztását, ennek a népesedési jelenségekre gyakorolt hatását értjük alatta. Az „alkoholista" tulajdonképpen a betegek több csoportjának gyűjtőfogalma. Közös jellemzőjük az, hogy az ivásról önszántukból leszokni már nem tudnak és környezetükkel kisebb-nagyobb mértékben szembekerültek. „Alkoholt fogyasztó" ezzel szemben mindenki, aki akár rendszeresen, akár alkalmilag szeszes italt fogyaszt.

utáni vágyból ered. Az euphoriás hatás volt azonban a döntő abban, hogy a társadalom hamar szokásai közé sorolta a szeszfogyasztást. E szokások azonban jelentős mértékben közrejátszanak abban, hogy labilis lelkialkatú vagy psychopata egyének az alkoholmámor hatására iszákosakká válnak. E mellett figyelemreméltó a társadalomnak az alkohollal szembeni kettős állásfoglalása is. Egyrészt dicsőíti a szesz élvezetét, beveszi kötelező szokásai közé, másrészt rosszalólag elítéli az alkoholistát, azt, aki e szokásoknak élve, sokszor önhibáján kívül válik az ital rabjává. E kettős állásfoglalás egyébként a legnagyobb akadálya az alkoholizmus elleni, vagy az alkohol mértékletes élvezete érdekében kifejtett harcnak. A már idült alkoholista kezelése és gyógyítása orvosi feladat, annak megakadályozására azonban, hogy az emberek tömegei idült alkoholistává váljanak, a társadalom állásfoglalásának gyökeres megváltozására van szükség. Az alkoholizmus osztálygyökerei a mi társadalmunkban megszűntek, az alkohol fogyasztásával kapcsolatos társadalmi szokások azonban nem változtak és úgy tűnik, hogy egyelőre nem is változnak meg. A társadalom szokásaival részben összefüggésben, a városiasodás folyamata jelentős mértékben járul hozzá az alkoholizmus terjedéséhez, a faluból a városba vándorlók ugyanis a tradicionális, kötött falusi életformából új, kevésbé szigorú társadalmi formák közé kerülnek és részben ez, részben pedig az életmód megváltozásával járó kisebb nagyobb lelki megrázkódtatások egyeseknél alkoholizmushoz vezethetnek.

A kiterjedt alkoholizmus a társadalom életére nagy veszélyekkel járhat. Kérdés azonban, hogy a társadalom tisztában van-e ezekkel a veszélyekkel. Általános tapasztalat szerint nincs tisztában, illetőleg nem minden italfajtát tartanak veszélyesnek. Sajnos erre vonatkozó hazai adatokkal egyelőre nem rendelkezünk, de egy 1953-ban végzett, idevágó franciaországi közvéleménykutatás (6) eredményei szerint az alkoholizmus veszélyeit a társadalom meglehetősen felületesen ítéli meg, alábecsüli, illetőleg csak a nyilvánvalóan súlyos megjelenési formák esetében ismeri el. A részegséget a közvélemény például helytelennek, kivetnivalónak tartja, a rendszeres lerészegedéssel nem párosuló borozgatást azonban nem. Különbségek vannak e mellett a társadalom megítélése terén a férfi és a női alkoholizmussal szemben is, a két nem alkoholizmusának méretei és megnyilvánulási formái éppen ezért, mint látni fogjuk, nagy mértékben különböznek egymástól.

A SZESZFOGYASZTÁS NAGYSÁGA ÉS ÖSSZETÉTELE, AZ ALKOHOLIZMUS ELTERJEDTSÉGE

A szeszfogyasztás adatai bizonyos tájékoztatást nyújtanak arról, hogy a népesség állásfoglalása az alkohollal szemben miképpen változik. A szeszfogyasztás növekedése vagy csökkenése az alkoholfogyasztás elterjedését jelzi, és következtetni enged az alkoholisták számának alakulására is, ez utóbbi ugyanis, a tapasztalatok szerint, a népesség átlagos szeszfogyasztásának négyzetével arányosan növekszik (7).

A magyarországi szeszfogyasztás egy főre jutó mennyiségei a harmincas években általában a bor fogyasztásának alakulásával változtak, az ötvenes évek folyamán azonban a sör és a tömény italok részaránya erősen megnövekedett. Az 1. táblán a bornak, a sörnek és a tömény italoknak, a felnőtt (20 éven felüli) népességre számított egy főre jutó fogyasztását tüntetjük fel, abszolút alkoholra átszámítva. A tábla adatai — az egy főre jutó szesz-

fogyasztás növekedése mellett — a fogyasztás struktúrájának megváltozására is utalnak, az utóbbi években jelentős mértékben megnövekedett a sör, és a harmincas évekhez viszonyítva magas a tömény italok fogyasztása.

1. Az egy felnőttre jutó évi abszolút alkoholfogyasztás alakulása Magyarországon italfajtánként, (liter) 1928/29—1959

Динамика годового абсолютного алкогалического потребления в Венгрии по сортам напитков (в литрах) на одного взрослого, в 1928/29—1959 гг.

Annual Consumption of Absolute Alcohol in Hungary by Alcoholic Drinks (Litres) per One Adult, 1928/29—1959

	Bor (1)	Sör (2)	Égetett szesz (3)	Összesen (4)
1928/29	4,10	0,48	1,25	5,83
1929/30	3,15	0,36	1,44	4,95
1930/31	5,29	0,25	0,78	6,32
1931/32	5,22	0,14	0,26	5,62
1932/33	4,67	0,12	0,26	5,05
1933/34	3,93	0,12	0,84	4,89
1934/35	3,25	0,13	0,42	3,80
1935/36	3,62	0,16	0,41	4,19
1936/37	5,65	0,18	0,58	6,41
1950/54	3,75	0,74	1,33	5,82
1955.....	2,52	1,28	2,00	5,80
1956.....	2,66	1,33	1,40	5,39
1957.....	3,43	1,49	2,06	6,98
1958.....	3,91	1,68	1,46	7,05
1959.....	4,64	1,80	1,66	8,10

Горизонтальная графа : (1) Вино ; (2) пиво ; (3) спирт ; (4) всего.
Heading : (1) Wine ; (2) beer ; (3) spirituous liquor ; (4) total.

A borfogyasztás részarányának erős csökkenése mindenképpen figyelemreméltó. A harmincas években a fogyasztás mintegy négy-ötöde volt bor, az ötvenes évek második felében pedig már csak a fele, a másik fele pedig körülbelül egyenlő arányban oszlik meg a sör és a tömény italok között, ezen belül a sör aránya egyre növekszik. Meg kell jegyezni azt is, hogy míg a harmincas években a borfogyasztási átlag minimumához (1934/35 : 3,25 liter) az országos szeszfogyasztási átlag igen közel esett (3,8 liter), addig az ötvenes években a borfogyasztás minimuma a rossz termés miatt 1955-ben volt, 2,5 literrel, az országos átlag ezzel szemben már 5,8 liter volt, a bor kiesését a pálinka — és általában a töményszesz — fogyasztásának erőteljes megnövekedése ellensúlyozta. Ez, valamint később még tárgyalandó okok arra engednek következtetni, hogy az alkoholizmus hazánkban terjedőben van, az alkoholisták egyre inkább függetlenítik magukat az ital fajtájától.

A sörivás hazánkban — mint láttuk — nagy mértékben elterjedt, az egy felnőttre jutó fogyasztott sörmennyiség az utóbbi néhány évben több mint tízszerese a harmincas évekének. A magyarországi sörfogyasztás méretei ma már elérik a nemzetközi méretekben jelentős nyugat-németországi sörfogyasztás egyharmadát.

Az egyes italfajták fogyasztásának részaránya országonként erősen változik, az eltérő fogyasztási szokások jórészt történeti hagyományokon alapulnak, elsősorban a szőlőművelés elterjedtségén, vagy hiányán, és az ezzel kapcsolatban sok országban már a középkorban kialakult sörfőző

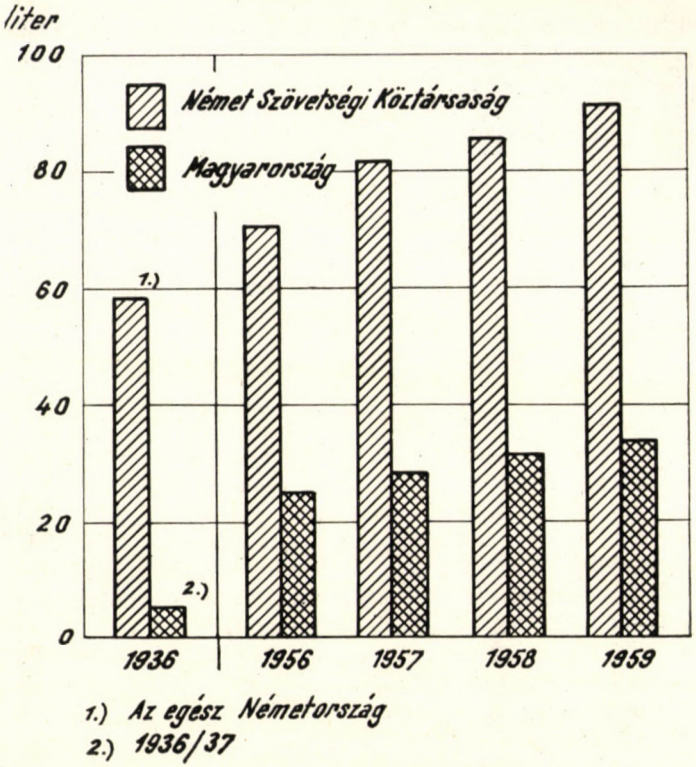

I. Sörfogyasztás Magyarországon és a Német Szövetségi Köztársaságban, 1936—1959
Пивное потребление в Венгрии и в Германской Федеральной Республике в 1936—1959 гг.
Beer Consumption in Hungary and in the German Federal Republic, 1936—1959

ipar fejlettségén. A 2. táblán néhány ország szeszfogyasztásának italfajták szerinti százalékos megoszlását mutatjuk be.

2. Néhány ország abszolút alkoholban mért fejenkénti szeszfogyasztásának megoszlása italfajták szerint, 1951-ben (%)

Алкоголическое потребление (исчислено в абсолютном алкоголе) на душу населения нескольких стран по сорта напитков в 1951 г. (процент)

Alcohol Consumption per Head (Counted in Absulute Alcohol) in Certain Countries by Alcoholic Drinks, 1951 (per cent)

	Bor (1)	Sör (2)	Égetett szesz (3)	Összesen (4)
Olaszország	91,3	1,1	7,6	100,0
Franciaország	79,2	4,6	16,2	100,0
*Magyarország**	*64,4*	*12,8*	*22,8*	*100,0*
Svájc	53,8	27,7	18,5	100,0
Német Szövetségi Köztársaság	21,6	48,6	29,8	100,0
Belgium	9,8	75,4	14,8	100,0
Egyesült Államok	5,9	51,0	43,1	100,0
Dánia	3,2	83,8	13,0	100,0
Egyesült Királyság	2,4	85,4	12,2	100,0

* 1950—54.

Горизонтальная графа: См. табл. 1. — *Heading:* See Table 1.

Az eddig bemutatott adatok alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországon a szeszfogyasztás közepesnek mondható, de az utóbbi években állandóan növekszik.

Az átlagos szeszfogyasztási adatok az alkoholizmus kutatásában jól felhasználhatók, de a mélyebb összefüggések felderítésére aligha alkalmasak. Szükség van ezért olyan mutatókra is, amelyek felvilágosítást adnak a szeszfogyasztás nemek szerinti megoszlásáról, az alkoholisták számáról és alkalmasak a nemzetközi összehasonlításra. Ilyen adatok azonban nem állanak rendelkezésre, és az ezirányú adatgyűjtés is nagy nehézségekbe ütközne (bár az erősen szeszfogyasztó államokban történtek kísérletek teljeskörű adatgyűjtésre). Az effajta mutatók kiszámításakor ezért csak következtetésekre vagyunk utalva. Az irodalomban több olyan kísérlet történt, amely az alkoholfogyasztás nemek szerinti arányait, az alkoholisták számát közvetett úton kísérelte meg kiszámítani, az ilyesfajta számítások minden esetben azon a statisztikailag nagy valószínűséggel bebizonyított összefüggésen alapultak, amely a rendszeres alkoholfogyasztás és a vizsgált népesség egészségi állapota, végső fokon pedig halandósága között megállapítható. Ezért a továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk az alkoholizmus egészségügyi és főleg a halandóságra, valamint egyes halálokokra gyakorolt hatását, abból a célból, hogy a szeszfogyasztás nagyságára és összetételére, valamint elterjedtségére vonatkozó és az irodalomban használt becslések értékét kellő megvilágításba helyezzük.

Az alkoholizmus egészségügyi következményei számottevőek. Hatással van az iszákosság az egyes elmebetegségek kifejlődésére, az alkoholos eredetű elmebajok számának növekedésére.

*3. Az alkoholizmusra visszavezethető elmebajok százalékos aránya a magyarországi kórházak beteganyagában 1957**

Процентное распределение психических заболеваний основывающих на алкоголизме в составе больных в больницах Венгрии в 1957 г.

Percentage Distribution of Mental Disorders Due to Alcoholism According to the Sick-Lists of Hospitals in Hungary, 1957

	Férfi (1)	Nő (2)	Együtt (3)
1. Alkoholos elmebetegség	1,2	0,2	0,7
2. Alkoholizmus heveny formája	2,1	0,4	1,2
3. Alkoholizmus idült formája ..	22,0	2,0	11,9
4. Összes többi elme- és elmeideg betegség	74,7	97,4	86,2
5. Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

* *Forrás*: (20).

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) женщины; (3) вместе.
Вертикальная графа: 1. Алкогольная психическая болезнь; 2. острый алкоголизм; 3. хронический алкоголизм; 4. все прочие психические болезни и психоневрозы; 5. всего.

Heading: (1) Males; (2) females; (3) together.
Lateral text: 1. Alcoholic mental disorder; 2. acute alcoholism; 3. chronic alcoholism; 4. all other mental and psychoneurotic disorders; 5. total.

Ha külön vizsgáljuk az egyes elme, vagy elmeideg betegségek számát, úgy kitűnik, hogy a közvetlenül az alkoholizmusnak tulajdonítható elmebajok sorrendben a második helyen állanak, és csak a schizophrenia előzi meg őket. Nyilvánvaló azonban, hogy igen sok, nem közvetlenül az alkoholizmusra visszavezethető elme- és elmeidegbetegség is közvetve összefüggés-

ben áll az iszákossággal, sokszor úgy, hogy az iszákos szülők utódai szenvednek bennük.

Ha a magyarországi adatokat az igen magas (a világon a legmagasabb) franciaországi adatokkal hasonlítjuk össze a vizsgált évben, úgy azt tapasztalhatjuk, hogy az alkoholos elmezavarban ápoltak viszonylagos aránya hazánkban csak mintegy 6—8 százaléka a franciaországinak, holott a fejenkénti átlagos szeszfogyasztás különbségei korántsem ekkorák. E jelenség magyarázata feltehetőleg a franciaországi alkoholizmusnak a magyarországitól jórészt eltérő jellegéből adódik, abból, hogy a rendszeresen szeszesitalt fogyasztóknak a népességben elfoglalt aránya ott kiterjedtebb, mint nálunk. Érdekes ellenben az, hogy a férfiak és a nők aránya — a jelentős nagyságrendi különbségek mellett — viszonylag állandó, az alkoholos elmebetegség miatt ápoltak között Magyarországon 13,3 %, Franciaországban 13,6 % volt a nők aránya.

Az elmebetegség mellett természetesen egyéb megbetegedésekre is hatással van az alkoholizmus. Magyarországon végzett kutatások szerint(8) — és ez a nemzetközi adatokkal is megegyezik — az alkoholisták keresőképtelenséggel járó megbetegedéseinek aránya többszöröse azokénak, akik nem fogyasztanak rendszeresen alkoholt. Az alkoholisták keresőképtelenségi eseteinek száma több üzemben végzett vizsgálatok alapján másfél-háromszorosa a nem alkoholistákénak. Érdekes összehasonlítások végezhetők a táppénzes statisztika köréből is akkor, ha a szeszipari vállalatok táppénzes eseteit az összes élelmiszeripari vállalatokéhoz hasonlítjuk. 1955-ben például a szeszipari és a söripari vállalatok táppénzes eseteinek száma mintegy 20 %-kal haladta meg az élelmiszeripar átlagos adatait. Az idézett adatok arra engednek következtetni, hogy az alkoholizmusnak, az állandó alkoholfogyasztásnak komolyabb egészségügyi hatásai lehetnek, mint gondolnánk.

Nézzük meg ezekután az iszákosság és a halálozás kapcsolatát. Előzőleg már említettük, hogy az iszákosság nemcsak a kifejezetten az alkoholizmusra visszavezethető halálokokban elhaltak számát növeli, hanem a halandóság általános szintjére is befolyással van. Közvetlenül természetesen nehéz e körülményt bizonyítani, a haláloki statisztika adataiból rendszerint nem derül ki az, hogy egy bizonyos betegségben elhalt egyén alkoholista volt-e vagy sem. Az alkoholistákra vonatkozó speciális felvételek eredményei mindamellett arra utalnak, hogy halandóságuk jóval magasabb, mint az abstinenseké. Igy *W. E. Porrer*(9) a Mutual Life Insurance Company biztosítottainak anyagában végzett vizsgálatokat és úgy találta, hogy az alkoholisták halandósága 20—30 százalékkal haladta meg az abstinensekét. *J. W. Fisher* hasonló arányokat talált egy másik amerikai biztosítótársaság anyagában (9). Az iszákosság, egészségügyi, illetve halálozási hatásait — kisebb ankétok és reprezentatív felvételek mellett — csak a férfihalandóság többletével lehet, közvetett úton, bizonyítani. A férfihalandósági többlet egy jelentős része ugyanis feltehetően a férfiaknak a nőkénél jóval nagyobb arányú alkoholizmusban leli magyarázatát.[2]

A férfihalandóság többlete és a népesség alkoholfogyasztása közötti kapcsolatot a magyar irodalomban először *Szél* Tivadar már idézett munkája

[2] Itt meg kell jegyezni, hogy a férfihalandóság többlete elsősorban konstitucionális okokban gyökerezik és csak másodlagosak — sok esetben azonban igen nagy mértékűek — lehetnek az életmódbeli különbségek és így az alkoholizmuson alapuló okok.

(10) említi. Adatai szerint az 1929—1939 időszakban a 30—59 éves férfihalálozási intenzitást a megfelelő korú nők halálozási intenzitásának százalékában kifejezett férfihalandósági többlet és az évenkénti egy főre jutó szeszfogyasztás mennyisége közötti korrelációs koefficiens + 0,71 volt, tehát meglehetősen szorosnak tűnt és arra utal, hogy a jelzett időszakban a férfihalandósági többlet mintegy felerészben az alkoholizmusra vezethető vissza ($r^2 = 0{,}504$). *Szél* nemzetközi összehasonlítást is végzett, a legszorosabb kapcsolatot a férfihalandóság többlete és az egy főre jutó alkoholfogyasztás között Dániában, Hollandiában és Belgiumban találta.

Nemzetközi adatokon végzett számításaink arra az eredményre vezettek, hogy az alkoholizmus és a halandóság között viszonylag szoros kapcsolat áll fenn. Számításaink során az 1950—54 közötti évekre számított egy felnőttre jutó abszolút alkoholban mért szeszfogyasztást hasonlítottuk össze az egyes országokban az ötvenes évek elejére számított halandósági táblák várható átlagos élettartam értékeivel (*e* °) olymódon, hogy a férfiak és a nők 20 éves korban várható átlagos élettartamának különbségét vettük alapul. Az alapadatok a 4. táblán láthatók.

4. Az egy felnőttre jutó szeszfogyasztás és a férfihalandóság többlete néhány országban (1950-54)
Алкоголическое потребление на одного взрослого и избыток мужской смертности в нескольких странах (в 1950—54 гг.)
Alcohol Consumption per One Adult and Excess Male Mortality in Certain Countries (1950—54)

Ország	Egy felnőttre jutó szeszfogyasztás (absz. alkohol literben)	A nők és a férfiak 20 éves korban még várható átlagos élettartamának különbsége (év)
(1)	(2)	(3)
Franciaország	30,0	5,00
Olaszország	14,2	3,64
Svájc	12,0	3,70
Egyesült Államok	8,8	4,81
Belgium	8,8	4,25
Egyesült Királyság	8,5	4,42
Magyarország*	5,8	2,89
Német Szövetségi Köztársaság	5,1	2,90
Svédország	5,1	2,26
Dánia	4,9	1,42
Norvégia	3,0	2,85
Hollandia	1,8	2,30

* 1955.

Горизонтальная графа : (1) Страны ; (2) алкоголическое потребление на одного взрослого (в литрах абсолютного алкоголя) ; (3) разница средней продолжительности предстоящей жизни между женщинами и мужчинами в возрасте 20 лет (годы).

Heading : (1) Countries ; (2) alcohol consumption per one adult (in litres of absolute alcohol); (3) difference of mean life expectancy between males and females aged 20 (in years).

Az eredmények arra mutatnak, hogy a 4. táblán a két ismérv összefüggése lineárisnak tekinthető. A meghatározott lineáris regresszió egyenletének kiszámított paraméterei : $a = 2{,}4745$; $b = 0{,}0995$, és ennek alapján a regressziós egyenes egyenlete :

$$Y = 2{,}4745 + 0{,}0995\ X$$

A két adatsor közötti korrelációs koefficiens (r) értéke + 0,671, viszonylag szorosnak tekinthető, bár meg kell jegyeznünk, hogy az adatok szórása elég nagy, a regressziós becslés standard hibája (S_y^2) 0,63, amelyből az ismert $1 = \frac{\sigma_y'}{\sigma_y^2} + \frac{S_y^2}{\sigma_y^2}$ összefüggés alapján megállapítható, hogy a vizsgált országok átlagában a férfihalandóság többletét az alkoholizmus 45 %-ban magyarázza meg. (Az alkoholfogyasztás nagysága a férfihalandósági többletet természetesen nem ugyanabban az évben befolyásolja, így tulajdonképpen lag-es korreláció számítása lett volna jogosult, erre azonban pillanatnyilag nem volt mód. Az egyes országok egymáshoz viszonyitott alkoholfogyasztási arányai mindamellett viszonylag stabilak, így az egyidejűségen alapuló, általunk alkalmazott számítási módszer is indokoltnak tünt.)

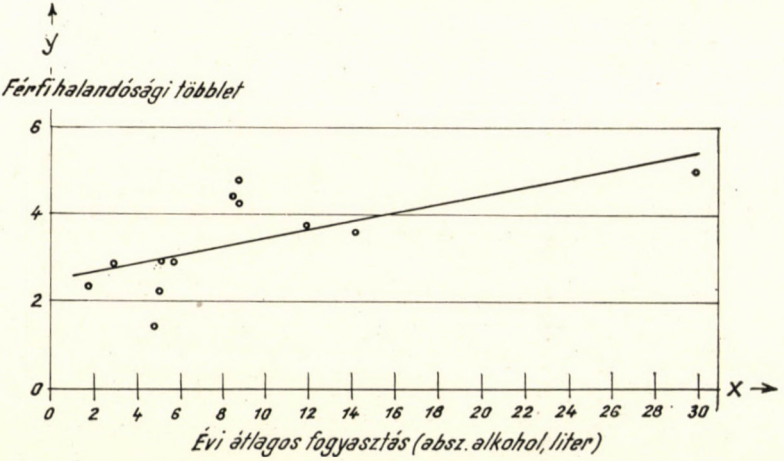

II. Összefüggés az egy felnőttre jutó alkoholfogyasztás és a férfi halandóság többlete között néhány országban

Корреляция между алкогольческим потреблением на одного взрослого и избытком мужской смертности в нескольких странах

Correlation Between Alcohol Consumption per One Adult and Excess Male Mortality in Certain Countries

Az általános halandóságra gyakorolt hatása mellett az alkoholizmus természetesen a sajátos, alkoholista halálokok intenzitását is befolyásolja. E halálokok elsősorban : a krónikus, vagy idült alkoholizmus, az alkoholos elmebaj és a különféle májbetegségek, elsősorban a májzsugorodás. E halálokokban elhaltak száma hazánkban az utóbbi években állandóan növekszik, különösen a májzsugorodás és az alkoholos elmezavar halálozás növekedése számottevő. Miután a májzsugorodás nem minden esetben alkoholos eredetű, megkíséreltük az alkoholos és az egyéb okból bekövetkezett májzsugorodás matematikai úton történő szétválasztását, a cirrhozis, valamint az idült és a krónikus alkoholizmus idősorainak egybevetésével. Az alkoholos eredetű májzsugorodás aránya ugyanis jelentős szerepet játszik a később tárgyalandó *Jellinek*-féle formula értékének meghatározásánál. Számításaink az alkoholizmus és a cirrhozis idősorai között igen szoros kapcsolatot találtak, a regressziós egyenlet paraméterei azonban a további következtetések levo-

nására nem alkalmasak.[3] Az egyébként szoros korreláció mindamellett arra utal, hogy a vizsgált időszakban az alkoholizmus a májzsugorodásban elhaltak számára igen nagy hatással volt.

Az alkoholizmusra visszavezethető halálokokban elhaltak számát az 5. táblán közöljük.

5. Az alkoholfogyasztásra visszavezethető halálokokban meghaltak aránya Magyarországon, százezer lakosra

Соотношение умерших вследствие причин смерти основывающих на алкоголическое потребление, в Венгрии, на 100 000 жителей

Ratio of Persons Deceased as a Consequence of Causes of Death Due to Alcohol Consumption, in Hungary, per 100 000 Population

Év	Májzsugorodás (1)	Alkoholizmus (2)	Alkoholos elmezavar (3)	Összesen (4)
1954	8,1	1,7	0,1	9,9
1955	9,8	1,4	0,1	11,3
1956	12,5	1,9	0,1	14,5
1957	11,8	1,9	0,1	13,8
1958	11,8	2,0	0,1	13,9
1959	14,2	1,9	0,2	16,3

Горизонтальная графа: (1) Цирроз печени; (2) алкоголизм; (3) алкогольное психическое расстройство; (4) всего.

Heading: (1) Cirrhosis of the liver; (2) alcoholism; (3) alcoholic mental disorder; (4) total.

Az elmondottakból látható, hogy az alkoholfogyasztás és a halálozás között többé-kevésbé szoros összefüggés tapasztalható. Különösen áll ez az alkoholos eredetű halálokokra, amelyeknek száma, illetőleg aránya a továbbiakban segítségünkre lesz a szeszfogyasztás összetételének és elterjedtségének meghatározásánál.

Az 1. táblából látható, hogy az utóbbi években a fejenkénti szeszfogyasztás 7—8 liter abszolút alkoholra volt tehető. Mivel a szeszfogyasztás nemek szerinti alakulására vonatkozólag semmilyen adattal nem rendelkezünk, az alkoholos halálokok alapján kíséreljük meg a nemenkénti fogyasztás adatainak kiszámítását. Az irodalomból ismert (7), hogy az alkoholfogyasztás és az alkoholisták száma (és a korábban elmondottak alapján: az alkoholizmus miatt elhaltak száma) között összefüggés áll fenn, amelynek értelmében az intenzív alkoholfogyasztók aránya (következésképpen a meghaltak száma is) az átlagos fogyasztás négyzetével arányosan változik. E tapasztalati törvényszerűség felhasználásával az ismeretlen férfi és női átlagos alkoholfogyasztás a kifejezetten alkoholizmus következtében elhaltak

[3] A vizsgálatot először lineáris összefüggés feltételezésével végeztük el, és bár + 0,82 értékű, tehát igen szoros korrelációt állapítottunk meg, a regressziós egyenlet paraméterei arra utaltak, hogy a két tényező között a vizsgált időszakban a szükséges logikai kapcsolat nincs meg. Másodfokú összefüggés feltételezése esetén a korrelációs index 0,82 volt, tehát megegyezett a lineáris korrelációs koefficienssel, a görbe paraméterei azonban ebben az esetben is a logikai kapcsolat hiányát mutatták.

Lineáris összefüggésnél az egyenlet: $Y = -227{,}95 + 7{,}7407\,X$, illetőleg a változók felcserélésével: $Y = 61{,}1 + 0{,}08705\,X$. Másodfokú összefüggés esetén egyenletünk: $Y = 86{,}3 + 0{,}01521\,X + 0{,}0000493\,X^2$. Lineáris regresszió feltételezése esetén az $\frac{a}{b}$ érték 702, a vizsgált intervallum átlaga pedig 750. Így 750—702 = 48 olyan májzsugorodásos eset volna, amely nem az alkoholizmusra vezethető vissza. Ez nyilvánvalóan lehetetlen, a férfi és a női cirrhozis, valamint az idült alkoholizmus-halálozás adatai ennek ellentmondanak. Emellett a külföldi adatok is 40—80 százalékos alkoholos eredetű májzsugorodás halálozásáról számolnak be, a mi esetünkben az arány pedig 94 % lenne. A standard hiba értéke mindamellett arra utal, hogy a májzsugorodást átlagosan mintegy 65 %-ban az alkoholizmus magyarázza meg.

számából kiszámítható. A rendelkezésre álló adatok alapján az 1957—58 évi átlagos nemenkénti fogyasztást számítottuk ki, abból a célból, hogy azt néhány külföldi ország adatával összehasonlíthassuk. Jelöljük A_f-el a férfiakra, A_n-el a nőkre vonatkozó, egy millió lakosra jutó alkoholizmus miatt elhaltak számát és legyen Q az évi egy főre jutó (mindkét nemre számított) átlagos alkoholfogyasztás.

A férfiak átlagos fogyasztása (Q_f) a fenti jelölések felhasználásával:

$$Q_f = Q_n \cdot \sqrt{\frac{A_f}{A_n}} \ldots \tag{1}$$

A nők átlagos fogyasztása (Q_n) pedig:

$$Q_n = \frac{2Q}{1 + \sqrt{\frac{A_f}{A_n}}} \ldots \tag{2}$$

Ha a $\sqrt{\frac{A_f}{A_n}}$ kifejezést (a két nem halálozási arányának négyzetgyökét) k-val jelöljük, úgy kifejezéseink egyszerűbb alakot nyernek, azaz

$$Q_f = Q_n \cdot k \ldots \tag{3}$$

és

$$Q_n = \frac{2Q}{1 + k} \ldots \tag{4}$$

A rendelkezésre álló adatok alapján számítva A_f, A_n, Q, Q_f, Q_n és k értékei meghatározhatók, és a nemzetközi adatokkal összehasonlíthatók. Ezt a 6. táblán végeztük el, ahol az egyes országokat k csökkenő sorrendjében rangsoroltuk, értéke ugyanis némiképpen tükrözi a szóbanforgó országban tapasztalható ivási szokásokat. A k érték növekedése arra utal, hogy a szeszfogyasztás az adott országban nem annyira az étkezéshez kapcsolódik, hanem inkább étkezésen kívüli. Franciaországban, Angliában, Dániában a szeszfogyasztás az ebédhez (illetve vacsorához) kapcsolódik, és mind a férfiak, mind pedig a nők rendszeresen fogyasztanak szeszes italt. Norvégiában és Magyarországon ezzel szemben a szeszfogyasztás inkább a férfiak szokása, az étkezéshez fogyasztott szeszesital mennyisége az ezen kívül elfogyasztott italhoz képest nem túlzottan sok.

A két nem alkoholfogyasztásának becslésére itt bemutatott módszer természetesen korántsem biztos, számos körülményt figyelmen kívül hagy. Így például csak az „alkoholizmus" halálokon alapul és nem számol a többi alkoholos eredetű halálokkal, feltételezi, hogy a fogyasztás mennyisége ugyanabban az évben növeli az elhaltak számát, nem veszi figyelembe a népességen belül azokat, akik alkoholt egyáltalán nem fogyasztanak. Ezektől, a tényleges adatok hiányából adódó pontatlanságoktól eltekintve azonban megközelítőleg jellemzi a vizsgálni kívánt jelenségeket.

A népesség szeszfogyasztásával kapcsolatos másik probléma annak az eldöntése, hogy miképpen oszlik meg a felnőtt lakosság az évenként fogyasztott ital mennyisége szerint. A rendelkezésre álló adatok ugyanis csak az átlagos fogyasztásra, illetőleg a számított adatok a férfiak és a nők átlagos fogyasztására vonatkoznak. Nem ismeretes ezzel szemben az intenzíven ivók, a tulajdonképpeni alkoholisták száma. E téren a később még tárgyalandó *Jellinek*-féle formula némi becslési lehetőséget biztosít ugyan, de csak az alkoholtól már megbetegedett személyek számáról ad megközelítő felvilágosítást. Így kizárólag elméleti feltételezésekre vagyunk utalva a kérdés megközelítésekor. Az első meggondolás szerint a felnőtt népesség megoszlása a fogyasztott ital mennyisége szerint a *Laplace—Gauss*-féle szimmetrikus normál eloszlást követi, a normálgörbe ismert tulajdonságai alapján az ilyen eloszlásnál a modus és az átlag egybeesik, tehát az átlagos fogyasztással egyenlő mennyiségű italt fogyasztók vannak a legtöbben. Figyelembe véve azonban azt, hogy az egyes egyének magatartása a fogyasztó személyre ható társadalmi szokások, morális presszió következtében az itallal szemben nem független, az irodalomban az a vélemény alakult ki, hogy az eloszlás a hasonló társadalmi jelenségek eloszlásai terén ismert úgy log-normál eloszlás, azaz a független változó nem a fogyasztott alkoholmennyiség (q), hanem annak logaritmusa (log q). Ezt a feltételezést több felvétel eredményei is igazolják, így egy 1951—52-ben, az Egyesült Államokban végrehajtott ankét (11), az olasz népesség borfogyasztására vonatkozó, a Doxa intézet által végzett felvétel (12), egy foglalkozási megbetegedésben szenvedő biztosítottakat magában foglaló anyagon, 624 személy megfigyelését végző francia felvétel (13), valamint egy finn és egy svéd (14) felvétel. E felvételek részben alkoholistákra, több esetben azonban olyan népességre terjedtek ki, amelyben alkoholt fogyasztók és nem fogyasztók egyaránt voltak.

A Központi Statisztikai Hivatal az alkoholizmus társadalmi jellemzőinek vizsgálatára végzett felvétel (15) előkészítésekor egy kísérleti felvételt hajtott végre, amely 182 alkoholistára terjedt ki. A felvétel során a megivott szesz mennyiségét is tudakolták és annak ellenére, hogy a minta igen kis elemszámú, a fogyasztás szerinti eloszlás itt is igen határozottan log-normál görbére utal (III. ábra).

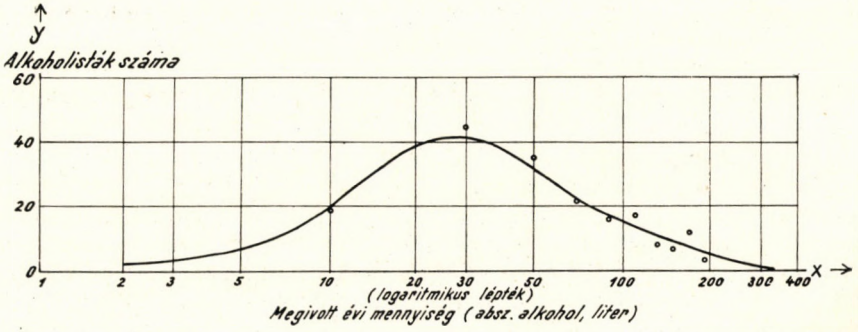

III. 182 budapesti alkoholista megoszlása az évi fogyasztott ital mennyisége szerint (liter)
Разделение 182 будапештских алкоголиков по количеству годового потребления напитков (в литрах)
182 Budapest Alcoholics by the Quantity of their Yearly Alcohol Consumption (Litres)

6. Az alkoholizmus halálozás és a nemenkénti átlagos szeszfogyasztás néhány országban[1]

Алкогольная смертность и среднее алкоголическое потребление по полу в нескольких странах

Mortality Due to Alcoholism and Average Alcohol Consumption by Sex in Certain Countries

Ország (1)	A népesség átlagos abszolút alkohol fogyasztása (liter) (2) (Q)	A férfiak (3) alkoholizmus halálozásának négyzetgyöke (egymillió lakosra) $\sqrt{(A_f)}$	A nők (4) alkoholizmus halálozásának négyzetgyöke (egymillió lakosra) $\sqrt{(A_n)}$	$\frac{A_f}{A_n}$ (k)	A férfiak (5) átlagos abszolút alkohol fogyasztása (liter) (Q_f)	A nők (6) átlagos abszolút alkohol fogyasztása (liter) (Q_n)
Norvégia	2,9	2,6	0,6	4,2	4,7	1,1
Magyarország[2]	7,0	6,2	1,7	3,7	11,0	3,0
Finnország	4,8	2,2	0,7	3,2	7,4	2,3
Hollandia	1,8	3,0	1,0	3,0	2,7	0,9
Svájc	12,0	9,6	3,3	2,9	17,8	6,1
Olaszország	14,2	5,7	2,0	2,8	20,9	7,5
Egyesült Államok	8,8	5,4	2,2	2,4	6,2	2,6
Belgium	8,8	4,9	2,2	2,2	12,1	5,5
Franciaország[3]	28,8	16,4	9,3	1,7	36,2	21,4
Egyesült Királyság	8,5	1,4	1,0	1,4	9,9	7,1
Dánia	4,9	2,6	2,0	1,3	5,5	4,3

[1] 1950 körüli adatok. Az országok k csökkenő sorrendjében következnek.
[2] 1957—58.
[3] 1954—55

Горизонтальная графа: (1) Страны; (2) среднее абсолютное алкоголическое потребление населения (в литрах); квадратный корень алкогольной смертности (3) мужчин, (4) женщин (на 1 000 000 жителей); среднее абсолютное алкоголическое потребление (5) мужчин, (6) женщин (в литрах).

Heading: (1) Countries; (2) average absolute alcohol consumption of the population (litres); square root of the mortality due to alcoholism of (3) males, (4) females (per 1 000 000 population); average absolute alcohol consumption of (5) males, (6) females (litres).

Említettük már korábban a testi, vagy lelki károsodást szenvedő alkoholisták számának becslésére alkalmas egyetlen formulát, a *Jellinek*-féle összefüggést. E formula, amelyet *Jellinek* tapasztalati úton vezetett le (16), a májzsugorodás és az alkoholfogyasztás közötti összefüggésen alapszik, pontosabban azon, hogy az alkoholizmusnak tulajdonítható májzsugorodásban meghaltak száma és az alkoholtól már károsodott személyek száma között olyan kapcsolat van, amely egy állandó számmal jellemezhető. Bár tételét csak az Egyesült Államokra bizonyította be, más országokban is kísérleteztek a formula felhasználásával, a kapott adatokat természetesen csak megközelítő pontosságúnak tartva. A formula egyszerűsített képlete:

$$N = (M \cdot m) \cdot 144,$$

ahol N — a testi, vagy lelki károsodásban szenvedő, vagy ehhez már közelálló alkoholisták száma,

$M.m$ — az alkoholos eredetű májzsugorodások száma.

A *Jellinek*-formula felhasználásával kapott érték természetesen attól függ, hogy az alkoholos eredetű májzsugorodások arányát mekkorának határozzuk meg. A rendelkezésre álló haláloki adatokból nehéz ezzel kapcsolatban következtetéseket levonni. Láttuk viszont, hogy az „alkoholizmus" halálok és a májzsugorodás között szoros kapcsolat található, számításaink szerint a májzsugorodás halandóságot mintegy 60—65 %-ban az alkoholizmus határozza meg. E számításunk egyébként nagyjából megegyezik a nemzetközi irodalomban a hasonló szeszfogyasztású országokra közölt aránnyal. Ennek alapján az alkoholos eredetű májzsugorodás esetek arányát

60 %-ban állapítottuk meg. A *Jellinek*-formula állandója 144, így az alkoholisták száma 1958-ban országosan 72 200 lenne, Budapesten pedig 21 860. Miután nemzetközi adatokkal csak az 50-es évek elejéről (általában az 1950—1954 körüli időszakról) rendelkezünk, a Jellinek-formula értékét az 1950—54 évek átlagára is kiszámítottuk. Az ezer felnőttre (20 éven felülire) számított adatok néhány ország adatával összehasonlítva a 7. táblán láthatók.

7. A testi, vagy lelki károsodásban szenvedő alkoholisták aránya néhány országban a felnőtt népességben, Jellinek-módszerével számítva

Отношение алкоголиков одержимых физическими или психическими недостатками, во взрослом населении некоторых стран, по методу Йеллинека

Ratio of Alcoholics Afflicted with Physical or Mental Troubles among the Adult Populations of Certain Countries, Computed by the Method Jellinek

Ország (1)	Év (2)	Százezer 20 éven felüli lakosra jutó alkoholisták száma (3)
Franciaország	1953—54	5700
Olaszország	1952	2100
Dánia	1952—53	1280
Svájc	1952	1000
Egyesült Államok	1952	900
Magyarország	*1950—54*	*730*
Svédország	1952	700

Горизонтальная графа: (1) Страны; (2) год; (3) численность алкоголиков на 100 000 жителей старше 20 лет.

Heading: (1) Countries; (2) year; (3) alcoholics per 100 000 population over 20 years of age.

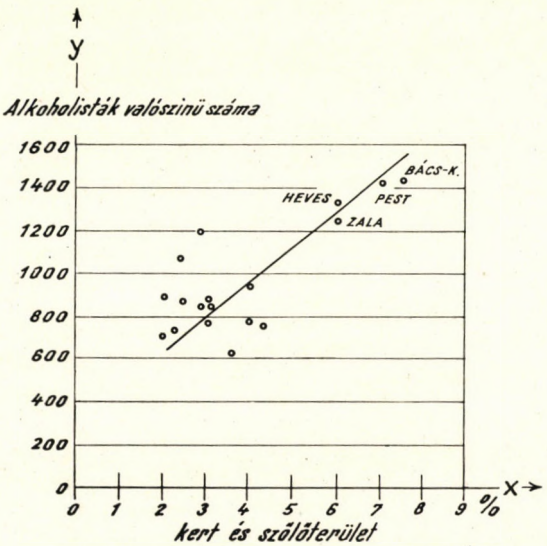

IV. Az alkoholisták valószínű száma a kert- és szőlőterület arányainak függvényében, megyénként

Вероятная численность алкоголиков в связи садовой и виноградной площади, по областям (комитатам)

Presumable Number of Alcoholics in Correlation to the Ratio of Garden and Vine-Growing Area, by Countries

A magyarországi adat ekkor még meglehetősen alacsony, az ötvenes évek végére azonban jelentős mértékben megnövekszik, 1958-ra már az 1000-et is meghaladja.

Budapesten a százezer 20 éven felüli lakosra jutó alkoholisták száma jóval magasabb az országos átlagnál. Míg országosan az intenzitás 1098, addig Budapesten 1830, tehát 67 %-kal több, ami arra utal, hogy az alkoholizmus főleg a fővárosban okoz nagyobb mértékű egészségügyi és egyben társadalmi problémát. A négy megyei jogú város közül Miskolcon és Pécsett, tehát az ipari jellegű városokban találunk nagyobb arányszámot, Szeged és főleg Debrecen adatai az előző kettőnél alacsonyabb.

A *Jellinek*-formulát a megyei jogú városokra és az egyes megyékre is megkíséreltük alkalmazni, olymódon, hogy az alkoholos eredetű cirrhozisok arányát minden esetben 60 %-nak tekintettük.

A megyék szerint megállapított adatok részben tükrözik a szeszfogyasztás megyei arányait. Magas az alkoholisták valószínű száma a bort és a gyümölcsöt nagyobb mennyiségben termelő megyékben. Mivel megyei fogyasztási adatokkal pillanatnyilag nem rendelkezünk, összehasonlítottuk az alkoholisták valószínű számát a megfelelő megye kert- és szőlőterületének az összes mezőgazdaságilag művelt területhez viszonyított arányával. Ez a meglehetősen nyers összehasonlítás is némileg arra utal, hogy a szőlő és gyümölcstermelés arányainak növekedése a fogyasztott ital mennyiségének és következésképpen az iszákosok valószínű arányának növekedésével jár. Itt természetesen figyelembe kell venni, hogy az alkoholisták megyei aránya a Jellinek-formula értelmében a májcirrhozisban elhaltak számától függ, a IV. ábrán felvázolt összefüggés tehát — más oldalról — a szőlő- és gyümölcsterület arányát a májcirrhozis halandósággal veti egybe.

A IV. ábra adatai különben a *Jellinek*-formula alkalmazását is indokolják, a formulát tájékoztató és csak becslésszerű adatok kiszámításához felhasználhatjuk. A formula alapján végzett számítások arra utalnak, hogy az alkoholizmus elterjedtsége hazánkban — nemzetközi méretekben nézve — nagyjából közepesnek tekinthető, a szeszfogyasztás és az alkoholos eredetű halálozások száma az utóbbi években mindenesetre megnövekedett, az alkoholizmus méretei, az alkoholisták száma emelkedőben van.

DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK AZ ALKOHOLIZMUS KIALAKULÁSÁBAN ÉS MEGNYILVÁNULÁSI FORMÁIBAN

Az alkoholizmus terjedése és ennek társadalmi következményei az alkoholizmus kialakulásával kapcsolatos demográfiai körülmények vizsgálatára hívják fel a figyelmet. Az effajta kutatások nyilvánvalóan csak különleges felvételek anyaga alapján végezhetők el. Külföldön már több ilyen felvételt hajtottak végre (17), (18), ezek többé-kevésbé eredményesnek is bizonyultak. Hazánkban a Központi Statisztikai Hivatal végzett Budapest Főváros Alkoholista Gondozó Intézetével közösen, az Intézet anyagán egy

8. Az elvonókúrára jelentkezett férfiak és nők kormegoszlása
Возрастный состав мужчин и женщин явившихся на курс отнятия
Age Structure of Males and Females Having Applied for Tapering—Off Cure

Korcsoport (1)	Férfiak (2)	Nők (3)
	megoszlása (%)	
29 éves és fiatalabb	39,8	6,6
30—39 éves	36,0	40,6
40—49 éves	20,1	33,0
50—59 éves	4,0	16,5
60 éves és idősebb	0,1	3,3
Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) Возрастные группы ; состав (2) мужчин, (3) женщин (процент).

Heading : (1) Age groups ; (2) males ; (3) females (per cent).

felvételt, amely az elvonókúrára járók társadalmi körülményeinek felderítését célozta. E felvételből néhány, demográfiai szempontból fontos körülményre is következtetni lehet, így a továbbiakban ennek alapján vizsgáljuk meg a demográfiai tényezőknek az alkoholizmus kialakulásában és megnyilvánulási formáiban játszott szerepét.[4]

A demográfiai tényezők hatását a nem és a kor szerepével kell kezdenünk. A női alkoholisták kormegoszlása jelentős mértékben különbözik a férfiakétól, a fiatalabb korcsoportokban a férfiak aránya jóval nagyobb.

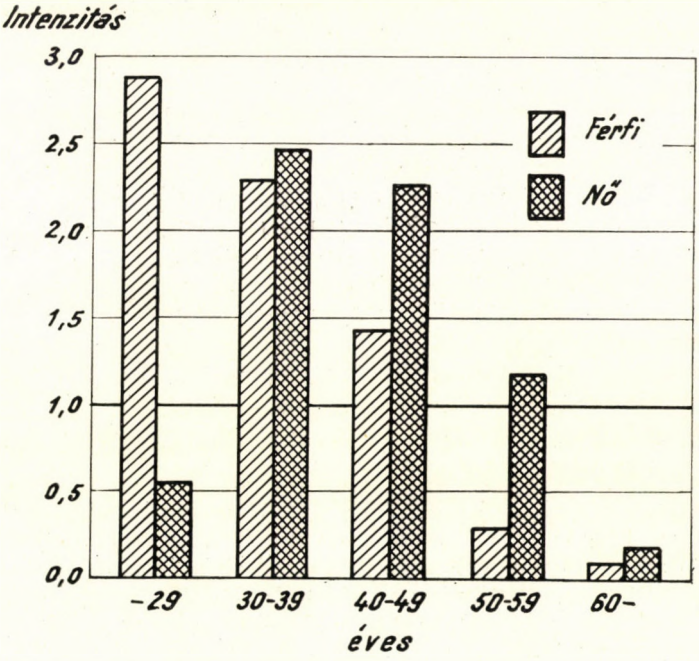

V. Az alkoholisták intenzitása nem és kor szerint
Интенсивность алкоголиков по полу и возрасту
Intensity of Alcoholics by Sex and Age

Bár a nők kormegoszlása a kisebb esetszám miatt (a férfiak száma 1188, a nőké 91) viszonylag labilisabbnak tekinthető, határozott eltolódást látunk

[4] A felvétel 2387 személyre terjedt ki, felölelte a budapesti alkohol-elvonókúra rendeléseken 1958 októbere és 1960 áprilisa között jelentkezett személyek túlnyomó többségét. Feldolgozásra 1279 kérdőív került, 1108 kérdőív esetében ugyanis az anamnézisekből nem sikerült egyértelműen megállapítani a szükséges ismérveket (az anamnéziseket természetesen nem statisztikai feldolgozás céljából vezették, erre csak a felvétel tervének elhatározása után került sor). A hiányosnak tekintett 1108 kérdőíven azonban néhány kérdés kitölthető volt és így a részletesen feldolgozott 1279 kérdőív forrásértékének, ill. reprezentabilitásának megállapítására fel lehetett használni. A kontrollszámításokat a χ^2 próbával és a hányadok eltérésének módszerével végezték el, és így megállapítható volt, hogy a részletesen feldolgozott kérdőívek anyaga általában reprezentálja az elvonókúrára járók sokaságát. Más kérdés természetesen, hogy az elvonókúrára járók ismérvei mennyiben felelnek meg az összes alkoholistákéinak. Itt figyelembe kell venni, hogy az elvonókúrára jelentkezettek — bár definíciónk értelmében mindenképpen alkoholistáknak tekinthetők — bizonyos szempontból szelektált tömeget képviselnek, mert különböző okokból hajlamuk van a szenvedélytől való megszabadulásra. Adataik mindamellett sok tekintetben egyeznek az összes alkoholisták megfelelő ismérveivel. (A felvétel módszertani kérdéseinek részleteiről lásd (15) és (19).)

körükben az idősebb korcsoportok felé. Az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti feldolgozásából nyert, Budapest népességére vonatkozó adatokkal az alkoholistákra vonatkozó képviseleti minta adataiból intenzitási viszonyszámok számíthatók. Az V. ábrán a megfelelő korú budapesti férfi és női népesség, valamint az elvonókúrások megoszlási viszonyszámait viszonyítottuk egymáshoz, hogy a két nem intenzitásának nagyságrendi különbségeitől eltekinthessünk.

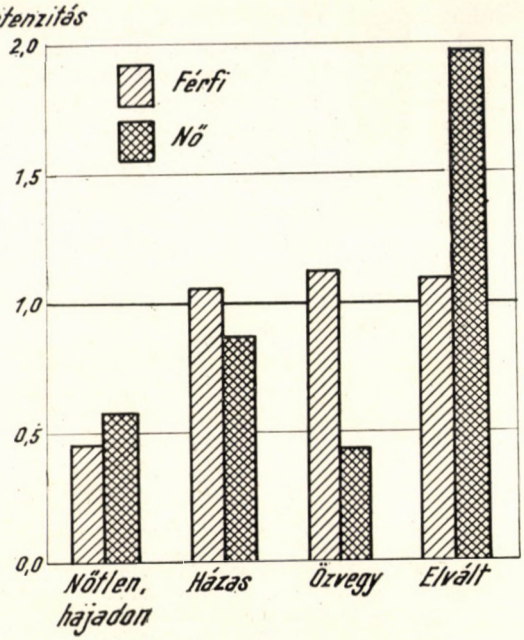

VI. Az alkoholisták intenzitása nem és családi állapot szerint

Интенсивность алкоголиков по полу и семейному состоянию

Intensity of Alcoholics by Sex and Marital Status

A 8. táblából és főleg az V. ábrából jól látható, hogy a női alkoholizmus inkább az idősebb korban fejlődik ki, jelentős részben a családdal, a nő szekszuális életével kapcsolatos hirtelen, a nő érzékenyebb lelkialkatának elviselhetetlenebbnek tűnő behatásokra, illetőleg a klimax idejében felfokozódott érzékenység hatására. A kezelésre jelentkezett női alkoholistáknak mintegy a fele volt 40—60 éves. Egy Jugoszláviában 1954-ben végrehajtott alkoholista felvétel (18) adatai is a 40—60 éves nők arányát 54 %-ban határozzák meg, a női alkoholisták kormegoszlása ott is az idősebb korcsoportok felé tolódik el. A 30 éven

Az elvonókúrára jelentkezett alkoholisták megoszlása az ivásra való rászokás oka szerint, nemenként (%)

Алкоголики явившихся на курс по причине привычки к спирту, по полу (процент)

Alcoholics Having Applied for Tapering—Off Cure by Sex, According to the Cause of Getting Habit to Drink (per cent)

Rászokás oka (1)	Férfiak (2)	Nők (3)
1. Állandó hatás.....	65,4	43,9
2. Változás az életkörülményekben	13,5	31,9
3. Egyéb és ismeretlen	21,1	24,2
Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Причина привычки; (2) мужчины; (3) женщины.
Вертикальная графа: 1. Постоянное влияние; 2. изменение бытовых условий; 3. другая и неизвестная.

Heading: (1) Cause of getting habit; (2) males; (3) females.
Lateral text: 1. Continual influence; 2. change in circumstances of life; 3. other and unknown.

aluliak aránya például a nők esetében 5 %, a férfiaknál 22 %. Az alkoholisták ivásra való rászokásának okait nemek szerint a 9. táblán tüntettük fel. A felvétel során az életkörülményekben bekövetkezett hirtelen változást a nők jóval nagyobb arányban jelölték meg az italra rászokás indokaként, mint a férfiak, akiknél a tartós környezeti hatások által teremtett ivási alkalmak járulnak hozzá nagyobb mértékben az erre fogékony lelkialkatú egyén iszákossá válásához.

A nő családi, valamint szekszuális élete számára elsődleges, az ebben bekövetkezett változásokra rendkívül érzékenyen reagál. A családi életben bekövetkezett töréseknek a női alkoholizmus kialakulásában játszott jelentős szerepére utal az elvonókúrások nemenként vizsgált családi állapot szerinti megoszlása is.[5]

10. Az elvonókúrára jelentkezett alkoholisták megoszlása családi állapot és nemek szerint (%)
Алкоголики явившихся на курс отнятия по семейному состоянию и полу (процент)
Alcoholics Having Applied for Tapering—Off Cure by Marital Status and Sex (per cent)

Családi állapot (1)	Férfi (2)	Nő (3)
1. Nőtlen, hajadon	7,3	7,7
2. Házas	80,3	59,3
3. Özvegy	0,9	3,3
4. Elvált	3,6	15,4
5. Különélő	3,3	3,3
6. Házasságon kívül együttélő	3,2	7,7
7. Ismeretlen	1,4	3,3
8. Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Семейное состояние; (2) мужчины; (3) женщины.
Вертикальная графа: 1. Неженатые, незамужние; 2. женатые, замужние; 3. вдовые; 4. разведенные; 5. живут врозь; 6. живут в сожительстве; 7. неизвестные; 8. всего.

Heading: (1) Marital status; (2) males; (3) females.
Lateral text: 1. Single; 2. married; 3. widowed; 4. divorced; 5. living separately; 6. living in cohabitation; 7. unknown; 8. total.

Az elváltak aránya a nőknél több mint négyszer nagyobb, mint a férfiaknál, a megfelelő korú budapesti női népességben tapasztalt elvált aránynak pedig kétszerese, míg a férfiaknál az elváltak aránya nem tér el jelentős mértékben az e korcsoportban (20—59 évesek) tapasztalt elvált aránytól. Igen magas a nők között a házasságon kívül együttélők aránya is, a férfiakénak több mint kétszerese. A nők alkoholizmusa tehát sokkal inkább kapcsolódik a szekszuális, vagy a családi életben bekövetkezett törésekhez, rendellenességekhez, mint a férfiaké. (VI. ábra.)

A társadalom megítélése a férfi és a női alkoholizmussal szemben eltérő, az alkoholista nőket jobban elítéli. Ennek megfelelően a nők ivási szokásai jelentős mértékben eltérnek a férfiakétól, az iszákosságukat szégyenlő nők jóval nagyobb mértékben isznak egyedül és otthon. Ez a jelenség egyébként részben a korral is összefüggésben állhat, a növekvő korral együtt növekszik ugyanis az egyedül ivók aránya, a nők korösszetétele pedig, mint láttuk, a férfiakénál idősebb. Feltűnően alacsony a nők között a férfiakhoz viszonyítva a társasággal ivók aránya is.

[5] A családi állapot szerinti megoszlás vizsgálata a felvételben eltért a szokásos demográfiai felvételeknél használt csoportosítástól. Külön feldolgozásra került ugyanis, ha a megfigyelt személy házastársától külön élt vagy házasságon kívül együttélt valakivel.

11. Az elvonókúrára jelentkezett alkoholisták megoszlása az ivás körülményei és helye szerint, nemenként (%)

Половое распределение алкоголиков явившихся на курс отнятия по обстоятельствам и месту выпивки (процент)

Sex Distribution of Alcoholics Having Applied for Tapering—Off Cure According to Circumstances and Place of Drinking (per cent)

Megnevezés (1)	Férfiak (2)	Nők (3)
	Kivel isznak (4)	
1. Egyedül	23,0	47,2
2. Társasággal	45,3	19,8
3. Egyedül is, társasággal is	11,2	9,9
4. Ismeretlen	20,5	23,1
5. Összesen	*100,0*	*100,0*
	Hol isznak (5)	
6. Otthon	1,9	26,3
7. Nyilvános helyen	77,1	39,9
8. Munkahelyen	0,6	1,0
9. Otthon is, nyilvános helyen is	4,0	16,4
4. Ismeretlen	16,4	16,4
5. Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонатлальная графа: (1) Наименование; (2) мужчины; (3) женщины; (4) с кем они пьют; (5) где они пьют.

Вертикальная графа: 1. Сами; 2. с компанией; 3. и сами и с компанией; 4. неизвестно; 5. всего; 6. дома; 7. на публичном месте; 8. на рабочем месте; 9. и дома и на публичном месте.

Heading: (1) Denomination; (2) males; (3) females; (4) with whom they drink; (5) where they drink.

Lateral text: 1. Alone; 2. in company; 3. alone and in company as well; 4. unknown; 5. total; 6. at home; 7. at a public place; 8. at the working place; 9. at home and at a public place as well.

A társadalom megítélésével áll kapcsolatban — legalábbis részben — az a tényező is, hogy az alkoholisták társadalmi helyzete mennyiben változott meg, amióta isznak. Társadalmi helyzetváltozásnak tekinthetjük, ha például szakmunkásból, betanított munkásból, vagy valamilyen értelmiségi munkakörben dolgozóból segédmunkás lett, vagy fordítva, a segédmunkás szakmunkássá vált, vagy az értelmiségi dolgozó magasabb beosztásba került. Így három kategóriát képeztünk: a társadalmi helyzet emelkedett, változatlan maradt, vagy romlott. Ez a vizsgálat azt mutatta, hogy a női alkoholisták között a társadalmi helyzet romlása mintegy 46 %-kal volt gyakoribb mint a férfiaknál, amiből szintén következtethetünk a társadalomnak a női iszákossággal szemben tanúsított fokozott érzékenységére.

A kor ismérve az egyes életkorokhoz kapcsolódó sajátos fiziológiai és társadalmi jelenségek következtében a szociális viselkedés, és ezzel kapcsolatban az iszákosság kialakulásának okai között nagy szerepet játszik, bár kétségtelen, hogy nem kizárólagos jelentőségű. Az ivásra való rászokáskor betöltött életkorral kapcsolatos részben az a probléma, hogy az alkoholisták miért szoknak rá az italra. A felvétel — erre már utaltunk — a rászokás motívumait két alaptényező, az állandó környezeti hatás és az életkörülményekben hirtelen bekövetkezett változás szerint csoportosította és dolgozta fel. E kétféle hatásnak a rászokás idején betöltött életkorral való kombinációi némi támpontot szolgáltatnak arra nézve, hogy az életkornak milyen szerepe lehet az alkoholizmus kialakulásában. Erre és a továbbiakra nézve csak a férfiak adatait dolgoztuk fel, a nők esetében a kis elemszám ugyanis a részletes feldolgozásokat lehetetlenné tette.

Az ivás kezdetén betöltött életkor az alkoholisták kb. egyharmadánál a 20. életév előtti időre, másik harmadánál a 20—25 korévek közé esik, míg a 25. koréven túl rászokók aránya valamivel kevesebb, mint egyharmada az összes alkoholistáknak. Egészen más a fentiekkel szemben a rászokás okainak kor szerinti megoszlása. A családi okok (ebben főleg a családi környezet, az iszákos szülők, rossz családi körülmények stb. szerepelnek) közel 74 %-a a 20. éven aluliaknál fordul elő, az összes állandó hatások pedig 37 %-ban. Igen kis arányban vannak a 20 éven aluli korban rászokottak között olyanok, akik az életkörülményekben bekövetkezett változásokat, a hirtelen pszichikai megrázkódtatásokat jelölték meg a rászokás okaként.

A 20—25. korévben már előtérbe nyomulnak az életkörülményekben bekövetkezett változások, a tartós hatások között pedig a társaság befolyása. Még jobban látható a folyamat a rászokás okainak az ivás kezdetekor betöltött korévek szerint külön-külön kiszámított megoszlásaiból. A tábla adatai arra utalnak, hogy bár az állandó környezeti hatás súlya, jelentősége minden korcsoportnál megmarad, a 20—25 évesek korcsoportjától kezdve egyre nagyobb mértékben jelentkezik az életkörülményekben beállott változás, mint az iszákosság előidézője.

12. Az elvonókúrára jelentkezett férfiak megoszlása az ivás oka szerint, az ivás kezdetén betöltött életkor alapján (%)

Мужчины явившихся на курс отнятия по причине выпивки, на основании исполненного возраста в начале привычки к спирту (процент)

Males Having Applied for Tapering—Off Cure by Cause of Drinking, According to Age Groups at Getting Habit to Drink (per cent)

Az ivás kezdetén betöltött életkor (1)	Állandó környezeti hatás (2)				Változás az életkörülményekben (7)				Vegyes (12)	Ismeretlen (13)	Összesen (14)
	Barátok, társaság (3)	Családi viszonyok (4)	Egyéb (5)	Együtt (6)	Betegség (8)	Válás, elhagyás, megcsalatás (9)	Egyéb (10)	Együtt (11)			
6—10 éves ..	—	55,6	14,8	70,4	—	—	—	—	—	29,6	100,0
11—13 éves ..	—	33,3	33,3	66,6	—	—	—	—	—	33,4	100,0
14—16 éves ..	34,6	19,5	22,6	76,7	—	1,5	2,3	3,8	3,0	16,5	100,0
17—19 éves ..	38,1	21,3	20,8	80,2	—	0,5	2,0	2,5	4,1	13,2	100,0
20—25 éves ..	45,4	4,0	17,1	66,5	1,7	4,0	5,7	11,4	5,9	26,2	100,0
26—30 éves ..	43,5	2,4	10,5	56,4	3,2	12,1	7,3	22,6	9,7	11,3	100,0
30—39 éves ..	39,8	3,2	10,8	53,8	6,5	10,2	9,1	25,8	7,0	13,4	100,0
40 éves és idősebb...	35,7	1,8	5,4	42,9	8,9	8,9	10,7	28,5	10,7	17,9	100,0
Összesen.....	*39,6*	*9,8*	*16,0*	*65,4*	*2,4*	*5,2*	*5,8*	*13,4*	*6,0*	*15,2*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Исполненный возраст в начале привычки к спирту. (2) Постоянное влияние среды: (3) друзья, компания, (4) семейные условия, (5) другие влияния, (6) вместе. (7) Изменение бытовых условий: (8) болезнь, (9) развод, уход, измена, (10) другие изменения, (11) вместе. (12) Различные, (13) неизвестные, (14) все причины.

Heading: (1) Age in complete years at getting habit to drink. (2) Continual influence of the environment: (3) friends, company, (4) family conditions, (5) other, (6) together. (7) Change in circumstances of life: (8) sickness, (9) divorce, desertion, infidelity, (10) other, (11) together. (12) Miscellaneous, (13) unknown, (14) total causes.

Az életkornak az ivásra való rászokás szempontjából való fokozott jelentősége a gyermek- és fiatalkori környezet vizsgálatakor is kiderül. Az ivásra való rászokáskor betöltött életkornak a szülők iszákosságával tör-

ténő egybevetése a gyermekkori környezet, a szülők rossz példamutatásának nagy jelentőségére hívják fel a figyelmet. A 11—13 éves korukban iszákossá váltaknak 78 %-a olyan, akiknek egyik, vagy mindkét szülője iszákos volt. A növekvő korral hullámzásokkal ugyan, de csökken a szülők alkoholizmusának jelentősége, bár még a 40 éves és ennél idősebb korban alkoholistává váltak szülei is 43 %-ban iszákosak voltak. A kortól függetlenül, az összes elvonókúrára járó betegek 54 %-a vallott a szülők iszákosságáról.

A rászokás indítékaira és így a korral kapcsolatos pszichológiai tényezőkre vezethető vissza az ivás módja, az, hogy az alkoholista egyedül, társasággal, illetőleg nyilvános helyen, vagy otthon iszik-e. Már a női alkoholizmusról szólva utaltunk arra, hogy a nők idősebb korösszetétele is oka lehet annak, hogy ivási szokásaik a férfiakétól eltérnek. A felvétel anyagából sajnos nem lehet teljes biztonsággal elkülöníteni a két tényező hatását, az okozati összefüggést.

A férfi alkoholisták vizsgálata arról tanúskodik, hogy általában a korral együtt növekszik az egyedül ivók és csökken a társasággal ivók aránya, az 50—54 éveseknél e két arány már csaknem egyenlő, ebben a korcsoportban körülbelül egyforma arányú a kétféle ivási szokás szerinti megoszlás. A társasággal ivók aránya a 18—19 évekesek között a legmagasabb. Az egyedül ivók aránya lassan, de meglehetősen egyenletesen emelkedik, növekedése csak az idősebb korban válik határozottabbá. A mind társasággal, mind pedig egyedül ivók aránya kor szerint meglehetősen hullámzóan alakul, csak a 40 éven felülieknél válik erőteljesebbé a csökkenés. A mindkét módon ivók aránya általában 8—15 % között van, az 50—54 éveseknél már csak 4,3 %.

	Átlagos életkor	Az összes alkoholista átlagos életkoránál hány százalékkal magasabb (+) vagy alacsonyabb (—)
Egyedül ivók	34,4	+ 4,9 %
Társasággal ivók	32,5	— 0,9 %
Egyedül és társasággal ivók	31,6	— 3,7 %

Ha az alkoholistáknak az ivás helye szerint megfigyelt átlagos életkorát figyeljük meg, úgy ezek az adatok eltérnek a társasággal, vagy az egyedül történő ivás szerinti megoszlásoktól.

	Átlagos életkor	Az összes alkoholista átlagos életkoránál hány százalékkal magasabb (+) vagy alacsonyabb (—)
Otthon ivók	37,0	+ 12,8 %
Nyilvános helyen ivók	32,7	— 0,3 %
Munkahelyen ivók	39,1	+ 19,2 %

Az otthon ivók átlagos kora jóval magasabb az egyedül ivókénál és az átlagot is mintegy 13 %-kal meghaladja. Ez a csoportja az alkoholistáknak nagyobb arányban (3—7 %) csak a 35 életéven felül fordul elő, legmagasabb a 45—49 évesek korcsoportjában (mintegy 7 %). A munkahelyen ivók aránya rendkívül csekély (0,4 %) a 25—34 évesek között, legmagasabb (2,1 %) az 50—54 évesek körében. Ugy látszik, a korral együtt nő a munkahelyen ivók aránya is, ami feltehetőleg a már hosszú ideje tartó iszákossággnak, a szenvedély egyre nagyobb mértékű eluralkodásának lehet a követ-

kezménye. A kétféle feldolgozásból egyébként az is megállapítható, hogy a nyilvános helyen ivó alkoholisták nem csekély része egyedül iszik, különösen az idősebb korban.

Fontosnak tartottuk annak a megvizsgálását is, hogy az alkoholisták egyes korcsoportjai mely italfajtákat fogyasztják a leginkább. E téren az adatok meglehetősen egyöntetűen arra utalnak, hogy a növekvő korral párhuzamosan az iszákosok egyre inkább egy italfajta mellé kötik le magukat. Nézzük meg az erre vonatkozó adatokat :

13. Az elvonókúrára jelentkezett férfiak megoszlása életkor és a fogyasztott ital fajtája szerint
Мужчины явившихся на курс отнятия по возрасту и по сортам напитков
Males Having Applied for Tapering—Off Cure by Age and Variety of Alcoholic Drinks

Korcsoport (1)	Bort (2)	Sört (3)	Tömény-szeszt (4)	Bort és sört (5)	Bort és tömény szeszt (6)	Sört és tömény szeszt (7)	Bort, sört és tömény szeszt (8)	Ismeretlen italt (9)	Összesen
	fogyasztók aránya (%)								
19 évesnél fiatalabb	10,9	6,5	2,2	26,1	19,6	4,3	30,4	—	100,0
20—24 éves	20,0	5,0	2,9	22,1	13,6	7,8	28,6	—	100,0
25—29 éves	20,8	8,7	3,8	23,3	9,7	4,9	28,5	0,3	100,0
30—34 éves	31,9	4,5	2,7	20,6	9,3	5,2	24,4	1,4	100,0
35—39 éves	25,4	7,2	4,3	26,1	13,8	5,8	16,7	0,7	100,0
40—44 éves	36,1	3,4	2,0	21,8	15,6	3,4	17,7	—	100,0
45—49 éves	36,0	5,6	2,2	22,5	13,5	3,4	15,7	1,1	100,0
50—54 éves	36,2	8,5	2,1	21,3	14,9	4,2	12,8	—	100,0
55—59 éves	—	—	—	—	—	—	.	—	.
Ismeretlen	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	*27,2*	*6,1*	*3,0*	*22,6*	*12,1*	*5,0*	*23,4*	*0,6*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) Возрастные группы. Численность потребителей (2) вина, (3) пива, (4) спирта, (5) вина и пива, (6) вина и спирта, (7) пива и спирта, (8) вина, пива и спирта, (9) неизвестного напитка.

Heading : (1) Age groups. Ratio of persons consuming (2) wine, (3) beer, (4) spirituous liquor, (5) wine and beer, (6) wine and spirituous liquor, (7) beer and spirituous liquor, (8) wine, beer, and spirituous liquor, (9) unknown liquor.

Bár a vegyesen ivók aránya tulajdonképpen mindegyik korcsoportban magas, bizonyos polarizálódás mégis megállapítható. Az összes fogyasztáson belül a borfogyasztás aránya korcsoportonként növekszik. Nem találhatunk összefüggést ezzel szemben az életkor és a csak sör, valamint a csak tömény ital fogyasztásának aránya, határozott kapcsolat látszik viszont a mindhárom italfajtát vegyesen fogyasztók aránya és az életkor növekedése között, olymódon, hogy az idősebb korcsoportok felé haladva ez utóbbi csoport aránya erősen csökken. Ennek oka részben abban keresendő, hogy a fiatalabb korcsoportokban még nagyobb a változékonyság iránti igény és nem alakult ki határozott fogyasztási szokás. Az ország jelenlegi szeszfogyasztási struktúráját ezek az adatok egyébként meglehetősen jól jellemzik, a már idősebb, tehát hosszabb ideje ivó alkoholisták főleg bort, illetőleg bort és sört isznak, míg a fiatalabbak mindhárom italfajtát vegyesen kedvelik. Sajnos korábbi adataink nincsenek, időbeli összehasonlításra nincs lehetőségünk és ezért nem tudjuk, hogy mennyiben befolyásolják az itt közölt megoszlásokat az ország korábbi, nagyrészt a borfogyasztáson ala-

puló hagyományai és ennek alapján a fogyasztók nemzedékváltása, és milyen arányban van hatással az életkorral járó pszichológiai tényező. Az ugyanis valószínű, hogy az ivási szokások korszerinti különbségei mindkét tényezőre visszavezethetők.

A leszokás indítékainak kor szerinti vizsgálata szintén szolgál némi tanulságokkal, bár a válaszok között igen magas az ismeretlenek aránya is és ez az adatokból levonható következtetéseknél különös óvatosságra int. A leszokás, illetőleg az elvonókúrára történő jelentkezés a vizsgált anyagban a felvétel idején minden esetben az alkoholista önkéntes elhatározásán alapult, így az egyes ismérvek ebben az esetben inkább azt jelzik, hogy mi volt az a közvetlen vagy legerősebb indíték, amely a beteget az elvonókúrára vezette. A családi rábeszélést, mint indítékot megjelölő személyek aránya — nyilvánvalóan a házas családi állapottal és a gyermekek növekvő számával is összefüggésben — a 30—34 évesek korcsoportjában a legnagasabb, ezen alul és ezen felül hullámzásokkal ugyan, de egyaránt csökken. Az idősebb korcsoportokban ezt a hatást az egészségi állapot romlása, a betegségtől való félelem és részben az anyagi helyzet romlásának — feltehetőleg a család elhanyagoltsága miatt időnként fellépő felelősségen alapuló — motívuma látszik részben felváltani. A családnak a leszoktatásra gyakorolt hatása mindenesetre elsődlegesnek tűnik. Feltűnő ezzel szemben az, hogy a munkahelyen mennyire közömbösek a dolgozók iszákosságával szemben.

Az alkohol állandó élvezete, főleg a fiatalabb korévekben, bűnözéssel is párosulhat. Ennek több oka lehet, az egyik az, hogy az alkohol felszabadítja a gátlásokat és így az egyén alkoholmámorban olyan cselekményeket hajt végre, amelyeket józan állapotban nem követne el. A másik ok a társaság hatásában keresendő, az alkoholista könnyebben kerül bele az általános társadalmi magatartásnormákat elvető, sajátos „értékrendet" valló szubkultúrákba, amelyek — éppen az általánostól való eltérés miatt — jórészt illegitim magatartást tanusítanak. Másfelől az ilyen eltérő viselkedésű csoportba tartozás is forrása lehet az alkoholizmusnak, amely kifejlett formájában az egyénnek az általános társadalmi magatartásnormáktól való eltérését jelenti. Az eltérő viselkedés és az életkor között szoros kapcsolat van, a fiatalabb kor sajátos pszichológiai tényezői általában ebben az irányban hatnak. Az 1959-ben jogerősen elítélt személyek által elkövetett bűncselekmények mintegy 17 százalékában lehetett megállapítani az alkoholfogyasztást. Ha azt nézzük, hogy a bűncselekmény elkövetésekor betöltött életkor mennyiben befolyásolja az alkoholfogyasztásra visszavezethető cselekmények arányát, úgy szembetűnő, hogy a 18—20 és a 21—24 évesek azok, akiknél ez az arány a legmagasabb, az általuk elkövetett bűncselekmények több mint negyedrészénél megállapítható volt az alkoholfogyasztás.

Az elkövetett bűncselekmények között a garázdálkodás (76 %), a hatósági közeg elleni erőszak (56 %) és a szándékos testi sértés (34 %) esetében állapítható meg a legnagyobb arányban előzetes alkoholfogyasztás. Az elmondottak természetesen az összes elítéltekre vonatkoznak. Ha az elvonókúrán résztvett alkoholistákat figyeljük meg abból a szempontból, hogy voltak-e büntetve az alkoholizmussal kapcsolatos bűncselekmények miatt és adataikat összehasonlítjuk az ezer megfelelő korú lakosra jutó alkoholfogyasztással kapcsolatos bűncselekmények számával, úgy kitűnik, hogy az alkoholisták csoportjában mintegy hússzor nagyobb intenzitással fordulnak elő ilyen

cselekmények, mint az egész népességben, a legmagasabb intenzitás itt is a fiatal korcsoportban tapasztalható.

14. Az alkoholfogyasztással okozati összefüggésben álló bűncselekmények aránya az egyes korévekben, ill. korcsoportokban, 1959

Соотношение преступлений в каузальности с алкоголическим потреблением по отдельным возрастным годам или возрастным группам в 1959 г.

Ratio of Crimes in Casual Relation with Alcohol Consumption by Individual Years of Age resp. Age Groups, 1959

Betöltött életkor (1)	Alkoholfogyasztással kapcsolatos bűncselekmények száma (2)	aránya (%) (3)
12	3	1,5
13	8	2,2
14	17	3,3
15	65	7,6
16	136	12,9
17	262	19,3
18—20	1 582	26,6
21—24	2 103	26,0
25—29	2 841	22,4
30—34	2 180	18,4
35—39	1 585	15,8
40—44	771	12,5
45—49	774	11,6
50—54	505	11,1
55—59	286	9,0
60—69	149	6,3
70 év és ezen felül	15	3,0
Összesen	*13 281*	*17,4*

Горизонтальная графа: (1) Исполненный возраст. (2) Число, (3) соотношение (%) преступлений в связи с алкоголическим потреблением.

Heading: (1) Age in complete years. (2) Number, (3) ratio (per cent) of crimes connected with alcohol consumption.

Eddigi vizsgálataink a nem és az életkor nagy jelentőségére hívták fel a figyelmet. E két alapvető demográfiai tényező hatását két szempontból igyekeztünk megvilágítani, egyrészt az etiológia oldaláról, tehát az iszákossá válás folyamatában betöltött szerepét illetően, másrészt a már alkoholistává vált egyén szokásaira gyakorolt befolyását kívántuk megfigyelni. A nemnek, a kornak és a családi állapotnak az alkoholizmusban tapasztalt nagy jelentőségén kívül röviden foglalkoznunk kell még azzal a szociológiai és demográfiai szempontból rendkívül fontos körülménnyel is, hogy mekkora az alkoholisták jövedelme és jövedelmük mekkora részét költik italra. Végezetül röviden érintjük az iszákosok foglalkozás szerinti megoszlásának néhány kérdését.

Az elvonókúrán résztvett alkoholisták havi jövedelem szerinti megoszlása a következő:

Jövedelemnagyság	Megoszlás (%)
500 forint és ennél kevesebb	0,2
501—1000 Ft	2,9
1001—1500 Ft	25,9
1501—2000 Ft	38,4
2001—2500 Ft	12,9
2501—3000 Ft	4,6
3001 Ft és ennél több	2,0
Változó (alkalmi) és ismeretlen	13,1
Összesen	*100,0*

A jövedelmet a gondozóintézeti anamnézisek felvételekor az elvonókúrások saját bevallása alapján vezették rá a kartonokra és így kerültek feldolgozásra. A jövedelem modusa (a leggyakoribb érték) az 1501—2000 forintos csoportban van és az alkoholisták több mint fele 1500—2500 forint közötti jövedelemmel rendelkezik. Nézzük meg most az italra költött kereset nagyságát jövedelem-csoportok szerint.

15. A havonta italra költött átlagos összeg a havi jövedelem nagysága szerint
Ежемесячный средний расход на выпивку по размеру месячной зарплаты
Average Monthly Expenditure for Drink According to the Extent of Monthly Income

Jövedelemnagyság	Italra költött átlagos összeg (Ft)	Az italra költött összeg a megfelelő jövedelemnagyság-kategória csoportközepének százalékában
(1)	(2)	(3)
501—1000 Ft	365	48,7
1001—1500 Ft	416	33,3
1501—2000 Ft	619	35,4
2001—2500 Ft	656	29,2
2501—3000 Ft	779	28,3
3001 és több	1 027	31,6*

* 3250 forintos csoportközéppel számítva.

Горизонтальная графа : (1) Размер зарплаты ; (2) средний расход на выпивку (в форинтах) ; (3) расход на выпивку во процентах ко средней группе соответствующей категории размера зарплаты.

Heading : (1) Extent of income ; (2) average expenditure for drink (forint) ; (3) percentage expenditure for drink according to the midvalue of class interval of the corresponding group of the extent of income category.

A 15. táblából jól látható, hogy a legkisebb jövedelműek költik italra jövedelmük viszonylag legnagyobb hányadát. Az 1000 forinton felüli csoportban — és ide tartozik az alkoholisták csaknem egész tömege — az italra költött összeg a jövedelem mintegy harmadát teszi ki. A tábla alapján végzett számítások különben arra utalnak, hogy — legalábbis a vizsgált anyagban — szoros összefüggés van az egyes jövedelemnagyságkategóriák csoportközepével kifejezhető jövedelemnagyság és az italra költött összeg között. Az összefüggés a jövedelem és az italra elköltött kereset négyzetgyöke között lineáris, és az alábbi egyenlettel fejezhető ki :

$$Y = 14{,}95 + 0{,}005025\ X,$$

ahol tehát X az italra költött kereset négyzetgyöke szerint változik. A kiszámított korrelációs koefficiens a 15. táblából is látható szoros összefüggésre utal, értéke + 0,9657. A felállított egyenletből az is kitűnik, hogy a jövedelem növekedésével az italra költött összeg valamivel gyorsabban növekszik mint maga a jövedelem, az alkoholista viselkedése az itallal szemben tehát nem véletlenszerű, hanem részben az ital által alakított.

Az italra költött összegeket a fogyasztott italfajták szerint csoportosítva a borivás kevésbé költséges volta állapítható meg, jövedelmük viszonylag legkisebb részét (26,4 %) a csak borivók költik el, őket követik a bort és töménységeszt egyaránt ivók, majd a csak sörivók. A fizetésük viszonylag legnagyobb részét (40 %) elivók a sört és a töménységeszt egyaránt fogyasztók között találhatók.

Amint az várható is volt, a naponta és a nem naponta ivók között jelentős különbség van a tekintetben, hogy jövedelmüknek mekkora részét költik italra. A naponta ivók jövedelmének átlagosan 40 %-a megy italra, ez az arány a nem naponta ivóknál jóval kevesebb, 25,7 %.

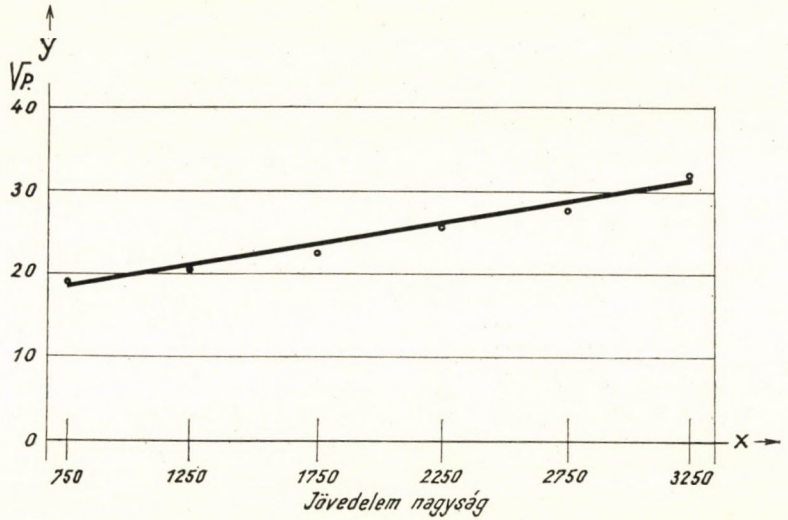

VII. Összefüggés a havi jövedelem nagysága és az italra költött összeg (p) négyzetgyöke között
Связь между квадратным корнем месячной зарплаты и расхода на выпивку (p)
Correlation Between Monthly Income and the Square Root of Expenditure for Drink (p)

A csaknem egész jövedelmüket elivók háromnegyed része naponta iszik, de nem sokkal kevesebb a keresetük felét elivók között sem a naponta lerészegedők aránya. A szenvedély olyan mértékű elhatalmasodása, amikor a beteg már minden nap inni kénytelen, az esetek túlnyomó többségében a fizetés, vagy jövedelem nagyobb részének, esetleg egészének elivásával, italra költésével jár.

Az alkoholisták *foglalkozási megoszlás* szerinti vizsgálata csak összevont csoportok alapján volt lehetséges, egyéni foglalkozások megfigyelésére a feldolgozás során nem volt mód. Az egyes foglalkozási viszony csoportba tartozók kormegoszlása sok tekintetben eltérő, a szellemi dolgozó alkoholisták kormegoszlása fiatalabb.

Az 1960. évi népszámlálás 1 %-os képviseleti feldolgozásából, a Budapest kereső férfi népességére vonatkozó adatok alapján számítva, az ezer fizikai dolgozóra jutó elvonókúrára jelentkezett alkoholisták száma 2,64, az ezer szellemi dolgozóra jutóké pedig 1,05.

Az italra költött kereset arányának foglalkozási viszony szerinti alakulásában különbségek tapasztalhatók. A szellemi dolgozók között viszonylag jóval nagyobb a fizetésük kisebb hányadait italra költők aránya, a segéd- és betanított munkásoknál pedig a jövedelmük több mint 50 %-át italra költők aránya igen magas, mintegy kétszerese a szakmunkásokénak és háromszorosa a szellemi dolgozókénak.

16. Az alkoholisták megoszlása foglalkozási viszony és az italra költött kereset aránya szerint (%)

Алкоголики по положению в занятии и отношению зарплаты выданной на выпивку (процент)

Alcoholics by Employment Status and Ratio of Income Spent for Drink (per cent)

Italra költött összeg a jövedelem %-ában (1)	Szellemi dolgozó (2)	Szak- és betanított (3)	Segéd- és egyéb (4)
		munkás	
0— 10	20,3	12,2	9,8
11— 25	35,3	34,6	25,5
26— 50	16,8	19,0	21,9
51— 75	3,0	6,9	10,2
76— 90	1,8	2,9	5,5
91—100	1,2	4,8	7,7
1. egyéb és ismeretlen	21,6	19,6	19,4
2. Összesen	*100,0*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Расход на выпивку во процентах к зарплате; (2) работники умственного труда; (3) квалифицированные и обученные работники; (4) подсобные и прочие рабочие.

Вертикальная графа: 1. Прочие и неизвестные; 2. всего.

Heading: (1) Expenditure for drink per hundred total income; (2) intellectual workers; (3) skilled and semi-skilled workers; (4) unskilled and other workers.

Lateral text: 1. Others and unknown; 2. total.

Ezek az eltérő arányok feltehetőleg nem az ivási szokások eltérő voltában lelik magyarázatukat, sokkal inkább a jövedelem különbségein alapulnak és arra engednek következtetni, hogy az egyes foglalkozási viszony csoportok között az italra költött összeg abszolút nagyságában nincsenek jelentősebb különbségek. A jövedelem meglévő eltérései miatt a segédmunkások csoportjára nézve az iszákosság természetesen súlyosabb következményekkel jár, már ami a kérdés anyagi oldalát illeti.

Az ivási szokások terén különösen a töménypszesz, valamint a bor és a töménypszesz fogyasztásában vannak foglalkozásbeli különbségek. A töménypszeszt ivók között viszonylag magas a szellemi foglalkozásúak aránya és ez a helyzet a bort és a töménypszeszt egyaránt fogyasztóknál is. A segédmunkások viszonylag nagy sörfogyasztásukkal tűnnek ki és a mindhárom italfajtát egyaránt ivók aránya is viszonylag közöttük a legmagasabb, aminek az oka a csoport kormegoszlásának a fiatalabb korcsoportok felé való eltolódása is lehet, a mindhárom italfajtát ivók aránya ugyanis a fiatalabb korban a legmagasabb. Jelentős különbségek a három foglalkozási viszonycsoport között mindamellett nem találhatók.

A leszokás indokait foglalkozási viszony szerint vizsgálva feltűnő, hogy az anyagi helyzet romlása, mind indíték, a többi foglalkozási viszony csoporthoz képest jóval nagyobb arányban szerepel a segédmunkásoknál, a kisebb jövedelem az e csoportba tartozó alkoholistákat gyorsabban kényszeríti az alkoholelvonókúrára. Miután a segédmunkások között sok a vidéki, a munkásszálláson lakó, a család rábeszélésének egyébként igen jelentős hatása náluk valamivel kisebb mértékben érvényesül, mind a többi csoporttokban. A munkahely rábeszélése a szellemi dolgozók között a leggyakoribb, a segédmunkások alkoholizmusával a munkahely kevésbé törődik. A szellemiek között a leggyakoribb az egészségi okokból leszokni kívánók aránya is; ez részben azzal is összefügghet, hogy e csoportban viszonylag nagy számban vannak a hosszabb ideje ivó alkoholisták.

Az alkoholizmus társadalmi és demográfiai jellemzői közül néhányat kiragadtunk és kölcsönös összefüggéseikre igyekeztünk a figyelmet felhívni. Az alábbiakban néhány, az elmondottakból levonható következtetést próbálunk tenni.

Az alkoholizmus, a szeszesital túlzott, vagy állandó élvezete befolyást gyakorol a népesség egészségi állapotára és ebből következőleg halálozására. A közvetlenül az alkoholizmusra visszavezethető halálokokon kívül főleg az emésztőrendszer és a szív betegségeinek kialakulásában van szerepe. Igy — különösen a nagy szeszfogyasztású országokban — az alkoholizmus a férfihalandósági többlet jelentős részéért felelős.

Az alkoholizmus kialakulásában két tényezőt kell egymástól élesen megkülönböztetnünk ; a szubjektív és az objektív hatást. Az iszákossá válás folyamatát vizsgálva mindenképpen el kell vetnünk a biológiai determinizmus álláspontját, amely a szubjektív tényező kizárólagos szerepét hirdeti és amelyet egyes polgári szociálpszichológusok előszeretettel hangoztatnak. Bár az ismertetett felvétel során a rászokás okaira adott válaszok nem minden esetben tekinthetők teljesen őszintének, kor szerinti megoszlásaik vizsgálata különös nyomatékkal hívja fel a figyelmet a társadalmi környezet szerepére, amely a korral csökkenő mértékben ugyan, de minden alkoholistánál dominál. Az alkoholizmus kialakulásában a tágabb környezet általában nem bir visszatartó hatással, mert szokásai az alkohol — egyébként mérsékelt — élvezetét nem gátolják. Ezért az esetek többségében nem, vagy csak nehezen képes a sokszor aszociális közvetlen környezet hatását ellensúlyozni.

A szubjektív tényezők, a személyiség, a jellem kóros alkata főleg az idősebb korban válik az iszákosság kialakulásának határozottabb okává. Ezt a férfiak korszerinti megfigyelése mellett a női alkoholizmus vizsgálata is bizonyítja, a nőknél a szűkebb és a tágabb környezet ugyanis általában az alkoholizmus ellen hat. A szubjektív és az objektív tényezők kölcsönhatásait figyelembe véve az alkoholizmus kialakulásának okait különbözőképpen kell megítélnünk a fiatal korban és az idősebb korban. A fiatal korban a miliőhatás elsődleges és domináló, az idősebb korban és a nőknél a szubjektív elemek szerepe viszonylag hangsúlyozottabb —, ekkor az alkoholizmus pszichopathológiai tényezői inkább előtérbe kerülnek. A társadalmi megelőzésnek ezek szerint a családban és a kora gyermekkorban kell kezdődnie, az iszákos szülők gyermekei nagy valószínűséggel válnak alkoholistává és a család felbomlása, a helyes nevelés hiánya is elősegíti ezt a folyamatot. A fiatal korban kialakuló alkoholizmus döntő részben a rossz társaság, a mikromiliő hatásán alapszik, a társadalmi szokások tudatos alakítása tehát éppen e korosztály, a 20—25 évesek szempontjából bir jelentőséggel. Az idősebb korban kialakuló alkoholizmus kezelése és megakadályozása — a szociális hatások mellett — inkább orvosi feladat.

Az alkoholizmus demográfiai szempontból történő vizsgálatának e néhány kérdése is arról tanúskodik, hogy a problémának ilyen megközelítése igen hasznos lehet. A tanulmány természetesen nem lépett és nem is léphetett fel a teljesség igényével, inkább csak gondolatokat kívánt felvetni, az alkoholizmus demográfiai vonatkozásainak fontosságára kívánta a figyelmet felhívni.

IRODALOM

1. *F. B. Parker:* A Comparison of the Sex Temperament of Alcoholics and Moderate Drinkers. *American Sociological Review*, 1959. No 3. 366—374 pp.
2. *E. Bergler:* The Psychological Interrelation Between Alcoholism and Genital Sexuality. *Journal of Criminal Psychopathology*, 1942. No 4. 1—13 pp.
3. *A. D. Button:* The Genesis and Development of Alcoholism: An Empirically Based Schema. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 1956. No 4. 617—675 pp.
4. *D. L. Gerard:* Intoxication and Addiction: Psychiatric Observations on Alcoholism and Opiate Drug Addiction. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*. 1955. No 4. 681—699 pp.
5. *K. Pohlisch:* Soziale und persönliche Bedingungen des kronischen Alkoholismus. Leipzig. 1933.
6. *H. Bastide:* Une enquête sur l'opinion publique à l'égard de l'alcoolisme. *Population*, 1954. No 1. 13—42 pp.
7. *S. Ledermann:* Alcool, Alcoolisme, Alcoolisation, Paris, 1956. 314 pp.
8. *Iványi Frigyes:* Az alkoholizmus szerepe a népgazdaságban. Klny. a *Népegészségügy*ből, 1957. 14. old.
9. Idézi: *B. B. Dotto:* Studies in Alcoholism and Alcoholics with special Reference to Life Assurance and Therapeutic Notes. *Patna Journal of Medicine* vol *XXXIII*. No 1. 1—12 pp.
10. *Szél Tivadar dr.:* A szeszfogyasztás és az iszákosság. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1943. évi 8. szám 420—443. old.
11. *Lolli, Serianni, Golder, Mariani, Toner:* Relationship Between Intake of Carbohydrate-Rich Foods and Intake of Wine and Other Alcoholic Beverages. — A Study among Italians and Americans of Italian Extraction. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, 1952, 401—420. pp.
12. *Luzzato—Fegiz:* Gli Italiani e il Vino. Milano. *Doxa*, 1952. 68 pp.
13. Lásd: *S. Ledermann*; i. m. 313. old.
14. Alcohol and Road Trafic. Actes de la 1re Conférence Internationale sur l'alcool et le trafic routier. Stockholm, 1951. 335 pp.
15. A Központi Statisztikai Hivatal kiadványa a budapesti alkoholistákról. 1961. (Kiadás alatt)
16. *Jellinek, E. M.:* The phases of alcohol addiction. WHO Technical Report Series No 48., 1952.
17. *Batawia, St.:* Spoleczne skutki nalogowego alkoholizmu. Warszawa, 1951.
18. *Dojé, Joszip:* Társadalomegészségügyi adatok 2000 alkoholistáról. Zágráb, 1955. (Fordítás.)
19. *Vukovich György dr.:* Az alkoholizmusra vonatkozó statisztikai felvétel módszereiről. *Statisztikai Szemle*, 1960. évi 8—9. sz. 850-863 pp.
20. *Marton Zoltán dr.—Szabó Emilné:* Az elme- és elmeidegbetegségek Magyarországon. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. sz. 329—339, old.
21. *G. Létinier:* Éléments d'un bilan national de l'alcoolisme. *Population*, 1946. No 2. 317—328 pp.
22. *S. Ledermann:* La mortalité des adultes en France. *Population*, 1946. No 4. 663—680 pp.
23. Alcoolisme et tuberculose pulmonaire. *Population*, 1954. No 1., 139—140 pp.
24. *S. Ledermann:* Toxicité du vin et de l'eau-de vie. *Population*, 1954. No 2., 339—342 pp.
25. *R. Pressat:* Vues générales sur la mortalité française depuis la guerre. *Population*, 1954. No 3. 477—506 pp.

НЕКОТОРЫЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ АЛКОГОЛИЗМА

Резюме

В вводной части настоящего исследования рассматриваются некоторые вопросы этиологии алкоголизма. Автор устанавливает, что помимо факторов, скрытых в отдельных личностях, исключительно значительная и в большей части случаев решающая роль в возникновении алкоголизма принадлежит общественной среде. Борьба против алкоголизма затрудняется тем обстоятельством, что параллельно с преобразованием общества не происходит изменение общественных навыков в области употребления алкоголя, при чем, кажется, в ближайшем будущем нельзя расчитывать на какие-либо изменения в этой области.

Распространение алкоголизма сопряжено с большими опасностями для общества, как в отношении морали, так и состояния здоровья населения. Цитируя ряд зарубежных источников, автор показывает, что поскольку смертность алкоголиков превосходит смертность населения, влияние алкоголизма на здоровье может быть определено прежде всего при помощи избыточной мужской смертности. В графике II изображено потребление алкоголя в расчете на душу населения в некоторых странах и линейная регрессия различия в ожидаемой средней продолжительности жизни мужчин и женщин 20-летнего возраста, корреляционный коэффициент которой является относительно узким (+0,67), что в известной степени подтверждает часто выдвигаемую в международной литературе взаимосвязь. В таблице номер 6 автор демонстрирует движение численности лиц, умерших по причинам, типичным образом связанным с алкологиз-

мом, а затем из полового распределения наступления смерти по причине «алкоголизма», при помощи изложенной на странице 221 формулы С. Ледерманна (1) и (2), вычисляет среднее потребление алкоголя по полам. Расчеты показывают, что среднее потребление чистого спирта (в расчете на лиц более 20-летнего возраста в литрах) у мужчин составляло 11 литров, а у женщин 3 литра. Сопоставление соответствующих венгерских данных с международными данными, производимое в рамках таблицы номер 7 показывает, что в Венгрии алкоголизм связан не столько с регулярным принятием пищи (как это имеет место, например во Франции), а скорее имеет характер наркомании, не связанной с питанием.

Выборка, произведенная на основании материалов лиц, проходящих курс лечения от алкоголизма, подтверждает установленную международной литературой закономерность, согласно которой распределение населения по количеству потребленных напитков происходит в соответствии с логарифметическим нормальным распределением.

В ходе дальнейшего изложения автор занимается вопросом возможностей исчисления формулы Еллинека. Доля цирроза печени, возникающего в результате алкологизма, в общегосударственных масштабах составляет 60%, на сто тысяч человек населения в возрасте выше 20 лет в 1958 году в масштабе территории страны приходилось 1098, а в Будапеште — 1800 алкологиков, страдающих физическими и психическими недугами. Из этого вытекает, что алкоголизм представляет проблему в области здравоохранения и социальную проблему вообще главным образом в столице. В ходе применения формулы Еллинека в отношении отдельных комитатов и городов комитатского права выясняется, что в потребляющих больше спиртных напитков комитатах, приходящаяся на 1000 человек населения интенсивность алкоголиков с нарушенным здоровьем в возрасте более 20 лет является более высокой (график номер IV).

Анализ данных о потреблении спирта и смертных случаях от алкоголизма, а также и сравнение в международном плане, показывают, что в Венгрии наблюдается распространение алкоголизма, в то время как масштабы последнего, в международной плоскости, являются немногим выше средних.

Распространение алкоголизма и связанные с этим социальные последствия и влияние на состояние здоровья населения привлекли внимание к социальным и демографическим факторам этого явления. Поэтому Отдел статистики населения Центрального Статистического Управления совместно с Будапештским столичным диспансером по борьбе с алкоголизмом осуществили статистическое обследование алкоголиков в 1958—1960 годах, проходящих курс лечения в упомянутом диспансере. В ходе обследования, направленного на установление социальных и демографических черт проходящих курс лечения алкоголиков были подвергнуты обработке данные примерно 1300 алкоголиков, благодаря чему удалось выяснить целый ряд обстоятельств, которые до сих пор не были доказаны на основании венгерских материалов. Далее, автор настоящего исследования, в значительной мере на основании данных проведенного обследования, подвергает рассмотрению демографические признаки алкоголизма.

Поскольку отношение общества к мужскому и женскому алкоголизму является различным, алкоголизм двух полов в значительной степени отличается друг от друга. Так в возрастном распределении женщин-алкоголиков наблюдается значительное отклонение в сторону более старших возрастных групп. Специфические возрастные интенсивности, исчисленные на основании относящихся к Будапешту данных, полученных в ходе однопроцентной выборочной обработки материалов переписи 1960 года тоже подтверждают, что у женщин алкоголизм развивается, как правило, в более позднем возрасте, в значительной степени в связи с резкими переменами в семейной и половой жизни, которые более чувствительный душевный склад женщины переносит с большим трудом. Это обстоятельство подтверждается, повидимому, также и анализом привычки алкоголиков к употреблению напитков по полу. В ходе проведенного обследования выяснилось, что резкие неожиданные перемены в условиях жизни

в гораздо большей мере послужили причиной возникновения привычки к употреблению алкоголя у женщин, чем у мужчин. Алкоголизм у мужчин возникает прежде всего под постоянным влиянием окружающей среды, друзей и т. д. в основном в молодом возрасте. Значительные различия между двумя полами имеет место также и в том отношении, что среди женщин-алгоколиков процент разведенных в процентах ко всем разведенным женщинам Будапешта соответствующего возраста является в два раза больше, в то время как у мужчин удельный вес разведенных не отклоняется в значительной степени от такового в Будапеште. Более высокой является также и доля женщин проживающих во внебрачных отношениях, превышая соответствующую долю мужчин более чем в два раза. Таким образом этиология алкоголизма среди женщин большей частью связана с нарушениями в сексуальной или семейной жизни.

Ввиду позиции осуждения, занимаемой обществом в отношении женского алкоголизма между двумя полами наблюдаются также различия и в навыках употребления алкоголя. Женщины в гораздо большей мере пьют сами у себя дома, чем мужчины, для которых является характерным употребление напитков в обществе в публичных местах. Это различие частично может быть связано также и с возрастом : параллельно с увеличением возраста происходит рост доли лиц пьющих в одиночестве, при чем у женщин возрастной состав является более высоким, чем у мужчин.

Более подробный анализ данных о мужчинах-алкоголиках подтверждает большое значение возраста. Возраст — в результате присущих отдельным возрастам специфических физических и социальных явлений — является решающим фактором с точки зрения общественного поведения. Изучение причин привычки к алкоголю свидетельствует о том, что возраст в начальный период пристрастия к употреблению спиртных напитков примерно у одной трети алкоголиков составлял менее 20 лет, у другой трети — 20—25 лет, и, наконец, опять-таки примерно еще одна треть алкоголиков начала принимать напитки в возрасте после 25 лет. Данные таблиц номер 12 и 13 свидетельствуют о том, что хотя значение постоянного влияния окружающей среды сохраняет свое значение в отношении любой возрастной группы, начиная с 20-летнего возраста в качестве причины приучения к алкоголю во все большей мере фигурируют изменения в условиях жизни, то есть, другими словами резкие душевные потрясения.

В среднем у 54 процентов лиц, проходящих курс лечения против алкоголизма, родители тоже были алкоголиками, при чем этот процент является наивысшим (78%) у лиц, начавших пить в возрасте с 11 до 13 лет.

Данные о потреблении отдельных видов спиртных напитков свидетельствуют о том, что у молодых возрастных групп сравнительно высокой является доля тех лиц, которые потребляют все виды напитков. Параллельно с увеличением возраста алкоголики во все большей мере приучаются к употреблению какого-нибудь одного спиртного напитка (главным образом вина).

В ходе проведения обследования был подвергнут рассмотрению также и вопрос о том, в какой мере были подвергнуты проходящие курс лечения лица наказаниям за уголовные преступления, связанные с алкоголизмом. Автор устанавливает, что в среде алкоголиков интенсивность совершения уголовных преступлений под воздействием алкоголя примерно в двадцать раз выше, чем среди мужского населения страны соответствующего возраста.

Между квадратными корнями дохода и расходуемой на напитки суммы денег в совокупности лиц, проходящих курс лечения, наблюдалась линейная взаимосвязь.

Изучение распределения алкоголиков по занятиям было возможно только в делении на три главные группы : работники умственного труда, квалифицированные и обученные рабочие, подсобные рабочие. В пределах

трех упомянутых видов занятий имеются значительные различия в отношении причин алкоголизма. Влияние фактора постоянной окружающей среды у работников умственного труда встречается реже, чем у работников физического труда. В рамках группы мотивов, связанных с резкими переменами, у работников умственного труда чаще всего встречается привычка к алкоголю, наступившая под воздействием потрясений, вызванных болезнью или переживаниями военных лет. Доля лиц, пристрастившихся к алкоголю в возрасте до 20 лет у работников умственого труда меньше, чем у квалифицированных рабочих. Аналогичное соотношение имеет место также и между квалифицированными и черными рабочими. Удельный вес расходов на напитки у рабочников умственного труда является меньшим, чем у работников физического труда.

Результаты произведенных исследований, наряду с прочим, показывают, что первостепенное влияние на динамику алкоголизма оказывают общественные факторы и что слабость характера лишь у старших возрастных групп превращается в более решающую причину привычки к принятию алкоголя. В области борьбы против алкоголизма молодых лиц решающее значение имеет воздействие на существующие обычаи и навыки, в то время как лечение и предотвращение алкоголизма у лиц пожилого возраста и женщин является — помимо наличия влияния социальных факторов — задачей медицины.

SOME DEMOGRAPHIC AND SOCIAL ISSUES OF ALCOHOLÏSM

Summary

In its introductory part the paper deals with some etiological questions of alcoholism pointing out that besides some factors inherent to the individuals the social background has a most improtant, and in most cases a dominating part in developing alcoholism. The fight against alcoholism is rendered more difficult by the fact that together with social transformation the social habits connected with the consumption of alcohol have not changed and it appears that for some time no change in this field can be expected.

Wide-spread alcoholism involves great dangers for society, party to its moral, partly to the health. Quoting several foreign sources the author finds that since the mortality of alcoholists surpasses that of the population the health impacts of alcoholism can be determined mainly with the aid of the male mortality excess. In figure II alcohol consumption per head in some countries and the linear regression between the average life expectancies of twenty year old males and females can be seen, the coefficient of correlation is comparatively high, i. e. +0,67 which seems to prove to some extent the interconnection several times mentioned in international literature. In Table 6 the author presents the number of deaths due to typical alcoholist causes computing the average consumption of alcohol by sexes from ,,alcoholism'' as a cause of death, with the help of formulas (1) and (2) suggested by *S. Ledermann*, mentioned on page 221. Computations show that the average pure alcohol consumption of males (counted on persons above 20 years, in absolute litres) amounts to 11 litres, that of women to 3 litres. The comparison of the Hungarian data with international ones is presented in Table 7 and proves that in Hungary alcoholism is less connected with regular meals (like e.g. in France) but consumption takes place outside meals and has therefore a narcomaniac character. The distribution of the sample taken from patients taking a tapering-off cure only confirms the well-known rule of international literature that the distribution of the population by the volume of alcohol consumed follows a log-normal pattern.

Then the author proceeds to discuss the possibilities of computing the *Jellinek*-formula. Taking the country-wide ratio of liver cirrhoses of alcoholic origin 60 p.c., the number of bodily or mentally affected alcoholists per one hundred thousand inhabitants over 20 years was 1098 over the whole country, and more than 1800 in Budapest which shows the grave health and at the same time social problems alcoholism causes in the capital. Applying the Jellinek formula to counties and towns of county rank it results

that in counties where alcohol is consumed at a rate higher than average the intensity of alcoholists with a damaged health per thousand inhabitants over 20 is higher (Fig. IV.)

The analysis and international comparison of data on alcohol consumption and mortality shows that in Hungary alcoholism is spreading and on international level its extent is somewhat above medium. The spreading of alcoholism, together with the ensuing social and health consequences have directed attention the to social and demographic factors of this phenomenon. Therefore the Demographic Department of the Central statistical Office has made a survey in cooperation with the Alcoholist Dispensary of the Capital of Budapest on alcoholists who underwent a tapering-off cure in the institute between 1958—1960. In the course of the data survey aiming at the clearing-up of the social and demographic characteristics of alcoholists taking a tapering-off cure the data of about 1300 alcoholists were processed offering opportunity to clear up several circumstances hitherto not proved from Hungarian sources.

Mainly based on the data of this survey the paper goes on discussing the demographic characteristics of alcoholism.

Since society employs a double standard for male and female alcoholism in case of the two sexes its manifestations widely differ from each other. As to age distribution among females there is a considerable shift towards the older age groups to be witnessed. Also the age specific intensities computed on data for Budapest gained from the 1 p.c. representative processing of the 1960 census prove that female alcoholism develops rather at an older age mainly as a consequence of sudden changes in family or sex life, appearing unendurable to a sensitive female soul and this seems to be confirmed by an analysis by sexes of the causes inducing alcoholists to taking to drink. In the course of the survey the proportion of females pointing at sudden changes in their lives as a cause for taking to drink was higher than that of males. With males rather the constant effect of the surroundings, friends, i. e. the so-called micro-milieu tends to develop alcoholism, mainly at a young age. There are significant differences between the two sexes also in the respect that among women alcoholists the ratio of the divorced is the double of the number of divorced Budapest women of the corresponding age group whereas with males the proportion of the divorced does not significantly differ from the Budapest ratio. Extremely high is the ratio of women living together with men out of marriage, being more than double the male ratio. It follows that the etiology of female alcoholism is more closely connected with breaks in sex or in family life.

Due to the fact that society rather condems female alcoholism the drinking habits of the two sexes are different. A much greater proportion of women will drink by themselves, at home than men of whom drinking in company and at public places is characteristic. This deviation can be also connected with age since with growing age the proportion of solitary drinkers is increasing and the age distribution of females is higher than that of males.

A detailed analysis of the data concerning male alcoholists proves the great significance of age. Age, due to the particular physiological and social phenomena connected with different ages, is a decisive factor from the point of view of social behaviour. Analising by age the cause of taking to drink we find that about one third of the alcoholists were under 20 when they began drinking, another third was between 20—25 and again about one third of all alcoholists take to drink after having completed 25 years. The data of Tables 12 and 13 reveal that although the constant impact of the surroundings continues to exercise its influence on all age groups a change in the living conditions, thus a sudden mental shock, figures to a growing extent among the causes of drinking. Of the patients taking a tapering-off cure on average 54 p.c. had drunkard parents, this ratio being the highest, i. e. 78 p.c. among those beginning drinking at the age of 11—13. Data collected about consumption of different alcoholic liquors reveal that in the younger age groups the ratio of those drinking any grade is comparatively high, but with age increasing the alcoholists specialize to a growing extent on one kind of drink (mainly on wine). Studies were made in the course of the survey to what extent people taking a tapering-off cure had been condemned for offences due to alcoholism and it was found that in the population of alcoholists offences committed under the influence of alcohol have a twentyfold intensity than shown by the nation-wide data of the male population in the corresponding age.

In the multitude of patients taking the tapering-off cure a linear connection could be found between the monthly incomes and the square root of the amounts spent on drink. (Fig. VII.)

It was possible to examine the distribution of alcoholists by occupations only for three main groups, i.e. intellectual workes, skilled and semi-skilled workers and unskilled workers. Within the three occupational groups wide differences can be seen as to the causes of taking to drink. Among intellectual workers the factor of constant surroundings has a comparatively smaller effect than among physical ones. With intellectual workers in the cause-group of sudden changes, illnesses, wartime experiences, shocks are the most frequent causes. The ratio of persons taking to drink under 20 is lower with intellectual workers than with skilled workers and with the latter it is lower than with unskilled ones. The proportion of money spent on drink is lower with intellectual workers.

The findings of the paper show, among others, that in the development of alcoholism the social influence is of primary importance whereas the pathologic structure of the personality of the character begins to come forth as a cause of taking to drink only at a more advanced age. The development of social habits is highly important from the point of view of the fight against the alcoholism of the young whereas the treatment and the prevention of alcoholism setting in at an advanced age and of female alcoholism is beside social influences rather a medical task.

KÖZLEMÉNYEK

NÉHÁNY ADAT A BUDAPESTI ÜGYVÉDEKRŐL

DR. HEINZ ERVIN

A népesedésstatisztika igen fontos mutatószámai a népesség kormegoszlására és annak változására vonatkozó adatok. Ezért az egyes nagyobb szakképzettséget igénylő foglalkozásokat folytató személyek életkor szerinti megoszlását általában külön is megfigyelik. Ilyen foglalkozások elsősorban az orvosi, a mérnöki és az ügyvédi. Az orvosokra és a mérnökökre vonatkozóan az elmúlt években is több ilyen adatközlés látott napvilágot(1), az ügyvédekre vonatkozóan azonban ilyen tárgyú adatok hosszabb ideje nem kerültek nyilvánosságra.

Az ügyvédek számának alakulása szemléltetően bizonyítja a különösen az elmúlt tíz évben végbement változásokat (pl. az önálló jogtanácsosokat foglalkoztató állami vállalatok és társadalmi szervek számának növekedése), amelyek nagy mértékben csökkentették az ügyvédi hivatást folytató személyek számát. A 23/1955. (III. 20) MT számú rendelet értelmében ugyanis állami szerveknél, vállalatoknál vagy szövetkezeteknél munkaviszonyban álló jogászok nem lehetnek ügyvédi kamarai tagok.

1. Az ügyvédek számának alakulása (1930—1960)
Динамика численности адвокатов в 1930—1960 гг.
Lawyers, 1930—1960

Év	Ügyvédek száma (1)	Egy ügyvédre jutó lakosok száma (2)
1930.....	6208	1399
1940.....	6599	1412
1946.....	4957	1825
1957.....	2677	3682
1959.....	1877	5303
1960.....	1872	5353

Горизонтальная графа : (1) Численность адвокатов ; (2) число жителей на одного адвоката.

Heading : (1) Number of lawyers ; (2) population number per lawyer.

Az 1. tábla adatai azonban nem azt jelentik, hogy az ügyvédi hivatás elvesztette jelentőségét. Erre utal az 1958. évi 12. számú törvényerejű rendelet is, amely az ügyvédi hivatás gyakorlásáról és az ügyvédek szervezeteiről intézkedik. A jogszabály indoklása kimondja, hogy a „gyökeresen megváltozott ügyvédi tevékenység Népköztársaságunkban nem vesztette el jelentőségét, sőt számottevővé vált, mert az ügyvédek jó munkája elősegíti a dolgozók jogainak érvényesülését, az igazságszolgáltatás eredményes munkáját, és így a szocialista törvényesség védelmét."

Az az új szerep, amelyet az ügyvédek társadalmunkban betöltenek indokolttá teszi, hogy röviden áttekintsük az ügyvédek egy igen jelentős csoportjának — a fővárosi ügyvédeknek — kor, nem és lakóhely szerinti megoszlását.

A magyarországi ügyvédek nagy része (40—50 %) mindig Budapesten működött. Bár az elmúlt évtized során — mint ezt már fentebb láthattuk — nagy mértékben csökkent az ügyvédi hivatást folytató személyek száma, a fővárosi ügyvédek aránya 1957-ig nem változott jelentősen. Az utóbbi két évben nagyobb arányú eltolódás következett be a vidéken működő ügyvédek javára. Így 1960 végén mintegy 10 %-kal alacsonyabb volt a fővárosban működő ügyvédek aránya, mint harminc évvel ezelőtt.

2. A fővárosi ügyvédség néhány jellemző adata, 1920—1960

Некоторые характерные черты адвокатов венгерской столицы в 1920—1960 гг.

Certain Features of the Budapest Lawyers, 1920—1960

Év	Az ügyvédek száma	A budapesti ügyvédek száma az összes ügyvédek számának %-ában	Az egy ügyvédre jutó lakosok száma
	(1)	(2)	(3)
1920.....	2699	53,2	456
1930*.....	3168	51,1	318
1940*.....	3245	49,2	359
1949.....	2419	.	657
1955.....	1179	.	1562
1957.....	1288	48,1	1374
1959.....	811	43,2	2256
1960.....	782	41,8	2341

* A főváros akkori közigazgatási területén.

Горизонтальная графа : (1) Численность адвокатов ; (2) число будапештских адвокатов во процентах ко всем адвокатам ; (3) число жителей на одного адвоката.

Heading : (1) Number of lawyers ; (2) number of Budapest lawyers per 100 total lawyers : (3) population number per lawyer.

1958-ban az ügyvédi hivatás gyakorlásáról szóló — már említett — 12. sz. törvényerejű rendelet nyomán kiadott 26/1958. (III. 30.) Korm. számú rendelet az ügyvédi kamarákkal és az ügyvédek kamarai tagságával összefüggő egyes kérdésekről intézkedett. E cikk adatai a törvényerejű rendelet végrehajtása utáni állapotot tükrözik.

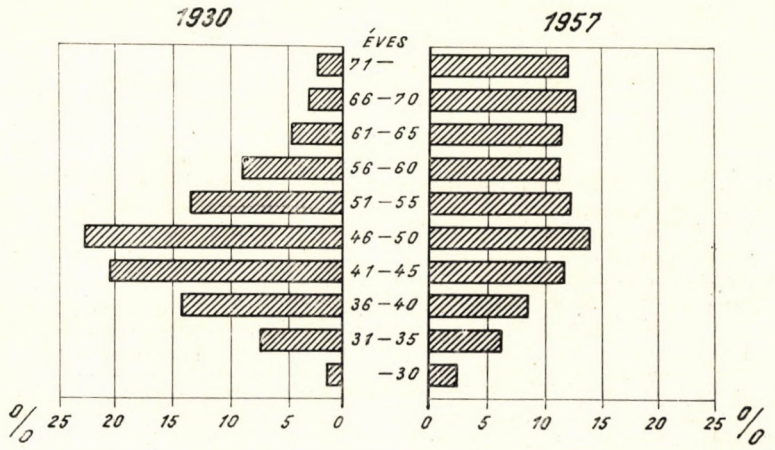

I. A budapesti ügyvédek megoszlása korcsoportonként 1930-ban és 1957-ben

Возрастный состав адвокатов в Будапеште в 1930 и 1957 гг.

Age Structure of Budapest Lawyers in 1930 and 1957

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 1930. május 1-én részletes adatgyűjtést hajtott végre a budapesti ügyvédekre vonatkozóan. A megjelent közlemény (2) az akkori főváros területén működő ügyvédek mintegy 90 %-ára vonatkozóan közölt adatokat. Az alábbi összeállításban ennek az adatfelvételnek az eredményeit hasonlítjuk össze az 1959. december 31-i helyzettel. Ahol arra mód volt, figyelembe vettük az azóta bekövetkezett változásokat is.

Harminc év alatt a budapesti ügyvédek életkor szerinti megoszlásának változása meglehetősen kedvezőtlen képet mutat. A változásokat a könnyebb áttekinthetőség végett ábrán szemléltetjük.

Az átlagos életkor 1930-ban 47 év körül volt, 1957-ben 53 év fölé emelkedett. Az I. ábrából kitűnik, hogy míg a 31—50 év közötti ügyvédek aránya nagymértékben csökkent, az 50 évnél, de különösen a 60 évnél idősebb ügyvédek aránya emelkedett. A legnagyobbmérvű emelkedés (9,4 %) a 71 éves és idősebb ügyvédek körében következett be.

Elsősorban a fent említett rendelet hatására 1958-ban és 1959-ben tovább csökkent a budapesti ügyvédek száma. Az ügyvédek számának csökkenésére azonban természetesen nemcsak a rendelet, hanem egyéb tényezők (halálozások, nyugdíjazások stb.) is hatottak. 1957. év közepéhez viszonyítva 1959 végére az ügyvédek száma 37 %-kal csökkent a fővárosban. A csökkenés az egyes korcsoportok között meglehetősen aránytalanul oszlott meg. A II. ábrából kitűnik, hogy az öregebb (55 évesnél idősebb) korcsoportok aránya — a 70 évnél idősebbeket kivéve — csökkent.

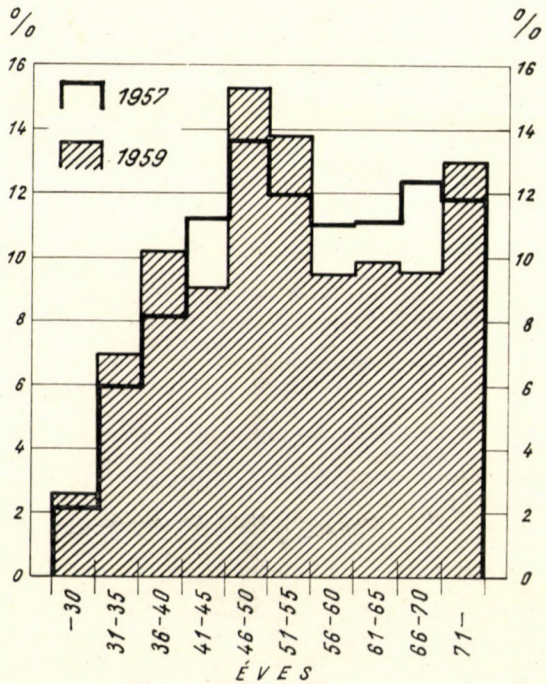

II. A budapesti ügyvédek megoszlása korcsoportonként 1957-ben és 1959-ben

Возрастный состав адвокатов в Будапеште в 1957 и 1959 гг.

Age Structure of Budapest Lawyers in 1957 and 1959

1959. július 1. és 1960. december 31. között a Budapesti Ügyvédi Kamarába 37 tagot vettek fel, ugyanakkor 80 tagot töröltek. A törölt tagok mintegy 1/4-ének (19 ügyvédnek) elhalálozás, több mint 1/3-ának pedig munkaképtelenné válás miatt szűnt meg a kamarai tagsága. A törlés oka tehát az esetek 60 %-ában az öregséggel függött össze. (Az elhaltak átlagos életkora 68, a munkaképtelenné minősítetteké 69 év volt.) Másfél év alatt az aktív fővárosi ügyvédek 2,5 %-a a munkaviszony fennállása alatt halt meg. Ilyen magas mortalitási arányt más foglalkozásoknál még megközelítőleg sem találunk, s kizárólag az ügyvédi foglalkozást folytató személyek magas átlagos életkorával magyarázható. Érdekességként említjük meg, hogy 1957-ben egy 90 és egy 86 éves, valamint tizenegy 80 évnél idősebb ügyvéd praktizált a fővárosban. A 75 évnél idősebbek száma több mint 30 volt. Jelenleg (1961. január 1-én) 85 éves a legidősebb aktív budapesti ügyvéd. A másfél év alatt törölt tagok további 40 %-a egyéb okok (új munkaviszony létesítése, lemondás, külföldre távozás, fegyelmi eltávolítás) miatt vált meg foglalkozásától. Az

új munkaviszonyt létesítő 18 ügyvéd átlagos életkora 44 év volt. Az ügyvédi pályát számos fiatal (30—40 év közötti) önként hagyja el. Ez azt mutatja, hogy ma már számos olyan munkalehetőség — elsősorban a jogtanácsosi — áll a jogi végzettségűek előtt, amely kedvezőbb a régebben anyagilag és társadalmi helyzetet tekintve is előnyösebbnek tartott ügyvédi hivatásnál.

Az ügyvédjelöltek száma még az ügyvédeknél is nagyobb mértékben csökkent, az utánpótlás tehát nem nagyon biztató. Míg néhány évtizeddel ezelőtt az ügyvédjelöltek száma az ügyvédekhez viszonyítva 15 %-körül mozgott, az utóbbi években 5—7 %-ra, sőt 1960-ban 4 %-ra csökkent. Jelenleg mindössze 32 ügyvédjelölt működik Budapesten. Feltehető, hogy sokan azért idegenkednek az ügyvédi pályától, mert az utóbbi években meglehetősen gyakorivá vált, hogy a fiatal ügyvédjelölteket nem jegyzik be ügyvédként a fővárosban. Számos fiatal ügyvédjelölt, miután vidéki kamarába nem akarja magát bejegyeztetni, az ügyvédi vizsga (meghallgatás) letétele után inkább vállalathoz vagy az államigazgatás szerveihez megy dolgozni.

1957. június 30-án a Budapesti Ügyvédi Kamara 86 fővárosi ügyvédjelöltet tartott nyilván. 1960 végére ezek közül 38 (44,2 %) került ügyvédi bejegyzésre. Négy fő (4,6 %) még mindig ügyvédjelöltként működött, noha a két időpont között három és fél év telt el. Az ügyvédjelöltek közül 44 fő (51,2 %) ezen idő alatt kikerült a Budapesti Ügyvédi Kamarából.

Érdekessége az ügyvédi foglalkozásnak, hogy a nők nem igen érdeklődnek iránta, bár a joghallgatók körében, valamint a jogi képzettséghez kötött munkakörökben az elmúlt években megnövekedett a nők száma. Az egyetemek jogi karainak nappali tagozatain az elmúlt években pl. 25—30 % között mozgott a nőhallgatók aránya, az összes hallgatóknak pedig mintegy 20 %-a volt nő. (A felszabadulás előtt egy 1926. évi rendelkezés értelmében nem lehetett az egyetemek jogi karaira nőhallgatókat felvenni és az ügyvédi rendtartás szerint is csak férfiakat jegyezhettek be a kamarákba. Néhány ügyvédnő azonban régebbi képesítése alapján ekkor is folytathatott gyakorlatot.) 1930-ban Budapesten csupán egy ügyvédnő működött. 1944-ig a fővárosi ügyvédnők száma ötre emelkedett. Bár a nők hátrányos megkülönböztetését kimondó rendelkezéseket már 1946-ban eltörölték, még 1955-ben is mindössze hat ügyvédnő (0,5 %) működött a fővárosban. Az ügyvédnők száma 1957-ig 27-re, 1960 végéig pedig 35-re emelkedett. Ilymódon a nők aránya 4,5 %-ra emelkedett. Az ügyvédjelöltek között az utóbbi 5 évben 18 %-ról 22 %-ra emelkedett a nők aránya. Ez a tény azonban nem befolyásolta döntően a bejegyzésre kerülő ügyvédnők számát, mert pl. az 1955 évi 12 ügyvédjelöltnő közül csupán 4, az 1957 évi 13 ügyvédjelöltnő közül pedig 6 került csak ügyvédként bejegyzésre a fővárosban. A többiek más foglalkozást választottak maguknak, vagy esetleg vidéki ügyvédi kamarához kerültek. Jelenleg 9 ügyvédjelöltnő működik.

3. A budapesti ügyvédi munkaközösségek néhány adata, 1955—1960

Несколько сведений адвокатских трудовых коммун в Будапеште в 1955—1960 гг.

Some Particulars about the Budapest Lawyers' Co-Operatives, 1955—1960

Időpont	A munkaközösségek	A tagok száma	A munkaközösségi tagok száma az összes ügyvédek százalékában	A munkaközösségek átlagos taglétszáma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1955. VI. 30	28	503	42,7	18
1957. VI. 30.....	42	500	38,8	12
1960. XII. 31	54	770	98,5	14

Горизонтальная графа : (1) Срок ; число (2) трудовых коммун, (3) членов ; (4) численность членов трудовых коммун во процентах к численности всех адвокатов ; (5) среднее число членов трудовых коммун.

Heading : (1) Date ; number of (2) co-operatives, (3) members ; (4) number of co-operative members per 100 total lawyers ; (5) average membership of co-operatives.

Az első ügyvédi munkaközösség 1948-ban alakult meg Budapesten. 1952 februárjában a fővárosban már 14 munkaközösség működött 150 taggal.

1955 júniusáig a munkaközösségek száma 28-ra, a tagok száma 496-ra emelkedett (3).A munkaközösségi tagok aránya ebben az időben Budapesten mintegy 8 %-kal maradt el az országos 50,1 %-tól. Az ellenforradalom hatására sok ügyvéd kilépett a munkaközösségekből, és bár a munkaközösségek száma 1957. év közepére 1955-höz viszonyítva 14-gyel emelkedett, a munkaközösségi tagok száma mintegy 4 %-kal csökkent.

Az 1958. évi 12. sz. törvényerejű rendelet kimondta, hogy ügyvédi működést csak ügyvédi munkaközösségekben lehet kifejteni. Kivételes esetekben az igazságügyminiszter adhat engedélyt magángyakorlat folytatására. A rendelet alapján 1960 végén 12 ügyvéd (1,5 %) folytatott a fővárosban magángyakorlatot.

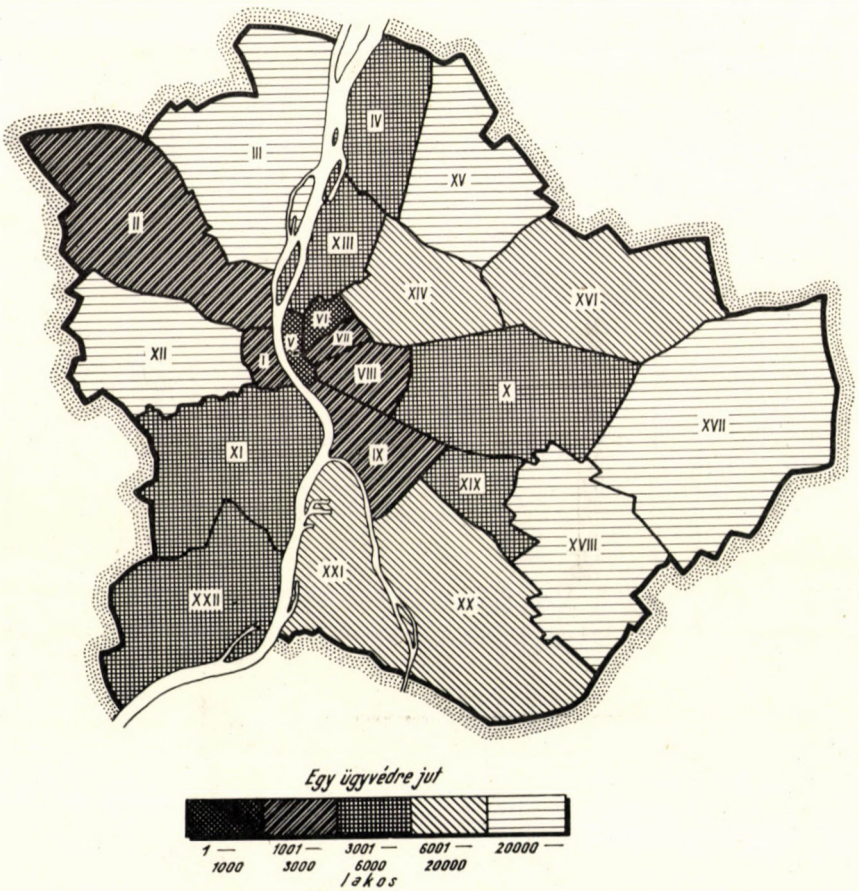

III. Az egy ügyvédre jutó lakosok száma kerületenként
Число жителей на одного адвоката по городским районам
Population Number per Lawyer by Boroughs

A területi elhelyezkedést vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az ügyvédek zömmel a főváros pesti oldalán működnek. 1960 elején 811 ügyvéd közül mindössze 129 (15,9 %) fejtett ki a budai oldalon működést. Az ügyvédek mintegy 50 %-a (401 fő) az V., és a VI. kerületben, valamint a XIII. kerületnek a Szent István körút melletti területén praktizált. Az V. kerületben

működik az ügyvédi munkaközösségek 1/4 része. Ugyanekkor a külső peremkerületek egy részében (Rákospalota, Rákoskeresztúr, Pestlőrinc, Óbuda) egyáltalán nincs ügyvédi munkaközösség több helyen azonban kirendeltség működik. A XII. kerületben mindössze két magángyakorlatot folytató ügyvéd működik. Meglehetősen rossz még Csepel, Zugló, Rákosszentmihály, Pesterzsébet és Soroksár ügyvédekkel való ellátottsága is.

A fővárosi ügyvédek lakás szerinti elhelyezkedését vizsgálva hasonlóan aránytalan képet nyerünk. Az 1960 végén működő 782 ügyvéd közül mindössze 3 lakott a főváros körül Pest megyében, a többi budapesti lakos volt. Az ügyvédek több mint 55 %-a 4 fővárosi kerület (az V., a XIII., a II., és a VI.), további 35 %-a hét kerület egyikében lakik, míg a fennmaradó 10 % megoszlik 11 kerület között.

4. Az ügyvédek és a népesség megoszlása kerületenként, 1960-ban
Разделение адвокатов и населения в Будапеште по городским районам в 1960 г.
Distribution of the Lawyers and of the Population in Budapest by Boroughs, 1960

Kerület (1)	Munkaközösségek száma (2)	A kerületben		A népesség (5)	Kerület (1)	Munkaközösségek száma (2)	A kerületben		A népesség (5)
		lakó (3)	működő (4)				lakó (3)	működő (4)	
		ügyvédek aránya					ügyvédek aránya		
I.	2	4,8	3,9	2,5	XII.	—	4,8	0,2	3,8
II.	5	9,8	7,8	5,2	XIII.	3	13,3	5,7	7,9
III.	—	1,5	—	4,3	XIV.	1	2,8	0,9	6,4
IV.	2	1,5	1,8	4,3	XV.	—	0,3	—	3,4
V.	13	22,8	28,1	3,6	XVI.	1	0,9	0,5	3,0
VI.	9	9,6	16,9	5,0	XVII.	—	0,5	—	2,3
VII.	3	5,9	8,0	6,7	XVIII.	—	0,3	—	3,9
VIII.	6	6,3	11,8	7,9	XIX.	1	1,8	1,8	3,6
IX.	3	4,2	5,6	5,3	XX.	1	1,2	1,1	5,6
X.	1	0,5	1,5	3,8	XXI.	1	0,3	0,4	3,3
XI.	1	6,4	3,1	6,1	XXII.	1	0,5	0,9	2,1

Горизонтальная графа: (1) Городские районы; (2) число трудовых коммун; соотношение (3) адвокатов живущих, (4) адвокатов действующих, (5) населения в городском районе.

Heading: (1) Boroughs; (2) number of co-operatives; ratio (3) of lawyers living, (4) of lawyers being active, (5) of population in the borough.

Az egyes kerületek lakossága szempontjából meglehetősen előnytelen ellátottságot az Ügyvédi Kamara szerint több esetben az okozta, hogy a kerületi tanácsok nem tudtak helységet biztosítani a munkaközösség működéséhez. Ilymódon néhány kerület lakossága kénytelen meglehetősen nagy utat megtenni, ha jogi képviseletre vagy tanácsra van szüksége.

A lakóhely és a munkahely közötti kapcsolat részletes vizsgálata nem látszott érdemesnek, mert tájékozódásunk szerint az ügyvédek nagy része lakóhelyéhez közeli munkaközösségben dolgozik. Ez a megállapítás elsősorban a peremkerületekre vonatkozik. Az újpesti, a kispesti, a pesterzsébeti és a budafoki ügyvédek szinte valamennyien a kerületükben levő munkaközösségben fejtenek ki működést.

A fővárosi ügyvédek részletesebb demográfiai, kulturális és szociális viszonyainak vizsgálatához sajnos nem álltak olyan részletes adatok rendelkezésünkre, mint a harminc év előtti statisztikát készítőknek, azonban reméljük, hogy a népszámlálási adatok feldolgozása után bővebb elemzés elkészítésére is mód nyílik.

IRODALOM

1. A magyar orvosok és mérnökök kormegoszlása. *Statisztikai Szemle* 1950. évi 11. szám. — *Dr. Lengyel László*: A mérnökök és technikusok társadalmi és anyagi helyzete, *Statisztikai Szemle*, 1959. évi 4. szám. — A mérnökök és technikusok társadalmi, gazdasági és kulturális helyzete. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 1959/1. kötet.
2. *Illyefalvi I. Lajos*: Az ügyvédek, orvosok és mérnökök szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest (1931) *Statisztikai Közlemények* 83. k. 1. sz.
3. Az ügyvédség időszerű kérdései, Budapest, 1955. 26. oldal.

БУДАПЕШТСКИЕ АДВОКАТЫ

Резюме

Происходящие в Венгрии социальные преобразования привели к некоторому уменьшению значения адвокатской профессии. Заодно увеличение числа государственных предприятий и общественных организаций имеющих своих юрисконсультов обусловило сокращение численности адвокатов. В период с 1930 по 1960 год численность адвокатов в стране сократилась на 70%, а численность населения в расчете на одного адвоката в течение того же периода возросла с 1399 человек до 5353 человек.

Примерно половина имевшихся в стране адвокатов была занята, как правило, всегда в столице. Удельный вес будапештских адвокатов в течение последних 3 лет впервые сократился до 41,8%. В 1958 и 1959 годах было пересмотрено членство в коллегии всех адвокатов, в ходе чего было установлено кто является пригодным для осуществления профессиональной деятельности. К концу 1959 года пересмотр был окончен. В данном сообщении производится сопоставление данных за 1957 и 1959 годы с итогами проведенного в 1930 году обследования, которым было охачено 90% тогдашних адвокатов столицы. Средний возраст адвокатов за истекшие 30 лет возрос с 47 до 53 лет. В особенности возрос удельный вес адвокатов в возрасте более 60 лет. В течение последних 18 месяцев трудовое отношение прекратило 19 адвокатов из-за наступления смерти (2,5% общей численности адвокатов), а 28 — из-за нетрудоспособности. Такая высокая пропорция смертности не наблюдается ни в одной другой профессии. В 1957 году в Будапеште осуществляли практику один 90-летний и один 86-летний адвокат, четырнадцать адвокатов свыше 80-летнего возраста. В начале 1961 года самому старшему будапештскому адвокату было 85 лет, а возраст более 30 адвокатов превысил 75 лет. Возраст двух самых младших адвокатов составил 25 лет, при чем один из них является женщиной.

Многочисленные молодые адвокаты добровольно покидают свою профессию и поступают на другую работу. Это свидетельствует о том, что профессия адвоката сегодня уже не имеет тех преимуществ по сравнению с другими юридическими профессиями, как это имело место несколько десятилетий тому назад.

Число помощников адвокатов сократилось в еще большей мере, чем численность адвокатов. В период с 1920 по 1940 год число помощников адвокатов составляло примерно 15% численности адвокатов. Это соотношение сократилось в последние годы на 5—7, а в 1960 году до 4%. Таким образом перспективы в области смены не являются поощрительными.

Интересно, что женщины не проявляют интереса к профессии адвоката, в то время как в области других профессий, связанных с юридическим образованием, и в процентах ко всем студентам юридического факультета произошел значительный рост удельного веса женщин. В 1955 году в Будапеште работало 6 женщин-адвокатов. Число женщин-адвокатов к концу 1960 году увеличилось до 35 (4,5% общего числа адвокатов). (Наряду с этим среди студентов юридических факультетов 20% составляют женщины.)

Первая трудовая ассоциация адвокатов была создана в Будапеште в 1948 году. В 1955 году более 40% всех адвокатов работало в трудовых ассоциациях. В результате контрреволюции доля адвокатов, работающих в трудовых ассоциациях, временно сократилось. Изданный в 1958 году

закон постановил, что адвокатскую практику можно осуществлять только в рамках трудовых ассоциаций. В настоящее время 98,5% всех адвокатов состоит в трудовых ассоциациях. Всего 12 адвокатов на основании особых разрешений министра юстиции осуществляет частную практику.

Большинство адвокатов осуществляет практику в Пеште (левобережная часть венгерской столицы). В начале 1960 года из числа 811 адвокатов на будайской стороне работало всего 129 (15%). Примерно половина всех адвокатов работает в южной части V, VI, и XIII районов (в близости столичного и центрального районного суда). В тоже самое время в отдельных районах вообще нет трудовых ассоциаций адвокатов.

Распределение адвокатов по месту жительства также является непропорциональным. Место жительства 90% адвокатов распределяется между 11 районами столицы, в то время как в остальных 11 районах Будапешта проживает всего 10% адвокатов. Изучение связи между местом жительства и местом работы показывает, что большинство адвокатов работает вблизи места жительства.

LAWYERS IN BUDAPEST

Summary

The social transformation in Hungary has levelled off, to a certain extent the significance of the lawyer's profession. The increase of state enteprises and social organizations employing independent counsels has resulted in decreasing the number of lawyers : between 1930—1960 it declined by 70 p.c. with the number of inhabitants per lawyer going up from 1399 to 5353 in the same period.

Always about one half of the country's lawyers were working in the capital. It was during the last three years that the ratio of the Budapest lawyers first fell back to 41,8 p.c. The publication compares 1957 and 1959 data with the results of a data collection carried out in 1930 covering about 90 p.c. of the Budapest lawyers. In the following thirty years the average age of lawyers has increased from 47 to 53 ; especially the ratio of lawyers over 60 has augmented. During the last eighteen months 19 lawyers (2,5 p.c. of all) had to stop work on account of death, 28 lawyers because of disability. Such a high mortality rate is most unusual with other professions. It will be interesting to note that in 1957 one 90 year old lawyer, one of 86 and eleven lawyers over 80 were practising in Budapest. In early 1961 the oldest Budapest lawyer was 85 years old and more than 30 lawyers were over 75, with the two youngest lawyers, one of them a woman, 25 years old.

Many young lawyers voluntarily give up their careers to take up other jobs. This proves that compared with other juridical professions lawyership does not offer the advantages it did only a few decades ago.

Still greater is the decline in the number of articled clerks ; their number was mowing about 15 p.c. compared to that of lawyers between 1920—1940. This ratio had gone down to 5—7 p.c. during recent years only to decline to 4 p.c. in 1960, a tendency offering little hope for replacement.

It is interesting to note that women do not show an interest for the lawyer's profession although in other jobs where a law degree is required, and among law students the proportion of women has rather increased. In 1955 there were only 6 women lawyers working in Budapest to increase to 35 by the end of 1960 (representing 4,5 p.c. of all lawyers). We may mention here that about 2 p.c. of all law students are women.

The first working community of lawyers was established in 1948 in Budapest. In 1955 over 40 p.c. of all lawyers, at present 98,5 p.c. of all lawyers work on such communities.

The bulk of the lawyers in Budapest work in the Pest side of the Capital. In early 1960, of 811 lawyers only 129 (15 p.c.) were practising in Buda. About one half of all lawyers were working in the 5th and 6th districts and in the southern part of the 13th district, in the vicinity of the Municipal and the Central District Courts. In some districts of the capital no community was working at all.

The location of the residences of the lawyers show similar disproportions : 90 p.c. of the residences of the Budapest lawyers are distributed among 11 districts and not more than 10 p.c. live in any of the other 11 districts. Examining the relationship between residence and place of work we find that the majority of the lawyers work at a place near their residence.

GOLDZIHER KÁROLY MUNKÁSSÁGÁNAK DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI*

OBLÁTH RICHÁRD

Goldziher Károly, (1881—1955) a magyar alkalmazott matematika jelentős művelője, tanulmányait a budapesti és a göttingeni egyetemen végezte. A fiatal *Goldziherre* nagy hatást gyakorolt *Felix Klein* göttingeni professzor, aki abban az időben vezette be az alkalmazott matamatika tanítását és szervezte meg az erre a célra szükséges intézményeket. A göttingeni tanulmányok nagyban meghatározták *Goldziher* későbbi matematikai munkásságát.

Tudományos munkássága lényegében az alkalmazott matematika területéről, itt is elsősorban a matematikai statisztika, a biztosítások elmélete és gyakorlata, valamint a halandósági táblák szerkesztésének módszerei területéről merítette tárgyát. Rendkívül termékeny szerző volt; irodalmi munkásságára jellemző, hogy mintegy 263 dolgozata jelent meg. Igy, e rövid cikk keretein belül nem vállalkozhatunk eredményeinek részletes ismertetésére, csupán néhány példán szeretnénk bemutatni munkásságának legjellegzetesebb irányait, legkedveltebb módszereit.

Goldziher Károly matematikai munkásságát (doktori disszertációjával) a parciális differenciálegyenletek elméletének vizsgálatával kezdte. Idevonatkozó munkái *Hilbert*nek az integrálok második variációjára vonatkozó kutatásain alapulnak. *Hilbert* módszerét általánosította, hogy *Dirichlet* egyértelműségi tételét a másodrendű, két független változójú lineáris elliptikus típusú

$$\triangle u + a\frac{\partial u}{\partial x} + b\frac{\partial u}{\partial y} + u + d = 0$$

differenciálegyenletre bebizonyíthassa. A

$$\triangle u + cu + d = 0$$

önadjungált elliptikus differenciálegyenletre vázolja az első perem érték-feladat megoldását.

A harmónikus, geometriai és számtani középértékek közötti ismert egyenlőtlenségeknek, valamint bizonyos egyszerű *Jensen*-féle (konvex függvényekre vonatkozó) egyenlőtlenségeknek a trigonometrikus függvényekre való alkalmazásával, egy sor érdekes egyenlőtlenséget sikerült bizonyítani, és ezek segítségével geometriai alakzatok egy sor extremális sajátságát nyerte.

Alkalmazott matematikai jellegű munkái közül kiemelkednek a halandósági táblák számításával és a logisztikus függvény vizsgálataival kapcsolatos munkái, amelyeket — a demográfiában játszott jelentős szerepük miatt — a későbbiekben kívánunk részletesebben ismertetni. Itt csupán néhány, a fentiekhez kapcsolódó eredményre szeretnénk röviden kitérni. *Goldziher* kedvelt módszere, amely legtöbb dolgozatában lényeges szerepet játszott: a jelentőségüknek megfelelően súlyozott hatványközepek használata volt. (Az általa használt középértékek asszociatív tulajdonsággal rendelkeztek abban az értelemben, hogy az argumentumok bármelyike a középértékekkel pótolható.) Ha $a_1, a_2, \ldots, a_n$ valamely észlelés eredményei, amelyeket rendre $g_1, g_2, \ldots, g_n$ súlyokkal látunk el, akkor a k-ik hatványközepet a

$$M = \sqrt[k]{\frac{\sum_{i=1}^{n} g_i a_i^k}{\sum_{i=1}^{n} g_i}} \qquad (1)$$

* *Goldziher Károly* munkássága szorosan összefügg a magyar demográfiai metodológia fejlődésével, az első magyar halandósági táblák elkészítésével. A közlemény a nemrég elhúnyt *Obláth Richard* professzor Goldziher Károlyról írt dolgozatának rövidített változata.

formulával definiálta, ahol általában a $\sum_{i=1}^{n} g_i = 1$ feltételt használta. Speciális esetekben, ha $k = -1, 0, 1$, akkor (1) rendre a harmonikus, geometriai illetve aritmetikai közepet szolgáltatja. E formula jól használható abban az esetben, amikor pl. meghatározott időpontokban fix megfigyelési értékeink vannak (pl. az egyes népszámlálások eredményei) és ezektől eltérő időpontokban a szükséges értékeket interpoláció, vagy extrapoláció útján kívánjuk meghatározni. Idézett dolgozatában *Goldziher* új interpolációs módszert adott meg.

További dolgozatában a mediánérték (egy n elemű $a_1 \leq a_2 \leq \ldots \leq a_n$ észleléssorozat $a_{\frac{n+1}{2}}$-ik eleme, ha n páratlan, $a_{\frac{n}{2}}$ és $a_{\frac{n}{2}+1}$ közé eső érték, ha n páros) *Jackson*-féle definíciójából elméleti következtetéseket von le, amelyekkel pl. lehetővé vált észlelések egy halmazában az asszimetria helyes megítélése.

A matematikai módszerek alkalmazásai szempontjából jelentős grafikus módszerek (számolási műveletek grafikus úton való végrehajtása) továbbfejlesztésével és felhasználásaival foglalkoznak *Goldziher* további dolgozatai. Ezekben elsőfokú egyenletrendszer grafikus úton való megoldása és a grafikus integrálás módszerét vizsgálja. Algebrai egyenletek közelítő megoldásával kapcsolatban a járadékszámítás

$$n^k + an + a = 1 \quad (a>1)$$

kamatlábegyenletével foglalkozott, korlátokat adott a nem triviális gyök részére és megmutatta, hogy ezen egyenlet iterációs úton való megoldásánál (amely a *Bolyai*-féle algoritmusra alapul) az iterációs eljárás konvergens.

Goldziher Károly nagy érdemeket szerzett a matematika hazai tanítása terén. *Beke Manóval* együtt aktívan résztvett a középiskolai matematikatanítás megreformálásáért folyó, az egész világra kiterjedő mozgalomban. E mozgalom célja az volt, hogy az iskolai matematikatanítást közelebb vigye az élethez, hogy tehát a középiskolát végzettek képesek legyenek az iskolában tanult matematikát az életben lépten-nyomon előforduló problémákra alkalmazni.

Nagy vonalakban a fentiek voltak *Goldziher Károly* sokrétű munkásságának fő irányai és területei. Legszebb eredményeit azonban mégis a halandósági táblák elmélete és szerkesztése terén érte el. Egészen fiatalon, az egyetem elvégzése után, az akkor készülő osztrák—magyar halandósági táblázat munkálatainak magyar részről vezetője lett.

A halandósági táblázatok elkészítésénél alapvető szerepet játszik a *Gompertz* által talált és *Makeham*-tól javított formula, amely az x éves élők l_x számát adja meg az x kor függvényében. Eszerint

$$l_x = k\, s^x\, g^{c^x},$$

ahol k, s, g, c konstansok. Ha egy sokaságban a halandóság e formulának megfelelően alakul, akkor a fenti állandók ismeretében a halandósági táblázat meghatározható. (Feltételezve, hogy l_x monoton és differenciálható függvény, $\mu(x)$ halálozási intenzitásra :

$$\mu(x) = -\frac{l'_x}{l_x}.$$

E képlet alkalmazásánál azonban előzetesen meg kell vizsgálni, hogy a halandóság valóban ennek megfelelően folyik-e le. *Goldziher* jelentős munkássága e problémakörhöz kapcsolódott. Például egyszerű kritériumot adott a fentvázolt probléma eldöntésére. Eszerint a *Gompertz—Makeham*-formula egy sokaságra való alkalmazhatóságának szükséges feltétele, hogy az (x,y) pontpárok a derékszögű koordinátarendszerben ábrázolva egy egyenesbe essenek. Itt $y = ln(lnp_x - lnp_x + x_0)$, ahol $p_x = \frac{l_{x+1}}{l_x}$, és x_0 – at úgy választottuk, hogy $p_x > p_x + x_0$. 10 évesnél alacsonyabb korban alig találtak olyan anyagot, amelyre a *Makeham* formula alkalmazható.

Goldziher Károly további munkáiban egyenlőtlenségeket adott meg, illetve már ismert egyenlőtlenségeket élesített a *Makeham* formula konstansaira vonatkozóan. Ilyen egyenlőtlenségek segítségével előzetesen megállapítható, hogy egy vizsgált sokaságban a halálozás átlagosan a *Makeham*-szabály szerint folyik-e le.

Jelentősek *Goldzihern*ek a logisztikus függvényre vonatkozó dolgozatai, amelyekben a *Makeham* formulát terjesztette ki olymódon, hogy a halandóság szekuláris trendjének vizsgálatára is alkalmassá váljon. *Goldziher* észrevette, hogy a *Makeham* formula logisztikus függvénynek tekinthető, hiszen $\mu(x)$ sohasem válik végtelenné, tehát a mortalitás leírására alkalmasabb a *Gompertz-Makeham* szabálynál. Ilymódon *Makeham* formulájának általánosításához jutott. A logisztikus függvényt több részletes statisztikai vizsgálatban is alkalmazta. Az ilyen statisztikai jellegű munkák között különösen behatóan foglalkozott a halandóság és megrokkanások nemek szerinti megoszlásaival. Részletesen vizsgálta, részben az illető kormányok megbízásából, a magyar, a svájci, a holland nemek szerinti csecsemőhalandóságot.

Az elmondottak csupán vázlatosan, egyes kiragadott példákon keresztül mutatják be *Goldziher* sokoldalú, szerteágazó tudományos tevékenységét, azonban e példákból következtetni lehet a nagy életműre. *Goldziher Károly* a magyar alkalmazott matematika, a korszerű statisztikai módszerek egyik kiváló úttörője volt.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТРУДОВ КАРОЯ ГОЛДЦИЕРА

Резюме

Карой Голдциер (1881—1955) был одним из замечательных пионеров венгерской прикладной математики и использования современных статистических методов. Карой Голдциер получил высшее образование на будапештском и геттингенском университетах, после чего он стал руководить изготовлением венгерской части австро-венгерской таблицы смертности. В настоящем кратком сообщении излагаются лишь важнейшие направления и методы, представленные в весьма многостороннем научном творчестве его. Автор статьи в особом порядке выделяет результаты, достигнутые Кароем Голдциером в области исчисления таблиц смертности и изучения логистических функций.

DEMOGRAPHIC ISSUES OF KÁROLY GOLDZIHER'S ACTIVITY

Summary

Károly Goldziher (1881—1955) was one of the outstanding pioneers of applied mathematics in Hungary and of up-to-date statistical methods. Having finished his studies at the universities of Budapest and Göttingen he was put in charge on Hungary's behalf of the works on the Austro-Hungarian life-tables being prepared at that time. This short treatise means to present the most characteristic features and methods of his manifold and rather extensive scientific activity, with due emphasis on his results in the field of life-table computations and the analysis of logistic functions.

FIGYELŐ

DEMOGRÁFIAI TMB SZAKBIZOTTSÁG KIJELÖLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottsága 1961. február 27-i ülésén kijelölte a demográfiai TMB szakbizottság tagjait. A szakbizottság a demográfiai aspirantúrára jelentkezők felvételére és demográfiai tárgykörből a tudományos fokozatok odaítélésére javaslatot tesz a Tudományos Minősítő Bizottságnak. A Bizottság tagjai: *Erdei* Ferenc akadémikus, *Ember* Győző akadémikus és *Péter* György egyetemi tanár, a Demográfiai Elnökségi Bizottság elnöke.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТНОЙ КОМИССИИ ВНУТРИ НАУЧНОЙ КВАЛИФИКАЦИОННОЙ КОМИССИИ. Комиссия Экспертов вносит предложение относительно приёма аспирантов по демодрафии и присуждения наукных степеней по демографическим наукам Комитету по прусуждению наукных званий. Члены Комиссии: Ференц *Эрдеи* — академик, Дьезе *Эмбер* — академик и Дьердь *Петер* — профессор университета и председатель Демографического Президиума Академии Наук.

APPOINTMENT OF SPECIAL DEMOGRAPHIC COMMITTEE OF THE BOARD FOR SCIENTIFIC QUALIFICATION, The Special Committee puts forward proposals to the Board for Scientific Qualification of the Hungarian Academy of Sciences in respect of admittance of the candidates to demographic scientific training and of awarding scientific qualifications. The members of the Special Committee: Ferenc *Erdei* academician, Győző *Ember* academician and Prof. György *Péter*, Chairman of the Presidential Committee for Demography.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSEI

A MAGYARORSZÁGI SZÜLETÉSSZÁM JÖVŐBENI BEFOLYÁSOLÁSÁNAK KÉRDÉSEIRŐL

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának társadalomdemográfiai munkabizottsága 1961. február 20-án vitaülést rendezett a magyarországi születésszám jövőbeni befolyásolásának kérdéseiről. A vitaülésen a munkabizottság és az Elnökségi Bizottság tagjain kívül az orvostudomány, a közgazdaságtudomány meghívott képviselői, valamint az Egészségügyi Minisztérium több munkatársa vett részt.

A vitaülést *Péter György* egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának elnöke nyitotta meg, majd *dr. Miltényi Károly*, a Központi Statisztikai Hivatal Egészségügyi osztályának helyettes vezetője, a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja tartott vitaindító referátumot, amelyben a születésszám és egyes társadalmi, gazdasági, pszichológiai tényezők közötti kölcsönhatások kérdéseivel, valamint a népesedéspolitikai befolyásolás lehetőségeivel foglalkozott. Ezután *dr. Vadas Zoltán*, az Egészségügyi Minisztérium Anya- és Gyermekvédelmi főosztályának vezetője tartotta meg korreferátumát a születésszám

szabályozásának egészségügyi kérdéseiről. *Mód Aladárné*, a Központi Statisztikai Hivatal Közgazdasági főosztályának vezetője korreferátumában a családok jövedelme és a gyermekszám közötti összefüggéseket, a gyermekekre fordított állami és családi kiadások arányait, valamint e kérdés egyéb pénzügyi vonatkozásait ismertette.

A vitaindító referátumot és a korreferátumokat számos hozzászólás követte, a hozzászólások érintették többek között a születésszám-korlátozás jelenlegi módjainak kérdését, a születésszám változásának közgazdasági hatásait, a városi és a falusi népesség termékenységét, valamint e probléma részletes megvizsgálásának statisztikai módszertani lehetőségeit.

Az élénk vita után *Péter György* válaszolt a hozzászólásokra, összegezte a vitaülés tanulságait.

ДИСКУССИЯ О ВОПРОСАХ ВОЗДЕЙСТВИЯ В БУДУЩЕМ НА ДИНАМИКУ ЧИСЛО РОЖДЕНИЙ В ВЕНГРИИ, Социально-демографическая рабочая комиссия Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии наук организовала 20 февраля 1961 года дискуссию о вопросах воздействия в будущем на динамику числа рождений в Венгрии.

Заседание открыл председатель Центрального Статистического Управления и Демографической комиссии Президиума Венгерской Академии наук, профессор Дьердь Петер, после чего заместитель начальника Отдела здравоохранения Центрального Статистического Управления и член Демографической комиссии Президиума д-р Карой Милтени выступил с открывшим дискуссию докладом, в котором он сперва остановился на вопросах взаимного влияния отдельных общественных экономических и психологических факторов, определяющих число рождений, и затем указал на некоторые возможности демографической политики в области влияния на динамику последнего. После этого выступил начальник Главного отдела охраны материнства и детства министерства здравоохранения д-р Золтан Вадаш, затронувший в своем содокладе вопросы здравоохранения, связанные с регулированием числа рождений. Начальник Главного отдела экономики Центрального Статистического Управления Аладарнэ Мод в своем содокладе остановилась на взаимосвязи между числом детей и доходами семей, соотношении расходов государства и родителей на детей и прочих финансовых аспектах данного вопроса.

За вступительным докладом и содокладами последовал ряд выступлений.

После живой дискуссии Дьердь Петер ответил на выступления и подвел итоги дискуссии.

DEBATE ON PROBLEMS OF INFLUENCING THE HUNGARIAN BIRTH RATE IN THE FUTURE, The Working Group for Social Demography of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences arranged a debate on the problems of influencing the Hungarian birth rate in the future, on February 20, 1961.

The debate was opened by Professor *György Péter*, President of the Central Statistical Office and of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences, after which *dr. Károly Miltényi*, deputy leader of the Health Section of the Central Statistical Office, member of the Presidential Committee for Demography read out his paper on the interrelation between the birth-rate and certain social, economic and psychologic factors as well as on the possibilities of influencing the birth rate by means of population policy. It was followed by a treatise of *dr. Zoltán Vadas*, leader of the Maternity and Children Welfare Department of the Ministry of Health, dealing with the health aspects of birth control. *Mrs. A. Mód*, leader of the Economic Department of the Central Statistical Office accounted in her treatise about interconnections between family incomes and the number of children, the extent and proportions of state and family expenditure on children as well as some other financial issues of the question.

The paper starting the debate and the conjoint treatises were followed by a number of interventions.

After the active debate Prof. *Péter* answered the interventions and summed up the results.

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJÁRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának reprodukciós és módszertani munkabizottságai 1961. április 10-én vitaülést tartottak a magyar népesség reprodukciójának kérdéseiről. A vitaindító referátumot *dr. Barsy Gyula*, az Országos Közegészségügyi Intézet Statisztikai osztályának vezetője, az Elnökségi Bizottság tagja tartotta „A reprodukció, a népesség fejlődése és szerkezete" címmel. A vitaindító referátum után *dr. Hetényi István*, az Országos Tervhivatal távlati tervezési főosztályának vezetője, az Elnökségi Bizottság tagja „A reprodukció gazdasági vonatkozásai", *dr. Hahn Géza*, az Egészségügyi Minisztérium Statisztikai osztályának vezetője pedig „A népesség várható összetételének egészségügyi vonatkozásai" címmel tartott korreferátumot.

A referátumot és a korreferátumokat a DEMOGRÁFIA következő számában részletesebben ismertetni fogjuk.

ДЕБАТЫ О РЕПРОДУКЦИИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ — DEBATE ON THE REPRODUCTION OF THE POPULATION

A NÉPESSÉGSZÁM ELŐREBECSLÉSÉVEL KAPCSOLATOS MUNKÁLATOK A SZOVJETUNIÓBAN

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának népességi és egészségügyi osztályán megkezdődtek a Szovjetunió népességszámának 15—20 évre történő előrebecslésével kapcsolatos munkálatok.

Az előrebecslés módszertani kérdéseit a Szovjetunió Tudományos Akadémiája közgazdasági, filozófiai és jogi tudományok osztályának ülésén 1959 végén vitatták meg, majd 1960 elején a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának elnöksége is részletesen foglalkozott a népességszám előrebecslésének elméleti és gyakorlati kérdéseivel. A probléma kidolgozására bizottságot hoztak létre, amelynek elnöke *V. N. Sztarovszkij*, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának elnöke, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja. *V. N. Sztarovszkij* javaslata szerint a népesség korstruktúrája és nemek szerinti megoszlása változásainak előrebecslésekor figyelembe kívánják venni a munka- és egészségügyi feltételek további javítására vonatkozó intézkedéseket, az életszínvonal várható növekedését, valamint a termelőerők az ország egyes körzetei közötti megoszlásában bekövetkezett változásait is. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája a javaslatot elfogadta és indítványozta, hogy a munka folytatásába az Akadémia illetékes tudományos intézetei is bekapcsolódjanak.

Az előrebecslés eredményes végrehajtásának biztosítására — többek között — a születési mozgalomra ható társadalmi és gazdasági tényezők reprezentatív módszerekkel történő megvizsgálását is elvégzik. Az eziránvú munkálatokat a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának Népességi és Egészségügyi osztálya a háztartásstatisztikai osztállyal közösen szervezte meg, a vizsgálat során adatokat kívánnak kapni a születésszám és a család jövedelme, lakásviszonyai stb. közötti összefüggésről. A felvétel azokra a munkás-, alkalmazott- és kolhozparaszt családokra terjed ki, amelyek 1959-ben háztartási költségvetési naplót vezettek és ezt 1960-ban is folytatták. A felvétel gyakorlati végrehajtása úgy történt, hogy az e családokhoz tartozó minden 17 éves és ennél idősebb nőről három részből álló kérdőívet állítottak ki. Az első rész a családra vonatkozó általános ismérveket (cím, a költségvetési napló fajtája, az egy családtagra jutó jövedelem, lakásviszonyok stb.) tudakolta, a második részben a megkérdezett személyre vonatkozó kérdések (kor, foglalkozás, társadalmi helyzet, családi állapot) szerepeltek. A kérdezett nő által szült gyermekekre vonatkozó kérdéseket a kérdőív harmadik részében

tették fel. A kérdőívet minden esetben a háztartásstatisztikával foglalkozó statisztikusok töltötték ki, a megkérdezettek meglátogatása során.

Az anyag feldolgozását gépi úton végzik.

РАБОТЫ ВСЯЗАННЫЕ С ПРОЕКЦИЕЙ ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В СССР. — OPERATIONS CONNECTED WITH FUTURE POPULATION ESTIMATES IN THE SOVIET UNION.

AZ 1960. ÉVI MAGYAR NÉPMOZGALOM FONTOSABB ADATAI

Az év elején megjelent magyar demográfiai évkönyv (1) még nem tartalmazhatta az 1960. évi népmozgalom adatait. Ezek közül most a főbb országos és területi adatokat összehasonlításra alkalmas módon ismertetjük. Megjegyzendő, hogy az itt közölt 1960. évi adatok előzetes jellegűek, s a végleges adatközlés során némileg még módosulhatnak. Az esetleges módosítások azonban nem befolyásolhatják az adatok elemzéséből levonható megállapításokat.

1. A családi állapot változásának mérlege, 1951—1960
Баланс изменений семейного состояния в 1951—1960 гг.
Balance of Changes in Marital Status, 1951—1960

Év	Házasságkötések száma (1)	Megszünt házasságok száma (2) következtében: halál (3)	Megszünt házasságok száma (2) következtében: válás (4)	Megszünt házasságok száma (2) összesen (5)	Házasságkötések többlete (6)
		Szám (7)			
1951	93 362	45 409	11 262	56 671	36 691
1952	104 836	46 177	13 514	59 691	45 145
1953	91 621	46 336	9 021	55 357	36 264
1954	107 368	43 207	12 144	55 351	52 017
1955	103 020	41 101	15 989	57 090	45 930
1956	96 133	44 625	12 479	57 104	39 029
1957	97 992	45 442	17 854	63 296	34 696
1958	91 439	43 680	14 916	58 596	32 843
1959	90 313	47 505	21 927	69 432	20 881
1960*	88 616	·	16 117	·	·
		Ezer lakosra (8)			
1951	9,9	4,8	1,2	6,0	3,9
1952	11,0	4,9	1,4	6,3	4,7
1953	9,5	4,8	0,9	5,7	3,8
1954	11,0	4,5	1,2	5,7	5,3
1955	10,5	4,2	1,6	5,8	4,7
1956	9,7	4,5	1,3	5,8	3,9
1957	9,9	4,6	1,8	6,4	3,5
1958	9,2	4,4	1,5	5,9	3,3
1959	9,1	4,8	2,2	7,0	2,1
1960*	8,9	·	1,6	·	·

* Előzetes adat.

Горизонтальная графа : (1) Число браков ; (2) число браков которые прекратились (3) смертью, (4) разводом, (5) всего ; (6) избыток браков ; (7) число ; (8) на 1000 жителей.

Heading : (1) Number of marriages ; (2) marriages dissolved (3) by death, (4) by divorce ; (5) total dissolved marriages ; (6) surplus of marriages ; (7) number ; (8) per 1000 population.

Az a néhány fontosabb adat, amely 1960 népmozgalmáról jelenleg — a gépi kombinatív feldolgozások elkészülte előtt — rendelkezésre áll, természetesen nem teszi lehetővé a jelenségek mélyreható elemzését, csupán néhány jellemző vonással egészíti ki azt a képet, amelyet a Demográfiában és a Statisztikai Szemlében korábban megjelent átfogó tanulmányok és közlemények (2) — (6) megrajzoltak.

A népmozgalmi jelenségek adatai között demográfiai és társadalomtudományi szempontból egyaránt érdeklődésre tartanak számot a családi állapot változásával kapcsolatos adatok, így elsősorban a házasságkötések és a házasságmegszűnések. A családi állapot változásának 1960. évi, különféle okok szerint csoportosított adatait az 1. tábla 10 éves idősorba helyezve mérlegszerűen tartalmazza.

A házasságkötések nyers aránya az egész 1950-es évtizedben magasabb volt, mint a két világháború közötti években. 1954 óta azonban a házasságkötési arányszám fokozatosan csökkent, s 1960-ban alatta maradt az 1920-as évek átlagának, s az 1930-as évekét is csupán 4—5 tized ezrelékkel haladta meg. A nyers házasságkötési arányszámnak ezt a már régebben előrelátott csökkenését (7), (8) elsősorban az okozza, hogy éppen a házasságkötések korábban huzamosan magas aránya következtében a házas népesség száma és aránya hosszabb ideje állandóan emelkedik, s ennek megfelelően szűkül a házasodók köre.

A családi állapot változásainak mérlegéből kitűnik, hogy az említett folyamat következményei milyen nagy horderejűek voltak. A táblázatban például a mérleg minden évben házasságkötési többletet jelez, s csupán az utóbbi 10 év alatt a fennálló házasságok száma több mint félmillióval, a házasok száma pedig mintegy 1,1 millióval nőtt meg. A házasodási mozgalom tehát a népesség összetételében olyan jelentős eltolódást okozott a házas családi állapotúak javára, ami a nyers házasságkötési arányszám alakulására mind érezhetőbben visszahat. Az 1950-es évek első felében megszokott 10—11 ezrelékes nyers házasságkötési arányszámokhoz viszonyítva alacsonynak tűnő 8,9 ezrelékes arányszám tehát nem a „házasodási kedv" (azaz nem a nem-házas népesség házasságkötési aránya) csökkenésének tulajdonítható, mert ha nem is ismerjük még az 1960. évi kor és családi állapot szerint csoportosított adatokat, mégis feltehető, hogy ez, mint 1954 és 1959 között, úgy most sem módosult, és minden valószínűség szerint ma is magasabb mint a negyvenes évek végén.

2. A városi és falusi népesség házasságkötéseinek alakulása, 1955—1960*

Браки среди городского и сельского населений в 1955—1960 гг.

Marriages by Urban and Rural Population, 1955—1960

Város, falu (1)	1955	1956	1957	1958	1959	1960**
			Szám szerint (2)			
1. Budapest	17 744	17 182	17 329	16 915	17 853	17 914
2. A többi város	21 269	19 526	19 860	18 684	18 902	19 265
3. Vidék (községek)	64 007	59 425	60 803	55 840	53 558	51 437
4. Magyarország *összesen*	*103 020*	*96 133*	*97 992*	*91 439*	*90 313*	*88 616*
			Ezer lakosra (3)			
1. Budapest	9,6	9,4	9,8	9,5	9,9	9,8
2. A többi város	10,6	9,6	9,6	8,9	8,9	8,9
3. Vidék (községek)	10,7	9,9	10,1	9,3	8,9	8,6
4. Magyarország *összesen*	*10,5*	*9,7*	*9,9*	*9,2*	*9,1*	*8,9*

* Az 1955—1959 között az 1959. évi közigazgatási beosztás szerint, 1960-ban Ajkával együtt (120 házasságkötés).

** Előzetes adatok.

Горизонтальная графа : (1) Города, села ; (2) число ; (3) на 1000 жителей.

Вертикальная графа : 1. Будапешт ; 2. прочие города ; 3. деревни и села ; 4. Венгрия всего.

Heading : (1) Towns, villages ; (2) number ; (3) per 1000 population.

Lateral text : 1. Budapest ; 2. other towns ; 3. villages ; 4. total Hungary.

Budapesten és a többi városban 1960-ban sem csökkent a házasságkötések száma, s a nyers arányszámok is csaknem változatlanok. Az 1960. évi kisebb csökkenés a községek kategóriájában következett be, s ezzel a falu—város sorrend megváltozott. 1960-ban az ezer főre jutó házasságkötések száma Budapesten volt a legmagasabb, ezt követte a városi lakosság, s a falusi lakosságé volt a legalacsonyabb.

A családi állapot változásával kapcsolatos tényezők közül 1960-ban a válások száma és aránya kedvezően alakult, csaknem 6 000-rel kevesebb válás történt, mint 1959-ben, s a felbontott házasságok száma nem sokkal haladta meg a 16 000-et. Az ezer lakosra jutó válások száma 1,6, ami megfelel az 1955. és 1958. évi színvonalnak, s alacsonyabb az 1957. és 1959. évi arányszámoknál.

A születési arányszám 1955 óta tartó fokozatos csökkenése 1960-ban is folytatódott, s az 1000 lakosra jutó élveszületések száma az eddigi legalacsonyabb szintre, 15 ezrelék alá süllyedt. A csökkenés üteme 1958 elején meglassult, azóta — ez a tendencia érvényesült a múlt évben is — évről-évre lassúbb. A születések számának csökkenésével a halvaszületéseknek nemcsak a száma, hanem az aránya is csökkent, s 1960-ban 100 szülöttre csupán 1,3 halvaszületett jutott, ez az eddigi legalacsonyabb magyar halvaszületési arányszám.

3. Élveszületések, halvaszületések és vetélések, 1951—1960
Живорождения, мертворождения и аборты в 1951—1960 гг.
Live Births, Stillbirths and Abortions, 1951—1960

Év	Az élveszületések száma (1)	Élveszületések 1000 lakosra (2)	A halvaszületések száma (3)	Száz szülöttből halva szülött (4)	A bejelentett vetélések száma** (5)	Ebből spontán (6)
1951.....	190 645	20,2	3 715	1,9	37 802	36 118
1952.....	185 820	19,5	3 478	1,8	43 748	42 033
1953.....	206 926	21,5	3 505	1,7	42 721	39 944
1954.....	223 347	23,0	3 676	1,6	58 310	42 029
1955.....	210 430	21,4	3 446	1,6	78 502	43 104
1956.....	192 810	19,5	3 040	1,6	123 591	41 128
1957.....	167 202	17,0	2 512	1,5	162 799	39 524
1958.....	158 428	16,0	2 237	1,4	183 012	37 434
1959.....	151 194	15,2	2 153	1,4	187 697	35 293
1960*	146 436	14,6	1 941	1,3	195 931	33 743

* Előzetes adatok.
** A szülészkerületi jelentések alapján.

Горизонтальная графа: (1) Живорождения ; (2) живорождения на 1000 жителей ; (3) мертворождения ; (4) число мертворожденных на 1000 рожденных ; (5) число известных абортов ; (6) в том числе : спонтанные аборты.

Heading: (1) Live births ; (2) live births per 1000 population ; (3) stillbirths ; (4) number of stillbirths per 100 total births ; (5) declared abortions ; (6) of which : spontaneous abortions.

Az élveszületések számának 1960. évi csökkenése városon, falun egyaránt jelentkezett. A nagyobb közigazgatási egységek közül a legalacsonyabb születési arányszámú fővárosban például további 600-zal csökkent az élveszületések száma, s az élveszületési arányszám a 9 ezreléket sem érte el. A többi városban és a községekben a születések aránya a budapestinél kisebb mértékben csökkent. Szám szerint a falusi népesség születésszáma csökkent legtöbbet, ennek ellenére a városi és a falusi népesség születésgyakorisága között a falusiak javára mutatkozó különbség nem módosult lényegesen.

A halálozások száma és aránya az előző évek szintjén mozgott. 1960-ban mintegy 2 000-rel kevesebb haláleset történt, mint 1959-ben, ezer lakosra 10,2 halálozás jutott. Bár áprilistól kezdve minden hónap halandósága alatta maradt az előző évinek, ez a csökkenés nem tudta annyira ellensúlyozni a télvégén magasra emelkedő halandóságot, hogy az egész év halandósága elérje az 1955., vagy 1958. évi alacsony értéket.

4. A városi és falusi népesség élveszületéseinek alakulása, 1955—1960*
Динамика живорождений среди городского и сельского населений в 1955—1960 гг.
Live Births by Urban and Rural Population, 1955—1960

Város, falu	1955	1956	1957	1958	1959	1960**
			Szám szerint (1)			
1. Budapest	26 098	21 152	17 619	17 746	16 549	15 927
2. A többi város	45 299	40 100	32 261	32 007	30 172	30 194
3. Vidék (községek)	139 033	131 558	117 322	108 675	104 473	100 315
4. Magyarország *összesen*	*210 430*	*192 810*	*167 202*	*158 428*	*151 194*	*146 436*
			Ezer lakosra (2)			
1. Budapest	14,2	11,5	10,0	10,0	9,2	8,8
2. A többi város	22,5	19,7	15,6	15,3	14,2	13,9
3. Vidék (községek)	23,2	21,9	19,5	18,0	17,3	16,7
4. Magyarország *összesen*	*21,4*	*19,5*	*17,0*	*16,0*	*15,2*	*14,6*

* Az 1955—1959 között az 1959. évi közigazgatási beosztás szerint, 1960-ban Ajkával együtt (297 élveszületés).
** Előzetes adatok.

Горизонтальная графа : (1) Число ; (2) на 1000 жителей.
Вертикальная графа : См. табл. 2.
Heading : (1) Number ; (2) per 1000 population.
Lateral text : See Table 2.

5. Halálozások és csecsemőhalálozások 1951—1960
Смертность и детская смертность в 1951—1960 гг.
Mortality and Infant Mortality, 1951—1960

Év	Halálozások száma (1)	Halálozások 1000 lakosra (2)	Csecsemőhalálozások száma (3)	Csecsemőhalálozások 1000 élveszülöttre (4)
1951.....	109 998	11,7	15 993	83,9
1952.....	107 443	11,3	12 987	69,9
1953.....	112 039	11,7	14 647	70,8
1954.....	106 670	11,0	13 556	60,7
1955.....	97 848	9,9	12 622	60,0
1956.....	104 236	10,5	11 332	58,8
1957.....	103 645	10,5	10 543	63,1
1958.....	97 866	9,9	9 204	58,1
1959.....	103 880	10,4	7 926	52,4
1960*	101 539	10,2	6 989	47,7

* Előzetes adat.

Горизонтальная графа : (1) Смертность ; (2) смертность на 1000 жителей ; (3) детская смертность ; (4) детская смертность на 1000 живорожденных.
Heading : (1) Number of deaths ; (2) mortality per 1000 population ; (3) number of deaths under 1 year ; (4) infant mortality per 1000 live-born.

A halandóság területén igen örvendetes jelenség az, hogy a csecsemőhalandóság 1954 és 1958 közötti öt évben lényegében változatlan színvonalának 1959-ben megindult újabb erőteljes csökkenése 1960-ban is folytatódott. 1960-ban az 1 éves kor betöltése előtt meghaltak száma csaknem ezerrel csökkent, s a csecsemőhalandósági arányszám 50 ezrelék alá süllyedt.

A városi és falusi népesség nyers halálozási arányszámai között 1960-ban is csekély volt a különbség. Az ezer lakosra jutó meghaltak száma Budapesten változatlan, a többi városban azonban újból elérte az 1958. évi alacsony értéket. Bár a falvak halandósága is csökkent, ennek ellenére magasabb volt, mint a városoké.

A csecsemőhalandóság javulása városon, falun egyaránt jelentős volt. Budapest csecsemőhalandósága alig változott (az 1959. évi 46,7 ezrelékkel szemben 46,0 ezrelék), a többi városé azonban 51,2 ezrelékről 45,6 ezrelékre

csökkent, s ezzel elsőízben megelőzte a hosszú idő óta a legkedvezőbb fővárosi csecsemőhalandóságot. A falusi népesség csecsemőhalandósága az előző évi 53,7 ezrelékről 48,6 ezrelékre csökkent, s erősen megközelítette a budapestit.

6. A városi és falusi népesség halálozásainak alakulása, 1955—1960*
Смерти среди городского и сельского населений в 1955—1960 гг.
Mortality by Urban and Rural Population, 1955—1960

Város, falu	1955	1956	1957	1958	1959	1960**
			Szám szerint (1)			
1. Budapest	16 532	19 100	17 873	17 595	17 931	18 173
2. A többi város	20 675	21 625	21 428	20 382	21 406	21 094
3. Vidék (községek)	60 641	63 511	64 344	59 889	64 543	62 272
4. Magyarország *összesen*	*97 848*	*104 236*	*103 645*	*97 866*	*103 880*	*101 539*
			Ezer lakosra (2)			
1. Budapest	9,0	10,4	10,1	9,9	10,0	10,0
2. A többi városok	10,3	10,6	10,4	9,7	10,1	9,7
3. Vidék (községek)	10,1	10,6	10,7	9,9	10,7	10,4
4. Magyarország *összesen*	*9,9*	*10,5*	*10,5*	*9,9*	*10,4*	*10,2*

* Az 1955—1959 között az 1959. évi közigazgatási beosztás szerint, 1960-ban Ajkával együtt (84 halálozás).
** Előzetes adatok.

Горизонтальная графа : См. табл. 2.
Вертикальная графа : См. табл. 2.
Heading : See Table 2.
Lateral text : See Table 2.

A halandóság csaknem minden életkorban csökkent. Örvendetes jelenség, hogy 1960-ban nemcsak a csecsemők és a gyermekek, hanem az előző évi megnövekedéssel szemben az idősebb produktív korúak és az öregek halandósága is csökkent. A fiatal produktív korúak halandósága már hosszabb ideje változatlan.

7. A halandóság alakulása nagyobb korcsoportok szerint, 1951—1960
Смертность по сводным возрастным группам в 1951—1960 гг.
Mortality by Major Age Groups, 1951—1960

Év	0[1]	1—14 éves (ezer lakosra) (1)	15—39	40—59	60 éves és idősebb	Összesen (ezer lakosra) (2)
1951.....	83,9	1,9	2,5	8,0	55,1	11,7
1952.....	69,9	1,3	2,2	7,9	56,2	11,3
1953.....	70,8	1,5	1,8	7,6	59,1	11,7
1954.....	60,7	1,2	1,6	7,3	55,9	11,0
1955.....	60,0	1,1	1,5	6,7	49,6	9,9
1956.....	58,8	1,1	2,0	7,2	52,0	10,5
1957.....	63,1	1,1	1,7	7,2	52,4	10,5
1958.....	58,1	1,0	1,5	6,8	49,1	9,9
1959**	52,4	0,9	1,5	7,3	52,6	10,4
1960***.....	47,7	0,8	1,5	6,8	48,9	10,2

* Ezer élveszülöttre számítva.
** Az 1959. január 1-i továbbszámított korösszetétel adataihoz viszonyítva.
*** Becslésen alapuló előzetes adatok.

Горизонтальная графа : (1) В возрасте 0,1—14, 15—39, 40—59, 60 и более лет (на 1000 жителей); (2) всего (на 1000 жителей).

Heading : (1) Age 0,1—14, 15—39, 40—59 year, 60 years and over (per 1000 population); (2) total (per 1000 population).

A fontosabb halálokok között a fertőző betegségek gyakorisága 1960-ban tovább csökkent, beleértve az 1959-ben némileg megemelkedett gümőkórhalandóságot is. A három legtöbb áldozatot követelő halálok — a szív beteg-

ségei, rosszindulatú daganatok, agyvérzés — halandósága ez évben nem növekedett, sőt egy árnyalattal csökkent. Nem növekedett tovább a balesetek és egyébb erőszakos halálokok következtében meghaltak aránya sem, számuk csaknem 300-zal kevesebb, mint az előző évben. Ugyancsak csökkent az influenza és a tüdőgyulladás halandósága, bár így is magasabb volt, mint 1958-ban.

8. Halálozások néhány fontosabb halálok szerint, 1959—1960

Распределение смертных случаев по нескольким важнейшим причинам смерти в 1959—1960 гг.

Mortality by Certain Important Causes, 1959—1960

Halálok (1)	A meghaltak száma (2)		megoszlása (százalék) (3)		tízezer lakosra (4)	
	1959	1960*	1959	1960*	1959	1960*
1. Gümőkór	3 198	3 056	3,1	3,0	3,21	3,06
2. Egyéb fertőző megbetegedések	901	715	0,9	0,7	0,91	0,72
3. Veleszületett gyengeség és koraszülöttség	1 464	1 412	1,4	1,4	1,47	1,41
4. Agyvérzés, gutaütés	12 276	12 273	11,8	12,1	12,33	12,27
5. A szív betegségei	23 249	22 397	22,4	22,1	23,36	22,40
6. Influenza	2 371	1 962	2,3	1,9	2,38	1,96
7. Tüdőgyulladás	6 475	6 444	6,2	6,3	6,51	6,44
8. Bélhurut	871	633	0,8	0,6	0,88	0,63
9. Rosszindulatú daganat	16 658	16 633	16,1	16,4	16,73	16,63
10. Egyéb természetes halálokok**	30 141	30 061	29,0	29,6	30,28	30,06
11. Balesetek	3 438	3 328	3,3	3,3	3,46	3,33
12. Öngyilkosság és egyéb erőszakos halálokok	2 838	2 625	2,7	2,6	2,85	2,63
13. *Összesen*	*103 880*	*101 539*	*100,0*	*100,0*	*104,37*	*101,54*

* Előzetes adatok.
** A rosszul meghatározott és bizonytalan eredetű halálokokkal együtt.

Горизонтальная графа: (1) Причины смерти; (2) число, (3) процентное разделение умерших; (4) умершие на 10 000 жителей.
Вертикальная графа: 1. Туберкулез; 2. прочие инфекционные заболевания; 3. врожденная слабость и недоношенность; 4. кровоизлияние в мозг и пострел; 5. болезни сердца; 6. грипп; 7. воспаление легких; 8. катар кишечника; 9. злокачественные опухоли; 10. прочие естественные причины смерти; 11. травмы; 12. самоубийство и прочие насильственные причины смерти; 13. итого.

Heading: (1) Causes of death; (2) number, (3) percentage distribution of the deceased; (4) deceased per 10 000 population.
Lateral text: 1. Tuberculosis; 2. other infectious diseases; 3. congenital debility and premature birth; 4. cerebral haemorrhage and apoplexy; 5. heart diseases; 6. influenza; 7. pneumonia; 8. intestinal catarrh; 9. malignant neoplasms; 10. other natural causes of death; 11. accidents; 12. suicide and other violent causes of death; 13. altogether.

A fertőző betegségek okozta halálozások között elsősorban a járványos gyermekbénulást kell megemlíteni, amelynek 1960-ban az előző évi megemelkedett mortalitással szemben ismét alig volt halálos áldozata. Vörheny, szamárköhögés, hastífusz és meningococcusos fertőzések következtében ugyancsak alig fordult elő haláleset. A gümőkórban meghaltak száma több mint százzal esett vissza, s csökkent a dizenteria, a tetanusz, a fertőző májgyulladás és az egyéb fertőző betegségek halandósága is, ugyanakkor a kanyaróé — bár alacsonyabb volt, mint két évvel előbb — emelkedett.

A belföldi vándormozgalmak — tekintettel arra, hogy nagyobb részük a munkaerő-vándorlással kapcsolatos —, a velük járó területi és társadalmi átrétegeződés miatt társadalmi, gazdasági szempontból egyaránt nagy jelentőségűek. Volumenük 1960-ban az előző évi szinten mozgott, ezer lakosra az előző évi 70,9-cel szemben 70,1 állandó és ideiglenes jellegű lakóhelyváltoztatás jutott. Mind az állandó, mind az ideiglenes költözések száma csupán 2—3 ezerrel csökkent. A településen belül történt lakásváltoztatások száma ugyanakkor növekedett.

9. A fertőző betegségek halandósága, 1958 — 1960

Смертность вследствие заразных болезней, в 1958 — 1960 гг.

Mortality Due to Infectious Diseases, 1958 — 1960

Fertőző betegségek (1)	A meghaltak száma (2) 1958	1959	1960*	Ezer lakosra jut meghalt (3) 1958	1956	1960*
1. A gümőkór összes formái	3 089	3 198	3 056	3,13	3,21	3,06
2. Hastifusz	13	16	10	0,02	0,02	0,01
3. Dizentéria (vérhas)	71	48	32	0,07	0,05	0,03
4. Vörheny	12	10	8	0,01	0,01	0,01
5. Diftéria	20	17	18	0,02	0,02	0,02
6. Szamárköhögés	111	15	5	0,11	0,02	0,01
7. Meningococcusos fertőzések	11	10	15	0,01	0,01	0,02
8. Tetanusz	143	103	75	0,14	0,10	0,08
9. Járványos gyermekbénulás	15	67	13	0,02	0,07	0,01
10. Kanyaró	258	113	168	0,26	0,11	0,17
11. Fertőző májgyulladás	174	133	107	0,18	0,13	0,11
12 Egyéb fertőző betegségek	390	369	264	0,39	0,37	0,26

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Заразные болезни; (2) число умерших; (3) умершие на 1000 жителей.

Вертикальная графа: 1. Все формы туберкулеза; 2. брюшной тиф; 3. дизентерия; 4. скарлатина; 5. дифтерит; 6. коклюш; 7. менингобактериальные заразы; 8. тетанус; 9. заразный детский паралич; 10. корь; 11. заразное воспаление печени; 12. прочие заразные болезни.

Heading: (1) Infectious diseases; (2) number of deceased; (3) deceased per 1000 population.

Lateral text: 1. Tuberculosis all forms; 2. enteric typhoid fever; 3. dysentery; 4. scarlet fever; 5. diphteria; 6. whooping cough; 7. meningococcal infections; 8. tetanus; 9. infectious poliomyelitis; 10. measles; 11. infectious hepatitis; 12. other infectious diseases.

10. A belföldi vándormozgalom összefoglaló adatai, 1955 — 1960*

Сводные данные внутренней миграции, в 1955 — 1960 гг.

Summarized Data of Internal Migrations, 1955 — 1960

Év	Az egyes települések közötti lakóhelyváltoztatások (1) állandó jelleggel (2)	ideiglenes jelleggel (3)	összesen (4)	Településen belül történt lakásváltoztatások (5)
		Szám szerint (6)		
1955	312 583	293 418	606 001	505 611
1956	349 651	281 003	630 654	447 063
1957	472 613	429 353	901 966	450 578
1958	383 623	376 038	759 661	489 649**
1959	339 415	366 643	706 058	439 001
1960***	336 477	364 024	700 501	457 384
		Ezer lakosra (7)		
1955	31,8	29,8	61,6	51,4
1956	35,4	28,4	63,8	45,2
1957	47,9	43,6	91,5	45,7
1958	38,8	38,0	76,8	49,5**
1959	34,1	36,8	70,9	44,1
1960***	33,7	36,4	70,1	45,7

* A 16 éven aluliak bejelentési kötelezettsége 1956. augusztus 1-től megszűnt, ettől az időponttól kezdve az adatokban csak az eltartóval (illetve más felnőttel) együtt költöző 16 éven aluli személyek szerepelnek.

** Részben becsült adatok alapján.

*** Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Перемены местожительства между поселениями: (2) постоянные, (3) временные, (4) всего; (5) перемены квартиры внутри поселения; (6) число; (7) на 1000 жителей.

Heading: (1) Changes in residence between settlements: (2) permanent, (3) temporary (4) total; (5) changes in residence within the settlement; (6) number; (7) per 1000 population.

A belföldi vándorlások hatása elsősorban a népesség területi elhelyezkedésének megváltozásában jelentkezik. Egy részük községből községbe, illetőleg városból városba irányul, s így a falusi és városi népességnek számát és összetételét csak regionálisan változtatja meg. A belföldi vándorlások nagy része azonban a falu és a város között folyik le, s a városi és a falusi lakosság számának alakulására állandóan hat.

1960-ban falu—város viszonylatú vándorlások az állandó vándorlások 44, az ideiglenes vándorlások 66%-át tették ki. Ez az arány magasabb, mint az előző évben volt, mert amíg az összes vándorlások száma 5—6 ezerrel csökkent, addig a városok és községek közötti vándorlások száma ugyanannyival növekedett. Csökkenés tehát csak az azonos típusú települések között folyó vándorlások terén mutatkozott.

11. A városi és a falusi népesség vándormozgalmának alakulása, 1955—1960
Динамика миграции среди городского и сельского населений в 1955—1960 гг.
Migrations by Urban and Rural Population, 1955—1960

Vándorlások (1)	1955	1956	1957	1958	1959	1960*
	Állandó jelleggel vándorlók (2)					
1. A városok és a községek között	130 489	155 893	199 259	155 899	143 125	147 114
2. A községek között	146 229	152 775	218 851	190 911	163 923	157 557
3. A városok között	35 865	40 983	54 503	36 813	32 367	31 806
4. *Összesen*	*312 583*	*349 651*	*472 613*	*383 623*	*339 415*	*336 477*
	Ideiglenes jelleggel vándorlók (3)					
1. A városok és a községek között	176 030	167 628	276 305	240 286	238 005	240 235
2. A községek között	46 448	50 631	75 553	72 944	70 288	68 779
3. A városok között	70 940	62 744	77 495	62 808	58 350	55 010
4. *Összesen*	*293 418*	*281 003*	*429 353*	*376 038*	*366 643*	*364 024*

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Миграция; (2) постоянные, (3) временные мигранты.
Вертикальная графа: 1. Между городами и селами; 2. между селами; между городами; 4. всего.

Heading: (1) Migrations; (2) permanent, (3) temporary migrants.
Lateral text: 1. Between urban and rural areas; 2. among villages; 3. among towns; 4. total.

12. A határforgalom összefoglaló adatai, 1951—1960
Сводные данные пограничного сообщения в 1951—1960 гг.
Summarized Data of Frontier Traffic, 1951—1960

Év	Beutazó (1) külföldiek száma	Átutazó (2) külföldiek száma	Az országot felkereső külföldiek száma (3)	A külföldre utazó magyarok száma (4)
1951	15 879	21 242	37 121	18 696
1952	15 806	14 730	30 536	16 483
1953	·	·	69 756	20 530
1954	·	·	40 660	25 565
1955	·	·	102 619	99 071
1956	124 202	74 765	198 967	270 731
1957	76 221	136 656	212 877	148 253
1958	153 575	163 491	317 066	207 708
1959	189 732	221 103	410 835	223 788
1960	244 351	280 261	524 612	301 008

Горизонтальная графа: Численность (1) приедующих, (2) заезжих иностранцев; (3) число иностранцев приедующих в Венгрию; (4) число венгерцев выедующих заграницу.

Heading: Number of (1) entering, (2) transient foreigners; (3) foreigners visiting Hungary; (4) Hungarians travelling abroad.

A 147 000 falu—város közötti állandó jellegű vándorlásból 100 000 faluból városba irányult, a városi állandó lakónépesség gyarapodása tehát meghaladta az 50 000 főt, a faluból ideiglenesen városba költözötteké pedig a 200 000-et. Ezek a számok 1959-hez képest emelkedést mutatnak.

A belföldi vándorlások megállapodottabb szintjéhez viszonyítva a nemzetközi viszonylatú vándormozgalmunk, illetőleg — a ki- és bevándorlások elhanyagolható száma következtében — ennek túlnyomó részét kitevő nemzetközi idegenforgalom színvonala további fejlődést mutat. A határforgalom összefoglaló adatai szerint a beutazó külföldiek száma több mint 50 000-rel, az átutazóké 60 000-rel, a külföldre utazó magyaroké pedig csaknem 80 000-rel nőtt meg, s 1960-ban mind aktív, mind pedig passzív idegenforgalmunk az utóbbi évtized legmagasabb értékét jelezte.

*13. A népmozgalom összefoglaló adatai megyénként, 1960**

Сводные данные естественного движения населения по комитатам в 1960 г.

Summarized Data of Vital Statistics by Counties, 1960

Terület	Házasságkötések	Élveszületések	Halálozás	1000 élveszülöttre jut 1 éven aluli meghalt	Állandó jelleggel	
					Odavándorlók	Elvándorlók
(1)	(2)	(3)	(4)	(6)	(7)	(8)
	ezer lakosra (5)				ezer lakosra (9)	
Budapest	9,8	8,8	10,0	46,0	26,3	12,1
Debrecen	9,9	13,7	9,6	41,2	44,3	25,7
Miskolc	10,2	15,0	8,7	48,7	36,6	18,9
Pécs	8,6	13,6	9,9	32,7	52,7	22,1
Szeged	8,8	10,1	11,2	44,4	42,4	21,3
Baranya megye	8,4	17,1	11,6	48,7	55,7	63,1
Bács-Kiskun megye	8,7	15,0	10,9	61,3	34,5	42,0
Békés megye	8,9	14,2	10,9	47,0	31,3	43,2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	8,8	19,5	9,4	51,4	35,3	37,5
Csongrád megye	8,9	13,3	11,5	36,7	29,9	39,7
Fejér megye	8,9	17,3	9,2	44,0	44,5	41,6
Győr-Sopron megye	7,5	14,9	10,1	45,2	25,3	25,4
Hajdú-Bihar megye	9,6	19,0	9,4	39,8	29,8	45,5
Heves megye	8,1	14,3	10,2	51,7	25,7	30,5
Komárom megye	9,0	16,6	8,8	44,7	45,5	36,7
Nógrád megye	9,0	16,3	9,6	50,9	28,6	32,1
Pest megye	9,2	14,3	10,2	47,0	41,7	35,3
Somogy megye	7,7	14,3	11,9	49,6	44,3	51,0
Szabolcs-Szatmár megye	9,1	21,1	8,9	60,1	26,5	39,9
Szolnok megye	9,0	15,5	10,3	38,8	31,5	40,5
Tolna megye	8,0	15,2	11,1	37,0	39,7	48,1
Vas megye	7,2	14,8	11,0	39,9	23,7	28,2
Veszprém megye	7,9	16,1	10,0	50,4	40,7	39,8
Zala megye	7,4	15,5	10,4	47,5	26,7	33,8
Magyarország *összesen* Венгрия — Hungary	*8,9*	*14,6*	*10,2*	*47,7*	*33,7*	*33,7*

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Территориальный разрез; (2) браки, (3) живорождения, (4) смерти (5) на 1000 жителей; (6) умершие до 1-ого года на 1000 живорожденных; постоянные (7) иммигранты, (8) эмигранты на 1000 жителей.

Heading: (1) Administrative divisions; (2) marriages, (3) live births, (4) deaths (5) per 1000 population; (6) deceased under 1 year per 1000 live-born; permanent (7) in-migrants, (8) out-migrants per 1000 population.

A népmozgalom 1960-ban is jellegzetes területi különbségeket mutatott. A házasságkötési arányszámok értéke például Miskolcon, Debrecenben és Budapesten még mindig magas (10 ezrelék körüli) volt, a dunántúli megyék többségében — elsősorban Vas, Zala, Győr-Sopron megyékben — viszont alacsony. Az élveszületések terén még nagyobbak az eltérések. Budapesten ezer lakosra 9 élveszületés jut, Szabolcs-Szatmár megyében viszont 21. Még mindig elég magas — 19—21 ezrelék körüli — a születési arányszám az ország északkeleti megyéiben (Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar). Az inkább ipari vagy bányavidékeket magába foglaló megyékben — mint Baranya, Fejér, Komárom, Nógrád, Veszprém — a születési arányszám színvonala közepes (16—17 ezrelék). A többi dunántúli és még inkább az alföldi mezőgazdasági jellegű megyékben általában alacsony a születési arányszám, Csongrád megyében például ezer lakosra mindössze 13,3 élveszületés jutott. A halandóság az egyes megyék és megyei jogú városok között Miskolcon volt a legalacsonyabb (8,7 ezrelék) és Somogyban a legmagasabb (11,9 ezrelék).

A születések és halálozások intenzitásának jellegzetes különbségei következtében — amelyek az előző évhez képest alig változtak —, az ország északkeleti megyéiben továbbra is 10—12 ezrelékes volt a természetes szaporodás aránya, más megyékben viszont (Csongrád, Somogy, Békés, Vas) jóval a 4,4 ezrelékes országos átlag alatt maradt. Az egyes megyék népességszámának alakulását a vándormozgalom a természetes szaporodásnál gyakran nagyobb mértékben módosítja. Budapest és más városok alacsony természetes szaporodását vagy éppen fogyását 1960-ban is a pozitív vándorlási mérleg pótolta, az egyes megyék, s általában a községek lakosságát viszont az elvándorlások apasztották. A megyék közül csupán négynek (Pest, Komárom, Fejér, Veszprém) volt pozitív a vándorlási mérlege. Az állandó jellegű vándorlások aránya Baranyában kiugróan magas volt.

IRODALOM

1. Magyarország népesedése, 1959. *Statisztikai Időszaki Közlemények*, 40. k. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1960. 348. p.
2. *Dr. Acsádi György—Dr. Szabady Egon:* Magyarország népmozgalmának alakulása 1955-ben. *Statisztikai Szemle*, 1956. 10. sz. 821—852. p.
3. *Dr. Klinger András:* Az 1956. év előzetes népmozgalmi eredményei. *Statisztikai Szemle*, 1957. 3. sz. 161—174. p.
4. *Dr. Klinger András:* Az 1957. év főbb népesedési adatai. *Statisztikai Szemle*, 1958. 7. sz. 589—616. p.
5. *Dr. Klinger András:* Magyarország népmozgalma a legutolsó években. *Demográfia* 1958. 1. sz. 95—108. p.
6. *Dr. Acsádi György:* Magyarország népesedésének fontosabb adatai az 1958—1959. években. I.—II. *Statisztikai Szemle*, 1960. 10. sz. 960—974. p. és 11. sz. 1102—1117. p.
7. Magyarország népesedése 1955-ben. A Központi Statisztikai Hivatal jelentése. Budapest, 1956. 75 + 61. p.
8. *Dr. Klinger András—Dr. Szabady Egon:* A házasságkötések alakulása Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 1956. 3. sz. 218—238. p.

A. Gy.

ВАЖНЕЙШИЕ ДАННЫЕ ЕСТЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ ВЕНГЕРСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В 1960 Г. Статья дает отчет по порядку об общих показателях изменений семейного состояния, рождений, смертности, причин смерти, внутренней и внешней миграций, а также о динамике данных по территориальному разрезу и городской-сельской группировке.

MAIN FEATURES OF HUNGARIAN VITAL STATISTICS IN 1960. The paper deals successively with the crude indices of changes in marital status, natality, mortality, causes of death, internal and international migrations as well as the dynamics of data classified according to administrative divisions on the one, and towns and villages on the other hand.

IRODALOM

Die West- und Nordgebiete Polens. — Demographische Probleme. I. Teil. (Lengyelország nyugati és északi területe. Demográfiai problémák.) Poznan—Warszawa. 1960. 108 pp.

A mű Lengyelország északi és nyugati területei különböző problémáit feldolgozó sorozat része, annak negyedik füzete. Ezek a területek a második világháború végéig Németországhoz tartoztak, s mint ismeretes, a nyugatnémet kormány ma is német területként vitatja. (Az első három füzet más, elsősorban gazdasági szempontból dolgozta fel az említett terület problémáit.) Az ismertetett negyedik füzet jellegét is e területek politikai helyzete szabja meg. A szerzők történeti demográfiai módszerekkel mutatják be Lengyelország integráns részét képező e területek lengyel lakosságának alakulását szinte egy évezredre visszamenően, súllyal természetesen a közelmúlt és a ma jellemző vonásait.

A füzet négy tanulmányt tartalmaz, melyek közül az első kettő a szorosabban vett történeti demográfiai jellegű. Az utolsó kettő („Harc a lengyel nyelvért Felsőszileziában" és „A lengyel protestánsok porosz elnyomása Alsószileziában a XIX. században") kultúrtörténeti jelentőségű, melyek ismertetése itt éppen ezért elhanyagolható. Az Edmund Meclewski tollából származó első fejezet : A nyugati és északi lengyel területek néhány demográfiai problémája. Meclewski bemutatja, hogyan igyekeztek elnémetesíteni e területek eredetileg szláv lakosságát a Német Birodalomban, különösen a Bismarck idejében felállított ún. telepítési bizottságok. Az erről szóló törvény és a bizottságok ellenére is azonban egyre kifejezettebb vándorlási hullám alakult ki a keleti területekről Németország középső és nyugati tájaira. Pl. 1871 és 1910 között Poroszország keleti kerületeiből 3 458 200 ember vándorolt nyugatra (az ún. Ostflucht). Így győzött a társadalmi és gazdasági okok miatti nyugatra való vándorlás a Drang nach Osten mesterséges politikája fölött. E területek jó részében azután továbbra is lengyel nemzetiségi többség maradt. Német statisztikák szerint pl. Posen tartományban 1861-ben a lakosság 54,6%-a volt lengyel, míg 1890-ben már 60,1%. A német lakosság fokozott elvándorlásán túl a lengyel népesség arányának növekedését eredményezte a magasabb születési arányszám is. 1875 és 1900 között az ezer lakosra számított születési arányszám Poroszországban 39,16 volt, míg a lengyel többségű kerületekben 46,8%. Az Ostflucht nyomában sok porosz mezőgazdasági területen katasztrofális munkaerőhiány lépett fel, melyet külföldi, elsősorban orosz és osztrák fennhatóság alatt élő lengyel mezőgazdasági munkásokkal pótoltak. (1911/12-ben pl. 357 664 munkavállalási engedélyt adtak ki a német hatóságok lengyel munkások részére.) A tanulmány a továbbiakban kimutatja, hogy a gyengén iparosított orosz területeken a túlnépesedett falvak munkaerő feleslegének természetes útja volt a Németország keleti területein való munkavállalás. Meclewski ezután rámutat arra, hogy a II. világháború folyamán — bár a lengyel kisebbség ezeken a területeken a német népesedési politika hatására megcsappant — erősen csökkent a német lakosság is. A német lakosság áttelepítése lényegében már a háború folyamán elkezdődött a német propaganda hatására, illetőleg a visszavonuló német csapatok által is végrehajtottan, úgy hogy 1945 nyarára a lengyel hatóságok által átvett terület jelentős részében elnéptelenedett. A maradék német lakosságot azután a potsdami egyezményeknek megfelelően Németországba repatriálták. A régi lengyel lakosság és a lengyel telepítési politika következtében ma e területek összlakossága 7,5 millió fölött van. A népesség mai struktúrája így a követ-

kező : az 1945 után ott született gyermekek száma : 2,6, a régi lengyel lakosság 0,9 ; a Szovjetunióból hazatértek : 1,7 ; Lengyelország más részeiből áttelepültek : 2,1 ; nyugatról visszavándoroltak : 0,2 millió.

A második fejezet Stefan Golachowski és Karol Weyssengof tollából nyugati és északi lengyel területek állandó (bodenständige) népességével foglalkozik. A tanulmány meggyőzően mutatja be a német hódítási törekvések hatását, amelynek következtében a politikai és etnikai határok eltolódtak, és az utóbbi egyre keletebbre terjedt. A különböző volt német tartományok nemzetiségi arányának bemutatásával igen érdekes adatokat szolgáltat a lengyel lakosság alakulására vonatkozóan, majd rámutat a germanizáló törekvéseknek a vallással való összefüggésére (amelyet azután egy részprobléma tekintetében a negyedik fejezet kimerítőbben is tárgyal).

Összefoglalóan megállapítható, hogy a munka történeti-demográfiai jellegű tanulmányai igen érdekes adatokat szolgáltatnak e politikai szempontból is igen jelentős terület viszonyainak megértéséhez.

K. K.

*

PAVLÍK, Z. : Sčítání lidu ve světě (A világon lebonyolított népszámlálásokról.) *Statisticky Obzor.* 1960. 12. sz. 529—535. p.

Cikke bevezető részében a szerző, a népszámlálás fogalmának meghatározása után, az ókori és a középkori népszámlálásokkal foglalkozik. Bár a népszámlálás a legrégibb statisztikai felvételek egyike, az ókori és a középkori népszámlálásoknak alig van a mostaniakkal közös vonásuk. Egyiptomban időszámításunk előtt 3000 körül, Kínában 2000 körül, Izraelben a 10. században, s a későbbi évek folyamán Szíriában, Görögországban és Rómában is voltak már népszámlálások, ezek azonban, amennyire hiányos értesüléseink alapján meg tudjuk ítélni, csak a férfi lakosságra és csak a szabadokra terjedtek ki, a rabszolgákat esetleg csak uraik vagyontárgyaival együtt írták össze.

A középkor évei a hűbéri széttagoltság folytán nem kedveztek a népszámlálásoknak, a lakosságot (mint dolgozókat) esetleg csak egy-egy hűbéri uradalmon belül írták össze, országos népszámlálásról e korból nem tudunk.

Európában, nagy nehézségek közepette a XVIII. században, az abszolútizmus korának beköszöntével indulnak meg a népszámlálások. Nagy Péter Oroszországban már a XVIII. század elején megrendezi a „lelkek összeírásá"-t, és Angliában 1753-ra terveznek országos lakosságösszeírást, az első ipari népszámlálásokat azonban több más országban, kb. a század közepétől kezdődően bonyolítják le. Svédországban, Finnországban, és Poroszországban 1749-ben, Ausztriában 1754-ben, Norvégiában és Dániában 1769-ben, Magyarországon 1787-ben, Svájcban 1789-ben, Franciaországban és Nagy-Britanniában 1801-ben stb. zajlanak le az első népszámlálások. Ide sorolható az Amerikai Egyesült Államokban 1790-ben lebonyolított első népszámlálás is.

A népszámlálásokat kb. a XIX. század közepéig igen primitív módszerekkel bonyolították le, ettől kezdődően azonban, az állami statisztika általános fejlődésével összefüggésben, a népszámlálások módszerei is rohamosan tökéletesednek. Igen jelentős ebből a szempontból a világhírű Quetelet által irányított 1846. évi belgiumi népszámlálás. 1853-ban a népszámlálási módszerek megvitatása igen fontos napirendi pontja volt az első nemzetközi statisztikai kongresszusnak. A népszámlálási adatok feldolgozása terén a XIX. és XX. század fordulóján a lyukkártyagépek bevezetésével kapcsolatban következik be óriási fejlődés. Ugyanakkor már Európán kívül számos más kontinensen is : Ázsiában és Amerikában, s újabban Afrikában is kezdenek népszámlálásokat rendezni.

A népszámlálások a föld lakosságának egyre nagyobb hányadát ölelik fel. Az 1860 körül megrendezett népszámlálások a föld lakosságának kb. 15 %-ára, az 1900 körüliek kb. 50 százalékára, az 1950 körüliek pedig több mint 80 százalékára terjednek ki. Jelenleg, a népszámlálásoknak Ázsiában és Afrikában való elterjedése után már közeledünk ahhoz, hogy a népszámlálások a föld egész lakosságát felöleljék.

A szerző ezután a népszámlálások néhány metodikai problémájával foglalkozik. Tekintettel a lakosság számának állandó változására, igen fontos lenne a népszámlálások ún. „eszmei időpontjának" betartása. Az ezután

született, illetve ezelőtt elhalálozott személyeket tilos lenne számbavenni. Gyakorlatilag azonban ezt az elvet gyakran megsértik, általánosan elfogadottá is csak a múlt század végén vált. Az országok többségében az eszmei időpont éjfél. Más eszmei időpontokat is megállapítottak, például de. 9 órát, de ezek a gyakorlatban nem váltak be.

Jelentős probléma az összeírandó lakosság jellegének a meghatározása is aszerint, hogy az ún. ténylegesen jelenlevő vagy a lakóhely szerint illetékes lakosságot írják össze. Kb. a múlt század közepétől kezdődően az országok többségében a jelenlevő (de facto) lakosságot írják össze, mely az iparosodás és városiasodás következtében számbelileg egyre jobban eltér a lakóhely szerinti nyilvántartott lakosságtól. Elvileg helyes az az álláspont, hogy a lakosságot ott kell összeírni, ahol van. Gyakorlatilag azonban engedményeket kell tennünk az eszmei időpontban úton vagy munkában stb. levők esetében. Őket is a jelenlevő lakossághoz kell sorolnunk, ami az eszmei időpont elvének rugalmas kezelését követeli meg stb. A lakóhely szerint illetékes (de jure) lakosság összeírása esetében viszont ez utóbbi fogalomnak országonként erősen eltérő tartalma okoz problémát, mégis azon 52 ország közül, ahol az 1945—1955 években népszámlálás volt 25-ben írták össze a „de jure" lakosságot, 17-ben a ténylegesen jelenlevőt („de facto"-t) és 10-ben mindkettőt. A lakóhely szerint illetékes lakosság összeírásának térhódítása részben a népszámlálásoknak a lakás- és házösszeírásokkal való összekapcsolásából ered. A szerző szerint a jövőben, mint a legpontosabb eredményeket adó módszer, a „de jure" és „de facto" lakosság együttes összeírása fog tért hódítani az országok többségében.

További megoldatlan probléma az összeírt lakosságnak (nemzetközileg egységes kritériumok alapján) városi és falusi lakosságra történő felosztása. A város és falu fogalmának a meghatározása, számos egységesítő kísérlet ellenére, melyek közül igen jelentős a Nemzetközi Statisztikai Intézet 1938-ban elfogadott, a lakosság foglalkozási struktúráját alapulvevő kísérlete, országonként mindmáig jelentős eltéréseket mutat. Egyes országokban adminisztratív státusuk, más országokban lakosaik száma vagy az agglomeráció nagysága alapján stb. határolják el egymástól gyakorlatilag a városokat és a falvakat. Ezenkívül az azonos ismérveket alkalmazó országok között is vannak eltérések. A lakosok számát alapulvevő elhatárolások pl. eltérnek egymástól a várossá nyilvánításhoz szükséges népességszám elfogadott (1000—40 000 lakos között változik !) nagysága tekintetében. Emiatt a népszámlálásoknak a városi és a falusi lakosság számának felmérésére irányuló kísérletei mindezideig nemzetközileg összehasonlíthatatlan eredményeket produkáltak.

Eltérések mutatkoznak egyes országok között a megszámlált lakosok korának megállapítása tekintetében is, amennyiben egyes országokban a születés időpontjából, más országokban a betöltött évek számából indulnak ki. Az első módszert európainak, a másodikat amerikainak nevezzük, bár a Szovjetunió és Anglia az amerikai módszert követik. Noha mindkét módszer jó eredményeket ad, az első pontosabb, és a nemzetközi szervek is ennek az elfogadását ajánlják.

Fontos probléma a nők fertilitásának, a családi állapotnak, a családok és háztartások számának, a lakosság nemzetiségi hovátartozásának, iskolázottságának a népszámlálásokkal egybekapcsolt és nemzetközileg korántsem egységesen kezelt vizsgálata. A szerző ezek közül részletesebben a nemzetiségi hovátartozás ismérveinek problematikájával foglalkozik. Nagy jövőt jósol a lakosság különféle gazdasági ismérvek (foglalkozási, társadalmi stb. hovátartozás) népszámlálással egybekötött vizsgálatának. Igen különösnek tartja, hogy az európai országokban lebonyolított népszámlálások során (néhány régebbi magyarországi népszámlálás kivételével) figyelmen kívül hagyták a lakosság jövedelmeit. Úgy véli, hogy az e téren meglevő tapasztalatok nem annyira kedvezőtlenek, hogy az európai országok hosszabb ideig mellőzzék e fontos szempont figyelembe vételét.

Cikke utolsó részében a szerző az Egyesült Államok legújabb (1960. évi) népszámlálását ismerteti, amelynek során 4 (a korra, nemre, fajra és családi állapotra vonatkozó) kérdésen kívül a többieket 25 százalékos reprezentáció alapján mérték fel és a kódolt összeírási lapokat új, FOSDIC (Fil, Optical

Sensing Device for Input to Computers) típusú elektronikus számológépek segítségével dolgozzák fel, aminek következtében a feldolgozás időtartama 1 ½ évre redukálódik, s ami azt bizonyítja, hogy a népszámlálások metodikája általában e téren nem merítette ki még a fejlődési lehetőségeket.

Befejezésként a szerző leszögezi, hogy a népszámlálások mai problematikájának súlypontja a kérdések tartalmáról és megfogalmazásáról, ahol a jövőben csak kisebb tökéletesítések várhatók, egyre inkább az eredmények különböző kombinációkban történő feldolgozása és az egyes jelek osztályozása felé tolódik el, ahol még távolról sem értünk el kielégítő eredményeket.

V. E.

ASZÓDI LILI DR.—GYÖNGYÖSI ANDOR DR: Terhesek szervezett RH szürésével és immunhematológiai ellenőrzésével szerzett tapasztalatok. (Опыты приобретаны организованным профилактическим осмотром кровяной группы ЙН и иммунгематологическим контролем беременных женщин. Experiences by Organized RH Screening and by Immunhaematologic Control of Pregnant Women.) *Magyar Nőorvosok Lapja* 1961. 1. 9—13. p.

A cikk 4058 terhes nő RH vizsgálatának eredményeiről számol be. Közülük 3483 (85,8 %) volt RH (D) pozitív, 575 (14,2 %) RH (D) negatív. Az utóbbiak közül a behívásra megjelent 219 terhesnél 16 esetben (7,3 %) a férj is RH negatív volt. A többi 203 nő közül 5-nél mutattak ki ellenanyagtermelést (2,5 %), 6-nál (3 %) pedig bizonytalan reakciót kaptak.

A vizsgálat eredményei nagyjából megegyeznek az eddigi tapasztalatokkal; 1000 terhes nő közül átlag 3—4-nél fordul elő RH szenzibilizáció. Ez Magyarországon évente kb. 600 esetet jelent, a bizonytalan reakciók egy részét is figyelembe véve pedig ennél valamivel többet (800—1000). Ez a szám már demográfiai szempontból sem elhanyagolható és nyomatékot ad szerzők rendszeres RH szűrés bevezetésére vonatkozó javaslatának.

Hiányolható, hogy a közlemény az RH immunizálódás gyakoriságának megállapításánál nem veszi figyelembe a nők terhességi, illetve szülési sorszám szerinti megoszlását (legalábbis az első terhességek, illetve az előző szülés nélküli terhességek különválasztásával), ami finomítottabb arányszámok számítását tette volna lehetővé.

M. K.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest, II. Keleti Károly u. 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
61.1274 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

1961. IV. ÉVF. 3

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

4. ÉVF. 3. SZÁM

BUDAPEST
1961

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Упвавления
Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office
Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, POB 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Varga István: Demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok 279

Mód Aladárné: Születésszám és életszínvonal 309

KÖZLEMÉNYEK

Pápai Béla: Budapest település-övezeteinek kialakulása. Az utolsó évtized népmozgalmának övezetek szerinti struktúrája 325

Dr. Gyulay Ferenc: Adatok a Szovjetunió népességének foglalkozási megoszlásáról 342

Orlicsek József: A magyarországi helységnevek összefoglalásának kezdeti próbálkozásai és az első hivatalos (1873. évi) helységnévtár 347

Dr. Szuchovszky Gyula—Dr. Kenyeres Imre: Rendkívüli halálesetek Budapesten, 1960-ban 363

FIGYELŐ

Elnökségi határozat a Demográfiai Bizottságról 376

Vitaülés a népesség reprodukciójáról 376

Az angol népszámlálás előzetes kötete 388

Hírek 388

IRODALOM

KÖNYVEK

Ptuha, M. V.: Vázlatok a népességi statisztika köréből. 1960. *(Sz. E.)* 391

Rosset, E.: A népesség elöregedésének folyamata. 1959. *(D. D.)* 392

Emberek és kultúrák. 1960. *(A. Gy.)* 394

Tietze, Ch.: A condom mint fogamzásgátló eszköz. 1960. *(M. K.)* 395

FOLYÓIRATOK

Ozsváth Imre dr. és Radó Sándor dr.: Tapasztalataink terhességmegszakításokkal kapcsolatban. *Népegészségügy* 1961. 4. sz. *(M. K.)* 396

Serbu, G. R.: A nagyvárosok népességszámának fejlődése a Román Népköztársaságban 1859—1959 között. *Revista de Statistica* 1961. 3. sz. *(P. E.)* 396

Ulrych A., Wynnyczuk, Vl.: Alkalmazásban álló férjes nők napi időbeosztása. *Demografie* 1961. 1. sz. *(B. I.)* 398

A német nép kormegoszlása — vádirat a német militarizmus ellen. *Statistische Praxis* 1961. 5. *(H. E.)* 399

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Иштван Варга : Взаимосвязь между демографическими и экономическими явлениями 279
Аладарнэ Мод : Число рождений и жизненный уровень..... 309

СООБЩЕНИЯ

Бэла Папаи : Динамика поясов расселения в Будапеште ; структура естественного и механического движения населения по поясам в течение последнего десятилетия 325
Д-р. Ференц Дюлаи : Данные о распределении населения Советского Союза по занятиям 342
Йожеф Орличек : Первые попытки сводки названий венгерских населенных пунктов и первый официальный регистр названий населенных пунктов 1873 года 347
Д-р. Дюла Суховски—Д-р. Имрэ Кеньереш : Необыкновенные смертные случаи в Будапеште в 1960 году 363

ОБОЗРЕНИЕ

Решение Президиума Венгерской Академии Наук относительно Демографической Комиссии 376
Дискуссия о воспроизводстве населения 376
Предварительное сообщение английской переписи населения 388
Известия 388

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 391

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

István Varga : Connections between Demographic and Economic Phenomena ... 279

Mrs. A. Mód : Birth Rate and Living Standards ... 309

ARTICLES

Béla Pápai : Development of the Districts of Settlement of Budapest ; Demographic Structure of the Last Decade by Areas ... 325

Dr. Ferenc Gyulay : Data about the Occupational Pattern of the Population in the Soviet Union ... 342

József Orlicsek : Early Attempts of Registering Place Names in Hungary and the First Official Gazetteer of 1873 ... 347

Dr. Gyula Szuchovszky—Dr. Imre Kenyeres : Extraordinary Death Cases in Budapest in 1960 ... 363

CHRONICLE

Presidential Resolution about the Demographic Committee ... 376

Debate on the Reproduction of the Population ... 376

Preliminary Report of the 1961 Population Census of England and Wales ... 388

News ... 388

REVIEWS ... 391

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

DEMOGRÁFIAI ÉS GAZDASÁGI JELENSÉGEK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

VARGA ISTVÁN

Számos demográfiai és gazdasági jelenség intenzitásbeli változásai kapcsolatban állanak egymással. Ezeknek a kapcsolatoknak természete még nincs minden tekintetben tisztázva. Felderítésüket megnehezíti, hogy jellegüket, lefolyásukat és szorosságukat társadalmi és történeti tényezők befolyásolják, így tehát nem minősülhetnek „örökérvényűeknek". Ezért a vonatkozó megállapításokat óvatosan kell megformulázni, kifejezésre juttatva, hogy azok mely társadalmak mely fejlődési korszakára vonatkoznak.

Az összefüggések jellegének tisztázása emellett azért is nehézségekbe ütközik, mert azok csak részben egyirányúak, tehát olyanok, amelyeknél az egyik (hol a demográfiai, hol a gazdasági) jelenség az ok, a másik pedig az okozat szerepét játssza, míg sok más, sőt talán a legtöbb esetben szorosan vett kölcsönhatásokkal állunk szemben.

A társadalmi jelenségek közötti kapcsolatok részben *egyidejűségekre* vonatkoznak, bár a korrelációt ilyenkor is gyakran egy korábbi közös ok váltja ki. Különösen gyakori azonban a „*lag*"-es korrelációk esete, amikoris tehát két jelenség pozitív vagy negatív korrelációja csupán akkor jut kifejezésre, ha azoknak az átlagaiktól való intenzitásbeli eltéréseit az ok jellegű jelenség hatásának okozattá való éréséhez szükséges időköz figyelembevételével vetjük össze egymással.[1] Ismeretes mármost, hogy az egyszerű korreláció ténye alapján még semmiképpen sem következtethetünk arra, hogy az egymással megállapított szorosságú kapcsolatban álló két jelenség közül melyik minősül oknak és melyik okozatnak. Ez a logikai és a tudományos megismerés szempontjából alapvető fontosságú kérdés az egyidejűségekre vonatkozó korrelációk esetében érthető okok miatt általában nem merül fel, annál nagyobb jelentőségűvé válhatik azonban az időeltolódásokkal számított (a „lag"-es) korrelációk esetében. Ezeknél az ok és okozati viszony irányára nemigen következtethetünk a korrelációs együttható

[1] Ezt az eljárást *Irving Fisher* kezdeményezésére néha kifinomított módon is alkalmazzák. Ilyenkor az okozatnak tekintett jelenségnél figyelembe veszik, hogy az ok hatása egy bizonyos idő múlva (például a normáleloszlásnak megfelelő) szóródással érvényesül. A feltevés tehát az, hogy például az okozat az ok jelentkezését követően némi intenzitással már 7 hónap múlva is jelentkezik, a 8. hónapban erősebben érvényesül, a 9-ben a hatás kulminál, a 10-ben lanyhul és a 11-ben már alig megfigyelhető. Ha 9 hónapos lag-gel számítjuk ki ilyenkor a korrelációt, úgy annak értéke például +0,76, de ha a hatás érvényesülésének szórását is számbavesszük, úgy az — *Irving Fisher* példáiban — +0,98-ig is nő. Az ilyenféle számítás elvégzéséhez persze a hatás érvényesülésének eloszlását gondosan kell tisztázni.

nagyságából, hanem csupán a sajátos problémára vonatkozó általános elméleti megfontolásokból. Ezek azonban nem mindenkor megnyugtatóan egyértelműek.

A kérdésre adandó válaszadással kapcsolatos bizonytalanság különösen olyankor nő, amikor két nagyjából egyenlő és ugyanakkor nem nagyon hosszú ciklusokban ingadozó jelenség közötti lag-es korreláció ok és okozati kapcsolata irányának megállapításáról van szó. Ilyenféle problémát vet fel például a gazdasági konjunktúra és a születések vagy házasságkötések közötti kapcsolat. Hosszú időn át egyértelműen azt vitatták, hogy a konjunktúra javulása nyomán bizonyos idő múlva felszökik mind a házasságkötések, mind pedig a születések arányszáma. Ezt az okozatinak tűnő kapcsolatot a két-két jelenségre vonatkozó lag-es korreláció tényének látszatát keltő számításokkal gyakran igyekeztek igazolni. Az 1930-as évek körül azután az Egyesült Államokban ugyanezzel a lag-es korrelációs számítási módszerrel az ellenkező ok és okozati kapcsolatot is igazolták. E szerint a levezetés szerint a házasságkötések és születések száma időnként autonóm, a népesség strukturális összetételében, illetőleg számszerűségeiben rejlő okok miatt duzzad meg, ez azután fokozott szükségleteket és költekezést hoz létre a lakásépítkezés, a bútor, a háztartási felszerelési cikk, a ruházat terén, ami a konjunktúra élénkülését váltja ki. Ennek a folyamatnak ellenhatása idézné utóbb (a kapitalizmusban) a konjunktúra romlását elő.

Az elterjedtebbel ellentétes utóbbi, statisztikailag szintén igazolható elméletet, amelyet még első képviselői sem minősítettek a konjunktúraciklusok kialakulása kizárólagos okának, nem azért ismertetjük, mintha helyessége mellett kívánnánk állást foglalni, hanem csupán azért, hogy demonstráljuk, hogy a gazdasági és demográfiai jelenségek között kizárólag statisztikai eszközökkel kimutatható kapcsolatok megismerési értéke a számszerűségeket illetően ugyan figyelemre méltó, de kauzatív vonatkozásban mégis korlátolt, amikor természetesen a konkrét példát illetően nyitott kérdésként marad az is, hogy az egymással ellentétbe állított mindkét feltevés nem lehet-e egyaránt helytálló, vagyis nem lehetséges-e az is, hogy a konjunktúraingadozások és a szóban forgó demográfiai jelenségek egymással szorosan vett kölcsönhatásban állanak. Ez azt jelentené, hogy a gazdasági konjunktúra alakulása befolyásolja a házasságkötések és születések számának alakulását, ugyanakkor, amikor az utóbbi sem közömbös az előbbi szempontjából. Ebben az utóbbi esetben persze eldöntendő kérdéssé válik, hogy a változó intenzitású demográfiai, illetőleg gazdasági jelenségek közül melyik hat erősebben, nyomatékosabban a másikra, hiszen erre szükség van ahhoz, hogy az oda-vissza gyűrűző hatások fokozatosan ellanyhulhassanak. A korrelációs együttható nagysága azonban — matematikai jellegére tekintettel — semmiféle támpontot sem nyújt ennek a kérdésnek elbírálásához. Ezt illetően csupán elméleti megfontolások, a különböző adatsorok szórási koefficiensei vagy — talán legmegbízhatóbban és kétségtelenül a legegyszerűbben — az adatsorok abszolút adatainak vizsgálata alapján foglalhatunk állást.

A demográfiai és gazdasági jelenségek valóságos kölcsönhatásainak fennforgására, illetőleg lehetséges voltára történő utalást egyelőre csupán elméleti alapon, illetőleg általánosságban tehetjük meg, mert ilyen jellegű vizsgálatokra mindeddig nemigen került sor. A kétféle jelenség közötti

okozati kapcsolatok fennforgásának kérdését rendszerint csupán elkülönítetten vetették fel, tehát vagy annak tisztázására tettek kísérletet, hogy a gazdasági jelenségeknek fluktuációi miként befolyásolják a demográfiai jelenségek alakulását, vagy — ritkábban — azt elemezték, hogy a demográfiai jelenségek abszolút vagy relatív intenzitásának változásai miként hatnak a gazdasági helyzet alakulására.

Különösképpen többnyire a kétféle kérdésfeltevés egyéb tartalma sem megegyező. Olyankor, amikor a gazdasági helyzetnek a demográfiai jelenségek jellemzőire gyakorolt hatását vizsgálják, rendszerint a többé-kevésbé szabályos alakulásúnak tekintett konjunktúrahullámok ciklikus lefolyásának befolyását igyekeznek tisztázni, míg a gazdasági fejlődés újabban divatosan gazdasági növekedésnek („growth") nevezett befolyásoló szerepének problémáját vagy fel sem vetik, vagy csak felületesen érintik. Pedig nyilvánvaló, hogy például a gazdasági növekedéssel együttjáró jóléti szint emelkedés úgyszólván valamennyi demográfiai jelenséget befolyásolhatja: a születések, halálesetek, házasságkötések számát, az egyének által tanulással eltöltött időt, a foglalkozási tagozódást, mert eltérő mesterségbeli tudással kapcsolatos igényeket hoz létre, a dolgozók és eltartottak számának arányát, a nők munkavállalásának gyakoriságát stb. Emellett — és ez is szükségessé teszi, hogy a demográfiai jelenségeknek a javuló gazdasági jólét által kiváltott abszolút és relatív intenzitásbeli változásait alaposan vizsgáljuk — a jelzett okhoz fűződő okozati kapcsolatok jellege egyáltalában nem magától értődő, illetőleg egyértelmű.

A javuló jólét mellett csupán a mortalitás és morbiditás javulása kétségtelen és a fiatalság által tanulással eltöltött évek számának növekedése valószínű. De az, hogy a házasságkötések relatív gyakorisága, vagy a házasságkötési kor miként fog megváltozni, nőni vagy csökkenni fog-e, egészen bizonytalan. Ugyanez vonatkozik a születések gyakoriságára, a családonkénti gyermekszámra és a szülőknek a születések idején betöltött korára is. Az, hogy a nők munkavállalása gyakoribbá vagy ritkábbá válik-e, ugyanúgy nem elméleti, hanem ténykérdés, mint az is, hogy a dolgozók — figyelemmel egészségi állapotuk javulására is — a korábbinál nagyobb életkor eléréséig kívánnak-e kereső munkát folytatni vagy a jobb gazdasági körülményeik miatt — ellenkezőleg — korábban kívánnak-e a munkától visszavonulni. Persze, ez az utóbbi kérdés jórészt az idősebb korosztályok eltartásának jogi formáin és lehetőségein is múlik.

Mindezen és az ezekhez hasonló kérdések legnagyobb részét merőben elméleti megfontolások alapján nem lehet elbírálni. Ehhez statisztikai megfigyelésekre és szociológiai vizsgálatokra is szükség van. Különböző társadalmi környezetekben élő emberek, valamint azonos társadalmak különböző rétegeinek magatartása között ugyanis jelentős eltérések tapasztalhatók, csak úgy, miként azonos társadalmak szóban forgó magatartásának irányzata is megváltozik időnként. A demográfiai jelenségek valamely időszakban megfigyelt változásai (fejlődési) irányzatának extrapolálása tehát könnyen adhat félrevezető eredményeket akkor is, ha a gazdasági növekedés irányzata töretlen marad, mert a demográfiai jelenségek alakulásának irányzata ekkor is bármikor megfordulhat a tömegek lélektani „attitüdjei" módosulása következtében. Ilyen szempontból nyilván nem közömbös, hanem ezekre az attitüdökre ható tényező, hogy a gazdasági növekedés a

népesség, különösen pedig a dolgozók száma kisebb vagy nagyobb gyarapodása, vagy — ellenkezőleg — stagnálása mellett megy-e végbe, avagy pedig azt csak részben, illetőleg — ezzel ellentétben — egészen a munkaproduktivitás javulása hozza-e létre. Nem közömbös tehát, hogy csak a globális nemzeti jövedelem, vagy csak a fejenkénti átlagos jövedelem emelkedik-e, illetőleg hogy e kétféle tétel növekedése milyen viszonyban áll egymással. De természetesen a demográfiai attitüdökre rengeteg más tényezőnek is van befolyása, így családalapítási segélyeknek, gyermeknevelési pótlékoknak, netáni adókevezményeknek, sőt esetleg a jövőt illető, a politikai helyzettel vagy más körülményekkel kapcsolatos várakozásoknak is, stb.

Nem bizonyos, de mégis lehetséges, hogy a gazdasági jelenségeknek a demográfiaiakra gyakorolt hatása vizsgálatánál alkalmazott nézőpont eme leszűkítésének indoka, hogy a modern konjunktúrakutatás a gazdasági trendek megállapítását túlnyomórészt csupán azért végzi el, hogy befolyásuktól el tudjon vonatkoztatni és nem eszmél rá éppen maguknak a fejlődési irányvonalaknak nagy általános és különleges konjunktúrális jelentőségére. És ha a gazdasági fejlődés (a „growth") elméletei ezt a hibát már nem is követik el, érdeklődésük és kutató munkájuk általában még nem jutott el a gazdasági növekedésnek a demográfiai jelenségekre gyakorolt hatásai felderítéséig.

Azzal ellentétben, hogy a gazdasági jelenségek változásainak a demográfiai jelenségek változásaira gyakorolt hatása vizsgálatánál az előbbiek irányvonalszerű fejlődésének, növekedésének hatását rendszerint figyelmen kívül hagyják és csak a konjunkturális fluktuációk befolyását igyekeznek tisztázni, az ellenirányú ok és okozati kapcsolat felvetésekor a demográfiai jelenségek ciklikus fluktuációinak a gazdasági folyamatokra gyakorolt netáni hatása problémáját rendszerint[2] fel sem vetik, hanem csupán azt vizsgálják, hogy a népesség globális számának, esetleg egyik vagy másik korosztályának vagy más ismérv (kereset, foglalkozás stb.) alapján megkülönböztetett rétegének számbeli növekedése — kivételesen fogyása — tehát trendszerű fejlődése milyen módon hat a gazdasági fejlődésre, illetőleg a konjunktúrális helyzetre. A konjunktúraelméletek például már régóta utalnak arra, hogy a termelőkapacitásoknak a gazdasági válságok okozta elégtelen kihasználása a népesség globális szükségleteinek a népességszám növekedése által előidézett gyarapodása következtében megszűnhetik és ezt követően új beruházási igények is keletkezhetnek, amelyek a konjunkturális helyzet további élénkülését válthatják ki. (Ez az elmélet azonban nyilván csupán olyan társadalmakra alkalmazható, amelyekben a népesség egy tekintélyesebb hányadának még a válság idején is vannak pénzbeli megtakarításai, bankbetétei stb.)

A gazdasági és demográfiai jelenségek kapcsolatainak vizsgálatát illetően az előbbieknek az utóbbiakra gyakorolt hatását eddig jóval intenzívebben kutatták, mint a demográfiaiaknak befolyását a gazdaságiakra. A nagyszámú, eme problémakör egyes vonatkozásait, részleteit tárgyaló monográfiák mellett valóban alig akad olyan, a demográfia egészét vagy egyes jelenségeit tárgyaló tanulmány, amely a gazdasági jelenségek befolyá-

[2] Fentebb azonban utaltunk egy ezzel kapcsolatos kivételes felfogásra.

soló szerepéről — a fentebb jelzett megszorítással — nem emlékeznek meg. Ezzel szemben az ellenirányú okozati összefüggések tárgyalása mindeddig — jórészt a külföldi irodalomban is — szórványos, elégtelen. Ez az indoka annak, hogy a következőkben jelen tanulmány azt kísérli meg, hogy áttekintést nyújtson a demográfiai és gazdasági jelenségek kölcsönhatásairól, különösképpen pedig arról, hogy a demográfiai jelenségek intenzitásbeli változásai miként befolyásolhatják a gazdasági jelenségek alakulását. Ennek során a vándormozgalmakkal való kapcsolatok kérdésének taglalását csak felületesen érintjük, mert — az egyéb demográfiai jelenségek vonatkozó hatásainak tárgyalásával ellentétben — e szabályt megerősítő kivételként a vándormozgalmaknak, különösképpen pedig a nemzetközi vándormozgalmaknak a gazdasági jelenségek alakulására gyakorolt hatásával (csakúgy, mint az ellenkező irányzatú ok és okozati kapcsolatokkal) a vándormozgalmakra vonatkozó irodalom eléggé bőven foglalkozik.

Mint már kiemeltük, a demográfiai és gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok és kölcsönhatások rendkívül sokfélék, ugyanakkor nagy jelentőségűek is. A hagyományos, jórészt statikai feltételezéseket alkalmazó nem-marxista közgazdaságtani tankönyvirodalom ezekre a kapcsolatokra nincs kellő figyelemmel és azokat nem csupán a szorosan vett elméleti rendszereiben, de jórészt még a gazdaságpolitikát tárgyaló kötetekben, illetőleg fejezetekben is elhanyagolja. Ennek a szemléleti módnak tudományos alátámasztására jellemzőek *W. Stanley Jevons* fejtegetései:[3] „A népesedés kérdése . . . nem része a gazdasági élet közvetlen problémáinak . . . Teljes megfordítása a problémának, ha a munkaerőt kezeljük változó mennyiségként, hiszen eredeti kiindulópontunk szerint a munkaerő volt a termelés első eleme és törekvésünk annak kimutatása volt, miként lehet ezt a munkerőt a leggazdaságosabban felhasználni . . . Ha a munkaerőt, amelyet eredetileg adott mennyiségnek tekintettünk, utóbb változó nagyságúnak akarnánk feltételezni, úgy a matematikus nyelvén szólva a változó tényező megváltoztatását hajtanánk végre."

A nem-marxista közgazdaságtani tankönyvek az ún. *Malthus*-féle problematikát ugyan többnyire érintik, de rendszerint azt is csupán elszigetelten, nem pedig a közgazdaságtani rendszer szerves részeként tárgyalják, ha a születések és ezzel összefüggésben a népszaporodás problémáját a munkabérkérdéssel és esetleg a kivándorlás kérdésével felületes kapcsolatba is hozzák. Emellett előfordul, hogy a népsűrűség növekedése kérdésének tárgyalását néha a földjáradék problémájával is felületesebben összekötik, olyanféle megfontolás alapján, hogy nagyobb népsűrűség esetén a rendelkezésre álló termőföld intenzívebb megművelése válik szükségessé, ami a földjáradék alakulására is hat. A demográfiai jelenségek szerephez szoktak jutni a külkereskedelem elméleti taglalása során olyankor, amikor a külkereskedelem keletkezését vagy szükségességét részben a dolgozók tökéletlen mobilitásával, a *Cairnes*-féle „nem-versenyző csoportok" létezésével magyarázzák meg. Előfordul az is, hogy demográfiai jelenségeknek a konjunktúrahullámzásokkal való kapcsolatát domborítják ki, de erre inkább csupán a konjunktúrahullámzásokkal foglalkozó különleges tanulmányokban, nem pedig a szokványos tankönyvirodalomban kerül sor.

[3] „Theory of Political Economy", London 1871, 254—255. old.

A „Politikai gazdaságtan" című marxista tankönyv[4] is alig foglalkozik a demográfia és a gazdasági jelenségek közötti kapcsolatokkal. Ismerteti és cáfolja a *Malthus*-féle állítólagos népesedési törvényt, megállapítván, hogy „az emberiség rendelkezésére álló hatalmas technika olyan ütemben tudja növelni a létfenntartási eszközök mennyiségét, hogy azt a népesség semmiféle, még a leggyorsabb növekedése sem szárnyalhatja túl. Ennek azonban útjában áll a tőkés rend — a tömegek nyomorának igazi oka."

A kapitalizmus népesedési törvénye tehát *Marx* megállapítása szerint az, hogy „a polgári társadalomban a tőke felhalmozása oda vezet, hogy a munkáslakosság egy része elkerülhetetlenül viszonylag fölöslegessé válik, kiszorul a termelésből, a nyomor és az éhezés kínjaira van kárhoztatva".[5]

A tankönyv külön foglalkozik az agrártúlnépesedés kérdésével is. Megállapítja, hogy „olyan mértékben, ahogy a tőkés termelés sorra meghódítja a mezőgazdaság különböző ágait, s ahogy a gépek alkalmazása jelentős mértékben elterjed, a parasztság zöme egyre jobban tönkremegy, s a mezőgazdaságban a munkaerő iránt megnyilvánuló kereslet az ipartól eltérően abszolút mértékben csökken. A falusi lakosság tönkrement része állandóan ipari proletáriátussá válik, vagy a városi munkanélküliek seregét szaporítja. A falusi lakosság jelentős tömege azonban, mivel nem talál munkát az iparban, a faluban marad, ahol csak részben jut foglalkozáshoz a mezőgazdaságban."[6] Nem érinti azonban ennek a jelenségnek összefüggését a földjáradék alakulásával, a kivándorlással stb.

A közgazdaságtani tankönyvirodalomban talán csupán *Knut Wicksell* kivétel, aki a „Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzips"[7] című kétkötetes tankönyvének terjedelmes első részét a demográfiai alapjelenségek tárgyalásának szentelte. De még ő is elmulasztotta a demográfiai jelenségek és a gazdasági jelenségek közötti kapcsolatok következetes és átfogó tárgyalását, pedig annak egy közgazdaságtani tankönyv minden fejezetét úgyszólván át kellene szőnie.

A közgazdaságtan az emberi gazdálkodás jelenségeit tárgyalja rendszeresen és azok megértését szolgálva. A gazdálkodás kiinduló és záró jelensége, a termelés és a fogyasztás egyaránt emberek cselekvése, az utóbbi egyidejűleg emberek szükségletkielégítését is jelenti. Mindkét jelenség, sőt a kétfélét összekötő, a forgalommal és a jövedelemelosztással kapcsolatos jelenségek egyaránt az emberek teljesítményeivel és szükségleteivel kapcsolatosak. Az emberi teljesítményekkel kapcsolatos lehetőségek, valamint a tényleges teljesítmények (a termelési viszonyok alakulása mellett a termelőerők fejlődése, a természet nyújtotta környezet, az ismeretek színvonala stb.) részben csakúgy a demográfiai alapjelenségeknek funkciói, mint ahogy az emberi szükségleteknek alakulása, fogyasztásuk, valamint a szükségletkielégítésüket szolgáló megfontolások és cselekedeteik[8] is ilyen jellegűek.

A gazdasági valóságnak elméleti jellegű átvilágítása és rendszerezése ezért a demográfiai jelenségek figyelembevétele nélkül nem lehetséges,[9]

[4] A harmadik átdolgozott orosz nyelvű kiadás alapján készült 4. kiadás. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 145—146. old.
[5] Uo. 146. old.
[6] Uo. 144. old.
[7] Gustav Fischer kiadása, Jena, 1913.
[8] Ezek például — ceteris paribus — eltérően alakulnak a család nagysága szerint.
[9] A további fejtegetések ennek a tételnek nem kimerítő jellegű bizonyítását szolgálják.

hiszen nyilvánvaló, hogy kölcsönhatások állanak fenn a születések, a házasságkötések, a halálozás, a szaporodás, a népsűrűség, a kortagozódás, a vándormozgalmak stb., és az alapvető gazdasági jelenségek, a termelés, a fogyasztás, a jóléti szint, a vagyoni helyzet, a foglalkozások struktúrája, a munka intenzitása stb. között.

A SZÜLETÉSEK

A születések, akár abszolút, akár egy családra vagy egy szülő nőre eső átlagos számukat, vagy az össznépességhez viszonyított százalékos arányukat vizsgáljuk, mind irányvonalszerű alakulásukat, mind fluktuációjukat tekintve szoros kölcsönhatásban állanak a népgazdaság számos jelenségével, hiszen ismeretes, hogy falun a születések száma a terméseredmények nyomán is évről évre fluktuál.

Hosszú időn keresztül a születések gyakoriságának irányvonalszerű csökkenését a kultúra és a gazdasági haladás együttjárójának minősítették, azt nem csupán a fogamzásgátló szerek és eljárások elterjedésének, hanem annak is tulajdonítva, hogy a családok a nagyobb gyermekszámban anyagi előrehaladásuknak egyik akadályát, a földbirtokkal rendelkező parasztok a tulajdonukban levő földbirtok felaprózásának okát látták. Ugyanakkor az iskoláztatás és ezzel összefüggésben az önálló keresetre szert tevés korának kitolódása megnövelte azoknak az éveknek a számát, amelyek folyamán a gyermek az őt eltartó család számára anyagi megterhelést jelent.[10] Legújabban, a második világháborút követően azonban az említett irányzat több országban megfordult és a születések viszonylagos gyakorisága növekedett, így Franciaországban és az Egyesült Államokban is.[11] Ezt a polgári szociológusok annak jeleként magyarázzák, hogy széles néprétegek az általuk élvezett viszonylagos anyagi jólét mellett úgy érzik, hogy nincs okuk a gyermekáldást egy bizonyos mértéken túl korlátozni, figyelemmel arra az örömre is, amelyet a gyermekek szülőiknek szereznek. De lehetséges, hogy csupán a háború utóhatásával állunk szemben. Persze az is lehetséges, hogy a születések gyakoriságának növekedésében szerepe volt az „anyagi ösztönzésnek" is: a többgyermekes családok számára több kapitalista országban biztosított adókedvezményeknek, családi pótléknak vagy más természetű segélyezésnek.

Az egy családra eső gyermekek száma a múltban — és részben ma is — a családok anyagi helyzetével is összefüggésben állt: a kisebb jövedelmű családokban a gyermekáldás nagyobb volt, mint a nagyobb jövedelműekében. E jelenség részben persze kölcsönhatásként alakult ki, mert a nagyobbszámú gyermeknek felnevelése a több gyermekkel rendelkező családokban a szülőktől többnyire viszonylagosan is nagyobb erőfeszítéseket követelt meg és kapitalista viszonyok között megnehezíti azok gazdasági előmene-

[10] Vannak nyugati demográfusok, akik még ma is azt hirdetik, hogy a születések számának korlátozását legmeggyőzőbben a fennálló nyomor magyarázza meg. (Vö. *Roderich v. Ungern-Sternberg und Hermann Schubnell*: „Grundriss der Bevölkerungswissenschaft — Demographie". Piscator-Verlag, Stuttgart 1950, 287. old.) De ez a magyarázat nem kielégítő, azt ki kell egészíteni az igények növekedésével, amit ismét a termelés nagyobb volta és sokszínűbbé válása hozott létre, illetőleg tett lehetővé. Az igények növekedésével kapcsolatban alakították ki sok tőkés országban a törzsöröklési rend és a hitbizomány intézményét, jött létre a birtok egy kézben tartásának vágya és mindezzel összefüggésben az egyke jelensége a mezőgazdasági lakosság körében.

[11] A születési arányszám (1000 lakosra számítva) az 1931—1940. évek átlagában Franciaországban 15,5, az USA-ban pedig 17,2 volt, 1947—1948-ban pedig átlagosan 20,9, illetőleg 25,1.

telét, amennyiben ugyanis az a takarékoskodásuk mértékétől is függ. A szocializmusban a probléma természetesen más, itt főként csak a háztartásoknak tartós fogyasztási cikkekkel való ellátásában jelentkezik, amely azonos nagyságú családi jövedelmek esetében a több gyermekkel rendelkező családoknál rendszerint rosszabb, mint a gyermektelen vagy kevés gyermekkel rendelkezőknél.[12]

Az a körülmény, hogy a magasabb jövedelemkategóriákba tartozó népességrétegek esetében a családonkénti születések száma a tapasztalat szerint kisebb, mint a kisebb jövedelmű, illetőleg alacsonyabb társadalmi osztályokba tartozó családok esetében, a társadalmi és jövedelmi ranglétrán való előrehaladás lehetőségét a kapitalista országokban megjavítja, bár sokszor azzal a következménnyel, hogy a társadalmi kapillaritás haszonélvezői tekintélyes részben szüleik társadalmi osztályának renegátjaivá válnak. Ezt a társadalmi osztálytagozódás szempontjából kötött „vegyes házasságok" is előmozdítják. A szocializmusban ez a jelenség természetesen nem jelentkezik.

A gyermeklétszám általában hatással van a nők munkavállalására, illetőleg annak jellegére. Az akár csupán 2—3 gyermekkel rendelkező anya ugyanis hozzávetőlegesen tíz esztendőn keresztül akadályozva van a rendszeres munkavállalásban, a saját szakmai képzésében és ez visszahat főként az intellektuális munkát végző asszonyok szakmai fejlődésére, még abban az esetben is, ha sokféle társadalmi berendezés a kisgyermekek gondozását megkönnyíti.[13]

Tapasztalat, hogy az önálló munkakeresettel rendelkező asszonyok átlagos gyermekszáma kisebb, mint az ilyennel nem rendelkezőké. Így, hogy egy régebbi példát említsünk, 1936-ban Svédországban a házasságban élő és hivatással rendelkező nők 40%-a volt gyermektelen, míg a hivatással nem rendelkezők közül csak 18%. És ezeknek az utóbbi nőknek átlagos gyermekszáma közel a kétszerese az olyanokénak, akik házasságuk egész tartama idején dolgoztak.[14]

A gyermekek abszolút száma meghatározza bizonyos különleges szükségletek nagyságrendiségét. A gyermekek számához és a szám változásaihoz kell a szülő- és csecsemőotthonok, óvodák kapacitását, a legyártandó csecsemő- és gyermekruházati, a csecsemő- és gyermekápoló cikkek, a játékok stb. mennyiségét — a szülők fizetőképességének figyelembevételével — szabni. A születések száma a lakásszükségletet is befolyásolja. A többgyermekes családok nagyobb lakásokat igényelnek, mint a gyermektelen vagy egy-két gyermekesek. A tantermek és a tanszemélyzet iránti szükségletet is a korábbi születések száma (és természetesen a csecsemő- és gyermekhalandóság alakulása) szabja meg. Ugyanez határozza meg azt is, hogy bizonyos számú esztendő múlva mekkora tömegek csatlakoznak a dolgozók létszámához.

A születések száma által kiváltott szaporodás, érthetően, a dolgozók foglalkozási összetételét, valamint a reprodukció bővítésének lehetőségeit is befolyásolja. A csecsemő- és gyermekápolás és -nevelés munkaerőket köt

[12] Ezt azonban nem lehet feltétlenül érvényesülő szabálynak tekinteni. Egyes tartós fogyasztási cikkek (például a mosógépek) iránti szükséglet a családlétszámmal párhuzamosan nő és így előfordul, hogy az ezekkel való ellátottság a nagyobb gyermeklétszámú családokban a jobb.

[13] Vö. United Kingdom: Royal Commission of Population. Report. London, 1949.

[14] *Ungern-Sternberg und Schubnell:* i. m., 285. old.

le és von el a jószágtermeléssel kapcsolatos produktív céloktól, ezenfelül pedig az akkumuláció egy részének nem közvetlenül produktív célokra való felhasználását (iskolaépítés stb. céljaira) teszi szükségessé.

A születések számának irányvonala és fluktuációja mindenképpen több esztendőn, illetőleg évtizeden át érvényesülő hatásokat vált ki. A születések gyakoriságának fluktuációi különösen alkalmasak arra, hogy zavarokat keltsenek. Ezt ez idő szerint ismeretesen Magyarországon közvetlenül is tapasztalhatjuk. A kapitalista országokban a konjunktúrahullámzások a születések számának csupán kisebb ingadozásait váltják ki. A háborúknak viszont nagy hatásuk van ilyen tekintetben is, részben az általuk kiváltott általános bizonytalansági érzés, részben annak következtében, hogy a fiatalabb férfilakosság nem tartózkodik odahaza. Maga a konjunktúrahullám a születések számára túlnyomórészt egy áttétellel hat, azáltal ugyanis, hogy a házasságkötések gyakorisága a konjunktúrahullámzásokkal párhuzamosan szokott ingadozni. A házasságkötések száma pedig a házasságonkénti első és ennek révén az összes születések számát befolyásolja. A tapasztalat szerint azonban a születések számának ingadozása terén az abortusz kérdését szabályozó adminisztratív vagy törvényhozási intézkedések jóval erősebben hatnak, mint a szorosan vett gazdasági tényezők változásai. Az adminisztratív és törvényhozási intézkedések megszigorítása volt az oka annak, hogy Magyarországon az 1953—1956. években a születések száma a megelőző esztendőkhöz képest évi 20—30 000 fővel, illetőleg 10—15%-kal nőtt, ezeknek az intézkedéseknek lazítása után pedig az 1957. évtől kezdődően még nagyobb mértékben visszaesett. A születések számának több éven át érvényesült többlete a korban előrehaladó népesség számának egy állandó — évről évre más korcsoportokban jelentkező — púpját hozza létre, amely éppen azért, mert csupán átmeneti, zavart keltő. Ez a zavar jelentkezik ez idő szerint az iskoláztatásnál, de érvényesülni fog a munkábalépés idején, sőt a szóban forgó évjáratok házasságra lépésével összefüggésben is.

A kapitalista országokban a konjunktúrahullámzások hatása a születések vonatkozásában rendszerint a törvénytelen születések arányszámának emelkedésében is megnyilvánul, közvetlenül azzal összefüggésben, hogy konjunktúraromlások idején a házasságkötések száma visszaesik.

A HÁZASSÁGKÖTÉSEK

Kapitalista országokra vonatkozóan a statisztikusok gyakran mutatták azt ki, hogy míg a gazdasági konjunktúra jósága és a bűnözések száma között negatív, addig az előbb említett jelenség és a házasságkötések száma között pozitív korreláció áll fenn. Ez az utóbbi megállapítás azt jelenti, hogy konjunktúrafellendülések idején a házasságkötések száma is nő, míg konjunkturális visszaesések és válságok idején a házasságkötések száma hanyatlik. Ez az összefüggés, ha egyszer statisztikailag bizonyítható, közelfekvőnek tűnik, amikor persze figyelmet érdemel mind az a körülmény, hogy a konjunkturális változásoknak a házasságkötések számára gyakorolt hatása csupán néhány hónap elmúltával érvényesülhet, mind pedig az, hogy a házasságkötések gyakoriságát nyilvánvalóan nem csupán a pillanatnyi, de a konjunkturális helyzettel kapcsolatosan az egyéni sorsok alakulását illető, a jövőre vonatkozó várakozások (az angolszász irodalom-

ban, elsősorban *Katona György*, a michigani egyetemen működő honfitársunk elméletei és kutatásai nyomán az emberek fogyasztói magatartását módosító tényezőként sűrűn szereplő anticipációk) is befolyásolják.

Míg a munkásság körében a házasságkötések gyakorisága akkor csökken, ha munkanélküliség dúl és esnek a bérek, addig falun a házasságkötések száma a terméseredményekkel párhuzamosan fluktuál. Ugyanakkor évközi ingadozásuk is jórészt gazdasági körülményekkel függ össze: így a parasztság körében a házasságkötések száma a legnagyobb mezőgazdasági munkaszükséglet hónapjaiban jóval kisebb, mint a megelőzőkben vagy az utóbb következőkben.

Ugyanakkor az is közismert, hogy a házasságoknak a parasztság körében hagyományosan gazdasági jelentősége is van, mert a családi gazdálkodás szempontjából nem közömbös, hogy egy munkaerővel több vagy kevesebb áll-e rendelkezésre. Ez a szempont alighanem a termelőszövetkezetek tagjait illetően továbbra is érvényesülni fog. Az is ismeretes, hogy a kapitalizmusban és az azt megelőző feudalizmus idején a vagyonosabb rétegek körében a házastárs kiválasztása sokszor anyagi megfontolások alapján történt és történik, ami ott a vagyonkoncentráció folyamatának egyik eszköze.

Az izlám által engedélyezett többnejűségnek is gazdasági az eredeti háttere. Ott a vagyonosabb férfi a rendelkezésre álló ingyen munkaerők számát tudja szaporítani, ha több nőt vesz el feleségül. (A leggazdagabbaknál persze ez az indok már nem érvényesül, de a nincstelen szegényeknél sem. Utóbbiaknak ezért rendszerint nincs is több feleségük.) A további feleség választása sokszor a háztartási munkával is kapcsolatos. Gyakori ugyanis, hogy a mohamedánoknál, akik körében a nők féltékenysége ismeretlen, az első feleség beszéli rá a férjét, hogy válasszon további feleségeket, mert elvárja, hogy helyette azok fognak dolgozni.

Megfordítva, egyes vallások egyházi rendjei szűzességi fogadalmainak is volt gazdasági háttere. A középkorban a szerzetes és apáca rendek tagsága lehetővé tette, hogy a nemesi és polgári rendhez tartozó családok tagjainak egy része tűrhető anyagi körülmények között tudjon élni, anélkül, hogy a családi vagyon elaprózódására az örökösödési jog érvényesülése révén sor kerüljön.

A házasságkötések számának ingadozása emellett nem csupán függvénye a konjunkturális helyzetnek, de bizonyos mértékben az utóbbinak alakulására valamelyest visszaható, arra kölcsönhatást is gyakorló tényező. A házasságkötésekkel kapcsolatban ugyanis az érdekeltek költekezése rendszerint átmenetileg nő, márpedig a fogyasztói költekezéseknek emelkedése a konjunktúrát élénkítő, azoknak visszaesése pedig a konjunktúra alakulást lanyhító tényező. Már utaltunk arra, hogy vannak — alighanem végletesen túlzó — olyan elméletek, amelyek a házasságkötések számának fluktuációját egyenesen a konjunktúraalakulást döntően meghatározó tényezőnek minősítik, az előbb vázolt kölcsönhatási folyamat kiinduló jelenségét tehát nem — miként fentebb vázoltuk — a konjunktúrahullámzásban, hanem magában a házasságkötések számának fluktuációjában vélik felfedezni, amely ingadozás kihat a konjunktúrára. Eme nézet szerint tehát a konjunktúrahullám a házasságkötéseket már csak visszahatásként befolyásolja.

Utaltunk már arra, hogy e kétféle szemlélet között csak logikai és szakmai tárgyismereteken alapuló megfontolások nyomán lehet választani. A statisztikai vizsgálat ugyanis e kérdés eldöntésekor azért mond csődöt, mert mindkét irányú összefüggés kérdése csupán a lag-es korreláció módszerével ellenőrizhető és ilyenkor a matematikai eljárással csupán az összefüggés tényét lehet tisztázni, nem pedig azt, hogy az egymással kapcsolatban álló két jelenség közül melyik minősül oknak, melyik okozatnak.

Az kétségtelen, hogy a házasságkötések számának fluktuációja a kapitalizmusban bizonyos hatást gyakorol a konjunktúra alakulására. A házasságkötésekkel összefüggésben bútor és egyéb lakásberendezési cikkek, sőt gyakran ruhaneműek beszerzésére is fokozott mértékben kerül sor. A házasságkötésekkel összefüggésben nő a lakásszükséglet is és ha emiatt szaporodnak az építkezések, az élénkítően hat a gazdasági helyzetre, függetlenül attól, hogy az építkezéseket az új házasok vagy a tőkések finanszírozzák-e, hogy azokat megtakarítások segítségével vagy hitelek igénybevételével bonyolítják-e le. A házasságkötések száma fluktuációját követően egy-két éven belül a születések száma is azzal egyirányban változik, ha pedig emelkedik, úgy ez is fokozza a családok költekezését.

A házasságkötések számának fluktuációja által támasztott bútor- és lakásszükséglet-növekedés szocialista körülmények között is jelentkezik. E szükségleteknek kielégítéséről tehát a szocializmusban is gondoskodni kell. Az ezzel összefüggő hatásoknak jellege és következménye azonban a szocializmusban természetesen merőben más, mint a kapitalizmus körülményei között. A szocializmusban nem konjunkturális hatások érvényesülnek, hanem csupán a lakosság szükségletei rétegződnek valamelyest át, amikor azután a tervhatóságokon múlik, hogy a megduzzadó lakás- és bútorkereslet kielégítéséről mily mértékben és ütemben kívánnak a népgazdasági terven belül gondoskodni. Ez a gondoskodás azonban természetesen befolyásolhatja a produktív célokat szolgáló beruházásokkal kapcsolatos akkumuláció mértékét.

A HALÁLOZÁS

A halálozás a demográfiai alapvető jelenségek egyike. Általános színvonala a népesség kulturális és egészségügyi ismeretei és berendezései mellett a jólét, különösképpen az élelmezési helyzet átlagos és társadalmi osztályonkénti, illetőleg népességcsoportonkénti alakulásán múlik. Ezek javulásának hatására világszerte, bár országonként eltérő mértékben, csökkentek a halandósági arányszámok.

Az 1000 lélekre számított nyers halandósági arányszámok a következők voltak:

	1930—1934	1950—1954	Változás %
Japán	18,1	9,4	— 48,1
Románia	20,3	11,6	— 42,9
Venezuela	17,9	10,6	— 40,8
Bulgária	15,8	10,1	— 36,1
Jugoszlávia	18,4	12,5	— 32,1
Magyarország	15,8	11,4	— 27,9
Csehszlovákia	13,7	10,9	— 20,4
Svédország	11,7	9,8	— 16,2

A halandósági viszonyok javulásához az egészségügyi ismeretek és szervezet, valamint a szociális gondoskodás fejlődése mellett az életszínvonal javulása járult elsősorban hozzá. Ismeretes, hogy azonos korcsoportokon belül szoros korreláció áll fenn egyrészt a jövedelmi szint és a foglalkozások, másrészt a halandósági viszonyok között. A proletártömegek körében a csecsemőhalandóság, a szegényember betegségének jelzőjével illetett tuberkulózis stb. sokáig rendkívüli méretű volt. A halandóság falun nagyobb, mint a városokban, ma még a mezőgazdasági lakosságé nagyobb, mint az ipari foglalkozásúaké stb. — ha mindezek a különbségek fokozatosan összezsugorodóban is vannak.

A halandósági arányszámok a háborús és békeévek, valamint — főként — a természeti csapások, elsősorban epidémiák előfordulása vagy azok elmaradása által jellemzett esztendők változásának megfelelően kisebb-nagyobb mértékben ma is ingadoznak.

Így pl. a Zöldfoki-szigeteken a halandóság járványok miatt 1941-ben 75,7‰, 1942-ben pedig a nagyfokú szárazság miatt 107,1‰ volt, míg 1940-ben csupán 24,2‰, 1943-ban 37,3‰ (mert a megelőző évi éhínség még befolyásolta a csecsemőhalandóságot), 1944-ben pedig már csak 19,1‰ volt. A halandóság növekedése a nagy szárazság által előidézett éhínség miatt 1947—1948-ban megismétlődött: a halandóság ekkor 81,3, illetőleg 107,9‰ volt. Az alapvető demográfiai mutatókat India esetében 1876—1878-ban és 1891—1901 között nagy éhínségek, 1918-ban egy influenza járvány befolyásolta.

A halandósági arányszámok alakulását azonban a régebbi évszázadokban általánosságban, ma pedig még a gazdaságilag elmaradott országokban a rendelkezésre álló élelmiszermennyiség, nevezetesen döntően a mezőgazdasági terméseredmények változásai is mélyrehatóan érintették, illetőleg befolyásolják.

A gazdaságilag fejlett országokban a halandóság alakulását befolyásoló éhínségek már nem fordulnak elő. Ezek keletkezésének nem annyira az agrotechnikának a termésingadozásokat összeszűkítő fejlődése állja útját, mint inkább az, hogy

a) rendszerint nagy gabonakészletekkel rendelkeznek;

b) anyagilag abban a helyzetben vannak, hogy hiányukat import révén tudják fedezni;

c) állatállományukat átmenetileg csökkenthetik, ami a húsfogyasztás növelését teszi lehetővé;

d) fejlett közlekedéssel rendelkeznek, ami révén a hiányvidékek szükségleteit nagyobb távolságokból is fedezni tudják és

e) mert a lakosság táplálkozása rendszerint megfelelő, némi romlása tehát elviselhető.

Ezzel szemben egy-két évszázaddal ezelőtt — és természetesen még inkább régebben — az ínséges termésévekben még az akkori leggazdagabb országokban is előfordultak a halandóság nagyságát megugrasztó éhínségek. Ezek a szárazságok, árvizek vagy más okok miatt bekövetkezett rossz termések következményei voltak, amelyek hatásait a készletezés, valamint a nagyobb távolságra való szállítás lehetőségeinek, végül a külföldön vagy akár az ország más területein való bevásárláshoz szükséges anyagi eszközöknek hiánya miatt nem lehetett elhárítani.

A rossz termés következtében fenyegető éhínségek megelőzésének lehetőségei a gazdaságilag elmaradott országok egy részében ma sincsenek még teljes mértékben meg, bár legújabban ezek nehézségeit enyhíti, hogy egyik-másik nagy mezőgazdasági feleslegekkel rendelkező ország a nemzetközi emberi szolidaritás jegyében — de emellett gyakran a politikai szimpá-

tiaszerzés hátsó gondolatával — ajándékjellegű vagy hitelezett gabonaszállítmányokkal siet az ínséges termések vagy elemi csapások által sújtott és az éhínség veszélye által fenyegetett gazdaságilag elmaradott országok megsegítésére. A halandóságnak éhínségek által okozott növekedése ezért mind kevesebb országban és ritkábban fordul elő. Ez világviszonylatban számottevő új helyzetet jelent, hiszen a második világháborút megelőző korban voltak még esztendők, amelyekben például Indiában vagy Kínában egyes vidékek termésének főként szárazság vagy árvizek okozta elégtelensége miatt sok millió ember pusztult éhen, illetőleg halt meg ellenállóképességének az elégtelen táplálkozás okozta romlása következtében.

A halandóság általános és korcsoportonkénti alakulása a legszorosabb kapcsolatban áll a természetes szaporodás, a kortagozódás, az átlagos életkor és élettartam, valamint néhány más demográfiai jelenséggel, amelyek mindegyikének számottevő gazdasági jelentősége is van.

A csecsemő- és gyermekhalandóság visszaesése népgazdasági megtakarítással jár: minden újszülött, aki nem éri el a munkaképesség korát és abban nem-tevékénykedik addig, amíg az általa előállított új értéknek saját létfenntartására fordított hányadát meghaladó része nem fedezi a felneveléséhez (sőt a társadalom nem-dolgozó tagjai arányosan reá eső száma felneveléséhez és fenntartásához is) szükséges értéket, az egyszerű újratermelés követelményeit sem valósítja meg és ezért népgazdasági veszteségforrás. A csecsemő- és gyermekhalandóság javulása ezt a veszteségforrást küszöböli ki. Ugyanakkor azonban ez a javulás átmenetileg kedvezőtlenül változtatja meg a dolgozók és eltartottak létszámának arányát, aminek következményeit egyebütt (a természetes és tényleges szaporodást, illetőleg a kortagozódást tárgyaló fejtegetések során) érintjük. Ott foglalkozunk majd az idősebb korosztályok halandósága megjavulásának gazdasági következményeivel is.

A TERMÉSZETES ÉS TÉNYLEGES SZAPORODÁS

A természetes szaporodás gazdasági és társadalmi következményeivel *Malthus* — és a tanait cáfoló *Marx* — nyomán nagy irodalom foglalkozik. Ezt az irodalmat kiegészítik a kapitalista konjunktúrahullámzásokkal foglalkozó tanulmányok, amelyek rámutatnak arra, hogy a népességszaporodás sokszor a válságokból való kilábalás megindulásának egyik tényezőjeként jut szerephez. A válságokat ugyanis gyakran az idézi elő, hogy egyes területeken jelentős túlkapacitások keletkeznek, magukat a válságokat pedig — keletkezési okuktól függetlenül — mindig az is jellemzi, hogy a termelő berendezések kapacitása széles körben nincs kielégítően kihasználva. A fokozódó népességszaporulat mármost — eme elmélet szerint — fokozza a szükségleteket és ezáltal sor kerül a kapacitások újólagos jobb kihasználására. Ez a folyamat azután, egyenetlen fejlődése következtében, előbb-utóbb szűk keresztmetszeteket hoz létre a termelő apparátus egyikmásik részében, amelyeknek kiküszöbölésére beruházások válnak szükségesekké. Az utóbbiak kivitelezése pedig megindítja a fellendülés egy ideig tartó továbbgyűrűződő folyamatát.[15]

[15] Ennek az elméletnek egyik vonatkozásáról már megemlékeztünk a házasságkötések gazdasági hatásainak tárgyalása során.

Ez az elmélet logikailag helytálló, de gyakorlatilag aligha válik be, mert a konjunktúraciklusok időtartama rövidebb, a kapacitások kihasználtságának aránya pedig a válságok idején rosszabb annál, semhogy a népességszaporulat a leírt hatást kiválthatná. Más a helyzet a tényleges szaporodást illetően, ha azt egy jelentős bevándorlási hullám duzzasztja meg, bár — kivételes, főként politikai okok által mozgásba hozott nemzetközi vándormozgalmak eseteitől eltekintve — a bevándorlás rendszerint csak gazdasági fellendülések nyomán válik intenzívebbé, akkor azonban azoknak további impulzusokat is ad.

A *Malthus*-tétel — ismeretesen — a maga nyers primitívségével sok oknál fogva nem igazolódott. A szaporodás mértéke, a gyermekáldás korlátozására irányuló törekvések, a fogamzást megelőző technikák elterjedése, az agrotechnika fejlődése stb. mellett két, rendszerint elhanyagolt körülményre kell e helyt utalnunk:

a) A termelőerők fejlődése nyomán a népesség fogyasztásának, jólétének színvonala is emelkedik. Ennek nyomán a szükségletek diverzifikálódnak és *Engel* törvénye jut érvényre, úgyhogy a tápláléknak jelentősége az összes fogyasztásban — értékét tekintve — viszonylagosan csökken[16];

b) a népességszaporulat kérdését nem szabad globálisan vizsgálni, hanem a kortagozódásra gyakorolt hatását is figyelembe kell venni. A természetes népességszaporulatot a halandóság megjavulása mellett a születések számának növekedése is előidézheti. A kortagozódást mindkét jellegű változás mélyrehatóan befolyásolja; utóbbi esetben, de akkor is, ha a halandóság javulása elsősorban a csecsemőknél és a gyermekeknél jelentkezik, az eltartásra szoruló gyermekek arányszáma jelentősen nő, aminek mélyreható gazdasági hatása van.

Különböző társadalmak kortagozódása között nagy különbségek állanak fenn. Közgazdasági vonatkozásban azonban mindenkor tény, hogy a dolgozó rétegeknek kell a nem-dolgozókat — gyermekeket, öregeket stb. — valamiféle társadalom-erkölcsi, illetőleg jogi elvnek és rendszernek, szabályozásnak megfelelően — közvetlenül vagy közvetve — eltartaniok.

Az ilyen tekintetben mutatkozó különbségeknek lélektani megítélése igen eltérően alakul akkor is, ha a dolgozókra nehezedő teher népgazdasági szempontból azonos nagyságú. Erről a problémáról a következő alfejezetben emlékezünk meg.

Minél nagyobb az eltartásra szorulók aránya, annál nagyobb terhet jelent az a népgazdaság számára. Ennek mostmár többféle következménye van: rontja az átlagos életszínvonalat és egyidejűleg megnehezíti az akkumulációt, csökkenti annak elérhető mértékét. Utóbbi egy circulus vitiosus-t vált ki: a nagyobb születési szám és javuló csecsemő- és gyermekhalandóság miatt is növekvő létszámban felnövekvő generációk munkalehetőséggel, munkaeszközökkel történő ellátásához fokozott akkumulációra volna szükség, ennek létrejöttét azonban épp a létszámnövekedéssel kapcsolatos élelmiszer-, ruházati, oktatási és egyéb szükségletek nehezítik meg. A növekvő népsűrűség tehát — különösen a gazdaságilag elmaradott országokban — legalábbis átmenetileg egészen másfajta gazdasági problémákat vet fel, mint egy bármiféle nagyságú, de hosszú időn keresztül korösszetételében is változatlan népsűrűség, amely esetében joggal hivatkozhatunk arra,

[16] Ennek a körülménynek figyelembevétele a földjáradék elmélet egyes vonatkozásainak is új színt ad.

hogy a dolgozók ilyenkor mindig képesek a saját, valamint a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges létfenntartási eszközök előállítására.[17]

A — természetes vagy tényleges — népességszaporulatnak vannak egyéb figyelmet érdemlő gazdasági következményei is. A munkamegosztás, a nagyüzemi termelés gazdaságilag kifizetődő mértéke a népességszaporulat és az annak hatására növekvő népsűrűség nyomán rendszerint javul, a gazdaságföldrajzi területi egységek gazdasági és politikai potenciálja pedig növekszik. Ilyen értelemben tehát — legalábbis a gazdaságilag fejlett országokat illetően — a túlnépesedés veszélye egyelőre agyrém, a népsűrűség mérsékelt ütemű növekedése pedig inkább előny.

A KORTAGOZÓDÁS. AZ ÁTLAGOS ÉLETKOR ÉS ÉLETTARTAM

A népesség kortagozódása a születések, a kihalási rend és a nemzetközi vándormozgalmak alakulásának függvénye. A kortagozódás a felsorolt tényezőknek a legutolsó évszázad, illetőleg évtizedek során bekövetkezett mélyreható változásai következtében a világ úgyszólván minden országában alapvetően megváltozott.

Kortagozódás %-ban

	USA		Ausztria		Franciaország		Argentína	
	1900	1950	1900	1951	1901	1950	1895	1947
0—14 évesek	34,5	26,9	33,3	22,9	25,7	20,6	41,6	31,3
15—44 évesek	47,7	44,7	46,2	40,6	44,9	40,5	46,8	49,4
45—64 évesek	13,7	20,3	16,7	25,9	20,7	25,1	9,4	15,2
65— évesek	4,1	8,1	3,8	10,6	8,7	13,8	2,2	4,1

A kortagozódást befolyásoló tényezők közül a nemzetközi vándorlásoknak hatása — talán Izraelt kivéve — a születésekéhez és a halálozásokéhoz képest eltörpül. Az utóbbiak hatása viszont a különböző országokban egymástól eltérő.

Általánosságban állítható, hogy az orvosi ismeretek előrehaladása és elterjedése, a közegészségügyi berendezések és szervezetek fejlődése és egyéb okok következtében a halandósági viszonyok a világ minden országában jelentősen javultak, aminek hatására mind az újszülötteknek, mind pedig a népesség minden korosztálya tagjainak hátralékos átlagos, illetőleg valószínű élettartama meghosszabbodott. A legnagyobb javulás az újszülöttek és a legfiatalabb korosztályok tekintetében következett be.

Ennek a fejlődésnek eredményeképpen a produktív (15—64 éves) és a nem produktív korúak aránya kisebb-nagyobb mértékben mindenütt eltolódott. Ez az eltolódás a gazdaságilag fejlettebb országokban a produktív korcsoportok javára következett be, míg a gazdaságilag elmaradott országokban ezzel ellenkező irányzatú volt. Ennek az utóbbi eltolódásnak mértéke különösen azokban az országokban nagy, amelyekben korábban a csecsemő- és gyermekhalandóság különösen számottevő volt és amelyekben ezért ennek a halandóságnak a megjavulása a fiatalkorúak életben maradó évjáratainak számát legerősebben duzzasztotta meg, ugyanakkor,

[17] Vö. „Influences des transformations démographiques sur les besoins de capitaux" című tanulmányomat, Cahiers de l'Institut de Science Économique Appliquée, Série F., No. 3, Paris, 1956.

amikor a születési arányszám visszaesése is még gyakran csupán szerény arányú. Ezért a gazdaságilag elmaradott országokban a fiatalkorúak számaránya ez idő szerint meglepően nagy. Így például Algírban az 1948. évi népszámlálás szerint az összes muzulmán-népességnek 43%-a volt 14 éves vagy ennél fiatalabb. Hasonló arányszámokkal találkozunk sok más gazdaságilag elmaradott országban (Bolívia 1947: 46,1%; Brazília 1950: 41,9%; Tunisz 1946: 41,7%) míg a gazdaságilag haladó országokban ez az arányszám 25% körül mozog, vagy ennél is alacsonyabb.

Az ilyen kortagozódással kapcsolatos problémák nyilvánvalóak. A gyermekekről való gondoskodás egyaránt rendkívüli terhet jelent mind az egyes családok és a közösség (az államháztartás), mind az egész népgazdaság számára, megnehezítve mindezek részére az anyagi és kulturális előrehaladás megvalósítását. A családok számára a nagy gyermeklétszám leszorítja az életszínvonalat, illetőleg megnehezíti a létfenntartási színvonal emelését, a tartós fogyasztási javak beszerzését, a megtakarítások eszközlését, mindezt — gyakran — azzal összefüggésben is, hogy a családanya a nagyszámú gyermekről való gondoskodás miatt maga egyáltalában nem, vagy csupán korlátolt mértékben vállalkozhatik kereső munka végzésére. Az állam (a közösség) a nagy gyermeklétszámú családokat hol anyagi támogatásban, hol adókedvezményekben részesíti, ugyanakkor pedig az iskoláztatás és a szociális gondoskodás terén fokozott kiadásokat vállal magára, bár ezek — főként a gazdaságilag elmaradott országokban — néha eléggé szerény mértékűek. A gyermekek aránytalanul nagy számaránya a népgazdaság anyagi jellegű előrehaladásának is akadályává válhatik, egyrészt azért, mert az az akkumuláció lehetséges mértékét is csökkenti, másrészt pedig azért, mert ugyanez a felnövekvő és a munkaképes kort elérő generációk munkába bevonásához szükséges anyagi eszközök nagyságára is előnytelenül hat. Ha mármost a munkaképes kort elérő generáció *minden* tagja számára kívánnak produktív munkaalkalmakról gondoskodni, úgy — mert az osztandó (a tőkeakkumuláció) viszonylag kisebb, az osztó (a korosztály létszáma) pedig viszonylag nagyobb, mint egyébként volna — ez visszahat a munka megvalósítható termelékenységére. Ha pedig a nemzetközi versenyképesség biztosítása érdekében részben olyan üzemek létesülnek, amelyekben a tőke szerves összetétele viszonylag magas, úgy emiatt azzal kell számolni, hogy a munkaképes kort elérőkkel megduzzadó produktív korúak csoportjához tartozó egyedek egy része számára semmiféle munkaalkalom sem biztosítható, ami nem csupán ezek munkanélküliségét és nyomorát idézi elő, hanem zsugorítja a nemzeti jövedelmet is és ezzel járóan továbbgyűrűző hatásokat vált ki.

A gazdaságilag fejlett országokban a kortagozódásnak a produktív korcsoportok terhére bekövetkezett eltolódása távolról sem oly jelentős, mint egyes gazdaságilag elmaradott országokban és így annak jelentősége is jóval kisebb. Eltérést jelent az is, hogy a gazdaságilag fejlett országokban a gyermekek számaránya többnyire csökkent, az öregeké (a produktív korcsoport felső határánál idősebbeké) viszont megnövekedett. Ez sok szempontból jelent nagyfontosságú különbséget. Egy gyermek és egy nemdolgozó öreg eltartásának költsége a népgazdaság szempontjából esetleg globálisan nagyjából azonos nagyságú, de a szükséglet összetétele mégis igen különböző. Eltérések jelentkeznek a lakás-, a ruházati-, az élelmezési,

a kulturális, az egészségügyi stb. szükségletek terén egyaránt. Mindez visszahat az áruforgalom és a szolgáltatások forgalmának egymáshoz viszonyított arányaira és összetételére. Még nagyobb a különbség — a kialakult társadalmi, gazdasági és jogi hagyományoknak megfelelően — az eltartás jogcíme tekintetében. Míg azt, hogy a gyermekek szükségleteinek tekintélyes részéről szüleik gondoskodnak, ezek is magától értődőnek vélik, addig a gyerekek a szüleikről való közvetlen gondoskodás netán felmerülő kötelezettségét túlnyomórészt méltánytalan tehernek érzik és maguk az öregek sem látják szívesen, ha eltartásuk terén gyermekeik jóindulatától függenek, azt sokszor ezek méltánytalan megterhelésének, emellett saját létalapjuk bizonytalanná tételének tartják.[18] Mindezért súlyt helyeznek arra, hogy az öregeknek önálló jövedelmük legyen, a szocializmusban az államot terhelő nyugdíj vagy öregségi ellátás, a kapitalizmusban emellett esetleg vagyonból származó járadék formájában. Népgazdaságilag az eltartás jogcíme nem fontos, ha ennek az érdekeltek nem is jutnak tudatára : a nem-dolgozókat a vázolt mindkét esetben egyaránt a dolgozók munkájának eredményeiből tartják el, de a tömeg- és a tömegesen fellépő individuál-lélektani hatások annyira eltérőek, hogy azok már úgyszólván gazdasági jelentőségűekké is válnak, nem is szólva arról, hogy az öregek eltartásának költsége a vázolt két végletes esetben is eltérő (a családi eltartás esetében kisebb), aminek természetesen szintén van népgazdasági hatása és jelentősége. Ugyanakkor arra is utalni kell, hogy a jelzett tömeglélektani kérdések még vagy a tömegek mentalitásának megváltoztatásán alapuló vagy jogi rendelkezésekkel történő megoldásra várnak. Egyelőre ugyanis sok esetben nem kielégítő sem a nyugdíjak nagysága, sem azok a jogi rendelkezések, amelyek a gyermekeket eltartásra szoruló, munkaképtelen hozzátartozóikról történő gondoskodásra kötelezik.

A valószínű élettartam meghosszabbodásának sok más gazdasági hatása is van :

a) A modern élet nagyobb igényeket támaszt a dolgozókkal szemben az általános előképzettséget nyújtó és a szakmai ismereteket illetően egyaránt. Emiatt az iskoláztatás idejének fokozatosan meg kell hosszabbodnia. Ezt már a szakmai ismeretanyag tartalmának állandó növekedése is elkerülhetetlenné teszi. Az iskoláztatás és szakmai képzés időtartamának meghosszabbodása gazdaságilag is számbajövő megnövekedett igényeket támaszt a tanintézetek és tanerők számát illetően. De már önmagában az a körülmény, hogy a tanulás és a kiképzés időtartama meghosszabbodik, elkerülhetetlenül azzal jár, hogy a dolgozó pályára lépés, az önálló keresetre szert tevés korhatára fokozatosan kitolódik. A *Marx* által „A tőke" című művében ismertetett gyárfelügyelői jelentések szerint a 19. század elején Angliában sokfelé már a 6 éves gyermekek is gyári munkát végeztek.[19] Hasonló állapotokról számolnak be a magyar iparnak a 19. század elején fennállt viszonyait ismertető gazdaságtörténeti munkák. Az ilyen korú gyermekek foglalkoztatását a modern szociálpolitikai törvények tiltják. A mezőgazdaság szocialista fejlődése mellett a falun élő kis gyermekek sem

[18] Vö. „Népesedési problémák" című tanulmányomat. A szegedi tudományegyetem barátai egyesületének jog- és államtudományi szakosztályában tartott előadások. 16. szám. Szeged, 1935, továbbá „A panaszkodás pszichológiája" című, név nélkül megjelent cikkemet, *Világgazdasági Szemle*, Budapest, 1935., 15. szám.

[19] *Marx* : „A tőke", I. kötet, I. könyv, III. rész, 8. fejezet.

végeznek többé akár csupán legelő állatot őrző munkát. A magyar statisztika már jó ideje a produktív kor alsó határának a betöltött 14 évet tekinti. Ez idő szerint azonban a 14 évesnél idősebb és tanulmányokat folytató gyermekek arányszáma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint amekkora a felszabadulás előtti időben volt. Emellett arányszámuk állandóan nő. A 14—16 éves ifjúságnak csupán viszonylag kis hányada végez kereső munkát, emellett ezek, sőt részben a 16—18 évesek is, amennyiben dolgoznak, évenként rendszerint jóval kevesebb munkaórát teljesítenek, mint a felnőtt dolgozók. Az ipari szakmunkát végzők között mind több az érettségivel rendelkező, mégpedig olyan, aki tanulmányait nem levelező hallgatóként vagy esti tanfolyamon végezte el. Az egyetemi tanulmányok időtartamát is felemelték és további felemeléséről számos szakon tárgyalásokat folytatnak.

Mindez a gyermekekkel rendelkező családok és általában a népgazdaság számára fokozott terhekkel jár, amelyek elviselését a nemzeti jövedelem növekedése és a reálkeresetek fokozódása mellett a ténylegesen produktív kor felső határának meghosszabbodása, végső soron tehát a középkorúak halandósági viszonyainak megjavulása teszi lehetővé. Népgazdasági síkon önként értődően lényeges könnyebbség a nem-dolgozók eltartása szempontjából, hogy míg például 1900-ban a 15. életévet elértek közül 43,9% meghalt Magyarországon a 60. életév elérése előtt, addig az 1958. évi adatok szerint a 15. éves kort elérők közül csupán 16,0% nem tölti be a 60. életévet is. A tanulási idő meghosszabbodását ily módon a produktív korban eltöltött évek számának elnyúlása bőven ellensúlyozta. Ez az ellensúlyozás elsősorban népgazdasági síkon áll fenn. Az egyes családok szempontjából ugyanis azt is szem előtt kell tartani, hogy a családapák vagy családanyák életkorának meghosszabbodása tekintélyes részben azt a korcsoportot érinti, amelynek gyermekei már elérték a keresőképesség korát és önálló keresettel is rendelkeznek. Így tehát a családi gazdálkodás szempontjából a dolgozó korban levők életkilátásainak megjavulása kisebb jelentőségű, mint amilyen ennek a folyamatnak jelentősége népgazdasági szempontból. Ezért fontos, hogy a népgazdaság a gyermekekkel, különösen pedig a továbbtanuló gyermekekkel rendelkező családok számára a kedvezmények legkülönbözőbb fajtáit biztosítja.

b) Az egészségügyi viszonyoknak részben az anyagi körülmények, részben az egészségügyi ismeretek és a közegészségügy fejlődésének tulajdonítandó megjavulása eredményeképpen az emberi életkor meghosszabbodott és így az össznépességen belül az öregek arányszáma is nőtt.[20] Az ezekről való gondoskodás problémáját már röviden érintettük. Kiegészítően arra is utalnunk kell, hogy az idősebbek szükségleteinek jellege és összetétele sok tekintetben eltér a gyermekekétől. Ha tehát a népesség korösszetétele a keresők és eltartásra szorulók arányát illetően nem is változik meg, de az eltartandók között a gyermekek számaránya csökken és az öregeké nő, úgy ennek is sokféle hatása van. Az öregek másként táplálkoznak,

[20] Utalni kell arra, hogy ezt illetően előbb-utóbb szerény visszaeséssel kell számolni. A halandóság *átmeneti* megjavulásának korában élünk. Ez azt jelenti, hogy egyesek halálának időpontja későbbre tolódik el. Szükségszerű, hogy a halandósági arányszám ismét növekedjék, mihelyt az emberek átlagos élettartama stabilizálódik, bár természetesen akkor is kisebb lesz, mint a javulási folyamat megindulása előtt. Vö. „Die wirkliche Rate der Sterblichkeit" című tanulmányomat, *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik* 87. évfolyam, 4. füzet. Zürich, 1951.

ruházkodnak, más szolgáltatásokra szorulnak, mint a gyermekek. Ez már azért is megállapítható, mert számos munka mechanizálása révén a munkavégzés fizikai szükséglete fokozatosan csökken. Ez, valamint az a tény, hogy a gerontológia fejlődésének eredményeképpen az idősebbek is általánosságban tovább munkaképesek, mint régebben, lehetővé teszi a kereső munka végzése felső korhatárának kitolását. Egyelőre ez csupán korlátolt mértékben következett be. Ennek oka azonban jórészt nem az, hogy az idősebbek még viszonylagos munkaképességük korában kívánnának a munkától visszavonulni és megfelelő anyagi ellátás birtokában dologtalan öregséget élvezni, mint inkább az, hogy a korban előrehaladó generációk nyomása kényszeríti őket a munkából való kiválásra. Ennek két oka van. Az egyik inkább népgazdasági, a másik inkább lélektani jellegű.

A népgazdasági jellegű ok az, hogy az akkumuláció adott nagysága mellett nincs lehetőség arra, hogy a munkaképes korba lépő generációk révén megszaporodó produktív korcsoport minden tagja számára megfelelő technikai színvonalú munkaalkalmat biztosítsanak akkor, ha az idősebb korosztályúak nem válnak ki a dolgozók tömegéből. Az viszont nyilvánvaló, hogy amennyiben nem lehet ezek mindegyike számára munkaalkalmat biztosítani, úgy már politikai megfontolásokra tekintettel is elsősorban a fiatal generációk tagjai számára kell munkalehetőségekről gondoskodni.

A lélektani jellegű megfontolások főleg az előmeneteli lehetőségekkel kapcsolatosak. A modern társadalmak gazdasági, kulturális, közigazgatási és egyéb jellegű átalakulása révén az utolsó 100 év során egy, az előmeneteli lehetőségeket rendkívül megjavító expanziós folyamat ment végbe. Tételezzük fel, hogy valamely vállalat vagy intézmény mindenkori alkalmazotti létszáma 10%-a van vezető beosztásban, továbbá, hogy minden alkalmazott 40 esztendőt működik és ezek közül azok, akik a vezető beosztást elérik, abban 10 esztendőt töltenek. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy változatlan alkalmazotti létszám mellett az egy esztendőben munkábalépő alkalmazottak 40%-a érhet el vezető beosztást. Egy olyan korban azonban, amelyben egy ilyen intézmény fejlődik és amelyben dolgozóinak létszáma például 30—40 esztendő alatt 100-ról 1000-re nő, a korábbi kis létszám állapotában már dolgozó minden alkalmazottja elméletileg elérheti a vezetői beosztást, vagyis igen jó előmeneteli lehetőségekkel rendelkezik.

Ily módon tehát a különböző intézmények stagnációs vagy viszonylagosan lassúbb fejlődésének időszakaiban a felnövekvő generációk tagjai úgy érzik, hogy a sors velük szemben igazságtalan, mert előmeneteli lehetőségeik lényegesen kedvezőtlenebbek, mint amilyenek az általuk ismert korábbi korosztályok tagjaié volt. Ez váltja ki bennük az idősebbek korai nyugdíjazására irányuló követelést, ami előmeneteli lehetőségeiket megjavíthatja. És mert ezt a követelést nem lehet a vezető állásúakra korlátozni, annak teljesítésére szélesebb körben kerül sor.

A most vázolttal azonos lélektani hatás jön annak nyomán is létre, hogy valamilyen mélyreható politikai vagy társadalmi fordulat következtében a haladás gondolatát felkaroló fiatalság szükségszerűen nagy arányszámban kerül vezető állásba. Tekintettel arra, hogy ilyenkor sokan igen fiatal korban kerülnek vezető állásba, érthető, hogy azt jóval tovább tölthetik be, mint egyébként. Ez viszont szemet szúr a közvetlen utánuk következő generációk tagjainak, akik előmeneteli lehetőségei ilyen esetben szükség

szerűen csupán az expanziótól, nem pedig az előttük levő korosztályokhoz tartozók visszavonulásától függenek. De mert ez csupán viszonylag szerény előmeneteli lehetőségeket nyit meg számukra, érthető, hogy szintén az idősebbek korai nyugdíjazását sürgetik.

Ezek a társadalmi, tömeglélektani szempontból is érvényesülő erők játszanak közre abban, hogy a gyakorlatban az idősebb korosztályúak egészségügyi körülményeinek megjavulása, az eredményes munkában eltölthető kor felső határának kitolása által megteremtett lehetőségeket nem használjuk egyelőre kellően ki, ami nyilvánvalóan népgazdasági szempontból sok hátránnyal jár. A munka abbahagyása korának későbbre halasztása azért is indokolt, hogy a hosszabb tanulás idejének hatása ellensúlyozódjék és hogy a dolgozók és nem dolgozók aránya az emberi életkor meghosszabbodása ellenére se romoljék meg.

A MUNKAIDŐ HOSSZA

Első pillanatban alighanem úgy tűnik, hogy a munkaidő tartama egyetlen demográfiai jelenséggel sincs közvetlen kapcsolatban. Az ennek megfelelő feltételezés azonban téves, hiszen már a hosszabb vagy rövidebb tartamú szabad idő felhasználásával kapcsolatban is jelentkeznek a foglalkozási statisztikát is érintő eltolódások az áruk és szolgáltatások iránti kereslet terén. Fontosabb azonban, hogy a dolgozók és eltartottak számának viszonya nem csupán a munkaképes korban levők, illetőleg az azoknál fiatalabbak vagy idősebbek számának viszonyán, valamint azon múlik, hogy a munkaképes korban levők közül hány személyt akadályoz a kereső munka végzésében az, hogy tanulmányokat folytat vagy hogy beteg, hanem azon is, hogy a gazdasági kényszer, a hagyományok és a politikai, társadalmi és gazdasági körülmények, valamint az életszínvonal iránti igények átalakulásának együttes hatásaképpen a munkaképes korban lévők mely hányada nem vállal kereső foglalkozást, illetőleg — a kapitalizmusban a munkanélküliség következtében — nem talál ilyennek végzésére alkalmat. A dolgozók és eltartottak közötti arány alakulását a kortagozódás mellett ez is mélyrehatóan befolyásolja. Ez az arány pedig mind demográfiai, mind közgazdasági szempontból nagy jelentőségű. A valamely köz-, illetőleg népgazdaságban fennálló munkaerőszükségletet sok tényező alakítja ki. Ezek között szerepel a termelő berendezések adott állaga és technológiai színvonala, a dolgozók munkatermelékenysége, a lakosság kortagozódása, jövedelmeinek összege, megoszlása, megtakarítási hajlama stb. által kialakított fogyasztási jószágszükséglete, a beruházás mértéke és üteme stb. A mindezen és sok egyéb tényező által kialakított munkaszükségletet azonban tulajdonképpen munkaórákban kell kifejezni és csupán az átlagos munkaidő figyelembevételével lehet a dolgozók megkívánt számát kifejező munkaerőszükségletről beszélni. *Ceteris paribus* tehát a munkaképes korosztálynak dolgozókra és nem-dolgozókra (eltartottakra) való megoszlása[21] és az egy-egy dolgozó által átlagosan teljesítendő, illetőleg teljesített munkaórák száma között összefüggés, kölcsönhatás áll fenn.

[21] A statisztikai adatgyűjtések feldolgozásaiban az eltartottság az önálló keresettel, illetőleg jövedelemmel rendelkezés (a kereső mivolt) ellentéte. Közgazdasági vonatkozásban azonban mindenki eltartott, aki nem saját munkája eredményeiből tartja fenn magát, vagyis nem aktív dolgozó: így tehát a nyugdíjas, a tőkés, a földbirtokos stb. is eltartott.

Az ennek a kölcsönhatásnak megfelelő összefüggés akár matematikai formulával is kifejezhető. Egy ilyen formulázási kísérlet eredményének jelentőségét azonban csökkenti, hogy az összefüggés kifejezésére alkalmas matematikai formula, illetőleg egyenlet vagy funkció minden tényezője egyaránt szerepelhet független változóként, tehát olyan jelenségként, amelynek alakulására a jelzett összefüggés kifejezésére szolgáló matematikai képletben nem szereplő társadalmi és gazdasági körülmények és erők is befolyással vannak.

A napi, heti, havi vagy évi munkaidő hosszúsága, továbbá az, hogy a termelő berendezések hasznosítása naponta, illetőleg évenként hány műszakban történik, valamint az, hogy a munkaképes korban levők hány százaléka vállal munkát, továbbá, hogy ezek közül a fennálló társadalmi és termelési szerkezet mellett mennyien végeznek produktív, tehát olyan munkát, amelynek ellátásához termelő eszközökre is szükség van, áttekinthetetlenül sokféle tényezőn múlik. Ha azonban ezeket a tényezőket és a — lényegében a fennálló társadalmi igényeknek megfelelő — létminimumot is adottnak tekintjük és számolunk a munkabéreknek kialakult rétegeződésével, végül pedig a rendelkezésre álló tőke, illetőleg — a szocializmusban — termelő alapok nagyságával, úgy kiszámíthatjuk, hogy ezeknek minő szerves összetétele biztosíthatja a dolgozni kívánók teljes foglalkoztatottságát.

A tőke, illetőleg az összes népgazdasági termelő alap megoszlása ettől eltérően alakul. Ennek egyik fontos oka, hogy megoszlása c és v között jórészt korábban fennálló gazdasági körülmények olyan következménye, amelyet technikai okok miatt csak lassan érvényesülő fokozatossággal lehet új, illetőleg pótlólagos és kiegészítő beruházások révén megváltoztatni. Egy másik fontos ok, hogy a technikai haladás adott helyzete és további gyors fejlődésének előrehaladása miatt az új beruházások kisebb-nagyobb részénél a tőkének, illetőleg termelő alapoknak esetleg magasabb szerves összetételét alkalmazzák, illetőleg valósítják meg, mint az az adott helyzetben indokolt volna, ha azt statikusnak, vagyis hosszú időn át megváltoztathatatlannak, illetőleg meg nem változónak tekintjük.

Az azonban eme vázlatos fejtegetések alapján is nyilvánvaló, hogy a munkaidő hossza befolyásolja a nemzeti jövedelem alakulását, utóbbi pedig a dolgozók hosszabb évi átlagos munkaideje esetén— *ceteris paribus* — nagyobb mint ha az rövidebb. Ugyanakkor viszont a nemzeti jövedelem, illetőleg az átlagos jövedelmek nagysága, valamint a jövedelmek rétegeződésének (megoszlásának) módja, továbbá a mindezek révén a lakosság részére biztosítható átlagos jóléti szint alakulása befolyásolja a lakosságnak a „szabad időre", pihenésre („leisure") irányuló vágyait és már ezzel is összefüggésben mind a népgazdaságban teljesített összes munkamennyiség nagyságát, mind pedig a munkaképes korban levők megoszlását dolgozókra, illetőleg dolgozni akarókra és eltartottakra, illetőleg dolgozni nem is akarókra. Ez az arány pedig szorosan vett demográfiai jelenség.

A munkaidő kapcsán még két kérdésről kell megemlékezni.

Az egy-egy dolgozó napi és heti munkaidejének szabályozása befolyásolhatja a termelő berendezések kapacitásának kihasználását. Így például napi 7 órás munkaidő mellett az valószínűleg kedvezőtlenebb, mint napi 6 vagy 8 órás esetén, amikor tehát napi 3 vagy 4 műszak is beállítható.

Hasonló a helyzet az 5 napos munkahét esetén. Mindennek a termelési költségeket és a beruházási szükségletet, ezzel összefüggésben pedig a munkatermelékenységet kedvezőtlenül érintő hatása van.

Megfontolásokat igényel a női munkaerők beállítása mértékének kérdése is. A népgazdaság összes munkaóraszükségletét többféleképpen lehet fedezni, így például úgy, hogy a férfi és női dolgozók munkaidejét egyaránt megrövidítjük, amely esetben viszonylag sok női dolgozóra van szükség, de úgy is, hogy eltekintünk a munkaidő megrövidítésétől. Utóbbi esetben kevesebb női dolgozó munkábaállításának szükségessége merül fel. Ennél a megoldásnál természetesen a dolgozók fejenkénti keresete is nagyobb lehet, mint az előzőben, hiszen több munkát teljesítenek. Ezt a kérdést politikai, lélektani és gazdaságossági szempontokból kell elbírálni. Itt csak az utóbbiakra kívánunk utalni, megvilágítva azt, hogy a nők (főként a fiatal gyermekekkel rendelkező anyák) munkaerejének kisebb igénybevétele, amely felszabadítja őket a gyermekgondozás és a háztartásvezetés feladatainak ellátására, sok népgazdasági megtakarítással is jár, mert napközi otthonokat stb. tesz feleslegessé, ugyanakkor pedig a termelő beruházások iránti szükségletet is csökkenti, mert a meglevők jobb kihasználását teszi lehetővé. A munkaidővel kapcsolatos kérdések új szabályozásakor ezeket a szempontokat is mérlegelni kell.

A BETEGSÉGEK

A demográfiai jelenségek statisztikai tárgyalásának hagyományos körülhatárolása nem teljesen logikus és nem is egészen célszerű. Az álló népesség és a népmozgalom egyes jelenségeit a morál- és az egészségügyi (orvosi) statisztika is tárgyalja (ami nem hiba), másik részét azonban csupán ezeknek az utóbbiaknak keretében szokták érinteni. Így a házasságon kívüli születésekre, a testi fogyatékosságokra, az elmebajosokra, az idiótákra stb. vonatkozó népmozgalmi, illetőleg népszámlálási adatokat a demográfia mellett részben a statisztika említett mindkét szakága, részben azok egyike is tárgyalja, a haláloki statisztika is nem csupán az egészségügyi, de egyidejűleg a népmozgalmi statisztikának (sőt, az erőszak okozta halálesetek vonatkozásában, a morálstatisztikának és az igazságügyi statisztikának) is tárgya, míg a morbiditás kérdésének statisztikai tárgyalása szokásszerűen nem szerepel a demográfia anyagaként. Ha itt a betegségek kérdését mint demográfiai jellegűt érintjük, ezt nem azért tesszük, mintha annak a demográfia tárgyalási anyagába való feltétlen bevonása mellett akarnánk síkra szállni, hanem kizárólag azért, mert a betegségek elterjedésének és a munkateljesítményekre gyakorolt hatásainak jelentőségére való utalás nélkül egyik-másik szorosan vett demográfiai és gazdasági jelenség közötti összefüggés tárgyalása félreértések felmerülését tenné lehetővé és ezért feltétlenül hézagos volna.

A betegségek elterjedtsége részben klimatikus okok, részben az egészségügyi viszonyok és a közegészségügyi berendezések, továbbá az orvoslétszám stb., végül a tömegek jövedelmi viszonyai különbözőségei miatt országonként és vidékenként eltérő. A foglalkozási megoszlás variánsai is alapvető különbségeket hoznak létre, mind a szorosan vett foglalkozási betegségek elterjedtségének különbségei, mind pedig azáltal, hogy a foglalkozás, vala-

mint a táplálkozás, illetőleg az életkörülmények összessége az egyéb betegségek iránti fogékonyságot is befolyásolja.

Ennél a jelenségnél is utalnunk kell arra, hogy közötte és egyes gazdasági körülmények között szoros kölcsönhatások állanak fenn. A gazdasági körülmények nem csupán arra hatnak, hogy — a természeti és gazdasági adottságoknak és a társadalmi szükségleteknek megfelelően — a népesség foglalkozási tagozódása miként alakul, hanem arra is, hogy az egyes foglalkozási ágak dolgozói minő életszínvonalat biztosíthatnak maguknak, ami nem csupán életük hosszát, de egészségügyi körülményeiket általánosságban is alakítja. Ugyanakkor utóbbi körülmény befolyásolja az egyes foglalkozási ágbeli dolgozók munkaproduktivitását is, ami viszont az előbb említett körülmények kialakulásának lehetőségeit, ha nem is egyértelműen meghatározó, de mégis mélyrehatóan befolyásoló nemzeti jövedelem nagysága alakulásának egyik fontos tényezője.

Arra is utalni kell, hogy ezek az összefüggések nem csupán a teljesített, de a betegségek miatt elmulasztott munkaórák tekintetében is fennállanak. A betegek eltartása általában költségesebb, mint a lakosság egészséges tagjairól történő gondoskodás. Ez gazdasági szempontból már önmagában is figyelemre méltó, emellett a betegek gyógyítása különleges berendezések (gyógyintézetek stb.) létesítését, valamint különleges áruk (gyógyszerek stb.) előállítását is megköveteli. Népgazdasági szempontból a betegek is az eltartottak kategóriájába tartoznak, még akkor is, ha eltartásukról netán saját jövedelmük terhére gondoskodnak. Így a betegségek miatt kieső munkaórák az átlagosan elérhető jóléti szintet is befolyásolják.

A termelés megszervezésének módján múlik, hogy a betegségek miatt kieső munkaórák befolyásolják-e a termelő alapok (a tőke) szerves összetételének alakulását vagy sem. Ha az említett szervezés olyan, hogy a betegség miatt kieső munkaerő munkahelyén nem pótolható, úgy a termelő berendezések kapacitása átmenetileg (a dolgozó betegségének ideje alatt) nem használható ki teljes mértékben, ami miatt a termelő alapok (a tőke) szerves összetétele nő, hiszen változatlan állóalap (állótőke) mellett a kifizetésre kerülő munkabérösszeg a beteg bérével csökken, ugyanakkor azonban az üzem átlagos termelékenysége nem nő (mint ahogy az egyébként a termelő alapok szerves összetételének növekedése esetén szokott), hanem — ellenkezőleg — szintén csökken. Ha viszont a beteg dolgozó betegsége tartamára munkahelyén pótolható, úgy az ezzel kapcsolatos munkaerőszükséglet a rendelkezésre álló termelő alapok (tőke) szerves összetételének a népgazdaságban rendelkezésre álló munkaerők számát is figyelembe veendő kialakításának egyik (azt csökkentő) tényezőjeként jut szerephez, ugyanakkor pedig befolyásolja a ténylegesen hasznosan teljesített munkaidőnek az előző alfejezetben tárgyalt átlagos hosszúságát.

Magyarországon a társadalombiztosítási szervek nyilvántartása szerint a dolgozók táppénzellátásban részesültek az összes munkanapok százalékában :

1956	3,6 %
1957	4,5 %
1958	4,5 %

Mivel a betegségek gyakorisága és tartama foglalkozási áganként eltérő, ez érinti a foglalkozások megoszlásának — a következő alfejezetben tárgyalandó — problémáját is.

A FOGLALKOZÁSI MEGOSZLÁS

A munkaidő, valamint a betegségek kérdését tárgyaló alfejezetekben már érintettük a lakosság foglalkozási megoszlásának kérdését. Ez a megoszlás az ott érintett tényezők mellett a társadalom, illetőleg a lakosság szükségleteinek alakulásán múlik, mégpedig azok megoszlásán beruházási és fogyasztási javak, valamint szolgáltatások között és azok további részletezésén és rétegeződésén, ugyanakkor pedig a különböző termelő, szolgáltató, közigazgatási stb. tevékenységekben kifejtett munka produktivitásán, illetőleg szükséglete nagyságán. A polgári elméletben különbséget is tesznek a primer, szekunder és tercier jellegű tevékenységi körökben kifejtett munka eredményessége között, hiszen egyes polgári szerzők *(Colin Clark, Jean Fourastié* stb.) álláspontja szerint az előbb említett megkülönböztetés éppen a munka eltérő eredményességének fejlődésén alapszik, vagy legalább is azzal korrelációban van. E szerint az osztályozás szerint lényegében az őstermelést tekintik primer, az ipart szekunder, a kereskedelmet és a szolgáltató iparokat, valamint a közigazgatást, az oktatást stb. tercier jellegű tevékenységi ágnak. A legutóbbi évszázadok és évtizedek során a munka eredményessége (a nem-marxista irodalom szerint termelékenysége) a szekunder tevékenységek körében nőtt összehasonlíthatatlanul a leggyorsabban, a tercierek körében pedig a legkisebb mértékben (sőt, részben úgyszólván semmit), míg a primer tevékenységek körében a munka eredményességének növekedése a két véglet között alakult.[22]

A különféle termékek és szolgáltatások iránti kereslet most már úgy tolódott el, hogy — részben *Engel* törvényének érvényesülése következtében — a primer tevékenységek által létrehozott termékek iránti kereslet sokkal kevesebbel nőtt, mint a szekunder és tercier tevékenységek által előállított termékek és szolgáltatások iránti. És mert a munka termelékenysége a szekunder tevékenységek körében gyorsan és jelentősen nő, a tercier tevékenységek körében pedig csupán lassan, egyrészt áreltolódások jöttek létre, másrészt pedig a dolgozó népesség foglalkozási megoszlása is fokozatosan megváltozott.

Ha az áruk és szolgáltatások árait az egy órára eső átlagos munkabér hányadaiban, illetőleg többszöröseiben fejezzük ki, úgy — hosszú távúan vizsgálva ezt a kérdést — azt tapasztaljuk, hogy az iparcikkek árai fokozatosan estek, a szolgáltatásokéi pedig nagyjából változatlanok maradtak. Ez a munkaproduktivitás fejlődése terén jelentkező különbségeknek következménye, ami már önmagában is megindokolná a dolgozók foglalkozás szerinti összetételének megváltozását. Ezenfelül azonban a lakosság szükségletei is megváltoztak és ennek következtében a tercier tevékenységek eredményei iránti mennyiségi kereslet is gyorsabban nőtt mint a primer és szekunder tevékenységek eredményeivel szemben jelentkező ; ezért érthető, hogy a foglalkozási statisztikákban kimutatott megoszlási arányszámok a leírt két ok együttes érvényesülésének eredményeképpen alap-

[22] Abban, hogy a primer tevékenységek által előállított termékek ára az ipari termékekéhez képest a munkatermelékenység jelzett alakulása ellenére mégis alacsony, alighanem sok ok játszik közre. Ilyen, hogy a primer tevékenységek eredményeit képező termékeket részben gazdaságilag elmaradott és ezért rendkívül alacsony munkabérszintű országokban is előállítják, ami befolyásolja a gazdaságilag fejlettebb országokban hasonló munkát végző dolgozók keresetét is. De fontos az is, hogy a primer tevékenységek által nyújtott munkaeredmények (termékek) iránti kereslet sok ok miatt kevésbé nőtt, mint a szekunder és tercier tevékenységek által produkált használati értékek és hasznos szolgáltatások iránti kereslet.

vetően eltolódtak: a primer és szekunder tevékenységekben dolgozók arányszámai csökkentek, a tercier tevékenységekben elfoglaltaké pedig gyorsan emelkedtek.

Ez kitűnik a nemzeti jövedelemhez és a bruttó társadalmi termékhez való hozzájárulások százalékos arányai eltolódásaiból is. Ezek az arányok az USA-ban a következőként alakultak:[23]

Hozzájárulás a nemzeti jövedelem képződéséhez	1929	1956
primer termelés	11,8%	6,4%
szekunder termelés	29,2%	36,6%
tercier termelés	58,1%	56,4%
nemzetközi kapcsolatok	0,9%	0,6%

Hozzájárulás a bruttó társadalmi termék keletkezéséhez	1936	1958
primer termelés	13,5%	11,9%
szekunder termelés	49,9%	47,7%
tercier termelés	37,6%	40,4%
nemzetközi kapcsolatok	—1,0%	0,0%

A fentitől eltérő fejlődéssel csupán néhány rendkívül gyorsan iparosodó — főként szocialista — országban találkozunk.

A foglalkozási megoszlásnak sokféle alapvető jelentőségű demográfiai és gazdasági hatása van. Mindegyiknek felsorolására nincs terünk. Így például csak utalni kívánunk arra, hogy a foglalkozási összetétel fenntartása és fejlődése bizonyos mértékig meghatározza az iskoláztatás mérve és tartama iránti szükségletet, ami a munkábalépés korára hat.

Fontosabb szempont, hogy a modern gyáriparban egy munkahely létesítésének álló- és forgóalap- (illetőleg tőke-) szükséglete jóval nagyobb, mint a mezőgazdaságban vagy a tercier foglalkozási ágakban. A technikai haladás minden foglalkozási ágban többé-kevésbé a világ minden országában érvényesül. Ennek hatása azonban eltérő a különböző gazdasági struktúrájú (foglalkozási összetételű) országokban. A fejlett ipari országokban (USA, Belgium stb.) a dolgozóknak csak kb. 10%-a dolgozik a mezőgazdaságban. Ha ezekben az országokban a munkatermelékenység például 10%-kal nő, az agrártermékek iránti szükséglet viszont változatlan marad, úgy csupán az összes dolgozók mintegy 1%-a számára kell új munkahelyekről gondoskodni. A tercier foglalkozások iránti szükséglet növekedése miatt ez az 1% alighanem ezek körében helyezkedhetik el. Ez azt jelenti, hogy a népgazdasági akkumuláció tekintélyes része az ipari beruházások felújítására, modernizálására használható fel, amit az ipari beruházások amortizációs hányadainak felhasználása még megkönnyít.

Az agrárországokban viszont, amelyekben az agrárszektor a dolgozók összes számának például 50—60%-át köti le, az agrárdolgozók által elért 10%-os munkatermelékenységi többlet az agrárszükséglet változatlansága mellett az összes dolgozói létszám 5—6%-át szabadítja fel. A gazdasági elmaradottság, szegénység miatt ezek számára nem a tercier foglalkozási ágakban, hanem az iparban kell munkalehetőségeket teremteni. Az ilyen

[23] A terminológia a nem-marxista irodalomban használatos. Vö. *Alfred E. Ott*: „Zum Problem des technischen Fortschritts". *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, 172. kötet, 2. füzet, 1960 április, Jena, 165. old.

országokban tehát az amúgy is kisebb arányú népgazdasági akkumulációt tekintélyes részben az ipari apparátus extenzív bővítésére, nem pedig modernizálására kell fordítani. Így tehát hiába alkalmazzák az új beruházásoknál a legmodernebb technikákat, azok mellett elavultabb berendezéseket is üzemben kell tartani, aminek sokféle hátránya van és sok egyéb okkal egyetemben megnehezíti a gazdasági elmaradottság leküzdését.

Év	A keresők megoszlása foglalkozási ágak szerint %-ban		
	primer	szekunder	tercier
Egyesült Államok			
1820	73	12	15
1850	65	17	18
1880	49	26	25
1900	43	27	30
1920	27	33	40
1940	19	31	50
1950	16	27	57
Németország			
1882	42	39	19
1907	35	43	22
1925	29	43	28
1939	28	44	28
1950	23	.	.
Franciaország			
1901	42	30	28
1921	42	32	26
1931	36	35	29
1951	35	30	35

A demográfiai és gazdasági jelenségek kölcsönhatásai vizsgálatát illetően meg kellene emlékezni a bel- és külföldi vándormozgalmak kérdéseiről is. Az ezekkel összefüggésben jelentkező kölcsönhatások irodalma azonban — az egyéb kölcsönhatásokra vonatkozóval ellentétben — oly bőséges, hogy tárgyalásuktól itt bízvást eltekinthetünk. Nem érintjük e helyt azokat a kölcsönhatásokat sem, amelyeket a háborúk és azok utóhatásai váltanak ki, csak arra utalunk, hogy azok érdemben a már ismertetettekhez hasonlóak. Különbségként főként csak az mutatkozik, hogy az egyébként jelentkező kölcsönhatások részben felnagyított intenzitásúakká válnak.

Nem érintjük az ún. „népesedési optimum" kérdését sem, mert az már nem annyira a demográfiai és gazdasági jelenségek kölcsönhatásainak tényeire, mint inkább az azokra tekintettel levő népesedési politikára vonatkozik.

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ДЕМОГРАФИЧЕСКИМИ И ЭКОНОМИЧЕСКИМИ ЯВЛЕНИЯМИ

Резюме

Изменения в степени интенсивности многочисленных демографических и экономических явлений связаны друг с другом. Характер, форма реализации и прочность этих связей находятся под воздействием общественных и исторических факторов, ввиду чего при их определении следует указать, к какому этапу развития того или иного общества относятся эти выводы.

Заключения относительно наличия действительной взаимосвязи между демографическими и экономическими явлениями или, соответственно, выводы относительно возможного характера этой взаимосвязи мы пока можем делать только на теоретической основе, только вообще, потому что такого рода исследования до сих пор не осуществились с нужной глубиной. Очевидно, что изменение уровня благосостояния может оказать воздействие на все демографические явления как то, на число рождений, смертных случаев, вступлений в брак, время обращаемое на учебу, структуру занятий, соотношение между самодеятельными и иждивенцами, частоту поступления женщин на работу и т. д.

Повышение уровня благосостояния несомненно окажет воздействие в направлении улучшения положения в области смертности и заболеваемости, а вероятно также в направлении роста числа лет, обращаемых молодежью на учебу. Однако то, каким будет изменение, например, в области возраста во время вступления в брак, частоты рождений ; чсила детей в расчете на семью, возраста родителей в период рождения детей, является крайне неопределенным. Не теоретическим, а практическим вопросом является то, станет ли частота поступления женщин на работу более высокой или более низкой, также как и то, пожелают ли трудящиеся, — учитывая также и улучшение состояние здоровья, — продолжать работать до достижения более высокого возраста, чем прежде, или же наоборот, исходя из улучшившихся экономических условий, захотят раньше выйти на пенсию.

Автор выдвигает перед собой задачу дать в рамках настоящего исследования обозрение взаимосвязей демографических и экономических явлений, останавливаясь в первую очередь на том, каким образом изменения в интенсивности демографических явлений могут воздействовать на динамику экономических явлений. Автор подробно рассматривает воздействие рождаемости, брачности, смертности, естественного и фактического прироста населения, возрастного состава, продолжительности рабочего времени, заболеваний и, наконец, факторов занятий на экономические явления и, соответственно их взаимодействие.

Число *рождений* и интенсивность рождаемости, — принимая во внимание более длительный период, — показывает тенденцию к понижению в экономически развитых странах, но, однако, в последнее время, в период после второй мировой войны, в ряде стран, — так, например, во Франции и Соединенных Штатах Америки — упомянутая тенденция получила обратное направление и частость рождений повысилась. Такая тенденция в развитии привела к возникновению различных предположений со стороны социологов. Может быть показано, что у семей располагающих более низким доходом на душу населения число детей является более высоким, или, соответственно, что у многодетных семей доход в расчете на душу населения является более низким. В этом случае предположительно имеет место взаимное влияние. Число детей, как правило, оказывает влияние на поступление женщин на работу, или, соответственно, на характер последней. Абсолютное число детей определяет величину некоторых особых потребностей, так, например, также и потребность в квартире. Направление и флуктуация числа рождений обусловили возникновение экономических воздействий на ряд лет или десятилетий.

Относительно капиталистических стран неоднократно было показано, что в период оживленной конъюнктуры имеет место также и рост числа вступлений в брак, в то время как в период упадка конъюнктуры наблюдается сокращение числа браков. Среди рабочих частота вступлений в брак изменяется параллельно — отклоняясь в некоторой степени во времени, — с занятостью. В деревне же можно установить взаимосвязь между вступлением в брак, — показывающим сезонные колебания, — и полученным урожаем. Характер воздействий и последствия, связанные с движением населения в области вступлений в брак, при социализме являются в корне иными, чем при капитализме.

Общий уровень *смертности* зависит кроме знаний населения в области культуры и здравоохранения и соответствующих учреждений и от динамики благосостояния, в особенности от динамики уровня питания вообще и в делении по классам, или, соответственно, группам населения. Коэффициенты смертности еще и сегодня в большей или меньшей мере колеблются в мирные или военные годы, а также и в зависимости от элементарных катастроф и, в первую очередь, от эпидемий ; недостаток продовольствия в развитых странах, однако, уже не фигурирует как фактор, оказывающий влияние на смертность. В экономически отсталых странах временно еще встречается опасность голода из-за плохого урожая, но, однако, такие случаи имеют место все более редко.

Экономическими и социальными последствиями *естественного прироста населения* занимается весьма обширная литература, написанная Мальтусом и его учениками, другая часть литературы вслед за Марксом опровергает учения Мальтуса. Естественный прирост, и, соответственно, повышающая его иммиграция, оказывают влияние на расцвет, или же, соответственно, за расцветом следует волна иммиграции, так, что, следовательно, и в этом случае имеет место взаимное влияние.

Возрастная структура населения связана с экономическими факторами таким образом, что высокий удельный вес иждивенцев является значительным бременем, ухудшает средний жизненный уровень и затрудняет накопление. Это вызывает возникновение своеобразного заколдованного круга : в результате повышения коэффициента рождаемости (улучшение в области детской смертности) и интересах обеспечения численно возросших молодых поколений работой и, соответственно, средствами труда, возникает необходимость в повышенном накоплении, обеспечение которого затрудняется как раз потребностями в продовольствии, одежде, образовании и прочем, связанными с ростом численности населения. Все таки желательным следует считать умеренный темп роста плотности населения. Возрастный состав населения является функцией рождаемости, порядка смертности и международной миграции. Непропорционально высокий удельный вес детей оказывает неблагоприятное воздействие на величину материальных средств, необходимых для включения в трудовые отношения поколений, достигающих трудоспособный возраст. В экономически развитых странах проблему составляет содержание, имеющего значительный удельный вес, населения, старого возраста. Среди экономических воздействий, вызываемых увеличением ожидаемой средней продолжительности жизни, автор выделяет удлинение срока обучения и повышение границы трудоспособного возраста.

Продолжительность рабочего времени тоже оказывает различные воздействия. Между распределением трудоспособного населения на трудящихся и нетрудящихся (иждивенцев) и средним числом подлежащих к выполнению и, соответственно, выполненных рабочих часов одного трудящегося существует взаимосвязь и взаимное влияние. Продолжительность рабочего времени оказывает воздействие на формирование национального дохода, которое, в свою очередь, оказывает влияние на желание населения относительно «свободного времени», отдыха, что сопряжено с формированием соотношения между самодеятельными и иждивенцами. Это соотношение, говоря строго, является демографическим явлением точно также как и удельный вес женских трудящихся.

После анализа экономических последствий *заболеваний* автор рассматривает вопрос *состава занятий*, относительно которого он устанавливает, что он зависит помимо прочего от динамики потребностей населения и производительности труда. В этом отношении можно провести различие между эффектом труда выполненного в круге деятельностей первичного вторичного, и третичного характера. Технический прогресс имеет место во всех отраслях занятий, но его воздействие, однако, является различным в странах, имеющих неоднородную экономическую структуру.

CONNECTIONS BETWEEN DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC PHENOMENA

Summary

Intensity changes of a number of demographic and economic phenomena are interconnected. The character, process and closeness of such interdependences are influenced by social and historic factors therefore, when making stattements about them, it must be pointed out which stage of development and of which societies, they refer to.

Reference to effective interconnections of demographic and economic phenomena, their prevelance and possible existence can, for the time being, be made only on a theoretical basis and only as a generality, because no satisfactory studies of this kind have been made yet. It is obvious that changes in prosperity influence all demographic phenomena such as the number of births, deaths, marriages, time spent on studies, stratification by occupation, ratio of the gainfully occupied and the dependants, frequency of female labour etc. A rising prosperity only implies that improved mortality and morbidity rates are obvious, and their impact on the number of years spent by the youth on studying is probable. But how far the marrying age, the frequency of births, the number of children per family, the age of the parents at the birth of the children will change is quite uncertain. It is not a question of principle but one of facts whether female labour assumes a higher or lower rate of frequency just as much as the fact whether the workers, in view also of their improved general state of health, wish to persue gainful work until a higher age than before, or, contrarywise whether, having reached an improved standard of living, wish to retire earlier from work.

In this paper the author proposes to survey the mutual effect of demographic and economic facts, especially of how far intensity changes of demographic phenomena can influence economic facts. He gives a detailed analysis of the effect of births, marriages, death, natural and effective increase, age distribution, length of the working day, diseases and finally of the occupational factors on economic phenomena and their interconnection.

Over a longer period the *birth rate* and intensity have shown a falling trend in the economically more developed countries but recently, following World War II. the mentioned tendency has changed in several countries, including France and the United States, with the relative frequency of births increasing. This tendency has given rise to different assumptions on the part of sociologists. It can be pointed out that in families with a lower per capita income the number of children is higher, or rather that families with more children have a lower income per head. In this case we can presumably find an interdependence. The number of children effects, in general, both female work and its character. The absolute number of children determines the order of magnitude of certain special requirements, thus e. g. of residential ones too. The trend and fluctuation of the num ber of births involves economic effects prevailing over several years or even decades.

In respect of capitalist countries it has been pointed out several times that in days of upswings the number of *marriages* is increasing whereas in the times of slumps and crises it is declining. Among the workers the frequency of marriages is changing parallel with employment, of course with a certain time lag, whereas in the country it can be connected with crop results and is also subject to seasonal fluctuations. The character and consequence of effects connected with the marriage movement are entirely different in socialism from what they are in a capitalist state.

Beside the cultural and health standards the general *death rate* of the population depends also on the development of prosperity, especially on the food situation both

on average and by social classes and population groups. The mortality figures show smaller or bigger fluctuations on account of war and peace years as well as elementary damages, primarily epidemics. Whereas in the advanced countries no shortage of food occurs as a mortality factor, in the backward ones starvation incident upon a bad crop still occurs, though rather seldom and for a transitory period only and is getting less and less frequent.

Following Malthus and Marx in his footsteps, this latter refuting the doctrines of the former, a great literature has developed to deal with the economic and social consequences of *natural increase*. The natural increase and the immigration enhancing it, have an influence upon upswing and an upswing is usually followed by an immigration wave so we can speak of an interconnection also in this case.

The *age distribution* of the population is connected with economic factors so that a high rate of those depending on financial support represents quite a considerable burden, it impairs the general living standards and makes accumulation difficult. This starts a vicious circle : the higher birth rate (and an improving influence in infant and children mortality) increases the population number and to provide them with jobs, means of production an increased accumulation would be required but this is just aggravated by food, clothing, educational and other requirements arising on account of this increased population. Yet a moderately increased density must be considered as advantageous. The age distribution of the population is a function of births, attrition and of international migration. This proportionately high ratio of children impairs the fund needed for setting to work the growing generation having reached the working age. In the economically advanced countries the keeping of rather populous older age groups gives rise to problems. Out of the economic impacts due to the prolongation of the probable age the author emphasizes the shift in the prolonged schooling as well as the limit of working ability.

Also the *length of working time* has a number of effects. The distribution of the able-bodied age group between workers and non-workers (dependants) and the number of working hours to be performed, or performed in general by one worker show interconnections. The length of the working time influences the national income and this latter has an effect upon the population's demand for leisure time which again influences the ratio between earners and dependants and this ratio is a demographic phenomenon in the narrower sense, just as much as the ratio of female employment is.

Having analysed the economic impacts of deaths, the author discusses occupational distribution to find that, among others, it depends on the development of the population's requirements and on the productivity of labour. Distinction can be made between the eficiency of work performed in primary, secondary and tertiary scopes of activity. Technical progress can be witnessed in all branches of occupation but it has different effects in countries with different economic structures.

DEMOGRÁFIA, 1961. (IV.) 3.

SZÜLETÉSSZÁM ÉS ÉLETSZÍNVONAL

MÓD ALADÁRNÉ

A születésszám alakulását igen sokféle tényező határozza meg. Ezek egyrésze közvetlenül a társadalmi-gazdasági viszonyokban gyökeredzik, más részük közvetve, a társadalmi tudaton keresztül hat. Ebből következik, hogy a születésszámra ható tényezők a statisztika eszközeivel már eleve sem mutathatók ki a maguk összességében, de a kérdés rendkívüli összetettsége következtében még az anyagi, gazdasági vonatkozású tényezők hatását is rendkívül nehéz a maguk komplexitásában statisztikailag nyomonkövetni.

Az alábbiakban a sokféle gazdasági vonatkozású összefüggés közül csak eggyel, az életszínvonal és a születésszám összefüggésével kívánok foglalkozni, anélkül, hogy egyben annak meghatározását is célul tűzzem, milyen súllyal esik latba az életszínvonal a sok tényező közül. Sőt, még az életszínvonalat, amely köztudomásúlag rendkívül összetett fogalom, sem szándékozom ebben a keretben a maga egészében vizsgálni, hanem annak csak néhány vonatkozását állítom előtérbe. Ugyanakkor tudatában vagyok annak, hogy az életszínvonal szerteágazó fogalomköréből néhány területnek a kiemelése nem ad átfogó választ az életszínvonal és a születésszám alakulása közti kapcsolatra, mert az életszínvonal különböző elemei közül egyik-másik, például a lakásviszonyok alakulása, hogy csak egyet említsek, feltehetően önmagában is jelentős mértékben befolyásolja a születésszám alakulását. Az életszínvonal és a születésszám összefüggésének vizsgálatát azonban még e korlátozott keretek közt sem tartom feleslegesnek. Mindaddig ugyanis, amíg hosszú időtartamot felölelő és széles vizsgálati terepen folyó tudományos kutatások nem dolgozzák fel a születésszám alakulására ható tényezők egész rendszerét — és ez a nyilvánvalóan csak kollektív munkával megoldható feadat egyelőre még elvégzésre vár —, az egyes részterületekről származó vizsgálatok is hasznosan egészíthetik ki az erről a rendkívül fontos kérdésről rendelkezésre álló ismeretanyagot.

Az eddigiekből következik, hogy jelen írásom csak szerény célkitűzéssel indulhat. Az alábbiakban néhány adalékkal és azokhoz fűzött néhány gondolattal kívánok a kérdés megvilágításához hozzájárulni.

*

Az életszínvonal az együttélő jövedelmi és fogyasztási közösségek, a családok, háztartások keretében ölt konkrét testet. E közösségek jövedelmi

színvonalát nem annyira a keresők keresete, mint inkább az azok keretében élő keresők és eltartottak egymáshoz való aránya határozza meg. Ezt bizonyítják azok az adatok is, amelyeket a Központi Statisztikai Hivatal 1960. év tavaszán gyűjtött össze, több mint 18 000 véletlenszerűen kiválasztott munkás- és alkalmazotti háztartás egyéni megkérdezése alapján, elsősorban a családok jövedelmére és a család személyi összetételére vonatkozóan. Ezen adatok szerint az egy főre jutó jövedelem alapján összesen 8 csoportba sorolt családok közül a legmagasabb csoportba tartozóknál a család egy főjére jutó átlagos jövedelem ötszöröse a legalacsonyabb jövedelmi csoportba tartozó családokénak, ugyanakkor az egy keresőre jutó havi munkabér a legmagasabb jövedelmi csoportban mindössze kétszer annyi, mint a legalacsonyabban. A dolog magyarázata abban rejlik, hogy mialatt a legalacsonyabb jövedelmi csoportban 100 keresőnek 250 eltartottról kell gondoskodnia, addig a legmagasabb jövedelmi csoportban 100 keresőre ennek kis hányada, 18 eltartott esik. Az erre vonatkozó adatok a következők:

1. Az egy főre, ill. az egy keresőre jutó jövedelem mutatói jövedelem nagyság-csoportonként a megfigyelt háztartásokban

Показатели дохода на душу и на одного самодеятельного по подоходным группам в наблюданных домашних хозяйствах

Indicators of Income per Capita resp. per Earner According to Income-Groups within the Observed Households

Az egy főre jutó havi jövedelem nagyságcsoportja	Az egy főre jutó havi összes jövedelem (Ft)	Az egy keresőre számított havi munkabér-jövedelem (Ft)	Az egy főre jutó havi összes jövedelem	Az egy keresőre számított havi munkabérjövedelem	A száz keresőre jutó eltartottak száma
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
			a legalacsonyabb jövedelemcsoport százalékában		
600 Ft alatt ..	427	1050	100,0	100,0	250
600— 800	696	1381	163,0	131,5	152
800—1000	892	1480	208,9	141,0	101
1000—1200	1090	1570	255,3	149,5	68
1200—1400	1288	1652	301,6	157,3	49
1400—1600	1480	1758	346,6	167,4	34
1600—1800	1679	1895	393,2	180,5	28
1800 Ft felett .	2174	2265	509,1	215,7	18

Горизонтальная графа: (1) Группы месячного дохода на душу; (2) весь месячный доход на душу (в форинтах); 3. месячный доход из зарплаты на одного самодеятельного (в форинтах); (4) весь месячный доход на душу, (5) месячный доход из зарплаты на одного самодеятельного во процентах к самой низкой подоходной группе. (6) Численность иждивенцев на 100 самодеятельных.

Heading: (1) Groups of monthly income per head; (2) monthly total income per head (forint); (3) monthly income from wages per earner (forint); (4) monthly total income per head, (5) monthly income from wages per earner in the percentage of the lowest income-group; (6) dependants per 100 earners.

Kézenfekvő és közismert a kereső-eltartott arány és a családnagyság közti összefüggés — mennél nagyobbak a családok, annál több eltartott esik egy keresőre, márpedig a nagy családok általában azért nagyok, mert sok bennük a gyerek, az eltartott. Az alábbi adatok dokumentálják ezt az összefüggést.

A kereső-eltartott arány a megfigyelt különböző nagyságú háztartásokban, a két tagú háztartások százalékában

A háztartás nagysága	A száz háztartásra jutó keresők száma	A száz keresőre jutó eltartottak száma
2 tagú	100,0	100,0
3 tagú	113,4	200,0
4 tagú	117,2	314,3
5 tagú	128,4	387,8
6 és többtagú	145,5	498,0

Lényegében a kereső-eltartott arány fenti alakulásának következtében csökken a családnagyság növekedésével az alábbiak szerint a jövedelem :

Az egy háztartásra és az egy főre jutó jövedelem a megfigyelt háztartásokban, a két tagú háztartások százalékában

A háztartás nagysága	Az egy háztartásra jutó jövedelem	Az egy főre jutó jövedelem
2 tagú	100,0	100,0
3 tagú	118,5	78,9
4 tagú	128,2	64,0
5 tagú	142,6	57,0
6 és többtagú	155,1	46,3

A statisztikai adatok természetesen csak azt a tényt mutatják, hogy ahol sok a gyerek, ott kevesebb az egy főre jutó jövedelem, de arra nem válaszolnak, hogy ez a körülmény milyen mértékig befolyásolja a születésszám alakulását. De ha azt nem is tudhatjuk, hogy milyen rétegeknél milyen mértékig hat ki ez a tényező, ha nem is tudjuk, hogy milyen esetekben mikor ítélik már „sok"-nak a gyerekeket az ezzel kapcsolatban „alacsony" jövedelmek következtében, egyszóval ha ennek a mindenki által kézzelfoghatóan érzékelhető összefüggésnek a hatását számszerűsíteni nem is tudjuk, a jövedelemnek az életszínvonal szempontjából való nagy jelentősége következtében nagy biztonsággal feltehető, hogy az összefüggés ténye fennáll. Egyébként az életszínvonal és a gyerekek száma között nemcsak olyan közvetlen összefüggés van, hogy a családfő keresete sok gyerek esetén több családtag, kevés gyerek esetén kevesebb családtag között oszlik meg, hanem olyan közvetett összefüggés is van, hogy több gyerek mellett érthető módon kisebb lehetőség van arra, hogy az anya is kereső foglalkozást folytasson. A családon belüli keresők számának a növelésénél pedig mondhatni elsősorban az anya jön számításba — a kereső gyerekek a dolog természetéből folyóan előbb-utóbb önállósulnak, új családot alapítanak, a többi keresők pedig, a gyerekeken kívüli rokonok és a családdal együttélő más személyek, általában kevésbé állandóak. Ezt a körülményt igazolja egyfelől a családi jövedelmek nagyon jellegzetes különbséget mutató szóródása azok közt a családok közt, amelyekben a feleség kereső és amelyekben nem-kereső, valamint ugyanennek a helyzetnek mintegy másik vetületeként, a családi jövedelem színvonala és az anyák kereső foglalkozása közti igen szoros kapcsolat.

2. A háztartások számának megoszlása az egy főre jutó havi jövedelem nagysága szerint, %

Состав домашних хозяйств по размеру месячного дохода на душу, процент

Distribuion of Households according to per Capita Monthly Income, Per Cent

Az egy főre jutó havi jövedelem (1) Ft	Azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyekben a családfő felesége	
	kereső (2)	nem kereső (3)
800 Ft alatt	30,1	59,5
800—1000	20,1	18,7
1000—1200	17,9	10,5
1200—1400	11,8	5,3
1400—1600	8,2	2,6
1600—1800	5,3	1,6
1800—2000	3,1	0,6
2000 Ft felett	3,5	1,2
Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) месячный доход на душу в форинтах. Численность домашних хозяйств в которых супруга главы семьи является (2) самодеятельной, (3) не самодеятельной.

Heading : (1) Monthly income per capita, forint. Households in which the head of the family's wife is (2) gainfully occupied, (3) not gainfully occupied.

3. Az egy főre jutó jövedelem és a nők foglalkoztatottsága a megfigyelt munkás- és alkalmazotti háztartásokban

Доход на душу и занятость женщин в наблюданных домашних хозяйствах рабочих и служащих

Income per Head and Female Employment within the Observed Households of Workers and Employees

Az egy főre jutó havi összes jövedelem csoportja (1)	Az egy főre jutó havi összes jövedelem (2)	A kereső nők aránya az összes munkaképes korú nőkhöz viszonyítva* (3)
600 Ft alatt	427	23,3
600— 800	696	40,5
800—1000	892	54,4
1000—1200	1090	66,7
1200—1400	1288	74,1
1400—1600	1480	78,8
1600—1800	1679	81,2
1800 Ft felett	2174	82,9

* Jóllehet a számok nem közvetlenül az anyák, hanem általában a keresőképes korú nők keresőfoglalkozásának arányát mutatják, ez az értelmezés megengedhető, mert a családon belüli keresőképes korú nők túlnyomó többsége egyben azonos az anyával.

Горизонтальная графа : (1) Группы по всем месячным на душу доходам ; (2) весь месячный доход на душу ; (3) отношение самодеятельных женщин в сравнении со всеми женщинами в работоспособном возрасте.

Heading : (1) Groups according to the total monthly income per head ; (2) total monthly income per head ; (3) ratio of working women compared to total women in working age.

Az anyák kereső foglalkozása és a gyerekek száma közti összefüggésre ugyancsak a már előbb említett széleskörű statisztikai felvétel alapján lehet választ adni, amelynek keretében az összes megkérdezett család közül mintegy 8000 városban lakó családban részleges kikérdezést hajtottak végre a háztartásvezető asszonyok, gyakorlatilag az anyák körében, amelynek során tudakolták a nők foglalkoztatottságával, kereseti viszonyaival, képzettségével és kulturális helyzetével kapcsolatos kérdéseket. Ez az adatfelvétel nemcsak azt az ismert tényt támasztotta alá, hogy az anyák fog-

lalkoztatottságának mérve fordított arányban áll a gyerekek számával, hanem megmutatta azt is, hogy különböző számú gyerek esetén az összefüggés más és más mértékű. A tények ismerete előtt könnyen hajlottunk olyan felfogásra, hogy a gyerekek száma és az anyák foglalkoztatottsága között lineáris kapcsolat van. Az adatok megmutatták, hogy ez egyáltalán nem így van, és éppen a lineáris összefüggéstől való eltérés ad bizonyos támpontot a helyzet megítélésére. Mit mutattak ugyanis az adatok? Azt, hogy a nőknek gyakorlatilag ugyanakkora része folytat kereső foglalkozást, ha van egy gyereke, mint ha nincs gyereke, és csak a második gyerektől kezdve csökken egyre fokozódó mértékben a kereső foglalkozást folytató nők aránya.

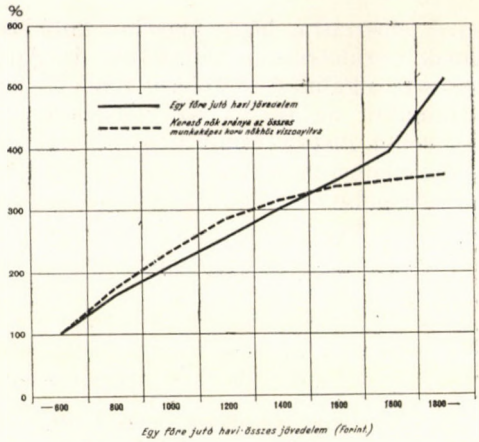

I. Az egy főre jutó jövedelem és a nők foglalkoztatottsága a megfigyelt munkás- és alkalmazotti háztartásokban

Доход на душу и занятость женщин в наблюденных домашних хозяйствах и домашних хозяйствах служащих

Income per Capita and Female Employment within the Observed Households and Households of Employees

Családok, amelyekben	A kereső foglalkozást folytató nők %-os aránya
nincs gyerek	62,1 %
1 gyerek van	61,7 %
2 gyerek van	54,0 %
3 gyerek van	44,0 %
4 és több gyerek van	33,0 %

Arra vonatkozóan, hogy mi okoz viszonylag nagy különbséget az egy és két gyerekes családok esetében a kereső foglalkozást folytató anyák számarányában, nem rendelkezünk statisztikai adatokkal. Empirikus megfigyelés alapján azonban kísérletet lehet tenni a válasz megközelítésére. Elég ha arra gondolunk, hogy mennyivel kisebb feladatot jelent egy gyerek elhelyezése valamilyen gyerekintézményben, mint többé, mennyivel nehezebben oldható meg több gyerek — esetleg különböző helyekre történő — bölcsődei, óvodai naponkénti elvitele és hazahozatala, mint egyé, és végü mennyivel nehezebb a helyzet több gyerek esetén a gyerekek betegsége ápolása miatti hiányzások következtében anyagilag is, de a munka folyamatosságának szükségletei miatt szubjektíve is, mint ha egy gyerek van.

A fenti adatok, ha az okokra vonatkozólag nem is adnak választ, arra mindenesetre rámutatnak, hogy a születésszám alakulásának vizsgálatához sokkal finomabb, differenciáltabb mutatók szükségesek, mint az életszínvonal általános, és ezért globális mutatója — a családi jövedelem. Egy ilyen részletesebb, elemzőbb vizsgálat rendkívül hasznos volna, mert támpontot adhatna ahhoz, hogy a lakosság fogyasztására, életszínvonalának növelésére rendelkezésre álló alapok olyan formában, olyan módon kerül-

jenek elosztásra, hogy más indokolt szempontok mellett optimálisan hassanak a születésszám alakulására is. Addig is, amíg e kérdés teljes feltérképezésére alkalmas adatokkal rendelkezünk, bizonyos kiinduló alapot adhat számunkra az is, ha az életszínvonalat legáltalánosabban meghatározó jövedelmi, illetve termelékenységi színvonal és ezzel összefüggésben a gyerekek ellátási módjának főbb típusait felvázoljuk, s ennek alapján kíséreljük meg legalább bizonyos tendenciák megállapítását. E főbb típusokat a következőkben foglalnám össze :

Olyan társadalmi-gazdasági közösségek, amelyekben

1. viszonylag alacsony a munka termelékenységének színvonala, ugyanakkor kevés a munkaalkalom, kevés a kereső, ennek megfelelően aránylag szűkös a dolgozók létfenntartására rendelkezésre álló javak mennyisége ;

ilyen körülmények közt alacsony a kereső foglalkozást folytató anyák aránya és a gyerekek ellátása alacsony színvonalon, a családi keretek közt történik,

2. közepes a munka termelékenységének színvonala, azonban széles kör számára van biztosítva munkaalkalom ; a foglalkoztatottak száma magas, és ennek megfelelően magasabb az életszínvonal ;

ilyen körülmények közt a gyerekek szükségszerűen nagyobb mértékben vannak társadalmi keretek közt, gyerekintézményekben ellátva ; azonban ennek úgy arányát, mint színvonalát objektíve behatárolják a termelékenység nem elég magas színvonala által korlátozott lehetőségek,

3. viszonylag magas a munkatermelékenység színvonala, azonban aránylag kevesen folytatnak kereső foglalkozást — az életszínvonal (a fenti két tényező arányától függően) lehet hasonló, de lehet magasabb vagy alacsonyabb is mint az előző típusnál ;

ilyen körülmények közt a család megélhetését általában az apa keresete biztosítja és a gyerekek túlnyomó részét a család keretében az anya látja el ;

4. ugyancsak viszonylag magas a munka termelékenységének színvonala, de ugyanakkor viszonylag sok a kereső is — a társadalom rendelkezésére álló javak bősége természetesen ebben az esetben a legnagyobb ;

ilyen körülmények közt a család megélhetéséhez az apa keresete mellett az anya keresete is hozzájárul, és a gyerekek ellátása nagymértékben társadalmi keretek közt, aránylag magas színvonalú gyerekintézményekben történik.

Hangsúlyozni kívánom, hogy fenti típusok nem köthetők meghatározott, konkrét színvonalhoz. De ha arra nincs is objektív alap, hogy mikor nevezzünk valamilyen termelékenységi vagy foglalkoztatottsági színvonalat abszolút mértékben magasnak vagy alacsonynak, időbeli vagy térbeli összehasonlítás keretében viszonylagosan megvan erre a lehetőség. Ha ezekután saját körülményeinket időbeli változásában akarnánk megközelíteni, és a felszabadulás előtti állapotokból indulunk ki, úgy vélem, nem tévedünk sokat, ha azt állítjuk, hogy hazánk más országokkal való empirikus összevetés alapján a négy közül leginkább az első típushoz állt közel. Ehhez

képest pedig ugyancsak elég nagy biztonsággal az állapítható meg, hogy a felszabadulás óta bekövetkezett nagyarányú változások következtében e típusból kiemelkedtünk, s jelenlegi viszonyaink leginkább a másodiknak említett típusnak felelnek meg. Alátámasztja ezt az, hogy az összes foglalkoztatottak (keresők) száma 1960-ban kereken 25%-kal, s ezen belül a női foglalkoztatottak száma közel 60%-kal haladta meg a felszabadulás előttit, és az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1960-ban kereken két és félszerese az 1938. évinek.

Az alacsonyabb típusból a magasabba való emelkedés kétségtelen eredmény, de nyilvánvalóan nem végleg kielégítő. Felmerül a kérdés, hogy további fejlődésünk milyen úton, milyen módon valósuljon meg. Nyilvánvaló, hogy az életszínvonal emelését perspektívában nem a 3., hanem a 4. típus útjain fogjuk megvalósítani, mert jelenlegi viszonyainkhoz képest a 3. típus, a nők alacsony foglalkoztatottsága, kétségtelen társadalmi visszafejlődést jelentene. Az alábbi adatok azt mutatják, hogy Magyarországon a nők foglalkoztatottsági aránya más országokhoz képest kielégítőnek mondható — nagyjából azonos például Ausztriában vagy az USA-ban fennálló arányokhoz.

*4. A kereső nők aránya egyes országokban**
Соотношение самодеятельных женщин в нескольких странах
Ratio of Gainfully Occupied Women in Some Countries

Ország (1)	Az aktív kereső nők az összes aktív népesség százalékában (mezőgazdaság nélkül) (2)
Magyarország (1959)	29,2
NDK (1950)	40,0**
Csehszlovákia (1950)	35,2**
Franciaország (1958)	34,4
Ausztria (1957)	32,4
Svédország (1950)	31,0
NSZK (1957)	30,4
USA (1957)	30,1
Kanada (1957)	26,4
Hollandia (1947)	24,8

* A mezőgazdasági keresőket figyelmen kívül hagytuk, minthogy a mezőgazdasági segítő családtagok nem egyforma megítélése és a mezőgazdaság országoként változó súlya torzíthatja az adatok összehasonlíthatóságát. Az adatok így is csak tájékoztató jellegűek, mivel a kereső-fogalom az egyes országokban eltérő lehet. Emellett a fenti arányoknál nincs figyelembe véve, hogy az egyes országokban milyen a munkanap átlagos hossza.

** Az adatok csak a mezőgazdasággal együtt álltak rendelkezésre.

Горизонтальная графа: (1) Страны; (2) активные самодеятельные женщины во процентах ко всему активному населению (без сельского хозяйства).

Heading: (1) Countries; (2) gainfully occupied women per 100 total economically active population (agriculture not included).

Az, hogy a nők számára magasabb életforma, ha egyenrangú felekként bekapcsolódnak a társadalom gazdasági és kulturális építő munkájába, nemcsak elvont elképzelés. Legjobb bizonyítéka ennek, hogy a számtalan nehézség és „kétműszakos" teher ellenére maguk az érdekelt asszonyok is így nyilatkoznak. Az előbbiekben említett, körülbelül 8000 teljesen véletlenszerűen kiválasztott háztartásvezető nő közül azok, akik kereső foglalkozást

folytatnak, arra a kérdésre, hogy „ha Önön múlna, jelenlegi körülményei mellett milyen foglalkozást választana", a következőképpen válaszoltak:

Jelenlegi foglalkozását folytatná a megkérdezettek	68,1 %-a
Csak a háztartásban dolgozna	13,0 %-a
Fizikailag könnyebb munkát választana	5,4 %-a
Szakképzettségének megfelelőbb munkát választana	3,3 %-a
Otthon is végezhető munkát vállalna	2,5 %-a
Nem fizikai (irodai) munkát végezne	1,7 %-a
Rövidebb munkaidővel dolgozna (arányosan kevesebb fizetésért).	1,3 %-a
Egyéb választ adott	4,7 %-a

Az asszonyok többsége tehát — nyilvánvalóan nagymértékben a második kereset, a nagyobb családi jövedelem, a magasabb életszínvonal miatt is — önként és tudatosan választja a kereső foglalkozást. Mellesleg ugyanez az adatgyűjtés rávilágít arra is, hogy nem egyedül a nagyobb jövedelem játszik itt közre, mert a kereső foglalkozást folytató asszonyoknak magasabbak a kulturális igényei, s ezeket nagyobb mértékben van módjuk kielégíteni, mint azoknak, akik csak saját háztartásukban dolgoznak. A fenti, általában pozitív megnyilatkozás kapcsán külön is figyelemre méltó, hogy nemcsak a gyerektelen és az egy-gyerekes, hanem még a kétgyerekes anyák a fentihez eléggé hasonló módon válaszoltak. Erről a következő adatok is beszélnek:

5. A jelenlegi foglalkozásukat folytatni kívánó nők aránya, a megfelelő csoportba tartozó nők számának százalékában

Отношение женщин желающих продолжать их нынешнее занятие во процентах к числу женщин принадлежащих к соответствующим группам

Ratio of Females Wishing to Continue Their Present Professions per 100 Females Belonging to Corresponding Groups

Gyerekek száma (1)	Azoknak a száma, akik	
	jelenlegi foglalkozásukat kívánják folytatni (2)	csak a háztartásban dolgoznának (3)
0	72,0	10,5
1	68,1	13,6
2	64,9	14,4
3	54,0	20,6
4 és több	40,0	29,1

Горизонтальная графа: (1) Число детей. Численность женщин которые (2) желают продолжать их нынешнее занятие, (3) хотят лишь работать в домашнем хозяйстве.

Heading: (1) Number of children. Women wishing (2) to continue their present professions, (3) to work merely in their households.

De bármilyen pozitívek is a fenti adatok, önmagukban mégsem megnyugtatók. Ezek a válaszok ugyanis azt nem mutatják meg, amit más adatokból tudunk, hogy az adott helyzet a születésszám gyakorisága szempontjából nem mondható kielégítőnek. Éppen ezért a negyediknek vázolt típust nem akárhogy kell célbavennünk, hanem úgy, hogy az a születésszámgyakoriság növekedésével járjon együtt, ennek pedig tárgyi előfeltétele, hogy mindkét oldal, tehát az anyák széleskörű foglalkoztatásával egyidejűleg a gyerekekről való intézményes gondoskodás is megfelelő körben legyen biztosítva.

Az előttünk álló út megítéléséhez elsősorban is azt kell megállapítanunk, hol tartunk most, hogyan érvényesül nálunk ez idő szerint a gyerekekről való társadalmi gondoskodás két alapvető formája — a családi keretben és az intézmények keretében való segítés, támogatás?

Nézzük meg először a gyerekek családi keretek közt való ellátásának legjelentősebb segítségét, a családi pótlékot. 1960-ban (azonos vásárlóértékben számolva) a családi pótlék több mint háromszorosát tette ki az 1949. évinek. A növekedés jelentős mértékben az igényjogosultak, a foglalkoztatottak — körének kiszélesedésére vezethető vissza ; mértéke a bérekkel arányosan nőtt — a béralapnak most is, és 1949-ben is viszonylag kis részét, kb. 2,5%-át teszi ki.

Vessünk ezután egy pillantást arra, hogyan jelenik meg a családi pótlék a háztartások költségvetésében. A családi pótlék — egyrészt mert a gyerekek számával progresszíven nő, másrészt mert a családtagok számának növekedésével csökken az egy főre jutó jövedelem — a gyerekek számának növekedésével együtt növekvő szerepet játszik a családi költségvetésekben. Ezt az alábbi (a folyamatos háztartásstatisztikai megfigyelésből származó) adatok érzékeltetik :

A gyermekek száma	Az egy főre jutó családi pótlék, segély és ösztöndíj az 1 főre jutó jövedelem %-ában
1 gyerek	0,4%
2 gyerek	2,6%
3 gyerek	8,0%
4 és több gyerek	13,5%

De ha a családi pótlék a gyerekek számával növekvő szerepet játszik is a családi költségvetésben, így is kismértékben csökkenő részét fedezi csak a gyerekek számával növekvő kiadásoknak. És ha a társadalmi hozzájárulás természetesen nem is vállalhatja át a gyerekek eltartásának egész terhét, hanem csupán segítséget nyújthat ahhoz, az is nyilvánvaló, hogy a jelenleg talán legérzékenyebb területen, ott, ahol egy gyerek helyett kettő vállalásához kellene befolyást gyakorolnia, a nem egész 3%-os családi pótlékkal nem érhetünk el eredményt.

Mi a helyzet ezek után a gyerekek intézményekben történő ellátása terén? (Az alábbiakban csak az iskolát megelőző korra vonatkozó adatokat idézem. Nem mintha az iskoláskorú gyerekek felügyelete nem állna összefüggésben a nők foglalkoztatottságával, de kétségtelen, hogy elsősorban a kisgyerekkor az, ahol a problémák legélesebben jelentkeznek.)

Mint az adatokból kitűnik, az óvodai és bölcsődei ellátás terén rendkívüli a fejlődés a felszabadulás előtti időhöz, de 1949-hez képest is. Ugyanakkor az óvodáskorú gyerekeknek így is csak harmadrészét ölelik fel az intézmények, a bölcsődéskorúaknak pedig ennél még jóval kisebb részét. Az ezzel kapcsolatos adatok a 6. táblán láthatók.

Hogy oszlanak meg ezek után a költségvetési kiadások — a társadalom összes ráfordításai — a gyerekek ellátásának két fő formája közt?

A családi pótlék céljaira fordított összeg a gyerekek eltartásához való társadalmi hozzájárulásnak eddig csak mintegy harmadrészét tette ki, jóllehet ez a legszélesebb körű, az említett korosztály 70%-ára kiterjedő társadalmi juttatás. Csak valamivel volt kevesebb a bölcsőde és óvoda céljaira

6. Az óvodai, ill. bölcsődei ellátásban részesülő gyermekek száma
Численность детей участвовающих во продовольствии в детсадах или яслях
Children Receiving Board in Infant Schools or Nurseries

Év	Az óvodás gyerekek száma (1)	Az óvodáskorúak százalékában (2)	Bölcsődében elhelyezett gyerekek száma (3)	A bölcsődéskorúak százalékában (4)
1938	112 000	23,6 %	1 000[1]	0,2 %
1949	100 000	21,7 %	7 300[2]	1,4 %
1960	185 000	33,7 %	30 100	6,7 %

[1] Férőhely
[2] 1951. évi adat

Горизонтальная графа: (1) Численность детей в детских садах; (2) во процентах к дошкольникам; (3) число детей в яслях; (4) во процентах к детям соответствующего возраста.

Heading: (1) Number of kindergarten children; (2) per 100 population in infant school age; (3) number of children in day-nurseries; (4) per 100 population in infant nursery age.

fordított összeg, noha ebben a juttatásban az előbbiek szerint az érdekeltek lényegesen kisebb hányada részesül. Ezek az arányok bizonyos mértékig módosultak a legutóbbi, a bölcsődei és óvodai díjak rendezésére vonatkozó intézkedés következtében, azonban lényeges változásról nem beszélhetünk. Ezeknek az arányoknak a következtében azok a családok, amelyeknek gyerekeiről valamilyen intézmény — bölcsőde, óvoda — keretében történik gondoskodás, átlagosan lényegesen több juttatásban részesülnek, mint azok, akikről családi keretben történik gondoskodás. Megjegyzendő ehhez, hogy a különböző intézményekben ellátott gyerekek általában nem a leginkább rászoruló rétegekből kerülnek ki, mert érthető módon legtöbbször az egy- vagy kétgyerekes családok veszik igénybe a szóban forgó intézményeket, márpedig a kisebb családok anyagi helyzete átlagosan viszonylag kedvezőbb, mint a nagyobbaké.

A fentiek röviden úgy foglalhatók össze, hogy viszonylag keveset juttatunk a gyerekek családon belüli ellátásának megkönnyítésére, ebben a kevésben azonban a gyerekek rendkívül széles körét részeltetjük, ugyanakkor viszonylag sokat költünk intézmények céljaira, ezek azonban a gyerekeknek csak aránylag kis körét érintik. Ez pedig azt jelenti, hogy az önmagukban jelentős tételek, amelyeket társadalmunk a gyerekek céljaira fordít, egyfelől maguknak a kedvezményeknek, másfelől a kedvezményezettek körének a szűkreszabott volta miatt aránylag alacsony hatásfokkal érvényesülnek. Ehhez hozzájárul az is, hogy az intézményeken keresztül történő gondoskodást, amely nem személyes jövedelem, hanem ingyenes juttatás formáját ölti — mint a hasonló juttatásokat általában, szubjektíve kevésbé becsülik, részben azért is, mert e juttatásokra fordított összegek tetemes hányada munkabér kiegyenlítésére szolgál, mégpedig olyan teljesítmények kapcsán, amelyeket a családi keretben „ingyen" végeznek el, így annak különös értéket akkor sem tulajdonítanak, ha ezt a munkát más, fizetett alkalmazott végzi.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 4. típus következetes megvalósítása, azaz a nők széleskörű foglalkoztatása mellett a gyerekek, s hozzá kell tenni, növekvő számú gyerekek nagy társadalmi ráfordítást igénylő intézményes ellátása az elkövetkező években csak eléggé fokozatosan oldható meg. Ez pedig azt jelenti, hogy ha elvben és általában,

csak a végcélt tekintve, nyilván a gyerekek intézményes ellátását kell biztosítani, a születésszám növelése érdekében egyelőre nagyobb mértékben a gyerekek családi keretben való ellátását volna célszerű megkönnyíteni.

Joggal merülhet fel ennek kapcsán, hogy a születésszám növekedése szempontjából hatásos lehet-e ez az intézkedés, hisz az előbbi adatok szerint a nők aránylag széles köre több gyerek mellett is a kereső foglalkozás mellett foglalt állást. És ugyanígy merülhet fel, nem áll-e a családi pótlék növelése, s ezzel együtt a gyerekek fokozott arányú családi keretben való ellátása ellentétben céljainkkal, a nők széleskörű bevonásával a termelésbe?

Ami az első kérdést illeti : az hogy a nők viszonylag széles köre gyerekek mellett is foglalkozásuk és ezzel együtt keresetük megtartása mellett szavaz, nem áll ellentétben azzal, hogy ahol ma nincs gyerek, vagy kevés gyerek van, ott inkább lenne, ha az átmenetileg otthonmaradó anyák kieső keresete legalább részben pótlást nyerne. Emellett azt sem szabad elfelejteni, hogy a gyerekek társadalmi támogatásának a családi pótlék a leggazdaságosabb, aránylag legkevesebb társadalmi ráfordítást igénylő formája, hogy hatóköre a legszélesebb, és mert a családok személyes jövedelmévé válik, a társadalmi juttatásnál szubjektíve jobban becsülik. A családi pótlék hatásosságának azonban előfeltétele, hogy összege a jelenleginél lényegesen magasabb legyen, és ne maradjon önmagában, hanem más intézkedésekkel — főleg a lakáshelyzet javításával járjon — együtt. Elég ennek kapcsán az előbbiek közül egy adatra utalni, ami alátámasztja egy magasabb családi pótlék várható hatékonyságát. Jelenleg feltűnően alacsony azoknak a nőknek az aránya, akik arányosan kevesebb bérért rövidebb munkaidő mellett szeretnének dolgozni. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a nők rövidebb munkaidejével nagymértékben kiszélesedik a gyerekek családi keretben való ellátásának lehetősége. Ezért nagy a valószínűsége annak, hogy magasabb családi pótlék szélesebb kört ösztönözne rövidített munkaidő melletti munkára, s ezzel több gyerek otthoni ellátására.

Mit jelent a másik kérdés? Azt, hogy célul tűzzük, menjenek vissza az asszonyok a gazdasági és kulturális életből a háztartások keretei közé? Azt, hogy csökkenjen a foglalkoztatott nők aránya? Természetesen nem ez a perspektíva, mert ez mind anyagi, mind kulturális-politikai szempontból visszalépést jelentene a már elért színvonalunkhoz képest. Egyébként, ha ilyesmit célul tűznénk is ki, meg sem valósíthatnánk, mert maguk az érdekeltek, az asszonyok már ma is nagy többségükben a jelenlegi helyzet mellett szavaznak.

Nem arról van tehát szó, hogy csökkentsük a foglalkoztatott nők arányát, mégcsak nem is arról, hogy ne szélesítsük ezek körét, mindössze arról, hogy a gazdaság, a kultúra, az egészségügy és az igazgatás illetve adminisztráció területén dolgozó nők körét aránylag lassúbb ütemben célszerű bővíteni, úgy, hogy az a csak fokozatosan fejleszthető gyerekintézmények és a gyerekek nagyobbmérvű otthoni ellátása mellett az eddiginél jobb lehetőséget nyújtson a születésszám kedvezőbb alakulására. Természetesen számolni kell azzal is, hogy a gyerekek otthoni ellátásának nagyobb társadalmi segítése nemcsak az új munkavállalás mérvét fogja némileg csökkenteni, hanem az ez idő szerint kereső foglalkozást folytató nők közül is lehetnek olyanok, akik — akár mert több gyerekük van, akár mert több gyere-

ket, vagy egyáltalán gyereket szeretnének, akiknek megfelelő ellátására adott körülményeik közt nincs más lehetőség — átmenetileg kikapcsolódnak a termelő munkából. Véleményem szerint azonban ez sem kellene, hogy a nők foglalkoztatottságának csökkenését eredményezze, mert részben az anyagi körülmények, részben a nők egyre növekvő társadalmi igénye következtében az átmenetileg otthonmaradók köre nem volna olyan széles, hogy ne volna pótolható részben az újonnan felnövő női generációból, melynek tagjai egyre szélesebb körben keresnek foglalkozást, részben pedig azoknak a nőknek a köréből, akiket nem tart vissza gyerekeik ellátása, s akik jelenleg nem folytatnak kereső foglalkozást, de megfelelő munkaalkalom esetén szívesen eljárnának dolgozni. (Ezeknek a nőknek az aránya, ha nagyon alacsony is, azért számításba veendő. A korábban hivatkozott női kikérdezés keretében arra a kérdésre, hogy miért nincsenek munkaviszonyban, az összes kereső foglalkozást nem folytató asszonyok közül Budapesten 8,5%, vidéken pedig 14,2% válaszolta azt, hogy nincs megfelelő munkaalkalom.) Ilyen körülmények között biztosra vehető, hogy a nagyobb társadalmi segítség következtében a termelésből átmenetileg esetleg kikapcsolódók nem okoznák a foglalkoztatott nők arányának csökkenését, nem okoznának esetleges munkaerőhiány problémát.

A szocialista tervgazdálkodás keretei közt megvan a lehetőség arra, hogy felismert újabb szükségleteknek megfelelően változtassunk fennálló arányokon, meglevő rendszereken. A felismerés azonban önmagában nem elég ahhoz, hogy bármilyen kívánatos változásokat is azonnal és teljességükben keresztülvigyünk. Az addigi fejlődés által kialakított helyzet, az adott körülmények bizonyos mértékig keretet szabnak a változások mérvének és ütemének, ha organikusan akarunk haladni, ha ki akarjuk kerülni a felesleges zökkenőket, akadozásokat, esetleg indokolatlan kilengéseket. S ha így van ez általában is, kétszeresen így van olyan intézkedések esetében, amelyek befolyásolják a népesség életkörülményeit, családi körülményeit.

De ha a szükségesnek tartott változások csak bizonyos keretek közt, csak bizonyos ütemben hajthatók is végre, lényegében mégis az a helyzet, hogy ha az össznépesség céljaira rendelkezésre álló javak meg is határozzák azt, hogy összesen milyen ütemben és milyen mértékig emelhető az életszínvonal, az mégis többé-kevésbé elhatározás kérdése, hogy a fogyasztás emelésére előirányzott javakat milyen arányban osszuk meg a társadalom tagjai által elvégzett munka arányában, s milyen mértékig a szükségletek szerint, ezen belül pedig a gyerekekről való gondoskodás szükségletei és e szükséglet kielégítését szolgáló különböző formák szerint. Ez az elhatározás nem egyszerű, már csak azért sem, mert általában nem egyetlen célt kívánunk elérni, és előfordulhat, hogy a különböző célok az eszközök más-más, sokszor egymásnak éppen ellentmondó felhasználását indokolnák. Így például a termelés emelése, ami kétségtelenül egyik alapvető célunk, lévén a bőség fokozásának alapja, a munka szerinti elosztás elemeinek fokozott érvényrejuttatását indokolná, ugyanakkor a születésszám emelése, ami ugyancsak célunk, éppen ellenkezőleg, a szükséglet szerinti elosztás nagyobb arányát követelné. E cikk keretei között természetesen nem fér meg a különböző célok mérlegelése és az ezek együttes eredményeképp kívánatos tendenciák kijelölése. A jelen írás tárgya, a születésszám alakulása

szempontjából azonban az eddigiek alapján bizonyos megállapítások tehetők, amelyek az alábbiakban foglalhatók össze :

1. Miután a szocializmus építésének előrehaladásával a gyerekekről való gondoskodás egyre növekvő mértékben társadalmi feladattá válik, elvben és általában szükségszerű, hogy a dolgozók fogyasztásának fedezésére szolgáló javak egyre növekvő hányada a szükséglet szerint kerüljön elosztásra. Az, hogy ez milyen mértékben és milyen ütemben valósítandó meg, az adott körülményektől függ. Tekintettel arra, hogy a születésszám az utóbbi időben nem kielégítő módon alakul, időszerűnek látszik a gyerekek ellátásával kapcsolatos szükséglet szerinti elosztás jelenleginél nagyobb érvényesítése.

2. A szükséglet szerinti elosztást megvalósító társadalmi juttatás keretében *átmenetileg* célszerűnek látszik a gyerekek otthoni ellátásához nyújtott kiegészítő támogatás arányának növelése, mert az szélesebb körben, kisebb társadalmi ráfordítással, gazdaságosabban érvényesül.

3. A szükséglet szerinti elosztás fokozott érvényesítése érdekében célszerűnek látszik a gyerekek számával párhuzamosan az eddiginél nagyobb mértékben növelni a családi pótlék progresszivitását, mégpedig úgy, hogy az ne csak a sokgyerekes családoknál legyen valóban érezhető, hanem adott körülményeinknek megfelelően már az első és második, valamint a második és harmadik gyerek közt is megfelelő mérvű legyen.

4. A családi pótlékon kívül a szükséglet szerinti elosztás más formáit is célszerű lenne igénybevenni a gyerekek családi keretben való ellátásának megkönnyítésére. Ilyen lehetne például a szülés utáni hosszabb, nem teljes fizetésű, de nem is fizetésnélküli, hanem a fizetés bizonyos része melletti szabadság, vagy jelentősen rövidített munkaidő melletti foglalkoztatottság lehetővé tétele.

5. Tekintettel arra, hogy az ország különböző területei közt igen nagy különbség van a nők foglalkoztatottságának mértékében, az elkövetkező időben a termelés kiszélesítését, új munkahelyek létesítését — más szempontok megfelelő mérlegelésével — főleg azokon a területeken kellene megvalósítani, ahol ez idő szerint alacsony a nők foglalkoztatottságának aránya. Ez lehetőséget nyújtana arra, hogy a fokozott foglalkoztatás se érintse a nőknek azokat a rétegeit, amelyeknél a foglalkoztatottság akadályozza vagy korlátozza a gyerekek nevelését.

Természetes, hogy minden intézkedés csak alapos tanulmányozás, a sokoldalú kihatások mérlegelése alapján történhet, éppen ezért e tanulmány keretében nincs lehetőség konkrét javaslatok tételére. Azt azonban emellett is nemcsak megengedhetőnek, hanem szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy éppen a probléma összetettsége, és a követelmények, az elérendő célok sokfélesége következtében csak megfelelően differenciált intézkedési rendszerek vezethetnek jó eredményre. Csak a lehetőségek bizonyos választéka adhat alapot arra, hogy a körülmények különbözősége mellett az egyén és a társadalom, a munka és a család szempontjai optimális összeegyeztetésre kerülhessenek.

*

Befejezésül azt szeretném aláhúzni, hogy ha az előttünk álló feladatok különbözősége következtében az életszínvonal emelésének különféle formái, az elosztás különböző módjai ellentétbe kerülhetnek is egymással, egy

tekintetben semmiféle ellentmondás nincs, és ez a munkatermelékenység emelésének jelentősége az életszínvonal szempontjából. A termelékenység emelése ugyanis egyaránt szükséges mind a közvetlenül előttünk álló, mind a perspektívában megoldandó feladatokhoz. Az első esetben ahhoz, hogy aránylag kevesebb dolgozó legyen képes biztosítani a növekvő népesség megfelelő színvonalú ellátását, s így növekvő számú gyereket a jelenleginél nagyobb mértékben az anyák otthon láthassanak el. A második esetben pedig ahhoz, hogy megvalósítsuk részben a nagy társadalmi ráfordítást igénylő gyerekintézmények hálózatának kellő mértékű kiszélesítését, részben az átlagos munkaidő, a kereső foglalkozással járó kötöttségek csökkentését, mert perspektívában ezek a feltételei annak, hogy a nők egyre növekvő körét bevonhassuk a szocializmus építésének éltető nagy áramába.

ЧИСЛО РОЖДЕНИЙ И ЖИЗНЕННЫЙ УРОВЕНЬ

Резюме

В вводной части своей статьи автор указывает, что из числа многих факторов экономического характера, воздействующих на жизненный уровень, он намерен остановиться только на воздействии одного из них, а именно на воздействии числа рождений на жизненный уровень, без того, чтобы при этом установить также и удельный вес воздействия этого фактора по сравнению с другими факторами. Заодно автор указывает также и на то, что жизненный уровень является весьма сложным понятием и что он поэтому в своей работе выдвигает на передний план только некоторые аспекты последнего.

Динамику жизненного уровня можно наблюдать в рамках подоходных и потребительских общностей, то есть в рамках семей и домашних хозяйств. Уровень доходов этих общностей определяется не столько заработком самодеятельных, сколько соотношением самодеятельных и иждивенцев. Весной 1960 года Центральное Статистическое Управление на основе индивидуального опроса отобранных случайным методом 18 000 домашних хозяйств рабочих и служащих собирало данные о доходах семей и личном составе семей. Проведенное обследование свидетельствует о том, что приходящийся на душу населения совокупный месячный доход обратнопропорционален числу иждивенцев, приходящемуся на сто самодеятельных. Согласно данным табилцы стр. 311 параллельно с ростом числа членов семей происходит сокращение дохода на душу населения. Эти данные, конечно, показывают только то, что там, где имеется много детей, доход на душу населения является меньшим, но не дают ответа на тот вопрос, насколько это обстоятельство воздействует на количество рождений. Однако весьма вероятным является то, что здесь имеет место взаимозависимость. На основании данных можно установить также и то, что отдельные частные стороны жизненных условий оказывают более непосредственное воздействие на число рождений, чем семейный доход, являющийся наиболее общей формой выражения жизненного уровня. Соотношение между самодеятельными и иждивенцами является менее благоприятной в больших семьях, чем в меньших, не только из-за наличия большего числа детей, но также и, косвенно, потому, что в условиях наличия большего числа детей имеется меньше возможностей для того, чтобы мать могла заниматься деятельностью, приносящей заработок. Между тем при увеличении числа самодеятельных в семье на работу поступает в первую очередь, мать. В таблицах №№ 2 и 3 хорошо показана весьма тесная связь между уровнем семейных доходов и деятельностью матерей, приносящей заработок. Точно такая же связь имеет место между приносящей заработок деятельностью матерей и числом детей. Большое

сокращение в этой области наблюдается после второго ребенка : удельный вес самодеятельных женщин в бездетных семьях и семьях, имеющих одного ребенка, составляет 62 процента, а у семей, имеющих двух детей, уже только 54%.

Автор настоящей статьи затем указывает, что более высокой формой жизни для женщин является их включение в качестве равноценного работника в экономическое и культурное строительство. Большинство из числа опрошенных самодеятельных женщин, ведущих домашнее хозяйство, заявило, что они бы продолжали свое нынешнее занятие и в том случае, если бы они в этом и не нуждались.

Автор настоящей статьи высказывает мнение, что современная система пособий по многодетности непригодна для оказания влияния на число детей. Наряду с этим достаточно распространенная и обеспечивающая высокий уровень обслуживания сеть детских садов охватывает 34 процента детей соответствующего возраста, а сеть детских яслей охватывает лишь 7 процентов детей соответствующего возраста ; таким образом значительная часть семей не пользуется этими льготами.

Согласно мнению автора, с точки зрения желаемого результата в настоящее время более целесообразным явилось бы повышение суммы пособия по многодетности, чем более интенсивное распространение детских яслей и детских садов. Такой подход оказал бы желаемое воздействие в более широких слоях населения и содействовал бы повышению степени обеспечения детей в кругу семьи. Более высокий уровень пособия по многодетности оказал бы влияние на более широкий круг в направлении перехода на сокращенное рабочее время. С точки зрения будущего здесь, таким образом, речь идет о том, что приобщение женщин к общественной жизни было бы целесообразно осуществить таким темпом, который, в условиях преходящего ухода за детьми на дому и постепенно развивающейся сети детских учреждений, обеспечивает возможность для более благоприятного числа рождений, чем это имеет место в настоящее время.

Поскольку параллельно с прогрессом социалистического строительства забота о детях становится во все большей степени задачей общества, в принципе и вообще необходимо, чтобы все большая часть благ, служащих для удовлетворения потребностей членов общества, распределялось в соответствии с потребностями. То, в какой степени и каким темпом следует решать эту задачу, зависит от конкретных обстоятельств. Принимая во внимание тот факт, что число рождений в последнее время складывалось неблагоприятным образом, нам кажется своевременным реализовать в повышенной мере принцип распределения по потребностям.

BIRTH RATE AND LIVING STANDARDS

Summary

In the introductory part the author points out that of the manifold economic factors he wishes to deal only with the effect of one i. e. the living standard on the birth rate without mentioning the weight of this particular factor. While stressing the complexity of the living standard all he wishes to do is to focus attention only on some of its aspects in his paper.

The development of the living standard can best be observed through the income and consumption of cohabitating communities i. e. families and households. The income level of these communities is determined not so much by the earnings of the breadwinners as rather by the ratio of earners and dependants. In spring 1960 the Central Statistical Office gathered data, among others concerning the income and personal family pattern of 18 000 worker and employee households, on basis of random tests and personal interrogation. According to the survey the ratio of the aggregate monthly income per head is inversely proportioned to the number of dependants per 100 earners. According to the Table p. 311 the income per head parallelly decreases with the growing number

of household membership. Of course the data only show that where the number of children is great the income per head is low but no answer is given to the question how far this circumstance influences the trend of the birth rate. It is very probable, however, that such an interdependence exists. On basis of the data it can also be established that some details of living conditions have a more direct effect on the birth rate than the family income encompassing the living standard in its most general form. In bigger families the ratio between earners and dependants is less advantageous, not only on account of the greater number of children but, indirectly, also because a higher number of children impairs the mother's opportunity to persue a gainful occupation and, let us bear in mind, that when we wish to increase the number of earners within the family it is primarily the mother whose person is reckoned with.

Tables 2 and 3 show well the rather close relationship between the income level of the family and the mother's earning occupation ; similar is the interconnection between the mother's gainful employment and the number of children. The great setback occurs with the second child because the ratio of gainfully occupied women is 62 % with childless families and families with one child whereas in case of two-children families it is not more than 54 %. Hereafter the paper emphasizes that for the women entering the constructive economic and cultural work of society as equal partners represents a higher form of living. The overwhelming majority of the interrogated women whose life is split between a gainful occupation and a household has answered that they would carry on their present occupation even if they did not depend on it. The author is of the opinion that the present system of family allowances is not suited to influence the number of children. Besides, the wide-spread high-standard kindergarten network can provide only for 34 % of children of the corresponding age group whereas the figure for infant nurseries is 7 % and thus quite a considerable part of the families do not benefit from these grants.

The author believes that from the point of view of the desired result it would be for the time being at least, better to step up the amount of the family allowance than extending the infant nursery and kindergarten network at an accelerated pace and this proposed measure would affect a wider circle of people, and would represent an increased standard for the children within the family. A higher family allowance would offer incentive to a wider circle to work shorter time. For the future the idea is to make use of women in public life at a rate which would allow an improving birth rate which would, for a period of transition, give the children a chance to be cared for at home and later to be admitted to gradually developing children's welfare institutions.

With the building of socialism progressing the care for the children is increasingly becoming a task of the whole society and therefore it is necessary not only in principle but also in practice, that an increasing proportion of goods serving the consumption of workers should be distributed by needs. At what degree and at what pace this should be realized depends on the given circumstances. Considering that the birth rate has been developing in an unsatisfactory manner it appears timely to enforce increasingly the principle of distribution by needs.

KÖZLEMÉNYEK

BUDAPEST TELEPÜLÉS-ÖVEZETEINEK KIALAKULÁSA, AZ UTOLSÓ ÉVTIZED NÉPMOZGALMÁNAK ÖVEZETEK SZERINTI STRUKTÚRÁJA*

PÁPAI BÉLA

Egy nagyváros komplex vizsgálatakor az egyes városövezetek demográfiai struktúrájának alakulása, különbségei sok hasznos felvilágosítással szolgálhatnak. A város egyik-másik zónájában rohamosabb a népesség fejlődése, mint a többiben, egyikben magasabb a házasodási, a születési és a halálozási arány, mint a másikban, s általában az egyes városrészek népessége foglalkozás, műveltség, lakáshelyzet, anyagi viszonyok és egyéb más ismérv tekintetében egymástól gyakorta lényeges eltérést mutat. Mindez nyilvánvaló következménye annak, hogy a történelmi fejlődés során ható telepítő erők, a város szerkezetét, belső képét kialakító tényezők — döntően a társadalmi és gazdasági fejlődés — nemcsak a városképet formálják és a várostestet differenciálják, hanem egyúttal szinte övezetekre határolható társadalmi tagozódást is eredményeznek. A társadalmi — s ebből is közelebbről meghatározva a gazdasági és műveltségi viszonyokban megmutatkozó — különbözőségek viszont törvényszerű eltérésekkel alakítják a természetes népmozgalmat. A várostest és a városi társadalom területi differenciálódása természetesen más képet mutat a kapitalista és ismét más jellegzetességet — s azzal egyre ellentétesebbet — a szocialista városépítés történelmi korszakában. A szocialista városépítés ugyanis már kezdetével eleve lezárja a jelentős mértékben spekulációra épülő anarchisztikus kapitalista városfejlődés korszakát azáltal, hogy számos kapitalista telepítő erőt (pl. telekspekulációt, a közlekedés meghatározott érdekek szerinti vonalvezetését, az iparszervezés bizonyos módjait stb.) megszüntet vagy átalakít, életbelépteti a tervszerűséget és az új lakások elosztásával meghiúsítja az egyes társadalmi rétegek kasztszerű elkülönülését. Éppen e körülmények miatt látszik indokoltnak és célszerűnek annak vizsgálata, hogy az utóbbi időkben Budapesten végbement társadalmi, gazdasági fejlődés megváltoztatta-e, vagy sem a demográfiai kép település-övezetek szerinti struktúráját. Előre kell bocsátanunk, hogy e kérdés valamennyi oldalának bemutatása helyett csak egy vázlat összeállítására, illetve néhány főkérdés megvilágítására vállalkozhatunk.

A TELEPÜLÉS-ÖVEZETEK ÉS A VÁROSSZERKEZET KIALAKULÁSA

A kapitalizmus s vele együtt a városiasodás a kiegyezés után erőteljes fejlődésnek indul. A gyárak maguk köré gyűjtik munkásaikat, a jó anyagi viszonyok élvezői megteremtik és elfoglalják a zárt lakótelepeknél egészségesebb életmódot biztosító villanegyedeket, a gazdasági helyzetük miatt olcsóbb lakásba kényszerülők — ha új építkezés árán is — a családi házas peremtelepüléseken keresnek otthont. A munkahelyek által a városba vonzott vidéki is elsősorban a „széleken" telepedett le. A fejlődés folyamatában fokozó erőt jelentett a három testvérváros — Pest, Buda, Óbuda — 1873-ban történt

* A szerző által alkalmazott övezet beosztás nem egyezik a népszámlálási övezetekkel, ez utóbbiak ugyanis kerületrészek alapján készültek. *(Szerk.)*

egyesítése is. Szorosabb értelemben vett telepítés- és közlekedéspolitikáról tulajdonképpen azóta beszélhetünk.

A főváros fejlődését történelmileg hat szakaszra oszthatjuk, e szakaszok a régi, centrális városszerkezet fejlődése mellett az övezetek kialakulásának egyes szakaszait is jelzik.

A századfordulóval lehatárolható *első fejlődési periódusban* (1867—1900) lényegében az urbanizáció első stádiumában, Pest belső bérházövezetének és gyári övezetének s részben külső gyári településének alapvető, de még szaggatott s nem eléggé zárt kontúrjai alakulnak ki, Budán pedig a belső övezetben mutatkozik némi terjeszkedés.

Az urbanizáció második periódusára (1900—1910) az első nagyobb parcellázások, a városmag megduzzadása, a pesti oldal sugaras rendszerű további kiterjeszkedése s Buda — főleg belső s részben külső övezetének — nagyarányú fejlődése jellemző.

A pesti oldalon legjelentősebb a mai XIV. kerület (Zugló és Rákosfalva) terjeszkedése. Ez a korszak az előbbinél nagyobb mérvű iparosodást is eredményezett.

E korszak végén Újpest már „rendezett tanácsú'' városi rangot kap, Kispesten megépül a Wekerle-telep s ugyanakkor e város erősen iparosodik is.

A városmag duzzadását — a későbbiekben szóba kerülő népesedési folyamat mellett — jól mutatja az épületek számának növekedése. Budapesten 1869-ben az épületek száma alig haladja túl a 9300-at, 1910-re viszont ez a szám csaknem megkétszereződik (18 035-re növekszik). A népesség száma Kis-Budapesten ugyanezen időszakban 280 349-ről 880 371-re gyarapodott.

A fejlődés harmadik szakaszát (1910—1918) az első világháború terheli és irányítja. A legerőteljesebb konurbáció ekkor következik be. A háború megteremti Csepel óriási ipargócát, önálló településsé alakul Pestlőrinc, Sashalom, Rákoshegy s tovább terjeszkedik Kispest. Jelentősen fejlődik Buda belső övezete. Bérházakkal, villákkal, családi házakkal ekkor épül ki Rózsadomb, Istenhegy és Gellérthegy. E korszakban mindenesetre a városmag duzzadása megakad. Ha a periódus határát átlépjük s az 1925. évi adatot vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy az épületek száma pl. 1910-től 1925-ig 18 035-ről mindössze 21 631-re gyarapodott. Természetesen ez elsősorban a háborúnak tulajdonítható. A népesség száma az 1910. évi 880 371-ről 1920-ig 928 996-ra nőtt. Budapest mintegy 49 000 (5,5%-os) népszaporulatával szemben viszont a peremrészek népessége kb. 73 000 fővel (31,7%-kal) lett több.

A negyedik periódus 1918-tól lényegében 1933-ig — a válság lezajlásáig — számítható. A mai peremterületek telek-parcellái ebben az időben igen sok gazdára találnak. A lakásínség, s általában az olcsóbb megélhetés keresése sok budapesti polgárt az elővárosokba vezet. Ennek jellemzéséül elég ha megemlítjük, hogy 1920 és 1930 között pl. a Belvárosban 11,1%-kal, a Teréz-, Erzsébet- és Józsefváros belterületén pedig 3,1—5,8%-kal apadt a népesség száma. Ugyanakkor részben a belterületről elvándorlókkal, részben a vidékről és az elcsatolt országterületről felköltözőkkel a belső agglomerációs területek (mai peremkerületek) népessége mintegy 44%-kal gyarapodott.

Az elővárosi gyűrű-övezetnek lényegében mindegyik települése tovább terjeszkedett (kialakulnak a tulajdonképpeni munkásvárosok), viszont magának Budapestnek a pesti oldalán ez időben terjeszkedés úgyszólván nem volt.

A cityképződés ugyan a múlt század végén már megkezdődött, de — mint a fentebbi, a népesség számának apadására vonatkozó adatok is mutatják — e korszakban folyik erőteljesen. Ismeretes, a citynek bizonyos esetekben jellegzetességei közé tartozik, hogy ott igen kicsi az állandó laksűrűség, hiszen itt foglalnak helyet a közigazgatási, kulturális stb. intézmények.

Budán a belső övezet völgyes részeiben és részben a hegyoldalakon folyik a vegyes, családi ház és villaépítkezés, illetőleg Hűvösvölgy, Zugliget, Pasarét, Farkasrét települési formáját alakítgatják többnyire kertes villanegyedekké, s részben — akkor még — nyaraló zónává. Óbuda fejlődésében tulajdonképpen megmarad a kisvárosi jellegnél.

A fejlődés ötödik szakasza az 1933. és 1939. közötti évekre tehető. Lényegében felfelé ívelő korszak ez, de a háború kitörése igen szűk határok közé szorítja. A fejlődés alapját a lüktetőbb gazdasági élet teremti meg. Meg-

jegyezzük, hogy 1930—1939 között épült a nagy-budapesti lakóházak jóval több mint negyedrésze. Ez időben mind a pesti, mind a budai oldalon gyakorivá válnak a családi ház építések. A belsőbb városrészek közül egyetlen számottevő zóna kiépülése esik erre a korszakra, mégpedig az Újlipótvárosé, amely kifejezetten tőkés építkezés eredménye. A Boráros teret Lágymányossal összekötő — mai Petőfi — híd 1937-ben történt befejezése bizonyos mértékben élénkítőleg hat a budai építkezésekre. Számottevő terjeszkedésre azonban a háború miatt nem kerülhetett sor.

A felszabadulás után az újjáépítés befejeztével, az államosítás után megszületnek a város tervszerű továbbfejlesztésének feltételei, jóllehet a főváros városrendezési tervének jóváhagyása még csak néhány hónapja történt meg. Ha egy s más szempontból kevésbé is, de a városrendezés és a tervszerű városfejlesztés szempontjából kétségtelenül nagy jelentősége van annak, hogy a belső agglomerációs övezetet 1950-ben Budapesthez csatolták.

Az utolsó évtized városépítése, főleg a lakótelepi, nagy laksűrűségű, feloldott, sok zöldterülettel ellátott lakóterületek kiképzésére törekedett. Jelentősebb lakótelepi építkezések : a XIII. kerületi Thälmann utcai, a XIV. kerületi Nagy Lajos király úti, Kerepesi úti, a IX. kerületi Üllői úti, a XI. kerületi Lágymányosi, a II. kerületi Zsigmond téri, a III. kerületi Hévízi úti stb.

Budapest világvárossá fejlődésének legfontosabb korszakát tekintettük át vázlatosan, s ennek során világosan kitűnt, hogy az egyes városrészek az adott

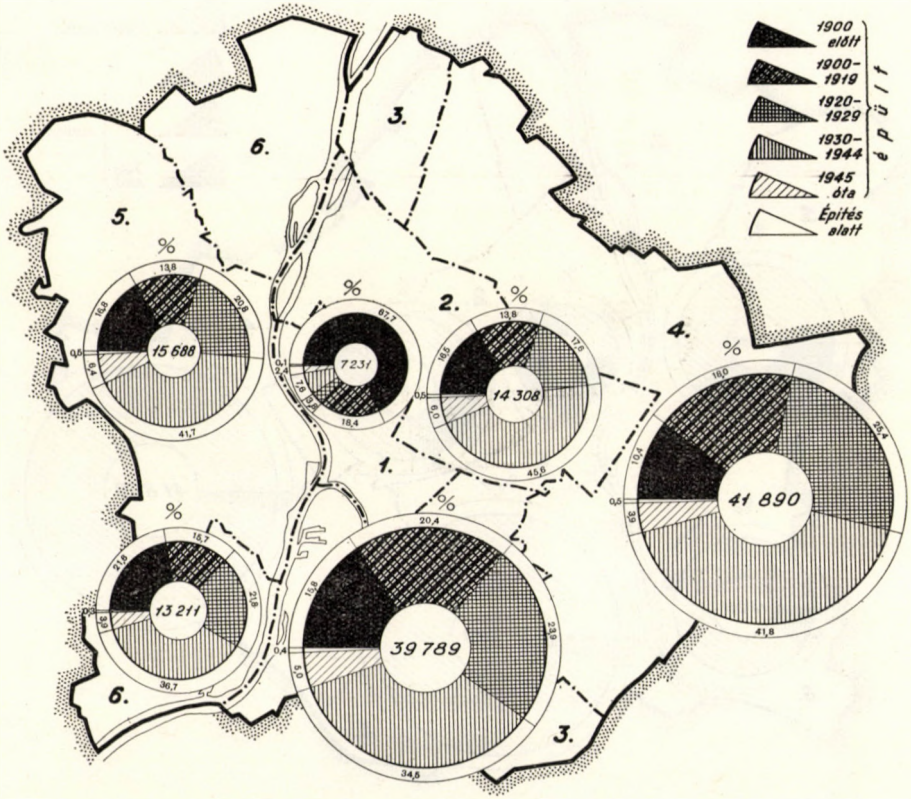

I. Lakóházak az építés ideje szerint településövezetenként 1954. július 1-én
Жилые дома по сроку их постройки, по населенным поясам, 1. июля 1954 г.
Tenement Houses According to Length of their Construction, by Settlement Zones, July 1, 1954

társadalmi-gazdasági fejlődés hatására s a topográfiai viszonyok különbözősége folytán egymástól eltérő jellegűvé formálódtak. Különböző övezetek alakultak ki. Bizonyos tagozódásra utal a közigazgatási kerületi beosztás is, ennek meghatározásánál azonban nem az övezetek szerinti tagoltság, hanem közigazgatási szempontok voltak irányadók. Demográfiai vizsgálódásra ezért alkalmasabbak a település-övezetek, annál is inkább, mert mint mondottuk, ez bizonyos társadalmi rétegeződést is jelent.

Az övezetek hálózatának egységes részekre bontása igen nehéz, sőt lehetetlen. A betelepültség jellege sok helyen ugyanis meglehetősen kevert, az adatolt szétválasztásra viszont nincs mód. Ennek ellenére — nagyobb egységekben gondolkodva is — elég éles elhatárolásra kínálkoznak lehetőségek.

A beépítettség jellegét alapul véve a következő taglalást alkalmazzuk:

1. Pest belső bérház övezete (V., VI., VII., VIII., IX. kerület);
2. Pest belső gyári és családi ház övezete (X., XIII., XIV. kerület);
3. Pest külső gyári és családi ház övezete (IV., XIX., XX., XXI. kerület);
4. Pest külső családi ház és falusias övezete (XV., XVI., XVII., XVIII. kerület);
5. Buda belső övezete (I., II., XI., XII. kerület);
6. Buda külső övezete (III., XXII. kerület).

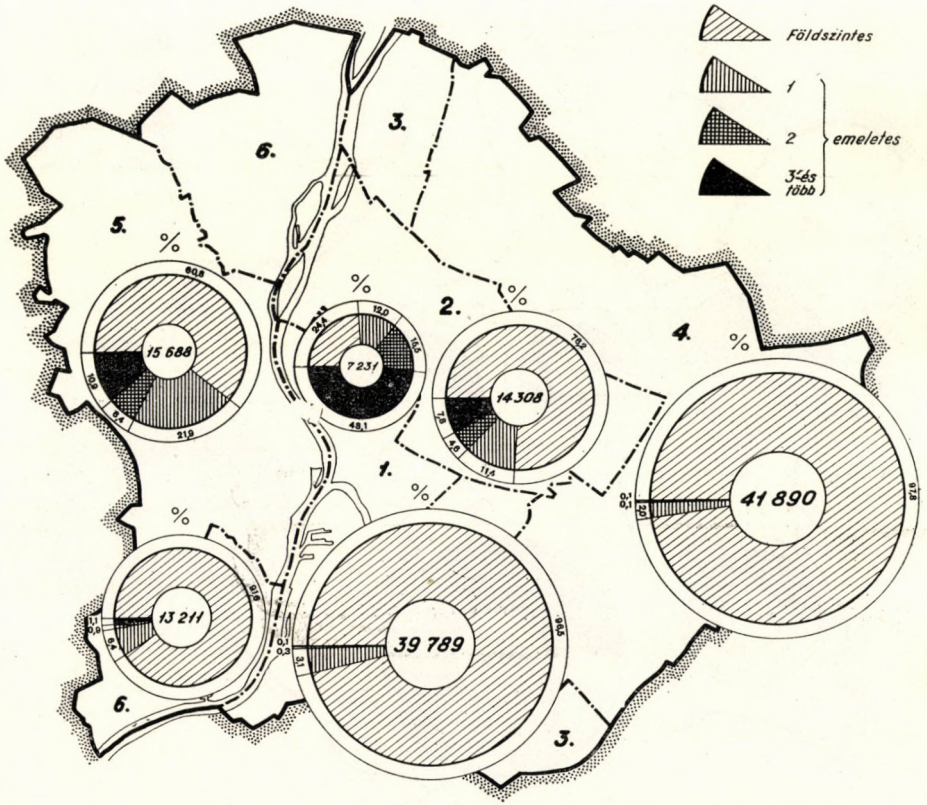

II. Lakóházak magasság szerint településövezetenként 1954. július 1-én
Жилые дома по их высоту, по населенным поясам, 1. июля 1954 г.
Tenement Houses According to their Height, by Settlement Zones, July 1, 1954

A településövezeteknek az előbbiek szerinti kialakítását a beépítettség jellegén túl az is indokolja, hogy a nagyobb, összefüggő ipari területek ehhez viszonylag jól igazodnak. Az ipari komplexumok ugyanis az alábbiak szerint csoportosíthatóak :

újpesti ipari komplexum (IV. kerület, mint Pest külső gyári és családi ház övezet része) ;
angyalföldi ipari terület (XIII. kerület, mint Pest belső gyári és családi ház övezet része) ;
a kőbányai iparterület (X. kerület, mint Pest belső gyári és családi ház övezet része) ;
a Pest-déli, ferencvárosi iparterület (IX. kerület, mint Pest belső bérházövezet része. Ez tehát itt némi torzítást ad) ;
a csepeli ipari komplexum (XXI. kerület, mint Pest külső gyári és családi ház övezet része) ;
a Buda-déli, lágymányosi iparterület (XI. kerület, mint Buda belső övezetének része. A jelleget bizonyos mértékben megtöri) ;
a Buda-északi iparterület (III. kerület, mint Buda külső övezetének tartozéka).

A NÉPESEDÉSI FOLYAMAT ÁTTEKINTÉSE

Amint a város terjeszkedése, úgy a népesedési folyamat is szakaszokra tagolható. A szakaszok határainak megszabásánál azonban itt a népszámlálásokhoz kell igazodnunk.

A korábbiak során hellyel-közzel már utaltunk arra, hogy kb. 1910-ig Budapest (Kis-Budapest) erőteljes benépesülése tapasztalható, majd ezután a növekedés megakad, bekövetkezik a konurbáció, a nagyarányú elővárosiasodás, ami elsősorban abban jut kifejezésre, hogy a környéki településeken bevándorlás révén igen jelentős néptömörülés indul meg, amelyet a Budapestről történő kitelepülés is táplál.

1. A népesedés és a népsűrűség alakulása
Изменения в населении и плотность населения
Population Changes and Density

Megnevezés	Budapest	1950-ben Budapesthez csatolt települések (1)	Nagy-Budapest (2)
1. A népesség száma :			
1900. december 31.	732 322	129 112	861 434
1910. december 31.	880 371	230 082	1 110 453
1920. december 31.	928 996	303 030	1 232 026
1930. december 31.	1 004 772	438 097	1 442 869
1941. január 31.	1 164 963	547 828	1 712 791
1949. január 1.	1 057 912	532 404	1 590 316
2. Tényleges gyarapodás :			
1901—1910	148 049	100 970	249 019
1911—1920	48 625	72 948	121 573
1921—1930	75 776	135 067	210 843
1931—1941	160 191	109 731	269 922
3. Vándorlási különbözet :			
1901—1910	82 496	74 403	156 899
1911—1920	30 894	55 548	86 442
1921—1930	73 072	119 035	192 107
1931—1941	169 290	92 233	261 523

Megnevezés	Budapest	1950-ben Budapesthez csatolt települések (1)	Nagy-Budapest (2)
4. Természetes szaporodás :			
1901—1910	65 553	26 567	92 120
1911—1920	17 731	17 400	35 131
1921—1930	2 704	16 032	18 736
1931—1941	—9 099	17 498	8 399
5. Népsűrűség (fő/km²) :			
1900	3 539	405	1 639
1910	4 255	722	2 113
1920	4 490	951	2 344
1930	4 856	1 375	2 746
1941	5 630	1 719	3 259

Горизонтальная графа : (1) Поселения присоединившиеся к Будапешту в 1950 г. ; (2) Большой Будапешт.

Вертикальная графа : 1. Численность населения ; 2. фактический прирост - 3. избыток миграции ; 4. естественный прирост ; 5. плотность населения (лица на 1 км²).

Heading : (1) Settlements annexed to Budapest in 1950 ; (2) Great Budapest.

Lateral text : 1. Population figures ; 2. effective increase ; 3. excess of migrations ; 4. natural ncrease ; 5. population density (pop. per sq. km.).

Ha az 1. táblán bemutatott legfontosabb adatokból képzett viszonyszámokat vizsgáljuk, különösen két jelenség tűnik fel : egyrészt az, hogy a Budapestet körülvevő, ma már közigazgatásilag is a főváros részét képező és a budapestinél kb. háromszor kisebb népsűrűségű település-övezet (a külső gyári és családi ház övezetek) népesség-fejlődése mindig felülmúlta a fővárosét, másrészt, hogy a vidékiek bevándorlásának aránya évtizedről évtizedre csaknem következetesen fokozódott. Ugyanakkor a természetes szaporodást jellemző adatok már arra is utalnak, hogy a népmozgalmi viszonyok a városmag és a peremrészek között egyre élesebben elkülönülnek olyannyira, hogy Kis-Budapesten a születési mozgalom nagyfokú hanyatlása folytán a harmincas években már természetes fogyás következik be.

2. A népesség számának növekedése ; a bevándorlás aránya a népesség tényleges gyarapodásában

Рост численности населения ; соотношение миграции по фактическому приросту населения
Growth of the Population Number ; Immigration Ratio in the Effective Population Increase

Időszak	A népesség számának növekedése (%) (1)		A bevándorlás a tényleges gyarapodás %-ában (2)	
	Budapesten	az 1950-ben Budapesthez csatolt településeken (3)	Budapesten	az 1950-ben Budapesthez csatolt településeken (3)
1901—1910	20,2	78,2	55,7	73,7
1911—1920	5,5	31,7	63,5	76,1
1921—1930	8,2	44,6	96,4	88,1
1931—1941	15,9	25,0	100,0	84,1

Горизонтальная графа : (1) Рост численности населения ; (2) иммиграция во процентах к факитческому приросту населения ; (3) в поселениях присоединившихся к Будапешту в 1950 г.

Heading : (1) Growth of the population number ; (2) immigration per 100 effective increase ; (3) in settlements annexed to Budapest in 1950.

Ami a belső zónák benépesedését illeti: ezeknél helyzetükből adódóan egymástól is, de részben a fentiekben leírt folyamattól is eltérő fejlődés ment végbe. A nagy területű, korabeli I. kerület (a későbbi II., XI., XII. kerület, tehát Buda belső övezete) népességszáma pl. 1910-ben még csak 72 000 fő volt, a következő három évtized alatt viszont több mint kétszeresére emelkedett, úgyszólván teljes egészében odavándorlásból. Ugyanakkor a már 1910-ben is sűrűn lakott, kisterületű, belső bérház övezetes kerületekben a népesség gyarapodása jóval kisebb méretű (pl. a IX. kerületben 26%-os), vagy egészen jelentéktelen volt. Egyes kerületekben pedig (pl. a VIII. kerületben 1%-kal) csökkent a lélekszám.

A city kialakulásának folyamatát a korabeli IV. kerület (mai V. kerület belső része) népességszámai szemléltetik világosan:

	1880	1906	1930
Népességszám	28 627	26 227	25 172

A népesség száma a fővárosban éppúgy mint a környéken, a II. világháború előrehaladásával jelentősen csökkent. 1945 után a lakosság visszavándorlása meglehetősen gyors ütemben megindult, de az 1949. évi népszámláláskor Nagy-Budapest népessége az 1941. évinél még 7%-kal kevesebb volt.

Budapest ipara 1950 után erős iramban tovább fejlődött. A lakosság a fokozott munkaerőszükségletet nem fedezhette. Szükség volt tehát a vidékről ideáramló munkaerőre. Az indokoltnál nagyobbmérvű bevándorlás révén viszont Budapest népességszáma rendkívüli módon megnőtt. A 3. tábla adataiból jól látható a gyarapodás üteme, valamint az, hogy a népesség számának növekedésében a vidékről Budapestre áramló lakosság volt a főtényező.

3. A természetes szaporodás és a bevándorlás hatása a budapesti népesség számának alakulására[1]

Эффект естественного прироста и иммиграции на динамику численности населения в Будапеште

Effect of Natural Increase and Immigration on the Budapest Population Figures

Év	A népesség száma[2] (1000 fő)	A népesség számának növekedése illetve csökkenése (—)	A népesség gyarapodásából (csökkenéséből) mekkora hányad jut a	
			természetes szaporodásra, illetve fogyásra (—)	vándorlási különbözetre
	(1)	(2)	(3)	(4)
1949	1 590	40 000	20,6	79,4
1950	1 630	60 000	14,8	85,2
1951	1 690	40 000	24,7	75,3
1952	1 730	40 000	25,9	74,1
1953	1 770	40 000	49,2	50,8
1954	1 810	20 000	88,4	11,6
1955	1 830	20 000	47,8	52,2
1956	1 850	—70 000	—	100,0
1957	1 780	—10 000	2,5	97,5
1958	1 770	20 000	0,8	99,2
1959	1 790	17 000	—	100,0
1960	1 807	.	.	.

[1] A tábla első oszlopában az 1949. évi és 1960. évi, valamint a harmadik oszlop adatai kivételével az összes többi adat részben számítás, ill. becslés eredménye.

[2] Az év első napján.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения (1000 жителей); (2) нарастение или уменьшение (—) численности населения; отношение (3) естественного прироста или уменьшения (—), (4) избытка миграции к росту (сокращения) населения.

Heading: (1) Population figures ('000 omitted); (2) increase resp. decrease (—) of the population number; (3) natural increase resp. decrease (—), (4) excess of migrations in the ratio of population growth (decline).

A gyors ütemben benépesült Budapest lakosságának jelentős hányada telepedett le — mind a budai, mind a pesti oldalon — a belső övezetben, tehát a nagy bérházakban. Pest belső bérházövezetében — az 1960. január 1-én tartott népszámlálás szerint — a népesség 28,5%-a, Buda belső övezetében pedig a népesség 17,6%-a élt. Az 1949. és 1960. év közötti időszakban történt változásokat figyelve, a két övezetre vonatkozó adatokból kitűnik az is, hogy amíg a pesti belső bérházövezetes zónában 1949-ben a népesség nagyobb hányada élt, mint 1960-ban, addig Buda belső övezetében ennek fordítottja tapasztalható. Budán ugyanis a Várban történt helyreállítások, s az érintett kerületekben végbement lakásépítések, valamint a lakások egyenletesebb elosztása (lakásleválasztások, társbérletesítések) következtében a befogadóképesség jelentősen fokozódott. Pesten viszont több lakóépületet, illetve épületrészt közigazgatási célokra vettek igénybe és így a laksűrűség kényszerű intézkedésekkel történt növelése ellenére e zónában az említett budai övezetnél kevesebb lakos kaphatott lakást.

A többi övezetben a népesség területi megoszlásának aránya lényegében alig változott, noha a népesség száma mindenütt megnőtt. Pest belső gyári és családi ház övezetében mintegy 41 000, a külső gyári és családi ház övezetben 36 000, a falusias jellegű zónában 30 000, Buda külső településein pedig 17 000 fő a népesség tényleges gyarapodása.

4. Terület, népesség, népsűrűség település — övezetek szerint
Территория, население, плотность населения по населенным поясам
Area, Population, Population Density by Settlement Zones

Megnevezés	Terület (1)		1949			1960		
	km²-ben az 1960. év végén	megoszlása %-ban	A népesség száma az év első napján	A népesség %-os megoszlása	Népsűrűség 1 km²-re	A népesség száma az év első napján	A népesség %-os megoszlása	Népsűrűség 1 km²-re
	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(4)	(5)	(6)
1. Pest belső bérház övezete	26,6	5,1	483 884	30,4	18 171	514 274	28,5	19 312
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	66,0	12,5	286 083	18,0	4 338	327 070	18,1	4 959
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	106,5	20,3	269 580	16,9	2 531	305 572	16,9	2 868
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	154,0	29,3	196 655	12,4	1 276	226 557	12,5	1 471
5. Buda belső övezete	99,9	19,0	254 699	16,0	2 550	317 535	17,6	3 179
6. Buda külső övezete	72,5	13,8	99 415	6,3	1 371	116 291	6,4	1 604
7. *Budapest összesen*	*525,5*	*100,0*	*1 590 316*	*100,0*	*3 026*	*1 807 299*	*100,0*	*3 439*

Горизонтальная графа : (1) Территория, (2) км² в конце 1960-ого года, (3) процентное распределение ; (4) численность населения в первом числе года ; (5) процентное распределение населения ; (6) плотность населения на 1 км².

Вертикальная графа : 1. Внутренний пояс Пешта доходных домов ; 2. внутренний пояс Пешта заводов и семейных домов ; 3. внешний пояс Пешта заводов и семейных домов ; 4. внешний деревенский пояс Пешта семейных домов ; 5. внутренний пояс Буды; 6. внешний пояс Буды ; 7. Будапешт всего.

Heading : (1) Area, (2) sq. km. at the end of 1960, (3) percentage distribution ; (4) population figures on the first day of the year ; (5) percentage distribution of the population ; (6) population density per sq. km.

Lateral text : 1. Inner zone of blocks in Pest ; 2. inner zone of factories and cottages in Pest ; 3. suburban zone of factories and cottages in Pest ; 4. suburban country-like zone of cottages in Pest ; 5. inner zone in Buda ; 6. suburban zone in Buda ; 7. total Budapest.

A 4. tábla adatai jól érzékeltetik, hogy a város határaitól a city felé haladva, a nagyterületű, többnyire laza beépítésű, a széleken néhol falusi

karakterű ritkábban lakott övezeteket egyre nagyobb népsűrűségű lakóterület váltja fel.

Bár a népsűrűség nem kizárólagos jegye a városi jellegnek, némi támpontot mégis nyújt. Az általunk használt övezeti tagoltságban a népsűrűség igen tág határok között szóródik. A legnagyobb népsűrűségű pesti belső bérházövezetben pl. egy km²-re kb. 13-szor annyi népesség jut, mint a legritkábban lakott pesti külső falusias zónában és kb. 6-szor annyi, mint Buda belső övezetében. Mindez annak következménye, hogy Budapest igen nagy kiterjedésű területének mindössze harmadrésze lakott, a többi mező- és kertgazdasági, erdő, ipari stb. terület. A Pest falusias részei közé tartozó és a főváros 22 kerülete közül legnagyobb kiterjedésű (61,9 km²) XVII. kerületnek pl. 70%-a mezőgazdasági terület. Az ilyen falusias karakterű városövi településeket nem a városias jelleg, hanem a városmaggal fennálló funkcionális életközösség teszi Budapest közigazgatási részévé.

Az elmondottakkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az utolsó évtized alatt a népsűrűség valamennyi zónában jelentősen fokozódott. A növekedés Buda belső övezetében érte el a legnagyobb mértéket (24,7%), majd sorrendben Buda külső övezete (17,0%), Pest falusias zónája (15,3%), Pest belső gyári zónája (14,3%), Pest külső gyári és családi ház övezete (13,3%) következik, és a sort Pest belső városmagja zárja le 6,3%-os gyarapodással

A HÁZASSÁGKÖTÉSI ÉS A SZÜLETÉSI MOZGALOM

A természetes népmozgalom vizsgálata során — célunknak megfelelően — csupán a legutolsó évtized során észlelt főeredmények településövezetek szerinti tagozódását figyeljük meg, s alapjában véve arra keresünk feleletet, hogy az 1945 utáni társadalmi, gazdasági, kulturális átalakulás eredményezett-e bizonyos kiegyenlítődést e téren, vagy sem, illetőleg hogy ilyen tendencia található-e Budapesten.

A távolabbi múlt képét — különösen a jelenleg általunk alkalmazott tagoltságban — nem áll ugyan módunkban megrajzolni, de ezt helyettesítendő, a fejlődés megítélése érdekében álljanak itt a következő sorok *Dr. Szél Tivadar* 1929-ben megjelent egyik munkájából: „A belső, a gazdag városrészekben a lakosok születési aránya alacsony, a külteleké, kü'önösen, ahol a legszegényebb ipari proletáriátus lakik, meg magas. A city helyzete a születés-statisztika szempontjából: minimum . . .” Majd máshelyütt: „. . . a belterületek lakossága mindig alacsonyabb születési mutatóval bír mint a külső, vagy éppen legkülső részeké. Madzsar szerint a kültelek Budán közel 34,1 ‰-es, Pesten 31,4 ‰-es születési mutatóval bír, a belteleké ezzel szemben Budán 23,3 ‰, Pesten a körúton belül 16,9 ‰, azon kívül 25,5 ‰ körül volt. A kültelek aránya Óbudán maximum, 50 ‰ fölé szökött. A legkisebb beltelki részarányok az V. ker. a Nagykörútig, a IV. ker. s a VIII. ker. a Nagykörútig, 12—14 ‰ között váltakoztak.”

A házasságkötések tekintetében hasonló volt a helyzet. „A kerületek népességének házasodási hajlandóságára vonatkozó vizsgálataink érdekes tanulsága volt, hogy a házasságkötési arányszám . . . egyre nagyobb, amint a főváros központjából, a leggazdagabb városrészből kifelé haladunk a szegényebb, de jobb családias érzésű népesség, vagy éppen a periféria felé.” (6)

A mi elemzésünkben a jelenlegi és a múltbeli helyzet összevetésénél természetesen nem általában az értékek nagyságrendi különbözőségére kell felfigyelni, hanem az egyes városrészek közötti arányokra. Ez utóbbit vizsgálva a közelmúlt nyújtotta kép igen érdekes és tanulságos.

Az 5. tábla adatai mindenekelőtt arról tesznek bizonyságot, hogy az egyes zónák között sem a házasságkötési, sem a születési mozgalomban — az 1950-es évek első felében éppúgy, mint a másodikban — már korántsem találhatók nagy különbségek, noha elkülönülés kétségtelenül van. A legalacsonyabb — de európai nagyvárosi viszonylatban egyébként közepes értéknek megfelelő — házasságkötési arányt (10,3 ‰) az 1951—55. évek átlagában Pest falusias övezetében találhattuk, viszont ez az arányszám megközelíti az ekkor legjobb értéket felmutató pesti belső bérház övezeti aránynak

5. A házasságkötések, valamint az élveszületések száma és aránya település-övezetek szerint
Численность и соотношение бракосочетаний и живорождений по населенным поясам
Number and Ratio of Marriages and Live Births by Settlement Zones

Terület	A házasságkötések (1)						Az élveszületések (7)					
	az 1951—55. évek átlagában (2)			az 1956—60. évek átlagában (3)			az 1951—55. évek átlagában (2)			az 1956—60. évek átlagában (3)		
	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)
1. Pest belső bérház övezete	7 061	33,6	13,0	5 357	30,7	10,3	8 977	28,7	16,5	4 723	26,5	9,1
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	3 620	17,2	11,9	3 078	17,7	9,6	5 175	16,6	17,1	3 211	18,0	10,0
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	3 431	16,4	11,5	3 199	18,3	10,6	5 504	17,6	18,5	3 199	18,0	10,6
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	2 256	10,8	10,3	2 158	12,4	9,6	3 914	12,5	17,8	2 431	13,7	10,8
5. Buda belső övezete	3 385	16,1	11,0	2 582	14,8	8,2	5 592	17,9	18,1	2 942	16,5	9,4
6. Buda külső övezete	1 234	5,9	11,1	1 064	6,1	9,3	2 085	6,7	18,8	1 293	7,3	11,2
7. Ismeretlen	6	0,0	—	1	0,0	—	6	0,0	—	—	—	—
8. *Budapest összesen..*	*20 993*	*100,0*	*11,8*	*17 439*	*100,0*	*9,7*	*31 253*	*100,0*	*17,5*	*17 799*	*100,0*	*9,9*

Горизонтальная графа : (1) Бракосочетания в среднем (2) 1951—55, (3) 1956—60 годов ; (4) число ; (5) процентное распределение ; (6) на 1000 жителей ; (7) живорождения в среднем.

Вертикальная графа : 1. Внутренний пояс Пешта доходных домов ; 2. внутренний пояс Пешта заводов и семейных домов ; 3. внешний пояс Пешта заводов и семейных домов ; 4. внешний деревенский пояс Пешта семейных домов ; 5. внутренний пояс Буды ; 6. внешний пояс Буды ; 7. неизвестные ; 8. Будапешт всего.

Heading : (1) Marriages in average of the years (2) 1951—55, (3) 1956—60 ; (4) number ; (5) percentage distribution ; (6) per 1000 population ; (7) live births in average of the years.

Lateral text : 1. Inner zone of blocks in Pest ; 2. inner zone of factories and cottages in Pest ; 3. suburban zone of factories and cottages in Pest ; 4. suburban country-like zone of cottages in Pest ; 5 inner zone in Buda ; 6. suburban zone in Buda ; 7. unknown ; 8. total Budapest.

80%-át, a budapesti átlagnál pedig csak 12,7%-kal alacsonyabb. A falusias zóna házassági mozgalmában tapasztalható hullámzások nagyjából megegyeztek a mezőgazdasági népesség, a vidék (községek) házassági mozgalmának változásaival.

Az adatok további vizsgálata arra a következtetésre vezet, hogy a gyári településövezetek népmozgalma egyre inkább a városmag népmozgalmához igazodik. Különösen az 1956—60. évek átlagát tartalmazó házasságkötési és születési adatok jelzik ezt meggyőzően.

Az arányszámok csökkenése mind a házasságkötéseknél, mind a születéseknél valamennyi zónában általános, de az apadás főleg a születéseknél nagyarányú. Ezt részben előmozdította a művi vetélések szabályozásáról szóló intézkedések 1954-ben kezdődő és azóta fokozódó enyhítése is. Az övezetek szerinti struktúrából látható, hogy a fogamzásgátlással, illetőleg a vetéléssel valamennyi övezet lakossága — lényegében tehát minden társadalmi réteg — él. A születési mozgalom hanyatlása az évtized második felében az évtized első éveihez képest — egy kivételével — mindegyik övezetben meghaladja a 40%-ot. A legnagyobb esést (48,1%-ot) a budai belső városrészben találjuk. Az általános születéscsökkentési hajlandóság kifejezésre jut abban is, hogy az 1956—1960. évek átlagában legmagasabb születési aránnyal rendelkező Buda külső övezetének arányszáma a budapesti átlagot csak 13,1%-kal múlja felül, Pest belső gyári övezetének aránya pedig az átlaggal megegyezik. Nem kétséges viszont, hogy a zónák között észlelhető kiegyenlítődési tendencia ellenére, a legalacsonyabb értékek mind a pesti, mind a budai oldalon még most is a belső városrészek esetében figyelhetők meg.

A HALÁLOZÁS ÉS A CSECSEMŐHALÁLOZÁS

A halandóság területi differenciáltságára vonatkozó következtetések kialakítása — a házasságkötésekkel és főleg a születési mozgalommal szemben — biztonságosabb, ugyanis a halandóság nagyarányú hullámzásával és annak okaival nem kell számolnunk, míg pl. a születések tekintetében a művi vetélések kapcsán ilyet is figyelembe kellett venni. A halálozási arány a második világháború után — eltekintve az 1945—1946-os évek magas halandóságától — egyre csökkent, az utolsó évtizedben pedig stagnált, egyik évről a másikra többnyire csak árnyalati változásokat tapasztalhattunk. Ez a megállapítás lényegében a főváros valamennyi zónájára érvényes, a belső városrészekre éppúgy, mint a városszéli övezetekre.

A házasságkötési és születési mozgalommal foglalkozó fejezetben hangsúlyoznunk kellett azt a körülményt, hogy egyes övezetek között megindult ugyan a kiegyenlítődési folyamat, de a város falusias jellegű zónája egyelőre inkább kapcsolódik a vidékhez, mint a városmaghoz. A halálozásoknál ezt a jelenséget nem tapasztaljuk. Az 1951—55. évek átlagában ezer lakosra Pest belső bérházövezetében 10,4, a falusias övezetben pedig csaknem ugyanannyi, 10,6 haláleset jutott. Nem különbözik a helyzet az évtized második felében sem, amikor az előbbi zóna arányszáma 10,9 ‰, az utóbbié 10,4 ‰ volt. Az itt jelentkező különbséghez — a belterületi többlethez — viszont tudnunk kell, hogy az ellenforradalom alatt történt halálozások úgyszólván teljesen a belső kerületeket érintették.

E jelenség legfőbb okát véleményünk szerint abban kell keresni, hogy a vidékit jóval felülmúló fővárosi szintű egészségügyi ellátottságban a város külső része éppúgy részesül, mint a belső. S ez mindenképpen kedvező irányú fejlődést eredményez.

Tovább vizsgálva az adatokat feltűnik, hogy a gyári települési negyedek lakosságának halálozási aránya mind az átlagnál, mind a belterületek arányszámánál kedvezőbb, ami minden valószínűség szerint a népesség korösszetételének különbözőségéből ered.

Legkedvezőbb a helyzet Buda belső övezetében, ahol az arányszám az 1950-es évek első felében kb. 12%-kal, a másodikban pedig mintegy 10%-kal a fővárosi átlag alatt maradt.

Mielőtt a csecsemőhalálozás területi struktúrájáról szólnánk és néhány

6. A halálozások száma és aránya település-övezetek szerint

Численность и соотношение смертей по населенным поясам

Number and Ratio of Deaths by Settlement Zones

Terület	Halálozások (1)						Csecsemőhalálozás (7)					
	az 1951—55. évek átlagában (2)			az 1956—60. évek átlagában (3)			az 1951—55. évek átlagában (2)			az 1956—60. évek átlagában (3)		
	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 lakosra (6)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 élveszülöttre (8)	szám szerint (4)	megoszlása %-ban (5)	1000 élveszülöttre (8)
1. Pest belső bérház övezete	5 658	31,7	10,4	5 677	31,3	10,9	592	30,0	66,0	242	27,0	51,2
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	2 973	16,7	9,8	3 102	17,1	9,7	334	16,9	64,5	177	19,9	55,2
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	3 004	16,9	10,1	2 943	16,2	9,7	357	18,1	65,0	158	17,7	49,5
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	2 326	13,1	10,6	2 348	13,0	10,4	243	12,3	62,0	111	12,4	45,6
5. Buda belső övezete	2 708	15,2	8,8	2 876	15,9	9,1	309	15,6	55,2	138	15,4	46,8
6. Buda külső övezete	1 128	6,3	10,2	1 143	6,3	9,9	139	7,0	66,7	67	7,5	52,1
7. Ismeretlen	26	0,1	—	45	0,2	—	3	0,1	—	1	0,1	—
8. *Budapest összesen* ..	*17 823*	*100,0*	*10,0*	*18 134*	*100,0*	*10,1*	*1977*	*100,0*	*63,3*	*894*	*100,0*	*50,2*

Горизонтальная графа : (1) Смерти в среднем (2) 1951—55, (3) 1956—60 годов ; (4) число ; (5) процентное распределение ; (6) на 1000 жителей (7) детские смерти в среднем ; (8) на 1000 живорожденных.

Вертикальная графа : См. табл. 5.

Heading : (1) Deaths in average of the years (2) 1951—55, (3) 1956—60; (4) number ; (5) percentage distribution ; (6) per 1000 population ; (7) infant deaths in average of the years ; (8) per 1000 livre-born.

Lateral text : See Table 5.

megjegyzést tennénk a halálokokról, rá kell mutatnunk arra, hogy Budapest az általános halandóság tekintetében az európai városok között közepes helyet foglal el, csecsemőhalálozási arányával viszont a legutolsók közé tartozik annak ellenére, hogy jelentős javulási folyamat ment végbe. A javulás mértékét jelzi, hogy ezer élveszülöttre az 1951—55. évek átlagában 63,3, az 1956—60. években pedig már jóval kevesebb, 50,2 egy éven aluli korban meghalt jutott. Látható tehát, hogy az általános halandóság alakulásában a csecsemőhalálozásnak jelentős szerepe van, különösen ha figyelembe vesszük, hogy az 50 ‰-es csecsemőhalálozási arányszám nem a legkedvezőbb.

Az előbbiek során hangsúlyoztuk, hogy Pest belső gyári övezete halálozási arányszámával a többi városrész között előnyös helyet foglal el. Itt viszont arra kell a figyelmet felhívnunk, hogy az 1950-es évek második felében a csecsemőhalandóság ebben a zónában volt a legmagasabb (55,2 ‰). A legkedvezőbb arányszámokat Pest falusias zónájában és Buda belterületén találjuk (45,6, ill. 46,8 ‰).

Az eddigiek során csak a nyers halálozási arányszám alakulásával foglakoztunk. Sajnos, a halálozás szerkezeti és minőségi összetételének vizsgálatához nem áll rendelkezésünkre elegendő adat, így ennek hiányában a korviszonyok különbözőségét kiküszöbölő standard mutatókról is lemondva, meg kell elégednünk néhány haláloki főcsoport bemutatásával.

Az egy éven aluliak körében az újszülöttkor bizonyos betegségei (szülés utáni légzéshiány és tüdőlégtelenség, a különböző szülési sérülések, az újszülött tüdőgyulladása, koraszülöttség stb.) jelentik a vezető halálokot. Természetesen ez valamennyi zónában érvényes. E haláloki főcsoport legnagyobb súllyal éppen Pest belső gyári negyedében szerepel, ahol mint mondottuk, legmagasabb a csecsemőhalandóság. Itt e vezető halálok okozta halandóság 32,18 ‰, míg a falusias városrészben 27,90 ‰, Buda külső részein pedig — a városövezetek közül a legalacsonyabb — 27,27 ‰.

Az előbbi haláloki főcsoport után következményei alapján sorrendben a légzőrendszer betegségei (influenza, lebenyes tüdőgyulladás stb.), a veleszületett fejlődési hibák, majd az emésztőrendszer betegségei, a fertőző betegségek s végül az idegrendszer és az érzékszervek betegségei következnek. Ezekkel kapcsolatban főleg azt kell kiemelnünk, hogy általában valamennyinél a viszonylagos legjobb hely Buda belső övezetének jut, s a legrosszabb többnyire a gyári negyedeknek.

Az általános halandóság identifikált vizsgálatának kényszerű elhagyása ellenére úgy véljük, bizonyos tájékozódást nyerünk néhány fő halálok áttekintéséből is.

Budapesten a halandóság csökkenésében igen jelentős szerepe volt a tbc és általában a fertőző betegségek leküzdése terén elért eredményeknek. A fertőző betegségekre visszavezethető halandóság mintegy háromnegyed részét okozza a tbc. Ennek területi differenciáltságában lényegében a korábbiak során már többször megállapított jellegzetességet észleljük, nevezetesen azt, hogy e betegség legtöbb áldozatot a gyári negyedekből s legkevesebbet Buda belterületéről szed. A falusias övezet elég szorosan a gyári negyedekhez zárkózik. Örvendetes viszont, hogy a város valamennyi településegységén jelentős javulás tapasztalható. Ennek ellenkezője mutatkozik a rák esetében, amelynek halandósága következetesen romlik, jóllehet az arányszám növekedésében szerepe lehet a betegség korábbinál biztosabb felismerésének is.

Az adatok tanúsága szerint a rák legnagyobb mértékben a belső városmag lakosságát sújtja. Itt 10 000 lélekre az 1951—52. évek átlagában 17,6, az 1957—58. évek átlagában pedig 21,5 rákhalálozás jutott. Úgy véljük, ez főleg a korviszonyokkal van összefüggésben.

A szívbetegségek által okozott halálozás javuló tendenciát mutat valamennyi övezetben, noha az arányszám színvonala még magas. A javulás minden bizonnyal a jó gyógyszerek és a hatékony műtéti beavatkozások eredménye. A legmagasabb arányszámot Pest falusias településén találjuk (1951—52-ben 28,0 ‰, 1957—58-ban 23,3 ‰). Ez minden valószínűség szerint abból ered, hogy ennek az övezetnek egyes részein sok az idős korban levő nyugdíjas.

7. A csecsemőhalálozás a nemzetközi haláloki főcsoportok szerint település-övezetenként
Детская смертность по международным главным группам причин смерти, по населенным поясам
Infant Mortality According to the International Principal Groups of Causes of Death by Settlement Zones

Megnevezés	1955.		1956—57. év átlaga		1955.		1956—57. év átlaga	
	szám szerint (1)	1000 élveszülöttre (2)	szám szerint (1)	1000 élveszülöttre (2)	szám szerint (1)	1000 élveszülöttre (2)	szám szerint (1)	1000 élveszülöttre (2)
	I. Fertőző betegségek				*IX. Az emésztőrendszer betegségei*			
1. Pest belső bérház övezete	17	2,33	10	1,89	30	4,11	17	3,22
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	11	2,50	7	2,03	15	3,41	13	3,62
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	7	1,50	7	2,06	26	5,57	16	4,55
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	5	1,44	4	1,53	12	3,45	8	2,87
5. Buda belső övezete	6	1,32	5	1,52	11	2,42	6	1,98
6. Buda külső övezete	2	1,17	1	0,74	6	3,51	4	3,32
7. Ismeretlen	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Budapest összesen	*48*	*1,84*	*34*	*1,75*	*100*	*3,83*	*64*	*3,28*
	VI. Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei				*XIV. Veleszületett fejlődési hibák*			
1. Pest belső bérház övezete	14	1,92	8	1,61	45	6,17	34	6,16
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	9	2,05	6	1,59	26	5,92	22	6,38
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	7	1,50	8	2,35	21	4,49	23	6,90
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	6	1,73	3	1,15	22	6,33	18	6,88
5. Buda belső övezete	4	0,88	5	1,37	18	3,96	22	6,86
6. Buda külső övezete	2	1,17	1	0,74	7	4,09	11	8,11
7. Ismeretlen	—	—	—	—	—	—	—	—
8. Budapest összesen	*42*	*1,61*	*31*	*1,57*	*139*	*5,33*	*130*	*6,68*
	VIII. A légzőrendszer betegségei				*XV. Az újszülöttkor bizonyos betegségei*			
1. Pest belső bérház övezete	77	10,55	43	8,15	245	33,57	167	31,55
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	47	10,69	36	10,44	144	32,76	111	32,18
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	62	13,27	36	10,57	126	26,97	107	31,28
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	51	14,67	28	10,51	84	24,17	73	27,90
5. Buda belső övezete	41	9,02	23	7,16	144	31,68	98	30,03
6. Buda külső övezete	13	7,60	18	13,26	50	29,22	37	27,27
7. Ismeretlen	—	—	—	—	—	—	1	.
8. Budapest összesen	*291*	*11,15*	*184*	*9,49*	*793*	*30,38*	*594*	*30,62*

Горизонтальная графа: (1) Число; (2) на 1000 живорожденных.
Вертикальная графа: См. табл. 5.

Heading: (1) Number; (2) per 1000 live-born.
Lateral text: See Table 5.

8. Néhány halálok halandósága település-övezetek szerint, 1951—52-ben és 1957—58-ban

Смертность вследствие некоторых причин смерти по населенным поясам в 1951—52 и 1957—58 гг.

Mortality According to Certain Causes of Death by Settlement Zones, 1951—52 and 1957—58

Megnevezés	1951—52. év átlaga		1957—58. év átlaga		1951—52. év átlaga		1957—58. év átlaga	
	szám szerint (1)	10 000 lélekre (2)	szám szerint (1)	10 000 lélekre (2)	szám szerint (1)	10 000 lélekre (2)	szám szerint (1)	10 000 lélekre (2)
	9. *Gümőkór*				10. *A szív betegségei*			
1. Pest belső bérház övezete	358	6,8	194	3,8	1358	25,8	1171	22,9
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	185	6,3	126	4,0	683	23,2	602	18,9
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	222	7,7	112	3,8	793	27,4	601	20,1
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	148	6,9	86	3,9	599	28,0	519	23,3
5. Buda belső övezete	136	4,5	76	2,5	632	21,1	595	19,2
6. Buda külső övezete	62	5,8	45	4,0	299	27,8	241	21,2
7. Ismeretlen	8	—	—	—	6	—	—	—
8. Budapest összesen ...	*1119*	*6,5*	*639*	*3,6*	*4370*	*25,2*	*3729*	*21,0*
	11. *Rák*				12. *Tüdő- és mellhártyalob*			
1. Pest belső bérház övezete	930	17,6	1099	21,5	452	8,6	408	8,0
2. Pest belső gyári és családi ház övezete	480	16,3	596	18,8	246	8,4	205	6,5
3. Pest külső gyári és családi ház övezete	416	14,4	546	18,3	220	7,6	172	5,8
4. Pest külső családi ház és falusias övezete	357	16,7	455	20,4	190	8,9	140	6,3
5. Buda belső övezete	425	14,2	540	17,4	231	7,7	202	6,5
6. Buda külső övezete	171	15,9	200	17,6	97	9,0	90	7,9
7. Ismeretlen	1	—	—	—	2	—	—	—
8. Budapest összesen ...	*2780*	*16,0*	*3436*	*19,4*	*1438*	*8,3*	*1217*	*6,9*

Горизонтальная графа: (1) Число; (2) на 10 000 жителей.
Вертикальная графа: 1—8: см. табл. 5; 9. туберкулез; 10. заболевания сердца; 11. рак; 12. воспаление легких и плеврит.

Heading: (1) Number; (2) per 10 000 population.
Lateral text: 1—8: see Table 5; 9. tuberculosis; 10. heart diseases; 11. cancer; 12. pneumonia and pleurisy.

Tanulmányunkban Budapest városrészeinek kialakulásával, majd benépesedésével foglalkoztunk és az utolsó évtized adatai alapján ismertettük a demográfiai főeredmények területi-szerkezeti összetételét.

Befejezésül a végső következtetéseket az alábbiak szerint foglalhatjuk össze.

Az a társadalmi-gazdasági fejlődés, amely Budapesten a kiegyezés után a felszabadulásig végbement a várost nemcsak területileg, de társadalmilag is differenciálta olyannyira, hogy az egyes városrészek — és itt közvetve részben társadalmi rétegek — népmozgalmában jelentős eltérések keletkeztek. A szocialista városépítés korszakában végbement fejlődés, átalakulás viszont a népmozgalomban bizonyos fokú kiegyenlítődést eredményezett. A különböző területi zónák halandósága — főleg az egységes egészségügyi ellátottságra visszavezethetően — úgyszólván teljesen egységes, de a házasságkötési és a születési mozgalomban sincsenek már számottevő különbségek, noha — különösen a falusias karakterű övezetben — elkülönülés még van.

Ismételten említést kell tennünk arról, hogy vizsgálódásaink körét és mélységét a rendelkezésünkre álló adatok elég szűkre szabták. Egy nagy

kérdés-komplexummal — az egyes városrészek népességének különböző demográfiai ismérvek szerinti állapotával, műveltségi, foglalkozási viszonyaival, korösszetételével stb. — e tanulmányban nem foglalkoztunk, jóllehet a most felvázolt jelenségek okainak kibontására az ilyen adatok nyújtanának lehetőséget. Ezek az adatok az 1960. évi népszámlálás anyagaként jelenleg feldolgozás alatt vannak, elemzésük így csak az elkövetkező hónapokban történhet meg.

IRODALOM

1. *Dr. Vagács András:* Budapest településföldrajzi vázlata. *Természet és Társadalom*, 1955. évi 4. szám, 198—202. old.
2. *Pápai Béla:* Budapest túlnépesedéséről. *Megyei és Városi Statisztikai Értesítő*, 1958. évi, 12. sz. 541—555. old.
3. *Jankovich István:* A városszerkezet és Budapest újjáépítése. *Városi Szemle*, 1946. évi, 3—4 sz., 202—224. old.
4. *Dr. Melly József:* Nagy-Budapest közegészségügyi vonatkozásban. 158. old.
5. *Dr. Thirring Lajos:* Nagy-Budapest népessége. 112. old.
6. *Dr. Szél Tivadar:* A budapesti házasságok. 426. old.
7. *Dr. Szél Tivadar:* A születések alakulása Budapesten és az európai nagyvárosokban. Budapest, 1929. 281 old.
8. *Pápai Béla:* Az újszülöttkori halálozás egyes kérdései Budapesten és néhány európai nagyvárosban. *Demográfia*, 1960. évi 3—4. sz., 447—458. old.
9. Budapest népességi, gazdasági, szociális és kulturális viszonyairól. KSH Budapest Városi Igazgatósága J 12/1955. sz. jelentése.
10. Egyéb kéziratos anyagok.

ДИНАМИКА ПОЯСОВ РАССЕЛЕНИЯ В БУДАПЕШТЕ; СТРУКТУРА ЕСТЕСТВЕННОГО И МЕХАНИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПО ПОЯСАМ В ТЕЧЕНИЕ ПОСЛЕДНЕГО ДЕСЯТИЛЕТИЯ

Резюме

В данном исследовании авторы останавливаются на образовании кварталов города Будапешта и их заселении и затем на основании данных за последнее десятилетие излагают территориальный состав важнейших демографических результатов последнего десятилетия.

Авторы устанавливают, что капиталистическое общественно-экономическое развитие, последовавшее за Компромиссом (1867 г.) придало городу такую структуру, которая означала одновременно также и общественное расслоение в территориальном разрезе. Эта дифференциация находит свое выражение в возникновении шести поясов, имеющих характерные признаки (см. картограммы).

В демографических процессах, по мере развития индустриализации и вслед за ней строительства и вообще на основе исторического положения, как во внутренних, так и в окрайных районах города, осуществлялось развитие по этапам (см. таблицы №№ 1—3).

После усиленного заселения городского ядра, начиная примерно с 1910 года последовала конурбация. Важнейшим источником роста населения пригородов, — подобно росту населения самой столицы, — было переселение из провинции, но заодно с этим рост населения пригородов происходил и за счет переселения туда из ядра города, из-за более низкой квартирной платы и поисков работы. После Освобождения (1945 г.) и в особенности в период с 1950 по 1960 год имело место беспримерное по своим масштабам развитие народонаселения столицы. Данные, содержащиеся в таблице № 4 показывают, в какой мере этот процесс затронул отдельные кварталы города и какое воздействие он оказал на плотность населения.

В дальнейших частях своего очерка авторы исследуют естественное движение населения и ищут ответ на вопрос о том, вызвали ли изменения

(изменение или, соответственно, преобразование факторов заселения, улучшения материального и культурного положения, усилия, направленные на ликвидацию кастовой изолированности отдельных общественных слоев и т. д.), происшедшие в период социалистического строительства города некоторое выравнивание в территориальном распределении демографических явлений, или нет, или, соответственно, наблюдалась ли в Будапеште такого рода тенденция.

На основании данных таблицы № 5 авторы устанавливают, что ныне ни в области движения вступлений в брак, ни в области движения рождений нет больших различий, хотя некоторая обособленность еще имеет место. Обособленность наблюдается главным образом относительно столичных поясов сельского характера.

В связи с рождаемостью авторы указывают на общую склонность к сокращению числа рождений, которая проявляется во всех частях города.

Останавливаясь на смертности авторы отмечают, что в различных частях города наблюдается в основном одинаковый уровень коэффициента смертности ; решающим фактором этого авторы считают единое медицинское обслуживание. В отношении детской смертности, однако, положение не является в такой мере однородным. В фабрично-заводской части города детская смертность является более высокой, чем в других частях города (см. таблицу № 6).

В заключительной части очерка авторы останавливаются на некоторых главных причинах наступления смерти, выделяя при этом в области детской смертности некоторые заболевания новорожденных, а в области общей смертности случаи наступления смерти от туберкулеза, рака и сердечных болезней, в обоих случаях с точки зрения их удельного веса в различных частях города (см. таблицы №№ 7 и 8.)

DEVELOPMENT OF THE DISTRICTS OF SETTLEMENT OF BUDAPEST; DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE LAST DECADE BY AREAS

Summary

In our paper we have dealt with the development and growth of population in the different districts of Budapest and based, on the data of the last decade, we have accounted of the regional structural composition of the demographic main results.

We have established that the town structure was shaped by the socio-economic development following the political compromise of 1867. It was done in a way as to bring about a regional-social integration. This differentiation can be found in the formation of 6 districts all of which have characteristics of their own. (See cartograms.)

In the population process both in the inner part of the town and in the suburbs a periodic development took place following the industrialization, subsequent building and, in general, the historic situation. (See tables 1—3.)

After a vigorous growth of population in the town nucleus, about 1910, a conurbation set in. The growth of population both in the suburbs and in the capital proper was based on the migration of people from the country but the increase was fed also by migration from the town nucleus, as a result of looking for less expensive dwellings and better living conditions. After the Liberation (1945) and especially in the period between 1950—1960 an almost unprecedented increase of population set in. Data in Table 4. show how far this process has affected the different districts and to what extent it has changed the density of population.

In the further parts of the paper we have studied the natural population movement, trying to find an answer to the question whether the changes in the period of socialist town building (changes and transformation of the settling forces, improvement in the material and cultural situation, endeavours to change the cast-like separation of the different social strata, etc.) have resulted in a certain levelling out of integrations by demographic areas or not, and whether such tendencies can be traced in Budapest.

On grounds of data in Table 5. we have found that there are no great differences in the marriage and birth movements among the different town districts although segregation still exists. A segregation can be found mainly in the rural zone around the town.

In connection with births we have called attention to the general tendency towards a decline of the birth-rate which can be found uniformly in all parts of the town.

Talking about deaths we have pointed out that the rate is much the same in all quarters of the town and in our opinion this is mainly due to a uniform health supply. As to infant mortality the situation is not so uniform : in the factory district of the town infant mortality is higher than in other parts. (See Table 6.)

In conclusion we have dealt with the main groups of death causes and among these we have particularly pointed at certain diseases of the postnatal age, as far as general mortality is concerned we discussed the death rates of T. B., cancer and heart diseases by town districts. (See Tables 7. and 8.)

ADATOK A SZOVJETUNIÓ NÉPESSÉGÉNEK FOGLALKOZÁSI MEGOSZLÁSÁRÓL*

DR. GYULAY FERENC

Az elmúlt év végén újabb érdekes adatokat tartalmazó közlemény jelent meg a legutóbbi szovjet népszámlálás anyagából. Ez a közlemény az 1959. január 15-én tartott népszámlálás főbb eredményeiről (a népesség száma, nemek szerinti megoszlása, városi és falusi népesség, a népesség száma igazgatási egységek stb. szerint) beszámoló „Előzetes adatok"[1] és a népesség iskolai végzettségére, nemzetiségi megoszlására és korösszetételére vonatkozó adatokat tartalmazó közlemény[2] után sorrendben a harmadik, és a Szovjetunió népességének társadalmi csoportok, népgazdasági ágak és foglalkozás szerinti megoszlásáról, valamint a fizikai és szellemi dolgozók képzettségi színvonaláról ad tájékoztatást. Anélkül, hogy a rendelkezésre álló adatok mélyebb elemzésére vállalkoznánk, bemutatjuk a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala által közzétett adatokat.

Az 1959. január 15-i népszámlálás alkalmával összeírt 208,8 millió főt kitevő népességnek 68,3 százaléka (142,7 millió fő) volt a városi és falusi munkások és alkalmazottak száma. Az 1939. évi népszámlálás alkalmával a munkás és alkalmazotti népesség aránya[3] 52,5 százalék volt. A munkások és alkalmazottak arányának ilyen jelentős növekedését a kolhozparasztok arányának a mezőgazdaság nagymértékű gépesítése miatti csökkenése, a falusi népességnek a városba, elsősorban az iparba, a közlekedésbe való áramlása tette lehetővé.

Az ország népességéből 1959. január 15-én 99,1 millió fő volt kereső (aktív kereső, a nyugdíjasok, járadékosok stb. azaz az ún. inaktív keresők nélkül) az 1939. évi 81,6 millióval szemben, azaz számuk 21,4 százalékkal emelkedett. Az aktív keresők aránya 1959-ben az össznépesség 47,5 százalékát, 1939-ben 46,2 százalékát tette. A kereső férfiak aránya az 1939-től 1959-ig eltelt 20 év alatt lényegében változatlan maradt : 1939-ben az összes férfiak 54,7, 1959-ben 54,8 százaléka volt kereső ; a kereső nők aránya viszont némileg emelkedett, amennyiben az 1939. évi 38,4 százalékról 1959-ben 41,5 százalékra nőtt.

* *Forrás :* A Szovjetunió népességének megoszlása társadalmi csoportok, népgazdasági ágak és foglalkozások szerint ; a fizikai és szellemi dolgozók képzettségének színvonala. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal közleménye. *Vesztnik Sztatisztiki*, 1960. évi 12. sz., 3—21. old.

[1] O predvaritelnüh itogah Vszeszojuznoj perepiszi naszelenija 1959 goda. *Pravda*. 1959. május 10. Ismertetését lásd *Demográfia*. 1959. évi 2—3. sz. 411—415. old.

[2] Ob urovne obrazovanija, nacionalnom szosztave i vozrasztnoj sztrukture naszelenija SzSzSzR po dannüm Vszeszojuznoj perepiszi naszelenija 1959 goda. Ismertetését lásd *Demográfia* 1960. évi 1. sz. 128—135. old.

[3] Az 1939. évi adatok itt és a következőkben a Szovjetunió 1939. szeptember 17-e előtti területére vonatkoznak.

1. A népesség megoszlása társadalmi csoportok szerint
Распределение населения по общественным группам
Population by Social Status Groups

Társadalmi csoport	1939		1959	
	abszolút szám (millió fő)	százalék	abszolút szám (millió fő)	százalék
(1)	(2)	(3)	(2)	(3)
1. Munkás és alkalmazott	89,6	52,5	142,7	68,3
2. Kolhozparaszt	76,6	44,9	65,5	31,4
3. Egyénileg gazdálkodó paraszt és önálló kisiparos	4,4	2,6	0,6	0,3
4. *Összesen*	*170,6*	*100,0*	*208,8*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Общественная группа; (2) абс. число (миллионов человек); (3) в % к итогу.
Вертикальная графа: 1. Рабочие и служащие; 2. колхозное крестьянство; 3. крестьяне-единоличники и некооперированные кустари; 4. всего.

Heading: (1) Social status groups; (2) number ('000 000 omitted); (3) per cent.
Lateral text: 1. Workers and employees; 2. collective farmers; 3. individual farmers and independent craftsmen; 4. total.

2. A kereső és eltartott népesség száma, 1959
Численность самодеятельного и несамодеятельного населений в 1959 г.
Gainfully Occupied and Dependant Population, 1959

	Ezer fő	Százalék
	(1)	(2)
1. Keresők (a háztáji és kisegítő gazdaságban foglalkoztatott családtagok nélkül)	99 130	47,5
2. Ebből:		
3. munkás és alkalmazott	62 961	30,2
4. kolhozparaszt	32 280	15,5
5. egyénileg gazdálkodó paraszt és önálló kisiparos	266	0,1
6. a szovjet hadsereg tagja	3 623	1,7
7. A háztáji és kisegítő gazdaságban foglalkoztatott családtagok	9 865	4,7
8. Egyes személyek eltartottjai (gyermekek, öregek, háztartásbeliek)	85 422	40,9
9. Nyugdíjasok	12 423	6,0
10. Ösztöndíjasok	1 718	0,8
11. Egyéb és ismeretlen forrásból élők	269	0,1
12. *Népesség összesen*	*208 827*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Тысяч человек; (2) в % к итогу.
Вертикальная графа: 1. Самодеятельные (кроме членов семей колхозников занятых в личном подсобном сельском хозяйстве); 2. в том числе; 3. рабочие и служащие; 4. колхозники; 5. крестьяне-единоличники и некооперированные кустари; 6. члены Советской армии; 7. члены семей колхозников занятые в личном подсобном сельском хозяйстве; 8. иждивенцы отдельных лиц (дети, старики, лица занятые домашним хозяйством); 9. пенсионеры; 10. стипендиаты; 11. лица имеющие прочие источники, а также не указавшие источник средств существования; 12. все население.

Heading: (1) Number ('000 omitted); (2) per cent.
Lateral text: 1. Earners (not including family members employed in household plots); 2. of which; 3. workers and employees; 4. collective farmers; 5. individual farmers and independent craftsmen; 6. members of the Soviet Army; 7. family members employed in household plots; 8. dependants of certain persons (children, old people, family members); 9. pensioners; 10. holders of a scholarship; 11. others and persons living from an unknown source of income; 12. total population.

Az inaktív keresők (nyugdíjasok, ösztöndíjasok) az összkeresők (113 271 000) 12,5 százalékát tették. A nyugdíjasok aránya az inaktív keresőkön belül 87,9 százalék volt. 1959-ben a Szovjetunióban 100 aktív keresőre 96 eltartott, 14 inaktív kereső, azaz együtt 110 eltartott és inaktív kereső jutott.

A két népszámlálás között eltelt időszakban növekedett az ipar, építőipar, közlekedés és távközlés területén foglalkoztatottak (aktív keresők) aránya (az 1939. évi 30,6 százalékról 1959-ben 36,9 százalékra), míg a mezőgazdaságban foglalkoztatottaké (segítő családtagok nélkül) az ismert okok következtében csökkent (az 1939. évi 50,1 százalékról 38,8 százalékra). A mezőgazdaságban foglalkoztatottak arányának csökkenése nagyobb lévén, mint az említett foglalkozási ágak, valamint a kereskedelem, közétkeztetés, begyűjtés és anyagellátás keresőinek arányában bekövetkezett növekedés, így végeredményben az anyagi termelési ágakban foglalkoztatott aktív keresők aránya az 1939. évi 85,6 százalékról 81,6 százalékra csökkent, a nemtermelő ágazatokban foglalkoztatott aktív keresőké pedig az 1939. évi 10,1 százalékról 14,6 százalékra nőtt.

Az anyagi termlési ágakban dolgozók abszolút számát vizsgálva természetesen jelentős növekedést találunk: a keresők száma az 1939. évi 81,6 millióról 99,1 millióra nőtt, tehát a fenti arányoknak megfelelően az anyagi termelés területén foglalkoztatottak száma az 1939. évi 69,8 millió főről 80,9 millió főre, mintegy 16 százalékkal növekedett.

3. Az aktív keresők megoszlása népgazdasági ágak szerint
Распределение лиц имеющих занятия по отраслям народного хозяйства
Active Earners by Branches of National Economy

	1939		1959	
	Létszám (ezer fő)	Százalék	Létszám (ezer fő)	Százalék
	(1)	(2)	(1)	(2)
1. *Anyagi termelési ágakban foglalkoztatottak*	*69 850*	*85,6*	*80 862*	*81,6*
2. Ebből:				
3. Iparban, építőiparban, közlekedésben	24 970	30,6	36 575	36,9
Mezőgazdaságban	40 882	50,1	38 426	38,8
2. Ebből:				
5. kolhozparaszt	35 496	43,5	31 723	32,0
6. szovhozok és más mezőgazdsági vállalatok munkásai és alkalmazottai	3 754	4,6	6 611	6,7
7. egyénileg gazdálkodók	1 632	2,0	92	0,1
8. Kereskedelemben, közétkeztetésben, begyűjtésben, anyagellátásban	3 998	4,9	5 171	5,2
9. *Nem termelő ágakban foglalkoztatottak**	*8 241*	*10,1*	*14 453*	*14,6*
10. *A szovjet hadsereg tagjai*	*3 509*	*4,3*	*3 623*	*3,6*
11. *Ismeretlen*			*192*	*0,2*
12. *Keresők összesen***	*81 600*	*100,0*	*99 130*	*100,0*

* Oktatás, tudomány, egészségvédelem, lakás- és kommunális gazdálkodás, igazgatás, pénzügyi és hitelrendszer.

** A háztáji és kisegítő gazdaságban foglalkoztatott családtagok nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Тысяч человек; (2) в % к итогу.
Вертикальная графа: 1. Занятые в отраслях материального производства; 2. в том числе; 3. в промышленности, строительстве, на транспорте и в связи; 4. в сельском хозяйстве; 5. колхозники; 6. рабочие и служащие совхозов и других сельскохозяйственных предприятий и организаций; 7. единоличники; 8. занятые в торговле, общественном питании, заготовках, материально-техническом снабжении; 9. занятые в непроизводственных отраслях; 10. члены Советской армии; 11. не указавшие место работы; 12. все самодеятельные.

Heading: (1) Number ('000 omitted); (2) per cent.
Lateral text: 1. Persons employed in productive branches; 2. of which; 3. manufacture, building, communications; 4. agriculture; 5. collective farmers; 6. workers and employees of state-farms and other agricultural enterprises; 7. individual farmers; 8. employed in trade, organised canteen meals, ingathering, supply of materials; 9. persons working in non-productive branches; 10. members of the Soviet Army; 11. employment unknown; 12. total earners.

A kereső népesség népgazdasági ágak szerinti megoszlásáról rendelkezésre állanak az 1939. évi arányokon kívül az 1926. évi arányok is. Az 1959. évi arányoknak a két korábbi népszámlálás alkalmával megállapított arányokkal való szembeállítása szemléltetően mutatja a keresők megoszlásában a szocialista iparosítás, a mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében előállott változásokat.

4. Az ipari és mezőgazdasági keresők aránya

Соотношение самодеятельных в промышленности и сельском хозяйстве

Ratio of Earners in Manufacture and Agriculture

Megnevezés	1926	1939	1959
1. *Keresők összesen**	*100,0*	*100,0*	*100,0*
2. Ebből :			
3. az iparban, építőiparban, közlekedésben és távközlésben	8,1	27,2	33,6
4. a mezőgazdaságban	85,6	54,8	44,3

* A háztáji és kisegítő gazdaságban foglalkoztatott családtagokkal együtt.

Вертикальная графа : 1. Все самодеятельные ; 2. в том числе ; 3. в промышленности, строительстве, на транспорте и в связи ; 4. в сельском хозяйстве.

Lateral text : 1. Total earners ; 2. of which ; 3. manufacture, building, communications; 4. agriculture.

Az elmúlt 33 év alatt az iparban, építőiparban, közlekedésben és távközlésben foglalkoztatottak aránya több mint négyszeresére nőtt, a mezőgazdasági keresők aránya viszont közel felére csökkent.

A *nők aránya* a keresők között igen jelentős, átlagosan 48 százalék, a szellemi dolgozók között pedig még magasabb, 54 százalék. A forradalom előtti Oroszországban tartott (1897. évi) népszámlálás adatai szerint a keresők 19 százaléka volt nő és a kereső nők 55 százaléka cseléd, 25 százaléka béres volt és mindössze 13 százalékuk dolgozott üzemben (főleg a textil- és ruházati iparban) vagy építkezésnél, 4 százalékuk pedig népművelési és egészségügyi intézménynél.

Az 1959. évi népszámlálás adatai szerint az anyagi termelési ágakban foglalkoztatottaknak 47 százaléka, a nem termelési ágakban foglalkoztatottaknak pedig 64 százaléka volt nő. A nők aránya az iparban, építőiparban, közlekedésben és távközlésben 39, a mezőgazdaságban 54, a kereskedelem, közétkeztetés, begyűjtés, anyagellátás területén pedig 61 százalék. A nem termelő ágak közül különösen az oktatás, a tudomány és az egészségvédelem területén magas a nők aránya (71 százalék).

A *foglalkozási* adatokat 384 foglalkozási csoport szerint dolgozták fel, amelyeket azután 58 csoportba egyesítettek. A csoportok képzése főként az ágazati ismérv alapján történt (vas- és fémipari, textilipari, ruházati, sokszorosító ipari foglalkozások). Meg kell jegyezni, hogy egyes foglalkozási csoportok az adott ágazatba tartozó dolgozókon kívül más ágazat dolgozóit is tartalmazzák. Például a „Mezőgazdasági foglalkozások" csoporton belül a traktorosok száma a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott traktorosokat is tartalmazza. Az olyan foglalkozásokat, amelyek valamennyi népgazdasági ágban vagy azok többségében előfordulnak a „funkció" alapján egyesítették egy csoportba és így képezték például a mérnök-műszaki dolgozók, a tervezők, a számviteli dolgozók csoportjait. (A katonai szolgálatot teljesítő személyeket abba a foglalkozási csoportba sorolták, amelybe katonai szolgálatuk megkezdése előtt tartoztak.)

A keresőknek *fizikai és szellemi* dolgozókra való felosztása egyes foglalkozásoknak teljes egészében az egyik vagy másik nagy csoportba való besorolása alapján történt. Ez természetesen egyes esetekben bizonyos megállapodást, megegyezést kívánt meg ; így kerültek például az üzleti eladók és a borbélyok, fodrászok a szellemi dolgozók közé.[4]

[4] Lásd *V. Rozdjalovszkaja :* A Szovjetunió polgárainak foglalkozásai az 1959. évi népszámlálás adatai szerint. *Vesztnik Sztatisztiki* 1961. évi 3. sz. 8. old.

A 99,1 millió kereső közül 78,6 millió a fizikai és 20,5 millió a szellemi dolgozók száma. A nők aránya a fizikai dolgozók között 46,5, a szellemi dolgozók között 53,9 százalék. Ezer kereső közül 1939-ben 825, 1959-ben 793 volt fizikai dolgozó, és megfelelően 175, illetve 207 szellemi dolgozó.

A fontosabb foglalkozási csoportokat vizsgálva azt látjuk, hogy a legutóbbi két népszámlálás között eltelt 20 év alatt az erőműveknél és emelőszállító berendezéseknél foglalkoztatottak száma 2,9-szeresére, a bányászoké 2-szeresére, a kohászok és fémmunkások száma több mint 2-szeresére (a villamos- és gázhegesztőké 4-szeresére, a marósoké majdnem 3-szorosára), a vegyipari dolgozóké 1,9-szeresére emelkedett. Az építőipari dolgozók száma több mint 2-szeresére (a kotrógépkezelőké 14-szeresére, az út- és egyéb építőgépkezelőké 70-szeresére) nőtt. A mezőgazdasági foglalkozásúak száma a mezőgazdasági munkák gépesítésével, a kolhozok, a kisállattenyésztő telepek egyesítésével kapcsolatosan 3 százalékkal csökkent. Egyes foglalkozások (traktorosok, kombájnvezetők stb.) dolgozóinak száma azonban jelentősen növekedett. A vasúti szállításnál foglalkoztatott dolgozók száma 1,8-szeresére, a gépkocsiszállításnál és városi villamosközlekedésnél foglalkoztatottaké 4,2-szeresére (a gépkocsivezetőké 4,4-szeresére) nőtt.

A szellemi dolgozók közül az államigazgatási és társadalmi szervek dolgozóinak száma 1959-ben 1939-hez képest 12 százalékkal csökkent. A mérnök-műszaki dolgozók száma 2,5-szeresére, az agronómusok és zootechnikusok száma 1,6-szeresére, az orvosoké 2,8-szeresére növekedett.

Különösen jelentős a szakképzett dolgozók számának növekedése. Jól jellemzik az ennek érdekében tett erőfeszítéseket a szakemberek számának az 1926. és 1959. évek közötti változását szemléltető adatok.

5. A szakemberek számának alakulása 1926—1959

Динамика численности специалистов в 1925—1959 гг.

Changes in the Number of Experts, 1926—1959

	Létszám (ezer fő)		Az 1959. évi adat hányszorosa az 1926. évinek
	1926	1959	
	(1)		(2)
1. Ipari és építőipari vállalatok, szovhozok, kolhozok, igazgatási intézmények vezető dolgozói	365	2223	6
2. Mérnökök, technikusok, agronómusok	267	4683	18
3. Tanár, tanító és egyéb kulturális dolgozó	486	3276	7
4. Orvosok és középfokú egészségügyi személyzet	199	1702	8,5
5. Tudományos dolgozók	14	316	23

Горизонтальная графа: (1) Тысяч человек; (2) во сколько раз 1959 г. больше 1926 г.

Вертикальная графа: 1. Руководители предприятий, строек, совхозов, колхозов, административных учреждений; 2. инженеры, техники и агрономы; 3. учителя и другие культурно-просветительные работники; 4. врачи и средний медицинский персонал; 5. научные работники.

Heading: (1) Number ('000 omitted); (2) how many times 1959 figures are higher than those of 1926.

Lateral text: 1. Leaders of industrial and building enterprises, state-farms, collective farms, administrative institutions; 2. engineers, technicians, agronomists; 3. teachers and other cultural workers; 4. physicians and medical personnel; 5. scientific workers.

A két népszámlálás között eltelt időszak alatt jelentősen emelkedett a kereső népesség *iskolázottsága.*

A műveltségi színvonal emelkedését mutatja az a tény is, hogy míg 1926-ban az egyetemi hallgatók száma 168 000, a technikumi tanulóké 181 000 fő volt és a szellemi dolgozók száma alig valamivel volt több, mint két és fél millió, addig 1959-ben az egyetemi hallgatók száma 2 200 000, a technikumi tanulóké 1 868 000 fő volt, a szellemi dolgozók száma pedig meghaladta a 20 millió főt.

*6. Az ezer főre jutó közép- és főiskolai végzettségű lakosok száma**
Жители имеющие среднее и высшее образование на 1000 лиц
Persons Having Attended Secondary or High School per 1000 Population

	1939-ben	1959-ben
1. *Népesség összesen*	*83*	*281*
2. Keresők	123	433
3. Ebből:		
4. fizikai dolgozók	43	316
5. szellemi dolgozók	498	884

* A nem teljes közép- vagy főiskolai végzettségűekkel együtt.

Вертикальная графа: 1. Все население; 2. самодеятельные; 3. в том числе; 4. работники физического труда; 5. работники умственного труда.

Lateral text: 1. Total population; 2. earners; 3. of which; 4. manual workers; 5. non-manual workers.

ДАННЫЕ О РАСПРЕДЕЛЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПО ЗАНЯТИЯМ

Резюме

В данном сообщении излагаются опубликованные Центральным статистическим управлением СССР данные переписи населения от 1 января 1959 года о распределении населения по общественным группам, народнохозяйственным отраслям и занятости и об уровне образованности работников физического и умственного труда.

DATA ABOUT THE OCCUPATIONAL PATTERN OF THE POPULATION IN THE SOVIET UNION

Summary

The publication renders account of the data published by the Central Statistical Office of the Soviet Union, on basis of the population census of January 1, 1959, about the distribution of the population by social groups, economic branches and by occupations as well as about the educational level of the manual and non-manual workers.

A MAGYARORSZÁGI HELYSÉGNEVEK ÖSSZEFOGLALÁSÁNAK KEZDETI PRÓBÁLKOZÁSAI ÉS AZ ELSŐ HIVATALOS (1873. ÉVI) HELYSÉGNÉVTÁR

ORLICSEK JÓZSEF

A Központi Statisztikai Hivatalban jelenleg szerkesztés alatt áll a legújabb helységnévtár, amelynek kiadására ez év folyamán vagy a jövő év elején kerül sor. A Statisztikai Hivatal első helységnévtárát 1873-ban adta ki és azóta 2—7 éves időközökben szerkesztett újabb kiadásokat. A legutóbb megjelent, 1956. évi helységnévtár a sorozat 20-ik kiadásának tekinthető.[1]

[1] 1873 óta helységnévtár jellegű kiadványt a Statisztikai hivatal tulajdonképpen 24 ízben jelentetett meg, ebből azonban nem tekinthető teljes értékűnek 3 helységnévtári pótfüzet, és az 1950-ben kiadott szűkebb tartalmú ún. Város- és községnévtár.

Az újabb helységnévtár közeljövőben történő megjelenése alkalmából időszerű áttekinteni az 1873. évi első hivatalos helységnévtár kiadásának körülményeit és tartalmát, de ezt megelőzően még általában azokat a kezdeti munkákat is, amelyek tágabb és szűkebb értelemben a hivatalos helységnévtárak megjelenése előtti időszakban igyekeztek összefoglalni a magyarországi helységneveket és a települések néhány fontosabb adatát.

A magyar tudományos irodalom történetében számos helynévismertető, helységet, települést, várost stb. leíró művet találunk. Ezek közül azonban csak az ország összes településeit felölelő, vagy legalábbis az ország egy-egy nagyobb területi egységén fekvő települések neveit összefoglaló és adatait ismertető munkák tekinthetők ma a helységnévtár távolabbi és közelebbi elődjeinek.

Ez utóbbiak még pontosabb meghatározásához, de általános vonatkozásokban is, feltétlenül tisztázni kell a helységnévtár céljának és funkcióinak kérdését. Ez eléggé problematikus feladat, ha figyelembe vesszük azt, hogy a mai napig sincs olyan szabály érvényben, amely bármilyen formában is, a helységnévtár szerkezetére vagy tartalmára vonatkozólag kötelező irányelveket írt volna elő.

A kialakult gyakorlat alapján összefoglalhatók ugyan a helységnévtár főbb funkciói, bár ezeket inkább csak a Statisztikai Hivatal által szerkesztett helységnévtárakra lehet vonatkoztatni, és csak tágabb értelemben érintik a korábbi, főleg magánszerzőktől megjelent ilyen irányú munkákat. A még korábbi időszakban kiadott és helységnévtári jegyeket magukonviselő kiadványok pedig csak nagyon távolról hasonlítanak a mai helységnévtárakra, minthogy ez utóbbiak célkitűzései eredetileg más vonatkozásúak voltak (pl. földrajzi munkák, népesedési adatoknak községenkénti bemutatása stb.).

A helységnévtárak tartalmából és szerkesztési elveiből következtetve funkcióit illetően három főszempont domborodik ki. Elsősorban a helységnévtár „*névtár*" jellegéből következik, hogy az ország összes igazgatási egységének (községeknek, városoknak, járásoknak, megyéknek) nevét elrendelt *hivatalos írásmódjuk* szerint feltünteti (a helységnevek hivatalos szótára). Második főfeladata, hogy összefoglalja az ország valamennyi községét és városát igazgatás-területi beosztásának (járási és megyei hovátartozásának) megfelelően, és egyben közölje az igazgatási egységek jogállását. (Tehát áttekintést nyújt az ország igazgatás-területi beosztásáról.) Harmadsorban pedig — ha szűkebb körben is —, több irányú statisztikai adataival jellemzi a községeket és városokat (pl. feltünteti a népességszámot, területnagyságot, lakóházak számát stb.). Emellett rámutat még a községek és városok helyi ellátottságára (pl. közli a vasútállomással, autóbuszmegállóval való ellátottságot, postai adatokat stb.).

Az egymást követő helységnévtárakban kiadásonként néhány változó, de a kiadás időszakában időszerűnek minősülő községi és városi adat is feltüntetésre szokott kerülni. (Pl. az 1952. évi helységnévtár a községek villannyal való ellátottságát közölte.)

A hivatalos (Statisztikai Hivatal által szerkesztett) helységnévtárak — az említett fő célkitűzéseiken kívül — feladatuknak tekintik még a külterületi lakott helyek neveinek és egyéb adatainak lehetőséghez képest minél részletesebb közzétételét is.

A helységnévtár tehát a helységnevek regisztere és egyben az ország igazgatási egységeinek hálózatán belül a települések rendszerezője.

Az említett funkciók alapján szintén nehéz feladat meghatározni, illetőleg kiválasztani a hivatalos helységnévtárak korábbi és távolabbi elődjeit, minthogy a helységnévtári jegyeket magukon viselő munkákban a helységnévtárszerkesztési gyakorlat tudatosan nem érvényesülhetett. Kiinduló támpontként ezért legalkalmasabbnak látszik helységnévtári jellegűnek azokat a tudományos munkákat minősíteni, amelyek szélesebb körben törekedtek a helységnevek összefoglalására, továbbá, amelyekben a helységekre vonatkozó lényegesebb adatok közlési módszere kisebb-nagyobb mértékben hasonló az 1873. évi és az azután kiadott helységnévtárak adatösszefoglalási módjához.

NÉHÁNY PÉLDA A HELYSÉGNEVEKET EMLÍTŐ XVIII. SZÁZAD ELŐTTI IRODALMI MŰVEKRE

A középkor oklevél-irodalmában is fellelhetők olyan források, amelyek helységneveket említenek és általában helyismereteket foglalnak össze. Ezek az irodalmi hagyatékok, bár még nagyon távolról sem tekinthetők a helységnévtár elődjeinek, mégis bizonyítékai annak, hogy bizonyos adatok *településenkénti, helységenkénti* rendszerezésére már a középkor folyamán sor került.

Magyarországon a királyság megalapítása után már találkozunk oklevelekkel. Ezeknek jelentős többsége tartalmaz helységneveket is. Az alábbiak — a teljesség igénye nélkül — csak példaképpen mutatnak rá arra, hogy a középkori helységek neveit az egykorú oklevelek milyen célzattal és rendszerezéssel foglalták össze.[2]

Az 1000 körüli évekre vonatkozik pl. a veszprémvölgyi apácamonostornak görögnyelvű alapítólevele, amely többek között felsorolja a monostornak adományozott *falvak neveit.* Részletes felsorolás található még a tihanyi apátság 1055-ben kiállított alapító oklevelében. Ez leírja az adományozott ingatlan javakat, amelyek a mai Tolna, Somogy és Fejér megyék területén fekvő tizenhat össze nem függő birtoktestből állottak. A kisebbeket egyszerűen *nevükön* említi az oklevél, a nagyobbakat pedig *dűlőnevek* és földrajzi fogalmak szerint. A későbbi oklevelek is számos helynevet említenek. 1350-ben találkozunk pl. a győri káptalannak a pannonhalmi apátság és Somogy megye lakói között keletkezett tizedviszály ügyében kiadott oklevelével, amely hivatkozva egy ősi „Szent István legendára", magába foglalta a szolgálónépek *vidékek* szerint változó jogait.

A feudális rendszer a helyneveket tartalmazó írásoknak egy másik formáját is kialakította, melynek fő célja az adófizetésre, a hadi- vagy más szolgálatra kötelezett népesség összeírása volt. A királyság megalapítása után kifejlődő közigazgatás területi egysége a „királyi vármegye" volt (élén az ispán állott), mely század és tized szervezet alapján oszlott meg alacsonyabb fokú *igazgatási egységekre.* A századok és tizedek a megye férfi népességéből állottak, és eredetileg száz, illetve tíz tagot számláltak. A század és tized rendszer azonban nemcsak katonai nyilvántartás volt, hanem felhasználták az akkori közigazgatási feladatok (adószedés stb.) végrehajtása során is. A XI. században első ízben Kálmán király intézkedett e rendszernek *lajstromba foglalásáról.* A XII. században már megtaláljuk a decima (dézsma) jegyzékeket. Ezek *falvanként* a világi birtokok tizedfizetési kötelezettségét sorolják fel. A középkori települések neveit felölelték még az egyházi jövedelmek nyilvántartásai is. Ezek közül jelentősek a XV. század végéről fennmaradt számadáskönyvek (liber divisonálisok). Ilyen nyilvántartási rendszert vezetett pl. a veszprémi káptalan, amely hat megye területén fekvő *falvainak részletezésében* taglalja jövedelmének elszámolását. A középkor folyamán ezenkívül még számos falvankénti összeírást találunk, amely a birtokokkal, katonáskodással és a jobbágyok számbavételével foglalkozik. Ilyenek a különböző regesták, adóösszeírások stb., továbbá a XIII. század közepe táján keletkezett szolgabírói intézmény igazgatási funkciójában végzett összeírások, valamint a XIV.-században a városi élet lassú fejlődésével, a városi önkormányzat biztosítása céljából végzett összeírói tevékenység. Ez utóbbira főleg a városgazdálkodás szempontjából volt szükség (harmincad szedési jog, vásártartási és árumegállítási jogból származó jövedelmek nyilvántartása stb.). Nagyarányú összeírás maradt fenn az 1514. évi Dózsa-féle forradalom leverése utáni közvetlen időszakból. Egy ekkor hozott törvény elrendelte a forradalomban részt nem vett nemesek anyagi kárának megállapítását és megtérítését. Ezt az összeírást *vármegyénként* 12 tagból álló nemesi bizottság hajtotta végre azokban a *városokban, mezővárosokban, birtokokon és falvakban,* ahol forradalom okozta károk történtek.

A helyismeretek közelebbi jelentős forrását nyújtja még Anonymus (teljes megjelöléssel: Anonymus Belae regis notarius) egyes hazai várakról

[2] Az oklevél-irodalomban előforduló helynevek példáit *Mészáros István* „A magyar statisztika középkori nyomai és emlékei" című tanulmánya alapján ismertetjük. (Lásd bővebben a *Statisztikai Szemle* 1956. évi számában a 682. oldalon.)

és a hozzájuk tartozó területekről írt műve is. Anonymus művének egyes fejezeteit az adatgyűjtési munkálatokról és enciklopédikus műveiről annyira közismert Bél Mátyás másolta le eredetiből, és azt 1746-ban adta ki „Scriptores rerum Hungaricarum" című művében.

A mohácsi vész utáni, de még a mohácsi vész évszázadára vonatkozó magyarországi helyismereteket — főleg topográfiai szempontból — összefoglaló forrásanyagnak tekinthetők *Ranzan Péter*, *Reychersdorff György* és *Honter György* művei is. A helynevek összefoglalása szempontjából nevezetesebb állomásnak tekinthető még *Zeiller Márton* német szerzőnek 1664-ben Ulmban kiadott munkája, amely Magyarország és a hozzátartozó vidékek, városok és nevezetesebb helyek ismertetését tartalmazza.

Az említett középkori és későbbi művek — amelyek általában a magyar statisztika emlékei is — tehát számos helynevet tüntettek fel, illetőleg adataik összefoglalásánál a helységek neveit is megörökítették.

HELYSÉGNEVEKKEL FOGLALKOZÓ ISMERTEBB MUNKÁK A XVIII. ÉS XIX. SZÁZADBAN

A magyarországi helységekkel a XVIII. század folyamán több szerző is foglalkozott. Jelentősek ebből a szempontból Mihael Bombard, valamint Ioannes Bapt. Piker és Samuel Timon művei. Ezek azonban inkább topográfiai, mint helységnévtári vonatkozású munkáknak tekinthetők.

A helységnévtári szempontokat már jobban megközelíti Parschitzius Kristóf XVIII. század elején összeállított, „Descriptio Hungariae" című műve. Ez a munka bár nem jelent meg nyomtatásban, a kéziratot azonban adatforrásként később felhasználta Bél Mátyás „Notitia Hungariae" című kiadványához.

Hivatalos rendelet alapján került összeállításra, illetve 1772-ben kiadásra a „*Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*" című munka. Ez a népességi adatokat községenként és városonként tartalmazó kimutatás felölelte az anyaország 43 vármegyéjét és két kerületét (a Jászkun és Hajdú kerületet), de nem foglalta össze Erdély és a kapcsolt részek adatait. Bár e kiadvány még nem tekinthető a szoros értelemben vett helységnévtárak elődjének, azonban elsősorban hivatalos jellege az, amely a mai helységnévtárakkal közös vonást visel. Ezzel kapcsolatban kell még megemlíteni, hogy 1920-ban ez a mű újabb kiadásban is megjelent.

A szorosabb értelemben vett helységnévtárnak, vagyis a mai formájában kialakult magyar helységnévtárak ősének megjelenése azonban már a XVIII. század végére esik. 1786-ban Pozsonyban látott napvilágot *Korabinsky János* lexikona, melynek teljes címe: *Geographisch-Historisches und Producten-Lexikon von Ungarn*". Ezt az úttörő művet jellemzi a benne foglalt tények megbízhatósága, amely elsősorban annak köszönhető, hogy a szerző forrásanyagát kiválóan választotta meg, és korára vonatkozó tapasztalatait kellő alkalmassággal használta fel. Itt kell még megemlíteni *Mikovényi Sámuel* magyar mérnök nevét is, akinek bőséges térképtára szintén nagyszerű forrásanyagnak bizonyult Korabinsky számára, sőt ez volt az első indítóoka műve megszerkesztésének is.

A Korabinsky-Lexikon, amely az ország területi egységeit a II. József által önkényesen elrendelt területi csoportosításban közli, Magyarországon emiatt abban az időben ellenszenvvel találkozott.[3] Ettől függetlenül, minthogy adatainak megbízhatóságához kétség nem fér, és szerkezeti felépítésében, adatközlési módszerében fellelhetők nagy általánosságban a mai helységnévtárak szempontjai, a településkutatás számára fontos forrásanyag, és a közvetlen utána megjelent helységnévtári jellegű művekhez is iránymutatóu szolgált.

[3] II. József Magyarország területét közigazgatási szempontból 10 kerületre („Gebieten oder Kreisaemter"-re) osztotta fel, hogy ezzel is megnyírbálja a magyar megyéknek az uralkodói törekvésekkel szemben megnyilvánuló ellenállását. A tíz kerület a következő volt: győri, pesti, nyitrai, pécsi, zágrábi, nagyváradi, beszterebányai, munkácsi, kassai és temesvári kerület. II. József az általa felállított kerületek alá több-kevesebb vármegyét rendelt, a megyei főispánságok helyét pedig királyi biztosokkal (Kreishauptmann-okkal) töltette be.

Ami a szóban forgó lexikon szerkezetét illeti, az felsorolja Magyarország összes városait, erődítményeit, uradalmait, mezővárosait, falvait, sőt még a kisebb helységeknek, tavaknak és folyóknak neveit is. Ezeken a neveken kívül közli a helyek nevezetességeit, ami alatt természetesen nem a mai helységnévtárak községi vagy városi adatait (posta, vasútállomás stb.) kell érteni, hanem bizonyos nemzetgazdasági tényezőket. Így Korabinsky a harmincadokat, sóhivatalokat, az állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatosadatokat (pl. ló-, szarvasmarha-, juhtenyésztést, méhészetet, szőlészetet stb.) közli. Érdemes még talán megemlíteni, hogy a helységeket német, horvát, illir és román nevükön is említi, amennyiben azok ilyen nevek alatt is ismeretesek. Sok közigazgatási egységre vonatkozólag alkalmaz értékes jegyzeteket és mérföld adatokat is közöl. A területi adatok azonban nem mindenben bizonyultak pontosnak.

A Korabinsky-féle Lexikon után közvetlenül *Vályi András* pesti egyetemi tanár „*Magyarországnak leírása*" című háromkötetes művét kell megemlíteni. Vályi ezt a művét a Korabinsky-féle Lexikon megjelenése utáni tizedik évben — 1796-ban — adta ki Pesten. Ezt általában úgy emlegetik, mint Korabinsky Lexikonának magyar fordítását. Valóban Vályi munkájának ez volt az elsődleges célja, de a lefordított művet jelentősen kibővítette saját adatgyűjtéseivel és forráskutatásainak egyéb eredményeivel. Műve kidolgozásánál felhasználta pl. Bél Mátyás kiadatlan munkáinak az esztergomi levéltárban őrzött kéziratait, továbbá a Helytartótanács 10 kötetre terjedő kataszter munkálatának iratait, valamint a vármegyék félhivatalos adatgyűjtéseit. Vályi tevékenységét szintén a pontosság és a megbízhatóság jellemzi.

Vályi munkálkodása iránti érdeklődést fokozta a művéhez csatolt térképsorozat is. Ez a sorozat Magyarország vármegyéinek térképeit tartalmazta, melyeket a szerző *Görög Demeterrel* együttesen készített. Ezeknek a térképeknek kiadására azonban nem az említett műve megjelenésével egyidejűleg, hanem csak később került sor. Vályi a térképek utólagos elkészítésével ugyanis nem akarta késleltetni művének megjelenését.

A következő helynév-összefoglaló mű *Szedlicnai Lipszky János* nevéhez fűződik. Lipszky elsődleges célul Magyarország részletes térképeinek elkészítését tűzte ki maga elé. Ez az 1804-ben megjelent térkép az alábbi eléggé hosszú címet viselte: „Mappa generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum, Croatiae, Slavoniae et Confiniorum Militarium magni item Principatus Transylvaniae". Lipszky térképéhez ún. „*Repertorium*"-ot csatolt, melyet az adminisztráció akkori nyelvén, latinul írt meg. A Repertorium felsorolja a helyneveket, ezenkívül közli az egyes helyekre vonatkozólag jellegüket (város, falu, folyó, hegy stb.), továbbá megemlíti a vármegyét, széket, kerületet, ezredet, melynek hatásköre az illető helyre kiterjed. Ezenkívül a Repertorium közli a térkép táblájának négyszögét, amelyben az illető helyet a térképen meg lehet találni. A térkép érdekessége még, hogy azokon statisztikai számadatok is találhatók.

Az 1800-as évek elején a magyar helységek ismertetésével több művében is eléggé bőségesen foglalkozott — főleg földrajzi tekintetben — *Bredeczky Sámuel.* „*Topographisches Taschenbuch*"-ja, ha nem is tekinthető helységnévtárnak, azonban abban több helységnévtár jellegű adatot is közöl.

Korunkhoz közelebb álló — azonban Korabinsky vagy Vályi művének alaposságához és önállóságához viszonyítva kisebb értékű — helynévösszefoglaló mű 1809-ben jelent meg *Rumy Károly* szerkesztésében. Rumy „*Geographisch-statistisches Wörterbuch des oesterreichischen Kaiserstaates*" című műve az egész monarchia, így a magyar terület helyneveit is felöleli, és bemutatja a községek fekvését, kiterjedtségét, lakosainak számát, terményeit, iparát, kereskedelmét stb. Minthogy azonban ez a mű nem a legalkalmasabb forrásokra támaszkodott, határozottsága tekintetében kívánni valót hagyott maga után.

A magyar helynevekkel foglalkozott még *Hübner* hamburgi rektor is, mégpedig a „*Reale Staats-Zeitungs- und Conversations-Lexikon*" című művében, melyet ma röviden Hübner-féle szótárnak nevezünk. Ennek magyar fordítása *Fejér György* nevéhez fűződik, aki több társával együtt az 1815-ből származó Hübner-szótárt 1817-ben adta ki „*Mostani és régi nemzeteket, ország-*

gokat, tartományokat, városokat, stb. ismertető Lexicon" címen.[4] Ez a munka, mint címéből is kitűnik, nem pusztán magyar vonatkozású.

Jóllehet csak részben közelíti meg a helységnévtárak célját, mégis megemlítjük *Magda Pál* munkáját. Műve, mely elsősorban leíró statisztika, 1819-ben jelent meg Pesten *„Magyarországnak és a határőrző katonaság vidékinek legújabb statisztikai és geographiai leírása"* címen. (E művének folytatása 1832-ben Lipcsében jelent meg német nyelven.) Munkájában a területi és népességi adatok jelentik főleg a helységnévtárral való rokon vonásokat.

Az 1820-as években *Csaplovics János* és *Nagy Lajos* munkássága jelentősebb a helységnevek összefoglalása terén. Csaplovics inkább csak a városok és községek népességi viszonyait mutatja be, míg Nagy Lajos bőséges területi részletezésben foglalja össze az ország földrajzi és statisztikai adatait.

Nagy Lajos művét Budán jelentette meg *„Notitiae politicogeographico-statisticae inclyti regni Hungariae"* címen. Műve két kötetből áll, — az első kötet kiadására 1828-ban, a második kötet megjelenésére pedig a következő évben került sor.

1830-ban ismét találkozunk helynévösszefoglaló művel, melynek szerzője *Dóczy József*. Ez a munka, amely *„Magyarország Tökélletes Mutató Könyve (Index topographicus) Bécsben 1830."* cím alatt jelent meg, nagy részben Lipszky Repertoriumához hasonlít, de forrásai voltak többek között a Korabinsky- és Vályi-féle munkák is.

Az 1800-as évek elején eléggé szép számban megjelent helységnévismertető művek alapján általában várható lett volna, hogy a XIX. század harmincas és negyvenes éveiben az ilyen irányú tudományos munkák még nagyobb számban látnak majd napvilágot. E téren azonban bizonyosfokú vontatottság tapasztalható. Ez alatt a két évtized alatt ugyanis csak két szerző — *Thiele J. C.* császári tanácsos és *Fényes Elek* — nevével találkozunk. Különösen *Fényes Elek* munkássága erősen kiemelkedő, és ma a helységnévkutatás számára nagyon fontos forrásanyag. *Thiele* 1833-ban Kassán jelenteti meg *„Das Königreich Ungarn"* cím alatt hatkötetes művét. Már kiadványának terjedelme is bizonyítja, hogy mennyire részletesen foglalkozik a magyar helységek ismertetésével és a rájuk vonatkozó adatokkal. *Thiele* műve az előző hasonló munkáktól elsősorban abban különbözik, hogy ő használja először ismertetési rendszerében az ország területének négy nagy egységben való összefoglalását. Az ország helységeit Dunán inneni, Dunán túli, Tiszán inneni és Tiszán túli területi csoportosításban taglalja.

Fényes Elek munkálkodása a statisztikai irodalom történetében közel fél évszázadot töltött be. Tudományos működésében korának kiváló ismerőjéről tesznek tanúságot művei. 1839-ben hat kötetre terjedő statisztikai művet ad ki, melyben fontos szerepet játszik területi egységeink ismertetése. Művének címe: *„Magyarország s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja"*. Statisztikai és topográfiai munkássága annyira kiváló, hogy a helynév- és település kutatással, valamint a történeti statisztikával foglalkozók számára ma az 1848-as szabadságharc körüli időszakra vonatkozólag olyan forrásanyagként lehet említeni, mellyel más megjelent művek egyike sem rendelkezik. 1851-ben kiadja *Magyarország geographiai szótárát* négy kötetben. Ebben megtalálható minden város, falu és puszta betűrendben. A rájuk vonatkozó ismertetés bőséges, és valósággal olyan áttekintőkép alakul ki szemünk előtt, amely a szabadságharc utáni települési viszonyokat, a városi és falusi életet tudományos formában, mind általánosságban, mind részleteiben a legközvetlenebb módon szemléltetni tudja.

Fényes Elek ez utóbbi művéről elismerő szavakkal nyilatkozott *Keleti Károly* is a Magyar Tudományos Akadémia 1877 novemberében tartott ülésén. *Fényes Elek* 1848-as szabadságharc utáni irodalmi munkásságáról *Keleti* a következőket említi: *„. . . vaskitartású szorgalmának köszönhető, hogy már 1851-ben egy nagyobb szabású művel léphetett fel, e cím alatt: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta körülményesen*

[4] Hübner eredeti művét tulajdonképpen 1773-ban adta ki Drezdában. Fejér György és társai a Hübner-szótárt nem az eredeti műből, hanem a Grácban 1815-ben megjelent újabb kiadásból fordították.

leiratik . . .'' A továbbiakban pedig *Keleti* kitér arra, hogy ez a mű „. . . nagy gonddal készült, kimerítően gazdag helységnévtára Magyarországnak, melynél tökéletesebbet előállítani nem sikerült később a helytartótanács némely tisztviselőinek, alig még később az országos statisztikai hivatal néhány buzgó tagjának. *Fényes* e geographiai szótárában valósítá meg már a 40-es években ápolt kedvenc eszméjét.''

Fényes Elek említett munkái megjelenésétől egészen a Statisztikai Hivatal által 1873-ban kiadott első hivatalos Helységnévtárig — talán az egy, *B. R. A. P.* kezdőbetűkkel jelölt szerzők által 1863-ban kiadott „Magyarország Helységnévtára'' című könyvön kívül — olyan munka, amely különösebb jelentőségű állomás lett volna a helységnévtári irodalomban, nem volt. 1858-ban megjelent ugyan egy bírósági beosztást tartalmazó kiadvány, de ez is csak az ország egyes déli részeire terjedt ki. Címe után ítélve jelentősnek tűnik még a *Hornyánszky Viktor*-féle, Pesten 1864-ben megjelent „*Geographisches Lexicon des Königreichs Ungarn*'' című mű, de ez hiányosságai miatt különösebb érdeklődést nem keltett. Egyetlen jelentősége talán, hogy több külföldi szerző forrásként használta geográfiai vonatkozású művekhez. Ugyancsak nem volt nagyobb jelentőségük *Friebeisz* és *Raffelsberger* helységnévtárainak sem.

Az említett *B. R. A. P.* jelzésű „*Magyarország Helységnévtára*'' eléggé részletesen foglalta össze adatait. Betűrendben felsorolja a helyneveket, és megnevezi az egyes helységek hatóság szerinti hovátartozását, továbbá kitér az egyes településeken élő lakosság anyanyelv szerinti megoszlásának bemutatására és néhány gazdasági szempontból fontosabb tényezőre. Ezenkívül taglalja a különböző hatóságok területi beosztását, így pl. közli a vármegyék, szabadkerületek, bíróságok, tankerületek stb. illetékességi területét is.

Idáig talán ki is merült az első hivatalos helységnévtár megjelenése előtti időket jellemző helységnévtár-irodalomtörténeti adatoknak rövid ismertetése. Lehetne még ugyan szólni az 1869—1873 közötti időszakra vonatkozólag egy-két helynévösszefoglaló munkáról, de ezek inkább csak katonai vagy igazságügyi területi beosztást tartalmaztak, és így átfogó, általános helységnévtári jellegű műnek egyáltalán nem tekinthetők.

Az 1869-ben megtartott első hivatalos magyar népszámlálás, valamint az akkoriban kialakult politikai és társadalmi rendszer feltétlenül szükségessé tették már, hogy a helységnévtár-szerkesztés hivatalos formát öltsön, ezért a helységnévtári munkálatok ügyét a legilletékesebb adatgyűjtő és feldolgozó szerv, a Statisztikai Hivatal vette kézbe. Az első hivatalos helységnévtárt a *Keleti Károly* vezetésével megalakult Statisztikai Hivatal 1873-ban adta ki, amely kiadvány tulajdonképp egy sorozatnak elindítója volt, és amely sorozatból az utolsó kiadás — mint említettük — 1956-ban jelent meg.

AZ 1873. ÉVI, STATISZTIKAI HIVATAL ÁLTAL SZERKESZTETT ELSŐ HIVATALOS HELYSÉGNÉVTÁR

Az 1867. évi kiegyezés után az egész országra kiterjedő statisztikaszolgálatot, az akkor egy tárcát képező, földművelés-, ipar- és kereskedelemi ügyi minisztérium statisztikai osztálya látta el. Ez az osztály 1871-ben önálló hivatallá alakul, melynek első főnöke *Keleti Károly* lett, akinek képessége és szervező tehetsége a Magyar Statisztikai Hivatalt az akkori európai kapitalista államok hivatalainak színvonalára emelte. A Statisztikai Hivatal megalakulása után feladataiból kifolyólag fontosabb tevékenységei közé tartozott az első hivatalos helységnévtár megszerkesztése és kiadása is. Ennek — az 1873. évben kiadott — helységnévtárnak[5] előszavát maga *Keleti Károly* írta, melyben megállapítja: „A honismertető statisztikának egyik, alakjánál fogva eltérő, kiváló ága a jó és kimerítő helységnévtár''.

Az előszóban *Keleti Károly* kitér az első hivatalos helységnévtár szerkesztésének és kiadásának indító okaira is. Hivatkozik — többek között — az

[5] A helységnévtár címoldalának szövege a következő: „A magyar korona országainak Helységnévtára. Szerkesztését vezette és kiadja az Országos Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest. Nyomatott az Athenaeum Nyomdájában 1873.''

1869. évi első hivatalos magyar népszámlálásra, amelynek nyomán szinte szükségként jelentkezett egy frisebb adatokat összefoglaló helységnévtár kiadása. A kezdeményezők között szerepelt *Fényes Elek* is, aki szintén e helységnévtár szerkesztői közé tartozott, sőt a szerkesztésben való közreműködése életének utolsó tudományos munkássága volt.

Ez a helységnévtár egy kötetben jelent meg, de terjedelme csaknem 1600 oldal volt. Érdemes tehát bővebben foglalkozni beosztásával, szerkezetével, adatközlési módszerével, egyrészt, mert a közvetlen utána megjelenő helységnévtárak nagyjából ugyanezt a beosztást követték, másrészt azért, hogy különbséget tegyünk a napjainkhoz közelebb álló helységnévtárak és a régebbi hivatalos helységnévtárak szerkezetében.

A helységnévtár két főrészre oszlik : I. Általános részre, és II. Betűrendes részre.

Az *I. Általános rész* főbb összefoglalásokat nyújt Magyarország felelős minisztériumáról, a politikai közigazgatásról, a törvényszéki felosztásról, az egyházi kormányzatról, a közoktatásról és a jótékonysági intézményekről, a pénzügyi szervekről, a közgazdaságról, a közmunka- és közlekedési intézetekről és végül a hadügyről.

Ha e mű Általános részét az újabban kialakult helységnévtári beosztással hasonlítjuk össze, úgy megállapítható, hogy a politikai közigazgatási felosztással és az igazságügyi szervezettel foglalkozó fejezetének kivételével ebben a részben összefoglalt adatok közzétételét a modernebb helységnévtáraink már nem tekintik feladatuknak. Erre újabban címtár-jellegű kiadványok szolgálnak. A politikai közigazgatási felosztás (melyet a mai viszonyainknak megfelelő értelemben államigazgatási beosztásnak nevezünk) a mai napig kiadott helységnévtárainkban is a Betűrendes rész előtt közzétett, fontos elmaradhatatlan bevezető fejezetek egyikét képezi.

Az Általános részben a minisztériumra vonatkozó ismertetés felsorolja a tárcákat, és az azon belül működő ügyosztályokat, valamint az ügyosztályok feladatkörét. A törvényszéki felosztás megnevezi a legfelsőbb törvényszéket (curia), a másodfolyamodású törvényszékeket, majd az első folyamodású törvényszékek felsorolása következik. Minden egyes elsőfolyamodású törvényszék neve mellett megtalálható a hozzá beosztott járásbíróságok székhelyének megnevezése is.

A közoktatás és jótékonyság című fejezet az országban található főbb iskolatípusokat, vagyis az akkori megnevezések szerint a felső tanodákat, középiskolákat, képezdéket, különleges tanintézeteket és szakiskolákat részletezi nevük és székhelyeik feltüntetésével, míg a jótékony intézetek közé sorolja (szintén székhely-megnevezésükkel) a tébolydákat, az országos, megyei és városi kórházakat, a szemgyógyintézeteket, a siketnémák intézetét és a vakok intézetét.

A pénzügyi szervek (illetve eredeti megjelölés szerint : a pénzügyi közegek) ismertetése a pénzügyi igazgatóságok, adóhivatalok, vámhivatalok és egyéb pénzügyi hivatalok és szervek (dohányhivatalok, lottóhivatalok, bélyeghivatalok, bányahivatalok, sóhivatalok, erdőhivatalok, gazdasági hivatalok, kataszteri és háromszögeleti hivatalok, kincstári levéltárak, pénzverdei, fémjelző és fémbeváltó hivatalok, fogyasztási adóhivatalok és pénzügyőrbiztosi állomások) szerinti részletezésben megnevezi a pénzügyi szerv székhelyét és illetékességi területét.

A közgazdaságra vonatkozó ismertetés az ipar- és kereskedelmi kamarákat, a bányakapitányságokat, a gazdasági egyleteket, a gazdasági tanintézeteket és a lótenyésztési intézeteket sorolja fel megnevezésükkel, székhelyükkel és többnyire illetékességi területükkel együtt.

A közmunka- és közlekedési intézetek adatai az építkezési és mérnöki hivatalokra, az államvasutak igazgatóságára, a Magyarországon forgalomban levő magánvasutakra, a postaigazgatóságokra és hivatalokra, a távirdai igazgatóságokra és hivatalokra, valamint a gőzhajózásra és csatornázásra terjednek ki.

A hadügyi beosztás ismertetése két főrészre tagozódik. Külön rész foglalkozik a „hadsereggel" és külön rész a „honvédséggel". A hadsereg három fő hadparancsnokság alá tartozik. Ebben a hármas részletezésben megtaláljuk

a főhadparancsnokság alá tartozó ezredeket, zászlóaljakat stb. székhelyükkel és kerületükkel együtt. A honvédség csak egy főparancsnokság, mégpedig a budai főparancsnokság alatt áll, amely hét kerületre és 20 dandárra oszlik. Ezeknek részletezése csapattest állomáshelyek szerint történt.

Az 1873. évi helységnévtár Általános részében az ország egész hivatali életének hálózatát teljes egészében szemléltetővé teszi. Ez utóbbi szerep — bár a szoros értelembe vett helységnévtári feladatoktól ma már nagyon eltér — a maga korában nagy értékű volt. Ilyen átfogó adatokat tartalmazó kiadványok abban az időben nem kerültek közlésre.

Az Általános részben szereplő politikai közigazgatási felosztás, de a helységnévtár betűrendes részében levő adatok áttekintéséhez is feltétlenül szükséges ismerni azokat az akkori közigazgatási tényezőket, melyek az 1873. évi helységnévtár szerkesztésének időszakában az ország közigazgatási területi beosztását, valamint területi egységeinek jogállását meghatározták. Ezek ugyanis jelentősen eltérnek a ma kialakult területi egységeink közigazgatás-jogi értelmezésétől. Ha ezt a kérdést a városok szempontjából vizsgáljuk, akkor le kell vonnunk azt a következtetést, hogy a mai értelembe vett városnak körülbelül abban az időben csak a szabad királyi városokat és a rendezett tanácsú városokat lehetne tekinteni, esetleg még ide sorolhatók lennének a kiváltságos mezővárosok is. Ebben az időben a községek csoportjába általában a nem kiváltságos mezővárosok és az önálló községek tartoznak. Meg kell azonban az önálló községektől különböztetni az ún. kapcsolt községeket, melyek inkább kisebb falvaknak, pusztáknak, telepeknek nevezhetők, és ez utóbbiak tulajdonképpen valamelyik önálló községnek területi, de főleg külterületi részét képezik, ennélfogva már önálló közigazgatási egységnek nem tekinthetők. Ez utóbbiak alól is vannak azonban kivételek, mégpedig az ún. önálló puszták, melyek közigazgatási jellegük tekintetében nagyjából önálló községeknek felelnek meg.

Ha az 1873. évi helységnévtár Politikai közigazgatási felosztás című fejezetében egynéhány település jellegét összehasonlítjuk a betűrendes részben ismételten ugyanazon név alatt szereplő településsel, a település jellegének megnevezése tekintetében eléggé kirívó ellentéteket is találunk. A betűrendes rész az egyes települések neve mellett rajzos jellel, illetve rövidítéssel egy-egy települést szabad királyi város, rendezett tanácsú város, mezőváros, falu, bánya, gyógyfürdő vagy puszta jelleggel említ meg. Ezzel szemben a politika közigazgatási beosztás fejezetében a települések között szabad királyi várost, rendezett tanácsú várost, önálló községet, kapcsolt községet és önálló pusztát különböztethetünk meg. A Betűrendes részből tehát nem tűnik ki minden esetben az egyes településeknek pontos közigazgatási jogállása. Azt mondhatjuk tehát ennek alapján, hogy a politikai közigazgatási felosztás a pontosabb közigazgatási jogállást szemlélteti, míg a Betűrendes rész inkább a lakosság körében jobban elterjedt, vagy ismert települési jelleget jelöli meg. Nagyobb zavarra ad azonban okot az a körülmény, hogy a Betűrendes rész feltüntet pl. „polgári város" vagy „kiváltságos mezőváros" és még más előbbiekben nem említett jelleggel rendelkező helységeket is. Ezekről tehát az első áttekintés alapján nem derül ki, közigazgatási-jogi szempontból községeknek, vagy ennél nagyobb jogkörű területi egységeknek (városoknak) kell-e ezeket tekinteni. Ez utóbbi és az általánostól eltérő jellegmegjelöléseket a helységnévtár az akkori időknek települési egységeink tekintetében fennálló jogi rendezetlensége miatt volt kénytelen alkalmazni.

Az 1873 évi helységnévtár szerint, mégpedig az Általános rész Politikai közigazgatási felosztás című fejezet alapján a következő kép alakul ki a területi egységek egymás alá- és fölérendeltségi viszonyának tekintetében:

1. Az ország területén a legmagasabb fokú közigazgatási egységek a vármegyék (és jogi szempontból ezzel egyenrangú vidékek, kerületek, székek).

2. A vármegyék területe feloszlik szabad királyi és rendezett tanácsú városokra és ezenkívül a községeket magukba foglaló járásokra.

3. A járásokon belül találhatók a községek és az önálló puszták. A községeknek szintén két fajtáját különbözteti meg a helységnévtár Betűrendes része, azaz lehetnek mezővárosok és falvak.

4. Az akkori idők közigazgatási jogának szempontjából önálló közigazgatási egységnek nem tekinthető települések még a nem önálló puszták és egyéb kisebb települések. (Ilyenek pl. a bánya- és ipartelepülések, fürdőhelyek, nagyobb majorok, tanyák, tanyacsoportok stb.) Ezeket ma általában külterületi lakotthelyeknek nevezzük. Bár ez utóbbi települések nem tekinthetők önálló közigazgatási egységeknek, az 1873. évi helységnévtár ezeket mind a Politikai közigazgatási felosztás című, mind a Betűrendes részben nevükkel és adataikkal együtt feltünteti. Utal azonban arra, hogy ezek jogi szempontból mely önálló községnek vagy ennél nagyobb jogkörű városnak területi részei.

Az ország közigazgatási területi felosztása ebben az időben tehát eléggé bonyolult. A későbbi törvények azonban egyre inkább igyekeztek ezt a rendezetlenséget megszüntetni. Főleg az 1876. évi XX. és XXXIII. tc.-ek intézkedtek jelentősebben e rendezetlen állapot megszüntetéséről, és áttekinthetőbb közigazgatási felosztási rendszer kialakításáról.

Az említett politikai közigazgatási felosztás áttekintése alkalmával feltétlenül figyelembe kell venni azonban azt, hogy abban az időben a magyar fennhatóság alá tartozó terület az akkori szoros értelembe vett Magyarországból és a hozzákapcsolt területi részekből állt. Ezért az 1873. évi helységnévtár a vármegyei felosztást ezeken a nagyobb területi egységeken belül részletezi. Így tehát az ország vármegyéi és a velük egyenrangú nagyobb közigazgatási egységek Magyarország, Erdély, Fiume város és kerülete, Horvát-Szlavonország, valamint Határőrvidék területi megosztáson belül kerültek további részletezésre. A kapcsolt részeket nem számítva az akkori Magyarországhoz a Helységnévtár szerint 49 vármegye, 2 kerület (a Jászkun és a Hajdú kerület), valamint 1 vidék (Kővárvidék) tartozott. Ennek a területnek nagysága 3727 osztrák négyzetmérföld volt, lakosságának száma pedig 11 117 623. A járások száma 303, a szabad királyi és kiváltságos városok száma 48, az önálló községek száma 10 217, a kapcsolt községeké pedig 3616. A helységnévtár Betűrendes részében közzétett helységek száma szempontjából érdemes talán az egész magyar fennhatóság alá tartozó terület egy-két adatát (tehát a kapcsolt részeket is beleértve) megemlíteni. Ebben a végeredményben a helységnévtár kimutat 100 szabad királyi és kiváltságos várost, 15 514 önálló községet és 6410 kapcsolt községet.

A politikai közigazgatási felosztást ismertető fejezet „A megyék, kerületek, vidékek és székek területén levő községek járások szerint kimutatva" címet viseli. Ezt a fejezetet azonban megelőzi a „Politikai hatóságok (vármegyék, vidékek, székek, határőrvidéki ezredek stb.), s a területükön létező népesség" című összefoglalás. Ez tulajdonképpen egy számszerű táblázat (amely megfelel az újabb helységnévtárainkban az államigazgatási egységek számszerű adatösszefoglalásának), melynek oldalrovata a magyar fennhatóság alá tartozó nagyobb területi egységeken belül felsorolja a vármegyéket (székeket, vidékeket stb.), a fejrovat szerinti áttekintésben pedig közli a járások, szabad királyi és kiváltságos városok, önálló községek, valamint kapcsolt községek számát, a megyék területi nagyságát és lakosságának számát. A táblázatban az egyes megyéken belül a megye területén fekvő szabad királyi városok nevük szerint részletezve külön is felsorolásra kerültek.

A mai napig megjelent hivatalos helységnévtáraknak magvát, és egyben legfontosabb, de legterjedelmesebb részét is az ún. *Betűrendes rész* képezi. Tulajdonképpen ez a rész regisztrálja a településeknek neve mellett a leglényegesebb helységnévtári adatokat. Az 1873. évi helységnévtár „*II. Betűrendes rész*"-e több mint 1500 oldalt foglal el és felsorolja az összes városok, községek, kapcsolt községek (puszták stb.) neveit kezdőbetűjüknek megfelelő országos alfabetikus sorrendben.

A Betűrendes rész településekre vonatkozó adataival kapcsolatban a tartalomjegyzék magyarázatképpen szószerint a következőket említi:

„II. Betűrendes rész.

Amelyben a betűrend szerint egymásután következő helységeknél ki van mutatva:

A község neve.

A község politikai minősége.

Ország, megye, járás, hová a község tartozik.
Házak száma, lélek-szám, divó nyelv.
A vallásfelekezetek anya- és fiókegyházai.
Terület 1600 négyszögöles kat. holdakban.
Kir. törvényszék és járásbíróság, adóhivatali, és honvédségi kerület, melyhez a község tartozik.
Távirdai, gőzhajózási és vasúti állomások.
A bányák, vaskohók és fürdők.
Utolsó postahivatal, melynek kézbesítési kerületéhez a község tartozik."

Az előbbi szószerinti magyarázattal kapcsolatban általában a következőket kell ismernünk. „A község neve" kifejezésben a „község" szó tulajdonképpen nem a mai értelemben vett községet jelenti, mert abban az időben a „község" szót gyűjtő fogalomként is használták, ma helyesebben „település neve" vagy „helység neve" kifejezést használhatnánk helyette. (A Betűrendes rész ugyanis nemcsak a községek, hanem a városok és a lakott helyek neveit is felsorolja.)

Egyébként, ha e helységnévtárban előforduló neveket és azok írásmódját tüzetesen áttekintjük, megállapíthatjuk, hogy ezen a téren az akkori időket jellemző elég nagyfokú bizonytalanság uralkodott. A helységnévtárban közölt nevek írásmódjának zavarosságát mutatja elsősorban az a körülmény, hogy az összetett szavakból álló helységnevekben nagyon sok esetben kötőjel szerepel. Pl. „Szalkszentmárton"-nak ismert községünk nevét az 1873. évi helységnévtár Betűrendes része „Szalk-Szent-Márton" alakban tünteti fel. Ez még kevésbé okozna zavart, de ugyanezen Helységnévtár Politikai közigazgatási felosztás című részében e községnév már bizonyos mértékig rövidítve, azaz „Szalk-Szt-Márton" alakban fordul elő. Az összetett szavakból álló községnevek feltüntetése hol egybeírt, hol választójeles formában történt. Pl. „Szentlőrinckáta" község nevében a szóban forgó helységnévtár választójelet nem tüntet fel. Ha egy-egy községnévben jelző előfordul, az gyakran a községnév után, zárójelben található: pl. Újkécske község nevét „Kécske (Uj-)" alakban közli a helységnévtár, ezzel szemben Újhartyán község neve „Uj-Hartyán"-ként van feltüntetve. Ma Szigetszentmiklós néven ismert községünk „Szentmiklós (sziget)" név alatt volt nyilvántartva.

Általánosan megállapított tény, hogy község- és lakott helyeink írásmódja az 1898—1912 között végrehajtott hivatalos helynévrendezés idejéig egységesen szabályozva nem volt. Előfordult, hogy egy községet más néven ismerték a hatóságok, mint ahogy azt a község lakói hívták, vagy pedig valamennyi ismert néven voltak kénytelenek egy-egy ilyen községet nyilvántartani. Pl. „Tápiógyörgye" községet „Tápió-Szent-György" néven is ismerték, vagy a zalamegyei most Zalaháshágy néven ismert községünk egy időben „Hásháqy" és „Hársháqy" alakban is előfordult. A mai Szabolcs-Szatmár megye Kótaj községe pl. mind „Kótaj", mind „Keresztút" név alatt is ismeretes volt az 1800-as évek végén.

A rendszertelenség egyik főoka volt, hogy abban az időben nem rendezte jogszabály a község elnevezésének jogát. Alsó- és középfokú közigazgatási fórumok egyformán illetékesnek tekintették magukat a névadásra. Ebből fakadt az is, hogy ugyanazon névvel az országban több község is el volt nevezve. A szóbanforgó Helységnévtárban a „Szent-Mihály" nevet 19 település viseli, ebből 12-nek megkülönböztető jelzője (pl. Nagy-, Kis-, vagy Zala- stb.) sincs, ez utóbbi 12 „Szent-Mihály" közül 5 önálló és 7 kapcsolt községet találunk.

Megtörtént az is, hogy egyes községek régi Árpád-kori nevei, melyeknek kiváló történeti értékük volt, a község török-időkbeli kipusztulása vagy más okból való megszüntetése miatt feledésbe mentek, mert ha a település esetleg később újra benépesült, az új népességet nem érdekelte a régi név, nem fűzte sem nyelvi, sem érzelmi kapcsolat a régi történeti névhez. Előfordultak olyan esetek is, hogy az új telepesek felvették ugyan a régi nevet, de emellett új nevet is alkottak, vagy éppen a régi nevet ferdítették el saját nyelvüknek megfelelően. A helynévkutatás kimutatta, hogy pl. a zalamegyei „Hottó község eredeti neve „Holttó" volt, melyet valószínűleg a régebben területén

fekvő tóról kapott. Vagy pl. a nógrádmegyei „Héhalom" nevű község eredeti neve „Hihalom" volt, később azonban az eredetitől eltérő, elferdített név vált hivatalossá.

Voltak magyarról idegenre, idegenről magyarra átgyúrt községneveink ; voltak községek, amelyeknek különböző nyelven több nevük is volt. A Nagykanizsa közelében fekvő most „Hosszúvölgy" néven ismert községünk az 1873. évi helységnévtárban pl. mind „Hosszúvölgy", mind „Langviz" néven is előfordul, tekintettel arra, hogy az akkori németajkú lakossága ez utóbbi nevet szerette inkább használni. Mindezek kapcsán nagyon is valószínűnek kell tartani, hogy a vasúti és postai forgalomban keletkezett zavarok abban az időben nagyméretűek lehettek. Ez a rendezetlen állapot az említett hivatalos helynévrendezés befejezéséig, csaknem 1912-ig tartott, így tehát végeredményben sem az első hivatalos helységnévtár szerkesztőit, sem az ezután 1912-ig megjelent többi hivatalos helységnévtárakat hibáztatni nem lehet az általuk közzétett helynevek írásmódjának zavarosságai vagy hiányosságai miatt.

Visszatérve a Betűrendes rész helységenként közölt adataira, az egyes helységnevek feltüntetése után a helység „politikai minőségének" megjelölése található. Ez alatt tulajdonképpen a település jellegét kell érteni (szabad királyi város, rendezett tanácsú város, önálló község stb.). Ezután olyan községeknél vagy városoknál, melyekhez kapcsolt községek (puszták stb.) tartoznak, ezek neveinek felsorolása következik. A település további adata az „ország" megjelölése. Ez azért volt szükséges, hogy a Betűrendes részből is következtetni lehessen a település hovatartozására abból a szempontból, hogy a település az anyaország vagy pedig valamelyik kapcsolt területi részen (Erdély stb.) fekszik-e. A következő adat a település megyei és járási beosztását tartalmazza, majd a házak számára és a lakosság számára vonatkozó adat kerül közzétételre.

Ezután a „dívó nyelv" feltüntetése található. „Dívó nyelv" alatt általában a település lakossága által beszélt nyelvet (anyanyelvet) kell érteni. Ha a településen többnyelvű lakosság él, ez esetben a Betűrendes rész valamennyi „dívó nyelvet" felsorolja. A helységnévtár áttekintésével kapcsolatos magyarázataiból nem derül azonban ki, hogy egy-egy település összlakosságához viszonyítva legalább mekkora arányban kell képviselve lennie az olyan lakosok számának, akik a településre vonatkozólag megemlített „dívó nyelvet" beszélik. Ez a probléma azoknál a településeknél kerül előtérbe, amelyeken anyanyelv tekintetében vegyes összetételű lakosság él.

Újabb helységnévtárainkban már nem szerepelnek a vallásfelekezetek egyházaira vonatkozó adatok ; a régebbi helységnévtárak — így az első hivatalos helységnévtár is — ezeknek az adatoknak településenkénti feltüntetését még feladatuknak tartották. Az egyházakra vonatkozó adat után közvetlenül a település területi nagysága található katasztrális holdakban feltüntetve. Tehát míg a Politikai közigazgatási felosztás című rész az egyes megyékre vonatkozólag osztrák négyzetmérföldekben közli a területi adatokat, addig a Betűrendes rész a katasztrális holdat használja mértékegységül. A területi adatot a település törvényszéki és járásbírósági szempontból való hovatartozásának megemlítése követi, majd az illetékes adóközség és adóhivatal feltüntetése következik. A katonai körzetek adatai az adóhivatal megnevezése után szerepelnek, mégpedig a hadkiegészítési, valamint az illetékes honvédségi kerületek számának megjelölésével. Végül az adatok sorát a távirdára, a vasúti állomásra, a községhez tartozó hajóállomásra, továbbá a bányákra, vaskohókra és fürdőkre, valamint a postára vonatkozó adatok zárják le.

Nézzük meg, miként mutatja be az 1873. évi helységnévtár Betűrendes része 1 város, 1 önálló község és 1 kapcsolt község adatait :[6]

Kecskemét városnál pl. a város nevén kívül az alábbi ismertetést találjuk : a város politikai minősége : szabad királyi város, melyhez Borbás, Szent-

[6] A példaképpen említett városnál, községnél és kapcsolt községnél az adatokat a Betűrendes részből nem szószerint idéztük. A települések egyes adatait számos esetben ugyanis a helységnévtár rövidítései és rajzos jelei tüntetik fel. A példában e rövidítéseket és jeleket elhagytuk és helyettük értelmüknek megfelelő szöveget alkalmaztunk.

Király, Monostor, Ágasegyháza, Bugac, Köncsög, Matkó puszták és Kis-Alpár nevű kapcsolt község tartozik. A város a magyar fennhatóság „Magyarország" nevű területi-egységében fekszik, a város megyei beosztása: Pest vármegye. Házainak száma: 6850, lakóinak száma: 41 195, a lakosság anyanyelve: magyar; római katolikus, helvét, izraelita és ágostai egyházak találhatók a városban. Területe 141 510 kat. hold és 1519 négyszögöl, törvényszéke és járásbírósága helyben van, adóközsége és adóhivatala szintén helyben található. A 38-as hadkiegészítő kerületben fekszik, és a II. sz. honvédségi zászlóalj körzetében. Vasúti állomása van, mégpedig az osztrák állami vasút kezelésében. Távirdaállomással is rendelkezik, mely teljes nappali szolgálatot tart; postaállomása szintén helyben található.

Ma Dunabogdány néven ismert községünk neve a szóban forgó helységnévtár szerint *Bogdány*. Erre vonatkozólag a következő adatokat találjuk: a község politikai minősége: falu. Magyarországi területi egységen belül Pest vármegye pilisi felső járásában fekszik. Tekintettel arra, hogy a járás megnevezéséből nem tűnik ki a járás székhelye, ezért ez utóbbit is megnevezi a helységnévtár (Szentendre). Bogdány község házainak száma 423, lakosságának száma pedig 2466. A lakosság anyanyelve német és magyar. A község területén római katolikus anyaegyház található, a református vallású lakosság viszont a tótfalui egyházhoz tartozik. Területe 4834 kat. hold, törvényszéke Budán van, járásbírósága Szentendrén. Az adóközség helyben található, az adóhivatal pedig Budán. Illetékes hadkiegészítési körzetének sorszáma 32, a honvédségi zászlóalj kerületi száma pedig LVIII. Dunai hajóállomása van, postája helyben található.

A kapcsolt községek, melyeknek túlnyomó része a helységnévtárban mint puszták vannak feltüntetve, már jóval kevesebb adattal fordulnak elő. Pl. Mihály nevű pusztára vonatkozólag az alábbi adatokat találjuk: A település neve: *Mihály*: politikai minősége: puszta, mely Harkány községhez tartozik. Magyarországi területi egységen belül fekszik, Baranya vármegye siklósi járásában; utolsó postája: Harkány.

A fenti három példa is jól szemlélteti tehát, hogy az 1873. évi helységnévtár Betűrendes részében helységnévtári szempontból teljeskörű adatok csak a községek és városok esetében fordulnak elő. A pusztáknak és egyéb kapcsolt községeknek általában csak közigazgatásbeosztási és postai adatai találhatók meg. Meg kell azonban jegyezni, hogy az olyan fontos és jellemző adat, mint a vasúti közlekedés adata, csak azokra a városokra és községekre vonatkozólag vannak feltüntetve, ahol a vasúti állomás helyben található. Nincs megemlítve, hogy melyik vasútállomást használja a község lakossága, ha a község helybeli vasútállomással nem rendelkezik. A postai adatok ellenben szinte a mai napig használatos közlési rendszernek felelnek meg. Helyeli postahivatallal nem rendelkező község esetében minden esetben jelezve van az utolsó posta székhelye.

A Betűrendes rész ismertetése folyamán le lehet szűrni azt a tapasztalatot, hogy az azóta megjelent helységnévtárak nagyjából ugyanezt az ismertetési rendszert használták. Az 1873. évi helységnévtár beosztása kiegészül még a „Jelek és rövidítések" magyarázatával, mely a mű végén található, továbbá nyomás közben történt változásokkal, mely utóbbiak a helységnévtár utolsó oldalain „Toldalék" címszó alatt szerepelnek.

*

Az 1873. évi helységnévtár a magyar *hivatalos* helységnévtár-irodalom elindítója volt. Adatai, közlési módszere, beosztása, kezelhetősége a korábbi — más szerzőktől származó — helységnévtár-jellegű kiadványokhoz képest sokkal korszerűbb, és általában a mai napig megjelent hivatalos helységnévtárak mintája. Nehéz lenne, de nem is volna időszerű feladat az azóta eltelt csaknem 90 év távlatából adatait bírálni esetleges hiányosságai miatt. Mint kezdeményező mű azonban a helységnévtári irodalomban nagyon is jelentőségteljes. Ennek a hivatalos helységnévtári sorozatot elindító kiadványnak meg kellett küzdenie a kezdeti nehézségekkel és akadályt jelentett az a körülmény is, hogy az akkori közigazgatási beosztásunk nem a legáttekinthetőbb rendszerben foglalt helyet. A helynevek tisztázatlansága is csak

fokozta a bonyodalmakat. Jóval könnyebb szerepük volt már az ezután megjelent helységnévtárak szerkesztőinek, mert rendelkezésükre állt már egy olyan mintapéldány, melynek alapján korukban, az újabb körülményeknek megfelelően állíthatták össze művüket, alakíthatták tovább a helységnévtár szerkezetét és tartalmának közlési módját a felmerült minden újabb kívánság és követelmény figyelembevételével.

Az 1873 után megjelent hivatalos helységnévtárak alkalmasak arra, hogy történelmileg pontosan nyomonkövessük belőlük a területi és igazgatási változásokat (pl. a községek és városok nevében, jogállásában, továbbá a megyei és járási beosztásban stb. bekövetkezett módosulásokat). Az egymást követő újabb helységnévtárakban szereplő községi és városi adatokból kiolvasható a települések fejlődése is (pl. vasúttal, postával való ellátottság terén bekövetkezett fejlődés stb.). Már e szempontok miatt sem nevezhető az 1873. évi helységnévtárral lezártnak a helységnévtárak irodalmának és tartalmának áttekintése, annak ellenére, hogy az újabb kiadások fő vonásokban az első hivatalos helységnévtár szerkesztési elveit és módszereit általában megtartották.

A napjainkhoz közelebb álló hivatalos helységnévtárakról, amelyeken keresztül még jobban megismerhető a már csaknem száz éve működő Statisztikai Hivatal helységnévtár-szerkesztői tevékenysége is, később megjelenő cikk keretében fogunk részletesen beszámolni.

ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ СВОДКИ НАЗВАНИЙ ВЕНГЕРСКИХ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ И ПЕРВЫЙ ОФИЦИАЛЬНЫЙ РЕГИСТР НАЗВАНИЙ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ 1873 ГОДА

Резюме

В Центральном Статистическом Управлении в настоящее время редактируется новейший регистр названий населенных пунктов, который будет издан в конце текущего или в начале будущего года. В этой связи автор настоящей статьи описывает условия, в которых был издан первый официальный регистр 1873 года, и излагает его содержание и, далее, останавливается также и на тех первых работах, в которых были собраны и упорядочены названия населенных пунктов в период до существования в более широком или более узком смысле слова официальных регистров названий населенных пунктов.

Автор напоминает, что цели и функции регистров названий населенных пунктов не предписываются в законодательном порядке, в связи с чем, структура и содержание данного регистра названий населенных пунктов было определено в соответствии с актуальными требованиями практики.

На этой основе в структуре и содержании регистров названий населенных пунктов выделяются три точки зрения : опубликование названия населенного пункта в официальной форме, предоставление сведений об административно-территориальном делении и сводка важнейших характерных данных сел и городов.

Достойно упоминания еще и то, что регистры названий населенных пунктов сообщают достаточно подробные данные также и об отдаленных населенных пунктах.

В ходе дальнейшего изложения автор делит свое исследование на три главные части :

1. изложение литературных трудов, упоминающих названия населенных пунктов до XVIII века,
2. показ более известных работ, занимающихся названиями населенных пунктов в XVIII и XIX веках,

3. анализ структуры и содержания регистра названий населенных пунктов 1873 года.

В первой части автор в качестве примера приводит несколько средневековых документов, связанных с дарением имений и уплатой налогов, в которых имеет место подробное изложение данных в разрезе по населенным пунктам. Эти документы еще нельзя считать дальними предшественниками регистров названий населенных пунктов ; они являются лишь доказательством того, что группировка данных по населенным пунктам имела место уже в период среднего века. Затем в этой части статьи приводится еще несколько таких трудов, которые занимаются названиями населенных пунктов в XV и XVI веках.

Во второй части своей статьи автор обобщает изданные в XVIII и XIX веках труды, посвященные названиям населенных пунктов. Среди этих трудов можно найти более дальних и более близких предшественников современных регистров названий населенных пунктов. Авторы главных трудов, относящихся к этой категории : Янош Корабински, Андраш Вальи, Лайош Надь, Янош Липски, Карой Руми, Й. Ц. Тиле и Элек Феньеш.

В третьей части своей статьи автор подробно останавливается на составленном Центральным Статистическим Управлением первым официальным регистром названий населенных пунктов 1873 года. Составление этого регистра названий населенных пунктов было осуществлено под руководством первого руководителя венгерского Статистического Управления Кароя Келети. Автор статьи подробно останавливается на построении и содержании этого издания. Он показывает какие трудности должны были преодолеть составители этого регистра названий населенных пунктов в ходе осуществления своего начинания. Административно-территориальное деление страны в тот период не было достаточно четким и орфографическое написание названий городов и сёл не было определено точно в официальном порядке. Эти факты представляли наибольшие трудности в ходе проведения данной работы. Данный регистр названий населенных пунктов сообщает большое количество данных относительно городов и сёл (территориальные, демографические сведения, данные о железнодорожном транспорте, почтовой связи и т. д.). Помимо этого регистр названий населенных пунктов дает наглядную картину относительно административно-территориального деления страны, далее, относительно действующих в стране важнейших управлений, органов и учреждений и о территории, подчиненной последним.

Регистр населенных пунктов 1873 года уже ставил в качестве своей задачи помимо сообщения данных о городах и сёлах также изложение названий и основных сведений об отдаленных населенных пунктах (степи, хутора, отдаленные поселения).

В заключительной части своей статьи автор указывает, что регистр названий населенных пунктов 1873 года явился основоположным трудом в соответствующей венгерской литературе, который и сегодня представляет образец для выпускаемых регистров названий населенных пунктов. Изложение основных сведений относительно регистра названий населенных пунктов 1873 года еще не означает окончания рассмотрения обзора литературы этого рода. На вышедших в течение последующего периода официальных регистров названий населенных пунктов, которые предоставляют еще более ясную картину относительно почти столетней деятельности венгерского Центрального Статистического Управления в области составления регистров названий населенных пунктов, автор остановится в рамках отдельной статьи, которая будет опубликована позже.

EARLY ATTEMPTS OF REGISTERING PLACE-NAMES IN HUNGARY AND THE FIRST OFFICIAL GAZETTEER OF 1873

Summary

The Central Statistical Office is editing the latest gazetteer to be published in the course of the current year or early next year. On this occasion facts are given about the circumstances of the publication of the first official gazetteer of 1873 and about its contents as well as about the early works which registered and classified the place-names in the period preceding the publication of gazetteers in the narrower sense of the word.

It is mentioned that no law prescribes the purpose and scope of gazetteers and therefore the structure and their contents have developed by practice, in accordance with the requirements of the day.

Accordingly the following three main points feature the structure and contents of gazetteers: Publication of place-names in official form, information on the administrative-regional division and giving summary facts on the major characteristics of towns and villages.

It should be further mentioned that the gazetteers include rather specified data about inhabited outskirts.

The author has classified the material of his article into three main groups:

1. Information on literary works mentioning place-names before the 18th century.
2. Information on well-known works dealing with place-names in the 18th and 19th centuries.
3. Analysis of the structure and contents of the 1873 gazetteer.

The first part mentions as an example a few medieval documents connected with grants of estates and tax payment; the detailed census data therein are ranged by villages. These documents are not yet to be considered as distant predecessors of gazetteers, only as proofs that as early as in the middle-ages the data were grouped by settlements. In this part of the paper we can also find some works mentioned on place-names in the 15th and 16th centuries.

In the second part of the study, works dealing with place-names, published in the 18th and 19th c., are summed up. They include earlier and later precursors of the gazetteers in the present sense of the word. The major works of this category were by János *Korabinsky*, András *Vályi*, Lajos *Nagy*, János *Lipszky*, Károly *Rumy*, J. C. *Thiele* and Elek *Fényes*.

The third part gives an exhaustive analysis of the first official gazetteer published by the Central Statistical Office in 1873. This gazetteer was edited under the direction of Károly Keleti, the first leader of the Hungarian Central Statistical Office. The article gives a detailed study of the structure and contents of this publication pointing out the difficulties the editors of the gazetteers had to cope with in their pioneer work. The administrative-regional division of the country was still a bit confusing at that time, nor was the spelling of town and village names exactly fixed, and these circumstances constituted the greatest obstacles in the work. The villages and towns figure with ample data (area, population, railway, postal and other returns) in the gazetteer, moreover it gives a survey on the administrative-regional division of the country as well as about the major offices, institutions in the country, their jurisdiction and territorial competence.

Apart from data about towns and villages it was found necessary for the gazetteer of 1873 to give the names and main data about inhabited outskirts (pustas, ranch groups, settlements etc.).

In the concluding part of the study it is mentioned that the gazetteer of 1873 was a forerunner of the Hungarian official gazetteer literature and that this work of 1873 had served to this very day as a basis for the gazetteers published. With the gazetteer of 1873 the survey of gazetteer literature can not yet be regarded as closed. The author proposes to give account in a later article of the more recent official gazetteers which should give an even better idea about the gazetteer publishing activity of the almost hundred years old Hungarian Statistical Office.

RENDKÍVÜLI HALÁLESETEK BUDAPESTEN, 1960-BAN

DR. SZUCHOVSZKY GYULA — DR. KENYERES IMRE

A Budapesti Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében történik az összes Budapesten bekövetkezett rendkívüli haláleset boncolása, hatósági — bírói vagy rendőri — boncolás formájában. Boncolási anyagunk tehát igen nagy és a rendkívüli halál tekintetében feltétlenül jellemző képet mutat.

A rendkívüli halál következtében elhaltak hatósági boncolásának célja a halál okának hivatalos megállapításán túlmenően egyrészt az állami törvényesség biztosítása érdekében a bűncselekmények bizonyítása vagy kizárása, másrészt, az igazságügyi orvostan preventív tendenciáinak megfelelően, az esetek tudományos feldolgozása. E szempontok figyelembevételével nem tartjuk érdektelennek Intézetünk — elsősorban a halálokok megoszlása vizsgálatára kiterjedően összeállított — boncolási statisztikájának közlését, annyival inkább sem, mivel ez a rendkívüli halálesetekről az általános statisztikai adatfelvételnél — éppen a halálokoknak boncolás által történt megállapítása folytán — ellenőrzöttebb és pontosabb adatokat szolgáltat.

Rendkívüli halálesetek : 1) a magzat halvaszületése, 2) 18 éven aluli, orvosi kezelés nélkül meghalt egyének, 3) tisztázatlan halálesetek, 4) talált holttestek, 5) járványos megbetegedésben történt elhalálozás első esetei*, 6) hirtelen halál és 7) erőszakos halál. Az 1), 2), 4) és 7) számmal megjelölt esetek a hatósági boncolás céljainak ismeretében magyarázatra nem szorulnak. Tisztázatlan haláleset alatt kórházban, rendszerint rövidebb idő alatt, diagnózis nélkül elhunytakat értjük. A járványos betegségek kórbonctanának tisztázása közegészségügyi érdek. A hirtelen halál fogalma alá azon esetek tartoznak, melyekben valaki látszólagos jó egészség mellett, látható külső kiváltó ok nélkül, igen rövid idő alatt hal meg.

Intézetünkben az 1960. évben 2616 boncolás történt. A halálnemek szerinti megoszlás :

Halálnemek	szám	százalékos megoszlás	aránya százezer lakosra*
1. Baleset	616	*23,5*	34,2
2. Idegenkezű cselekmények	28	*1,1*	1,6
3. Önkezű cselekmények	532	*20,3*	29,6
4. Természetes halálok	1388	*53,0*	71,1
5. Magzati halálozás	52	*2,1*	2,8
Összesen	*2616*	*100,0*	*145,3*

* Budapest lakossága : 1 807 299 (1).

Boncolásaink 53%-a természetes, 45%-a erőszakos halál miatt történt. Az erőszakos halálesetekre vonatkozó adataink demográfiai szempontból is értékelhetők, hiszen a Budapesten bekövetkezett valamennyi ilyen eset boncolása — mint említettük — Intézetünkben történik és a hatályos jogszabályok szerint minden egyén, aki erőszakos behatás folytán hal meg, boncolásra kerül. Az erőszakos halálesetek balesetekre, idegenkezű és önkezű cselekményekre oszlanak. A természetes megbetegedésekben elhaltak tekintetében adataink a természetes halálokok általános megoszlására nem jellemzőek, mert végső sorban a halál körülményei döntik el a hatósági boncolás szükségességét, viszont a természetes okból bekövetkezett rendkívüli, főleg hirtelen halálra vonatkozóan jellegzetesnek tekinthetők. Anyagunk 2,1%-át kitevő 52 magzatboncolásunkat sem az erőszakos, sem a természetes okból elhaltak csoportjába beosztani nem tudtuk, mivel a gyakran szegényes boncleletek és a rendelkezésünkre álló, többnyire a nyomozás kezdeti szakából származó előzményi adatok az esetek nagy részében a megnyugtató besoro-

* Megjegyezzük, hogy a járványos betegségekben elhaltak közül csak a hirtelen, tisztázatlan körülmények között elhaltak kerülnek jelenleg hatósági boncolásra.

lást nem tették lehetővé, így anyagunknak ezt a részét a további tárgyalásnál mellőztük.

Az egyes haláloki főcsoportok fentiek szerint egymástól eltérő jelentőségűek, ezért és ezek különböző jellegére is tekintettel a balesetekre, idegenkezű és önkezű cselekményekre, valamint a természetes halálokokra vonatkozó adatainkat külön-külön ismertetjük.

Megjegyezzük, hogy az erőszakos behatások miatt elhalt és boncolásra került eseteink halálokokra vonatkozó adatait nem a nemzetközi haláloki nomenklatúra alapján állítottuk össze. Az erőszakos halálokok E 800-999 tételszámú névjegyzéke túlságosan aprólékos, az A-jegyzék XVII. fejezetét alkotó — a baleseteket, mérgezéseket és erőszakot egybefoglaló — A 138-150 jelzésű, nem különben a rövidített névjegyzék BE 47-50 megjelölésű csoportosítása pedig túlzottan összevont. Helyesebbnek tartottuk ezért, hogy a nemzetközi nomenklatúrát mellőzve az erőszakos cselekmények következtében elhunyt egyének halálokait az igazságügyi orvostan szempontjainak megfelelően a halálra vezető behatás módjaiban jelöljük meg, ez véleményünk szerint adataink gyakorlati felhasználását is jobban biztosítja. A természetes megbetegedések következtében elhaltak halálokainak vizsgálatánál a feldolgozás idejében érvényben levő VI. nemzetközi haláloki nomenklatúrát használtuk.

BALESETEK

A balesetek áldozatainak a baleset faja alapján tagolt nem és életkor szerinti megoszlását az 1. táblán foglaltuk össze. Eseteink több, mint kétötödében (43%-ában) közlekedési baleset, közel negyedében (24%-ában) nem közlekedési eredetű tompaerőbehatás (elesés, magasból lezuhanás, stb.) volt a halál oka és mindössze eseteink harmadában vezettek halálhoz az egyéb baleseti fajták. A balesetek áldozatainak nem szerinti vizsgálatában feltűnő, hogy a közlekedési, áramütéses és fulladásos balesetek nagyobb arányban okozták férfiak halálát, míg a nem közlekedési eredetű tompaerőbehatás, az égés és mérgezés relatíve inkább a nőknél szerepelt magasabb százalékban. Pl. balesetes férfihalottaink 46%-ában volt közlekedési baleset a halál oka (nőknél 36%), a nem közlekedési eredetű tompaerőbehatás nőknél 33%-ban, férfiaknál csupán 19%-ban fordult elő.

A balesetek áldozatainak nem és életkor szerinti elemzése kapcsán azt találtuk, hogy amíg összes ilyen esetünket tekintetbevéve a férfiak és nők átlagos megoszlása 68,6 : 31,4%, addig a 10—59 évig terjedő, nagyjában a produktív életkornak megfelelő balesetes halottak közül 277 (82,4%) férfi és 58 (17,6%) nő volt. A 60 év feletti életkorban egyformán 123—123 férfi és nő szenvedett el halálosvégű balesetet.

A férfiak fokozott baleseti halálozása még szembetűnőbb, ha adataink elemzésénél nem hagyjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy Budapest összlakosságát tekintve 1960. év január 1-én 1000 férfire 1156 nő jut (1). Ez azt jelenti, hogy 100 000 férfilakos közül 50,3, ugyanannyi nő közül mindössze 19,9 vált halálos baleset áldozatává. Budapest lakosságának abszolút nőtöbblete a 60 év feletti életkorban még kifejezettebb, az ilyen korú férfiak a férfilakosság 12,5%-át, a nők a nőlakosság 17,1%-át képezik és 1000 férfire már 1586 nő jut az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti mintája alapján összeállított adatok szerint (2). Ennek megfelelően még a 60 év feletti életkorban halálos balesetet elszenvedett egyének között is anyagunk említett 50%-os nemek közötti megoszlása valójában a férfiak magasabb baleseti halandóságát mutatja (100 000 megfelelő korú lakosra számítva 118,2 férfi és csupán 74,5 nő).

A fiatalabb férfiaknak és az idősebb nőknek anyagunkban talált magasabb részvételi aránya az egyes baleseti fajták hasonló vizsgálatánál szintén jól megfigyelhető. Így pl. közlekedési baleseteknél a férfiak és nők közötti átlagos kb. 3 : 1 arány fiatalabb korban a férfiak, idősebb korban a nők irányába tolódott el és a 70—79 éves életkorban közelítette meg az 1 : 1 arányt. Áramütéses férfihalottaink 88%-a a 17—39 éves egyénekből adódott, a fulladásos baleseteknek is csaknem fele (46,0%-a) 20 éves életkor alatt történt és ezek 78%-a ugyancsak férfi volt. Az égési, mérgezési és nem közlekedési eredetű

tompaerőbehatás által okozott balesetek az átlagos 31% helyett a nők 40—44 %-os résztvételét mutatták, sőt a 60 év feletti életkorú, nem közlekedési eredetű tompaerőbehatás következtében elhalt 78 egyén közül 53 (68%), 18 égéses esetünk közül 11 (61%) volt nő.

1. Balesetek a baleset faja, az elhaltak neme és életkora szerint
Травмы по сортам, по полу и возрасту умерших
Accidents by Varieties According to Sex and Age of Deceased

Korcsoport	A baleset faja (1)								
	Közlekedési (2)	Áramütés (3)	Lövés (4)	Fulladás (5)	Égés (6)	Mérgezés (7)	Tompaerő behatása (8)	Egyéb (9)	Együtt (10)
	Férfi — Мужчины — Males								
0— 9 éves	2	—	1	9	4	4	1	2	23
10—19 éves	11	3	—	9	4	1	9	1	38
20—29 éves	22	4	1	9	2	6	4	1	49
30—39 éves	24	8	—	3	3	3	12	1	54
40—49 éves	38	1	—	—	3	3	13	4	62
50—59 éves	35	1	—	5	2	10	18	3	74
60—69 éves	33	—	—	6	2	6	10	1	58
70—79 éves	21	—	—	1	4	7	9	2	44
80 éves és idősebb	10	—	—	1	1	3	6	—	21
Összesen	*196*	*17*	*2*	*43*	*25*	*43*	*82*	*15*	*423*
	Nő — Женщины — Females								
0— 9 éves	2	—	—	4	1	1	1	2	11
10—19 éves	2	—	—	1	1	—	—	—	4
20—29 éves	4	1	—	—	—	3	3	—	11
30—39 éves	2	—	—	—	—	3	2	1	8
40—49 éves	11	—	—	—	3	3	2	—	19
50—59 éves	7	—	—	1	3	2	3	—	16
60—69 éves	18	—	—	—	1	6	15	1	41
70—79 éves	20	—	—	1	2	4	20	—	47
80 éves és idősebb .	4	—	—	—	8	5	18	—	35
Összesen	*70*	*1*	—	*7*	*19*	*28*	*64*	*4*	*193*
	Együtt — Всего — Both sexes								
0— 9 éves	4	—	1	13	5	5	2	4	34
10—19 éves	13	3	—	10	5	1	9	1	42
20—29 éves	26	5	1	9	2	9	7	1	60
30—39 éves	26	8	—	3	3	6	14	2	62
40—49 éves	49	1	—	—	6	6	15	4	81
50—59 éves	42	1	—	6	5	12	21	3	90
60—69 éves	51	—	—	6	3	12	25	2	99
70—79 éves	41	—	—	2	6	11	29	2	91
80 éves és idősebb.	14	—	—	1	9	8	24	—	56
Összesen	*266*	*18*	*2*	*50*	*44*	*71*	*146*	*19*	*616*
1. *Százalékos megoszlás*	*43*	*3*	.	*8*	*7*	*12*	*24*	*3*	*100*
2. *Férfiak részaránya*	*74*	*94*	*100*	*86*	*57*	*61*	*56*	*79*	*69*

Горизонтальная графа: (1) Сорты травом ; (2) уличное движение ; (3) толчок тока ; (4) выстрел ; (5) удушье ; (6) горение ; (7) интоксикация ; (8) действие тупой силы ; (9) другие травмы ; (10) травмы всего.
Вертикальная графа: 1. Процентное распределение ; 2. соотношение мужчин.

Heading: (1) Varieties of accidents ; (2) traffic accidents ; (3) electric shock ; (4) firearm (5) suffocation ; (6) burning ; (7) poisoning ; (8) effect of a blunt power ; (9) other accidents ; (10) total accidents.
Lateral text: 1. Percentage distribution ; 2. ratio of males.

A balesetek bekövetkezése idejének havonkénti vizsgálatánál jellemző eltérést nem találtunk, csupán a közlekedési balesetek nyári szaporodását figyelhettük meg. Eseteink 32%-ában június, július és augusztus hónapokban történt a halálosvégű közlekedési baleset.

2. Közlekedési balesetek a baleset faja és az okozó jármű szerint

Травмы от уличного движения по сортам и по средствам передвижения бывшим причиной травом

Traffic Accidents by Varieties and Vehicles Having Caused the Accidents

A baleset faja (1)	A balesetet okozó jármű (2)							
	Gépkocsi (3)	Motorkerékpár (4)	Vonat (5)	Villamos (6)	HÉV (7)	Kerékpár (8)	Egyéb (9)	Együtt (10)
1. Gázolás, elütés	52	13	22	36	12	1	6	142
2. Összeütközés	5	13	3	—	—	3	3	27
3. Leesés, leugrás	7	1	10	24	4	3	7	56
4. Borulás	12	4	—	—	—	1	3	20
5. Egyéb	4	7	3	3	—	—	4	21
6. *Összesen : szám*	*80*	*38*	*38*	*63*	*16*	*8*	*23*	*266*
%	*30*	*14*	*14*	*24*	*6*	*3*	*9*	*100*
7. Férfi	51	35	32	38	11	7	22	196
8. Nő	29	3	6	25	5	1	1	70

Горизонтальная графа : (1) Сорты травом ; (2) средства передвижения причинившие травмы ; (3) автомобиль ; (4) мотоцикл ; (5) поезд ; (6) трамвай ; (7) пригородный поезд ; (8) велосипед ; (9) другие ; (10) итого.

Вертикальная графа : 1. Задавливание, раздавливание ; 2. карамболь ; 3. падение, соскок ; 4. кувырканье ; 5. прочие травмы ; 6. *вместе : число ;* 7. мужчины ; 8. женщины.

Heading : (1) Varieties of accidents ; (2) vehicles having caused the accidents ; (3) automobile ; (4) motorcycle ; (5) railway train ; (6) tramway ; (7) suburban railway train ; (8) bicycle ; (9) others ; (10) total.

Lateral text : 1. Running over, knocking down ; 2. collision ; 3. falling down, jumping down ; 4. overturning ; 5. other accidents ; 6. *together : number* ; 7. males ; 8. females.

A 2. sz. táblázat adataiból kitűnik, hogy az ún. nyomkarimás járművek (vonat, villamos, HÉV) a forgalomban való résztvételüknél nagyobb arányban — 44%-ban — okoztak halálos balesetet. A gépkocsik zömmel gázolás—elütés (65%), borulás (15%), a motorkerékpárok gázolás—elütés (34%), összeütközés (34%), a nyomkarimás járművek gázolás—elütés (60%), leesés-leugrás (33%) révén okoztak halálos balesetet.

A közlekedési balesetek áldozatainak nem szerinti megoszlásában a férfiak és nők közötti átlagos 73,6—26,4%-os aránytól eltérően a motorkerékpárbaleseteknél 92%, a vonatbaleseteknél 84% és az egyéb jármű (főleg lovaskocsi) által okozott baleseteknél 96% volt a férfiak aránya, viszont a gépkocsi és a villamos baleseteinek áldozatai 36, illetve 40%-ban nők voltak.

A 3. sz. táblázat szerint 266 halálosvégű közlekedési balesetünk közül 113 esetben (43%-ban) koponyatörés, illetve agyroncsolódás volt a halál oka, a motorkerékpár-baleseteknél ez a sérülési fajta 74%-ban vezetett halálhoz. Magas arányban szerepeltek halálokként a sokszoros csonttörésből és szervsérülésből származó elváltozások is, ezeket főleg a nyomkarimás járművek okozta baleseteknél találtuk viszonylag magasabb számban.

A haláltokozó nem közlekedési balesetek (4. sz. táblázat) között a mérgezés — 20,2% — és az elesés — 19,2% — szerepelt a legmagasabb arányban, de igen jelentősnek találtuk az égés, illetve a magasból lezuhanás és vízbefúlás előfordulását is. Az említett öt baleseti fajta nem közlekedési eredetű baleseti anyagunknak összesen 74,0%-át alkotta.

A nem közlekedési balesetek 40%-a az elhalt lakásán, 22%-a pedig munkahelyén történt. A lakáson következett be az égések, mérgezések és idegen-

3. Haláltokozó sérülések és elváltozások a közlekedési baleseteknél
Смертоносные ушибы и изменения во травмах от уличного движения
Lethal Injuries and Lesions in Traffic Accidents

A balesetet okozó jármű	Sérülések és elváltozások (2)						
	Koponyatörés, agyroncsolódás	Sokszoros csonttörés	Sokszoros szervsérülés	Mellkas összenyomatás, fulladás	Következményes thrombosis	Decubitus, sepsis	Együtt
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)		(8)
1. Gépkocsi	34	21	13	4	7	1	80
2. Motorkerékpár	28	2	3	1	3	1	38
3. Vonat ..	12	9	17	—	—	-	38
4. Villamos	23	25	10	3	2	–	63
5. HÉV ...	5	7	4	—	—	—	16
6. Kerékpár	3	3	2	—	—	—	8
7. Egyéb jármű ..	8	5	6	2	1	1	23
8. *Összesen*	*113*	*72*	*55*	*10*	*13*	*3*	*266*

Горизонтальная графа: (1) Средства передвижения причинившие травмы; (2) ушибы и изменения; (3) пролом черепа, контузия мозга; (4) многократный перелом кости; (5) многократный ушиб органов; (6) сжатие грудной клетки, удушье; (7) тромбоз вследствие ушиба; (8) вместе.

Вертикальная графа: 1. Автомобиль; 2. мотоцикл; 3. поезд; 4. трамвай; 5. пригородный поезд; 6. велосипед; 7. другие средства передвижения; 8. свего.

Heading: (1) Vehicles having caused the accidents; (2) injuries and lesions; (3) fracture of skull, cerebral laceration; (4) multiple fracture of bones; (5) multiple injury to organs; (6) thoracic crushing, suffocation; (7) thrombosis as a consequence of injury; (8) together.

Lateral text: 1. Automobile; 2. motorcycle; 3. railway train; 4. tramway; 5. suburban railway train; 6. bicycle; 7. other vehicles; 8. total.

4. Nem közlekedési eredetű balesetek a baleset helye szerint
Травмы не происшедшие от уличного движения по месту несчастных случаев
Non-Traffic Accidents by Place of Occurrence

A baleset faja	A baleset helye (2)				Együtt	Százalékos megoszlás
	lakás	munkahely	utca	egyéb		
(1)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Áramütés.....	2	16	—	—	18	*5*
2. Lövés	—	—	—	2	2	*1*
3. Fulladás						
a) idegen testtől..	8	—	2	3	13	*4*
b) vízbefúlás	1	—	2	30	33	*10*
c) egyéb.....	2	—	—	2	4	*1*
4. Égés	28	13	—	3	44	*13*
5. Mérgezés	53	6	—	12	71	*20*
6. Tompa erő behatása						
a) elesés	34	2	11	23	70	*20*
b) leesés	11	15	—	16	42	*12*
c) ráesés	—	12	—	3	15	*4*
d) egyéb.....	—	11	1	7	19	*5*
7. Egyéb és meg nem jelölt baleset.....	2	1	—	16	19	*5*
8. *Összesen*	*141*	*76*	*16*	*117*	*350*	*100*

Горизонтальная графа: (1) Сорты; (2) место несчастных случаев; (3) квартира; (4) рабочее место; (5) улица; (6) прочее место; (7) вместе; (8) процентное распределение.

Вертикальная графа: 1. Толчок тока; 2. выстрел; 3. удушье; 4. горение; 5. интоксикация; 6. действие тупой силы; 7. другие, не указанные травмы; 8. итого.

Heading: (1) Varieties, (2) place of occurrence, (3) dwelling, (4) working place, (5) street, (6) other, (7) total, (8) percentage distribution.

Lateral text: 1. Electric shock; 2. firearm; 3. suffocation; 4. burning; 5. poisoning; 6. blunt power; 7. other and unspecified accidents; 8. total accidents.

test-aspiratiók kb. kétharmada, az elesésből származó halálesetek közel fele, míg az egyéb nem közlekedési eredetű tompaerőbehatás által okozott balesetek inkább utcán, munkahelyen és egyéb közterületen (hivatalos helyiségek, lépcsőházak, szórakozóhelyek, stb.) történtek. Feltűnő, hogy az áramütéses balesetek 89%-a üzemi baleset.

A nem közlekedési balesetek további vizsgálatából még néhány jellemző adat: 71 mérgezéses balesetünk közül 42 esetben (59%) szénmonoxid-mérgezés, 11 esetben gyógyszer, 6 esetben marószer volt a halál előidézője. Égési baleseteknél 30%-ban kályhatűz, 18%-ban benzinrobbanás (többnyire mosással kapcsolatosan) vezetett a halálos égési károsodásokhoz. Vízbefulladásos eseteink 67%-ában a 22 egyén strandolás közben szenvedte el a halálos balesetet.

IDEGENKEZŰ CSELEKMÉNYEK

A halálosvégű idegenkezű cselekmények csoportjába csupán azokat az eseteket soroltuk, melyeknél a cselekmény elkövetőjének szándéka felismerhetően emberi élet kioltására irányult. Eseteink megoszlása az elkövetési mód és az áldozatok neme szerint:

Elkövetési mód	Férfi	Nő	Együtt
1. Mérgezés	1	2	3
2. Lövés	2	3	5
3. Szúrt, metszett, vágott sérülés	1	1	2
4. Tompaerő	6	2	8
5. Megfojtás	3	6	9
6. Egyéb	1	—	1
Összesen	*14*	*14*	*28*

Természetes, hogy boncolási anyagunk balesetes részének számos esete is büntetőjogi felelősségrevonás alapját képezte, amikor a halál más személyek gondatlansága, élet és testi épség veszélyeztetése, stb. következtében állott be, ezeknél azonban a felelősség kérdése rendszerint csak a boncolás után, a büntetőeljárás során és általunk többnyire ismeretlen módon tisztázódik, míg az idegenkezű cselekményeknél a bűncselekmény ténye nyilvánvaló.

Boncolásaink 1%-át kitevő 28 esetünk komoly következtetések levonását nem engedi.

ÖNKEZŰ CSELEKMÉNYEK, ÖNGYILKOSSÁGOK

532 öngyilkost boncoltunk, akik közül 304 volt férfi és 228 nő (57,1—42,9 %), ez 100 000 lakosra számítva (1) együttesen 29,5, illetve férfiaknál 36,2 és nőknél 23,5 gyakoriságnak felel meg.

Az 5. sz. táblázatból kitűnik, hogy a mérgezés, mint az öngyilkosság elkövetési módja csaknem 50%-ban szerepelt, ezt a fulladásos öngyilkosságok (vízbeugrás, önakasztás) követik 31%-kal, majd a tompaerő okozta öngyilkosságok (magasból leugrás, jármű elé ugrás) következnek 13%-kal. Egészen más az öngyilkosság elkövetési módozatainak sorrendje, ha azokat nemek szerint külön tekintjük át:

Férfiak		Nők	
1. Önakasztás	34,8%	1. Szénmonoxid-mérgezés	30,2%
2. Szénmonoxid-mérgezés	18,0%	2. Bódítószermérgezés	23,6%
3. Bódítószermérgezés	13,4%	3. Önakasztás	17,1%
4. Magasból való leugrás	8,2%	4. Magasból való leugrás	10,9%
5. Lövés	5,5%	5. Egyéb mérgezés	4,3%
6. Jármű elé ugrás	4,9%	6. Nikotin-mérgezés	3,9%

Férfiaknál tehát az önakasztás magasabb arányban szerepel, mint a két következő leggyakoribb elkövetési mód, a szénmonoxid- és bódítószermérge-

zés együttvéve. Gyakori volt még a lövéssel és a nyomkarimás jármű elé ugrással elkövetett öngyilkosság, sőt — ha mindössze 10 esetben is — szúrt-metszett-vágott sérüléssel okozott öngyilkosságot kizárólag férfiak követtek el. Ezzel szemben nőknél a sorrend élén álló világítógázmérgezés és bódítószermérgezés a többi mérgezésekkel együtt a nők öngyilkosságának 65%-ában (!) szerepelt és az önakasztás a férfiakénál jelentősen kisebb arányban, a gyakorisági sor harmadik helyén okozott halált.

Jellemző szezonális ingadozást az öngyilkosságok havonkénti alakulásában nem találtunk.

5. Az öngyilkosságok elkövetési módja nemek szerint
Способы совершения самоубийств по полу
Means of Suicide by Sex

Elkövetési mód (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Együtt (4)	Férfi (2)	Nő (3)	Együtt (4)
	szám szerint — число — number —			százalékos megoszlás — процент — per cent		
1. Mérgezés összesen .	*116*	*148*	*264*	38	65	50
ebből :						
szénmonoxid ..	55	69	124			
bódítószer	41	54	95			
fém, fémsó	2	—	2			
nikotin	6	9	15			
marószer	2	6	8			
egyéb	10	10	20			
2. Lövés	*17*	*3*	*20*	6	1	4
3. Szúrt, metszett, vágott sérülés	*10*	—	*10*	3	—	2
4. Tompa erő behatása	*40*	*28*	*68*	13	12	13
ebből :						
leugrás	25	25	50			
jármű	15	3	18			
5. Önakasztás	*106*	*39*	*145*	35	17	27
6. Vízbefúlás	*10*	*8*	*18*	3	4	3
7. Egyéb	*5*	*2*	*7*	2	1	1
8. *Összesen*	*304*	*228*	*532*	*100*	*100*	*100*

Горизонтальная графа : (1) Способы совершения самоубийств ; (2) мужчины ; (3) женщины ; (4) вместе.

Вертикальная графа : 1. *Отравления всего ;* 2. *выстрел ;* 3. *колотые, сеченные, резаные ушибы ;* 4. *действие тупой силы ;* 5. *самоповешение ;* 6. *утопление ;* 7. *другие способы ;* 8. *всего*

Heading : (1) Means of suicide ; (2) males ; (3) females ; (4) both sexes.

Lateral text : 1. *Total self-inflicted poisoning :* 2. *firearm :* 3. *stab, pierced, cut injuries :* 4. *effect of a blunt power :* 5. *hanging and strangulation :* 6. *drowning :* 7. *other means :* 8. *total.*

Az öngyilkosok életkorának megoszlásában feltűnő, hogy anyagunk 29 esetében 10—19 éves (közöttük 27 esetben 15—19 éves) egyén követett el öngyilkosságot. Ennek a korcsoportnak az öngyilkosságban való részvétele tehát 5,4%-os, ez pedig az erre az életkorra jellemző összhalálozási átlagot jelentősen meghaladja. A 20—69 éveseknél az öngyilkosok száma korcsoportonként nagyjából azonos — legmagasabb az 5. évtizedben — és 70 éves kortól kezdődően kifejezetten csökkent.

Adataink új megvilágítást nyernek, ha az öngyilkosok számát korcsoportonként százezer megfelelő korú lakosra számítjuk át. Ebben az értelemben a 80 életév feletti egyének követnek el leggyakrabban öngyilkosságot, ezt a 60—69 és vekorcsoportba tartozóak követik, a többi korcsoportban az öngyilkosság-elkövetési gyakoriság nagyjából azonos szinten mozog és a 10—19 évesek között található a legkisebb arányban öngyilkos.

Korcsoport	esetek száma	százezer megfelelő korú lakosra jut
10—19 éves	29	11,2
20—29 éves	81	33,3
30—39 éves	86	29,5
40—49 éves	98	37,6
50—59 éves	95	37,2
60—69 éves	96	56,9
70—79 éves	33	40,9
80 éves és idősebb	14	72,8
Összesen	*532*	*31,7*

Elkövetési mód	10—19	20—29	30—39	40—49	50—59	60—69	70—79	80—	Együtt
				é v e s					
Mérgezés									
szénmonoxid	12	25	19	25	18	14	6	5	*124*
bódítószer	1	11	19	19	18	22	4	1	*95*
egyéb	5	6	9	11	6	6	2	—	*45*
Lövés	2	7	5	2	3	1	—	—	*20*
Szúrt, metszett, vágott sérülés	—	—	2	2	2	3	1	—	*10*
Tompa erő behatása									
leugrás	1	7	8	8	9	11	5	1	*50*
jármű	—	8	3	2	2	—	2	1	*18*
Önakasztás	6	10	20	25	31	37	11	5	*145*
Vízbefúlás	2	4	—	4	3	2	2	1	*18*
Egyéb	—	3	1	—	3	—	—	—	*7*
Összesen	*29*	*81*	*86*	*98*	*95*	*96*	*33*	*14*	*532*

Az egyes elkövetési módozatok előfordulása a különböző életkorokban eltérő. Így pl. a szénmonoxid-mérgezés inkább a fiatalabb korban (eseteink 61%-a 50 év alatti), a bódítószermérgezés és a magasból leugrás a 30—69 évesek között kedvelt módja (82, ill. 72%) az öngyilkosság elkövetésének, míg az önakasztás anyagunk 58%-ában az 50. életév feletti életkorban fordult elő.

Az összes öngyilkossági esetet tekintebevéve anyagunkban — az össznépesség abszolút nőtöbblete ellenére — a férfiak és a nők aránya mintegy 3 : 2. Ez a megoszlás az egyes életkorokon belül változott, így a 10—19 éves és a 60 év feletti életkorú öngyilkosoknál a férfiak csupán 45, illetve 46%-ban szerepeltek, — bár Budapest összlakosságát tekintve a 10—19 éves korcsoportban férfitöbblet mutatkozik — ami nemcsak azt jelenti, hogy az ilyen korú öngyilkosok között több volt a nő, hanem azt is, hogy anyagunk általános férfitöbblete a 20—59 éves életkorú egyénekből adódott.

A nemek megoszlása a különböző korcsoportokban az egyes elkövetési módozatoknál — kisebb ingadozásoktól eltekintve — az átlagossal megegyező. Feltűnő viszont, hogy a fiatalabb korú önakasztottak között milyen kevés nő szerepelt, az 50 éven aluliaknál a férfiak aránya 87% volt.

A TERMÉSZETES HALÁLOKOK

A természetes halálokokban elhaltakra vonatkozó adatainkat — az alapbetegségek és szövődmények mellőzésével — minden esetben a közvetlen halálok alapján állítottuk össze. E halálokok csoportosítását a VI. nemzetközi haláloki nomenklatúra rövidített, ún. B(1-50) változatának megfelelően végeztük el. Ez a nomenklatúra 16 természetes haláloki főcsoportot és ezen belül 45 halálokot különböztet meg. A főcsoportokat lényegében változatlanul alkalmaztuk azonban a 45 halálok közül csak azokat vettük fel, amelyek anyagunk természetéből adódóan többször előfordultak vagy egyébként jelentősek. Mint már említettük, anyagunk a természetes halálokok tekintetében általános megoszlásként nem értékelhető, de a hirtelen és tisztázatlan halálesetekre jellemző.

6. A természetes halálokok megoszlása anyagunkban
Разрез естественных причин смерти в нашем материале
Natural Causes of Death in our Material

A halál oka a VI. nemzetközi haláloki nomenklatúra alapján (1)	Férfi (2)	Nő (3)	Együtt	
			szám szerint (4)	százalékos megoszlás (5)
I. Fertőző és élősdiek okozta betegségek	41	17	58	4
ebből : tuberkulózis	19	12	31	
aortitis luetica	13	3	16	
II. Daganatok	33	32	65	5
III. Allergiás bántalmak, a belső elválasztásos rendszer, az anyagcsere és a táplálkozás betegségei	1	5	6	0
IV. A vér és a vérképzőszervek betegségei	1	—	1	0
V. Elmebetegségek, psychoneurosisok és a személyiség kóros zavarai	3	—	3	0
VI. Az idegrendszer és az érzékszervek betegségei	65	68	133	10
ebből : agyvérzés	52	48	100	
agyalapi aneurisma repedése	10	13	23	
VII. A keringési rendszer betegségei	456	288	744	54
ebből : endocardium	49	53	102	
koszorúsér	310	111	421	
szívtúltengés	65	51	116	
verőér	24	62	86	
VIII. A légzőrendszer betegségei	119	69	188	14
ebből : bronchitis, tüdőgyulladás	69	43	112	
influenza	45	21	66	
IX. Az emésztőrendszer betegségei	48	44	92	7
X. A hugyivarrendszer betegségei	12	10	22	2
XI. Szülések, terhességi, szülési és gyermekágyi szövődmények	.	15	15	1
ebből : kriminális abortusz	.	10	10	
XII—XIII. A bőr és a kötőszövet betegségei : A csontok és mozgásszervek betegségei	3	3	6	0
XIV. Veleszületett fejlődési rendellenességek	8	13	21	2
XV. Az újszülöttkor bizonyos betegségei	15	4	19	1
XVI. Tünetek, öregség és rosszul meghatározott állapotok	1	—	1	0
Ismeretlen halálokok	2	4	6	0
Összesen	*813*	*575*	*1388*	*100*

Горизонтальная графа : (1) Причины смерти на основании 6-ой Ревизии Международной Номенклатуры причин смерти. (2) Мужчины ; (3) женщины ; (4) число ; (5) процентное распределение.

Heading : (1) Causes of death based on the International Classification of Diseases, Sixth Revision. (2) males ; (3) females ; (4) number ; (5) percentage distribution.

1388 egyén — összes boncolásaink 53%-a — került természetes halálok miatt boncolásra, ezek halálokait a 6. táblán közöljük.

Természetes megbetegedés miatt boncolásra került eseteink 54%-ánál a keringési rendszer elváltozásai, ezt követően a légzőrendszer (14%) és az idegrendszer (10%) betegségei képezték a halál okát. Az egyes haláloki csoportokban a nemek közötti megoszlás lényegesebb különbséget nem mutatott, azonban a keringési szervek és a légzőrendszer betegségei, továbbá a fertőző megbetegedések következtében elhaltaknál a férfiak, az idegrendszeri, az emésztőrendszeri és a daganatos betegségek, illetve elváltozások eseteiben a nőknek az átlagosnál magasabb résztvételét találtuk.

A természetes halálokok következtében elhaltak halála idejének hónapok szerinti vizsgálatánál kisebb őszi, kifejezett téli és mérsékelt tavaszi halmozódás mellett nyári csökkenés volt megfigyelhető. Megemlítjük, hogy légzőszervi betegség miatt ilyen eseteink 56%-ában az első évnegyedben következett be a halál.

Korcsoport	Férfi	Nő	Együtt	Százalékos megoszlás
0— 4 éves	63	42	105	*7,5*
5— 9 éves	2	—	2	*0,1*
10—19 éves	11	*8*	19	*1,3*
20—29 éves	10	14	24	*1,7*
30—39 éves	31	34	65	*4,6*
40—49 éves	86	44	130	*9,4*
50—59 éves	220	76	296	*21,4*
60—69 éves	233	131	364	*26,3*
70—79 éves	128	174	302	*21,8*
80 év felett	29	52	81	*5,9*
Összesen	*813*	*575*	*1388*	*100*

A természetes halálokok következtében elhaltak kor és nemek szerinti vizsgálata lényegében a lakosság átlagos halálozási életkorának megfelelő adatokat szolgáltatott, csak a kisgyermekkorban találtunk magasabb, 7,5%-os előfordulási arányt. (Megjegyezzük, hogy az ebbe a korcsoportba tartozó gyermekek halálának oka az esetek 46%-ában légzőszervi megbetegedés, zömmel tüdőgyulladás volt.) Egyébként a természetes megbetegedések következtében elhalt férfiak 56%-a az 50—69 éves, a nők 53%-a a 60—79 éves egyénekből adódott. Feltűnő, hogy természetes halálok miatt boncolásra került összes esetünket vizsgálva — Budapest lakosságának nőtöbblete ellenére — a férfiak-nők aránya kb. 3 : 2 (58,7—41,3%). Ez a megoszlás csupán a 70 év feletti életkorban változott a női lakosság abszolút többségét jól kifejező 40,9—59,1%-os megoszlássá. (Az össznépességet tekintve (2) a férfiak 4,1, a nők 6,7%-a tartozik a 70 életév feletti korcsoportba és itt 1000 férfire már 1954 nő jut.)

A természetes halálokokból bekövetkezett rendkívüli elhalálozásban való résztvétel — a 0—4 éves korcsoporttól eltekintve — mind együttesen, mind nemek szerint külön-külön is az életkor előrehaladtával fokozatosan növekszik. A férfiak természetes halálokok miatti elhalálozása (97 százerelék) gyakrabban fordult elő, mint a nőké (59,3 százezrelék). A férfiaknak ezt a fokozottabb résztvételét az egyes korcsoportok adatai is bizonyítják, hiszen mindössze két korcsoportban — a 20—29 évesek és 80 év felettiek között — mutatkozott jelentéktelennek minősíthető többlet a nőknél, a többiben a férfiak néhol egészen kiugró (pl. a 40—79 évesek között) halandósági mutatóját találtuk.

Eseteink 54%-ában kórházban, 27%-ában a lakáson állt be a halál és mindössze 19%-ában történt egyéb helyen. Szembetűnő, hogy az emésztőrendszeri megbetegedések ezen átlagosnál jóval magasabb arányban, 88%-ban kórházban vezettek halálhoz, ennek oka az, hogy ilyen eseteink rendszerint műtét közbeni vagy azt követő elhalálozás miatt kerülnek hatósági boncolásra. A keringési szervek betegségeiben 210 egyén halt meg kórházon és lakáson kívül, ez a keringési betegségben elhaltak 29%-át jelenti és jellemző adat a keringési eredetű hirtelen halálra.

7. A keringési rendszer betegségeiben elhaltak nem és életkor szerint
Умершие от болезней органов кровообращения по полу и возрасту
Persons Having Died from Diseases of the Circulatory System According to Sex and Age

Korcsoport	A halált okozó elváltozás faja (1)							
	Endocardium	Koszorúsér (2)	Szívtúltengés, tágulás (3)	Pericardium	Verőér (4)	Visszér (5)	Egyéb (6)	Együtt (7)
	Férfi — Мужчины — Males							
15—19 éves	1	—	—	—	—	1	—	2
20—29 éves	3	1	—	—	—	—	—	4
30—39 éves	4	14	1	—	—	—	—	19
40—49 éves	5	31	7	—	2	—	1	46
50—59 éves	9	116	15	—	3	—	1	144
60—69 éves	15	92	25	2	9	1	—	144
70—79 éves	10	49	10	2	10	—	—	81
80 felett	2	7	7	—	—	—	—	16
Összesen	*49*	*310*	*65*	*4*	*24*	*2*	*2*	*456*
	Nő — Женщины — Females							
15—19 éves	1	—	—	—	—	—	—	1
20—29 éves	2	—	—	—	1	—	—	3
30—39 éves	7	1	2	1	—	—	—	11
40—49 éves	2	4	4	—	5	1	1	17
50—59 éves	6	11	11	1	5	3	—	37
60—69 éves	17	26	12	—	16	—	1	72
70—79 éves	14	55	15	1	32	—	1	118
80 felett	4	14	7	1	3	—	—	29
Összesen	*53*	*111*	*51*	*4*	*62*	*4*	*3*	*288*
	Együtt — Всего — Both sexes							
15—19 éves	2	—	—	—	—	1	—	3
20—29 éves	5	1	—	—	1	—	—	7
30—39 éves	11	15	3	1	—	—	—	30
40—49 éves	7	35	11	—	7	1	2	63
50—59 éves	15	127	26	1	8	3	1	181
60—69 éves	32	118	37	2	25	1	1	216
70—79 éves	24	104	25	3	42	—	1	199
80 felett	6	21	14	1	3	—	—	45
Összesen	*102*	*421*	*116*	*8*	*86*	*6*	*5*	*744*
Százalékos megoszlás	13,7	56,6	15,6	1,1	11,5	0,8	0,8	100

Горизонтальная графа: (1) Сорты смертоносных ушибов; (2) венечная артерия; (3) расширение и дилатация сердца; (4) артерия; (5) вена; (6) другие ушибы; (7) вместе.

Heading: (1) Varieties of lethal lesions; (2) coronary artery; (3) hypercardia and dilatation of the heart; (4) artery; (5) varicose vein; (6) other lesions; (7) together.

Mint már korábban említettük, anyagunkban a természetes halálokok között legnagyobb — 54%-os — gyakorisága, így jelentősége is a keringési megbetegedéseknek van, ezért a keringési rendszer haláltokozó elváltozásait nem és kor szerint tagolva külön is vizsgálat tárgyává tettük. Feltűnő, hogy a keringési megbetegedések 57%-ában (férfiaknál 68, nőknél 39%-ban) koszorúsérelváltozás vagy következményes szívizombántalom vezetett halálhoz. A gyakoriság sorrendjében a szívtúltengés, -tágulás következik 16%-kal, ezt a csoportot bizonyos pathológiai meggondolások és syndroma jellege ellenére is kénytelenek voltunk felvenni, mert ezekben az esetekben valóban a szívizomzat túltengése és tágulása volt a közvetlen halálok. Endocardium-elváltozás, túlnyomórészt vitium (szívbillentyűkárosodás) eredményezett

halált a keringési betegségek 14%-ában. A haláltokozó keringési elváltozások 12%-kal szereplő negyedik csoportját verőérbetegségek név alatt foglaltuk egybe, ezek zöme a főér aneurysmájának (tágulatának) megrepedése és a tüdőverőér rögösödése volt. Lényegesen kisebb gyakorisággal fordult elő anyagunkban a pericardium-elváltozások, viszér- és egyéb keringési megbetegedések által okozott halál.

A keringési elváltozások miatt boncolásra került 744 esetből mindössze 10 egyén volt 30 életév alatti és ezek többsége súlyos reumás lázban halt meg. A nemek megoszlásában összes ilyen esetünket tekintve a férfiak részaránya 61,3%-os, ez a 30—59 éveseknél 76,3%-ra, a 60 éven felülieknél pedig 52,4%-ra módosult. A fiatalabb férfiaknak és az idősebb nőknek a keringési rendszer betegségeiben való fokozott halandósága még feltűnőbb a koszorúsérelváltozások okozta haláleseteknél, ahol a férfiak átlagos résztvétele 73,6%-os, de a 60. életév előtt elhaltak között 91,0% (!) volt a férfi.

Az endocardium és a verőerek betegségeiben abszolút számban is több nő halt meg, mint férfi. Amíg a keringési megbetegedésben elhalt férfiak között csupán 10,7%-ban képezte endocardium-elváltozás a halál okát, addig ez a nőknél 18,5%-ot tett ki, a verőérbetegségek a férfiak 5,2%-ával szemben a nőknél 21,5%-os gyakorisággal fordultak elő. Feltűnő az is, hogy a verőérbetegségekben elhunyt nők 72,6%-a a 70 év feletti életkorú egyénekből adódott. Pericardium, viszér- és egyéb keringési betegség miatt boncolásra került eseteink kis száma (összesen 19 eset) az életkor és nem szerinti megoszlás behatóbb vizsgálatát nem engedte meg.

*

A közlemény megszabott terjedelme Intézetünk régebbi anyagával, irodalmi adatokkal és az általános halandósággal való összehasonlítást, a népességi összefüggések, nem és életkor szerinti relációk bővebb elemzését nem tette lehetővé. Nem foglalkozhattunk pl. a baleseti túlélés, az ittasság szerepe, a közlekedési balesetek helye és napszaka, az idegenkezű és önkezű cselekmények motiváltsága, a hirtelen bekövetkezett természetes halálesetek előzményei, a meteoropathológiai vonatkozások, az elhaltak foglalkozása, családi állapota, stb. vizsgálatával sem. El kellett tekintenünk a halálokok csupán legfőbb mutatók szerint vázlatosan közölt alakulásának kritikai elemzésétől is.

Anyagunk — az említett hiányosságok ellenére — az erőszakos haláleseteken belül a balesetek és különösen a közlekedési balesetek, a természetes halálokok között a keringési rendszer betegségei, főleg a koszorúsérelváltozások által okozott elhalálozások igen nagy gyakoriságára hívja fel a figyelmet és így felveti a megfelelőbb és hatékonyabb közlekedésrendészeti, munkavédelmi, balesetelhárítási és egyéb preventív tennivalók, valamint therápiás eljárások alkalmazásának feltétlen szükségességét.

IRODALOM

1. Budapest Statisztikai Zsebkönyve, 1960.
2. *1960. évi Népszámlálás*, 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján. Budapest, 1960.

НЕОБЫКНОВЕННЫЕ СМЕРТНЫЕ СЛУЧАИ В БУДАПЕШТЕ В 1960 ГОДУ

Резюме

Авторы настоящего сообщения излагают в виде данных анатомический материал Института судебной медицины Будапештского Университета медицинских наук по причине, месту и времени наступления смерти по полу и возрасту умерших и по другим важнейшим признакам. Данный материал характерен для необыкновенных смертных случаев, имевших место в Будапеште. Авторы особо рассматривают данные относительно

наступления смерти в результате насильственного вмешательства — несчастные случаи, нападения со стороны посторонних лиц и самоубийства — и опять-таки особо случаи наступления смерти по естественным причинам. Среди случаев наступления смерти из-за насильственного вмешательства наиболее часто встречаются несчастные случаи и в рамках этого несчастные случаи на транспорте, среди смертных случаев, вызванных естественными причинами наиболее часто встречаются заболевания системы кровообращения и в рамках этого смертные случаи в результате нарушений в области венечной артерии. Это обращает внимание на необходимость расширения сферы действия профилактических (превентивных) и, соответственно, терапевтических мероприятий.

EXTRAORDINARY DEATH CASES IN BUDAPEST IN 1960

Summary

The paper contains data on post mortems effected in 1960 in the Institute of Forensic Medicine of the Medical University of Budapest, by the cause, place and time of the death, the sex and age of the deceased, and by other major points. The underlying material covers extraordinary deaths in Budapest. Data concerning deaths by violence (accidents), acts by third parties and suicides, and for natural reasons are separately examined. Among deaths of violence, accidents, especially traffic accidents, show the greatest frequency whereas among the natural causes of death mainly diseases of the circulatory system and within them lesions in the coronary artery account for a great number of deaths. The paper avails itself of the opportunity to remind of an enhanced necessity of preventive and therapeutic measures.

FIGYELŐ

ELNÖKSÉGI HATÁROZAT A DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége megvitatta és jóváhagyta a Demográfiai Elnökségi Bizottság 1960-61. évi müködéséről készített beszámolót.

Az Elnökség 13/1961. sz. határozatával a Bizottság feladatául tűzte ki az Akadémia keretében folyó demográfiai kutatómunkák koordinálását és felhívta a Bizottságot, hogy tegyen javaslatot az akadémiai támogatást igénylő fontosabb kutatási témákra.

A népességtudomány elméleti és gyakorlati fejlesztése szempontjából jelentősebb tanulmányok az Akadémiai Kiadó gondozásában jelenjenek meg.

РЕШЕНИЕ ПРЕЗИДИУМА ВЕНГЕРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК ОТНАСИТЕЛЬНО ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ. Президиум Венгерской Академии наук обсудил и одобрил отчет о деятельности Президиума Демографической Комиссии за 1960/61 год.

В своем решении № 13/1961 Президиума выдвинул в качестве задачи Комиссии обеспечение координации демографических исследований, проводимых в рамках Академии, и призвал Комиссию внести предложение относительно важнейших исследовательский тем, требующих поддержки со стороны Академии.

Исследования, имеющие значение с точки зрения теоретического и практического развития демографической науки, будут опубликованы Издательством Академии наук.

PRESIDENTIAL RESOLUTION ABOUT THE DEMOGRAPHIC COMMITTEE. The Presidium of the Hungarian Academy of Sciences has discussed and approved the report on the work of the Presidential Demographic Committee in 1960—61.

With its resolution 13/1961, the Presidium has imposed the task on the Committee to coordinate demographic research in the Academy and called upon the Committee to make suggestions about the major research topics requiring the support of the Academy.

Prominent papers on developing demographic theory and practice shall be published by the Publishing House of the Academy of Sciences.

VITAÜLÉS A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJÁRÓL

A DEMOGRÁFIA 1961. évi 2. számában közöltük, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának reprodukciós és módszertani munkabizottságai 1961. április 10-én vitaülést tartottak a magyar népesség reprodukciójának kérdéseiről.

A vitaindító referátumot *dr. Barsy Gyula*, az Országos Közegészségügyi Intézet statisztikai osztályának vezetője, az Elnökségi Bizottság tagja tar-

totta „A reprodukció, a népesség fejlődése és szerkezete" címmel. A referátum bevezetőül megállapította, hogy az aktuális népesedési helyzet elemzése során gondolni kell azokra a fejleményekre is, amelyekkel a közeli vagy távoli jövőben számolhatunk. A születések és halálozások szintje nem csupán a népesség várható számának alakulását befolyásolja, de a népesség alapvető szerkezetét is, tehát nemek és életkorok szerinti összetételét, illetőleg a különböző korcsoportok létszámának egymáshoz viszonyított nagyságát. Mindez a népesség előreszámításának kérdése, aminek egyébként a hosszabb időre szóló népgazdasági tervezésben jelentékeny szerepe van.

A reprodukciónak a népesség szerkezetére gyakorolt hatása úgy is megfigyelhető, hogy a vizsgált időszakban észlelt halandósági és termékenységi viszonyokat állandónak feltételezve, hosszú időre kivetítjük és azt nézzük, hogy ilyen körülmények mellett egy zárt, tehát külső vándorlástól nem érintett népességnek milyen szerkezete alakulna ki. A halandóság és termékenység valamilyen adott színvonalának hosszabb időn át való érvényesülése a népességnek e tényezők által meghatározott szerkezetéhez vezet, amelyben a két nem és az egyes korcsoportok egymáshoz viszonyított aránya állandó, maga a népesség pedig a halandóság és a termékenység szintje által meghatározott ugyancsak állandó szaporulati tényezőnek megfelelő mértani haladvány szerint növekszik vagy fogy. Ez az állandó népszaporulati tényező a halandóság és termékenység adott szintjének megfelelő intrinsic szaporulat *(r)*. E népességi modell a Lotka által bevezetett stabil népesség, amelynek tanulmányozása egyben kiváló tájékoztatást nyújt a népesség reprodukciójának alakulásáról.

A nyers népesedési mérleg — a vizsgált időszakban észlelt halandóságon és termékenységen kívül — jelentékeny mértékben függ még a népesség aktuális korösszetételétől is és például a halálozásnak kevésbé kitett korosztályok viszonylag nagyobb súlya miatt a születések és halálozások különbözete természetes szaporulatot mutathat akkor is, ha a születések száma a propagatív korú népesség állományának pótlására sem elegendő. Különböző összetételű népességek népesedési mérlegeinek összehasonlítására alkalmas eljárás volna a standardizálás, amikor azonban a standard összetételű népesség kiválasztása mindig külön problémát jelent és általában önkényes. Az adott halandóság és termékenység szintjének hosszú időre való kivetítése esetén kialakuló stabil összetétel azonban nem tekinthető önkényesnek, mert ez a népességnek az az összetétele, amely pontosan megfelel a vizsgált halandósági és termékenységi viszonyoknak. A korspecifikus halálozási és termékenységi mutatóknak a stabil népességre standardizált összefoglaló mutatója az intrinsic népesedési mérleg.

A hagyományos reprodukciós számítások Lotka nyomán a feminin reprodukcióból indultak ki és határozták meg a feminin intrinsic népesedési mérleget. A tényleges férfi és női népességnek a stabil népességtől eltérő egymáshoz viszonyított aránya és életkor szerinti összetétele, amikor a két nemnek a stabil viszonyoktól való eltérésének arányai is számottevően különböznek, azzal a következménnyel jár, hogy a maszkulin és feminin reprodukció mérőszámai és az ezek alapján számítható intrinsic népesedési mérlegek is bizonyos esetekben erősen különbözhetnek egymástól. Magyarországon különösen az első és a második világháborút közvetlenül követő időben a háborús férfiveszteség nyomán volt e kétféle reprodukció között jelentősebb különbség megfigyelhető.

A férfi és női reprodukciós mutatók jelentékeny eltérése esetén külön probléma a mindkét nemre kombinált, tehát az egész népességre érvényes reprodukciós mérőszámoknak és az intrinsic népesedési mérlegnek meghatározása. Amikor azonban a két nemre külön-külön számított intrinsic szaporulati mutatók eltérése csekély, akkor a két nem kombinált mutatója jól megközelíthető ezek számtani közepével. Ez volt az eset az 1900/01, 1941., 1954. és 1960. évek esetében, s így ezekre az évekre nem volt akadálya a mindkét nemre kombinált intrinsic népesedési mérleg összeállításának. Az intrinsic népesedési mérlegek összeállítása az 1900/01., 1941., 1955. és 1958. évi halandósági táblák és a tárgyidőszakban észlelt korspecifikus termékenységi mutatók alapján történt. Az utóbbiak közül az 1960. évi eredmények jó közelítést

nyújtó becslési eljárás útján nyertek meghatározást, amely a mérlegelt utánpótlási mutató születési határszámán alapult.

1. Magyarország nyers és intrinsic népesedési mérlegei
Общие и основные балансы народонаселения Венгрии
Crude and Intrinsic Balances of Births and Deaths in Hungary

Év	Élveszületés (1)	Halálozás (2)	Természetes szaporodás v. fogyás (—) (3)
	ezer lakosra (4)		
Nyers népesedési mérlegek (5)			
1900/01	38,4	26,8	11,6
1941	18,9	13,2	5,7
1954	23,0	11,0	12,0
1960	14,6	10,2	4,4
Mindkét nemre kombinált intrinsic népesedési mérlegek (6)			
1900/01	39,4	26,1	13,3
1941	17,0	18,1	— 1,1
1954	22,0	10,8	11,2
1960	13,5	16,1	— 2,6

Горизонтальные графа: (1) живорождаемость, (2) смертность, (3) естественный прирост или уменьшение (—), (4) на 1000 жителей ; (5) общие балансы народонаселения ; (6) комбинированные основные балансы народонаселения для обоих полов.

Heading: (1) Live births, (2) mortality, (3) natural increase or decline (—), (4) per 1000 population ; (5) crude balances of births and deaths ; (6) intrinsic balances of births and deaths combined for both sexes.

Az 1900/01. évi számítás Magyarországnak az első világháború előtti területére vonatkozik, Horvát-Szlavonország nélkül. A nyers és az intrinsic népesedési mérlegek erre az időszakra vonatkozó adatai igen közel esnek egymáshoz, ami — amint később látni fogjuk — annak a következménye, hogy a tényleges és stabil népesség összetétele igen hasonló egymáshoz. Mindkét mérleg jellemzője a viszonylag magas születési gyakoriság, kedvezőtlen halandóság és nagy természetes szaporodás. Ezek voltak egyébként jellemzőek Magyarország első világháború előtti népesedésére.

Az első világháborút követte a születési gyakoriság átmeneti erőteljes emelkedése, majd tartós csökkenése. Egyidejűleg lassú ütemben kedvezőbbé vált a halandóság. A harmincas évek körül a népesedés stacionér jellegűvé vált, ami a nyers népesedési mérlegekben nem jutott kifejezésre. Ebben az időszakban ugyanis a korábbihoz képest jelentékeny mértékben megnőtt a népességben a halálozásnak kevéssé kitett produktív, illetőleg propagatív korú népesség aránya, főleg a születések korlátozása és a gyermekek csökkenő száma miatt. Az 1941. évi intrinsic népesedési mérleg enyhe deficitje jól jelzi ezt a stacionér, illetőleg enyhe valóságos fogyást eredményező reprodukciót.

A második világháború befejezése óta Magyarország halandósági viszonyai gyors ütemben javultak s ma alig maradunk el a legfejlettebb ipari országokra jellemző néphalandóság szintjétől. A második világháború utáni időszakban erősen növekedett a nupcialitás. E folyamat még ma is tart és abban jut kifejezésre, hogy állandóan növekszik a népességben a házasok aránya. A bruttó reprodukciós együtthatóval összefoglalóan jellemzett korspecifikus termékenység 1950-ig viszonylag magas értékeket ért el ; ezután átmeneti csökkenés következett be, majd a művi vetélések szigorítása kapcsán emelkedés. A születési gyakoriság 1954-ben tetőzött, de e legmagasabb pontján a bruttó reprodukciós együttható nagyjából csak az 1930/31. évi szintet érte el. 1954 óta a születések száma tartósan csökken, 1954-től 1957-ig erősebb, azóta

kisebb ütemben anélkül, hogy a legutóbbi időkig bármilyen jele volna ez irányzat megváltozásának. Emellett figyelembe kell venni, hogy a házasok arányának tartós növekedése a születési mozgalmat előnyösen befolyásolta s enélkül az eredmények még kedvezőtlenebbek lettek volna.

A második világháború vége óta a reprodukció szempontjából az 1954. év volt a legkedvezőbb. Az erre az évre számított intrinsic népesedési mérleg figyelemre méltó szaporodást jelez. Az első világháború előtti viszonyokhoz képest a születések gyakorisága lényegesen kisebb lett, igen nagymértékben vált kedvezővé a halandóság és közel ugyanakkora a népszaporulat. Rá kell mutatni arra, hogy számos európai, főleg azonban tengeren túli ország intrinsic szaporulati mutatói még e viszonylag nagy értéket is tartósan meghaladják.

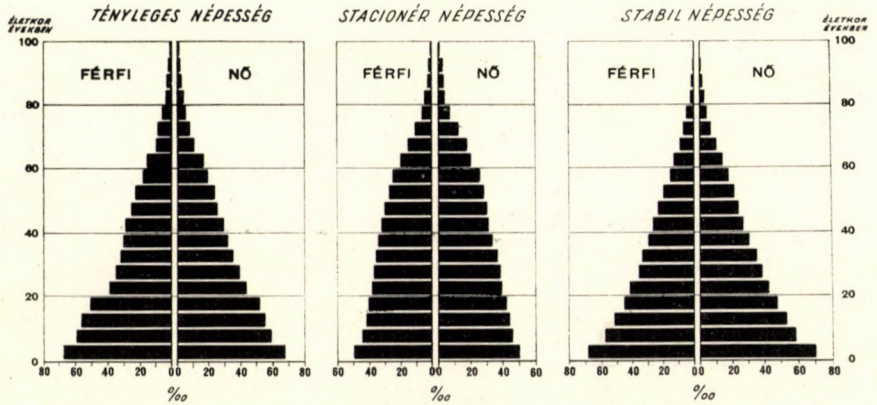

1. Magyarország 1901. évi tényleges, 1900/01. évi stacionér és stabil népességének megoszlása, ‰.

Разделение промиль постоянного населения 1901 г., стационарного и стабильного населений 1900/01 г. Венгрии

Distribution per Thousand of the Actual Population of 1901, the Stationary and Stable Populations of 1900/01 in Hungary

A születések számának 1954 óta történt csökkenése nyomán igen erősen megváltozott azóta a nyers, még inkább az intrinsic népesedési mérleg. 1960-ban mindkét nem reprodukciója egyenként is deficites, vagyis a születések száma nem volt elegendő a népesség meglevő állományának pótlására. Ezt a fejlődést a népesség aktuális korösszetétele elkendőzi, mert a nyers népesedési mérleg még természetes szaporulatot jelez, az intrinsic népesedési mérleg azonban már a népesség enyhe fogyásáról ad számot. E kombinált mérlegnél a hagyományos eljárás szerinti feminin intrinsic népesedési mérleg kedvezőtlenebb és az országos adatoknál jóval gyengébb reprodukcióról tanúskodnak a budapesti adatok.

Az 1960. évre számított intrinsic népesedési mérlegben az 1954. évihez képest erősen csökkent a születések és lényegesen emelkedett a halálozások gyakorisága. Szó sincsen azonban arról, hogy 1954 óta halandósági viszonyaink romlottak volna, ellenkezőleg, javultak, s az intrinsic halálozási gyakoriság emelkedése csak annak következtében állt elő, hogy a megváltozott termékenységi viszonyoknak megfelelő stabil népesség korösszetétele szenilisebb, mint az 1954. évi s így nagyobb benne a halálozásnak erősen kitett korosztályok aránya. Ez a kérdés egyébként már elvezet a stabil népesség szerkezetének problémájához. Ezzel kapcsolatban először a századforduló népességének összetételét kell szemügyre venni.

Az ábra szembeállítja egymással Magyarország 1901. évi tényleges népességének nemek és korcsoportok szerinti megoszlását az akkori halandósági tábla stacionér népességének, valamint stabil népességének megfelelő muta-

tóival. A stacionér népesség csak a halandósági tábla időszakának halálozási viszonyaira épül, s a halandósági tábla gyökének megfelelő számú élveszülött kihalási rendje alapján állapítja meg az élők számát. Ez a halandóság egyébként még igen kedvezőtlen volt, amit jelez az is, hogy az élők száma eléggé gyorsan csökken, s a stacionér népesség még meglehetősen távol van a jó halandósági viszonyokra jellemző torony-szerű alaktól.

Az 1901. évi tényleges népesség összetétele igen hasonló az 1900/01. évi termékenységi és halandósági viszonyok kivetítése alapján meghatározható stabil népesség struktúrájához. Eltérés mutatkozik a legfiatalabb korcsoportban. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy az 1901. évi népszámlálás koradatainak ellenőrzése során kiderült, hogy az 5 éven aluliak számbavétele fogyatékos volt, s 4,3%-ra tehető a népszámlálásból kimaradt ilyen korúak aránya. A halandósági tábla azonban már a korrigált népességi számok alapján nyert összeállítást. Számottevő eltérést találunk ezenkívül még főleg a fiatal férfi korcsoportokban. Ezt azonban megmagyarázza az 1890-es évektől kezdve már egyre nagyobb méretű kivándorlás. Az idős korúak esetében található eltérések a népszámlálási korbevallások hibáira, az életkorok eltúlzásaira vezethetők vissza.

2. Magyarország tényleges és számított népességeinek százalékos megoszlása fő korcsoportok szerint

Процентное распределение постоянного и исчисленного населений Венгрии по сводным возрастным группам

Percentage Distribution of Hungary's Actual and Computed Populations by Major Age Groups

Év	15 éven aluli (1)	15—59 éves (2)	60 éven felüli (3)	Együtt (4)
		Tényleges népesség (5)		
1901	35,5	56,9	7,6	100,0
1941	26,0	63,3	10,7	100,0
1954	25,4	62,4	12,2	100,0
1960	25,3	60,9	13,8	100,0
		Stacionér népesség (6)		
1900/01	27,1	60,9	12,0	100,0
1941	22,8	60,3	16,9	100,0
1955	21,0	59,7	19,3	100,0
1959	20,9	59,6	19,5	100,0
		Stabil népesség (7)		
1900/01	36,3	56,6	7,1	100,0
1941	22,1	60,3	17,6	100,0
1954	28,4	58,6	13,0	100,0
1960	19,3	59,4	21,3	100,0

Горизонтальная графа: (1) Младше 15 лет; (2) 15—59 лет; старше 60 лет; (4) вместе; (5) постоянное население; (6) стационарное население; (7) стабильное население.

Heading: (1) Under 15, (2) 15—59, (3) over 60 years old; (4) together; (5) actual population; (6) stationary population; (7) stable population.

A stabil népesség megvalósításának előfeltétele az, hogy a halandóságnak és termékenységnek egy-egy adott szintje hosszú időn keresztül állandósuljon. Nagy járványok a stabil koreloszlás képét lényegesen nem változtatják, mégpedig azért nem, mert az olyan betegségekkel szemben, mint például a múlt században sok áldozatot szedő kolera, nagyjából minden korcsoport egyformán fogékony, s így az ilyen járvány arányosan apasztja valamennyi korcsoport népességét. A múlt század végén egyébként Magyarországon már megkezdődött a születések számának lassú csökkenése és ezzel párhuzamosan

a halandóság javulása is. Minthogy a halandóság javulása ebben az időben elsősorban a gyermekhalandóságot érintette és a születési arányszám hanyatlását a halálozási arányszám javulása nagyjából kiegyenlítette, feltehető, hogy ez a körülmény okozza a századforduló tényleges és stabil népességének meglehetős nagyfokú hasonlóságát. Ez a hasonlóság utal arra, hogy a korábbi évszázadokban Magyarországon is feltételezhetjük azt, hogy a tényleges népesség stabil eloszlást mutatott és így lehetőségünk van arra, hogy megfelelő becslési eljárással a régi egyházi anyakönyvekben feljegyzett halálozási adatokból a korábbi viszonyokra jellemző halandósági táblát készíthessünk anélkül, hogy kellően részletezett népszámlálási adatok rendelkezésünkre állnának.

A századforduló óta a tényleges népesség szerkezete — a reprodukciós viszonyok alakulása nyomán — lényegesen megváltozott. A 2. sz. tábla adatai szerint főleg az első világháború után erősen csökkent a gyermekek aránya. A produktív korúak aránya az első világháború utáni születéskorlátozás hatására jelentékenyen megnőtt ; a második világháború óta csökken annak nyomán, hogy most már az akkori születésűek egyre nagyobb része került a produktív életkorba. A 60 éven felüli öregeknek az összes népességhez viszonyított aránya következetesen nagyobb lett, s ez a folyamat a második világháború vége óta meggyorsult. A stacionér népességben a három fő korcsoport arányainak változása a halandósági viszonyok javulásának következménye. A stabil népességi modell a halandóságon kívül a tárgyidőszakban észlelt termékenységi arányokat is figyelembe veszi. Az első világháború előtti stabil népesség alapvető szerkezete jól egyezik az 1901. évi tényleges népességgel. 1941-ben — a stacionérnél csak kis mértékben gyengébb reprodukció miatt — igen közel esik egymáshoz az akkori stacionér és stabil népesség összetétele. Az 1954. és 1960. évi stabil népességek eltérő szerkezetében — nagyjából azonosnak tekinthető halandóság mellett — a születési gyakoriság jelentékeny csökkenése jut kifejezésre.

3. Az egy 15—59 éves produktív korúra jutó gyermekek és öregek száma a tényleges és számított népességben

Численность детей и лиц старческого возраста прохоящихся на одного лица продуктивного возраста (15—59 лет) в постоянном и исчисленном населениях

Number of Children and Old People per One Person in Productive Age (15—59 Years) within the Actual and Computed Populations

Év	15 éven aluli (1)	60 éven felüli (2)	Együtt (3)	Év	15 éven aluli (1)	60 éven felüli (2)	Együtt (3)
	Tényleges népesség (4)				Stacionér népesség (6)		
1901	0,63	0,13	0,76	1900/01 ..	0,44	0,20	0,64
1941	0,41	0,17	0,58	1941	0,38	0,28	0,66
1954	0,41	0,19	0,60	1955	0,35	0,33	0,68
1960	0,41	0,23	0,64	1958	0,35	0,33	0,68
	Előreszámított népesség (5)				Stabil népesség (7)		
1965	.	0,25	.	1900/01 ..	0,64	0,13	0,77
1970	.	0,27	.	1941	0,37	0,29	0,66
1975	.	0,29	.	1954	0,49	0,22	0,71
				1960	0,32	0,36	0,68

Горизонтальная графа : (1) Младше 15 лет ; (2) старше 60 лет ; (3) вместе ; (4) постоянное население ; (5) проекция населения ; (6) стационарное население ; (7) стабильное население.

Heading : (1) Under 15 years of age ; (2) over 60 years old ; (3) together ; (4) actual population ; (5) projected population ; (6) stationary population ; (7) stable population.

Az előbbinél is érdekesebb képet ad a népesség, illetőleg a népességi modellek szerkezetének változásáról a 3. sz. táblázat, amelyen az egy produktív korúra jutó 15 éven aluli gyermekek és 60 éven felüli öregek aránya szerepel. Az 1901. évi tényleges, valamint az 1900/01. évi stabil népesség

ezen arányai gyakorlatilag azonosak, ami folyománya annak, hogy a tényleges népesség összetétele igen nagymértékben hasonló volt az akkori stabil népességéhez. Egyébként e stabil népességben az öregkorúaknak a produktív korúakhoz viszonyított aránya prognosztikus értékű volt mindaddig, amíg az első világháború előtt született generáció lépett be a produktív korba. Ez a 0,13 értékű arány az ország mai területén 1910-ben 0,14, 1920-ban 0,15 és 1930-ban 0,16 volt. E változást tulajdoníthatjuk egyrészt annak, hogy a népesség korösszetétele az ország jelenlegi területén már a századforduló idején is némileg eltért az akkori anyaországétól, részben pedig annak, hogy a produktív korúak számát az első világháború kitöréséig a meglehetősen nagyarányú kivándorlás, majd a világháború embervesztesége apasztotta. Az első világháború befejezése után növelhette főleg az idősebb korúak számát a volt területekről a jelenlegi államterületre történt tömeges átköltözés, aminek egyik következménye a nyugdíjasok számának nagyarányú növekedése volt.

1930 után fokozatosan beléptek a produktív korba az első világháború alatt és után született korosztályok, és ennek nyomán a produktív korúakra jutó öregek aránya előbb lassan, majd egyre gyorsuló mértékben növekedni kezdett. Ez az arány 1975-ben a Statisztikai Hivatal előreszámítása szerint eléri a 0,29-et, ami megfelel az 1941. évi stabil népesség megfelelő értékének. A két világháború közötti időben az ország népesedése nagyjából stacionér jellegű volt, amit az 1941. évi stabil népesség elég jól reprezentált.

Az előbbi tények utalnak arra, hogy az öregkorúaknak a produktív korúakhoz viszonyított aránya tekintetében a stabil népesség mutatója prognosztikus értékű lehet akkor is, ha a termékenységnek egy adott színvonala csak viszonylag rövid időn keresztül állandósul. Az ezen időszak folyamán születetteknek a propagatív korban levő előző nemzedékhez viszonyított aránya a továbbiak során már a stabil népesség arányai szerint alakulhat. Másszóval, ma az eltartó szülőknek gyermekeik számához viszonyított aránya, holnap az eltartandó öregeknek a produktív korúakhoz viszonyított száma lesz hasonló a stabil népesség belső arányaihoz. A magyarázat viszonylag egyszerű. Az első életévek után a halandóság már csekély és az öregkorúak halandósága csak igen kis mértékben javult. Ez az oka annak, hogy a századforduló és a két világháború közötti időkre számított stabil népességek szóban forgó aránya prognosztikus értékűnek bizonyult.

Más kérdés, hogy miként fog alakulni a jövőben a magyar népesség szerkezete. A produktív korúakra jutó öregek aránya 1975-ig növekedni fog. 1975 után átmeneti csökkenés lesz, mert ekkor lépnek az öregkorba az első világháború alatt született gyér korosztályok. A továbbiakban a helyzet alakulása döntően attól függ, hogy milyen lesz Magyarországon most és a következő időben a születések száma. Minthogy — legalábbis egyelőre — nincsen jele nemcsak a születési mozgalom élénkülésének, hanem a születési szám stabilizálódásának sem, számolnunk kell az öregkorúak arányának további növekedésével, ami nehézségeket okozhat a munkaerő-utánpótlásban és az öregkorú népesség ellátásában.

A vitaindító referátum után *dr. Hetényi István*, az Országos Tervhivatal távlati tervezési főosztályának vezetője, az Elnöki Bizottság tagja „A reprodukció gazdasági vonatkozásai" címmel tartott korreferátumot.

A korreferátum először rámutatott arra, hogy a népesség reprodukciója nemcsak tudományos, hanem gazdasági szempontból is érdeklődésre tart számot. A reprodukció ugyanis szorosan összefügg olyan jelentős gazdasági kérdésekkel, mint az iskola-, egészségügy- és lakásellátás stb., és e területek fejlesztését népgazdasági terveink helyesen csak úgy irányozhatják elő, ha ismerjük azokat a tényezőket, amelyek alapján a népesség újratermelése történik. A reprodukció közvetlen összefüggésben van hosszabb távlatban a munkaerőforrások alakulásával és ezen keresztül a munkatermelékenység tervezésével is.

A népgazdasági tervezésben a demográfiai tényezők, és ezen belül a reprodukció kérdése még nem részesült kellő figyelemben. Ezt a mulasztást feltétlenül pótolni kell különösen a hosszútávlatú, 15—20 éves tervezés során. Míg ugyanis éves és ötéves terveink előirányzataira a születési arányszám vár-

ható alakulása csak egyes területeken hat (főleg az egészségügy terén), addig hosszú távlatban a reprodukció gazdasági hatásai kiterjedtek lehetnek.

A referátumból kitűnt, hogy a reprodukciós együttható jelenlegi alakulása a korfa alakját olyan módon változtatja, hogy csökken a munkaképes koron aluliak, és erősen növekszik a munkaképes koron felüliek részaránya. Ez a tendencia még abban az esetben is érvényesül, ha az elkövetkező évtizedben a születési arányszám valamelyes növekedését tartjuk is valószínűnek. A Központi Statisztikai Hivatal számításai azt mutatják, hogy még ha a jelenlegi 14,6 ezrelékes évi születési arányszám 15—17 ezrelék körüli értékre emelkedne is, 1980-ig a munkaképes kor alatti népesség részaránya 3 ponttal csökkenne, a munkaképes koron túli népesség részaránya pedig 3 ponttal növekedne.

A korreferens ezután részletesen ismertette a reprodukciós együttható, illetőleg a születésszám változása és a gyermekek felnevelésére fordított költségek, valamint az állami támogatások összegének változása közötti kapcsolatot, majd a reprodukció gazdasági összefüggéseinek egy másik oldalával, a munkaerő számára és összetételére gyakorolt hatásával foglalkozott.

A reprodukciós együttható alakulása ugyanis a munkaerőforrások terén is szoros kapcsolatban áll a népgazdasági tervekkel. Alacsonyabb reprodukció esetén — hosszabb távlatban vizsgálva — a munkaképes korú népesség részaránya szűkül, az egy keresőre jutó eltartottak száma erősebben növekszik, és ily módon egy magasabb reprodukciós együttható mellett tervezett életszínvonal csak úgy biztosítható, ha a munka termelékenységét fokozott mértékben növeljük.

Ez a kérdés ma még hazánkban nem eléggé kidolgozott. Itt ugyanis figyelembe kell venni, hogy e tendencia csak 20—50 éves távlatban érvényesül, tehát feltételezné alapvető népességi és gazdasági számítások végzését 20 évnél hosszabb időszakra. Ilyen számítások egyelőre nem készültek és kétséges, hogy megbízható módon belátható időn belül készülhetnek-e.

Pillanatnyilag mindenesetre úgy tűnik, hogy a nemzeti jövedelem távlati (30—40 éves) növekedése negyven—nyolcvanszorosát teszi ki a munkaképes korú népesség számában reálisan várható ingadozásnak. A termékenység ilyen hosszú távú tervezése ma reálisan nem lehetséges.

Mindamellett a reprodukciós együttható alakulásával gazdasági szempontból behatóan foglalkozni kell, és e munkába be kell vonni a gazdasági élet képviselőit is. Ez márcsak azért is szükséges, mert ha az elmúlt néhány év folyamán tapasztalt irányzat folytatódik, lehetséges, hogy a ténylegesen kialakuló élveszületési arányszám és a különféle megfontolások szerint kívánatosnak tartott arányszám között a most elképzeltnél jóval nagyobb különbség támadhat. A korreferens hangoztatta, hogy véleménye szerint a Demográfiai Elnökségi Bizottság akkor jár helyes úton, ha a következő időszakban tüzetes vizsgálat alá veszi a reprodukció alakulására ható tényezőket; elemzi ezek múltbeli alakulását és megkísérli a jelenleg ható okok jövőbeni tendenciáinak becslését. Ennek során a legfontosabb annak a tisztázása, hogy mennyiben van szó időleges, illetőleg tartós irányzatokról.

Ezután *dr. Hahn Géza*, az Egészségügyi Minisztérium Statisztikai osztályának vezetője „A népesség várható összetételének egészségügyi vonatkozásai" címmel tartott korreferátumot. A népesség alakulásának egészségügyi vonatkozásait tárgyalva, mindenekelőtt az öregkorúak, a 60 évesek és idősebbek egészségügyi ellátási problémáit érintette. Az egészségügyi statisztika adatai arra mutatnak, hogy az életkorral egyes megbetegedések gyakorisága nő, súlyosságuk, tartamuk fokozódik, letalitásuk emelkedik. Ilyen betegségek a keringési rendszer betegségei, az idült légzőrendszeri betegségek, mint a tüdőtágulás, idült hörghurut, valamint a fekélybetegség és a rosszindulatú daganatok. Hazai morbiditási adataink igen gyérek, különösen a járóbeteg-rendelés területén. Egy budapesti körzeti orvosi próbafelvétel során, amely tehát nem bír egy reprezentatív felvétel értékével, úgy találtuk, hogy a szívizommegbetegedések 49 százaléka, a hypertonia esetek 54 százaléka, az általános érelmeszesedéses esetek 63,4 százaléka fordult elő 60 éveseknél és idősebbeknél, messze meghaladva tehát e korcsoport részesedési arányát. A keringési rendszer betegségeinek példájával szemléltethető e betegségeknek a

korral fokozódó súlyossága is. A kórházi elhelyezést igénylő, tehát súlyosabb esetekből a fővárosi István-kórházi adatok szerint 56,2 százalék jutott a 60 évesekre és idősebbekre, sőt az általános érelmeszesedéses eseteknél 75,8 százalék. Az idősek megbetegedéseinek súlyosabb volta megmutatkozik az ápolás átlagos tartamának az életkor emelkedésével párhuzamos növekedésében. Az István-kórházi adatok szerint például a férfiaknál az általános érelmeszesedés átlagos ápolási tartama 30—39 éves korban 10,0 nap, 40—49 éves korban 11,4 nap, 50—59 éves korban 14,6 nap, 60 éveseknél és idősebbeknél 15,4 nap. Meg kell jegyeznünk, hogy e számok a tényleges emelkedést nem is tükrözik vissza kellően, mert a halállal végződő esetek ápolási tartama megrövidül és az idős kort különösen a letalitás emelkedése jellemzi. Az általános érelmeszesedés letalitása a férfiaknál az István-kórházi adatok szerint 50—59 éves korban 6,2 százalék, 60 éves és idősebb korban 16,3 százalék, a nőknél 50—59 éves korban 7,5 százalék, 60 éves és idősebb korban 15,9 százalék, vagyis a letalitás 60 év után megkétszereződik. Még oly fatális betegségnél is, mint az agyvérzés, a férfiak 50—59 év közötti 43 százalékos letalitása 60 évnél és felül 60 százalékra, nőknél 57 százalékról 73 százalékra emelkedik. A megbetegedések súlyosságát fokozza a szövődmények és kísérő betegségek gyakorisága az öregkorban. Tüdőtágulás az idős szívbetegek több mint 20 százalékánál előfordul, a maga részéről is súlyosbítva a szív állapotát és fordítva, alig találkozunk egyéb belbetegség miatt ápolt olyan idős beteggel, akinél a szívizom valamely bántalma ne fordulna elő.

A halandósági adatok — amelyek országos vonatkozásban és teljes számban rendelkezésre állnak — jelzik egyes betegségek gyakoriságát. Az 1958. évi adatokból megállapítható, hogy a gyakoribb halálokok közül a keringési rendszer betegségeiben elhaltak 82,7 százaléka, a központi idegrendszerre ható érsérülésekben elhaltak 87,1 százaléka, a daganatos betegségekben elhaltak 65,1 százaléka volt 60 éves és idősebb. A kevésbé tömeges halálokok közül a cukorbeteg halottak 75 százaléka, a bélelzáródásban és sérvben elhaltak 66 százaléka az öregek soraiból kerül ki. Általában a halottak kétharmada 60 éves és idősebb.

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy az öregek abszolút számának növekedése, amennyiben a morbiditás a jelenlegi szinten marad, az egészségügyi intézmények jelentősen fokozott igénybevételét vonja maga után. 1955-ben a kórházi belosztályokon mintegy 26 000 60 éves és idősebb keringési rendszer betegségeiben szenvedő feküdt, több mint 1600 ágyat, az összes belgyógyászati ágyak közel ötödrészét lekötve. Egyes becslések szerint 1970-re a lakosság száma mintegy 6 százalékkal emelkedik 1955-höz képest, a 60 évesek és idősebbek száma viszont közel felével. Az 1955. évi ágyellátottsági arányszám megtartásához 1970-ben a belosztályokon csak 540 ágyfejlesztés lenne szükséges, az öregkorúak számának emelkedése miatt azonban csak az ilyen korú, keringési rendszeri betegek számára több mint 800 új ágyat kell biztosítani.

A halandósági adatokat tekintetbe véve, azonos halandósági arányszámok mellett 1970-re a jelenlegi öregkori halálozások közel felének megfelelő többlet mintegy 32 000 haláleset. Feltételezve, hogy az öregkorú halottak jelentős része kórházi kezelésben részesül, az elöregedés e számítások szerint is több, mint 1000 ágyas kórházi fejlesztést tesz szükségessé.

Meg kell jegyezni, hogy az öregkorúak számának emelkedése nemcsak nagyobb kórházi ágyszükségletet okoz, hanem a gyógyszerfogyasztás mennyiségi és minőségi emelkedését is. Az öregkorúak gyakoribb betegségeinél széleskörű alkalmazást nyertek az idegrendszerre ható bonyolult készítmények, a mellékvesekéreg-hormonok. A szervezet csökkent ellenállóképessége szükségessé teszi az antibiotikumok adását, még nem fertőző jellegű megbetegedéseknél is. Komplikáltabbá teszik a gyógyszerelést a gyakori szövődmények. A dologi szükségletekkel kapcsolatosan meg kell említenünk, hogy több szerző szerint a 60 évesek és idősebbek 40—45 százaléka teljes foghiányban szenved.

Az öregkor betegségeinél a rosszabbodások nagymértékben megelőzhetők a gondozás alkalmazásával, ami azt jelenti, hogy az orvos nem várja meg, míg a beteget állapotának rosszabbodása a rendelésre, vagy ágyba kényszer-

ríti, hanem időközönként behívják, megvizsgálják a lakosság egyes rétegeit, még panaszmentesség esetén is. Jelenleg a gondozást kiterjedtebb mértékben a terheseknél, csecsemőknél, kisgyermekeknél, az ipari dolgozóknál, a tbc, nemi és daganatos betegeknél alkalmazzák. A jövő feladata tehát az öregkorúak gondozásának kifejlesztése. Ez viszont a járóbetegellátás hálózatának kibővítését, az ottani orvosi állások számának növelését igényli.

A korreferátum ezután az öregedéssel kapcsolatos közegészségügyi feladatokat ismertette, majd a produktív korúak arányának csökkenésével kapcsolatos egészségügyi kérdésekről szólott. A produktív korúak aránynak csökkenése egészségügyi szempontból két feladatra hívja fel a figyelmet: a munkaképtelenséggel és korai rokkantsággal járó megbetegedések számának csökkentésére és a produktív kor felső határának emelésére. Itt mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a produktív kor és az öregkor nem egymást kizáró fogalmak. A produktív kor akkor szűnik meg, midőn az öregséggel járó fiziológiai elváltozások, az öregkorban fellépő betegségek már nem teszik lehetővé egyes fizikai, vagy szellemi munkák végzését. A fizikai és szellemi megerőltetés csökkentése révén számos munka a mainál magasabb életkorban is elvégezhető lesz. Ugyanakkor a kóros elváltozások megelőzésével is fenntartható a munkaképesség, ritkábbá válnak az egészségügyi intézményeket megterhelő és az emberi életet megrövidítő megbetegedések is. A kóros elváltozások megelőzéséhez két út vezet; a betegségek keletkezésének megakadályozása és korai gyógyításuk már a gyermekkortól kezdve, másrészt a szervezet anyagcsere- és idegrendszeri folyamatainak helyes mederben tartása ugyancsak a fiatalkortól kezdve, a megfelelő környezet és életmód biztosítása révén. Végeredményben az öregkor egészségügyi problémáinak nagy része gyökeresen a fiatalabb korcsoportok egészségének védelmével oldható meg.

A lakosság korszerinti összetételének változása tehát nem külön geriátriai intézmények, vagy osztályok felállítását teszi szükségessé, hanem a lakosság minden rétege, korcsoportja egészségügyi ellátásának mennyiségi és minőségi fejlesztését.

A korreferátumokat több hozzászólás követte. A hozzászólások felhívták a figyelmet arra, hogy a stabil népességi modellnek általános prognosztikus jelentőséget nem lehet tulajdonítani és sürgették a reprodukció vizsgálatában a kohorsz elemzés megvalósítását. Szó esett a felhasználható matematikai apparátus tökéletesítésének lehetőségeiről is.

A vitaülés *dr. Melly József* egyetemi tanár, a munkabizottság elnökének zárszavával ért véget.

ДИСКУССИЯ О ВОСПРОИЗВОДСТВЕ НАСЕЛЕНИЯ. Как уже сообщалось в № 2 журнала «Демография» за 1961 год рабочие комиссии по воспроизводству населения и методологии Демографической комиссии Президиума Венгерской академни наук провели 10 апреля дискуссионное заседание о вопросах воспроизводства населения в Венгрии.

В своем вступительном докладе *д-р Дюла Барши* применил классический, основывающийся на стабильном населении Лотка, метод воспроизводства к венгерским данным о населении. Согласно его мнению эти показатели могут содержать элементы прогноза.

Исследуя число рождений мы можем с уверенностью сказать, что до февраля 1961 года не наблюдалось никаких признаков стабилизации числа рождений. Таким образом пока следует расчитывать на то, что сокращение числа рождений будет продолжаться и впредь.

Величина предельных коэффициентов рождаемости со времени конца минувшего и начала нашего века, — в результате улучшения смертности и изменения состава рождающего контигента, — как правило сократилось. Величина брутто коэффициента воспроизводства в 1960 году составила лишь 1/3 соответствующего коэффициента в начале века. Рост плодовитости, последовавший в начале 50-ых годов был относительно весьма скромным. В 1954 году, когда плодовитость достигла наивысшего уровня в послевоенный период, она едва достигла уровня, имевшего место до

1930 года. Величина брутто коэффициента воспроизводства в течение последних лет в случае мужчин сильно приближается к единице, а исчисленный в 1960 году относительно женщин брутто коэффициент воспроизводства является меньше единицы. Сокращение нетто коэффициента воспроизводства было меньшим, чем это имело место в отношении брутто коэффициента воспроизводства, но, однако, в 1960 году нетто коэффициент воспроизводства как у мужчин, так и у женщин был меньше единицы.

Докладчик в ходе дальнейшего изложения указывает, что распределение стабильного населения, исчисленное относительно 1900—1901 годов, исключительно походит на действительное. С тех пор распределение действительного населения, — по известным причинам, — во все большей степени отклоняется от соответствующих стабильных распределений. В действительном населении 1960 года привлекает к себе внимание сокращавшаяся численность наиболее низкой возрастной группы в то время как стабильное население принимает форму урны. Это уже является типом убывающего населения. Баланс интринсик населения 1960 года уже показывает тенденцию естественной убыли. В Будапеште в этой области положение является в гораздо большей мере неблагоприятным.

Для положения населения, — частично также и на основе уже сказанного, — является характерным также и рост числа старых лиц по отношению к продуктивному населению. Нынешнее состояние плодовитости указывает на то, что это соотношение в будущем будет ухудшаться. Решение этого вопроса автор усматривает в том ; что раньше или позже придется продлить границу продуктивного возраста также и на лиц старше 60 лет, в особенности еще и потому, что современная цивилизация приводит к повышению времени обучения работников физического и умственного труда, в связи с чем нижняя граница продуктивного возраста также перемещается на более высокий возраст.

В заключительной части доклада были затронуты вопросы, связанные с социальным обеспечением старых лиц. Докладчик также подчеркнул, что снижение числа рождений никаким образом не было вызвано экономическим положением. Причину следует искать скорее в таком росте материальных требований населения, которое в значительной степени превышает темп экономического развития.

После вступительного доклада д-р Иштван Хетени сделал содоклад, носящий заглавие «Экономические аспекты воспроизводства», в котором он привел те экономические факторы, на которые возрастной состав населения и число рождений оказывают сравнительно значительное воздействие. Так докладчик между прочим остановился на вопросе рабочей силы, на капитальных вложениях в связи с числом рождений, на издержках на развитие сети яслей и детских садов и на пособие по многодетности.

После этого *д-р Геза Хан* зачитал содоклад на тему «Здравоохранительные аспекты ожидаемого состава населения». Докладчик остановился прежде всего на вопросах медицинского обеспечения престарелых, с учетом того обстоятельства, что большинство болезней появляется, или соответственно, принимает тяжелую форму в возрасте более 60 лет. Из всего этого вытекает, что в будущем, — в результате старения населения, — можно ожидать повышения потребностей в услугах со стороны медицинских учреждений. В этой связи следует повышать число врачей количество больничных коек и всего необходимого технического оборудования, а также и производство медикаментов. Наряду с этим возникает необходимость в создании более широкой сети профилактических и лечебных учреждений, чтобы высшую границу продуктивного возраста можно было действительно повысить.

За содокладами последовал ряд выступлений. В выступлениях прежде всего высказывались опасения относительно прогнозов, основывающихся на модели стабильного населения и, затем, указывалось на срочность нового подхода к этому вопросу, в первую очередь, на когортные анализы. Наряду с этим был затронут также и вопрос возможностей совершенствования используемого математического аппарата.

DEBATE ON THE REPRODUCTION OF THE POPULATION. As pointed out in No 2, vol. 1961 of Demográfia the Working Groups on reproduction and methodics of the Demographic Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences had held on 10 April 1961 a debate on the questions of reproduction of the Hungarian population.

In his introductory paper *Dr. Gyula Barsy* applied, first of all, Lotka's classic method based on a stable population, to Hungarian population data. In his opinion the indicators can contain prognostic factors.

Studying the birth rate we can safely state that up to February 1961 no sign of a stabilizing birth rate can be observed : for the time being we must count with a continuously declining birth rate. The number of births in the corresponding stationary population have been declining from the beginning of the century, due to improvement in mortality and to changes in the pattern of the population in the reproductive age. In 1960 the gross reproduction rate was only about 1/3 its value of round the turn of the century, on the other hand in the early 50's the increase of fertility assumed only modest proportions : in 1954 when after the Second World War the fertility reached its peak it hardly reached the number of the pre-1930 years. The value of the gross reproduction rate has rather approached 1 in case of males whereas for females, computed for 1960, it is already under 1. The decline of the net reproduction rate was smaller than that of the gross one but in 1960 it was under 1 both for males and females.

The author continues by pointing out that the distribution of the stable population counted for the years 1900/1 is very similar to the actual one. From that time due to well-known reasons the distributions of the effective population have been showing an increasing bias from the corresponding stable distributions. In the effective population of 1960 the reduced number of the lowest age groups is rather striking whereas the stable population is taking the shape of an urn, a fact typical of a declining population. The intrinsic population balance indicates a natural decrease in 1960 and in Budapest the situation is even less advantageous in this respect.

Partly ensuing from what has been mentioned, we can say that the demographic situation is characterized also by an increasing number of old people per persons in the productive age. Also the present fertility situation points to a continuous deterioration of the ratio. A solution to this problem is seen by the author in the fact that the upper limit of the reproductive age must be extended sooner or later to people above 60, all the more so as modern civilization prolongs the training time both of manual and non-manual workers and thus also raising the lower limit of the productive age.

The paper concludes by discussing questions connected with the social care for the old and mentioning that the declining birth rate in Hungary could not be justified by any means by the economic situation. The reason should be rather found in the economic demands of the population having much surpassed the economic development.

The introductory paper was followed by *Dr. István Helényi*'s study on the "Economic Issues of Reproduction" in which he mentioned the economic factors most affected by the age distribution and birth rate of the population. Thus, among others, he mentioned the manpower problem as well as investments connected with the development of the birth rate, outlays on the infant nursery and kindergarten network and on the family allowance. The next paper was read by *Dr. Géza Hahn* "Health Problems of the Future Population Pattern". He touched mainly upon the problems of the health supply of the old considering that most illnesses arise or become graver above sixty, hence in the future, due to the increasing ageing of the population, an increased claim on our health institutions can be expected. In this connection the number of doctors, hospital beds, the technical equipments and pharmaceutical production must be stepped up. Besides a more wide-spread preventive therepeutic network will have to be built up enabling us really to extend the upper limit of the productive age.

The mentioned treatises were followed by several interventions which expressed concern, mainly relating to the prognostic character of reproduction computations based on a stable population model, and urged a new approach to the problem, relying mainly on cohort analysis. Mention was also made about how to improve the mathematic possibilities available.

AZ ANGOL NÉPSZÁMLÁLÁS ELŐZETES KÖTETE

Anglia és Wales területén 1961. április 23-án tartották meg a tizenhatodik népszámlálást. A megelőző népszámlálás pontosan 10 évvel korábban, 1951 áprilisában vette számba a népességet.

A június elején megjelent, előzetes adatokat tartalmazó 80 oldalas kiadvány közigazgatási egységenként közli a népesség számát nemek szerint, valamint a magánlakások és háztartások számát. Az előző népszámláláshoz képest a kérdőív valamivel több kérdést tartalmazott, azonban csak a lakosság 10 százaléka válaszolt az összes kérdésre, 90 százaléknak kevesebb kérdést tettek fel, mint bármikor korábban a század folyamán. Reprenzentatív alapon részletesen tudakolták az alábbi ismérveket: foglalkozás, foglalkoztatottság, munkhely, foglalkozási viszony, iskolai végzettség, tudományos és műszaki szakképzettség, állandó lakóhely változása, jelenlegi állandó lakóhelyen való tartózkodás tartama és a magánháztartásokból ideiglenesen távollevők adatai.

Az előzetes adatokat a számlálóbiztosok április 30-ig beküldött jelentései alapján állították össze. A későbbi kiegészítések és módosítások előreláthatólag nem hoznak jelentős változást a most közöltekhez képest.

A népesség száma 1961. április 23-án 46 071 604 volt. 1951 óta a lakosság 2,314 ezerrel nőtt, ebből a természetes szaporodás 1,962 ezer, a bevándorlási többlet 352 ezer fő. A népsűrűség négyzetmérföldenként 790, ami négyzetkilométerre átszámítva 305-nek felel meg. A népesség átlagosan évi 0,51 százalékkal növekedett. Az ezer férfira jutó nők aránya 1066, szemben az 1951. évi 1082-vel és az 1931. évi 1088-cal.

14 647 922 magánlakásban 14 702 823 háztartás él, a lakások száma 1951-hez viszonyítva 21,3 százalékkal, a háztartásoké 12,1 százalékkal emelkedett. Mind a lakások, mind a háztartások száma relatíve legnagyobb arányban az 50 000—100 000 lakossal rendelkező helységekben emelkedett (30,7, illetve 21,7%).

ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СООБЩЕНИЕ АНГЛИЙСКОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ. — PRELIMINARY REPORT OF THE 1961 POPULATION CENSUS OF ENGLAND AND WALES.

HÍREK

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége az elnökségi bizottságok újjászervezése során a Demográfiai Bizottságot is átszervezte.

Elnök: *Péter György* egyetemi tanár, a KSH elnöke

Titkár: *Dr. Szabady Egon*, a KSH főosztályvezetője

A Bizottság tagjai:

Ember Győző akadémikus

Sós József levelező tag

Dr. Acsádi György, a KSH Népesedésstatisztikai osztályának megbízott vezetője

Dr. Barsy Gyula, az Országos Közegészségügyi Intézet osztályvezetője

Dr. Bene Lajos mérnök, a Fővárosi Statisztikai Hivatal ny. igazgatója

Berényi Sándor, a jogtudományok kandidátusa

Gunda Béla, a történelemtudományok kandidátusa

Háy László, a közgazdaságtudományok doktora

Dr. Hetényi István, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője

Dr. Hirschler Imre, a Kútvölgyi úti Állami Kórház osztályvezető főorvosa

Dr. Hoóz István tanszékvezető adjunktus

Huszár István, az MSZMP KB Államgazdasági osztályának tudományos munkatársa

Juvancz Ireneusz, az orvostudományok kandidátusa
Kiss Albert a mezőgazdasági tudományok kandidátusa
Dr. Klinger András, a KSH Népszámlálási osztályának vezetője
Dr. Mendöl Tibor egyetemi tanár
Dr. Miltényi Károly, a KSH Egészségügyi osztályának helyettes vezetője
Nemeskéri János, a biológiai tudományok kandidátusa
Schmidt Péter, a jogtudományok kandidátusa
Dr. Simonovits István, az egészségügyi miniszter első helyettese
Dr. Varga István egyetemi tanár
Vincze István, a matematikai tudományok kandidátusa
Dr. Vukovich György, a KSH Népesedésstatisztikai osztályának tudományos munkatársa

*

A Tudományos Minősítő Bizottság *dr. Danyi Dezsőt*, a KSH Könyvtárának igazgatóját és *dr. Vukovich Györgyöt*, a KSH főelőadóját demográfia tárgykörből önálló aspiránsnak felvette.

*

A történeti demográfiai munkabizottság elkészítette munkatervét. A kutatás több irányban indul meg és a hivatalos statisztikai szervezet kialakulását megelőző korok népességi viszonyait kívánja feltárni. Ennek érdekében elsősorban az állami és egyéb szervek által végrehajtott népösszeírások és népmozgalmi adatokat tartalmazó források felkutatását és feldolgozását tűzte ki célul. A kora-középkori halandósági viszonyokat tárgyi emlékek alapján, a 18—19. századi népmozgalom alakulását pedig elsősorban az egyházi anyakönyvek segítségével tanulmányozza. A munkatervben szerepelnek a népesedés legfontosabb kérdéseinek monografikus feldolgozásai is. Így többek közt a telepítések és bevándorlások hatásának, a magyar munkásosztály kialakulásának és összetételének, valamint a magyar városok demográfiai viszonyainak tanulmányozása. Megkezdődtek ugyanakkor egy annotált demográfiai bibliográfia összeállításának munkálatai is.

*

A Regionális Demográfiai Munkabizottság 1961. április 18-án megtartott vitaülésén *dr. Kiss Albert* egyetemi tanár, az Agrártudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének vezetője, a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja „A népesség belső vándorlása és a regionális fejlesztés problémái" címmel tartott referátumot. Korreferensek voltak *dr. Beér János*, *dr. Acsádi György* és *dr. Kóródi József*. A vitaülés anyagát ez évi 4. számunkban részletesen ismertetjük.

*

A MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága 1961. május 4-i ülésén *dr. Acsádi György* tartott referátumot „A népességtudomány fogalma, tárgya és módszere" címmel. Korreferensek *dr. Bene Lajos* és *dr. Vukovich György* voltak. Az ülésen elhangzottakat következő számunkban ismertetjük.

*

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának regionális demográfiai munkabizottsága 1961. június 21-én vitaülést tartott. A munkabizottsági ülés vitaindító referátumát „Helyzetkép a vidéki városokról" (a városok sorrendje, központi szerepkörük és ellátottságuk főbb adatai alapján) címmel *dr. Fórizs Margit*, a Központi Statisztikai Hivatal Településstatisztikai osztályának vezetője tartotta.

A tanulmány a magyar városok helyzetét mutatta be a Statisztikai Hivatalban kidolgozott főbb mutatók alapján, és az így levont következtetések figyelembevételével kísérletet és egyben módszertani kezdeményezést is tartalmazott a városok csoportosítására, típusainak meghatározására.

A vitaindító referátum korreferensei *dr. Mendöl Tibor* tanszékvezető egyetemi tanár, az Elnökségi Bizottság tagja, *Boros Ferenc*, az Országos Tervhivatal Távlati Tervezési főosztályának főelőadója és *Orlicsek József*,

a Központi Statisztikai Hivatal Településstatisztikai osztályának csoportvezetője voltak.

A referátumot és a korreferátumokat élénk és vita követte, majd *dr. Bene Lajos*, a munkabizottság vezetője zárta be az ülést.

*

A Krakkói Jagelló Egyetemen 1957-ben Szociológiai és Demográfiai Tanszék létesült *P. Rybicki* professzor vezetésével. A tanszék kutató munkássága három kérdéscsoportot ölel fel: Rybicki professzor Aristoteles Politeia c. művének a modern gondolkodásra való hatását tanulmányozza; a további két téma: Krakkó előváros-övezetének környezeti, gazdasági, demográfiai és szociológiai szempontból való felmérése és Nova Huta város régi és új lakosainak a városi élethez való alkalmazkodási folyamatának, valamint a népesség vándorlásával kapcsolatos demográfiai és szociológiai kérdések vizsgálata.

*

Lengyelországban 18,9 százalékkal növekedett a lakosság száma az 1950. december 3. és 1960. december 6. közötti időszakban. A népszámlálás előzetes eredményeit tartalmazó kiadvány szerint Lengyelországnak az 1960-as népszámlálás időpontjában 29 731 000 lakosa volt. Közzétették ezenkívül vajdaságonként a népesség nemek és kor szerinti megoszlását, a mezőgazdaságban és egyéb népgazdasági ágakban foglalkoztatottak arányának alakulását, valamint a 100 000-nél népesebb 22 nagyváros lélekszámát és nemek szerinti megoszlását.

IRODALOM

ПТУХА, М. В.: Очерки по статистике населения. (Vázlatok a népességi statisztika köréből.) Moszkva, 1960. 456 p.

A kiváló szovjet demográfus 75. születésnapja alkalmából a szovjet statisztikai kiadó, a Gossztatiszdat gondozásában megjelent könyv *M. V. Ptuha* életművének, eddigi munkásságának összefoglalása.

M. V. Ptuha 1906-ban, még egyetemi hallgató korában kezdte meg demográfiai tanulmányait és kutatásait. Tanítómesterei a nagy orosz statisztikusok, I. I. Kaufman és V. I. Bortkevics voltak. 1919 és 1938 között az Ukrán SZSZK Tudományos Akadémiája Demográfiai és Egészségügyi Statisztikai Intézetét vezette, ebben az időszakban a demográfia általános elvi kérdéseivel, valamint Oroszország és Ukrajna népességi problémáival és a statisztika, ezen belül az orosz statisztika történetével foglalkozott. 1940-től kezdődően érdeklődésének előterében a statisztika története állott, e kutatásai eredményeképpen látott napvilágot 1959-ben a „Vázlatok a statisztika történetéről a Szovjetunióban" című nagy tanulmánykötete. Ptuha akadémikus tevékeny részt vállalt az 1959. évi szovjet népszámlálás előkészítésének munkájából is.

A „Vázlatok a népességi statisztika köréből" távolról sem tartalmazza a szerző minden nyomtatásban megjelent művét, így többek között hiányzik belőle a demográfia történetéről írott, igen értékes munkája.

A könyv három, tulajdonképpen önálló főrészből áll. Az első, bevezetőnek szánt részben a szerző a statisztika elméletének néhány kérdésével foglalkozva a statisztikai eszme, a statisztikával, mint diszciplinával kapcsolatos elképzelések fejlődését, alakulását vizsgálja, az októberi forradalom előtti időszakban, majd a Szovjetunióban. Nagy figyelmet fordít M. V. Ptuha a statisztika tárgya és módszere, a statisztikai tudomány elvi kérdéseinek vizsgálatára.

A második rész a népességi statisztika általános kérdéseit taglalja. Itt a szerző a népességi statisztikában felhasznált módszerek és a természettudományi módszer közötti különbségekre hívja fel a figyelmet és — a népességi statisztika jellegéből következőleg — részletesen foglalkozik a csoportosítás elméletével. Ugyancsak ebben a részben találjuk a demográfiai jelenségek és folyamatok tanulmányozásának általános formájáról szóló tudományelméleti fejtegetést, amelynek egy részét Ptuha akadémikus még a könyv megjelenése előtt a DEMOGRÁFIA rendelkezésére bocsátotta, és amely a folyóirat 1961. évi 1. számában jelent meg.

A második rész harmadik és negyedik fejezete a demográfiai jelenségek intenzitásának mérési módszereit, valamint a népességi statisztikában használt mennyiségeket, mérőszámokat mutatja be. A mérési módok közül a szerző elsősorban azokat tartja fontosnak, amelyek a demográfiai jelenségek matematikai leírásából deriválódnak, tehát a halandósági táblák függvényeiből kiszámított valószínűségeket. Ezek részben az egyes folyamatok intenzitásainak meghatározásánál, részben — mint ismeretes — a stacionér állapot leírásánál jutnak szerephez.

A könyv harmadik része Ukrajna és Oroszország halandóságával és a népességi előrebecslések problematikájával foglalkozik. Az itt ismertetett kutatások jórészt az Ukrán Tudományos Akadémia Demográfiai Intézetében folytak, a szerző irányításával. Bemutatja a halandóságra vonatkozó forradalom előtti orosz hivatalos statisztikai anyagot, a halandóság elemzésével

kapcsolatos kutatásokat a forradalom előtti Oroszországban. Ismerteti az Intézetben kiszámított, az európai Oroszországra és Ukrajna népességére vonatkozó újabb halandósági táblákat. A halandósági tábla-számítás rendkívül gazdag irodalmi anyaga, a halandósági táblaszámítás tökéletesítőinek (Gompertz, Makeham, Karup, Böckh stb.) munkássága, a módszereikkel kapcsolatos kritikai megjegyzések ugyanúgy megtalálhatók a fejezetben, mint az egyes országok számítási gyakorlatának bemutatása, a kiegyenlítéssel kapcsolatos kérdések, a csecsemőhalandóság számbavételének módszertana, a férfi és a női halandóság különbségei.

A szerző ismerteti a rövidített halandósági táblák szerkesztésének módszereit, és az általa kidolgozott, az irodalomban is ismert rövidített halandósági táblákat.

Sokat foglalkozott az Intézet a differenciális halandósággal, különösen Ukrajna és az európai Oroszország népességének nemek és közigazgatási egységek szerinti halandóságával. E témakörben igen értékes összehasonlító elemzések találhatók a könyvben, részben a XIX. század végére, valamint e század húszas éveire vonatkozóan Ukrajna, Oroszország és egyéb országok adatai alapján. Ehhez a témához részben kapcsolódva, a Szovjetunió több nagy városának (Moszkva, Kiev, Leningrád, Odessza) részletes halandósági viszonyairól is áttekintő képet kapunk.

Az Ukrán SZSZK népességének — különösen a halandóságnak — vizsgálata jelentős részét tette ki Ptuha akadémikus munkásságának, itt is külön fejezetet szentel ennek a problémának. Az Ukrán SZSZK népességének az első ötéves terv időpontjáig tapasztalható fejlődését, a halandóság javulását, ezen belül a csecsemőhalandóság és a korspecifikus mortalitás elemzését tartalmazza a fejezet.

A csecsemőhalandóság a halandósági táblából levezetett, valószínűségeken alapuló számításának elméleti kérdései, a számítások nemzetközi irodalmának bemutatása után a perspektivikus népességszámítás módszertanát, majd az Ukrán SZSZK népességszámának előrebecslésével kapcsolatos munkálatokat ismerteti a szerző.

A könyv függelékében közli Ptuha akadémikusnak a népességi statisztika tárgykörében megjelent művei teljes bibliográfiáját.

A tanulmánykötet igen hasznos olvasmány a magyar demográfusok és a demográfia iránt érdeklődők számára.

Sz. E.

ROSSET, EDWARD : Proces starzenia sie ludnosci (A népesség elöregedésének folyamata). Warszawa, 1959. Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, 8, 763 p.

Az emberi társadalom elöregedése a demográfusokat a folyamat mérésére, előrebecslésének, előidéző okainak kutatására ösztönzi, a szociológusok, közgazdászok, biológusok és orvosok pedig az elöregedéssel összefüggésben felmerülő problémák megoldását keresik. Úgyszólván egyöntetű az a meggyőződés, hogy az elöregedés egyike az emberi társadalmat gyökeresen átalakító — hatásában talán csak az automatizáláshoz mérhető — tényezőnek. Bizonyos aggódással kutatjuk ennek a folyamatnak a mértékét, várható következményeit, nemcsak azért, mert a társadalom produktív korú elemeinek csökkenése az államok költségvetésének szociálpolitikai terheit növeli és felveti a munkatermelékenység és intenzitás esetleges csökkenését, hanem azért is, mert tartunk attól, hogy az elöregedés módosíthatja az emberi társadalom szellemi, politikai arculatát is. A jogászok új örökjogi szabályok, a pedagógusok iskola- és szakoktatási reformok bevezetésével próbálkoznak védekezni a bekövetkező nehézségekkel szemben. A biológusok pedig lázasan kutatják a faj- és létfenntartási ösztönök esetleges átalakulási lehetőségeit az emberi életkor meghosszabbodása esetén. Mindenki azt reméli, hogy a biológiai és ökonomiai öregkor határai kitolódnak, de egyszersmind közelebb is kerülnek egymáshoz.

Az elöregedés kutatása, komplex vizsgálata, és nem utolsó sorban óriási irodalma már-már azt a benyomást kelti, mintha az emberi társadalom jövendőjét egyedül a demográfiai tényezők variánsai, ezen belül is az öregedési

folyamat határozná meg. Nem kétséges, hogy jelenleg a demográfiai öregedés gazdasági-társadalmi rendszerektől függetlenül mindenütt megtalálható és legfeljebb fokozati eltérések tapasztalhatók. Ennek ellenére azonban az öregedés jelenségét származékos jelenségnek, történeti kategóriának minősíthetjük, tartalmát, fejlődését tehát korlátok határolják, bár a korlátok tér- és idő-koordinátáit ma még nem is sejtjük.

Edward Rosset professzor, a lodzi közgazdasági főiskola rektora, *Szulc* professzorra emlékeztető mélységgel, imponáló demográfiai kultúrával úgyszólván összefoglalta az öregedés fogalmának, mérési módszereinek, történeti fejlődésének, okainak és gazdasági következményeinek ismereteit. Több mint 700 oldalt kitevő „demográfiai tanulmánya" nemcsak a lengyel, hanem a népi demokratikus demográfiai irodalom legkiemelkedőbb alkotásai közé tartozik, amelyet — mint több forrásból értesültünk — francia nyelvre is lefordítanak.

Már a bevezetés elárulja, hogy a monográfiai műfajt meghaladó szabályszerűségeket, törvényszerűségeket kutató, elemző művel találkoztunk. Ennek megfelelően az első fejezetben alapvető fogalmi elemzést kapunk az öregség változó, egységesen alig mérhető, de mégis statikus jellegéről és az öregedés dinamikus tartalmáról. Szerző *Pythagoras*-tól kezdve történelmi áttekintést nyújt az öregkor minősítéséről és végül *Sundbärg*ra támaszkodva, pusztán demográfiai ismérvek alapján a 60 éves korhatárt jelöli meg az öregkor határának. Az öregedés dinamikus folyamatának mérése — ha az ún. potenciális demográfia módszereitől eltekintünk — *Rosset* szerint kétféle úton érhető el: a statikus adatok idősorba való rendezésével, vagy pedig a statikus arányok típushatárokká való minősítésével. Az utóbbi módszer szerint az a populáció, amelyben a 60 évnél idősebb népesség aránya

8%-nál kisebb — demográfiai szempontból fiatal;
8—10% esetén kezd elöregedni;
10—12% esetén az elöregedés stádiumában van;
12% felett demográfiai szempontból öreg.

Ez az utóbbi áthidaló módszer a népességi típusok egyik új változatának is tekinthető, de egyszersmind azt is jelenti, hogy az öregedés dinamikus folyamatának tulajdonképpen nincsen önálló mérési módszere. Megemlítendő azonban, hogy szerző *W. Winkler* módszereit ismertetve, nem aknázta ki ennek a módszernek lehetőségeit újabb — lényegében *Sundbärg* típusaitól különböző — népességtípusok megalkotására.

A könyv második része halandósági táblák segítségével mutatja be az emberi élettartam fejlődését. A praehistoriai korszak antropológiai módszereket igénylő meghatározásai éppen úgy részét képezik ennek a fejezetnek, mint *Bourgeois-Pichat* legújabb perspektív halandósági táblázatai. Szerző különösen a lengyel halandósági táblázatok kritikai méltatását részletezte: ide kapcsolódik a normál élettartam *Lexis* által követett módszereinek, valamint a maximális életkor határainak elemzése is.

A harmadik, a mű gerincét képező fejezet még gazdagabb adatanyaggal szemlélteti az elöregedés tendenciájának tényét. Sajnálatos, hogy ebben a rendkívüli részletes statisztikai anyagban magyar adatok úgyszólván csak a XIX. századra vonatkozóan találhatók. A korszakok és országok szerint elemzett elöregedési folyamatot, a korszerkezet változását szerencsésen egészíti ki az elöregedés demográfiai prognózisa. 1970., 1980. évre, vagy 2000-re számított mutatók ilyen módon összegyűjtve, egy fejezet keretén belül szinte megdöbbentő erővel hatnak, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy Nyugat-Európa népességében az öregkorúak aránya a múlt század közepén 5 százalék körül ingadozott.

Ország	Év	Öregkorúak arányai %
Német Szövetségi Köztársaság	1972	14,0
Ausztria	1980	17,7
Franciaország	1980	18,0
Nagybritannia	1975	21,9
Egyesült Államok	1980	17,1

Bár Lengyelország nem sorolható az elöregedett népességű országok közé, az elöregedés üteme itt is erőteljes. 1955—1975 között a 60 évnél idősebbek aránya 8,5 százalékról 11,3 százalékra, számuk pedig 2 millióról, 3,7 milióra növekszik és így a jelzett időszak alatt az öregkorú népesség 81,7 százalékkal, míg az egész ország népessége csupán 36,9 százalékkal növekszik. *Rosset* professzor nem mulasztja el felhívni a figyelmet arra, hogy a demográfiai prognózis realitása általában a kiindulási ponttól való eltávolodás arányában csökken és az elfogadott hipotézisek helyességétől függ. A prognózis adatai azonban mégis arra indítják, hogy az elöregedés folyamatát második demográfiai forradalomnak tekintse, bár itt felvethető, hogy mivel a halálozások és születések csökkenését jelentő elöregedés megszünteti a nagy demográfiai ingadozásokat és a népesség fejlődésének mutatói viszonylag állandóbbakká válnak, jogosult-e demográfiai forradalomról beszélni.

Az öregedés demográfiai tényezőit kutatva szerző a halálozás, születés, vándorlás és a háború hatását vizsgálja, emlékeztetve arra, hogy az öregedés fogalma tulajdonképpen kettős folyamat komplexuma, amely a korpiramist felül (at the apex) és alul (from the base) is átalakítja. Ennek ellenére a születések csökkenése tekinthető az elöregedés döntő tényezőjének, a halandóság csökkenése csak kisegítő tényező és csak a 30 évnél idősebb korúak halálozási arányszámának csökkenése érezteti hatását. Az öregedés okait, a halálozás és születés csökkenésének tendenciáját azonban elszigetelten, egyetlen ország gazdasági-társadalmi helyzetéből kiindulva nem lehet levezetni, mert a hygieniai stb. tényezők hatása esetleg a fejlettebb országokkal való kapcsolattól is függ.

Az utolsó fejezetben szerző aránylag röviden foglalkozik a népesség elöregedésének gazdasági következményeivel. A bevezetésben említett gondolatok közül, különösen az öregkorúak üzemen belüli átképzését, a szolgáltató ágazatok felé való irányítását hangsúlyozza. Ez a fejezet is igen gazdag, különösen a produktív korú népesség alakulását jellemző nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatokban.

Rosset professzor öregedésről szóló, kézikönyvnek minősíthető „demográfiai tanulmánya" a szerző szándéka szerint valószínűleg elérte célját és nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy „az elöregedéssel összefüggő kutatásokba szélesebb körben kapcsolódjanak be a szociológusok, közgazdászok és ökológusok."

D. D.

Men and Cultures (Emberek és kultúrák). Selected Papers of the Fifth International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. *Ed. Anthony F. C. Wallace.* Philadelphia, 1960. 810 p.

A könyv a Philadelphiában 1956. szeptember 1—9. között megtartott ötödik antropológiai és etnológiai nemzetközi kongresszus anyagáról ad képet. A több mint 800 oldalas, vaskos kötet a kongresszuson elhangzott előadásoknak csak egy válogatott részét — alig több, mint egyharmadát — tartalmazza. A válogatást egy publikációs bizottság végezte, azzal a célkitűzéssel, hogy a kiadvány reprezentálja a kongresszus működését.

Az anyag az antropológia speciálisan kitágított angolszász értelmezésének megfelelően nyolc részre oszlik. Az első rész az antropológiai és etnológiai tudományok jelenlegi helyzetéről ad számot. Ez a fejezet áttekintést ad a Szovjetunió fizikális antropológiájától, ill. néprajzától (G. F. Debetz és I. I. Potekhin professzorok előadásai) kezdve az amerikai etnológián (R. L. Beals), a brit „társadalmi antropológián" (R. Firth) és az európai ősrégészeten (G. Gjessing) keresztül egészen a genetikáig (J. N. Spuhler). A második rész az elmélettel és módszerrel foglalkozik. Ebben az inkább szociológiai jellegű részben néhány, a demográfiát közelebbről érintő tárgyú tanulmány — a társadalmi szervezet tipologizálása (G. P. Murdock), akkulturáció (S. Tax) — is helyet foglal. A harmadik fejezet a kulturális változásokkal foglalkozik.

Bár az ezután következő fejezeteknek pontosabban körvonalazott a tudományos tárgykörük, az itt közölt tanulmányok közül is több kapcsolódik a demográfiához. Így megemlítjük a néprajzi fejezetből A. Adamnak a casablancai marokkói muzulmán népességről, E. P. Doziernek a pueblo indiánok

rokonsági rendszeréről, P. B. Lafontnak egy hegylakó maláj törzs bűn- és jogfogalmáról, S. Rahmaninak a poligámiáról, L. P. Kidyarthinak egy indiai kis nomád törzs társadalmáról, gazdaságáról és vándorlásairól tartott előadását. A régészeti tanulmányok közül M. Gimbutas szintetizáló cikke tarthat számot érdeklődésre, amely az európai népesség összetételét és változásait foglalja össze az i. e. második évezred kezdetén.

Az embertani fejezetben J. Nemeskéri és G. Acsádi elméleti jellegű előadása demográfiai vonatkozású; a történeti demográfiát, mint az antropológiai elemzés lehetőségének új alapját tárgyalja. Kiemelhetjük e fejezetből J. L. Angel áttekintését a kulturális fejlődés fizikális tényezőiről és G. W. Laskernek a kis izolátumok jelentőségéről tartott beszámolóját. A könyv utolsó két fejezete az „alkalmazott" antropológia és a nyelvészet tárgykörébe vág.

Bár a kötet tárgyában, szemléletében elég heterogén anyagot tartalmaz, ezen keresztül is jól jellemzi a demográfiával több határterületen érintkező tudományok egy körének jelenlegi helyzetét, s így a demográfus számára is tanulságos olvasmány.

A. GY.

TIETZE, CHRISTOPHER: The Condom as a Contraceptive (A condom, mint fogamzásgátló eszköz). National Committee on Maternal Health, Inc. New York, 1960. 44 p.

A tanulmány a fogamzásgátló eszközök egyik legfőbb típusának, a condomnak az elterjedtségét és hatékonyságát vizsgálja. Bevezetőben megállapítja, hogy indokolatlan az az általános vélemény, mely szerint más módszerekhez viszonyítva a condom költséges, megbízhatatlan és kevésbé alkalmazható a születéskorlátozás céljaira. Áttekintve a történeti előzményeket, a gyártás technológiáját, a minőségellenőrzés kérdéseit, a termelés és az árak alakulását, adatokat közöl a forgalomra vonatkozóan. Ezek szerint az Egyesült Államokban évente 600—700 millió, Japánban 200 millió, Angliában és Nyugat-Németországban közel 100-100 millió condom kerül forgalomba. (Egy 18 éven felüli férfire számítva az Egyesült Államokban évente 11—13, Svédországban 10, Japánban 8, Angliában és Nyugat-Németországban 5-5 db. a fogyasztás; Franciaországban alig haladja meg az 1 db-ot. Megjegyzendő, hogy Magyarország adatai e tekintetben Franciaországhoz állnak legközelebb.)

A továbbiakban szerző az ide vonatkozó termékenységi vizsgálatok alapján a condom használatának elterjedtségét vizsgálja. Adatai szerint a születésszabályozó családok között ennek aránya 25—50% között mozog. (Magyarországon azonban például csak 15%.) A születésszabályozás módszereinek változtatására vonatkozó vizsgálatok szerint a condom alkalmazását más módszerrel felcserélők aránya (a pesszáriumot használókhoz hasonlóan) alacsony, ami megcáfolja azt az általános feltételezést, hogy e módszernek lényeges lélektani hátrányai lennének. A hatásfokra vonatkozó megfelelően tisztított arányszámok szerint a condom által nyújtott biztonság foka nagyjából azonos a pesszáriuméval és lényegesen nagyobb, mint a többi óvszereké. Néhány orvosi szempont áttekintése után a tanulmány végkövetkeztetéseit a következőkben foglalja össze:

1. Megfelelő minőségű condomok előállíthatók viszonylag alacsony áron.
2. Vannak a minőség ellenőrzésének olyan módszerei, melyekkel a megfelelő minőség biztosítható.
3. A condom nem csupán általánosan használt eszköze a születésszabályozásnak, hanem az is megállapítható, hogy olyan állandó módszere, melyről viszonylag ritkán térnek át más módszerre.
4. A nem kívánt terhesség ellen megfelelőbb védelmet biztosít, mint a legtöbb más fogamzásgátló eszköz.

Fentiek alapján szerző szerint a condom jelentősége a világ számos területén igen nagy. Érezhető azonban, hogy szerző megállapítása és állásfoglalása elsősorban a gazdaságilag elmaradott országok lakosságára vonatkozik, akiknél a megfelelő egészségügyi kultúra hiánya következtében a fogamzásgátlás haladottabb módszereire való áttérés a közeljövőben nem várható.

M. K.

*

OZSVÁTH IMRE DR. ÉS RADÓ SÁNDOR DR.: Tapasztalataink terhességmegszakításokkal kapcsolatban. (Наши наблюдения в связи с прекращениями беременности. (Our observations Connected with Abortions.) *Népegészségügy* 1961. 4. 121—125. p.

A cikk a XIII. kerületi Róbert Károly körúti kórház szülészeti osztályain három év alatt (1956. II. félév—1959. I. félév) elvégzett 8190 terhességmegszakítás adatait elemzi. (A vizsgálat jelentőségét aláhúzza az a körülmény, hogy ugyanebben az időszakban a szülések száma csupán 1651 volt, vagyis a vetéléseknek 1/5-e.) A kórházban vetélő nők között lényegesen nagyobb volt a keresők aránya (68%), mint országosan (38—40%). Ugyancsak nagyobb súllyal szerepeltek a fiatal korosztályok; a 25 éven aluliak aránya 41%, szemben az országos 25—27%-kal. Családi állapot szerint vizsgálva a hajadonok aránya volt viszonylag magas (11%; országosan 7—8%). Fenti tényezők hatására lényegesen magasabb volt a gyermektelenek és 1 gyermekesek (a még egyáltalán nem vagy csupán egyszer szült nők) aránya. (Megjegyzendő, hogy mindezek az eltérések nem csupán a XIII. kerületre, hanem az egész budapesti vetélési anyagra érvényesek, a kerület adatai azonban még budapesti viszonylatban is kiugróak.)

A terhességmegszakítások 5,4%-át végezték orvosi javallat alapján (ez alacsonyabb, mint az országos és a budapesti arány). Ezek közül 33%-ban szív- és vérkeringési betegségek, 18%-ban tbc, 16%-ban ideg-elme betegségek és 11%-ban hyperthyreosis volt az indikáció.

A terhességmegszakítás egészségügyi következményeire vonatkozó eddigi véleményeket szerzők borúlátóknak tartják. A vizsgált esetek közvetlen szövődményei a sérülések 0,4%-os és a vérzések 1,5%-os arányával alacsonyabbak voltak, mint az irodalomban általában ismert adatok; a gyulladások előfordulása azonban viszonylag magas volt; 8,4%. A későbbi szövődmények felmérésére az 1—4 évvel ezelőtt vetélésen átesett nők részére küldött behívókra mindössze 388 nő jelent meg, közülük 6 asszony tett említést kifejezett sterilitásos panaszokról. A többiek termékenységének változásáról pontos kép nem adható, mivel túlnyomórészt nem akarnak gyermeket. (A 388 nő közül 92 esett ismét teherbe, 198 alkalommal; ezek közül mindössze 28 végződött szüléssel.)

Szerzők szerint figyelemre méltó összefüggés található a terhességmegszakítások és a későbbi méhenkívüli terhességek között, amit a két jelenség 1930—58. évi idősorairól rajzolt grafikonnal illusztrálnak.

A berendelteknél elvégzett nőgyógyászati vizsgálatok során 11%-uknál gyulladásos elváltozást, 6,5%-uknál erosiót, 2,5%-uknál cervicitist, 1,8%-uknál daganatos megbetegedést és 9,8%-uknál egyéb eltérést állapítottak meg.

A vetélések gazdasági kihatásaira jellemző, hogy a szülészeti osztályok ápolási napjainak 15%-át, betegforgalmának 52%-át képezték a művi vetéléssel jelentkezők.

Szerzők végül rámutatnak a fogamzásgátlás elégtelenségére, amely megmutatkozik a teherbeesések növekedésében is. Az interrupcióra jelentkező nők között végzett közvéleménykutatás szerint 40%-uk semmit sem tett a teherbejutás elkerülésére, 32%-uk megbízhatatlan módszert alkalmazott és csak 28%-uk alkalmazott hatásosnak tartott eljárást.

Az érdekes és időszerű témájú tanulmánnyal kapcsolatban hiányolható, hogy összehasonlítást csak az országos adatokkal végzett; a budapesti anyagot e tekintetben mellőzte.

M. K.

ŞERBU, G. R.: Evoluţia numerică a populaţiei oraşelor mari ale R. P. R., 1859—1959. (A nagy városok népességszámának fejlődése a Román Népköztársaságban 1859—1959 között.) *Revista de Statistică* nr. 3. 1961. március, 37—50 p.

A szocializmus gazdasági alapjainak lefektetése időszakában a népesség fejlődésének egyik jellemző vonása, hogy a városok lakosságának abszolút és relatív száma növekedik az előbbi társadalmi formákban észlelt gyarapodáshoz viszonyítva. Amíg 1912-ben az ország népességének 17%-a (2095,2

ezer) lakott városban, addig 1959 júliusában már 32% (5838,4 ezer), ami azt jelenti, hogy ebben az időben Románia minden harmadik embere városi lakos volt.

A városi lakosság számának növekedése nyilvánvaló jele a városok gazdasági jelentőségének, és tanulmányozásukkal egyúttal a gazdasági fejlődésükről is képet kaphatunk. A cikk csak azokkal a városokkal foglalkozik, amelyeknél a lakosok száma 1959. július 1-én meghaladta a 100 000 főt és amelyeket az előző népszámlálásoknál is mint városokat vettek számba.

A XIX. század közepén, de még a XX. század elején is Romániának csak egyetlen egy olyan városa volt, amelyiknek népessége meghaladta a százezret: Bukarest. Századunk első negyven esztendejében 4 város (Bukarest, Kolozsvár, Jaşi és Galaţi), 1956-ban 8, 1959. VII. 1-én pedig már 12 olyan város volt, amelyiknek lakossága 100 000 fölé emelkedett. Ezek a városok népességük nagyságának sorrendjében a következők: Bukarest (1276,3 ezer), Kolozsvár (162,4 ezer), Temesvár (148,2 ezer), Brassó (127,8 ezer), Ploeşti (123,9 ezer), Jaşi (122,8 ezer), Arad (112,1 ezer), Constanţa (110,5 ezer), Brăila (109,4 ezer), Craiova (106,3 ezer), Nagyvárad (105,0 ezer) és Galaţi (101,9 ezer).

Bukarest lakossága az elmúlt 100 év alatt megtízszereződött. Ugrásszerűen fejlődött az első világháború után, amikor is területileg és népességileg majdnem kétszer akkora ország fővárosa lett, mint a háború kitörése előtt. Koncentráltságára jellemző adat, hogy míg a XIX. sz. közepén a 100 000 feletti városok népességének 28,8%-át tette ki, 1948 januárjában a nagyvárosok népességének már 50,7%-a Bukarestben lakott.

A 12 város fejlődésének elemzését szerző két csoportban végzi, amit egyrészt az indokol, hogy a Kárpátok két oldalán a népszámlálások időpontjai nem egyeznek meg, másrészt pedig Erdélyben a kapitalizmus hamarább fejlődött ki, így hatása a városi népesség fejlődésére más időszakban érződik.

A városok népességének és az ország gazdasági fejlődésének összefüggő vizsgálatát, a hiányzó adatok nehézkessé teszik. Az összehasonlítható adatok hiányában, egy mutatót számítottak ki, amelyik a népszámlálások közötti időszakra megadja a népesség növekedésének évi átlagos ütemét. Képlete

$$r = \frac{(P_2 - P_1) : n}{(P_1 + P_2) : 2} \times 100,$$

ahol P_1 és P_2 a két népszámlálás népessége, n pedig a közöttük eltelt idő években.

Mindkét város-csoport és Bukarest növekedésének évi átlagos ütemét a különböző időszakokban az alábbi táblázat tünteti fel (%):

Városok	1859—1899	1899—1912	1912—1930	1930—1941	1941—1948	1948—1956
Bukarest	1,94	1,62	3,57	3,85	0,71	1,97
Brăila, Constanţa, Craiova, Galaţi, Jaşi és Ploeşti	1,39	1,07	1,81	1,66	—0,12	2,00

Városok	1857—1869	1869—1880	1880—1900	1900—1910	1910—1930	1930—1941	1941—1948	1948—1956
Kolozsvár, Temesvár, Brassó, Arad, Nagyvárad	1,77	0,74	2,12	2,06	1,62	1,47	—0,11	3,20

Az 1857—1869. és 1859—1899. évek magas növekedési ütemét a jobbágyság eltörlése, a zsellérek felszabadítása, valamint a költözködési tilalom megszüntetése következtében megindult városokba való özönlés magyarázza. Főleg két társadalmi réteg vonzódott a városok felé, a mesteremberek és a felszabadított zsellérek.

A városok népességének növekedési ritmusa szépen követi a feudalizmus felbomlásának ütemét. Az 1899-es és az utána következő gazdasági válságok csökkentették a városok szívó hatását. A felhasználatlan munkaerő állandóan

növekedett; az üzemek és vállalatok kinevelték maguknak a gépek kezeléséhez szükséges szakmunkásokat, így a faluról városba való özönlés megszünt. Egy más irányú népmozgás lépett előtérbe: a határokon túlra való kivándorlás. Erdélyből 1906—1913 között majdnem 200 000 ember, nagyobbára munkaképes, vándorolt ki, főleg Észak- és Dél-Amerikába. Az 1929—33-as gazdasági válság következtében a 11 város — Bukarestet kivéve — lakossága az 1930—1941-es népszámlálások között csökkent. A második világháború 7 nagy városnál népességdeficittel zárult, részben a háborús veszteségek, részben pedig a falura való visszatérés következtében.

Annak ellenére, hogy Bukarest népessége már az első világháború után ugrásszerűen növekedett, a városi lakosság növekedése csak 1948 után indult meg jelentősen, amikor is Románia rátért a tervszerű szocialista iparosodás útjára, és a kereskedelem és szállítás fejlődése, valamint a kulturális intézkedések következtében a városok lakossága eddig nem tapasztalt növekedést ért el. A népesség tényleges növekedésének megoszlása város-kategóriánként:

Időszak	Városok	Bukarest	A többi nagy város	A közép- és kisvárosok
1930—41	100	52,5	25,5	22,0
1948—56	100	16,5	28,8	54,7

A tábla szemléletesen mutatja annak a politikának a következetes alkalmazását, amelyik célul tűzte ki azoknak a közép- és kis vidéki városoknak a gazdasági és társadalmi fejlesztését, amelyek a kapitalizmus idején stagnáltak vagy éppen „visszafejlődtek".

A nagyvárosok lakosságának fejlődésével együtt megváltozott az aktív népesség foglalkozási áganként megoszlása is. Az 1900 és 1930-as évek között az iparban foglalkoztatottak aránya általában ugyanazon a szinten mozgott. 1956-ban az öt erdélyi nagyvárosban az aktív népesség 51,9%-a az iparban dolgozott. Emelkedett a közhivatalokban és intézményekben foglalkoztatottak száma is, amit a pedagógusok, orvosok, kulturális intézményekben dolgozók számának megnövekedése okozott. Jelentős csökkenést mutat a kereskedelem és hitel ágazatban dolgozók aránya.

A százezer lakoson felüli városok népességének tanulmányozásából kitűnik, hogy fejlődésüket a mindenkori társadalmi rendszer határozza meg, noha valamilyen kedvező tényezőnek kellett lennie már megalakulásuk idejében: elhelyezkedésük a kereskedelmi utak mentén, stratégiai helyzet, természeti kincsek stb. Az igazi impulzust fejlődésüknek az adta meg, hogy azokban a társadalmi formákban, amelyeken keresztülmentek, milyen feladatot teljesítettek. A kapitalizmus kezdeti időszakában fő feladatuk a kereskedelem volt és csak másodsorban a kézműipar. Kis adminisztratív és kulturális központokká váltak. A kapitalizmus utolsó évéiben kezdtek ugyan iparosodni, de ez nem vált fő funkciójukká. Az iparnak, vállalatoknak, intézményeknek Bukarestbe való tömörítésének helytelen politikája következtében a többi város nem tudott kellőképpen fejlődni. 1948 után a szocialista iparosítás politikájának alkalmazása következtében Románia nagyvárosai erős ipari, kereskedelmi, kulturális, adminisztratív központokká váltak, anélkül, hogy a többi kisebb város fejlődését megakadályozták volna.

Még csak néhány év telt el a szocializmus alapjainak lefektetése óta, de az kétségtelenül megállapítható, hogy ezek a városok tovább fognak fejlődni. Az új vállalatok és üzemek létesítése biztosíték arra, hogy a városok felszívják a szocialista mezőgazdaság által felszabadított munkaerőt. *P. E.*

ULRYCH A., WYNNYCZUK VL.: Denní rozvrh zaměstnané vdané ženy (Alkalmazásban álló férjes nők napi időbeosztása.) *Demografie*, Praha, 1961. 1. sz. p. 19—30.

A tanulmány a Csehszlovák Állami Népesedési Bizottság kezdeményezésére a dolgozó férjes nők napi elfoglaltsága körül megindított vizsgálódásba kapcsolódik be, elemezve egy könnyűipari nagyüzemben végzett adatfelvétel eredményeit. A megfigyelés a produktív korú és háztartási tapasztalatokkal rendelkező, több éve házasságban élő nőkre terjedt ki. A kérdezettek 20%-a

gyermektelen volt, 2/3 részének iskoláskorú gyermeke is volt, lakásaik a dolgozók mai általános lakáshelyzetének megfelelőek voltak. Az eredmények egy napra, egy nőre számított átlagok, nem tartalmazzák a nagymosásra, nagytakarításra, a napi szokásos bevásárlásokon túlmenő beszerzésekre fordított időt. A tanulmány a dolgozó férjes nő napját 3 főszakaszra bontja: alkalmazásban töltött idő, háztartás ellátására szükséges idő, pihenő idő. A foglalkozás a bejárással és hazamenetellel az ébrenléti napszak több mint felét (kb. 9 órát) veszi igénybe. Ez a körülmény a munkahellyel szemben követelményeket támaszt: higiénia, nem zajos környezet, kiegyensúlyozott munkatempó. A munkaidő meghosszabbítása (túlóra stb.) a háztartás és a pihenő idő rovására megy. A háztartás hiányos ellátásának érzete kedvezőtlen hatást gyakorol az idegrendszerre és így családi disszonanciákra vezet. Szerzők felhívják a figyelmet a munkába való bejárásra és hazamenetelre, mint nem produktív, időtartalékot magában rejtő tevékenységre. Csökkentésénél azonban tekintettel kell lenni arra a körülményre, hogy a dolgozó nő számára a bejárás gyakran az egyedüli lehetőség szabad levegőn való tartózkodásra. A háztartás napi 5½ órát vesz igénybe. A tömeges étkeztetés, az új tervezésű lakások és szolgáltatások nem hozták meg a várt időmegtakarítást. A nők még mindig 2—3 órát foglalkoznak az ételek elkészítésével, hogy az üzemi étkezést igénybe vevő családtagoknak tartalmas étkezést biztosítsanak. A háztartási munkákra fordított idő lerövidítéséhez szükséges a műszaki eszközök, berendezések, tisztítószerek fokozottabb propagálása és forgalomba hozatala. Aránytalan megterhelést képvisel a napi bevásárlás időtartama is. A lakosság öregedésével kapcsolatos és megoldásra váró probléma, mielőtt még teljes súlyával nehezedne a háztartásokra, a családdal élő nagyszülők, akik idővel gondozásra szorulnak majd. A testápolás a személyi higiénára korlátozódik. Az ülő foglalkozást nem ellensúlyozza a torna, sport, így a kérdezettek 67%-ánál a testsúly meghaladja az átlagost, 60%-uk pedig emésztési zavarban szenved. A szokásos háztartási munkák során végzett stereotip mozgás elégtelen. A szellemi kultúra iránti érdeklődés általános, bár átlag csupán 1 óra jut rá. A nők 70%-a rendszeres mozilátogató, 50%-a olvas, 41%-ának televíziója van. A továbbképzésre és a közügyekkel való foglalkozásra fordított idő átlaga igen rövid, mivel a kérdezettek közül csak néhányan adtak pozitív választ. A pihenés (alvással együtt) napi átlaga 6½—7½ órát tesz ki a gyermekek számától függően. A vizsgálódás megállapítása szerint a munkába járó férjes nők napi elfoglaltsága erősen feszített és újabb feladatok vagy kötelezettségek jelenleg csakis a pihenő idő terhére lennének beállíthatók. A tanulmány nagy vonalakban mutat rá azokra a problémákra, melyek megoldása intézkedéseket feltételez annak érdekében, hogy a férjes nők munkábaállása ne veszélyeztesse egészségi állapotukat és a biológiai, valamint társadalmi funkciók tőlük elvárt eredményes teljesítését.

B. I.

Die Alterstruktur des deutschen Volkes — eine einzige Anklage gegen den deutschen Militarismus (A német nép kormegoszlása — vádirat a német militarizmus ellen). *Statistische Praxis* 1961. 5. 113—116. p.

A Német Demokratikus Köztársaságban a népesség korévenkénti összetételét ábrázoló korfa mindkét nemnél éles bemélyedést mutat a 12—18 éves és a 35—45 éves korcsoportoknál. Az előbbi bemélyedés a második világháború és az azt követő évek születéskiesését mutatja, az utóbbi az első világháborúét és az inflációs időkét, amelyet még jobban kimélyített a második világháború embervesztesége.

A jelenleg 12—18 éves nők (1943—1949-es kisszámú évjáratok) most kerülnek a legtermékenyebb korba. Mivel kisszámú nő csak kevés gyermeket képes szülni, a következő tizenöt évben ismét bemélyedés lesz látható a népesség korévenkénti megoszlását mutató ábrán. Több nemzedék cserélődésére van szükség, amíg ezek a mélyedések eltűnnek. Az első és a második világháború ily módon még a következő évezred elején is érezteti hatását.

A népesség összetételének 1975-ig kiszámított várható fejlődése azt mutatja, hogy az első világháborús években született nők 1975-ben elérik a

nyugdíjkorhatárt. A 31—47 évesek korcsoportja 1960-hoz viszonyítva megnő, míg a 25—30 éveseké, valamint a sokéves szakmai gyakorlattal rendelkező 50—65 éves férfiak és 50—60 éves nők korcsoportjának aránya csökken. További öt év múlva 1980-ban az első világháborús évjáratú nők nyugdíjkorba kerülnek, míg a férfiak ezt a kort csak 1985-ben érik el. 1980-ban még mindig erős bemélyedés mutatkozik a 30—38 éves mindkét nembeli korosztálynál. Még további kerek huszonöt évnek kell eltelnie, amíg ezek az évjáratok átkerülnek a nyugdíjkorhatárba. Erre tehát csak 2000 után kerül sor.

1980-ra a keresőképes népesség aránya az össznépességhez viszonyítva 61,1%-ról 57,7%-ra csökken. A nyugdíjas korúak aránya viszont 17,6%-ról 1975-ben 20,2%-ra emelkedik. Így 1975-ben 100 keresőképes korú lakosra 84 keresőképtelen (gyermek és öreg) jut. A keresőképes népesség számának csökkenése természetesen munkaerőhiányt eredményez majd a népgazdaság valamennyi ágában. Ez a tény komoly problémát okoz. A társadalmi termelés népgazdasági tervek szerinti további növelése elsősorban csak a munkatermelékenység állandó növelésével, nem pedig új munkaerők beállításával érhető el.

A nőtöbblet, amely elsősorban ugyancsak a második világháború következménye, lassan csökken. 1960-ban 100 férfire 122 nő jut, 1980-ban előreláthatólag 113.

A népesség degresszív korösszetétele folytán, bár az átlagos élettartam az egészségügyi viszonyok javulása, valamint az életszínvonal emelkedése folytán növekszik, a halálozási arányszám emelkedni fog, mert a növekvő öregkorú népesség — élettani szabályok szerint — nagyobb mértékben halálozik el, mint a fiatal.

H. E.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest, II. Keleti Károly u. 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
61.2651 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—. egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8 sz. folyószámlájára)

DEMOGRÁFIA

1961. IV. ÉVF. 4

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

4. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1961

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY
(a szerkesztő bizottság elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ
Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции : Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.
Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA
Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office : Budapest, II. Buday László u. 1—3.
Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers (Budapest 62, P. O. B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals.
Subscription for a year: US $ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Dr. Acsádi György : A termékenység néhány tényezője Magyarországon 407

Dr. Klinger András : A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon 421

Péter György : A halandóság korstruktúrájának változásai 432

Dr. Szabady Egon : A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon 440

Dr. Tamásy József : Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás-statisztikai felvételének néhány előzetes eredménye 450

Dr. Vukovich György : A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége 459

Dr. Danyi Dezső : Népességi nézetek és népesedéspolitika Magyarországon a XIX. század elejéig 468

FIGYELŐ

Az 1961. évi Nemzetközi Népességtudományi Konferencia *(K. A.)* 485

Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának vitaülései :

A mezőgazdasági népesség elvándorlásáról 494

A népességtudomány fogalma, tárgya és módszere 501

Hírek 515

IRODALOM

FOLYÓIRATOK

Holzer, J.: Az 1956. és az 1955/56. évi lengyel halandósági táblák paraméterei. *Przeglad Statystyczny*, 1960. 2. sz. *(V. E.)* 516

Bruno, V.: A vándorlások területi eloszlása. *Rivista Italiana di Economia Demografia e Statistica.* 1960. 1—2. sz. *(B. C.)* 517

Stewart, Ch. T.: A vándorlás mint a népesség és a távolság függvénye. *American Sociological Review*, 1960. jún. *(Th. E.)* 519

Tietze, Ch.—Lehfeldt, H.: Legális művi vetélések Kelet-Európában. *The Journal of the American Medical Association*, 1961. ápr. *(M. K.)* 520

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

Д-р. Дьердь Ачади : Некоторые факторы плодовитости в Венгрии... 407
Д-р. Андраш Клингер : Динамика плодовитости в Венгрии в распределении по общественным слоям 421
Дьердь Петер : Динамика возрастной структуры смертности в Венгрии 432
Д-р. Эгон Сабади : Общественные и биологические факторы, воздействующие на детскую смертность в Венгрии..... 440
Д-р. Йожеф Тамаши : Некоторые предварительные результаты обследований по семейной статистике и статистике семейных бюджетов венгерской переписи населения 1960 года..... 450
Д-р. Дьердь Вукович : Некоторые особенности движения браков в Венгрии 459
Д-р. Дэжс Даньи : Демографические воззрения и демографическая полиитка в Венгрии 468

ОБОЗРЕНИЕ

Международная Конференция Народонаселения 1961-ого года *(А. К.)* 485
Дискуссии Демографической Комиссии Президиума Венгерской Академии Наук :
О миграции сельскохозяйственного населения 494
О понятии демографической науки 501
Известия 515

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ 516

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

Dr. György Acsádi : Some Factors Affecting Fertility in Hungary 407

Dr. András Klinger : Trends of Differential Fertility by Social Strata in Hungary 421

György Péter : Changes in the Age Structure of Mortality in Hungary 432

Dr. Egon Szabady : Social and Biological Factors Affecting Infant Mortality in Hungary 440

Dr. József Tamásy : Preliminary Results of the Family and Household Statistical Surveying of the 1960 Hungarian Population Census 450

Dr. György Vukovich : Some Characteristics of the Hungarian Nuptiality 459

Dr. Dezső Danyi : Views on Population and on Population Policy in Hungary until the Early 19th 468

CHRONICLE

International Population Conference *(A. K.)* 485

Debates of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences :

On the Agricultural Migrations 494

The Concept of Demography 501

News 515

REVIEWS 516

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A TERMÉKENYSÉG NÉHÁNY TÉNYEZŐJE MAGYARORSZÁGON*

DR. ACSÁDI GYÖRGY

Az emberi társadalom fejlődésével egyre jobban tért hódít az a törekvés, hogy a családok előre meghatározzák utódaik számát, már a házasság megkötésekor megtervezzék családjuk nagyságát. A családtervezést, mint közvetett tényezőt, mindinkább figyelembe kell venni a női termékenység tanulmányozásánál. Fontosságára való tekintettel tanulmányunkban a gyermekszám alakulására ható néhány tényezőt — társadalmi-foglalkozási differenciáltság, életkor — a családtervezés keretében vizsgáljuk.

A KOHORSZ TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

Egy-egy év erősen ingadozó élveszületési számának korspecifikus vizsgálata alapján nem lehet a női termékenység alakulásáról megbízható képet nyerni. Az alábbi táblázatban például az 1950—1959. évek korszerinti születési arányszámainak minimum és maximum értékei nagy eltéréseket mutatnak :

1. Az életkor szerinti születési arányszámok alakulása 1930—1959
Динамика рождаемости по возрастам в 1930—1959 гг.
Age-Specific Birth Rates, 1930—1959

Év	1000 megfelelő korú nőre jut élveszületés (1)					
	15—19	20—24	25—29	30—39	40—49	összesen 15—49
1930—1931 átlag	41	159	152	94	16	88
1940—1941 átlag	41	145	135	77	12	71
1948—1949 átlag	47	163	139	68	11	76
1950—1958 min.—max.	48—56	165—195	110—165	46—87	4—10	64—88
1959.....	54	163	107	42	3	61

Горизонтальная графа : (1) Живорождения на 1000 женщин соответствующего возраста.

Heading : (1) Live births per 1000 females in corresponding age.

A táblázat adatai alapján az utóbbi egy-két évtizedben a termékenység csökkenéséről lehetne beszélni, mert bár a 15—24 éves korú nők élveszüle-

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

tési aránya határozottan növekedett, viszont a 25 évesnél idősebb korúaké csökkent. De vajon kevesebb gyermeket szültek-e meg a fiatalabb évjáratú nők, mint az idősebbek?

Ha kohorszonként ábrázoljuk az 1946—1960. évek közötti születési adatokat (lásd az ábrát), akkor az egyes öt születési évjáratot magukba foglaló kohorszok évenkint élve született gyermekszáma kumuláltan logisztikus görbét ír le. Ha a görbéket öt évvel vissza toljuk (az ábrán a szaggatott vonallal jelzett adatok), azt találjuk, hogy minden kohorsznak az 1960-ig megszült gyermekszáma magasabb, mint amennyit az 5 évvel idősebb kohorsz ugyanabban az életkorban elért. E jelenségnek részben az a magyarázata, hogy a fiatal propagatív korúak termékenysége megnövekedett, ami egyértelmű azzal, hogy a fiatal házasok gyermekeiket általában a házasság első éveiben szülik meg, részben pedig az, hogy a születésszám a háborút követő évtizedben viszonylag magasra emelkedett.

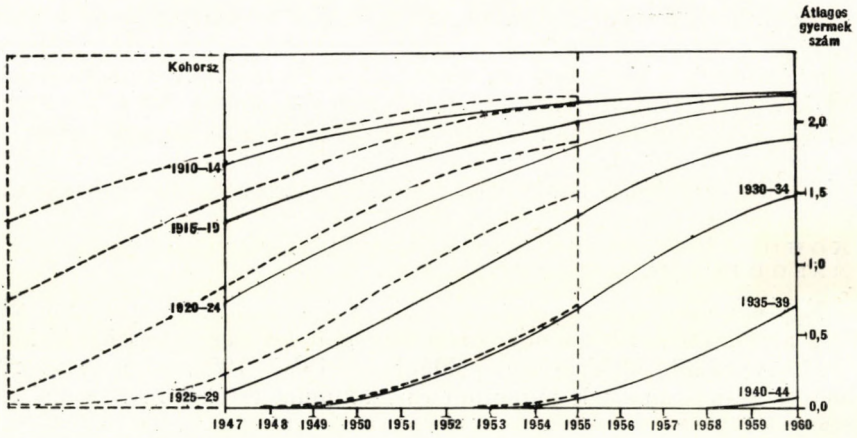

A női kohorszok termékenységének alakulása, 1947—1960
Динамика плодовитости женских когортов в 1947—1960 гг.
Fertility Trends of Female Cohorts, 1947—1960.

A kohorsz adatokból természetesen nem következik az, hogy a termékenység általánosan növekedett volna, csupán az, hogy a nők a kívánt gyermekszámot ma előbb érik el, mint korábban, s hogy a termékenység — félévszázados hanyatlása után — átmenetileg stabilizálódott. A termékenység jövő alakulására azonban a kohorsz adatokból — mivel ezek a korábbi szokásokhoz, magatartásokhoz képest változást jeleznek — extrapolálás útján közvetlenül következtetni nem lehet.

Az ábra egyébként világosan rámutat arra is, hogy az utóbbi néhány év életkor szerinti születési arányszámainak alakulását nem lehet a női termékenység csökkenésével megindokolni. Az idősebb korcsoportok születési arányszámai, s ezzel együtt a propagatív korú nők általános születési arányszáma főleg azért csökkent, mert az idősebb propagatív korú nők jelentős része már elérte az előtte járó kohorszoktól megszokott gyermekszámot.

A MAGYAR TCS VIZSGÁLAT

Mivel az életkor és a társadalmi viszonyok befolyása a termékenység alakulására, valamint e tényezők keretének, a családtervezésnek szerepe Magyarországon egy nemrég befejezett speciális vizsgálat anyaga alapján tanulmányozható, szükségesnek látszik vázlatosan ismertetni e vizsgálat egyes vonásait.

A termékenység, a családtervezés és a születésszabályozás tárgyában 1958—1960. években lefolytatott magyar vizsgálat (TCS vizsgálat) 6732 eset-tanulmányon alapul. Az eset-tanulmányokban szereplő 15—49 éves korú nők nagyobb részének kiválasztásában — a lehetőségekhez mérten — a statisztikai mintavétel elvei érvényesültek, bár egy kisebb résznek a kiválasztása (kor és társadalmi réteg tekintetében) tudatosan túlreprezentációra törekedett, s a felvétel körülményei az anyag egyes részleteit bizonyos fokig torzították. A túlreprezentáció abból a célból történt, hogy a termékenység jövő alakulása szempontjából elsősorban számbajövő fiatalabb propagatív korúakról és az előzetes feldolgozás (közli: Acsádi, Klinger; Demográfia, 1959. II. évf. 2—3. sz. 176—216. l.) eredményei szerint sajátos jellegzetességeket mutató társadalmi rétegekről megfelelő nagyságú minta álljon rendelkezésre. A mintában szereplő nők az összes magyar propagatív korú nőnek 0,3%-át, a 20—39 éves nők pedig az összes hasonló korú magyar nőnek 0,4%-át teszik ki.

A kor szerinti kiválasztás aránya meghatározásának a női népesség korösszetétele és az élveszületéseknek az anya kora szerinti megoszlása voltak a szempontjai. Az élveszületéseknek az anya kora szerinti megoszlása (1959-ben), és a 15—39 éves korú házas nők megoszlása az egész népességben (az 1960. évi népszámlálás 1%-os mintavételi adatai szerint), valamint a TCS mintában, a következő képet mutatják:

2. A nők korösszetétele különböző vizsgálatoknál
Возрастный состав женщин при разных исследованиях
Females' Age Composition at Different Inquiries

Korcsoport (1)	Százalékos megoszlás (2)		
	Élveszületések (3) 1959	Házas nők (4)	
		1960. évi népszámlálás[1] (5)	TCS vizsgálat (6)
15—19	13	5	6
20—24	38	19	29
25—29	26	24	27
30—34	15	26	23
35—39	7	26	15
Összesen	*99*	*100*	*100*

[1] 1%-os mintavételi adatok.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) процентное распределение; (3) живорождения; (4) женщины живущие в браке; (5) перепись населения 1960 г.; (6) Тцш-модель.

Heading: (1) Age groups; (2) percentage distribution; (3) live births; (4) married women; (5) Census 1960; (6) TCS Study.

A munkás-népesség (nem-mezőgazdasági fizikai dolgozók és eltartottjaik) TCS mintabeli képviselete megfelel az alapsokaságbeli arányoknak.

A mezőgazdasági népesség azonban — mivel egyrészt rétegekre bontásában nehézségek merültek fel, másrészt a képezhető rétegek adatai jellegzetes eltérést nem adtak — a mintában a ténylegesnél kisebb súllyal, ugyanakkor a tisztviselők — rétegekre bonthatóságuk érdekében — a ténylegesnél nagyobb súllyal szerepelnek.

3. A nők társadalmi-foglalkozási összetétele különböző vizsgálatoknál
Социально-профессиональный состав женщин при разных исследованиях
Females Social Status at Different Inquiries

Társadalmi-foglalkozási csoportok[1] (1)	Százalékos megoszlás (2)		
	15—39 éves összes nő (3)	15—49 éves házas nő (4)	15—49 éves nők (5)
	1960. évi népszámlálás[2] (6)		TCS vizsgálat[3] (7)
1. Mezőgazdasági népesség	25	35	27
2. Munkás népesség	55	48	46
3. Tisztviselő rétegek	20	17	27
4. *Összesen*	*100*	*100*	*100*

[1] A társadalmi-foglalkozási csoportosítás elvei a további táblázatokban is a következők. Mezőgazdasági népesség: a mezőgazdasági fizikai dolgozók és eltartottjaik; munkás népesség: az egyéb fizikai dolgozók és eltartottjaik a mezőgazdasági munkások és eltartottjaik nélkül; tisztviselő rétegek: szellemi (nem fizikai) dolgozók és eltartottjaik.
[2] 1%-os mintavételi adatok.
[3] A házas nők megoszlása azonos.

Горизонтальная графа: (1) Социально-профессиональные группы; (2) процентное распределение; (3) всего женщин в возрасте 15—39 лет; (4) женщины в возрасте 15—49 лет живущие в браке; (5) женщины в возрасте 15—49 лет; (6) перепись населения 1960 г.; (7) Тцш-модель.
Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные; 2. рабочие; 3. слои служащих; 4. итого.

Heading: (1) Socio-occupational groups; (2) percentage distribution; (3) Total women aged 15—39; (4) married women aged 15—49; (5) women aged 15—49; (6) Census 1960; (7) TCS-Study.
Lateral text: 1. Agricultural; 2. manual; 3. non-manual; 4. total.

A TCS minta adatai a fentiek értelmében csak megfelelő standard eljárásokkal vetíthetők ki az összes népességre. Tekintettel azonban arra, hogy a minta megbízhatóságára vonatkozó számítások még folyamatban

4. A szülőképes korú házas nők gyermekszáma különböző vizsgálatoknál
Численность детей женщин рождающего возраста, живущих в браке, при исследованиях
Number of Children of Married Women in Childbearing Age at Different Inquiries

Adatforrás (1)	100 propagatív korú házas nő közül (2)								Összesen
	0	1	2	3	4	5	6	7—	
	gyermeke született élve (3)								
1. 1960. évi népszámlálás*	15	29	28	14	6	3	2	3	*100*
2. TCS vizsgálat	11	33	29	14	6	3	2	2	*100*

* 1%-os mintavételi adatok.

Горизонтальная графа: (1) Источник; (2) у 100 женщин пропагативного возраста, живущих в браке, (3) живородилось ... детей.
Вертикальная графа: 1. Перепись населения 1960 г.; 2. Тцш-модель.

Heading: (1) Source; (2) out of 100 married women in reproductive age had (3) ... live-born children.
Lateral text: 1. Census 1960; 2. TCS-Study.

vannak és a TCS tanulmány nyers eredményei a fontosabb jellegzetességeket a minta torzítása ellenére is jól mutatják, a továbbiakban nem az egész népességre kivetített adatokat, hanem a TCS tanulmány eredeti, korrigálás nélküli adatait közöljük. A TCS tanulmány nyers adatai egyébként éppen a gyermekszám tekintetében elég jó egyezést mutatnak az 1960. évi népszámlálás 1%-os képviseleti mintájából számított adatokkal.

A CSALÁDTERVEZÉS SZEREPE A TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSÁBAN

Egy társadalmi-gazdasági szempontból fejlett népességnél a nők termékenységének meghatározásában a biológiai tényezők csaknem teljesen háttérbe szorulnak, s azt döntő mértékben a társadalmi-gazdasági tényezők határozzák meg. Ezek a tényezők Magyarországon elég nagy mértékben a családtervezés keretein belül hatnak. A magyar TCS vizsgálat során tanulmányozott házas nők többsége (63%-a) már a házasélet megkezdésekor kialakította a gyermekszámra vonatkozó nézeteit, s ezt csaknem mind (87%-uk) meg is vitatták férjükkel. A születések számának tervszerű befolyásolása természetesen ennél elterjedtebb, hiszen sok nő csak a házasságkötés után ismeri fel a gyermekekkel kapcsolatban a szülőkre háruló felelősséget, s csak később — gyakran az első vagy a további gyermekek megszületése után — kezdi mérlegelni a befolyásolás lehetőségeit. Így érthető, hogy a TCS vizsgálat során megkérdezett nőknek a fogamzás elleni védekezés vagy a terhesség korai megszakítása útján 76%-a ténylegesen szabályozta, 84%-a pedig a jövőben szabályozni kívánta szülései számát.

5. A családtervezés elterjedtsége életkor szerint
Распространенность семейного планирования по возрастам
Family Planning Incidence by Age

Korcsoport (1)	Házasságkötésekor 100 nő közül a születendő gyermekek számát (2)		A korcsoport %-os súlya a TCS mintában (5)
	megtervezte (3)	nem tervezte (4)	
15—29	64	36	57
30—49	61	39	43
ebből 30—34	62	38	21
35—49	60	40	22
Összesen	*63*	*37*	*100*

Горизонтальная графа : (1) Возрастные группы ; (2) при вступлении в брак между 100 женщинами сколько (3) планировали, (4) непланировали число рождающихся детей. (5) Процентный вес возрастной группы в Тцш-модели.

Heading : (1) Age groups ; (2) out of 100 women the number of children (3) was planned, (4) was not planned at marriage. (5) Percentage weight of the age group in the TCS-Study 's sample.

A családtervezés — a kívánt gyermekszámnak a szülők által előre megállapítása és az elhatározott gyermekszám meghatározott időben történő elérésére való törekvés — a TCS vizsgálat családtervezési adatainak kor-specifikus feldolgozása szerint már a két világháború között is eléggé általános jelenség volt. A második világháború előtt férjhezment (1959-ben 35—49 éves korú) nőknek 60%-a tervezte meg házasságkötésekor

gyermekei számát. Amíg a háború előtt férjhezment nőknek 40%-a nem gondolt a családnagyság tervezésére, addig a háború után csak a férjhezment generáció (15—29 évesek) 36%-ának nem volt előzetes elképzelése a gyermekszámról.

A családtervezés elterjedtsége társadalmi rétegenként jellegzetes különbségeket mutat. A születésszabályozás módjait legkevésbé ismerő, illetőleg a fogamzás megakadályozásának általában csak primitívebb módjait ismerő mezőgazdasági népesség asszonyai közül viszonylag kevesen gondolnak a házasság megkötésekor arra, hogy hány gyermeket kívánnak. A tisztviselő rétegekben viszont a családtervezés nagyon elterjedt. A munkás népesség e tekintetben a középső helyet foglalja el.

6. A családtervezés elterjedtsége társadalmi-foglalkozási csoportok szerint
Распространенность семейного планирования по социально-профессиональным группам
Family Planning Incidence by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát (2)		
	megtervezte (3)	férjével is megvitatta (4)	nem tervezte meg (5)
1. Mezőgazdasági népesség	52	45	48
2. Munkás népesség	61	53	39
3. Tisztviselő rétegek	76	67	24

Горизонтальная графа: (1) Социально-профессиональные группы ; (2) при вступлении в брак между 100 женщинами сколько (3) планировали, (4) обсуждали и с мужем, (5) не планировали число рождающихся детей.
Вертикальная графа: 1. Сельскохозяйственные ; 2. рабочие ; 3. слои служащих.

Heading: (1) Socio-occupational groups ; (2) out of 100 women, at marriage, the number of children was (3) planned, (4) discussed with the husband, (5) not planned.
Lateral text: 1. Agricultural ; 2. manual ; 3. non-manual.

Az egyes nagyobb társadalmi-foglalkozási csoportok további rétegezése a családtervezés gyakoriságának differenciált voltát hangsúlyozza. A mezőgazdasági népességen belül különösen alacsony a gyermekük számát meg-

7. A családtervezés elterjedtsége egyes társadalmi-foglalkozási rétegek szerint
Распространенность семейного планирования по нескольким социально-профессиональным слоям
Family Planning Incidence by Certain Socio-Occupational Strata

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát (2)		
	megtervezte (3)	férjével is megvitatta (4)	nem tervezte meg (5)
1. Tisztviselők :			
2. egyetemi, főiskolai végzettségűek	81	75	19
3. szaktisztviselők	76	67	24
4. egyéb nem fizikai foglalkozásúak	74	64	26
5. Mezőgazdaság :			
6. tsz-tagok, önállóak, szakmunk...	55	47	45
7. munkások és napszámosok	44	37	56

Горизонтальная графа: См. табл. 6.
Вертикальная графа: 1. Служащие ; 2. с высшим образованием ; 3. квалифицированные служащие ; 4. прочие, не физического труда ; 5. сельское хозяйство ; 6. члены производственных кооперативов, самостоятельные, квалифицированные рабочие ; 7. рабочие и поденщики.

Heading: See Table 6.
Lateral text: 1. Employees ; 2. university (high school) graduates ; 3. qualified employees ; 4. others, non-manual ; 5. agricultural ; 6. members of co-operatives, independents, skilled workers ; 7. workers and day-workers.

tervezők aránya a mezőgazdasági munkásoknál, ahol a családoknak több mint a fele nem tervez. A tisztviselő rétegeken belül a családtervezés elterjedtsége egyenes kapcsolatban áll az iskolai végzettséggel és a szakmai képzettséggel.

A családtervezés elterjedtségében nemcsak a társadalmi-foglalkozási rétegeződés játszik szerepet, hanem nagyjelentőségű az is, hogy a nőnek van-e kereső foglalkozása vagy eltartott. A kereső nők közül sokkal többen tervezik meg gyermekeik számát, mint az eltartott nők közül. Ez a tendencia — a kereső nők tudatosabb magatartása — a TCS tanulmány mindegyik társadalmi-foglalkozási csoportjában megfigyelhető. Jellemző például, hogy a gyermekszámot megtervezők aránya a mezőgazdasági kereső nők között nemcsak a mezőgazdasági eltartottakénál, hanem a munkások által eltartottakénál is magasabb. A családtervezés egyébként az egyetemet, főiskolát végzett kereső nők körében a legelterjedtebb (86%). A munkásrétegek közül a kereső ipari üzemi munkásnők családtervező hányada magasabb az átlagosnál (68%), az eltartott bányász feleségeké (46%) viszont közel áll a mezőgazdasági munkások által eltartott nőkéhez (43%).

8. A családtervezés elterjedtsége a kereső és eltartott nők között társadalmi-foglalkozási csoportok szerint

Распространенность семейного планирования между самодеятельными и несамодеятельными женщинами, по социально-профессиональным группам

Family Planning Incidence Among Earning and Dependant Females, by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	100 nő közül a házasságkötéskor gyermekei számát		
	megtervezte (2)	férjével is megvitatta (3)	m tervezte meg (4)
1. Kereső nők	72	63	28
2. Eltartott nők	57	50	43
3. Mezőgazdasági népesség			
1. keresők	61	52	39
2. eltartottak	51	43	49
4. Munkás népesség			
1. keresők	66	57	34
2. eltartottak	58	51	42
5. Tisztviselő rétegek			
1. keresők	79	69	21
2. eltartottak	70	62	30

Горизонтальная графа : См. табл. 6.
Вертикальная графа : 1. Са мос тоятельные женщины ; 2. несамостоятельные женщины ; 3. сельскохозяйственные ; 4. рабочие ; 5. слои служащих.

Heading : See Table 6.
Lateral text : 1. Female earners ; 2. female dependants ; 3. agricultural ; 4. manual ; 5. non-manual.

Az életkor és társadalmi helyzet szerint rétegezett adatok következtetni engednek a családtervezés jövőjére. Ebből a szempontból az életkort nem lehet a termékenység biológiai jellegű tényezőjeként számításba venni, mert az életkor szerint csoportosított adatok csak a fejlődés irányzatának krónikájaként tanulmányozhatók. Az életkor-szerinti adatokból kiolvasható tendenciát a társadalmi-foglalkozási csoportosítás adatai is megerősítik. Magyarországon, ahol a várható társadalmi-gazdasági fejlődés

a mezőgazdasági népesség arányának csökkenésével, a népesség műveltségi színvonalának emelkedésével, a magasabb iskolai végzettségűek arányának növekedésével, a két nem egyenjogúságának gyakorlati elismerésén keresztül a nők termelő munkába való bevonásával jár együtt, a családtervezés szempontjából differenciált rétegek arányváltozásai a gyermekszám megtervezése további elterjedésének irányában hatnak. A termékenység színvonala tehát a jövőben egyre inkább a családtervezés keretei között fog realizálódni.

A TERVEZETT, A TÉNYLEGES, A KÍVÁNT ÉS A VÁRHATÓ GYERMEKSZÁM

A termékenységi kutatások során többféle gyermekszámmal kell dolgozni. A felvétel és a számítások egyaránt megkövetelik legalább a tervezett, a tényleges, a kívánt és a várható gyermekszám fogalmának megkülönböztetését. E fogalmakat itt a következő értelemben használjuk:

— tervezett gyermekszám az együttélés alatt világra hozni kívánt gyermekeknek a házasságkötéskor meghatározott száma;
— tényleges gyermekszám a felvétel időpontjában meglévő gyermekek száma (az összesen született, vagy az élveszületett gyermekek számától a felvétel időpontjáig meghalt gyermekek számával különbözik);
— kívánt gyermekszám a felvétel időpontjában kívánatosnak tartott gyermekszám, beleértve a már meglévő gyermekeket is (nem lehet kisebb a tényleges gyermekszámnál);
— várható gyermekszám — a szubjektív alapon meghatározott tervezett és kívánt gyermekszámokkal szemben — az objektíven (számítások útján) meghatározható, később realizálódó gyermekszám.

A TCS mintában a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszámok egyaránt aszimmetrikus gyakorisági sorokat eredményeztek. A tervezett gyermekszámnál — mivel a mintában jelentős részben fiatal nők szerepelnek, akik a tervezett gyermekszámot még nem valósíthatták meg — a tényleges gyermekszám kisebb. A mintában szereplő nőknek például 12%-a még gyermektelen volt, holott a családtervező nőknek is csupán 1%-a nem kívánt gyermeket.

A tervezett gyermekszám modusa erősen kiemelkedő gyakoriság, a nők háromötöde két gyermeket tervez. A nők kívánt gyermekszám szerinti megoszlása közel áll a tervezett gyermekszám szerintihez, s ehhez hasonlóan eltér a tényleges gyermekszámok szerinti megoszlástól. A kívánt gyermekszámok modusa is 2, de az ettől mért szóródás mind a 0 és 1, mind pedig a 3, 4 és további gyermekszámok felé nagyobb, mint a tervezett gyermekszámok esetében.

A tervezett gyermekszám — ez csak a minta családtervező részére jellemző adat — átlagosan 2,3; a felvétel időpontjában ténylegesen meglevő gyermekek átlagos száma 1,9. A kívánt gyermekszám (2,5), viszont magasabb, mint a tervezett. A nők megoszlását a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint az alábbi táblázat részletezi:

A tervezett gyermekszám jelentős része a TCS esettanulmányok felvételéig már realizálódott. A két gyermeket tervezőknek csaknem fele, az egy gyermeket tervezőknek pedig négyötöde érte el a tervezett gyermekszámot.

A tervezett elképzeléseket természetesen nem minden nő valósítja meg, ugyanakkor a születésszabályozás alacsony hatásfokú módjainak haszná-

9. A vizsgált nők megoszlása a tervezett, a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint
Процентное распределение исследованных женщин по проектному, наличному и желанному числу детей
Percentage Distribution of Studied Females by the Planned, Actual, and Desired Number of Children

Gyermekszám (1)	A nők százalékos megoszlása a gyermekszám szerint (2)		
	tervezett (3)	tényleges (4)	kívánt (5)
0	1	12	2
1	12	35	16
2	61	28	47
3	18	13	20
4	5	6	7
5	1	3	3
6	1	3	3
?*	1	—	2
1. Összesen	*100*	*100*	*100*
2. Átlagos gyermekszám	*2,3*	*1,9*	*2,5*

* „Amennyi lesz" (a biológiai lehetőségek adta gyermekszám); a további táblákban a legmagasabb gyermekszámkategóriával összevonva.

Горизонтальная графа: (1) Число детей; (2) процентное распределение женщин по (3) проектному, (4) наличному, (5) желанному числу детей.
Вертикальная графа: 1. Всего, 2. среднее число детей.

Heading: (1) Number of children; (2) percentage distribution of females by (3) planned, (4) actual, (5) desired number of children.
Lateral text: 1. Total; 2. average number of children.

lata vagy a házastársak változó családtervezési elképzelései következtében — különösen az alacsonyra — tervezett gyermekszámokat gyakran túllépik. A gyermeket eredetileg nem kívánó nők több mint a felének például egy-két vagy több gyermeke született, az egy gyermeket tervezőknek pedig kb. egynegyede jutott túl a tervezett gyermekszámon. Akadtak olyan nők a TCS mintában, akik csak egy gyermeket terveztek, a felvétel időpontjában már 2—3 gyermekük volt, és mégis 4—5 gyermeket szeretnének, sőt voltak olyanok is, akik mindössze 1—2 gyermeket terveztek, s a felvétel időpontjában mégis hétnél több gyermekük (egynél tíz) volt életben.

A nők százalékos megoszlását a tényleges gyermekszám szerint az alábbi tábla tervezett gyermekszámonként részletezi:

10. A vizsgált nők megoszlása a tényleges és a tervezett gyermekszám szerint
Распределение исследованных женщин по наличному и проектному числу детей
Distribution of Studied Females by the Actual and Planned Number of Children

Tervezett gyermekszám (1)	Tényleges gyermekszám (2)					Összesen
	0	1	2	3-4	5-	
0	37	19	25	16	3	100
1	11	64	18	5	2	100
2	14	38	35	11	2	100
3—4	13	22	22	34	9	100
5—	11	27	17	20	25	100
1. nem tervezett	9	33	28	22	8	100
Összesen	*12*	*35*	*28*	*19*	*6*	*100*

Горизонтальная графа: (1) Проектное число детей; (2) наличное число детей.
Вертикальная графа: 1. Не проектное.

Heading: (1) Planned number of children; (2) actual number of children.
Lateral text: 1. Not planned.

A kívánt gyermekszám gyakran magasabb a meglevő tényleges gyermekszámnál. A gyermekteleneknek csaknem háromnegyede kíván gyermeket, az egy gyermekeseknek háromötöde, a két gyermekeseknek több mint egynegyede, a három gyermekeseknek pedig kb. egytizede több gyermeket kíván.

A kívánt gyermekszámok megoszlása ugyan — mint említettük — hasonló a tervezett gyermekszámokéhoz, de az azonos modustól számítva nagyobb szóródást mutat és magasabb várható átlagos gyermekszámra enged következtetni. Ez annyit jelent, hogy nagyobb azoknak a nőknek a száma, akikben a házasság folyamán a gyermek utáni vágy megerősödése, vagy helyzetüknek a tervezetthez képest kedvezőbb alakulása azt eredményezi, hogy családtervezési elhatározásaik pozitív irányban változnak meg (még akkor is, ha a tervezetten túlmenő gyermekszám indítéka voltaképpen csak a nem kielégítő születésszabályozási technikából adódott), mint azoké, akiket a házasélet során felmerülő gondok, a terhesség, a szülés és a gyermeknevelés nehézségei vagy éppen a növekvő igények és a könnyebb életmód az alacsonyabb gyermekszám irányában befolyásolnak.

11. A vizsgált nők megoszlása a tényleges és a kívánt gyermekszám szerint
Распределение исследованных женщин по наличному и желанному числу детей
Distribution of Studied Females by the Actual and Desired Number of Children

Ténylege s gyermekszám (1)	Kívánt gyermekszám (2)						Összesen
	0	1	2	3	4	5—	
0.....	29	11	37	9	2	12	100
1.....	—	40	47	7	1	5	100
2.....		—	84	11	2	3	100
3.....			—	91	6	3	100
4.....				—	94	6	100
5—.....					—	100	100
Összesen.....*	*4*	*15*	*45*	*19*	*7*	*10*	*100*

* Az adatok kis mértékben eltérnek a 9. táblában közölt százalékos megoszlástól, mert ebben a táblában a hajadonok és az ismeretlen gyermekszámot kívánók is fel vannak dolgozva.

Горизонтальная графа : (1) Наличное число детей ; (2) желанное число детей.
Heading : (1) Actual number of children ; (2) desired number of children.

A TCS vizsgálat életkor, családi állapot és társadalmi-foglalkozási státus szerint rétegezett adatai lehetőséget fognak nyújtani a kohorsz termékenység extrapolált adatainak korrigálásához, azaz a várható gyermekszám meghatározásához. A várható gyermekszám meghatározása ugyanakkor segítséget ad a várható születésszámok megbecsüléséhez a népességi előreszámítások céljaira. Bár ezek a számítások még nem készültek el, annyi a kohorsz-termékenység és a TCS vizsgálat adatai alapján máris megállapítható, hogy ezek a hosszabb időtartamú prognózisok céljaira sokkal inkább használhatók, mint a rövidebb időszakokra támaszkodó termékenységi mutaók. (Magyarországon például az utóbbi években a reprodukciós együtthatóra vagy az ehhez hasonló elveken felépülő modellekre alapozott prognózisok fogyást jeleznek, ugyanakkor, amikor a kohorsz-termékenység, valamint ehhez hasonlóan a népszámlálási befejezetlen termékenység, a TCS vizsgálat, sőt bizonyos fokig a születési adatok kor-házasságtartam-

születési sorrend kombinációs adatai is normális, a 10—20 évvel ezelőttihez hasonló, sőt annál nem egy tekintetben kedvezőbb reprodukcióról tanúskodnak.)

A TÁRSADALMI RÉTEGEZŐDÉS HATÁSA A GYERMEKSZÁMRA

A társadalmi helyzet jelentős mértékben differenciálja a tervezett és a kívánt gyermekszámot. A legmagasabb gyermekszám átlagokat a mezőgazdasági népességnél találjuk, a legalacsonyabbakat a tisztviselő rétegeknél. A kívánt gyermekszám mind a munkás, mind a mezőgazdasági népességnél meghaladja a tervezett gyermekszámot, csak a tisztviselő rétegek körében — ahol a tervezett gyermekszámot megváltoztató nők közül többen kívánnak kevesebb gyermeket, mint ahányan többet — csökken egy árnyalattal.

12. Átlagos gyermekszámok társadalmi-foglalkozási csoportok szerint
Средние числа детей по социально-профессиональным группам
Average Number of Children by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	tényleges (4)	kívánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Mezőgazdasági népesség	2,4	2,3	2,9	7	20
2. Munkás népesség	2,2	1,9	2,5	11	18
3. Tisztviselő réteg	2,2	1,4	2,1	19	9

Горизонтальная графа : (1) Социально-профессиональные группы ; (2) среднее число детей ; (3) проектное ; (4) наличное ; (5) желанное. Между 100 женщинами (6) женщины желавшие (7) меньше, (8) больше детей.
Вертикальная графа : См. табл. 6.

Heading : (1) Socio-occupational groups ; (2) average number of children ; (3) planned ; (4) actual ; (5) desired. (6) of 100 family planning women those who desire (7) less, (8) more children than the planned number.
Lateral text : See Table 6.

A részletesebb társadalmi-gazdasági csoportosítás az átlagos gyermekszámok terén is a családtervezésnél tapasztaltakhoz hasonló differenciáltságot mutat. A tervezett és a kívánt gyermekszám azoknál a mezőgazdasági munkás és napszámos rétegeknél a legmagasabb, ahol a családtervezés a legkevésbé elterjedt és a tervezett gyermekszám is leggyakrabban — pozitív irányban — változik meg. Sajátos viszont, hogy a tisztviselő rétegeknél a családtervezés gyakorisága és a tervezett gyermekszám között éppen fordított az összefüggés.

Annak, hogy a nő kereső-e vagy eltartott, jelentős szerepe van a gyermekszám megtervezésében, illetőleg a tervezett gyermekszám megváltoztatásában is. Ez abban jut kifejezésre, hogy a kereső nők kevesebb gyermeket terveznek, mint az eltartottak, s a kívánt gyermekszámuk sem több, holott az eltartottak kívánt gyermekszáma sokkal magasabb a tervezettnél. E két csoport tervezett gyermekszámának megváltozása is ellentétes tendenciájú. A kereső nők közül többen kívánnak kevesebb, az eltartott nők közül pedig több gyermeket a tervezettnél, mint megfordítva.

13. Átlagos gyermekszámok egyes társadalmi-foglalkozási rétegek szerint
Средние числа детей по нескольким социально-профессиональным слоям
Average Number of Children by Certain Socio-Occupational Strata

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	tényleges (4)	kívánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Tisztviselők :					
2. egyetemi, főiskolai végzettségűek	2,5	1,5	2,3	22	8
3. szaktisztviselők	2,3	1,4	2,1	20	9
4. egyéb nem fizikai foglalkozások	2,1	1,4	2,0	17	8
5. Mezőgazdaság :					
6. tsz tagok, önállóak, szakmunkások	2,4	2,3	2,8	8	18
7. munkások és napszámosok	2,6	2,6	3,3	5	29

Горизонтальная графа : См. табл. 12.
Вертикальная графа : См. табл. 7.
Heading : See Table 12.
Lateral text : See Table 7.

14. A kereső és eltartott nők átlagos gyermekszámai társadalmi-foglalkozási csoportok szerint
Средние числа детей самодеятельных и несамодеятельных женщин по социально-профессиональным группам
Average Number of Children of Earning and Dependant Females by Social Status

Társadalmi-foglalkozási csoport (1)	Átlagos gyermekszám (2)			100 családtervező nő közül (6) a tervezettnél	
	tervezett (3)	tényleges (4)	kívánt (5)	kevesebb (7)	több (8)
				gyermeket kíván	
1. Kereső nők	2,2	1,5	2,1	17	11
2. Eltartott nők	2,4	2,1	2,7	10	18
3. Mezőgazdasági népesség					
1. keresők	2,2	2,2	2,6	7	21
2. eltartottak	2,5	2,4	3,0	7	20
4. Munkás népesség					
1. keresők	2,1	1,6	2,2	14	14
2. eltartottak	2,3	2,0	2,6	10	19
5. Tisztviselő rétegek					
1. keresők	2,2	1,2	2,0	22	7
2. eltartottak	2,3	1,8	2,4	13	12

Горизонтальная графа : См. табл. 12.
Вертикальная графа : См. табл. 8.
Heading : See Table 12.
Lateral text : See Table 8.

A TCS tanulmány társadalmi-foglalkozási csoportok szerint részletezett adatait az 1960. évi népszámlálás hasonló adataira standardizálva a tervezett gyermekszám átlagosan 2,3, a tényleges 1,9 és a kívánt 2,6, ami a jövőbeli reprodukció szempontjából kielégítőnek látszik.

НЕКОТОРЫЕ ФАКТОРЫ ПЛОДОВИТОСТИ В ВЕНГРИИ

Резюме

В своем исследовании автор подвергает анализу некоторые факторы плодовитости (динамики числа детей у женщин), которые реализуются в рамках планирования семьи (дифференцированность по общественным слоям и роду занятий, возраст и т. д.)

В вводной части своего исследования автор устанавливает, что специфические возрастные коэффициенты рождаемости не дают удовлетворительной картины уровня плодовитости. Ряд данных о рождаемости отдельных когорт в Венгрии свидетельствует о том, что женщины в течение пятнадцатилетнего послевоенного периода раньше достигали соответствующего числа детей, чем в предыдущий период. Таким образом полувековой упадок плодовитости был прерван. Несмотря на то, что путем экстраполяции когортных данных, фиксирующих изменения в порядке рождений, не является возможным извлечь непосредственные выводы относительно будущей динамики коэффициента рождаемости, эти данные все-же делают очевидным, что использование результатов полученных на базе коэффициентов воспроизводства, основывающиеся на специфических возрастных коэффициентах рождаемости, или соответственно, результатов построенных на основании аналогичных принципов моделей, для целей демографических прогнозов приводит к неправильным результатам.

В развитой в социальном и экономическом отношении демографической среде при определении числа детей женщин биологические факторы оттесняются в значительной мере на задний план и во все большей степени решающую роль приобретают факторы, реализирующиеся в пределах планирования семьи. Эти факторы автор настоящего исследования излагает на основании исследования плодовитости, планирования семьи и регулирования рождений (исследование ТЦШ) в Венгрии.

63% замужних женщин при вступлении в брак планирует число детей, позже 76% из них регулирует, а 84% желает регулировать число рождений. Распространенность планирования семьи связано с принадлежностью к общественному слою, родом занятий, уровнем образования, с тем, относится ли женщина к числу самодеятельных или иждивенцев. Ожидаемые изменения удельного веса отдельных слоев, дифференцированных с точки зрения планирования семьи, окажут воздействие в направлении дальнейшего распространения планирования числа детей.

В данном исследовании различается четыре вида численности детей : численность детей, «запланированная» при вступлении в брак, «действительная» численность детей (живых), «желаемая» численность детей в период проведения обследования и «ожидаемая» численность детей, определяемая на объективной основе. Наиболее часто планируемое и желаемое число детей равно 2. Дисперсия желаемого числа детей от моды является бóльшим, чем это имеет место в отношении планируемого числа детей, при чем средняя желаемого числа детей тоже является более высокой. Согласно данным исследования плодовитости, планирования семьи и регулирования рождений (исследованию ТЦШ) в распределении по общественным слоям и роду занятий (стандартизованным по данным выборки, из материала переписи населения 1960 года), планируемое число детей составляло 2,3 действительное — 1,9 и желаемое — 2,6, что является удовлетворительным с точки зрения воспроизводства населения. В ряде случаев не только желаемое число детей превышает их действительное число но и действительное число превышает запланированное.

Общественное положение в значительной степени дифференцирует плодовитость. Наиболее высоким является желаемое число детей у сельскохозяйственного населения (2,9), наиболее низким у служащего населения (2,1), а желаемое число детей у рабочего населения равно средней двух приведенных выше цифр. Самодеятельные женщины планируют меньшее количество детей, чем женщины, находящиеся на иждивении, при

чем у них желаемое число детей не является в значительной степени большим. Число желаемых детей у женщин, находящихся на иждивении, в значительной степени превосходит планируемое число детей. Таким образом представления женщин, находящихся на иждивении, в области планирования семьи, — в противоположность самодеятельным женщинам, — склоняются в сторону большего числа детей.

SOME FACTORS AFFECTING FERTILITY IN HUNGARY

Summary

The paper deals with a few factors of fertility in family planning such as socio-occupational status and age.

In its introductory part it points out that the age specific birth rates do not give a satisfactory picture of the fertility level. In Hungary the series of birth data of the single cohorts reveal that in the 15 years following World War II the women reached the corresponding number of children earlier than in former years and so the half-century long decline of fertility has stopped. Though no conclusion can be drawn about the future trend of the birth rate by way of extrapolating the cohort data indicating changes in the order of births, yet the data make it obvious that the use of the results of the reproduction rates based on age-specific birth rates or of models built on similar principles would lead to erroneous conclusions.

In case of developed populations the biologic factors are losing importance in determining the number of children of women whereas it is increasingly determined by factors of family planning. The paper informs about these factors on basis of the Hungarian fertility, family planning and birth control study (TCS Study). Of married women 63 per cent plan the number of their children at the conclusion of the marriage. Later, however, 76 per cent regulate and 84 per cent wish to regulate the number of births. The extent of family planning is connected with the socio-occupational stratification, the cultural level, the fact whether the woman is an earner or a dependant. The expected changes in the proportion of the strata differentiated from the point of view of family planning act in the direction of planning the number of children.

The study distinguishes among different concepts of the number of children, i.e. „planned" at the conclusion of marriage, „actual" (living), „desired" at the time of surveying and the "expected" (computed) number of children, which latter can be determined by objective criteria. Most frequently 2 children are planned and desired. The dispersion of the desired number of children from the modus is greater than that of the planned children number and also the average of the desired number of children is higher. According to the data detailed by socio-occupational groups of the TCS study (standardised on basis of the sampling data of the 1960 Census) the planned number of children is 2,3 (the actual number is 1,9) the desired number of children is 2,6 which looks quite adequate from the point of view of reproduction. In many cases not only does the desired number of children surpass the actual one but also the actual number the planned one and vice-versa.

The social position shows great differences in fertility. The highest is the desired number of the agricultural population (2,9) the lowest is that of the non-manuals (2,1) the fertility of the manual workers conforms to the average. The female earners plan fewer children than the dependant ones and the desired number of their children is not much more. The number of children of female dependants rather surpasses the planned one and their ideas about family planning —unlike those of earners — rather shift in the direction of several children.

A TÁRSADALMI RÉTEGENKÉNT DIFFERENCIÁLT TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON*

DR. KLINGER ANDRÁS

Magyarországon — a legtöbb európai országhoz hasonlóan — a termékenység szintje a XX. század eleje óta (amióta erre vonatkozóan megbízható adatokkal rendelkezünk) fokozatosan csökkent. Az 1000 propagatív korú nőre[1] jutó élveszületések száma évtizedről-évtizedre 20—25%-kal csökkent és 1959-ben már csak 31‰-et ért el és kevesebb mint 40%-a volt a század első évei hasonló arányának. Az utolsó 10 évben — 1949 óta — a női termékenység 20%-kal csökkent (bár az évtized első felében — 1954-ig — fokozatos emelkedés volt tapasztalható: 1954-ben ezer 15—49 éves nőre 88 élveszületés jutott, 16%-kal több mint 1949-ben, ehhez képest 1959-ig 33%-os volt a csökkenés).

A termékenység általános csökkenésében csak kis szerepet játszott a női népesség kormegoszlásának az öregedés irányában történő fokozatos eltolódása. Ennek következménye abban mutatkozik meg, hogy a kormegoszlás változásának hatásait kiküszöbölő standardizált arányszámok csökkenése valamivel kisebb mérvű volt, mint a nyers arányszámoké. 1959-ben a standard arányszámban[2] 1911-hez viszonyított csökkenés mértéke 51% a nyers arányszám 57%-os csökkenésével szemben.

A termékenység alakulásában jelentős szerepet játszik a különböző társadalmi rétegek eltérő termékenysége. Hosszabb időtávlatban — fogalmi eltérések miatt — általában nehézségekbe ütközik a társadalmi rétegenként differenciált termékenység szintjének megrajzolása, különösen túlzottan részletezetten. Nagyobb társadalmi-gazdasági csoportok vonatkozásában azonban már mód nyílik a század elejétől kezdődően vizsgálat tárgyává tenni a termékenység differenciálódását. Ez nemcsak a termékenységben az egyes időszakokban mutatkozó társadalmi különbségekre mutat rá, hanem alkalmas arra is, hogy megállapítsuk a népesség társadalmi-gazdasági eltolódása, ill. az egyes társadalmi-gazdasági rétegek termékenységének módosulása hogyan járult hozzá az általános termékenység megváltozásához.

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

[1] Propagativ korúak alatt itt és a továbbiakban a 15—49 éves nőket értjük.

[2] Az 1910. évi női népesség kormegoszlása alapján számítva.

A differenciális termékenység vizsgálatára alkalmas adatok is a század eleje óta állnak rendelkezésre Magyarországon.[3] A termékenységi arányszámok a nők foglalkozási viszonya, illetve foglalkozási ága alapján vannak kiszámítva olymódon, hogy a kereső nőket a saját, az eltartottakat eltartóik foglalkozási viszonya, illetve foglalkozási ága alapján csoportosítottuk.

A XX. század első 60 évének differenciális termékenységében elsősorban azt kell megfigyelni, hogy jelentős eltolódás következett be a mezőgazdasági és az egyéb (nem mezőgazdasági) női népesség egymáshoz viszonyított termékenységi szintjében. A század első évtizedeiben a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége 30—40%-kal haladta meg az egyéb foglalkozásúakét. Ez a különbség a két világháború közötti időszakban csak fokozódott (ekkor már a mezőgazdasági népesség termékenysége felévelkétharmadával volt magasabb a nem mezőgazdaságiakénál). Ezzel szemben a második világháború óta ez a különbség megszűnt, illetve visszájára fordult: a 40-es évek végén a két nagy réteg termékenysége gyakorlatilag azonos volt, 1959-ben pedig már a nem mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége meghaladta a mezőgazdasági foglalkozásúakét; ezer nem mezőgazdasági foglalkozású nőre már több mint 10%-kal több élveszületés jutott, mint ugyanennyi mezőgazdasági foglalkozásúra.

E különbségek mellett figyelemreméltó az is, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége nagyobb mértékben csökkent, mint az egyéb foglalkozásúaké: 1959-ben az előbbiek termékenysége 67%-kal, az utóbbiaké 52%-kal volt alacsonyabb mint a század elején; az utóbbi 10 évben a csökkenés 25, illetve 16% volt.

A két alapvető foglalkozási réteg (mezőgazdaság, nem mezőgazdaság) eltérő termékenysége mellett érdemes megvizsgálni a termékenység foglalkozási viszony szerinti differenciálódását, amely még inkább magán viseli a társadalmi eltérések hatását. Különösen jellemző a termékenységi differencia a fizikai és a szellemi munkát végző nők között.[4] A század elején a fizikai foglalkozási viszonyhoz tartozó nők termékenysége kétharmadávalháromnegyedével volt magasabb a szellemiekénél. A két világháború közötti időszakban a különbség még fokozódott: a fizikai dolgozók termékenysége ekkor már háromszorosa volt a szellemiekének. A második világháború után — elsősorban annak hatására, hogy e két réteg között eltűntek az életviszonyokban mutatkozó jelentősebb eltérések — e különbség jelentős mértékben csökkent: ezer propagatív korú fizikai dolgozó nőre 1959-ben már csak alig valamivel több mint másfélszer annyi élveszületés jutott, mint ugyanannyi szellemi dolgozóra.

A termékenységi differenciák, illetve azok eltérő módon történt alakulása bizonyos mértékig hozzájárult az általános termékenység szintjének csökkenéséhez is. Így a propagatív korú női népesség társadalmi-gazdasági eltolódása az általános termékenység szintjének tulajdonképpeni emelkedéséhez vezetett, vagyis, ha jelenleg azonos lenne a női népesség foglalkozási ági összetétele a század elejeivel, az ezer 15—49 éves korú nőre jutó élve-

[3] Az összehasonlítást csak kis mértékben befolyásolja, hogy az 1920. előtti adatok Magyarországnak nem a jelenlegi, hanem az első világháború előtti területére vonatkoznak. 1920 óta minden adat a jelenlegi országterületre vonatkozik.

[4] Természetesen ebben a vonatkozásban is együtt vizsgáljuk a kereső és eltartott nőket, az eltartottakat eltartóik foglalkozási viszonya alapján besorolva.

születések száma a jelenlegi 61-gyel szemben csak 59 lenne, a foglalkozási viszony szerinti összetétel változatlan maradása esetén pedig csupán 55.

1. A termékenység alakulása társadalmi-gazdasági csoportonként, 1900—1959
Динамика плодовитости по общественно-экономическим группам в 1900—1959 гг.
Fertility by Socio-Economic Groups, 1900—1959

Társadalmi-gazdasági csoport[1] (1)	Ezer 15—49 éves nőre jut élveszületés (2)					
	1900—01[2]	1910—11[2]	1920—21	1930—31	1948—49	1959
1. *Önálló és segítő családtag*						
2. Mezőgazdaság	157	137	106	57	56	43
3. Egyéb	154	125	97	75	67	49
4. *Együtt*	*156*	*134*	*103*	*62*	*58*	*44*
5. *Fizikai dolgozó*[3]						
2. Mezőgazdaság	195	212	178	199	233	69
6. Ipar- és építőipar	212	171	153	97		76
7. Közlekedés	228	189	141	105	84	100
3. Egyéb	87	77	58	42		47
4. *Együtt*	*168*	*164*	*139*	*117*	*106*	*70*
8. *Szellemi dolgozó*[3] ...	*104*	*82*	*56*	*37*	*55*	*46*
9. *Összesen*	*156*	*144*	*118*	*88*	*76*	*61*
10. Ebből:						
2. Mezőgazdaság ..	171	164	141	112	76	56
11. Nem mezőgazd.	130	115	93	67	75	63

[1] A keresők saját, az eltartottak az eltartó foglalkozási ága és foglalkozási viszonya alapján
[2] Magyarország 1920 előtti területén.
[3] Az alkalmazásban állók és a termelőszövetkezeti tagok együtt.

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте 15 — 49 лет.
Вертикальная графа: 1. Самостоятельные и помогающие им члены семьи; 2. сельское хозяйство; 3. прочие; 4. вместе; 5. работники физического труда; 6. промышленность и строительная промышленность; 7. транспортное хозяйство; 8. работники умственного труда; 9. всего; 10. в том числе; 11. несельское хозяйство.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) live births per 1000 females aged 15—49.
Lateral text: 1. Independents and unpaid family workers; 2. agricultural; 3. others; 4. total; 5. manual workers; 6. industry and building; 7. transport and communication; 8. non-manual workers; 9. grand total; 10. of which: 11. non-agricultural.

A termékenységben mutatkozó társadalmi-gazdasági differenciák vizsgálatát még a tekintetben is szükséges elvégezni, hogy egyes rétegeken belül hogyan alakul a kereső és az eltartott nők termékenysége, vagyis annak megfigyelése, hogy milyen befolyással van a női termékenységre az a tény, hogy a nő részt vesz az aktív gazdasági tevékenységben. Ezt az összehasonlítást csupán a nem mezőgazdasági foglalkozású nők vonatkozásában lehetséges elvégezni, miután a mezőgazdasági népességen belül nem vonható éles határ a kereső és az eltartott nők között, miután nehéz megállapítani a különbséget a „kereső" segítő családtagok és a házimunkát végző „eltartott" nők között.

A kereső nők termékenysége természetszerűen alacsonyabb az eltartottakénál. E különbség azonban az utóbbi 10 évben jelentősen csökkent: 1949-ben még a nem mezőgazdasági eltartott nők termékenysége közel

három és félszerese volt a keresőkének, 1959-ben pedig az előbbiek termékenysége már csupán 86%-kal haladja meg az utóbbiakét. Figyelemreméltó, hogy amíg az utóbbi 10 évben az általános termékenység és azon belül a nem mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége csökkent, addig a kereső nők termékenysége nőtt.

A két alapvető foglalkozási viszonyhoz tartozó nők termékenységében is jelentős eltéréseket tapasztalunk: 1949-ben még a szellemi foglalkozású kereső nők termékenysége több mint egyharmadával meghaladta a fizikaiakét. Jelenleg azonban a fizikai keresők termékenysége magasabb és 10 év alatt közel háromnegyedével növekedett.

2. A kereső és eltartott nők termékenysége társadalmi rétegenként, 1949—1959

Плодовитость самодеятельных и несамодеятельных женщин по общественным слоям в 1949—1959 гг..

Fertility of Female Earners and Dependants by Social Strata, 1949—1959

Társadalmi réteg[1] (1)	Ezer 15—49 éves nőre jut élveszületés (2)		1959 1949 %-ában (3)
	1949	1959	
1. *Mezőgazdaság*	*76*	*56*	*74*
2. *Nem mezőgazdaság*			
3. Kereső			
4. fizikai	27	47	174
5. szellemi	37	42	114
6. *Együtt*	*30*	*45*	*150*
7. Eltartott			
4. fizikai	.	89	.
5. szellemi	.	63	.
6. *Együtt*	*102*	*84*	*82*
8. Kereső és eltartott			
4. fizikai	.	69	.
5. szellemi	.	49	.
6. *Együtt*	*75*	*64*	*85*
9. *Összesen*	*76*	*61*	*80*

[1] Keresők a saját, eltartottak az eltartó foglalkozási ága és foglalkozási viszonya szerint; a fizikai dolgozók tartalmazzák az alkalmazásban álló fizikai dolgozókat, az önálló kisiparosokat és kiskereskedőket, valamint a kisipari termelőszövetkezeti tagokat.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте 15—49 лет; (3) в 1959 г. во процентах к данным 1949 г.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. несельское хозяйство; 3. самодеятельные, 4. физического, 5. умственного труда; 6. вместе; 7. иждивенцы; 8. самодеятельные и иждивенцы; 9. итого.

Heading: (1) Social strata; (2) live births per 1000 females aged 15—49; (3) 1959 as a percentage of 1949.

Lateral text: 1. Agricultural; 2. non-agricultural; 3. earners; 4. manual; 5. non-manual workers; 6. total; 7. dependants; 8. earners and dependants; 9. grand total.

Jelenleg jóval magasabb a propagatív korú nem mezőgazdasági foglalkozású nőkön belül a keresők aránya, mint 1949-ben. Ha az 1949. évi kereső-eltartott arány változatlan maradt volna, ezer 15—49 éves nem mezőgazdasági foglalkozású nőre a jelenlegi 64-gyel szemben 70 élveszületés jutott volna, vagyis a kereső nők számának növekedése a termékenység 9%-os csökkenését vonta maga után. Ugyanakkor, — mint láttuk — a

kereső nők termékenysége ez alatt az idő alatt jelentősen növekedett és az eddigiekhez hasonló emelkedés esetén a keresők termékenysége valószínűleg megközelíti az eltartottakét és így a kereső nők számának további emelkedése már kevésbé fog a termékenység csökkenése irányában hatni. Különösen valószínű ez azért, mert jelentős kormányintézkedések segítik elő már jelenleg is a dolgozó nők szüléseit (fizetett szülési szabadság, csecsemőkelengye juttatás, bölcsődei és óvodai hálózat stb.).

Az 1959. évre vonatkozóan módunkban volt kiszámítani a korcsoportonkénti differenciált termékenységi arányszámokat. E vizsgálat azt mutatja, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége 20 éven alul jelentősen alacsonyabb, 20—29 éves korban lényegében azonos, 30 éven felül pedig jelentős mértékben magasabb mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaké. E korcsoportok szerinti vizsgálat arra is rámutat, hogy az általános termékenység differenciája e két alapvető réteg között csupán látszólagos és a propagatív korú mezőgazdasági, illetve egyéb foglalkozási ágba tartozó nők eltérő kormegoszlása indokolja. A kormegoszlás eltéréseit kiküszöbölő standard arányszám mindkét rétegnél egyaránt 61‰, vagyis a mezőgazdasági foglalkozásúak kormegoszlása negatív, az egyéb foglalkozásúaké pozitív hatással van termékenységük alakulására.

3. A kereső és eltartott nők termékenysége társadalmi rétegenként korcsoportok szerint, 1959

Плодовитость самодеятельных и несамодеятельных женщин по общественным слоям и возрастным группам в 1959 г.

Fertility of Female Earners and Dependants by Social Strata, According to Age Groups, 1959

Társadalmi réteg (1)	Ezer						
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49[1]	Összes 15—49
	éves nőre jut élveszületés (2)						
1. *Mezőgazdaság*	*42*	*165*	*111*	*62*	*31*	*4*	*56*
2. *Nem mezőgazdaság*							
3. Kereső							
4. fizikai	39	129	88	40	18	2	47
5. szellemi	21	80	75	40	17	2	42
6. *Együtt*	*35*	*108*	*82*	*40*	*18*	*2*	*45*
7. Eltartott							
4. fizikai	97	233	135	72	38	5	89
5. szellemi	28	364	157	66	27	2	63
6. *Együtt*	*79*	*245*	*138*	*71*	*36*	*4*	*84*
8. Kereső és eltartott							
4. fizikai	68	183	115	58	28	3	69
5. szellemi	25	115	93	47	20	2	49
6. *Együtt*	*57*	*163*	*109*	*55*	*26*	*3*	*64*
9. *Összesen*	*54*	*163*	*107*	*57*	*28*	*3*	*61*

[1] Az ismeretlen korú és az 50 éves és idősebb nőkkel együtt.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) живорождения на 1000 женщин в возрасте ... лет.
Вертикальная графа: См. табл. 2.

Heading: (1) Social strata; (2) live births per 1000 females aged ...
Lateral text: See Table 2.

A nem mezőgazdasági népességen belül a fizikai munkát végző nők termékenysége a legfiatalabb korcsoportokban haladja meg leginkább a szellemi dolgozókét. Így például ezer 15—19 éves fizikai dolgozó nőre (keresőre és eltartottra) több mint két és félszer annyi élveszületés jut, mint ugyanannyi szellemire, a 20—24 éves korcsoportban a különbség 60%-os, a 25—29 évesben pedig már nem éri el a 25%-ot sem. Lényegében hasonlók a különbségek a kereső nők korcsoportjaiban is, csupán az figyelemreméltó, hogy az eltartottaknál a 20—29 éves szellemiek termékenysége jelentősen meghaladja a fizikaiakét. A keresők és eltartottak termékenységi eltérései a legfiatalabb és a legidősebb propagatív korcsoportokban a legjelentősebb, a 25—34 éves korú nőknél viszonylag a legalacsonyabb.

Az egyes társadalmi rétegek termékenységi differenciái természetesen reprodukciójuk eltérésében is jelentkezik. 1959-ben a mezőgazdasági foglalkozásúak nettó reprodukciós arányszáma 0,950, a nem mezőgazdasági fizikai dolgozóké 1,042, a nem mezőgazdasági szellemieké pedig 0,694 volt. Ez más szóval annyit jelent, hogy csupán a nem mezőgazdasági fizikai dolgozók reprodukciója tekinthető potizívnak, a mezőgazdasági foglalkozásúaké egy árnyalattal a növekedés szintje alatt van, a szellemieké azonban jelentős csökkenésre utal.

Amennyiben változatlannak tételezzük fel a jelenlegi női kereső-eltartott arányt és abból indulunk ki, hogy valamennyi jelenleg kereső nő egész propagatív kora alatt kereső és valamennyi eltartott nő eltartott marad, módunkban áll kiszámítani a nem mezőgazdasági keresők, illetve eltartottak reprodukciós arányszámát. E számítás eredménye azt mutatja, hogy a nem mezőgazdasági eltartottak nettó reprodukciós arányszáma több mint kétszerese (1,355) a keresőkének (0,654).

A termékenységi differenciák nem csupán a különböző társadalmi réteghez tartozó nők élveszületési gyakoriságában mutatkoznak meg, hanem fennállanak az ezektől összesen született gyermekek számának átlagában is. 1930 óta nyomon kísérhetjük a különböző társadalmi rétegekhez tartozó házas nők átlagos gyermekszámának alakulását.[5] Az erre vonatkozó adatok nem ugyanazokat a különbségeket mutatják, mint amelyeket az élveszületési arányszámok vonatkozásában megállapítottunk. A házas nők átlagos gyermekszáma a mezőgazdasági foglalkozású nőknél még jelenleg is magasabb, mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál. Ezt az okozza, hogy a mezőgazdasági népesség alacsonyabb termékenysége csupán a legutóbbi években jelentkezett és még az ötvenes évek elején is élveszületési gyakoriságuk magasabb volt a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál. A két alapvető foglalkozási réteg közötti különbség azonban csökkent: amíg 1949-ben száz mezőgazdasági foglalkozású propagatív korú nőnek 42%-kal több gyermeke született, addig ez a különbség 1960-ra már 32%-ra csökkent.

A két alapvető foglalkozási réteg átlagos gyermekszámának eltérő alakulására mutat rá az is, hogy amíg az elmúlt 11 év alatt a mezőgazdasági népesség átlagos gyermekszáma 9%-kal csökkent, addig a nem mezőgazdasági népességé lényegében változatlan maradt. A nem mezőgazdasági népességen belül a fizikai és a szellemi dolgozók átlagos gyermekszáma 1949

[5] A számítások alapjául a népszámlálások ún. házas termékenységi adatgyűjtései szolgáltak, amelyek számbavették a házas nők összesen született gyermekeinek számát. A vizsgálat itt is csupán a propagatív (15—49 éves) korú nőkre terjedt ki.

óta egyaránt változatlan maradt, az előbbiek gyermekszám átlaga jelenleg 31%-kal haladta meg az utóbbiakét. Ez a különbség 1940-ben még 59% volt.

4. Az összesen született gyermekek száma társadalmi rétegenként, 1930—1960
Численность всех родившихся детей по общественным слоям и возрастным группам в 1930—1960 гг.
Total Number of Children Born by Social Strata, 1930—1960

Társadalmi réteg (1)	Száz 15—49 éves házas nőre jut összesen született gyermek (2)		
	1930. XII. 1.	1949. I. 1.	1960. I. 1.[1]
1. *Mezőgazdaság*	*310*	*260*	*237*
2. *Nem mezőgazdaság*			
3. fizikai	242	192	191
4. szellemi	152	146	145
5. *Együtt*	*230*	*183*	*179*
6. *Összesen*	*271*	*220*	*200*

[1] Az 1%-os képviseleti minta adatai.

Горизонтальная графа: (1) Общественные слои; (2) число всех родившихся детей на 100 замужних женщин в возрасте 15—49 лет.
Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. не сельское хозяйство; работницы 3. физического; 4. умственного труда; 5. вместе; 6. итого.
Heading: (1) Social strata, (2) total number of children born per 100 married women aged 15—49.
Lateral text: 1. Agricultural; 2. non-agricultural; 3. manual; 4. non-manual workers 5. total; 6. grand total.

Korcsoportonként vizsgálva az egyes társadalmi rétegek átlagos gyermekszámát, azt tapasztaljuk, hogy 1949-hez viszonyítva a mezőgazdasági foglalkozású házas nők átlagos gyermekszáma 30 éves kor alatt emelkedett, ezen felül minden korcsoportban csökkent. A nem mezőgazdasági foglalkozású nőknél ugyanez az arányszám kissé fordított módon alakult: a legfiatalabb (25 éven aluli) korcsoportokban és az idősebb (40 éves és idősebb) korcsoportokban kis mérvű csökkenés, a többi (25—39 éves) korcsoportban pedig emelkedés tapasztalható.

A mezőgazdasági foglalkozású nők átlagos gyermekszáma még 1960-ban is minden korcsoportban magasabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál. A különbség a 20—24 éveseknél a legjelentősebb, a 25—34 éveseknél viszonylag a legalacsonyabb. A két alapvető réteg kormegoszlási különbségeinek kiküszöbölése esetén (a propagatív korú nők általános kormegoszlására standardizálva) száz mezőgazdasági foglalkozású nőre 229, ugyanannyi nem mezőgazdasági foglalkozású nőre 182 összesen született gyermek jutna. Ebben az esetben tehát az előbbiek átlagos gyermekszáma 26%-kal lenne magasabb az utóbbiakénál. A kormegoszlás tehát a mezőgazdasági foglalkozásúaknál pozitív irányban, az egyéb foglalkozásúakénál negatív irányban járul hozzá a gyermekszám alakulásához.

A nem mezőgazdasági foglalkozású propagatív korú nők esetében módunkban áll a keresők és eltartottak eltérő gyermekszámát is megfigyelni. 1960-ban száz 15—49 éves nem mezőgazdasági kereső nőre 143 összesen született gyermek jutott, ugyanannyi eltartottra pedig 193. Az eltartottak átlagos gyermekszáma 35%-kal haladja meg a keresőkét. Ugyanez a differencia a fizikai dolgozóknál 34, a szellemi dolgozóknál 65%. Kor-

csoportonként vizsgálva az eltartottak magasabb gyermekszámát, azt állapíthatjuk meg, hogy ez a differencia a korral párhuzamosan csökken: amíg a 20 éven aluli eltartott nők átlagos gyermekszáma több mint 80, a 20—24 éveseké pedig közel 60%-kal magasabb az ugyanilyen korú keresőkénél, addig az idősebb korcsoportokban ez a különbség csupán 40—50%-os. Ez azzal magyarázható, hogy az idősebb korú — jelenleg kereső — nők fiatalabb korukban még eltartottak voltak, amikor szülési gyakoriságuk magasabb volt.

5. Az összesen született gyermekek száma társadalmi rétegenként, korcsoportonként, 1949—1960
Численность всех родившихся детей по общественным слоям в 1949—1960 гг.
Total Number of Children Born, by Social Strata and Age Groups, 1949—1960

Korcsoport (1)	Száz (3)							
	mezőgazdasági (4)	nem mezőgazdasági (5)		összes (8)	mezőgazdasági (4)	nem mezőgazdasági (5)		összes (8)
		fizikai (6)	szellemi (7)			fizikai (6)	szellemi (7)	
	házas nőre jut összesen született gyermek (2)							
	1949. I. 1.				1960. I. 1.[1]			
15—19 éves	46	48	40	46	51	44	35	45
20—24 éves	97	94	77	94	112	97	68	97
25—29 éves	176	152	127	159	180	164	122	161
30—34 éves	255	197	161	217	222	210	152	204
35—39 éves	301	224	172	254	269	233	171	235
40—44 éves	341	244	171	286	310	234	195	256
45—49 éves	373	265	167	312	321	254	185	274
Összesen	*260*	*193*	*146*	*220*	*237*	*191*	*145*	*200*

[1]Az 1%-os képviseleti minta adatai.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число всех родившихся детей на (3) 100 замужних женщин, общественный слой которых (4) сельское хозяйство, (5) несельское хозяйство; работницы (6) физического, (7) умственного труда; (8) всего.

Heading: (1) Age groups; (2) total number of children born per, (3) 100 married women, the social stratum of which being (4) agricultural, (5) non-agricultural, (6) manual, (7) non-manual workers, (8) total.

A születésszabályozásra vonatkozó reprezentatív vizsgálat[6] adatai arra mutatnak rá, hogy nem véletlen, hogy csupán a legutóbbi években csökkent kis mértékben a mezőgazdasági népesség termékenysége a nem mezőgazdasági népesség termékenysége alá és hogy ez utóbbiakon belül a szellemi foglalkozásúak termékenysége az alacsonyabb. A mezőgazdasági népességen belül ugyanis a születésszabályozással nem élők aránya 29%, a nem mezőgazdasági népesség 22%-os hasonló arányával szemben. A születésszabályozókon belül pedig — az összes nőkhöz viszonyítva — a csak védekezők, illetve a védekezők és terhesség megszakítással élők aránya az előbbi csoporthoz tartozóknál 49, az utóbbi csoporthoz tartozóknál pedig 60%. Ugyanez az arány a fizikai dolgozóknál 56, a szellemi dolgozóknál 68%.

Az a tény, hogy a keresők termékenysége alacsonyabb az eltartottakénál a születésszabályozás gyakoriságában is megmutatkozik. Az eltar-

[6] E vizsgálat az ország propagatív korú női népességének 2,5‰-ére terjedt ki, és az 1959—1960 évben végrehajtott reprezentatív adatgyűjtés eredményét tartalmazza.

tott nők 23%-a nem szabályozza születéseinek számát, ugyanez az arány a keresőknél kevesebb mint 20%. Ez utóbbiak 62%-a él védekezéssel, vagy védekezéssel és abortusszal, az előbbieknél ezeknek aránya 59%.

6. A születésszabályozás társadalmi rétegenként[1]
Регулирование рождаемости по общественным слоям
Birth Control by Social Strata

Társadalmi réteg (1)	Száz 15—49 éves nő közül születéseinek számát (2) szabályozza				
	nem (3)	csak védekezéssel (4)	csak terhességmegszakítással (5)	mindkét módon (6)	ismeretlen módon (7)
1. *Mezőgazdaság*	*29*	*19*	*21*	*30*	*1*
2. *Nem mezőgazdaság*					
3. fizikai	24	18	19	38	1
4. szellemi	18	27	13	41	1
5. *Együtt*	*22*	*21*	*17*	*39*	*1*
6. Ebből:					
7. kereső	20	21	17	41	1
8. eltartott	23	22	17	37	1
9. *Összesen*	*23*	*21*	*18*	*37*	*1*

[1] A termékenységre és a születésszabályozásra vonatkozó reprezentatív adatgyűjtés adatai alapján.

Горизонтальная графа : (1) Общественные слои ; (2) регулирование родов 100 женщин в возрасте 15—49 лет : (3) регулирования нет, (4) только защитой, (5) только прекращением беременности, (6) обоими способами, (7) неизвестными способами.
Вертикальная графа : 1. Сельское хозяйство ; 2. несельское хозяйство ; работницы 3. физического, 4. умственного труда ; 5. вместе ; 6. в том числе ; 7. самодеятельные ; 8. иждивенцы ; 9. итого.

Heading : (1) Social strata; (2) from among 100 women aged 15—39, birth control is practised: (3) not at all, (4) only by protective measures, (5) by abortion only, (6) by both methods, (7) by using unknown methods.
Lateral text : 1. Agricultural ; 2. non-agricultural ; 3. manual ; 4. non-manual workers; 5. together ; 6. of which ; 7. earners ; 8. dependants ; 9. total.

Feltűnő, hogy a születésszabályozással nem élő mezőgazdasági foglalkozású nők 51%-a kívánja születéseinek számát befolyásolni, amikor ugyanez az arány a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál 48%. Ez arra mutat, hogy a mezőgazdasági foglalkozású nők viszonylag alacsonyabb születésszabályozása elsősorban a születésszabályozási módszerek nem ismeréséből ered, és az egészségügyi kultúra e vonatkozású további elterjedése esetén a két alapvető rétegnél a születésszabályozásban résztvevők aránya lényegében kiegyenlítődik, ami azután a termékenységi differenciák csökkenésének irányában hat. Ez azt jelenti, hogy valószínűleg a jövőben még fokozódni fog az a tendencia, amelynek a második világháború óta tanúi vagyunk, t. i. a mezőgazdasági népesség termékenysége nagyobb arányú csökkenésének.

*

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Magyarországon is jelentős különbségek mutatkoznak a különböző társadalmi-gazdasági csoportok, illetve társadalmi rétegek termékenységében. E differenciák azonban a

múltban sokkal jelentősebbek voltak, különösen a mezőgazdasági—nem mezőgazdasági foglalkozási ághoz, illetve a fizikai-szellemi foglalkozási viszonyhoz tartozó nők között. A legutóbbi időben a különbségek nagy mértékben csökkentek, illetve bizonyos vonatkozásban meg is fordultak. A legjelentősebb változás e tekintetben az, hogy jelenleg már a mezőgazdasági foglalkozású nők termékenysége alacsonyabb a többi foglalkozási ághoz tartozókénál. A differenciális termékenységi arányok közötti különbségek csökkenését elsősorban az egyes társadalmi rétegek életviszonyának a legutóbbi időkben történt közelebb kerülése idézte elő.

ДИНАМИКА ПЛОДОВИТОСТИ В ВЕНГРИИ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ ПО ОБЩЕСТВЕННЫМ СЛОЯМ

Резюме

В Венгрии подобно большинству европейских стран в XX столетии произошло постепенное сокращение плодовитости. Число живорожденных в расчете на 1000 женщин в возрасте от 15 до 49 лет в 1959 году было на 60% ниже, чем в начале века.

Плодовитость различных общественных слоев в пределах общего уровня плодовитости является в определенной степени неоднородной. С начала века плодовитость женщин занятых в сельском хозяйстве сократилась в большей мере, чем плодовитость женщин, имеющих иной род занятий. С этим обстоятельством было сопряжено то явление, что в то время как до сих пор плодовитость женщин, занятых в сельском хозяйстве, была значительно выше, чем плодовитость женщин вне сельского хозяйства (перед первой мировой войной на 30—40%, а в период между двумя войнами на 50—60%), то теперь, в период после второй мировой войны, это различие исчезло, или, соответственно, превратилось в свою противоположность, поскольку в 1959 году плодовитость женщин, занятых вне сельского хозяйства уже более чем на 10% превысила таковую у женщин, занятых в сельском хозяйстве.

Значительные различия наблюдаются в плодовитости женщин, занятых в области физического и умственного труда. Плодовитость женщин, занятых в области физического труда, является более высокой. Между тем это различие в последнее время тоже уменьшилось, так что в настоящее время плодовитость женщин, занятых в области физического труда лишь в полтора раза превышает плодовитость женщин, занятых в области умственного труда.

Различия в области плодовитости имеют место также и в среде несельскохозяйственного женского населения между самодеятельными женщинами и женщинами, находящимися на иждивении. Более высокая плодовитость женщин, находящихся на иждивении, в течение последних лет в значительной степени сократилась : еще в 1949 году плодовитость находящихся на иждивении женщин вне сельского хозяства почти-что в три с половиной раза превышала таковую у самодеятельных женщин, а в 1959 году плодовитость первых лишь на 86% превышала плодовитость последних.

Расхождения в плодовитости между отдельными общественными слоями проявляются также и в различии в области воспроизводства. В 1959 году чистый коэффициент воспроизводства у сельскохозяйственного населения составлял 0,950, у физических работников вне сельского хозяйства 1,042 и у работников умственного труда 0,694.

Расхождения между различными общественными слоями имеются и в области так называемой переписной плодовитости, то есть в области сред-

него числа всех рожденных детей. Среднее число детей у замужних женщин рождающего контингента еще в 1960 году был на 32% выше у женщин, занятых в сельском хозяйстве, чем у женщин, занятых вне сельского хозяйства. Это соотношение, однако, в течение последних 11 лет сократилось, поскольку среднее число детей у сельскохозяйственного населения в этот период уменьшилось на 9%, в то время как у несельскохозяйственного населения в этой области по сути дела не произошло перемен.

На основании данных выборочного обследования регулирования рождений можно установить общественные различия доли женщин, принимающих участие в регулировании рождений. В рамках сельскохозяйственного населения доля не применяющих регулирование рождений — составляет 29% по сравнению с 22% у несельскохозяйственного населения. В рамках последнего доля физических работников равна 24% и доля умственных работников 18%. Все это вместе взято обуславливает наличие различий в области плодовитости между тремя общественными слоями.

TRENDS OF DIFFERENTIAL FERTILITY BY SOCIAL STRATA IN HUNGARY

Summary

In Hungary, similar to most European countries, fertility has been steadily diminishing since the beginning of the 20th century. In 1959 the number of live births per 1000 women between 15—49 was 60 per cent less than at the beginning of the century.

Within the general level of fertility that of the different social strata has shown somewhat different trends. Since the beginning of the century the fertility of women engaged in agricultural occupations has gone back at a higher rate than that of females in other occupations. It involved that whereas the fertility of women belonging to agricultural occupations had surpassed that of the non-agricultural women by 30—40 per cent before World War I. and by 50—60 per cent in the intra-war period since the Second World War, this difference has ceased and has even been reversed so that in 1959 the fertility of non-agricultural women surpassed that of women of agricultural occupations by more than 10 per cent.

Considerable disparities could be observed in the fertility of women belonging to manual and non-manual occupations, in favour of the former. In the recent times also this difference has diminished and at present the fertility of manual female workers is not more than 1,5-fold of that of non-manual workers.

Fertility differentials can be registered among earning and dependant women of non-agricultural occupations. The higher fertility of dependants has considerably decreased over the last years : whereas in 1949 the fertility of non-agricultural dependant women was nearly 3,5-fold that of the earners in 1959 the fertility of the former surpasses that of the latter by only 86 per cent.

The fertility differentials of the single social strata can be seen also in their different rates of reproduction : in 1959 the net rate of reproduction of females belonging to agricultural occupations was 0,950, that of non-agricultural manual workers was 1,042 and of intellectual ones 0,694.

Also the so-called census fertility of the different social strata shows discrepancies i. e. the average of the total number of children born. The average number of children born by married females in the age of reproduction was 32 per cent higher for women belonging to agricultural occupations even in 1960 than in case of women of non-agricultural occupations. This ratio, however, has decreased over the last 11 years because whereas the average number of children of the agricultural population fell by 9 per cent that of the non-agricultural population remained actually constant.

According to the sample survey relating to birth control the social differences expressed by the ratio of women practising birth control can be established. Within the agricultural population the ratio of women not practising birth control is 29 per cent as against 22 per cent in case of the non-agricultural population. Among these latter the ratio is 24 for manual workers and 18 per cent for non-manual ones. All this explains the fertility differentials among the three strata.

A HALANDÓSÁG KORSTRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSAI*

PÉTER GYÖRGY

A halandóság Magyarországon a század folyamán fokozatosan javult. A századeleji — 25‰-et meghaladó — magas általános halálozási arányszám az első világháború előtt csak lassan csökkent. Később azonban a csökkenés üteme meggyorsult, s az 1950-es évek második felében a halandóság elérte — a népesség korösszetételéhez mérten viszonylag alacsony — 10‰ körüli szintet.

A halandóság csökkenése, s a csökkenés gyorsuló tendenciája korcsoportok szerint vizsgálva még kifejezőbb. Tekintettel arra, hogy a két nem halandóságának alakulása között a színvonaltól eltekintve nincs lényegesebb különbség, a férfiak és nők adatait az I. ábrán összevontan vizsgáljuk.

A logaritmikus beosztású ábrán az egyes korcsoportok halandósága alakulásának kifejezésére meghúzható trendvonalak az első világháború előtti korszakban még alig térnek el a vízszintestől. A két világháború között a trendvonalak már határozott csökkenésről tanúskodnak, a felszabadulás utáni időszak korspeficikus halandóságának a trendjei pedig — elsősorban a fiatal korcsoportokban — még meredekebben esnek.

A halandóság csökkenésének üteme és az életkor között jellegzetes összefüggés mutatkozik. Ennek szemléltetésére az 1924—1939 közötti 16 év és az 1946—1959 közötti 14 év korcsoport-szerinti halandósági adatait használtuk fel. Az adatok logaritmusaiból a különböző korcsoportokra meghatározott trendvonalak iránytangensei különbözőek lesznek, azaz az egyes korcsoportok halandósága csökkenésének üteme egy-egy időszakon belül is eltér egymástól. Legyen

$$\log y = a_{ik} + b_{ik}x \qquad (1)$$

a k-adik ($k = 1, 2, \ldots 9$,) korcsoport trendvonalának egyenlete az i-edik ($i = 1, 2$) időszakban. E trendvonalak a_{ik}, b_{ik} paramétereinek értékeit a két időszakra korcsoportok szerint az 1. táblázatban tüntettük fel.

Az a_{1k} és a_{2k} paraméterek az életkor szerinti halandóság ismert „U" alakú görbéjét rajzolják ki, amelynek színvonala a második időszakban minden korcsoportban alacsonyabb, mint az előzőben. A csökkenés ütemét kifejező b_{1k} és b_{2k} paraméterek az egyes életkorokban sajátosan alakulnak.

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

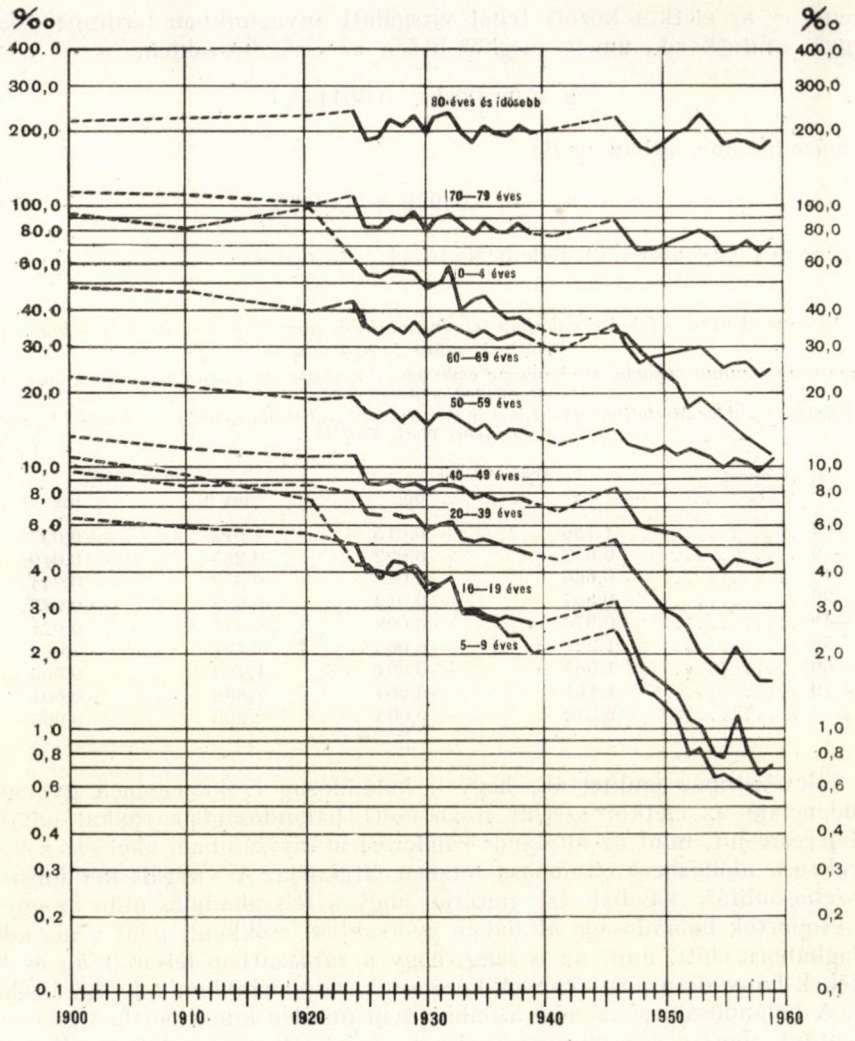

I. Az életkor-specifikus halandóság alakulása Magyarországon, 1900—1960
Динамика повозрастной смертности в Венгрии в 1900—1960 гг. (мужчины и женщины))
Age-Specific Death Rates in Hungary, 1900—1960

A csökkenés mindkét időszakban az 5—9 éves korúaknál a legmeredekebb, s ettől kezdve a magasabb életkorúaknál fokozatosan egyre enyhébb lejtőjű. A 0—4 éves korúak halandóságának csökkenése a 10—19 és a 20—39 évesekéhez hasonló, az utóbbiakéhoz áll közelebb. Mindkét időszak iránytangenseinek sorozatából az a következtetés vonható le, hogy minél fiatalabb korúak halandóságának alakulását vizsgáljuk, a csökkenés üteme annál nagyobb és minél idősebbekét, annál kisebb. A halandóság csökkenésének

üteme és az életkor között tehát vizsgálati anyagunkban fordított összefüggés mutatkozik, amely megközelítően az első időszakban

$$y = 0{,}01884 + 0{,}00112\,x \tag{2}$$

a második időszakban pedig

$$y = -0{,}04929 + 0{,}00322\,x \tag{3}$$

regressziós egyenesekkel jellemezhető (1., 2. ábra).

1. Az egyes korcsoportok halandósága trendvonalainak paraméterei a második világháború előtti és utáni időszakban

Параметры линий тренда смертности отдельных возрастных групп в периодах до и после второй мировой войны

Parameters of the Mortality Trend-Lines in the Different Age Groups During the Periods Before and After World War II

Korcsoport (év)	1924 — 1939		1946 — 1959	
	a_{1k}	b_{1k}	a_{2k}	b_{2k}
0— 4	1,786	— 0,015	1,512	— 0,037
5— 9	0,673	— 0,022	0,285	— 0,049
10—19	0,666	— 0,018	0,357	— 0,044
20—39	0,857	— 0,013	0,634	— 0,037
40—49	0,974	— 0,008	0,841	— 0,021
50—59	1,221	— 0,005	1,124	— 0,011
60—69	1,565	— 0,004	1,480	— 0,006
70—79	1,961	— 0,004	1,883	— 0,004
80—	2,340	— 0,003	2,295	— 0,003

Bevezetőben említettük, hogy a halandóság csökkenésének gyorsuló tendenciája az életkor szerint részletezett halandóságban sokkal inkább kifejezésre jut, mint az általános halálozási arányszámban, ahol ezt a korstruktúra időközbeni eltolódása részben eltakarja. A vizsgált két időszak összehasonlítása valóban azt mutatja, hogy a felszabadulás után az egyes korcsoportok halandósága általában gyorsabban csökkent, mint a második világháború előtt, amit az is jelez, hogy a táblázatban felsorolt b_{2k} és b_{1k} értékek hányadosa a 0—59 évek közé eső korcsoportokban 2,2—2,8 értéket ad. A halandóság csökkenése azonban nem minden korcsoportban gyorsult egyaránt, mert a 60—69 éveseknél a b_{2k}/b_{1k} értéke márcsak 1,5, a 70—79 évesek és a 80 évesek és idősebbek korcsoportjában pedig az iránytangensek lényegében változatlanok. Amíg tehát a vizsgált időszakban a fiatalabb korúak halandósága nemcsak meredekebben csökkent, mint az idősebb korúaké, hanem a csökkenés üteme meg is gyorsult, addig az öregkorúak halandósága csak kevéssé csökkent, s a csökkenés üteme nem változott.

A korszerinti halandóság alakulásának előbbiekben vázolt tendenciája nyomán szükségszerűen megváltozott a halandóság korstruktúrája is. Ha megvizsgáljuk a 3. és 4. ábrák adatait, amelyek a férfi és női korévek szerinti halálozási arányszámok kiegyenlítetlen sorait tartalmazzák az 1920—1959 közötti évekről, ezek arról tanúskodnak, hogy nemcsak a halandóság színvonala csökkent, hanem az egymást követő korcsoportok halandósága közötti viszony is módosult.

A halandóság szerkezeti változásai között a legnagyobb jelentősége annak van, hogy a gyermekkorban a halandóság "*U*" alakú görbéjének lefelé futó szára, amely évtizedről-évtizedre alacsonyabb csecsemőhalálozási értékből indult ki, az alacsonyabb kiindulási pont ellenére is egyre meredekebbé vált. Ennek következtében az 1920-as évek elején még viszonylag magas gyermekhalandóság csaknem teljesen kiküszöbölődött, az életkorszerinti halandóság minimuma pedig, amely 1920/21-ben a férfiaknál 12—13, a nőknél 11—13 évek közé esett, 1959-re fiatalabb korra tolódott (férfiaknál 6—11, nőknél 10—12 éves korra).

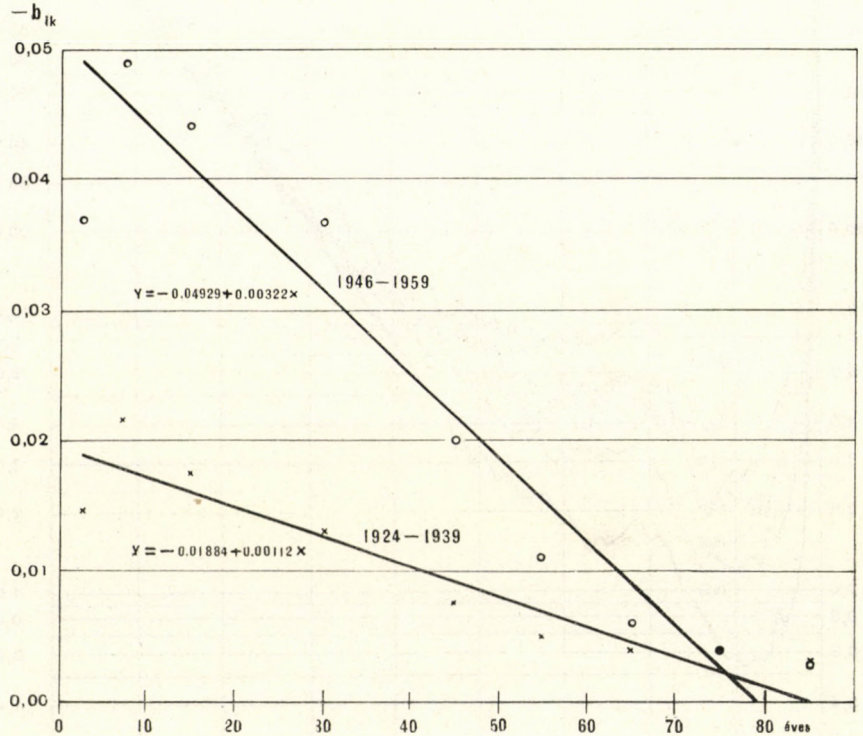

II. A halandóság csökkenése és az életkor közötti összefüggés az 1924—1939 és 1946—1959 időszakokban

Связь между уменьшением смертности возрастом в периодах 1924—1939 гг. и 1946—1959 гг.

Correlation Between the Decrease in Mortality and Age During the Periods 1924—1939 and 1946—1959

A másik változás a halandóságnak a fiatalabb korcsoportokban történő gyorsabb csökkenése folytán következett be. A csökkenés ütemének különbözősége azt eredményezte, hogy a fiatalkori halandóság 18—25 éves korban jelentkező oldal-móduszának kiugrása, amely 1920-ban még mindkét nem halandóságára jellegzetesen ráütötte bélyegét, 1959-re a férfiaknál mérséklődött, a nőknél pedig csaknem teljesen eltűnt. A férfiaknál így a 19—22 éves korban magasabbra emelkedő halandóság kb. 30 éves korig

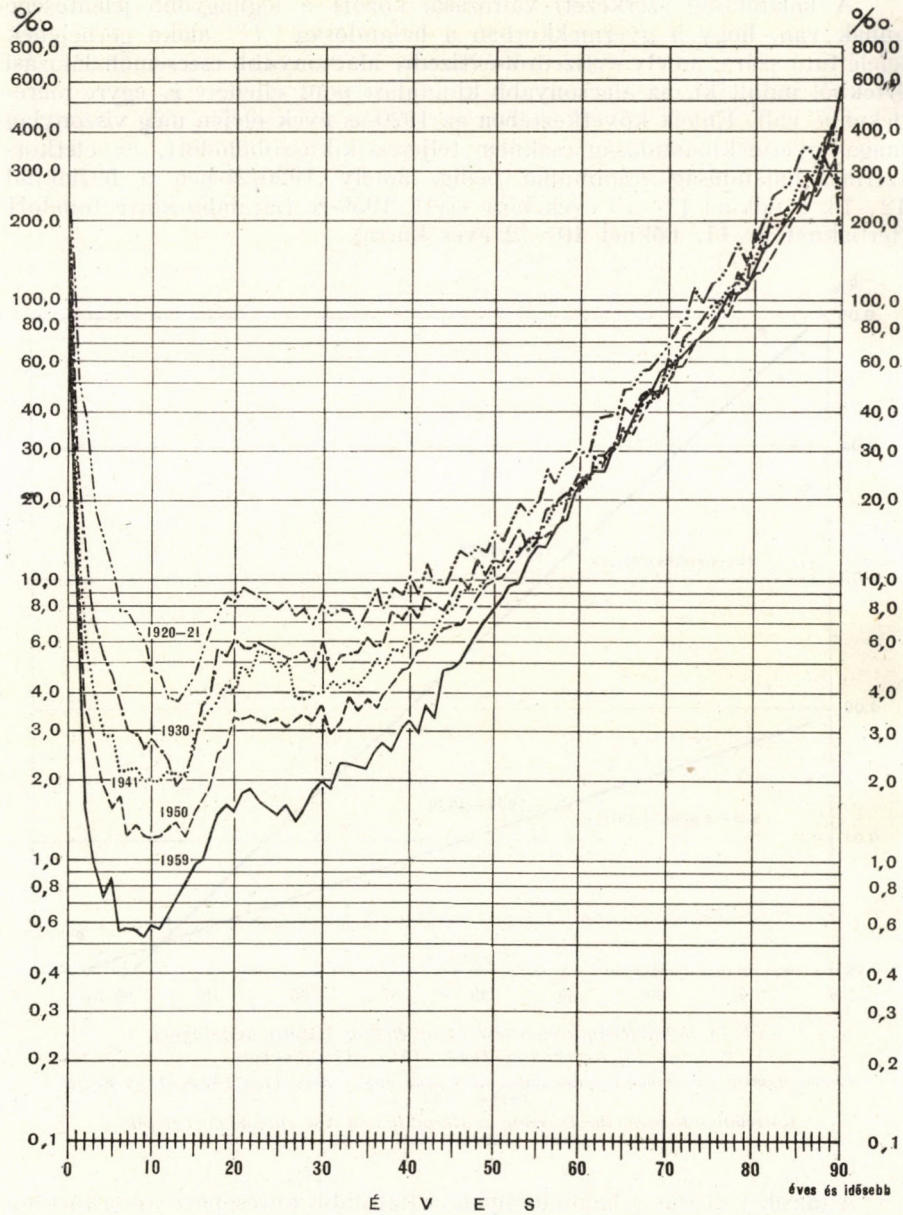

III. A férfiak halálozási arányának életkor szerinti alakulása, 1920—1959
Динамика смертности мужчин по возрасту в 1920—1959 гг.
Age—Specific Mortality of Males 1920—1959

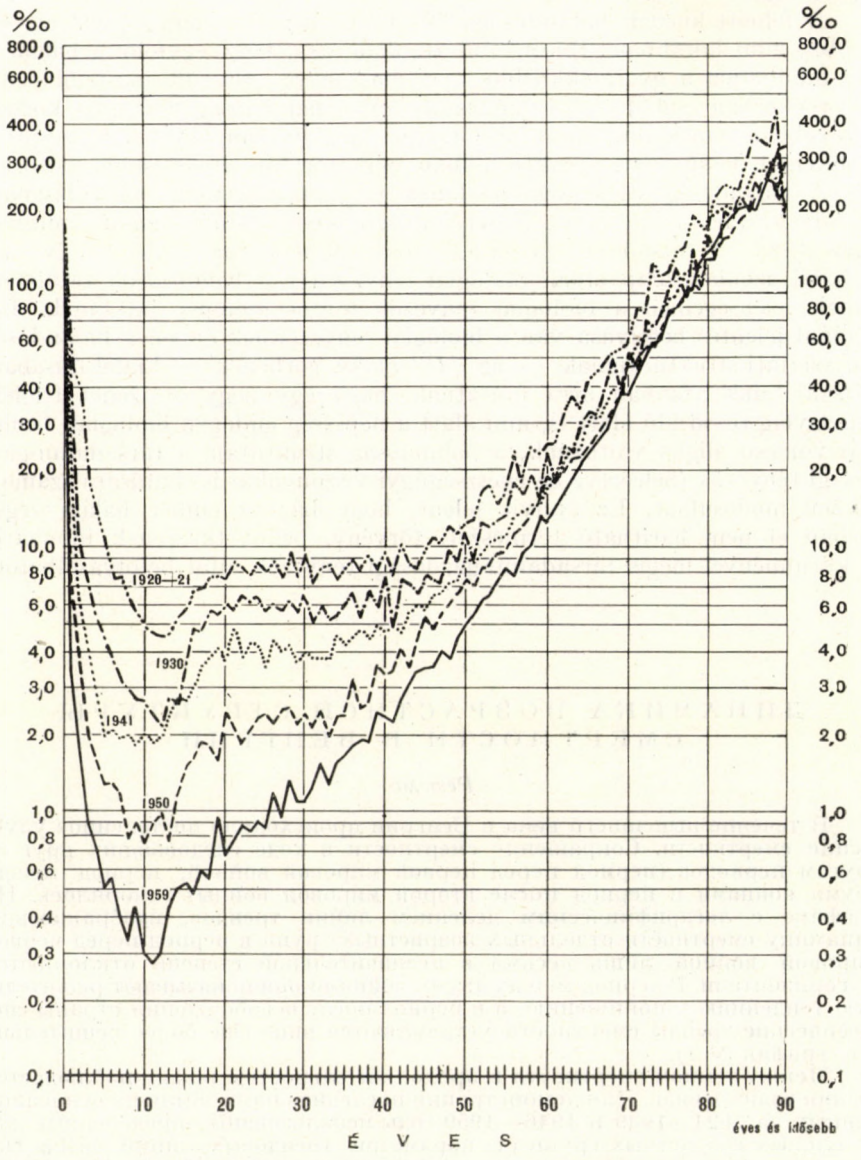

IV. A nők halálozási arányának életkor szerinti alakulása, 1920—1959
Динамика смерности женщин по возрасту в 1920—1959 гг.
Age—Specific Mortality of Females 1920—1959

alig változik, a nőknél viszont már ez a stagnáló átmenet sincs meg, hanem a 11 éves korban elért minimumtól kezdve a halandóságuk fokozatosan emelkedik.

A felnőtt korúak halandósága 30—60 év között jelenleg jóval alacsonyabb, mint korábban. Tekintettel azonban arra, hogy egyfelől a halandóság minimuma a gyermekkorban igen alacsonyra süllyedt, másfelől pedig az öregkorban csak keveset módosult, így a halandóság a felnőtt korban gyorsabban emelkedik, mint azelőtt. Az öreg korban, ahol a halandóság csökkenése lassú volt, struktúrájában nem történt lényegesebb változás.

A halandóság adott színvonalának meghatározásában, alakulásában, osztályok, társadalmi helyzet, terület, stb. szerint differenciált voltában kétségkívül a társadalmi-gazdasági tényezőknek van döntő befolyásuk. A halál azonban alapvetően biológiai tény, s így a halálozások területén, annak jelenségeiben a biológiai tényezők fontos szerepet játszanak. Így például jelentős befolyása van a biológiai tényezőknek éppen a halandóság kor szerinti struktúrájának — az "*U*" alakú görbének — kialakításában. Vizsgálataink azonban arra mutatnak, hogy egy négy évtizedet felölelő viszonylag rövid idő alatt is, ami alatt a népesség endogén biológiai, fizológiai vonásai aligha változnak, a halandóság struktúrája a társadalmi-gazdasági tényezők (beleértve az egészségügyi viszonyokat is) hatására számottevően módosulhat. Ez annyit jelent, hogy bár az ember halála végső sorban el nem hárítható természeti törvény, bekövetkeztének időpontja és körülményei mégis társadalmi-gazdasági tényezők által befolyásolhatók.

ДИНАМИКА ВОЗРАСТНОЙ СТРУКТУРЫ СМЕРТНОСТИ В ВЕНГРИИ

Резюме

В течение нынешнего века в Венгрии происходило постепенное улучшение смертности. Сокращение смертности в ходе следовавших друг за другом периодов (период перед первой мировой войной, период между двумя войнами и период после второй мировой войны) ускорялось. На графике с логарифмическим делением линии трендов, изображающие динамику смертности отдельных возрастных групп в период перед первой мировой войной лишь весьма в незначительной степени отклоняются от горизонтали. В период между двумя войнами они показывают решительную тенденцию к понижению, а в период после освобождения страны специфические тренды смертности устремляются вниз еще более решительно (см. график № 1).

Между темпом смертности и продолжительностью жизни наблюдается тесная взаимосвязь. Для демонстрации последней нами были на основании данных за 1924—1939 и 1946—1959 годы использованы определенные для отдельных возрастных групп (1) параметры трендовых линий a_{ik},b_{ik} (к - 1,2, ... 9 возрастная группа, $i = 1,2$ период). (См. таблица №1.) Параметры a_{ik} дают известную кривую смертности по возрасту в форме латынского «У», которая при условии $i = 2$ во всех возрастных группах движется на менее высоком уровне, чем тогда, когда $i = 1$. Выведенные из выражающего темп сокращения произведения параметров b_{ik} регрессивные прямые (2) и (3) показывают, что наиболее быстрым является темп сокращения смертности у молодых возрастных групп, в то время как у более

пожилых возрастных групп наблюдается постепенное сокращение. (См. график №2.)

В соответствии с вышесказанным произошло изменение также и возрастной структуры смертности в связи с чем изменилось также и соотношение между смертностью следующих друг за другом возрастных групп :

а) произошло почти-что полное устранение относительно высокой детской смертности, имевшей место еще в начале 1920 годов ;

б) выступ боковой моды смертности в 18—25 летном возрасте уже в 1959 году у мужчин сократился, а у женщин почти совсем исчез, хотя это явление в 1920 годы у обоих полов еще часто наблюдалось ;

в) смертность взрослых в возрасте от 30 до 60 лет в настоящее время является в значительной степени ниже, чем прежде ;

г) в структуре смертности лиц преклонного возраста не произошло значительных изменений. (См. графики №№ 3—4).

Данные за исследуемые четыре десятилетия, следовательно, показывают, что структура смертности, — несмотря на то, что существенное воздействие на нее оказывают биологические факторы, — изменяется в результате влияния общественно-экономических факторов.

CHANGES IN THE AGE STRUCTURE OF MORTALITY IN HUNGARY

Summary

In Hungary mortality has gradually improved in the course of the century, its decrease has accelerated in the subsequent periods (before World War I, the intra-war period and the period following World War II). The trend-lines expressing the mortality of the different age groups on a logarithmic scale hardly show any bias from the horizontal. Between the two World Wars they showed a definite decline whereas the trends of age specific mortality are even steeper during the post-Liberation period. (See Figure 1.)

A connection can be witnessed between the rate of decrease of mortality and age. To illustrate it we have used parameters a_{ik}, b_{ik} (k = age group 1, 2, . . . 9, i = period 1,2) fixed for different age groups (1), on basis of data for the years 1924—1939 and 1946—1959. (See Table 1.) Parameters a_{ik} give the well-known „U"-shaped curve which proceeds lower for every age group in respect of $i = 2$ than $i = 1$. The straight regression lines (2) and (3) made from parameters b_{ik} expressing the rate of decrease demonstrate that the rate of decrease for mortality is the highest for the youngest age groups gradually decreasing with the higher ones. (See Figure 2.)

Accordingly, also the age-structure of mortality has changed and so has the relation among the mortality of subsequent age groups :

a) The children's mortality still comparatively high in the early twenties has almost completely disappeared.

b) The sudden advance of the side-modus of youth mortality setting in at the age of 18—25, rather powerful for both sexes in 1920, became more moderate in case of males by 1959 and almost completely disappeared in case of females.

c) Adult mortality of 30—60 years is much lower than it used to be.

d) No noteworthy change in mortality structure took place in the old age (see Figures 3—4).

The data concerning the relatively short period embracing the four decades under review show that the mortality structure although greatly influenced by biologic factors can change rather powerfully under the influence of socio-economic factors.

A CSECSEMŐHALANDÓSÁGOT BEFOLYÁSOLÓ TÁRSADALMI ÉS BIOLÓGIAI TÉNYEZŐK MAGYARORSZÁGON*

DR. SZABADY EGON

A csecsemőhalandóság demográfiai vizsgálata már hosszú idő óta azzal a tapasztalattal jár, hogy a csecsemőhalandóság szintjének s időbeli kialakulásának tényezői kétfélék: részben biológiai, részben pedig társadalmi természetűek. A magyarországi csecsemőhalandóság legutóbbi évekre vonatkozó eredményeinek beható tanulmányozása megerősíti ezt az általános megállapítást azzal a speciális tapasztalattal, hogy bár a csecsemőhalandóság (elsősorban az egy éven aluli meghaltak kor és halálok szerinti tagozódásának) meghatározásában a biológiai tényezőknek elsődleges szerepe van, azonban ezek a társadalom befolyásolása által módosíthatók, egyes esetekben megváltoztathatók és így korunkban a társadalmi tényezők szerepe a csecsemőhalandóság szintjének alakulásában döntőnek tekinthető.

A magyarországi csecsemőhalandóság európai viszonylatban még nem a legkedvezőbb. A legutóbbi — 1960-ik — év adatai szerint ezer élveszülöttre 48 egy éven aluli meghalt jutott. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a második világháború előtti időszakban Magyarország csecsemőhalandósága egyike volt a legmagasabbaknak Európában — 1938-ban például a csecsemőhalandóság aránya 131‰ volt —, akkor a legutóbbi években a csecsemőhalandóság javulása számottevőnek tekinthető: jelenleg alig valamivel több mint $^1/_3$-annyi élveszülött hal meg egy éves kora betöltése előtt, mint a második világháború előtti utolsó békeévben. A csecsemőhalandóság csökkenése különösen az utolsó három évben jelentős: ezer élveszülöttre számítva az 1957. évi 63‰-kel szemben 1960-ban 48‰ volt.

Az alábbiakban össze kívánjuk foglalni azon tényezők hatását, amelyek hozzájárultak a magyarországi csecsemőhalandóság megjavulásához. Tekintettel arra, hogy a csecsemőhalandóságot befolyásoló tényezők közül elsősorban a társadalmi vonatkozásúak dominálnak, a társadalmi tényezők hatásait kívánjuk részletesebben elemezni. Ebben a vonatkozásban a tár-

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

sadalmi rétegenkénti csecsemőhalandósági különbségeket vizsgáljuk, összefüggésbe hozva azokat egyes biológiai tényezők hatásaival.[1]

A csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségek vizsgálata Magyarországon újabb keletű, az egész országra vonatkozó ilyen jellegű adatokkal 1948 óta rendelkezünk. A második világháború előtti időszak csecsemőhalandósági különbségeit csupán Budapestre vonatkozó adatokkal érzékeltethetjük: 1938-ban Budapesten ezer olyan élveszülöttre, akinek eltartója fizikai dolgozó volt, több mint háromszorannyi egy éven aluli meghalt jutott, mint ezer olyanra, akinek eltartója szellemi dolgozó volt. (Az előbbiek csecsemőhalandósága 103, az utóbbiaké 34‰ volt.) 1948-ra az ilyen jellegű különbséget már az egész ország vonatkozásában ismerjük, ekkor a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága 2,2-szerese volt a szellemi dolgozókénak. (Az erre az évre vonatkozó budapesti adatok csak egy árnyalattal nagyobb különbséget mutatnak.) Így, ha — az országos adatok hiánya miatt — hozzávetőleg azonosnak tekintjük a főváros és az ország csecsemőhalandósági különbségeit, azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a 40-es években a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága több mint háromszorosa volt a szellemiekének, addig a második világháborút követően e különbség jelentősen csökkent.

Részletesebb vizsgálódásokat a csecsemőhalandóság társadalmi különbségeit illetően 1948-tól kezdődően tudunk végezni. Az azóta bekövetkezett változást két vonatkozásban kívánjuk kiemelni, ezek közül az egyik — a már előbb is bemutatott — különbség amely a fizikai foglalkozási viszonyhoz tartozó és a szellemi foglalkozási viszonyúak csecsemőhalandóságában mutatkozik. Ez a különbség még a legutóbbi években is fennállott, azonban az 1948 óta eltelt 12 év alatt évről-évre folyamatosan csökkenő mértékben. 1959-ben a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága már kevesebb mint $^1/_3$-ával volt magasabb a szellemiekénél, ami arra mutat, hogy azok a társadalmi (életszínvonalbeli, egészségügyi kultúrában mutatkozó stb.) különbségek, amelyek a társadalom e két rétege között — elsősorban a második világháború előtt, de még az azt követő években is — nagy mértékben fennállottak, egyre inkább csökkennek és jelenleg már a csecsemőhalandóság vonatkozásában e két réteg közel került egymáshoz. Ehhez az is hozzájárult, hogy az állam által végrehajtott egészségpolitikai intézkedések az alkalmazásban állók — és újabban a termelőszövetkezeti tagok — egészére egyaránt vonatkoznak. (Egységes társadalombiztosítási rendszer: ingyenes orvosi és kórházi ellátás.)

A legutóbbi időszak csecsemőhalandósági különbségeinek másik szembetűnő vonása a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozási ágakba tartozók csecsemőhalandóságának egymáshoz közelebb kerülése. 1948-ban még a mezőgazdasági foglalkozású szülők csecsemőinek halandósága $^1/_3$-ával volt magasabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénak. E különbség is évről-évre folyamatosan csökken s 1954-től már e két réteg csecsemőhalandósága lényegében azonosnak tekinthető, sőt a mezőgazdasági foglalkozásúaké egyes években még alacsonyabb is volt a nem mezőgazdaságiaké-

[1] A társadalmi rétegenként differenciált csecsemőhalálozási arányszámokat olymódon számítottuk ki, hogy az eltartó (házasságból történt születések esetén az apa, házasságon kívüli születéseknél az anya) foglalkozási ága és foglalkozási viszonya szerint részletezett élveszületések számához viszonyítottuk a megfelelő társadalmi csoportba tartozó egy éven aluli meghaltakat.

nál; a legutóbbi 5 év — 1955—1959 — átlagában ezer mezőgazdasági eltartójú élveszülöttre már csupán 2%-kal több egy éven aluli meghalt jutott, mint ugyanannyi nem mezőgazdasági eltartójúra.

1. A csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportok szerint, 1948—1959
Детская смертность по общественно-экономическим группам в 1948—1959 гг.
Infant Mortality by Socio-Economic Groups, 1948—1959

Társadalmi-gazdasági csoportok (1)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli elhaltak száma (2)											
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959
1. Fizikai dolgozók[1]												
2. Ipar	78,8	77,4	70,3	76,9	67,4	72,0	66,3	61,9	61,8	64,4	57,6	50,7
3. Mezőgazdaság	123,0	125,4	115,9	104,8	81,8	92,8	66,7	68,6	65,8	72,5	68,1	57,6
4. Egyéb	99,2	102,3	107,3	100,2	75,7	70,6	70,4	70,7	71,5	74,9	68,0	60,4
5. Együtt....	*98,9*	*98,2*	*93,4*	*91,4*	*74,2*	*77,1*	*67,6*	*66,4*	*65,5*	*69,6*	*63,3*	*55,1*
6. Nem fizikai dolgozók	*45,6*	*47,5*	*49,2*	*55,5*	*50,4*	*49,8*	*47,9*	*48,1*	*44,6*	*44,8*	*40,1*	*42,0*
7. Önállóak												
3. Mezőgazdaság	99,5	92,9	83,3	75,6	61,6	64,2	47,9	48,5	47,8	53,3	52,1	47,8
4. Egyéb	91,1	82,2	75,4	93,2	135,7	72,7	49,3	52,9	50,8	54,0	51,3	53,0
5. Együtt ...	*97,6*	*91,0*	*82,2*	*77,7*	*68,1*	*65,0*	*48,1*	*49,2*	*48,2*	*53,4*	*52,0*	*48,6*
8. Összesen .	*94,0*	*91,0*	*85,7*	*83,9*	*69,9*	*70,8*	*60,7*	*60,0*	*58,8*	*63,1*	*58,1*	*52,4*
9. Ebből:												
10. Mezőgazdasági	107,8	103,4	97,0	90,5	73,9	82,5	58,8	59,6	58,4	63,4	61,1	54,4
11. Nem mezőgazdasági	80,9	79,5	77,2	79,5	67,5	65,9	61,6	60,2	59,0	62,9	56,6	51,5

[1] Alkalmazottak és szövetkezeti tagok

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных.
Вертикальная графа: 1. Работники физического труда; 2. промышленность; 3. сельское хозяйство; 4. прочие; 5. всего; 6. работники нефизического труда; 7. самостоятельные; 8. вместе; 9. в том числе; 10. сельскохозяйственные; 11. несельскохозяйственные.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) deaths under 1 year per 1000 live births.
Lateral text: 1. Manual workers; 2. industry; 3. agriculture; 4. others; 5. total; 6. non-manual workers; 7. independents; 8. grand total; 9. of which; 10. agricultural; 11. non-agricultural.

A csecsemőhalandóság terén meglevő eltéréseket több vonatkozásban világíthatjuk meg, rámutatva eközben azokra a tényezőkre, amelyek a jelenlegi — már erősen csökkent — különbségeket előidézhetik. Ezek sorában először a társadalmi rétegek szerint részletezett haláloki különbségeket vizsgáljuk meg, mivel ezek igazolják leginkább a csecsemőhalandóság tényezőinek kettősségét — biológiai és társadalmi jellegét — illetve ezek közül a társadalmi elemek elsődlegességét.

Az összehasonlítás egyszerűsítésére a viszonyítást úgy végeztük el, hogy a halálokokat két nagy csoportba osztottuk. Az első csoportba soroltuk a veleszületett (endogén) okokból bekövetkezett, az utóbbiba a szerzett (exogén) okokból bekövetkezett halálozásokat.[2] 1959-ben Magyarországon ezer élveszülöttre 31 endogén és 21 exogén okból meghalt csecsemő jutott. Az átlag körül nagy mértékben szóródnak a különböző társadalmi rétegek

[2] A Betegségek Nemzetközi Osztályozása 1955. évi Reviziójának háromszámjegyű halálok i csoportosítása alapján endogén haláloknak tekintjük 750—759, illetve 760—776 tételszámokat (XIV. és XV. haláloki főcsoport). A többi haláloki főcsoportba tartozó halálozásokat exogén jellegűnek tekintjük.

adatai. A különbség elsősorban az exogén halálokok vonatkozásában áll fenn, az endogén halálozások arányában alig találunk társadalmi különbségeket. Itt az újszülöttek fertőzéseinél (A betegségek nemzetközi osztályozása 1955. évi revízió : 763—768. tétel) mutatkoznak jellegzetesebb társadalmi különbségek, ami azzal magyarázható, hogy bizonyos mértékig az ilyen jellegű halálozások már szerzettnek tekinthetők, mert sok esetben a szülés lefolytatásának feltételeiből erednek. De még ha figyelembe is vesszük az újszülöttkori fertőzéseket, a fizikai és a szellemi dolgozók endogén csecsemőhalandósága teljesen azonos és a mezőgazdasági foglalkozásúak ilyen okból bekövetkezett csecsemőhalálozási aránya is csak egy árnyalattal alacsonyabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál.

Az exogén halálokok miatt bekövetkezett csecsemőhalandóság társadalmi eltéréseire vezethetők vissza a csecsemőhalandóság társadalmi különbségei. A fizikai dolgozók esetében az exogén okokból bekövetkezett halálozások aránya (ezer élveszülöttre) közel 24‰, szemben a szellemi dolgozók 10‰-es arányával. A mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági foglalkozásúak esetében is tapasztalhatunk különbségeket, de korántsem ilyen mértékben. Az előbbiek exogén csecsemőhalandósága 24, az utóbbiaké 20‰. A különböző szerzett halálokok tekintetében a társadalmi eltérések nagysága változó. A legnagyobb arányú a bélhurutnál, ahol ezer fizikai eltartójú élveszülöttre több mint három és félszer annyi halálozás jut, mint szellemire. Ugyanez a különbség a tüdőgyulladásnál és az influenzánál két és félszeres, a többi exogén haláloknál a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága valamivel több mint háromnegyedével haladja meg a szellemiekét. A mezőgazdasági és az egyéb foglalkozásúak csecsemőhalandóságában tapasztalható különbségek szintén a bélhurut esetében a legnagyobbak. A mezőgazdasági népesség körében észlelt, bélhurutra visszavezethető csecsemőhalandóság mintegy ötödével haladja meg a nem mezőgazdasági foglalkozásúakét.

A csecsemőhalandóság halálokok szerinti társadalmi különbségeinek elemzése arra mutat, hogy az endogén halálokok alakulásában mutatkozik meg legkevésbé a társadalmi tényezők hatása, azok gyakoriságát túlnyomórészt még biológiai tényezők határozzák meg. Ezzel szemben az exogén halálokok társadalmi különbségei magukon viselik külső — társadalmi — jellegüket és ennek alapján társadalmi intézkedésekkel való megváltoztathatóságukat. Az a tény, hogy a magyar csecsemőhalandóságot már kevésbé befolyásolják a társadalmi különbségek, a szerzett halálokok egyre kisebb hatását mutatja és a jövőbeni intézkedéseknek éppen az exogén halálokok leküzdésére kell irányulniok.

A halálokok szerinti különbségekhez hasonló megállapítást tehetünk a csecsemőhalottak életkor szerinti vizsgálata alapján. Ez szintén azt mutatja, hogy az inkább endogén jellegű neonatális halandóság terén nem állnak fenn jelentős társadalmi különbségek, bár a közvetlen (3 napon aluli) postnatális halandóságban bizonyos — az endogén halálokoknál észleltekhez hasonló — különbségek figyelhetők meg a mezőgazdasági, ill. a fizikai foglalkozásúak javára. Ezzel szemben a későbbi csecsemőhalandóság már nagyfokú társadalmi differenciákat takar. Így a neonatális (28 napon aluli) csecsemőhalandóság önmagában sem mutat nagyobb társadalmi különbségeket (1959-ben a fizikai dolgozók 28 napon aluli csecsemőhalandósági

2. Csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportonként halálokok szerint, 1959
(A VII. Nemzetközi betegségi- és haláloki névjegyzék alapján)

Детская смертность по общественно-экономическим группам и причинам смерти в 1959 г.
(На основании 7-ой Международной Номенклатуры болезней и причин смерти)

Infant Mortality by Socio-Economic Groups, According to Causes of Death, 1959
(Based on the International Classification of Diseases and Causes of Death, Seventh Revision)

a) *Endogén okok* (1)

Társadalmi-gazdasági csoport (2)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak száma (3)					
	Veleszületett fejlődési rendellenességek (4)	Szülési sérülések (5)	Az újszülött fertőzései (6)	Éretlenség (7)	Egyéb (8)	Összesen (9)
1. *Fizikai dolgozók*						
2. Ipar	6,0	8,2	4,9	9,5	1,3	29,9
3. Mezőgazdaság	6,7	9,3	5,9	8,3	1,5	31,7
4. Egyéb	6,5	9,5	5,3	11,5	1,5	34,3
5. *Együtt*	*6,3*	*8,8*	*5,3*	*9,7*	*1,4*	*31,5*
6. *Nem fizikai dolgozók* ..	*6,5*	*10,4*	*3,4*	*10,3*	*1,3*	*31,9*
7. *Önállóak*						
3. Mezőgazdaság	7,0	7,0	3,9	7,7	1,1	26,7
4. Egyéb	6,5	9,2	6,5	5,1	1,1	28,4
5. *Együtt*	*6,9*	*7,4*	*4,3*	*7,3*	*1,1*	*27,0*
8. *Összesen*	*6,4*	*8,9*	*4,9*	*9,5*	*1,3*	*31,0*
9. Ebből:						
10. Mezőgazdasági	6,8	8,6	5,2	8,1	1,4	30,1
11. Nem mezőgazdasági	6,2	9,1	4,7	10,1	1,3	31,4

b) *Exogén okok* (10)

Társadalmi-gazdasági csoport (2)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak száma (3)				
	Influenza (480—483) (11)	Tüdőgyulladás (490—493) (12)	Bélhurut (571) (13)	Egyéb (8)	Összesen (9)
1. *Fizikai dolgozók*					
2. Ipar	3,5	7,7	3,2	6,4	20,8
3. Mezőgazdaság	3,7	8,8	5,8	7,6	25,9
4. Egyéb	4,0	8,8	5,7	7,6	26,1
5. *Együtt*	*3,7*	*8,3*	*4,6*	*7,0*	*23,6*
6. *Nem fizikai dolgozók*	*1,5*	*3,4*	*1,2*	*4,0*	*10,1*
7. *Önállóak*					
3. Mezőgazdaság	3,9	7,4	3,7	6,1	21,1
4. Egyéb	5,8	8,2	5,1	5,5	24,6
5. *Együtt*	*4,2*	*7,5*	*3,9*	*6,0*	*21,6*
8. *Összesen*	*3,4*	*7,5*	*4,0*	*6,5*	*21,4*
9. Ebből:					
10. Mezőgazdasági	3,8	8,3	5,2	7,0	24,3
11. Nem mezőgazdasági	3,3	7,1	3,5	6,2	20,1

Горизонтальная графа : (1) Эндогенные причины смерти ; (2) общественно-экономические группы ; (3) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных ; (4) врожденные пороки развития ; (5) родовые ушибы ; (6) заражение новорожденных ; (7) незрелость ; (8) другие причины ; (9) всего ; (10) эксогенные причины смерти ; (11) грипп ; (12) воспаление легких ; (13) катар кишечника.

Вертикальная графа : См. табл. 1.

Heading : (1) Endogenous causes of death; (2) socio-economic groups; (3) deaths under 1 year per 1000 live births; (4) congenital malformations; (5) birth injuries; (6) infections of the newborn; (7) immaturity; (8) other causes; (9) total; (10) exogenous causes of death; (11) influenza; (12) pneumonia, (13) gastro-enteritis.

Lateral text : See Table 1.

aránya lényegében azonos volt a szellemiekével, ugyanez az arány a mezőgazdasági foglalkozásúaknál 6%-kal volt magasabb, mint a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál). Ez arra mutat, hogy a neonatális, és ezen belül elsősorban a postnatális halandóság döntő részt biológiai természetű, amelynek alakulásában a társadalmi tényezőknek viszonylag kisebb a szerepe.

Ezzel szemben a 28 napon felüli csecsemőhalandóságban már jelentős társadalmi különbségeket találunk. Ezer olyan élveszülöttre, akinek fizikai dolgozó az eltartója, több mint kétszerannyi 28 napon felüli csecsemőhalott jut, mint ezer olyanra, akinek eltartója szellemi dolgozó. A mezőgazdasági dolgozóknál ugyanez az arány 21%-kal haladja meg a nem mezőgazdasági dolgozókét. Az életkor növekedésével a különbségek még csak növekednek: a 28 napos—2 hónapos csecsemőknél a fizikai dolgozók csecsemőhalandósága még csak kétszerese, a 2 hónaposnál idősebbeké több mint két és félszerese a szellemi dolgozókénak. A különbségek kor szerinti növekedése megmutatkozik a mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági eltartójú csecsemőhalottak esetében is.

3. A csecsemőhalandóság társadalmi-gazdasági csoportok és az elhalt kora szerint, 1959
Детская смертность по общественно-экономическим группам и возрасту в 1959 г.
Infant Mortality by Socio-Economic Groups, According to Age, 1959

Társadalmi-gazdasági csoport (1)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli elhaltak száma (2)												
	napos (3)						hónapos (5)		Összesen (6)	ebből (7) napos (8)			
	−1	1−2	3−6	7−13	14−27	28 napos — 2 hónapos (4)	3−5	6−11		−7	7−27	−28	28−
1. *Fizikai dolgozók*													
2. Ipar.....	13,2	5,6	3,5	2,7	3,1	8,4	8,5	5,7	50,7	22,3	5,8	28,1	22,6
3. Mezőgazdaság	12,1	5,9	3,6	3,2	4,5	10,7	10,4	7,2	57,6	21,6	7,7	29,3	28,3
4. Egyéb	14,4	6,8	4,2	3,1	3,6	11,0	10,0	7,3	60,4	25,4	6,7	32,1	28,3
5. *Együtt ...*	*13,1*	*6,0*	*3,7*	*2,9*	*3,7*	*9,7*	*9,4*	*6,6*	*55,1*	*22,8*	*6,6*	*29,4*	*25,7*
6. *Nem fizikai dolgozók .....*	*15,8*	*6,7*	*3,6*	*2,2*	*2,0*	*4,9*	*3,9*	*2,9*	*42,0*	*26,1*	*4,2*	*30,3*	*11,7*
7. *Önállóak*													
3. Mezőgazdaság	10,5	4,3	3,2	2,3	4,2	8,8	7,9	6,6	47,8	18,0	6,5	24,5	23,3
4. Egyéb	9,9	4,8	5,5	2,7	3,7	10,3	8,6	7,5	53,0	20,2	6,4	26,6	26,4
5. *Együtt ...*	*10,4*	*4,4*	*3,5*	*2,4*	*4,1*	*9,0*	*8,0*	*6,8*	*48,6*	*18,3*	*6,5*	*24,8*	*23,8*
8. *Összesen ..*	*13,2*	*5,9*	*3,7*	*2,8*	*3,5*	*8,9*	*8,4*	*6,0*	*52,4*	*22,8*	*6,3*	*29,1*	*23,3*
9. Ebből:													
10. Mezőgazdasági	11,6	5,4	3,5	2,9	4,4	10,0	9,6	7,0	54,4	20,5	7,3	27,8	26,6
11. Nem mezőgazdasági ...	13,9	6,1	3,8	2,7	3,1	8,4	7,9	5,6	51,5	23,8	5,8	29,6	21,9

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономические группы; (2) численность умерших детей в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных; умершие в возрасте; (3) ... дней, (4) 28 дней — 2 месяца, (5) ... месяцев; (6) всего; (7) в том числе; (8) в возрасте ... дней.
Вертикальная графа: См. табл. 1.

Heading: (1) Socio-economic groups, (2) deaths under 1 year per 1000 live births, age: (3) ... days, (4) 28 days-2 months, (5) ... months; (6) total; (7) of which, (8) age ... days.
Lateral text: See Table 1.

Felmerülhet az a vélemény, hogy az a tény, hogy a nők egyre jelentősebb mértékben vesznek részt Magyarországon az aktív gazdasági tevékenység-

ben, kedvezőtlenül hat a csecsemőhalandóság alakulására, mivel a dolgozó anyák kevésbé tudnak gondot viselni gyermekeikre, mint azok, akik nem folytatnak kereső tevékenységet és otthon saját maguk tudják ellátni gyermekeiket. A csecsemőhalandóság adatai ezzel éppen ellentétes jelenségre mutatnak rá. 1959-ben a nem mezőgazdasági foglalkozású kereső anyák csecsemőinek halandósága 47‰ volt, az ugyanebbe a csoportba tartozó eltartott anyák 54‰-es csecsemőhalandóságánál 15%-kal alacsonyabb. (Megjegyzendő, hogy 1954-ben a nem mezőgazdasági kereső anyák csecsemőinek halandósága 49‰, az eltartottaké 71% volt.)

Figyelemreméltó, hogy a keresők és eltartottak eltérő csecsemőhalandóságának mértékében is mutatkoznak társadalmi különbségek. Amíg — 1959. évi adatok szerint — a fizikai dolgozóknál a kereső anyák csecsemőinek halandósága csupán 2%-kal volt magasabb az eltartottakénál, addig a szellemieknél már 40%-kal magasabb az eltartottaké. Az eltérések különösen a késői csecsemőhalandóság tekintetében jelentősek. Amíg a 28 napon aluli csecsemőhalandóság a keresőknél még magasabb mint az eltartottaknál (a nem mezőgazdasági foglalkozásúaknál 8%-kal), addig a 28 napon felüli csecsemőhalandóság az eltartottaknál már $^2/_3$-ával magasabb. Az olyan fizikai foglalkozású eltartóval rendelkező élveszülöttek körében, akiknek anyja dolgozik, a késői csecsemőhalandóság csupán 81%-a az eltartottakénak. Ugyanez az arány a szellemieknél csupán 44%. Mindez arra mutat, hogy az endogén jellegű korai csecsemőhalandóság a keresőknél fokozottabb, ami talán összefügg azzal, hogy munkájuk természete kedvezőtlenül hat az újszülött fejlődésére. Ezzel szemben az exogén okokból előálló késői csecsemőhalandóság már jóval magasabb az eltartott anyák esetében, ami azt látszik bizonyítani, hogy a nők munkábaállása nem befolyásolja kedvezőtlenül a csecsemőhalandóságot, sőt a dolgozó anyák részére juttatott kedvezmények még a csecsemőhalandóság javulásához is hozzájárultak.

Magyarországon is összefüggésben áll a csecsemőhalandóság szintje az anya korával, illetve azzal, hogy a gyermek anyjának hányadik szülöttje. Az anya kora, illetve a születés sorszáma szerinti csecsemőhalandóság — amelynek különbségei elsősorban biológiai jellegűek — is magán viseli a társadalmi különbségeket. Az anya kora szerinti csecsemőhalandóság valamennyi társadalmi rétegnél egyaránt úgy alakul, hogy a fiatalabb korú (20 éven aluli) anyák újszülötteinek halandósága viszonylag magas, a 20—29 éveseké a legalacsonyabb, majd 30 éves kortól kezdve a korral párhuzamosan nő a csecsemőhalandóság. De a különböző korcsoportokban eltérő az egyes társadalmi rétegek csecsemőhalandósága közötti különbség. A fizikai foglalkozású anyák csecsemőhalandósága — a szellemiekhez viszonyítva — a 25—29 éves, illetve a 40 éven felüli korcsoportban a legmagasabb, a különbség a 20 éven aluliaknál a legkisebb arányú. Lényegében hasonló módon alakul a mezőgazdasági, illetve a nem mezőgazdasági foglalkozású nők kora szerinti arányszámok különbsége is. Itt csupán az figyelemreméltó, hogy a 30—39 éves korcsoportban a mezőgazdasági foglalkozású anyák csecsemőhalandósága alacsonyabb a nem mezőgazdasági foglalkozásúakénál.

A születési sorszám szerint részletezett csecsemőhalandóság adataiban is megmutatkoznak a társadalmi különbségek. A fizikai dolgozó eltartóval rendelkező csecsemők halandósági különbsége az anya szülési sorszámának

növekedésével párhuzamosan csökkenő tendenciát mutat. Amíg az elsőszülöttek halandósága a fizikai dolgozóknál 35%-kal haladja meg a szellemiekét, addig a második szülötteknél már csak 23, a harmadiknál 17 a különbség és érdekes módon a negyedik- és további szülöttek csecsemőhalandósága a fizikai dolgozóknál alacsonyabb. A mezőgazdasági foglalkozású szülők csecsemőinek halandósága csupán az elsőszülöttek esetében haladja meg a nem mezőgazdaságiakét (ezeknél a különbség még 12%-os), de a második szülöttek csecsemőhalandósága a két rétegnél már azonos, sőt a harmadik- és további szülötteké már a mezőgazdasági foglalkozásúaknál alacsonyabb.

A csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségek arra utalnak, hogy a magasabb csecsemőhalandósághoz a közvetlen anyagigazdasági helyzet különbsége mellett még az egyes rétegek eltérő kulturális színvonala is hozzájárul. Ez elsősorban úgy hat a csecsemőhalandóság különbségeinek kialakulásához, hogy a magasabb kulturális színvonal egyúttal az egészségügyi kultúra magasabb ismeretét, alacsonyabb kultúrális színvonal az egészségügyi ismeretek terén kisebbfokú jártasságot jelent. Ezt bizonyítják a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint fennálló csecsemőhalandósági különbségek is. Az 1959. évi adatok szerint például az iskolába nem járt anyák csecsemőinek halandósága 95‰, ugyanakkor amikor a 9—12 osztályt (tehát középiskolát) végzetteké 38‰ és a 13 és több osztályt (tehát egyetemet és főiskolát) végzetteké 27‰. Az anya legmagasabb iskolai végzettsége közvetlen összefüggésben van a csecsemőhalandóság szintjével, hiszen a végzett osztályok számának növekedésével párhuzamosan csökken a csecsemőhalandóság. Ugyanezt a tendenciát mutatják az apa legmagasabb iskolai végzettsége szerint differenciált arányszámok is, azonban — természetszerűleg — az anya iskolai végzettsége szorosabb összefüggést mutat a csecsemőhalandósággal mint az apáé.

4. Csecsemőhalandóság a szülők iskolai végzettsége szerint, 1959
Детская смертность по образованию родителей в 1959 г.
Infant Mortality by the Parents' Educational Status, 1959

Elvégzett osztályok (1)	Az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak száma (2)	
	Anya (3)	Apa (4)
0	95,3	90,0
1—3	65,7	67,1
4	66,6	59,6
5	50,7	53,9
6	53,2	50,5
7	43,6	48,3
8	48,3	47,2
9—12	38,2	37,8
13—	27,2	33,8
Összesen	*52,4*	*52,4*

Горизонтальная графа : (1) Оконченные классы ; (2) численность умерших в возрасте до 1 года, на 1000 живорожденных ; (3) матери ; (4) отца.

Heading : (1) Classes (forms) finished, (2) deaths under 1 year per 1000 live births; (3) mothers; (4) fathers.

ОБЩЕСТВЕННЫЕ И БИОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВОЗДЕЙСТВУЮЩИЕ НА ДЕТСКУЮ СМЕРТНОСТЬ В ВЕНГРИИ

Резюме

Изучение данных о детской смертности в Венгрии за последние годы привело к выводу, что в области детской смертности первостепенная роль принадлежит биологическим факторам, но в то же самое время в области динамики уровня детской смертности решающими являются общественные факторы.

В качестве обоснования этой установки автор настоящего очерка подытоживает воздействие тех факторов, которые оказали содействие улучшению детской смертности в Венгрии. Автор выделяет воздействие общественных факторов, которые он характеризует посредством различий в детской смертности по общественным слоям.

Общественные различия в детской смертности существуют и в настоящее время, но, однако, их масштабы даже издали не достигают прежнего уровня. В период перед второй мировой войной, — согласно данным по Будапешту, — например детская смертность у работников физического труда была в три раза выше, чем у работников умственного труда. В 1948 году это соотношение уже в общегосударственных масштабах составляло лишь 2,2 раза выше, чем у работников умственного труда. И наконец в 1959 году детская смертность у работников физического труда уже лишь меньше чем на 1/3 превышала детскую смертность у работников умственного труда. Аналогичным образом сократилось различие между детской смертностью у сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населений : в годы после второй мировой войны детская смертность у сельскохозяйственного населения была на 1/3 выше, в то время как в последние годы удельный вес упомянутых двух слоев может быть признан по сути дела одинаковым.

При изучении детской смертности по причине смерти автор устанавливает, что причины общественного порядка играют роль только в случае экзогенных (приобретенных) причин наступления смерти. (В 1959 году удельный вес детской смертности по экзогенным причинам у работников физического труда был почти в два с половиной раза выше, чем у работников умственного труда.) В отношении же частоты эндогенных причин наступления смерти между двумя слоями имеются лишь едва заметные различия.

При анализе детской смертности по возрасту можно прийти к аналогичным выводам, как и при исследовании различий по причинам смерти. Неонатальная смертность детей в возрасте до 28 дней взятая сама по себе не показывает значительных различий по общественным слоям. Между тем в случаях наступления смерти после 28-дневного возраста мы находим уже значительные общественные различия. На тысячу живорожденных, находящихся на иждивении работников физического труда, приходится вдвое с лишним раза больше умерших детей в возрасте свыше 28 дней, чем это имеет место в случае работников умственного труда.

Детская смертность в распределении по возрасту матери и порядковому номеру рождения матери также отражает общественные различия.

На формирование различий в области детской смертности помимо непосредственного общественно-материального положения оказывают воздействие также и расхождение в культурном уровне. Это служит доказательством того что повышение культурного уровня родителей (в первую очередь матери), — который измеряется нами на основе наивысшего образования, — приводит к сокращению доли детской смертности.

SOCIAL AND BIOLOGICAL FACTORS AFFECTING INFANT MORTALITY IN HUNGARY

Summary

The investigation of the results concerning infant mortality in Hungary in the recent years involved the experience that, though in the determination of infant mortality the biological factors have a prominent part, the role of social factors, however, may be considered as decisive in the shape of the level of infant mortality.

In order to prove this statement, the paper summarizes the effect of the factors that contributed to the improvement of infant mortality in Hungary. It stresses the effect of social factors, presented by the differences of infant mortality according to social strata.

The social differences in infant mortality still prevail, though by far not in such an extent as in the past. Before the Second World War, e. g. — according to figures concerning Budapest — the mortality of infants of manual workers was three fold that of non-manual workers. This ratio was, in 1948, for the whole country, 2,2 times that of the non-manual workers. In 1959, the infant mortality of the manual workers was already less than $^1/_3$ higher than that of the non-manual workers. Likewise decreased the difference between the infant mortality of parents of agricultural and non-agricultural professions : in the years following the Second World War the mortality of infants of parents having had an agricultural profession was still by $^1/_3$ higher, in the recent years, however, the infant mortality ratio of both strata can be considered as virtually identical.

Examining infant mortality by causes of death, we consider, that social causes prevail only with the exogenous causes of death. (In 1959, the ratio of exogenous mortality was two and a half times higher for the infants of manual workers than for those of non-manual workers.) On the other hand, we hardly find any social differences as to the frequency of endogenous causes of death.

From the investigations concerning the age of the deceased infants we can make a statement, similar to the differences by causes of death. The neo-natal mortality (within 28 days) does not reflect important social differences in itself, with the late infant mortality (over 28 days), however, we find already important social differences. The number of infants deceased at the age of over 28 days, per 1000 live-born, the bread winners of whom are manual workers, is twice as high as for the category of deceased, the earners of whom being non-manual workers.

Infant mortality according to the age of the mother and birth order bear the social differences.

To the development of the differences in infant mortality contribute, besides the direct socio-economic situation, the differences appearing in the cultural level. This is proved by the fact that the infant mortality ratio decreases with the upward trend of the parents' (above all the mother's) cultural standard, measured by the highest level of education.

AZ 1960. ÉVI MAGYAR NÉPSZÁMLÁLÁS CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁS-STATISZTIKAI FELVÉTELÉNEK NÉHÁNY ELŐZETES EREDMÉNYE*

DR. TAMÁSY JÓZSEF

A családokra és a háztartásokra, mint a társadalmi együttélés alapsejtjeire, ezeknek típusaira és összetételére irányuló vizsgálódások világszerte egyre nagyobb súllyal jelentkeznek a népszámlálások felvételi és feldolgozási programjában. Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás felvételének — az általános érdeklődésen túlmenően — különös jelentőséget adott, hogy a népesség családösszetételében az elmúlt évtizedben végbement mélyreható változásokról semmilyen adat nem állt rendelkezésre.

Mivel az itt még körvonalaiban sem vázolható gazdag feldolgozási program végrehajtása hosszabb időt vesz igénybe, az 1960. évi népszámlálás anyagából kiválasztott 1%-os képviseleti minta[1] a népesség demográfiai és foglalkozási ismérvein kívül felölelte a családokra vonatkozó adatokat is.

Közleményünk a felvétel és a feldolgozás során alkalmazott fogalmakkal kapcsolatos néhány kérdés érintése után — e képviseleti feldolgozás egyes legfontosabb eredményeit ismerteti.

A FELVÉTEL MÓDJA, A CSALÁD ÉS A HÁZTARTÁS FOGALMA

Az 1960. évi magyar népszámlálás felvételi egysége a háztartás volt, szemben a korábbi népszámlálások gyakorlatával, amelyek során az összeírás elsődleges keretét a lakás képezte. A közös háztartás ismérve az együttlakás, bizonyos rendszeres közös étkezés és a közös gazdálkodás volt. Ennek megfelelően a háztartás azoknak az együttlakó személyeknek a csoportja, akik közös lakásban, vagy annak egy részében laknak, a hét legalább egy napján közösen étkeznek és a létfenntartási költségeket közösen viselik.

A háztartás állhat egy vagy több családból. Az, hogy adott esetben

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

[1] A képviseleti minta elkészítése szisztematikus kiválasztási módszerrel történt olymódon, hogy az összeírás terület szerint rendezett anyagából minden 100-ik összeíróív került kiválasztásra. Mivel az 1960. évi népszámlálásnál a lakosságot lajstromos összeíróíveken, háztartásonként írták össze, a képviseleti minta kiválasztási egysége is a háztartás volt. A kiválasztás olyan feltételek mellett történt, hogy az 1500-as nagyságrendű mintabeli adat relatív hibája — 95%-os valószínűség mellett — 5%.

egy lakásban együttélő személyek közül kik és milyen összetételben alkotnak háztartást, a háztartás említett ismérvei által meghatározott keretek között, elsősorban a lakásban összeírandó személyek bevallásától függ. Azt viszont, hogy a háztartás — a személyek körét tekintve — mennyiben azonos a családdal, ill. mennyiben tér el attól, az dönti el, hogy a család fogalma mennyiben különbözik a háztartás fogalmától.

A „család" fogalmának meghatározására vonatkozó nézetek lényegében abban különböznek egymástól, hogy az egymással rokonsági kapcsolatban levő személyek milyen csoportját, összetételét tekintik családnak. Az 1960. évi magyar népszámlálás alkalmával — az 1949. évivel azonos módon — a család szélesebb körű értelmezését fogadjuk el, egy családnak tekintve az ún. „családmag"-ot (házaspár gyermek nélkül vagy gyermekkel és özvegy, elvált, különélő „egy szülő" gyermekkel) és a családmaggal együttélő, de külön családmagot nem alkotó rokonokat. A háztartás tehát annyi családból áll, ahány családmag határolható el. (Egy családból áll a háztartás, ha pl. házaspár együtt él bármelyik házasfél egyik szülőjével, vagy mindkét házasfél egy-egy szülőjével ; ha bármelyik házasfél mindkét szülőjével együtt élnek, a két szülő külön családmagot alkot. Attól függően, hogy az együttélő két családmag külön vagy közös háztartásban élőnek vallja magát beszélhetünk két egycsaládos vagy egy kétcsaládos háztartásról.)

A háztartás még annyiban is bővebb a családnál, hogy a háztartás tagjai közé számítanak a családdal gazdasági közösségben élő ún. „idegen személyek" is (pl. háztartási alkalmazott, a család gazdaságában, üzletében, műhelyében dolgozó teljes ellátásban részesülő alkalmazott, földjükért, házukért, esetleg pénzért eltartott, rendszerint idősebb személyek stb.).

A képviseleti minta tartalmazta a családtöredékek ill. a családtöredékek háztartásainak az adatait is. Családtöredékek a részcsaládok és az egyedülállók. Részcsaládok az olyan együttélő rokon személyek, akik között nincs sem házastársi (élettársi) sem vérszerinti vagy örökbefogadási felmenő-lemenő kapcsolat, tehát nem alkotnak családmagot (ilyenek pl. az együttélő testvérek, a sógorsági kapcsolatban levők stb.). Az egyedülállók közé tartoznak a teljesen külön élő egyedülállók, a közös háztartásban együtt élő nem rokon egyedülállók (pl. két barát) és a családdal együtt élő már említett „idegen" személyek.

A család azonosítása ill. összetételének megállapítása az összeírt személynek a családfőhöz viszonyított családi állása alapján történt. Családfőnek — függetlenül az esetleges más bevallástól és függetlenül attól, hogy kereső-e vagy eltartott — házaspárból a férjet, egy szülő és gyermekből álló család esetében a szülőt kellett tekinteni. A háztartás fejének a kijelölését — elsősorban gazdasági ismérvek és a kor alapján — a feldolgozás során végezték el.

A családokban és családtöredékekben élő népesség (ún. „család-népesség") nem a családoknál az összeírás időpontjában jelenlevőket, hanem a családok „állandó" népességét foglalja magában. Ebből a szempontból családtagnak az minősült, aki a családhoz tartozó személyek közül az összeírás időpontjában családi lakóhelyén állandóan jelenlevő volt, vagy csak ideiglenesen (egy hónapnál rövidebb ideje) volt távol. A családban élők száma nem tartalmazza tehát a családnál ideiglenesen (egy hónapnál rövi-

debb ideje) tartózkodókat, valamint az egy hónapnál hosszabb ideje távollevőket, az utóbbiak közül azokat az ún. „huzamosan távollevőket" sem, akik munkavégzés, tanulás stb. miatt más városban vagy községben tartózkodnak állandó jelleggel, bár családjukhoz rendszeresen visszatérnek.

CSALÁDOK ÉS CSALÁDTÖREDÉKEK, A CSALÁDOK TÍPUSAI

Az ország lakossága — az intézeti háztartások tagjait figyelmen kívül hagyva — 1960. január 1-én 3,3 millió családban és családtöredékben élt; megoszlásuk a családok és családtöredékek között a következő:

1. A családok, a családtöredékek és a családnépesség száma, 1960
Семьи, неполные семьи и численность семейного населения в 1960 г.
Families, Broken Families, and Family-Population, 1960

	Családok és családtöredékek (1)		Családokban és családtöredékekben élők (2)	
	száma	%	száma	%
1. Családok	2 770 600	84,5	9 029 500	94,2
2. Részcsaládok	39 900	1,2	86 100	0,9
3. Egyedülállók	467 600	14,3	467 600	4,9
4. Összesen	*3 278 100*	*100,0*	*9 583 200*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Семьи и неполные семьи; (2) лица живущие в семьях и неполных семьях.
Вертикальная графа: 1. Семьи; 2. частичные семьи; 3. одиночки; 4. всего.
Heading: (1) Families and broken families; (2) persons living in families an d broken families.
Lateral text: 1. Families; 2. part families; 3. single persons; 4. total.

1949-hez képest a családok száma 16%-kal, a családtöredékeké közel 12%-kal nőtt; a családokban és családtöredékekben élőknél az emelkedés lényegesen kisebb mértékű: 6% ill. valamivel több mint 7%.

A részcsaládok — bár csekély számuknál fogva arányuk is jelentéktelen — a városokban sokkal gyakoribbak, mint a községekben. Az egyedülállók aránya a városokban szintén lényegesen magasabb mint a községekben.

2. A családok megoszlása családtípusok szerint
Разделение семей по семейным типам
Family Distribution by Family Types

Családösszetétel (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. Házaspár rokon nélkül	72,9	75,3
2. Házaspár rokonnal	14,2	11,2
3. *Együtt*	*87,1*	*86,5*
4. Egy szülő gyermekkel, rokon nélkül	11,6	11,7
5. Egy szülő gyermekkel, rokonnal	1,3	1,8
3. *Együtt*	*12,9*	*13,5*
6. *Családok összesen*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Состав семьи; (2) процентное распределение семей.
Вертикальная графа: 1. Супруги без родственника; 2. супруги с родственником; 3. вместе; 4. один родитель с ребенком, без родственника; 5. один родитель с ребенком, с родственником; 6. всего семей.
Heading: (1) Family composition; (2) percentage distribution of families.
Lateral text: 1. Couple without relatives; 2. couple with relatives; 3. together; 4 one parent with child, without relatives; 5. one parent with child, with relatives; 6. total families.

A családok — aszerint, hogy a családmag házaspárból vagy gyermekkel együttélő egyedülálló (özvegy, elvált, különélő) szülőből áll, továbbá aszerint, hogy él-e a családdal együtt rokon vagy nem négy alaptípusra bonthatók. A családok típusok szerinti összetételében figyelemreméltóbb változás nem történt.

A családokban élőknek közel 89%-a — ugyanannyi, mint 1949-ben — tartozik a „házaspár-családok" családtagjai közé. A gyermekkel élő özvegy, elvált, különélő szülők családjainak túlnyomó többségében, mintegy 90%-ában, anya az „egy szülő".

A rokonnal élő családok aránya kismértékben csökkent; 100 család közül 1949-ben közel 16, 1960-ban 13 családban volt a családtagok között rokon is. A rokonnal élő családok kb. háromnegyedében felmenő rokon, 22%-ában oldalági rokon van. Az olyan családok aránya, amelyekben felmenő rokon is és oldalági rokon is van, elenyésző.

A családtípusok megoszlása területenként is eléggé egyszínű képet mutat. A városokban a házaspárok, a községekben az „egy szülő gyermekkel" típusú családok aránya magasabb egy árnyalattal.

A családoknak mintegy negyede egy-generációs, kétharmada két-generációs; három vagy több generáció a családoknak 6—8%-ában él együtt.

CSALÁDNAGYSÁG, A GYERMEKEK SZÁMA

Az elmúlt népszámlálás óta eltelt 11 év alatt a családok demografiai összetételében a leglényegesebb változás a családnagyság csökkenése volt. A rokonnal élő családok viszonylag csekély száma miatt a családnagyság lényegében a gyermekek számától függ. (A rokonok száma az összes családtagoknak még a 4%-át sem éri el.) A családokban élő gyermekek számának az alakulásában is mutatkoznak annak a népesedési folyamatnak a kihatásai, amely — átmeneti emelkedésektől eltekintve — a születések számának állandó csökkenésében, továbbá ezen belül a harmadik, negyedik stb. gyermekek születési gyakoriságának csökkenésében jelentkezett.

3. Néhány fontosabb születési arányszám alakulása
Динамика нескольких важнейших коэффициентов рождаемости
Trend of Selected Birth Rates

	1949	1959	1959 év az 1949 év %-ában (1)
1. 1000 lakosra jutó élveszületések száma ...	20,6	15,2	73,8
2. 100 propagatív korú házas nőre jutó élveszületések száma	110,7	79,2	71,5
3. 3-ik és további szülöttek az összes születések %-ában	32,8	26,3	—
4. Szülési sorrend átlaga	2,5	2,2	87,3

Горизонтальная графа: (1) 1959 г. в процентах к 1949 г.
Вертикальная графа: 1. Число живорождений на 1000 жителей; 2. Число живорождений на 100 замужних женщин пропагативного возраста; 3. третие и дальнейшие роды во процентах ко всем родам; 4. средний родовой порядок.

Heading: (1) 1959 as a percentage of 1949.
Lateral text: 1. Live births per 1000 population; 2. live births per 100 married women in reproductive age; 3. third and later births per hundred total births; 4. average of birth order.

Bár a családok gyermekszámának összehasonlítására csak 1949. évi adatok állnak rendelkezésre, kétségtelen, hogy az akkori kép is egy hosszabb ideje tartó csökkenési folyamatnak csak egyik állomását rögzítette.

1949-ben a családok 27%-ában nem volt gyermek, 1960-ban a gyermek nélkül élő családok aránya 31%-ra emelkedett. Nőtt még az egy-gyermekes családok aránya is, a kétgyermekeseké nagyjából változatlan maradt, a három- és többgyermekeseké már jelentősen csökkent. A hat- és többgyermekes családok viszonylagos száma kevesebb, mint az 1949. évi fele.

4. A családok megoszlása a gyermekek száma szerint
Разделение семей по численности детей
Family Distribution by Number of Children

Gyermekszám (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. Gyermek nincs	26,8	30,6
1 gyemek van	31,7	34,8
2 gyermek van	21,8	21,6
3—5 gyermek van	17,5	12,1
6 és több gyermek van	2,2	0,9
2. Összesen	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа : (1) Число детей ; (2) процентное распределение семей.
Вертикальная графа : 1. Детей нет ; имеют 1, 2, 3—5, 6 и больше детей ; 2. всего.
Heading : (1) Number of children, (2) percentage distribution of families.
Lateral text : 1. No children ; 1, 2, 3—5, 6 and more children ; 2. total.

1949-ben az egy családra jutó gyermekek átlagos száma — csak a gyermekes családokra számítva — éppen csak egy árnyalattal, de még túlhaladta a kettőt ; az összes családokra számítva, már 1949-ben is csak 1,5 volt. A két népszámlálás közötti időszakban a családok átlagos gyermekszáma a gyermekes családokban 1,8-ra, az összes családokban 1,3-ra süllyedt.

Meg kell jegyezni, hogy az összeírás során bármilyen korú személyt gyermeknek kellett minősíteni, ha az apja vagy az anyja volt a családfő. Ez közelebbről azt jelenti, hogy a vonatkozó adatok magukban foglalják a nem házas (nőtlen, hajadon, özvegy, elvált), vagy házastársa nélkül szüleivel (szülőjével) együttélő „gyermek" családi állású személyeket, tekintet nélkül a korukra. A gyermekek száma tartalmazza a házasságon kívül született, az örökbefogadott és a nevelt gyermekeket, továbbá a szülő nélkül, nagyszüleivel (nagyszülőjével) együttélő unokákat is.

A családok gyermekszám szerinti megoszlásának tárgyalásánál feltétlenül különbséget kell tehát tenni a „gyermek" családi állású személyek és a koruknál, eltartottságuknál fogva tulajdonképpen gyermeknek tekinthető családtagok között. Ebben a vonatkozásban a képviseleti mintából a 15 éven aluli gyermekkel élő családokról készült feldolgozás.

A családokban élő közel 3,5 millió „gyermek" családi állású személynek 71%-a 15 évesnél fiatalabb gyermek. Az összes családok közel felében, a gyermekes családok egynegyedében nincs 15 éven aluli gyermek. Egy 15 éven aluli gyermek él a gyermekes családok 39%-ában, kettő már csak 24%-ában van, három pedig csupán 8%-ában. Azoknak a családoknak az aránya, amelyekben valamennyi gyermek 15 évesnél fiatalabb a kétgyer-

mekes családokban a legmagasabb (65%). A 6- és több-gyermekes családok közel felében még egyik gyermek sem töltötte be a 15. életévét.

Az egy családra jutó 15 éven aluli gyermekek száma még az egyet sem éri el (0,9) és a gyermekes családokra számítva is csak 1,3.

A gyermekes családok aránya a fővárosban, Budapesten a legkisebb : 100 közül 35 családban nincs, vagy nem él gyermek. A többi városban a családok 30%-a, a községekben 29%-a gyermektelen. A családok átlagos gyermekszáma a legalacsonyabb ugyancsak a fővárosban, ahol egy családra átlag kereken 1 gyermek jut, de ez az arány még a legmagasabb termékenységű megyében is csak 1,7.

A családok termékenységének csökkenése következtében jelentősen átalakult a családnagyság struktúrája. Emelkedett a kisebb és megfogyatkozott a nagyobb családok száma : a 2 tagú családok száma 1949-hez képest 43%-kal nőtt és emelkedett még — jelentősen csökkenő mértékben — a 3 és a 4 tagú családok száma is. Az 5 tagú családok száma már 5%-kal kevesebb volt, mint 1949-ben, a nagyobb családok száma pedig emelkedő mértékben csökkent. A 7 és annál több tagú családok száma csak alig valamivel több mint a fele az 1949. évinek. Ezt a változást jól tükrözi a családoknak a családtagok száma szerinti megoszlása is :

5. A családok megoszlása a családtagok száma szerint
Разделение семей по численности членов семьи
Family Distribution by Number of Family Members

Családnagyság (1)	A családok százalékos megoszlása (2)	
	1949	1960
1. 2 tagú család	28,4	34,9
3 tagú család	28,3	29,3
4 tagú család	21,1	20,6
5 tagú család	11,5	9,4
6 tagú család	5,5	3,4
7 és több tagú család	5,2	2,4
2. *Összesen*	*100,0*	*100,0*

Горизонтальная графа: (1) Величина семьи ; (2) процентное распределение семей.
Вертикальная графа : 1. Семьи с 2, 3, 4, 5, 6, 7 и больше членами ; 2. всего.
Heading : (1) Family size; (2) percentage distribution of families.
Lateral text : 1. Families having 2, 3, 4, 5, 6, 7 and more members ; 2. total.

Az arányeltolódás még szembetűnőbben mutatja a változást. Bár a 3 tagú családok száma még egyötödével emelkedett, arányuk már csak 1%-kal több, mint az előző népszámláláskor ; a 4 tagú családok száma is még 13%-kal nőtt, arányuk azonban már nem éri el a 11 évvel korábbit.

A vázolt alakulás következtében az átlagos családnagyság — az egy családra jutó családtagok száma — 3,6-ról 3,3-ra csökkent. A csökkenés valamennyi családtípusnál mutatkozik. Az átlagos családnagyság tehát megközelítően az egy-gyermekes házaspárnak felel meg. A két-gyermekes házaspárral egyenlő 4 családtagot az átlagos családnagyság egy megyében vagy megyei jogú városban sem éri el ; 3,0 és 3,6 között ingadozik. A legalacsonyabb a fővárosban (3,0).

A különböző társadalmi-gazdasági csoportokba tartozó családok átlagos létszáma alig tér el egymástól. Egy családra — a nyugdíjasok családjait

figyelmen kívül hagyva — legkevesebb családtag (3,1) azokban a családokban jut, amelyekben a családfő önálló gazda. A termelőszövetkezeti tagok családjaiban 3,2, az alkalmazásban álló szellemi dolgozókéban 3,3, a fizikai dolgozókéban 3,4 (ezen belül a mezőgazdasági munkásokéban 3,9) az átlagos családnagyság (a nyugdíjasok családjaiban 2,5). Jelentősebb változás csupán a mezőgazdasági önállók családjaiban mutatkozik, itt az egy családra jutó családtagok száma 1949-ben még 3,8 volt, egyötödével több, mint 1960-ban.

HÁZTARTÁSOK

A képviseleti mintából tulajdonképpeni háztartás feldolgozás nem készült, de mivel a mintavételi egység a háztartás volt, néhány, inkább csak tájékoztató jellegű adat a háztartásokról is rendelkezésre áll. Már ezek az adatok is kellően alátámasztják, hogy az esetek túlnyomó többségében a háztartás és a család azonos, ezért túlméretezett külön feldolgozás a háztartásokról nem indokolt.

1960-ban az ország lakossága — az intézeti háztartásokon kívül az egyszemélyes háztartásokat és az egyedülállók közös háztartását is figyelmen kívül hagyva — 2 606 900 háztartásban tömörül. Ezeknek az ún. „család-háztartás"-oknak több, mint 93%-ában csak egy család él, ami egyben azt jelenti, hogy — eltekintve a viszonylag igen csekély számú idegen személlyel élő családtól — alig minden tizedik háztartás nem azonos csak a családdal. A háztartásoknak további 6,4%-ában két család él, a három- vagy annál többcsaládos háztartások aránya még a fél százalékot sem éri el.

A háztartások négyötöde legfeljebb 4 személyből áll. A 8 tagú vagy annál nagyobb háztartások aránya már csak 1,5—2%. A háztartások átlagos nagysága — a nagyobb háztartások viszonylag jelentéktelen száma következtében — alig valamivel több, mint a családoké: egy családra átlagosan 3,3 személy, egy „család-háztartás"-ra 3,5 személy jut.

НЕКОТОРЫЕ ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСЛЕДОВАНИЙ ПО СЕМЕЙНОЙ СТАТИСТИКЕ И СТАТИСТИКЕ СЕМЕЙНЫХ БЮДЖЕТОВ ВЕНГЕРСКОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1960 ГОДА

Резюме

Придавая большое значение практическим требованиям, предъявляемым к исследованию семьи и домашнего хозяйства, как основных ячеек общественного общежития, и, далее, всеобщему интересу, проявляемому по отношению к данным исследованиям, в программе обработки материалов переписи населения 1960 года большое внимание уделяется статистике семьи и семейных бюджетов. В интересах быстрого удовлетворения потребностей в данных отбор однопроцентной выборочной совокупности на основе материалов венгерской общегосударственной переписи населения 1960 года, был произведен между прочим и с учетом признаков, необходимых для составления разработок по семейной статистике. Настоящее сообщение после изложения понятия служащий, — с уделением особого внимания

его взаимосвязи с семьей и домашним хозяйством, — предоставляет на основе однопроцентной выборки предварительную информацию о наиболее важных данных относительно семейной структуры населения и об их динамике и, далее, о числе домашних хозяйств.

Населения страны, — за исключением членов хозяйств характера общежитий по состоянию на 1 января 1960 года проживало в рамках 2,8 миллионов семей и 40 000 частичных семей, а число одиноких равнялось примерно 470 000 человек. 87% семей состояло из супружеских пар, а 13% из «одного родителя» (с ребенком). В 13% семей жили также и родственники. В составе семей по типам со времени последней переписи населения, имевшей место в 1949 году, не произошло изменений, достойных внимания. Однако в то же самое время в значительной мере изменился состав семей по числу членов семей. Число семей, имеющих в своем составе 2—4 члена, увеличилось по сравнению с 1949 годом на 27%, а число семей, состоящих из 5 и более членов, сократилось на 20%. В этой связи средняя величина семьи, — число членов семей приходящееся на одну семью, — сократилось с 3,6 до 3,3 человек.

Между семьями, принадлежащими к различным общественно-экономическим группам, отсутствуют существенные различия в области величины семьи. Если оставить вне поля зрения семьи пенсионеров, то наименьшими по средней величине оказываются семьи самостоятельных хозяев (3,1 чел.), а наибольшими семьи занятых работников физического труда (3,9 чел.).

Сокращение средней величины семьи было обусловлено в первую очередь тем обстоятельством, что в семьях в значительной степени уменьшилось количество детей. Так число семей, в которых не проживали дети, в 1960 году составляло 31% всех семей по сравнению с 27% в 1949 году. Удельный вес семей с одним ребенком немного увеличился, семей с двумя детьми остался в основном без изменений, а семей, имеющих три и более детей, в значительной мере сократился: с 20 на 13 процентов. Среднее число детей, приходящееся на семью, в 1949 году составляло 1,5, а теперь только 1,3 человек детей. Примерно в половине общего числа семей и четвертой части семей, имеющих детей, не было детей меньше 15-летнего возраста. Более двух детей в возрасте до 15 лет имеется в 12% семей с детьми а более трех детей этого возраста — лишь в 4% семей с детьми. Среднее число детей в возрасте до 15 лет в расчете на семью не достигает даже одного ребенка (0,9), а и в расчете на семью с детьми составляет всего лишь 1,3 чел.

Число домашних хозяйств, — оставляя в стороне индивидуальные и общие хозяйства одиноких лиц, — в некоторой мере превышает 2,6 миллиона. В рамках 93% этих домашних хозяйств проживает только одна семья. Таким образом в подавляющем большинстве случаев домашнее хозяйство и семья совпадают друг с другом. Удельный вес домашних хозяйств, имеющих в своем составе 3 и более семей не достигает даже 1/2 процента домашних хозяйств. Более пяти лиц имеется всего лишь в 9% домашних хозяйтвя. Средняя величина домашних хозяйств лишь в незначительной степени превышает среднюю величину семьи, составляя всего лишь 3,5 человек.

SOME PRELIMINARY RESULTS OF THE FAMILY AND HOUSEHOLD STATISTICAL SURVEYING OF THE 1960 HUNGARIAN POPULATION CENSUS

Summary

Attributing due importance to the practical requirements of studies about families and households i. e. the basic cells of social cohabitation and to the world-wide interest for such studies, the processing program of the 1960 Hungarian population census has assigned an important place to family and household statistics. When selecting the 1 p.c.

representative sample from the material of the 1960 population census due attention was given to quickly meeting data demands under consideration of the criteria necessary for family processing. After informing about the notions applied — with due regard to the interdependence of household and family — this paper is meant to give a preliminary information on basis of the 1 p. c. representative sample about some most important data of the family composition of the population as well as about the number of households.

On 1 January 1960 the country's population, disregarding members of institutional households, was living in 2,8 million families and 40 000 part-families, the number of single persons was nearly 470 000. Of the families 87 p. c. consisted of married couples, 13 p. c. were "one parent" without spouse, (with child) ; 13 p. c. of the families included also relatives. No noteworthy change has set in since the last population census of 1949 in the composition of families by types but the composition of families by number of family members has greatly changed. The number of 2—4 member families increased by 27 p. c. compared to 1949, with the number of five and more members declining by 20 p. c. Consequently the average family size, i. e. the number of family members per family declined from 3,6 to 3,3.

No greater change can be recorded in the average size of families belonging to the different socio-economic groups. Disregarding the families of pensioners the smallest is the average size of the families of independent farmers (3,1), the highest being that of agricultural workers employed (3,9).

The decrease of the average family size is primarily due to the fact that the number of children has considerably gone down. In 1960, contrary to the 27 p. c. of 1949 there were no children living in 31 p. c. of all families. The ratio of one-child families had somewhat increased, that of two children families remained roughly constant whereas that of the three and more member families had considerably dcelined, i. e. from 20 p.c. to 13 p. c. The average number of children per families was 1,5 in 1949, now it is 1,3. In about half of all families and in one quarter of families with children there were no children under 15 years to be found. More than two children under 15 years could be found in only 12 p. c. of all families with children, more than 3 in only 4 p. c. The average number of children under 15 per family is not even one (0,9) and computed by families with children it is not more than 1,3.

Not counting one-member households and the common households of the single persons the number of households was slightly over 2,6 million. In 93 p. c. of these households only one family was living, thus in the overwhelming majority of the cases the households equal families. The ratio of households with 3 and more families did not even reach 0,5 p. c. More than five persons are to be found only in 9 p. c. of the households ; the average size of the households is hardly more than that of families: only 3,5 persons.

A MAGYARORSZÁGI HÁZASSÁGI MOZGALOM NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE*

DR. VUKOVICH GYÖRGY

A tanulmány két kérdéssel kíván röviden és csak összefoglalólag foglalkozni: az egyik a házasulók korösszetételében bekövetkezett változás, a másik az újraházasodások egyre nagyobb jelentőségű kérdése.

A magyarországi házasodási mozgalomnak az 1920-as évektől megfigyelt alakulása lényegében két szakaszra bontható; a második világháború előtt átlag mintegy 8‰-es szinten volt, de 20 éves trendje lassú csökkenést mutatott. A háború után — a többi országhoz hasonlóan — hirtelen emelkedés következett be, amely három csúcsban, 1949-ben, 1952-ben és 1954-ben tetőzött. 1954 óta az arányszám állandóan csökkenőben van. A háború utáni házasságkötési hullám tehát Magyarországon jóval elnyújtottabb volt, mint a legtöbb országban.

A házassági arányszámok megváltozása az elmúlt két évtized folyamán jelentős részben a házasságkötési valószínűségek változásán alapult, a nyers és a standardizált arányszámok ugyanis alig térnek el egymástól. Az 1941., 1949., 1955. és 1958. évre számított nyers és standardizált házasságkötési arányszámok maximális eltérése a férfiaknál 6%, a nőknél 5%.

A vidéki népesség nyers házasságkötési arányszáma eddig az országos átlag felett volt, 1959-ben az országos átlag alá esett. Budapesten ezzel szemben tovább növekedett, elsősorban az újraházasulók házasságkötéseinek következtében. Az országos házassági arányszám csökkenése elsősorban a mezőgazdasági népesség házasságkötési arányszáma csökkenésének eredménye.

A magyar házassági mozgalom egyik érdekes, és a társadalmi átalakulással kapcsolatban álló jelensége a házasságra lépők korösszetételének nagy mértékű fiatalodása. Bár a házasulók kormegoszlása jelenleg korántsem Magyarországon a legfiatalabb, e folyamat mindenképpen figyelemreméltó. A házasságra lépők között a fiatalabb korosztályok súlyának megnövekedését ugyancsak nyomon kísérte az idősebb (50 éven felüli) korcsoportok arányának megnövekedése is.

* A Nemzetközi Népességtudományi Unió 1961. évi New York-i konferenciáján megvitatott tanulmány.

A házasságra lépők korstruktúrájának változását leginkább a megfelelő korspecifikus házasságkötési arányszámok megváltozása okozta, amint ez az 1 táblából is látható.

1. Korspecifikus házassági arányszámok Magyarországon
Повозрастная брачность в Венгрии
Age-Specific Nuptiality Rates in Hungary

Év, vagy évek átlaga Год или среднее годов. Year or average of years.	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	20—59
			Férfiak — Мужчины — Males			
1930—31	88,9	163,5	135,4	89,8	47,5	110,0
1941	61,3	190,6	137,0	77,9	43,9	110,9
1948—49	119,0	220,8	161,1	80,9	51,3	138,7
1954	134,4	279,5	224,8	142,8	88,0	170,0
1955	130,6	283,1	221,2	142,6	85,3	167,7
1956	141,3	280,7	203,0	112,9	64,9	164,6
1957	166,0	281,7	203,2	124,9	74,6	178,5
1958	151,7	277,9	195,3	124,4	75,5	170,2
1959	144,7	277,9	203,1	131,5	76,1	168,6
			Nők — Женщины — Females			
1930—31	57,4	142,3	113,4	57,7	18,9	77,3
1941	58,3	188,7	139,3	73,1	23,2	84,7
1948—49	77,9	204,5	152,7	65,9	25,6	101,8
1954	93,2	272,6	199,3	118,0	44,0	130,4
1955	92,5	271,6	203,6	121,4	43,7	129,3
1956	97,6	278,4	190,4	103,6	34,1	126,3
1957	105,4	292,2	189,9	110,1	37,4	132,5
1958	99,3	274,6	180,4	105,1	37,9	125,4
1959	96,9	269,7	183,5	108,4	38,9	124,5

A korcsoportok szerinti házasságkötési inzenzitások megnövekedésének hatására a fiatalodási folyamat főleg a férfiaknál volt tapasztalható, a menyasszonyok kormegoszlása a társadalmi-gazdasági átalakulás ellenére jóval stabilabbnak látszik, a nők házasodási aránya a fiatal korcsoportokban már a háború előtt is igen magas volt (főleg a mezőgazdasági népesség körében).

A kormegoszlás módosulása minden foglalkozási viszony esetében tapasztalható volt. Sajnos a megfelelő foglalkozási viszonyokhoz tartozó nem házas népesség számáról a vizsgált évek legtöbbjére nem állanak rendelkezésre adatok, így csak a vőlegények foglalkozási viszony szerinti megoszlását tudjuk bemutatni néhány évre. Ebből kitűnik, hogy a mezőgazdasági önállóakat és az egyéb önállóakat kivéve (e csoportban a népesség kormegoszlása ugyanis az iparosodás hatására erősen eltolódott az idősebb korcsoportok felé) a legfiatalabb és a legöregebb korcsoportok aránya a többi három foglalkozási viszony esetében határozottan megnövekedett.

A házasulók korösszetételének megváltozása ellenére az átlagos házasságkötési kor egyik nemnél sem módosult számottevően, az idősebb korban megkötött — jelentős mértékben palingám — házasságok arányának megnövekedése ugyanis ellentétes hatást gyakorolt a házasulók átlagos korára.

2. A vőlegények kormegoszlása társadalmi-gazdasági csoportok szerint (százalék)
Разделение по возрастам женихов по общественно-экономическим группам (%)
Age Composition of Bridegrooms According to Socio-Economic Groups (Per Cent)

Év	—19	20—24	25—29	30—39	40—49	50—59	60—
				Mezőgazdasági önálló (1)			
1938—39	7,7	21,6	39,3	21,9	4,8	2,5	2,2
1949	3,8	33,3	37,5	15,8	6,0	2,3	1,5
1955	3,4	34,7	29,7	15,1	8,3	5,1	3,6
1958	3,6	37,9	28,4	15,7	5,5	5,0	3,9
				Mezőgazdasági fizikai dolgozó (2)			
1938—39	5,5	26,7	43,6	17,4	3,9	1,8	1,1
1949	5,2	42,5	35,5	12,3	3,0	0,8	0,7
1955	7,5	41,0	28,2	13,1	5,9	2,8	1,6
1958	7,5	46,9	25,9	10,9	3,9	3,0	1,8
				Egyéb fizikai dolgozó (3)			
1938—39	2,4	21,1	44,1	24,4	4,8	2,1	1,1
1949	3,2	35,4	34,2	17,6	6,0	2,3	1,3
1955	6,5	38,7	27,8	13,5	7,2	4,1	2,2
1958	6,5	43,3	25,7	12,6	5,6	4,0	2,3
				Szellemi dolgozó (4)			
1938—39	0,3	8,9	41,7	34,6	9,4	3,8	1,4
1949	0,8	24,5	36,0	24,1	8,9	4,1	1,8
1955	1,2	27,5	37,0	20,7	8,2	3,8	1,7
1958	0,9	28,5	34,8	21,8	7,2	4,3	2,5
				Egyéb önálló (mezőgazdasági nélkül) (5)			
1938—39	1,4	8,2	34,1	37,0	11,4	5,2	2,7
1949	1,1	13,7	28,6	28,2	16,6	8,0	3,9
1955	2,1	19,3	23,9	20,0	19,1	9,4	6,2
1958	2,0	16,5	21,1	23,5	15,9	12,3	8,7

Горизонтальные рубрики : (1) Крестьяне-единоличники ; (2) сельскохозяйственные работники физического труда ; (3) прочие работники физического труда ; (4) работники умственного труда ; (5) прочие самостоятельные (без сельскохозяйственных).

Horizontal headings : (1) Individual farmers, (2) agricultural manual workers; (3) other manual workers, (4) non-manual workers, (5) other independents (not including agricultural ones).

Az egész népességre számított korspecifikus házasságkötési gyakoriságok változásai nagyrészt egybeesnek a házasulók kormegoszlásában bekövetkezett változásokkal, ami azt bizonyítja, hogy a házasulók korösszetételének megváltozása a megfelelő korcsoportú nem házas népességben tapasztalt magasabb házasságkötési intenzitással magyarázható. A házasulók legnagyobb része nőtlen, illetőleg hajadon, ezért a továbbiakban e családi állapotúak házassági mozgalmát vizsgáljuk meg részletesebben.

Négy évre, 1941-re, 1949-re, 1955-re és 1958-ra a nőtlen és a hajadon népességre házassági táblákat számítottunk. E táblákból megállapítható, hogy a nőtlenek házasodási valószínűségei a vizsgált években jelentős mértékben eltérnek egymástól. A nőtlen férfiak és a nők tiszta házasságkötési valószínűségeinek (μ) maximuma és a hozzájuk tartozó korévek a következők :

3. A tiszta házasságkötési valószínűségek maximumai és a hozzájuk tartozó korévek
Максимумы вероятностей чистых бракосочетаний и принадлежащие к ним возрасте годы
Maximum Net Probabilities of Marriage and Ages Related to these Values (Single Persons)

Év	Nőtlenek (2)		Hajadonok (3)	
	Valószínűségek	A valószínűségekhez tartozó korévek	Valószínűségek	A valószínűségekhez tartozó korévek
(1)	(4)	(5)	(4)	(5)
1941	0,20400	26	0,15312	22
1949	0,24583	28	0,20788	22
1955	0,25499	25	0,24532	22
1958	0,25643	24	0,24518	22

Горизонтальная графа : (1) Годы ; (2) неженатые ; (3) незамужние ; (4) вероятности ; (5) возрастные годы принадлежащие к вероятностям.

Heading : (1) Years; (2) unmarried males; (3) unmarried females; (4) probabilities; (5) ages related to the probabilities.

A 3. tábla adatai jól mutatják a nők házassági valószínűségeinek a férfiakéinál erőteljesebb növekedését, de ugyanakkor azt is, hogy a maximum a hajadonok esetében mind a négy évben a 22. korévnél van, míg a nőtleneknél négy éves ingadozást mutat.

A nőtlen és a hajadon népességre számított házassági táblák fontosabb mutatóit foglaltuk össze a 4. táblán.

4. A magyar házassági táblák néhány fontosabb mutatója (A 15—60 éves, nőtlen, ill. hajadon népességre számítva)
Важнейшие показатели венгерских таблиц брачности (Исчислены для неженатогои незамужнего населений в возрасте 15—60 лет)
Some Indicators of Hungarian Nuptiality Tables (Single Persons only, aged 15—60)

Év	Valószínű házasságkötési kor	Normál házasságkötési kor	A házassági tábla (3) házasodási arányszámai
(1)	(2)	(3)	(4)
		Nőtlenek (5)	
1941	26,7	26	69,5
1949	25,1	23	89,5
1955	24,7	23	93,3
1958	24,3	23	95,2
		Hajadonok (6)	
1941	22,5	20	92,3
1949	21,2	19	114,0
1955	20,8	19	137,7
1958	20,6	19	137,7

Горизонтальная графа : (1) Годы ; (2) вероятный возраст ко вступлению в брак ; (3) нормальный возраст ко вступлению в брак ; (4) коэффициенты брачности по таблице брачности ; (5) неженатые ; (6) незамужние.

Heading : (1) Years; (2) probable marrying age; (3) normal marrying age; (4) marriage rates of the nuptiality table, (5) unmarried males; (6) unmarried females.

A mutatók jelzik az elmúlt két évtizedben a nőtlen és a hajadon népesség házassági mozgalmában bekövetkezett változásokat. A valószínű házasságkötési kor, tehát az az életkor, ameddig a házassági tábla népességének a

fele házasságot köt, a nőtleneknél 1941-hez képest 1958-ig 2,4 évvel tolódott el a fiatalabb korévek felé, míg a hajadonoknál az eltolódás kisebb mértékben ugyan (1,9 év), de szintén tapasztalható volt. A normál házasságkötési kor már 1949-ben mindkét nemnél elérte az 1958-ban tapasztalt értéket, a változatlan korévek mögött azonban évről-évre növekvő abszolút számok állanak. A stacionér házasodási arányszám (a házassági tábla házasodási arányszáma) lassan csillapuló növekedése, sőt a hajadonoknál a két utolsó évben látható stagnálása arra mutat, hogy az először házasságra lépő mindkét nembeli népesség házasságkötési intenzitása 1958-ban már egy olyan, a pillanatnyi társadalmi-gazdasági körülményektől megszabott maximumához közeledik, amelyet elérve feltehetően mindkét nemnél stagnálni fog, sőt — amint ezt az 1959. évi adatok igazolják is — vissza is eshet.

A háború utáni évek rendkívüli helyzetében, majd az ötvenes évek elején a házassági intenzitás nagy mértékben megélénkült. Az utóbbi években azonban, az életszínvonal emelkedésével párhuzamosan a nőtlen férfiak egyre inkább csak akkor lépnek házasságra, ha életüket anyagilag már többé-kevésbé megalapozták. E mellett az iparosodás és a városiasodás következtében a parasztság nagyobb tömegei kerültek és kerülnek városokba, vagy válnak ipari munkássá és sok esetben alkalmazkodni igyekeznek új környezetük társadalmi szokásaihoz. Mindez azt eredményezi, hogy az első házasságkötésekre számított házasodási arányszám a jövőben csökkenni fog, a nőtlen és a hajadon népesség aránya, tehát az a tömeg, amelyből az első házasságkötések történhetnek, ugyanis állandóan csökken. Az első házasságkötések gyakorisága pedig e mellett lassuló növekedést, sőt stagnálást mutat. Ennek hatása lesz a születési mozgalomra is, hiszen különösen azokban az országokban, így Magyarországon is, ahol az első születések aránya a születéseken belül nagy és állandóan növekszik, a házassági mozgalom és a születések közötti összefüggés fokozott jelentőségű.

Az előbb vázoltak mellett — és ezzel összefüggésben is — a magyar házassági mozgalomban egy másik jelenséget figyelhetünk meg : a palingám házasságok növekvő arányát és intenzitását.[1] Nemzetközi összehasonlításban nézve Magyarországon az újraházasulók aránya rendkívül magas, egyike a legmagasabbaknak Európában. Azokban az években, amelyekben a nőtlenekre házassági táblákat számítottunk[2], valamint néhány legutóbbi évben az előzőleg özvegy és elvált családi állapotúak házasságkötési intenzitásait az 5. táblán mutatjuk be.

A háború utáni évek mindegyikében — az özvegy férfiakat kivéve — a gyakoriságok jóval magasabbak az 1941. évinél. Az özvegy nők és férfiak esetében a háború utóhatásaként 1949-ben, az elváltaknál pedig 1955-ben voltak a gyakoriságok a vizsgált évek közül a legmagasabbak. Az 1955—1959 időszakban az özvegyek esetében csökkenő, az elváltaknál pedig először csökkenő, majd 1959-ben ismét megnövekedett házasságkötési gyakoriságokat találunk. Az első házasságkötések számának esése következ-

[1] Azt a házasságot tekintjük palingámnak, amelynél az egyik vagy mindkét fél előzőleg házas családi állapotú volt.

[2] A teljes özvegyekre és elváltakra is kiterjedő házassági tábla nem készült el, az 1960. évi népszámlálás végleges adatainak feldolgozása után részletes és foglalkozásokra számított házassági táblákat tervezünk készíteni.

tében az újraházasulók aránya Magyarországon egyre növekszik, a növekedés Budapesten jóval nagyobb mértékű mint országos átlagban.

5. Az özvegyek és az elváltak házasságkötési gyakoriságai
Частность бракосочетаний вдовых и разведенных
Marriage Frequencies of Widowed and Divorced Persons

Év (1)	Az ezer megfelelő nemű és családi állapotú népességre jutó házasságkötések (4)			
	özvegy (2)	elvált (3)	özvegy (2)	elvált (3)
	férfiak (5)		nők (6)	
1941	45,4	147,9	7,7	73,1
1949	52,2	267,3	13,8	110,1
1955	49,5	316,0	11,3	127,5
1956	39,3	272,9	8,8	107,4
1957	43,7	285,0	9,4	115,3
1958	13,7	259,3	9,1	108,1
1959	41,6	277,8	8,2	117,6

Горизонтальная графа : (1) Годы ; вступление в брак (2) вдовых, (3) разведенных (4) на 1000 лиц соответствующего пола и семейного состояния ; (5) мужщины ; (6) женщины.

Heading : (1) Years ; marriages of (2) widowed, (3) divorced persons, (4) per 1000 population of corresponding sex and marital status; (5) males; (6) females.

6. Az újraházasodások aránya az összes házasságkötések között
Соотношение снова вступлений в брак среди всех вступлений в брак
Remarriage Ratio among all Marriages

Év, évek átlaga (1)	Országos átlag (2)	1938 = 100	Budapest	1938 = 100	Budapest az országos átlag százalékában (3)
1938	19,2	—	26,5	—	133
1950—54	23,3	121	38,5	145	161
1955—59	25,0	130	46,8	177	187
1959	27,6	144	49,8	188	181

Горизонтальная графа : (1) Годы, среднее годов ; (2) общегосударственное среднее (3) Будапешт в процентах к общегосударственному среднему.

Heading : (1) Years, average of years; (2) national average; (3) Budapest in per cent of the national average.

Az a körülmény, hogy Budapesten az újraházasulók aránya sokkal nagyobb mértékben növekedett az országos átlagnál, több okkal magyarázható. Az egyik az, hogy a társadalmi fejlődés során a nők fokozott munkába állása elsősorban a nagy városban történt meg és úgy tűnik, hogy ez a nők anyagi függetlenedése, társadalmi egyenjogúsítása mellett bizonyos esetekben a családi életben bekövetkezett zavarokkal is járhatott és járt. Az újraházasulók házasságkötései között ugyanis az elváltak házasságkötései dominálnak és súlyuk állandóan nő, a válásokat tehát az esetek nagy részében új házasságkötés követi. A vidéki népességben a hagyományos paraszti életforma, valamint az egyéni parasztgazdaságok családi termelési módja természetszerűleg a válás ellen hat, azt majdnem kizárttá teszi, így az újraházasulások előfordulási gyakorisága viszonylag csekély. Az elváltak nagyobb házasságkötési intenzitásai, az újraházasulók arányának növeke-

dése a házasulók korösszetételének fiatalodására is visszavezethető. A házasulók korösszetételének fiatalodásával párhuzamosan növekszenek az 1000 megfelelő korú és nemű házas népességre számított válási gyakoriságok a fiatal korcsoportokban. (Az elváltak kormegoszlására egyébként szintén jellemző bizonyos fokig a legfiatalabb és a legidősebb korévek felé történő polarizáció.)

Magyarország adatai nemzetközi méretekben igen magasak. Ezeket néhány európai ország megfelelő adatával összehasonlítva a 7. tábla mutatja.

*7. Az újraházasulók házasságkötéseinek aránya az összes házasságkötések között néhány európai országban, nemenként, 1955**

Соотношение лиц снова вступивших в брак среди всех вступлений в брак, по полу, в некоторых европейских странах в 1955 г.

Ratio of Remarrying Persons among Total Marriages in Certain European Countries in 1955

Ország (1)	Az összes újraházasulók (3) aránya (2)	Az elváltak (4) aránya (2)	Az összes újraházasulók (3) aránya (2)	Az elváltak (4) aránya (2)
	Férfiak (5)		Nők (6)	
Ausztria	17,3	12,0	14,1	10,0
Belgium	9,1	4,1	9,6	4,4
Bulgária	11,3	6,5	9,0	5,1
Csehszlovákia	11,9	8,2	10,2	7,7
Anglia és Wales	12,2	6,1	10,9	5,8
Franciaország	10,8	6,6	10,1	6,1
Magyarország	18,0	12,2	16,3	9,8
Olaszország	3,3	0,04	1,4	0,03
Hollandia	9,0	5,0	7,1	4,3
Portugália	4,7	0,9	2,6	0,5
Svédország	12,7	9,8	11,7	8,7
Svájc	12,1	7,8	9,4	6,6
Jugoszlávia	12,7	8,0	9,2	5,8

* *Forrás:* Demographic Yearbook, 1955. United Nations.

Горизонтальная графа : (1) Страны ; (2) соотношение (3) всех лиц снова вступивших в брак, (4) разведенных лиц ; (5) мужчины ; (6) женщины.

Heading : (1) Countries; (2) marriage ratio of (3) all remarrying; (4) divorced persons; (5 males; (6) females.

1955-ben mindkét nem esetében Magyarországon volt a legmagasabb a vizsgált országok között az újraházasulók aránya, a magyar arányt megközelítette Ausztria arányszáma. Az elváltak aránya a nőknél Magyarországon, a férfiaknál pedig Ausztria után szintén hazánkban a legmagasabb. A 7. tábla adatainak értékelhetőségét természetesen erősen megnehezíti, hogy a válással kapcsolatos jogszabályok az egyes országok között elég nagy eltéréseket mutatnak. (Olaszország és Portugália adatai például ebből a szempontból nem is értékelhetők.) A magas magyarországi arányszámok e szempontból azért érdemelnek behatóbb vizsgálatot, mert feltehető, hogy a születési arányszám csökenésére — mint említettük — hatással lesznek. Az ezzel kapcsolatos részletes vizsgálatokat, a területi és társadalmi-gazdasági csoportok szerinti elemzéseket azonban csak az 1960. évi népszámlálás alapadatainak birtokában végezhetjük el.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДВИЖЕНИЯ БРАКОВ В ВЕНГРИИ

Резюме

В первой части своей работы автор останавливается на перемене в возрастной структуре вступающих в брак лиц, которая возникла в первую очередь в результате модификации специфических возрастных коэффициентов брачности. Под воздействием этого обстоятельства, — а в меньшей мере также и под влиянием изменения возрастной структуры способного к вступлению в брак населения, — в особенности у мужчин наблюдалось значительное по своим размерам отклонение по сравнению с довоенным периодом в направлении молодых и наиболее пожилых возрастных групп. Это явление наблюдалось во всех общественных слоях.

Относительно неженатого населения из таблиц брачности за 1941, 1949, 1955 и 1958 годы можно установить, что вероятность вступления в брак в приведенные выше годы в значительной степени отличается друг от друга, как по величине, так и в отношении возрастов, на которые приходятся максимальные величины. Максимум движется в пределах от 0,204 до 0,256, а относящийся сюда возраст снизился с 26 до 24 лет. Нормальный возраст вступления в брак за истекшие 20 лет сократился у мужчин с 26 до 23 лет, а у женщин с 20 до 19 лет ; с 1949 года у обоих полов наблюдается стагнация, но между тем за неизменными возрастами скрываются постоянно возрастающие абсолютные величины. Изучение вероятного возраста вступления в брак и в особенности чистых коэффициентов брачности, исчисленных на основе таблиц брачности, показывает, что возросшая в послевоенные годы интенсивность вступлений в брак уже в 1958 году приблизилась к такому, определенному конкретными общественно-экономическими условиями, максимуму, после достижения которого в отношении обоих полов предположительно наступит стагнация или, более того, регресс. Общий коэффициент брачности, исчисляемой относительно первого вступления в брак, в будущем сократится в еще большей мере, чем теперь, в то время как наряду со стагнацией интенсивности происходит постоянное сокращение численности и удельного веса неженатого и незамужнего населения. Этот процесс во всяком случае окажет воздействие в направлении сокращения рождаемости.

В ходе дальнейшего изложения авторы останавливаются на вопросе роста удельного веса и интенсивности повторных вступлений в брак. В международной плоскости удельный вес лиц, повторно вступающих в брак, в Венгрии является исключительно высоким и находится на одном из первых мест в Европе. В послевоенные годы по сравнению с довоенным периодом в случае обоих полов в исключительной мере возросла интенсивность вступления в брак вдовых и разведенных. Наивысшая частота в этом отношении в течение исследуемых лет в случае вдовых мужчин и женщин, — в качестве последствия войны, — имела место в 1949 году, а в случае разведенных соответствующий максимум наблюдался в 1955 году. В 1955—1959 годы в случае вдовых наблюдалось сокращение частоты, а в случае разведенных сначала имело место сокращение, а затем, в 1959 году, снова повышение частоты. Все это вместе взято, а также и уменьшение числа первых браков, обуславливают то, что в Венгрии и без того высокий удельный вес лиц, повторно вступающих в брак, постоянно возрастает. Этот рост в Будапеште наблюдается в гораздо большем масштабе, чем в среднем по стране. Причину этого явления можно искать в том, что в ходе общественного развития включение женщин в трудовую деятельность произошло в первую очередь в больших городах, что в отдельных случаях было сопряжено также и с неурядицами в семейной жизни.

Возможность для подробного анализа этой проблемы в территориальном разрезе и в плоскости отдельных общественно-экономических групп будет получена тогда, когда в нашем распоряжении будут иметься соответствующие основные данные переписи населения, проведенной в 1960 году.

SOME CHARACTERISTICS OF THE HUNGARIAN NUPTIALITY

Summary

The first part of the paper discusses changes in the age composition of marrying persons which has developed primarily as a result of the changed age-specific nuptiality rates. Under its effect, and to a smaller extent though, but also due to the changed age composition of the marrying population, a large-scale shift towards the youngest and oldest age group compared with the pre-war years could be registered, especially in the case of males. This process could be observed with all social strata.

From the nuptiality tables calculated for the single population for the years 1941, 1949, 1955 and 1959 it can be established that marriage probabilities significantly differ from each other in the four surveyed years, both in order of magnitude and in respect of which age year represents the maximum values. The maximum is growing from 0,204 to 0,256, with the pertaining year of age declining from 26 to 24. During the last 20 years the normal age at marriage decreased from 26 to 23 and from 20 to 19 with bachelors and spinsters respectively, since 1949 it has been stagnating with both sexes but constantly growing absolute numbers stand behind unchanged ages. The analysis of the probable age at marriage but especially of the pure marriage rates computed from the nuptiality tables points to the fact that marriage intensity, which had increased in the postwar years, was approximating in 1958 a maximum determined by the socio-economic circumstances of the given moment. After having reached this it will presumably stagnate in case of both sexes and may even fall back. The crude marriage rate calculated for first marriages will decrease at a rate even higher than hitherto, inasmuch as with stagnating intensities the number and ratio of the single population is constantly declining. This process will have a decreasing effect on the birth rate under all circumstances.

In the following the paper deals with the increasing rate and intensity of palingamous marriages. Viewed on an international level the rate of remarrying persons is extremely high in Hungary, one of the highest in Europe. Compared to the pre-war period the marriage intensities of the widowed and divorced extremely increased in case of both sexes after the war. As an aftermath of the war the frequencies were highest of all years in 1949 and 1955 for widowed and divorced females and males respectively. In the 1955—1959 period declining frequencies are observed for the widowed whereas for the divorced the frequencies are first decreasing and in 1959 increasing again. All this as well as the fall in the number of first marriages result in the constantly growing rather high ratio of remarrying persons in Hungary. In Budapest the increase is much higher than the national average due to the fact that in the course of the social development women in the city were put to work at an increased rate and this has involved certain troubles also in family life.

A detailed analysis by regional and socio-economic groups can take place once the basic data of the 1960 population census are available.

NÉPESSÉGI NÉZETEK ÉS NÉPESEDÉSPOLITIKA MAGYARORSZÁGON

DR. DANYI DEZSŐ

A népesség számáról vallott nézetek és a népesség számát befolyásoló állami, egyházi vagy társadalmi intézkedések mindig szoros és bonyolult kapcsolatban állottak a társadalom konkrét létével és tudatával. Ezeknek a bonyolult, nem mindig logikai rendben összefűzhető hatásoknak és kapcsolatoknak elemzése, különösen olyan korszakokban nehéz, amikor a társadalom válsága és ellentmondásai nyilvánvalóakká válnak. Ezekben a korszakokban a régi rend hibái és az új rend kialakulatlansága még egyszerre hat, megzavarja a gondolatok tisztaságát, a társadalmi lét és tudat összhangját. Gyakran keletkeznek olyan népesedési elméletek és intézkedések, amelyek már nem felelnek meg a társadalom termelési viszonyainak és termelő módjának, de még a régi rend fenntartását célozzák. Fokozza a nehézségeket, hogy a népesség számáról vallott nézetek lelőhelye szinte korlátlan. Politikusok, jogászok, közgazdászok és csak a legutolsó korszakban a demográfusok mind illetékesnek tartják magukat népesedéspolitikai kérdések megítélésére. Végül a társadalmi válságok korát az is jellemzi, hogy az irodalmi formában megjelenő népességi nézetek és a társadalom konkrét népesedéspolitikai gyakorlata között ellentmondás vagy eltérés van. Ennek a — sokszor osztályok és rétegek szerint eltérő — gyakorlatnak megragadását még a hiányzó demográfiai adatok is súlyosbítják.

Ezek a nehézségek, részlettanulmányok előzményei nélkül, csak vázlatos elemzést tesznek lehetővé.

A POPULACIONIZMUS

A középkorból kibontakozó Európában, a francia polgári forradalmat és az angol ipari forradalmat megelőző korszakban, általános volt az a meggyőződés, hogy a népesség számának növekedése elősegíti az emberi társadalom haladását, a gazdaság fejlődését. Mindazok pedig, akik a kereskedelem, az ipar vagy a mezőgazdaság fejlesztésében vélték megtalálni a gazdaság növekedésének egyetlen eszközét, tanításaik záró következtetéséhez mindenkor hozzáfűzték ajánlott módszereik népességgyarapító hatását. A népesség számának növekedését mindenki hasznos előfeltételnek, oknak vagy pedig eredményes következménynek tartotta. Ezt a hitet tudatosan vagy öntudatlanul táplálta a manufaktúrák és az egyre növekvő

árutermelés munkaerő szükséglete is és általában a fiatal, hatalomra törekvő burzsoázia optimista világszemlélete.

A kereskedelmi tőke és az eredeti tőkefelhalmozás korában a népesedési kérdéseket éppoly egyszerű, felszíni jelenségek alapján ítélték meg, vagy kívánták befolyásolni, mint a közgazdasági jelenségeket. A korszak közgazdászai általában semmivel sem hatoltak mélyebbre a gazdasági jelenségek elemzése terén — midőn figyelmüket a meggazdagodás lehetőségeire, a nemesfémek gyűjtésének előnyére, vagy a kereskedelmi mérleg egyenlegének ingadozására fordították —, mint a népesség kérdéseit elemző politikusok, közgazdászok vagy jogászok — amidőn néhány kivételtől eltekintve, a népesség növekedését telepítéssel, kitüntetések osztogatásával, vagy házassági segéllyel kívánták előmozdítani. Ez a népesség növekedését hirdető felfogás azonban bármennyire is nem hatolt a társadalom életének mélységeibe, kielégítette a munkaerő szükségletét biztosítani törekvő burzsoáziát,[1] és összekavarva a forradalmi vonásaitól megfosztott, természetjogra épülő közjoggal és államelmélettel, megnyugtatta a felvilágosult abszolutizmust is, mondván, hogy az uralkodó hatalma népének nagyságától függ és az uralkodó kötelessége alattvalói számának növelése és boldogságuk előmozdítása.[2] A feudalizmussal szembeforduló polgárság és monarchia tehát népesedési kérdésekben egyetértett és populacionista nézeteket hirdetett.[3]

Helytelen volna azonban e korszak közgazdasági és népesedési szemléletét a klasszikus közgazdaságtan példája nyomán teljesen elmarasztalni, a korabeli viszonyoktól, elsősorban pedig a termelőerők állapotától függetlenül megítélni és kétségtelen tévedéseik mellett haladó jellegét elhallgatni. Itt csupán azt említjük meg, hogy a merkantilisták a tőkés gazdaság olyan alapvető vonásait tárták fel — *Marx* szerint kifecsegték — mint a csereérték uralmát, az érték értékesítését stb.,[4] általában pedig a forgalom oldaláról ugyan, de mégis a tőkés termelési mód követelményeire mutattak rá helyesen. De a népesség számának alakulására vonatkozó általánosan naiv elképzelések sem akadályozták meg néhány alapvető népesedési törényszerűség magvának kibontását, anélkül azonban, hogy ezeket az elemeket helyezték volna népesedési elképzeléseik vagy politikájuk tengelyébe. *Moheau* például már 1778-ban felfedte, hogy a születések aránya összefüggésben áll a jóléttel: „Változatlanul fennáll az a szabály, hogy a születéseknek a népességhez viszonyított nagyobb vagy kisebb aránya főképpen a jólét fokától, illetve a vidék hanyatlásától függ" — írja „Kutatások és megállapítások Franciaország népességéről" — c. művében; *Halley* a házassági mozgalom lelassulása és a vagyon elaprózódása között talált kapcsolatot; *Wargentin* a családok számát, a gyermekek számát a gazdasági feltételekhez és a politikai állapotok változásához mérte; *Cantillon*

[1] „. . . power is essential wealth . . . wealth is essential to power" (1).
[2] „La vraie force de l'État consiste dans la multitude des habitants" (2).
„La vraie richesse ne consiste qu'en la population" (3).
[3] A populacionizmus fogalma alatt általában azt a népesedéspolitikai irányzatot értjük, amely elősegíti a népesség növekedését. A későbbiekben *Sonnenfels* és követőinek tanítását jelölöm — jobb hiján — ezzel a szóval (4).
[4] Az utóbbi évtizedekben a svéd, holland, angol és német gazdaságtörténészek hevesen vitatkoznak a merkantilizmus keletkezése, érvényesülése és eredményei felett. A sok tárgyi részletet megvilágító vita még nem zárult le, sőt némely tekintetben negatív pontra jutott; például a merkantilizmus létének tagadása stb. Ugyanakkor azonban alkalmat szolgáltatott a közös piac történeti előzményeinek igazolására is (5, 6).

a szaporodás korlátait különböző „osztályok szerint" vizsgálta ; *Csulkov* pedig az oroszországi kereskedelem történetét tárgyaló művében a föld termékenysége és a népesedés kapcsolatát boncolgatta, mondván : „Termékeny-e a föld vagy sem, ez kevésbé szolgálja a népesség szaporodását. Ha a föld termékeny és sok gabonát és egyéb terményt ad, ebből semmi több nem következik, csupán annyi, hogy a szántóföldek gazdája nagyobb jövedelmekre tesz szert" (7, 8, 9). Az idézett szerzők tehát már közgazdasági tartalmat adtak népesedési fejtegetéseiknek és a később oly sokat vitatott egyensúly gondolatát is megfogalmazták olyan módon, hogy a szaporodás mennyiségét a létfenntartási eszközök mennyisége határozza meg. Túlzás nélkül állíthatja a marxista demográfiai irodalom, hogy „a fennt említett népesedéselméleti teoretikusok mélyen szántó megállapításainak összehasonlítása *Malthus*nak és követőinek . . . üres absztrakcióival megmutatja milyen nagy a polgári tudomány hanyatlása a népesedési elmélet területén" (10).

Hazánkban sem a XVII., sem a XVIII. században nem találkozunk az előbb csak néhány vonásában felvázolt mélyen járó népesedéselméleti nézetekkel. Sajátos gazdasági és társadalmi helyzetünk miatt, a népesség számának gyarapodását illetően, primitívebb elképzelések uralkodtak. Ezt nemcsak az idézte elő, hogy a török hadjáratok megakadályozták a termelőerők fejlődését, hanem az is, hogy politikai helyzetünknél fogva elsősorban a porosz és osztrák kameralizmus népesedési nézetei érvényesültek. A porosz és osztrák tartományok merkantilizmusa gyengébb polgári rétegek miatt — kincstári merkantilizmus, amelyet mindig korlátozott a feudális uralkodóház félelme a burzsoáziától, az ipari tőkétől.[5] Így érthető, hogy Közép-Európában a népesség számának növelése elsősorban nem a megerősödő, uralkodóra támaszkodó polgárság követelése, hanem a kincstári hivatalnok, kameralisták államháztartási szempontokat szem előtt tartó financiális elképzelése — mert szerintük az abszolút monarcha hatalma a népesség számától, másként szólva az adózó polgárok számától függ.

Hazánkban a népesség növekedését hirdető populacionista tanítás egyszersmind elméletileg is alátámasztotta a németek és idegenek betelepítését a töröktől visszafoglalt elnéptelenedett területekre, „a lázadó magyarok közé". De nemcsak az uralkodóház germanizáló törekvéseinek felelt meg a populacionista tanítás, hanem a magyar birtokos nemességnek és a később kialakuló kereskedelmi tőkének is. Ugyanis a „csalárdul elkótyavetyélt" megyényi nagyságú birtokok hasznosításának előfeltétele volt a munkaerő megnövelése — a betelepítés. Később pedig, amikor a kontinentális zárlat és a gabona-konjunktúra hatására „a roboton alapuló gazdaság" elégtelennek bizonyult — mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg —, a nagytömegű árutermeléshez nagyszámú bérmunkás tömegre lett volna szükség. A korabeli viszonyok között tehát az uralkodó osztály előtt kézenfekvő, elsődleges feladatnak látszott, anyagi felvirágoztatásának előfeltétele, a munkarő, azaz a népesség számának megnövelése. Csak később merült fel — részben a bécsi udvar fiziokrata magatartásának hatására, részben pedig a legszükségesebb munkaerő betelepítése után, hogy a népesség számának gyarapítása nem oka, hanem következménye az ipar és a

[5] Az előzőekben idézett merkantilizmusra vonatkozó vitairodalom is nagyrészt egyetért abban, hogy a merkantilizmus és a kamerializmus lényegében azonos tartalmú.

kereskedelem, általában a gazdaság előrehaladásának. Majd pedig, amikor már a termelőeszközeiktől megfosztott paraszti tömegek nem segítik elő az árutermelést és a belső fogyasztás is zavarba kerül, illetve veszélyben van a kereskedelmi tőke és az árutermelő nemesség uralma, feltűnik a mennyiségi népességi szemlélet — a populacionizmus — kritikája, illetve elvetése.

A kameralizmusból kifejlődő osztrák populacionista tanítással kissé részletesebben kell foglalkoznunk, mert Magyarországon hosszú évtizedeken keresztül egyetlen hivatalos népesedéselméleti nézetként uralkodott. — A korai kameralisták, *Becher*, *Schröder* és *Hörnigk* még a nyugat-európai szemlélettel egybehangzóan taglalták a kívánatos népességnövekedés korlátait. *Becher* például 1673-ban kiadott művében megállapítja, hogy a nép és a társadalom létezésének előfeltétele a megfelelő mennyiségű élelmiszer és ha „valamely ország népes és szükség esetén nincsen élelmiszere vagy keresete, akkor a népesség inkább teher mint haszon" (11). Ez a közgazdasági összefüggéseket kereső magatartás a XVIII. század közepén már alig hallható és *Mária Terézia* házi ideológusai egybehangzóan hirdetik „Die Macht und das Vermögen eines Staates beruhen in der Stärke der Population". Míg Nyugat-Európában a fiziokraták és merkantilisták a társadalmi fejlődés egyik okának vagy következményének tekintették a népesség számának fejlődését, addig az osztrák populacionisták számára a népesség fejlődése a társadalmi haladás egyetlen legfőbb előfeltétele. *Sonnenfels*, aki ennek a tanításnak rendszerbe foglalója és egyszersmind a legszélesebb értelemben terjeszti a populacionizmus tartalmát, *Justi*val együtt tagadja a túlnépesedés lehetőségét és az élelmiszer termelés korlátlan voltát hangoztatja. A népesség számának növelése most már nemcsak célja a társadalomnak, hanem minden állami intézkedés helyességének egyetlen mérőeszköze.[6] *Sonnenfels* szerint a népesség számának növekedését elősegíti az alattvalók személyes szabadsága, a lelkiismereti szabadság biztonsága — de az nem foglalja magában a szabad vallás gyakorlását — az ipar, a külföldi iparosok betelepítése és általában a bevándorlás, továbbá a házasságkötések előmozdítása, a coelibátus korlátozása, a közigazgatás terén pedig az orvostudományok és higiéniai szempontok érvényesítése. Az államtudomány alapjának is a népesség számának növekedését tekintette;[7] a politika alapja — elmélete szerint — a nagyszámú népesség, mert ezen nyugszik az állam külpolitikai biztonsága. A közigazgatás (Polizei) alapját is a nagy néptömeg képezi, mert így csökken a belső nyugtalanság. A nagyszámú népesség elősegíti a termelés növekedését, a közgazdasági állapotok fejlődését, végül a pénzügy terén is hasznos a sok alattvaló, mert csökkenti az egy főre eső adómennyiséget. Ez a tanítás már nem taglalja a népesség növekedésének „akadályait", társadalmi, gazdasági feltételeit, nem is érinti a bonyolult gazdasági, szociális és biológiai kölcsönhatásokat, amelyeket Nyugat- és Kelet-Európa népesedéselmélettel foglalkozó tudósai boncolgattak; a népesség számának gyarapodása a gazdasági fejlődés döntő, úgyszólván egyetlen ténye-

[6] „Wir nehmen demnach die Vergrösserung der menschlichen Gesellschaft durch Beförderung der Bevölkerung zum gemeinschaftlichen Hauptgrundsatze der Staatswissenschaft und der darunter begriffenen Wissenschaften an" (12).

[7] „Complexus principiorum ope quorum possibilis maximus numerus civium occupatur, scientiam politico-cameralem constituit"; „Incrementum populationis est principium politicae scientiae" (13).

zőjévé magasztosul. Túl egyszerű és nem látszik veszélyesnek a bécsi udvar előtt sem és emellett még az uralkodóház „kegyes jóindulatát" is bizonyítja alattvalói iránt. Ezek az okok is hozzájárultak ahhoz, hogy hazánkban a populacionizmus elmélete oly hosszú ideig uralkodó népesedési nézetként fennmaradhatott még abban a korban is, amikor forrása — a merkantilizmus — már letűnt és a fiziokrata, sőt a szabadkereskedelmi nézetek váltak uralkodóvá.

AZ EGYETEM POPULACIONIZMUSA

Magyarországon ennek a népesedéselméleti tanításnak legfőbb hirdetői az egyetemek és a főiskolák. A magyar főiskolai oktatás tartalmát az egyház skolasztikus szemléletének felszámolása után a bécsi udvar határozta meg és nem véletlen, hogy a *Wolf*-féle jogi szemlélet és a populacionisztika együtt vonul be a magyar egyetemi oktatásba és *Mária Terézia* egyetemi reformjaitól kezdve túlélve önmagát, tudományos anakronizmusként közel két emberöltőn keresztül az uralkodóház előtt kedvelt tételeket hirdet.

A királynő 1769. évi rendelete alapján *Martini* bécsi egyetemi tanár természetjogi tankönyve (De lege naturali positiones) és *Sonnenfels* politico-cameralis tudományokat magába foglaló tankönyve (Grundsätze der Polizey, Handlungs, und Finanzwissenchaft) hirdeti Nagyszombatban, később Pesten a populacionista elveket. *Mária Terézia* igen fontosnak tekintette a *Sonnenfels*-i tanok elterjesztését és ennek a tanszéknek külön ösztöndíjakat juttatott. Az ösztöndíjasok között találjuk *Kovachich Márton Györgyöt*, *Barics Albert*et, *Reviczkyt*, *Klobusiczkyt*, akik később még fontos szerepet játszanak a magyar tudományos életben. *Martini* és *Sonnenfels* tankönyvein kívül 1775-től *Achenwall* új tudománya, a leíró statisztika is a populacionizmus elveit hirdeti a magyar főiskolákon. *Achenwall* ugyanis az állam két legfontosabb ismertetőjegye, a terület és a lakosság részletezése során kiemeli, hogy a lakosság ismerete az új tudomány egyik legfontosabb célja és a lakosság számának és összetételének oktatása azért kívánatos, mert a lakosság számán alapul az állam jóléte. Ez a három tantárgy úgyszólván a XIX. század első negyedéig változatlan szellemben propagálta *Sonnenfels* tanítását. Kezdetben az eredeti német tankönyvekből, majd *Sax Mihály* munkája nyomán 1806-tól latin nyelven. A magyar tudománytörténet a három tantárgy oktatóinak csupán oktatói és fordítói munkásságát jegyezte fel. (A politico-cameralis tudományt *Ehrenfels*, *Gyurikovics*, *Reviczky*, *Sax*, *Gyurian*, *Tipula* tanították). Meg kell azonban említeni, hogy Bécs szigorú cenzúrája nemigen tűrt volna meg eretnek népesedési tanításokat, amit az is bizonyít, hogy Bécs parancsára a kantiánus *Virozsil*nak még 1830-ban is *Martini* német természetjogi tankönyve alapján kellett előadásokat tartani. A statisztikai tanszék vezetői közül *(Nyitray*, *Szedmáky*, *Barics*, *Mészáros*, *Hajnik*, *Winkler*, *Jurjevich) Barics* és *Jurjevich* munkássága emelendő ki, akik a leíró statisztika területén magyar vonatkozásban újat alkottak. Ez a tudománypolitika különösen a statisztikai tudomány terén volt káros. Szerencsénkre a protestáns ifjúság — *Berzeviczy*, *Németh László*, *Szendrey-Veress*, *Schwartner* és *Ertsey* — Göttingában már az *Achenwall*t meghaladó politikai aritmetikát tanító *Schlötzert* hallgatja. És ha az egyetem nem is nyújtott korszerű képzést,

néhány tudományos munka hazánkban is biztosította a korabeli modern statisztikai módszerek alkalmazását. A magyar egyetemi oktatás egésze azonban közel 80 éven keresztül Bécsből diktált népesedési elméleteket hirdetett. Ez a példátlan tudományos konzervativizmus elzárta hazánkat jogi, közgazdasági és nem utolsó sorban népesedési nézetek tekintetében az Ausztrián-túli tanításoktól és így Magyarország Bécsnek nemcsak gazdasági, hanem szellemi gyarmatává vált (14, 15, 16, 17, 18).

AZ ORSZÁGGYŰLÉS NÉPESEDÉSI NÉZETEI

Magyarország szellemi életének másik mércéje, a politikai és közgazdasági nézetek megvitatásának fóruma az országgyűlés. A XVIII. század és XIX. századeleji országgyűléseken nem egyszer foglalkoztak népesedési kérdésekkel, sőt több olyan jogszabályt is alkottak, amelyek közvetlenül vagy közvetve befolyásolták a népesség számának alakulását.

A XVIII. századi országgyűlések megnyilatkozásai szövevényes bonyolultságukban is visszatükrözik a magyar nemesi uralkodó osztály ellentmondásos álláspontját az ország gazdasági és társadalmi fejlődésével kapcsolatban. A felvilágosodott magyar nemesség ugyanis a külföld példájára merkantilista elvek alkalmazását sürgeti, a kereskedelem és az ipar fejlesztését, de elvei beleütköznek az osztrák merkantilizmus összbirodalmi gyakorlatába. Ezeket az ellentéteket lecsillapítja a feudális rendet és az osztályuralmat konzerváló dinasztia hatalmának és nem utolsó sorban az örökös tartományok terményfelvevő piacainak megbecsülése. A merkantilizmus elveinek érvényesítése úgyszólván minden országgyűlési felirat jellemző sajátossága, kezdve *Bethlen Miklós* kancellártól *Skerletzig;* de olyan merkantilizmust akart a magyar nemesség kialakítani, amely polgári osztály nélkül, a feudális keretek között biztosítaná a nemesség uralmát, és ezért látja szívesen merkantilista elvei ellenére a török háborúk befejezése után anyagi alapjának a feudális jobbágy-gazdálkodásnak visszaállítását. A magyar nemesség szembeszáll Ausztria gyarmatosító törekvéseivel, a magyar ipart elsorvasztani törekvő vám és kereskedelmi politikával, de ugyanakkor elfogadja a bécsi udvar mezőgazdasági politikáját, amely a földbirtokos osztálynak, különösen a hadi konjunktúra idején, tetemes hasznokat biztosít még akkor is, ha ezáltal Magyarországot Ausztria mezőgazdasági nyersanyagtermelő gyarmatává változtatta. Ez a politika „egyben a magyarországi burzsoázia fejlődésének gondos megakadályozását eredményezte" (19).

Ez a bonyolult magatartás természetesen a népesedési nézetek tekintetében sem eredményezett egyértelmű, következetes állásfoglalást. Az 1715. és az 1723. évi országgyűlések gazdasági reformokat sürgető munkálatai hangsúlyozzák ugyan, hogy a népesség számát növelni kell és az ország felvirágoztatása érdekében kívánatos a nagyobb népsűrűség, azonban ezeknek a munkálatoknak nem a vezérfonaluk ez a gondolat, hanem csak éppen megemlítést nyert (20). Az 1723. évi országgyűlés "De Systemate Oeconomico„ címet viselő felirata például a pénzforgalom, az adózás, a sóadó, a kereskedelem, a manufaktúrák bevezetésének kérdéseivel foglalkozott elsősorban és csak két kisebb törvénycikket alkotott népesedési vonatkozásban (21). Az ország benépesítéséről rendelkező 1723. évi 103. tc. 6 évi adómentességet ígér minden külföldi betelepülőnek. Ugyanezen évi

18. tc. pedig a lakatlan puszták benépesítésének szükségességét állapítja meg, elárulva azt, hogy a földesurak a lakatlanná vált pusztákra nem akarják visszabocsátani a korábban elmenekült jobbágyokat, azaz már ebben a korszakban megindul a majorsági gazdálkodás kiterjesztése. Az 1723. évi 117. tc. és az 1729. évi országgyűlési tárgyalások kiemelik, hogy különösen hasznos az ipari foglalkozást űző lakosság (mechanici omnis generis) számának növelése és általában a telepítés. Az iparosoknak most már 15 évi adómentességet biztosítanak. Az 1741., 1751. és az 1764. évi országgyűlési tárgyalások ismét megemlítik, hogy az ország népsűrűségének növelése az állam anyagi előrehaladásának egyik fontos eszköze, azonban másegyéb népesedési vonatkozású intézkedés vagy tervezet az országgyűlésen nem hangzik el (22), hacsak a megyei orvosok, a pestis és egyéb járványok közigazgatási rendelkezéseit nem soroljuk ebbe a tárgykörbe. Egyébként a himlőoltás XVIII. század végén való bevezetésén kívül lényeges — a magyar egészségügyi viszonyokat jelentős mértékben megjavító — közigazgatási intézkedés nem született[8]. Az utóbb említett országgyűlés egyik jelmondata szállóigévé válik és egyben megvilágítja a populacionizmussal összekapcsolt primitív merkantilista nemesi álláspontot: „Ubi populus, ibi obulus".

Mindezek a megnyilatkozások távolról sem tekinthetők a *Sonnenfels*-i tanítások vagy a nyugati népesedési nézetek, de különösen a francia népesedés előmozdítását célzó intézkedések megértésének vagy követésének. Országgyűléseink a népesség növekedésének kérdését sohasem tekintették a gazdasági előrehaladás egyetlen eszközének — legfeljebb egyik fontos eszközének. A magyar nemesség a népesség növekedésének szükségességét csak saját birtokai munkaerőszükséglete fedezése érdekében támogatta, illetőleg addig a határig, ameddig belátta, hogy a hazai ipar növelése terményei fogyasztóközönségét növeli. A népesség szaporodását ezeken a korlátokon túl már nem szorgalmazta — amint erre a telepítéssel kapcsolatban még rátérünk. Arra pedig egyáltalán nem törekedett — legfeljebb javaslatok formájában —, hogy a népesség szaporodásának belső feltételeit tartósan biztosítsa, megjavítva az ország szociális, egészségügyi állapotait. Ez a „populacionista" gyakorlat már osztályérdekeit veszélyeztette és talán nem hamisítjuk meg a történelmet, ha az „ubi populus, ibi obulus" jelszó hangoztatását a tartalom elsikkadásának, politikai frázissá válásának minősítjük. Egyébként jellemző, hogy csupán az 1790—91. évi országgyűlési bizottság hangsúlyozza, hogy a népesség szaporodása érdekében elő kell segíteni a házasságkötéseket, a gyermekekről való nagyobb gondoskodást, sőt azt is kiemeli, hogy a népesség szaporodásának legfontosabb eszköze nem a telepítés, hanem a „belső" népszaporodás (24). Ennek a belső népszaporodásnak az elősegítése érdekében azonban az országgyűlés semmit sem tesz, és egyetlen konkrét, a népesség számának növekedését valóban előmozdító ténykedése a telepítések változó buzgalommal való támogatása, illetve az adómentesség megszavazása a külföldi betelepülőknek.

A telepítés kétségtelenül megváltoztatta az ország népesedési helyzetét, nemzetiségi összetételét és gazdasági állapotát. Sajnos, mindezideig nem tudjuk pontosan, hogy mennyi volt a különféle betelepítési módszerekkel Magyarországra érkező tömegek nagysága és azt sem ismerjük,

[8] Itt említjük meg *Fáy Pál* 1793. évi egészségügyi javaslatát, amely sajnos nem valósult meg (23).

hogy az országban meginduló belső vándorlás milyen méreteket öltött. A telepítés szervezeti formáit, gazdasági körülményeit taglalva kitűnik, hogy a magyarországi telepítés gondolata a bécsi kormányzat szervezetén belül is nagymértékű változáson esett át. A kincstári birtokokra irányított telepesek kezdetben rendszertelenül hadifoglyokból, politikai üldözöttekből, háborús sebesültekből, bűnözőkből tevődtek össze. Az államtanács kezdeményezésére csak később, a XVIII. század második felében alakul ki a tervszerű telepítés. Az 1763. évi ún. „gyarmatosítási patens" már rendszerbe foglalja a telepítés szervezeti, gazdasági feladatait. A kamarai birtokokra való betelepítéssel párhuzamosan indult meg a magyar nemesi birtokokra való bevándorlás. Ismeretes, hogy a *Károlyiak, Zichyek, Savoyai Jenő, Grassalkovich, Harruckern* idegen származású, elsősorban német telepeseket hozott a magyar alföldre és dunántúlra. Az állami és magán földesúri telepítést kiegészítette a lassú egyedi bevándorlás, amely főként az ország keleti részein volt tapasztalható.

A földesúri telepítés nemcsak tőkehiány, hanem a nemesi földbirtokos érdekeinek megváltozása miatt is hullámzó méretű volt. Kezdetben, a török háborúk után, a betelepítés, a népesség számának növelése, a parlagon fekvő föld kihasználásának előfeltétele. Később, amint ezt már az 1722—23. évi országgyűlés irataiból látjuk, a földesurnak nem állott érdekében a jobbágygazdaságok szaporítása, mert a majorsági gazdálkodás megindulása eredményesebbnek látszott és az üres néptelen pusztákat szívesebben vonták közvetlenül megművelés alá. A magántelepítés megakad és távolról sem folyik olyan ütemben, ahogy azt Bécsben szívesen vennék. Az államtanács többször sürgette a magántelepítés fokozását, a birtokadományozások alkalmával kötelezte a jutalmazottakat az elpusztult puszták betelepítésére. Tüzetesen megvitatta *Balassa Ferenc* széleskörű, az egész ország gazdasági fejlődését felölelő merkantilista reform-tervezetét, amelyben igen nagy szerepet kapott a magántelepítés és általában a népességnek, de különösen az iparos-kereskedő rétegek számának növelése. Itt említjük meg, hogy *Balassa* az üresen maradt puszták benépesítése tekintetében még a bécsi államtanács nézete szerint is kissé energikus módszereket kívánt alkalmazni.

A telepítés, miután kiszolgálta a császári ház germanizáló törekvéseit és ezzel egyszersmind megváltoztatta Magyarország nemzetiségi összetételét, a földbirtokos nemességnek is hasznára vált, legalábbis a primer munkaerőszükséglet biztosítása terén. De a telepítés siettette a feudális rendszer bomlását is. Ugyanis a betelepített idegenek nem váltak örökös jobbágyokká és kezdetben nem vonatkozott rájuk az úrbéres kötelezettség, hanem szerződések, túlnyomó részt pénzjáradék fizetésére kötelezettek voltak. Végül a telepítéssel kapcsolatban azt is megállapíthatjuk, hogy Magyarországon sajátos viszonyai miatt tömegében végső fokon nem a polgári felszabadulást, az iparos és kereskedő elemek nagymértékű növekedését szolgálta, hanem elsősorban az égető mezőgazdasági munkaerő hiány megoldását segítette elő (25, 26, 27).

A TUDOMÁNYOS IRODALOM NÉPESEDÉSI TANAI

A hazai tudományos irodalom mint a népesedéselméleti nézetek harmadik forrása, már nem olyan egyöntetű és nem követi olyan hűen a bécsi elveket, mint az egyetemi katedrák tanítása. A tudományos élet képviselői-

nek — nagyrészt a birtokos nemességhez, papsághoz vagy polgársághoz tartozva — érdekei bizonyos mértékben különböznek a bécsi államtanács tagjainak — *Stupan*, *Borié* — népesedéspolitikai elképzeléseitől. A különbségek nem lényegbevágóak és a merkantilista elveket csak itt-ott tarkítja néhány fiziokrata elképzelés, mert hiszen a feudális termelési és társadalmi rend konzerválása végső fokon az udvarnak és a magyar nemességnek is érdeke. A népesedési elképzelések terén a magyar felfogás elsősorban a telepítés kérdésében különbözik a bécsi elképzelésektől — amint erre az előzőekben rámutattunk. Továbbá abban, hogy *Sonnenfels* túlzó, a népesség számának növekedését egyetlen kormányzati célnak deklaráló nézeteit csak hellyel-közzel fogadták el, sőt igen gyakran az ipar és kereskedelem fejlesztését tekintették a legfontosabb feladatnak, a nepesség számának növekedését pedig a gazdasági fejlődés természetes kísérőjeként méltatták.

Nem meglepő tehát, ha a bécsi császári udvar által sugalmazott 1792-ben név nélkül megjelent politikai röpirat egyike a hazai tudományos irodalomban *Sonnenfels* népesedési elméleteit úgyszólván változás nélkül propagáló műveknek[9]. Ez a röpirat, amely egyébként kíméletlenül feltárja Magyarország anyagi elmaradottságát és gazdasági reformokat sürget, többek között a jobbágyrendszer felszámolását és az egyoldalú jogászi műveltség megszüntetését, úgyszólván szolgai módon megismétli *Sonnenfels* államtudományokra, kereskedelemre és iparra vonatkozó tételeit. Annál meglepőbb és következetesnek nem mondható, hogy a *Sonnenfels*-i merkantilista elképzelések részletezése után a mezőgazdaságot tartja „az állami hatalom talpkövének" (26. p.). Megjegyzendő azonban, hogy ebben az időszakban névtelen szerzőnk — valószínűleg *Kollár Ádám* — nem az egyetlen, aki a merkantilista és a fiziokrata tanítást, sőt később *Smith Ádám* elveit is összekeveri. Gyakran előfordul, hogy az osztrák merkantilista politikát fiziokrata vagy éppen *Smith Ádám* elveivel cáfolják, magukat merkantilistának tartó politikusaink, közgazdászaink (29).

A „Dissertatio" gyakorlati népesedéspolitikai elképzeléseit, Magyarország elnéptelenedésének okait tárgyaló (II.) fejezetben fejti ki. Ezek között sorolja fel a török háborúkat, a vallási türelmetlenséget, a földműves osztály elnyomását, amelytől „mégis többé-kevésbé függ a népesség száma, ugyanis a jobbágyok sanyarú helyzetükben tartózkodnak a házasságkötéstől", a papság nagy számát, „a rossz nőszemélyek sokaságát" stb.

Ha csökken a bécsi udvar szuggesztiója, vagy ha növekszik a nemzeti ellenállás közhangulata, egyszerre több eredeti népesedési gondolat keletkezik Magyarországon. Nem érjük el *Cantillon* vagy *Csulkov* bátor, önálló gondolatait, de az osztrák populacionizmustól árnyalataiban mégis eltérő népesedéselméleti elképzeléseket hirdetünk. Ezek között a megnyilatkozások között kell megemlíteni az 1764. évi országgyűlés időpontjában napvilágot látott „Opinio circa reformationem Regni Hungariae" c. röpiratot, amely *Skerletz* és kortársai némely gondolata előfutárának tekinthető. Nem *Sonnenfels* bécsi katedrájáról kölcsönzött elveket hirdet, azt hogy a népesség számának növelése az állam legelső feladata, hanem hogy csupán csak a produktív osztályok számának növelése a cél; az értelmes, művelt, sűrűbb népességű ország hatalmát dicséri a névtelen szerző.

[9] „Potentia nationalis in his duobus consistit, 1 mo in populo numeroso, 2 do opibus nationis, seu massa auri . . ." (28).

Az 1777. évi összeírást kommentáló „Szerény megjegyzések" kéziratban megmaradt tanulmánya is arról tanúskodik, hogy a magyar központi államapparátusban helyet foglaló névtelen szerző széles európai műveltsége már az osztrák népesedési nézetek és gyakorlat kritikáját váltja ki. Különösen kiemelendő, hogy a központi kormányzat egészségügyi intézkedéseit nem tartja elegendőnek a népességszaporodás növelésére és a népesedési kérdések elemzésében a populacionistákat meghaladó, a nyugati irodalom ismeretét bizonyító eljárásokat használ (30).

Szapáry János sem hódolt meg a bécsi populacionizmus előtt teljes mértékben. „Magyarország meddő gazdaságának hogyan lehetne hasznát venni" c. 1784-ben kiadott művében ellentmondásokba keveredik, midőn a népesség száma és a gazdaság fejlődése közötti kapcsolatot boncolgatja. A nagyszámú népességet ugyan hasznosnak véli, de a népesség számának növekedését hol az ipar és kereskedelem fejlődésének tulajdonítja (9. p.), hol pedig úgy vélekedik, hogy a népesség számának emelkedése nyomán növekszik a jólét, a szükségletek száma. (10. p.) A fényűzést sem kárhoztatja, sőt népességnövelő eszköznek tekinti. Mindezek mellett az iparosok bevándorlását minősíti a legfontosabb népesedéspolitikai feladatnak (31).

Skerletz Miklós — a XVIII. század legnagyobb és legműveltebb magyar közgazdásza, az 1790. évi reformtervezetek vezéralakja, — népesedéspolitikai elképzeléseinek tartalma alapján már nem tekinthető populacionistának, legalábbis nem *Sonnenfels* értelmezése szerint. Ez az alapos, művelt és az ország társadalmi-gazdasági viszonyait részleteiben ismerő közgazdász a populacionisták által sohasem tárgyalt termelési mód és a népesedés közötti összefüggés egyik láncszemét világítja meg, amidőn azt mondja : „Magyarországon a gyárak csak akkor fognak virágozni, ha a népesség annyira megszaporodik, hogy a mezőgazdaságban és kézművességben nem talál kellő foglalkozást" (197. p.). Sőt „Projektumában" még tovább megy. Mivel ezt a vagyontalan réteget veszélyesnek és állandóan növekvőnek minősíti, azt tanácsolja, hogy a zselléreket sorozzák be katonának, vagy telepítsék le lakatlan területekre, vegyék be a városok polgárai, a céhek tagjai közé. *Skerletz* a jobbágyok kisajátításának az egész polgári-nemesi rendet fenyegető következményeit látva, annak megoldására törekedett. *Skerletz* azt is feltárja, hogy a telepítés közel százéves állami támogatás ellenére sem járt a várt eredménnyel. Javaslataiban burkoltan ugyan, de mégis azt szorgalmazza, hogy ne csak a külföldi telepeseknek, hanem a belföldi telepeseknek is biztosítsák az 1723. évi törvényekben elrendelt kedvezményeket. Munkálataiból az is kitűnik, hogy a telepítés csak kis részben vagy csak éppen közvetve szolgálta az ipar és a kereskedelem fejlődését, mivel elsősorban a magyar nemesi földbirtok munkaerő szükségletét biztosította és nincs elegendő iparos, „munkaerő a gyári vállalatok részére". Végül nagyon éles szemmel azt is meglátta *Skerletz*, hogy Magyarországon „az 1787-iki összeírás adata szerint 6 ½ termelőre esik egy fogyasztó, holott egy termelő 5 fogyasztót is el tudna tartani" (89. p.). *Malthus* és *Say* későbbi egyensúlyelméletének csírája tehát már ott rejtőzött *Skerletz* javaslataiban. Ezek a gondolatok eléggé bizonyítják, hogy *Skerletz* — *Colbert, Child, Petty, Locke, Smith Ádám* — munkáin nevelkedve, messze túlhaladta a bécsi populacionizmus naiv népesedési elméleti tanait és éles szemmel vizsgálta a magyar társadalom gazdasági és népességi életének kapcsolatait (32).

Skerletz után alig egy évtized múlva kakaslomnici magányában fogalmazza meg közgazdasági nézeteit *Berzeviczy György*, a „Wealth of Nations" eszméitől vezérelve. *Berzeviczy* a nemzetközi csereforgalom szerepét boncolgatja, a kereskedelmi mérleg aktív egyenlegének csalóka voltát bizonygatja és hitet tesz a nemzetgazdaság fő problémája, a szabadforgalom mellett. Bár a polgári közgazdaságtan *Berzeviczyt* tekintette a *Széchenyit* megelőző korszak legnagyobb közgazdászának, népesedéselméleti kérdésekben nem múlta felül *Skerletzet* annak ellenére, hogy a jobbágyság helyzetét kíméletlenül és éles szemmel tárta fel. Sőt *Skerletz*-hez mérten bizonyos fokú visszaesés állapítható meg *Berzeviczy* népességi nézeteivel kapcsolatban. Azt nem róhatjuk fel hibájának, hogy *Malthus* tanait nem ismerte, de semmivel sem lépett előbbre az ország népességi állapotának elemzése terén. *Berzeviczy* végeredményben békésen összekapcsolta a szabadkereskedelem és a populacionizmus tanításait. Azt hirdette, hogy a szabadkereskedelem elősegíti a népesség számának növekedését — amely a szilárd államhatalom alapja. (102. p.) Továbbá úgy vélte, hogy a kis fogyasztó réteg és a nagyméretű termelő réteg aránytalanságán a szabadkereskedelem fejlesztése mellett a népesség szaporodásának fokozásával kell segíteni (33).

A POPULACIONIZMUS BIRÁLATA

A XVIII. század végén és a XIX. század elején még sokan hirdetik a populacionista elveket. Nemcsak a közgazdászok, hanem a költők, agronómusok is. Így többek között *Berzsenyi Dániel* is sürgeti a sokgyermekes szülők jutalmazását és a telepítést. *Tessedik* (1787), *Cziráky* (1790), *Miller* (1793), *Németh László* (1795), *Huber Ferenc* (1830) még a populacionista elveket hirdetik, de ezeknek a nézeteknek társadalomformáló ereje elveszett, mert nem illeszthetők bele a korabeli magyar gazdasági és társadalmi állapotokba. A század végén *Schwartner Márton* már meg sem említi a *Sonnenfels*-i tanításokat. *Magda Pál* pedig 1810-ben nyíltan megállapítja, hogy : „Nagy ereje van a polgári társaságnak a népnek nagy számában, de mégis több függ a népnek mineműségétől, mint a számától. Jobb a kevés jó, mint a sok rossz" (34). *Henfner János* zágrábi, majd pesti egyetemi tanár is bírálja a *Sonnenfels*-i tanokat. (1831.) : „A népesség szaporodása önmagában koránt sem képes vagyont vagy gazdagságot teremteni. Ellenkezőleg, a nagyon sűrű lakosság sok alkalmatlansággal jár és nem a népnek száma, hanem belső ereje, szorgalma és műveltsége az a tényező, amelyből az állam hatalma és népének jóléte fakad". (71. p.) Néhány év múlva pedig a *Stádium* élesen szembefordul a populacionista tanítással: „Anyagi elmaradottságunk nem népesség hiányunkra vezethető vissza, mert ez másodrendű ok" — mondja *Széchenyi*. Ezek az elvek bevonulnak az oktatásba, *Érkövy* (1842), *Karvasy* (1842) könyveibe is és ezzel a populacionizmus elveinek uralma bezáródik és már csak *Desewffy* „Alföldi levelei"-ben tűnik fel utoljára, mint az aulikus, reformokkal szembeforduló főnemesség idejétmúlta követelése.

Hogyan vált ugyanaz a nemesi és polgári réteg, amely korábban elfogadta *Sonnenfels* tanításait, a populacionizmus bírálójává, kritikusává? Ebben a folyamatban, mint a történelem folyamán egyéb pillanatokban is, annak vagyunk tanúi, hogy a gazdasági-társadalmi tények változása viszonylag lassabban érleli meg az eszmék módosulását. Kezdetben akadozva, félig populacionista, félig antipopulacionista tanok merülnek fel, belső,

önmaguknak formálisan ellentmondó nézetek tanúsítják a populacionizmus és a nemesi, polgári uralkodóosztály anyagi, társadalmi helyzetének szembeállását; míg végül tudatosan is megfogalmazzák — a valóság kényszerű hatására és az új közgazdasági eszmék keretei között — a populacionizmus elvetését. Természetesen ez a séma leegyszerűsíti, bizonyos mértékig eldurvítja a magyarországi népesedési nézetek fejlődésének vázlatát. Tényezői között kell felsorolnunk a nemesi birtok gazdálkodásának átalakulását, amelyet röviden úgy jellemezhetünk, hogy a XVIII. századeleji munkaerőprobléma a tőke behatolása folytán hitelhiány, értékesítés problémává változott. A magyar birtokos nemesség, amíg szükséges volt a lakatlan területeken a munkaerő betelepítésére, hasznosnak találta a populacionista tanítást. De a XVIII. század elején megindul Magyarországon a parasztság termelőeszközöktől való megfosztása, sajátos és speciális magyar körülmények között. Kezdetben a puszták be nem telepítése és a majorsági gazdálkodásba való bevonása rekeszti ki a jobbágyot korábbi lakóhelyéről — megfosztja termelőeszközétől, a földtől. Ezt követi az úrbérrendezés, amellyel a jobbágyságot szigorú határok közé zárják és ezzel egyszersmind megindul a jobbágytelek felaprózódása, a jobbágyság gazdasági-társadalmi rétegződése. Miután a jobbágyság az úrbéres rendelkezésekkel határok közé szorított földbirtokát növelni akarja, az irtvány-földek, az úrbéri kötelmekből kimaradt egyéb területek megmunkálásra törekszik. Az egyre szaporodó, még jobbágyi robotra alapozott majorsági gazdálkodás azonban résen van és elveszi, megváltja az irtvány-földeket, később még a közlegelőt is. A napóleoni háborúk konjuktúrája lehetővé teszi a tőke behatolását a mezőgazdaságba. Most már a földbirtokos nemesség előtt is nyilvánvalóvá válik, hogy a feudális robotra, jobbágyi termelőeszközökre és termelési technikára épített, és az árutermelésre beállított gazdaság válságba került. Leggazdagabb főuraink tőke és hitel birtokában megkísérlik az alacsony termelékenységű jobbágy-munkát bérmunkával helyettesíteni. A magyar birtokos osztály azonban már nem tud mit kezdeni a rendelkezésre álló munkaerővel. Ilyen körülmények között nem érzi, nem is érti a populacionizmus népnövekedésről hirdetett tanainak előnyét.

A népesedési nézetek átalakulási folyamatának másik tényezője a nincstelen tömegek számának fenyegető megduzzadása. Ugyanis a telekfelaprózódás, a jobbágyság kisajátítása, valamint a népesség számának növekedése óriási rétegeket szabadít fel a paraszti társadalomból. *Fényes* és *Galgóczy* adatai szerint a nincstelen zsellér rétegek száma már jóval meghaladja azt az arányt, amire már *Skerletz* is felfigyelt. Az elnyomorodás, a pauperizálódás tipikus jelenségei kísérik ezt a folyamatot. Városainkban tömegesen jelennek meg a koldusok, „az ingyen élők", és egyszerre probléma lesz a szegény-ügy. A nincstelen jobbágyság soraiból tevődik ki a betyár-világ is. A polgári és nemesi réteg érzi ennek a tömegnek a fenyegetését és nem kívánja többé a népesség, a nincstelen tömegek szaporítását, akik uralmát veszélyeztetik. A gyengén fejlett ipar képtelen felvenni a falvakból felszabadult tömegeket, és egyre szaporodik „az aljas, s ki tudja mi veszedelmes egyének" száma (35, 36, 37).

Valószínű, hogy a nemzeti ellenállás gondolata is hozzájárult a német—osztrák népesedési tanok revíziójához. Nem tévedünk, ha a merkantilistákkal és fiziokratákkal szembeforduló közgazdaságtan hatását is a népe-

sedési nézetek megváltoztató tényezői közé soroljuk. Ugyanakkor azonban ezzel a folyamattal ellenkező irányú erők is éreztetik hatásukat. A tömegek tényleges népesedéspolitikai gyakorlatára még nem jellemző a kapitalizmus korszakában kifejlődő általános születéskorlátozás, a paraszti birtokon a segítő családtag szerepe még nem látszik kilátástalannak és ha védekezik is a proletár vagy félproletár család a gyermekáldástól, azt elsősorban a késői házasságkötéssel igyekszik megoldani. A családokon belül a magas születési arányt a nagymértékű csecsemő- és gyermekhalandóság is lecsökkenti és így a népesség számának korlátozása ebben a társadalomban még nem minősíthető tudatos tényezőnek.

Összefoglalva, ez a korszak még nem a kapitalizmus korszaka, még a feudális maradványok párosulnak a tőkés termelésre való áttérés szándékaival, de már ebben az átmeneti időszakban is felvetődik az a gondolat, hogy a mennyiségi elvet minőségi elvvé kellene változtatni a magyar népesedéspolitikai elképzelésekben. Így születik meg *Széchenyi* kiművelt emberfő ideálja, amely már a magyar kapitalizmus népességi nézeteinek előfutáraként idézhető.

IRODALOM

1. *Bog, I.:* Der Merkantilismus in Deutschland. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1961, 2.
2. *Bielfeld, J. F.:* Institutions politiques. La Haye. 1760. I. köt. V. fej. 13. p.
3. *Mirabeau:* L'ami des Hommes ou Traité de la population. 1760. III. köt. 216. p.
4. *Dictionnaire démographique multilingue,* N. U. 930. tétel.
5. *Klaveren, J. van:* Fiskalismus — Merkantilismus — Korruption. *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* 1960, 3.
6. *Bog, I.:* Der Reichmerkantilismus. Forschungen zur Wirtschafts und Sozialgeschichte. (Szerk. Lütge, F.). Berlin.
7. *Spengler, J. J.:* Les doctrines françaises avant 1800. Paris. 1954.
8. *Ptuha, M. V.:* Ocserki po isztorii sztatisztiki 17—18 vekov. Moszkva. 1945. Goszpolitizdat. 351 p.
9. *Szmulevics, B. Ja.:* Kritika burzsuaznüh teorii i politiki narodonaszelenija. Moszkva. 1959. Szocekgiz. 429 p.
10. Lásd *Szmulevics* id. műv. 3. rész.
11. *Becher, J. J.:* Politischer Diskurs von den eigentlichen Ursachen, des Auf und Abnehmens der Städte, Länder und Republiken. Frankfurt. 1668. 7. p.
12. *Sonnenfels:* Grundsätze der Polizey, Handlungs- und Finanz-wissenschaft. Wien. 1765.
13. *Sax Mihály:* Adumbratio scientiarum politicarum summaria. Buda. 1808.
14. *Borotvás Nagy Sándor:* Közgazdasági művelődésünk kezdetei. Bp. 1938.
15. *Szabó Imre:* A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon. Bp. 1955.
16. *Eckhart Ferenc:* A jog és államtudományi kar története, 1667—1935. Bp. 1936.
17. *Finánczy:* A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899.
18. *Mészáros István:* Statisztika-oktatás Magyarországon a 18. században. KSH Könyvtárának Évkönyve. Bp. 1957.
19. *Révay József:* Marxizmus és magyarság. Bp. 1946. Szikra. 111. p.
20. Orsz. Levéltár: Arch. Regni. Lad. O. Acta Dietae, 1722—23.
21. Orsz. Levéltár: Acta Dietalia, 1722—23. Pars tertia.
22. Orsz. Levéltár: Arch. Regni. Lad. O. Acta Dietae, 1764—65. 36—42. ülés.
23. *Weszelovszky Károly:* Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett. Értekezések a Társ. Tud. Köréből. Bp. 1875. III. köt. 7. sz.
24. Az 1790. évi Acta Deputationis in Commercialibus és az Urbarialibus levéltári anyagokból.
25. *Szabó István:* A magyar parasztság története. Bp. 1940.
26. *Bodor Antal:* A dél-magyarországi települések története. Bp. 1914.
27. *Schünemann:* Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Berlin.
28. „Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum" Bécs, 1792. 110. p.
29. *Eckhart Ferenc:* A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780—1815. Bp 1958. 15. p.
30. *Danyi Dezső:* Az 1777. évi lelkek összeírása. Tört. Stat. Évkönyv. 1960.
31. *Szapáry, J.:* Der unthätige Reichtum Ungarns wie zu gebrauchen. Nürnberg. 1784. 102. p
32. *Berényi Pál:* Skerletz Miklós báró művei. Bp. 1914.
33. *Berzeviczy György:* De commercio et industria Hungariae. Lőcse. 1797.
34. *Magda Pál:* Magyarországnak és a határőrző katonaság . . . statistikai és geographiai leírása. Pest. 1819. 74. p.
35. *Pach Zsigmond Pál:* Eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952.
36. *Grünwald Béla:* A régi Magyarország, 1711—1825. Bp. 1910.
37. *Wellmann Imre:* A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása különös tekintettel az 1770—1815. esztendőkre Bp. 1933., valamint *Mérei Gyula, Sándor Pál, Soós Imre* tanulmányai alapján.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ И ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА В ВЕНГРИИ

Резюме

Венгерская демографическая литература до сих пор не подвергала систематизации и анализу отечественные демографические воззрения. Данный очерк, ввиду отсутствия частных исследований и сложности проблемы, носит характер эскиза.

В Европе в период до промышленной революции господствовало воззрение, что рост численности народонаселения является необходимой предпосылкой общественного прогресса, или, соответственно, его полезным результатом. Оптимизм восстающей против феодализма буржуазии и не в последнюю очередь растущие потребности товарного производства в рабочей силе приводят к возникновению популяционистских народоведческих воззрений. Монархи периода просвещенного абсолютизма поддерживали эти воззрения и провозглашали, что мощь монарха и государства зависит от величины народа. Между тем на фоне общих наивных народоведческих учений происходит развитие научной методологии, изучающей демографические закономерности. Так Мохо исследует взаимосвязь между рождаемостью и благосостоянием, Гели останавливается на движении браков и имущественных отношениях, Варгентин анализирует взаимосвязи между числом детей и экономическо-политическими условиями, Кантильон изучает различия между классами в области естественного прироста и, наконец, русский ученый Чулков подвергает рассмотрению связь между народонаселением и плодородием почвы.

В Венгрии в период после турецких войн мы не встречаемся с такими глубокими научными взглядами. Экономическим и политическим положением Венгрии в то время объясняется господство примитивных народоведческих представлений, при чем официальным демографическим учением становится австрийский популяционизм.

Развившийся на основе камерализма австрийский популяционизм не достиг глубины приведенных выше, имевших научные претензии, демографических взглядов и, более того, даже не следовал полностью за учением ранних камералистов Береха, Шредера и Гернигка. Так ранние камералисты, хотя они и признавали преимущества большой численности населения, в то же самое время не считали увеличение численности населения единственной, центральной задачей, Исходя из этих учений Зонненфельс и его последователи создают популяционистское воззрение, которое господствовало также и в Венгрии с середины XVIII века до тридцатых годов XIX века. Зонненфельс не анализирует препятствия на пути роста населения, не рассматривает его общественно экономические условия. Он не останавливается в своих трудах на тех сложных экономических, общественных и биологических взаимосвязях, которые уже являлись предметом анализа занимавшихся демографической теорией ученых Западной и Восточной Европы. В учении австрийского популяционизма увеличение численности населения превращается в единственный решающий фактор экономического и общественного развития и, более того, оно считает рост численности населения также и основой наук о государстве.

В Венгрии в XVIII веке университетское образование, освободившись от руководства со стороны церкви, служило учебной политике венского двора. В рамках этого, благодаря реформам университетского образования, которые были осуществлены Марией Терезией, в венгерское высшее образование были включены популяционистские учения. Учащейся в университетах молодежи три предмета провозглашали преимущества увеличения народонаселения : естественное право, на основе учебника Мартини, так называемый предмет политико-камералис (politicus cameralis) по труду Зонненфельса и, начиная с 1775 года новая наука Ахенвалла — статистика. Венский двор со всей строгостью определял и контролировал расписание занятий и содержание предметов в университетах и высших учебных заведениях, ввиду чего популяционистские учения

преподавались в Венгрии также еще и в первой половине XIX века. Поскольку австрийская политика в области просвещения изолировала Венгрию от развития демографической мысли, среди венгерских ученых, занимавшихся историей венгерской науки, выделяются в некоторой мере лишь профессора, преподававшие статистику. С другой стороны развитию статистических наук содействовал тот факт, что протестанстская молодежь, обучаясь на западных университетах, усваивала новые статистические методы и реализовывала свои знания в ходе научной деятельности вне стен университета.

Вторым источником венгерских народоведческих воззрений можно считать постановления и решения Общегосударственного Собрания. В XVIII веке и начале XIX века венгерское дворянское Государственное Собрание, — в ходе обсуждения экономических и политических вопросов, — неоднократно занималось демографическими проблемами и выносило постановления, предметом которых были демографические вопросы. Народоведческие взгляды венгерского дворянского Государственного Собрания не могут быть объяснены без хотя бы краткого изложения экономического и общественного положения дворянства и его воззрений. В рядах венгерского дворянства имелись весьма сложные и противоречивые экономические воззрения, которые в некоторой степени отражались также и в его народоведческих представлениях. Так, между прочим, различные созывы Государственного Собрания одобряют меркантилизм, развитие промышленности и торговли, но в то же время стремятся сохранить феодальные привилегии и феодальный строй. Так дворянство предъявляет Вене требование относительно развития промышленности и торговли и в то же время противодействует австрийской меркантилистской политике и венским мероприятиям, направленным на ограничение феодализма. В своих демографических представлениях дворянство сначала одобряет иммиграцию, потому что оно хочет удовлетворить потребности в рабочей силе на своих имениях в краях, которые были опустошены турками. Но в период перехода к хуторскому хозяйствованию и развития товарного производства, имевшего место в результате проникновения капитала, планы венского государственного совета относительно заселения венгерских земель не осуществляются и, более того, заселению не подвергаются даже совершенно пустые степные районы. В XVIII веке в Венгрии в конечном итоге выностися одно мероприятие демографического характера, — решение относительно иммиграции, — реализация которого приводит к изменению национального состава населения страны и обеспечивает минимальные потребности в рабочей силе для обработки посевных площадей. Таким образом это постановление не служит внедрению буржуазных свобод, росту численности промышленников и купцов, у направлено на устранение жгучего недостатка в рабочей силе в сельском хозяйстве.

Третьим источником венгерских демографических воззрений можно считать научные труды, опубликованные в форме книг или брошюр. Можно установить, что поддерживаемые и инспирированные венским дровом произведения раболепно повторяют учение Зонненфельса. Сюда следует отнести, например, выпущенную в 1792 году анонимную политическую брошюру на латинском языке «Статистическая диссретация о национальной индустрии Венгрии». В прочих трудах, однако, наблюдаются некоторые отклонения от взглядов Зонненфельса. Так, например, вышедшая в свет в 1764 году латинская брошюра «Мнение относительно реформирования в венгерской монархии» требует не роста населения вообще, а только лишь увеличения численности трудящихся классов. Сохранившийся в рукописи, комментирующий перепись населения 1777 года, труд под заглавием «Скромные замечания» свидетельствует о том, что неизвестный венгерский автор подвергает критике мероприятия центрального правительства в области здравоохранения и использует при этом более развитые по сравнению с популяционизмом методы, свидетельствующие о знании западной литературы. Наиболее крупный и образванный венгерский экономист XVIII века Миклош Шкерлец, в своих работах, написанных в ходе составления проектов реформ в 1790 году, анализирует взаимосвязи

между способом производства и народонаселением, что полностью отсутствует в работах популяционистов. Он устанавливает, что численный рост неимущих слоев ставит под угрозу экономическое положение страны и, далее, что иммиграция иностранцев ставит венгров в невыгодное положение и не обеспечивает рабочую силу, необходимую для развития промышленности. Наконец следует отметить, что в трудах Шкерлеца имеются зачатки более поздних теории равновесия. Через десять лет Дьердь Берзевици, провозглашая уже учение о свободной торговле, указывал в своих трудах на то, что свободная торговля содействует росту численности населения.

Поскольку общественно экономические отношения и в первую очередь переключившиеся на товарное производство сельскохозяйственные имения не использовали имеющуюся в распоряжении рабочую силу, в стране возникла угроза пауперизации широких масс населения. На этой почве в первом десятилетии XIX века и в Венгрии появились взгляды, критикующие популяционистское учение. Наступает период смены количественного принципа качественным принципом и формирования демографических воззрений венгерского капитализма.

VIEWS ON POPULATION AND ON POPULATION POLICY IN HUNGARY

Summary

The Hungarian demographic literature has not classified or analysed so far views on population policy in Hungary. Detailed treatises lacking and the problem being too involved the present paper can be regarded only as a sketch. In the period preceding the industrial revolution there was a general conviction in Europe that an increasing population is a necessary preliminary condition or a useful consequence of social progress. The optimism of the bourgeoisie turning against feudalism and, last but not least, the growing manpower requirement of commodity production create the populationist demographic aspect. Even the monarchs of enlightened absolutism support this view declaring that the monarch's or the country's power depends on the population number. Behind the general naive demographic tenets a scientific view, trying to find the rules of demography, was developing. *Moheau* examined the interconnections between the birth rate and welfare, *Halley* the correlation between the marriage movement and wealth, *Wargentin* the interdependence between the number of children and the politico-economic conditions, *Cantillon* studied differential procreation by classes and the Russian *Chulkov* analysed the connection between population and the fertility of the soil.

In Hungary we did not come across such deepgoing scientific views after the Turkish wars. Our economic and political situation make it only comprehensible that in this country more primitive demographic ideas were ruling and the Austrian doctrine of populationism became even the official demographic dogma.

The Austrian doctrine of populationism developing from cameralism did not reach the depth of the above demographic views setting a claim on being regarded as scientific. Indeed the early cameralists' *Becher*'s, *Schroeder*'s, and *Hörnigk*'s teachings were not followed fully either. The early cameralists, though recognising the advantages of a large population, did not regard a growing population number as the only central task of society. Starting from their teachings *Sonnenfels* and his adherents created the populationist view which became ruling also in Hungary from the middle of the eighteenth century to the 1830's. *Sonnenfels* fails to analyse the obstacles and socio-economic conditions of an increasing population, he does not touch the involved economic, social and biologic interconnections, analysed earlier by the scholars engaged in theoretical demography in both Western and Eastern Europe. In the Austrian populationist school the population growth is becoming the only decisive factor of economico-social development and they regard the growth of the population number also as the basis of Political Science.

In Hungary university studies, having been released from church management, were serving the educational policy of Vienna in the 18th century. It can be attributed to the University Reform of Maria Teresia that the doctrines of populationism have been introduced into the Hungarian superior education. The university youth were convinced

of the advantages of a growing population in the scope of three university subjects: trough *Martini*'s textbook: "the Law of Nature", on basis of *Sonnenfels*' work, the so-called politico-cameralis subject, and, since 1775, by statistics, the new science of *Achenwall*. The court in Vienna rigorously prescribed and checked both the curriculum of the universities and other institutions of superior education and the coverage of the different subjects. And this is why the doctrines of populationism were taught in Hungary also in the first half of the 19th century. Since the Austrian educational policy had barred Hungary from the development of demographic ideas, only the professors of statistics rose somewhat from among the Hungarian scholars, and the development of statistics was promoted by the fact that the protestant youth, educated at western universities, learned new statistical methods and displayed its scientific activity outside the scope of the university.

As a second source of Hungarian views on population we can regard the pronouncements of Parliament. In the 18th century and in the early years of the nineteenth, when discussing economic and political problems, the Hungarian Parliament dealt repeatedly with demographic questions and passed several acts bearing on population policy. The population views of the Hungarian nobility's parliament cannot be explained without making a short comment on the economic and social position and outlook of the nobility. The Hungarian nobility expressed rather complicated and contradicting economic and political views and they were reflected to a certain extent in the demographic ideas too. Thus among other things, Parliament approved mercantilism, the development of industry and trade but wished to retain privileges derived from land, i. e. the feudal order. So it demanded from Vienna the development of industry and trade but, at the same time, fought the Austrian mercantilist policy and Vienna's respective measures on feudalism.

As far as their demographic views are concerned, they approved in the beginning immigration because they wanted to secure the manpower necessary for the cultivation of their estates on the areas destroyed by the Turks. But having passed over to commercial farming and through the penetration of capital, commodity production is increasing, the repopulation plans of the Viennese State Council are not implemented and even the empty "pusztas" are left unpopulated. In the eighteenth century in Hungary eventually one demographic measure was taken i. e. the resettling of population, the implementation of which changed the country's nationality pattern, secured the minimum manpower requirements for cultivating the soil but, at the same time, it did not serve a bourgeois liberation and the increase of the industrial and commercial elements in the country but solved the burning problem of agricultural manpower shortage.

A third source of Hungarian population views is the number of scientific works published in the form of books or pamphlets. It can be ascertained that works supported and promoted by the Imperial Court repeat in a most servile manner the doctrines of *Sonnenfels*. Their number includes the political pamphlet "Dissertatio Statistica de Industria Nationali Hungarorum" published anonymously in 1792. In other works, however, certain deviations from the views of *Sonnenfels* can be observed. Thus, e. g. the pamphlet "Opinio circa Reformationem Regni Hungariae", published in 1764, does not press for an allround increase of the whole population, only that of the productive classes. Another work called "Modest Remarks" left over in manuscript, and commenting on the 1777 population census proves that the anonymous Hungarian author condemns the health measures of the Central Government and applies analytical methods based on western literature, surpassing the populationists. *Miklós Skerletz*, this greatest and most educated Hungarian economist of the 18th century, in his works drawn up in the course of his reform projects of 1790, analyses interconnections of production never discussed by populationists, between the mode of production and demography. He finds that the increase of the penniless masses jeopardises the economic position of the country, moreover that the immigration of foreigners to Hungary had put the Hungarian nation at a disadvantage without creating sufficient manpower for developing Hungarian industry. It should be finally mentioned that the beginnings of the later balance theories can be traced back to the ideas of *Skerletz*. One decade later *György Berzeviczy*, pronouncing the doctrines of free trade, points out that free trade promotes the numeric increase of the population. Since the socio-economic conditions primarily the commercial farms did not require the manpower available and the increase of the pauperised masses became ever more threatening in the first decades of the 19th century, views condemning populationism were being professed also in Hungary. The quantity principle is giving way to the quality principle to develop little by little the demographic ideas of Hungarian capitalism.

FIGYELŐ

AZ 1961. ÉVI NEMZETKÖZI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KONFERENCIA

A Népességtudományi Unió 1961. szeptember 11 és 16 között tartotta New Yorkban — a második világháború után másodízben önállóan megrendezett — Nemzetközi Népességtudományi konferenciáját. Az előző konferencia 1959. év őszén Bécsben volt.

A jelenlegi konferencia mind a résztvevők száma, mind pedig a beküldött dolgozatok száma és témaköre tekintetében felülmúlta a legutóbbit. Az ülésszakokon mintegy 350-en vettek részt és a beküldött dolgozatok száma 128 volt, ez utóbbi mintegy másfélszerese az 1959. évi bécsi konferencián tárgyalt dolgozatoknak.

A konferencia a résztvevők országonkénti megoszlása tekintetében is fejlődést mutat a múlttal szemben, itt már jelentős számmal voltak képviselve az ázsiai és afrikai államok demográfusai. Összesen mintegy 40 országból jelentek meg küldöttek, akiknek száma mintegy 150-re tehető. A külföldi résztvevőknek ez a száma azért is jelentős, mert a konferencia tengeren túlon történő megrendezése bizonyos mértékig nehezítette az odautazást. Sokaknak csupán az tette lehetővé a New York-i konferencián való részvételt, hogy a Népességtudományi Unió a rendezőszervek támogatásával az utazási költségek fedezésére támogatást nyújtott.

A konferencia előzetes megszervezése példásnak mondható, e tekintetben igen jó munkát végzett az Unió vezetősége, illetve az előkészítéssel megbízott különböző országbeli demográfusok. Már a konferencia megrendezése előtt egy évvel meghatározták azokat a témákat, amelyek a megbeszélések tárgysorozatában szerepeltek. Az egyes témakörök üléseinek megszervezésével neves demográfusokat bíztak meg, akik előzetesen levelezés útján biztosították a beküldendő dolgozatok megfelelő színvonalát és tárgyát. Emellett bizonyos formai kikötéseket is tettek, elsősorban az egyes dolgozatok terjedelmére vonatkozólag. Előírták, hogy a dolgozatok maximális terjedelme nem haladhatja meg a nyolc normál oldalt, és így biztosították, hogy csupán a lényegre kitérő és viszonylag rövidebb terjedelmű dolgozatok szerepeljenek a konferencia napirendjén. Az előzetes szervezés arról is gondoskodott, hogy az Unió tagjai a dolgozatokat még a konferencia előtt megkapják.

A konferencia megrendezése úgy történt, hogy a megnyitó plenáris ülés után a tényleges munka a különböző ülésszakokon folyt. A beküldött dolgozatok témakörének megfelelően 11 ülésszakot szerveztek, valamennyi ülésszak fél-fél napig tartott megbeszélést. A fontosabb tárgykörökben önálló üléseket, a kevésbé jelentős témákból pedig párhuzamos üléseket tartottak. Az ülésszakokon az elnöki tisztet ugyanaz a személy látta el, aki a megfelelő tárgykör előzetes megszervezését végezte.

Az egyes ülésszakok rövid időtartamra sűrítését az tette lehetővé, hogy a megfelelő tárgykörben beérkezett dolgozatokat az előzetesen felkért raportőr összefoglalóan ismertette, így a szerzőknek általában nem volt szükségük arra, hogy dolgozataik főbb megállapításait elmondják és ezáltal több idő maradt a vitára. Ez a rendszer részben bevált, mivel megakadályozta, hogy a szerzők időtrablóan megismételjék lényegében már ismert dolgozataikat, vagy legalábbis azok rezüméit, mint ahogy az a legutóbbi bécsi konferencián történt vagy a legtöbb kongresszuson történni szokott. A cél azonban az

lett volna, hogy a raportőrök az egyes tárgykörökben beérkezett dolgozatok ismertetése mellett értékelést adjanak a tárgykörbe vágó kutatások állásáról és a beküldött dolgozatok alapján elemezzék a demográfia egy-egy ágát. A valóságban azonban a raportőrök sok esetben csupán kivonatosan ismertették a dolgozatok tartalmát és azok értékelésére, illetve beható elemzésére ritkán került sor. Emellett ezek az összefoglalások gyakran terjedelmesek voltak, ami sok időt vett el a vitára szánt időből. Így az elméletileg megfelelőnek látszó raportőri intézmény ebben a formában nem váltotta be teljes mértékben a hozzá fűzött várakozásokat. Emiatt már a konferencia során felmerült egy megfelelőbb szervezési forma kialakításának szükségessége.

A raportőri összefoglalókon alapuló szervezési forma mellett a rendelkezésre álló idő sem tett lehetővé hosszabb vitákat, hiszen az egy-egy ülésszakra szánt három órából általában egy-másfél órát az elnöki megnyitó és a raportőri beszámoló foglalt el. A hátramaradó időben pedig sok esetben nem a beküldött dolgozatokhoz szóltak hozzá, hanem egyes részvevők — általában olyanok, akik dolgozatot nem küldtek be — az adott témakörből saját elgondolásaikat és tapasztalataikat ismertették. Színvonalasabb vita csupán a termékenységi, a halandósági, a családi-háztartási, illetve a gazdaságdemográfiai kérdésekkel foglalkozó ülésszakon alakult ki. Mindez a részvevőkben olyan meggyőződés kialakítására vezetett, hogy viszonylag rövid idő (egy hét) alatt nem lehetséges ilyen sokfajta témakörből megfelelő színvonalú tanácskozást folytatni. Így egy következő konferencia alkalmával vagy kevesebb tárgykörből kellene megbeszéléseket tartani, vagy pedig a konferencia időtartamát lenne szükséges meghosszabbítani.

A konferencia munkája — mint már a fentiekben említettük — az előzetesen meghatározott 11 ülésszakon folyt. Ezek az alábbiak voltak :

A termékenységet befolyásoló tényezők az iparilag fejlett országokban ;
Család és háztartás ;
Matematikai modellek és a programvezérlésű számológépek felhasználása ;
Differenciális vándormozgalom : a kor, nem, családi állapot, foglalkozás, műveltségi színvonal stb. hatása ;
A XVIII. századi népességgel foglalkozó kutatások helyzete ;
A halandósággal foglalkozó kutatások helyzete, különös tekintettel a biológiai és orvosi szempontokra ;
Vegyes témák ;
A termékenységet befolyásoló tényezők az iparilag fejletlen államokban, különös tekintettel a fiziológiai az élelmezési és az egészségügyi körülményekre ;
Házasság, válás és özvegyülés ;
Népmozgalmi adatok gyűjtésének módszerei a gazdaságilag fejletlen területeken;
A népesség, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődés összefüggésének kérdései.

Az alábbiakban röviden ismertetjük az egyes ülésszakok munkáját a jelentősebb és a nagyobb érdeklődést, illetve vitát kiváltó nem magyar vonatkozású dolgozatok megemlítésével.[1]

1. A konferencia egyik legnagyobb érdeklődéssel várt ülésszaka a *termékenységi* kérdéskörrel foglalkozó ülés volt. Előzetesen már e tárgykörben két ülésszakot hirdettek, egyiket az iparosodott országok, másikat pedig az iparosodás előtt álló (tehát gazdaságilag elmaradott) országok termékenységének tanulmányozására. Ezek közül az előbbi a dolgozatok, valamint a vitán részvevők száma tekintetében is, nagyobb jelentőségű volt.

A termékenység tárgykörében beküldött dolgozatok nagyobb része a termékenységre ható tényezők közül a születésszabályozás kérdéseit tárgyalta. Emellett nagy jelentőséget kapott a differenciális termékenység vizsgálata, amellyel szintén több dolgozat foglalkozott. Új színt jelentett a termékenységi tényezők vizsgálatában *R. G. Potter* dolgozata, aki a születésszabályozásra ható pszichológiai tényezők vizsgálatáról számolt be.

Ezen az ülésszakon hangzott el az a magyar javaslat is — amelyhez több külföldi részvevő csatlakozott — hogy a Népességtudományi Unió vizsgálja

[1] A DEMOGRÁFIA e számában teljes terjedelmében közli a Központi Statisztikai Hivatal munkatársai által beküldött dolgozatok magyar szövegét.

meg a termékenységgel kapcsolatos különböző felvételek, illetve az ezekben szereplő fogalmak és csoportosítások egységesítésének kérdését és lehetőség szerint tegyen javaslatot a differenciális termékenység mérésének, illetve a születésszabályozással és a családtervezéssel kapcsolatos reprezentatív vizsgálatok tartalmának nemzetközi egységesítésére. Ezt az előterjesztést az Unió kongresszusa elvben elfogadta és megbízta a vezetőséget, hogy küldjön ki szakértő bizottságot a kérdés tanulmányozására.

2. A demográfiai irodalomban az utóbbi időben megnövekedett érdeklődés mutatkozott meg a *család-háztartás* kérdéseivel foglalkozó ülésszakon. Erre mutat az is, hogy amíg az 1959. évi bécsi konferenciára e tárgykörből csupán 3 dolgozat érkezett be, addig most 12.

Maguk a beküldött dolgozatok legnagyobbrészt a demográfia e viszonylag új ágának fogalmi és módszertani kérdéseivel foglalkoztak. A népesség családi és háztartási viszonyainak részletesebb elemzésére csak kevés esetben került sor és ezek sem a többi demográfiai jelenséggel összefüggésben vizsgálták a családösszetétel kérdéseit. Kiemelkedő volt *P. C. Glick* és *G. M. Heer* tanulmánya, akik összehasonlítóan elemezték a személyi és családi adatokat.

3. Új színfolt volt a demográfiai kongresszusok történetében a *matematikai modellek és az elektronikus számológépek* alkalmazásával foglalkozó ülésszak. De éppen újszerűsége miatt még nem volt alkalmas megfelelő viták kialakítására és egységes szemlélet megalapozására.

4. Jelentős számú dolgozat foglalkozott a *vándorlás* tárgykörével. Érthető módon a belső vándorlás kérdései nagyobb súlyt kaptak a beküldött dolgozatokban, hiszen az egyes országokban általában a külső vándorlás súlya már nem olyan jelentős. A faluból a városba történő vándorlások kérdéseit több európai és amerikai ország példáján mutatták be, de igen érdekes volt az indiai Demográfiai Kutatóintézet munkatársai által elkészített dolgozat is, amely a távol-keleti országok belső vándorlási kérdéseit és azok vizsgálati módszereit elemezte.

5. A történeti demográfiai kutatások előtérbe kerülésére utal, hogy külön ülésszak foglalkozott a *XVIII. század népességével.* Hat különböző ország népességi viszonyainak leírásával igyekeztek számot adni e korszak népességi viszonyairól, sajnos azonban átfogó kép kialakítására még Európa vonatkozásában sem volt lehetőség.

6. Közel a legtöbb dolgozat — szám szerint 18 — a *halandóság* tárgyköréből érkezett be. Ezek több szempontból elemezték a halandóság legújabb alakulását és foglalkoztak egyes módszertani kérdésekkel is. Az erre az ülésszakra beérkezett dolgozatokat négy csoportra lehet osztani. A dolgozatok egy része a csecsemőhalandósággal foglalkozott, érdekes módon valamennyi közép-európai országok adatai alapján, elsősorban a csecsemőhalandóság differenciáinak elemzésével. A legtöbb tanulmány az általános halandóság ismertetését, illetve azon belül főleg az egyes korcsoportok halandóságának változását vizsgálta. Átfogó jellegű *Z. Padowicz* dolgozata volt, aki a lengyel halandóság korszerinti alakulását elemezte behatóan hosszabb időtávlatban. A dolgozatok harmadik része az egyes halálokok kérdését taglalta, míg végül a beküldött anyagok negyedik csoportja a halandóság vizsgálatával összefüggő módszertani kérdéseket vizsgálta.

A beküldött dolgozatok feletti vita legnagyobbrészt azon kérdés körül összpontosult, hogy a halandóság csökkenésében a biológiai, vagy pedig a társadalmi okok játszanak-e nagyobb szerepet. A dolgozatok tanulsága szerint nem lehet elvonatkoztatva vizsgálni e két alapvető ok hatását és általában az a következtetés vonható le, hogy még a biológiai okok is a társadalmi körülményekre vezethetők vissza. Az ülésszak aláhúzta a differenciális halandósági vizsgálatok továbbfolytatásának szükségességét, de ugyanakkor felhívta a figyelmet a biológiai vonatkozású halandósági kutatások fontosságára is.

7. A konferencia ügyrendjén szerepelt az ún. *vegyes* kérdések ülésszaka. Ide olyan dolgozatok kerültek, amelyek szorosan egyetlen más ülés tárgykörébe sem tartoztak. Éppen az itt szereplő dolgozatok sokrétűsége miatt megfelelő vitára nem kerülhetett sor és emiatt ilyen jellegű ülésszak megrendezése nem volt indokolt. Nem is szólva arról, hogy az itt szereplő

témák nagyobb része besorolható lett volna valamely másik ülésszak napirendjébe. Így például az amerikai *R. J. Myers*-nek a Szovjetunió halandóságával foglalkozó tanulmánya (amely azt állapítja meg, hogy amíg az Egyesült Államok standardizált halandósági aránya a második világháború előtt fele volt a Szovjetunióénak, ma azonos azzal), sokkal inkább szerepelhetett volna a halandósági kérdésekkel foglalkozó ülésszakon.

8. A második *termékenységi* ülésszakra beérkezett dolgozatok lényegében két témára oszthatók. Nagyobb részük valóban a gazdaságilag elmaradott országok termékenységi viszonyaival foglalkozik, amelyek közül különösen érdekes két afrikai termékenységi vizsgálat, valamint az indiai termékenység fiziológiai vonatkozásainak elemzése, amelyet *C. Chandrasekaran* végzett el dolgozatában. Ugyanakkor ezen az ülésszakon vitatták meg a természetes termékenységgel foglalkozó dolgozatokat is, ezek közül *C. Tietze* dolgozata behatóan foglalkozott a szoptatásnak a születésszabályozásra gyakorolt hatásával.

9. Mind szám szerint, mind pedig területileg a legátfogóbb képet *a házasság, válás és özvegyülés* tárgyköre mutatta.Az erre az ülésszakra beérkezett 19 dolgozat részletesen taglalta az egyes ázsiai, afrikai, amerikai és európai országok házassági és — majdnem azonos számban — özvegyülési viszonyait. A válás kérdésével viszonylag kevesebb számú dolgozat foglalkozott. Érdekes módon a legbehatóbb elemzés Indiáról készült, ahonnan három dolgozat is érkezett, amelyek közül kettő az özvegyülés kérdéseit vitatta. Ezek mellett érdekes volt még *J. C. Mitchell* dolgozata, aki az afrikai bantu lakosság házassági szokásait írta le.

10. A gazdaságilag fejletlen országok *népmozgalmi statisztikai módszereivel* foglalkozó ülésszak több amerikai, afrikai és ázsiai ország példáján mutatja be a gazdaságilag fejletlen országok népmozgalmi statisztikai adatgyűjtései megszervezésének tapasztalatait. Átfogó és általánosabb javaslatot reprezentatív vizsgálat elvégzésére *A. J. Coale* tanulmánya adott. Érdekes volt még *M. K. H. Khan* dolgozata is, amely a népmozgalmi mutatószámok kiszámításának, illetve használatának kérdésével foglalkozik, pakisztáni tapasztalatok alapján.

11. Talán a legnagyobb érdeklődés a *gazdasági és népességi* kérdések kölcsönhatásával foglalkozó ülésszakot előzte meg. Már a beküldött dolgozatok sokfélesége is felhívta a figyelmet e kérdés fontosságára, bár ezek, az országok számát tekintve, nem voltak olyan átfogóak, mint általában a többi ülésszakon, hiszen a 13 dolgozat közül 4-nek olasz, 3-nak pedig francia volt a szerzője. A kérdés fontosságát talán inkább maga a téma jelentette, hiszen a mai demográfiai kutatásnak nincsen egyetlen olyan területe sem, amely nélkülözné a gazdasági és a népességi kölcsönhatások vizsgálatát. Emellett magának a népesedésnek a gazdasági és szociális fejlődéssel kapcsolatos viszonyát ezideig még kevesen elemezték behatóan.

Az elmondottak következtében ez az ülésszak mind az elnöki megnyitót és raportőri beszámolót, mind pedig az elhangzott felszólalásokat tekintve nem annyira az egyes dolgozatokban kifejtettekkel foglalkozott, hanem a kérdés egészét, annak fontosságát és az elvégzendő kutatások és vizsgálatok szükségességét emelte ki.

*

A tudományos ülésszakok mellett a Népességtudományi Unió megtartotta szokásos közgyűlését, amelyen az Unió tagjai megvitatták és elfogadták a lelépő vezetőség s a múlt közgyűlésen kiküldött albizottságok jelentését, megválasztották az új vezetőséget, valamint elfogadták az unió alapszabályának egyes módosításait. Felvetődött a következő nemzetközi népességtudományi konferencia időpontjának kérdése is, ebben azonban döntés nem született. Elvben ugyanis a Népességtudományi Unió 2—3 évenként tart konferenciákat, a következő időszakban azonban nem látszik még kialakultnak e konferencia megtartásának lehetősége. Az Egyesült Nemzetek Szervezete ugyanis elhatározta, hogy 1964-ben Nemzetközi Népességtudományi Világkongresszust rendez (az 1954-ben Rómában tartott kongresszushoz hasonlóan), a közbeeső időben azonban felmerülhet az Unió által rende-

zendő konferencia megtartásának szükségessége is. Felmerült az a javaslat, hogy a következő konferenciát 1963-ban, a Nemzetközi Statisztikai Intézet kongresszusával egyidejűleg, esetleg azzal közösen, Kanadában tartsák meg.

*

A konferencián a Népességtudományi Unió magyarországi tagjai közül hárman vettek részt.[2] A magyar demográfusok tudományos munkásságának növekedését bizonyítja, hogy amíg az 1959. évi bécsi kongresszusra csupán egy dolgozat érkezett be Magyarországról, addig a New York-i konferencia napirendjén már 7 magyar dolgozat szerepelt. A fontosabb ülésszakok mindegyikére küldtek be a magyar demográfusok dolgozatokat: így két-két tanulmány készült a termékenység, a halandóság, a család-háztartás tárgyköréből és egy a házasság kérdésköréből. E dolgozatokról a raportőri beszámolókban, illetve egyes hozzászólásokban elismerőleg emlékeztek meg. Emellett a konferenciával kapcsolatos személyes beszélgetések és találkozások arra utaltak, hogy a világ minden részében ismerik a magyar demográfusok munkásságát és nyomon kísérik a magyar népességtudományi folyóirat, a DEMOGRÁFIA publikációit. Többen kifejezték azon véleményüket is, hogy a magyar demográfia a legutóbbi években a nemzetközi tudomány élvonalába került.

Összefoglalóan megállapítható, hogy az 1961. évi New York-i Nemzetközi Népességtudományi Konferencia előrehaladást jelent a demográfia tudományának nemzetközi művelése terén és az újonnan kialakult demográfiai tudományágakban továbbfejlesztette a népességtudományt, ugyanakkor a személyes találkozások és megbeszélések alapján közelebb hozta egymáshoz a különböző országok demográfusait.

AZ 1961. ÉVI NEMZETKÖZI NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KONFERENCIÁRA BEKÜLDÖTT ELŐADÁSOK ÜLÉSSZAKOK SZERINT*

A TERMÉKENYSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK AZ IPARILAG FEJLETT ORSZÁGOKBAN

6 *Srb, V.* (Csehszlovákia): A házassággal és termékenységgel kapcsolatos kutatómunka Csehszlovákiában

10 *Freedman, R.* (Egyesült Államok): A termékenységet befolyásoló tényezőkkel foglalkozó amerikai tanulmányok

12 *Potter, R. G.* (Egyesült Államok): A születésszabályozás néhány fiziológiai vonatkozása az Egyesült Államokban

41 *Duncan, O. D.* és *Hodge, R. W.* (Egyesült Államok): A differenciális termékenység vizsgálata kohorsz módszerrel

43 *Kimura, M.* (Japán): A művi vetéléssel foglalkozó japán felvételek áttekintése

65 *Klinger, A.* (Magyarország): A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon

68 *Kuroda, T.* (Japán): Különbségek a japán népesség termékenységi színvonalában

70 *Campbell, A. A., Whelpton, P. K.*, és *Tomasson, R. F.* (Egyesült Államok): A várható születésszám megbízhatóságával kapcsolatos számítások az Egyesült Államok házas női népességére

81 *Acsádi, G.* (Magyarország): A termékenység néhány tényezője Magyarországon

93 *Pressat, R.* (Franciaország): A termékenység újabb alakulása Nyugat-Európában

113 *Sabagh, G.* és *Van Ardsol, M. D.* (Egyesült Államok): Példa az elővárosiasodás és a termékenység színvonalában bekövetkező változásokra

[2] *Dr. Szabady Egon, dr. Acsádi György* és *dr. Klinger András.*

* Az egyes előadások előtt álló számok a beérkezés sorrendjére utalnak.

CSALÁD ÉS HÁZTARTÁS

35 *Steigenga, W.* (Hollandia): A család struktúrája, korösszetétele és a lakásszükséglet
54 *Benjamin, B.* (Egyesült Királyság): A háztartás- és a családösszetétel elemzése az 1961. évi népszámlálásnál Nagy-Britanniában
79 *Hopkins, L. G.* (Ausztrália): Háztartás és család Brit-Honduras 1960. évi népszámlálásánál
88 *Bonac, V.* (Jugoszlávia): A család jelentősége a mai társadalmi helyzetben
89 *Thirring, L.* (Magyarország): A magyar népszámlálások családstatisztikai feldolgozásai
100 *Buchholz, E. W.* (Nyugat-Németország): A család és a családösszetétel fontossága közgazdasági kutatások esetében — néhány módszertani szempont
101 *Pfeil, E.* (Nyugat-Németország): Empirikus-szociológiai tanulmány a házas nők foglalkoztatottságáról Nyugat-Németországban
103 *Breznik, D.* (Jugoszlávia): Tanulmányok a háztartások család-összetételéről Jugoszláviában
104 *Glick, P. C.* és *Heer, D. M.* (Egyesült Államok): A személyi és családi jellegzetességek együttes vizsgálata
108 *Ueda, M.* (Japán): A család és háztartás Japánban
121 *Calot, G.* és *Febvay M.* (Franciaország): A háztartások összetételének elemzése az 1954. évi francia népszámlálás alapján
128 *Tamásy, J.* (Magyarország): Az 1960. évi magyar népszámlálás család- és háztartás-statisztikai felvételének néhány előzetes eredménye

MATEMATIKAI MODELLEK ÉS A PROGRAMVEZÉRLÉSŰ SZÁMOLÓGÉPEK FELHASZNÁLÁSA

1 *Lah, I.* (Jugoszlávia): Statisztikai jelenségek alapvető egyenlete
2 *Winkler, W.* (Ausztria): Típusok és modellek a demográfiában
14 *Demeny, P.* (Egyesült Államok): Az elektronikus számológépek felhasználásának néhány példája a demográfiai kutatásokban
16 *Newcombe, H. B.* és *Rhynas, P. O. W.* (Kanada): Az egyénenkénti hosszú időn át tartó megfigyelés költsége nagy sokaság tanulmányozása esetén
19 *Muhsam, H. V.* (Izrael): Egy, a belső vándormozgalom leírására alkalmas modell
32 *Brass, W.* (Egyesült Államok): Gyermekek továbbélési arányszámai alapján szerkesztett halandósági táblák
57 *Delaporte, P. J.* (Franciaország): A megbetegedések valószínűségének statisztikai elemzése
102 *Rivlin, A. W.* (Egyesült Államok): A népesedési kutatásoknál alkalmazható, számítógépekkel végzett szimuláció szemléltetése

DIFFERENCIÁLIS VÁNDORMOZGALOM: A KOR, NEM, CSALÁDI ÁLLAPOT, FOGLALKOZÁS, MŰVELTSÉGI SZINVONAL STB. HATÁSA

11 *Goldstein, S.* és *Mayer, K. B.* (Egyesült Államok): A vándorlások és a településen belüli költözések mértéke és a népességszám csökkenésének kapcsolata egy amerikai nagyvárosban, az 1950-1960 időszakban
36 *Hutchinson, E. P.* (Egyesült Államok): Bevándorolt munkások a fejlődő iparágakban, 1870—1920
37 *Agapitidis, S.* (Görögország): Kivándorlások Görögországból az 1951—1960 időszakban
42 *Burnight, R. G.* (Egyesült Államok): A vándorlási különbözet becslése Mexikóban 1930—1950-ig
52 *Ducoff, L. J.* (Egyesült Államok): Egy fejlődő ország fővárosi körzetének vándorló népessége: előzetes jelentés a San Salvador-i esettanulmányról

58 *Grauman, J. V.* (Egyesült Nemzetek) : A falusi-városi népesség változásának modellje, figyelemmel Latin-Amerikára
60 *Thomas, D. S.* (Egyesült Államok) és *Zachariah, K. C.* (India) : A belső vándorlások és gazdasági aktivitás időbeli változása az Egyesült Államokban 1880—1950-ig
61 *Lee, E. S.* (Egyesült Államok) : Vándorlási különbségek a születési hely állama szerint az Egyesült Államokban
90 *Malignac, G.* (Franciaország) : Falusi vándormozgalom Franciaországban 1949—1960-ig
97 *Schwarz, K.* (Nyugat-Németország) : Vándormozgalom a Német Szövetségi Köztársaságban városok és tartományok szerint
107 *Mac Donald, J. S.* (Egyesült Nemzetek) : Vándorlók és helybenmaradók : regionális vándorlási különbségek az olasz vidékeken
111 *Demográfiai Oktató és Kutató Központ, Bombay* (India) : A belső vándormozgalom néhány keleti államban
114 *Bogue, D. J.* (Egyesült Államok) : A differenciális vándormozgalom tanulmányozásának módszerei és feltevései : néhány megjegyzés az Egyesült Államokban végzett kísérlet adatai alapján
119 *Oblath, A.* (Nemzetközi Munkaügyi Hivatal) : Különbségek a vándormozgalomban. (A vándorlók kora, neme, családi állapota és műveltségi színvonala.)
120 *Arias, B. J.* (Guatemala) : Belső vándormozgalom Guatemalában
127 *Latin-Amerikai Demográfiai Központ* (Chile) : Differenciális vándormozgalom Latin-Amerika néhány városában és körzetében 1940—1950 között : módszerek és eredmények

A XVIII. SZÁZADI NÉPESSÉGGEL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOK HELYZETE

40 *Beltrami, D.* (Olaszország) : Velence szárazföldi népességének története a XVIII. században
55 *Eversley, D. E. C.* (Egyesült Királyság) : A XVIII. századi Anglia népessége : a jelenlegi kutatások értékelése
59 *Deprez, P.* (Belgium) : A belgiumi XVIII. századi demográfiai fejlődés újabb kutatási eredményei
67 *Krause, J. T.* (Egyesült Államok) : Az angol népmozgalom 1700—1850 között
78 *Biraben, J. N.* (Franciaország) : A XVIII. századi Franciaország demográfiai helyzetével foglalkozó munkák és kutatások
112 *Nadel, J.* (Spanyolország) : Katalonia népessége a XVIII. században

A HALANDÓSÁGGAL FOGLALKOZÓ KUTATÁSOK HELYZETE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BIOLÓGIAI ÉS ORVOSI SZEMPONTOKRA

4 *Kucera, M.* (Csehszlovákia) : Csecsemő- és perinatális halálozás Csehszlovákiában
22 *Beard, R. E.* (Egyesült Királyság) : Biztosítási, biológiai és orvosi meggondolásokra alapított halandóság—elmélet
23 *McMahan, C. A.* (Egyesült Államok) : Boncolt esetek szelektivitása haláloki megjelölés alapján
24 *Hansluwka, H.* (Ausztria) : A csecsemőhalandóság biológiai és társadalmi-gazdasági tényezői Ausztriában
27 *Thomas, C. J.* (Egyesült Királyság) : A halandóság Angliában és Walesben
28 *Freudenberg, K.* (Nyugat-Németország) : A normál-élettartam új számítási módja
30 *Wiesler, H.* (Svájc) : A rák befolyása a továbbélési rendre
44 *Spiegelman, M.* (Egyesült Államok) : A halandóság újabb alakulása az idősebb korcsoportokban az alacsony halandóságú országokban
45 *Jacobson, P. H.* (Egyesült Államok) : Az Egyesült Államokban és külföldön született amerikai népesség halandósága

46 *Soda, T.* (Japán): A halandósággal foglalkozó kutatások helyzete Japánban, figyelemmel a biológiai és orvosi szempontokra
53 *Padowicz, Z.* (Lengyelország): A halandóság értékelése a lengyel halandósági táblák alapján
62 *Federici, N.* (Olaszország): A halandóság Észak- és Dél-Olaszországban nem, kor és halálokok szerint
74 *Larsson, T.* (Svédország): A halandóság alakulása Svédországban és az orvosi és biológiai szempontok
86 *Ledermann, S.* (Franciaország): Tipológiai tanulmány a felnőttkori halandóság nemek és halálokok szerinti különbségeire vonatkozólag
96 *Fuchs, H.* (Ausztria): Szezonális ingadozások és társadalmi tényezők az öngyilkosságoknál
98 *Koller, S.* (Nyugat-Németország): A férfi halandósági többlet alakulása
122 *Szabady, E.* (Magyarország): A csecsemőhalandóságot befolyásoló társadalmi és biológiai tényezők Magyarországon
123 *Péter, Gy.* (Magyarország): A halandóság kor-struktúrájának változásai

VEGYES TÉMÁK

3 *Nixon, J. W.* (Svájc): A protestánsok és katolikusok néhány demográfiai jellemzője Svájcban
5 *Jaffe, A. J.* (Egyesült Államok): Megjegyzések Eugene M. Kulischer népességi elméletéhez
9 *Ziaud-Din, M.* (Pakisztán): A termékenység és a gazdasági helyzet közötti összefüggés Pakisztánban
26 *Myers, R. J.* (Egyesült Államok): A Szovjetunió halandóságának összehasonlító vizsgálata
48 *Stewart, J. A.* és *Warntz, W.* (Egyesült Államok): Munkaelmélet a népesség befolyásolásának vizsgálatára
77 *Mertens, C. R.* (Belgium): A belga népesség érettsége és öregedése
92 *Paillat, P.* (Franciaország): A nők részarányának növekedése a francia dolgozók között
95 *Godefroy, J.* (Hollandia): Házasságon kívüli születések Hollandiában

A TERMÉKENYSÉGET BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK AZ IPARILAG FEJLETLEN ÁLLAMOKBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FIZIOLÓGIAI, AZ ÉLELMEZÉSI ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGYI KÖRÜLMÉNYEKRE

8 *Tietze, C.* (Egyesült Államok): A szoptatás hatása a fogamzás-gyakoriságra
18 *Sarmento, A.* (Portugal): Ganda-törzsbeli asszonyok termékenységével kapcsolatos megfigyelések
34 *Stycos, J. M.* (Egyesült Államok): Társadalmi osztályok és differenciális termékenység Peruban
71 *Romaniuk, A.* (Kongó): Kongói nők termékenysége és meddősége
76 *Chandrasekaran, C.* (India): A termékenységet befolyásoló élettani tényezők Indiában
84 *Henry, L.* (Franciaország): A természetes termékenység: megfigyelések — elmélet — eredmények

HÁZASSÁG, VÁLÁS ÉS ÖZVEGYÜLÉS

15 *Smith, T. E.* (Egyesült Királyság): Házasság, özvegyülés és válás a Maláj Államszövetségben
20 *Smith, T. Lynn* (Egyesült Államok): Demográfiai tanulmány az özvegyekről
21 *Agarwala, S. N.* (India): A házasságkötési és özvegyülési átlagkor Indiában
25 *Cillov, H.* (Törökország): A házasságkötések és válások alakulása Törökországban

29 *Blanc, R.* (Franciaország): A házasság Afrikában. Demográfiai nézőpontok és szemlélet
31 *McArthur, N.* (Ausztrália): A házasság Oceánia középső déli részén
33 *Woofter, T. J.* (Egyesült Államok): Az özvegyek helyzete az Egyesült Államokban
49 *Braithwaite, L.* és *Roberts, G. W.* (Jamaika): Együttélési formák és jövő kilátások Trinidadban
56 *Dandekar, K.* (India): Özvegyek újraházasulása India nyugati részének hat falusi közösségében
64 *Ros-Jimeno, J.* (Spanyolország): A spanyol népesség házassági táblája
66 *Vukovich, G.* (Magyarország): A magyarországi házassági mozgalom néhány jellegzetessége
69 *Majumdar, M.* (India): A házasságkötési kor és a házasodási gyakoriságok Indiában
72 *Milic, V.* (Jugoszlávia): A házassági mozgalom néhány jellegzetessége Jugoszláviában
73 *Mortara, G.* (Brazília): A házasságon kívüli együttélés Latin-Amerikában
80 *Ryder, N. B.* (Egyesült Államok): Az újabb házassági mozgalom alakulása Nyugaton
94 *Lenzi, R.* és *Golini, A.* (Olaszország): A házassági mozgalom regionális különbségei Olaszországban
99 *Van Randenborgh, H.* (Nyugat-Németország): A válások összefüggése a korral és a házasságtartammal és e tényezők fontossága a házasságmegszűnési táblák számításánál
115 *Mitchell, J. C.* (Dél-Rhodézia): A házasság tartóssága és a társadalmi struktúra Bantu Afrikában
116 *Girard, A.* (Franciaország): Francia felvétel a párválasztásról

NÉPMOZGALMI ADATOK GYŰJTÉSÉNEK MÓDSZEREI A GAZDASÁGILAG FEJLETLEN TERÜLETEKEN

7 *Cavanaugh, J.* (Egyesült Államok): Tapasztalatok a népmozgalmi események nem-teljeskörű regisztrálásával
13 *Coale, A. J.* (Egyesült Államok): Megbízható népmozgalmi adatgyűjtés kísérleti módszerének tervezete
38 *Khan, M. K. H.* (Pakisztán): Nehézségek a nem-teljeskörű adatgyűjtési módszer alkalmazásában népmozgalmi arányszámok meghatározásánál
47 *Biraud, Y.* (Franciaország): Nyers haláloki adatok begyűjtésének módszere a gazdaságilag fejletlen területeken
50 *Roberts, G. W.* (Jamaika): Javuló anyakönyvezés a nyugat-india-i szigeteken
51 *Blacker, J. G. C.* és *Martin, C. J.* (Kenya): Népmozgalmi adatgyűjtés régi és új módszerei Kelet-Afrikában
63 *Krotki, K. J.* (Pakisztán): Quasi-stabil népességi elmélet felhasználása a népszámlálásnál
83 *Fonseca, V.* (Brazília): Brazília demográfiai vizsgálata — Kísérleti mintavételes tanulmány a termékenység és halandóság mérése céljából
85 *Indiai Statisztikai Intézet* (India): Az „Országos Reprezentativ Felvétel" felhasználása születési és halálozási arányszámok becslésére Indiában
106 *Theodore, G.* és *Blanc, R.* (Franciaország): A természetes népmozgalmi statisztika javulása Afrikában
109 *El-Badry, M. A.* (Egyiptom) és *Chandrasekaran, C.* (India): A népmozgalmi adatgyűjtés néhány módszere Indiában

A NÉPESSÉG, VALAMINT A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÖSSZEFÜGGÉSÉNEK KÉRDÉSEI

17 *George, P.* (Franciaország): A népesség-előrebecslés szerepe és jelentősége a regionális fejlesztési tervek kidolgozásánál
39 *Jaccard, P.* (Svájc): Statisztikai félreértések a felsőoktatásban

75 *Sauvy, A.* (Franciaország) : A népesség-növekedés és produktivitás
82 *Macura, M.* (Jugoszlávia) : A lassú gazdasági fejlődés demográfiai következményei India példáján
87 *Tomas, B.* (Egyesült Királyság) : A szakképzett munkaerők nemzetközi mozgásának gazdasági vonatkozásai
91 *Tabah, L.* (Chile) : A gazdasági előrebecsléstől az emberi szükségletek előreszámítása felé : egy Argentinára vonatkozó számítás bemutatása
105 *Seklani, M.* (Franciaország) : A korösszetétel és a munkaerő változásai a gazdaságilag elmaradott országokban
110 *Martin, C. J.* (Kenya) : A munkaerő viszonya a gazdasági fejlődéshez Kelet-Afrikában
117 *Lasorsa, G.* (Olaszország) : Megjegyzések a közép-olaszországi természetes népmozgalomról, a vándormozgalomról és az életszínvonalról
118 *Somogyi, S.* (Olaszország) : Népesség-növekedés és gazdasági fejlődés Észak- és Dél-Olaszországban
124 *Sarkar, N. K.* (Egyesült Nemzetek) : A népesség-növekedés néhány hatása az indiai mezőgazdaságra
125 *Novacco, N.* (Olaszország) : Az oktatás szerepe Olaszország foglalkozási összetételének változásában 1975-ig
126 *Tagliacarne, G.* (Olaszország) : A népesség és a társadalmi—gazdasági fejlődés viszonya Olaszországban

K. A.

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ В 1961 ГОДУ. Сообщение отчитывается о Конференции народонаселения, продолжавшейся в Нью-Йорке с 11 по 16 сентября. Оно излагает предварительные работы, детали об организации Конференции, темы дискуссии, оценку отдельных сессий, и, наконец, общее собрание Международного союза по научному изучению народонаселения.

INTERNATIONAL POPULATION CONFERENCE, 1961. The report gives account of the Population Conference, held in New York, September 11-16. It acquaints with the preliminary proceedings, the particulars about the organizing of the Conference, the debated topics, the appreciation of the sessions and, finally, with the General Assembly of the International Union for the Scientific Study of Population.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK VITAÜLÉSEI

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG ELVÁNDORLÁSÁRÓL

A Regionális Demográfiai Munkabizottság első, 1961. ápr. 18-án megtartott vitaülésén a népesség belső vándorlásával foglalkozott, és megvitatta a regionális távlati tervezéssel kapcsolatosan felmerülő adatigényeket.

Az ülésen a Munkabizottság, valamint az Elnökségi Bizottság tagjain kívül meghívott szakértők is résztvettek.

Dr. Kiss Albert egyetemi tanár, az Agrártudományi Egyetem Statisztikai Tanszékének vezetője, a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja „A népesség belső vándorlása és a regionális fejlesztés problémái" címmel tartotta meg vitaindító referátumát, amely az 1961. évi népszámlálás előzetes eredményeire, valamint a belső vándormozgalom adataira támaszkodott, kiemelve a mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági népesség területi elhelyezkedésében beállott változásokat.

A termelőerők fejlődése és a technika haladása folytán, egyrészt a nagyarányú iparosítás, építkezés, kereskedelem- és közlekedésfejlesztés, másrészt

a mezőgazdaság szocialista átszervezése és ezzel párhuzamosan a mezőgazdaság jelentős technikai fejlődése az ország népességének foglalkozási összetételében gyökeres változásokat eredményezett. 1949 és 1960 között a nem mezőgazdasági népesség száma 37%-kal (1713 ezer fővel) növekedett, a mezőgazdasági népesség száma viszont 21%-kal (941 ezer fővel) csökkent. A két foglalkozási főcsoport részaránya 1960-ban: mezőgazdasági 35,9%, nem mezőgazdasági 64,1%.

Az előadó hangsúlyozta, hogy ez a nagyarányú átalakulás természetszerűen jelentősen meggyorsította a népességnek a faluról városba, illetve a mezőgazdaságból az iparba és egyéb foglalkozási ágakba történő vándorlási folyamatát.

Az állandó jellegű vándorlók száma évi 3—400 ezer között mozog. Az ideiglenes jellegű, valamint az ingavándorlások ugyancsak jelentős népességmozgást képviselnek. A vándormozgalom részint faluról városba, főleg a fővárosba irányul, részint községek, ill. városok között bonyolódik le. (A városból-falura történő vándorlás jóval kisebb jelentőségű.)

Megyei egységekben nézve a vándormozgalom egyenlegét azt találjuk, hogy Budapest és az északra eső nyolc megye (Győr-Sopron, Veszprém, Komárom, Fejér, Pest, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád) az utóbbi hat év átlagában odavándorlási többletet, illetve egész csekély (1—2 ezrelékes) vándorlási veszteséget mutat fel. A fentebb felsorolt megyéktől délre fekvő országrész — Baranya megye kivételével — jelentős elvándorlási különbözettel rendelkezik.

Ha járásonként vizsgáljuk az 1949—1960 közötti tényleges szaporodás, illetve fogyás mértékét, a regionális elkülönülés jelensége szintén élesen kidomborodik. Míg az említett 8 északi megyében valamennyi járásban és városban tényleges szaporodás állt elő, addig a többi 11 megyében úgyszólván csak a városok mutatnak népesség-gyarapodást és még az országos viszonylatban legkiemelkedőbb természetes szaporodást mutató Szabolcs-Szatmár és Hajdú megyékben is csak egészen csekély mértékű tényleges népesség-gyarapodás mutatkozik.

A tényleges szaporodás alakulásának hatására tovább növekedett a két országrész népsűrűségében már korábban is jelentkező különbség.

Fokozódott az eltérés a két országrész között a foglalkozási összetétel tekintetében is: még élesebbé vált az északi országrész ipari és a déli országrész agrár jellege. Az északi részen a mezőgazdasági népesség aránya az össznépességben 23—40% között mozog, a déi országrészen viszont — Baranya megyét kivéve — 46—60% között. Az össznépesség 53%-a, a nem mezőgazdasági népesség 2/3-a az északi részen él.

Számottevő eltérések mutatkoznak a két országrész népességének kormegoszlásában is, északon a produktív korban levő népesség viszonylagos arányszáma magasabb.

A belső vándorlások, valamint a népesség területi elhelyezkedésének az utóbbi évtizedekben történt változása számos vonatkozásban kihatnak a regionális tervezési és fejlesztési feladatok megoldására. A népesség területi elhelyezkedése és változása természetesen csak egyik tényezője a regionális fejlesztés komplex munkája során figyelembe veendő adottságoknak, azonban igen fontos tényező, mert a népességi viszonyoktól függ pl. a munkaerőellátottság, erősen befolyásolják a népességi viszonyok a település-fejlesztés, az ipar-fejlesztés, a kulturális és egészségügyi, a közlekedési és kereskedelmi hálózat, valamint az igazgatási szervezet kialakítását.

Az előadó ezután összefoglalta azokat a főbb munkaterületeket és feladatokat, amelyek a népesség regionális vizsgálatát sürgetően szükségessé teszik:

1) A népesség területi elhelyezkedése megszabja a regionális munkaerőviszonyokat. Erről az oldalról nézve a kérdést, látnunk kell, hogy a mezőgazdaság szocialista fejlesztése és technikai fejlődése a belterjesség növelése mellett is folyamatosan további munkaerőket szabadít fel, akiknek természetesen az iparban és egyéb foglalkozási ágakban kell megélhetést találniok. Az északi országrészben elhelyezkedő ipar is csak bizonyos határig lenne képes felvenni a munkaerőfelesleget, de a tervszerű arányos fejlesztés érdekében

különben sem lenne kívánatos a déli országrész népsűrűségének további jelentős csökkenése. A természeti adottságoknál fogva természetesen a két országrész között jelentős különbségek maradnak a továbbiakban is, de a komplex terület-fejlesztés révén annak a törekvésnek kell érvényesülnie, hogy a meglevő különbségek ne éleződjenek, hanem inkább tompuljanak. A nagymértékű vándormozgalom igen aránytalanná teszi az ország lakosságának területi elhelyezkedését, regionális népesség-összetételét, családokat szakít szét, a városokban nehezen megoldható lakás és ellátási gondokat okoz. A vándorlás az ország keleti megyéiből (Hajdú, Szabolcs-Szatmár) ugyan csak a természetes szaporodást vezeti el, viszont éppen a produktív korúakat és a gyermekeket. Számos más megyében viszont — féképp a dél-alföldi megyékben — a lakosság tényleges fogyását idézi elő, öregíti a falusi népességet, aminek következtében perspektivikus mezőgazdasági munkaerő-hiány is felmerülhet.

2) A termelőerők célszerűbb területi elhelyezése, a megfelelőbb területi munkamegosztás elvei azt kívánják meg, hogy az ország déli részének iparosítása fokozott ütemben haladjon előre. Az ismertetett adatok eléggé meggyőzően tárják elénk, hogy az iparfejlesztés decentralizálása milyen fontos feladat. A déli vidék iparfejlesztését olyan ipari üzemek létesítésével kell elsősorban megoldani, amelyek a népességnek a lakóhelyén, vagy közvetlen környékén való foglalkoztatását megfelelően megoldják. Nyilvánvalóan elsősorban olyan ipari üzemek jöhetnek számításba, amelyek nagyobbrészt helyi nyersanyagbázisra támaszkodhatnak, mint pl. az élelmiszeripar, továbbá amelyek nem nagyon anyagigényesek, s nem okoznak anyagszállítási, vagy energiagazdálkodási tekintetben nehéz problémákat. Főképp a fejlődésre hivatott alföldi városok iparának kibővítése mutatkozik indokoltnak, ahol a környékbeli munkaerőfelesleg lecsapódhat. Külön kérdés annak megvizsgálása, hogy hol látszik esetleg célszerűnek az új ipari telephelyek kijelölése során valamely elvándorló jellegű község, vagy város kijelölése ipartelep létesítésére, amelynek munkaerő-szükséglete a helyi és környékbeli vándorlási különbözetnek legalább egy részét lekötné. Új városok létesítése természetesen lényegesen nagyobb és költségesebb feladat, mint meglevő városok bizonyos kezdeti iparának továbbfejlesztése. Ezek eldöntése azonban részletes és sokoldalú vizsgálatot kíván.

3) Döntő befolyása van a népesség területi elhelyezkedésének az ország település-hálózata fejlesztésére. A településfejlesztés egyik alapvető kérdése a népességtervezés. Itt messzemenően figyelembe kell venni a vándorló népesség összetételének sajátosságait, illetve a kibocsátó és felvevő vidékek közötti különbségeket. A regionális népesség-előreszámításoknál, nem lehet megelégedni a népesség számának meghatározásával, hanem az összetétel (kor, nem stb.) változásaira is tekintettel kell lenni. Ebből következik az is, hogy a regionális népesség-tervezésnél nem kielégítők az országosan használt biometriai modellek, hanem a számításokat a vándorlási modellek figyelembevételével kell végezni.

4) Lényeges a népesség elhelyezkedésének figyelembevétele a mezőgazdasági termelés rajonizálásának megfelelő kialakítása és specializálása szempontjából is. E tekintetben egyrészt a mezőgazdasági munkaerő-adottságok jönnek figyelembe, másrészt a mezőgazdasági termelési körzeteknek, illetve a termelés jellegének alapvetően igazodni kell a fogyasztási centrumok által támasztott igényekhez, eleget kell tennie a városellátási szempontoknak a megfelelő termény- és termékellátás tekintetében.

5) A célszerű területi munkamegosztás szempontjából legelőnyösebb közlekedési rendszer kialakításának, valamint a kereskedelmi hálózat regionális fejlesztésének szintén jelentős tényezőjét képezik a demográfiai viszonyok.

6) A népesség számának, sűrűségének, összetételének messzemenő figyelembevétele szükséges a kulturális ellátottság területi arányosabbá tételének, nemkülönben az egészségügyi hálózat megfelelő kialakításának megoldásánál.

7) Végül, de nem utolsó sorban a népesség területi elhelyezkedésének és mozgásának mélyreható tanulmányozása szükséges az államigazgatás és a gazdasági irányítás továbbfejlesztésének munkájához. A közigazgatási beosztás és igazgatási szervezet, a célszerű területi egységek kialakítása olyan problémák, amelyek megoldása a demográfiai viszonyok és körülmények kellő mélységű ismerete mellett valósítható csak meg.

Dr. Beér János, egyetemi tanár, az Elnökségi Bizottság tagja korreferátumában hangsúlyozta, hogy az állami szervezetet és annak munkáját kutató szakember számára a demográfia eredményei nélkülözhetetlen alapanyagot szolgáltatnak. Másoldalról viszont az állami szervezet léte és mozgásai befolyásolják a regionális tervezést. Különös élességgel jelentkezik ez az összefüggés a regionális egységek és az igazgatási területi egységek meghatározása vonalán.

Az előadáshoz kapcsolódva megjegyezte a korreferens, hogy a többször szereplő „északi országrész" és „déli országrész" felosztás sem a természetföldrajzi, sem a gazdaság-földrajzi fogalmakkal nem vág egybe. A vándormozgalom értékelése Kiss Albert részéről jelentős hozzájárulás a regionális tervezésnek a demográfia oldaláról való megközelítéséhez. Kívánatos volna a vándorlással kapcsolatos vizsgálati módszereket tovább finomítani.

Megoldatlan feladatként említette a korreferens a regionális tervezéssel foglalkozó kutató munkák koordinálását, amit annál is inkább szóvá kívánt tenni, mert nézete szerint a Demográfiai Elnökségi Bizottságnak egyik fontos feladata éppen az, hogy a maga vonalán és a maga eszközeivel segítse és gyorsítsa a hatékony koordinálás előfeltételeinek a megteremtését. Első lépésként az egyes fogalmakat kellene pontosan körülhatárolni.

Végül az előadó a vándorlások kutatási-eredményeinek az igazgatási szervezési problémákkal való összefüggéseire mutatott rá. A népesség-vándorlás meghatározó erővel befolyásolja a legkülönbözőbb szakigazgatási ágak által elvégzendő feladatokat. Az a tény például, hogy egyes településeknek hétköznapokon és vasárnapokon más a lakosságszáma, alapvetően érinti a kereskedelmi, kulturális stb. szervek által kielégítendő igények terjedelmét. A vándormozgalom adatai a költségvetési rendszer szempontjából is igen nagy jelentőséggel bírnak, mert befolyásolják azt, hogy bizonyos feladatok elvégzésével kapcsolatban melyik igazgatási egységnél jelentkeznek a költségvetési igények. A vándorlási adatokat abból a szempontból is figyelembe kell venni, hogy miképpen tudjuk a szocialista fejlődés igényeinek megfelelően a lakosságot minél szélesebb körben bekapcsolni a saját ügyeik intézésébe, azaz a tanácsi szervekkel való együttműködésük hol és milyen formában alakul ki.

Dr. Acsádi György, az Elnökségi Bizottság tagjának korreferátuma a vitaindító előadás kiegészítéséül elsősorban a mezőgazdasági népesség elvándorlásának kérdésével foglalkozott.

A mezőgazdasági népesség elvándorlása indítékait, következményeit tekintve egyaránt összetett és bonyolult folyamat, mert ez a vándormozgalom egybeesik a népesség társadalmi, foglalkozási átrétegeződésének folyamatával, illetőleg hordozója, megvalósulási eszköze a társadalmi fejlődés egyik fontos irányának, a lakosság iparosodásának, városiasodásának. A faluról, községekből elvándorló — jórészt mezőgazdasági foglalkozású — népesség egy része ugyanis a városokba költözik, ahol az iparban vagy más nem mezőgazdasági foglalkozási ágban dolgozik tovább. Az elvándorló tehát városi lakos lesz, s új környezetének megfelelően nemcsak termelő munkája változik meg, hanem lassan szokásai, magatartása, társadalmi tudata, s általában demográfiai jellemzői is megváltoznak. Hasonló helyzet áll elő a községből községbe költözések esetében is. A faluról elvándorlásnak ez utóbbi típusához ugyan sokszor nem fűződnek olyan nagyjelentőségű változások, mint általában a faluról városba költözés esetében, viszont olyan gyakori jelenség — az összes belső vándorlásnak közel a fele — hogy a társadalmi, gazdasági kérdések elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A mezőgazdasági népesség elvándorlása, ill. ami ezzel csaknem egyértelmű: a községekből való elvándorlás méreteiben és következményeiben egyaránt igen jelentős folyamat, hiszen évente közel 100 000 falusi költözik állandó letelepedési szándékkal a városokba, s másfélszer — kétszerannyian vándorolnak egyik községből a másikba. A faluról elvándorlás nemcsak hatalmas volumenű, hanem jelentősége évről-évre növekszik is. Az 1960. évi népszámlálás előzetes adatai szerint a falusi lakosság aránya az összes vándorlóknak 1955-ben 70,2%-át, 1958-ban 74,9%-át, 1960-ban pedig már 76,5%-át tette ki.

A korreferátum hangsúlyozta, hogy a faluról elvándorlás nem új jelenség, hanem hosszú ideje tart, bár a most tanulmányozott áramlás alig hasonlítható a múlt század végén, a század elején a kapitalizálódó Magyarországon meg-

figyelt „városbaözönléshez" vagy a német „Landflucht"-hoz, az angol, stb. példákhoz. A mai faluról való elvándorlásnak mások az okai és más a tartalma. Talán azzal jellemezhető leginkább, hogy a mozgás indítékai között a taszításnál erősebb a vonzás, azaz az elvándorlást egyfelől az ország gazdasági fejlődése, az iparosodás teszi szükségessé, maga a folyamat pedig a tervgazdálkodás keretében, annak egyik tényezőjeként játszódik le.

Fontos és tudományosan nem eléggé tanulmányozott kérdésnek tartotta a hozzászóló a mezőgazdasági népesség elvándorlása volumenének, a tiszta vándorlási különbözetek nagyságának objektív elbírálását, aminek igen lényeges vonatkozásai vannak, nemcsak a regionális iparfejlesztés, a munkaerőgazdálkodás, hanem a magyar mezőgazdaság tekintetében is. Nyilvánvaló, hogy a mezőgazdaság fejlesztése általában csökkenti a mezőgazdasági munkaerőszükségletet. Éppen azért egy adott mezőgazdasági munkaerőhelyzetből kiindulva legalább hozzávetőlegesen vizsgálatokat és számításokat kellene végezni egyrészt a perspektivikus mezőgazdasági munkaerőszükséglet alakulására, másrészt a mezőgazdasági népesség számának és összetételének várható alakulására. Mindkét kutatás módszertanilag is kidolgozatlan, s nagy munkát igényel, de a két számítás eredményeinek összehasonlítása alapján exaktan lehetne elbírálni a belföldi vándorlásokat, s pontosan meg lehetne határozni, hogy milyen mértékben és milyen irányban kellene befolyásolni.

Vannak ugyanis olyan jelenségek, amelyek a faluról elvándorlás értékelését szükségessé teszik. Ilyen például az 1960. évi népszámlálás 1%-os mintájából adódó az a megállapítás, amely szerint a mezőgazdasági kereső népesség korösszetétele sokkal öregebb, mint a többi foglalkozási ágakban. A fiatalok — 14—29 évesek — aránya a mezőgazdaságban például mindössze 24%, ugyanakkor, amikor az iparban 40%, a többi foglalkozási ágakban pedig 30% körüli. A 60 évesek és idősebb korúak aránya viszont a mezőgazdaságban 21%, ami körülbelül négyszerese az iparban és közszolgálatban, háromszorosa a kereskedelemben, kétszerese a szolgáltatásban, s több mint tízszerese a közlekedésben dolgozó öregkorúak arányának. Hasonló, de valamivel kisebb eltérés mutatkozik a mezőgazdasági és egyéb foglalkozású keresők között a fiatalabb és idősebb produktív korcsoportok arányában is. A mezőgazdasági keresők körében különösen az egészen fiatal korúak (14—29 évesek) hiánya feltűnő. A hiány okát nemcsak a városba vándorlásban kell keresni, hanem a községeken belül maradó vándorlásban ill. társadalmi átrétegeződésben is. Jellemző erre az, hogy amíg a mezőgazdasági keresőknek csak 24%-a 29 évesnél fiatalabb, addig a községekben dolgozó ipari foglalkozásúak 45%-a, közszolgálati és kereskedelmi foglalkozásúak 40%-a ilyen fiatal.

Felvetette a korreferátum ezzel kapcsolatban azt a kérdést is, hogy milyen reprodukció várható egy ilyen korösszetételű népességtől? A mezőgazdasági népesség reprodukciója, mint regionális kérdés egyrészt a mezőgazdasági munkaerőtervezés, másrészt a regionális perspektivikus számítások szempontjából fontos. De vannak a kérdésnek kimondottan demográfiai vonatkozásai is, amelyeknek vizsgálata elég elhanyagolt. Minden régiónak megvannak a maga különleges demográfiai problémái, mint például a Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Kelet-Borsodi területnek (gyors szaporodás-ipari üzemek hiánya — elvándorlás). Egyes országosan vizsgált jelenségek területi vizsgálata sem mellőzhető. Például a születésekkel kapcsolatban regionálisan is tanulmányozni kellene a tényezőket, s az intézkedéseket is ehhez kellene mérni, így Csongrád megyében, ahol 1960-ban az élveszületések aránya 13,3 ezrelék volt, a természetes szaporodás pedig csak 1,8 ezrelék.

Megemlítette a hozzászólás a továbbiakban a regionális perspektivikus számítások kérdését is, amelyek az 1960-as népszámlálás adataira alapozva a rendszeres belföldi vándorlási statisztikát és a korábban is meglevő népmozgalmi statisztikai adatgyűjtéseket felhasználva, a népességtovábbvezetéshez hasonlóan a jövőben elvégezhetők. Végezetül a hozzászóló még egy módszertani kérdést vetett fel, a települések statisztikai célokra történő tipizálását. A vándorlási adatok ugyanis jól jellemzik az egyes területtípusok heterogenitását, amely nem felel meg a közigazgatási beosztásnak. Ezzel kapcsolatban több példát ismertetett és javaslatot tett a települések tipizálásának egy későbbi ülésen történő megvitatására.

Ezután *dr. Kóródi József*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője szólt hozzá a vitatémához. A korreferens annak a véleményének adott kifejezést, hogy a népesség nagyarányú belső vándorlása alapvetően a társadalmi termelés területi elhelyezkedésében bekövetkezett változások függvénye. Sajnálatos, hogy az elmúlt 10 évben a népesség területi mozgása tervszerűtlen volt. A jövőre vonatkozólag az előadó a következő gondolatokat vázolta fel:

Alapvető jelentőségű, hogy a komplex területfejlesztési tervekben a vándorlás mértékét a lehetséges minimális szintre csökkentsük, másrészt befolyást gyakoroljunk a vándorlás arányaira is és lehetőleg gátoljuk meg a „keresztbe" vándorlást. Biztosítani kell továbbá a tervszerű bevándorlással növelt lakosság szükségleteinek kielégítését is.

Ahhoz, hogy megfelelő eszközökkel, tervszerűvé tegyük a belső vándorlás folyamatát, szükséges a területi tervezés módszereinek a finomítása. A jelenleg kidolgozás alatt levő távlati területi tervmetodika a népesség területi alakulásával kapcsolatban a következő mutatók alakulásának megtervezését irányozza elő gazdasági körzetenként:

Népesség száma és népsűrűség;
1 000 lakosra jutó természetes szaporodás;
Népesség nemek szerinti megoszlása;
Kereső és eltartott arány;
Munkaképes korú népesség nemek szerint;
Foglalkoztatottak száma járásonként;
Területi munkaerő-mérleg;
A városi és falusi lakosság száma.

E mutatók megtervezése számos olyan kérdést vet fel, amely a demográfusok intenzív közreműködését igényli. Az előadó végül felvetette a kialakuló ipari körzetek produktív népességének távlati előrebecslését, mint megoldásra váró demográfiai feladatot.

A referátumot és korreferátumokat élénk vita követte. A felszólalók kiemelték a régiók tudományosan megalapozott meghatározásának szükségességét.

A vita során nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális demográfiai munkabizottság feladatai túlnőnek a népességi kérdések területi vizsgálatán és a regionális összefüggések elemzésén, ezért a munkabizottság úgy határozott, hogy felveszi a kapcsolatot a MTA Területi Elnökségi Bizottságával.

A vitaülés az elnöklő *Bene Lajos dr.* zárszavával ért véget.

ДИСКУССИЯ О МИГРАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАСЕЛЕНИЯ. Рабочая комиссия на своем первом дискуссионном совещании обсудила вопрос потребности в данных в связи со внутренней миграцией населения и региональным перспективным планированием.

Заведующий кафедрой статистики Университета аграрных наук профессор д-р. *Альберт Киши* прочитал вступительный доклад, в котором он прежде всего дал оценку изменений в территориальном распределении сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населения и их воздействий. Будапешт и расположенные к северу от него восемь комитатов зарегистрировали в среднем за последние шесть лет миграционный избыток и, соответственно, совсем незначительную миграционную убыль, составившую $1-2^0/_{00}$. Южная часть страны, — за исключением комитата Баранья, — имеет значительное миграционное различие. Между северной и южной частью страны имеются значительные различия также и в отношении прочих демографических признаков, как-то плотность населения, состав по занятиям, возрастная структура и т. д. Докладчик после этого подытожил те главные области работы и задачи, которые требуют экстренного проведения регионального обследования населения.

Профессор д-р. *Янош Бэр* в своем содокладе указал на ту связь, которая существует между достижениями демографии, с одной стороны, и существованием и мероприятиями государственного аппарата, с другой.

Миграция населения оказывает определенное воздействие на задачи, которые предстоит разрешить самым различным органам государственной администрации.

Исполняющий обязанности заведующего отделом демографической статистики Центрального Статистического Управления, д-р *Дьердь Ачади* в своем содокладе остановился в первую очередь на вопросе миграции сельскохозяйственного населения. Он установил, что данный миграционный процесс совпадает с изменением общественной структуры населения и его состава по занятиям, что масштабы этого процесса являются значительными (в течение года примерно 100 000 человек сельскохозяйственного населения переселяется в города, а численность лиц, переселяющихся из одних сел в другие является в полтора-два раза больше) и, наконец, что этот процесс из года в год расширяется (в 1960 году удельный вес сельского населения составлял 60,3%, далее, в 1955 году доля переселенцев из деревни составляла 70,2% всех переселенцев, а в 1960 году — уже 76,5%). Докладчик упомянул также и то, что уход сельского населения, связанный с изменением общественной структуры привел к значительному старению сельскохозяйственного населения (в 1960 году всего лишь 24% самодеятельных в области сельского хозяйства составляли лица в возрасте от 14 до 29 лет, в то время как удельный вес той же самой возрастной группы в промышленности составлял 40%, а в промышленности, размещенной в сельской местности, 45%). Согласно выступающему такого рода явления вызывают необходимость в изучении, с одной стороны, перспективной потребности сельского хозяйства в рабочей силе и ожидаемого числа и структуры воспроизводства сельскохозяйственного населения, с другой.

Третий содоклад был зачитан заведующим отделом Государственной Плановой Комиссии д-ром, *Йожефом Короди*, который высказал мнение, что крупные размеры внутренней миграции населения являются в основном последствием изменений, происшедших в географическом размещении общественного производства. Находящаяся в стадии разработки перспективная территориальная плановая методология предполагает планирование изменения целого ряда таких показателей, которые требуют интенсивного сотрудничества со специалистами по демографии.

После доклада и содокладов последовала оживленная дискуссия, которая наглядно показала, что задачи Региональной демографической рабочей комиссии выходят за пределы изучения демографических вопросов в территориальном разрезе и анализа региональных взаимосвязей. Принимая во внимание это обстоятельство, рабочая комиссия решила установить связь с Территориальной Комиссией Президиума Венгерской Академии наук.

DEBATE ON THE AGRICULTURAL MIGRATION. In its first debate the Working Group for Regional Demography dealt with the internal migration of the population and with the need for data to be used for regional long-range planning.

Professor *Albert Kiss* of the Statistical Chair of the University of Agriculture opened the debate with his paper in which he gave his views on the regional changes of the agricultural and non-agricultural population and of its effects. Budapest and the eight counties north of it have shown a "migration to" surplus on average over the last six years whereas the migrational loss has been rather slight. (1—2‰). The part of the country south of the capital, Baranya County excepted, has a significant "migration from" balance. The other demographic criteria, density of population, occupational pattern, age structure are also rather different if we compare the northern and southern regions of the country. Professor *Kiss* concluded by summarizing the main fields of action and tasks making the regional analysis of the population an imperative necessity.

In his treatise Professor *János Beér* pointed at the interconnection between demographic results and the existence and measures of state administration. Migration exerts a determining influence on the duties to be performed by the most diverse administrative branches.

The contribution of *dr. György Acsádi*, in charge of the Vital Statistical Section of the Central Statistical Office, covered firstly the problems of the rural migration

He established a coincidence between this migratory process and the socio-occupational re-stratification of the population. It is of a rather considerable amount (every year nearly a hundred thousand villagers move into the towns and 1,5—2-fold as many migrate among the villages) and this number is increasing year by year.

In 1960 the ratio of the rural population was 60,3 p. c. those migrating from the villages accounted for 70.2 and 76.5 p. c. of all migrants in 1955 and 1960, respectively. He further mentioned that migration from the villages and the social re-stratification related to it have substantially raised the average age of the agricultural population. (In 1960 not more than 24 p. c. of the rural earners were in the 14—29 age brackets whereas in industry the corresponding ratio was 40 p. c. and in industry settled in the villages it was 45 p. c.). According to the speaker such phenomena make it necessary to study partly the long-range agricultural manpower requirements, partly the reproduction, the expected number and the composition of the agricultural population.

The third to contribute, *Dr. József Kóródi*, Head of Section of the National Planning Board, expressed his opinion that the large-scale internal migration of the population is fundamentally a function of the changes in the regional pattern of social production. The long-range regional planning method under progress has forecast the planning of a number of indicators which requires an intensive cooperation of demographers.

In the course of the keen debate following the three papers it has become self-evident that the duties of the Working Group for Regional Demography have outgrown the field of a regional study of population problems and the analysis of regional correlations for which reason the Working Group decided to contact the Regional Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNY FOGALMA, TÁRGYA ÉS MÓDSZERE

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága 1961. II. negyedévében megtartott ülésének első napirendi pontja — mint erről a DEMOGRÁFIA 1961. évi 3. száma beszámolt — a népességtudomány fogalmának, tárgyának megvitatása volt. A vitaülés megrendezését az indokolta, hogy a demográfiával érintkező határtudományoknak a Bizottság munkájában részvevő szakértő tagjai tájékoztatást szerezzenek a demográfia elméleti kérdéseiről, s áttekintést kapjanak a népességtudomány egymáshoz kapcsolódó tárgyköreiről. Szükségessé tette a népességtudomány definiálását az a fogalmi tisztázatlanság is, amely a demográfia, demológia, népességi statisztika, népesedéspolitika, stb. fogalmakkal, ill. a népességtudomány tárgykörének bővebb vagy szűkebb értelmezésével kapcsolatban nemcsak más tudományok képviselőiben, hanem néha még a magyar szakirodalomban is felmerül. Tekintettel arra, hogy a Bizottság feladatköre — a többi akadémiai bizottságéhoz hasonlóan — elsősorban tudományszervezési, igazgatási és elvi irányítási kérdésekre terjed ki, így a vita elvi jelentőségén túlmenően gyakorlati jelentőséggel is bírt.

A vitaülés referátumát *Dr. Acsádi György* a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagja tartotta, korreferensek *Dr. Bene Lajos* és *Dr. Vukovich György* a Demográfiai Elnökségi Bizottság tagjai voltak.

Dr. Acsádi György „A népességtudomány meghatározása" című referátumában hangsúlyozta, hogy a tudományok differenciálódása idején a rendszerezés egyre nagyobb nehézségekbe ütközik, s az egyes tudományok helyét, jelentőségét voltaképp történetileg meghatározott fejlődésük és gyakorlati művelésük szabja meg. Éppen ezért a népességtudomány fogalmának, tárgyának és módszerének áttekintése szükségessé teszi e tudomány kialakulásának nyomon követését.

A népesség tudományos tanulmányozása hosszú múltra tekinthet vissza. A mai értelemben vett demográfia[1] ugyan tulajdonképpen csak a XVII. század második felében született meg, a tárgykörébe vágó ismeretek fontosságát azonban már a középkorban, sőt az ókorban is elismerték. Az ókorból

[1] A demográfia szót — bár a demológia kifejezés helyesebb —, általánosan elfogadott volta miatt itt népességtudomány értelemben használjuk.

ugyanis nemcsak a kínai, egyiptomi és más államok népesség-összeírásairól a rómaiak cenzusairól, a görögök és a rómaiak anyakönyvezésre vonatkozó kísérleteiről van tudomásunk, hanem *Platon*, *Arisztotelész*, valamint az antik földrajzi, jogi és történetírók munkáiban népességi elméleteket, gyakorlati népesedéspolitikára vonatkozó utalásokat, sőt — mint erről *Ulpianus* halandósági táblája tanúskodik — kifejezetten demográfiai jellegű kutatásokat is találunk. A demográfiai ismeretek tehát az ókorban is beletartoznak tudományos vizsgálódás tárgykörébe, önálló népességtudományról azonban ebben a korszakban nem lehet beszélni. A középkorból is lehet szerzőket említeni akár az egyháziak — pl. *Aquinói Tamás* — akár a politikusok vagy filozófusok köréből — *Macchiavelli*, *Ibn-Khaldun* — ezek azonban inkább a népessedéselmélet történetének folytonosságát, mint a népességtudomány meglétét jelzik.

A demográfia mai értelmezésében *Graunttól* veszi kezdetét. *John Graunt* műve — Natural and Political Observations Mentioned in a following index, and made upon the Bills of Mortality, with reference to the Government, Religion, Trade, Growth, Air, Diseases and the several Changes of the said City — 1662-ben jelenik meg. *Graunt* könyvében a demográfia csaknem minden ágával foglalkozik, így a halálozási listák felhasználásával, a kor szerinti halandósággal, a halálokokkal — különösen a pestissel —, a születések és halálozások különbségének megállapításával, a nemek arányával, a népességnövekedéssel, a bevándorlások hatásával, stb., s mindezzel gyakorlati szempontból, az akkori társadalmi, gazdasági szükségleteknek megfelelő színvonalon. Hasonló felfogásban készülnek *Petty*nek, a „politikai arithmetika atyjának" egyes demográfiai tárgyakat érintő írásai, majd *Halley* 1693-ban kiadott táblái és *King* 1696-ban kiadott munkája is. A felsorolt szerzők munkáiban körülhatárolható tárgykör, a vizsgált diszciplina kettős — társadalom- és természettudományos — jellege, amely a természeti jelenségeket is azok társadalmi és gazdasági vonatkozásaiban vizsgálja, s a matematikát felhasználó exakt elemzési módszerek azok, amelyek a kialakuló új tudományt jellemzik, s a korábbi népesedéspolitikai elmélkedésektől megkülönböztetik.

A demográfia a XVIII. század folyamán a vázolt alapokon fejlődik tovább. Művelői hosszú sorából megemlíthetjük *Kersseboomot*, *Süssmilchet*, *Deparcieuxt*, *D. Bernouillet*, *Eulert*, *Shortot*, *Pricet*, *Moheaut*, akiknek munkáiban a demográfiai ismeretek köre — bizonyos fokig a tárgykör is — bővül, a módszerek tökéletesednek, s kialakul az előfeltétele annak, hogy a demográfia a XIX. század folyamán a tudományok rendszerében önálló helyet nyerjen.

A népességtudomány fogalma, tárgyköre és módszerei a XIX. században kapnak pontos megfogalmazást és tartalmat. *Milne*, *Gompertz*, *Verhulst*, *Farr*, *C. Bernoulli*, *Quetelet*, *Makeham*, *Becker*, *Lexis Kőrösi*, *Böckh*, *Ravenstein*, *Newsholme*, *Westergaard*, *Willcox*, *Mair*, *Bertillon* — néhány név azok közül, akiknek művei jelzik a demográfia fejlődését. A század derekán megjelenik a demográfia kifejezés is, feltehetőleg először *Guillard* művének címeként: Eléments de statistique humaine, ou démographie comparé (1855). A népességtudomány fejlődésének egyenes vonalára egyébként jellemző az a meghatározás, amelyet ez a kevéssé ismert nevű szerző ad a demográfiáról: „a népesség, a népesség mozgásának, fizikai, jogi, intellektuális és szellemi állapotának matematikai ismerete." *Graunt* iniciatíváihoz és a mai értelmezéshez egyaránt közel álló definíció ez.

Szükségtelennek tűnik a demográfia történetének határköveit jelző további nevek felsorolása annak bizonyítására, hogy a demográfia mai koncepciójának kifejlődése a graunti gyökerekre vezethető vissza. Rá kell azonban mutatni arra is, hogy a demográfia történetében voltak olyan áramlatok és tényezők, amelyek nem estek egybe a vázolt fejlődés irányvonalával. Ilyen irányzat volt a XVIII. század derekán fellépő ún. leíró statisztika, *Conring* iskolája, amely a népességi ismereteket földrajzi, államjogi és az országokra jellemző más jelenségek leírásával fogta össze, s célkitűzései, módszerei mögötte maradtak az akkor már sokkal magasabb színvonalat képviselő, politikai aritmetikával rokonságot tartó „demográfiai" irányzatáénak. Magyarország-

gon sajnos a biztató kezdetek után (pl. *Hatvani)* még a XIX. század első felében is a leíró irányzat volt általános *(Schwartner, Magda, Fényes).* A leíró iskola lett az egyik szellemi alapja a XIX. század elejétől sorra létesülő statisztikai hivataloknak is. A hivatalos statisztikai szolgálat tevékenysége közben alakult ki a demográfia tárgykörének egy részére kiterjedő statisztikai szakágazat, a népességi statisztika, amelynek képviselői inkább a leíró statisztikával tartottak rokonságot. A demográfia és a népességi statisztika azonban egymással szoros kapcsolatban fejlődtek, művelői ugyanis gyakran ugyanazok a személyek voltak. A demográfia annak ellenére, hogy a népességstatisztika prakticista irányzata a fejlődés beszűkülésének és megmerevedésének irányában hatott, sokat köszönhet a hivatalos népességi statisztika művelésének, egyfelől az adatgyűjtések és az ezzel kapcsolatos módszerek tökéletesedése, másfelől a, demográfiai kutatások számára biztosított személyi és anyagi lehetőségek miatt. (Magyarországon például létesülése óta a hivatalos statisztikai szervezet a demográfia művelésének alapvető bázisa).

A XVIII. századi leíró iskolán túlmenően a XIX. században is érvényre jutottak olyan irányzatok, amelyek inkább hátráltatták, mint elősegítették a demográfia fejlődését. Így például a tárgykör összekuszálódásának, tiszta célkitűzései megzavarásának irányában hatottak a *Quetelet* által felvetett eszmék, a szociológia kezdeti fellépése, a *Darwin, Galton* és *Pearson* nevével jellemezhető biológiai, eugenikai és matematikai áramlatok, amelyek azonban a demográfia fejlődését nem térítették ki irányvonalából. Tulajdonképpen a demográfia határterületein, a konkrét kutatások elemzését követő elméleti általánosítások területén zajlottak le azok a politikailag igen fontos viták is amelyek a népesedéselmélet körül, gyakran a népesedéspolitika síkjára is átevődve folytak. A demográfiának ez a laikusok és más tudományszakok képviselői előtt leginkább ismert része a maradi és a haladó elméletek összecsapásának mindig is egyik jelentős küzdőtere volt, amelyre a XVIII. században *Süssmilch* számos törvényszerűséget megállapító vizsgálatai és azok teológikus értelmezése, vagy a *Malthus*-elmélet és annak marxi cáfolata a közismert példák.

Felvázolva a demográfia fejlődésvonalát, s megemlítve a fejlődést zavaró vagy hátráltató körülményeket, rátérhetünk a demográfia definiálására. Mivel a demográfia mai felfogása — ha azóta lényegesen ki is bővült — egyértelműen *Graunt*ra vezethető vissza, természetesen felmerül az a kérdés, hogy hogyan határozta meg *Graunt* az általa körvonalazott új tudományt.

Graunt — mint utána *Petty* is a „politikai aritmetikával" kapcsolatban — érezte, hogy egészen új az a stúdium, amivel foglalkozik, de természetesen meghatározását még nem adta. Könyve tartalmában azonban körvonalazódik a demográfia tárgyköre és módszere, befejező fejezetében pedig félig tréfásan célkitűzéseit is leszögezi. „Ha azt kérdezik tőlem, — írja[2] —, mire való ez a fáradságos vesződség, . . . általában azt felelhetném, hogy azoknak, akik nem képesek megérteni az ilyen kutatások értelmét, nem érdemes magukat ilyen kérdésekkel fárasztani ; azt is felelhetném : sok élvezetet nyújt, hogy ezekből a szegény, megvetett halálozási listákból annyi rejtett és váratlan következtetést vonhatunk le és valami újat csinálhatunk . . . ; de komolyabban azt felelem, hogy a kormányok művészete és az igazi politika abban áll, hogy miképpen tartsuk meg az alattvalókat békében és jólétben . . ., az ilyen politikának pedig csak az lehet az alapja, hogy megismerjük az országot . . . hogy tudjuk hány lakosa van, nem, családi állapot, kor, vallás, foglalkozás, rang stb. szerint. Ennek az ismeretnek alapján biztosabbá lehetne tenni a kereskedést és kormányzást." — Ma ezt úgy fejeznénk ki, hogy a demográfiai kutatások és az általuk szerzett ismeretek a társadalmi és gazdasági fejlődést szolgálják.

A demográfia mai értelmezésével kapcsolatban tanulságos az a munkadefiníció, amelyet *Hauser* és *Duncan* adnak 1959-ben megjelent könyvükben : „A demográfia a népesség nagyságát, területi megoszlását és összetételét, az ebben bekövetkezett változásokat és ezek összetevőit — mint a születése-

[2] *Kislégi Nagy Dénes :* Népességtan Malthus előtt c. tanulmányában (*Demográfia*, 1960. 1. 62. p.) közölt fordítás alapján.

ket, a halandóságot, a népesség területi mozgását (a vándorlásokat) és a társadalmi mobilitást (a társadalmi helyzet változását) — tanulmányozza." A fenti rövid definició általános érvénnyel foglalja össze a demográfia tárgykörét.

A demográfia tárgykörével kapcsolatban a szovjet demográfusok is egyező véleményen vannak. *Bojarszkij* és *Suserin* például a „demográfiai statisztikát" úgy határozzák meg, amely „a népességet és a népességnek a társadalmi fejlődés konkrét feltételei között bekövetkezett változásait vizsgálja", majd részletesen kifejtik, hogy a tárgykör lényegében 1. a népesség száma, területi megoszlása és összetétele, valamint az ezekben bekövetkezett változások, 2. a természetes mozgás, más néven reprodukció, 3. a mechanikus mozgás vagy vándorlás. Hangsúlyozzák azonban az általános módszertani alapelvek, filozófiai alapok fontosságát, amelyek nélkül egy tudomány sem juthat eredményre. „A szovjet demográfiai statisztika — írják az említett szerzők — a dialektikus és történelmi materializmus elvei alapján épül fel, a jelenségeket kölcsönös összefüggéseikben és feltételezettségükben, változásaikban és fejlődésükben vizsgálja."

A fenti idézetek azt mutatják, hogy a népességtudomány meghatározásában a demográfiai módszereknek fontos szerepük van. Más tudományokhoz hasonlóan a demográfia módszerei közé kell sorolni elsősorban az említett általános tudományos (filozófiai) módszereket, a matematikai statisztikát és azoknak a tudományoknak egyes módszereit, amelyek a demográfiával azonos tárgyat más nézőpontból veszik vizsgálat alá (ilyen esetekben a módszer gyakran közös, pl. a haláloki nomenklatúrák rendszere az orvostudománnyal, a falu-város fogalom az államtudományokkal, stb.). Ezekhez a módszerekhez járul a demográfia sajátos módszereinek széles skálája, amely három évszázados gyakorlati művelése során fejlődött ki az adatgyűjtések (különösen népszámlálások és a képviseleti minták) a becslési és kiegyenlítési eljárások, az összehasonlíthatóság biztosítása (pl. standardizáció) az elemzések és az előrelátás területén. Az elemzéseknél gyakran jellemző a komplex módszerek alkalmazása, vagy az olyan látszólag egyszerű arányszámoké, amelyek voltaképp az információk egész tömegét összegezik (nemi arány, stacionér, stabil népességmodellek, halandósági tábla halálozási arányszáma, intrinsic mérőszámok, stb.). Nagy szerepük van az analitikus modelleknek, a népességi projekcióknak, s általában a demográfiai előrelátást szolgáló sokrétű munkálatoknak, a kohorsz módszereknek, a generációs tábláknak, stb. E módszerek tulajdonképpen annak a célkitűzésnek megoldását szolgálják, amit *Landry* könyve találóan így definiál: tudni, megérteni, értékelni, változtatni („Savoir, comprendre, apprécier, modifier").

A demográfia fogalmáról, tárgyáról és módszereiről csak egy könyvtár adhat kimerítő és mindenre kiterjedő alapos felvilágosítást. Ha azonban a demográfiát egy mondatban kellene meghatároznom, ez a meghatározás így szólna: A demográfia az a történetileg kialakult tudomány, amely sajátos módszerekkel vizsgálja a népességre, annak összetételére, állapotára vonatkozó ismereteket, ezek változásait és tényezőit, valamint a népesség és a népesedés jelenségeihez fűződő társadalmi, gazdasági kölcsönhatásokat és következményeket, feltárja a népesség megújulásának, a népesedés jelenségeinek törvényszerűségeit, s ezeket a társadalmi, gazdasági fejlődés szolgálatába állítja.

Mint minden egymondatos meghatározás, természetesen ez a definició is hiányos, pontatlan és kiegészítésre szorul. Így például nem szerepel a meghatározásban, hogy a népesség milyen ismérvek szerinti struktúrájáról, milyen változásairól, stb. van szó. A népességtudomány definiálásáról beszélve természetesen a hagyományos demográfiai szempontok, a népesség terület, nem, életkor, családi állapot, foglalkozás, osztályhelyzet, anyanyelv, nemzetiség, műveltségi színvonal, stb. szerinti ismérvei, az ezen ismérvek szerinti összetétel-változások, ill. a népesség számát és összetételét változtató jelenségek, mint a születés, halálozás, házasságkötés, válás, vándorlás, stb. értendők.

Megjegyezzük azt is, hogy a meghatározásban népességen az emberek bizonyos ismérvek szerint meghatározott csoportját értjük. A meghatározó

ismérvek között gyakran szerepel a terület is, de a terület a népességnek nem szükségszerű kritériuma. Így például a területtől függetlenül definiálható az ún. „jogi" népesség csoportja (egy meghatározott állam polgárai tekintet nélkül tartózkodási helyükre) vagy egy család népessége (rokoni kötelék nem feltétlenül együtt lakó tagjai) stb.

Jellemző vonása a mai demográfiának — s ezért az adott definicióban is szerepel —, a demográfiai jelenségekhez fűződő társadalmi, gazdasági kölcsönhatások és következmények kérdéskörének előtérbe kerülése. Az erre vonatkozó vizsgálatok célja és haszna kettős. Az összefüggések ismerete ugyanis egyfelől elősegíti a demográfiai előrelátást, a gazdasági tervezést, s általában a gyakorlati kérdésekben való állásfoglalást, másfelől megkönnyíti a népesedésnek a kívánatos mederbe való terelését.

Az ismertetett definíció kiegészítő része a demográfia tudományágait és tudományos tárgyköreit felsoroló összeállítás, amely a meghatározásnak értelmezését adja. Ez az összeállítás, amelyet a DEMOGRÁFIA 1961. évi 1. száma (a 114—116. lapon) közölt, a Demográfiai Elnökségi Bizottság több tagjának véleményét tükrözi, s az ebben kifejezésre jutó elvek összhangban állanak a folyóirat szerkesztő bizottságának a folyóirat szerkesztésében megnyilvánuló felfogásával. Az említett felsorolás a népességtudományon belül 20 tudományágat ill. tudományos tárgykört különböztet meg. (Népességtan, népesedéspolitika, történeti demográfia, demográfiai módszertan, perspektívikus demográfia, strukturális demográfia, településdemográfia, lakásdemográfia, családdemográfia, ethnodemográfia, biodemográfia, születés-termékenység, halandóság, morbiditás, vándorlás, differenciális népesedéstan, reprodukció, társadalomdemográfia, gazdaságdemográfia, regionális demográfia.) Ezek közül 6 pontot további 15 alpontra kellett bontani. Az egyes pontok közül tudományként elismert az első három, de tudományágként fogható fel a demográfiai módszertan, vagy az olyan tárgykörök is, mint a családdemográfia, migráció, gazdaságdemográfia stb. A felosztás nem tesz különbséget tudományág és tudományos tárgykör között, mert annak, hogy egy tudomány valamely területét önálló tudományágnak nevezzék, tulajdonképpen nincs objektív kritériuma. Ez inkább a tárgykör tudományos művelésének fejlett volta alapján, konvencionálisan dönthető el. Ebből a nézőpontból a felsorolás valamennyi pontja és alpontja — legalábbis perspektívikusan — a népességtudomány egy-egy ágát jelzi, s megjelöli azokat a főbb kutatási területeket, amelyek művelését a Demográfiai Elnökségi Bizottságnak is támogatnia, előmozdítania kell.

A nagy érdeklődéssel fogadott vitaindító referátum után *dr. Bene Lajos* az Elnökségi Bizottság tagja tartott korreferátumot. Először a statisztika és a demográfia viszonyáról beszélt és hangsúlyozta, hogy a legújabb hazai és külföldi tan- és kézikönyvekben a népességi statisztikát és a demográfiát gyakran azonosnak tekintik és a két kifejezést váltakozva használják. Mások szigorúan szétválasztják őket. *Bojarszkij* például a DEMOGRÁFIA-ban megjelent cikkében a két fogalom összekeverését helytelennek mondja.

A korreferens a demográfia munkakörének vizsgálatakor *Landry :* Traité de démographie c. művében található felosztásból indul ki. Eszerint a demográfia feladatköre négy részbe foglalható :

1. A tények megállapítása ;
2. Népességi elmélet kialakítása, mely a tények értelmezését adja ;
3. Értékítélet alkotása a demográfiai helyzet felett ;
4. A fenti értékítélet alapján a tennivalók megállapítása, vagyis a népességi politika.

Az első feladatkörben, a tények megállapítása tekintetében a demográfia úgyszólván teljes egészében népességi statisztika, illetve arra támaszkodik. A korreferens véleménye szerint ez a fő oka a két diszciplina egybefoglalásának.

A statisztikának ugyanis első, alapvető feladata, hogy adatokat biztosítson a gyakorlati élet és a tudomány számára. A demográfiának pedig — más tudományszakoktól eltérően — szinte egyetlen ismeretforrása van és ez a statisztika.

A puszta adatszerzésen túlmenőleg a népességi statisztika tudvalevőleg elemzi és megvilágítja adatait. A megvilágítás egyszerű eszközei, majd a matematikai statisztika mélyebbre ható vizsgálati módszerei legnagyobbrészt a tények pontosabb, alaposabb megismerését célozzák. Ide sorolhatók például, a különböző népmozgalmi tiszta arányszámok, a reprodukciós együtthatók, halandósági tábla számítások, stb. Ezek tehát még a demográfia első, ténymegállapító feladatkörébe tartoznak.

De ide sorolhatók nagyrészben a statisztikának összefüggéseket kutató módszerei is, mert a helyzet feltárása részben a statikus és dinamikus állapotrajz, részben az összefüggések, relációk megállapításában áll.

Ebben a vonatkozásban a demográfia tárgykörébe tartoznak a tények ismeretén kivül ezek megállapítására szolgáló módszerek, metodológiai ismeretek is.

A demográfia másik feladatköre a népesedési elmélettel kapcsolatos. Ezen a téren a statisztikának szintén van szerepe, mert itt is alkalmaznak statisztikai módszereket, de már nem kizárólagosan. A figyelembeveendő tényezők egy része nem is mennyiségi, hanem számokban ki nem fejezhető (pszichológiai, történelmi, társadalmi, stb.) minőségi jellegű. Éppen ezért a demográfiai elmélet túl is halad a statisztikai indukción és deduktív, sőt spekulatív elemeket is visz be munkájába, így például a népesség fejlődésére vonatkozó sokat vitatott elméletek, vagy népesedéspolitika esetében.

Egyet lehet tehát érteni azoknak — mint a német *Mackenroth*nak — a felfogásával, akik szerint a népességi statisztika és a demográfia nem azonosak, csak átfedik egymást, még pedig jelentékeny munkaterületeken — vagy azokéval is (mint *Bojarszkij)*, akik a népességstatisztikát a demográfia egy részének tekintik.

A korreferátum ezután a demográfia és a *rokon-tudományok*, a *határterületek* viszonyáról vetett fel néhány gondolatot.

A demográfiai alaptények (születések, halálozások) biológiai jellegűek, az ezeket befolyásoló tényezők azonban társadalmiak és tulajdonképpen még az orvostudomány haladása is a társadalmi fejlődés eredményeképpen befolyásolja a demográfiai jelenségeket.

Az utolsó egy-két évszázad az orvosi és közegészségügyi ismeretek fejlődése révén a népszaporulat közismert, óriási fokozódását eredményezte, a megnövekedett embertömeg szükségleteiről való gondoskodást és munkához juttatását pedig a technikai fejlődés és ennek kapcsán a gazdasági átalakulás tette lehetővé. Együtt haladtak tehát a közegészségügyi és technikai fejlődés a demográfiai helyzet megoldására, azt irányítva és attól befolyásoltatva.

Ezek a körülmények megszabják a demográfia kapcsolatát e két határterülettel: a biológiai és orvostudományokkal egyfelől, a szociológiával, közgazdaságtannal és általában a társadalomtudományokkal másfelől, utóbbinál a népgazdasági tervezés vonalán is.

A kapcsolódás kétoldalú : egyrészt társadalomgazdasági körülmények befolyásolják a demográfiai viszonyokat, másrészt a demográfiai jelenségek alakulása magában véve is gazdasági hatású.

A történelemhez és a földrajzhoz való kapcsolata szintén önmagától adódik, minthogy a demográfiai történések is időben és térben folynak le. Ez indokolja a két rokontudomány által tárgyalt tényezők kölcsönhatásának vizsgálatát és adja meg a történelmi demográfia és a regionális demográfia kereteit.

A fentebb érintett metodológiai munkakör határozza meg a demográfiának a matematikához, a népesedési politika pedig a jogtudományhoz való viszonyát.

A korreferens végül hangoztatta, hogy a demográfia munkaterületét — kiváltképpen a befolyásoló tényezők vizsgálata terén — eléggé tágan kellene meghatározni, a rokontudományok határterületeit is beleértve, megfelelő szakemberek igénybevételével. Eközben magától értetődően nem szabad szem elől téveszteni, hogy a kutatás sajátos demográfiai nézőpontjai érvényesüljenek.

Ezután *dr. Vukovich György*, az Elnökségi Bizottság tagja tartott korreferátumot, amelyben a demográfia népességfogalmáról és a marxista népességtudomány jellegzetességeiről szólott.

Bevezetőül hangsúlyozta, hogy a népesség és az abban lejátszódó folyamatok képezik a népességtudomány tárgyát, ezért fontos annak a meghatározása, hogy a demográfia népességfogalma mennyiben tér el az egyes határtudományok hasonló fogalmaitól.

Más szempontból nézi, pontosabban más elemeit veszi figyelembe a népességnek a közgazdász, az ethnológus, vagy a demográfus. Ebben az illető tudományág kutatási szempontjain alapuló elemek vannak, talán azt mondhatnánk, szűkítik a népességnek a demográfia tudománya által meghatározott fogalmát. A politikai gazdaságtan a népességet elsősorban mint munkaerőt, mint a termelőerők legfontosabbikát szemléli, vagy — más oldalról — mint a fogyasztók tömegeit fogja fel és a népességen belüli változásokat is ebből a szempontból értékeli. Az ethnológia számára elsősorban a kultúrhagyományoknak a népességen belüli átszármazása, fejlődése, változása a fontos — persze más is — és a népesség elsősorban mint olyan közeg jelenik meg, amelyben e kultúrhagyományok állandó változásban továbbélnek, vagy elhalnak cserélődnek. Az egyes tudományágak a népességet az általuk fontosnak tartott változók, ismérvek, vagy tulajdonságok szempontjából vizsgálják. Mivel foglalkozik ezzel szemben a demográfia? Azokat az *alapvető* jelenségeket figyeli meg elsősorban, amelyek a népesség állandó megújulására, reprodukciójára vagy nagyságának megváltozására vezetnek. Az alapvető jelző ebben az eset, ben tehát indokolt, hiszen az említett jelenségek a népesség egész sorsát determinálják. Ebből természetesen az is folyik, hogy a demográfia a népességet állandó változásában, mozgásában szemléli, a változások általános törvényszerűségeit tárja fel, vizsgálja.

Így a népesség a demográfia szempontjából nem más, mint az embereknek egy olyan nagyobb számú csoportja, amelyben demográfiai jelenségek játszódhatnak le. Ez a népességfogalom dinamikus, a demográfia a népesség állandó mozgásának törvényszerűségeit igyekszik feltárni, s közben elkerülhetetlenül szembetalálja magát a biológiai és társadalmi jelenségek egész sorával. E jelenségek hatásaikban és a népességben bekövetkező változásokkal való kapcsolataikban komplexek, összetettek, és egyes komponenseiket más tudományágak is vizsgálják. A demográfia — éppen népességfogalma következtében — szigorúan interdiszciplináris tudomány. Ezért a demográfusnak mindenkor, tisztában kell lennie a fontosabb határos tudományoknak a népességre, annak csoportjaira, vagy egyedeire vonatkozó megállapításaival.

A demográfia népességfogalma e tudományág tulajdonképpeni megalapítójának, első művelőjének, *Graunt*-nak műveiben jelenik meg. A népességgel, a fogalom elméleti meghatározásával Graunt nem foglalkozott, híres műve azonban, a Vizsgálódások . . . már címében utal a demográfia kettős jellegére (Natural and Political Observations . . .) és így — implicite — a népesség fogalmára.

A demográfia kialakulása, *Graunt*, majd *Petty* fellépése az elsősorban a természettudományokra nagy hatással levő *bacon*-i empirikus módszer egyik jelentős vetülete. A kialakuló új tudomány első lépései és eredményei az empiria, a tapasztalat alapján születtek, és alapvetően empirikus jellegét máig is megőrizte.

A korreferens ezután a marxista demográfia jellegét és feladatait ismertette. Megállapította, hogy a népességtudomány koncepciója ma már általában tisztázott. Ezen belül a marxista népességtudomány elsősorban az alapvető népesedési jelenségeknek a szocialista társadalomban végbemenő változásait elemzi, a tervgazdálkodás és a társadalom szocialista átalakulásával kapcsolatos sajátos alakulását vizsgálja, ennek törvényszerűségeit igyekszik feltárni. Egyik fontos feladatát képezi annak elemzése, hogy a termelőeszközöknek a társadalom tulajdonába való vétele, a társadalom szerkezetének, a népgazdaság alapvető jellegének átalakulása, megváltozása, a társadalmi átrétegeződés milyen népesedési hatásokkal járt és jár. E mellett rá kell mutatnia arra, hogy a népesedési jelenségek mennyiben befolyásolják a tervezés, főleg a gazdasági tervezés általános és részletes mutatóit, tervszámait. Foglalkozik természetesen azokkal a népesedési jelenségekkel is, amelyeknek okai és törvényszerűségei elsősorban, vagy kizárólagosan biológiaiak, de társadalmi összefüggéseik is

lehetnek. A marxista népességtudomány a szocialista társadalom népesedési jelenségeinek feltárása mellett az osztálytársadalmak, elsősorban a kapitalizmus népesedési viszonyait is elemzi a dialektikus és történelmi materializmus törvényeinek alapján. A szocialista demográfiára az a jellemző, hogy a társadalmi összefüggések tekintetében vizsgálatait mindenkor a társadalom valódi mozgástörvényeinek, a történelmi materializmus — következésképpen a marxista filozófia — elvei alapján, ennek módszereivel végzi, és a társadalmi élet jelenségeinek összefüggéseit tartja szem előtt, az elvont népességi modellek felhasználásakor is tekintettel van ezek korlátaira, arra, hogy e modellek a jelenségek valódi összefüggéseinek feltárásához csak módszertani segítséget nyújtanak.

A népességtudomány a tárgyát képező népesedési jelenségek természeténél fogva egyaránt tartalmaz társadalomtudományi és természettudományi elemeket. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy adott demográfiai vizsgálaton belül dominálhatnak, vagy kizárólagossá válhatnak a csak társadalomtudományi, vagy csak természettudományi elemek. Így például a válások mindenképpen a társadalmi jelenségek közé tartoznak. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a születések között mekkora a fiú, vagy a leányszületések aránya, úgy ez teljes mértékben biológiai jelenség, független minden társadalmi formától. Vannak azután jelenségek — és ezek vannak többségben — amelyekben a természettudományi és társadalomtudományi elemek vegyesen, sajátos összefüggéseikben fordulnak elő. Ilyen például a női termékenység vizsgálata. A termékenység önmagában biológiai jelenség, bizonyos koron alul és felül a nők nem szülhetnek, a szülőképes korban termékenységük, fekunditásuk biológiai törvényszerűségeknek van alávetve. Az emberi társadalomban azonban a születéseket szabályozni tudjuk és így a termékenység, tehát a korspecifikus születési mozgalom, natalitás igen bonyolult társadalmi összefüggéseken alapuló törvényszerűségeknek van alávetve, amely társadalmi formánként, sőt ezen belül is számtalan tényező alapján különbözik. Erről az oldalról tekintve tehát a termékenység társadalmi jelenség. Ugyanilyen példákat lehet felsorolni a halandóság vizsgálatának területéről és még egyéb területekről is.

A demográfia e kettős jellege — a korreferens véleménye szerint — a marxista elmélet számára nem okoz nehézséget. A marxista népességtudomány ugyanis a marxizmus ama tétele alapján, hogy az emberek az osztályhelyzetük által megszabott tudat alapján cselekszenek, cselekvéseik során végső fokon a társadalom termelési viszonyaiból folyó feltételekhez igazodnak, igyekszik a népesség mozgásában rejlő törvényszerűségeket megállapítani. A marxizmus, miután nem ismeri el a tudatnak az anyagi világtól való függetlenségét, nem ismeri el a természet- és a társadalomtudományoknak szembeállítását sem, és így a demográfiai jelenségeket is természeti és társadalmi összefüggéseikben tudja vizsgálni. *Marx* mondja egy helyen a Német ideológiában : „Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát. A történelem két oldalról szemlélhető : feloszthatő a természet történelmére és az emberiség történetére. De a két oldalt nem szabad elválasztani ; ameddig az emberek léteznek, addig a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást." A társadalomtudományokban, az emberiség történetében is olyan törvényszerűségek uralkodnak, amelyek az ember akaratától függetlenek ugyanúgy mint a természet történetében. Ezek a sajátos, a demográfia kutatási területén, a demográfiai jelenségekben bonyolult kölcsönhatásaikban és sok tényező által befolyásoltan megjelenő folyamatok, sőt törvényszerűségek lényegének feltárása a szocialista demográfia legfontosabb célja.

A korreferens véleménye szerint a mi demográfia koncepciónk ahhoz a fogalomhoz áll közel, amelyet az angolszász irodalomban „population studies"-nek neveznek és demográfiának tekintenek. Ez a fogalom mindama hatásokra figyelemmel van, amelyeket a népesség változása a társadalmi-gazdasági és biológiai környezetben okoz és tudomásul veszi a környezetnek a népességre gyakorolt hatását is. E koncepció esetében természetesen felmerül a határterületek kérdése, hiszen a környezeti, társadalmi-gazdasági jelenségekkel, még a népességgel való kapcsolatában is, más tudományok is foglalkoznak. Az, hogy egy periferikus területen folytatott kutatás mennyiben demográfiai, nézőpont,

aspektus kérdése. Ha a kutatás a népesség mozgását, a népességi szempontot tekinti elsődlegesnek, ebből a nézőpontból szemlél, úgy mindenképpen demográfiai.

A nagy érdeklődéssel fogadott referátum és korreferátum után kialakult vita során a hozzászólók a tudománymeghatározás általános kérdéseivel foglalkoztak és a demográfia koncepciójának egyes, további vizsgálatokat igénylő elemeire hivták fel a figyelmet. Az ülés első napirendi pontja az elnöklő *Péter György* zárszavával ért véget.

A második napirendi pont a titkári beszámoló volt.

Dr. Szabady Egon, a Demográfiai Elnökségi Bizottság titkára ismertette a Bizottság tevékenységét, az eddig elért eredményeket és röviden vázolta a jövő feladatait.

A beszámoló mindenekelőtt a tudományos minősítések kérdésével foglalkozott. Az alakuló ülés határozata alapján az Elnökségi Bizottság javaslattal fordult a Tudományos Minősítő Bizottsághoz, amelyben kérte, a „népességtudományok doktora" és a „népességtudományok kandidátusa" tudományos fokozatok elfogadását. A TMB a javaslatokat elfogadta és az 1961. évi aspirantúra meghirdetésekor a demográfiát is figyelembe vette. Egyelőre azonban — miután a tudományos fokozatok odaítéléséhez a 41/1959. (X. 3.) sz. kormányrendelet 16. §-ának megváltoztatására lenne szükség, — a TMB úgy döntött, hogy a demográfus kutatók közgazdaságtudományi fokozatot kapnak, szűkebb tudományágként feltüntetve a népességtudományt. Ugyancsak az Elnökségi Bizottság javaslatára a TMB 1961. február 27-i ülésén megalakította a Demográfiai TMB Szakbizottságot, ennek eredményeképpen a demográfiai aspiránsképzés ebben az évben megindult.

A titkári beszámoló ezután az Elnökségi Bizottság keretében alakított munkabizottságokról szólott. Az eredményes elvi irányítás elősegítésére a következő munkabizottságokat alakították meg :

A reprodukció, valamint a mortalitás és morbiditás kérdéseivel foglalkozó munkabizottság ;
A regionális demográfiával foglalkozó munkabizottság ;
Gazdaságdemográfiai munkabizottság ;
Társadalomdemográfiai munkabizottság ;
Módszertani munkabizottság ;

A felsoroltakon kívül a *történeti demográfiai* munkabizottság is megkezdte munkáját, az Elnökségi Bizottság jóváhagyólag tudomásul vette a munkabizottság megalakulását.

A beszámoló megemlítette, hogy az első szimpoziont 1961 februárjában a *társadalomdemográfiai* munkabizottság tartotta a magyarországi születésszám jövőbeli befolyásolásának kérdéséről. A referátum, a korreferátumok és a hozzászólások alapján az a következtetés vonható le, hogy e bonyolult kérdés részletes és különleges feltételeken alapuló tanulmányozást igényel, a társadalmi- gazdasági tényezők mellett ugyanis sok pszichológiai körülmény is hatással van a családok által kívánt gyermekszám nagyságára, a társadalmi rétegek szerinti és az időbeli különbségekre.

Április 10-én a *reprodukciós és a módszertani* munkabizottság közös vitaülést tartott a reprodukció, a népesség fejlődése és szerkezete kérdéseiről, figyelemmel a kérdés gazdasági és egészségügyi vonatkozásaira. A vita eredményeképpen arra a megállapításra jutott a bizottság, hogy a hagyományos módszerek mellett a modern demográfai módszerek, elsősorban a kohorsz elemzés segítségével és a házassági mozgalom figyelembevételével kell a reprodukció kérdéseit megközelíteni. E mellett igen nagy jelentőségű a reprodukció gazdasági vonatkozásainak az elemzése is.

Április 18-án a *regionális* demográfiai munkabizottság a népesség belső vándorlásának kérdéseit, valamint a regionális távlati tervezéssel kapcsolatosan felmerülő adatigényeket vitatta meg. Ennek során nyilvánvalóvá vált, hogy a regionális demográfiai munkabizottság feladatai túlnőnek a népességi kérdések területi vizsgálatán és a regionális összefüggések elemzésén, ezért a munkabizottság úgy határozott, hogy felveszi a kapcsolatot a MTA Területi

Elnökségi Bizottságával és a kialakítandó kutatási program ügyében közös vitaülést tart.

A munkabizottságok eddigi ülései elsősorban a vitára kitűzött tárgykör alapos megvitatását voltak hivatva szolgálni, a jövőben azonban már a munkabizottságok elvi irányítási szerepének kell előtérbe lépnie. A munkabizottságok általában 6—10 tagból állanak és az Elnökségi Bizottság megfelelő szakértőin kívül külső szakértők is részt vesznek ebben a munkában.

A titkári beszámoló ezután a DEMOGRÁFIA c. folyóirat szerkesztésének kérdéseivel foglalkozott. A MTA Elnöksége egyetértett az Elnökségi Bizottságnak azzal a javaslatával, hogy 1961-től kezdődően a folyóirat az Elnökségi Bizottság és a Központi Statisztikai Hivata közös szerkesztésében jelenjék meg. A szerkesztő bizottság tagjai közül kilencen egyszersmind az Elnökségi Bizottságnak is tagjai. A Demográfia kiterjedt nemzetközi tudományos kapcsolatokat létesített az elmúlt három év folyamán és további kapcsolatok kiépítésére törekszik elsősorban a szocialista országokkal. A folyóirat több mint 70 külföldi demográfiai, valamint statisztikai és egyéb tudományos intézettel, hivatallal és könyvtárral áll cserekapcsolatban.

Szabady Egon végül a korábbi határozatok végrehajtásáról számolt be és az alábbi határozati javaslatokat terjesztette elő :

1. Az elnökségi Bizottság egyetért a történeti demográfiai munkabizottság megalakulásával és ennek vezetésére *Ember Győző* akadémikust kéri fel.

2. A munkabizottságok 1961. szeptember 30-ig állítsák össze azokat a témákat, amelyekben a kutatómunkát meg kell indítani, vagy akadémiai támogatással kell folytatni.

3. Az Elnökségi Bizottság tegyen javaslatot a MTA Elnökségének, hogy

a) évenként legalább két demográfiai aspiránsi helyet engedélyezzen ;

b) a jelenleg folyó demográfiai vagy népességstatisztikai munkálatokról az érdekelt intézmények és kutatóhelyek az Elnökségi Bizottságot tájékoztassák ;

c) az Elnökségi Bizottság megbízásából végzett kutatómunkák eredményeit, vagy egyéb, a Bizottság megítélése szerint az elméleti és gyakorlati szempontból fontos hosszabb tanulmányokat vagy monográfiákat az Akadémiai Kiadó adja ki.

A határozati javaslatokat az Elnökségi Bizottság elfogadta.

ДИСКУССИЯ О ПОНЯТИИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ. Демографическая Комиссия Президиума Венгерской Академии наук провел 4 мая 1961 года заседание, на котором состоялась Дискуссия о понятии, предмете и методе Демографической науки, затем был заслушан доклад секретариата о деятельности Президиума в течение истекшего периода и, наконец, был подвергнут обсуждению проект решения относительно задач, которые предстоит выполнить в предстоящий период.

В ходе дискуссии о понятии демографической науки с докладом выступил д-р. *Дьердь Ачади*. Содоклады были зачитаны д-ром. *Лайошом Бенэ* и д-ром *Дьердем Вуковичем*.

Д-р. *Дьердь Ачади* в своем докладе высказал мнение, что в период дифференциации наук систематизация сталкивается с постоянно возрастающим количеством трудностей, при чем место и значение каждой отдельной науки фиксируется исторически определенным уровнем ее развития и практическими усилиями, направленными на ее культивирование. Научное изучение народонаселения, которое начиная с середины прошлого столетия благодаря Гийару, как правило, называют демографией (более точно демологией), имеет свои корни в древности, но в своем современном смысле ведет начало от Граунта. Развитие демографии как науки происходит на основах, заложенных Граунтом. Предмет демографии в XVII—XVIII веках в трудах *Депарсё, Зюсмильха, Карсебоома, Д. Бернуй* и других терпит лишь незначительные изменения и практически выделяется из среды предметов прочих наук. В XIX веке складываются понятие, пред

мет и метод демографии, которые получают четкие контуры в перечне трудов *Гомперца*, *Лексиса*, *Бёкха*, *Вестергаарда*, *Кёрёши*, *Уилкокса*.

Развитию демографии в нынешнем смысле слова оказывает лишь незначительную помощь, вернее, ему наносят вред, отдельные течения и факторы. Так, с одной стороны, идеи *Кетле*, зачатки социологии, далее, связанные с именами *Дарвина*, *Галтона* и *Пирсона* биологические, эвгенические и математические направления привели к возникновению угрозы запутывания, а формирование и культивирование официальной демографической статистики, с другой стороны, оказывало воздействие в направлении сужения и окостенения предмета демографии. Однако несмотря на эти воздействия развитие демографии не отклонилось от своего первоначального направления. В настоящее время можно считать ее исторически составленной наукой, которая исследует, особенными методами, население ; его состояние и состав ; его изменения и факторы ; так же, как общественные и экономические взаимодействия изменений в населении ; обнаруживает закономерности воспроизводства и явления народонаселения и, наконец, поставит их всех на службу общественного и экономического развития.

В приведенном выше определении под составом и изменением населения, конечно, понимаются классические демографические точки зрения, как состав населения в распределении по территории, полу, возрасту, семейному состоянию, общественным слоям, занятиям, национальной принадлежности, образованию и т. п. признакам и изменение состава населения по этим признакам или, соответственно, явления вызывающие изменение численности и состава населения, каковыми являются, например, рождаемость, смертность, вступление в брак, разводы, миграция и т. д.

Характерной чертой современной демографии, — что поэтому получило надлежащее место в приведенном выше определении, — является выдвижение на передний план общественных и экономических взаимодействий и последствий, связанных с демографическими явлениями. Цель и полезность относящихся сюда исследований является двойной. Познание взаимосвязей, с одной стороны, оказывает содействие демографическом предвидению, экономическому планированию и вообще вынесению решений по практическим вопросам и, с другой стороны облегчает регулирование развития населения в желаемом направлении.

В дальнейшем докладчик останавливается на характеристике и размежевании уже сложившихся научных дисциплин и сфер приложения специфической методологии демографии (например, демографическая политика, историческая демография и т. д.). В заключительной части своего доклада выступающий подверг рассмотрению взаимосвязи элементов демографии, входящих в область общественных и, соответственно, естественных наук.

В своем содокладе д-р. *Лайош Бэнэ* сначала остановился на связи между статистикой и демографией и обратил внимание на то, что значительная часть отечественных и зарубежных учебников отождествляет демографию с статистикой населения. Другие справочники, в свою очередь, проводят резкую границу между этими двумя понятиями. Согласно мнению выступающего причиной возникновения этого положения является принятие во внимание только одной части задач демографии. Демография помимо установления и толкования фактов дает также и оценку демографического положения и вырабатывает на этой основе теории, направленные на определение характера мероприятий, которые следует предпринять в данной обстановке. В отношении установления и частично также и анализа фактов демография в значительной мере представляет собой статистику населения или, соответственно, опирается на последнюю. В дальнейшем, однако, демография уже не умещается в эти рамки, в своих методах опирается уже не только на статистику, выходит за пределы статистической индукции и расширяется за счет дедуктивных, умозрительных элементов. Поэтому можно согласиться с тем мнением, согласно которому демография и статистика населения не являются тождественными поняти-

ями, а только дополняют друг друга и, далее, с мнением тех, которые считают, что статистика населения является частью демографии.

В содокладе затем затрагивается проблема отношения между демографией и родственными науками и смежными областями исследования, так, между прочим, связь демографии с биологией, медицинскими науками и общественными науками. Здесь докадлчик обратил внимание на наличие взаимовоздействия между этими отраслями науки и демографией. Согласно его мнению сферу демографических исследований надо определить достаточно широко, включив сюда также и смежные области родственных научных отраслей. При этом, конечно, нельзя упускать из виду необходимость последовательной реализации специфических демографических точек зрения.

Д-р. *Дьердь Вукович* в своем содокладе остановился на демографическом понятии народонаселения, на отдельных характерных чертах социалистической демографической науки и концепции демографии.

Он указал, что, например, экономист принимает во внимание одни элементы народонаселения, этнограф — другие и, наконец, демограф — третьи. В этих различиях отражаются, основывающиеся на исследовательских точках зрения этих научных дисциплин элементы, пожалуй, можно так выразиться, они сужают понятие народонаселения, сформулированное демографией. Так демография подвергает наблюдению в первую очередь те основные демографические явления, которые приводят к постоянному возобновлению, воспроизводству или изменению величины населения, то есть которые в конечном итоге определяют совокупную судьбу данного населения. Исходя из этого демографическое понятие народонаселения является динамическим и по сути дела не представляет ничего иного, чем крупную по своим масштабам, общность людей, в рамках которой происходят демографические явления и процессы. Демография, как раз в результате понятия народонаселения, является интердисциплинарной наукой. Поэтому демограф должен всегда иметь ясное представление об установках важнейших смежных наук относительно народонаселения, его отдельных групп и, соответственно, индивидуальных личностей. Демографическое понятие народонаселения впервые, — в косвенном виде, — встречается в трудах основателя демографической науки Граунта.

После этого в содокладе были изложены характер и задачи социалистической демографии. Докладчик указал, что хотя понятие демографической науки вообще является установленным, в области определения социалистической демографии встречались некоторые трудности, которые вытекали из двойственного характера демографии. Так демография, исходя из самой природы образующих ее предмет демографических явлений, содержит одновременно элементы, входящие в сферу как общественных, так и естественных наук. Однако, согласно мнению докладчика, этот двойственный характер демографии не должен составлять трудности для социалистической теории. Марксизм не признает независимости материального мира от сознания и, следовательно, не признает также и противопоставления естественных и общественных наук, ввиду чего он вполне допускает возможность изучения демографических явлений во всей сложности их естественных и общественных взаимосвязей. В общественных и естественных науках равным образом действуют независящие от воли людей закономерности. Эти процессы осуществляются в условиях сложного взаимодействия в рамках демографических явлений : вскрытие сущности этих процессов и определение реальных закономерностей является важнейшей целью социалистической демографии.

В содокладе указывается, что наша концепция демографии приближается к тому понятию, которое в англосаксонской литературе известно под названием „population studies" (очерки о населении). Это понятие принимает во внимание все те воздействия, которые вызывает изменение народонаселения в общественно-экономическом и биологическом окружении, а также и то воздействие, которое окружающие условия оказывают на народонаселение.

После встреченных с большим интересом доклада и содокладов возникла короткая дискуссия. Затем первый пункт повестки дня заседания был подытожен в заключительном слове председательствующего *Дьердя Петера.*

После этого секретарь Комиссии Президиума д-р. *Эгон Сабади* прочитал отчетный доклад о деятельности комиссии Президиума, о достигнутых результатах и остановился на задачах, которые предстоит разрешить в будущем.

Значительным успехом является то, что еще в этом году будет начата подготовка аспирантов по демографии. После изложения деятельности и программы отдельных рабочих комиссий в отчетном докладе были затронуты вопросы в связи с редактированием журнала «Демография». В этой связи было отмечено, что редакция журнала установила до сих пор обмен с 71 зарубежными демографическими, статистическими и другого рода научными институтами, учреждениями и библиотеками. В заключительной части отчета говорилось об осуществлении прежних решений и, далее, были внесены предложения новых решений. Внесенные предложения, — наряду с прочим, — предполагают организацию в рамках Комиссии Президиума рабочей комиссии по исторической демографии, устанавливает сроки составления научных тем, разработка которых будет начата в 1962 году и снова подчеркивает координационную роль Демографической комиссии Президиума в области демографических исследований. Комиссия президиума со своей стороны одобрил предложенные решения.

DEBATE ON THE CONCEPT OF DEMOGRAPHY. In the second quarter of 1961 the Demographic Presidential Committee of the Hungarian Academy of Sciences held a session the agenda of which included a debate on the concept of demography, its scope and method as well as the secretarial account on the activity hitherto performed by the Committee and debate on the resolution to be adopted on the future tasks.

In the debate on the concept of demography *Dr. György Acsádi* held a lecture followed by those of *Dr. Lajos Bene* and *Dr. György Vukovich.*

In his lecture *Dr. György Acsádi* pointed out that with sciences getting more and more differentiated, classification is encountering with growing difficulties and the place and importance of any science are actually determined by their historically set development and practice. The scientific study of the population which has been generally called demography (more exactly demology) after *Guillard* ever since the middle of the last century can be traced back to roots in Antiquity but in its present interpretation it takes its origin from *Graunt.* Demography developed on the foundations laid by *Graunt.* Its scope hardly changed in the course of the 17th and 18th centuries as presented in the works of *Deparcieux, Süssmilch, Kersseboom, D. Bernouille* and others, and practically it deviates from the scope of other sciences. In the course of the nineteenth century the concept of demography is taking shape, its scope methods can be exactly delimited in the long range of works by *Gompertz, Lexis, Böckh, Westergaard, Kőrösi, Willcox* and others.

The development of demography as conceived today has been little promoted and rather hampered by certain ideas and factors. Thus on one hand the ideas raised by *Quetelet,* the beginnings of sociology, as well as the biological, eugenic and mathematical tendencies to be featured with *Darwin*'s, *Galton*'s or *Pearson*'s name tended to muddle the subject, on the other hand the development and practice of the official demography exercise a restricted and stiffening influence. The development of demography, however, did not change its course in spite of all these impacts. Presently it could be defined as a historically developed science studying, by certain specific methods, population, its state and composition; its changes and factors, as well as the social and economic interconnections and consequences of the population changes; it reveals the laws of reproduction and population phenomena, and sets this knowledge in the service of social and economic development.

In the above definition by the composition and changes of the population, of course, the traditional ideas of demography, the composition of the population by regions, sex, age, marital status, social strata, occupation, nationality, educational level, etc. moreover changes in the composition by these criteria and phenonema influencing the population number and composition like, e. g. birth, death, marriages, divorces, migration

etc. are to be meant. It is a characteristic feature of present day demography — and for this reason it is included in the given definition — that the social and economic correlations and consequences pertaining to demographic phenomena have come into the fore. The purpose and use of studies about it is twofold. The knowledge of the interconnections partly promotes demographic foresight, economic planning and, in general, taking a stand in practical questions, partly it facilitates the purposeful influencing of reproduction.

In the following part the paper deals with the particular methodical explanations, with giving information on, and delimiting its already developed disciplines (e. g. population policy, historic demography), to conclude with a discussion on the correlation of the social and scientific elements of demography.

In his contribution *Dr. Lajos Bene* spoke first about the relation between statistics and demography calling the attention to the fact that the major part of domestic and foreign textbooks and manuals identifies demography with vital statistics. Other textbooks, however, rigidly separate these two notions. In contributor's opinion it is because they consider only one part of the duties incumbent upon demography. Besides stating and interpreting facts demography passes also a judgment of value on the demographic situation and on this basis it elaborates theories about how to establish the tasks. Also in respect of establishing and partly analysing facts demography is partly identical with vital statistics and partly relies on it. In its further features, however, it is more than that and does not build only on statistics in its methods but passes along statistical induction and is enlarged by speculative elements. Therefore we can only agree with views according to which vital statistics and demography are not the same, they are only overlapping or with those who consider vital statistics a branch of demography.

The contribution went on by dealing with the relation of the kindred sciences, thus, e. g. with the connection of vital statistics with biology, the medical and with the social sciences, and pointed at interconnections. In contributor's opinion the field of demography should be defined rather broadly including also the kindred sciences but, of course, the specific demographic viewpoints of research should not be overlooked.

The contribution of *Dr. György Vukovich* dealt with the concept of population as defined in demography, some characteristics of it and with the concept of demography.

He emphasized that an economist, and ethnographer and a demographer observe different elements of the population. These differences include factors based on the special research line of the branch in question or, better to say, they narrow down the concept of population as defined by the science of demography. Demography observes such fundamental population phenomena in the first line as lead to a permanent reproduction of the population or to the change of its size and thus determine, in ultima analysi, the whole fate of the population. Hence it follows that the population concept of demography is dynamic representing nothing else but a major group of people in which demographic phenomena take place. Just as a consequence of its specific idea of population demography is an interdisciplinary science. Therefore a demographer must be always aware of statements made by the major kindred sciences about population, its groups or its individuals. The first population concept of demography appears implicitely in the works of *Graunt*, founder of this discipline.

Then the contribution went on to point out the character and tasks of socialist demography. It established that although demography is, on the whole, conceptually cleared up, certain difficulties have arisen in defining demography due to its twofold character. The fact is that the population phenomena, forming the subject of demography, contain both factors pertaining to social and to natural sciences. This two-fold character of demography, however, cannot give rise to difficulties, in the opinion of the contributor, for socialist theory. Marxism does not recognise the independence of the material world from consciousness and thus it does not recognise the offsetting of nature and the social sciences and, for this reason, it can examine also the demographic phenomena in their natural interconnection. In social and natural sciences the prevalent laws are independent from human will. These processes produce involved interdependences in the demographic phenomena and the main objective of socialist demography is to reveal their true nature and to find out the real rules.

In the opinion of the contributor our concept of demography is near to the concept called „population studies" in the Anglo-Saxon literature. This concept considers all the effects caused by changes in the population on the socio-economic and biological surroundings, recognising also the impact of the surroundings on the population.

The paper and the contributions which were received with keen interest were followed by a short debate upon which *György Péter* in the chair declared the first point of the agenda of the session as concluded.

Then *Dr. Egon Szabady*, Secretary of the Presidential Committee rendered account about the activity of the Committee and the results hitherto achieved and informed those present about the future tasks.

It is to be considered as a noteworthy result that postgraduate training in demographic subjects will begin this year. Having given information on the activity and programme of the different working groups the secretary dealt with the editorial problems of the journal "DEMOGRÁFIA" pointing out that at present the journal is being sent to more than 70 foreign demographic, statistical and other scientific institutes, offices and libraries on an exchange basis. He concluded by rendering account of how the former resolutions were implemented and by putting forth new resolutions. They provide, among others, for the setting up of a working group on historic demography within the Presidential Committee, for giving a term to draw up a research programme for 1962 and for the consolidation of the coordinating task of the Presidential Committee in the field of demographic research. All the resolutions were adopted by the Presidential Committee.

HÍREK

A Nemzetközi Népességtudományi Unió (Union Internationale pour l'Etude Scientifique de la Population) folyóirata, a *Le Démographe* legújabb, 1961. évi júniusi számában részletes beszámolót közöl a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának megalakulásáról, a Bizottság céljairól, munkaprogramjáról és ismerteti a Bizottság tagjainak névsorát.

*

Edward Rosset professzor, a kiváló lengyel demográfus, a lodzi egyetem demográfiai és statisztikai tanszékének vezetője, az egyetem rektora 1961, októberében Magyar országon tartózkodott. *Rosset* professzor az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága szervezetét és munkáját tanulmányozta és több megbeszélést folytatott magyar demográfusokkal népességtudományi kérdésekről.

*

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen az 1961/62. tanévben — az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdeményezésére — népességtudományi tárgykörből speciálkollégium indult.

*

A Revue de l' Institut International de Statistique (A Nemzetközi Statisztikai Intézet folyiórata) 1961. évi 1. számában beszámol az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának alakuló üléséről, ismerteti a Bizottság szervezeti felépítését, feladatait és célkitüzéseit.

IRODALOM

HOLZER, JERZY: Parametry polskich tablic wymieralnosci 1956 oraz 1955/1956 (Az 1956. és az 1955/1956. évi lengyel halandósági táblák paraméterei.) *Przegląd Statystyczny*, 1960. 2. sz. 207—214. p.

A lengyel demográfiai szakirodalomban először állítottak össze és publikáltak egyszerűsített számítási metodikával kidolgozott halandósági táblát. Az összeállítás *E. Vielrose*-tól származik, aki eredményeit a Przegląd Statystyczny 1959. évi 3. számában publikálta. *Holzer* cikkében a Vielrose által kidolgozott 1956. évi és a hagyományos módszerekkel kidolgozott 1955/1956. évi halandósági táblák paramétereit állítja egymás mellé közös táblázatban, és hasonlítja össze az utóbbi pontosságának, nasználhatóságának megítélése céljából. Az egybevetés lehetőségét az adja meg, nogy az egyes korévek halandósága a két halandósági táblában érintett időszakok csekély távolsága miatt csak alig érezhetően változott, s így e változásoktól el is tekinthetünk. Holzer külön kiemeli azokat az eseteket, amikor mégis a halálozási arányszám megváltozása volt a paraméterek eltérésének az oka. Így például a csecsemőnalandósági arányszám Lengyelországban az 1955. évi 82 ezrelékről 1956-ban 71 ezrelékre csökkent, aminek következtében az 1956. évi táblázatban a 0 évesek halandósága kedvezőbb képet mutat. Az összehasonlítás eredményeként a szerző leszűri, hogy E. Vielrose módszerének alkalmazása a tradícionális módszerekkel történő számítások eredményeihez igen közelálló értékeket ad s erre, valamint nagyfokú egyszerűségére való tekintettel széleskörűen alkalmazandó.

A szerző cikke második részében *E. Rosset* „A halandósági táblák, mint a társadalmi haladás barométerei" c. az Ekonomista 1959. évi 4—5. számában megjelent cikke alapján a valamely korévben egy bizonyos kor-intervallumban várható átlagos élettartam kiszámításával foglalkozik a munkaképes korú férfiaknak és a propagatív korú nőknek a munkaképes- illetve propagatív korban várható átlagos élettartama kiszámításával illusztrálva fejtegetéseit. Ennek során jegyzetben utal *Barsy Gyulá*nak és *Pallós Emil*nek: „A magyar halandóság a századforduló óta, az 1955. évi halandósági tábla" c., a *Demográfia* 1959. évi 2—3. számában megjelent cikkére, amelynek eredeti módszerére *A. Józefowicz* hívta fel figyelmét.

A valamely e_x korévben egy bizonyos kor-intervallumban várható átlagos élettartam kiszámítása során két meggondolásból kell kiindulni:

1. Ha pl. a vizsgált népességen belül minden 15 éves személy életben maradna a munkaképes kor évei (15—60) alatt, akkor a várható átlagos munkaképes kor-beli élettartam 60—15 = 45 év lenne.

2. Tekintve, hogy a valóságban a munkaképes kor éveiben is történnek halálozások, a várható átlagos munkaképes korbeli élettartam nem lehet 45 év, ezt a 15 éves és 60 éves korban várható átlagos élettartam súlyozott hányadosa: $\frac{l_{60}}{l_{15}}$ segítségével határozhatjuk meg.

Az x éves személyek várható átlagos élettartamát az x és $(x + k)$ évek által jelzett korhatáron belül az $e_x - e_{x+k} \cdot \frac{l_{x+k}}{l_x}$ különbség alapján határozhatjuk meg. E módszert Lengyelországban eddig nem alkalmazták. Felhasználása a férfiak munkaképes- és a nők propagatív korban várható átlagos élettartamának kiszámítására városok és falvak szerinti bontásban a következő eredményeket adja:

A férfiak munkaképes korban várható átlagos élettartama a lengyel halandósági táblák alapján

Városokban	1931/1932	1952/1953	1955/1956
A várható átlagos élettartam években $\left(e_{15} - e_{60} \cdot \frac{l_{60}}{l_{15}}\right)$	39,2	41,3	42,0
A maximum (45 év) százalékában	87,1	91,8	93,3
Falvakban			
A várható átlagos élettartam években $\left(e_{15} - e_{60} \cdot \frac{l_{60}}{l_{15}}\right)$	38,9	41,3	42,0
A maximum (45 év) százalékában	86,4	91,8	93,3

A nők propagatív korban várható átlagos élettartama a lengyel halandósági táblák alapján

Városokban	1931/32	1952/53	1955/56
A várható átlagos élettartam években $\left(e_{15} - e_{50} \cdot \frac{l_{50}}{l_{15}}\right)$	32,7	33,9	34,2
A maximum (35 év) százalékában	93,4	96,9	97,7
Falvakban			
A várható átlagos élettartam években $\left(e_{15} - e_{50} \cdot \frac{l_{50}}{l_{15}}\right)$	31,5	33,6	34,0
A maximum (35 év) százalékában	90,0	96,0	97,1

Mint látható, az 1931/1932—1955/1956 években a férfiak várható átlagos munkaképes korú élettartama eléggé jelentősen megváltozott. 1931/1932-ben a városokban még nagyobb volt, mint a falvakban, később kiegyenlítődés következett be.

Még lényegesebb változásokat mutat a vizsgált évek során a nők várható átlagos propagatív korú élettartamának az alakulása. A városokban mindvégig magasabb volt, mint a falvakban, de az eltérés a növekedés ütemkülönbségeinek csökkenése miatt egyre jelentéktelenebb.

Mindkét táblázat adatai a halandóságnak a vizsgált korévek alatti csökkenését és a város és a falu közt e téren fennálló különbségek fokozatos elmosódását mutatják.

V. E.

BRUNO, VINCENZO : La diffusione territoriale delle migrazioni (A vándorlások területi eloszlása.) *Rivista italiana di Economia Demografica e Statistica.* XIV. 1960. 1—2. sz. 131—232. p.

Szerző tanulmányában a kivándorlás illetve bevándorlás területi alakulását vizsgálva mindenekelőtt megkülönbözteti az első világháború előtti „szabad" kivándorlást, a háborút követő „irányított" kivándorlástól, amely már az egyes országok túlnépesedésén, illetve népességhiányán alapuló államközi megállapodások szerint történt.

A vándorlások eloszlásának törvényszerűségeit elsősorban a „szabad" vándormozgalomban keresi. Kimutatja, hogy a vándormozgalom területileg fokozatosan szétterjed és pedig nemcsak az egyes államok között, hanem a kivándorlás országain belül is, kisebb-nagyobb területből kiindulva mind nagyobb területekre terjed át, s ezáltal a kivándorlási helyek között egyenletesebb eloszlást eredményez. Ugyanez a helyzet a bevándorlásnál, amely kezdetben szintén csak bizonyos központok felé irányul, majd szétterjed, s mind egyenletesebb területi eloszlású lesz.

A ki- és bevándorlás területi eloszlásának felmérésére szerző mutatószámokat szerkesztett, és ezeket alkalmazta a különböző országok konkrét adataira. A legtöbbnyire használt 7 mutatószám a következő :

1. Kivándorlási, ill. bevándorlási arány : kivándoroltak, ill. bevándoroltak (külföldi születésűek) száma bizonyos időszakra vonatkoztatva, a jelenlevő népességhez viszonyítva.
2. A fenti arányszám variációs együtthatjóa területrészek szerint.
3. A koncentráció mértékére jellemző mutatószám, mely a területrészek közötti átlagos különbségen alapul.
4—6. A fenti mutatószámok változása arányszámokban egyik időszakról a másikra.
7. Lineáris korreláció a ki-, ill. bevándorlás területrészek szerint tagozott arányszámai és ugyanezeknek a következő időszakig történő változása között.

Ez utóbbi korrelációs együttható pozitív, ha a korábban nagy ki-, illetve bevándorlási aránnyal jellemzett területrészeken növekedett leginkább a vándormozgalom, negatív pedig abban az esetben, ha a növekedés a ki- illetve bevándorlással korábban kevésbé érintett területrészeken volt kimagasló. Ez utóbbi éppen a jelenségnek szerző által kimutatni kívánt „szétterülése", amit azzal is igazol, hogy a korreláció rendszerint negatív.

Mutatószámai segítségével szerző először a kivándorlás területi szétterülését elemzi országok szerint Európában. Ezzel kapcsolatosan elsősorban két időszakot hasonlít össze, éspedig az 1871—80. évtizedet 1901—1910-zel, bár egyes vonatkozásokban 1950-ig terjedő adatokat is felhasznál. Az előbb említett két időszak adatait tartalmazó táblázata, amelyben az európai országoknak a kivándorlásban való részvételét mutatja ki, abszolút számokban és százalékosan rávilágít arra, hogy az első időszakban a legnagyobb részesedés Európa északnyugati részére (németekre, norvégekre, angolszászokra) jutott. Németországból például 1871—80 között a kivándorlók évi átlagos száma 62 597, míg 1901—1910 között csak 27 415 volt, bár az Európából történt kivándorlás erősen megnövekedett. Az össznépességhez viszonyított arányszám a kimutatott európai országokban együttesen 1,56-ról 4,08 ezrelékre emelkedett a két idézett időszak között. A latin államok időközben átvették a főszerepet. Amíg Spanyolországból az első időközben évente átlag 1 286 volt a kivándorló, a második időszakban már 109 083 ; Olaszország megfelelő adatai: 28 899 és 361 520. Ugyancsak erősen növekedett az Osztrák—Magyar Monarchia kivándorlóinak száma. Az első időszakban évi 11 122 az évi átlag, a másodikban viszont 234 218.

A szerző, amint említettük, nem elégszik meg a bevándorlások országok közötti kiegyenlítődésének vizsgálatával, hanem Németországra, Spanyolországra, Olaszországra és Magyarországra nézve mutatószámainak segítségével megvizsgálja, hogy az országok területén belül miképpen egyenlítődik ki a kivándorlás az egyes vidékek, illetve megyék között.

Bennünket természetszerűleg leginkább hazánk adataival kapcsolatos vizsgálódásai érdekelnek. Szerző a „Magyar Statisztikai Közlemények — Kivándorlás és visszavándorlás, 1899—1913" c. kötetből származó adatokra hivatkozva megállapítja, hogy „Magyarországon a kivándorlás a 80-as években kezd bizonyos jelentőségre szert tenni, amikor az európai kivándorlások súlypontja mindinkább kelet felé tolódott." Magyarországon a kivándorlók évi átlaga a századelejei 50 ezerről 1913-ban évi 97 ezer személyre emelkedett. Az 1900—1901. és az 1910—1911. évek megyénkint kimutatott adatait szerző mutatószámaink segítségével összeveti és az ország határain belül is a kivándorlás területi szétterjedését mutatja ki. Eredményei szerint az első időközben a Tisza jobb partján Sáros, Ung és Zemplén megyékben volt erősebb a kivándorlás, innen először keletre és nyugatra terjedt szét a hegyesebb vidékekre, majd a Duna jobb partjára, a déli részekre és Erdélyre ; végül azután a Nagyalföld megyéire.

A tanulmány Olaszországra nézve nemcsak vidékenkint, hanem egyes területekre községenkint, majd a lélekszám nagyságrendje szerint csoportosított helységenkint is vizsgálja a kivándorlás alakulását és azt is kimutatja, hogy a kivándorlás kezdetben a nagyobb helységekből (városokból) indul és azután terjed át a kisebb községekre.

Szerző tanulmányának utolsó részében néhány ország (Franciaország, Kanada, Egyesült Államok, Argentina és Brazilia) bevándorlási viszonyait vizsgálja, az idegen születésűek adatainak segítségével, ugyancsak mutató-

számainak felhasználása útján. Európában e tekintetben Franciaországnak egyedülálló szerepe van, amennyiben a városokba tóduló vidéki népességet, mezőgazdasági foglalkozásúakat, munkásokat, bányászokat, pótolják a külföldi bevándorlók.

A tanulmány főleg azért érdemel figyelmet, mert a vándormozgalom vizsgálatánál újabb módszerek alkalmazására tesz kísérletet. *B. C.*

STEWART, Ch. T. Jr.: Migration as a Function of Population and Distance (A vándorlás mint a népesség és távolság függvénye) *American Sociological Review* 25. k., 3. sz. (1960. június) 347—356. p.

A népesség területi eloszlásának változását egyrészt a népesség meglevő területi elhelyezkedése és a helységek közötti távolság, másrészt gazdasági és társadalmi tényezők szabják meg. A dolgozat az első két tényező befolyásával foglalkozik a városba tömörülés folyamatával kapcsolatban, amikor hangsúlyozza, hogy ezek közül a városi népességszám a foglalkozási alkalmak, kulturális adottságok, társadalmi kapcsolatok stb. eredménye, a távolság pedig a közlekedési költségek, települési lehetőségek és az idevágó információk, a társadalmi elkülönültség, stb. mozzanatainak a képviselője. E két tényező tehát szintén gazdasági és társadalmi tényezők indexei gyanánt tekintendők, ezért befolyásuk a népesség területi megoszlására nem egyszerűen jellemezhető. *Zipf* (1946) feltevése szerint a valamilyen városba irányuló vándorlás, illetőleg az abból való elvándorlás egyfelől a város népességével (P) áll egyenes arányban. Másfelől a városban letelepült bevándorlók megoszlása származási hely szerint és az onnan elvándorlók megoszlása új települési helyük szerint a vándorlási távolsággal (D) fordítva arányos. Egy város vándorlásból származó szaporulati arányszáma tehát a P/D hányadossal arányos. Az Egyesült Államokban és Angliában végzett statisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a valóság jobb megközelítését kapjuk, ha a képletben D helyett D^n hatványt veszünk fel, ahol $1 < n < 2$.

A városi népesség növekedésére vonatkozóan széles körben az ún. allometrikus törvény érvényességét mutatták ki. E törvény szerint egy város tényleges szaporulati mértéke az ország egész városi népességéhez viszonyítva a város rangszámától függ, amikor a város rangszámát a városok sokaságában a népességszám határozza meg; minél nagyobb a város, annál nagyobb a viszonylagos tényleges szaporulata. Figyelembevéve, hogy a városok természetes szaporulata negatív korrelációban áll a város népességével, következik, hogy a város tényleges szaporulata elsősorban az odavándorlás mértékétől függ. A város vonzóerejét kifejező P/D hányadosban tehát P helyett valamilyen P^m hatványnak kell szerepelnie, ahol $m > 1$. Az allometrikus növekedési törvény érvényessége esetén tehát a *Zipf*-féle feltevés nem felel meg a valóságnak. A P/D hányadosnak mindazonáltal megmarad a jelentősége a városba tömörülés mértéke gyanánt, amennyiben egy ország demográfiai fejlődése stabil viszonyok között nagyobb strukturális átalakulások nélkül megy végbe. Ilyenkor az allometrikus növekedés törvénye ui. nem érvényesül.

Az előzőkből következik, hogy a városbatömörülés, illetőleg a vándorlás törvényszerűsége nemcsak a vizsgálat tárgyát képező város viszonyaitól függ, hanem figyelembe kell venni az egész közgazdaság fejlődését, amelyhez a város tartozik. A városfejlődés történeti vizsgálata különböző országokban azt mutatja, hogy erős különbség mutatkozik az agrárjellegű és az erősen iparosított országok között. Az utóbbiakban, mint Svájc és Belgium példái szemléltetik, több nagy népességű város fejlődik ki, míg az agrárjellegű országokban, mint ezt az előbbiekkel közel azonos népességű Dánia és Portugália szemlélteti, csak egyetlen nagy népességű város alakul ki, amely a másodrangú városok népességét sokszorosan felülmúlja. A városok allometrikus fejlődése csak akkor indul meg, amikor a kereskedelem és iparosodás fellendülése következtében több csomópont vonzási köre kumulatív módon erősödik. A legnagyobb népességű város azonban ilyenkor is kivételt képez; pl. Dániában Koppenhága 1800 körül 17,5-szer nagyobb népességű volt a második legnagyobb dán városnál, míg jelenleg csak 6,5-szeres a népessége az utóbbihoz képest. A városbatömörülés fejlődésének vizsgálata tehát azt mutatja,

hogy a tényleges városi szaporulat két fő tényezője mindenkor a város meglevő népessége és a vándorlási távolság; az ezek befolyását kifejező képlet paraméterei azonban az egész közgazdaság strukturális fejlődésének a függvényei.

Th. E.

TIETZE, CHRISTOPHER—LEHFELDT, HANS: Legal Abortion in Eastern Europe (Legális művi vetélések Kelet-Európában). *The Journal of the American Medical Association.* April 1, 1961. Vol. 175, pp. 1149—1154.

Szerzők tanulmányuk anyagát részben a Rostock-Warnemündében 1960 májusában tartott abortuszokkal foglalkozó nőgyógyász kongresszus anyagából, részben az egyes országokban megjelent publikációk alapján állították össze. Áttekintést adnak a szocialista országokban 1955—1956 után e tekintetben végbement törvényhozásról, mely a művi vetélések engedélyezését a terhesség első három hónapjában vagy a terhes nő döntésétől (Szovjetunió, Magyarország és Bulgária), vagy széles körben értelmezett szociális indikációktól (Lengyelország és Csehszlovákia) tett függővé. Ennek nyomán a legális művi vetélések száma lényegesen megnőtt, jóllehet az egyes országokban eltérő mértékben (Lengyelországban az élveszületések 1/10-ét, Bulgáriában és Csehszlovákiában 1/3-át teszi ki a művi vetélések száma; Magyarországon viszont a művi vetélések száma meghaladja az élveszületésekét). Foglalkozik továbbá a tanulmány a kriminális abortuszok és az összes terhességek kérdésével; a művi vetélések operációs technikai részleteivel, mortalitásával, szövődményeivel és utókövetkezményeivel, valamint a fogamzásgátlás kérdéseivel.

A tanulmány következtetéseit a következőkben összegezi:

1. A művi vetélések legalizálása a kérelmező kívánsága vagy széles körben értelmezett szociális indikációk alapján az abortuszok számát nagymértékben megnövelte.

2. A kriminális abortuszok száma csökkent, de a legális abortuszok rendszere sem tudta őket teljesen megszüntetni.

3. Szakorvos által a terhesség első három hónapjában egészséges asszonyon kórházban végrehajtott művi vetélés esetén az életveszély lényegesen kisebb, mint a terhességé és szülésé egyébként.

4. A társadalom magatartása a művi vetélésre vonatkozóan szociális és morális problémákkal kapcsolódik össze, melyek nem képezik a tanulmány tárgyát. Szerzők azonban leszögezik, hogy ezt a vitát nem szabad a művi vetélések egészségügyi veszélyeire vonatkozó alaptalan panaszokkal elködösíteni.

M. K.

DEMOGRÁFIA
Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon
Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.
Telefon: 358-530
Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530
Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős kiadó: Garádi László
613705. Athenaeum Nyomda. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft
Csekkszámlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

ORSZÁGOS PEDAGÓGIAI Könyvtár és Múzeum